

ULUSLARARASI

Orhan Gazi

VE KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU-V

عراق

2019 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No:47

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir
Belediyesi, Kültür ve Sosyal İler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın
yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz,
oğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Tasarım

Yüksel Yücel

Baskı ve Cilt

Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A..

ULUSLARARASI
Orhan Gazi
VE KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU-V

Editörler

Prof. Dr. Haluk Selvi
Prof. Dr. İbrahim Şirin
Doç Dr. M. Bilal Çelik
Dr. Ali Yeşildal
Resül Narin

Kocaeli 2019

Genel Koordinatör

İlhan BAYRAM

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
Doç Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL
Raşit FİDAN
Hayriye SÖZER
Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği

Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Resül NARİN
Ş. Göksu HÜLAGÜ

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Prof. Dr. Olena BAÇINSKA
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ	Prof. Dr. Osman AKANDERE
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE	Prof. Dr. Osman KÖSE
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK	Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Chakib BENAFRI	Prof. Dr. Temuçin F. ETAN
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	Prof. Dr. Tofig MUSTAFAZADE
Prof. Dr. Emre DÖLEN	Prof. Dr. Ümit EKİN
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Prof. Dr. Viktor KIRYUKOF
Prof. Dr. Enver KONUKÇU	Prof. Dr. Yuriy KOÇUBEY
Prof. Dr. Erhan AFYONCU	Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Ferhat TURANLI	Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Prof. Dr. Feridun EMECEN	Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY
Prof. Dr. Geza DAVID	Doç. Dr. Mustafa SARI
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Doç. Dr. Oleksandr SEREDA
Prof. Dr. İdris BOSTAN	Doç. Dr. Olga MAVRİNA
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN	Doç. Dr. Serkan YAZICI
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU	Doç. Dr. Svitlana KAVUK
Prof. Dr. Maria Pia PEDANI	Doç. Dr. Vyacheslav STANİSLAVSKİ
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	

Web: kocaelitarihsempozyumu.com

Mail: kocaelitarihsempozyumu@kocaeli.bel.tr

“ULUSLARARASI ORHAN GAZİ VE KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU-V” Başlığını taşıyan bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme alan bilim insanlarına aittir.

İçindekiler

IV. Murad'ın İzmit ve Çevresindeki Faaliyetleri <i>Harun SELÇUK</i>	635
18. Yüzyılın Ortalarında Kocaeli Sancağı'nda Görülen Kanunsuzluklar <i>Alpay BİZBİRLİK - Mustafa KAYA</i>	643
178 No.lu Mühimme Defterinde Kocaeli ve Çevresi Hakkındaki Hükümler ve Değerlendirmesi <i>Rıza KARAGÖZ</i>	655
Kocaeli Mutasarrıfı Maktül Hüseyin Paşa'nın Terekesi <i>Şefaattin DENİZ</i>	665
Hicrî 1256/Miladi 1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Gökbüze'de Nüfus, Kimlik ve Toponomi <i>Tahsin HAZIRBULAN</i>	675
Tanzimat Bürokratları Arasında Yaşanan Çekişmeler: Kocaeli Mutasarrıfı ve Bolu Kaymakamı Örneği <i>Serdar ÖSEN</i>	689
Hülasa-i Ahvali'l- Buldan Adlı Eser Işığında 19. Yüzyılda Kocaeli Livasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi <i>Üçler BULDUK</i>	697
1858-1864 Tarihli Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre Kocaeli Sancağında Toplumsal ve Ekonomik Hayattan İzler <i>Zeynep YETİŞİR</i>	707
XIX. Yüzyılda Kocaeli Yöresinde Sigortacılık Faaliyetleri <i>Yunus ÖZGER</i>	719
Denizaltı Seyir ve Torpido Tecrübe Sahası Olarak İzmit Körfezi <i>Evren MERCAN</i>	733
İzmit'in İmarı Çerçevesinde İzmit Rıhtımı Mukavelenamesi <i>Selda KILIÇ</i>	743
Kocaeli ve Çevresinde Meydana Gelen Suçlar ve Uygulanan Cezalar (1789-1839) <i>Suha Oğuz BAYTİMUR</i>	765
Osmanlı İzmit'inin Kozmopolit Yapısı Hakkında Bazı Düşünceler <i>Mustafa Fırat GÜL</i>	771
Karamürsel Belediye Tabipliği'ne Yapılan Atamalar ve Karşılaşılan Sorunlar (1889-1911) <i>Kenan OLGUN</i>	785
Osmanlı İnşaat Alanında Yapım-Onarım Faaliyetleri: Kandıra Sultan Orhan Camii Örneği <i>Ekrem GÜRDAL</i>	795

İzmit Pertev Paşa Külliyesi Vakfı ve Külliyesinin Geçirdiği Tamiratlar <i>Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ</i>	813
31 Mart Olayı Günlerinde İzmit'te Asayiş ve Katırlı Köyü Hadisesi <i>Mustafa Talha SAVAŞ</i>	829
Balkan Savaşları Günlerinde İzmit <i>Haluk SELVİ</i>	841
Selmanpak'tan Kutül-Amare'ye: Irak Cephesinin Kocaeli Şehitleri <i>Zekeriya TÜRKMEN</i>	851
Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Ankara'ya Karşı Sonuçsuz Kalan Kocaeli Merkezli Son Bir Girişimi: Kuva-yı Seferiye <i>Adnan SOFUOĞLU</i>	871
Milli Mücadele'de Yunan Ordusunun İzmit Katliamı (1921) <i>Çağla D. TAGMAT</i>	883
Mudanya Mütarekesi ve Tarafsız Bölgeler Sorunu (Kocaeli ve Çanakkale Bölgeleri) <i>Behçet Kemal YEŞİLBURSA</i>	893
İzmit ve Civarının Düşman İşgalinden Kurtarılmasından Sonra Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin Bölgede Yaptığı Yargılamalar <i>Osman AKANDERE</i>	907
İzmit Sancağında Ehlî Hayvan Sorunu (1912) <i>Halim DEMİRYÜREK</i>	917
İzmit (Kocaeli) Sancağı'nda Frengi Salgınları <i>Nermin ERSOY - Belgin BABADAĞLI</i>	923
On Dokuzuncu Yüzyıl Sonu Yirminci Yüzyıl Başında İzmit Sancağı'nda Koruyucu Sağlık Hizmetleri <i>Aslıhan AKPINAR - CebraİL YILMAZ - Resül NARİN</i>	933
Cumhuriyet Dönemi'nde Kocaeli'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele <i>Rahime AYDIN ER - Aslıhan AKPINAR</i>	943
Kocaeli'nin İlk Havaalanı <i>Alptekin CEVHERLİ - Tamer ÇELİKLER - Semiha LAVAS ÖZKOL</i>	953
Gölcük Tersanesi'nin İnşası İçin Yapılan Hazırlıklar ve Sahildeki Arazinin İstimlak Edilmesi <i>Derya GEÇİLİ</i>	963
İzmit'in Bağrından Kopmuş Kurmay Bir Subay: Mustafa Asım Asımgil (1879-1941) <i>Gülşah ESER</i>	973
Kocaeli Milletvekili İbrahim Süreyya Yiğit'in TBMM İçerisindeki Faaliyetleri(1923-1950) <i>Sabit DOKUYAN</i>	981

Kocaeli’de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930) <i>Mustafa SARI</i>	995
Kocaeli Müftülüğü (1923-1938) <i>Tuğba ÇALIŞKAN</i>	1025
Hür Fikir Gazetesi’ne Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Kocaeli’de Yansımaları <i>Esmâ TORUN ÇELİK</i>	1035
İzmit Hürfikir Gazetesinde Cumhuriyet Devri İnkıpları (1925-1931) <i>Taner BİLGİN - Mesut ÖNAL</i>	1053
Kocaeli’nde Garip Bir Casus: Kumandan Oğlu Kasım Tevfik’in ‘Genç Düşünceler’ ile Tevkifi <i>Ekrem SALTİK</i>	1073
1923-1930 Arası İzmit’e Yerleştirilen Mübadiller <i>Çağla DEMİRDÜZEN</i>	1097
Tarih Ders Kitaplarında Orhan Gazi Ve Dönemi <i>Temuçin F. ERTAN</i>	1109
İzmit Vilayetinde Öğretmenlik Mesleği İle İlgili Bazı Değişkenlerin Değerlendirilmesi (1925-1926) <i>M. Serhan YÜCEL - Ayşem Seda YÜCEL</i>	1119
Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli’de Sanayi ve Ticaret (1923-1953) <i>Müzeyyen ÜNAL</i>	1129
1927 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayetinin Nüfus Özellikleri <i>Handan HAYKIR</i>	1187
Türkiye’de Belediyecilik Uygulamaları: 1934 Yılı İzmit Örneği <i>Zeynel ÖZLÜ - Enver DEMİR</i>	1201
1935 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayeti’nin Sosyo-Kültürel Yapısı <i>Dilara USLU</i>	1211
SEKA’nın Yabancı Montörleri <i>Yücel YİĞİT</i>	1221

IV. Murad'ın İzmit ve Çevresindeki Faaliyetleri

Harun SELÇUK *

Günümüzde Kocaeli'nin merkez ilçesi konumunda olan İzmit eski devirlerden günümüze kadar önemi-
ni korumuş ve gelişmeye devam etmiştir. İzmit karalar içine derin bir şekilde sokulmuş, garpta Yel-
ken-Kaya ve Çatal burunları arasından çekilen bir hattan itibaren, 48 km. uzunluğunda bir körfezin (İzmit
körfezi, Sinusastacus yahut S. Olbiansus) karşılıklı birbirine yaklaşmış Zeytin ve Gölçük burunları ile tahdit
edilen en iç kısmının nihayetinde yer alır. Körfez burada şarka doğru İzmit ovası ile devam eder; bu ova ise
belirsiz bir eşikten (Büyük-Derbend) sonra, Sapanca gölü çukuruvâsıtası ile aşağı Sakarya havzasına (Ada-
Pazarı ovası-Ak ova) açılır ve İstanbul'dan İzmit'e gelen yolun Anadolu içlerine nüfuzunu kolaylaştırır. Bir
kıyısına İzmit şehrinin yerleşmiş olduğu bu iç körfezin şimal ve cenûp kenarları boyunca dağlar yükselir.
İşte İzmit'in kendisine kesintisiz halef olduğu Nikomedia, şimaldeki dağlık sahanın sahile en fazla yaklaştığı
bir yerde, müdâfaayı kolaylaştıracak şekilde, dik yamaçlar üzerinde düzlük teşkil eden bir mevkiye (Orhan
tepesi, irtifai 165m.) iç kalesini kurmuş ve kadim şehir bunun etrafında, yamaçların nispeten az meyilli
yerlerinde, taraçavarı düzlüklerinde ve nihayet dar yalı şeridi üzerinde yayılmıştır.¹

Eski adı olan Nikomedia (Nikomedeia)² olan, İbn Hurdazbeh ve İdrisi'de Nikumudiya şeklinde geçer. Daha sonra,
İznukumid ve nihayet Türkçe eserlerde İznikmid yazılan bu isim, halk tarafından kısaltılarak, İzmid'e³ çevrilmiş
ve bugünkü imlası ile İzmit şeklini almıştır.⁴ Nikomedia adını verdiği şehri İzmit körfezin güneydoğusunda baş
iskele mevkiinde Megaralılar tarafından tesis edilen (m.ö. 712) Astakos şehrinin Bitinyalıların saldırı sırasında
harap olması üzerine Bitinya Kralı I. Nikomed tarafından bugünkü şehrin doğu kesiminde M.Ö.262'de Niko-
medya adıyla kuruldu ve Bitinya Krallığı'nın başşehri oldu. Bu sebeple İzmit'in ilk sakinleri olan Astakoslular
ile Bitinyalıları zamanında şehir batıya doğru gelişme gösterdi ve etrafı surlarla çevrildi.⁵ Bizans'ı Anadolu içle-
rine bağlayan işlek bir yol üzerinde yer alan şehir, tarihi boyunca zaman zaman bu vaziyetin imtiyazlarından
faydalandı ise de ilk ve orta çağlarda mütevâli hücumlardan kurtulamadı. Nikomedia'nın ölümünden (m.ö 74)
sonra burası Roma'nın bir eyalet merkezi oldu. Daha krallık devrinde süslenmiş ve inkişaf etmiş olan Niko-
media'ya Romalılar da himmetlerini esirgemediler. Özellikle tersane için çok elverişli bir konumda olması ve
I. Nikomed'in burada Astakos tersanesini yaptırması Roma döneminde de bu tersanenin geliştirmesi askeri
açıdan büyük fayda sağlıyordu.⁶ Şehir 258'de Gotlar ve 284'te İran orduları tarafından, tahrip edildi.⁷

İslam fetihlerinin İstanbul'a yönelmesi İzmit'i de etkiledi. İlk olarak Muaviye zamanında (674) İstanbul'a gelen
Müslüman donanması İzmit'i kuşattıysa da bir sonuç alamadı.⁸ 717-718 Mesleme yönetiminde Müslümanla-

* Uzm., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, MALATYA /TÜRKİYE E-mail: selcukhrn@gmail.com

1 Besim Darkot, "İzmit" İA/V/2, s.1253-1254

2 Bir şehrin kurucusu olmak unvanı o kadar makbul idi ki bir yeri fetheden bir hükümdarın ya da güç sahibi bir prensin önem verdiği ilk iş, bazı şehir-
lerin adlarını değiştirerek yerine kendi adını koymak olurdu. Aynı durum, Nicomede'nin babası Trakyalı Zipoetes' in kurduğu İzmit' in başına geldi. Bu
hükümdar, memleketinin başkenti için ikinci bir yer vakfetmeden önce, tanrıların rızasını kazanmak için bir kurban sundu ve papazlar, kurbanların
keşfine göre kurulacak şehrin, Asya'da en büyük ve en parlak bir yer olacağını ve ebedi olarak kalacağını haber verdiler. Nicomede'i temsil eden
fildişi bir heykel, şehrin en önemli yerine dikildi. Trajan tarafından Roma'ya taşınan heykel budur. Geniş bilgi için bkz. Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I.* (nşr., Ali Suat), Ankara 2002, s.100

3 Evliya Çelebi İzmid ismi ile alakalı şöyle demektedir; Orhan Gazi bu kaleyi fethetmek için Önce Koca Bey'i kumandan tayin ederek "İznimdir" var git"
buyurmuşlar. İşte "İzmit" de "İznim git" sözünün değiştirilmesinden meydana gelmiştir, derler. Bazıları da "izmagit" veya "izimgit" derler. Fetihden
sonra, yine Koca Bey kumandan olarak Flipo vilayetini fethederek adına Kocaeli demiştir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi II, İstanbul 1988, s.437

4 Darkot, s.1251

5 İdris Bostan, "İzmit" DİA/XXIII, s.536

6 M. S. 41 yılında İmparator olan Claudius (Kladyus) döneminde, İzmit ve çevresindeki imar hareketleri daha çok hızlandı. Yine bu dönemde İzmit'i önemli
merkezlere bağlayan yollar inşa edildi. Böylece İzmit önemli yolların düğüm noktası haline geldikten sonra, Roma İmparatorluğu'nun önemli harp
filolarından biri de burada üslemeye başladı (zira bütün Roma İmparatorluğu sınırları içinde karalar içine bu kadar sokulan başka elverişli körfez yok-
tur). Ayrıca yukarıda adı geçen ve terk edilmiş durumda olan Astakos tersanesi yeniden onarıldı. Fakat o da ihtiyaca yetmeyince, I. Nikomed devrinde
yapılmış olan tersane günün ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirildi. Büyük gemilerin yaşanabilmesi için rıhtımlar ve ekler yapıldı. Gene bu dönemde
İzmit'te kurulan darphanede basılan sikkeler üzerinde çeşitli gemi resimlerinin bulunması, denizcilğe verilen önemi belirtir. Metin Tuncel, "Tarihî Çoğ-
rafiya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları", *Uluslar Arası Gazi Akça Kaça ve Tarihi Sempozyumu*, 2-4 Mayıs 2014, s.36-37

7 Darkot, s.1252

8 Bostan, s.536

rın İstanbul'u muhasara ettikleri sefer dolayısıyla Nikomedia çevresi baskınlara uğradı. Bir yıl boyunca Kyzikos'u üs edinen İslam donanması Marmara'nın bilhassa Anadolu kıyılarında, bu arada da Kocaeli kıyılarındaki Bizans'ın askeri potansiyelini tahrip etmek hem de erzak temin etmek maksadıyla baskınlar gerçekleştirdi. Fakat Sapanca'da ve diğer müstahkem mevkiilerde bulunan Bizans kuvvetleri Müslümanları Bitinya'dan püskürttüler.⁹ Halife Mehdi-Billah döneminde oğlu Harünürreşid'in 781-82 kuşatması sırasında İzmit ilk defa Araplar tarafından ele geçirildi ve İslam orduları karadan Khalkedon'a (Kadıköy) kadar olan bölgeyi fethettiler. Ancak Bizans'ın her yıl vergi ödemesi şartıyla barış yapıldı. Bundan yarım asır sonra Anadolu'nun fethine başlayan Türkler kısa bir süre içinde İzmit'e ulaştılar. 1078'de Bizans İmparatorluğu'na isyan eden Nikephoros Botaneiates, kendi ordusu olmadığı için Türkler'den sağladığı ücretli askerlerden oluşan ordusu ile İzmit'ten Üsküdar'a kadar olan bölgedeki garnizonlara Türk askerlerini yerleştirdi. 1081'de Süleyman Şah'ın idaresinde bulunan İzmit 1085'teyeniden Bizans'ın hakimiyetine geçti. Kısa süre sonra Haçlı seferlerinin başlaması ile Haçlılar 1096'da İzmit'e geldiler ve şehre yerleştiler.¹⁰

İslam ve Selçuklu akınlarından sonra Osmanlı Beyliğinin akınları Bizans'ın içlerine doğru yayılmaya başlamış ve İzmit'e kadar ulaşmıştır. İzmit, İznik'in zabtından evvel alınmak istenmiş hatta bir ara elde edilmiş ise de sonradan yine Rumlara verilmişti.¹¹ 1333 yılı Ağustos ayında Orhan Gazî'nin 36 gemiyle İzmit üzerine yürüdüğü haberi alındı ancak imparatorun Orhan Gazi ile bir anlaşma imzaladığını ve İzmit ve öteki şehirlere saldırı durdurulursa, yılda 2.000 altın harâc ödemeyi kabul ettiğini belirtir. 1337'de Bizans İmparatoru Andronikos, Arnavutluk'taki asillere karşı ordusuyla uzak bir sefere çıkması ve İzmit'in yardımına gelme ihtimalinin olmaması İzmit'e yeniden bir akın yapma fırsatı doğmuş oldu. Orhan Gazî döneminde, Sakarya üzerinde, Absu'da Şehzâde Süleyman idaresinde bir uc kurulmuştu. Sapanca gölü kıyısında Akça Koca'nın¹² İzmit'e akın merkezi olan Başköprü'de de başka bir uc vardı. Pendik tarafında, Aydos'ta İstanbul'a karşı diğer bir uc da Abdurrahman Gazî kumandası altında, gaziler faaliyettedirler. 1337 yılında İzmit kuşatmasında bu uçlardaki tüm gaziler gelip, Orhan Bey'in ordusuna katıldılar. Ordu bu bölgeye ulaşmadan önce, İzmit kuşatmasını arkadan tehdit edebilecek Yalak-Ova'daki iki hisar ele geçirildi. Orhan Bey, ordusuyla İzmit kalesi önüne geldiğinde, gaziler gelip ona katıldılar. Kaledikiler açlık çekiyordu. Ablukaya daha fazla dayanmanın imkânsızlığını anlayan Bizanslı prenses teslim kararı aldı (1337) 1337 yılında artık Osmanlı Beyliği'nin sınırları, Gebze ve İzmit'i de içine alarak Karadeniz'e kadar uzanıyordu.¹³ İzmit zaptedildikten sonra Karadeniz sahilindeki Şile ve Boğaziçi kıyıları hariç olmak üzere, İzmit körfezi kıyılarında ve Kocaeli yarımadasının diğer yerlerinde Bizanslıların başka toprağı kalmamıştı.¹⁴

Aşıkpaşazade İzmit alındıktan sonra burada yapılanlar hakkında şöyle demektedir; *Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa'yı İznikmid'e getirdi. Kiliseleri mescit yaptı. Ayrıca bir kiliseyi de medreseye çevirdi. Daha şimdi bile medresesi vardır. Karamürsel¹⁵ adında yiğit, cesur bir er vardı. O yeri ona verdiler ve vilayetini tımar olarak bölüştürdüler. Tımar erlerini, İstanbul'dan çıkan gemiyi incitip, saldırmaları diye kenara getirdiler. Sonra Yalakova'yı da tımara verdiler. Ayrıca Akçakoca'yla birlikte olan savaş erlerini de bu vilayette topladılar, Araman pazarını Yahşulu'ya verdiler. Kandırı vilayetini Akbaş'a verdiler. Şimdi bile bunların neslinden yaşayanlar vardır. Genliboza'da tekkesi bulunan Fazlullah Kadı, Akçakoca'nın neslindedir. İşte Kocaili'nin, Bolu vilayetinin, Konrapa'nın hepsinin fethinin aslı ve hakikati budur. Fakir bunların hepsini uzun uzadıya açıklayıp anlattım.*¹⁶

Orhan Bey devrinde İzmit'in merkez olduğu Kocaeli sancağı teşkil edildi. İzmit, Osmanlı idaresindeyken Bizans imparatoru, müttefiki Ceneviz donanmasını göndererek şehri tahrip ettirmiştir. 1402 Ankara Savaşından sonra Timur'un askerleri İzmit'e de girmiştir. Fetret Devri'nde Osmanlı şehzadeleri arasındaki tahtkavgalarından faydalanan Bizans, kısa bir süre İzmit şehrini ele geçirmiş, ancak 1419'da Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey İzmit'i geri almıştır.¹⁷

Anadolu'nun kapılarında biri olan İzmit, ulaşım bakımından, daha ilk çağdan beri ehemmiyetli bir rol oynamış idi. Roma devrinde şehrin artan ehemmiyeti Bizans zamanında geriledi. Fakat Osmanlılar zamanında

9 Mustafa Daş, Bizans Döneminde Kocaeli, "Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu", Kocaeli 2016, s.102

10 Bostan, s.536

11 İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 122

12 Akçakoca, XIV. yüzyılın başlarında, Bithynia'nın, batıda Thynia'nın Osmanlılara katılmasını sağlayan kumandandır. Ertuğrul zamanında doğmuş olmalıdır. Ancak, oğulları, kendilerini Kübreviye tarikatının mistik havasına uydurarak, başka bir menşeyi tertiplemişlerdir. Osman ve Orhan'ın çağdaşdır. Konuralp ve Abdurrahman Gazi, Ak Temür gibi Beylik ailesinden yoldaşı ile kısa zamanda büyük başarılar imzasını atmıştır. Ayan Gölü, Regio Arsia, Kandira, Araman fetihlerini kendi başına gerçekleştirdi. Karadeniz sahillerini Kerpe ve Kefken taraflarının da el değiştirmesindeki rolü büyüktür. Orhan'ın emri ile Aydos ve Samandıra fetihlerini de gerçekleştirdi. Bir müddet sonra da Kandira'da iken hayata, veda etti. Enver Konukçu, "Sakarya Nehri ile Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaeli Sancağı'na", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi II*, 2008, s.120

13 Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul 2014, s.44 vd.

14 Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi I*, Ankara 2010, s.72

15 Akçakoca ve Süleyman Paşa (Orhan'ın oğlu'nun çağdaşı olan Mürsel, yiğit bir insandı. Türk geleneğine uygun olarak ona "Kara" sıfatı verilmiştir. Körfezin güney kısımlarını ele geçirmiş, Prainetos'un ve ilerisinde, dağ içindeki iki Herakleia hisarlarını da iline katması, onun şöhretini artırmıştır. Yalakabad'daki ve doğusundaki Rum nüfuzunu da önemli ölçüde yok etmiştir. Kara hareketinden sonra, Orhan'ın emri ile Akçakoca'nın askerleri de ona katılmış ve Konstantinopolis'ten bu yakaya gelebilecek harp yelkenlilerini gözetlemiştir. Kendisinin geliştirdiği ve yelkenli yapımında reform niteliği taşıyan hafif gemiler, onun adına göre Karamürsel diye isimlendirilmiştir. Konukçu, *Sakarya Nehri...*, s.123

16 Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (İnr., Kemal Yavuz - M.A Yekta Saraç), İstanbul 2003, s.96

17 Merve Çakır, "Osmanlı Şehir Tarihinin Arşiv Kaynakları: İzmit Örneği", İstanbul 2006, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.16

ve bilhassa İstanbul'un fethinden sonra İran ve Elcezire yolları üzerinde başlıca konak yerlerinden biri oldu. Anadolu'dan gelen kervanlar İzmit'te dağılır, ağır yükler ve hayvanı olmayan yolcular buradan, gemiler vasıtasıyla müsait hava bulurlar ise 7-8 saatte, aksi takdirde 2-3 günde İstanbul'a varırlardı.¹⁸ İzmit tabii kaynakları bakımından da zengin bir bölge idi. Ormanlara yakınlığından dolayı "ağaç denizi" olarak adlandırılmış ve bundan faydalanılmıştır. Fatih Sultan Mehmed İstanbul fethinden önce yapılacak olan Rumeli Hisarı'nın inşası için gerekli olan kereste ve inşaatta çalışacak işçileri İzmit'ten getirtmiş. Süleymaniye Camii'nin inşası esnasında İzmit'te kalıntıları bulunan veya toprak altında kalmış olan mermerlerin çıkarılarak kestirilmesi ve inşaatın temelinde kullanılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istendi. III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı, Atik Valide Sultan Külliyesi adıyla bilinen cami ve dükkanlar için gerekli olan taş, mermer ve keresteler yine İzmit'ten sağlandı.¹⁹

IV. Murad (1623-1640) devrinde İzmit en iyi dönemini yaşamıştır. Şehzadeliğinde sık sık İzmit'e gelen Sultan Murad buranın her alanda gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yaptığı tütün ve kahvehane yasağını diğer bölgelerde olduğu gibi burada da uygulayan Sultan birçok kişiyi cezalandırmıştır.²⁰ Çıkacağı sefer esnasında İzmit'e mutlaka uğrar avlar düzenler, dinlenirdi. Bir süredir Safevi kuşatmasında olan Van kalesi Erzurum Valisi Demirkazık Halil Paşa ile Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa'nın birlikte yardıma gitmeleri ile kurtarılmış (15 Ekim 1633). Aynı gün Üsküdar'a geçen Veziriazam Tabanı yassı Mehmed Paşa bir hafta sonra buradan doğuya hareket etti. İzmit'e kadar orduyu teşyi eden Osmanlı padişahı serdar-ı ekreme yol boyunca zorbaları temizlemesi hakkında kesin emirler verdi. Van'ın kurtarıldığı haberi de burada öğrenildi.²¹ İzmit kadısı Gümüşzade'nin hizmetleri Sultanın hoşuna gittiği için bir hatt-ı hümayun vererek uzun zaman görevinde kalmasını istemiştir.²² Sultan Murad İzmit'te bulunması vesilesiyle avlanıyor ve sefer için gerekli mühimmat ve malzemenin temini içinde sadrazama tavsiyelerde bulunuyor, bu arada etraftaki eşkiyayı ve emrinde muhalif davrananları cezalandırmayı ihmal etmiyordu.²³ İzmit'te bulunan Sultan Murad buradan Bursa'ya geçmek istiyordu. Bu seyahatin sebebi hakkında kaynaklarda bilgi olmamakla birlikte, hem avlanmak hem de birkaç ay önce gezdiği yerleri daha geniş bir zaman diliminde dolaşmak ve bu arada kadim başşehri görmek isteği öne çıkabilir (3 Aralık 1633). Ancak bu seyahat ilginç şekilde ciddi bir krize de dönüşecektir.²⁴ İzmit'ten sonra avlanarak İznik'e doğru yoluna devam eden Sultan Murad, bu taraftaki yolun bir kısmının bozuk ve henüz tesviye edilmemiş olduğunu görünce yanında bulunan adamlardan vezir Gürcü Mehmed Paşa ile kapıcılar kethüdası Nasuhpaşa-zâde Hüseyin Ağa'yı, İznik kadısını asmaları için ileriye gönderdi. Bunlar kadıyı yakalayınca zavallı adamcağız: "şevketli padişahımızın buradan geçeceği haberi dün geldi. Bunun üzerine hemen şehir halkını ve reayayı yollara çıkardım, fakat padişahımız daha önce buraya ulaştı, benim günahım yoktur" diye yalvardıysa da, bu yalvarmaları para etmedi. Üzerinde ilmiye sınıfının resmi kıyafeti olan cübbesi ve başında destarı bulunduğu halde kale kapısına asılmak suretiyle padişahın emri yerine getirildi.²⁵ Naima kadının idama razı olmasını şöyle nakletmektedir; "*Müslümanlar! Hak huzurunda haksız yere gittiğime şahit olmanızı sizden istiyorum*" *Deyû kazaya razı oldu. Kavuk ve elbiseleriyle kale kapısına asılıp üç gün öyle durdu. Sonra indirip yıkayıp, kefenleyüp gömdüler. Mezara varıncaya kadar burnunun kanı dinmemiştir, şehitlik alametidir dediler.*²⁶ Ancak Katip Çelebi Fezleke'de bu idamın; "*adı geçen kadından evvelce, padişah katına şikayetçi gelmişti. Galiba padişah bu yüzden katlini arzu ettiği için gaafil iken varıp, hizmet görmekte ihmali odur diye astırdı*"²⁷ diyerek belirtmiştir. Bu idamın merkezde bazı etkileri oldu devlet adamları Sultanın İstanbul'da olmasını fırsat bilerek "hal" kelimesi konuşulmaya başlanmıştı. Valide Kösem Sultan bu durumu oğluna bildirmiş ve Sultan Murad bunun üzerine İzmit, Bursa ve İznik seyahatine son vererek İstanbul'a dönmüş gerekli tedbirleri almıştır.

Osmanlı Devleti sefere çıktığı zaman İzmit bölgesinde geçmekte, konaklamakta ve iâşe temini yapmaktaydı. Buna örnek olarak Kıbrıs seferi esnasında kara yoluyla gidecek ordunun ihtiyacı olan arpa, ekmek ve odunun hazırlanması için tespit edilen Üsküdar-Silifke arasında ki konaklar içinde İzmit'te vardı. IV. Murad döneminde de İzmit Revan (1635) ve Bağdat (1638) seferi esnasında menzil olarak kullanılmıştır. 28 Mart 1634'de İstanbul'dan hareket eden Sultan Revan'a 83 menzilde ve 400 saatte ulaşmış²⁸ bu menziller arasında İzmit'e de uğrayan Sultan burada üç gün kalmış burayı geçtikten sonra Kazıklı Derbendi'nde kıdemli solakbaşlarından Galatalı Çelebi'nin bir neferi İstanbul'da bıraktığını öğrenince emektarlığına bakmadan önünde çökertip boy-

18 Darkot, s. 1252

19 Bostan, s.537

20 Şedit bir hükümdar olan Sultan Murad devlet idaresine fiilen hâkim olduğu senenin ferdası yılında kahvehaneleri kapatıp tütün içilmesini yasak etti. Padişahın böyle bir yasak tatbikinde, o sırada İstanbul'da çıkan bir yangının vesile ittihaz edilmiş olduğu söylenir. 2 Eylül 1633 günü Cibali tarafında çıkan yangın İstanbul'un beşte birinin mahvolması neticesini veren bu yangından sonra halk kahvehanelerde yangın hakkında bir hayli dedikodu yaptığı ileri geri söylendiği için, kahve ve tütünü haram sayan Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin teşviki üzerine Sultan Murad kahvehaneleri kapatıp tütün içilmesini yasak ettirmiştir (16 Eylül 1633) Mustafa Cezar, *Mufassal IV* Ankara 2011, s.1892

21 Albülkadir Özcan, *IV. Murad Şarkın Sultanı*, İstanbul 2017, s.85

22 Naimâ, *Naimâ Târih III*, İstanbul 1968, s.1238

23 Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II*, 2016, s.286

24 Emecen, *İmparatorluk Çağında*...s.287

25 Cezar, *Mufassal IV*, s.1890-1891

26 Naimâ, III, s.1239

27 Naimâ, III, s.1239

28 A. Süheyl Ünver, "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belâten XVI/64*, 1952, s.549.

nunu vurdurmuştur.²⁹ 7 Ağustos 1635’de Revanı zapt eden Sultan dönüş yolunda Malatya, Sivas, Tokat, Turhal, Amasya, Osmaniçik, Tosya, Gerede, Mudurnu, Geyve, gibi menzillerde dinlenerek İzmit bölgesine kadar geldi. Burada bütün ulema ve devlet erkani tarafından karşılandı. Ahıska’yı ve civarında ki kaleleri fetheden Kenan Paşa ile Emir-güneoğlu’nu burada kabul eden Sultan Murad 25 Aralık 1635’te kendisi için hazırlanan üç fenerli bir kadirge ile Üsküdar’a geldi ve iki gün sonra da Topkapı Sarayına girdi.³⁰ Revan’ın alınmasından sonra kale hakimi olan Emir-güne İzmit’te Sultan ile görüşmüştür. Naima; *“Emîr-Güne oğlu İznikmid’de (İzmit’te) pâdişâh katma yüz sürüp evvelce olduğu gibi iltifata mazhar oldu. Padişaha sığınanların mahrum kalması devlet şanına lâyük olmadığından kendine vezirlik hasları ve İstinyede Feridun paşa bahçesi, Ahırkapıda gayet güzel saray, Kâğıthanede bir çiftlik hediye edilüp yiyeceği ve içeceği tamamen devletten verilmiştir”*³¹ demektedir. Emir-Güneoğluna İstinyede verilen bahçe bugün Emirgan adı ile anılmaktadır.

Sultan Murad’ın Revan seferinden sonra diğer seferi olan Bağdat seferinde de gidiş ve dönüşlerde İzmit bölgesinde bazı faaliyetleri olmuştur. Nisan 1638 yılında Bağdat seferine çıkan Sultan İzmit bölgesine geldiğinde bazı kadılar imtihanı görev dağıtıldığı yolunda ki şikayetler üzerine Sultan burada Edirne kadılığına aday olan Molla Çelebi demekle tanınmış müfettiş Emiri Efendi ve Ethem-zâde ve daha birkaç efendiler, pâdişâh huzuruna arzuhal ettiklerinde: *“Edirne isteklileri gelsünler, huzurumda imtihan olsunlar”* Deyü ferman ettiler. Bursa kazâsından azledilen Kabakulak-zâde Mehmed Efendi ve Mısır’dan azlolunan, yukarıda adı geçen Molla Çelebi, Yenişehir’den azledilen Abdürrahim Efendi ve yine Bursa’dan azledilen Ethem-zâde ve Çavuş-zâde, hepsi davet olunup Padişah huzuruna girdiklerinde, padişah hazretleri onlara iki soru sordular. Birincisi, *“İman cevher midir, araz mıdır? Makulât-ı aşerenin (on bilim sınıfının) ne makulesindedir ?”* İkincisi, *“Biri dahi, et yemeyi terk ettiğine dair yemin eden kimsenin, balık yemekle yemini bozulur mu?”* Diğer efendiler *“kitaba bakalım!”* dediler. Ethem-zâde hazırlıklı olup, ikinci soruya cevap verdi: *“İmanda örf (gelenek) muteberdir, halkın geleneğinde et denilince, balık anlaşılmaz ve zihin buna uymaz. Et yememeğe yemin eden, balık yemekle yemini bozmuş olmaz.”* Diyerek cevap verdi diğer soruya ise yeteri kadar bir risale sunarak Edirne kadılığı kendisine verildi.³² İzmit’te bizzat kendi sorduğu suallerle kadıları imtihan eden Sultan buradan devam ederek yol boyunca sürgün avları düzenledi. Tedbili kıyafetle halkın arasına karıştı ve bol bol bahşiş dağıttı.³³ Sultan 14 Kasım 1638’de Bağdat’a ulaştı sıkı bir kuşatma altına alınan Bağdat bizzat Sultanın askerleri savaş alanında cesaretlendirmesiyle 24 Aralık 1638 tarihinde tekrar alınarak uzun süredir Safevi işgalinden kurtarıldı. Sultan Murad Bağdat zaferinden sonra İstanbul’a dönmek için hareket için yolda ayağında ki ağrılar iyice artmıştı. İzmit’te ağrılarından dolayı biraz istirahat etmiş 10 Haziran 1639’da Üsküdar’a ulaşmış oradan da sarayına geçmiştir.³⁴

Yeniçeri ağası Muslihiddin, İzmit’te sultana bir saray yaptırmıştır. Çıktığı bir seferde (Mart 1635) ilk otağını burada kurmuş olan IV. Murat, bu sarayda iki gün kalmış ve yoluna devam etmiştir. Eylül 1635’te hastalanarak döndüğü İzmit’te bir süre dinlenmiş, daha sonra İstanbul’a gitmiştir. Padişah, çok sevdiği sarayda kalmak için sık sık şehre gelmiştir. XIX. Yüzyılın ortalarına kadar sarayın bulunduğu büyük cadde, İzmit’in en büyük caddesi olmuştur.³⁵

IV. Murad dönemi hakkında değerli bilgiler aktaran Evliya Çelebi İzmit ve buradaki saray hakkında övgü ile bahsetmektedir. *“İskelesi büyük bir limandır. Sayısız tüccarları vardır. Bir yeniçeri serdari bir sipahi kethüdası, bir müftüsü, bir nakibüleşrafı vardır. Ayan ve eşrafı çoktur. Çoğu kereste tüccarlarıdır ki, çeşit çeşit ipekli elbiseler giyerler. Muhteşem yeniçeri oturakları, korucuları vardır. Bu şehrin üç bin beşyüz mükellef, süslü kat kat bağlı ve bahçeli, mamur ve süslü kırmızı kiremit örtülü evleri vardır. Mükellef saraylarının en muntazamı Bağdad fatihi Dördüncü Murad Hanın sarayıdır ki, bağ ve bahçeli büyük bir saraydır. Özelliklerini saymakta dil aciz kalır. Hâlâ padişahlara mahsustur.”*³⁶ Diyerek bugüne izi kalmayan saray hakkında bilgi vermektedir. Naima’da eserinde bu saraya değinerek *“İzmit kasabasında ki, bazı eski tarihlerde İskender’in şehri olan Makedonya’dır, deniz kenarında bir hoşça şehir olmakla pâdişahın(IV. Murad) gözüne şirin görünmekle iltifat edip sur ve güzel bir kale ve gönül alıcı bir köşk yapılmasını ferman ettiler. Az zamanda yaptılar”*³⁷ demektedir. Tavernier seyahatnamesinde de İzmit ile İznik’in isimlerini karıştırarak İzmit bölgesi ve Sultan Murad’ın sarayı hakkında bilgi vermektedir; *“Üçüncü gün, birçok insanın eski Nikaia olduğunu sandığı İznik’e varılır: Kentin bir bölümü bir tepenin eteğinde, diğer bölümü denize kadar uzanan bir ovada kurulmuş; deniz, kentin bulunduğu noktada İznik körfezi adı verilen bir girinti yapar. Limanda kesme taştan iki büyük dalgakıran ve duvarlarla kapatılmış, askeri tersaneye çok benzeyen üç büyük kapalı alan var. Buradaki büyük dehlizlerde, ev ve kadirge yapımında kullanılan yontulmuş keresteler görülüyor. Kentin çevresinde av hayvanı bol olduğundan ve topraklarında eşsiz meyveler, çok güzel şaraplar üretildiğinden, Sultan Murad yörenin en güzel*

29 Özcan, IV. Murad, s.101., Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Ankara 2004, s.1048-1049

30 Özcan, IV. Murad, s.119.

31 Naimâ, III. s.1320, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, s.412

32 Naimâ, III. s.1377-78

33 Özcan, IV. Murad, s.158

34 Emecen, *İmparatorluk Çağında...*, s.302

35 Ayşegül Demirebulak, “Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları”, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, Aralık, 2014, s.37

36 Çelebi, *Seyahatnâmesi*, s.437-438

37 Naimâ, III. s.1238

yerine, hem deniz hem de kır manzaralı bir saray yaptırdı. Kentin büyük bölümüne yayılmış Yahudilerin ticaretini yaptıkları başlıca mallar buğday ve kereste. Rüzgar elverişli olduğunda, İstanbul'dan İzmit'e yedi-sekiz saatte gidilebilir ve yol tehlikeli değildir."³⁸

XIX. asırda yaşamış olan gezgin Charles Texier genel olarak Osmanlı eserleri hakkında bilgi verip kısa bir değerlendirme yapmaktadır. "Şimdiki İzmit şehri on dokuzu Türklerin, üçü Hristiyanların ve biri Yahudilerin olmak üzere yirmi üç mahalleden oluşur. En eski cami Sultan Orhan Gazi tarafından çevrilen bir Rum kilisesidir. En büyük cami ise, Büyük (Kanuni) Sultan Süleyman zamanında, yedi yıl süre ile İzmit valiliğinde kalan Başvezir Pertev Paşanın yaptırdığıdır. Bu cami, tersanenin girişindeki kapıya yakın yerdedir. Mimar Sinan bu caminin ufak ayrıntılarında bile, o sırada İstanbul'da yapılmakta olan, Süleymaniye Camisini taklit etmiştir. Aynı mimar bir hamam ile bir de kervansaray yapmıştır. Şehrin nüfus ve ticaretine oranla bu eserler, hiçbir sanat değeri arz etmezler. IV. Murad'ın yaptırdığı, bahçelerle çevrili saraydan hiçbir iz kalmamıştır. İlk padişahların Küçük Asya'da, örneğin Bursa'da, Manisa'da yaptırmış oldukları saraylardan, bugün enkaz yığıntısından başka bir şey görülmez. İzmit harabeleri ayrıntılarıyla incelenirse bir eski eser meraklısına, silinmiş bir medeniyetin karışık ve belirsiz anılarından fazla bir şey hissettirmez. Burada Osmanlıların meydana getirdikleri eserler sanatkâra ancak bir sanat hissi veriyorsa, tabiat da buna karşılık daima zinde, daima azametli ve görkemli bir görüntü sergiler."³⁹

IV. Murad devrinde İzmit nüfus olarak da gelişme göstermektedir. IV. Murad dönemine ait 1034 (1625) tarihli bir tahrirden İzmit'in gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre mahalle sayısı yirmi dördü Müslümanlara, ikisi gayrimüslimlere ait olmak üzere yirmi altıya yükseldi. Hane sayısı 835'e varan İzmit'in nüfusu 4200'e ulaştı. Böylece XVI. yüzyıl başlarına göre yaklaşık % 70'e varan bir artış gerçekleşmiştir. Bu artışta, şehrin ticari kapasitesinin büyümesi ve Anadolu'dan gelen kervanların denizle buluştuğu önemli bir konak yeri olarak gelişmesi rol oynamakla beraber bu dönemde kırsal alanlarda görülen Celali hareketlerinin bir kısım halkı şehre yöneltmiş olduğu da düşünülebilir.⁴⁰

38 Burada, gerçekten eski Nikaia olan, ama yaklaşık yüz kilometre kadar daha güneybatıda bulunan ve aynı adı taşıyan gölün kıyısında bulunan İzmit ile eskiden Nikomedia, günümüzdeyse İzmit adıyla anılan ve aynı adı taşıyan körfezin kıyısında bulunan kent bir birine karıştırılmıdır; Tavernier'nin ziyaret ettiği İzmit'tir. Jean-Baptista Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, İstanbul 2006, s.50

39 Texier, *Küçük Asya*, s.112

40 Bostan, s.539

KAYNAKÇA

- Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (nşr., Kemal Yavuz - M.A Yekta Saraç), K kitaplığı, İstanbul 2003
- BOSTAN, İdris, "İzmit", DİA, XXIII
- CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, c/1-IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011
- ÇAKIR, Merve, "*Osmanlı Şehir Tarihinin Arşiv Kaynakları: İzmit Örneği*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006
- ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatnâmell*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1988
- DARKOT, Besim, "İzmit" İA/ V/2
- DAŞ, Mustafa, "BizansDönemindeKocaeli", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*
- DEMİRBULAK, Ayşegül, "Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, Aralık, 2014, s.34-46
- EMECEN, Feridun, İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları, İSAM yay., Ankara, 2016
- HasanbeyzâdeAhmed, *Târih*, haz.Nezihî Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004
- İBRAHİM, Peçevi, Peçevi İbrahim Efendi, (Hzr. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2014
- KONUĞU, Enver, "*Sakarya Nehri İle Boğaziçi Bithyniası'ndanKocailiSancağı'na*", SAÜ Fen Edebiyat Dergisi II, 2008
- NAİMÂ, *Tarih*, (çvr. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968
- ÖZCAN, Abdülkadir, *IV. Murad Şarkın Sultanı*, Kronik yay., İstanbul, 2017
- TAVERNIER, Jean-Baptista, *TavernierSeyahatnaması*, Kitapyayınevi, İstanbul 2006
- TEXİER, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002
- TUNCEL, Metin, "*Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları*", Uluslar Arası Gazi Akça Koça ve Tarihi Sempozyumu
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011
- ÜNVER, A. Süheyl, "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan SeferiKronolojisi", *Bellekten XVI/64*, 1952, s.547-577

18. Yüzyılın Ortalarında Kocaeli Sancağı'nda Görülen Kanunsuzluklar

Alpay BİZBİRLİK* - Mustafa KAYA**

Siyasi, sosyal ve ekonomik olarak klasik dönemde hızlı bir büyüme ivmesi yakalayan Osmanlı Devleti'nde, bu dönemin etkisinin azalmaya başladığı 16. yüzyılın sonlarına doğru nisbi bir durağanlık etkisini göstermeye başlamıştır. Akabinde baş gösteren ve Anadolu'yu baştanbaşa etkisi altına alan Celâli isyanları ve bıraktığı ağır sonuçlar¹, devleti pek çok alanda sıkıntıya sokmuştur. 17. yüzyılda kayıpların kazanıma çevrilmesi ve bozulan düzenin yeniden tesis edilmesi adına toplumsal, ekonomik ve siyasi olarak görüşler sunulmuş² ve bu doğrultuda yeni sistem ve düzenlemeler denenmiş ancak yapılan çalışmalar kalıcı bir düzen sağlayamamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde, özellikle geçmişte Celâli isyanlarıyla başlayan sistematik bozulmalar, merkezden ziyade taşrada iyice tezahür etmiştir. Devletin aynı anda birçok cephede savaşması ve bozulan ekonomiyi düzeltme çabaları, sistemde oluşan boşluğu hissedilir oranda ortaya çıkarmıştır. Halkın ekonomik olarak kötü durumda olması, üzerlerine düşen mükellefiyetleri yerine getirme konusunda zorlanmalarına neden olmaktadır. Diğer yandan ekonominin ve siyasetin olumsuz ortamından yararlanarak, hisselerine düşen maddi payı düzeltmek ve arttırmak isteyen bir kısım taşra yöneticileri de, bu durumu halk üzerinden sağlama gayreti içerisine girmiştir. Otorite boşluğunun bir sonucu olarak, yerel yöneticilerin yerleşim bölgelerinde cereyan eden münferit veya toplu girişime dayalı olaylara müdahale etmemesi/edememesi, zaman zaman kişi ya da kişileri kendi çözümlerini bulmaya veya bu durumu kazanç vasıtası olarak kullanmaya itmiştir³. Böylece neticede bireysel veya eşkıyalık olarak nitelenebilecek topluluk halinde yapılan kanunsuzlukların artması da kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda bu çalışmanın konusu, 18. yüzyılda Kocaeli sancağı ve bağlı kazalarda görülen kanunsuzluk hareketlerini içermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 2 ve 3 numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerinde⁴ yer alan hükümler içerisinde konumuz dâhilindeki seçme 100 adet hükmün değerlendirileceği çalışmada, 18. yüzyılın yaklaşık olarak ortalarına denk gelen 1742-1744 (H.1155-1157) yılları arasında Kocaeli ve çevresinde görülen kanunsuzluklar, tasnif edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece sancak ve bağlı kazalarda görülen olaylar, olayların failleri, türleri, şikâyet merkezleri, şikâyet türleri ile halkın ve devletin olaylara karşı tutumları da belirlenebilecektir. Bütün bu veriler doğrultusunda da yüzyılın yaklaşık olarak ortalarında Kocaeli sancağının yönetsel ve sosyal durumu hakkında bazı tespitler yapılabilecektir.

Anadolu'nun her bölgesinde görülen kanunsuzluk hareketleri, çalışmamıza konu olan Kocaeli sancağı ve bağlı kazalarında da 18. yüzyılda sıklıkla görülmekte olup, konuyla ilgili değişik örnekler arşiv belgelerinden çıkarılabilmektedir. Bir liman ve ticaret kenti olmasının yanı sıra, İstanbul-Anadolu bağlantı ve ticaret yolunun üzerinde ve de İstanbul'a neredeyse gölgesi kadar yakın bir mesafede olması gibi işlevsel özellikleri, sancağın önemini arttıran unsurlar olmuştur. Bu özelliklerinden başka, sancağın aynı zamanda devlet

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi. E-posta: alpay.bizbirlik@cbu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi. E-posta: kaya.mustafa@cbu.edu.tr

1 Celâli isyanlarının başlama sebepleri ve Anadolu'da bıraktığı ağır sonuçları hakkında bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyânları)*, Barış Yayınları, Ankara, 1999.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadim'in Peşinde Osmanlı'da "Çözüm" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh yayınları, 2015.

3 Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldaki siyasi ve askeri bozulmasını ve bu durumun taşraya yansımaları değerlendiren Bruce McGowan, şu ifadelerle yer vermiştir: "Osmanlılar bir yandan orduyu ihmal ederken, bir yandan da taşranın yönetimi konusunda, hazineyi hümâyunu doldurmaktan başka bir amacı olmayan, bunun uzun vadede doğuracağı sonuçları pek hesaba katmayan, ileriye görmekten aciz bir tavır içindeydiler. Başvurulan mali kaynaklar toprak düzenini alt üst etti. Vali ve kadılar gibi makam sahipleri sıkıştırılıyor ve görev yerleri mümkün olduğu kadar sık değiştiriliyordu. Eyalet ve sancak yönetimlerinin yerel zevatın yol göstericiliğine giderek daha bağımlı hale gelmesinde ve Irak ve Mısır gibi daha uzak eyaletlerde bir takım türedilerin İstanbul korkusunu yitirmeye başlamış olmasında şaşılacak bir yan yoktu." s.766, Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Editör: Halil İnalcık-Donald Quatqert, C-2, Eren Yay., İstanbul, 2004.

4 Ahkâm defterleri, divân-ı hümâyundan çıkan hükümlerin kaydına mahsus olan defterlere genel olarak verilen addir. Padişah adına hazırlanan bu hükümlere ferman da denilirdi. H.1155-1306-M.1742-1889 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eden 186 adet defterden oluşmaktadır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 108, İstanbul, 2010, s.22.

tarafından askeri yöneticilere arpalık olarak tevcih edilmesi⁵ ve bağlı kazalarının da benzer özelliklere sahip olması, bölgede bir bütün olarak nüfus çokluğunu ve çeşitliliğini de beraberinde getirmektedir. Sahip olunan demografik yoğunluk, bölgede görülen kanunsuzlukların sayısal çokluğuna⁶ ve farklılığına etki eden önemli bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

Konularına Göre Olayların Dağılımı

Konu dâhilinde incelenen hükümlere göre, 1742-1744 yılları arasında Kocaeli sancağı ve bağlı kazalarda konularına göre 24 farklı olay çeşidinin olduğu görülmektedir.

(Tablo-1) Konularına Göre Olayların Dağılımı

Vaka Türü	Vaka Sayısı		%
Eşkıyalık			
Vaka Türü	Vaka Sayısı	%	
<i>Adam Öldürme</i>	6	33.3	18
<i>Zulüm</i>	4	22.2	
<i>Para Talebi</i>	1	5.5	
<i>Irza Tasallut</i>	3	16.6	
<i>Mal Gaspı</i>	2	11.1	
<i>Toprağa Müdahale</i>	2	11.1	
Devlet Görevlilerinin Kanunsuzlukları	20	20	
Alacağın Tahsil Edilememesi	11	11	
Devlet Memurunun İşine Müdahale	1	1	
Toprağa Müdahale	6	6	
Mal Taksimatında Anlaşmazlık	6	6	
Fazladan Vergi ve Para Talebi	5	5	
Mal ve Para Gaspı	4	4	
Vakıf Yönetimine ve Gelirine Müdahale	3	3	
Halka Zarar Verme	3	3	
Devlet Memurlarının Seyahat Engeli	3	3	
Köy Halkından Diyet Talebi	2	2	
Malların Sahibine Verilmesi ve Müdahale Edilmemesi	3	3	
Devlet Görevini Zimmete Geçirme ve Hak İddia Etme	2	2	
Vergi Toplanmasına Müdahale ve Ödememe	2	2	
İftira	2	2	
Tereke Üzerinde Hak İddia Etmek	2	2	
Nikâhlı Kadına Nikâh Kıyma	1	1	
Değirmen Suyuna Müdahale	1	1	
Kanunsuz Boşanma	1	1	
Hırsızlık	1	1	
Kayık İşletmesine Müdahale	1	1	
Yol Güvenliğinin Sağlanması Talebi	1	1	
Davaya Müdahale Etmek	1	1	

5 BOA. A.AHKM. d. 2/736, BOA. A.AHKM. d. 2/774, BOA. A.AHKM. d. 3/196

6 Çalışmaya konu olan 2 ve 3 numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerinde Anadolu'nun birçok sancak, kaza ve nahiyesine göre, Kocaeli ile bağlı kaza ve nahiyelerini ilgilendiren hükümlerin sayısal bir üstünlüğü söz konusudur.

Bu olaylar içerisinde, devlet görevlilerinin yaptıkları kanunsuzluklar (% 20), tüm olaylar içerisinde sayısal olarak ilk sırada yer almaktadır. Kanunsuzluk yapan devlet görevlilerine ve yaptıkları kanunsuzluklara bakıldığında, 10 farklı devlet görevlisinin ve bunlar içerisinde de en fazla subaşı ve sipahilerin kanunsuzluk faaliyetlerinde buldukları görülmektedir. Bunların silahlı olmaları şüphesiz daha cüretkâr olmalarına sebep olmaktadır.

(Tablo-2) Devlet Görevlilerinin Kanunsuzluğu

İsmi	Görevi	Görev Bölgesi	Yapılan Kanunsuzluk	Kanunsuzluğun Kime Yapıldığı
Mustafa	Mültezim	Yalakabad Kazası	Hamam Yerinde Hak İddiası	Kireççibaşı
-	Sipahi	Kandıra Nahiyesi	Zulüm	Dergâh-ı Muallâ Çavuşu İbrahim
-	Sipahi	İznik Kazası	Toprakta Hak İddiası	Cezayir Eyaleti Defter Kâtibi-Zaim
-	Mirliva-Mirmiran-Sair Ehl-i Örf	Görece-Gemlik Kazaları	Vergi Toplamaya Müdahale	Dergâh-ı Muallâ Müteferrikası İbrahim
Kerim	Subaşı	Ada Nahiyesi	Vergiye Müdahale	Sipahi Mustafa
K ü ç ü k Ebubekir	Serdar	İznikmid Kazası	Borcu Ödememe	Kereste Emni
-	Subaşı	Geyve Kazası	Toprağa Müdahale	Sadat-ı Kiramdan Seyyid Kutsi-Seyyid Numan
Ali	Sipahi	İznikmid Kazası	Vakıf Gelirine Müdahale	Hasan Paşa Zaviyesi ve Halil Paşa Vakfı Mütvellisi
-	Mukataa Emni	İznikmid Kazası	Borcu Ödememe-Zulüm	İznikmid Sakini Ahmed
-	Subaşı	İznikmid Kazası	Vergi Talep Etme	İznikmid Sakini Ali
-	Vergi Görevlisi	Kocaeli Sancağı	Fazladan Vergi Toplama	Kocaeli Sakini Mustafa
-	Sipahi	İznikmid Kazası	Fazladan Vergi Toplama	İznikmid Sakini Kadın
-	Sipahi	İznikmid Kazası	Fazladan Vergi Toplama	Köy Sakini Kadın
-	Mimar Vekilleri-Koru Zabıtları	İznik Kazası	Haksız Para Talebi	Hassa Su Yolcuları Dimo-Kiro-Birso-Kosta
-	Subaşı	İznikmid Kazası	Köyden Kazaya Yerleşime Müdahale	Yahudi Anastas
Ali	Subaşı	Görece Kazası	Fazladan Vergi Talebi-Zulüm	Berdegir Köyü Halkı
-	Subaşı	Yalakabad Kazası	Fazladan Vergi Talebi	Katırlı Köyü Halkı
-	Vergi Görevlisi	İznik Kazası	Fazladan Vergi Talebi	İznik Kasabası Halkı
-	Tersane Görevlisi	İznikmid Kazası	Halka Zulüm-Zorla Kereste Tedariki	İznikmid Halkı
-	Kadı	Çayır Nahiyesi	İhmalkârlık	Nahiye Halkı

Çoğunlukla isimleri verilmeden ilgili bölgenin subaşı ve sipahisi olarak nitelenen bu görevlilerin yaptıkları kanunsuzlukların başında, fazladan vergi talebi gelmektedir. Görece kazasına bağlı Berdegir köyü halkı⁷ ve Yalakabad kazasına bağlı Katırlı köyü halkı⁸ ile İznikmid kazasından Ali isimli kimse, yörelerinde görevli subaşları, yine İznikmid kazasında sakin iki kadın ise farklı zamanlarda kazada görevli sipahileri, fazladan vergi ve para talep etmeleri⁹ nedeniyle şikâyet etmişlerdir.

Devlet görevlilerinin yaptıkları kanunsuzluklarda dikkat çekici bir durum, yapılan kanunsuzlukların ekser kısmının yine bir devlet görevlisine yapılması hususudur. Genellikle arazi üzerinde hak iddia etme ve vergiye dayalı konularda ön plana çıkan bu kanunsuzluklarda, sipahi ve subaşların yanı sıra mültezim, mirliva ve serdar gibi memurlar da şikâyetlere maruz kalmışlardır. Kocaeli sancağına bağlı kazalarda toprak tasarru-

7 BOA. AAHKM. d. 2/57

8 BOA. AAHKM. d. 2/544

9 BOA. AAHKM. d. 3/973

funa dayalı veya yönetsel bağları olan kireççibaş¹⁰, dergâh-ı muallâ çavuşu¹¹, Cezayir Eyaleti defter kâtibi (zaim)¹², dergâh-ı muallâm müteferrikası¹³, kereste emini¹⁴ ve sadat-ı kiramdan¹⁵ iki kişi, topraklarına ve vergi toplamalarına müdahale, borçlarını tahsil edememe ve zulme maruz kalmaları gerekçeleriyle yukarıda adı geçen devlet görevlilerini çeşitli zamanlarda şikâyet etmişlerdir.

Sipahi, subaşı, serdar gibi görevlilerin yanı sıra münferit de olsa nâib, mukataa emini, mimar vekilleri, koru zabıtları, tersane görevlisi ve vergi toplamakla görevli olduğu bilinen bazı görevlilerin de vakıf gelirlerine müdahale¹⁶, haksız para talebi, borcu ödememe, zulüm ve ihmalkârlık gibi kanunsuzluklarına rastlanmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, bir yörenin tüm halkının adalet haklarını korumak adına görevli naibi şikâyet etmeleridir. İznikmid kazasına bağlı Çayır nahiyesi halkı, nâib¹⁷ Abdullah'ı, yasak olmasına rağmen yerliden olması, görevini çok fazla ihmal edip haksız kararlar vermesi ve ayrıca halka zulüm etmesi gerekçeleriyle görevden alınması maksadıyla, 1743 yılında İstanbul'a giderek şikâyet etmişlerdir¹⁸.

Olayların konularına göre dağılımında, devlet görevlilerinin kanunsuzluklarından sonra eşkıyalık (%18) ve alacakların tahsil edilememesine dayalı kanunsuzluklar (%11) sıklıkla karşılaşılan olay türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime anlamı, şakî kelimesinin çoğulu olarak bedbaht, haylaz, haydut, kuttâ'-ı tarik¹⁹ olan eşkıyalık hareketlerinde, birden fazla kimsenin kendi yararları için başkaları üzerinde uyguladıkları planlı ya da plansız her türlü zulüm, baskı, cana, mala ve ırza kastetme durumu söz konusudur. Bu bağlamda Kocaeli, İznik ve İznikmid başta olmak üzere Görele, Sapanca, Yalakabad ve Akyazı kazaları eşkıyalık hareketlerinin en fazla görüldüğü yerler olmuştur. Meydana gelen eşkıyalık hareketlerini kendi içerisindeki tasnifiyle, olay sayısına göre adam öldürme, zulüm, ırza tasallut, mal gaspı, toprağa müdahale ve para talebi şeklinde sıralamak mümkündür (Tablo-1). Bu olaylardan ölümlü sonuçlanan iki dava diğerlerine göre dikkat çekicidir. Hüküm tarihleri 1743 olan iki olayda da, ölen kişilerin ölüm tarihleri 1728'dir. Akyazı kazasından İstanbullu Mehmed, Yükçü, Hacıoğlu ve Hancı isimli kimseler tarafından öldürülen tüccar Tavili Havas'ın yeğeni Ağık²⁰ ile İznik sakinlerinden Hızıroğlu Mustafa ve Müştak isimli kimseler tarafından öldürülen bir kişinin (ismi yazılı değil) halası Ayşe'nin²¹, olaylardan 15 sene sonra İstanbul'a giderek veya mektup göndererek katillerin yakalanmaları için girişimde bulunmaları, enteresan bir durum olarak göze çarpmaktadır. Gelen hükümlerde, haklarından gelinmesi için görevlilere emir gönderilmesine rağmen, katiller yakalanamamıştır. Bu durumun temel sebepleri, suçluların izlerini kaybettirmeleri, tehdit ve zulüm ile maktullerin yakınlarını sindirmeleri veya yerel yöneticilerle işbirliği içinde olmaları sonucu olayların üzerinin kapatılmış olabileceği ihtimalidir.

Sancak dâhilinde yaşanan kanunsuzluklara bakıldığında, kadınların doğrudan veya dolaylı mağduriyet yaşadığı farklı türden olaylara da sıklıkla rastlanmaktadır. Aynı anda birden fazla kadının mağduriyetine mal taksimatlarıyla ilgili hükümlerde rastlanırken²², alacağın tahsil edilememesi, fazladan vergi talebi, seyahat engeli, tereke paylaşımı ve nikâhlı kadına nikâh kıyma ile ilgili hükümlerde²³, kadınların bireysel olarak mağduriyetlerini görmek mümkündür.

Kadınlara ilgili olarak nikâh ve boşanma davası gibi iki farklı olaydan birisinde, bir kadının mağduriyetini, diğerinde ise başka bir kadının kocasını zor durumda bırakmasına şahit olunmaktadır. İstanbul Tophane'de Firuz Ağa mahallesinde 1743 senesinde misafir olarak bulunduğu sırada Sadi Halil Beşe tarafından vekâleten nikâh kıyılan Şerife Fatıma adlı kadının Görele halkından olan kocası Mustafa'nın, olaydan haberdar olduktan sonra İstanbul'a şikâyet dilekçesi göndermesi ve Fatıma'nın da Mustafa lehinde şahitlik etmesiyle olayın kanun gereğince halledilmesi emredilmiştir²⁴. Diğer olayda ise İznik kazasına bağlı Süzer köyünden Aişe isimli kadının boşanma girişimi üzerine gelişen olaylar anlatılmaktadır. Kocası el-Hac Salih'in kendisini boşamadığı halde boşadığını iddia etmesi ve kanuna aykırı olarak şahitler de göstermesi üzerine, el-Hac Salih İstanbul'a giderek durumun düzelmesi için girişimde bulunmuştur. Yapılan tahkikat sonucu Aişe'nin el-Hac Salih ile nikâhlarının devam ettiği konusunda hüküm verilmiştir²⁵.

Bireysel veya gurup halindeki saldırılar sonucu cinayetle sonuçlanan ancak katil veya katillerin bulunamadığı ve neticede bölge halkının sorumlu tutulduğu davalara ilgili hükümlere belgelerde sıklıkla rastlanmaktadır.

10 BOA. AAHKM. d. 2/10

11 BOA. AAHKM. d. 2/65

12 BOA. AAHKM. d. 2/68

13 BOA. AAHKM. d. 2/244

14 BOA. AAHKM. d. 2/1049

15 BOA. AAHKM. d. 2/1057

16 BOA. AAHKM. d. 2/851

17 Kadı tarafından yargılama konusunda yetkilendirilmiş kimseye nâib adı verilmiştir. Nâibler ya belirli bir süre için ya da belirli bir iş için tayin edilen yardımcılarıdır. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul-2004, s.43.

18 BOA. AAHKM. d. 3/886

19 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1996, s.781.

20 BOA. AAHKM. d. 2/736

21 BOA. AAHKM. d. 2/857

22 BOA. AAHKM. d. 2/431, 3/63, 3/555

23 BOA. AAHKM. d. 2/605, 3/66, 2/818, 3/1120, 3/1130

24 BOA. AAHKM. d. 2/760

25 BOA. AAHKM. d. 2/913

Bu tür davalarda, cezai müeyyide diyet ödeme şeklindedir. Diyet, vaziyete göre katilin veya âkilesinin maktulün varislerine vereceği para cezasıdır. Taammüden katilde, maktulün velileri kısas istemeyip, herhangi meblağda bir mal veya para üzerinde sulh olup, uyuşabilmektedir²⁶. Kocaeli bölgesinde görülen kanunsuzlukların olay çeşitliliği içerisinde bu tür davalara ilişkin hükümler de bulunmaktadır. 1737 yılında Şeyhler nahiyesine bağlı Güllüce köyü civarında Sakarya suyu mevkiinde öldürülen Hasan'ın varisi²⁷ ile yine aynı tarihte Akyazı kazasına bağlı Karadere Divanı köyü civarında öldürülen Bolu kazası sakini Ali (?)'nin varisleri, olaylardan 5 ve 6 sene sonra köy ahalisine diyet davası açmışlardır. Karadere Divanı köyü halkı diyet ödemeyi kabul etmemiş ancak gelen emirde fetva gereğince diyetin alınması emredilmiştir²⁸. Güllüce köyü halkı da bizzat İstanbul'a giderek olayın köylerine yaklaşık 8 saat mesafelik bir uzaklıkta gerçekleştiğini ve maktulün varislerinin köy halkına garezleri olduğu için dava açtıklarını belirterek diyet ödemeyi kabul etmediklerini bildirmişlerdir. Bu olay için gelen emirde ise davanın mahallinde nâib huzurunda görülmesi emredilmiştir.

Şikâyet Edenlerin Kimlikleri

Kocaeli sancağı dâhilinde tespit edilen kanunsuzlukları genellikle olaydan bizzat etkilenenler bildirmiş olmakla beraber, zaman zaman buldukları konumda kanunsuzluklardan etkilenen kişi ya da topluluğun haklarını savunması gereken görevlilerin de şikâyetçi olduğu görülmektedir.

(Tablo-3) Şikâyet Edenlerin Kimlikleri

Kimlik	Sayı	%
Erkek	35	35
Kadın	9	9
Gayr-i Müslim		
Erkek	10	12
Kadın	2	
Topluluk	13	13

26 Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku -Adalet ve Mülk-*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul-2016, s.360. Osmanlı Devleti'nde ağır diyet, gümüş para ile ödenmekte olup, bir tam diyet, 1166.66 mecdiyye (23336 kuruş, 12 para, 1 pul) idi ki beheri 7.2 gr olan 233.66 Osmanlı altını ederdi. Kölelerin diyeti, kıymetleri kadar olup, her halde hürlerden fazla olamazdı. Erkek kölenin diyeti, cariye'nin diyetinin iki misli idi. s.361.

27 BOA. AAHKM. d. 2/330

28 BOA. AAHKM. d. 3/539

Askerî		31	31
Görevi	Sayı		
<i>Naib</i>	7		
<i>Kadı</i>	5		
<i>Sipahi</i>	2		
<i>Subaşı</i>	1		
<i>Seyyid</i>	3		
<i>Yeniçeri</i>	1		
<i>Kireççibaşı-Haseki</i>	1		
<i>Kereste Emni</i>	1		
<i>Serdengeçti Ağası</i>	1		
<i>Mültezim</i>	1		
<i>Gümrük Emni</i>	1		
<i>Dergâh-ı Muâlla Müteferrikası</i>	3		
<i>Dergâh-ı Muâlla Kapucubaşısı</i>	1		
<i>Dergâh-ı Muâlla Çavuşu</i>	1		
<i>Defter Kâtibi-Zaim</i>	1		
<i>Enderun-ı Hûmayun Hazinebaşısı</i>	1		

Yapılan kanunsuzluklar hakkında şikâyetle bulunanları, bireysel ve toplu olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. Tabloda da görüldüğü üzere, bireysel yapılan şikâyetlerin (%87-%13) sayısal bir üstünlüğü söz konusudur. Bireysel şikâyetleri yapanları erkek ve kadın ayırımı ile ele alırsak, hem Müslümanlar hem de gayr-i müslimler arasında erkeklerin sayıca üstün oldukları görülmektedir. Ancak kadınların sayılarının erkeklerin ¼'ü kadar olması, onların da maruz kaldıkları kanunsuzluklar karşısında haklarını arama konusunda geri kalmadıklarını göstermektedir.

Askeri kesimden olan görevlilerden kadı ve nâiblerin yaptıkları şikâyetler genellikle görev bölgeleri dâhilindeki kişi ya da kişilerin uğradıkları haksızlıkların giderilmesi yönünde olmuştur²⁹. Askeriden olan diğer görevlilerin şikâyetleri ise kendilerinin maruz kaldıkları kanunsuzluklara karşı hak arama çabalarını göstermektedir³⁰.

Topluluk halinde yapılan şikâyetler, genellikle bir köy, nahiye veya bölgede yaşayan halkın topluca maruz kaldıkları zulüm, fazladan vergi talebi ve haksız diyet ödenmesi gibi kanunsuzluklara karşı olmuştur³¹.

Şikâyetlerin Sunum Türleri

İnsanların yaşadığı ve kanunlarla yönetilen bütün yerleşim birimlerinde kanunsuzluk hareketlerinin görülmesi her zaman olasılık dâhilindedir. Haksızlığa uğrayan herkesin hakkını arayabilmesi, devletin adalet mekanizmasını adil bir şekilde yürütebilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Orta Doğu devlet ve hükümet sisteminin temel prensibi, özel bir yorumu olan adalet kavramına dayanır. Bu adalet kavramı, halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesi demektir. Divan-ı Hümayunun temel görevi budur. Oraya yapılan başvurular, sultanın daima orada hazır bulunduğu inancıyla, doğrudan doğruya sultana yapılmış başvurular sayılır³². Genel anlamda şikâyet hakkı, ister yöneten zümreler içinde olsun, isterse istihdam edilen devlet görevlisi kadroları arasında olsun, herhangi bir kişinin haksızlığa uğradığı anda, müracaat etmesi gereken merciinde, talebinin karşılık bulamaması durumunda, doğrudan padişaha başvurması hakkıdır³³. Bu doğrultuda insanların sahip oldukları şikâyet haklarını kullanmaları, uğradıkları

29 BOA. AAHKM. d. 2/470, 2/529, 2/729, 2/274, 2/635

30 BOA. AAHKM. d. 2/10, 2/567, 3/41, 3/127

31 BOA. AAHKM. d. 2/330, 2/544, 2/774, 3/539, 3/886, 3/495

32 Halil İnalçık, "Adalet ve Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", *Doğu-Batı, Halil İnalçık Makaleler-II*, Ankara-2008, s.169.

33 Hülya Taş, "Osmanlı'da "Şikâyet Hakkının" Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket*, 2007/3, s.189. Yönetilenlerin, yani reayanın şikâyet hakkı kapsamı temelde iki bölümlüdür. Birinci bölüm, reayadan birisinin, yaşama dair kimi haklarının, gündelik hayat içerisinde reayadan olanlardan

haksızlıkları gidermede önemli bir başlangıcı teşkil etmektedir.

(Tablo-4) Şikâyetlerin Sunum Türleri

Gelerek	67
Arzuhal Sunularak	19
Mektup Gönderilerek	12
Belirtilmeyen	2

Çalışmaya kaynak teşkil eden Ahkâm Defterlerindeki hükümlere bakıldığında şikâyet haklarını kullanan kişi ya da kişilerin büyük çoğunluğunun bizzat İstanbul'a gitmek suretiyle haklarını aradıkları görülmektedir. Bu şekilde şikâyet bildirmede, İstanbul'un sancağa yakın olması, şikâyet sahiplerinin ekonomik durumlarının iyi olması ve sorunların bir an evvel çözüme kavuşturulması isteği gibi sebepler düşünülebilir. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere, bazı yerel yöneticilerin sıklıkla kanunsuzluk faaliyetleri yapmaları ve halk üzerindeki baskıları nedeniyle adalet duygularını köreltmeleri, insanları haklarını en yetkili merciden halletmeye yönlendirmede etkin bir rol oynamıştır.

Diğer yandan *arzuhal sunmak* ve *mektup göndermek* suretiyle yapılan şikâyetler de, gerek Kocaeli sancağı bölgesinde gerekse Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşayan halkın çözüm arayışı için başvurduğu yollar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür şikâyetlerde halk, bağlı bulunduğu idari merkezin kadısı, naibi veya diğer ehl-i örf taifesi vasıtasıyla hak arayışında bulunmuşlardır. İncelediğimiz hükümlerden 2 tanesinde ise yapılan şikâyetin hangi sunum türünden olduğu belirtilmemiştir³⁴.

Hükümlerin Gönderildiği Görevliler

Gerek şahsen giderek gerekse arzuhal sunup, mektup göndermek suretiyle İstanbul'a yapılan şikâyetler, hızlı bir şekilde çözüldükten sonra verilen kararların bir nüshası tekrar şikâyetin geldiği merkezlere gönderilmekteydi. Olayın kısa bir özetiyle ne gibi bir kararın uygulanacağını ayrıntılı olarak yazıldığı hükümler, genellikle idari birimin adli yöneticileri olan kadı ve naiblere yollanmaktaydı. Bunda, kadı ve naiblerin gelen hükümleri bizzat uygulama yetkilerinin olması veya infazı gerçekleştirecek yetkili görevliler üzerinde yönetsel güçlerinin olması etken bir rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra şikâyetlerin konusuyla ilgili olmaları sebebiyle gönderilen hükümlerde bazı örfi yöneticilere de hitap edildiği görülmektedir.

(Tablo-5) Hükümlerin Gönderildiği Görevliler

Görevli	Sayı
Naib	51
Kadı	37
Mütesellim	30
Mutasarrıf	29
Yeniçeri Serdarı	4
Kethüdayeri	3
İskele Emini	3
Yeniçeri Zabiti	2
Subaşı	1
Hassa Bostancıbaşı	1

İncelemeye konu olan Ahkâm Defterlerinde Kocaeli sancağı ve bağlı kazalara gönderilen hükümlerin sayısal olarak çoğunluğunun kadı ve naiblere hitap edilerek gönderildiği görülmektedir. Bunların yanı sıra hükümlerde geçen konularla ilgili olmaları veya hükümlerin uygulayıcıları olmaları nedeniyle ehl-i örfden olan bazı yöneticilere de hitap edilmiştir. Mütesellim, mutasarrıf, yeniçeri serdarı, kethüdayeri, iskele emini, yeniçeri zabiti, subaşı ve hassa bostancıbaşı olan bu idarecilerden, mütesellim ve mutasarrıf en fazla muhatap alınan görevliler olarak dikkat çekmektedir. Hükümlerin gönderildiği görevlilerin sayısının incelenen hüküm sayısından çok olması, genellikle hükümlerdeki hitabın birden fazla görevliye yapılmasından kaynaklanmak-

delayı tehlikeye girmesi ve bu tehlikenin olağan düzen içinde bertaraf edilememesi olasılığının doğması sırasında kullanılır. İkinci bölüm ise, doğrudan padişah tarafından yetkilendirilmiş ve görevlendirilmiş yönetici kadrolar arasından gelecek hak ihlalleri ile ilgilidir. Bu hak ihlalleri, yaşam hakkını tehlikeye sokacak davranışlar, kanunlarda gösterilen miktardan fazla vergi talebi gibi istemlerle başlar ve çok çeşitlenir. s. 189.

34 BOA. AAHKM. d. 2/689, BOA. AAHKM. d. 2/1220

tadır.

Hükümlerin Gönderildiği Merkezler

İstanbul'da karara bağlanan şikâyet dilekçeleri, şikâyeti yapan kişi ya da kişilerin bağlı oldukları idari merkezlere gönderilmektedir.

(Tablo-6) Hükümlerin Gönderildiği Merkezler

Merkez	Sayı
İznikmid-Kocaeli	20
İznikmid	16
Yalakabad	10
İznik	5
Akyazı-Kocaeli	5
Görece	4
Sapanca-Kocaeli	4
Yalakabad-Kocaeli	4
İznik-Kocaeli	3
Kocaeli	3
Kandıra-Kocaeli	2
Sapanca Adapazarı-Kocaeli	2
Adapazarı	1
Karamürsel-Kocaeli	1
Kocaeli-Gökbuz	1
Ab-ı Safi-Kocaeli	1
Şeyhler-Kocaeli	1
Kocaeli-Üsküdar	1
Kocaeli-Sarı Çayır	1
Kocaeli-Şile	1
Kocaeli-Geyve	1
Kocaeli-İskele	1
Sapanca	1
İznik-Görece	1
Görece-Gemlik	1
Bursa-Görece	1
İznik-Görece-Kocaeli	1
İznikmid-Sapanca-Kocaeli	1
İznikmid-Kocaeli-Karasu	1
Kocaeli-İznikmid-Kandıra	1
Kocaeli-İznikmid-Sarı Çayır	1
Kocaeli-Üsküdar Şeyhlü	1
Kocaeli-Akyazı-Adapazarı	1
İznikmid-Akyazı-Sarı Çayır-Gümüş İli-Ulubad	1

Tabloya bakıldığında, Kocaeli sancağı dâhilinden İstanbul'a gelip karara bağlanan hükümlerin, şikâyetlerin geldiği idari birimlere tekrar gönderilmelerinin yanı sıra bazen bu idari birimlerin bağlı oldukları Kocaeli sancağına da gönderildiğini görmekteyiz. Mesela, İznikmid kazasından gelen şikâyetlerin karara bağlandık-

tan sonra tekrar İznikmid'e gönderildiği 16 hüküm³⁵ bulunurken, İznikmid'le beraber bir üst idari birim olan Kocaeli sancağındaki ilgili yöneticiye de gönderilen 20 hüküm³⁶ bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, meydana gelen olaylarla toprak, vakıf mülkü veya idari olarak bir şekilde bağlantısı olması nedeniyle sancak dışındaki merkezlere de aynı anda hükümlerin gittiği görülmektedir. Örneğin, vakıf mütevelliliği ile ilgili bir olayda, vakfa ait dükkânların Bursa'da olması sebebiyle gelen hüküm Görele naibinin yanı sıra Bursa mollasına da yazılmıştır³⁷.

Sonuç

İstanbul-Anadolu bağlantı yolu üzerinde olması sebebiyle geçmişten günümüze birçok medeniyetin izlerini taşıyan Kocaeli, bu özelliğinin yanı sıra bir liman ve ticaret kenti olma özellikleriyle de her zaman cazibesini korumuştur. Osmanlılar zamanında sancak merkezi olarak yönetilen bölge, bağlı kazalarının sahip olduğu benzer özelliklerinin de eklenmesiyle, sosyal ve ekonomik yönden gelişmiş bir merkez olmayı başarmıştır.

Kazalarıyla birlikte ele alınan Kocaeli sancağının, 2 ve 3 numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerindeki (1742-1744) seçme hükümler üzerinden 18. yüzyılın ortalarındaki durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. İncelenen hükümlerin tasnifsiz değerlendirilmesi sonucunda, sancak dâhilinde 24 farklı olay çeşidinin olduğu ve bu olaylar içinden devlet görevlilerinin kanunsuzlukları, eşkıyalık hareketleri ve alacakların tahsil edilememesi konulu belgelerin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Devlet görevlilerinden daha çok subaşı ve sipahilerin kanunsuzluk yaptıkları tespit edilmiş olup, gerek bunlar gerekse diğer devlet görevlileri tarafından yapılan kanunsuzlukların, sadece halkı değil görevi başındaki başka devlet görevlilerini de etkilediği anlaşılmaktadır. Birden fazla kişinin fail olarak görüldüğü eşkıyalık olayların da ise, öldürme sonucu yapılan şikâyetler ilk sırada yer almaktadır.

Olayların bütününe bakıldığında, Kocaeli sancağı ve çevre kazalarda yaşayan kadınların da değişik türdeki olaylardan mağdur olup hak arayışı içerisine girdikleri tespit edilmektedir. Mal taksimatı, vergi talebi ve nikâh gibi konularda yoğunlaşan bu olaylar için gönderilen hükümlerde, yapılan zulümlerin engellenmesi veya kanunlara uygun hareket edilmesi istenmiştir.

Diğer olay türlerinden değirmen suyuna müdahale, hırsızlık, kayık işletmesine müdahale, davaya müdahale gibi bazı olayların ise birden fazla tekrarlanmadığı görülmektedir.

Gelen hükümlerden yapılan şikâyetlerin İstanbul'a giderek, arzuhal sunularak veya mektup gönderilerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar içinde İstanbul'a giderek şikâyet sunanlar ilk sırada yer almaktadır. Şikâyetlerin bu şekilde yapılması, hem yerel yöneticilere olan güven eksikliğini hem de İstanbul'un yakın oluşu nedeniyle daha çabuk sonuç alabilme ve şehirdeki işlerin ve ihtiyaçların görülmesi durumunu göstermektedir.

Ahkâm defterlerindeki toplam hükümler içinde diğer sancak ve kazalara gönderilen hükümlere oranla azımsanmayacak kadar çok hükme sahip olan Kocaeli sancağı ve bağlı kazalarının, geçiş noktası üzerinde olması sebebiyle olay ve nüfus çeşitliliğine sahip, hareketli merkezler oldukları söylenebilir.

35 BOA. A.AHKM. d. 2/359, BOA. A.AHKM. d. 2/969, BOA. A.AHKM. d. 3/38

36 BOA. A.AHKM. d. 2/884, BOA. A.AHKM. d. 3/93, BOA. A.AHKM. d. 3/205

37 BOA. A.AHKM. d. 2/235

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. A.DVNS.AHKA.d. 2/10, 43, 57, 64, 65, 68, 75, 108, 139, 140, 143, 226, 235, 243, 244, 249, 274, 318, 330, 341, 359, 399, 401, 431, 432, 450, 462, 470, 484, 534, 544, 554, 567, 579, 588, 605, 611, 635, 689, 729, 736, 758, 760, 774, 785, 818, 823, 829, 851, 857, 858, 867, 884, 889, 913, 969, 1049, 1057, 1066, 1107, 1112, 1123, 1140, 1170, 1205, 1213, 1220, 1226, 1242, 1277.

BOA. A.DVNS.AHKA.d. 3/38, 40, 63, 66, 93, 127, 143, 196, 205, 219, 231, 495, 529, 538, 539, 555, 575, 582, 886, 944, 946, 973, 998, 1090, 1027, 1051, 1120, 1130, 1214, 1222.

Tetkik Eserler

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları)*, Barış Yayınları, Ankara, 1999.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul, 2004.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 108, İstanbul-2010.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku -Adalet ve Mülk-*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul-2016.

İnalçık, Halil, "Adalet ve Şikâyet Hakkı: Arz'i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", *Halil İnalçık Makaleler-II*, Doğu-Batı, Ankara, 2008.

McGowan, Bruce, "Âyanlar Çağı 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), C-2, Eren Yay., İstanbul, 2004.

Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadim'in peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, 2015.

Taş, Hülya, "Osmanlı'da "Şikâyet Hakkının" Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket*, 2007/3.

178 No.lu Mühimme Defterinde Kocaeli ve Çevresi Hakkındaki Hükümler ve Değerlendirmesi

Rıza KARAGÖZ *

Giriş

Mühimme defterleri genel olarak Divan-ı Hümayun'da görüşülen her türlü konu hakkında alınan kararların ve üretilen belgelerin birer suretinin kaydedildiği defterlerdir.

Osmanlı padişahlarının ülkenin dört bir yanındaki ümera (beylerbeyi, sancakbeyi vs.), ulema (kadı, müftü vs.) gibi mahallî idarecilere gönderdikleri ferman, berat ve benzeri evrakın suretlerinden ibaret olan mühimme kayıtları, ihtiva ettikleri konular itibarıyla Osmanlı idarî, askerî, malî, iktisadî ve teşkilât tarihini inceleyen bilim adamları ve her meslekten ilgililerin ana kaynağı olma özelliği taşımaktadır. Bu özelliği ile Mühimme Defterleri, Tapu Tahrir, Ruus, Ahkamgibi diğer merkez evrakı arasında büyük önemi haiz arşiv kaynaklarındandır.

Mühimme Defterlerindeki kayıtlar taşraya gönderilen evrakın suretlerini ihtiva ettiklerinden, asıl evrak gitmediği yerde kaybolmuş olsa bile onun ve içeriğinin hakkında bizi bilgilendirmektedir. Bu anlamda da defterlerin önemi ayrıca vurgulanmalıdır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri ve yazışmaları, asırlar içerisinde devletin iç ve dış siyasetindeki gelişmeler ve değişimler Mühimme Defterlerindeki hükümler sayesinde tespit edilip izlenebilmektedir.

Son yıllarda MühimmeDefterleri'nin müstakil olarak yayımlanması veya bu defterler kaynak olarak kullanılmak suretiyle yapılan araştırmalar sayesinde bu alanda önemli bir mesafe kat edilmiştir. Böylece Osmanlı tarihi literatürüne de ciddi bir katkı sağlanmaktadır. Gerek Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın yayımladığı defter serileri¹, gerekse üniversitelerde yürütülen lisansüstü tezler², MühimmeDefterleri'nin gün yüzüne çıkarılmasında ve sözünü ettiğimiz katkıda önemli bir yer sahibidir.

Tamamını yayımlamayı planladığımız 178 No.lu Mühimme Defteri'nin içindeki hükümler, hitap edilen yerler ve görevliler bakımından tasnif edildiğinde Kocaeli sancağı ve bağlı kazalardaki görevlilere hitaben yazılmış 21 bir hüküm bulunduğu görülmüştür. Bu hükümlerin okunması, muhteva analizi ve değerlendirilmesi bu tebliğin konusunu oluşturmaktadır.

178 No.lu Mühimme Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri kataloğunda yer almaktadır. Tamamı 351 sayfa olan defterde toplam 1095 hüküm mevcuttur. Defterin sayfa numaraları orijinal iken hüküm numaraları sonradan arşivdeki tasnif memurları tarafından ve bugünkü rakamlarla yazılmıştır. Defterde hükümlerin numaralanması 2. sayfadan itibaren başlatılmıştır. Ancak 1. sayfada, numaralanmaya dahil edilmemiş iki hüküm daha vardır. Bunlardan biri Maltalıların eline esir düşen iki tatarın mübadele usulüyle Osmanlı Devleti'ne iadesi hakkında Fransa baş tercümanınca verilen takrir üzerine çıkmış fermanıdır. Bu hüküm 28 Muharrem 1195 hicrî, yani 24 Ocak 1781 miladî tarihlidir. Diğer hüküm ise Mora muhassılı tarafından yakalanan üç Korsikalı hakkında olup bunlarla ilgili muamelenin nasıl olacağına dair Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'ya ve Mora Muhassılına hitaben ferman yazıldığından bahsetmektedir. Bu hükmün tarihi Hicrî 6 Ramazan 1194, miladî 5 Eylül 1780'dir.

Mühimme defterlerinin ilk sayfalarında genellikle o defterin ilk tutulmaya başlandığı tarihte görevde bulunan veziriazam ve Reisülküttabın adı yazılırdı. Bu kaide uyarınca 178 no.lu defterin ikinci sayfasının başında zamanın veziriazamı ve Reisülküttabının adları verilmektedir:

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun, mail: rkaragoz@omu.edu.tr

1 Bk. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3071/osmanli-arsivi-daيره-baskanligi-yayinlari>. (24/02/2018 tarihli erişim)

2 YÖK tez tarama hizmeti ziyaret edildiği takdirde Mühimme Defterleri üzerine Türkiye'de yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora tezlerini görmek ve bir liste oluşturmak mümkündür.

Bismihîsübhânehû ve te'âlâ

Hâzihîkuyûd-ı ahkâmü'l-umûri'l-mühimmeti der zamân-ı sadr-ı sudûrû'l-vüzerâ Hazreti Mehmed Paşa³ yessirü'llâhimâyürîd ve mâyeşâ ve fî eyyân-ı Reisü'l-küttâb Hazreti Abdürrezzâk Bâhir Efendinâlemâtemennâhü sene selâse ve tis'in ve mie ve elfmin hicreti men lehüş-şeref.

İbarede görüldüğü gibi deftere ilk hükmün yazılma tarihi Hicrî 1193 senesidir. Deftere kaydedilen ilk hükmün tarihi de bunu teyit etmektedir. Bozok sancağı mutasarrıfı Çaparzade Mustafa Bey'e hitaben yazılan bu ilk fermanın tarihi Evâhir-i Rebiülevvel 1193'tür. Bu tarih miladî Nisan ortaları 1779'a karşılık gelmektedir. Defterdeki son hüküm ise Evail-i C 1202 tarihli olup bu tarihin miladi karşılığı, Mart ortaları 1788'dir. Tarih aralığından da anlaşıldığına göre defter yaklaşık 9 yıllık bir sürede Osmanlı ülkesinin çeşitli idari birimlerinin üst düzey görevlilerine gönderilen fermanları ihtiva etmektedir.

XVIII. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

XVIII. yüzyılın son çeyreğine girerken Osmanlı Devleti dış politikada özellikle Rusya ile siyasi ve askeri ilişkilerinde gerginlik ve savaş halini yaşarken, içeride de ciddi bir merkezi otorite sarsıntısı ve istikrarsızlık görüntüsü vermekteydi. Devletin ve Osmanlı hanedanının başında, 1774 yılı başında tahta çıkmış olan Sultan I. Abdülhamit vardı. Tahta çıktığı yılın Temmuz'unda devleti, altı yıldan beri savaştığı Rusya'ya yenilerek Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Şartları ağır olan bu antlaşmanın da etkisiyle Osmanlı Devleti iç ve dış buhranları daha yoğun yaşamaya başlamıştı. Savaş yıllarında memleketin değişik yerlerinde isyanlar çıkmıştı. Bundan kaynaklanan asayiş bozukluğunu gidermek niyetiyle hem sert tedbirler alındı hem de bazı alanlarda ıslahat yapılarak daha köklü çözümler için girişimde bulunuldu.

I. Abdülhamit'in bütün bu gailelerin üstesinden gelecek dirayeti vardı. Fakat ne içeride devlet adamlarının feraseti onun dirayetine eşlik edebilmiş ne de dışarıda siyasi vaziyet buna fırsat vermiştir. Rusların Kırım Hanlığı topraklarına yönelik başlattıkları işgal maksatlı harekât, yeni bir savaşın kapılarını araladı. Kırım'da kendi kontrolünde bir yönetimi iş başına getirerek Osmanlı Devleti'nin buradaki hakimiyet hakkını ihlal eden Rusya'ya karşı Kafkasya'da yeni bir savunma hattı oluşturularak Karadeniz sahilindeki Soğucak ve Anapa kaleleri tahkim edildi. Çerkes kabileleri ile işbirliği yapılarak Rusların Kırım ve Kafkasya'ya yönelik muhtemel işgal harekâtına karşı koymak için hazırlıklar yapıldı. Bu arada Kırım'da Rusların hanlık makamına getirdiği Şahin Giray aleyhine başlayan isyan, Rus askerlerinin müdahalesi ile kanlı bir şekilde bastırıldı. Bununla da yetinmeyen Rusya, Kırım'ı ilhak ettiğini ilan etti (1784). Osmanlı tarafı bu oldu bittiyi kabul etmedi ve İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Rusya'dan Kırım'ın iadesi talep edildi. Fakat Ruslar bunu kabul etmeyince, Rusya'ya savaş ilan edildi. Aynı anda Avusturya da, Ruslarla yaptıkları Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik gizli anlaşma gereğince Sırbistan topraklarına saldırdı. Henüz 1768-1774 savaşının tahribatını bile giderememiş olan Osmanlı Devleti iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Avusturya cephesinde başarılı olan Osmanlı orduları, Rusya'ya karşı aynı başarıyı gösteremedi. Stratejik Özi kalesini ele geçiren Ruslar, burada büyük bir katliam yaptılar. Çocuk, kadın ve yaşlılardan oluşan 30 bin sivil masumun Ruslar tarafından hunharca öldürüldüğünü duyan Sultan I. Abdülhamit, bu elim haberin acısıyla felç geçirdi çok geçmeden vefat etti (28 Mart 1789).

Dışarıda bunlar olurken ülke içinde bozuk olan düzen ve asayişin sağlanması için çaba gösteriliyordu. Değerli bir veziriazam olan Halil Hamit Paşa'nın gayretli ve hamiyetli çalışmaları ile hayata geçirilen ıslahatlar ve alınan güvenlik tedbirleri sayesinde merkezi otorite nispeten yeniden sağlanabildi. Ancak taşrada eşkıyalığın kökünü kurutmak hiç kolay değildi. Bu konuda vilayet ve sancaklara gönderilen fermanlar, buralardaki yöneticilerin rehabetleri ve tamahkârlıkları yüzünden akim kaldı. Nitekim Kocaeli ve bağlı kazalara gönderilen fermanların tamamının eşkıyalığın bitirilmesi ve asayişin sağlanması hususunda oluşu bu konudaki zorlukları ve başarısızlıkları göstermektedir.

Osmanlı İdaresinde Kocaeli

Osmanlılar daha aşiretten beyliğe geçiş yıllarında İznik-İzmit'i hedef alan bir siyaset izlediler. Daha kuruluş döneminin başlarında Bizans İmparatorluğu ile yapılan ve Osmanlıların istiklalinde önemli yeri olan Babeus (Yalakova) Savaşı (1302)'nin sebebi İznik ve İzmit'in fethine yönelik Osmanlı faaliyetleriydi. O tarihte Osmanlılar burayı alamadılar ama niyetlerinden de vazgeçemediler. Nitekim III. Andronikos ile Orhan Bey arasında yapılan Maltepe Savaşı (1329)'nin sebebi de Osmanlıların İzmit'i almak için harekete geçmeleriydi. İmparator vergi ve harç vermeyi kabul ettiği bir antlaşma ile kısa süreliğine şehri kurtardıysa da, birkaç yıl sonra 1337'de İzmit fethedilerek Osmanlı idaresine geçti. Osmanlı idaresinde İznik merkezli Kocaeli sancağı bu tarihlerde

3 Bilgi için bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Kalafat, Mehmet Paşa", TDVİA, C.24, s. 222.

teşkil edildi.Orhan Bey buraya oğlu Süleyman'ı, bey olarak atadı.

İstanbul'un fethinden sonra payitahtı Anadolu'ya bağlayan yol üzerindeki menzillerden ilki Kocaeli'nde teşkilatlandı.Kanuni zamanında, Anadolu tarafındaki seferlerde kullanılan ordu yolunun Kocaeli topraklarından geçen kısmı arabageçebilecek kadar genişletildi. Bu çalışmanın yanı sıra şehrin tersaneside faal hâle getirildi.

Gerek İstanbul'a yakınlığı gerekse anayol güzergâhında olması İzmit'te sosyal hareketliliği arttırmıştır. İzmit ve çevresinde eşkıyalığın ve yol kesmelerin önemli bir problem oluşu da buna bağlıdır. Bu problemin çözümüne yönelik olarak Osmanlı'da devletin aldığı tedbirlere dair Mühimme kayıtlarında çokça hüküm göze çarpmaktadır. Kocaeli ve çevresi İstanbul'un odun ve Tersane'nin iyi cins kereste ihtiyacının karşılandığı en yakın yer olması hasebiyle önemliydi. Bu ihtiyacın aksamadan karşılanmasını temin amacıyla 16. yüzyıl sonlarında Sakarya Nehri -Sapanca Gölü- İzmit Körfezi kanalı projesi geliştirildi. Fakat bazı çalışmaların yapılmasına rağmen proje tamamlanamadı⁴.

Kocaeli sancağının demografik yapısı hakkında gerek Osmanlı arşiv kaynakları gerekse bazı yabancı seyyahların notları kullanılarak yapılan çalışmalar ışığında elimizde bazı veriler bulunmaktadır. Örneğin 1591 tahririne göre 16 Müslim, 1 Gayrimüslim mahalleye sahip olan İzmit'te yaklaşık 2000 kişi ikamet ediyordu. 1625'te yapılan tahrirde ise mahalle sayısı, ikisi gayrimüslim olmak üzere, 26'ya; nüfus ise 4.200'e çıkmıştı. Bu artışta şehrin ticari kapasitesi ve kervan yolu üzerinde bulunmasının yanı sıra Celali hareketliliği dolayısıyla köylerden kente nüfus akışının da rolü vardı.1831 nüfus sayımında İzmit kazasının nüfusu 11.567 hanede 58.000 kişi olarak tespit edilmişti. Bu nüfusun yaklaşık 20 bini şehir merkezinde ikamet ediyordu⁵. Rakamları verilen nüfus arasında gayrimüslim olanlar da vardı. Bunların içinde Yahudi ve Rumlar başı çekmekteydi. Yahudiler dahazi-yade kereste ticareti ile iştiğal ediyorlardı.

XVII. yüzyıl ortalarında Kocaeli'ni ziyaret eden Evliya Çelebi İznikmid'in mamur ve büyük bir şehir olduğunu yazar. Onun tespitlerine göre İznikmid'de 1.100 dükkân, 23 cami, 400 kereste deposu ve kahvehaneler vardı. Şehir 19 Müslim, 3 Hıristiyan ve bir Yahudi mahallesinden oluşmaktaydı. Şehirde 3.500 hane mevcuttu⁶. Kereste depolarının sayısının çokluğu Kocaeli'nde orman ürünlerinin ticaretinin ne kadar yüksek oranda olduğunu göstermektedir.

Osmanlı idari taksimatına göre klasik sancak olarak teşkilatlandırılan Kocaeli, 1530 yılı tahririnde Gebze, İznikmid, Kandıra, Şile, Yoros, Yalakabad, İznik ve Ada (Adapazarı) kazalarından oluşuyordu. Bu dönemde Kocaeli sancağı, Anadolu eyaletine bağlıydı. Kanunî'nin son döneminde yaşanan bir değişiklik ile Kocaeli sancağı Anadolu eyaletinden alınarak 939/1533'de kurulan Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyâletine bağlandı. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kocaeli, Girit Eyaleti'ne bağlı sancaklar arasında görülürken⁷ daha sonraki tarihlerde tekrar Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti sınırları içine alındı. Tanzimatı müteakip kısa bir süre Bolu vilayetine bağlı görünen Kocaeli, 1846 yılında yeni bir düzenleme ile Kastamonu vilayetine bağlandı. Ardından da yine bir değişiklik ile bu defa, Gebze'yi de içine alacak şekilde bir sancak olarak Hüdavendigar Eyaletine bağlandı⁸. XIX. yüzyılın sonlarında müstakil liva olarak idare edilen Kocaeli, bu idare şekliyle Cumhuriyet dönemine intikal etti.

178 No.lu Mühimme Defteri'nde Kocaeli ve çevresi

178 No.lu Mühimme Defteri'nde kayıtlı hükümlerin 21 tanesi Kocaeli sancağı ve buraya bağlı kazaların yöneticilerine hitaben yazılmıştır. Kocaeli'ne gönderilen emirler Ocak 1780 - Ocak 1782 arasındaki yaklaşık iki yıla tarihlenmiştir. Bu tarihler arasında sancağı yönetenler "mutasarrıf" unvanıyla anılmaktadır⁹. Defterdeki en eski tarihli kayda göre Ocak 1780 tarihinde sancağın mutasarrıfı Mir-i mirân (Beylerbeyi) Ali Paşa'dır¹⁰. Ali Paşa'nın bu göreve ne zaman getirildiği bizim okuduğumuz hükümler itibarıyla tespit edilememekle birlikte, en son Ocak 1781 tarihinde hâlen Kocaeli mutasarrıfı olduğu görülmektedir¹¹. Onun görevini yapmakta *kusurlu davranması* ve sancak halkını canından bezdiren eşkıyalığı bitirmede gösterdiği *rehavet* yüzünden azledilme-

4 Selaniki, Sultan III. Murad'ın bu işin önemini kavrayamadığından bahisle "Din ve devlete lazım iş değildir.. Bu zamana kadar odun nice olageldiyse yine öyle tedarik olunur diyerek projeden vazgeçilmesini istemiştir." Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1. Kısım, Ankara 1988, s. 38 - 39.

5 İdris Bostan, "İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 540-541.

6 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.2, s. 62-65.

7 Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717 - 1730)*, Ankara 1997, s. 65.

8 Gülfettin Çelik, "Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. I, Kocaeli Belediyesi Yayınları 2017, s. 452; Bkz. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 127-128, 185

9 Vezirlik (paşa) unvanına sahip olmalarına rağmen rütbelerine mütenasip eyalet valiliğine atanamayan devlet adamları, aynı zamanda geçimleri ve daireleri halkının masraflarını karşılamaları maksadıyla "bervech-i arpalık" olarak sancakları tasarruf ederlerdi. Bunların diğer sancak beylerinden farkı tasarruflarında bulunan sancakların gelirlerini kendilerinin tahsil etmesiydi. Kocaeli'ne atanan idareciler de söz konusu tarihlerde mutasarrıf sıfatı ve yetkileriyle bu göreve tayin edilmektedir.

10 BOA, MD, 178, s. 161, H. 487, Fi Evâil-i M 1194.

11 BOA, MD, 178, s. 165, H. 494, Fi Evâil-i M 1195.

si üzerine¹² yerine Osman Paşa getirilmiştir¹³. Osman Paşa bu görevde yaklaşık 10 ay kaldı. Ocak 1782 tarihli kayda göre o tarihte Kocaeli mutasarrıfı Şemseddin Bey olarak görülmektedir¹⁴. Şu hâlde Ocak 1780 - Ocak 1782 tarihleri arasında yaklaşık birer yıllık süre ile Ali Paşa ve Osman Paşa sancak mutasarrıflığı yapmış, ardından Şemseddin Bey bu göreve getirilmiştir.

Kocaeli'ne paşa rütbesine sahip dirayetli, kudretli ve tecrübeli devlet adamlarının tayin edilmesinde, sancakta uzun zamandan beri hüküm süren asayiş sorununun etkili olduğunu söyleyebiliriz. İlave olarak sancağın İstanbul - Anadolu yolunun başlangıcında ve İstanbul'a en yakın bölgede olmasının rolü vardır. Ayrıca Kocaeli - Bolu hattındaki zengin ve kaliteli ağaçlara sahip ormanların İstanbul'un odun ve Tersane'nin kereste kaynağı oluşu, burayı devlet nezdinde önemli kılmaktadır.

Osmanlı sancakbeyleri kanun ve teamül gereği genellikle görev yaptıkları yerlerde bizzat bulunmak zorundaydılar. Ancak özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, mutasarrıf olarak tayin edilen paşa unvanlı sancak yöneticileri zaman zaman geçici görevlendirmeler dolayısıyla, başında buldukları sancaktan ayrı kalmak durumunda olabiliyorlardı. Böyle durumlarda da umumiyetle o sancak dahilinde yaşayan ayandan veya nüfuzlu kişilerden biri vekaleten onun sorumluluğunu üstlenerek *mütesellim* olarak görevlendirilebilirdi. 1781 yaz aylarında buna benzer bir gerekçe ile Kocaeli mütesellimliğine tayin söz konusudur. Bu atama, Mutasarrıf Osman Paşa'nın sancak dışına görevlendirmesi dolayısıyla değil, eşkiya takibi maksadıyla kısa bir zaman için İznikmid'den ayrılıp Devrek, Yılanlıca ve Ereğli taraflarına gideceği için¹⁵ gerekli görülmüştür¹⁶.

Eşkiyalık ve Eşkiyalar

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında taşrada asayiş sorunlarının büyük bir orana ulaştığını söyleyebiliriz. 16. ve 17. Yüzyıllarda Celali diye isimlendirilen ve devleti ciddi sıkıntılara sokan isyan ve asayişsizliklerden daha farklı özelliklere sahip olan bu dönemin kanunsuzlukları, taşrada merkezi otoriteyi etkisiz hale getirecek boyutlarda olup ayan ve nüfuz sahibi bölgesel hanedanların da işin içinde bulunduğu Osmanlı şehir ve kasabalarının hemen hemen hepsinde görülen eşkiyalık hareketleridir. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve akabindeki yıllarda Osmanlı ülkesinde merkezi otoritenin ciddi şekilde sarsılmış olduğu, taşrada derebeyi ve ayanların çok güçlendiği bilinmektedir. Devlet otoritesinin meslup olduğu böyle zamanlarda eşkiyalık yapanlar da fırsatı ganimet bilerek ve bölgelerinde gücü ellerinde bulduran kişilere (hükümlerde derebeyi tabir edilmektedir) sırtlarını yaslayarak memlekette asayiş ve emniyeti iyice ihlal edebilmişlerdir. Bu durumun ulaştığı safhayı görebilmek için Kocaeli sancağı gibi payitahta en yakın sancakta bile eşkiyalığın nasıl önlenemez bir sıkıntıya yol açtığına bakmak yeterlidir. 178.No.lu defterdeki hükümlerden anlaşılacağı üzere XVIII. yüzyılın sonlarında Kocaeli bölgesinde güvenlik ve asayiş sorunlarının çok olduğu, eşkiyalık yapanlar yüzünden emniyetin kalmadığı bariz şekilde kendini göstermektedir. Zira birihariç, okuduğumuz hükümlerin tamamı sancak dahilindeki eşkiyanın yakalanması, yakalananların cezalandırılması, sancak halkının eşkiya baskısından ve zulmünden kurtarılması, emniyetin ve asayişin sağlanması konularını içeren fermanlardan oluşmaktadır. Bunlardan birinde durum çok net ifade edilmektedir¹⁷. Kocaeli Mutasarrıfı Ali Paşa'nın Babiâli'ye gönderdiği mektuba göre *sancağa bağlı kazalar eşkiya güzergâhı olmuştur. Halk eşkiyanın baskı ve zulmüne maruz kalmaktadır. Böyle bir durumda reyanın işini gücünü yapması mümkün olamayacağı gibi önemli devlet işlerinin yürütülmesi de imkânsız hâle gelmektedir.*

Babiâli Kocaeli halkının ve mutasarrıf Ali Paşa'nın ihbarlarıyla ayrıntılarını öğrendiği Kocaeli'ndeki asayiş bozukluğu ve eşkiyalıktan kaynaklanan güvenliksiz ortamı önlemek için radikal tedbirler almayı planlamıştır. Bu doğrultuda Ali Paşa'ya ferman gönderilerek sancağın merkez kazası olan İznikmid'den ayrılarak dairesi halkıyla birlikte Adapazarı kazasına gitmesi ve işleri oradan yürütmesi emredilmiştir. Çünkü Adapazarı diğer kazaların orta yerinde yer almaktadır ve dolayısıyla sancak geneline buradan hükmetmek ve muhtemel olaylara buradan müdahale etmek daha kolay olabilecektir. Tüm kaza kadıları, tahta serdari, serturnacı, koruzabıtı, ayân, zabıtân ve diğer görevliler de eşkiya takibinde ve sancak genelinde asayişin temin edilmesi çalışmalarında mutasarrıfın her türlü emrine riayetle mükellef tutulmuşlardır¹⁸. Ayrıca yerel nüfuzlu kimselerden olup eşkiyalığa bulaşmayan kişilerden de istifade yoluna gidilmiştir. Bölgeyi ve eşkiya zümresini yakından tanıyor olmaları sebebiyle devlet, eşkiyalıkla mücadelede ayânlardan istifade etme yöntemini daima kullanagelmıştır. Kocaeli'nde de böyle devlete sadık ve nüfuzlu kişiler vardı. Örneğin özellikle eşkiyanın yoğun olarak cirit attığı Kandırı, Şeyhler ve Kaymas kazalarını iyi tanıyan Okçuzâde Mehmet Bey'den, eşkiya ile mücadelede istifade edilmiştir. Gerek halkın talepleri gerekse mutasarrıfın önerisi üzerine Okçuzâde'ye ferman gönderilerek

12 BOA, MD, 178, s. 170-171, H. 516, Fi Evâsıt-ı CA 1195.

13 BOA, MD, 178, s. 170, H. 515, Fi Evâsıt-ı R 1195.

14 BOA, MD, 178, s. 226, H. 675, Fi Evâhir-i Z 1196.

15 BOA, MD, 178, s. 178, H. 532, Fi Evâsıt-ı B 1195. Adı geçen kazalar Zonguldak güzergâhında bulunuyordu.

16 BOA, MD, 178, s. 178, H. 533, Fi Evâhir-i B 1195. Bu hüküm eşkiyalık konusu dışında yazılmış olantek hükümdür. Ancak hükümde bu mütesellimin adı yazılmadığından kimliği hususunda daha fazla bilgi yoktur.

17 BOA, MD, 178, s. 122-123, H. 381, Fi Evâsıt-ı N 1194.

18 BOA, MD, 178, s. 161, H. 487, Fi Evâil-i M 1194.

emniyet ve asayişin sağlanmasında devlete ve oradaki görevlilere yardımcı olması istenmiştir. Anlaşıldığına göre Okçuzade'den istifa edilmesi tercihinde Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa'nın ilamının da etkisi büyüktür¹⁹.

Merkezi hükümetin emirleri ve padişahın ısrarlı fermanlarına rağmen eşkıyalığın önüne geçmede istenen başarıya ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Eşkıyanın bertaraf edilmesi bir yana olaylar günden güne daha da artmakta ve halk evini barkını ve bağıni bahçesini terk edip kendini güvende hissedebileceği başka yerlere gitmek zorunda kalıyordu. Bunun sebeplerinden biri ve belki en etkili olanı kazalardaki yöneticilerin ve bu mücadele için görevlendirilenlerin vazifelerini yapmaktaki gevşekliliğidir. Öyle ki bununla ilgili olarak fermanlarda açık suçlamalar görülebilmektedir. Nitekim mutasarrıf Ali Paşa fermanlardaki emirlerin gereğini yerine getirmekteki rehavet ve kusurundan dolayı azledilmiştir. Eşkıyanın takibi ve cezalandırılması için özel görevlendirilen mübaşirlerin de *tamahkârlık* sebebiyle işlerini yapmadıkları, eşkıyaya göz yumduklarına dair ifadeler dikkat çekmektedir²⁰.

Ali Paşa'nın azledilmesi üzerine yerine Osman Paşa atandı. Nisen 1781 tarihli hükümde *Kocaeli Mutasarrıfı Osman Paşa'ya* hitap vardır. Osman Paşa Kocaeli'ne ikinci defa tayin ediliyordu. Atanma fermanında bunun gerekçesi yazılıdır: Daha önceki mutasarrıflığı zamanında sancaktaki eşkıyaya göz açtırmamış, devletin emirlerini hakkıyla yerine getirmiş, dirayetli bir yönetim sergilemişti. Özellikle eşkıyayı etkisiz hâle getirmeyi ve masum halkı onların zulüm ve baskısından korumayı başararak memlekette asayiş sağlamıştı. Bu şekilde *gayreti ve hamiyeti bilinen Osman Paşa eskiden olduğu gibi yine sancağı eşkıyadan tasfiye ve eşkıyayı birer birer yakalayıp cezalarını verme şartıyla*²¹ tekrardan Kocaeli'ne görevlendirilmiştir.

Eşkıyalığın artması İstanbul'un dibinde yaşanan asayişsizlik devletin bu konuda sert davranmasını ve müsamahasızlığını gerektirmektedir. Hükümlerde görevlilere verilen emirlerin tekiden ikinci üçüncü defa tekrarlanması bu hassasiyetin bir göstergesi olduğu kadar, adalet anlayışının da gereği olarak değerlendirilebilir.

Her şeye rağmen eşkıya zümresinin hakkından gelmedeki zorluk, her halde başka yolların da devreye sokulmasını gerektirmiş olmalıdır. Nitekim bazı hükümlerde meselenin sühuletle çözülmesi yoluna gidilmesi konusundaki tavsiyeler ve bu doğrultudaki uygulamalar dikkat çekmektedir. Özellikle Osman Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında bu yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Osman Paşa İstanbul'a gönderdiği bir mektupta El hac Hasan oğlu Mehmet'ten bahsederek, bu kişinin Adapazarı kazasının Söğütlü köyünde, on yedi yaşında "aceze makulesinden" iken eşkıya zümresinden bazılarının tahrikleri ile kanunsuz hareketlere giriştiğine dair ahali tarafından ihbarda bulunduğu yazmaktadır. Bundan sonra bir daha eşkıyaca hareketlerde bulunmayacağına dair söz verirse Mehmet'in affedilmesi, meselenin kolayca halledilmesi için daha uygun olacaktır şeklinde görüşünü beyan eden Osman Paşa, halkın da bu doğrultuda güvence verdiğini söylemektedir. Osman Paşa'nın ricası hükümetçe de münasip görülmüş olarak ferman yazılmıştır.

Deveci Mustafa adlı eşkıya hakkında da benzer bir af talebi olmuş ve yeniçeri ocağı mensupları arasında kendisine kefil olanların aracılığıyla affı mümkün olabilmıştır²². Suçları çok ağır olmayan bazı eşkıyanın bu şekilde affedilmesi ve bu sayede yeniden devlete ve topluma kazandırılmasının meselenin çözümüne nispeten katkı sağladığı düşünülmektedir. Böyle bir yöntemin eşkıya arasında bölünmeye ve aralarındaki ittifakların bozulmasına bu sayede onların zayıflamasına imkân verdiği açıktır.

Hükümlerde adı geçen eşkıya başlarının isimleri ve hangi kazada buldukları ve Haklarında çıkan fermana göre durumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo: Hükümlerde Adı Geçen Eşkıya ve Sakin Olduğu Kaza(Köyü) ve Durumu

Adı	Kazası	Durumu
Deli Ahmet	Hendek	
Maktul Hacı Hasan oğlu İsmail'in oğlu Mehmet	Karasu (İncirli Köyü)	
Mehmed'in kayını Hasan	Karasu	
Mehmet'in kayını Feyzullah	Karasu	
Çörekoğlu Seyyid İsmail	Kandıra	
Odabaşı	Kandıra	
El-hâc Hasan oğlu Mehmet	Adapazarı (Söğütlü)	
Kör Feyzullah	Karapürçek	

19 BOA, MD, 178, s. 165, H. 494, Fi Evâil-i M 1195.

20 BOA, MD, 178, s. 170-171, H. 516, Fi Evâsıt-ı CA 1195.

21 BOA, MD, 178, s. 170-171, H. 516, Fi Evâsıt-ı CA 1195.

22 BOA, MD, 178, s. 182, H. 547, Fi Evâhir-i N 1195.

Boşnak Mehmet	Adapazarı - Şeyhler	Öldürülmüştür. ²³
Yusuf Beşe oğlu Mustafa	Kaymas	
Boşnak Mehmed'in kardeşi	Kandırı	
Beyli İbrahim	Akyazı	
Bozacıoğulları	Hendek	Yakalanıp hapsedilmiş ²⁴
Akyazılı Mehmet	Akyazı	
Sakaoğlu	Hendek	
Deli Ahmet	Hendek	Yakalanıp hapsedilmiş ²⁵
Tüysüz Mehmet	Akyazı	Yakalanıp hapsedilmiş ²⁶
Kara Hacı Hüseyin	Yılanlıca (Devrek)	
Kürekçi Uzun Mustafa	Bendereği	
Kadioğlu İbrahim	Devrek	
Kadioğlu Halil	Devrek	
Gebeşoğlu Ahmet	Devrek	Eşküyadan olmadığı, eski Devrek kadısının ona olan düşmanlığı sebebiyle adını eşkıya listesine yazdığı kaza halkının ihbarı üzerine affedilmiştir. ²⁷
İmamoğlu Ahmet	Pazargölü (?)	
Ahmed'in oğlu Feyzullah	Pazargölü	
Deveci Mustafa	İzmit	Affedilmiş ²⁸

Hükümlerde adı geçen eşkiyanın takibi ve yakalanıp cezalandırılmaları hususu tüm hükümlerde ortak konudur. Her bir hükümde önce eşkiyanın hangi türden suçları işlediği belirtilmekte, akabinde de tahkikat yapılması, şayet iddia ve ihbar edilen suçları işlemişse yakalanması ve kanuna uygun cezası ne ise verilmesi emredilmektedir.

Eşküyalık yapanlar arasında bu işe *ayânlık ve derebeylik iddiasıyla* cesaret edenlerin olduğu hususuna işaret edilmektedir. Örneğin Karasu kazasından olup daha önce yine eşküyalık yaptığı için öldürülmüş olan Maktul Hacı Hasan oğlu İsmail'in oğlu Mehmet ile kayınları Hasan ve Feyzullah adlı kişiler ayânlık iddiasında bulunarak ve nüfuzlarından cesaret alarak insanları öldürüyorlardı. Bununla da kalmayıp Karasu kasabasını tahrip edebiliyorlardı²⁹. Aynı şekilde Kandırı kazasında Çöreköğlü Seyyit İsmail ve Odabaşı adlı eşküyalar da derebeylik yaparak masum insanları haksız yere öldürmekte, mallarına musallat olmaktadır.

Eşküyalık yapanlardan biri Hendek kazasından Deli Ahmet'tir. Fermana göre Deli Ahmet masum insanları öldürmek, öldürdüğü kişilerin mallarını gasp etmek, yol kesip yolcuları idam etmek gibi şevketkârâne işler yapmaktadır. Hendek kasabasında çok sayıda kişinin ölümüyle sonuçlanan katliamdan da o sorumludur. Azılı bir eşkıya olan Deli Ahmed'in yakalanmasının kolay olmayacağı düşünülmüş olmalı ki, bu iş için Yeniçeri Ocağının üst düzey subaylarından Zağarcıbaşı mübaşir olarak onu yakalamaya ve ortadan kaldırmaya memur edilmiştir. Zağarcıbaşı Hendek kazasına gidecek, teftişte bulunacak ve eşkiyanın yakalanması için gereken adımları atacaktır. Başta Hendek kadısı olmak üzere kazadak tüm askeri sınıf mensupları da (ayân, zabitan, tahta serdarı vs.) her türlü yardım ve desteği vermek suretiyle onunla işbirliği halinde eşkiyanın yakalanmasına yardım edeceklerdir³⁰.

Eşküyaya başlarını ve yandaşlarını takip, yakalama ve layık oldukları cezaları vermek hususunda merkezden, Yeniçeri Ocağı'ndan muktedir ve dirayet sahibi bir mübaşir genellikle görevlendirilmiştir. Kocaeli sancağındaki eşkiyanın yakalanması, fermanlardaki emirlerin uygulanması konularında Ocak'ta zağarcıbaşı rütbesine sahip Ali Ağa görevlendirilmiştir. Böyle bir işin üst düzey yeniçeri subaylarından sayılan zağarcıbaşıya ihale edilmesi, hükümetin eşkıya meselesine verdiği ciddiyeti göstermektedir. Zağarcıbaşı Kocaeli'nde sadece eşkıya takibi yapmayacak, aynı zamanda Tersane için Kocaeli ormanlarından kesilmesi ve nakledilmesi emredilen

23 BOA, MD, 178, s. 174, H. 525, Fi Evâhir-i Ca 1195.

24 BOA, MD, 178, s. 175, H. 527, Fi Evâhir-i Ca 1195.

25 BOA, MD, 178, s. 175, H. 527, Fi Evâhir-i Ca 1195.

26 BOA, MD, 178, s. 175, H. 527, Fi Evâhir-i Ca 1195.

27 BOA, MD, 178, s. 195, H. 579, Fi Evâsıt-ı S 1196.

28 BOA, MD, 178, s. 182, H. 547, Fi Evâhir-i N 1195.

29 BOA, MD, 178, s. 122-123, H. 381, Fi Evâsıt-ı N 1194.

30 BOA, MD, 178, s. 122, H. 381, Fi Evâil-i N 1194; BOA, MD, 178, s. 122-123, H. 381, Fi Evâsıt-ı N 1194; BOA, MD, 178, s. 124, H. 384, Fi Evâhir-i N 1194.

ve fakat eşkiya tarafından engel olunan kerestenin nakline de nezaret edecekti³¹.

Yakalanacak eşkiyaya hangi cezaların nasıl verileceği hususunda fermanlarda birkaç tespit edilebilmektedir. Hemen hemen bütün fermanlarda önce tahkikat yapılması ve işin gerçeğinin ortaya çıkarılması istenmektedir. Çünkü eşkiya olarak adı zikredilen kişilerin bazıları, masum oldukları halde kendilerine düşmanlığı olanlar tarafından iftira ile haklarında eşkiyalık suçlaması yapılanlar olabilmektedir. Tahkikat sonunda eşkiyalık yaptığı kesin olarak tespit edilenler yakalandıktan sonra "layık oldukları cezaya" veya "şer'i cezaya/ceza-yımeş-rüaya" çarptırılacaklardır. Bu türden genel ifadelerden başka isimleri verilmek suretiyle bazı eşkiya hakkında daha somut ve spesifik cezalar da görülmektedir. Örneğin idam³², sürgün³³, hapis³⁴, kalebend³⁵ cezaları bunlar arasında sayılabilir.

Tersane-i Âmire'ye Kereste ve İstanbul'a Odun Temini

Kocaeli sancağına bağlı kazalardan öteden beri hem payitahtın yakacak odun ihtiyacı hem de Tersane'nin ihtiyaç duyduğu iyi cins kereste temin edilmekteydi. Bu konuda aksaklık yaşanmaması ve ihtiyacın yerli yerince temin ve nakli hususu, Kocaeli sancak yöneticilerinin öncelikli görevleri arasındaydı. Sancağa tayin yazılarında bu husus şart olarak özellikle belirtilirdi. Gerek İstanbul'a yakınlığı gerek istenen kalite ve vasıflara sahip oluşu sebebiyle Kocaeli dağlarının kerestesinin tercih ediliyordu. Hem kesim hem de nakliye işlerini yerine getirmek için önemli sayıda bir esnafın varlığını da beraberinde getiriyordu. Söz konusu kereste ve odunlar kayıkçı esnafı tarafından taşınıyordu.

Fermanlarda eşkiya gruplarının odun ve kereste yüklerinin nakliyesine engel olduğundan bahsedilerek bunların engellenmesine dair emirler vardır. Ormanlardan kesilip kullanıma hazır hale getirilmiş olan odun ve keresteyi çalıp satarak kendileri için gelir kapısı yapan eşkiya böylece hem devlete ve topluma hem de esnafa zarar veriyordu. Bunlar arasında ayanlık ve derebeylik iddiasıyla yaşadıkları yerlerde nüfuz kazanmış mütegalibeler de vardı³⁶. Örneğin Karasu, Şeyhler, Adapazarı kazalarındaki eşkiyalık yapan Hacı Hasanoğlu'nun oğlu, üvey oğlu Mehmet Bey, kardeşi Feyzullah ve yeğeni Hasan adlı kişiler, bu kazalardaki ormanlardan odun kesilmesine, kesilen odun ve kerestenin nakliyesine engel olmaktadır. Eşkiyanın tasallutu yüzünden geçimini odun ve kereste kesimiyle sağlayan fakir halk ve kayıkçı esnafı zarar görüyordu. Örneğin Asitaneye odun nakli işini yapan on bir gemi reisi İstanbul'daki reis kethüdasına ve kendileri ile iş yapan ortaklarına mektup göndererek şikâyetle bulunmuşlardır. Mektupta reisler, eşkiya musallat olduğu için gemilerine odun yükleyemediklerinden ve iki defa eşkiyanın saldırısına maruz kaldıklarından şikâyetçiydiler. Reislerin mektubu İstanbul kadısı Mevlana Lokman tarafından Babıâli'ye takdim olunarak hükümetin bu soruna çözüm bulması talep edilmiştir. Çünkü bu durum İstanbul'daki fırınlarda odun kıtlığı yaşanmasına sebep oluyordu³⁷. Hatta uzun zaman odun temin edemedikleri için çalışamaz hâle gelen ve iş yerlerini kapatmak zorunda kalan esnaf vardı. Fermanlarda bu hususa işaret edilerek sancak yetkililerinden gerekli tedbirleri almaları, eşkiyanın bu türden faaliyetlerinin engellenmesi emredilmektedir³⁸.

Tablo: Hükümlerde Adı Geçen Görevlilerin Unvan ve Görevleri³⁹

Adı	Unvanı	Görevi
Mehmet Paşa (Kalafat)	Vezir	Veziriazam
Abdürrezzak Bahir Efendi		Reisülküttap
Ali Paşa	Mir-i mirân	Kocaeli Mutasarrıfı
Osman Paşa	Mir-i mirân	Kocaeli Mutasarrıfı
Şemseddin Bey		Kocaeli Mutasarrıfı
Çaparzade Mustafa Bey		Bozok Sancağı Mutasarrıfı
Ali Ağa	Zağarcıbaşı	Kocaeli kazalarını teftişe memur
Süleyman Ağa	Yeniçeri Ağası	Eşkiya takibi ve yakalanması için ilam yazmıştır.
Ali Ağa	Yeniçeri Ağası	

31 BOA, MD, 178, s. 122, H. 381, Fi Evâil-i N 1194; BOA, MD, 178, s. 122-123, H. 381, Fi Evâsıt-ı N 1194.

32 BOA, MD, 178, s. 170-171, H. 516, Fi Evâsıt-ı CA 1195.

33 BOA, MD, 178, s. 170-171, H. 516, Fi Evâsıt-ı CA 1195.

34 BOA, MD, 178, s. 172, H. 520, Fi Evâhir-i CA 1195.

35 BOA, MD, 178, s. 182, H. 547, Fi Evâhir-i N 1195.

36 BOA, MD, 178, s. 122-123, H. 381, Fi Evâsıt-ı N 1194.

37 BOA, MD, 178, s. 170, H. 515, Fi Evâsıt-ı R 1195; BOA, MD, 178, s. 170-171, H. 516, Fi Evâsıt-ı CA 1195.

38 BOA, MD, 178, s. 170-171, H. 516, Fi Evâsıt-ı CA 1195.

39 Tablodaki isimler dipnotlarda yazılı hükümlerden derlenmiştir.

Yeğen Seyyit Mehmet	Serturnacı	İznikmid'de yeniçeri zabıtı
Haseki Eğinizade Seyyit Hüseyin	Tahta serdarı	
Mevlana Lokman Efendi	İstanbul kadısı	
Çalıkzade İbrahim Bey	Serturnacı	
İbrahim Bey	Sadrazam Çukadarı	

Sonuç

Bu tebliğde Osmanlı Arşivi kaynaklarından olan 178 No.lu Mühimme Defteri temel kaynak olarak kullanıldı. Amacımız hem Osmanlı tarihinin ana kaynaklarından biri olan Mühimme Defterleri üzerinden, yani bilginin kaynağından istifade ederek Kocaeli tarihi için özgün bilgilere ulaşmak hem de bilinmeyen bilgileri gün yüzüne çıkarmaktır. Bu amacımıza ulaştığımızı söyleyebiliriz. Okuduğumuz hükümler nispeten kısa denebilecek bir döneme tarihlenmiş olduğundan ilk etapta geniş bir tarih perspektifine ve daha farklı bilgilere bizi ulaştırmamış olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tebliğin amaçlarından biri de farklı arşiv kaynakları kullanılmak suretiyle ortaya çıkarılacak daha geniş bir tarihi bilginin bir parçasını oluşturmaktır.

Bu tebliğde ortaya çıkan bilgiler sayesinde XVIII. yüzyıl sonlarında Kocaeli'nin idari statüsü, sosyal vaziyeti, devlet-toplum ilişkisi gibi konulara ilişkin araştırmalara ışık tutacak nitelikte bilgilere ulaşılmıştır. Söz konusu dönemde Kocaeli ve civarında eşkıyalık faaliyetlerinin hem devlet otoritesi hem de sivil insanlar için ciddi bir tehdit olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her yerinde benzer sıkıntılar yaşandığı araştırmalarla ortaya konmuştur. Merkezi devlet otoritesinin gücünü yitirmesine karşılık, ayan ve nüfuzlu büyük mahalli ailelerin toplum üzerinde daha büyük güce ulaştığı görülebilir. Aynı zamanda dış siyaset sahnesinde de politik ve askeri çöküntü, Osmanlı devlet adamlarını radikal tedbirler ve çözümler aramaya sevk edecektir. Bu tebliğ bize en azından taşrada merkezi otoritenin gücünün eksikliğini, devleti temsil eden yöneticilerin bile devlete karşı kişisel menfaatlerini ön plana alabildiklerini göstermektedir. Devletin varlık sebebinin sorgulandığı bir süreçte masum ve güçsüz halkın kimden medet bekleyeceğini şaşırması normaldir. Güvenliğini sağlaması gereken görevlilerin eşkıya ile işbirliği yaptığını gören halk ya ister istemez yerini yurdunu terk ederek çareyi daha güvenli olduğunu düşündüğü yerlerde aramak durumunda kalmakta ya da çaresizliğinin bedelini hayatı ile ödemektedir. XVIII. Yüzyılın son çeyreğinden XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadarki dönemde Osmanlı Devleti'ndeki islahatların ve kurumsal yenileşme çabalarındaki radikal uygulamaların sebeplerini yukarıda ifade ettiğimiz sarsıntılar oluşturmaktadır. Bizim mütevazı çalışmamız Osmanlı'nın bu bilinen resmine bir kare daha ilave etmek olarak da nitelenebilir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD), No. 178.

BAŞAR, Fahmeddin, Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717 - 1730), Ankara 1997.

BAYKARA, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.

BOSTAN, İdris, "İzmit", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 23, s. 540-541.

ÇELİK, Gülfettin, "Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C. I, Kocaeli Belediyesi Yayınları 2017.

Evliya Çelebi, Seyahatname, C.2.

SARICAOĞLU, Fikret, "Kalafat Mehmet Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.24, s. 222.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. III/1. Kısım, Ankara 1988.

Kocaeli Mutasarrıfı Maktül Hüseyin Paşa'nın Terekesi

Şefaattin DENİZ *

Bu tebliğde Seyyid Hüseyin Paşa'nın bütün hayat hikayesini tartışmak niyetinde değiliz. Onun eşkıyalık, Bayanlık, mutasarrıflık, vezirlik ve "dağlı eşkıyası" ile mücadelesi gibi konular zaten daha önce tartışma konusu olmuştu¹. Bu mütevacı çalışmada Paşanın idamından sonra ardında kalanlar, "tereke defterleri"nden hareketle tartışmaya açılacaktır.

"Tereke defteri" ölen kişinin "habis-nefis", canlı-cansız, menkul-gayrimenkul neyi varsa geride bıraktığı her şeyin kaydedildiği defterlere denir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu tür evraka *tereke defteri* denildiği gibi eş anlamlısı olarak kabul edilebilecek şekilde *muhallefat defteri*², *eşya* veya *müfredat defteri* de denilmiştir. Her ne kadar "defter" kavramı kullanılmış olsa da esasında bunlar bir defter şeklinde olmayıp ayrı ayrı kağıtlardan ibarettir. Buna rağmen ısrarla "defter" ibaresinin kullanılması herhalde umumi kullanımdan kaynaklanmış olsa gerektir. Zira muhallefatın çokluğu ile doğru orantılı olarak terekelerin yazıldığı şeyler belge olmaktan çıkıp deftere de dönüşüyor, bundan dolayı da katiplerin zihnine tek bir kağıttan ibaret olsa dahi defter kavramı yerleşmiş oluyordu.

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet/Maliye tasnifi Dosya: 84 Gömlek: 3892 numarada tek bir zarf içinde bulunan 7 adet belge/defterden istifade edilmiştir. Bu belgelerin ayrı birer numaralarının olmaması ve aynı zarf içinde bulunmalarından ötürü tekrar tekrar aynı numaranın dipnot şeklinde verilmesine gerek görülmedi.

Bu yedi belgeden birisi "defterdar efendi"ye Seyyid Hüseyin Paşa'nın idamı ve mallarının müsaderesi ile ilgili olarak yazılmıştır. Nitekim ona gönderilen yazıda Kocaeli Mutasarrıfı Vezir Hüseyin Paşa'nın İstanbul'a getirildiği, yapılan tahkikat neticesinde eşkıya işinde hiyanetinin ortaya çıkarıldığı, hakkında *gazab-ı ateşbâr-ı şâhâne* meydana geldiğinden dolayı "şimdi" *Enderûn-ı Hümayûn'a* gönderilmiş olduğu, ferman kendisine ulaştığı andan itibaren vakit kaybetmeden bizzat kendisinin Paşa'nın yeğeni olan İbrahim Ağa'nın konağına giderek orada bulunan eşyaları zapt ederek mühürlemesi, Üsküdar'a geçirilmiş yahut geçirilme hazırlığında olan ne kadar mal ve eşyası varsa onların da *başbakıllulu* ve *hazine başbakıllulu ağaları* ve *maliye tezkirecesi* tarafından vakit geçirilmeksizin eşya ve mallarının zayi edilmesine fırsat verilmeden zapt edilmesi, İstanbul çevresinde olan köle ve hayvanları hangi hanlarda ise adamlar tayin edilip zapt edilmesi, bu işler için hızlı bir şekilde hazinedar, hazine katibi ve miftah (kapı) ağası ve gizli bilgilere sahip olanların tutuklanıp sorgulanması talep edilmiştir³.

Ayrıca İzmit'te bulunan eşya ve mallarının zapt edilmesi için ise *dergâh-ı mualla kapıcıbaşılarından İzmit kereste emini Nuh Beğ*, *dergâh-ı âli gediklilerinden İbrahim Ağa ile İzmit kadı naibi Sıdkı-zâde Ahmed Reşid*, Adapazarı ve çevresindeki muhallefat için ise Adapazarı naibi İmam-zâde Muhammed görevlendirilmiştir. 6 adet tereke kaydından dördü İzmit'te, birisi İstanbul'da ve sonuncusu da Adapazarı'nda tutulmuştur. İzmit'te tutulan tereke defterlerinde Küçük Kosta'nın elinde bulunan çeşitli kılık-kıyafetler, gulam ve cariyelerin kullandığı basit türde kılık kıyafet malzemeleri, İzmit ve Adapazarı'ndaki terekelerin hülasası ve menkul mallar bulunmaktadır.

* Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü

1 Çünkü Seyyid Hüseyin Paşa'nın hayatından kesitler ve dağlı eşkıyasındaki rolü yine Kocaeli Sempozyumlarının üçüncüsünde ele alınmıştı. Benzer bilgilerin tekrarında bir yarar yoktur. Bu konuda bkz. Seydi Vakkas Toprak, "III. Selim Döneminde Eşkıya Peşinde bir Kocaeli Mutasarrıfı: Seyyid Hüseyin Paşa" *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, c. 2, Kocaeli 2017, s. 885-896.

2 Bu konuda daha geniş bir tartışma için bkz. Fatih Bozkurt, "Osmanlı Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 11, sayı 22, 2013, s. 193-229.

3 Bu şekildeki malların müsadere edilme süreci ile ilgili daha kapsamlı bilgiler için bkz. Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt 22, sayı 2, Aralık 2007, s. 145-166.

Seyyid Hüseyin Paşa ile ilgili tutulan terekelerde ısrarla onun Kocaeli Mutasarrıfı olduğu üzerinde durulur. Memleketinin Kocaeli ya da İzmit olduğuna dair herhangi bir vurgu yapılmaz. Ancak daha önce yapılan bir çalışmada onun maaş belgesindeki bir mühürden hareketle babasının adının Mustafa olduğu tespit edilmiştir⁴. Hüseyin Paşa'nın annesi Adapazarı'nda mukim olup kayıtlara Abdullah kızı Ümmü Gülsüm olarak girmiştir. Ümmü Gülsüm'ün baba adının Abdullah olması onun bir cariye olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Hüseyin Paşa'nın Mehmed Paşa ve Ahmed isimli iki kardeşi ile İbrahim adında bir yeğeni vardı. Mehmed Paşa kendisinden önce vefat etmiş, diğer kardeşi Ahmed ise Gölpaazarı ayanı idi. Annesinin Adapazarı'nda bulunması ve Söğütlü köyünde de terekelerden bir şeyler çıkması onların Adapazarı'na bağlı "Söğütlü" köyünden olma ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Bütün bu verilerden hareketle babasının ve kardeşinin kendisinden önce öldüğü, annesinin ve bir yeğenin ise kendisi idam edildiğinde henüz hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

İzmit kadısının imzaladığı tereke defterine göre Hüseyin Paşa'nın Aişe Hanım ibnetü Hasan, Fatıma Hanım ibnetü Said Beğ ve merhum Habibe Hanım olmak üzere üç nikahlı karısı vardı. Ancak Adapazarı kadısının tuttuğu terekede bir de merhum zevcesi Zarife Hanım'dan bahsedilmektedir. Bu durumda Paşa'nın Aişe ve Fatıma isimli ikisi sağ, Habibe ve Zarife isimli ikisi ölü olmak üzere toplam dört hanımla nikahlandığı tespit edilmiştir. Eldeki verilerden dördünün aynı anda nikahlı olmayabileceği, belki birisi ya da ikisi ile Habibe ve Zarife hanımların vefatlarından sonra nikahlanmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Aişe ve Fatıma'nın babaları belirtilmiş, lakin Habibe ve Zarife'nin babalarının kim olduklarına dair bir kayıt düşülmemiştir.

Hüseyin Paşa vefat ettiğinde nikahlı eşlerinden hayattaki çocukları; merhum eşi Habibe Kadın'dan olma Refia/Rukiyye ve muhtemelen merhum Zarife Hanım'dan olma Safiyye'dir. Ayrıca onun cariyelerinden de çocukları olmuştur. Oğlu Abdullah/Abdi Tabibe Kadın'dan, Yusuf Şems-safâ Kadın'dan, Zekiye Murg-dil Kadın'dan dünyaya gelmişlerdir. Paşa'nın bir de Esmâ isimli bir kızı olup annesi belirtilmemiştir. Fakat terekede çocuk doğuran kadınlar arasında Zibâ isimli bir kadından bahsedilmektedir. Muhtemelen Esmâ da bu Zibâ Kadın'dan olmalıdır. Bu verilerden anlaşılmaktadır ki, Hüseyin Paşa'nın nikahlı iki eşinden iki kızı, dört cariyesinden ise iki kız ve iki oğlu olmuştur. Böylece Paşa'nın nikahlı eş ve cariyelerinden mirasçı dördü kız ve ikisi erkek olmak üzere altı çocuğu olmuştur.

Hüseyin Paşa öldüğünde nikahlı eşi Aişe ile cariyeleri Zibâ, Çeşm-bend ve Sâye-veş kadınların hamile oldukları belirtilmiş, ancak daha sonra bunlardan Çeşm-bend Kadın'ın hamile olmadığı ortaya çıkınca İstanbul'a gönderilmiştir. Acaba Çeşm-bend'i yalan söylemeye iten sebep ne idi? Cariyeler mal statüsünde kabul edildiklerinden ve terekedeki diğer mallar gibi satılacaklarından dolayı Çeşm-bend istikbalinin ne olacağını bilmediğinden ve muhtemelen hali hazırdaki durumundan memnun olduğundan belirsiz geleceğe sürüklenmemek için böyle bir yola başvurmuş olabilir.

Hüseyin Paşa'nın terekesinde 19 cariye kayıtlıydı. Bunlardan bazılarının etnik kökenleri, çocuklarının olup olmadığı, hamile olup olmadıkları, anneleri ve yaşları belirtilmiş, bazılarının ise belirtilmemiştir. Terekede adı geçen cariyelerden Pembe-veş, Leb-hoş, Şekibe, Çeşm-bend, Nezaket, Niyazi, Gülbeste ve Hoş-kadem'in Gürcü olduklarına dair kayıt düşülmüştür. Bunlardan Gülbeste, Niyazi cariyenin kızıdır. 10 yaşında ismi belirtilmemiş bir Gürcü cariye daha bulunmaktadır. Ayrıca Tiflisli Beyaz Aişe ile Edayi cariyeler vardır. Aişe'nin ayrıca bir yaşında oğlu bulunmaktadır. Aslında Tiflis de Gürcistan'ın bir parçası olduğundan bunları da Gürcü saymakta bir beis olmamalıdır. Semmur, Fatıma, Şirin, İhtiyare Reveş ile elli yaşında ismi belirtilmeyen bir cariye ise köken olarak zencidir. Cariyeler içinde ismi Safâyi olan Rus kökenli bir cariye ile Çerkez kökenli Cilve isimli bir cariye daha bulunmaktadır. Gülfidan isimli bakire cariyenin kökeni hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bütün bu verilerden hareketle cariyelerin on üç tanesi Gürcü asıllı, biri Rus, biri Çerkez asıllı, birisi belirsiz, beş tanesi de zenci kökenlidir. Veriler çok net bir şekilde göstermektedir ki cariyelerin 3/4'ü Osmanlı topraklarının kuzeyinden kalanı ise Afrika'dandır. Bu istatistikler tek başına çok anlamlı olmayabilir, ancak Osmanlı topraklarında bulunmuş cariyeler üzerine yapılacak bütüncül çalışmalar için çok kıymetli veriler oluşturacağı kesindir.

Hüseyin Paşa'nın 20 tane gulam/kölesi vardır. Tıpkı cariyelerde olduğu gibi çoğunun etnik kökeni belliydi. Ayrıca neredeyse yarısının hangi cariyenin çocuğu olduğu ve yaşları da belliydi. Fakat ikisinin ad ve kökenleri konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

4 Atilla Çetin, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, Kocaeli, 2015, s. 1430.

Tablo: Hüseyin Paşa'nın gulam/kölelerinin ad, köken ve yaşları

No	Adı	Kökeni	Annesi	Yaşı
1.	Battal	Gürcü	Niyazi	13
2.	İsmail	Abaza		13
3.	Hurşid	Gürcü		16
4.	Reşid	Gürcü	Nezaket	12
5.	Şakir	Rus	Safâyî	12
6.	Arslan Mehmed	Çerkez		18
7.	Büyük Hasan	Gürcü		
8.	Rüstem	Gürcü		
9.	Ferhad	Gürcü		
10.	Hasan	Gürcü		
11.	Selim	Gürcü		
12.	Mehmed	Çerkez		
13.	Selim (diğer)	Gürcü		
14.	Rüstem (diğer)	Gürcü		
15.	Küçük Latif			
16.	Eşce?	Boğdanlı		
17.	Mehmed Emin			
18.	Mahmud	Gürcü		
19.	İsim yok			10
20.	İsim yok			30

Tablodan rahatça anlaşılacağı üzere bu gulamların büyük çoğunluğu Gürcü kökenlidir. Toplam 20 kölenin içinde kökeni belli olan 16 gulamın hiçbirininin Afrika kökenli olmaması ilginç bir sonuç. Bu gulamlardan üç tanesi cariyelerin çocuklarıdır. Terekede gulamlardan Rusyalı Şakir'in Küçük Ağa'nın azatlılarından olduğu, Gürcü Büyük Hasan'ın ise Paşa'nın annesi Ümmü Gülsüm Hanım tarafından kendi parası ile satın alındığına dair not düşülmüş. Bu durum gerçek olabileceği gibi terekeden bir şeyler kurtarma mantığı ile hareket edilmiş olabileceğini de gösterir.

Seyyid Hüseyin Paşa cariyelerinin bir kısmını annesi, çocukları ve hamile durumdaki cariyelerine hibe etmiştir. Bunun maksadı çocuklarına dadılık, annesi ile hamile cariyelerin doğum sürecindeki işlerini gördürme olabilir. Yine bir ihtimal olarak bu cariyelere devletin el koymasını engellemek amaçlı bir beyanat verilmiş olabileceğini de gözden irak tutmamak gerekir. Peki hangi cariyeye kimin hizmetine verilmişti? Oğlu Abdi Beğ'e Tiflisli Edâyî, Ayiçe ve Abaza İsmail; oğlu Yusuf Beğ'e Nezaket ile Reşid; kızı Esmâ Hanım'a Gürcü Niyazi ile oğlu Battal ve kızı Gülbeste; Kızı Zekiye Hanım'a Rusyalı Safâyî ile oğlu Şakir; annesi Ümmü Gülsüm Hanım'a Gürcü Hoş-kadem; kızı Safiye Hanım'a ise ismi belirtilmeyen on yaşındaki Gürcü cariyeye hizmet edecekti.

Terekelerde Hüseyin Paşa'nın cariyeye ve kölelerinin bir kısmının hususi eşyaları da kayıt altına alınmıştır. Cariye ve kölelerin hususi eşyalarının ayrıca belirtilmesi konu üzerinde çalışan tarihçiler için fevkalade önemlidir. Zira bu sayede 18. Yüzyılın sonunda bir paşanın kapı halkı arasında bulunan köle ve cariyelerin nelere sahip oldukları, hangi tür eşyaları kullandıkları hakkında fikir sahibi olunabilir. Biz burada yöntem olarak cariyeye ve kölelerin eşyalarını tek tek yazmak yerine adına en fazla ve en az eşya kayıtlı olan cariyeye ile kölelerden örnek verme yöntemini tercih ettik.

Lebhoş cariyenin terekede kayıtlı eşyası:

Köhne germsûd ve nemiten, köhne çiçekli yelek, köhne taraklı alaca nemiten entari, müsta'mel mahmudiye nemiten entari, müstamel neftî çuka şalvar, müsta'mel tamga-hane nemiten entari, köhne tavşan derisi sağır

kürk, köhne gezi şalvar, köhne çuka şalvar, germsûd hevâyî gezi şalvar, köhne Haleb kuşağı, müsta'mel yeşil çuka ferâce, müsta'mel sırmalı çuka nemiten, müsta'mel çiçekli beyaz şal, gömlek, başmak, makrama, fes, yemeni.

Şirin Cariyenin eşyası;

Diyarbakir alacası şalvar, Diyarbakir alacası entari, Kırmızı çuka ferâce, gömlek, başmak, makrama, fes.

Gürcü kökenli Lebhoş'un hususi eşyası, Arap diye not düşülen, aslında Zenci olan, Şirin cariyenin eşyasından fazla olmakla birlikte tür olarak aslında çok farklı değildir. Terekeden de rahatça anlaşılmalıdır ki, cariyeler günlük hayatta üzerlerine *yelek*, *entari*, *şalvar* ve *gömlek*; eğer dışarı çıkacaklar ise üzerlerine bir *ferace* giyerler; başlarına bir *fes*, *şal* veya bir çeşit *tülbent* olan *yemeni* takarlar; ayaklarına ise *başmak* giyerlerdi. Evde ellerini ve yüzlerini yıkadıktan sonra havlu niyetine *makrama* kullanırlardı.

Erkek köle statüsündeki gulamların eşyaları cariyelere göre daha da sadeydi. Onlardan biri olan İsmail'in üzerine kaydedilmiş eşya çukadan köhne bir *mintan*, bir *yelek*, eski bir *gömlek*, yeşil bir *cebe*, *şalvar*, *entari*, bir çeşit desenli kadife olan *Ahmedî*, kısa bir *aba*, *fes* ve *çember*; Arslan Mehmed'e kayıtlı olanlar ise sadece, *köhne* bir *entari*, bir *şalvar*, *köhne* bir *cebe*, *gömlek*, *kavuk* ve *sarıktan* ibarettir. Diğer cariyeye ve kölelerin üzerlerine kayıtlı malzemeler de onların günlük kullarımlarında olan eşyalardır. Birbirlerinden çok farklı değildir.

Terekede Hüseyin Paşa'dan çocuk doğuran cariyeler için "çocuğun annesi" anlamına gelen "ümmü veled" tabiri kullanılmıştır. Örnek olması açısından Murg-dil Kadın'ın terekkesinden çıkan eşyaları şu şekilde zikredebiliriz:

Bir çift elmas taşlı altın bilezik, sade hilali küçük saat, pullu canfes kaplı elma kürk, canfes kaplı nâfe kürk, pullu canfes şalvar, çubuklu sakız hatayî eteklik, şalı nimten entari, yeşil canfes entari, çuka şalvar, çuka nimten, samur nefesi mor çuka kaplı küçük kürk, harçlı çuka şalvar, sedefi çuka nimten, sarı şal nimten entari, yeşil ve kırmızı boyama, sırmalı sevâyî nimten entari, Mahmudiye nimten entari, bir gömleklik bez, keten bez çarşaf, köhne Ahmedî, sim kuşak çift, harir tura beş adet, köhne bez pencere perdesi yedi, on bir adet sade çatma yastık, altı adet yün dolu minder, al ihram, dört mak'ad, köhne beyaz döşek ve çarşaf, beyaz pembe şilte, yün dolu çit döşek, köhne pamuk döşek, basma yorgan, baş yastığı, hind-kârî yorgan, köhne pembe şilte.

Terekeden rahatça anlaşılmalıdır ki, çocuk doğuran ve "ümmü veled" statüsü kazanan kadınlarla hamile durumdaki kadınlar daha rahat durumdadır. Kayıtlı eşyalardan onlara özel bir oda tahsis edilmiş olduğu anlaşılabilir, çünkü giyim kuşam malzemeleri dışında pencere perdesi, çarşaf, yastık, minder ve örtüleri, yün ve pamuk döşekler, yorgan gibi malzemeler bulunmaktadır. Diğerlerinin üzerinde sadece giyim kuşam malzemeleri kayıtlı olmasından hareketle onların toplu olarak bir koğuşta kaldıkları söylenebilir.

Hatta çocuk doğuran ya da hamile olan cariyelerin durumlarının diğerlerine göre çok daha iyi olduğunu kullandıkları günlük eşyalar dışında ziynet eşyalarından anlayabiliriz. Zira diğerlerinde ziynet eşyası yoktur:

Ziba Kadın; elmaslı bir çift altın bilezik, elmaslı bir çift yüzük, bir adet sim taş, çiçek kaplı kakum ve tefebaşı kaplı su samuru kürk iki adet.

Murg-dil Kadın; elmaslı bir çift altın bilezik, hilali çalar saat, sim bir çift kavaf, pullu canfes kaplı elma, canfes kaplı nafe ve mor çuka samur olmak üzere üç kürk.

Tabibe Kadın; Elmaslı altın bilezik, elmaslı çelenk, elmaslı çiçek, hilali saat, tefe başı kaplı su samuru, germsûd kaplı sincap ve kakum yarması olmak üzere üç kürk.

Şems-safâ Kadın; bir çift altın bilezik, elmaslı çelenk, sevâyî kaplı sincap, ...şal kaplı kakum ve tefebaşı kaplı su samuru olmak üzere üç kürk.

Sâyeveş Kadın; elmaslı bir çift altın bilezik, elmas yüzük,

Çeşm-bend Kadın; elmaslı yüzük, pullu germsûd kaplı kakum, tefe başı kaplı su samuru olmak üzere iki adet kürk.

Çeşm-bend dışında olan bütün kadınların elmaslı birer çift altın bilezikleri var, demek oluyor ki Paşa kendisine çocuk doğuran veya hamile hanımlarını hediye olarak birer çift bilezikle ödüllendirmiş, onun dışında ise kimisinde elmas yüzük, kimisinde ise saat, ayrıca hepsinde de ikişer üçer kürk bulunmaktadır.

Hüseyin Paşa'nın İzmir'teki terekkesinden özel ziynet eşyaları da çıkmıştır: incili saat kesesi, incili akçe kesesi, incili tütün kesesi, elmaslı-incili tarak kesesi ve som tarak; İstanbul'daki evde ise, mücevherli basma altın saat, minekârî emsalı altın, fincanlar için mücevher altın zarflar, mücevher altın kutuları, kılıfı ile beraber altın Fars saati, taşlıca altın saat.

Kendisi bir ayan olan ve aynı zamanda Dağlı eşkıyası ile mücadelede görevlendirilmiş olan Hüseyin Paşa'nın terekesinden sade tüfekler dışında günlük kullanım dışında daha özel mücevherli ateşli silahlar da çıkmıştır. Bunlar; büyük sade tüfek, Mısır demirinden yapılmış sade tüfek, gümüş bilezikli tüfek, namlusunda altı yiv bulunan ve "şişhane" olarak isimlendirilen gümüş bilezikli tüfek, gümüş ve mercanla süslenmiş iki tüfek, ayrıca iki büyük şişhane, İstanbul'da ise sadece bir tane gümüş ve altın kakımlu çok iyi bir tüfek.

Paşa'nın ateşli silahlar dışında İstanbul'da som kabızlı altın takımlı kabızlı bir kılıcı, yeşim kabızlı çelik takımlı "gaddare" olarak adlandırılan iki yüzü de keskin, ağırca kısa bir kılıcı vardı.

Terekesinde tahtirevanlar bulunması onun yolculuklarında sürekli at üzerinde gitmediği, muhtemelen uzun yolculuklarını tahtirevan ile yaptığı şeklinde yorumlayabiliriz. Bu tahtirevanların kendisi dışında herhangi birisi tarafından kullanılıp kullanılmadığı konusunda bir şey diyebilecek durumda değiliz. Tahtirevanlarla birlikte 11 adet püsküllü kılabdan, 20 adet sim püskül, al çukadan semer örtüsü gibi malzemelerde çıkmıştır.

Paşa'nın İzmit'teki terekesinde değişik şekillerde isimlendirilmiş sekiz adet de çadır vardı. Bu çadırlar uzun seyahatlerde gece konaklama ve gündüz dinlenme amaçlı kullanılmış olmalıdır.

İstanbul'daki terekeden Hüseyin Paşa'nın bir mehter takımı bulunduğunu anlıyoruz. Mehter takımı ile ilgili kısımda; 9 adet tabl, 8 çift nekkare, 5 çift zil, 7 adet boru, 10 adet zurna, 6 adet kaba zurna, 4 adet bağlama için düdük, 26 adet mehter eğeri, 32 adet atlara vurulan gem tespit edilmiştir.

Hüseyin Paşa'nın özel ilgi duyduğu hatta hobi şeklinde adlandırabileceğimiz eşyaları vardı. Terekede 7 adet kabak kehribar imameli kiraz çubuk, 11 adet kehribar imameli yasemin ve 1 adet kehribar imameli marpuç olmak üzere 19 adet tespih bulunmuştu.

Terekeden çıkan kitaplar ise onun entelektüel düzeyi hakkında bilgi verebilir. İzmit'teki evinden çıkan tek kitap "kelam-ı kadim"dir. Paşa Kocaeli mutasarrıfı olmakla birlikte aslında bölgenin ayanlarından, hatta devletin bakış açısıyla bir zamanın eşkıyalarından birisi idi. Belli ki onun kitaplarla ilgi-alakası oldukça zayıftı. İstanbul'daki terekeden çıkan kitaplar ise sadece birkaç parçadan ibaretti ki bunlar; 2 cilt Mushaf, 1 adet Birgüvi şerhi, 2 adet Haleb-i Kebir, belirsiz bir münşeat mecmuası, Feridüddin Attar'ın bir öğüt kitabı niteliğinde olan Pendname'si, Şahidi isimli bir kitap, Arapça bir Sarf kitabı ile bir tane Farsça Divan.

Kayıtlı hayvanlarına gelince; öncelikle belirtmek gerekir ki onun hayvanları İzmit, Adapazarı, Karasu ve İstanbul olmak üzere dört farklı yerde bulunmaktaydı. İzmit'teki hayvanları sârbânbaşı (deveci) Hasan'ın elinde bulunan 38 deve, doru ve yağız olarak nitelendirilmiş olan 10 beygir ve 1 merkepten ibarettir. Bunların içinde inek ve öküz olarak isimlendirilen hayvanların bulunmaması oldukça ilginçtir. Burada akla İzmit'te ikamet etmekte olan kapı halkının süt ve yoğurt ihtiyacı nasıl karşılandığı, 38 adet devenin İzmit'te hangi amaçla kullanıldığı gibi sorular gelebilir.

Adapazarı'ndaki tereke defterindeki hayvanları; 1 beygir, 2 baş manda, 6 baş kara sığır, 53 hergele kırsığı, 21 baş tay ve 7 katır sıpası olmak üzere toplam 89 baştan ibaretti. Her ne kadar buradaki manda ve kara sığırların cinsiyeti hakkında bilgi sahibi değilsen de buradaki günlük süt, yoğurt ve tereyağı ihtiyacı 2 baş manda ve 6 baş kara sığırdan karşılanmış olabilir.

Karasu'ya geldiğimizde hayvan dağılımının ilginç bir şekilde değiştiğini görmekteyiz. 234 baş beyaz koyun, 195 baş beyaz kuzu, 72 sağmal keçi, 64 keçi oğlağı, 64 baş orça, 81 adet şişek, 41 adet erkek teke, 14 büyük teke, 78 çebiş olmak üzere 830 adettir. Karasu'daki bu hayvanlar Karasu muhtarı Hacı Abdi Beğ'in zimmetinde bulunuyordu. Buradaki hayvan çeşitlerinin tamamının küçük başlardan oluştuğu görülmektedir.

İstanbul Üsküdar'da ele geçirilen hayvanlara gelince bunların çeşitleri esb (at), bargir (beygir) ve katırlardan oluşmaktadır. Öncelikle atlar;

Küçük Ağa'dan alınan tay ile eğer, Bekir Paşa şahin dorusu ile birlikte çuka eğer, Haymana'dan gelen al esb (at) ile eğer, hazinedar dorusu ile çul, Bekir Paşa dorusu ile eğer, kumarıcı velvelesi ile eğer, İstanbul dorusu esb ile eğer, Kiracoğlu dorusu ile çuka eğer, Kaptan Paşa kethüdasından gelen Mısır kırısı esb ile eğer, Şebeşli vezir kırısı esb ile eğer, Şamlı demir kırısı esb ile eğer, İznikli Osman Beğ'den gelen esb ile eğer, Bekir Paşa kırısı ile eğer, Yahya Beğ'den gelen kır esb ile eğer, doru esb ile eğer, Yağlıhan'dan gelen kır esb ile eğer, Kürdin'den gelen akça kanad Kula esb ile eğer, Selçukoğlu kırısı esb ile eğer, kır tay ile çul, Küçük Ağa kulası ile birlikte eğer, yağız esb ile birlikte çuka eğer, Al Osman kızı esb ile eğer, Hacı Süleyman'dan gelen kır esb ile eğer, doru esb.

Bargirler (beygirler); 2 adet Bekir Paşa bargiri ile eğer, al bargir ile eğer, kır bargir ile eğer, Kula bargiri ile keçe eğer, kır bargir ile çuka eğer, doru bargir ile keçe, al bargir ile keçe eğer, çil bargir ile keçe eğer, yağız dorusu bargir ile keçe eğer, doru bargir ile keçe eğer, kır bargir ile keçe eğer, yağız bargir ile keçe eğer, yağız bargir ile keçe eğer, doru bargir ile keçe eğer, kır bargir, Kula bargir ile keçe eğer, Kula bargir ile keçe eğer, kır bargir ile eğer, yağız pullu ile eğer, al bargir ile keçe eğer, kır bargir ile keçe eğer, al bargir ile köhne eğer Kula bargir ile köhne eğer, çil bargir, kır bargir ile semer, doru bargir ile eğer, doru bargir ile

semer, yağız bargir ile eğer, çil bargir ile eğer, çil bargir ile eğer, kır ceylan bargir, doru bargir, yağız bargir, yağız bargir, kır bargir ile semer, kır bargir ile eğer olmak üzere toplam 35 adet bargir.

Bu beygirler de tıpkı atlarda olduğu gibi eğerlerinin türü ve niteliği ile birlikte kaydedilmiştir. Bunlar dışında ayrıca 12 baş mehter bargiri, sancaktardan alınan 6 bargir, 1 binek bargiri hazine akkamlarından (deveci) alınan 4 bargir, harbende başından alınan 2 adet binek bargiridir. Hüseyin Paşa'nın Üsküdar'da ele geçirilen beygirlerinin toplamı 60'tır. Ayrıca 5'i tahtirevan için olmak üzere 45 adet de ester (katır) bulunmaktadır. At, beygir ve katırların toplamı 129 olarak kayıtlara girmiştir. Bu hayvanlar Hüseyin Paşa'nın İstanbul'daki kapı kethüdası ve aynı zamanda yeğeni olan İbrahim Ağa'nın kontrolü altındaydı. Muhtemelen bu atlar, beygirler ve katırlar Dağlı eşkiyası ile mücadeleye memur edilmiş olan Hüseyin Paşa'ya ihtiyacı durumunda gönderiliyordu. Tabii ki katledilmesinden sonra İbrahim Ağa'nın elinden güzel bir şekilde kayıt tutularak teslim alınmıştır.

Hüseyin Paşa'nın terekede kayıtlı gayrimenkulleri de bulunmaktadır. Onun gayrimenkullerinin Kocaeli mutasarrıflığının havzası dahilinde bulunan İzmit ve Adapazarı çevresinde olduğu görülmektedir. Bu gayrimenkuller kervansaray, yahudihane, han, konaklar, menzil ve değirmen türündendir. Daha ayrıntılı bilgi vermek gerekirse;

1. İzmit'te hanlar içinde bulunan dört oda, nalbant dükkânı, saman-hane ve içinde tatlı su bulunan bir kervansaray.
2. İzmit Ömer Ağa Mahallesi'nde mülkiyeti Deyu?-zâde Vakfı'nda ancak tasarruf hakkı kendisinde olan ve içinde on sekiz oda, on ahır, dört dükkan bulunan bir Yahudi-hane.
3. İzmit Ömer Ağa Mahallesi'nde yirmi oda, iki ahır ve bir saman-hane bulunan Kasıklıoğlu (Kısıklıoğlu) Hanı olarak tanınan bir han.
4. Adapazarı'nda hariciyesinde fevkani oda, iki gusülhane, bir kiler, tahtanî dört oda, bir mutfak, bir ahır; dahiliyesinde fevkani dört oda, bir kiler, tahtanî dört oda, bir hamam ve camekânı içeren bir konak.
5. Hariciye ve dahiliyeli fevkani beş oda, iki kiler, bir mutfak ve bir ahır bulunan konak.
6. Sapanca kazasında bulunan iki oda ve bir saman-haneyi içine alan bir menzil.
7. Tahtani iki oda ve iki ahır içeren selamlık dairesi bir menzilin yeri belirtilmemiş.
8. Fevkani iki oda ve iki kileri kapsayan yeni bir mülk menzilin yeri belirtilmemiş.
9. Seyyid Hüseyin Paşa'nın zevcesi Zarife Hanım'dan miras Âb-sâfi kazasında bulunan yeni değirmenden $\frac{1}{4}$ hisse.
10. Değirmencik köyünde bulunan bir taşlı değirmen.
11. Fevkani dört oda, bir kiler, bir hamam ile camekânı kapsayan harem dairesi olan bir konak. Ancak bu konağın validesi tarafından vakfedildiğine dair bir derkenar düşülmüş.
12. Dört odayı kapsayan bir ambar içinde 120 kile İstanbul buğdayı ile Haymana ziraatından elde edilmiş olan 100 kile buğday ve 100 kile arpa.
13. Son olarak ziraat yapılabilir ve boş durumda bulunan 500 dönümlük bir tarla.

Paşanın terekkesinden alacak senetleri (temessük) ve çeşitli altınlar da çıkmıştır. Bunlar;

1. 11 Ramazan 1214 (6 Şubat 1800) tarihli İbrahim ve kardeşi Göl pazarı ayanı Hacı Ahmed imzalı bir temessük. 25.000 kuruşluk bu temessük Hüseyin Paşa'nın mühürdarı Selim'in elinde mahfuzdur.
2. Yine aynı tarihli ve aynı kişilerden imzalı 25.000 kuruşluk diğer bir temessük.
3. 27 Şaban 1214 (24 Ocak 1800) tarihli Haymana mukataasından Hacı Abdipaşa-zâde Seyyid Hasan Beğ imzalı 18.765,5 kuruşluk temessük.

Haymana mukataası mültezimi haseki İsmail Ağa'dan gelen 3844 kuruş nakit. Ancak bu paranın inkâr edildiğine dair derkenar bulunmaktadır.

İstanbul'daki terekede çıkan nakitler:

1- Miftah ağası İsmail Ağa'nın elinden alınan;

a. 1301 mahbub, 3.252,5 kuruş.

b. 267 adet zer-i mahbub, 1.335 kuruş.

c. Beyaz nakit 199,5 kuruş. Mustafa'da 400 kuruş.

d. Mahbub 200 adet 250 kuruş.

Miftah ağasında İsmail Ağa'da bulunanlar toplam 5.437 kuruştur.

2. Eşya içinde bulunan bir adet beyaz torba içinde ortaya çıkan 1.389 adet yıldız altını 11.112 kuruş.

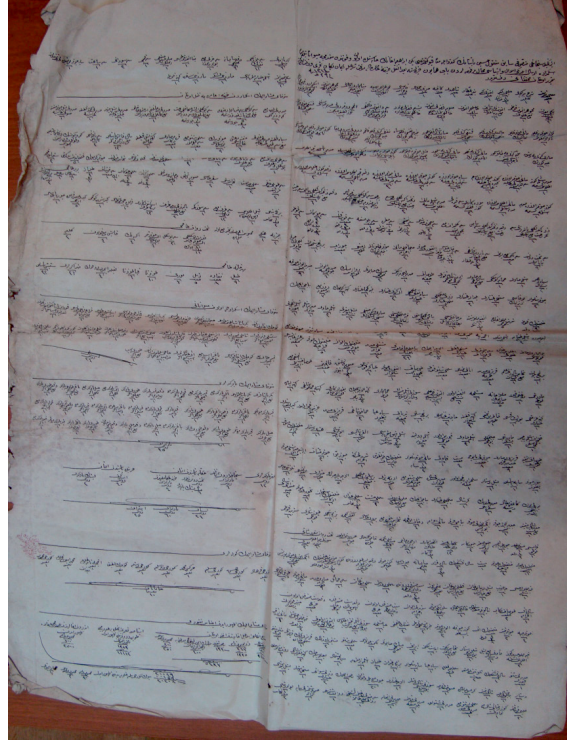
3. Enderun ağalarından Abdurrahman Ağa'da ortaya çıkan 700 adet mahbub 3.500 kuruş.

4. Büyük Gürcü Selim gulamda ortaya çıkan 30 mahbub, 2 mahbub ve 1 adet ... altını toplam 159,5 kuruş olmak üzere toplam nakit 20.208 kuruştur.

Sonuç

Ortaya çıkan eşya, hayvan ve nakitlerden hareketle Seyyid Hüseyin Paşa'nın orta ölçekli bir ayan olduğu sonucuna varabiliriz. Ayrıca ne Hüseyin Paşa'nın ne de aileden herhangi birisinin ilme irfana pek düşkün olmadıkları varsayılabilir. Kendisinin ayan olmasıyla bağlantılı olarak İzmit, Adapazarı ve İstanbul'da deve, at, beygir, koyun ve keçilerini düşündüğümüzde önemli miktarda hayvana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Onun gayrimenkulleri İzmit ve Adapazarı civarındadır, yatırım amaçlı da olsa İstanbul'da herhangi bir şekilde gayrimenkul almamıştır. Haremde bulunan cariyelerin çocuk doğuranları ile hamile olanlarına mücevher hediyeler alması, hizmetlerinin görülmesine özel gayret göstermesi hane içindeki ilişkilerin nasıl olduğu konusunda bir fikir verebilir. Paşanın birçok menkul ve gayrimenkulü bulunduğu halde üzerine kayıtlı herhangi bir borç çıkmamıştır. Bu çalışmada Hüseyin Paşa'nın terekesinin satılmadan önceki hali değerlendirilmiştir. Haliyle terekede bulunan mallar satıldıktan sonra bunların kıymeti, elde edilen gelirlerle ilgili bilgi ve belgeler çıktıktan sonra yeniden değerlendirilebilir.

Ekler

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet/Maliye tasnifi Dosya: 84 Gömlek: 3892
2. Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 11, sayı 22, 2013, s. 193-229.
3. Çetin, Atilla, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri III, c. 3, Kocaeli, 2015, s. 1417-1439.
4. Telci, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci", Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt 22, sayı 2, Aralık 2007, s. 145-166.
5. Toprak, Seydi Vakkas, "III. Selim Döneminde Eşkiya Peşinde bir Kocaeli Mutasarrıfı: Seyyid Hüseyin Paşa", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, c. 2, Kocaeli 2017, s. 885-896.

Hicrî 1256/Miladi 1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Gökbüze’de Nüfus, Kimlik ve Toponomi

Tahsin HAZIRBULAN *

Osmanlı Devletinde, Nüfus Tespitleri ve Sayımları

Osmanlı Devletinde, nüfus ve toponomi merkezli ilk çalışmalar fetihler sonrasında yapılan tahrirler neticesinden tutulan “Mufassal ve İcmal” defterleridir. Bu defterlerden birisi olan mufassal tahrir defterlerinde, devlet elde etmiş olduğu toprakları idari birimler halinde hane, erkek nüfus, vb. gibi başlıklar altında kayda geçirmiştir. İcmal defterler ise bu defterlerin bir özeti halinde hazırlanan defterlerdir. Mufassal tahrir defterleri her ne kadar bir bölgenin gelir kalemlerini dirlik sistemine göre yazmayı amaç etmiş olsa da, defterde kaydedilen bilgiler ekonominin haricinde toponomi ve kimlik ve demografik bilgiler hakkında da doyurucu bilgiler vermektedir.¹

Nüfus ve toponomi ile ilgili bir diğer arşiv kaynağı Avarız defterleridir. Olağan üstü bir vergi olan avarız, uzun savaşlar neticesinde artık olağan bir vergi kalemi olarak toplanmaya devam etmiştir. Avarız defterleri, işlevsel ve içerik olarak mufassal defterler ile benzerlik göstermektedir. Avarızda da, şehirler, idari birimler halinde yazılmış ve bu birimlerde oturan haneler ve şahıslar, muafiyeti olanlar deftere kaydedilmiştir. Özellikle sefer güzergâhının haricinde bulunan yerlerden nakit olarak alınan avarız vergisi defterlerin güncellenmesine neden olmuştur. Gerek, mufassal gerekse avarız defterlerinde müslim ve gayrimüslim nüfus birlikte kaydedilmiştir.²

Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerden şer’i vergi olarak alınan “Cizye” neticesinde ayrı bir defter türü olan “Cizye Defterleri” ortaya çıkmıştır. Bu defterlerde, gayrimüslimlere ait şahıs isimlerini ve meskûn olarak buldukları yerleşim yerlerinin isimlerini ortaya çıkarması açısından kimlik ve toponomi çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Bu defter türlerinin ortak özelliği ise vergi veren nüfusun kayıt altına alınması ve görevlilere kolaylık sağlama düşüncesidir.³

19.yüzyılda meydana gelen savaşlar, ayaklanmalar ve ekonomik krizler devleti zor durumda bırakmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı devlet, her alanda köklü değişiklikler yapmayı düşünüyordu. Yeniliklerin önünde ki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağının kapatılması bu çalışmaların daha kolay bir zeminde yapılmasını sağlayabilirdi. II. Mahmud, bu sebeple kendisinden önce yapılan, ancak padişahların ömrüyle sınırlı olan ıslahat çalışmalarını daha köklü bir hale getirmek amacıyla, idari teşkilattan, ordu ve maliyeye kadar bütün devlet kurumlarında büyük bir değişiklik gerçekleştirdi. Bu çalışmaları organize hale getirmek amacıyla Ragıp Paşa tarafından layihalar hazırlandı. Hazırlanan bu layihaya göre, idari anlamda, beylerbeylik ve sancak beylikleri yerine vali, mutasarrıf gibi yeni tanımlanmış idari yapı kuruldu. Merkezi otoritenin, taşrada ki temsilcileri, tapu, vakıflar, cizye, salyaneler, örfi ve şer’i vergilerin toplanması, boş toprakların işletilmesi, halkın refah ve huzurunun sağlanması vb. gibi görevleri üstleneceklerdi. Bu amaç doğrultusunda nüfus tespit çalışması olarak nitelendirilebilecek 1828-1829 yılında ki ilk çalışmalar, yapılan Rus harbi neticesinde aksamış ve istenilen çalışmaların yapılması gecikmiştir.⁴

Osmanlı Devletinde, vergi haricinde yapılan ilk nüfus tespit çalışmaları 1831 (1246) tarihinde II. Mahmud’un emri üzerine yapılmıştır. Sultan Mahmud, bu çalışmayla, Yeniçeri Ocağının kapatılmasından sonra, kurulması planlanan yeni orduya asker olarak alınacak Müslüman nüfusun tespitini ve ülke içerisinde vergi veren müslim ve gayrimüslim nüfusun doğru bir tespitini sağlamayı amaç edinmiştir.

* Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi, A.İ.T. Bölümü/thazirbulan@hotmail.com

1 Tapu Tahrir Defterlerinin Tarihi ve Toponomiye Katkısı İçin Bk. Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953. Yılmaz Kurt, “Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *OTAM*, Sayı 4, Ankara 1993, s. 223- 290. Tahsin Hazirbulan, “1569 Tarihli Üsküb İcmâl Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi”, Atatürk Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012.

2 Bk. Ömer Lütfü Barkan, “Avarız”, *İA*, II, s. 13.

3 Avarız ve Cizye Defterleri İçin Bk. Mehmet İnbaşı, “17. Yüzyıl Kayseri Avarız ve Cizye Defterleri”, Kayseri 2011.

4 Kazım Kartal, “1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” Erciyes Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2013, s. 23-24.

Nüfus sayımı için görevlendirilen memurlardan, şehir, kaza, nahiye ve köylerde meskûn olan ahalinin sahip olduğu hane, han, hamam, dükkân, çiftlik, değirmen, bağ, bahçe, tarla, vs. emlak ve arazileriyle birlikte; ta-sarruflarında bulunan timar, mülk ve vakıf toprakları için kendilerine verilmiş olan beratları bizzat görerek şahsın, isim ve şöhretiyle birlikte yazılması istenmekteydi.Yapılacak olan sayımlarda Müslim ve Gayrimüslim nüfus ayrı ayrı sayılmış, defterleri de ayrı tutulmuştur. Bütün sancak, kaza ve köylerde halk İslâm ve Reâyâ (Gayrimüslim) olarak iki gruba ayrılmıştır. Ayrıca genel nüfus sayımının sonuçlarını değerlendirmek için baş-kentte “*Ceride Nezâret*” kurulmuştur. Bu nezaret nüfus sayımları neticesinde ortaya çıkan defterlerin tanzim ve değerlendirmesi işini yapmıştır.⁵

1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımı kapsamı ve ortaya çıkardığı nicelik ve nitelikler açısından farklı ayrı bir öneme sahiptir. Bu sayım, imparatorluğun sınırlı bir bölgesinde yapılmıştır. Sayım, Mısır, Hicaz, Arnavutluk, Bosna, Güneydoğu Anadolu bölgesi dışında kalan yerlerde yapılmıştır. 1831 nüfus sayımına göre, 1.939.236’sı Müslim, 230.519 gayrimüslim olmak üzere toplam 2.1708.847 erkek/zükûrnüfus Anadolu’da; 500.697’i Müslim ve 833.994’ü gayrimüslim olmak üzere toplam 1.334.691 erkek/zükûr nüfus Rumeli’de; Kıbrıs ve Akdeniz adalarıyla birlikte, 2.467.128’i Müslim, 1.147.470’i gayrimüslim olmak üzere; Osmanlı’daki toplam er-kek/zükûr nüfus 3.615.330 olarak tespit edilmiştir.⁶

1831 yılından sonra ise sayımlar, yukarıda açıklandığı üzere nüfus yoklamaları şeklinde devam ettirildi. Ge-nel nüfus sayımlarının haricinde ülkede genel ve bölgesel nüfus sayımları da yapıldı. Örneğin 1844 yılında yapılan sayımın asıl amacı, orduyu yeniden düzenlemek ve askere alım usulünü değiştirmek gayesiyle yap-ılmıştı. Yine 1866-1873 yıllarında da Tuna vilayetinde nüfus ve emlak sayımları da yapıldı. Teşkilata işlerlik kazandırmak amacıyla 1874 yılında nüfus işleriyle ilgilenmek üzere Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü kuruldu. Yeni bir nüfus sayımının yapılması için bir dizi karar alınmış olsa da değişen ve gelişen iç ve dış siyasi olaylar bu sayımın yapılmasını geciktirmiştir. 1874 yılında hazırlanan yeni bir nizamname ile nüfus işleri yeni bir düzenlemeye konulmuş, bu düzenleme 1881 yılında padişah tarafından onaylanmış ve yürürlüğe konulmuş-tur. 1880’li yıllarda sayım işlerine devam edilmiştir. Bu Sayımların genel sonuçları 1893 yılında derlenmiştir. Bu sayımlarda erkek nüfusun yanı sıra kadın nüfusta kaydedilmiştir. 1905-1906 yılında yeni bir sayım daha yapıldı. Sayımların yapılmasında, teknik ve siyasi öncelikler söz konusuydu. Gayrimüslim cemaatlerin kendi nüfuslarını çok göstermeye çalışmaları ve dini cemaat liderlerinin nüfus istatistikleri hususunda çekışmeye girmeleri bu sayımın onlar açısından daha önemli kılmaktaydı.⁷

Gökbüze Nüfus Defteri

1841 tarihli Gökbüze nüfus defteri, Osmanlı Devletinin başlatmış olduğu nüfus çalışmalarının bir sonucu ola-rak ortaya çıkmıştır. BOA NFS.d. 00617 koduyla arşivde bulunan defter, 96 sayfadan oluşmaktadır. Ciltsiz ve ebrusuz olan defterin ebatları ise, 19,5x54,5’tur. Defter sayfa usulüne göre numaralandırılmıştır. Ancak biz sonraki çalışmalara kolaylık sağlaması açısından numaralandırma da varak usulünü tercih ettik. Dipnotları da bu usule göre yaptık. Nüfus defterinin farklı katipler tarafından tutulduğu, yazım şe-killlerinden belli olmaktadır.

Nüfus defterlerinin kayıt şekilleri ve fiziki kullanımı, bölgelere, kazalara, kâtiplere göre farklılık arz etmekte-dir. Örneğin, Sivas, Kayseri, Erzurum vb. gibi yerlerin nüfus defterlerinde, kaydı yapılan kişilerin meslek vb. gibi özel durumları belirtilmiştir. Gökbüze nüfus defterinde ise böyle bir özellik bulunmamaktadır. Bazı şahısların yapmış oldukları, idari, dini ve askeri görevlerinden başka, “Bâzban” olarak belirtilen iki kişi haricinde Kaza merkezinde ve karyelerinde şahısların yaptıkları iş kollarıyla ilgili bilgiler bulunmamaktadır.

1499 hanede 3300 müslüman zükûr nüfusun yaşadığı Gökbüze Kazasında, Barkan’ın tahrir defterlerinde bu-lunan toplam hane sayısının +5 kişiyle çarpılması metodu neticesinde Gökbüze’de İslam nüfusu asgari olarak 7495 kişidir.

Nüfus yazımına, kaza merkezindeki mahallelerden başlanmış, mahalle, nahiye, ve karyelerin zükûr nüfusları numaralandırma esasına göre yazılmıştır. Kayıtlarda ilk olarak mahalle imamı, mahalle muhtarı gibi görev-liler yazılmışsa da bir çok karyede imam ve muhtarın ilk hane olarak yazılmadığı da vakidir. Hanelerde ilk olarak hane reisleri kaydedilmiş sonra sırasıyla öz evlatları, üvey evlatları, damatları, yeğenleri, kardeşleri, üvey babaları, üvey kardeşleri vb. gibi akrabalık derecesine göre diğer hane üyeleri yazılmıştır. Bazı hanelerde, küçük yaşta olan, (muhtemelen babası vefat etmiş) kişiler hane reisi olarak kaydedilmiştir. Hane sahibinin öz evladı olan kişilerin üvey babasından önce kaydedildiği istisna kayıtlarda mevcuttur.

5 Hüseyin Çınar, İsmail Kıvrım, “1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri” Ankara 2016, s. 13-14.

6 Adnan Çimen, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/3 (2012), s. 193-195.

7 Mehmet Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlihi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8 Sayı 15 Kış 2014, s. 227-228.

1841 Gökbüze Nüfus defterini diğer nüfus defterlerinden ayıran bir diğer husus ise, defterin “daha önce yapılan nüfus sayımında ki” nüfus bilgilerini ihtiva etmesidir. Yani defterin 1841 tarihinde yeni baştan tanzim edilmiş olmasıdır. Bu durum bize Gökbüze’nin İslam nüfusunun ilk sayımda ki bilgilerini vermesini de mümkün kılmıştır. Eski sayımda deftere kayıtlı kişilerden bazıları yeni sayımda “fevt” olarak yazılmış ve kayıtları “kırmızı” mürekkeple çizilmiştir. Yine bazı hanelerde ki kişilerin yeni doğan çocukları da “tevellüd” olarak yeni sayıma eklenmiştir. Tevellüd olarak yazılanların sadece isimleri yazılmış, yaş ve diğer hususları kaydedilmemiştir. Kazada meskûn bulunan kişilerden bazılarının askeri hizmeti olduğu da deftere kaydedilmiştir. Redif, Tımarlı Süvari, Asakiri Hassa, Asakiri Cedide vb. gibi görevli olan kişiler kırmızı mürekkeple ayrı olarak görevine göre belirtilmiştir.

Sayım esnasında, mahalle ve karyelerde bulunan hanelere numara verilmemiştir. Şahıslar numara usulüne göre kaydedilmiştir. Şahısların isimleri, fiziki özelliklerine göre, orta/kısa/uzun boylu, kır/kara sakallı, ter bıyıklı, şab, sagir vb. gibi özellikleriyle bin kaydıyla baba adlarıyla birlikte kaydedilmiştir. Sin kaydıyla yaşları belirtilmiştir. Akrabalık münasebetlerine göre de baba, kardeş, yeğen, üvey kardeş, damat, torun vb. gibi yakınlık dereceleri belirtilmiştir. Şahsı diğerlerinden ayıran bazı özellikleri/ünvanları molla, yekçeşm, kanbur, bâzban vb. bazen isimleriyle bazen isimden ayrı olarak yazılmıştır.

Gökbüze’de kullanılan erkek isimleri de geleneksel olarak Anadolu insanının kullanmış olduğu isimlerdir. Genellikle, Ahmed, Ali, Evrenos, Kabdan, Celil, İbrahim, Mehmed, Ömer, Yusuf vb. gibi Türk-İslam kökenli isimler kullanılmıştır.

Gökbüze Kazası İslam nüfusunda özellikle genç ve çocuk olanlar için *henüz sakalı ve bıyığı çıkmamış* kişiler için kullanılan “Şab” tabiri yazılmıştır. Bu tabir 10-12 yaş aralığında bulunan kişiler için kullanılmış olsada defterde yaş durumuna dikkat edilmeksizin kaydedilen kişilerde bulunmaktadır. Kaydedilmiş olan nüfus için 12 yaş üstünde olanları kebir, 12 yaş altında olanlar için sagir ifadelerini nüfus özelliklerini daha iyi kategorize etmek için ayrıca ifade ettik.

Gökbüze’de kayıtlı ve hanelerde yaşayanlar içerisinde bulunan amca, dayı, üvey baba ve üvey kardeşler, babalık, yeğen, damat, torun gibi bilgiler bize Gökbüze’nin ve bağlı bulunan idari birimlerde, geleneksel aile özelliklerini yansıtmakta, bu hanelerin geniş veya çekirdek aile olup olmadıklarının bilgilerini vermektedir.

Hane ve kişi sayısının yoğun veya az olduğu bazı yerleşkelerde imam-hatib ve muhtar gibi idari görevlilerin olmaması ilginçtir. Bu durumla ilgili farklı yorumlar ortaya konulabilir. Örneğin, nüfus sayımı esnasında karyelerde bulunan camilerde “kadrolu” din görevlisinin olmaması veya karyelerin inanç farklılıkları (Alevilik vb.) imam-hatibin olmamasını sağlayabilir. Veyahut karye içerisinde bu görevi üstlenen ancak kadrolu/beratlı olmayan gönüllü din görevlilerin olmaması gibi. Ancak, II. Mahmud’un idari bir düzenleme olarak ortaya çıkarttığı Muhtarlık Teşkilatının, başkente en yakın bölgede temsilcisinin bulunmaması dikkat çekmektedir.

Osmanlı taşra yapısı içerisinde ayrı bir konumu olan mahallenin işlevsel özellikleri bulunmaktadır. Mahalle, şehrin temel yönetim birimidir. Vergi yükümlüsü olan halk, tahrir, nüfus veya diğer vergi kayıtlarına göre buldukları mahallelerde isim ve hane olarak yazılmıştır. Osmanlı mahallesinde her hane birbirine müteselsilen kefilirdir.⁸ Bundan dolayı mahalle sakinleri, kendilerini rahatsız eden, ahlak ve namusa uygun olmayan tavır ve davranışlarda bulunan haneleri veya kişileri mahalleden çıkartma hakkında sahiptirler. Subaşı ve ehli örf taifesinin, takibine uğramamak, mahallelerinin adının kötüye çıkmasını önlemek, kendi aile üyelerinin kötü fiillerden korumak amacıyla, iyi, dürüst, namuslu olmayan ve kötü şöhret sahibi kimseler ahalinin ortak kararıyla mahalleden ihraç edilirdi.⁹Gökbüze’de, Gazi Mustafa Paşa Mahallesinde ve Hacı Halil Mahallesinde iki kişi mahalleden ihraç edilmiştir. İhraç kararında yukarıda ifade edilen fiillerden birisinin işlenmiş olması kaçınılmazdır.

Gökbüze’ye Tabî’ Mahalle ve Karyelerde Nüfus, Kimlik ve Toponomi Sultan Orhan Mahallesi

Sultan Orhan Mahallesinde 80 hanede 170 zükûr/erkek kaydedilmiştir. Bu hanelerde yaşayan erkek nüfusun 120’si kebir (12 yaş üstü), 50 tanesi ise sagir (0-12 yaş) olarak kaydedilmiştir. 9 zükûr ise şâb (henüz sakalı ve bıyığı çıkmamış) olarak kaydedilmiştir. Fiziki özellikleri diğerlerinden farklı olan kişilerinde bu özellikleri kayıt altına alınmıştır. Sultan Orhan mahallesinde meskûn olan Mehmed veledi Ahmed’in 14 yaşında ki oğlu Arif “kanbur” olarak kaydedilmiştir. Defterden edinmiş olduğumuz bilgilerden hareketle mahallede, geniş aile

8 Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Mahalle” TDV DİA C. 27, İstanbul 2003, s. 325.

9 Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, s.75.

olarak aynı hane içerisinde yaşayan aileler mevcuttur. Bazı hane reislerinin aileleriyle birlikte, kardeşine, abisine, damadına, üvey oğluna, torununa baktıkları da anlaşılmaktadır.

Mahallede; askeri ve idari görevliler de bulunmaktadır. Sultan Orhan Mahallesinin İmam ve Hatibi, Orta oylu kır sakallı olarak fiziki özellikleri belirtilen 51 yaşında ki Mehmed veledi İbrahim'dir. Camiinin bir diğer görevlisi ise ikinci imam olarak kaydedilen 35 yaşında ki orta boylu kara sakallı İbrahim veledi İsmail'dir. Sultan Orhan Mahallesinde Bâzban olarak kaydedilen Hüseyin veledi Mehmed'in haricinde iş ve meslek isimleri yazılan kimse yoktur. Sadece askeri olarak görev yapan kişiler Redif, Asakiri Hassa adıyla kaydedilmiştir. Tüm haneler içerisinde Redif olarak görev yapan 6, Asakiri Hassa olarak görev yapan kişi ise 1 kişidir. Mahallede 7 kişinin isimleri ise fevt (vefat) nedeniyle çizilmiştir.¹⁰

Gazi Mustafa Paşa Mahallesi

Mustafa Paşa mahallesinde 80 hanede 147 zükûr/erkek kişi bulunmaktadır. Mahallede yaşayanların 120'si kebir, 27'si ise sagirdir. 13 zükûr, şab olarak kaydedilmiştir. Sultan Orhan Mahallesinde olduğu gibi bu mahallede de hanelerin bazıları geniş aile halinde yaşamaktadır. Ayrıca bu mahallede iki evli ve üvey oğlu olan hanelerde bulunmaktadır. Mahalleden bir kişi ise ihraç edilmiştir.

Mustafa Paşa Mahallesi Camiinde 57 yaşında ki orta boylu kır sakallı Mehmed veledi Mustafa imam-hatip olarak görev yapmaktadır. Askeri olarak görev yapan 6 Redif ve 1 Asakiri Cedide bulunmaktadır. Mahallede 5 kişinin ise fevt olmaları nedeniyle isimlerinin üzeri çizilmiştir.¹¹

Güzeller Mahallesi

Gökbüze nüfus defterine kayıtlı üçüncü mahalle Güzeller Mahallesi'dir. Mahallede toplam 100 hane bulunmaktadır. Mahallede bulunan zükûr sayısı 189 kişidir. Bunlardan 148'i kebir 12'si ise sagir olarak kaydedilmiştir. 12 kişi ise yaşlarına bakılmaksızın şab olarak yazılmıştır. Güzeller Mahallesinde dikkati çeken en önemli detay mahallede imam olarak kimsenin bulunmamasıdır. Muhtemelen, bu mahallede ki camiye başka bir yerden imam gelmekteydi. Bir diğer olasılık ise mahallenin Gazi Mustafa Paşa Camisini kullanıyor olmasıdır. Mahallede yekçeşm (tek gözü gören) olarak kaydedilen bir hane reisi de bulunmaktadır. Diğer iki mahallede olduğu gibi Güzeller Mahallesinde de, çekirdek ve geniş aileli haneler bulunmaktadır. Hane reislerinden bazıları çok evlidir. Mahallede meskûn bulunanlardan 23 yaşında ki Ali veledi Hüseyin, hanede üvey babası olmasına rağmen hane reisi olarak kaydedilmiştir.

Güzeller Mahallesinde, 9 kişi Redif olarak görev yapmıştır. 6 kişinin ise yeni sayım neticesinde fevt olduğu belirtilmiştir.¹²

Kara Sakal Mahallesi

Gökbüze kazasının en düşük nüfusa sahip mahallesi Kara Sakal Mahallesi'dir. Mahallede 24 hane bulunmakta ve zükûr olarak 39 kişi kaydedilmiştir. Bu nüfusun 28'i kebir, 11'i ise sagirdir. 3 kişi ise şab olarak kaydedilmiştir. Mahalle, kaza müftüsünün oturduğu mahalledir. Gökbüze Kazasının Hicrî 1256/Miladi 1841 tarihindeki Müftüsü Mustafa Kasım veledi Mehmed Efendidir. Müftü, 45 yaşında orta boylu ve kırca sakallı olarak yazılmıştır. Müftünün İsmail Vehbi adında 1 yaşında bir oğlu bulunmaktadır. Ayrıca, hanesinde Uşak olarak yazılan bir başka isim daha bulunmaktadır.

Kara Sakal Mahallesinin İmam-Hatibi ise Mustafa veledi Abdi Efendidir. Mahallede, 1 kişi fevt olması nedeniyle kayıttan düşülürken 1 kişi ise Asakiri Cedide görevlisi olarak kaydedilmiştir.¹³

Hacı Halil Mahallesi

Gökbüze nüfus defterine kaydedilen beşinci mahalle Hacı Halil Mahallesi'dir. Mahallede 57 hanede toplam 109 zükûr olarak kaydedilmiştir. Bunlardan 82'si kebir, 27'si sagirdir. 9 kişi ise şab olarak kaydedilmiştir. Hacı Halil Mahallesinde de diğer yerlerde olduğu geniş aile ve çok eşlilik vardır. Hane reislerinden üvey oğlu ve üvey kardeşi olanlarla, yeğenlerine bakan hanelerde bulunmaktadır.

Mahallenin imam-hatibi Mehmed veledi Mahmud Efendidir. Mahalleden Şerif veledi Ali ihraç edilmiştir. Hacı Halil mahallesinde ilk sayımdan itibaren fevt olan kimse yoktur. Mahalleden 3 kişi ise Redif olarak kaydedilmiştir.¹⁴

10 BOA, NFS.d. 00617, v. 1 a-b, 2 a-b.

11 BOA, NFS.d. 00617, v. 3b, 4a, 4b.

12 BOA, NFS.d. 00617, v. 5a-b, 6 a-b.

13 BOA, NFS.d. 00617, v. 7a-b.

14 BOA, NFS.d. 00617, v. 8 a-b, 9 a.

Küçük Mescid Mahallesi

Küçük Mescid Mahallesi, Gökbüze'nin kayıtlı son mahallesidir. Mahallede 34 hanede toplam 60 zükûr kaydedilmiştir. Bunlardan 41'i kebir 19'u sagirdir. 7'si ise şab olarak kayıtlıdır. Mahallenin imam-hatibi 59 yaşındaki İbrahim veledi Ahmed Efendidir. Mahallede 1 kişi Redif olarak kaydedilirken 1 kişinin fevt olması üzerine kaydı çizilmiştir.¹⁵

Hereke Nahiyesi

Gökbüze'nin tek nahiyesi olan Hereke, nüfus defterine "Gökbüze Kazasına Tabî Hereke Kariyesinin Nüfusu Beyanı" başlığıyla kaydedilmiştir. Nahiyenin nüfus kaydı iki kâtip tarafından tutulmuştur. Nahiyede 95 hane bulunmaktadır. Hanelerde 287'si kebir,80'i sagir olmak üzere toplam 367 zükûr kaydedilmiştir. Bunlardan yaşları farklı olmak üzere 39'u şab olarak yazılmıştır. Gökbüze'nin diğer mahallerinde olduğu gibi burada da tek ve çok eşliliğin yapıldığı hanelerin, geniş ve çekirdek ailelerden oluştuğu görülmektedir. Bazı hanelerde, üvey babası ve kardeşleriyle birlikte yaşayan hanelerle, evlatlık olarak alınan, dayısı ve yeğenlerine, torunlarına, babalığına bakan hanelerde bulunmaktadır.

Nahiyede görev yapan imam-hatip ise 35 yaşındaki Hüseyin veledi Yusuf Efendidir. Nahiyede dikkati çeken önemli bir husus ise Mehmed veledi Hasan'ın Timarlı Süvari olarak kaydedilmesidir.¹⁶ Redif olarak 9 kişinin yazılmıştır. Fevt olan 4 kişinin kaydı ise çizilmiştir.¹⁷

Tavşancıl Karyesi

Gökbüze Nüfus Defterinde, merkez mahalle ve nahiyelerinden sonra karyeleri de kaydedilmiştir. Defterde ki ilk karyesi olan Tavşancıl'da 141 hane bulunmaktadır. 393 zükûrun olduğu karyede, hane nüfusunun 286 kebir, 107 sagirdir. Yaş özelliklerine dikkat edilmeksizin 40 kişide şab diye yazılmıştır. Klasik köy hane yaşamının olduğu fark edilen Tavşancıl'da aynı aileden, baba, kardeş, yeğen, torun hepsi birlikte yaşamaktadır. Diğer yerlerin aksine bu karyeden her hangi bir askeri görevi olan kişi yoktur. Köyde Ahmed veledi Hasan'ın, Abedan adında zenci bir kölesinin bulunması ise şaşırtıcıdır.

Tavşancıl Kariyesinin imam-hatibi baba ismi belirtilmeyen 70 yaşında ki Hacı İbrahim Efendidir. Bir önceki kayıttan sonra vefat eden 2 kişinin isminin üzeri çizilerek kayıttan düşülmüştür.¹⁸

Çerkesli Karyesi

Bugün; Dilovası'na bağlı bir köy olan Çerkeşli, Gebze Nüfus Defterine kaydedilen ikinci karyedir. Karyede, 68 hanede 125 zükûr kaydedilmiştir. Bu kişilerden 96'sı kebir, 29'u sagirdir. 8 kişi ise yaş özelliklerine dikkat edilmeksizin şab olarak kaydedilmiştir. Karyede bir kişi fevt olduğundan kaydı çizilmiştir. Karyenin imam-hatibi 21 yaşındaki Ali veledi Ahmed Efendidir. Karyeden redif vb. gibi bir askeri görevli bulunmamaktadır. Klasik köy aile tipinin özelliklerini yansıtmaktadır.¹⁹

Muallim Karyesi

Bugün, Gebze'ye bağlı bir mahalle olan Muallim Kariyesinde; 1841 tarihinde 42 hane bulunmaktaydı. 82 zükûr içerisinde 61 kebir, 21 sagir kişi kaydedilmiştir. 14 kişi ise şab olarak yazılmıştır. Redif vb. gibi askeri, imam-hatib gibi dini görevlinin olmadığı karyede 3 kişi fevt olarak kaydedilmiştir.²⁰

Tavşanlı Karyesi

Gebze'ye 11 km. uzaklıkta bulunan Tavşanlı Kariyesinde 51 hanede 127 zükûr bulunmaktadır. 81'i kebir 46'sı sagir olan karyede 7 kişi ise şab olarak kaydedilmiştir. Karyede, askeri ve dini görevli bulunmamaktadır. 3 kişi ise fevt olduğunda kayıtları çizilmiştir.²¹

15 BOA, NFS.d. 00617, v. 10 a-b.

16 BOA, NFS.d. 00617, v. 14 b.

17 BOA, NFS.d. 00617, v. 11,12,13,14 a-b.

18 BOA, NFS.d. 00617, v. 15,16,17 a-b, 18 a.

19 BOA, NFS.d. 00617, v. 18 b, 19 a-b.

20 BOA, NFS.d. 00617, v. 20 a-b.

21 BOA, NFS.d. 00617, v. 21 a-b.

Temurciler Karyesi

Günümüzde Dilovası ilçesinde Demirciler Köyü olarak idari statüsünü sürdüren karyede 1841 tarihinde 95 hane bulunmaktadır. Karyede; 129'u kebir, 45 sagir olarak toplam 174 zükür kaydedilmiştir. Yaş özelliklerine dikkat etmeksizin şab olarak yazılan kişi sayısı ise 11'dir. Karyede, Hafız İsmail veledi Ahmed imam-hatip olarak görev yapmaktadır. Bazı hane reisleri ve hane üyeleri "Molla" sıfatıyla kaydedilmiştir. Karyede askeri olarak görev yapan 12 kişi bulunmaktadır. Bu görevlilerden 8'i redif, 2'si Asakiri Mensure, 1'i Asakiri Hassa ve 1'de Timarlı Süvaridir. Ayrıca karyede bir kişi "Bâzban" olarak görev yapmaktadır. Diğer karyelerde olduğu gibi Temurcilerde de aile yapısı geniş aile üzerinedir. Karyede hayatını kaybeden 6 kişi ise fevt olduğundan isimlerinin üzeri çizilmiştir.²²

Köseler Karyesi

Dilovası'na bağlı olan Köseler Köyü, Gebze'ye 20 km. uzaklıktadır. 1841'de karyede 17 hane'de 56 zükür nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfusun 44'ü kebir, 12'si sagirdir. 11 kişi ise yaş farkı gözetilmeksizin şab olarak kaydedilmiştir. Karyenin imam-hatibi 60 yaşında ki Mahmud bin Ebubekir Efendidir. Herhangi bir askeri görevlinin yazılı olmadığı karyede 2 kişinin fevt olması nedeniyle isimleri çizilmiştir.²³

Sekili Karyesi

Gökbüze kazasının en küçük karyesi Sekilî'dir. Toplam 6 hanenin olduğu karyede 20 zükür nüfusun 13'ü kebir 7'si sagirdir. İki kişi fevt olarak kaydedilmiştir.²⁴

Tepecik Karyesi

Dilovası'na bağlı bir köy olan Tepecik Köyünün, 1841'de hane sayısı 53, bu hanelerde yaşayan 88'i kebir, 27'si sagir olmak üzere toplam 115 zükür nüfus kaydedilmiştir. 18 zükür ise şab olarak yazılmıştır. Karyenin imam-hatibi yoktur. 8'i redif 1'i Asakiri Hassa olmak üzere 9 kişinin askeri görevlidir. 4 kişi ise fevt olması nedeniyle isimleri çizilmiştir.²⁵

Aydınlı Karyesi

Gökbüze Kazasının hane ve zükür nüfus bakımından en büyük ikinci karyesi Aydınlı'dır. Karyede, 110 hane bulunmakta ve bu hanelerde 175'i kebir, 91'i sagir olmak üzere toplam 266 zükür nüfus yaşamaktadır. Yaş özelliklerine bakılmaksızın 22 zükürşab olarak kaydedilmiştir. Karyede dini bir görevlinin olmaması dikkat çekicidir. Bununla birlikte, 16'sı Redif, 2'si Asakiri Hassa olmak üzere 18 kişi askeri görevlidir. Karyede fevt olarak kaydedilen 2 kişi bulunmaktadır.²⁶

Merkebli Karyesi

Gökbüze'nin en küçük köylerinden birisi olan Merkebli, günümüzde Çayırova İlçesine bağlıdır. Karyede, 7 hanede 19 zükür kaydedilmiştir. Bu nüfusun 12'si kebir 7'si sagirdir. Dini ve idari görevlinin olmadığı karyede, 1 kişi Redif olarak kaydedilmiştir.²⁷

Akça Kilise

Günümüzde Güzeltepe olarak isimlendirilen Akça Kilise Karyesi, Gökbüze'nin küçük karyelerinden birisidir. Karyede, 8 hanede 18'i kebir, 6'sı sagir toplam 24 zükür nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 2'si şab, 2'si fevt 1'i ise Redif olarak kaydedilmiştir. Karyenin idari ve dini bir görevlisi kayıtlı değildir.²⁸

Mutarlı Karyesi

Günümüzde Mudarlı adıyla Gebze'ye bağlı bir mahalle olan karyenin 1841 tarihinde zükürnüfusu 111 kişiden oluşmaktaydı. 42 hanede yaşayan bu nüfusun 40'ı sagir, 71'i kebirdir. Karye nüfusundan 3 kişi şab olarak

22 BOA, NFS.d. 00617, v. 22 b, 24-25 a.

23 BOA, NFS.d. 00617, v. 25 b.

24 BOA, NFS.d. 00617, v. 26 b.

25 BOA, NFS.d. 00617, v. 27 a-b.

26 BOA, NFS.d. 00617, v. 28 a-b, 29 a-b, 30 a.

27 BOA, NFS.d. 00617, v. 30 b.

28 BOA, NFS.d. 00617, v. 31 a.

kaydedilirken, 3 kişi ise fevt olması nedeniyle kaydı çizilmiştir. 2'si redif, 1'i Asakiri Hassa olmak üzere 3 kişinin askeri görevi bulunmaktadır.²⁹

Edrecik Karyesi

28 hanenin olduğu karyede 67 kişilik zükür nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 48'i kebir, 19'u sagirdir. 12 kişi ise yaş özelliklerine dikkat edilmeksizin şab olarak yazılmıştır. Karyede, 2 kişi ise fevt olduğundan kaydı çizilmiştir.³⁰

Denizli Karyesi

Günümüzde Gebze'ye bağlı bir mahalle olan Denizli'de 1841 yılında 74 hane bulunmaktadır. 134 zükûrun yaşadığı bu hanelerde, geleneksel köy/kırsal aile tipolojisini görmek mümkündür. Toplam erkek nüfusun 92'si kebir, 42'si ise sagirdir. Bunlar içerisinde şab olarak kayıtlı 16 kişi vardır. Karyenin muhtarı 40 yaşındaki Zekeriya bin Ahmed'dir. Karyede "Molla" ünvanlı bir kişinin de imam-hatip olma ihtimali söz konusu olabilir.³¹

Orhanlı Karyesi

Gebze'ye 8 km uzaklıkta olan Orhanlı, günümüzde köy olarak idari statüsünü devam ettirmektedir. 38 hanesinde, 91 kişi zükür nüfus olarak kaydedilmiştir. Bu nüfustan 61'i kebir, 30'u sagirdir. 10 kişi ise yaş özelliklerine dikkat edilmeksizin şab olarak kaydedilmiştir. Karyede, idari, askeri ve dini bir görevli yoktur.³²

Akviran Karyesi

34 hanenin bulunduğu Akviran'da 50'si kebir, 26'sı sagir olmak üzere 76 zükür nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfus içerisinde 2 kişi şab olarak yazılmışken, 4 kişi fevt olduğundan kaydı çizilmiştir.³³

Muslu? Karyesi

Gökbüze'nin küçük köylerinden birisi olan Muslu'da 26 hanede, 39'u kebir, 18'i sagir olmak üzere toplam 57 zükür yaşamaktaydı. Karyenin muhtarı 44 yaşında ki Hacı Mahmud efendidir. Karyede, 3 kişi şab, 2 kişi redif, 1 kişi ise fevt olarak kaydedilmiştir.³⁴

Tuzla (İslam) Karyesi

İstanbul'un bir ilçesi olarak idari statüsünü sürdüren Tuzla, Gebze Kazasına bağlı bir karye olarak 1841 nüfus defterine kaydedilmiştir. Kullanmış olduğumuz Nüfus Defteri "İslam Nüfusunu" olduğu için Tuzla'da bulunan gayrimüslim nüfus ve hane hakkında bilgi bulunmamaktadır. 66 müslüman erkek nüfusun kaydedildiği Tuzla'da 34 hane bulunmaktadır. Nüfusun, 45'i kebir, 21'i sagirdir. Karyenin imam-hatibi Mustafa bin Mustafa Efendidir. 10 kişi için şab kaydı düşünülen karyede, 1 kişinin fevt olması nedeniyle kaydı çizilmiştir.³⁵

Cumalı Karyesi

Günümüzde Cuma Köyü olarak bilinen Cumalı Karyesinde 53 hane bulunmaktadır. Bu hanelerde yaşayan, 75'i sagir, 3'i kebir toplam 106 zükür nüfus kaydedilmiştir. Karyenin imam-hatibi Yahya Bin Abdullah Efendi, muhtarı ise, Abdullah bin Abdurrahman'dır. Karyede 1 kişi fevt olarak kaydedilmiştir.³⁶

Darıca İslam Karyesi

Kocaeli'nin büyük ilçelerinden birisi olan Darıca, 1841 yılında idari olarak Gökbüze Kazasına tabi bir karyeydi. Müslim ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşamış olduğu bu karyede, 75 müslim hanede, 158 müslim erkek

29 BOA, NFS.d. 00617, v. 31 b, 32 a.

30 BOA, NFS.d. 00617, v. 32 b, 33 a.

31 BOA, NFS.d. 00617, v. 33 b, 34 a,b.

32 BOA, NFS.d. 00617, v. 35 a,b.

33 BOA, NFS.d. 00617, v. 36 b, 37 a.

34 BOA, NFS.d. 00617, v. 37 b.

35 BOA, NFS.d. 00617, v. 38 a,b.

36 BOA, NFS.d. 00617, v. 39 a,b, 40 a.

yaşamaktaydı. 113'ü kebir, 45'i sagir olan bu karyenin muhtarı, İsmail bin Mehmed'dir. 16 müslim erkeğin şab olarak yazıldığı karyede, 4 kişinin fevt olması üzerine kaydı çizilmiştir.³⁷

Eskihisar Karyesi

İdari statüsünü Gebze'ye bağlı mahalle olarak devam ettiren Eskihisar karyesi, 1841 nüfus sayımında 10 haneden oluşan küçük bir karyedir. 21 erkek nüfusun olduğu bu küçük karyede, nüfustan 8'i kebir, 12'sai sagirdir. 1 kişi ise fevt olarak kayıtlıdır. Karyede, idari, asker ve dini bir görevli yoktur.³⁸

Kadılı Karyesi

Gebze'ye bağlı bir mahalle statüsünde olan Kadılı, Gökbüze'nin en küçük köylerinden birisidir. Karyede, 17 hanede, 9'u kebir, 13'ü sagir olmak üzere 22 zükûr nüfus kaydedilmiştir. Aşır Bin İbrahim'in muhtar olduğu karyede, askeri ve dini görevli yoktur. 1 kişi fevt olduğundan kaydı silinmiştir.³⁹

Gökbüze Kazasında ve Karyelerinde “Kıbtıyan” Nüfusu

Gökbüze'nin merkez kazasında ve 4 karyesinde 24 kıbtıyan nüfus kaydedilmiştir. Gökbüze'de 12, Çerkesli karyesinde 6, Denizli Karyesinde, 3, Tepecik karyesinde 2, Temurciler karyesinde ise 1 kıbtıyan yaşamaktadır. Kıbtıyanların kullandığı isimlerden müslüman oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁰

Gökbüze'de Kullanılan Yer İsimleri

Yerleşim Yeri	Hane	Nüfus	İdari Görevli	Askeri Görevli	Dini Görevli
Sultan Orhan Mahallesi	80	170	-	6	2
Mustafa Paşa Mahallesi	80	147	-	6	1
Güzeller Mahallesi	100	189	-	9	-
Kara Sakal Mahallesi	24	39	-	1	-
Hacı Halil Mahallesi	57	109	-	3	-
Küçük Mescid Mahallesi	34	60	-	1	1
Hereke	95	367	-	10	1
Tavşancı	141	393	-	-	1
Çerkesli	68	125	-	-	1
Muallim	42	82	-	-	-
Tavşanlı	51	127	-	-	-
Temurciler	95	174	-	12	1
Köseler	17	56	-	-	1
Sekili	6	20	-	-	-
Tepecik	53	115	-	9	-
Aydınlı	110	175	-	18	-
Merkebli	7	19	-	1	-
Akça Kilise	8	24	-	1	-
Mutarlı ?	42	111	-	3	-
Edrecik	28	67	-	-	-
Denizli	74	134	1	-	1
Orhanlı	38	91	-	-	-
Akviran	34	76	-	-	-

37 BOA, NFS.d. 00617, v. 40 b, 41 a,b.

38 BOA, NFS.d. 00617, v. 42 a.

39 BOA, NFS.d. 00617, v. 42 b.

40 BOA, NFS.d. 00617, v 43 a.

Muslu ?	26	57	1	1	-
Tuzla İslam	34	66	-	1	-
Cumalı	53	106	1	-	1
Darıca İslam	75	158	1	-	-
Eshisar	10	21	-	-	-
Kadıllı	17	22	1	-	-
Toplam	1499	3300	5	82	11

Gökbüze Kazasına Tabî Mahalle, Nahiye ve Karyelerin Genel Tablosu

İnsanların meskûn oldukları ve yurt olarak tuttıkları yerlere ad koyması, onun dil zenginliğinin ve zevkinin bir göstergesidir. Yer isimleri, bir coğrafyanın, vatan yapılmasını tamamlayan bir ögedir. Yer adları üzerine çalışma yapmak, bölgesel ve şehir tarihi çalışmalarına önemli katkılar sağlamaktadır. Disiplinler arası bir yakınlaşma sağlayan yer adları/toponomi, coğrafya, dil bilim, arkeoloji, halk bilim, tarih, sosyoloji ve antropoloji gibi bilim dallarıyla yakın ilişki içerisinde dir.⁴¹ Örneğin, göç edenlerin son durak olarak yurtlandıkları yer ve bölgeler, coğrafi durum ve topoğrafik biçimlerin dışında, genellikle, ya onların kendi ad veya sanlarıyla veyahut onların terk ettikleri yurtlarının sıfat veya adlarıyla adlandırılmaktadır.⁴²

Yer adları dilbilim ile tarihin ortak ilgi alanlarındandır. Tarihin yer adlarıyla ilişkisi tarih biliminin yardımcı ya da doğrudan yararlandığı bilim-bilgi dalları arasında yer alan tarihsel coğrafya yoluyla sistematikleşmiştir. Bu olgu antikçağ için olduğu kadar alanımız olan Osmanlı tarihi bakımından da önemini korumaktadır. Dolayısıyla tarihsel coğrafya da paleografyadan ciddi destek almak durumundadır.⁴³

Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu 'nda tapu tahrir defterlerinin, her ne kadar, vergileri toplamak için yapıldıkları ileri sürülmekte ise de tahrirler gözden geçirildiklerinde işin bu kadar basit olmadığı hemen kendiliğinden anlaşılır. Tahrirler yapılmadan vergilerin toplanması şüphesiz büyük sorunlara yol açabilirdi. Ancak Osmanlılar bu tahrirleri yaparken son derece sistematik bir yol takip etmişler ve bu tahrirlerden başka alanlarda da yararlanılması için vergilerin ve vergi mükelleflerinin yanında birçok diğer bilgilere de yer vermişlerdir. Dolayısıyla tapu tahrir defterlerini iyice incelediğimizde büyük bir ihtimalle bu defterlerin diğer defterlerin (örneğin ruznamçe, kale defterleri) yanında birçok diğer alanlarda da kullanıldıkları anlaşılır.⁴⁴

Kocaeli'nin ilk fethedilen yerler içerisinde bulunması, iskan/kolonizasyon uygulamalarının ilk örneklerinin burada yapıldığı fikrini güçlendirmektedir. Osmanlı Devletinin batıya doğru yaptığı fetih girişimlerinden birisi de yoğun göçlerle Batı Anadolu'ya gelen Türkmenlere yer açma fikriydi. Bu gruplar fethedilen yerlere iskân ediliyor ve bölge Türk-İslam özelliğini kazanıyordu. Gelen bu gruplar yerleştikleri bölgelere Türk ve İslam kökenli isimler veriyordu. Kocaeli'ne yapılan nitelikli insan gruplarının iskânı İstanbul'un fethine büyük bir katkı sağlamıştır. Ayrıca, bölgenin İstanbul'un temel gereksinimlerinin karşılaması Kocaeli'ye olan duyarlılığı daha önemli hale getiriyordu.⁴⁵

Şehir ve kırsal karakteristiğinin yanında, Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında, bazı idari merkezlere özellikle buldukları mevkiinin fiziki yapısına göre verilen hususi görev ve unvanlar, bu merkezlerin bulunduğu coğrafya ile alakalı bir takım yorumlar yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Kocaeli'de kullanılan yer adlarının geçmişi XVI. yüzyıla dayanmakta ve bu gelenek XX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmektedir. Klasik dönemden itibaren kullanılan yer adlarında, göçler, doğal felaketler, idari statünün değişmesi, bölgesel etmenler, cemaat, şahıs vb. gibi etmenlerin etkisi söz konusuysen Cumhuriyetle birlikte bu değişikliklerde kanuni olarak yapılmıştır.⁴⁶Gökbüze nüfus defterinde bulunan yer adları bu geleneğin bir devamı niteliğindedir. Kocaeli tahrir defterlerine göre yapılan bir araştırma da Gökbüze'de kullanılan isimlerin birçoğu bahsedilen etmenler neticesinde değişikliğe uğramış veya yeni yerleşimlerin kurulması üzerine yeniden verilmiştir.

41 Serdar Yavuz, Mustafa Şenel, "Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü", *TurkishStudies*, Volume 8/8 Summer 2013, p.2242.

42 Enver M. Şerifgil, "Göçler ve Yer Adları", *TDAD*, sayı 7, İstanbul1980, s. 81-126.

43 Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.s.1

44 M. Mehdi İlhan, "Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adlarının Önemine Dair Bazı Örnekler", *DTCFD* c.25 sayı.40 2006 s.41

45 Gülfettin Çelik, "Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyılları)", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 450.

46 M. Salih Erpolat, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Kocaeli'nde ki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 499.

Gökbüze'de Kullanılan Şahıs İsimleri

Sıra No	İsim	Sıra No	İsim	Sıra No	İsim	Sıra No	İsim
1	Abadan	26	Emrullah	51	İslam	76	Necib
2	Abbas	27	Esad	52	İsmail	77	Nuh
3	Abdi	28	Evrenos	53	İzzet	78	Nuri
4	Abdubaki	29	Eyüb	54	Kadir	79	Oruç
5	Abdulfettah	30	Fazıl	55	Kadri	80	Osman
6	Abdulhamid	31	Ferhat	56	Kabdan	81	Ömer
7	Abdulkadir	32	Fettah	57	Kasım	82	Ramazan
8	Abdulkerim	33	Feyzi	58	Kerim	83	Raşid
9	Abdullah	34	Feyzullah	59	Latif	84	Receb
10	Abdulmecid	35	Halil	60	Mahmud	85	Reşid
11	Abdurrahman	36	Halis	61	Mehmed	86	Rüstem
12	Abdurrezzak	37	Hamdi	62	Mehmed Ali	87	Sadık
13	Ahmed	38	Hamdullah	63	Mehmed Arif	88	Salih
14	Ahmed Arif	39	Hamza	64	Mehmed Emin	89	Selim
15	Akif	40	Handan	65	Mehmed Necip	90	Serkan
16	Alaaddin	41	Hasan	66	Mehmed Nuri	91	Seyyid
17	Ali	42	Hayri	67	Mehmed Said	92	Seyyid Mehmed
18	Arif	43	Hüseyin	68	Mehmed Şakir	93	Sinan
19	Aydan	44	Hızır Ali	69	Mehmed Tahir	94	Süleyman
20	Azat	45	İbrahim	70	Memiş	95	Şakir
21	Baki	46	İbrahim Edhem	71	Murtaza	96	Şatır
22	Bekir	47	İdris	72	Musa	97	Tahir
23	Celil	48	İlyas	73	Muslu	98	Ümran
24	Ebubekir	49	İsa	74	Mustafa	99	Yahya
25	Edhem	50	İshak	75	Nadan	100	Yakup
101	Yusuf						
102	Zekeriya						

Avrupa'da özel bir öneme sahip olan ve uluslararası kongreler düzenlenen "Onomastik", özel adlar bilimi anlamına gelmekte olup, şahıs adlarını inceleyen bölümüne "antroponimi", yer adlarını inceleyen bölümüne ise "toponomi" denilmektedir.⁴⁷ Türkiye'de onomastik alanda çalışmaların öncüsü olan Yılmaz Kurt, mufassal tahrir defterlerine dayanarak Anadolu'da kullanılan kişi adları üzerine çalışmalar yapmıştır. Kurt, yapmış olduğu bu çalışmalarda kişi adlarını, inanç, kültür, coğrafya, gelenek, dilsel etkileşime bağlı olarak sınıflandırmıştır.⁴⁸Gökbüze'de kullanılmış olan kişi adları, genellikle dinsel kökenlidir. Osmanlı padişahlarının isimleride bir kültür yansıması olarak kullanılmıştır. Karesi Beylerinden olan "Evrenos" beyin ismi de kültürel yansımanın bir diğer örneğidir.Günümüzde kız ismi olarak kullanılan, Aydan, Handan, Nadan, Ümran gibi isimlerin 19. Yüzyılda erkek adları olarak kullanılması dikkat çekmektedir.

47 Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, S. 26, 1991, s. 169.

48 Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları XVI*, İstanbul 1996, s. 55-58.

Sonuç

Askeri ve ekonomik nedenlerle başlatılmış olan Nüfus Sayımları ve bu sayımların kaydedilmiş olduğu defterler, bizlere farklı alanlarda kullanacağımız önemli bilgiler vermektedir. Klasik dönemde kullanılan Mufassal Tahrir, İcmâl Defterleri, Avarız ve Cizye Defterleriyle ortak özellikleri bulunmakta ve ortak gaye için yapılmaktaydı. Her ne kadar II. Mahmud, bu sayımları, yeni ordunun asker ihtiyacını karşılamak ve cizye ve diğer vergi kalemlerini belirlemek amacıyla yapmış olsa da, bu sayımların yapılmasının sebepleri arasında, II. Mahmud'un kaldırmış olduğu Timar Sistemini de ekleyebiliriz. Yıllardır yenilemeyen timar kayıtları, hazine açısından önemli bir bütçe açığını ortaya çıkarmaktaydı. Bu sebeple sistem ilga edilince mevcut köylerin durumları hakkında, bu defterler sayesinde güncel bilgilere ulaşıldı.

Nüfus sayımının bir özelliği olarak Müslim ve Gayr-ı Müslim nüfus ayrı defterlere kaydedilmiştir. Kullanmış olduğumuz Nüfus Defteri muhtemelen 1831 yılında sayım için kullanılan defterdir. 1831 sayımı kısıtlı bir alanda yapılmıştı. Gökbüze'nin bu sayım içerisinde yer aldığına göstergesi olan bu defterde, eski kayıtlarda bulunan bazı kişiler fevt olarak yazılırken yeni erkek çocuğu olanlar içinde tevellüd ifadesi eklenmiştir.

Defterde adı geçen mahalleler, günümüzde Gebze'ye bağlı olarak varlığını sürdürmektedir. Nahiye olarak kaydedilen Hereke ise idari statüsünü ilçe olarak devam ettirmektedir. Bağlı bulunan karyelerden bazıları Gebze'ye bağlı köy, bazıları ise mahalle olarak varlıklarını devam ettirirken, Kocaeli'nin idari statüsüne dahil edilen Dilovası ilçesine de bağlanan köyler bulunmaktadır.

Gökbüze Kazası, kayıtlı olan İslam Nüfusuyla geleneksel aile kültürü, mahalle kültürü ve kişi/yer adları kültürünün yaşatıldığı bir yerdir. Bu durum yapmış olduğumuz çalışmanın en temel bilgisini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri" *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/3 (2012), s. 183-216.

Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle" *TDV DİA* C. 27, İstanbul 2003, s. 323-326.

Enver M. Şerifgil, "Göçler ve Yer Adları", *TDAD*, sayı 7, İstanbul 1980, s. 81-126.

Gülfettin Çelik, "Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 447-463.

Hüseyin Çınar, İsmail Kıvrım, "1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri" Ankara 2016.

Kazım Kartal, "1100 Numaralı (1835) Trabzon Vilayeti Maçka Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" Erciyes Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2013.

M. Mehdi İlhan, "Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adlarının Önemine Dair Bazı Örnekler", *DTCFD* c.25, sayı.40, 2006 s. 41-58.

M. Salih Erpolat, " XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Kocaeli'nde ki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler" *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 497-535.

Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, s. 221-240.

Mehmet İnbaşı, "17. Yüzyıl Kayseri Avarız ve Cizye Defterleri", Kayseri 2011.

Nuri Akbayan, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953.

Ömer Lütfü Barkan, "Avarız", *İA*, II, İstanbul, 1979, s. 11-13.

Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1984, s.69-78.

Serdar Yavuz, Mustafa Şenel, "Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü", *TurkishStudies*, Volume 8/8 Summer 2013, p.2239-2254.

Tahsin Hazırbulan, "1569 Tarihli Üsküb İcmâl Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", Atatürk Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2012.

Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, S. 26, 1991, s. 169-252.

Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları XVI*, İstanbul 1996, s. 59-55.

Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *OTAM*, Sayı 4, Ankara 1993, s. 223- 290.

Tanzimat Bürokratları Arasında Yaşanan Çekişmeler: Kocaeli Mutasarrıfı ve Bolu Kaymakamı Örneği

Serdar ÖSEN *

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yönetim anlayışında reform hareketleri hız kazanmıştır. Bu doğrultuda en önemli düzenlemelerin birisi de vergi gelirlerinin artırılması ve düzenin sağlanması gayesiyle taşra teşkilatında yapılmıştır¹. Yapılan bu düzenlemeler çerçevesinde Muhassıllık Meclislerinin oluşturulması ve İltizam sisteminin gözden geçirilmesi doğrultusunda birtakım düzenlemelere gidilmiş ve merkezîyetçi yapının artırılması gayreti güdülmüştür². Ancak iltizam sorununa çözüm bulmak gayesiyle getirilen muhassıllık kurumu istenilen neticeyi verememiş ve 1842 yılı başlarında kaldırılmıştır³. Bu düzenlemeden sonra ilk kez idari ve mali bir yönetim birimi olarak kaza birimi getirilmiştir. Sancakların mali işleri ise kaymakamın yönetimine bırakılmıştır. Hal böyle iken Tanzimatın ilanı ile birlikte müstakil mutasarrıflığında yaygınlık kazanması söz konusudur. Bir eyalete bağlı olmayan sancaklar mutasarrıf tarafından yönetilmekte ve bu sancaklar doğrudan merkeze bağlı bulunmaktaydı⁴. Islahat Fermanı sonrasında 22 Eylül 1858 tarihinde çıkarılan ve 46 maddeden oluşan "Vülat-ı İzzam Mutasarrıfın-ı Kiram ve Kaymakamların Vazâifini Şamil Talimat" adı altındaki talimatname ile Osmanlı Taşra idaresi belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Buna göre ülkenin idari taksimatının eyalet, liva(sancak), kaza ve köylere ayrıldığı ifade edilmiştir⁵. Bu idari birimlerin yöneticilerine bakıldığında ise eyaletleri valiler, livaları kaymakamlar, kazaları ise müdürler yönetecektir. Kaymakamlar, doğrudan Dahiliye Nezareti'ne bağlı olup, atama ve diğer özlük işleri Dahiliye Nezareti tarafından yapılmakla birlikte valilere karşı sorumlulukları vardı. Kaymakamların bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkileri sınırlı idi⁶. Bu talimatnamede bir eyalete bağlı bulunmayan sancakların başında bulunan mülki amirlerle de mutasarrıf denildiği ifade edilmekteydi. Bununla birlikte ehemmiyeti olmayan ve inzibatı mevcut olarak idaresi mümkün olan eyalet valiliklerinin mutasarrıflığa dönüştürülmesi kararının da 1858 tarihli talimatnameden hemen sonra 1859 yılı sonlarında alındığını görüyoruz. Fakat bu şekilde mutasarrıflığa döndürülerek yönetilmek istenen Edirne gibi yerlerde sorunlar çıkması üzerine tekrar vilayet haline getirilmesi durumu söz konusu olmuştur⁷.

Kocaeli Sancağı'nın idari yapısının da bu 1858 tarihli talimatnameden etkilendiği görülmektedir. 1858 tarihi itibarıyla Kocaeli Sancağı kaymakamın yönetimine bırakılmış ve Hüdavendigâr eyaletine bağlanmış idi⁸. 1858 yılında ise yukarıda bahsetmiş olduğumuz talimatnamenin de etkisi ile Kocaeli Sancağı'nın idari birimlerinin sayısı 1849 yılındaki haline döndürülmüş ve yöneticisi ise mutasarrıf olmuştur. Bu durum Kocaeli Sancağı'nın müstakil bir mutasarrıflık gibi idare edilmesi ile de ilgili bir tasarruftur⁹. Kocaeli Sancağı'nın kesin olarak müstakil bir mutasarrıflık şeklinde idaresi tarihi ise 29 Eylül 1861 tarihidir¹⁰. Bu değişiklik kaymakamlık şeklinde idare edilen bazı büyük yerleşim birimlerinin işlerini kolaylaştırmak, halkın asayiş ve rahatını sağlamak amacıyla mutasarrıflık haline getirilmesine de bir misal teşkil etmektedir¹¹. İdari tasarrufta yaşanan bu değişiklik halkı ve yöneticilerini memnun etmiş¹² ve onlarda memnuniyetlerini ifade etmişlerdir¹³. 1861 yılındaki

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serdarosen@karabuk.edu.tr

1 Nazım Kartal, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, İlkbahar 2013, C.4, sy. 1, s. 5.

2 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s. 495.

3 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 211.

4 Ali Fuat Öreç, "Mutasarrıf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 31, s. 378.

5 *Takvim-i Vakayî*, 26 Rebiü'l-ahir 1275, sy. 566.

6 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 236.

7 Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 24.

8 İlkay Erken, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağı'nın İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz,2015,s. 206.

9 Erken, "Tanzimattan Cumhuriyet'e..." s. 206.

10 BOA. İ. DH. D.N: 478, G.N: 32139

11 Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 40-41.

12 BOA. A.MKT. UM. D.N: 509 G.N:50

13 BOA. A.MKT. UM. D.N: 504 G.N:46

bu düzenlemeden sonra Kocaeli Sancağı ve bağlı kazalara baktığımızda; İzmit kazası ile Ayvacık, Bağçecik ve Yeniköy nahiyeleri, Absafi, Adapazarı ve Sapanca, Ağaçalı, Akabad, Akhisar-ı Geyve, Akyazı ve Hendek, Beşdivan, Beykoz, Gebze, Gölpazarı, Geyve, İzmit, Sarıçayır, İznik, Kandıra ve Gençli, Karamürsel, Karasu, Kartal, Kaymas, Lefke, Şeyhler, Şile, Pazarköy ve Görele, Taraklıyenicisi, Taşkopru, Todurga ve Yalova kazalarından müteşekkil olduğu görülür¹⁴. Ancak devlet salnamelerinde yer alan bilgiler her zaman güncel bilgileri yansıtmadığı da hatırdan çıkarılmamalıdır¹⁵. Zira Meclis-i Vâlâ'dan Kocaeli Mutasarrıflığı'na gönderilen 16 Kasım 1861 tarihli bir belgede Bolu Sancağı'nın Kastamonu'ya uzak, İzmit'e ise daha yakın olduğu için 1278 yılı Martından itibaren /Nisan 1862 Kastamonu vilayetinden ayrılarak İzmit Sancağı'na bağlandığı ifade edilmiştir¹⁶. Kocaeli Sancağı'nın müstakil sancak statüsü 1866 yılında sonlandırılmış ve bu tarihten itibaren yeniden Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlanmıştır¹⁷.

Bolu Kaymakamı ile İzmit Mutasarrıfı Arasındaki Çekişmeler

Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden iki sancak arasındaki anlaşmazlıklar ve yaşanan çekişmenin temelinde Bolu Sancağı'nın idaresi esnasında karşılaşılan bazı olumsuzluklar üzerine halkın şikayetine bunların tetkiki noktasında Kocaeli Mutasarrıflığı'nın bir üst merci olması hususu etkili olmuştur. Kocaeli Mutasarrıflığı ile Bolu kaymakamlarının ilişkilerine bakıldığında incelediğimiz dönem olan 1861-1865 yılları arasında Kocaeli Mutasarrıflığı görevlerinde önce Hasan Hüseyin Paşa sonra da İsmail Maşuk Paşa, Bolu kaymakamlığı görevinde ise önce Hamdi Bey ve daha sonra da Mehmet Tevfik Bey görev yapmaktaydı. Kaymakam Ahmet Hamdi Bey, ahalinin kendisinden şikayetçi olması ve bu hususun incelenmesi için Kocaeli Mutasarrıflığı tarafından vazifelendirilen meclis azası Adalı Şeyh Osman Efendi ve katiplerden Akif Efendi tahkik memuru olarak 15 Haziran 1862 tarihinde Bolu'ya gönderilmişlerdi¹⁸. Bolu kaymakamı Ahmet Hamdi Efendi hakkında tahkikat yapılması kararı ve 27 Temmuz 1862 tarihinde Bolu hapisanesinde bulunan mahkumlardan on altı tanesinin firar etmesi hadisesi Bolu Kaymakamı ve İzmit Mutasarrıfı arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur¹⁹. Firar olayı ile ilgili olarak çelişkili ifadelerin gelmesi yüzünden, kaymakam Ahmet Hamdi Bey'in görevi başında iken sağlıklı bir soruşturmanın yapılamayacağını düşünen mutasarrıf Hasan Hüseyin Paşa, 7 Ağustos 1862 tarihinde sadarete yazdığı arızasında Bolu Kaymakamı'nın firar olayını kendi suçunu bastırmak için kullandığı, bu hususta gerekli uyarılar yapılmasına rağmen dinlemediği ve Ahmet Hamdi Efendi hakkındaki tahkikatın Bolu kaymakamlığı görevinden ayrıldıktan sonra yapılmasının daha sağlıklı olacağına binaen münasip bir ismin Bolu Kaymakamı olarak atanması hususunu dile getirmiştir²⁰. Mutasarrıf Hasan Paşa'nın bu talebi Bâb-ı Âli tarafından da uygun görülmüş ve 22 Ağustos 1862 tarihinde Ahmet Hamdi Bey'in azledilerek yerine Trabzon muhasebecisi Mehmet Tevfik Bey'in 5234 kuruş maaşla Bolu kaymakamlığına tayin edilmesi kararlaştırılmıştır²¹. Bolu Kaymakamlığına Mehmet Tevfik Bey'in tayininden sonra sabık Kaymakam Ahmet Hamdi Bey'in muhakemesi devam etmiştir. Ancak aynı dönemde Kocaeli Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın hakkında da bir takım yolsuzluk iddiaları söz konusudur ve Anadolu sağ canip müfettişi Ahmet Vefik Paşa tarafından muhakeme olunmuştur²². Bu muhakeme neticesinde görevden alınan Hasan Paşa'nın yerine 31 Mart 1863 tarihinde Sinop kaymakamı İsmail Maşuk Paşa atanmıştır²³.

Çalışmamızda ele almış olduğumuz esas çekişme görevlerinden birer soruşturma neticesinde ayrılan mutasarrıf ve kaymakamların yerine atanan Kocaeli Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa ve Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik Bey arasında yaşanmıştır. Aslında Bolu Kaymakamı Tevfik Bey, kısa sürede önemli başarılar göstermiştir. Bu başarıları arasındafirar eden mahkumları yakalayarak asayişin temini, sancak maliyesini yoluna koyup gelirleri artırma ve Sarıçayır kazasındaki bataklığın kurutulup hem ahalinin rahatının sağlanması, hem de verimli ovanın ortaya çıkarılması gibi faaliyetler söz konusudur. İsmail Maşuk Paşa'da bu başarıları bizzat gördüğünü ifade ederek Tevfik Bey'in şayan-ı mükafat birisi olduğunu ifade etmiştir²⁴. Ancak Tevfik Bey bir yandan bu işlerle meşgul iken bir yandan da maaşının azlığından yakınlıkla başka bir mutasarrıflığa tayin edilmek için merkeze dilekçeler göndermektedir²⁵.

Bolu Kaymakamı Tevfik Bey ile Kocaeli Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa arasında yaşanan anlaşmazlıkların başlangıç noktasında Bolu ahalisinden Hacı Mustafa Efendi'nin Mehmet Tevfik Bey hakkındaki şikayeti yat-

14 Erken, "Tanzimattan Cumhuriyet'e..." s. 208. Ayrıca bkz. *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Dârü't-Tibaatü'l-Âmire, İstanbul 1278, s.135.

15 H. 1278/1861 Tarihli Devlet Salnamesi'nde Bolu Sancağı Kastamonu Eyaleti'ne bağlı olarak gösterilmektedir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Dârü't-Tibaatü'l-Âmire, İstanbul 1278, s.150.

16 BOA, MVL. D.N: 619, G.N:84

17 Erken, "Tanzimattan Cumhuriyet'e..." s. 213.

18 BOA, MVL. D.N:632, G.N:35

19 BOA, MVL. D.N: 644, G.N:39

20 BOA, MVL. D.N: 644, G.N:39

21 BOA, İ. MVL. D.N: 472, G.N: 21361

22 Bkz. Kemalettin Kuzucu, "19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı ve ve Bir Tanzimat Bürokratinin Yolsuzluğu" *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, İstanbul 2016, c. I, s. 655-674.

23 BOA, İ. MVL. D.N: 483, G. N: 21903

24 BOA, A.MKT. MHM. D.N: 275, G.N:74

25 BOA, MVL. D.N: 648, G.N:44, MVL. D.N: 658, G.N: 67

maktadır. Hacı Mustafa Efendi, 26 Eylül 1863 tarihinde yazdığı dilekçesinde Akçaşehir kazasının 1276 senesine ait miri ve vakıf aşarının iltizamına Bolu tahrirat katibi İsmail Efendi'nin kardeşi İzzet ile ortak olduklarını belirttiği dilekçesinde, İzzet Efendi'nin hazineye vermesi gereken bedeli vermediği gibi kendisinden haksız yere para alındığını, dahası Kaymakam Bey'in kendisini azarlayarak hapse attırıldığını ifade etmiştir. Hacı Mustafa Efendi, İzmit Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa'dan aşar iltizamı hususunda uğradığı haksızlığın giderilmesi ve kendisinden boş yere alınmış olan 2000 kuruş ile İzzet'den alacaklı olduğu 5000 kuruşun tahsili hususunda yardım istemiştir²⁶. Tevfik Bey ise hakkında bu tür şikayetler söz konusu iken başka bir göreve atanması doğrultusundaki talebinin kabul görmemesinden dolayı bu talebini yenilemiş ve şayet yine kabul edilmeyecek olursa en azından tedavisini yaptırabilmesi için bir aylığına geçici olarak İstanbul'a gitmesi için izin verilmesini istemiştir²⁷. Tevfik Bey'in bu ısrarlı dilekçelerine rağmen başka bir mutasarrıflığa tayini uygun görülmemekle birlikte yerine münasip birini vekil bırakarak İstanbul'a gitmesine izin verilmiştir²⁸. (18 Aralık 1863)

Mudurnu Kazası Müdürlüğü İle Yaşanan Sorunlar

Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik Efendi ile İzmit Mutasarrıfı İsmail Maşuk Efendi'nin arasındaki bir diğer mesele de Bolu'ya bağlı Mudurnu kazası meclis azalarından Müderriszâde Hüseyin Efendi ve Raşit Efendi hakkındaki suçlamalar ve zimmet iddialarının araştırılması meselesidir. Bu meselenin temelinde ilk olarak Mudurnu Kazası'ndan İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen belgede Hüseyin ve Raşit Efendiler hakkında bazı yolsuzluk iddialarından ve ahalinin nefretini kazanacak faaliyetlerde bulduklarından bahsedildiği halde bu kişilerin yargılanmak üzere İzmit'e geldikleri ancak bu kişilerle muhakeme olunmak üzere Mudurnu Kazası'na vekil tayin edilen Ragıp Bey'in ve şikayetçilerin İzmit'e gönderilmemesi yatmaktadır. Kocaeli Mutasarrıflığı'na başvuran Hüseyin ve Raşit Bey, kendilerinin hakarete uğrayarak meclis azalığından çıkarıldıklarını ifade etmekle beraber meclisten çıkarılmayı gerektirecek bir şey yapmadıkları hususunda ısrarcı olmuşlar ve ellerinde bulunan 13 Şubat 1864 tarihli arz-ı mahzarda²⁹ ise ahalinin kendilerinden hoşnut olduklarını ve zimmet iddialarından ise beraat ettiklerinin bildirildiği ve bu belgenin Mudurnu kazası müdürlüğü tarafından mühürlenip tasdiklendiği belirtilmiştir³⁰. Bu ifadeler üzerine İzmit Mutasarrıflığı'ndan 25 Mart 1864 tarihinde Mudurnu Kazasına gönderilen mazbatada, Hüseyin ve Raşit Efendiler ile muhakeme olunmak için vekil olarak İzmit'e gelecek olan Ragıp Bey'in İzmit'e gelmeyerek geri dönmemesinin davada haksız olduğu şaibesine sebebiyet verdiği için bu şekilde birbirine zıt bir durum ortaya çıktığı vurgulanarak bu gibi çelişkilerin ya bir gazez ürünü olduğu ya da rüşvet vb. bir karşılık durumunu hatıra getirmekle birlikte memuriyet sıfatına yakışmaz bir durum olduğunun açık olduğu belirtilmiştir. Bu noktada Hüseyin ve Raşit Efendilerin elindeki mahzar içeriğine ve vekil tayin edilen Ragıp Bey'in geri dönmüş olmasından dolayı ortaya atılan iddiaların tezvıratı ibaret olduğu hükmüne varılacağı dile getirilmiştir. Suçsuz meclis azalarının ise değiştirilmesi caiz olamayacağı gibi, şayet herhangi bir suçları var ise de icabına bakılması gerektiği gibi davacıları var ise İzmit'te (kürsi-yi livada) muhakeme olunmak üzere gönderilmeleri, suçları yok ise tezvırat ve fesat çıkarmak gayesine matuf olan bu gibi halleri engellemek için bu şekilde davranışlarda bulunanlar her kim ise icabına bakılmak için tahkikat yapılması ve neticesinin bildirilmesi emredilmiştir. Ancak bu emir üzerine Mudurnu kazasından herhangi bir icraat ortaya konulmaması üzerine İzmit mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa 5 Nisan 1864 tarihinde Mudurnu'ya tekrar bir mazbata göndererek bu meselede kimin suçlu olduğunun anlaşılabilmesi için ahali vekili Ragıp Bey ile birlikte Hüseyin ve Raşit Beylerin zimmeti bulunduğu delil olacak belgeler varsa gönderilmesini istemiştir. İsmail Maşuk Paşa, Hüseyin ve Raşit Efendilerin elinde bulunan ve Mudurnu kazası müdürü, naibi, müftüsü ve katibi tarafından mühürlenip tasdiklenmiş olan belgede zimmet bulunmadığının tasdik olunmasından hareketle bu zıtlığın sebebinin de ortaya çıkarılmasını isteyerek kaza müdürünün evrakları incelemeyen mühürlenmiş olduğunu ima etmiştir³¹.

İsmail Maşuk Paşa, Mudurnu kazası müdüründen yukarıda ifade etmiş olduğumuz hususlarda gereğinin yapılmasını talep etmesine rağmen kaza müdürü Osman Hayri Bey'in pek umursamadığı görülmektedir. Bunun üzerine İsmail Maşuk Paşa, 9 Nisan 1864 tarihinde tekrar bir mazbata kaleme alarak müdürün bu tutumunu sorgulamış yine Ragıp Bey veya şikayetçilerin muhakeme olunmak üzere İzmit'e yollanmaması halinde kaza müdürünü fesat çıkarmakla suçlanarak icabına bakılacağını ifade etmiştir³². Kocaeli Mutasarrıflığı ile Mudurnu Kazası arasındaki yazışmalar bu şekilde devam ederken Mudurnu naibi İbrahim Edhem Efendi'nin hakkındaki şikayetler yüzünden azledildiği ifade edilmiş ve onun da İzmit'e gelmesine engel olunmaması ve davacısı varsa davasının da İzmit'te görüleceği için gönderilmesi 16 Nisan 1864 tarihinde Mudurnu Kazası müdürlüğüne bildirilmiştir.

26 BOA, MVL, D.N:428, G.N:126

27 BOA, MVL, D.N: 666, G.N:19, Lef 2

28 BOA, MVL, D.N: 666, G.N:19, Lef 1

29 Burada mahzar ifadesinin kullanılması bir grup tarafından topluca imzalanan vesika anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Halil İnalçık, "Şikayet Hakkı: 'Arz-ı hal ve 'Arz-ı mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s.33-54.

30 BOA, MVL, D.N: 683, G.N:60

31 BOA, MVL, D. N: 683, G.N: 60, Lef 5

32 BOA, MVL, D. N: 683, G.N: 60, Lef 5

Bu süreçte Hüseyin ve Raşit Efendiler ise 26 Nisan 1864 tarihi itibarıyla bir buçuk aydan beridir muhakeme olunmak için İzmit'te beklemektedirler³³. Kocaeli mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa, bu şekilde ısrarla meselede dahili olanlar ya da iddia sahiplerinin İzmit'e gönderilmelerini isterken Mudurnu kazası müdürünün İzmit'e götürülmesi gereken kişilerin hazır edilmesi için Mudurnu'ya gelen zaptiyeye muamelesi ise oldukça dikkat çekicidir. Zaptiyenin bekletilmesi ve sonuç alamadan İzmit'e dönmek zorunda kaldığı için "ben Maşuk Paşa'dan korkarım elime bir pusula ver gideyim" dediği halde, kaza müdürü "ben sizin paşanızı tanımam. Var git" diyerek karşılık vermiş ve bu durumu zaptiyeden öğrenen İzmit Mutasarrıflığı katibi İsmail Efendi, milletin içinde uluorta söylenmiş olan bu tür sözlerin hem memuriyet adabına yakışmayacağını hem de kendisi için fena neticelere sebep olacağını ifade ederek zaptiyeye de bu hususun mutasarrıfın kulağına gitmemesi için susmasını tavsiye ettiğini belirterek Mudurnu Kazası müdürünü dostane uyarmıştır³⁴.

Mutasarrıf İsmail Maşuk Paşa ile Mudurnu Kazası müdürü arasında yukarıda özetlediğimiz çekişme yaşanırken Bolu Kaymakamı Mehmet Tefvik Bey, 23 Mayıs 1864 tarihinde Kocaeli Mutasarrıflığı'na gönderdiği tahriratta hem Hacı Mustafa Efendi'nin zimmeti meselesine açıklık getirip gerekli tahsilatın yapılarak zimmet borcu olan 31.000 kuruşun kefillerinden ve emlakının satılmasıyla tahsil edilerek Tokat'a sürüldüğünü belirterek bu gibi hususlar için adam hizmetlendirmek için mübaşir tayin edilmesinin pek de uygun olmadığını belirtmiştir. Mudurnu kazasında ise zimmet-i miriyeleri olan Hüseyin ve Raşit Efendiler meselesinde ise emirleri yerine getirme ve riayette kusur olmadığı halde bir takım azarlama içeren mazbatalar kaleme alınmasının ve usule uygun olmadık bir şekilde doğrudan kaza müdürleriyle yazışmada bulunup, doğrudan adam ihzarını şaşkınlıkla karşıladığını belirtmiştir. Kaymakam Mehmet Tefvik Bey, Bolu Sancağı'nın İzmit'e bağlı olması meselesi ile ilgili olarak da aradaki bağlılığı sabık mutasarrıf Hasan Ağa zamanında kereste temini ve nakli üzerine olduğu, İsmail Maşuk Paşa'ya İzmit'in tevcih edilmesine dair olan emirname de kereste meselesinin bulunması cihetiyle Bolu Sancağı'nın kerestelerinin hepsinin iskeleleri olan Karadeniz kıyılarına nakil olunarak yalnız Mudurnu kazasının kerestesinin İzmit'e nakil olunduğunu belirterek bir nevi Bolu'nun İzmit'e bağlı olmadığını ifade etmiştir. Mehmet Tefvik Bey tahriratın sonunda biraz da sitemkâr bir ifadelerle Bolu Sancağı'nın işlerini yoluna koymak için gece gündüz uğraşmakta olduğu halde birde Kocaeli Mutasarrıfı'nı hoşnut etmesi gerektiğini Kocaeli Mutasarrıflığı ile Mudurnu Kazası müdürlüğü arasında geçen yazışmalardaki tavrından da anlaşıldığını ifade etmiştir³⁵.

Yaşanan Çekişmelerin Bâb-ı Âli'ye İntikal Etmesi

Kaymakamı Mehmet Tefvik Bey'in yukarıda özetlediğimiz tahriratı üzerine İsmail Maşuk Paşa, Bolu Sancağı ile yaşadığı çekişmeyi ve kaymakam beyin ifadelerini içeren bir maruzatla meseleyi Bâb-ı Âli'ye intikal ettirmiştir. İsmail Paşa'nın ifadelerinde ilk olarak Bolu Sancağı'nda hapis bulunan Hacı Mustafa isimli şahsın zimmeti meselesinin tahkiki hususunda Bolu'dan istenilen bilgilerin zamanında verilmediği, geciktirildiği, meselenin incelenmesi ve Hacı Mustafa Efendi'nin bakayasının tahsili için memuriyetle Bolu'ya gönderilen memurun meclis-i livada konuşturulmadığı ve envai çeşit hakaretler edildikten sonra kendisi hakkında da dile ve kaleme gelmez bazı yakışsız ifadelerde bulunulduğunu da dile getirmiştir.

Tefvik Bey'in dile getirdiği ve Maşuk Paşa'nın şikayetçi olduğu en önemli meselelerden birisi de Tefvik Bey açısından Bolu Sancağı'nın İzmit ile olan irtibatı meselesidir. Maşuk Paşa, Tefvik Bey'in İzmit ile irtibatının yalnızca Bolu'ya bağlı olan Mudurnu Kazasının kereste maddesi olduğunu, dolayısıyla mutasarrıftan bakaya tahsilatı ve iddiaların araştırılması gibi vazifelerle memur tayin edilmesinin uygun olmadığını beyan etmiş olduğunu vurgulamaktadır. Tefvik Bey bu düşüncesiyle Bolu Sancağı'nın İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı olmadığını açıkça ifade eder bir haldedir. Oysa Maşuk Paşa, İzmit meclisine haklarındaki zimmet iddiaları üzerine mahkeme olunmak üzere gelmiş olan Hüseyin ve Raşit Efendilerin uzun süre geçmesine rağmen gerekli evraklar ve şikayetçileri gelmediği için muhakeme olunmadıklarını, Tefvik Bey'in ise bu mahkemelerin gerçekleştirilmesi için Bâb-ı Âliden emirnameler gönderilmesini sağladıkları için Tefvik Bey'in bu muhakemeyi geciktirerek Dahiliye Nezareti hükümlerini de tanımamış olduğunu, belirtmiştir. İsmail Maşuk Paşa maruzatına son verirken kaymakam Tefvik Bey'in bundan sonra da bu tür davranışlarına devam edeceğinin sergilemiş olduğu tavrından anlaşıldığından bahsle Bâb-ı Âliden kendisine vaki olan isti'lamatin gecikmesinde kendisinin sorumlu tutulmamasını da talep etmiştir³⁶.

İzmit Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa tarafından Bâb-ı Âli'ye gönderilen bu arıza üzerine Meclis-i Vâlâ'da 25 Temmuz 1864 tarihinde Bolu Kaymakamı Mehmet Tefvik Bey ve Kocaeli Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa'ya ayrı ayrı emirnameler yazılmıştır. Bu emirnamelerin Bolu Kaymakamı'na olanında; bazı hususlarda mutasarrıf paşa hazretlerine müracaat edilmediği ve taleplerine uygun hareket edilmediğinin haber alındığı belirtilerek, izaha gerek duyulmayacak biçimde Bolu Sancağı'nın İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı olduğu ve bu

33 BOA. MVL. D. N: 683, G.N: 60, Lef 11

34 BOA. MVL. D. N: 683, G.N: 60, Lef 12

35 BOA. MVL. D.N: 679, G.N: 23 Lef 2

36 BOA. MVL. D.N: 679, G.N: 23, Lef 4

gibi sancak memurlarının gerektiği durumlarda ve önemli işlerde mutasarrıflığa müracaat etmeleri usulü cârî olduğundan bundan sonra nizama uygun olarak görevlerini yerine getirme hususunda daha fazla itina ve gayret gösterilmesi emredilmiştir³⁷.

Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye'den İzmit Mutasarrıflığı'na yazılan emirnâmede ise Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik Bey'in bundan sonra kaide-i mevzua uygun hareket etmesi hususunda gerekli tenbihatın kendisine yazıldığı belirtilmekle beraber Mehmet Tevfik Bey'in "işe yarar" adam olduğundan bahsedilerek, Mutasarrıf Paşa'nın da Tevfik Bey'in idaresi altında olan kaza müdürlerini muhatap tutmayıp resmi işlerde Kaymakam Bey'in muhatap alınması uyarısında bulunulmuştur³⁸.

Anadolu Sağ Canibi Müfettişi Ahmet Vefik Paşa'nın Görevlendirilmesi

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'den Bolu Kaymakamlığı'na ve Kocaeli Mutasarrıflığı'na aralarındaki anlaşmazlığın sona erdirilmesi hususunda ayrı ayrı emirnâmeler yazılması aradaki çekişmenin sona ermesine kâfi gelmemiştir. Zira 7 Ağustos 1864 tarihinde mutasarrıf İsmail Maşuk Paşa, sadarete yazdığı arızasında Bolu Kaymakamının emirnâmeye uygun davranmadığını ifade ederek şikayetlerini sıralamıştır³⁹. Maşuk Paşa'nın maruzatından bir hafta sonra ise 14 Ağustos 1864 tarihinde Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik Bey'in de bir arıza kaleme alarak Maşuk Paşa'dan şikayetlerini sıraladığını görüyoruz⁴⁰. Meclis-i Vâlâ'dan gönderilen emirnamelere rağmen çekişmenin devam etmesi üzerine bu anlaşmazlığın dahada büyüyüp işlerin gecikmesine ve sorunların dahada karmaşık hale gelmemesi için⁴¹ Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik Bey ve Kocaeli Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa'nın aralarının düzeltilmesi işi Meclis-i Vâlâ tarafından 4 Eylül 1864 tarihinde Anadolu sağ canip müfettişliği görevinde bulunan Ahmet Vefik Paşa'ya havale edilmiştir⁴². Ahmet Vefik Paşa almış olduğu bu emir üzerine derhal harekete geçerek hem Mutasarrıf Paşa'ya hem de Kaymakam Bey'e aralarındaki anlaşmazlığa son vermeleri doğrultusunda ayrı ayrı tahrirat göndermiştir. Ahmet Vefik Paşa 19 Ekim 1864 tarihinde kendisine gelen cevabi yazılarda her ikisinin de sebep oldukları bu çekişme ve nizâdan pişmanlık duyduklarını ifade ettiklerini ve bundan sonra Bâb-ı âli'ye birbirleriyle alakalı şikâyete kalkışmayarak bundan sonra yolsuz hareketten çekinecekleri hususunda teminat verdiklerini ifade etmiştir. Ahmet Vefik Paşa, mültezim Ayvazoğlu ile Mudurnu'lu Hüseyin Efendi'nin zimmet-i miriyelerinin bakılması için acilen Bolu'ya gönderilmesi hususunda İzmit Mutasarrıfı'na ve bunlara dair Bolu Meclisinde yapılacak mazbatanın usulü üzere İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilmesi için Bolu Kaymakamı'na emirnâme ile ferman yazılmasının yaşanan çekişmeyi sona erdirmeye yeteceğini ifade etmiştir⁴³. 6 Kasım 1864 tarihinde de Ahmet Vefik Paşa'nın istediği emirnâmeler İzmit Mutasarrıflığı ve Bolu Kaymakamlığı'na yazılmıştır.

Bâb-ı âli'den gönderilen emirnâmeler ve Ahmet Vefik Paşa'nın bu gayretleri sonuç vermiş midir bilinmez ama en azından arşiv belgelerine yansıyan yeni bir şikâyetnâme olmadığı için iki yönetici arasındaki çekişmenin sona erdiği hükmüne varılabilir. Zaten daha sonraları 15 C 1283/ 25 Ekim 1866 tarihinde görülen lüzum üzerine Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Maşuk Paşa azledilerek yerine eski Tırhala Mutasarrıfı Hasan Tahsin Paşa'nın tayini kararlaştırılmış ve Mutasarrıf Maşuk Paşa'ya bir emirnâme yazılarak Hasan Tahsin Paşa'nın İzmit'e ulaşması halinde usulüne uygun olarak devir teslim edilmesi emredilmiştir⁴⁴.

Sonuç

Yukarıda mahiyetini özetleyerek sunmuş olduğumuz iki yönetici arasındaki çekişmeler müfettiş Ahmet Vefik Paşa'nın gayretleriyle çözümlenmiş görülmektedir. Ancak yaşanan bu çekişmenin temelinde inildiğinde Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yeni bir forma bürünen Osmanlı taşra yönetiminin uygulamasında karşılaşılan sorunların yer aldığını söyleyebiliriz. Zira, vilayet, sancak, kaza ve karye şeklinde sıralanan bir idari taksimatın yerleştirilmeye çalışıldığı, yönetim kademelerinin sınırlarının ve niteliklerinin kesin hükümlerle belirlenememesi veya çok sık değişmesi bu tür çekişmelere sebep olmuştur. Bununla birlikte gerek uygulamada karşılaşılan zorluklar gerekse halkın dile getirdiği şikâyetler ve görülen lüzum üzerine sancak ve kaza sınırlarının sık sık değişmesi veya bağlı olunan birimlerin değişmesi doğal olarak yöneticileri de olumsuz etkilemiştir. Yukarıda sıraladığımız yönetim birimleri silsilesinde gerek İstanbul'a yakınlıktan gerekse özel konumlardan dolayı Kocaeli Sancağı örneğinde olduğu gibi yöneticilerinin mutasarrıf olduğu müstakil sancakların da idari taksimatta yer alması yöneticiler arasında yaşanan çekişmelerin bir başka sebebi olduğu ifade edilebilir. Çalışmamızda vurguladığımız üzere birbirine komşu iki sancağın birinin yöneticisinin mutasarrıf

37 BOA. MVL. D.N: 679, G.N: 23, Lef 6

38 BOA. MVL. D.N: 679, G.N: 23, Lef 6

39 BOA. MVL. D.N: 682, G.N: 87 Lef 2

40 BOA. MVL. D.N: 683, G.N:60 Lef 13

41 BOA. MVL. D.N: 683, G.N:60 Lef 15

42 Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Canip müfettişliği için bkz. M. Murat Öntuğ, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009.

43 BOA. A. MVL. D.N: 690, G.N: 06 Lef 1

44 BOA. A. MKT.MHM. D.N: 365, G.N: 88

olması diğèrinin yöneticisinin ise kaymakam olması yöneticilerin gelirlerini de etkilemiş ve bu durumda yine şikâyete konu olan bir başka husus olarak tezahür etmiştir. Bolu Kaymakamı Mehmet Tevfik Bey, sorunlu bir kaymakam olan Ahmet Hamdi Bey'den sonra Bolu Kaymakamlığına getirilmiş ve kısa sürede sancak dahilinde güzel işler başarmıştır. Bu durum gerek ahali gerekse Bâb-ı âli tarafından da takdir edilmiştir. Buna rağmen sık sık gelirin azlığından yakılarak münasip bir mutasarrıflığa tayin edilmesi talebinde bulunmasına rağmen kabul edilmemesi ve görevine devam etmesinin istenilmesi hatta yaşanan çekişmeler esnasında bile "*işe yarar adam*" denilerek hakkının teslim edilmesi de Mehmet Tevfik Bey'in Kocaeli Mutasarrıfı İsmail Maşuk Paşa'nın otoritesini tanımamasında etkili olduğu düşünülebilir. Bolu Sancağı'nın Kocaeli Sancağı'na bağılılığı noktasında Mehmet Tevfik Bey'in ifade ettiği düşüncelerde yukarıda belirtmiş olduğumuz ve çeşitli nedenlerle sık sık gerçekleşen idari değişikliklerin etkisi olması muhtemeldir. Neticede birbirine komşu iki sancağın yöneticileri arasındaki bu çekişme bir yıldan biraz fazla devam etmiş ve birçok emirnâmeler yazılması ve müfettiş Ahmet Vefik Paşa'nın çalışması ile sona erdirilebilmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri
İrade Dahiliye (İ.DH)
Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Belgeleri (A.MKT UM)
Meclis-i Vala (MVL)
İrade Meclis-i Valâ (İ.MVL)
Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası Belgeleri (A. MKT.MHM)

B. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
Güneş, Mehmet; *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.
Kırmızı, Abdülhamit; *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007.
Ortaylı, İlber; *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007.
Öntuğ, M. Murat; *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009.

C. Süreli Yayınlar

- Takvim-i Vakayi, 26 Rebiü'l-ahir 1275, sy. 566.
Erken, İlkey; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağı'nın İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz, 2015, s. 193-236.
İnalçık, Halil; "Şikayet Hakkı: 'Arz-ı hal ve 'Arz-ı mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s.33-54.
Kartal, Nazım; "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Ilkbahar 2013, C.4, sy. 1, s. 5.
Kuzucu, Kemalettin; "19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı ve ve Bir Tanzimat Bürokratının Yolsuzluğu" *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, İstanbul 2016, c. 1, s. 655-674.
Örenç, Ali Fuat; "Mutasarrıf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, C. 31, s. 377-378.

Hülasa-i Ahvali'l- Buldan Adlı Eser Işığında 19. Yüzyılda Kocaeli Livasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi

Üçler BULDUK *

Giriş

"Hülasa-i Ahvali'l- Buldan fi Memalik-i Devlet-i Al-i Osman", adından da anlaşılacağı gibi Osmanlı'ya ait ülkelerdeki beldelerin durumunu özetleyen bir el yazmasıdır. Üzerinde müstakil olarak çalışılmayan ve pek bilinmeyen bu esere ait ilk bilgileri Mükrimin Halil Yinanç verir. Nitekim elimizde bulunan nüshanın fotoğrafları Mükrimin Halil Yinanç'ın hususi kütüphanesine aittir. Bu eser ve yazarı hakkında ilk bilgileri de onun İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Diyarbakır" maddesinde bulmaktayız¹. Ancak eserin iki nüshası Milli Kütüphaneye yazmalar kataloğunda yer almaktadır². Yazmanın başında da eserin Halil Abbas(iz)zade'ye ait vakıf kitabı olduğuna dair bir mühür bulunmaktadır.

"Hülasa-i Ahvali'l-Buldan fi Memalik-i Devlet-i Al-i Osman" adında kaleme alınan bu el yazması eserin müellifi "Es-Seyyid El-Hacc Ebubekir Feyzi bin Seyyid Abdurrahman"dır. Mukaddime kısmında verilen bilgilere göre müellif din ve devlet işlerinde hizmet vermiş ve bu sıfatlarla Osmanlı ülkesinde diyar diyar gezerek bu eseri kaleme almıştır. Gözlemlerinin yanı sıra kendinden önce yazılmış coğrafya kitaplarına da müracaat eden Ebubekir Feyzi, üç yıllık bir çalışmanın sonucunda eseri Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) ithaf etmiştir³. Ancak eserin tam olarak hangi tarihte yazıldığı belli değildir. 19. Yüzyılda sık sık değiştirilen idari yapıları takip etmek mümkün olmadığından ve eserde bu hususta fazlaca hassasiyet gösterilmediğinden dolayı el yazmasının tam olarak kaleme alınma tarihini ancak bazı karinelere çıkarmak olasıdır. Ancak bu karineler de bölgeden bölgeye değişebilir.

Ebubekir Feyzi'nin bir bölge veya şehir hakkında verdiği malumat, tasnif ve tavsif bakımından Evliya Çelebi'yi hatırlatmaktadır. Hatta bazı yerlerde doğrudan doğruya Evliya Çelebi'de yer alan bilgiler ve rivayetlere müracaat ettiği de görülmektedir. Eserde belirli bir düzen içerisinde idari birim ve yerleşmeler hakkında bilgiler verilir. Ancak belki vazifesi veya kendi inanç dünyasının gereği, eserde daha çok gezdiği yerlerdeki dini yapılar ve din uluları hakkında ağırlıklı olarak durur. Dolayısıyla aslında Osmanlı ülkesindeki cami, mescid, tekke, medrese veya ziyaretgahların bir envanterini oluşturmada bu bilgiler oldukça faydalı olacaktır. Dini ve sosyal yapılar dışında, şehir ve kasabalardaki ticari ve sosyal hayat, kadın ve erkeklerin giyim-kuşamı, adet ve inanışları, gündelik hayatları vs. gibi konularda da oldukça dikkat çekici malumatlar verilir. Müellif bazen bizzat gördüğü ve işittiği mekan ve hadiseleri kaleme alırken bazen de diğer eserlerde yazılanları esas alır⁴.

19. Yüzyılda Kocaili'nin İdari Yapısı

Tamamı 290 varak olan bu yazmanın giriş kısmında bir fihrist mevcuttur. Fihriste göre müellif Osmanlı ülkesini genel olarak üç iklime ayırır; Asya, Afrika ve Avrupa. Bu kıtalarda bulunan eyalet, liva, şehir ve kasabalar hakkında ayrı ayrı bilgiler verilir. Eserin fihristinde Asya ve Asya-ı Sagir (Anadolu) başlığı altında, Hüdevandigar (Bursa) Liva'sının kazaları ve şehirleri (medine) içerisinde İznik Kasabası'ndan sonra Medine-i İznikmid ve Medine-i Üsküdar da yazılır. Ancak metin içerisinde Medine-i İznikmid'den önce "Liva-i Kocaili" başlığı atılmış, arkasından İznikmid ve diğer idari bölgeler sıralanmıştır. Eserde İznik, Kocaili dışında gösterilirken, Medine-i Üsküdar da müstakil bir şekilde şehir ve yakın çevresi ile birlikte anlatılır. Fakat Üsküdar nahiyeleri Kocaili

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: bulduk@ankara.edu.tr

1 M.H. Yinanç, "Diyarbakır" Mad. İA., s.625. Ayrıca Bkz.: Üçler Bulduk, "Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'a Göre 19.yüzyılda Diyarbakır", Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır C.I, Ankara 2008, s.187-198

2 İlk nüsha 38 varaktan oluşmakta ve Alman Ulusal Kütüphanesi koleksiyonunda yer almaktadır. Müstensihisi Mortmann'dır (yer no: Ms.or.guart 1793). Diğerleri Cebeci İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonuna dahil olup 290 varaktır (yer no: 06 Ceb 782)

3 Ebubekir Feyzi: Hülasa-i Ahvali'l-Buldan fi Memalik-i Devlet-i Al-i Osman, s.1-3

4 Üçler Bulduk, "Hülasa-i Ahvali'l- Buldan'a Göre 19. Yüzyılda Osmanlı Afrikası", Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar-II, Ankara 2017, s.581

Livası kaza ve nahiyeleri ile beraber zikredilir⁵. Bu durum yukarıda da belirttiğimiz gibi, müellifin idari yapılarıdaki değişiklikleri fazlaca dikkate almaması ile ilgilidir. Metin içerisinde ise idari yapı hakkında sunulan bilgiler bize az çok bir fikir verebilmektedir.

Kocaeli, 19. Yüzyılda idari açıdan pek çok kez değişikliklere maruz kalmıştır. Şüphesiz bunda, Kocaeli ve çevresinin coğrafi özelliklerinden kaynaklanan jeostratejik ve jeopolitik konumu, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi durum ve idari tasarruflara da yansıyan reform gayretlerinin etkisi ağırlıklı rol oynamıştır.

Tablo: Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'da Kocaili Livası Kazaları ve Bahsedilen Köyler:

1-Medine-i İznikmid

2-Karamürsel Kz. (ÜsküdarNh.)

3-Hersek

Dil İskelesi

Tavşancıl Köyü

4-Yalakabad Kz.

Koru Köyü

Kocaderesi Köyü

Soğanderesi Köyü

Samanlı Köyü

5-Pazarköy Kz.

Kızderbendi Köyü

6-Geyve Kz.

7-Akhisar-ı Geyve Kz.

8-Adapazarı Kz.

Katırcı Köyü

10-Ab-ı Safi Kz.

11-Akyazı nd. Hendek Kz.

12-Sarıçayır Kz.

13-Şeyhler Kz.

14-Kaymas Kz. (Üsküdar Nh.)

15-Ağaçlı Kz. (Üsküdar Nh.)

⁵ Ebubekir Feyzi, Hülasa-i Ahvali'l-Buldan, v.157/b- 162/b

16-Kandıra Kz. (Üsküdar Nh.)

17-Şile Kz. (Üsküdar Nh.)

18-Gekibuze (Gebze) Kz. (Üsküdar Nh.)

Hereke Köyü

Eskihisar Köyü

Hacı Aliceler Adaları

Darıca Köyü

Tuzla Köyü

19-Kartal Kz. (Üsküdar Nh.)

Pendik Köyü

Maltepe Köyü

20-Maltepe (Kolluk)- Kızıl Adalar

Medine-i Üsküdar

19. Yüzyılın başlarında Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı görünen Kocaeli, Tanzimat düzenlemelerinin ardından,1841-1856 yılları arasında sırasıyla, Hüdavendigâr, Bolu, Kastamonu ve tekrar Hüdavendigâr eyaletlerinin bir parçası olmuştur⁶. Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'da Kocaeli Livası, Eyalet-i Cezayir'e (Eyalet-i Cezayir-i Bahr-i Sefid) bağlı gösterilir. Kocaeli'nin Akdeniz Adaları Eyaleti'ne bağlanması 19. Yüzyılın başlarına tekabül eder⁷. Ancak yazmada, bu dönemde Kocaeli'nde olması gereken İznik ayrı gösterilmiştir. Oysaki, Tanzimat düzenlemelerinin hemen ardından oluşturulan Kocaeli Muhassıllığı'nın 24 kazası vardır ki Hülasa-i Buldan'da zikredilen idari üniteler, bu dönemlerle daha çok uygunluk gösterir⁸.

Yerleşme, İnsan ve Ekonomi

Kocaeli Livası'nın baş kazası durumunda olan İznikmid/İzmit, Ebubekir Feyzî'nin anlatımıyla karayolu ile Üsküdar'a 18 saat, deniz yolu ile ise İstanbul'a 70 mil uzaklıktadır. Körfezin nihayetinde, deniz kenarında ve tepelerin eteğinde, camiler, medreseler, namazgah ve imaret ve zaviye ve Mevlevihane, hanlar, hamamlar ile bezenmiş bir şehirdir. Akar suları, çok sayıda mamur çarşısı, iskelesi, gümrük ve mağazaları, tersanesi, süslü helvacı dükkanları vardır. Harabe bir kale yeri ve paşa sarayı, kibâr konakları ve evleri, Rum ve Ermeni mahalleleri ve kilise ve meyhaneleri, Yahudi mahallesi ve havrası ve nihayetsiz bağlar,bahçeler ve dut bahçeleri ve mesire yerleri, pınarları ile tahminen 8 bin haneli⁹ bir şehirdir¹⁰. Ortalama bir hanede 4 veya 5 kişinin olduğu düşünülürse şehirin yaklaşık 32 bin- 40 bin arasında bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir. Ebubekir Feyzî gibi Abdulmecid döneminde Anadolu'ya seyahat tertip eden ve araştırmalarda bulunan Ainsworth da İzmit'den bahsederken özetle bu şehrin büyüleyici bir manzaraya sahip, büyükçe bir şehir olduğundan, yaklaşık 30 bin sakini barındırdığından bahseder¹¹.

Hülas-iAhvali'l-Buldan'da İzmit için hatta körfezde bulunan diğer iskele ve yerleşmeler için dikkati çeken diğer bir husus buraların İstanbul'un ibade ve iaşesi bakımından hayati öneme sahip olmasıdır. Üretim ve ticaretin oldukça gelişmiş olması şehri mamur, insanını müreffeh kılmıştır. Sadeleştirerek özetlemek olursak Ebubekir Feyzî İzmit'i şöyle betimler;

"İklimi mutedil ve muhabbetli erkek ve kadınları çokça, ulema ve süleha, kibar ve avam, zengin ve marangoz, gemi sahipleri, zarif insanı ve şeyhleri çokçadır. İzmit'in şehri mamur, limanı meşhurdur. Burada Seyyid

6 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: İlkay Erken, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağı'nın İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz 2015, s.193-236

7 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş I*, Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara 1988, s.115-116

8 İlkay Eren, A.g.m., s. 200-203; yazarın da belirttiği gibi İznik bu dönemde muhassıllık sınırları dışında bırakılırken, Şile, Taşköprü, Kartal, Gebze ve Beykoz'un ilavesiyle Kocaeli, İstanbul istikametinde ilerlemiştir. Ancak Hülas-i Ahvali'l- Buldan'da Taşköprü yoktur. Beykoz ise Medine-i Üsküdar'a bağlı bir nahiyedir.

9 Evliya Çelebi de 17. Yüzyılda İzmit için, "Bu kentin 3.500 mükellef, süslü, kat kat, bağlı, bahçeli, mamul ve kırmızı kiremit örtülü evleri vardır." Der.

10 Hülasa-i Ahvali'l-Buldan, v. 157/b

11 W.F.Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Msopotamia, Chaldea and Armenia*, Vo.I, London 1842, s. 24

Battal Gazi'nin makamı ve Hacı Ahmed Sultân adlı azizin türbesi ve başka ziyaretgâhlar olup; çarşılarında hep güzel mallar ve nadir gıda maddeleri mevcut olup, ticaret bölgesi olduğu için mahsulleri ipek ve bostan, üzüm, ve meyve, kiraz, sebze, kömür, odun, ve kereste, yoğurt, yumurta vesair ahiredir. Her gün İstanbul'a gemilerle bu mallardan nakledilir. Kömür, odun, meyve ve kirazi İstanbul'da kayıtlıdır ve hatta turfanda kiraz ilk olarak İstanbul'a İzmit'ten gelir. Helvacı dükkanlarında gayet güzel helvalar beher yevm İslambul'a sefe-yin ile cümlesinden nakl olunur ve kömür ve pişirilerek İstanbul ve başka diyarlara hediye gider. Çarşılarında üzüm ve bostan ve meyve ve sebze ve balık bol miktarda bulunur. Büyük bir gümrük ve kaza merkezidir. Anadolu kadınlının en yüksek baş (sitte) kadılıklarındandır.158a) Kasaba civarında müstakil ve büyük bir tersane olduğundan çoğu kez tersane emini burada ikamet eder. Padişahlık gemileri inşası ve her sene tersane-i amireye ait olan kereste İzmit tersanesinden gönderilir. Anadolu'nun sol kolu ve Bağdad, Erzurum yolu üzerinde olduğundan daima kervanlar gelip gider. Külliye miktarda mâl ve zahire nakledildiğinden İstanbul'a sevki için her gün nöbet kayığı ve sair kayıklar gidip gelir. Karadan ve denizden geçenlerin çokluğu (sadece) bir beldeye mahsus olmayıp, hatta gemilerinde yolcuları eğlendirmek için davul (tabl) ve dümbelek (nekare) ve zurna da olduğundan derya üstünde mehterhane çalarak seyahat ederler. İzmid Körfezinin sahilinde Çeke Suyu adıyla çok leziz bir su akıp, İstanbul'da mevcut olan suların hepsinden iyi ve emsalsiz su olduğu için testiler ile her zaman hediye olarak İstanbul'a sunarlar¹²

Ebubekir Feyzi'nin Kocaeli Livasının diğer yerleri ile ilgili verdiği bilgiler aşağıda sadeleştirilerek verilmiştir.

"Karamürsel": İzmid Körfezinin ön tarafında ve deniz kıyısında bir dağın eteğinde, çoğu yamaçta, camiler ve medrese ve hanlar ve hamam ile mamur çarşılar ve gümrük, mağazalar, iskele ve akarsuları ve büyük binaları ve gayrimüslim mahalleleri, kilise ve meyhaneleri, pekçok bağ ve bahçesi ve bostanları, mesire yerleri olan bayındır bir kasaba ve tanınmış bir iskeledir. Gümrüğü hasılatlı ve hasılatı dahi üzüm ve meyve ve bostan ve odun ve kömür ve ipek olduğundan cümlesi her gün gemiler ile İstanbul'a nakl olunur. Gemisi bol ve kazası Üsküdar'ın nahiyesidir. Karamürsel adlı gazinin kabri burada ziyaretgâh'dır. Başkaca ziyaret(gah)ler de vardır ve bu kasabaya bir saatlik yakınlıkta "Hersek" bulunaktadır. Dil tabir olunan iskeleye yarım saat uzaklıkta ve düz yerde ve Hersekzâde Ahmed Paşa binasıyla bir kargir câmî-i şerif ve medrese ve terkedilmiş imâret ve "Yavuz Sultan Selim Han" (tabe serahu) binasıyla ulu ve emsalsiz bir taş hân ve (158/b) uzun olmayan bir çarşısı vardır. Lâkin havası gayet ağır ve ahâlisi hân ve sânk (hırsız) ve mel'un kimselerdir ve Hersek'den Derbent tarafında büyük bataklıklar olduğundan bir yüksek ve uzun kaldırım olup, bir büyük taş köprü ve adı geçen yol üzerinde üç küçük köprü bulunaktadır. Dil iskelesinde de denize girmiş düz ve Kumburnunun ucunda bir taş iskele ve bir kahve olup,, Dil gibi deryaya girmiş olduğundan ismine Dil demişlerdir. Bu iskeleden karşı Kalyoza yakasında olan (iskele) tahminen iki buçuk mil kadar olduğundan menzil vesâir yolcuları için iki tarafta da nöbet kayıkları mevcuttur. Gelen kimseleri hayvânâtıyla birlikte gemiye bindirip yolculuk ederler. Bu kayıkların hepsi Kalyoz ve köylerinden Tavşancıl adlı köy ahâlilerininidir. Kayıkları eski takaları çürük ve tehlikeli olduğu gibi reis ve tayfaları da inat ve melundur. Yolculara eziyet eder ve hakettiğinden fazla akça alırlar. Adı geçen iskeleler hayvan nakli için inşa edildiğinden düzen içinde iskeleden gemilere alınırlar.

Yalakâbad, Karamürsel'den bir konak yeri Bozburun tarafına Yalakabâd dağı eteğinde Marmara Denizi sâhillerinde ve düz yerde ve bir tarafı sazlık ve bataklık ve deniz misali su ve bir tarafı dere ve havâsı ağır ve suyu dereden ve sıtması bol bir yerdir. İki camii ve bir harâp medrese ve bir taş hân ve kısa çarşıları ve iskele, gümrük ve mağazalar ve binalar ile bağ ve bahçesi çok, bostanları ve dut bahçeleriyle çevrili bir kasaba ve iskeledir. Kazası mamur ve ilmiye sınıfına (mevâli) arpalıktır., Suları tuzlu ve yetersiz, ahâlisi ha'in ve Türk, reayası şirret ve mel'undur. Sahilinde olan köylerinin ekserisi kayıkçıdır. Bu kazada ipek ve envai meyva ve fındık ve bostan ve sebze ve soğan ve kabak ve kömür ve odun ve tomruk ve saman ve kereste olduğu için cümlesini İstanbul'a naklederler. Hatta tomruk (temini) için İstanbul hamamcılarının özel sermayecileri vârdır. Kuru adlı köyünde kuru kavunu tabir olunan kavun, Kocaderesi karyesinde taze fındık ve Soğanderesi köyünde soğan ve başka köylerinde kömür ve odun ve Samanlı köyünde saman hasıl olur.

(159/a)deresi karyesinde soğan vesâ'ir karyelerde kömür ve hatab ve Samanlı karyesinde saman hâsil olur. Pazarköy ve Yalakâbâd ile Gemlik civârında ve İzmit Gölü'ne bir sâ'at yakınlıkta düz ve ağaçlık mahalde camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, ve akan sular ve mamur çarşılar ve büyük evler ve reaya mahallesi ve bağ bahçeleri ve dut bahçeleri ile çevrelenmiş ağır havası olan mamur bir kasabadır. Kasaba içerisinde bir suffice (gölgecik?) ve üzerinde çınar ağaçları ve kenârında bir büyük çeşme ve çok sayıda lüleden akan leziz suyu olduğundan bir ferah mahaldir. Bunun da hâsilâtı ipek ve kazası ma'mur ve büyük olup Üsküdar'ın baş nâhiyyesidir. Ahâlisi Etrâk ve hâ'indir. Meyvası boldur. Buranın dört sâat yakınında Şam yolu üzerinde ve dağlar arasında Kızderbendi nâmında bir mamur kefer köyü bulunmaktadır. Bir büyük ve kârgir han ile bazı han gibi misâfir odaları vardır. Bunların herbir hânesi işyeri, sahipleri süslü ve kadınları günahkar ve ikamet edenleri kuralına uygun konuşurlar? Ki (irab-reh) misafirlere türlü türlü hile yapıp bir yumurtayı bir kuruşa satmakla uğraşırlar. Kadın erkek gayet hırsız melunlardır. Geyve, Akhisâr, Taraklı ve Sapanca aralarında ve Sakarya nehrine yarım sâat uzaklıkta camileri, medreseleri ve hanlar, hamamları ve akarsuları ve mamur

12 Hûlas-i Ahvalî-i Buldan, v. 157/b-158/a

çarşıları ve büyük evleri ve bağları ve bahçeleri ile havası ağır bir kasabadır. Başlıca ürünleri ipek ve hububat, bez ve Geyve ipliği adında bir tür pamuk ipliği olup, İstanbul'da itibar görür. Kazası Anadolu kadıllıklarının mansıplarındandır. khisâr-ı Geyve, Geyve ile İznik arasında kasabasız ve havası ferah? Bir kazadır. Hasılatı ipek ve iplik olup kazası Anadolu kadılığına bağlıdır. Geyve ile Akhisâr kazasını Sakarya nehri ayırmaktadır. Geyve'ye yarım saat yakın Geyve Köprüsü adında Sakarya üzerinde bir büyük taş köprü vardır. Adapazarı, Hendek ile İzmit arasında ve düzde ve bir çevreli mahalde, etrafını Sakarya nehrinin kuşattığı sadece bir tarafından yolu olan, bir ada gibi olduğundan "Ada" adıyla isimlendirmişlerdir.

(159/b) Bağdad Caddesi yarım sâat civârından geçmekte, hemen ağaçların arasından minaresinin tepesi görünür. Camileri, medreseleri ve hanlar, hamamları ve akarsuları ve mamur çarşıları ve büyük evleri ve Hristiyan mahalleleri ile kilise ve meyhaneleri, Yahudi Mahallesi ile havra ve bağları ve bahçeleri ile büyük mamur bir kasabadır. Kazası bir nahiyesi ile mamur ve ehemmiyetli olduğundan büyük ulemaya arpalık olmuştur. Buranın çarşılarında bütün her diyarın gösterişli ve nadir malları bulunur. Sebze ve meyva bol miktardadır. Mahsulleri ipek, meyva, ve meyva kurusu, kav, kereste ve odun, yoğurt, yumurta ve tavuk vesair türlü zahirelerden müteşekkildir. Ürünleri İzmit'e taşıyıp deniz yoluyla İstanbul'a sevkederler. Bu kasabada zengin ve tüccar ve mamur? Adamlar bulunur. Ahalisi hain ve Türk'tür. Haşeratı çokça ve eşsizi bol olduğundan, bu kasabanın zabt ü rabtı Serdâr elindedir. Tersâne-i Âmir'e ait tahta dahi Ada serdarlarına ihâle olunduğu için ismine "Tahta Serdârı" ta'bir olunur. Beş kazâ yere hükmeder?

Ada kasabasına yarım sâat mesafede Bağdâd Caddesi üzerinde Sakarya Nehri'nin üstünde bir uzun ahşap köprü ile bir saatten fazla yerde ahşaptan kaldırım bulunmaktadı. Kış mevsiminde çamur ve yaz mevsiminde ormanlık olduğundan hırsız tehlikesinde idi. Allaha şükür padişahımız bereketiyle günümüzde adı geçen yer ve bütün memleketler emniyetli haldedir. Seyahat edenler içleri müsterih biçimde gelip giderler. Mezbur nehrin İzmit tarafındaki yolu üstünde Katırcı Köy nâmıyla çok sayıda han ile misafirlerin konakladığı mahalde bir köy olduğundan Katırcı tayfası İzmit'te yüklerini teslim eyledikten sonra yeniden taşınacak yük tedarik edinceye kadar katırlarını getirip bu köy civarındaki çayırarda otlatırlar. Buna benzer alçak boğazın içinde ve Sakarya nehrinin eski yatağı üzerinde boyu 300 ve eni 15 zira'dan (75-90 cm) fazlaca Namerd Köprüsü (160/a) adıyla (Aydın?) günümüzde terkedilmiş emsalsiz büyük bir kargir köprü ve iki yanında taş "bâc hane"leri hala mevcuttur. Kış mevsiminde bazen sel suyu akar hatta vaktiyle bu köprüden geçenlerden bir azizin geçişi esnasında bac talebi ile kalbi kırılınca, hüznü ile "Kokma gülü al eline sûseni/Geçme nâmerd köprüsünden ko aparsın su seni" beyitini zikrederek, "Gel yâ mübârek" diye asâsıyla suya vurup ve davet edip, Sakarya'yı eski mecrasından döndürüp başka bir yerde aktırdığı kıymetli bir tevatürdür¹³.

Nâhiyye-i Sabanca, İzmit'e yedi ve Ada'ya iki saatlik yerde ve Sapanca gölünün kenârında camiler, boş bir medrese ve hanlar ve ve bir hamam ve akarsu ve mamur çarşıları ve evleri, bağları, bahçeleri olan , havası vehimli bir kasabadır. Halkı hain ve melundur. Gölün çevresi dört saat ve balığı boldur. Etrafı dağ ve orman, ayağı bir çay olup?, İzmit şehrinin kenarı göle konumlanır.

Âb-ı Sâfi, Adapazarı'na bir sâat yakınlıkta kasabasız bir kazâ olup kerestesi çoktur. Müderrisin ma'îşetlerindedir. Akyazı nâm-ı diğer Hendek, Adapazarı'na altı ve Düzce'ye on iki sâat ara yerde ve düzde ve ormanlık içinde ve kenârından çay geçer. Camiler ve medrese ve hanlar ve hamâm ve 'akarsu ve mamur çarşıları, büyük evleri ve bağları bahçeleri olan bir kasaba. Kazası müderrislerin ma'îşetlerindedir. Sakinleri rezil, yol kesen ve hırsız olup, kasaba kenarında bir türbe ile bir zaviye bulunup Nakşibendi ricali tasarruf eder. Bu kazanın mahsulü ceviz, elma ve kestane, fındık ve armud ve türlü meyvaları hadsizdir. İstanbul'a (meyve) kurusu gönderilir. Buranın orman ve ağaçlarında nihayetsiz kav hasil olduğundan tüccarı marifetiyle İstanbul'a sevk olunur. Ve civarında Eğridere adlı tehlikeli yol nice yüz senelerden beri meşhur yer (160/b) olup, üç beş adamın (birarada) geçmesi mümkün değildir. Hendek ahalisinin kabalık ve fesat ve kötülükleri devam ederken, Adaletli padişahın günlerinde altını meydanda Tanrının gücü? Ve gönül rahatlığı ile geçip gidip, Hendek kubbe dayıların azgınlıkları tersine dönmüştür.?

Sarıçayır bu dahî Adapazarı civârında kasabasız bir kazâ olup müderrisin ma'îşetlerindedir Şeyhler bu civârda kasabasız bir kazâ olup müderrisin ma'îşetlerindedir Kaymas Kandıra civârında kasabasız bir kazâ olup Üsküdar nâhiyesidir Ağaçalı Kaymas civârında kasabasız bir kazâ olup Üsküdar'ın nâhiyesidir Kandırı (Kandıra) İzmit'in öte tarafında ve Kaymas civarında kasabasız bir kazâ olup Üsküdar nahiyesidir Şile Karadeniz'in boğazı hâricinde ve Üsküdar'a sekiz sâat mahalde Sâhil-i Bahr-ı Sefid'de(siyah olmalı) camiler ve hamam ve mamur çarşılar ve akarsular ve iskele ve binaları ve bağları olan mamur bir kasaba ve kazası Üsküdar nahiyesidir. Hasılatı kereste ve odun ve meyva ve ahalisi kayıkçı ve rezil ve zararlı olmakla Şile ve Kandırı ve çevre ahalisi kavgacı ve kötü ahlak ile eskiden beri ceridelerde yazılıdır.

Gekibüze (Gebze), Üsküdar ve İzmit'e dokuzar sâat ara yerde bir tepenin başında ve Marmara Deryâsı'na nâzırdır. Camiler ve hanlar ve hamam ve akarsu, ve mamur çarşılar ve namazgah ve büyük binalar, bağ ve bahçeler ve mesirelerle dolu, iklimi hoştur. Üzüm ve meyva ve kiraz ve bostan ve sebzesi fazladır.. Tahminen

13 Bu tevatür muhtemelen Evliya Çelebi'den alınmıştır.

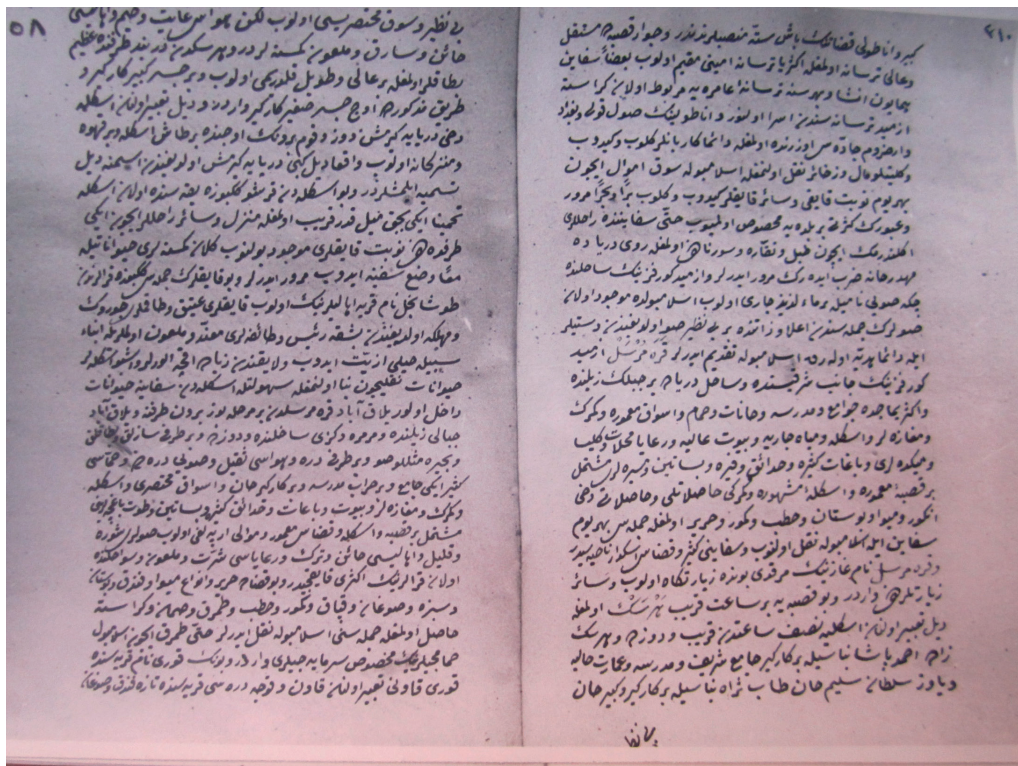
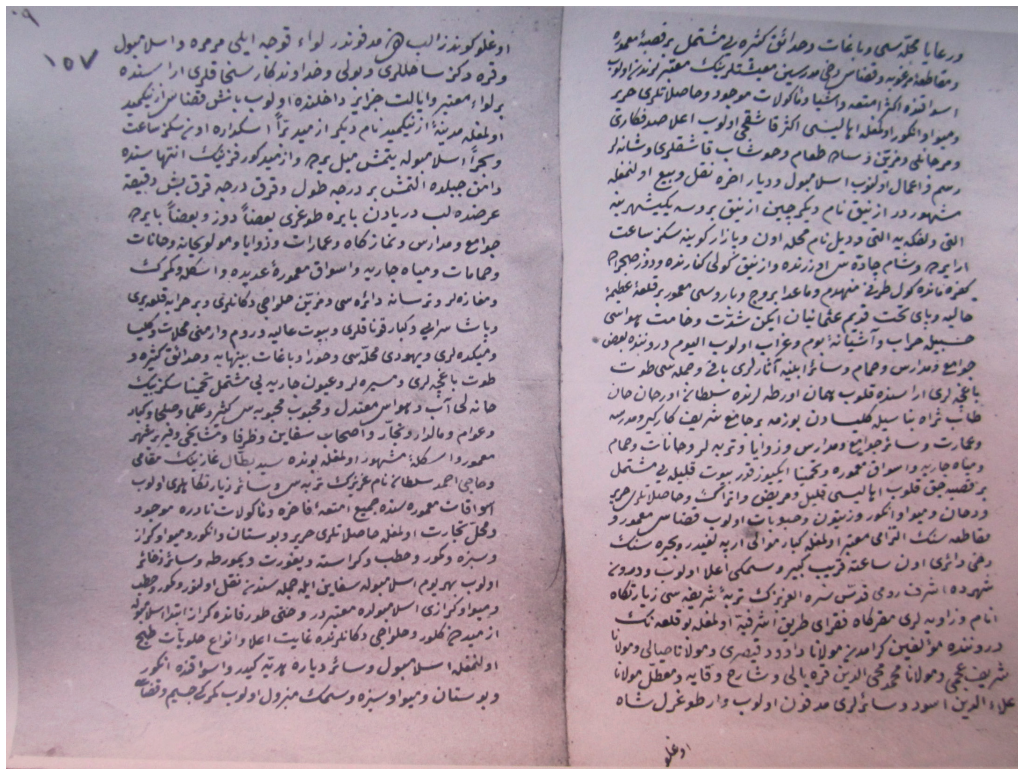
8 bin haneli bir mamur kasabadır. Burada Çoban Mustafa Paşa binası ile bir kargir ve tek kubbeli cami-i şerif ve içinde yakut hattı ile bir Mushaf-ı şerif ve kandiller arasında yeşim askılar vardır¹⁴. Taş medrese ve imaret ve türbe ve bir büyük taş han ve bir hamam ve pekçok evkafı olduğundan bu kasabada Mevlana Alaüddin İsfehani ve Hoca Fazlullah Paşa ve Şeyh İlyas Halveti medfundur ve ziyaretgahları vardır. Kazası Üsküdar nahiyesi ve sakinleri (161/a) hâ'in ve hâsilâtları olan üzüm ve meyva ve sebzeyi deryâ kenarında olan köylerinden kayıklara taşıyıp, İstanbul'a gönderirler. Kasabaya iki sâat mesâfede ve geçilmesi zor bir dağın eteğinde ve İzmit körfezi dahilinde Dil denilen iskele ile hizada Dil İskeleyi tabir olunur, deniz kıyısında bir büyük ve taş han ve bir cami ve bir kahve ve bir menzilhane ve bir fırın ve birkaç dükkân ve sofalar? Ve akan su ve bir taş iskele ve beş altı parça geçit gemisi vardır ki denizden gelen geçeni daha önce yazılmıştı. İzmit ve Gekibüze'nin yarı yolunda dağ eteğinde ve ve deniz sahilinde ve düz yerde Hereke hanları nâmıyla birkaç han ve birkaç dükkân ve akarsu olup, ve yine Dil iskelesinden körfezin ağız tarafına ve kasabaya bir saatlik deniz kenarında ve bir uçurumun üzerinde kefer zamanından? Eskihsar adında terkedilmiş bir kale ile civarında bir mamur köyü ve iskele ve buna civar bir içme suyu olduğundan Ağustosta İstanbul'dan bir takım akılsızlar gelip namında bir kal'a-i hâliye ile civârında bir ma'mur karye ve iskele ve buna civâr bir içme suyu olmağla Ağustos'da İslambol'dan bir takım bî-şu'ûr gelir ki *koya nefî vardır* ve İzmid körfezi'nin ağzında ve Gekibüze yakasında Hacı 'Aliceler namında birkaç boş ve küçük ada bulunur. Körfezin dışında Darıca adlı köyde gayet bol enginar yetişir. Turfanda enginar İstanbul'a Darıca'dan gelir. (Darıca) kasaba misali bir mamur köyü ve iskeledir. Deniz kenarında Darıca'ya semt olan Tuzla köyü de kasaba gibi bir ma'mur köyü ve iskele ve enginarlık olup, bir tuzlası bulunmakla, bu taraflarda deniz kıyısında içme suyu diye bir tuzlu su da olup faydalı iddiasıyla bazı ahmaklar senede bir kez adı geçen yere gelip ve bu sudan fazlasıyla içip hasil olan mülayımlıktan haylice tekrar ederken, cahilliklerinden kaynaklı "gayet şifalı sudur" diye birbirlerine verirler. Tuzla burnunun başka bir yerinde müstakil bir ada gibi burunda eskiden kalma küçük boş kale vardır. Bu Tuzla köyü Darıca'ya bir bir kal'a-i hâliye-i sagîre olup işbu Tuzla Karyesi Darıca'ya bir ve Gekibüze'ye iki sâatdir¹⁵. Kartal Gekibüze ile Üsküdar arasında ve bir körfezcik içinde ve Gebze'ye beş ve Üsküdar'a dört saat ve Kızıl Adalar ile aynı hizada deniz kenarında bazen düz bazen bayırlarda bulunan camiler ve bir medrese ve bir hamam ve akarsu (161/b) ve mamur dükkânlar hanlar, iskele ve gümrük ve büyük binalar ve gayrimüslim mahallesi, kilise ve meyhaneler ve pekçok bahçe ve sayısız bağları ile tahminen 400 haneli (bir kasabadır). Havası hoş ve sevilen kadın ve erkeği beğenilen bir mamur kasaba ve sağlam bir mukataadır. Kazası Üsküdar nahiyesi olup, üzüm ve meyva ve kirazı bol ve ekser hâsilâtları meyva cinsleri ile arpa soğanı denen küçük ve tohumluk soğan olup hepsini İstanbul'a naklederler. Lâkin kirazı ile çavuş üzümü ve sebzesi pek güzeldir ve Gebze tarafında Kartal'a bir sâat mesafede derya ağzında Pendik nâmında bir mamur Hristiyan köyü olup, ve yine Kartal'dan İstanbul tarafına bir saat yakınlıkta Kayış Dağı eteğinde ve düz sahrada deniz kenarında Maltepe isimli bahçelerle dolu bir ferah kasaba misali, cami ve hamam ve küçük çarşısı ile mamurca bir köydür. İstanbul'da Kayış Pınarı Suyu diye meşhur ve muteber olan leziz su Kayış Dağı'ndan kanallarla ile gelip bu köyün bir mil kadar civarında bulunan çeşmeden akar. İşbu Maltepe mukata'asına Kızıl Adalar dahî dahil olduğundan itibarlı bir mukataadır. Voyvodası daimâ Maltepe Köyünde oturduğundan ismine Maltepe Kolluğu denir. "Aldın mı Maltepe Kolluğu'nu" diye darb-ı mesel olan bu mukataanın iltizamıdır. Kızıl Adalar dahî Kartal Nahiyesi'ne dahil olup, Maltepe ve Üsküdar arasında Bostancıbaşı köprüsü namıyla çay üzerinde bir büyük taş köprü vardır. Buradan ilerisi Üsküdar şehri (tarafından) idare olunur.

14 (Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Mimar Sinan'ın baş halifesi Hüsam Kalfa tarafından yaptırılan bu görkemli camii ayrıntılı bir şekilde anlatılır.)

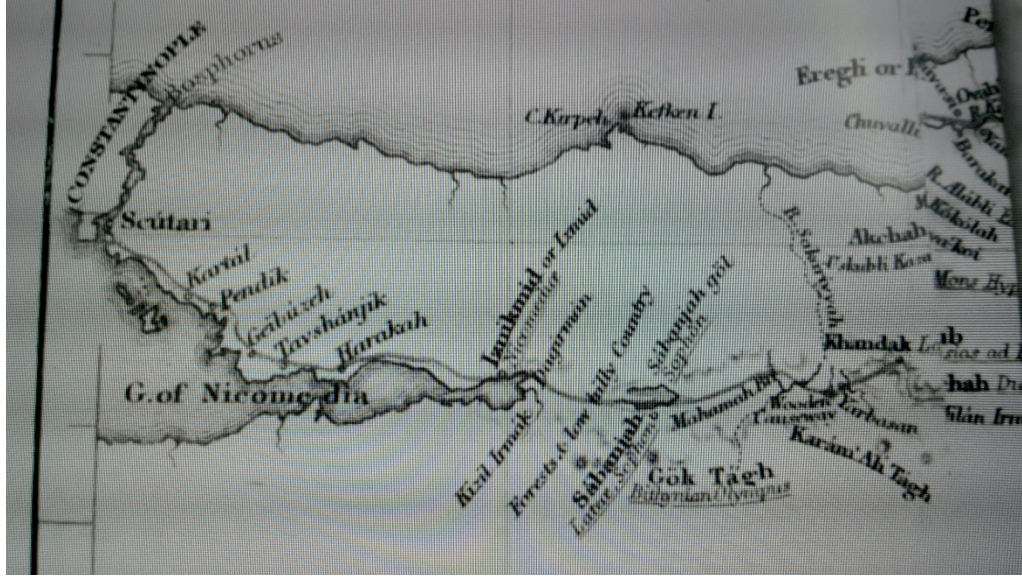
15 Evliya Çelebi C.II, s. 38-39; İçme Suyunun Kiraz mevsiminde binlerce insan tarafından ziyaret edilip eğlence ve düzenlendiğinden ve hastalıklarından kurtarılmak için sudan şifa bulma gayretlerinden bahseder.

EKLER

Hülasa-i Ahvali'l-Buldan: Kocaeli Livası, v.157/b, v.158

Harita 1: W.F.Ainsworth, Travels... Üsküdar'dan Hendek'e Seyahat Güzergahı (1842)

Gravür: W.F.Ainsworth, Travels... Gebze/Hereke (ant. Libissa) Hannibal'ın Mezar Yeri (1842)

1858-1864 Tarihli Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre Kocaeli Sancağında Toplumsal ve Ekonomik Hayattan İzler

Zeynep YETİŞİR *

Giriş

Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetlere cevap olarak yazılan hükümlerden oluşan Ahkâm Defterleri zengin muhtevası ve zaman-mekân açısından geniş kapsamı ile Osmanlı tarihi araştırmaları için paha biçilemez kaynaklardan biridir. Ahkâm defterlerinin içeriği imparatorluk coğrafyasının kendisi kadar geniş ve renklidir. Haksızlığa uğrayanların ya da uğradığını düşünenlerin dinî, etnik, sınıfsal, cinsel, vb. hiçbir ayırımı tabi tutulmaksızın şikâyet hakkının olduğu Osmanlı sisteminde Ahkâm Defterleri, gündelik hayatın sıradan ve sıra dışı birçok yönünü içerir. Arazi anlaşmazlıkları, alacak-verecek davaları, su mecralarının ve ormanların kullanımı, vergi şikâyetleri, miras anlaşmazlıkları, ortak alanların kullanımı ile ilgili meseleler, esnaf arasındaki anlaşmazlıklar, adi suçlar, eşkıyalık gibi konular bu defterlerde anlaşmazlıklara taraf olanlar ve çözümün faileri tarafından ayrıntılı bir şekilde resmedilir. Bu küçük resimlerin, onları ortaya çıkaran zaman, mekân ve toplumsal ilişkiler bağlamına oturtularak analiz edilmesi Osmanlı dünyasının anlaşılması için elzemdir.

Bu çalışma ilgili tarihlere ait Anadolu Ahkâm Defterleri üzerinden on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Kocaeli Sancağı'nda toplumsal ve ekonomik hayatın izini sürmeye çalışacaktır. Defterlerde yer alan şikâyetler bölgede toplumsal aktörlerin birbirleriyle ve merkezi otoriteyle olan münasebetleri hakkında genel değerlendirmelerde bulunmamızı mümkün kılacaktır. Bölgede yaygın olarak yaşanan toplumsal ihtilafların türü ve yerel/merkezi otoritelerin bu ihtilaflar karşısında ürettiği politikalar çalışmanın odak noktasını oluşturacaktır. Çalışmada ayrıca defterlerdeki veriler niceliksel değerlendirmeye tabi tutularak bölgedeki toplumsal ve ekonomik yaşamla ilgili istatistiksel bilgiler verilecektir.

Ahkâm Defterleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Arapça "hüküm" kelimesinin çoğulu olan ahkâm kelimesi emir ve karar anlamında kullanılmakta olup Osmanlı bürokrasisinde divan, maliye ve darphane gibi kurumlardan padişah adına çıkan buyruklara denmektedir.¹ İdarî, askerî ve malî meselelerin görüşülerek karara bağlandığı ve her türlü şikâyetin incelenerek çözüme kavuşturulduğu Dîvân-ı Hümâyûn bu kurumlar arasında önemli bir yere sahiptir. Burada müzakere edilip karara bağlanan meseleler sonradan mühimme adı verilen defterlere kaydedilmiş, bu defterler zaman içerisinde bürokratik gelişmelere bağlı olarak isim ve içerik açısından çeşitli değişimlere uğramıştır.² Merkez ve taşra teşkilatının idarî yapısı ve çalışma usulü, devlet ve tebaa arasındaki münasebetler, toprak anlaşmazlıkları, imar, iskân, iç ve dış siyaset, isyanlar ve bastırılma şekilleri, yabancı devletlerle olan münasebetler gibi çeşitli meselelerin kaydedildiği bu defterler³, "zamanla faaliyet, ilişki ve ihtilafların hacmindeki büyüme sonucu bir nevi uzmanlaşma ile daha ziyade devleti doğrudan ilgilendiren konulara inhisar ettirilmiş, fertlerin birbirleriyle veya devlet görevlileriyle olan ihtilaflarına ait karar ve hükümler şikâyet defteri adlı ayrı bir seriye devredilmiştir. 1650 ve 1737 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve 213 ciltten oluşan şikâyet defterleri de, bu tür ihtilaf ve sorunların hacmi çok büyüdüğü için, 1740'lardan itibaren her eyalet için ayrı birer seri halinde gruplandırılarak ahkâm defterleri adını almıştır".⁴

Eyâlet Ahkâm Defterleri'nin artan bürokratik muameleleri kolaylaştırmak üzere ihdas edildiği düşünülmektedir. Dönemin reisülküttabı Koca Ragıp Paşa tarafından getirildiği anlaşılan sistem mahallî meselelere daha

* Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi / E-posta: zeynepakan@uludag.edu.tr

1 İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1888, s. 280.

2 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, C.3, S.5, 2005, s.111, 115.

3 Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *TDVİA*, C. 31, 2006, ss. 520-521.

4 Mehmet Genç, "İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti", *Sosyoloji Yıllığı, Kitap 11, Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, (ed.) Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılirma Yayıncılık, 2004, s. 290.

hızlı bir şekilde cevap verebilme imkânı sağlamıştır.⁵ Bu sistem sayesinde önceki zamanlara ait bir muamele veya bir uygulama söz konusu olduğunda bu defterlere müracaat edilmesi ve meselenin eski kaydın tetkikiyle çözülmesi kolaylaşmıştır. Hükümler tarih sırasına göre kaydedilmekte olup iş yükü fazla olan eyaletler için her sene ayrı ayrı kayıt tutulmuştur. Bir defteri dolduracak kadar iş yükü olmayan eyaletlerde ise birkaç senenin kaydı defter dolana kadar aynı deftere kaydedilmiştir.⁶ On yedi bölge esas alınarak oluşturulan ahkâm defterleri Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir ve Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Maraş, Mora, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas, Şam ve Trabzon vilâyetlerini kapsamaktadır.⁷

Kırma dîvânî ile yazılan⁸ defterlerde her ayın ilk, orta ve son on gününe gönderme yapan onlu tarih sistemi kullanılmıştır. Hükümler genelde üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde merkeze aktarılan problemin çözümünden mesul tutulacak olan örfî ve şerî görevlilere hitap edilmektedir. İkinci bölümde hükmün konusunu oluşturan şikâyet özetlenmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise merkezin şikâyet hakkındaki kararı yer almaktadır. Ancak bu karar şikâyetçi taraf için haklılığını resmi belgelerle kanıtladığı durumlar dışında lehte veya aleyhte bir duruma işaret etmemektedir. İdarî merkez bu konuda tarafsızdır. Hakkı usulü dairesinde yerine getirecek olan yerel yetkililerdir ve bunu gerçekleştirmek için yapacakları şey tarafları mahkemeye çıkarmaktır (*mahallinde şer'lerü'yet ve ihkâk-ı hak olunması*). Meselenin "*mahallinde hallolunamaması*" durumunda ise tarafların "*Dersââdete ihzârî*" emredilmektedir.

Merkez-taşra ilişkileri hakkında aydınlatıcı bilgiler veren, idarî, sosyal, ekonomik ve hukukî tarih açısından oldukça değerli kaynaklar olan ahkâm defterleri şehir ve bölge çalışmaları için de oldukça elverişli kaynaklardır. Bu renkli ve ilgi çekici kaynakların, onları ortaya çıkaran zamanın ve mekânın bağlamına oturtularak analiz edilmesi kent ve bölge tarihlerinin aydınlatılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Osmanlı gündelik hayatının sıradan ve sıra dışı birçok vechesi ahkâm defterleri üzerine yapılan çalışmaların artması ile şüphesiz daha da çeşitlenip renklenecektir. Bu çalışmanın amacı da on dokuzuncu yüzyıl ortalarında bir Osmanlı sancağında gündelik hayatın renklerini yakalamaktan ibarettir.

181 ve 182 Numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerinin Tanıtımı

Bahsi geçen defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "A.İDVNSAHK.A...d." kodu altına kayıtlı olup 50x19 cm. ebatındadır. Defterlerin ebru süslü karton kapakları üzerinde "*Anadolu Defteri minevâil-i Cemâziyelûlâ sene 1274 ilâ evâil-i Rebiulâhir sene 1287*"⁹ yazılıdır.¹⁰ İki defterde de birer adeti boş olmak üzere 120 sayfa mevcuttur. Defterlerdeki toplam hüküm sayısı 896 olup bunlardan yirmi tanesi üzerinin çizilmesi ya da sayfaya boş bir parça eklenerek hükümlerin üzerine yeniden yazılması gibi sebeplerden ötürü iptal edilmiştir. Her iki defter de "*Hazâ defter-i şikâyet-i eyâlet-i Anadolu der zaman-ı sudûru'l-vüzerâ hazret-i Mustafa Reşid Paşa ve fî eyyâm-ı umûr-ı nezâret-i hâriciyye hazret-i EmînÂlî Paşa yesserahümallahumâ yeşâ el-vâkî'u fî gurret-i Câ sene 1274*"¹¹ ifadeleriyle başlamaktadır. Ancak 181 numaralı defterde bu ibarenin başında "*Yâ Hüve*" ifadesi yer alırken ikinci defterde "*Ya Fettâh*" esmâsi kullanılmıştır.

Osmanlı idarî yapısındaki değişikliklerin her iki deftere de yansdığı görülmektedir. Hükümlerin yazıldığı zaman aralığında sadaret ve hariciye nazırlığı makamlarında meydana gelen görev değişiklikleri yeri geldikçe defterlerin ilgili sayfalarına titizlikle kaydedilmiştir. Defterler yerelde gerçekleşen idarî değişiklikler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hükümlerin öncelikli muhatabı olan mutasarrıf/kaymakamların¹² isimleri defterlerden açık bir şekilde takip edilebilmektedir. Her iki defterden de anlaşılacağı üzere ilgili dönemde Kocaeli sancağında sırasıyla şu isimler mutasarrıflık/kaymakamlık makamında bulunmuşlardır: Vahid Paşa, Tufan Paşa, Ragıb Paşa, Cemil Bey, Mustafa Arif, Hasan ve Maşuk Paşa. Bu liste 1857-1864 yılları arasındaki yedi yıllık dönemde ilgilimakamda yedi kez görev değişikliğine gidildiğini göstermektedir. Bu idarî istikrarsızlığın sebepleri ise ölüm, görevi ihmal, görevden el çekirilme gibi muhtelif sebeplere dayanmaktadır.¹³

5 Emecen, Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri, s. 125.

6 Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013/1, s.18.

7 *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010, s. 22-41.

8 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1984, s.62.

9 "1857 Aralık ayının sonlarından, 1864 Eylül ayının sonlarına kadarki dönem içerisinde yazılan hükümleri ihtiva eden Anadolu Defteridir."

10 181 ve 182 numaralı defterlerin kronolojik olarak ilerlemeyip aynı zaman dilimlerini (1274-1281 yılları) kapsaması defterlerin eş zamanlı olarak tutulduğuna işaret etmektedir. Bu durum ahkâm defterlerinin mutlaka kronolojik sırayı takip etmesi gerekmediğini, aynı tarihlerde birden fazla defterin tutulmuş olabileceğini açıkça göstermektedir.

11 "Anadolu Eyaleti'ne ait olan bu şikâyet defteri Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı ve Emin Âlî Paşa'nın Hariciye Nazırlığı -Allah onların istediğini kolaylaştırsın- zamanında, 1857 Aralık ayının sonlarında düzenlenmiştir". Mahallî sistemin kullanıldığı bu yeni defter türü zaman zaman Şikâyet Defteri olarak isimlendirilmeye devam etmiştir. Ancak bu tür defterlerin başında defterin içeriği ile ilgili olarak çoğunlukla "... defter-i Ahkâmü-ş-Şikâyet ..." tabiri kullanılmıştır. Bkz. Ramazan Günay, "Diyarbakir Ahkâm Defterleri ve Muhtevaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S. 45, 2013, s. 298.

12 Hükümlerde yalnızca Vahid Paşa mutasarrıf olarak zikredilmektedir. Diğer tüm isimler için kaymakam tabiri kullanılmıştır. Bu değişikliğin sebebi vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin vazifelerini tanımlayan 22 Eylül 1858 tarihli talimat olmalıdır. Bu tarihten önce yazılan hükümlerde mutasarrıf tabirinin, sonraki tarihlerde ise kaymakam tabirinin kullanılmış olması bu fikri güçlendirmektedir. Bahsi geçen talimat livaların kaymakamlar tarafından idare olunacağını duyurmaktadır. Bkz. Fatih Sadık Tosun, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 32, 2012, s.92.

13 Kemalettin Kuzucu, "19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı ve bir Tanzimat Bürokratinin Yolsuzluğu", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, s. 655-656.

Hükümler mutasarrıf/kaymakamdan sonra şikâyetin yapıldığı kazanın naib ve müftüsüne hitap etmektedir. Bahsi geçen makamlarda bulunan görevlilerin ismi hükümlerde zikredilmemektedir. Hükümün son muhatabı ise ilgili kazadaki memleket meclisi azalarıdır. Azalar toplu olarak muhatap alındığından bu kişilerin isimlerine de yer verilmemiştir. Bu muhatapların tamamı makam ve rütbelere uygun olarak çeşitli övgü ve dualarla anılmaktadır. Örneğin sancak kaymakamına hitap edilmeden önce varsa sahip olduğu nişanlar zikredilmekte, ikbalinin daim olması temenni edilmektedir. Diğer muhataplar için de güçlerinin tezyidine dua edilmektedir. Kaymakamından kaza meclisi üyelerine tüm bu isimler merkeze akseden ilgili şikâyetin çözüme kavuşturulmasından sorumlu tutulmaktadır. Hükümler bu isimlere şer' ve nizama uygun hareket etmelerini, aksi tutum ve davranışlardan kaçınmalarını her defasında vurgulamaktadır.

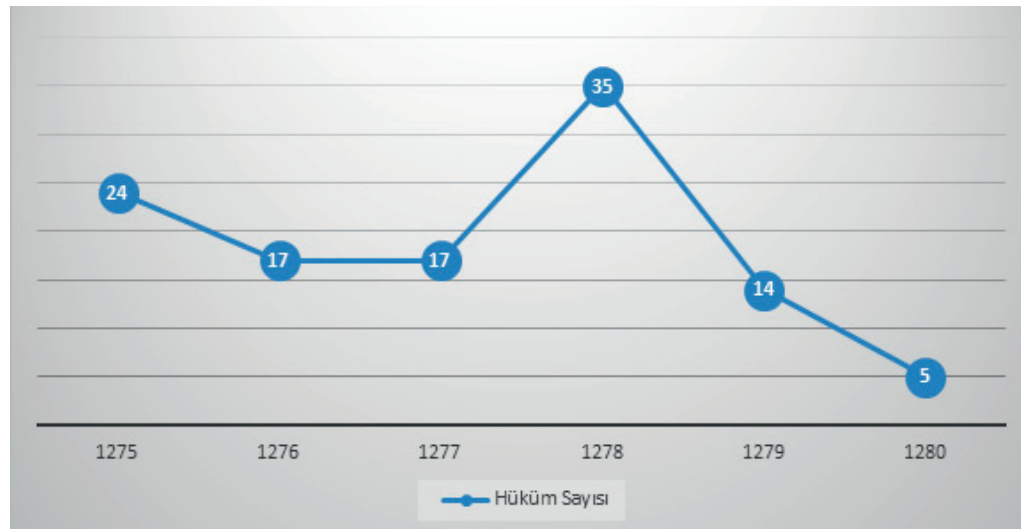
181 ve 182 Numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerindeki Kocaeli Sancağı ile İlgili Hükümler

Yukarıda kısaca tanıtilen 181 ve 182 numaralı Anadolu Ahkâm Defterleri'nde yer alan hükümlerin % 13,5'i (119 adet) Kocaeli Sancağı'na aittir. Bu hükümler mekân ve zaman dağılımı açısından incelendiğinde ortaya çıkan tablo anlaşmazlıkların hangi bölge ve tarihlerde yoğunlaştığını açıkça göstermektedir. Buna göre İzmit ve Adapazarı kazaları anlaşmazlıkların sayısı bakımından dikkat çekici bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu durum-bahsi geçen kazalardaki nüfusun büyüklüğü ile ilgili olmalıdır. Bahsi geçen kazalardaki toplam nüfus 1831 yılı sayımına göre sancak nüfusunun yüzde yirmi yedisini oluşturmaktadır.¹⁴ Hükümlerin yıllara göre dağılımı konusuna gelince, 1278 (M. 1861-62) yılı merkeze yapılan şikâyetlerin tavan yaptığı yıl olarak görünürken 1280 (M. 1863-64) yılı oldukça sessiz bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1. Hükümlerin Kazalara Göre Dağılımı

Hükümün Gönderildiği Kaza	Hüküm Sayısı	Hükümün Gönderildiği Kaza	Hüküm Sayısı
Adapazarı	26	Kartal	3
Ağaçlı	1	Kaymas	2
Geyve	16	Lefke	3
Gölpazarı	5	Pazarköy	7
Hendek	3	Taraklı	1
İzmit	30	Taşköprü	1
İznik	4	Yalakabad	16
Kandıra	1		

Tablo 2. Hükümlerin Yıllara Göre Dağılımı¹⁵ • *

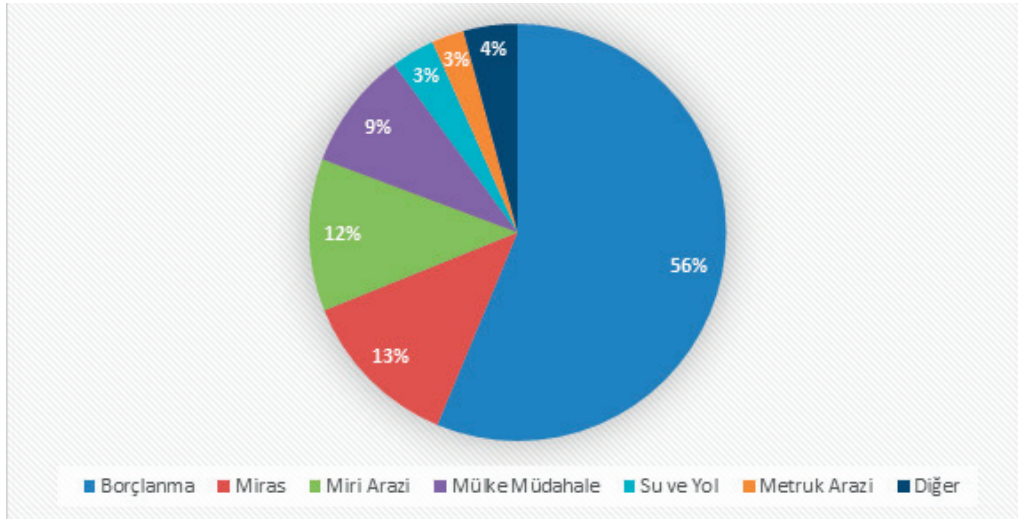

¹⁴ Turgut Şubaşı, "Sultan Abdülmecid Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2014, s. 650-651.

¹⁵ * Defterlerin başlangıç yılı olan 1274 yılı bu yıla ait hükümler defterlere beşinci aydan itibaren kaydedilmeye başlandığından, bitiş yılı olan 1281 yılı ise defterlerde dördüncü ayda son bulduğundan tabloya dâhil edilmemiştir.

Defterlerde yer alan hükümler ilgili sancakta bazı anlaşmazlık türlerinin yoğunlukla yaşandığına işaret etmektedir. Bunların başında anlaşmazlıkların yarısından fazlasını oluşturan borç anlaşmazlıkları gelmektedir. Hükümler bu borçların kaynağı, ne zaman alındığı, tarafların sosyo-ekonomik ve meslekî durumları hakkında maalesef en ufak bir bilgi dahi vermez. Ancak bu vakaların değişmeyen bazı ortak özellikleri vardır. Borç vakalarının tamamında birden fazla dâyin vardır ve bunlar borcun tek seferde ödenmesini talep etmektedir. Medyunun ise bazen on binlerce kuruşa ulaşmış olan borcunu tek seferde ödeyecek gücü yoktur ve çareyi idarî merkeze sığınmakta bulmuştur. Yine hükümlerintamamı alacaklıları tarafından sıkıştırılan medyunların şikâyetleri üzerine ilgili kazalara gönderilmişlerdir ve yerel yetkililerden sorunu aynı yöntemle çözmeleri istenmektedir. Buna göre anlaşmazlık Evahir-i Cemâziyelâhire 1268 tarihinde tüm imparatorluğa ilan edilmiş olan padişah iradesi mucibince çözümlenmelidir. Bahsi geçen irade gecikmiş yıllık faizlerin oranlarını düzenlemekte ve borcun bir seneden beş seneye kadar uygun taksitler halinde ödenmesini buyurmaktadır.¹⁶ Eğer medyunun borcunu tek seferde ödeme imkânı olmadığı mahkeme sonucunda ortaya çıkarsa yerel yetkililer ilgili padişah iradesini tatbik etmekle yükümlü olacaktır.

Tablo 3: Hükümlerde Görülen Anlaşmazlık Türleri

Borç hükümleri borcun niteliği ve taraflar hakkında ayrıntılı yorumlar yapılmasını mümkün kılmasa da bu hükümlerden bazı çıkarımlarda bulunma imkânı yine de vardır. Buna göre medyunların oldukça büyük bir bölümü gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Dâyinlerle ilgili ortaya çıkan tablo ise dinî aidiyetin bu konuda belirleyici olmadığına işaret etmektedir. Hükümlerin büyük çoğunluğu medyun ve dâyinler arasındaki dinî yakınlık ya da farklılığın borç alma-verme ilişkisini etkilemediğini göstermektedir. Bir Müslüman gayrimüslim birine borçlanabildiği gibi bunun tam tersi bir durum da yaygın olarak görülmektedir.

Borç anlaşmazlıklarının neredeyse tamamında sahnede olan erkeklerdir. Kadınlar hükümlerde medyun olarak karşımıza hiç çıkmaz, dâyin olarak ise sadece dört kadın görünür ve bunların tamamı Müslümandır.¹⁷ Alacaklı olan meblağlar hiç de az değildir. Adapazarı kazasından Emine Hatun'un Elhac Edhem'den 2500 kuruş alacağı vardır. Geyve ve Yalakabad kazalarında yaşayan diğer kadınlar ise toplam altı gayrimüslim erkeğe borç vermiştir. Bunlardan Yalakabad'lı Halile Hatun iki gayrimüslim erkekten alacağı olan 4300 kuruşunun peşindedir. Bunlar küçümsenecek rakamlar değildir. Örneğin Halile Hanım bu parayla bulunduğu kazanın Rüstem Paşa mahallesinden bahçeli bir evi iki kez satın alabilecek, 300 kuruşu da cebinde kalacaktır.¹⁸

Borçlanma ile ilgili hükümlerden çıkarılabilecek bir başka sonuç da şudur. Müslüman ve gayrimüslimler borç verme kapasitesi açısından çoğu kez benzer durumdadır. Rakamlar herhangi bir dinî grubun daha yüksek meblağlarda borç verme kapasitesine sahip olduğuna işaret etmemektedir. Borca konu olan meblağa gelince, bu konuda tek bir kişinin borç verdiği taban rakam 60 kuruşken tavan rakam 36.000 kuruşa kadar çıkabilmektedir.¹⁹

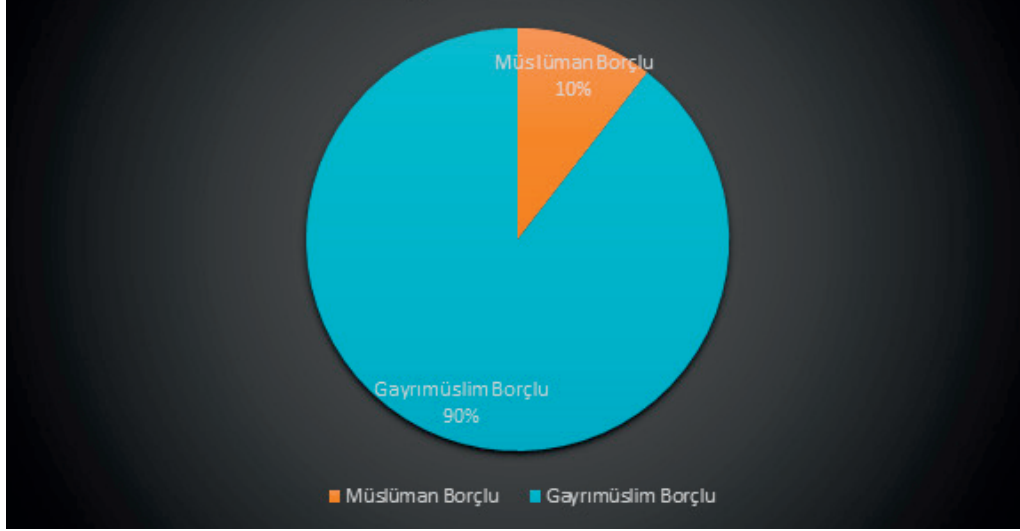
¹⁶ BOA, A.JDVN. 77-73. Bu belge bahsi geçen padişah iradesini revize eden bir belgedir. Revizyonun gerekçesi ise uygulamada bazı sıkıntıların ortaya çıkması olarak açıklanmaktadır. Belgede gecikmiş yıllık faiz oranları yeniden düzenlenmiş, taksitlendirme meselesine ise dokunulmamıştır.

¹⁷ BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 83/316, nr. 182, 41/165, 72/281, 100/395.

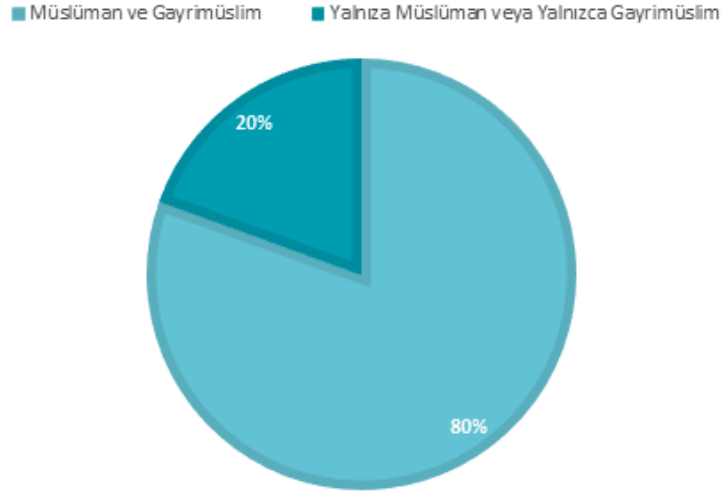
¹⁸ BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 182, 4/10.

¹⁹ BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr.182, 92/359 ve 99/394.

Tablo 4: Borçlu Tarafın Dini

Tablo 5: Borç Verenlerin Dinleri

Anlaşmazlık türlerinin yaşanma sıklığı konusunda ikinci sırada miras anlaşmazlıkları vardır. Bunlarla ilgili şikâyetler ya tarafların mirasın taksimi konusunda yaşadıkları anlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır ya da mirasa konu olan mülkün sonradan başına gelenlerle ilgilidir. Bahsi geçen anlaşmazlıkların çoğu daha önce yerel mahkemede görülmüş ancak çeşitli nedenlerden ötürü burada çözüme kavuşamamıştır. Hükümlerin içeriğinden anlaşıldığı üzere bu davaların neredeyse tamamında şikâyetçi taraf mahkemede haklılığını ispat etmiştir, ancak ya karşı tarafın mahkeme ilamına uymamasından²⁰ ya da davalı tarafın mahkemeye yeni şahitler sunmak istemesi,²¹ mirasın bir bölümünün mahkemede hazır bulunmayan kişileri de ilgilendirmesi,²² mürur-ı zaman ilkesinin dava sonucunu etkileme ihtimali²³ veya merkezin mahkeme ilamını sorunlu bulması²⁴ gibi sebeplerden ötürü davanın yeniden görülmesi istenmiştir. Bir vakada ise hüküm şikâyetten değil yerel mahkemede anlaşan tarafların merkezin bu anlaşmayı onaylaması talebinden kaynaklanmaktadır.²⁵

Miras anlaşmazlıkları diğer anlaşmazlık türleri ile karşılaştırıldığında kadınların görünürlüğünün arttığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu görünürlük miras hakkını aktif rol alarak aramak şeklinde değil daha çok dava hakkını bir vekil aracılığıyla kullanma şeklinde karşımıza çıkar. Bu vakalarda kadınlar mahkemede bizzat hazır olmak yerine çoğunlukla bir erkek vekil tarafından temsil edilmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin Taraklı kazasından Hanife Hatun kocasının vefatıyla küçük oğluna intikal eden ve kuması Emine Hatun tarafından gasp edilen mîrî arazi üzerindeki hakkını üvey oğlunu vekil tayin ederek aramaktadır. Arazi üzerindeki hak savaşında davalı Emine Hatun da mahkemede bizzat hazır bulunmamış, işlerini belgede yakınlık derecesi

20 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 22/91, nr. 182, 4/10, 35/145, 37/151, 48/194.

21 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 182, 12/50.

22 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 42/62.

23 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 108/410.

24 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 66/244.

25 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 55/205.

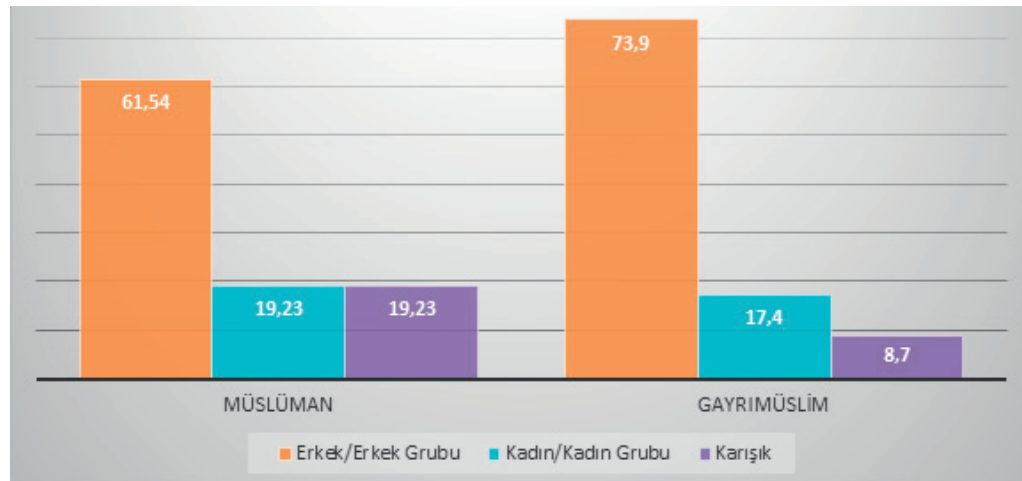
hakkında bilgi verilmeyen Mehmed Şakir adında biriyle görmeyi tercih etmiştir.²⁶ Yine Hendek kazasından Ayşe ve ananesi Havva gasp edildiğini iddia ettikleri mülk miraslarının peşine Mustafa adlı bir vekil aracılığıyla düşmüştür. Şikâyetçi olduğu kişiler ise üvey dedesi İbrahim ve kızı Fatma'dır. Anlaşmazlık henüz mahkemeye intikal etmemiştir. Davacı tarafın elinde şimdilik sadece şeyhülislamlık makamından aldıkları fetva vardır ve bu fetva uyarınca "ihkâk-ı hakk" talep etmektedirler.²⁷ İzmit kazasına bağlı Değirmendere köyünde yaşayan Ümmügülsüm de kocasından kendisine ve "mecnûne" kızına intikal eden bir bab mağaza ile kestane ve fındık bahçesini yeni kocası ve vekili Osman aracılığıyla kardeşi Ahmet'ten dava etmiştir.²⁸ Son olarak Adapazarı kazasından Nefia ve Zehra adlı kız kardeşler ve anneleri Fatma'yı mülk miraslarının konu olduğu mahkemede kızların amcaları Mehmed Şükrü Bey temsil etmektedir. Kızlar ve anneleri Hocasade mahallesindeki bir bab mülk menzili vekilleri aracılığıyla daha önce Züleyha bint-i ElhacAhmed'in çeşitli emlakten oluşan mülk hisseleriyle mübadele etmiştir. Ancak Züleyha mahkeme ilamıyla onaylanan takas işleminden bilinmeyen bir sebeple pişmandır ve mülklerine "müdahale" etmeye devam etmektedir. İzmit kaza mahkemesinde görülen davaya Züleyha da bizzat katılmamış, kocası Ahmed'i tevkil etmiştir.²⁹

Şikâyetle bulunma veya mahkemeye çıkma süreçlerinde sorunlarını bir erkek vekil aracılığıyla çözmek isteyen sadece Müslüman kadınlar değildir. Yine İzmit kazası sakinlerinden Anklice adlı gayrimüslim kadın babasından kendisine intikal eden bakkal dükkânı ve nakit paradaki hissesini erkek kardeşi Dimitri'nin gölgesinde aramaktadır. Anklice'nin tercihinde davanın İstanbul'da görülmesi etkili olmuş mudur bilinmez, ancak İzmit-İstanbul yolu diğer kız kardeşi Sultana'yı korkutmamıştır. Sultana belki de davalı taraf kendi kocası olduğu için onca yolu göze almış ve duruşmaya bizzat katılmıştır. Üç kardeş bakkal dükkânını kendilerinin izni dışında satan, nakit paranın bir kısmını da merhumun borçlarını ödemek üzere alacaklılara dağıttığını iddia eden damattan şikâyetçidir.³⁰

Bölge halkını idarî merkezle muhatap olmak zorunda bırakan anlaşmazlıkların önemli olan bir diğeri mîrî arazi anlaşmazlıklarıdır. Bu vakalarla ilgili hükümler bölgede toprak sahipliği örüntüsünün ve toprağın kullanım biçimlerinin anlaşılması açısından oldukça değerlidir. Bahsi geçen şikâyetler, hisseli arazilerin bölgede önemli bir paya sahip olduğuna işaret etmektedir. Şikâyetlerin % 57'si birden fazla kişi tarafından tasarruf olunan hisseli arazilerle ilgilidir. Bu arazilerin yarısından fazlası hissedarlara miras yoluyla, bir kısmı da satın alma (ferağ) yoluyla geçmiştir. Tek bir kişi tarafından tasarruf edilen arazilerle ilgili şikâyetlerin mîrî arazi şikâyetleri içindeki payı ise % 43'tür. Bu arazilerin büyük bölümünün sahiplerinin eline ne şekilde geçtiği hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Az bir bölümünün ise sahiplerinin eline yine intikal yoluyla geçtiği anlaşılmaktadır. Bölge halkını zaman zaman birbirine düşüren araziler sadece tarım arazileri değildir. Üzerinde bağcılık ve meyvecilik yapılan mülk araziler de sıcak kavgaların konusu olmuştur. Menzil ve zahire gibi çeşitli emlak ve eşyaya yapılan müdahaleler de yine mülk anlaşmazlıkları kategorisinde sayılabilir.

Anlaşmazlıklara bir bütün olarak dönülecek olursa kadınların miras anlaşmazlıklarında -perde arkasından olsa da- göze çarpan görünürlüklerinin genel tablo dikkate alındığında aynı ölçüde dikkat çekici olmadığı görülür. Tablo 6 ve 7'den de anlaşılacağı üzere gerek şikâyetçi gerekse davalı taraf olarak kadınlar erkeklerle nazaran daha az sahnededir. Özellikle şikâyetle bulunma söz konusu olduğunda gayrimüslim erkekler gayrimüslim kadınlardan bariz bir şekilde daha ön plandadır. Davalı olma durumu göz önüne alındığında ise Müslüman ve gayrimüslimler açısından tablo daha fazla benzeşmektedir.

Tablo 6: Şikâyetçilerin Dinleri ve Cinsiyetleri

26 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 22/91.

27 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 27/105.

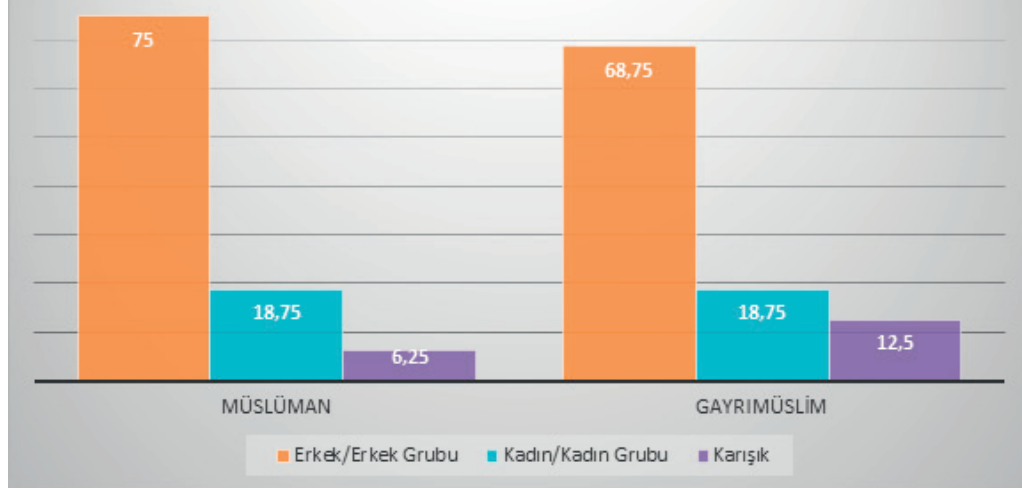
28 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 66/244.

29 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 182, 48/194.

30 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 42/162.

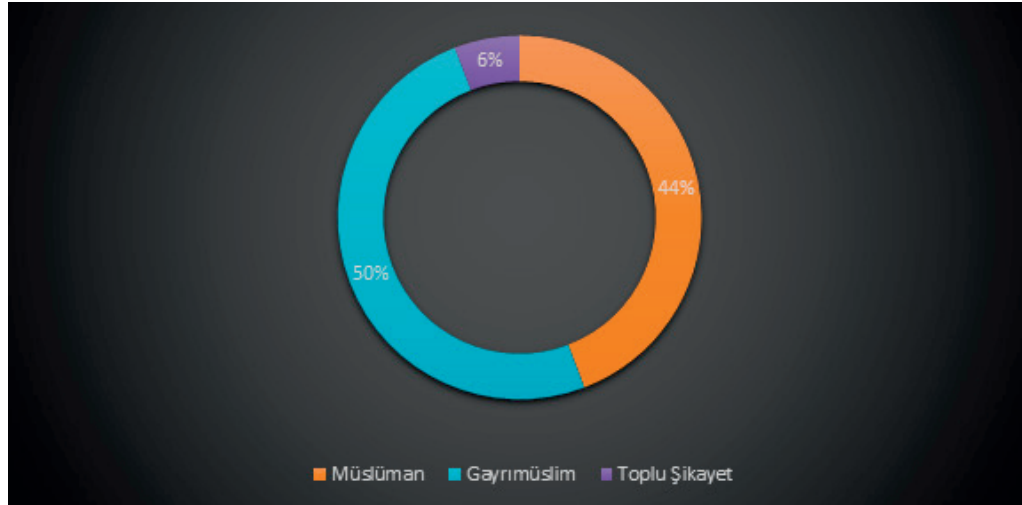
Tablo 7: Davalıların Cinsel Aidiyetleri

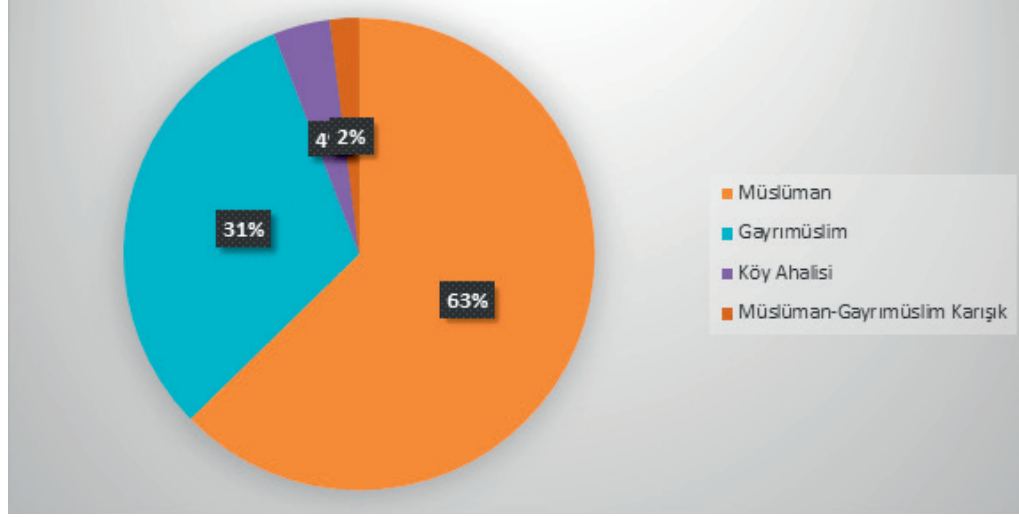

Erkek ve kadınların hak arama veya dava edilme oranlarındaki bu dikkat çekici farklılığın çeşitli sosyo-ekonomik nedenleri olabilir. Erkeklerin ekonomik ve sosyal hayatta ön planda olmaları, şikâyetle bulunmak ve mahkemeye çıkmak gibi konularda kadınlara nazaran daha kolay inisiyatif alabilmeleri, kadınların mevcut ekonomik, aile içi ve toplumsal pozisyonlarının onları daha tutuk davranmak zorunda bırakmış olabileceği gibi etkenler bu farklılığın sebepleri olarak izah edilebilir.

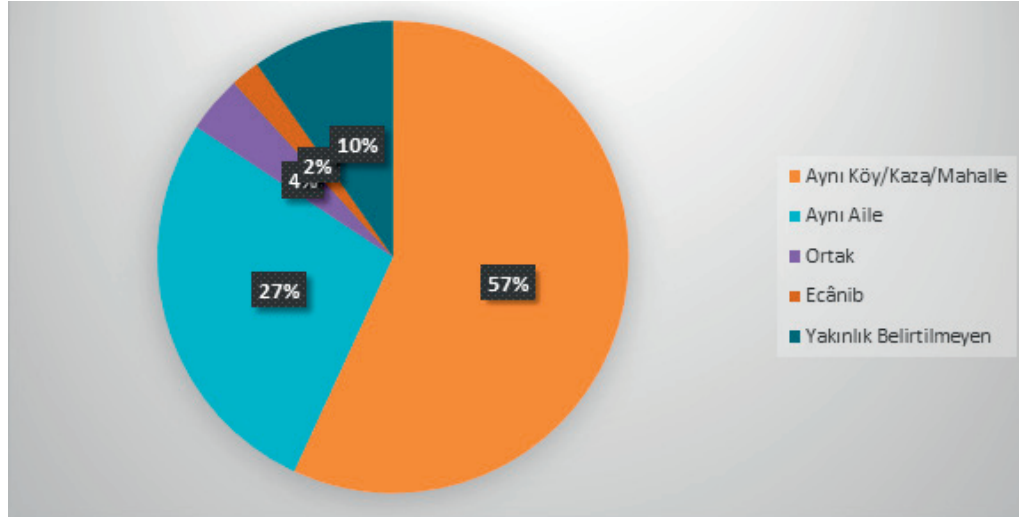
Hak arama veya dava edilme konusunda taraflar dinî aidiyetleri açısından incelendiğinde ortaya çıkan tablo ise şöyledir. Müslüman ve gayrimüslimler birinci durumda benzer oranlarda inisiyatif almışlardır. Gasp edilen ya da gasp edildiğini düşündükleri hakları konusunda iki taraf da oldukça aktiftir. Ancak bu dengeli dağılım davalı tarafın dini söz konusu olduğunda ibre Müslümanlardan yana oynamaktadır. Tablo 9 Müslümanlara yönelik yapılan şikâyetlerin gayrimüslimlere yönelik yapılan şikâyetlerden iki kat fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Şikâyetçilerin Dinleri

Tablo 9: Davalıların Dinleri³¹ • •

Hükümler son olarak davacı ve davalıların yakınlık dereceleri açısından incelendiğinde anlaşmazlıkların daha çok aynı yerleşim yerini paylaşan kişiler arasında vuku bulduğu görülmektedir. Bunu aile üyelerini karşı karşıya getiren anlaşmazlıklar takip etmektedir. Bahsi geçen anlaşmazlıkların kaynağı ise vakaların neredeyse tamamında miras taksimi ya da mirasa konu olan emlakın sonradan başına gelenlerdir.

Tablo 10: Davacı-Davalı İlişkileri³² • • •

Aile üyelerini karşı karşıya getiren miras anlaşmazlıklar her zaman murisin ölümünden hemen sonra gerçekleşmemiştir. Evâhir-i Ramazan 1275 tarihli hükümde özetlenen miras anlaşmazlığı bunun örneklerinden biridir. Hendek kazasına bağlı Arap İmam Mahallesi sakinlerinden Mehmed ölünce emlakı karısı Havva ile çocukları Süleyman, Mustafa ve Meryem'e intikal eder. Belgeden açıkça anlaşılacağı üzere mirasa konu olan emlak aile üyelerini mahkemelik edene kadar araya bazı önemli olaylar girmiş, Süleyman, Meryem ve Mustafa sırasıyla vefat etmiş, anne Havva bir başkasıyla evlenerek Fatma adında bir kız çocuğu dünyaya getirmiştir. Hatta aradan o kadar uzun zaman geçmiştir ki Fatma babası Kürt İbrahim ile birlikte bahsi geçen emlake el koyacak kadar büyümüştür. Ailenin kalan üyelerini karşı karşıya getiren de işte bu "fuzuli zabt" olayı olmuştur. Havva diğer torunu Ayşe (oğlu Mustafa'nın kızı) ile birlikte yeni kocası İbrahim ve kızı Fatma'dan şikâyetçidir. Bu vakadaki şikâyet makamı olan Dîvân-ı Hümâyûn hikâyesinin "zabt"tan önceki kısmını dikkate almaz. Hüküm baba ve kızın söz konusu emlake el koymasından mülk emlakın dava edilmesinde zaman aşımı olan on beş yılın geçmemiş olmasını şart koşar. Mesele merkeze yansıtıldığı gibiyse ve "zabt" olayı üzerinden on beş sene geçmediyse yerel mahkeme Havva ve Ayşe lehine karar verecektir.³³

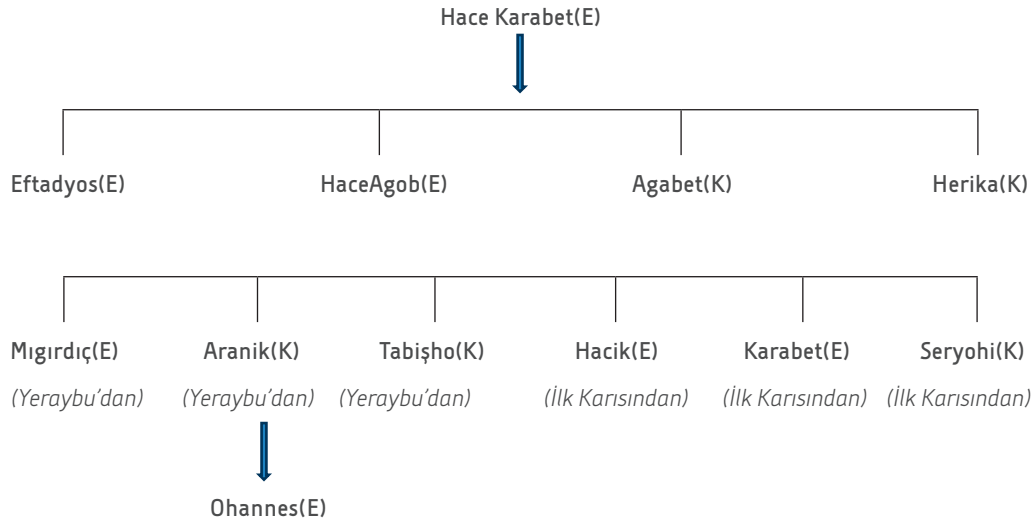
31 ** Borç anlaşmazlıkların davalıların dini aidiyetleri Tablo 4'te gösterildiğinden buraya dâhil edilmemiştir.

32 *** Borç anlaşmazlıkları hükümler medyunun borç verenlerle ilişkisi hakkında her zaman sessiz kaldığından tabloya dâhil edilmemiştir.

33 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 27/105.

Miras taksiminin murisin ölümünden uzunca bir süre geçtikten sonra aile içi anlaşmazlığa dönüşmesine bir diğer örnek Kaymas kazasına bağlı ...Ahmedköyü'nde geçmektedir. Köy sakinlerinden Hacı Karabet vefat edince bir bab mülk menzili ve bir kıta mülk üzüm bağı oğulları Eftadyos ve HacıAgob ile kızları Agabet ve Herika'ya intikal eder. Ancak miras bu olayda da varisler arasında derhal kavgaya dönüşmez. Belgede Hacı Karabet'in ölümü ile miras anlaşmazlığının vukuu arasında geçen süre hakkında netbir bilgi verilmez ancak bu süre zarfında ailede ciddi bir yaprak dökümü yaşanmıştır. Önce HacıAgob vefat eder ve mezkur miras üzerindeki hissesi vefat eden karısından olan çocukları ile hali hazırdaki karısı Yeraybu ve ondan olma çocuklarına geçer. Daha sonra Yeraybu'dan doğma Mıgırdıç vefat eder ve hissesi annesi ile öz ve üvey kardeşlerine geçer. Sırada Yeraybu vardır. Onun hisseleri üzerindeki hak sahipleri öncekiler kadar çok değildir. Hisseleri üzerindeki hak kızları Aranik ve Tabişho'ya geçer. Ölüm meleğinin bir sonraki hedefi ise ilk mirasçılardan olan Hacı Karabet oğlu Eftadyos'dur. Büyük amcanın iki mirasçısı kalmıştır: kız kardeşleri Agabet ve Herika. Ailedeki kayıplar burada sona ermez. Bir süre sonra Aranik de vefat eder ve hissesi oğlu Ohannes'e kalır. Anlaşmazlık işte tam bu noktada baş gösterir. Sağ olan mirasçıların tümü (Herika, Agabet, Hacı, Karabet ve Seryohi) Ohannes ve halası Tabişho'nun hisselerini de zabt ederek "*kendilerine teslimden imtinâ*" etmektedir. Hala ve yeğen kendilerini mirastan mahrum etmeye kalkışan aile üyelerini İzmit mahkemesinde dava ederler ve HacıKarabet'ten müteselsil olarak kendilerine intikal eden hisselerin meşru mirasçısı olduklarını makbul kimselerin şahadetleriyle ispat ederler. Ne var ki iddialarını şahitlerle ispatlamak hisselerini geri almaya yetmeyecek gibi durmaktadır. Belgenin sonlarında Ohannes ve Tabişho'nun hisselerini "*on beş seneden beri dava etmeyip sükût*" ettikleri ifade edilmektedir. Yine de bu durumun "*mahallinde şer'lerü'ye*" olunması ve etraflıca araştırılması gerekmektedir. Evâhir-i Rebiulevvel 1280 tarihli hüküm yerel yetkililerden bu durumu araştırmalarını ister. Hala ve yeğen buluğa erip "*davaya kadir ve kadire olduktan sonra*" on beş sene geçmediyse hisseleri kendilerine teslim edilecektir.³⁴

Şekil 1: 410 Numaralı Hükümde Mirasçıların Yakınlıkları

Sonuç

Bu çalışma 1858-1864 tarihli Anadolu Ahkâm Defterleri'ne yansıdığı şekliye Kocaeli Sancağı'nda yaşanan anlaşmazlıkları ele almıştır. İlgili anlaşmazlıklar neticesinde sancağa gönderilen hükümlerin analizi anlaşmazlıkların hangi kazalarda yoğunluk gösterdiğini ve sıklıkla karşılaşılan anlaşmazlık türlerini ortaya koymuştur. Buna göre sancaktan en fazla şikâyet İzmit ve Adapazarı kazalarından yapılmıştır. Bölge halkını idarî merkeze başvurmak zorunda bırakan en önemli sorun ise kişiler arası borç anlaşmazlıklarıdır. Neredeyse tamamen erkek aktörlerin sahnede olduğu borç anlaşmazlıklarında borçlu taraf çoğunlukla gayrimüslimlerdir. Borç verenlerin dini aidiyetleri ise çok daha heterojendir. Borç anlaşmazlıklarının çözüm şekli her defasında aynıdır. Yerel yetkililerden bu anlaşmazlıkların borçların uygun sürelerle taksitlendirilmesini buyuran düzenlemeye göre çözülmesi istenmiştir.

Borç anlaşmazlıklarını sırasıyla miras anlaşmazlıkları ve mîrî arazi-mülk anlaşmazlıkları takip eder. Miras anlaşmazlıkları kadın aktörlerin görünürlüklerinin arttığı vakalardır. Ancak anlaşmazlığa taraf olan kadın ak-

34 BOA, Anadolu Ahkâm Defteri, nr. 181, 108/410.

törlerin çoğu sahnede aktif rol almak yerine işlerini bir vekil aracılığıyla halletmeyi tercih etmişlerdir. Genel tablo ise erkeklerin gerek şikâyetçi gerekse şikâyet edilen taraf olarak çok daha ön planda olduğunu göstermektedir. Taraflar dinî aidiyetleri açısından incelendiğinde ilk durumda taraflar arasında büyük bir farklılığın göze çarpmadığı görülür. İkinci durumda ise tablo değişir ve Müslümanlara yönelik yapılan şikâyetlerin yoğunluğu göze çarpar.

Hükümler son olarak anlaşmazlığa taraf olanların yakınlık dereceleri açısından incelendiğinde şunlar söylenebilir. Anlaşmazlıklar aile içinde olduğu gibi birbiriyle ilgisi olmayan (*ecârib*) kişiler arasında da olabilmektedir. Ancak aynı aileden olmak veya aynı yerde ikamet etmek gibi mekânsal yakınlığın ve sosyal münasebetlerin daha yoğun olduğu kişiler arasındaki ihtilaflar çok daha fazladır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, Anadolu Ahkâm Defterleri, nr. 181-182

BOA, A.İDVN. 77-73.

Kitap ve Makaleler

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-i Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, C.3, S.5, 2005, ss.107-139.

Genç, Mehmet, "İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti", *Sosyoloji Yıllığı, Kitap 11, Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, (ed.) Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2004, ss. 287-294.

Günay, Ramazan, "Diyarbakir Ahkâm Defterleri ve Muhtevaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S. 45, 2013, s. 290-307.-Günay, Ramazan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevaları ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013/1, ss. 9-29.

Kuzucu, Kemalettin, "19. Yüzyıl Ortalarında Kocaeli Sancağı ve bir Tanzimat Bürokratinin Yolsuzluğu", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, ss. 655-674.

Kütükoğlu, Mübahat, "Mühimme Defteri", *TDVİA*, C. 31, 2006, ss. 520-521.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1984.

Subaşı, Turgut, "Sultan Abdülmecid Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2014, s. 647-662.

Tosun, Fatih Sadık, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 32, 2012, ss. 81-97.

Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1888.

XIX. Yüzyılda Kocaeli Yöresinde Sigortacılık Faaliyetleri

Yunus ÖZGER *

Giriş

İnsanoğlu doğadan gelen tehditlere karşı kendisini güvende hissetme refleksiyle donatılmıştır. Nitekim Maslow'un beş kademeli ihtiyaçlar hiyerarşisinde emniyet ve güven duygusu, en şiddetli ihtiyaç olan fizyolojik ihtiyaçlardan hemen sonra gelmektedir.¹ İnsanlık tarihi, bu güven ihtiyacını karşılamak üzere hemen her devirde farklı metotlar geliştirmiştir. Gerçekte sigortacılık sistemi de böylesi bir emniyet ve güven ihtiyacından doğmuştur, nitekim Osmanlı ve İslam coğrafyasında sigorta kavramı, emniyetlerimizle aynı kökten gelen "teminat" sözcüğüyle ifade edilmiştir.

Dünyada sigortacılık sektörü umumiyetle deniz ticaretinin geliştiği Avrupa liman şehirlerinde zuhur etmiştir. Bazı araştırmacılar, ticari sigortanın ilk olarak Portekiz'de ortaya çıktığını ileri sürerler. Bir kısım araştırmacılara göre ise İspanya ve Flander'in adı öne çıkar. Dünyada bilinen ilk sigorta poliçesinin 1347'de Cenova'da yapıldığı kabul görür. Yine aynı bölgede 1435'te Barselona'da ilan edilen fermanın ilk deniz sigortası olduğu söylenir.² Sigortacılık Batı dünyasının aksine İslam coğrafyasına oldukça geç bir dönemde girebilmiştir. Bunun sebepleri üzerinde yoğunlaşanlar, tartışmanın meselenin İslam fihriındaki yerini tespit etme çabalarından kaynaklandığını ileri sürerler. Sigorta mevzusunu direkt ele alan ayet ya da hadislerin bulunmaması, onun fıkhındaki yeri münazaralarını günümüze kadar getirmektedir.³

İslam coğrafyasında sigortayla ilgili ilk fetva ancak 1830'larda gündeme getirildi. Meseleyi ele alan ilk hukukçu 1836 yılında vefat etmiş olan İbn-i Abidin olup, sigortanın caiz olmadığını ileri sürmüştür.⁴ Bu hüküm, çok uzun yıllar yeniden tartışmaya açılmamıştır. Ancak 1950 sonrasında eleştirilerek, metot açısından sorgulanmaya başlamıştır. M. A. Zerka gibi İslam hukukçuları, bu dönemde meseleye "din haram kılmadıkça her şeyin mubah olması esastır" ilkesi açısından bakmıştır. İslam dininin insanları daha önce bilinen ve uygulanan akitler çerçevesi içine hapsedmediğini ileri süren Zerka, İslam hukukunun sözleşme sistemine, bunun genel şartlarına aykırı olmadığı müddetçe, içinde yaşanan asrın ihtiyaçlarının sevk ettiği yeni sözleşmeler yasaklanmamıştır ve sigorta da yeni bir sözleşme türüdür demiştir.⁵ Sigorta konusundaki tartışmalar bu iki minval üzere halen canlılığını korumaktadır.

Osmanlı'nın sigortacılıkla tanışmasını, Osman Nuri Ergin Kırım savaşı ile ilişkilendirir. Sektöre ilk rağbetin, ticaretle uğraşan gayrimüslimlerden geldiğini ifade eder. Müslümanların sektöre ilgilerini, kaza ve kader anlayışlarına bağlı olarak izah eder. Ancak İstanbul'da ortaya çıkan büyük yangınlar sonrası, bu düşüncelerin değiştiğini ileri sürer.⁶ Gerçekte sigortacılık, dünyadaki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı coğrafyasında da dış ticaretle bağlantılı olarak gelişmeye başlamıştır. İstanbul başta olmak üzere İzmir ve benzeri yabancı nüfusun bulunduğu liman şehirlerinde yangın ve hayat sigortasının ivme kazandığı anlaşılmaktadır.⁷

* Prof. Dr. Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yozgat. e-posta: yunusozger@yahoo.com

1 Cemalettin Parilti, "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı", *Kamu İş - İş Hukuku Ve İktisat Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, Ankara 1999, s. 269.

2 W R, Vance, "The Early History of Insurance Law", *Columbia Law Review*, Vol. 8, No. 1 (Jan., 1908), p.6, 10.

3 Yunus Özger, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Millî Yapılanma: Osmanlı Sigorta Şirketi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.38.

4 Tefik Ali Vehbe, "Çağdaş Hukukta ve İslam Hukukunda Sigorta", çev. Servet Armağan, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sayı 10, İstanbul 1973, s.93.

5 M. A. Zerkâ, "İslam'a göre Sigorta", İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta, çev. Hayreddin Karaman, İz yayıncılık, İstanbul 2011, s.215.

6 Osman Nuri Ergin, bu konuda şöyle der: "... her halde Avrupa ile epeyden epeye münasebât ve muamelâtımız başladıktan yani Kırım muharebesinden sonra olması ve ibtida gayrimüslim anasır ve ashâb-ı emlak tarafından rağbet edilmiş bulunması ağıle-i ihtimaldir...", bkz. Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Cilt III, Dersaadet 1330, s.807.

7 Songül Gül, "Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 40, sayı 3-4, Ankara 2000, s.65; Murat Baskıcı, "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası:1860-1918", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 57, sayı 4, Ekim-Aralık 2002, s.2.

Osmanlı'da idare merkezi İstanbul olan ve bu yönüyle ilk yerli sigorta şirketi olarak tanımlanan Osmanlı Sigorta Şirketi, yukarıda sayılı nedenlere bağlı olarak ancak 1893 yılında Sultan II. Abdülhamid zamanında kurulabilmiştir. Ancak bu durum, Osmanlı'nın sigortacılıkla tanıştığı tarihin bu yıl olduğu anlamına gelmez. Nitekim uluslararası ticarete bağlı olarak Osmanlı şehirlerinde sigortalı işlem örneklerine çok daha önceki yıllarda rastlanılabilmektedir. Osmanlı arşivlerinde tespit edilen sigortalı işlemle ilgili eski vesikalardan birisi Sultan III. Mustafa devrine aittir. 1773 tarihli vesika, Selanik ve Karaağaç iskelelerindeki arpanın Fransız gemileriyle sigortalı olarak İstanbul'a taşınmasıyla ilgilidir.⁸ Aralarındaki mesafenin çok fazla olmadığı iki Osmanlı şehri arasındaki ticari nakliyatın Fransız gemileriyle yapılıyor olması ayrıca tartışılacak bir mevzudur. Esasında bu örnek bile, Müslümanların sigortayla ilgilerini izah edecek niteliktedir. Bu durum, bazı Batılı araştırmacıların ülkelerin sigortayla tanışmalarını sanayileşmelerine⁹ bağlayan tezlerini teyit eder niteliktedir.

Ticari ilişkiler bağlamında gelişen sigorta sektörü, XIX. Yüzyılda Osmanlı piyasasında aktif rol oynamıştır. Sultan Abdülaziz zamanına gelindiğinde 1868'li yıllarda İstanbul'da on altı yabancı sigorta şirketi vardı. Bunlar arasında The Royal, British and Foreign, Le Phenix şirketleri de vardı. İngiliz "Sun", "Northern" ve "North British" şirketleri 1872 yılında, Fransız "La Fonciere" ise 1878'de İstanbul'da faaliyete başladılar. Kocaeli yöresinde de aktif sigortacılık yapan Fransız "Union de Paris" şirketi ise 1891'de İstanbul'da acente açtı.¹⁰ Böylece ilk sigortacılık faaliyetleri başlamış oldu. 1894'te İstanbul ve Anadolu'da deniz nakliyat sigortasında toplam 40, yangın sigortasında 45, hayat sigortasında 35 ayrı şirket faaliyet gösteriyordu.¹¹ II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908'de Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunan sigorta şirketi sayısı 120 civarındaydı.¹² Yangın sigortası sektöründe 1889'da 14 şirket faaliyet gösterirken, 1911 yılında 61'e ulaştı. 1913 senesinde yaklaşan cihan harbi dolayısıyla şirketler piyasadan çekilmeye başladı.¹³ İttihat Terakki yöneticilerinin ekonominin millileştirilmesi politikaları doğrultusunda 1914'den sonra sigorta alanında kapitülasyonlardan kurtulma girişimleri başladı. Milli sigorta şirketlerinin kurulması sağlandı.¹⁴

1. Kocaeli Yöresinde İlk Sigortacılık Faaliyetleri

1877 yılında müstakil bir mutasarrıflık olarak idari ünitelerde yer alan İzmit Sancağı, merkez kaza dışında Adapazarı, Karamürsel, Yalova, Geyve ve Kandıra kazalarından ibaretti. Sancağa bağlı toplam beş kaza, on bir nahiye ve bin yüz beş adet köy yerleşmesi vardı.¹⁵

Kocaeli bölgesinde en eski sigortacılık faaliyetine 1836'lı yıllarda Kefken'de rastlanılmaktadır. Bu tarihte Karadeniz'de kereste yüküyle seyreden bir gemi Kefken önünde karaya oturmuştur. Gemi sigortalı olduğundan Sicilyateyn maslahat güzarı, bir takrir vererek kurtarılan eşyanın sigortacıya verilmesini talep etmiştir.¹⁶ Esasında Kefken, yılın bazı dönemlerinde sıkça gemi kazalarına şahit oluyordu. Kaza sonrası batan gemilerdeki eşyanın kurtarılması için pek çok girişim yapılmaktaydı. Bunu bir düzene koymak isteyen Osmanlı hükümeti, 1880 yılı sonlarında Karadeniz'de sınırları belirli bir alanda enkaz çıkarma imtiyazını on yıllık süreyle Fransız tüccar Mösyö Alfons Perciyot'a verdi. Kaptanıderya Rasim Paşa ile Mösyö Alfons arasında imzalanan imtiyaz sözleşmesi on sekiz maddeden ibaretti. Birinci maddeye göre, Karadeniz boğazında denize gömülü bulunan ve işe yarayabilen her türlü emtia ve eşyayı denizden çıkarma imtiyazı Mösyö Alfons'a verilmiştir. On yıllık süre zarfında Mösyö Alfons'un araştırma yapacağı alanın hududu, Karadeniz boğazının Rumeli fenerinden Rumeli sahilinde yer alan İğneada'ya ve Anadolu fenerinden Anadolu sahilinde yer alan Kefken Adası'na kadar sınırlandırılmıştı. Çıkarılacak eşyanın kıymeti hükümet ile imtiyaz sahibi arasında taksim edilecek ve bunun % 60'ı imtiyaz sahibine % 40'ı ise hükümet adına bahriye hazinesine verilecekti. Sigortalı gemilerin bu tür kazaya uğraması halinde, sigorta şirketlerinin arama ve kurtarma ve çıkarma isteklerine imtiyaz sahibinin müdahale hakkı bulunmayacaktı.¹⁷ Böylece bölgede sigorta şirketlerinin, arama kurtarma çalışmalarına katılımı önündeki engeller ortadan kaldırıldı.

Yaşanan gemi kazalarının önüne geçmek için muhtelif tarihlerde çeşitli girişimlerde bulunulmuştu. Ereğli'ye dalga kıran ve Ereğli ile birlikte Kefken'e bir tahlisiye yapılması sürekli gündeme getirilmişti. En son 1908 yılı Şubat'ında 800 ton kömür yüklü bir geminin kayalar üzerine oturması nedeniyle mesele yeniden

8 BOA. C. İKTS. (Cevdet İktisat), 5/224, 3 Mayıs 1773.

9 R. Clyde White, "The Social Insurance Movement", *Journal of The American Statistical Association*, vol. 38, No 223, (Sep.1943), USA 1943, s.363.

10 H. Cemel Ezerdi, *Sigortacılığımızın Tarihi*, İstanbul 1998, s.26.

11 Baskıcı, "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası", s.7.

12 Haydar Kazgan, Alkan Soyak, Murat Koraltürk, *Cumhuriyetin 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz*, İstanbul 1998, s.72.

13 Hüseyin Akbulut, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Sigortacılık", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.201.

14 Gül, "Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları", s.66.

15 Bülent Çırık, "II. Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmit Sancağı (1908-1910)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s.893.

16 BOA. C. HR. nr. 99 / 4918, 7 Şaban 1252 [17 Kasım 1836].

17 .. BOA. Y. A. RES. nr. 9 / 53, v.1, 16 Kânünievvel 1296 [28 Aralık 1880].

gündeme taşınmıştı. Ereğli belediye reisi Dizdarzade Yakup Bey, durumu Bahriye Nezaretine bildirmiş ve çözüm olarak Ereğli ve Kefken'de birer tahlisiye mevkiinin kurulmasının aciliyetini arz etmişti.¹⁸

Kocaeli yöresinde sigortacılıkla ilgili ikinci en eski belge ise Kırım savaşı dönemine aittir. 1854 yılına ait bir vesikada Avusturyalı tüccara ait gemilerin Avusturya sigortasına bağlı olarak Karadeniz'de taşımacılıkyap-tıkları anlaşılmaktadır. Mezkûr tarihte iki Avusturya gemisi hava muhalefeti nedeniyle Karadeniz sahilinde kaza yapmıştı. Gemiler Avusturya sigortasından sigortalı olduklarından şirketin İstanbul'da ikamet eden acentesi Mösyö Pardo, hükümetten aldığı izinle tayin ettiği bir vekil aracılığıyla, derhal olaya müdahil ol-muş ve kazazede gemilerin kurtarılması işlemlerini başlatmıştı. Mevzuata göre bu tür kazalarda sigorta şirketi yetkilisine muayyen bir süre izin veriliyor ve yetki alanı da tespit ediliyordu. Bahsedilen vekil Cozepo Karsiya, verilen süre zarfında işlemleri icra etmiş ancak tamamlayamamıştı. Bu nedenle Mösyö Karsiya, şirketlerine bağlı gemilerin bu türden yeni bir kaza yapma ihtimallerini gündeme getirerek, Karaburun ve Yeniköy'den ibaret yetki alanının İzmit ve Bolu bölgesini de kapsamasını talep etmiştir.¹⁹ Kocaeli yöresinde bu türden dolaylı sigortacılık işlemleri yanı sıra doğrudan şirketler tarafından yapılan sigortacılık faaliyet-leri de vardı.

2. Kocaeli Yöresinde Faaliyet Yapan Sigorta Şirketleri

Osmanlı arşiv vesikalarına göre XIX. Yüzyıldan itibaren Kocaeli yöresinde aktif sigortacılık faaliyeti yapan üç yabancı ve bir yerli sigorta şirketi vardı. Bunlar; Paris merkezli *Le'-economy International Sigorta Şirketi*, yine Paris merkezli *Union de Paris Sigorta Şirketine Amerikan Hard Ford Sigorta Şirketi* idi. Yörede şube ve acentesi olan tek yerli şirket ise Osmanlı Sigorta Şirketi idi. Söz konusu şirketler ve yaptığı işlemler kısaca şu şekildedir:

1. Le'economy International Sigorta Şirketinin Faaliyetleri

Le'-economy International Sigorta Şirketi, Fransa'nın himayesinde merkezi Paris olarak teşekkül etmiş-ti.²⁰1890'lardaGebze'de bir şube açarak sigortacılık işlemleri yapmaktaydı. Ancak 1893 yılında milli bir şirket şeklinde teşekkül eden Osmanlı Sigorta Şirketinin faaliyete başlaması üzerine bu türden yabancı şirketlerin etkisinin azaltılması istendi. Hükümet bu bağlamda yabancı şirketleri zapt u rapt altına almak için tüzük ça-lışması başlattı. Bu süre zarfında da diğer şirketlere tercihen sigorta işlemlerinin Osmanlı Sigorta Şirketince yürütülmesinin yaygınlaştırılması için tamim gönderdi. 1887 tarihli tüzük bir türlü yürürlüğe giremediğinden diğer pek çok şirkette olduğu gibi bu şirketin faaliyetlerine de izin verilmedi. Ancak yerli sigorta şirketi olan Osmanlı Sigorta Şirketinin sigorta ücretlerinin pahalı olması nedeniyle alternatif olarak faaliyete geçen bu şirketlere yöre halkı büyük rağbet göstermekteydi.²¹

Şirket idaresi, sadarete gönderdiği bir resmi yazıyla Gebze şubesinin faaliyetlerinin engellenmemesini istedi. Ancak hükümet, "... bumisillü kumpanyaların tekessür etmesi ve ahali tarafından dahi rağbet gösterilme-sinden dolayı..." endişe duyuyordu.²²Çünkü bu tarihlerde yukarıda ifade edildiği gibi İstanbul ve Anadolu'da deniz nakliyat sigortasında toplam 40, yangın sigortasında 45, hayat sigortasında 35 ayrı şirket faaliyet gösteriyordu.²³

Bunların sermayeleri ve işlemlerinin ne surette cereyan ettiğinin bilinmiyordu. Bu da çeşitli yolsuzluklara neden oluyordu. İstanbul şehremaneti de bu durumun kontrol altına alınmasının defaetle istemişti. Ticaret ve Nafia nezaretiyle konuyla ilgili birçok yazışma yapıldı. Nezaret, yabancı ülkelerde kurulu anonim şirketlerin, Osmanlı coğrafyasında işlem yapabilmesi, şube ve acenteler açabilmesinin ancak hükümetin vereceği izne bağlı olduğunu cevap olarak vermişti. Ayrıca Osmanlı topraklarından öteden beri faaliyet yapan tanınmış anonim şirketlerin dahi şube ve acentelerinin de tayine edecekleri vekiller aracılığıyla nezarete müracaat et-mek zorunda oldukları ve nezaret dairesinde tutulacak deftere evsaf ve isimlerinin yazılı olacağı ve yasal ikametgâhlarının bildirilmesi gerektiği hatırlatılmıştı. Bütün bunların tüzük hükümleri gereği olduğunu söy-leyen bakanlık, elçiliklerin buna itiraz etmeleri nedeniyle işlerin bir türlü yoluna konulamadığını söylemiştir. Hariciye Nezareti, sefaretleri ikna için uğraşmış ise de uzun bir süre cevap alınamamıştır. Dış İşleri ve Ticaret

18 "... sefâinin Ereğli sâhilinde'tmîn-i selâmetleri için mahall-i mezkûrde bir dalgakıran inşâsı ve bunun bed'en ve hitâm-ı inşâsına kadar tedâbir-i tahlisiyeden olmak üzere Kefken ve Ereğli'de bir tahlisiye mevki'ite'sis ile vesâit-i tahlisiyenin oralarda bulundurulması hususunda..." BOA. Y. MTV. nr. 306 / 23, v.2, 7 Muharrem 1326 [10 Şubat 1908].

19 "...İzmid ve bu mülhikâtından olup bahr-i siyâh sevâhilinde vâki' pişgâhların dahi derûn-ı emr-i 'âliye derç u 'ilâvesiyle..." BOA. C. HR. nr. 152 / 7591, 20 Cemâziyelevvel 1270 [18 Şubat 1854].

20 "... ekonomî international 'unvânıyla Fransa devletinin taht-ı himâyesinde ve merkezi Paris'te olmak üzere teşekkül etmiş ..." BOA. DH. MKT. nr. 307 / 76, 3 Teşrinisânî1310[15 Kasım 1894].

21 "... Le ekonomî internasyonehâm sigorta şirketinin Gekbuze kazasında küşâd ettiği şu'bemu'amelâtinin men' olunmaması istidâ kılınmış ise de bumisillü kumpanyalar tekessür ederek ahâli tarafından dahi rağbet gösterilmekte..." BOA. DH. MKT. nr. 1892 / 130, 10 Teşrinisânî1307 [22 Kasım 1891].

22 BOA. DH. MKT. nr. 1892 / 130, 10 Teşrinisânî1307 [22 Kasım 1891].

23 Baskıcı, "Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası", s.7.

Bakanlığı bu türden yabancı şirketlerin bir yasal çerçeveye oturtulmadığı sürece bunlardan fayda sağlamak bir tarafa zarar görüleceğini açıkça ifade etmişti.²⁴

Sigorta şirketinin İstanbul'da bulunan vekili Pozanat Şehriliyan şirketlerinin sigortacılık yapabilmelerine tekrar müsaade edilmesi isteğinde bulunmuştu.²⁵ Ancak Osmanlı hükümeti, sayısı her geçen gün artan bu tür şirketlerin sermayelerinin tutarı ve işlem miktarının tespit edilemediği için bazı yolsuzluklar meydana geldiğini düşünmekteydi.²⁶ Bu nedenle böylesi şirketlerin ilgili tüzükle kontrol altına alınmaya çalışıldığı hatırlatıldı. Bunların hükümetin ruhsatı olmadan şube ve acente açamayacaklarının mevzuat gereği olduğu ifade edildi. Bu nedenle Le'-economy International sigorta şirketinin Gebze'de açtığı şubenin faaliyetine izin verilmedi. Gebzeliiler de diğer pek çok şehirde yaşayanlar gibi sigortacılık işlemleri için Osmanlı Sigorta Şirketine yönlendirilmiş oldular.

2.Union De Paris Sigorta Şirketinin İzmit'teki Faaliyeti

Union de Paris isimli yangın sigortası şirketi 1828'de Paris'te kurulmuştu. Yukarıda ifade edildiği üzere şirket, 1891'de İstanbul'da acente açtı. Böylece ilk sigortacılık faaliyetleri başlamış oldu. Bazı vesikalarda şirketin adı yukarıda geçtiği gibi uzunca söylendiği gibi, bazı vesikalarda ise sadece *Union* veyahut da *L'Union* şeklinde geçmekteydi. Union şirketi, sadece yangın sigortasından ibaret faaliyetine 1892 yılında hayat ve kaza sigortasını da eklemişti. İstanbul şubesinin açılışından birkaç yıl sonra, İstanbul'a komşu İzmit ve aynı zamanda Edirne'de de işlemlere başladı. Şirket işlemlerini Osmanlı Bankası aracılığıyla icra ediyordu.²⁷ Union sigorta şirketi her ne kadar 1894 yılından itibaren İzmit bölgesinde sigortacılık işlemleri yapıyor olsa da esasen bunun yasal dayanağı yoktu. Yukarıda temas edilen 7 Aralık 1887 [23 Teşrinisânî1303] tarihli "*Memâlik-i Ecnebiyede Teşekkül eden Anonim Şirketlerin Memâlik-i Devlet-i Aliyyede İcrâ-yı Mu'âmelât için Güşâd veyahut Ta'yin Edecekleri Acenteler Hakkında Nizâmname*" adlı tüzük henüz yürürlüğe girmemişti.²⁸ On dört maddelik söz konusu tüzüğün getirdiği en önemli yenilik, birinci maddesinde ifadesini bulduğu şekliyle yabancı ülkelerde kurulu anonim şirketler, Osmanlı hükümetinden resmi izin almaksızın Osmanlı şehirlerinde şube açamaz ve acente tayin edemezlerdi. Ruhsat başvurusu Ticaret Nezaretî'ne yapılmak zorundaydı.

Union şirketi, yukarıda bahsedilen tüzüğe göre Osmanlı şehirlerinde sigortacılık yapmak üzere kayıt ve tescil için şirket genel müdürü Simon Kayseriliyan aracılığıyla 1900 yılı başlarında başvuruda bulunmuştu.²⁹ Ancak mezkûr tüzük, uzunca bir süre yürürlüğe giremediğinden bir türlü ruhsat verilemedi. Nafia meclisi, şirketle müşterisi Osmanlı tebaası arasındaki ihtilafın Osmanlı mahkemelerinde çözülmesi şartıyla kendilerine ruhsat verilebileceğini ifade etmişti.³⁰ Ancak şirketin sunduğu evraklar arasında bulunan bir senette ise ihtilafın İstanbul'da karma ticaret mahkemesinde taşrada ise ticaret mahkemelerinde çözüleceği yazıyordu.³¹ Bu nedenle bir belirsizlik vardı. Müşterilerin herhangi bir dava durumunda başvurabilecekleri resmi bir ikametgâhları da olmalıydı. İşte bütün bu sorunların geçici olarak çözülebilemesi ve Union şirketinin İzmit ve diğer şehirlerde faaliyetine başlayabilmesi için Şurayı devlet mülkiye dairesi bir ara çözüm önerisi getirdi. Şurayı devletin mülkiye dairesi, 14 Temmuz 1901 tarihli müzakeresinde; mezkur tüzüğün "*... mevki-i icraya vaz'ına kadar ...*" bahsedilen şirketin gerek İstanbul'da gerek diğer şehirlerde şube açabilmesi ve faaliyette bulunması geçici bir forma sokuldu. Buna göre tüzük yürürlüğe girene kadar ilgili şirket, Ticaret bakanlığının belirleyeceği miktar teminatı Osmanlı bankasına yatıracak; ikinci olarak şubeler ile müşterisi olan Osmanlı tebaası arasında ortaya çıkması muhtemel ihtilafların çözümü yürürlükteki ve bundan sonra yayımlanacak kanunve nizamlara göre çözülecekti. Şirket, bu şartlara muvafakat ettiği takdirde sigortacılık işlemleri yapabilecekti.³²

Böylece Union şirketi, ilgili tüzük yürürlüğe giremediği için ancak teminat akçesi yatırmak yoluyla İzmit'teki sigortacılık işlemlerini icra etti. Bu bağlamda komşu pek çok şehirde yapıldığı gibi İzmit'te de belediye binası

24 "... memalik-i ecnebiyede müteşekkel anonim şirketlerinin memâlik-i devlet-i 'aliyyede icrâ-yı mu'âmelât için şu'beler te'sis ve küşâd edebil-meleri hükümet-i seniyyeden ruhsat istihsalie mütevakkıf ... Ve bu kumpanyalar bir kayd-ı nizâmî altına alınmadıkça bunlardan intizâr olunan menfa'at yerine mazarrat vukû'u muhakkak..." BOA. DH. MKT. nr. 1892 / 130, 10 Teşrinisânî1307 [22 Kasım 1891].

25 "... Le ekonomi enternasyonal nâm sigorta şirketinin Gebze kazasında küşâd ettiği şu'bemu'âmelâtının men' olunmaması mezkûr sigorta kum-panyasının Dersaadet'te bulunan vekili Poazanta Şehriliyan tarafından istidâ olunmuş ise de..." BOA. DH. MKT. nr. 1861 / 126, 10 Ağustos 1307 [22 Ağustos 1891].

26 "... bunların sermâyeleri mikdârıyla mu'âmelâtının suret-i cereyanına bakılmadığı cihetle ba'zı yolsuzluk vuku'a gelmekte olduğundan ..." BOA. DH. MKT. nr. 1892 / 130, 10 Teşrinisânî1307 [22 Kasım 1891].

27 Baskıcı, "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918", s. 27.

28 İlgili tüzüğün Şurayı Devlet'ten çıkan hali için bkz. BOA. İ.MMS, 95/4008, 30 Nisan 1885; Son şekli için bkz. Düstur, 1. Tertip, Cilt 5, s.963-964; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umr-ı Belediye*, cilt 3, Dersaadet 1330, s.9-10.

29 "... union harik sigorta şirketinin Nafia Nezâretince mu'amele-i tescilîyesinin bir an evvel ifâsı istidâsını mutazammın ..." BOA. BEO. nr. 1515 / 113611, 21 Haziran 1316 [4 Temmuz 1900].

30 "... gerçi meclis-i nâfi'anın müzekkeresinde şirketle mu'amele edecek teb'a-i Osmaniye arasında tahaddüs edecek ihtilâfâtın mahâkim-i Osmani-ye'de rü'yet olunması şartıyla mu'amele-i tescilîyenin ifâsı münâsib olacağı..." BOA. BEO. nr. 1689 / 126622, v.2, 5 Nisan 1317 [18 Nisan 1901].

31 "... mürâca'atı üzerine kendisinin bi'l-cümle da'âvidemahâkim-i Osmaniyyeye tâbî' olmak üzere kumpanya nâmına bir kit'a senet..." BOA. DH. MKT. nr. 2250 / 83, 19 Cemaziyelvel 1317 [25 Eylül 1899].

32 "... şirket-i merkûmenin gerek Dersaadet'te gerek memalik-i Osmaniye'nin sâ'iricâb eden mahallerinde te'sis ve küşâd ettiği ve ba'dezin edeceği şu'belerde yapılacak sigorta mu'âmelâtıyla mütenâsib olmak üzere nezâret-i celîlerini ta'yin edeceği mikdâr meblâğî te'minât akçesi olarak..." BOA. BEO. nr. 1689 / 126622, v.1, 1 Temmuz 1317 [14 Temmuz 1901].

bu şirket tarafından sigorta edildi. Ancak bu uygulamada hükümetin pek hoşuna gitmedi. 25 Ekim 1901 tarihinde hükümet bütün vilayetlere bir yazı göndererek; anonim şirketler nizamnamesi yürürlüğe konuluncaya kadar ecnebi sigorta şirketleriyle sözleşme yapılmamasının bütün ahaliye duyurulması ve sigorta yapılacak kamu binaları ve kamu mallarının ecnebi kumpanyalara tercihen Osmanlı Sigorta Şirketine verilmesini istedi. İzmit belediyesinin Union de Paris şirketine sigorta edilmesi "tebliğat-ı mezkurenin hilafına..." olarak değerlendirilmişti.³³Bir türlü resmi ruhsat alamayan Union şirketinin 1902³⁴ yılında Diyarbekir ve Amasya acentelerinin faaliyetleri yasaklanmıştı.³⁵Kısacası İzmit belediyesi, Ticaret Bakanlığının diğer yabancı şirketler yerine yerli ve milli sigorta şirketi olarak kabul gören Osmanlı Sigorta Şirketinin tercih edilmesi talimatına aykırı davranmıştı. Selanik ve Siroz, Mersin, Manastır'a bağlı Görice, Edirne'ye tabi Çorlu kazaları İzmit'le aynı kaderi paylaşmışlardı.

Belge:1- İzmit Belediyesinin Union De Paris Şirketine Sigorta Edildiğini Gösterir Vesika (BOA. DH. MKT. nr. 544 / 56, v.91).

<p style="text-align: center;">عنوانی شریفی بسمه بلدیہ رزروہ غلامہ ملاکات ہی سفورہ قومیہ بلدیہ</p> <p style="text-align: center;">صاکیہ لری رزروہ سفورہ لری ہولہ ہی ہمدرد</p>	
سوزوہ لاقا سیر قومیہ لری	سالی
نورترہ قومیہ لری	سیرور
رہ لؤ ہونا آریا تبقا قومیہ لری	سادیک
لاقونفانس ولوزوہ لاقا سیر قومیہ لری	سریہ
نورف ہریتسہ اند مرقاتابل قومیہ لری	کویجہ
اوسوہ اوف سوزوہ قومیہ لری	ہوری
اوسوہ رو یاری قومیہ لری	ازسہ

Hükümetin bu ikazı sonrası İzmit belediyesi, Union şirketiyle yollarını ayırdı. Ancak belediye binasını Osmanlı Sigorta Şirketine de sigortalatmadı. 1904 yılına ait İzmit belediyesinin bütçe defterinde sigorta gideri olarak ayrılan herhangi bir masrafın gösterilmemesi bu iddiayı teyit etmektedir.³⁶ Bu, söz konusu bütçenin tafsilatlı olmadığından sigorta giderinin gözükmemesi anlamına gelebileceği gibi, bahsedilen sene sigorta yaptırılmamış olabileceğini de hatıra getirmektedir.

33 "...nizâmnâme-i mezkûrun mevki'-i icraya vaz'ına değin ecnebi sigorta şirketleriyle 'akd-ı mukâvelât olunmamasının ahaliye i'lânitensib edilme-siyle sigortaya vaz'ı'câb eden emvâl ve emlâk-ı emiriyyenin ecnebi kumpanyalarına tercihen Osmanlı Sigorta Şirketi'ne tevdi'i..." BOA. DH. MKT. nr. 544 / 56, v.88, 13 Rebiülahir 1320 [20 Temmuz 1902].

34 "... memâlik-i mahrusa-ı şâhâne icrâ-yı mu'ameleden men' edildiğinden ..." BOA. BEO. nr. 1901 / 142548, 25 Temmuz 1318 [7 Ağustos 1902].

35 "...union nâm hârik ve hayat sigorta kumpanyasının memalik-i şâhâne acentesi Simon Kayserliyan Efevdi'nin vekilleri tarafından tebliğ olunan varakasinda kumpanyanın Diyarbekir ve Amasya'daki acenteleri mahallerince ifâ-yı mu'ameleden men' ile evrâk ve defâtiri zapt ettirildiğinden ..." BOA. DH. MKT. nr. 547 / 73, 11 Temmuz 1318 [24 Temmuz 1902].

36 BOA. DH. TMIK. S. nr. 58 / 41, 26 Rebiülevvel 1323 [31 Mayıs 1905].

İzmit belediye dairesinin sigorta masrafı ancak 1918 yılı bütçe defterinde tespit edilebildi. Bütçe defterinden belediye dairesinin ve bağlı emlaklarının sigorta edildiği anlaşılmaktadır. Daire ve emlakının vergiyle beraber sigorta gideri senelik 12.000 kuruştur. 1917 yılında yıllık sigorta ve vergi gideri 10.000 kuruş iken ertesi yıl % 20 zam yapıldı ve tahsis edilen miktar 2.000 kuruş artırılarak 12.000 kuruşa çıkarıldı. Vergiyle birlikte sigortaya ayrılan tutar, aynı yıl belediye mühendisinin aylık 1000 kuruş maaşının bir yıllık toplamına eşitti. Aynı yıl belediye reisi ise aylık 1500 kuruştan senelik 18000 kuruş maaş almaktaydı.³⁷

Osmanlı devleti bir yandan Union şirketinin faaliyetlerini yasa dışı olarak görürken diğer yandan hemen aynı dönemde şirketin bazı idarecilerine çeşitli nişan ve rütbelere takdim ediyordu. Üstelik mezkûr şahısları "hayr-hâhân-ı saltanat-ı seniyye" olarak yani padişahın hayır sahipleri arasında gösteriyordu. 28 Ekim 1900 tarihli irade metnine göre Union de Paris sigorta şirketinin müdürü Baron J. Sercy ile Kont DumontFerran'a üçüncü rütbeden Osmanlı nişanı takdim edilmişti. Mösyö Ellie'ye ise dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı verilmişti.³⁸ Ruhsatsız işlem yapma girişimi 1902 yılında yine şirket için problem oluşturmuştu. Urfa ve Halep yörelerini dolaşarak şirketin şubesini açmak isteyen Antuvan adlı müfettiş, kendisine kolaylık sağlanması için Fransız konsolosunu aracı kılmıştı. Ancak Halep Valisi, mevzuatın buna müsaade etmediğini bildiğinden durumu nezarete bildirmek zorunda kalmıştı.³⁹

1907 yılında bile şirketin ruhsatı olup olmadığı konusunda tereddütler yaşanıyordu. Öyle ki, şirket memurlarından Mösyö Jül Pot, komisyoncu adıyla müşteritoplama için gittiği Edirne, Konya, Ankara, Sivas ve Erzurum gibi şehirlerde bu gerekçeyle engellenmişti.⁴⁰ Union şirketinin memurlarından Antuan Poyos, I. Dünya savaşı başlarında Bulgaristan'daki Ermeni komiteleri ile işbirliği yapmakla suçlanmıştı.⁴¹ 1915 yılında belki bu nedenle olsa gerek Avrupa'dan gönderilen ve sırf sigortayla ilgili mektup ve senetlere dahi posta ve telgraf ve telefon nezareti tarafından el konulmuştu.⁴²

3. Amerikan Hard Ford Sigorta Şirketinin Faaliyetleri

Bölgede sigortacılık işlemleri icra eden diğer bir yabancı şirket ise Amerikan Hard Ford sigorta şirketi idi. Şirketin 1926 yılında Yalova'da işlemlerine tesadüf edilmektedir.⁴³ Esasında 1903 yılında Amerikan elçiliği Osmanlı hükümetine başvurarak, Amerikan sigorta şirketlerinin Osmanlı şehirlerinde serbestçe işlem yapmalarını istemişti.⁴⁴ Daha önce belirtildiği gibi ecnebi sigorta şirketlerinin kontrol altına alınması için tanzim edilen tüzük bir türlü yürürlüğe girmemişti. Amerikan elçiliğine verilen cevapta bu gibi kumpanyalara dair bir nizamname tanzimi için Şurayı devlette bir komisyon kurulduğunu söyledi. Tophane'de umum Celepçiler esnafının reisi İdris Hıfzı, Yalova'daki un fabrikasını 25 000 lira bedelle mezkûr şirkete sigorta ettirmiştir. Ancak un fabrikası yanmış ve şirket sigorta bedelini iade etmemiştir. Hadise dava konusu olmuş ve mahkemeye taşınmıştır. Bakırköy müftülüğü de yapmış olan ve müdafaa-ı milliye cemiyetinde görev aldığı anlaşılan Hıfzı Efendi, meselenin suhuletle çözümü için Kütahya mebusu hâkim Rıza Bey'i aracı kılmıştır.⁴⁵ Fakat şirket hileli iflas verdiğinden bir türlü netice alamamıştır.

4. Osmanlı Sigorta Şirketi'nin Faaliyetleri

Osmanlı Sigorta Şirketi, Sultan II. Abdülhamid'in sosyal güvenlik reformu politikası çerçevesinde, Osmanlı kanunlarına tabi olma teminatıyla, yönetim merkezi İstanbul olmak üzere 1893 yılında tesis edilmiştir. Şirket, bu nitelikleri nedeniyle yerli ve milli sigorta şirketi olarak kabul görmekteydi. Şirketin kurucuları Osmanlı gayrimüslimleri idi. İlk müdürü ise Mösyö Maltass idi. Şirket, arkasına aldığı devlet desteği sayesinde kısa sürede hemen bütün Osmanlı şehirlerinde teşkilatlanmaya başladı.⁴⁶

37 BOA. DH. UMVM. nr. 153 / 18, v.1, 11 Cemâziyelâhîri 1336 [24 Mart 1918].

38 "...hayr-hâhân-ı saltanat-ı seniyyeden olmalarına mebnî union de parisnâm sigorta kumpanyası müdürü Baron J. Sercy ile Kont DumontFerran'a üçüncü ve Mösyö Ellie'ye dördüncü rütbeden Osmanlı nişân-ı 'âilileri i'tâsı hakkında..." BOA. İ. TAL. N nr. 230 / 78.

39 "...Mösyö Antuvan isminde bir adam Urfa'ya ve oradan Halep'e gelerek şu'beküşâd edeceğine beyân etmek ve bu bâbda teshilâtirâesi için Fransız konsolosundan şifâhenbi'l-vâsita ..." BOA. DH. ŞFR. nr. 291 / 94, 25 Ağustos 1318 [7 Eylül 1902].

40 "...komisyoncu nâmiyla Edirne, Konya, Ankara, Sivas, Erzurum hatlarını dolaşarak buraya gelmiş olan Avusturya teb'asından otuz dört yaşlarında Mösyö JülPot ... iki seneden beri memalik-i mahrusa-ı şâhânedede dolaşmakta kumpanyaya adam yazmakta ...kumpanyalarının ruhsat-ı resmîyeye merbut olup olmadığı bilinmediği..." BOA. DH. ŞFR. Nr. 388 / 73, 21 Eylül 1323 [4 Ekim 1907].

41 "...Dersaadet'teki Union sigorta kumpanyası me'mûrlarından olup kendisine Fransız ...süsü veren ve Fransız pasaportu ile geçit u gûzâr etmekte olan Antuan Poyosnâm şahsın sık sık Sofya'ya gelmekte olduğu ve kendisinin Ermeni komitelerine vâsita-ı muhâbere almakta idüğü..." BOA. HR. S.Y.S. nr. 2266 / 12, 12 Teşrînisânî 1914.

42 "...Union harik ve hayat sigorta kumpanyası nâmına Avrupa'dan vürüd eden ve sırf sigorta mu'amelâtına 'âid bulunan mekâtib ile makbuz senedâtı ve sairer posta ve telgraf ve telefon nezâreti tarafından müsâdere edildiğinden ..." BOA. BEO. nr. 4346 / 325928, v.1, 16 Mart 1331 [29 Mart 1915].

43 BOA. HR. İM.nr. 174 / 93,v.1, 2 Şubat 1926.

44 "... Amerika sigorta kumpanyalarının memalik-i şâhânedede icrâ-yı mu'amelâtta serbest bırakılmaları hakkında Amerika sefaretinden der-miyân olunan talebe..." BOA.BEO. nr. 2204 / 165252, v.6, 4 Şaban 1321 [26 Ekim 1903].

45 "... kumpanyanın depozitosu mevcûd olmamak hasebiyle ...kumpanyanın defâtir ve ahvâlî talep edilmiş ve mümâna'atı üzerine iflâsın hileli olduğu tezâhür etmesiyle..." BOA. HR. İM.nr. 174 / 93,v.1, 2 Şubat 1926.

46 Özger, Osmanlı Sigorta Şirketi, s.92.

Osmanlı Sigorta Şirketinin Kocaeli yöresindeki ilk tezahürü, kuruluştan yaklaşık yedi sonra gerçekleşti. Daha önce Osmanlı bankasında memur olarak çalışan ve yaptığı hizmetler nedeniyle padişah II. Abdülhamid'in takdirini kazanarak dördüncü rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilen Mösyö Wilyam Maltass Darıca'da büyük bir ziyafet vermiştir. Esasında İstanbul'un Moda semtinde ikamet eden Maltass⁴⁷ şirkette birçok icraata imza atmıştır. Darıca Ayazma mahallesindereji idaresi ikinci direktörü Mösyö Şarno ve Mösyö Vital ve çocukları ve Madam Bakeri katılmıştır. Ziyaretçilere bir bahriye zabiti eşlik etmişti.⁴⁸ Osmanlı Sigorta Şirketi direktörü olarak Üsküdar mutasarrıfı Hamdi Bey'in İstanbul'a gönderdiği resmi yazıya göre; ziyafet 19 Nisan 1900'de yapıldı. Davetliler liman idaresine ait vapurla aynı günün sabahında Darıca'ya gelmişlerdir.⁴⁹

Osmanlı Sigorta Şirketinin Kocaeli yöresindeki izleri sadece mezkûr ziyafetten ibaret değildi. Şirket diğer pek çok Anadolu ve Balkan şehirlerinde olduğu gibi İzmit'te de bir şube açarak bölgede sigortacılık işlemlerine başlamıştı. Osmanlı Sigorta Şirketi'nin İzmit şubesinin açılış tarihini net olarak tespit etmek mümkün olmadı. Ticaret Nezaretinin Osmanlı Sigorta Şirketi'nin işlem hacminin genişlemesi için kamu binalarının yabancı şirketler yerine Osmanlı Sigorta Şirketine sigorta ettirilmesi yönündeki tebliği vardı. Bu tebligat sonrası bütün vilayetlerde Osmanlı Sigorta Şirketinin şubelerini bulunduğu bir liste hazırlanmıştı. 22 Ocak 1903 tarihli mezkûr belgedeki listede İzmit sancağı da bulunmaktadır.⁵⁰ Buradan Osmanlı Sigorta Şirketinin İzmit şubesinin en azından 1903 yılından önce açılmış olduğunu tespit edebilmekteyiz. 6 Mayıs 1903 tarihli başka bir vesikada, şirketin daha önceden Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Adana ve Aydın vilayetleriyle birlikte İzmit sancağında şubeler açtığı bildiriliyor ve bu şubelerin yaptığı işlerin teftişi için memurlar görevlendirildiğinden bahsediliyordu. 1903 yılı öncesinde İzmit şubesinin açık olduğu kesin olan Osmanlı Sigorta Şirketi, İzmit şubesinin işlemlerini teftiş için Etmekçibaşızade Mikail Efendî'yi görevlendirmişti.⁵¹ Şirketin genel müdürü Mösyö Maltass, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği resmi yazıyla, Mikail Efendî'ye ve diğer memurlara yerel idareciler tarafından kolaylık gösterilmesi, gerekli yerlerde yeni şubeler açılmasına kolaylık sağlanması talebinde bulunmuştur.

5. Kamu Binalarının Sigortalanması Kararı ve Kocaeli'nde Yansıması

Ülkenin muhtelif yerlerinde vuku bulan yangınlar, kamu binalarının sigorta ettirilmesini gündeme getirdi. Özellikle 1900 yılında Port-Said limanında yaşanan elim hadise süreci hızlandırdı. Yemen posta hanesine ait tamire muhtaç bir makine İstanbul'da onarıldıktan sonra deniz yoluyla Yemen'e sevk edilmişti. Makinele birlikte bir dolap içine yerleştirilen eşyanın değeri 200 franktı. İstanbul'dan yola çıkan gemi Mısır'ın Süveyş kanalı yakınında yer alan Port-said'e kadar gitmiş yükünü orada Yemen'e gitmek üzere bekleyen ŞebınVapuru'na aktarmıştı. Ancak Kızıldeniz geçit veremeyince vapur, içindeki eşyalarıyla birlikte suya gömülünce sevk edilen eşyalar yerine ulaştırılamamıştı. Yaşanan bu kaza, sigorta sektöründe yeni bir dönemi başlattı. Bu tarihten sonra sevk edilecek eşyanın makul bir fiyat karşılığında Osmanlı Sigorta Şirketi'ne sigorta ettirilmesi zorunlu tutuldu.⁵² Bu olaydan kısa süre sonra kamu binalarının da sigortalanması süreci başladı. Osmanlı Sigorta Şirketi'nin piyasada etkin hale gelmesi için yabancı sigorta şirketlerinin ülke içindeki faaliyetleri çeşitli stratejilerle engellendi.⁵³ Gönderilen resmi tebliğlerle, yabancı şirketler yerine Osmanlı Sigorta Şirketi'nin tercih edilmesi istendi.⁵⁴

23 Ekim 1901 ve 26 Ekim 1901 tarihli iki ayrı sadaret tezkeresi ile sigorta işlemlerinin Osmanlı Sigorta Şirketi'ne yaptırılması tavsiye edilmek suretiyle şirkete pozitif ayrımcılık desteği sağlandı. Sigorta yapılması gereken *emvâl ve emlâk-ı emiriyenin ecnebi kumpanyalarına tercihen Osmanlı Sigorta Şirketi'ne* yaptırılması Sadaret tarafından tüm vilayetlere bildirildi.⁵⁵

Maarif Nezareti 24 Temmuz 1902'de yayımladığı tebliğle, *vilâyât merkezleriyle elviye-i mülheka ve gayri-mülhekada bulunan mekâtib-i idâdîyenin mu'tedil birer bedel mukâbilinde sigortaya vaz'ını* kararlaştırıldığını duyurdu. Taşra teşkilatlarından konuyla ilgili çalışma yapmalarını istedi. Tebligatta, idadi binalarının her birinin yapı değerinin hesaplanması, içlerinde sigortalı olanlar varsa onların sigorta işlemlerinin değerleri ve sözleşmelerinin sona ereceği tarihlerin tespit edilmesi istendi.⁵⁶ Alınan bu karar kısa süre sonra bütün ül-

47 BOA. İ.DH. nr. 1136/88674, 16 Mayıs 1889.

48 BOA. Y.PRK. ZB. nr. 25/38, 20 Nisan 1900; BOA. Y.PRK. ZB. nr. 25/24, 19 Nisan 1900; BOA. DH. MKT.nr. 2235/34, 16 Ağustos 1899.

49 "...Moda'da sâkin Osmanlı Sigorta Kumpanyası müdürü Mösyö Maltass tarafından Darıca'da Ayazma nâm mahalde tertib ve keşide edilecek olan ziyafete med'uvven hâzır bulunmak üzere..." BOA. Y.PRK. ZB.nr. 25/38, v.1, 7 Nisan 1316 [20 Nisan 1900]; BOA. Y.PRK. ZB. nr. 25 / 24, 6 Nisan 1316 [19 Nisan 1900].

50 BOA. DH. MKT. nr. 535 / 76,9 Kânûnisânî1318 [22 Ocak 1903].

51 "... Osmanlı Sigorta Şirket-i Umûmiyesinin Hüdavendigâr, Ankara, Adana, Aydın ve Konya Vilayetleriyle İzmit Sancağında güşâd etmiş olduğu şu'belerin mu'amelâtını teftiş ve zikrolunan vilâyâtin icâb eden mahallerinde müceddeden şu'beler güşâdî zımında terakkiyât ve mu'amelât-ı lâzimeyi ifâ etmek üzere ...etmekçibaşızâde Mikail Efendi Ankara, Adana ve kezâ Hüdavendigâr vilâyâtı ile İzmit Sancağına der-dest i'zâm bulduklarından..." BOA. DH. MKT. nr. 706 / 62, v.2, 8 Safer 1321 [6 Mayıs 1903].

52 "...ba'demâ bu misillüvukü'ât-ı muhtemeliye karşı ale'l-ittâk sevk olunacak her nev'î şeyânın gâyet ehven ücretle ve süratle Osmanlı kumpanyasına sigorta ettirilmesi..." BOA. BEO. nr. 1619/121393, 7 Şubat 1901. Bkz. Özger, *Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.165.

53 Örneğin Galata'da Halil Paşa Hanı'nda Etnik-i Eteryâ adıyla faaliyet gösteren sigorta kumpanyasına, Yunanistan'daki aynı adlı fesat cemiyetine mensup olduğu gerekçesiyle Osmanlı ülkesinde iş yapma izni verilmedi. Bkz. Özger, *Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.168.

54 BOA. DH. MKT. nr.2593/75, 2 Mart 1902.

55 BOA. DH. MKT.nr. 2547/111, v.1, 23 Ekim 1901; DH. MKT.nr. 2548/85, 26 Ekim 1901.

56 BOA. MF. MKT.nr. 667/21, v.1, 24 Temmuz 1902.

kede yankılandı. Başta eğitim kurumları olmak üzere birçok resmi bina kısa süre içerisinde Osmanlı Sigorta Şirketi'ne sigorta ettirildi. Bu bağlamda Çatalca, Edirne, Gelibolu, Amasya, Erzurum, Bursa idadileri derhal sigorta ettirildi.⁵⁷1884'de temelleri atılan ve 1888'de eğitime başlayan gündüzlü eğitim veren İzmit idadisi⁵⁸ ise sigortalı idadiler arasına giremedi. Okuldan mezun olan ve ekonomik durumu zayıf bulunan öğrencilerinden her yıl iki kişiyi komşu vilayette yatılısı olan Bursa idadisine gönderilirdi.⁵⁹ Söz konusu Bursa idadisi sigortalı olmasına rağmen, İzmit idadisi bu tarihlerde henüz sigorta ettirilmemişti.⁶⁰ Sebebi net olarak tespit edilememekle beraber, bazı vilayetlerin Osmanlı Sigorta Şirketinin sigorta bedelini ağır bulmaları düşüncesini yabana atmamak gerekir.⁶¹Resmi binaların sigortalanması süreci, 19 Ocak 1910'da meydana gelen büyük Çırağan yangını sonrasında daha da hızlandı. İstanbul mebusu Zohrap Efendi, *mebani-i emiriyenin* derhal sigortalanmasını teklif etti.⁶²

Bu bağlamda Kocaeli yöresinde de bazı kamu binalarının sigortalanması süreci gündeme geldi. Dâhiliye Nezareti bütün vilayetlere bir resmi yazı göndererek mülki ve askeri bütün devlet binalarının sigortalanmasını istedi.⁶³ Maliye Nezareti 5 Eylül 1912'de İzmit mutasarrıflığına resmi bir yazı göndererek, sancak dâhilinde *sigorta edilecek mebâni-i emiriyenin kroki ve haritasının* tanzimini istedi. İzmit mutasarrıflığının 30 Eylül 1912'de verdiği cevabi yazıdan anlaşıldığına göre İzmit ve Adapazarı'nda görevli mimar yardımcısı mesabesinde iki kalfanın haricinde personellerinin olmadığı ifade edilmiştir. Bakanlığın emrettiği harita vekroki çıkarma işinin ancak Nafia mühendislerine saat hesabıyla harcırah verilerek yapılabileceğini düşünen İzmit mutasarrıfı, meselenin çözümü için Nafia Nezaretine resmi yazı göndermiş ancak yazıya bir türlü cevap verilmemiştir.⁶⁴

Önerinin ne şekilde karşılandığı net olarak tespit edilemedi. Ancak kısa süre sonra resmi yazışmalar yapılan bir zeyilden anlaşıldığına göre Adapazarı'nda sigorta ettirilecek kamu binalarının isimleri, özellikleri krokileriyle beraber İstanbul'a gönderildi. Yerel idarenin kendi imkânlarıyla belediye memurları tarafından hazırlanmış olduğu anlaşılacak krokilerde; ilgili binanın adeta kimliği ortaya çıkarılmıştır. Binanın bulunduğu vilayet, sancak, kaza, nahiye ve mahalle ve cadde bilgisi ilk olarak yazılmıştır. Ardından binanın fiziksel niteliği bilgileri verilmiştir. Binanın dört duvarının ahşap mı kargir mi olduğu sorusu cevaplandırılmış, iç duvarları ve döşemelerinin özelliği belirtilmiş, kaç kat olduğu, zeminin inşaa tarzı, genişliği ve yüksekliği, hangi amaçla inşa edildiği ve hâlihazırda hangi hizmet için kullanıldığı, bitişik mi ayrı mı olduğu gibi birçok sorulara cevaplar verilmiştir. Bu bağlamda bir kısmı kargir, bazı bölümleri ahşap olarak inşa edilmiş olan Adapazarı'nda bulunan rüştiye mektebi, hükümet konağı, cephanelik, askeri ikamet binası, askeri depo ve düyun-ı umumiye binası olmak üzere altı kamu binasının sigorta ettirilmesi gündeme gelmiştir.⁶⁵

İzmit mutasarrıflığına gönderilen yazıdan sonra sancak dâhilindeki kazalarda sigorta edilecek kamu binalarının tespitine başlandı. Bu bağlamda Yalova kaymakamlığı, Yalova kazasından hükümet konağı, hapishane, rüsumat binası ve karakol binasının sigorta edilebilecek kamu binaları olduğu bilgisini verdi. Bunun dışında elli yıllığına bir Osmanlı şirketine icar edilmiş olan meşhur Yalova kaplıcaları ve birinci numune-i ziraat şirketine yedi yıllığına kiralanmış olan baltacı çiftliğindeki emlak da bu listeye eklenmişti. Ancak Yalova kaymakamlığı, mevcut binaların sigorta bedelinin ilgili şirketler tarafından mı yoksa hazineden mi karşılanacağını net olarak açıklanmadığını ileri sürerek açıklama istemişti. İlaveten İzmit'in diğer kazalarında olduğu gibi burada da kalfa bulunmadığı için kroki çalışmalarının yapılmasının zorluğundan söz ediliyor ve sorunun bir fen memuru görevlendirilerek çözüleceği haber veriliyorve İstanbul'dan buraya bir fen memurunun görevlendirilmesini talep ediyordu.⁶⁶Sigorta edilecek önemli kamu binalarından biri de posta ve telgraf binalarıydı.⁶⁷ Vilayetlere gönderilen matbu evraklarda bulunan sorulara cevap verilmesi ve ilgili binaların krokilerini çizilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Bu bağlamda İzmit sancağında da bir çalışma yapıldı ve sancak dâhilindeki posta ve telgraf binalarına ait veriler İstanbul'a gönderildi.

57 Özger, *Osmanlı Sigorta Şirketi*, s.175-180.

58 Dilara Uslu, "Milli Mücadele'nin Son Döneminde İzmit Ve Çevresinde Eğitim Faaliyetleri (1921-1923)", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, cilt 1, Kocaeli 2015, s.1249.

59 "...İzmit mekteb-i i'dâdisinehâri olduğu cihetle oradan neşet edenlerin fakir olanlarından her sene iki neferinin ikmâl-i tahsil eylemeleri için Burusamekteb-i i'dâdisine meccanen kabulü tensib edilmiş..." BOA. MF. MKT. nr. 189 / 100, v.2, 29 Teşrinisânîl309 [11 Aralık 1893].

60 BOA. MF. MKT. nr.1029/72, v.3,25 Ocak 1908.

61 "... ba'zı şirketler mebâni ve eşyâyı Osmanlı Sigorta Şirketi'nden daha nâfi' şerâit ve ehven bedel ile sigorta eylemekte olup..." BOA. DH. MKT. nr. 535/76, v.3, 2 Mart 1903.

62 BOA. BEO. nr. 3702/277593, 20 Ocak 1910.

63 "...mülki ve askeri bi'l-umûm emâkinin sigortaya vaz'ı emr buyurulmuş mühlükata icrâ-yıt ebligât edilmişti..." BOA. ML. EEM. nr. 929 / 27, v.1, 3 Temmuz 1328 [16 Temmuz 1912].

64 "... yalnızca at hesabıyla harç-ı râh verilmek üzere her halde Nafia mühendislerine tanzim ettirilmesi mecburi olduğundan Nafia Nezâret-i celilesi ile bi'l-muhâbere bu veche mu'âmele ifâsinane'zünüyeti'tâsi buurulması arz olunmuş ise de henüz emr-i cevâbi vürüd etmediği..." BOA. ML. EEM. nr. 1354 / 10, v.1, 17 Eylül 1328 [30 Eylül 1912].

65 BOA. ML. EEM. nr. 972 / 11, v.1

66 "... haritaları tanzim edebilecek kazada kalfa ve mühendis bulunmadığından ... Der-sa'âdet'ten bir fen me'mûrununseriâni'zâm buyurulması ..." BOA. ML. EEM. nr. 929 / 27, v.1, 3 Temmuz 1328 [16 Temmuz 1912].

67 "...bi'l-umûmemâkin-i emiriyeninharik tehlikesine karşı sigortaya vaz' edilmesi mutasavver olduğundan hükûmete 'âid telgraf ve postahaneler hakkında dahi ol-vechlemü'âmeleifâ kılınmak..." BOA. ML. EEM. nr. 966 / 13, v.6, 3 Şubat 1328 [16 Şubat 1913].

Bu kapsamda Kandırave Geyve kazaları posta ve telgrafhanelerinin bilgileri ilk olarak çıkarıldı. Kandıra kazası, Karadurak mahallesi Kefken caddesinde yer alan telgrafhane binasının krokisi çizildi. İki katlı ve bitişiğinde herhangi bir yapının bulunmadığı mezkûr binanın dış duvarları ahşap, iç duvarları taş, döşeme ve merdivenleri ise tahta olarak bildirildi.

Geyve kazasındaki posta ve telgrafhane ise dış duvarları ve iç duvarları bağdadi tekniğiyle inşa edilmişti.⁶⁸ Döşeme ve merdivenleri ise tahtadan yapılmıştı. İki katlı binanın çatısı ise yerli kiremitten imal edilmişti.⁶⁹

Adapazarı Merkezindeki hükümet caddesinde yer alan posta ve telgrafhane de iki katlıydı. Dört dış duvarı ahşap olan binanın iç duvarları da ahşaptı ve çatısı ise meşe ağacından mamuldü.⁷⁰ Adapazarı kazası Sapanca nahiyesi Rüstem Paşa mahallesinde yer alan telgraf ve postahane binasının dört dış duvarı on beş cm lik kerpiçle inşa edilmişti. Çatısı gürgen ve keresteden inşa edilmişti.⁷¹

6. Sigorta Şirketlerini Zora Sokan Sahte Yangınlar Meselesi ve Kocaeli Yöresindeki Yansımaları

Sigorta sektörünün içinden çıkamadığı en büyük sorunlardan biri kasten çıkarılan yangınlardı. Yüksek meblağlı poliçe tanzim eden kimi müşteriler, evini ya da iş yerini sigorta ettirdikten sonra sahte yangın çıkarıyor ve şirketten haksız para talebinde bulunuyorlardı. İşin ilginç yanı bu tür yangınlarda kimi sigorta şirket çalışanlarının da suiistimallerine şahit olunuyordu.⁷²

Kocaeli yöresinde de sigortacılık sektörünün onulmaz yaralarından biri şüphesiz kasıtlı yangınlar meselesiydi. Organizeli kasıtlı yangınlar ise sektörün en önemli çıkmazlarından biriydi. Böyle bir yangın örneğine Şubat 1902'de Adapazarı'nda rastlanılmaktadır. Karaağaç dibi adı verilen mevkide peştamalcı Hacı Agop'un sahibi olduğu hotelin bitişiğindeki fırında yangın çıkmıştı. Bir çuval parçasına konulu çakmak fitiliyle küçük bir tenekte içinde barut bulunmuştu.⁷³ Olayı Hacı Agop'un tasarrufunda bulunan gazinoyu kira yoluyla işleten şahıs haber vermişti.⁷⁴ İhbar üzerine tetkik için olay yerine sevk edilen mülazım Mustafa Bey, olayı incelemiş ve mütalaasını rapor halinde ilgili birimlere sunmuştur. Yapılan geniş çaplı incelemede olayın adı vaka olmadığı anlaşılmıştır. Söz konusu hotelin daha önce 200 liraya bir başkasına rehine konulduğu gibi 400 liraya da sigorta ettirilmişti.⁷⁵ Hatta olaydan iki ay önce fitil ve barutun bulunduğu yerden ufak çaplı bir ateş çıkmış ve söndürülmüştü. Bulunan fitil, sigara çakmaklarında kullanılan pamuk ipliğinden örme sarı renkli ve yaklaşık altı yedi arşın uzunluğunda imiş ki Osmanlılarda kumaşlar için kullanılan çarşı arşını yaklaşık 68 cm idi.⁷⁶ Bu durumda 4,5- 5 m kadar uzunluğa tekabül etmektedir. Fitilin yanında bir çay tenekesinin içinde bulunan barut ise yaklaşık 8-10 dirhem ki yaklaşık olarak 3,5 - 4 grama denk gelirdi.⁷⁷ Olay yerinde bu malzemeleri bulan Mülazım Mustafa Bey, daha önce başka birçok şehirde benzer vakalar yalandığından olsa gerek, "...sahibi Hoteli ihrâk ve bu suretle sigorta bedelinden istifade etmek maksad-ı nâmeşrû'unda bulunduğunu..."⁷⁸ima etmiştir. Çünkü hotel sahibinin, hoteldeki eşyaları bohçalarla peyderpey taşıdığı görülmüştür.⁷⁹

Benzer bir kasıtlı yangın vakası da 24 Aralık 1913 akşamı İzmit'in demiryolu civarında meydana gelmişti. Emekli komiser Mehmed Bey'in kiracı olarak oturduğu evde çıkan yangın kısa sürede bitişikteki Çerkes İshak Efendi'nin evine sıçramış ve oradan da dört haneye sirayet etmiştir. Olayın tahkikatı sonrasında yangın komiser Mehmed Bey'in oğlu Burhaneddin Efendi tarafından kasten çıkarıldığı tespit edilmiş ve ilgili evraklarla beraber şahıs adliyyeye sevk edilmiştir.⁸⁰

68 Bağdadi teknik: Bir mimarlık terimi olarak; ahşap karkas duvar yüzeylerinin siva ile kaplanabilmesi için boşlukların tuğla, kerpiç gibi malzemelerle doldurulması ile meydana gelir. bkz. <http://emlakansiklopedisi.com/wiki/bagdadi>. Erişim tarihi 18.02.2018.

69 BOA. ML. EEM. nr. 966 / 13, v.4, 19 Kânünievvel 1328 [1 Ocak 1913].

70 BOA. ML. EEM. nr. 966 / 13, v.3, 24 Ağustos 1328 [6 Eylül 1912].

71 BOA. ML. EEM. nr. 933 / 37, v.5, 5 Eylül 1328 [18 Eylül 1912].

72 4 Ekim 1888 tarihli bir belgede "...Sigorta kumpanyalarının su'î-isti' malât ve izrâr-ı ahâli yolunda fesâd muamelâtı bir müddetten beri gazetelerde ve el sine-i nâsâdeverân etmesinden dolayı..." cümleleriyle yer almış ve çözüm için bir nizamname hazırlığından söz edilmişti. Bkz. BOA. DH. MKT. nr. 1432/20, 4 Ekim 1888.

73 BOA. DH. TMIK. M.nr. 119 / 8, v.1, 9 Şubat 1317 [22 Şubat 1902].

74 "... yine o civârda bulunup Hacı Agop'un taht-ı tasarrufunda olan gazino müste'ciri tarafından haber verilmesi üzerine..." BOA. DH. TMIK. M.nr. 119 / 8, v.2, 15 Kânünievvel 1317 [28 Ocak 1902].

75 "... mezkûr hotel mukaddemâ iki yüz liraya âhere terhin edildiği gibi dört yüz liraya da sigortaya vaz' edilip hatta iki mâh mukaddem fitil ve barutun bulunduğu mahalleden ateş zuhuruyula itfâ edilmiş olduğu..." BOA. DH. TMIK. M.nr. 119 / 8, v.1, 9 Şubat 1317 [22 Şubat 1902].

76 Mehmet Erkal, "Arşın", DİA. Cilt 3, İstanbul 1991, s.411.

77 H. Sahillioğlu'nun tespitlerine göre XIX. Yüzyıl ortalarında 1 dirhem yaklaşık 3,0898 gr. değerindeydi. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", DİA. Cilt 9, İstanbul 1994, s. 368.

78 BOA. DH. TMIK. M.nr. 119 / 8, v.1, 9 Şubat 1317 [22 Şubat 1902].

79 "... hotelde bulunan eşyanın sahibi tarafından ara sıra bohçalarla aşırılamakta olduğunun anlaşılması..." BOA. DH. TMIK. M.nr. 119 / 8, v.2, 15 Kânünievvel 1317 [28 Ocak 1902].

80 "...esbâb-ı harik hakkında icrâ kılınan tahkikat ve elde edilen delâil ve emârete nazaran mûmâileyh komiser Mehmed Bey'in mahdumu Burhaneddin Efendi tarafından an-kasdnikâ edildiği anlaşılmasında..." BOA. DH. EUM. EMN. nr. 44 / 9, 14 Kânünievvel 1329 [27 Aralık 1913].

Sonuç

Bu kısa tebliğde ulaştığımız sonuçları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz. Sigorta sektörü XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ilk olarak ticaret hacmi geniş liman şehirlerinde gelişmiştir. Anadolu’dan gelen ürünlerin İstanbul’a taşınmasında aktif rol alan İzmit limanı bu nitelikte olmasına rağmen, sektörel büyüme istenilen düzeyde olamamıştır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ve özellikle de son çeyreğinde İzmit yöresi yerli sigorta şirketi Osmanlı Sigorta Şirketi ile yabancı sigorta şirketleri arasında ticari rekabetin yapıldığı bir alan haline gelmiştir. Osmanlı Sigorta Şirketine pozitif ayrımcılık yapan Osmanlı hükümeti, yabancı şirketleri kontrol altına almak için hazırlanan 1887 tarihli tüzüğün yürürlüğe konulamaması gerekçesiyle ecnebi şirketlerin faaliyetlerini engellemiştir. Bu bağlamda Gebze’de Le-economi International şirketi, İzmit’te ise Union şirketinin icraatlarının yasal olmadığı söylenilerek sigorta işlemleri geçersiz kılmıştır. İzmit belediyesinin Union de Paris şirketine sigorta edilmesi hususu, “*tebliğat-ı mezkurenin hilafına...*” olarak değerlendirmiştir. Takip edilen bu politikada hükümetin iki önemli gerekçesi vardı. Bunlardan ilki, ecnebi şirketler vasıtasıyla paranın yurt dışına çıkıyor olmasıdır. Diğer sebep ise müşterilerin davalık olması durumunda, mahkemelerin Türkiye’de bulunmaması nedeniyle yaşayabilecekleri muhtemel hak kayıpları endişesidir.

Netice itibarıyla XIX. Yüzyılda Kocaeli bölgesinde dört sigorta şirketinin faaliyeti tespit edilmiştir. Yörenin sigortayla tanışması daha çok Kefken ile ilgilidir. Kefken kıyılarında kaza yapan sigortalı gemilerin batıklarının sigorta şirketleri aracılığıyla kurtarılması talebi nedeniyle sigorta konusu ile tanışılmıştır. Yörede dört önemli şirket sigortacılık işlemi yapmıştır. Bunlardan ilki, Parsi merkezli Le economi International sigorta şirkettir. 1890’da Gebze kazasında bir şube açmıştır. İkinci şirket yine Fransız kökenli Union de Paris isimli yangın sigortası şirkettir. 1828’de Paris’te kurulmuştu ve 1894 yılında İzmit şubesi hizmete açılmıştı. İzmit belediye binası bu şirket tarafından sigorta edilmişti. Üçüncü şirket ise XIX. Yüzyıl başlarında bölgede aktif olarak görülen Amerikan Hard Ford Sigorta Şirketi idi. Bu şirketlerin tümünün ortak özelliği, genel merkezlerinin yabancı ülkelerde bulunmasıydı. Sigorta sektöründe idare merkezi ve kanunlara tabi olma yönünden yerli ve milli kimlikle anılan ilk sigorta şirketi, 1893 yılında Osmanlı Sigorta Şirketi adıyla piyasada baş gösterdi. İzmit yöresinde teşkilatlanan şirket, uygulan yeni politika doğrultusunda ecnebi şirketlere karşı hükümet tarafından doğrudan ve dolaylı olarak destek gördü. Birçok şehirde olduğu gibi İzmit sancağında da kamu binalarının bu şirkete sigortalanması süreci yaşandı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı âli Evrâk Odası (BEO). nr. 1515 / 113611, 1619/121393, 1689 / 126622, 1901 / 142548, 2204 / 165252, 3702/277593, 4346 / 325928.

Cevdet Hâriciye (C. HR). nr. 99 / 4918, 152 / 7591.

Cevdet İktisat (C.İKTİS), nr. 5/224.

Dâhiliye Mektûbi (DH. MKT). nr. 535 / 76, 544 / 56, 307 / 76, 547 / 73, 1432/20, 1861 / 126, 1892 / 130, 2235/34, 2250 / 83, 2547/111, 2548/85, 2593/75, 706 / 62.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR). nr. 291 / 94, 388 / 73.

Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu Müteferrik (DH. TMIK. M).nr. 119 / 8.

Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu Islâhât (BOA. DH. TMIK. S).nr. 58 / 41.

Dâhiliye Nezâreti Umûm Vilâyât Müdüriyeti (DH. UMVM). nr. 153 / 18.

Hâriciye Siyâset (HR. SYS). nr. 2266 / 12.

Hâriciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM). nr. 174 / 93.

İrâde Dâhiliye (İ.DH).nr. 1136/88674.

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS).nr. 95/4008.

İrâde Taltifât (İ.TAL).nr. 230 / 78.

Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF. MKT), nr. 189 / 100, 667/21, 1029/72.

ML. EEM. nr. 929 / 27, 933 / 37, 966 / 13, 972 / 11, 1354 / 10.

Yıldız Sadâret Resmî Marûzât Evrâkı (Y. A. RES).nr. 9 / 53.

Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı (Y. MTV).nr. 306 / 23.

Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezâreti Marûzâtı (Y.PRK. ZB), nr. 25 / 24, 25/38.

Kitap ve Makaleler

Akbulut, Hüseyin; "Cumhuriyet Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Sigortacılık", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014*.

Baskıcı, Murat; "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası:1860-1918", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 57 sayı 4, Ekim-Aralık 2002.

Cırık, Bülent; "II. Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmit Sancağı (1908-1910)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016.

Ereder, H. Cemal; *Sigortacılığımızın Tarihi*, İstanbul 1998.

Ergin, Osman Nuri; *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, Cilt 3, Dersaadet 1330.

Ercal, Mehmet; "Arşın", *DİA*, Cilt 3, İstanbul 1991, ss.411-413.

Gül, Songül Sallan; "Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 40, sayı 3-4, Ankara 2000.

Kazgan Haydar; Soyak Alkan; Koraltürk Murat; *Cumhuriyetin 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz*, İstanbul 1998.

Özger, Yunus; *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Sigorta Sektöründe Milli Yapılanma: Osmanlı Sigorta Şirketi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Parılı, Cemalettin; "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı", *Kamu İş - İş Hukuku Ve İktisat Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, Ankara 1999, ss 267-277.

Sahillioğlu, Halil; "Dirhem", *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, ss.368-371.

Uslu, Dilara; "Milli Mücadele'nin Son Döneminde İzmit Ve Çevresinde Eğitim Faaliyetleri (1921-1923)", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Kocaeli 2015.

Vance, W R; "TheEarly History of Insurance Law", *Columbia Law Review*, Vol. 8, No. 1 (Jan., 1908), pp. 1-17.

Vehbe, Tevfik Ali; "Çağdaş Hukukta ve İslam Hukukunda Sigorta", çev. Servet Armağan, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sayı 10, İstanbul 1973.

White, R. Clyde; "The Social Insurance Movement", *Journal of The American Statistical Association*, vol, 38, No 223, (Sep.1943), USA 1943.

Zerkâ, Mustafa Ahmed; "İslam'a göre Sigorta", *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, çev. Hayreddin Karaman, İz yayıncılık, İstanbul 2011.

Denizaltı Seyir ve Torpido Tecrübe Sahası Olarak İzmit Körfezi

Evren MERCAN *

1868 yılında Robert Whitehead ilk kendinden hareketli torpidoyu icat ettiğinde çağın en yıkıcı silahlarından biri olacağını az sayıda feraset sahibi askerî gözlemci fark edebilmişti. Whitehead firması, torpidonun teknik ve muharip kapasitesinin sıkı bir şekilde gizli tutulması şartıyla başta Rusya olmak üzere bir dizi ülkeye bu silahı kolaylıkla satabilirdi¹. Bu minvalde bu silahın ilk kurbanının 93 Harbi sırasında Osmanlı Donanması olması çok da şaşırtıcı değildir. Zira Rusların Karadeniz'deki güçlü Osmanlı Donanması varlığına karşı yürüttüğü asimetrik harekâtlar zincirinde Whitehead torpidosuyla Batum Limanı'nda Osmanlı Donanması'na ait İntibah ahşap gambotunu batırması, deniz harp tarihi açısından bir dönüm noktasını teşkil eder. Bu olay Karadeniz'deki Osmanlı deniz hâkimiyeti üzerinde ciddi bir etki yaratmadıysa da torpido ile silahlandırılmış botların (torpidobot) pratikte ne denli etkili bir platform olduğunu başta Osmanlı Devleti olmak üzere tüm dünyaya göstermiştir².

Gerçekten de Sultan II. Abdühamid ve Osmanlı Bahriye ileri gelenleri de askerî potansiyelde önemli bir değişikliğe işaret eden bu silahı edinme hususunda kararlı bir tutum sergilediler. Kısa zamanda Osmanlı Donanması'nda torpidobotlardan müteşekkil bir filotilla teşkil edildi. Akabinde Osmanlı Devleti, dünyada donanma envanterine dönemin en yeni teknoloji ürünü olan denizaltı gemisini alan ikinci ülke oluverdi. Alınan bu en yeni teknoloji gemilerin "torpido endah" ve "tecrübe seyirleri" de hem askerî ve ticari geçiş güzergâhı olan boğazlardan uzaklığı hem de sakın ve korunaklı saha olmasıyla hasebiyle ekseriyetle İzmit Körfezi'nde icra edilmişti. Bu çalışmada Sultan II. Abdühamid Dönemi Osmanlı Donanması'na tedarik edilen denizaltı ve torpidobotların İzmit Körfezi'nde icra ettikleri tecrübe ve talimlerden söz edilecektir.

İzmit Körfezi'nin stratejik geçiş güzergâhı olan boğazlara yakınlığı ve geniş hinterlandı ile Osmanlı için uzun yıllar vazgeçilmez bir deniz üssü niteliğindedir. Bilhassa bölgenin derinliğine savunmayı sağlayan, İstanbul şehrinin sanayi altyapısına yakın, demiryolu, karayolu arterleriyle bütünleşmiş, İodosu kapalı, tersane ve lojistik alt yapı kurabilecek potansiyelde bir coğrafyaya sahiptir. Dolayısıyla İzmit, İstanbul'dan ulaşımında arter konumunun sağladığı ticari mallar dışında askerî lojistiğin de belkemiğini oluşturan bir toplanma noktasıdır. İşin doğrusu, askerî anlamda hem denizden hem de karadan stratejik bir mevkiye bulunan İstanbul'un müdafaası noktasında da kritik bir konuma sahiptir. 19'uncu yüzyıl süresince Osmanlı Devleti'nin en büyük sanayi altyapısını oluşturan Tersane-i Amire'nin Gemlik Tersanesi'yle birlikte bölgedeki önde gelen destekçisi sayılan İzmit Tersanesi, 1840'dan 1909 yılında lağvedilmesine kadar korvet, gambot, buharlı vapur ve kruvazör sınıfında gemilerin inşasına ev sahipliği yapmıştı³.

Daha da önemlisi, İzmit Körfezi, zamanının en yeni teknoloji ürünü sayılan torpidolar ve bunu hedefe atmakla yükümlü denizaltı ve torpidobotların da tecrübe, müsademe talimlerinin donanma tarafından düzenli bir surette icra edildiği bir taktik üs konumundaydı. Aslında "torpido" tabiri, 19'uncu yüzyılın ortasında günümüzde mayın (*mine*) olarak tanımlanan, denizde sabit duran, müsademe ya da uzaktan kontrolle infilak ettirilen patlayıcı bir aygıt için türetilmişti. Su altı torpidosunun bir gemi omurgasında yol açtığı harap edici infilak etkisi, bir takım deniz kuvvetlerinin taarruzî maksatla torpidoyu hedefe bırakmak için bir platform geliştirmesine yol açmıştı⁴.

1860'ların sonlarında, İngiliz mühendis Robert Whitehead, Avusturya'nın liman kenti Fiume'deki (Rijeka) fabrikasında modern anlamda ilk kendinden hareketli torpidonun (*self-propelled automotive torpedo*) imaline

* Dr. E-posta: emercan@yahoo.com.

1 Jeff Edwards, *Torpedo*, New York, 2004, s. 103.

2 Lawrence Sondhaus, *Naval Warfare 1815-1914*, New York, 2001, s. 227.

3 Evren Mercan, "Buhar Devri'nde İzmit Tersanesi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyum Bildirileri*(2017), s. 2623, Cem Gürdeniz, *Hedefteki Donanma*, İstanbul, 2013, s.223.

4 M. A. Palmer, *Command at Sea: Naval Command and Control Since Sixteenth Century*, Boston, 2007, s.213.

kalkışmıştı. Aslında Whitehead, 1864 yılında bir Avusturyalı denizci yüzbaşı olan Johann Luppis'in torpido tasarımını geliştirerek kendi sistemini tasarlamıştı. Luppis'in tasarımı, suyun üstünde mekanik hareketle ilerleyen bir torpidoyken, Whitehead ise sıkıştırılmış havayla hareket eden ve hidrostatik derinlik regülâtörü (*hydrostatic depth regulator*) sayesinde suyun altında, doğru derinlikte seyredilebilen bir torpidoyu geliştirmişti. Robert Whitehead'in torpidoları, o dönem birçok donanma tarafından benimsendi ve hatta bu donanmalar, "Whitehead" lisansı ile kendi torpidolarını bile imal etti. 1870'te İngiltere, 1872'de Fransa, bir yıl sonra İtalya ile Almanya ve 1876'da ise Rusya Whitehead torpidolarının en iyi müşterileri konumundaydı. 1870'ten 1914'e kadar Whitehead ismi torpido ile eş anlamlı olarak kabul edildi. Düşman muharebe gemisini torpido taarruzu ile alt etme düşüncesi, büyük deniz kuvvetlerinin bu silahın hangi platform ile daha etkin atılacağı fikri üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştu. Yüzyılın devamında, kendinden hareketli torpidoyu hedefe atabilecek iki devrimsel tasarıma imza atılmıştı; denizaltı ve torpidobotlar⁵.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanması'nda da denizaltı ve torpidobotlar ülke güvenliğinin idamesinde ehemmiyet arz eden deniz platformlarının başında gelmektedir. Nitekim Osmanlı deniz savunma doktrini esasına göre bu platformlara sahil ve boğazların müdafaası dışında düşman filo hareketlerinin gözlenmesi, kıyı bombardımanı ve çıkarmayı önleme, kaçakçılıkla mücadele gibi taktik görevler biçilmişti⁶.

Osmanlı bahriyesinin ilk defa 1883 yılında iki adet (*Burhaneddin* ve *Tevfik*) 38 tonluk torpidobotu Fransa'dan ısmarlandı. Bunu deplasmanı 83 ton olan, İngiltere ve daha sonra Osmanlı torpidobot filosunun belkemiğini oluşturacak olan Almanya'dan sipariş edilen 85 tonluk Gilyum ve Nasır Sınıfı torpidobotlar takip etti. Ayrıca Osmanlı bahriyesinin inşa kabiliyetlerini geliştirmek için Fransa'dan sipariş edilen torpidobot sınıfının benzerleri (Mecidiye Sınıfı) Tersane-i Amire'de inşa edildi. 1883-1886 yılları arasında beşi Tersane-i Amire, üçü Fransa, üçü İngiltere ve on üçü de Almanya'daki tezgâhlarda inşa edilmek üzere toplam yirmi dört torpidobot sipariş edilmişti⁷.

Aynı dönemde Yunanistan'dan sonra (*Nordenfelt-I*) Osmanlı Devleti'de denizaltıyı donanma envanterine alan ikinci ülkeydi. 22.000 sterlin karşılığında İsveçli Nordenfelt Firması'ndan ısmarlanan iki denizaltı (*Nordenfelt II* ve *III*), Yunan muadiline göre daha üstün özelliklere sahipti. Osmanlı Bahriyesi'ne kabulünden sonra *Abdülhamid* ve *Abdülmeccid* isimleriyle anılan bu denizaltılar, 31 metre boyunda ve 3,6 metre eninde olup 160 ton ağırlığındaydı. 250 beygir gücünde iki silindirli buhar makinesine sahip olan denizaltılar, dalış esnasında tepe bacasını kapayarak, kazanda kalan buhar tazyikiyle hareket etmekteydiler. Haliç'te Sarayburnu ve sonrasında Üsküdar açıklarında yapılan tecrübeler, İngiliz personele ve William Garrett'a teknik açıdan bağımlı olunmaması adına dört Türk subay da personel olarak atanmıştı. Kumandası torpidobotlarda tecrübeli bir isim olan Yüzbaşı Halil Develioğlu'na verilen *Abdülhamid* denizaltısı, William Garrett'in da katılımıyla, Aynalıkavak'tan Divanhane önüne kadar seyir dalışları yapmıştı⁸. Ancak bunlar gemilerin aktif hizmete girmesi için yeterli değildi.

Sultan'ın Denizaltıları İzmit Körfezi'nde

Osmanlı Bahriyesi, tedarik edilen bu yeni teknoloji denizaltıları imkân ve kabiliyetleri ölçüsünde boğazların savunulmasında istifade etme düşüncesindeydi. 5 Şubat 1887 tarihli Şurayı Bahriye'de *Abdülhamid* ve *Abdülmeccid* denizaltılarının arzu edilen bölgelere intikalinden önce seyir, manevra ve devir kabiliyetleri ve torpido atışının tayini maksadıyla İzmit Körfezi'nde etraflıca tecrübe edilmesi kararı çıkmıştı. Böylelikle denizaltıların kabiliyetleri dışında yeni tayin olan zabitan da talim yapma imkânı bulacaktı. İzmit Körfezi'nin sakin sularında yapılacak bu manevralarda görevli zabitan ve efradın konaklaması için de bir vapur ve istimbot, bu denizaltılara eşlik edecekti.⁹

Bahriye Nezareti'nden Mabeyn-i Hümayun'a giden bir tezkire de İzmit Körfezi'nde tecrübe edilecek olan denizaltıların (*tahtelbahir torpido istimbotları*) tecrübe icrası için bir komisyon teşkil edildiği ve bu heyetin Pazartesi günü bölgeye intikal edeceğinden söz ediliyordu. Aynı tezkirede denizaltılara hava imlası için de hava tulumba tertibatına sahip istimbotların da görevlendirilmesi talep ediliyordu¹⁰. Sonunda 24 Ocak 1888'de Torpido Komisyon Heyeti, Selanik vapuru ile İzmit'e varmış ve İzmit'te yapılan tecrübelerin ardından heyet, Bahriye Nazırlığına 6 Şubat 1888 tarihinde bir rapor tanzim etmiştir. Binbaşı Mehmet Raşid, Binbaşı Mehmed, Miralay Henry Harty, Miralay İsmail Hakkı, Mirliva Hasan, Ferik Starcke, Ferik Süleyman ve Ferik Ahmed Ratıb'ın mühürlerinin bulunduğu raporda Nordenfelt denizaltılarıyla ilgili tecrübelerin titizlikle incelendiği ve kesin sonuca varıldığı anlaşılmaktadır. Raporda ilk olarak, Nordenfelt denizaltılarının torpido atımı konusunda sorunsuz görüldüğü ve denizaltılar su üstündeyken amudi dümenlerinin idaresi istenilen

5 Evren Mercan, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Denizcilik Stratejileri Çerçevesinde Gemi Tedarik ve İnşa Faaliyetleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Sakarya, 2015, s.27.

6 Mercan, *Sultan II. Abdülhamid...*, s. 64-74.

7 Bernd Langensiepen ve Ahmet Gülerüz, *The Ottoman Steam Navy 1828-1923*, London, 1995, s. 152-157.

8 Evren Mercan, *Osmanlı Bahriyesi'ndeki İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmeccid*, İstanbul, 2012, s. 57.

9 *Deniz Müzesi Arşivi (DMA)*, Şurayı Bahriye (ŞB), 304/205A, 24 Kânunusani 1302.

10 *DMA, Mektubi (MKT)*, 568/58A.

derecede bulunduğundan söz ediliyordu. Mehtap ve bulutsuz gecede yapılan saldırı tecrübelerinde, en yakın sahilde bulunan binaların güçlükle görüldüğü halde başlangıçta denizaltı gemisinin hareketleri fark edilmiş ancak 500 yarda (457 metre) açığa ulaştığında düdük çalıp yerini belli etmediği sürece denizaltı hiçbir şekilde görülemedi. Her halükarda karanlık gecelerde bu mesafeye varıncaya değin denizaltılarının düşman tarafından keşfedilmesi neredeyse imkânsız olduğu ve eğer bu denizaltılara mangal kömürü kullanılırsa su üstünde seyri esnasında pek az görünmekte oldukları belirtilmişti. Bu arada, denizaltının su üstü sürati en fazla 10 mil olarak hesaplanmış ve geminin dalarak su altında seyir ve hareket etmesi istenilen şekilde başarılı bulunmamıştı. Denizaltı, gözlem kulesi gözükmeyecek şekilde birkaç defa daldıysa da, su altında birkaç dakika kaldıktan sonra su üstüne çıkmıştı. Bunun üzerine, Komisyon Heyeti tarafından denizaltının su altında seyir ve hareketinin kontratta belirtilen şekilde olmadığı denizaltının mühendisi George William Garrett'a hatırlatıldığında, kendisi, denizaltılarının tecrübelerde görülen ıslaha muhtaç ve eksik bazı kısımlarının ikmalinin gerekliliğini ve aynı zamanda mürettebatın bu konuda gereken beceri, bilgi ve tecrübeye ihtiyaç duyduğunu öne sürmüştür. Bunun yanında mühendis Garrett, denizaltılarının su altı seyirleri temin edildiği takdirde, gemilerin görünüşlerinin diğer torpidobotlardan az olacağını ve böylece liman ağzları gibi mahallerin savunulmasında denizaltıların fayda sağlayacağını iddia ediyordu¹¹.

İstanbul Vapur-ı Hümayun Süvarisi Ferik Şükrü de mezkûr denizaltılarla ilgili Sultan II. Abdülhamid'e bir dizi olumsuzluklar ihtiva eden bir rapor arz etmişti. Denizaltıların daldırılması halinde mürettebatının bir buçuk saat zarfında sıcak ve havasızlığa tahammül edemeyerek deniz sathına çıktıkları bildiren Ferik Şükrü, söz konusu gemilerin çarklarını tahrik edebilmek için ancak bir saatlik fayrapla¹² (*fire up*) mümkün olabileceği, torpido atmak istenirse depolarının istimle doldurularak atışa hazır hale getirilmesi en az 24 saatlik bir süreye ihtiyaç duyulduğundan yakınmaktaydı¹³.

İlginçtir ki her iki denizaltının İzmit'te yapılan tecrübelerine ait pek de olumlu olmayan rapor Sultan II. Abdülhamid'e arz edilmiş ve akabinde kendisinin iradesiyle donanma envanterine alınmasına karar verilmişti. Dahası, Nordenfelt mümessili William Garrett'a fahri binbaşılık rütbesi tevdi edilmiş ve buna karşılık olarak da kendisinin bilâ-bedel senede 1 ay İstanbul'a gelerek hizmet vereceği garanti altına alınmıştı. Hatta bir savaş vuku bulduğunda fahri olarak Osmanlı Donanması'nda hizmetini sürdüreceği de taahhüt ediliyordu¹⁴.

Denizaltıların son denemesi İstanbul'da Sarayburnu önlerinde yapılmıştır. 1888 yılının yaz ortasında bir gün Dolmabahçe önüne gelen Abdülhamid denizaltısı hedef olarak belirlenen eski bir vapura Whitehead torpidosunu ateşleyerek, vapuru bir anda denizin dibine göndermişti. Dünyada ilk defa yapılan bir denizaltının vapura yaptığı hücumu boğazın her iki tarafındaki halk, yabancı elçiler ve ataşemiliterler heyecanla izlemişti. Başta Farnham Bishop ve Richard Hall'un¹⁵ denizaltıcılık kitapları ve diğer birçok kaynağa göre bir denizaltıdan ilk defa torpido atılarak bir su üstü gemisinin batırılma başarısı *Abdülhamid* denizaltısına aittir¹⁶.

Şaşırtıcı bir şekilde, Abdülhamid ve Abdülmecid denizaltıları başarılı geçen tecrübe seyirlerinin hemen ardından Haliç'teki Valide kızaklarına çekilmişlerdi. Seyre çıkması, kızaklarından indirilmesi hatta gemi personelinin dahi denizaltıların yanına yaklaşması yasak edilmişti. Denizaltılar daha sonra Sütlüce'deki barakalarda depo seviyesine indirgenmişti¹⁷.

İzmit Tersanesi Bünyesinde Teşkil Edilen Torpido İstasyonu ve Torpidobot Talimleri

Torpidonun keşfiyle birlikte dünyada artan önemi Osmanlı askerî ricalinin de dikkatini celp etmişti. Bu yeni teknoloji ürünü silahın Osmanlı Donanması'nda da istifade edilmesi adına Bahriye Nezareti çatısı altında bir Torpido Komisyonu teşkil edilmişti. Komisyon, haftada üç gün toplanacak ve tersanede Torpido Mektebi kurulmasına önyak olacaktı¹⁸. Bunun için müşavir subaylar riyasetinde torpido eğitimi almak amacıyla yurtdışına personel dahi gönderilmişti. 16 Ekim 1886 yılında Almanya'daki Schwartzkopff Torpido Fabrikası'nda torpido imalini incelemek ve ilmi hakkında bilgi almak amacıyla bir zabitan heyeti gönderilse de bu yeni teknoloji silahların teknik esasları ile ilgili bilgilerin korunmasına dönük girişimler, Osmanlı personelinin bu yerlerde

11 BOA, Y.MTV.30/53 (Lef: I, II ve III). Bu vesikadan Evren Mercan'ın "Osmanlı Bahriyesi'ndeki İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid" adlı eserinde de faydalanılmıştır.

12 Gemilerde kazanların buhar tutması için ateşçiye, ateşi hızlandırması, harlı duruma getirmesi için verilen talimattır. Bkz. Münip Baş, *Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul, 2001, s.75.

13 BOA, Y. PRK. ASK. 111/86 (Lef: 3).

14 DMA, Muhasebe, 978/38. 15 Mart 1888.

15 Richard Hall-Compton, *The First Submarines: The Beginnings of Underwater Warfare*, Cornwall, 2004, s.68.

16 Bu olayla ilgili herhangi bir arşiv kaydı bulunamamıştır, ancak *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* denizaltılarının İzmit açıklarında yaptıkları tecrübe neticesinde denizaltıların yüzeyde seyir halindeyken başarılı torpido atışı gerçekleştirebilmiştir. Nitekim Farnham Bishop, *Abdülhamid* denizaltısının böyle bir atışı gerçekleştirdiğini ancak geminin ağır muvazene sorunları yüzünden atış sonrası baş kısmında boşalan ağırlıktan dolayı gövdenin tehlikeli meyillerle boğuştuğundan söz etmektedir. Hatta bu durumdan ötürü kendi personelinin dahi bu denizaltıları idare etmeye niyeti olmadığını iddia etmektedir. Farnham Bishop, *The Story of the Submarine*, London, 1943, s.63-64.

17 Haydar Alpagut, "İlk Denizaltı Komutanlarımız". *Deniz Mecmuası*, 336 (1935), s. 240.

18 Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması", *Basılmamış Doktora Tezi*, Kayseri, 2002, s. 68-69.

yeterli bilgi almasına mani olmuştu. Buna karşılık olarak da Tersane-i Amire'ye torpido imali ile ilgili Whitehead Firması'nda ekipmanlar temin edilmiş ve talimler için de *Muhbir-i Sürür* Fırkateyni Torpido Mektep Gemisi tayin edilmişti. Ancak bu geminin nerede talim faaliyetlerini icra edeceği meselesi hâlâ açıklığa kavuşmamıştı. Sonunda, 12 Nisan 1887 tarihli Torpido Komisyon raporunda *Muhbir-i Sürür* Fırkateyni'nde eğitim alan zabitan ve neferatın İzmit Tersanesi'nde Bıçkı Fabrikası çevresindeki mahalde talim yapması kararlaştırılmıştı¹⁹. İzmit'te torpido talimleriyle meşgul olacak olan personelin erzak ve sair ihtiyaçlarının temini için geçici surette Tersane-i Amire'deki yardım sandığı münasip görülmüştü.²⁰

Torpido Komisyonu nazarında yeni nesil seyfar torpidoların mükemmel bir halde ve her an atışa hazır bulundurulmaları önem arz eden hususların başında geliyordu. Ancak bu torpidolardan taktik sahada nasıl istifade edileceği ve muharip kabiliyetlerinin etraflıca anlaşılması için düzenli olarak talim yapılması elzemdi. Talim mevki olarak seçilen yerde torpidoların süratlerini, muayyen bir mesafeyi kat edecekleri zamanı, sapma payının önceki denemelerin aynı olup olmadığının kontrolünü tespit edecek bir Torpido İstasyonu'na da acilen ihtiyaç vardı. Kısa zaman zarfında Sultan II. Abdülhamid'in iradeyi seniyyesiyle İzmit Körfezi'nin payitahta yakın, sakin bir alan olması hasebiyle tersane himayesinde torpido tecrübe ve talimlerin icrası için bir Torpido İstasyonu kurulmasına yeşil ışık yakılmıştı²¹. Başta kereste olmak üzere ihtiyaç duyulan muhtelif inşa malzemesi de İzmit Tersane Memurluğu tarafından temin edilecekti²². Bahriye Nezareti, donanmadaki torpidobot talimi ve personele torpidoculuk ilminin verilmesi "*tecrübe ve ameliyat istasyonu*" da olacak bu kuruluşun inşa masraflarının 2.500 kuruş olacağını hesaplamıştı. Mamafih, 28 Temmuz 1892 tarihli Sultan'ın iradesi doğrultusunda da inşa masraflarının şimdilik "*fevkalade bütçeden*" karşılanacağı, ancak akabinde İzmit'in "*emvalinden tesviye edilmesi*" yönünde karar çıkmıştı.²³

İzmit Tersanesi'nde kurulan Torpido İstasyonu donanmadaki torpidobot ve denizaltıların torpido atış ve müsademe talimlerine destek vermek dışında Tersane-i Amire'de yerli imkânlarla imal edilen torpidoların da tecrübesindeki önde gelen bir kuruluştur. Torpido Fabrikası Memurluğu'ndan Bahriye Nezareti'ne yazılan bir tezkirede Sultaniye Vapuru Süvari Muavini Binbaşı Ahmet Remzi Efendi tarafından tertip olunan "otomatik" adlı Osmanlı torpidosunun resim ve teknik özellikleri ayrıntılı olarak mütalaa edilmiş ve Bahriye Nezareti tarafından da başarılı bulunmuştu. Nihayetinde, torpidonun savunmaya elverişli olup olmadığının anlaşılması için masraflarının kendisine ait olması şartıyla tecrübe edilmesine ve Torpido Komisyonu tarafından sürecin takip edilmesine karar verilmişti.²⁴

Bu yazışmadan 2 gün sonra 16 Ocak 1892 tarihinde Torpido Komisyonu mevzu bahis torpido ile ilgili raporunu Bahriye Nezareti'ne arz etmişti. Raporunda, Torpido Resimhane Memuru Kolevel Şükrü Efendi tarafından resmedilen ve Torpido Fabrikası'nda imal edilmiş olan torpidonun İzmit'te tecrübesi yapıldığından söz edilmektedir. İzmit Torpido İstasyonu'nda tecrübe edilen torpido 400 ve 600 metre mesafedeki hedeflere karşı seyir kabiliyetleri ve istikrarı yakinen müşahede edilmişti. "...*kemal-i iftiharla görülmüş olan...*" diye devam eden raporda torpidonun tersanede imal edilen Schwartzkopff ve hatta ithal edilen Whitehead torpidolarından dahi daha başarılı bulunduğu iddia ediliyordu. Raporun sonunda diğer torpidolara nazaran "*kesb-i rüchaniyet eylediği cihetle*" bundan sonra başarılı bulunan bu yerli torpidonun Torpido Fabrikası'nda imal edilmesinin en doğru yol olacağı vurgulanıyordu.²⁵

Aynı şekilde Torpido Komisyonu'ndan Şurayı Bahriye'ye yazılan 3 Mart 1894 tarihli bir arzda, Torpido Fabrikası'nda yapılmakta olan "*endaht kovanlarının*" tecrübe edildikçe gemilere teçhiz edilmesi ve bilhassa İzmit'te talimdeki torpidobotlara bu kovanlardan ikişer başlıklı olanlarının yerleştirilmesi salık veriliyordu. Böylelikle iki başlıktan biri talim için diğeri de yedekte bulunması hasebiyle torpidobotların her daim harbe hazır halde tutulması planlanıyordu²⁶. Bahriye Nazırı Hasan Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun'a yazdığı bir bilgi notunda Fransa ve Almanya'dan tedarik edilen elektrik fenerleri ve Tersane-i Amire'de 50 kiloluk patlayıcı ile tadil edilmiş Whitehead torpidosunun hedefe karşı süratinin anlaşılması için İzmit Körfezi'ne tecrübe gönderilmesi ve bunun için de gerekli emrin Sultan II. Abdülhamid tarafından verilmesi talep ediliyordu. Kısa süre sonra Saray'dan yanıt gelmiş ve Şükrü Paşa nezaretinde olması kaydıyla torpidobotların İzmit'e sevk edilmesinin uygun olduğu Hasan Paşa'ya bildirilmişti²⁷.

19 Batmaz, *II. Abdülhamid Devri...*, s. 70-71.

20 DMA, *Sandıklar*, 11/5. 11 Ağustos 1886.

21 DMA, *Tersane Bölümü*, 564/96C. 15 Şubat 1892. İzmit dışında Çanakkale'de de bir Torpido İstasyonu teşkil edilmesi gündemdedi. Torpido İstasyonu inşası için şu kriterler belirlenmişti: Kala-i Sultaniye'deki Nara Burnu sahilinde seçilecek mahal ve inşa edilecek istasyon iskelesinin bitiminde en az üç kulaç su bulunmalıdır. Atış yapılacak hedefe kadar olan derinliğin de en az on beş kulaç geçmemesi gerekir. İstasyon mevkiinde seyfar talim gemisi için fabrika tarzında bir bina inşa edilecektir. Fabrikadan iskele bitimine kadar torpidoların sevk için demiryolu düzenmesi uygundur. Torpido atışına mahsus olmak üzere deniz altında müteharrik bir karkas ve iskelelerin üzerine ayrıca tüyuplar (lançerler) tertip olunacaktır. İstasyon inşa edilen mevkiye atış tecrübelerine mahsus şamandıralar bulundurulacaktır, tespit edilen derinlik ve sapmayı kaydetmek için aletler bulundurulacaktır. Bilgi için bkz. BÖA, Y. MTV. 308/204 (lef: 9).

22 DMA, *Mektubi (MKT)*, 790/125. 27 Zilkade 1310.

23 DMA, *Muhasebe*, 1305/80. 16 Temmuz 1308.

24 DMA, *Fabrikalar*, 39/74. 2 Kânunusani 1307.

25 DMA, *Fabrikalar*, 39/75. 4 Kânunusani 1307.

26 DMA, *Fabrikalar*, 43/6. 19 Şubat 1309.

27 DMA, *Umumi Evrak*, 52/26 3 Rebiülevvel 1310.

Gerçekten de Osmanlı Donanması'nda sahil müdafaası görevini üstelenen torpidobot filotillasının düzenli bir şekilde torpido atış ve müsademe eğitimlerinden geçirilmesi, taarruz kabiliyetlerinin geliştirilmesi aşamasında bir hayli mühim tatbikatlardı. Zira donanmanın kıyı savunma doktrinine göre şekillenmesi ve taktik sahadaki teorik bilgilerin uygulanması bu vesile ile hayat buluyordu. Bu minvalde, torpidobotların kıyı savunması ve payitahtın korunmasında etkin bir rol oynadığını gözden kaçırmayan Osmanlı bahriye ricali, kıyı savunma doktrininin öğretilerini tatbik etmeye yönelik olarak eldeki torpidobotlarda görevli ümera ve zabitanın taktik düzeyde teorik bilgilerinin pratiğe adapte (*müktesebat-ı nazariyelerinin ameliyata tatbiki*) edilmesi maksadıyla düzenli talimler icra edilmesini oldukça ciddiye almaktaydı. 11 Temmuz 1890 tarihli torpido eğitimi hakkında Bahriye Nezareti tarafından hazırlanan bir raporda, torpidobot personelinin talim ve tecrübelerinin artırılması gerektiği üstüne basılarak ifade ediliyordu. Donanmanın esas vurucu gücü olarak telakki edilen torpidobotların düzenli olarak İzmit Körfezi'ne gönderilmesi ve hatta uzun seyir tecrübesi kazanılması amacıyla iyi hava koşullarında Çanakkale'ye kadar gidip gelinmesi oldukça yararlı görülüyordu²⁸.

Dolayısıyla, Osmanlı Donanması nezdinde mühim bir konuma sahip olan torpidobotların her yıl yaz ayında İzmit Körfezi açıklarında torpido ateş, ışıldak, hedef mesafe, harekât manevraları ile ilgili talimlerin işe vakıf zabitanın komuta kontrolünde düzenli bir şekilde icra edilmesi mutlak bir uygulama haline gelmişti.²⁹ İzmit'te yapılan harp düzeni ve düşman ile müsademe talimlerinde, personele hücum esnasında düşman gemisine nasıl yaklaşılması gerektiği (makinelere yük verilmeyip istem göstermeden, ışıldaklar kapalı vaziyette) ve akabinde angajman usulleriyle ilgili taktik eğitimler de veriliyordu.³⁰ Ayrıca bu talimlerin düzenli bir şekilde icrası amacıyla bahriyedeki Erkân-Harbiye tarafından detaylı bir eğitim programı hazırlanması ve torpidobotlardan müteşekkil bir talim filotillasının da teşkil edilmesi planlanıyordu³¹.

3 Ekim 1892 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'e yazılan bir raporda önceki senelerde olduğu gibi torpidobotların İzmit Körfezi'nde talim ettirilmeleri hakkında çıkarılan irade gereği, 4 Ekim Salı günü *üç adet torpidobotla Tersane-i Amire önünden hareketle İzmit'e ulaşılabileceği bildiriliyordu. Geceli gündüzlü çalışılarak talimlerle meşgul olunacağı için bu tarz harp manevralarının icrasına dönük üç adet torpidobotun yeterli olmayacağı*, en az 10 torpidobotla bir ay boyunca talim yapılmasının daha münasip olacağı ileri sürülüyordu. İsimsiz³² raporun devamında İzmit'te yapılacak talimlerle ilgili sıkıntılar şu şekilde zikrediliyordu:

“Söz konusu bu maddeleri size arz edip izin alsın diye Bahriye Nazırı'na tafsilatıyla ifade ettim. Nazır, zikredilen vapurlarla manevra talimi yapılmasına gerek olmadığını, bunların gündüz hiçbir işe yaramadığını ve aksine gece karanlığından istifadeyle düşman donanması üzerine hücum ederek düşman gemilerini tahrip edeceklerini ifade ettiler. Hâlbuki gece bir limanda demirli ya da istem üzerinde bulunan düşman donanması evvela, taşıdıkları çelik torpido ağlarını denize salıp her gemi kendisi çelik bir havuz dâhilinde bulundurulacağı; ikinci olarak, sabaha dek elektrikle aydınlanacaklarından kendilerine yaklaşmanın mümkün olmayacağı ve olsa bile atılan torpidonun çelik ağlar içinde kalacağı; üçüncü olarak, limanda yahut açık sahilde yatan donanma kendi vapur ve filikalarından müteşekkil birkaç mil açıktaki çifte kordon dâhilinde bulunacakları; dördüncü olarak, yattıkları liman boğazlarını derhal müsademe torpidoları atarak deniz sathına birbirine bağlı çam serenlerden oluşan bir de kordon çekecekleri malumdur ve bu durum harp fenni kitaplarında da aynen zikredilmiştir. Nazır kullarının, açıklandığı üzere bir hayli savunma gücü bulunduran düşman donanması üzerine Bahriye Mektebi'nden yeni çıkmış, henüz talim ve manevra görmemiş yüzbaşı ve mülazım eline teslim edilen torpido vapurlarından bir ikisinin sevk ederek gece karanlığından istifadeyle zafer kazanmayı düşünmesi şüpheyi ve izahi gerektirmeyecek kadar açık bir fikr-i sakimdir.”

Tüm bu gerekçelerden sonra raporunda devamında torpidobotların kruvazörlerle birlikte muharip donanmanın gerisinde sağ ve sol kanatlarda konuşularak, cesur ve muktedir bir kumandanın komutasında taarruza kalkışmasının en doğru yol olacağı belirtiliyordu. Kendi emsalleri olan düşman torpidobotlarına tesadüf ettiklerinde de başarılı bir muharebe icrası için bu gemilerdeki mürettebatın bahriye harp uygulamalarında fevkalade mahir ve eğitimli olmaları icap ediyordu. Bunu sağlamanın yegâne yolunun da en az 10 adet torpidobotla İzmit Körfezi'nde yapılacak tatbikatlar olduğu kaziyesi öne sürülüyordu³³.

Aslında torpidobotlardaki mürettebatın muharip kabiliyetlerine dönük raporlara göz atıldığında teorik olarak zabitanların torpido harbi üzerine fikir sahibi olsalar dahi bunu pratiğe dökemedikleri tüm yönleriyle ifade biçimi bulunduğu anlaşılır. Büyük meblağlar karşılığı alınan torpidobotlardan istenilen ölçüde istifade edilmemesi dikkate değer bir askerî zafiyet olarak algılanmaktadır. Mesela Mabeyn-i Hümayun'a sunulan bir raporda bir

28 DMA, ŞB. 367/33A.

29 DMA, MKT. 882/42.

30 DMA, MKT. 577/209.

31 DMA, MKT. 718/18, BOA, Y. PRK. ASK. 62/8.

32 Bahriye Nazırı'na bu denli rahat eleştiri getirebilmesi ve direkt olarak Mabeyn-i Hümayun ile yazışması, raporu kaleme alan kişinin müşavir subay olmasını ihtimalini akla getirmektedir. Dönemin deniz harp manevraları hususunda uzman kişisi ve ayrıca Sultan ile bizzat görüşme ihtimali olan kişilerin başında Alman müşavir Ferik ve Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârî olan Kalau Von Hofe gelmektedir. Kendisinin atanmasıyla ilgili bilgi için bkz. DMA, MKT. 713/3A.

33 BOA, Y.PRK. AZJ. 22/100.

kaç sene önce torpido fenni ve her türlü uygulamalarının zabıtana öğretilmesi ve yaygınlaştırılması için görevlendirilen Binbaşı Hafız Mehmed Efendi Almanya'dan davet edilen Granovski (?), çarkçı sınıfı zabıtlarından Binbaşı Hafız Süleyman Efendi, birinci kol Şükrü, ikinci kol Bahaeddin ve Yüzbaşı Mustafa Efendi'den oluşan komisyonun yetiştirdiği zabitanın her konuda pratik yapabilmeye muktedir olmaları gerektiği hususunda ciddi eleştiriler bulunmaktadır. İstanbul Vapur-ı Hümayun Süvarisi ve Torpido Komisyon Reisi Ferik Şükrü'nin Sultan II. Abdülhamid'e yazdığı tezkirede tüm bu zafiyetleri tasdik etmekle kalmaz ayrıca Tersane-i Amire'ye Almanya'dan sekseni aşkın torpido getirildiğini ve bunlarla hiçbir surette tecrübe edilmediğini açık bir üslupla ifade etmekten kaçınmaz. Ferik Şükrü göre İngiltere'den satın alınmış ve Tersane-i Amire tezgâhından indirilmiş olan torpidobotların hâlâ pek çok eksikleri tamamlanmamış olmasına rağmen kalanların en kısa zamanda tamamlanmasına gayret edilerek, tecrübe aşamasına gelmesi bir hayli önemliydi. Nitekim kendi maiyetindeki Almanya'dan getirtilen eldeki torpidobotlardan muntazam bir biçimde torpido atmaya müsait olan beşinin ihtiyaç duyulduğunda istifade edilebileceği, diğerlerinin de bunlar gibi islah ve tadille harbe hazır hale getirilmeleri gerekiyordu. Kendisi, her senenin baharında en az bir iki ay boyunca torpido endah ve harp manevrası icrası amacıyla torpidobotların tamamının hazır bulundurulmasının, ayrıca hususi depolarında saklanan torpidoların da defaatle tecrübe edilerek varsa sıkıntıları giderilmek suretiyle aktif halde tutulmasının bir zaruret olduğunu savunuyordu. Ferik Şükrü nazarında da tatbikatlar için en uygun mevkiî tartışmasız İzmit Körfeziydi³⁴.

Elbette İzmit Körfezi ve sair mevkiilerdeki³⁵ tatbikatların nasıl uygulanacağı ve ayrıca torpidobotlardaki mürettebatın hangi esaslara göre görev yapacağı mevzusu geç de olsa Osmanlı Bahriyesi'nin gündemine gelmişti. 4 Temmuz 1908 tarihinde Bahriye Nezaretindeki Torpido Komisyonu tarafından torpidobotlarda görevlendirilecek zabitan ve efrad, ayrıca torpido talimini kapsayan bir talimatname tanzim edilmişti. Mezkûr talimatnamede, mevcut *düzenlemelerin* Torpido Komisyonu "*taht-ı idaresinde*" icra edileceği bildirilirken, torpidobotlarda istihdam edilecek zabitan ve efrad için de muhtelif esaslar tayin edilmişti. Mesela, Mekteb-i Bahriye'den mezun olan güverte ve çarkçı sınıfı zabitanın ilk olarak torpido eğitim gemisinde ve akabinde torpidobotlarda görevlendirilmesinin en münasip yol olacağı değerlendirilmişti. *Çünkü* torpidobot makine ve kazan sistemini öğrenecek zabitanın en büyükten en küçük işlere kadar birçok alanda yetkin olması *önemli bir ölçüttü*. Diğer yandan talimatnamede torpidobotlarda görev alacak efradın ise en az 10 sene müddetince istihdam edilmesi şart koşuluyordu. Bununla birlikte torpidobotlarda görev alan tüm mürettebatın maaşları ve maluliyet hakları da bu esaslara uygun olarak düzenlenecekti. Talimatnamede Torpido Eğitim Gemisi *Muhbir-i Sürûr* Firkateyni'nin Dersaadet'te bulunduğu müddetçe Tersane-i Amire mevkiinde Torpido Komisyonu'nun sevk ve idaresinde olacağı hükmediliyordu. Tersane-i Amire'de de *Muhbir-i Sürûr*'da icra edilecek dersler için lüzumlu olan alet ve edevat, umumi ve hususi işaretler için gerekli olan elektrik fenerleri, torpidolarla bunlara ait teçhizatın tamiratına mahsus ayrıca bir tezgâh da hazır bulundurulacaktı. Ayrıca gemide uygulanacak teorik ve pratik derslerin nasıl işleneceğiyle ilgili de yeni düzenlemeler getirilecekti³⁶.

Daha talimnamenin mürekkebi kurumadan 21 Eylül 1908'de Bahriye Nazırı tarafından tanzim edilen bir mazbatada yeni esaslar doğrultusunda *Yarhisar* ve *Samsun* muhriplerinin zabitan ve mürettebatının talim icrasına İzmit'e gönderilmesi için Sultan'ın onayı isteniyordu. Dahası, aynı mahalde top atış talimi yapacak olan *Asar-ı Tevfik* Firkateyninin de bu gemilere eşlik etmesi talep ediliyordu.³⁷

Sonuç

19'uncu yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan torpidobotlar, hızlı, çevik ve caydırıcı bir platform olarak muharebe gemisinin etkinliğini tehdit eden ilk kısa menzilli silah olan torpido ile teçhiz edilmesi, geleneksel deniz harbinin mefhumlarını baştan aşağı değişikliğe uğratmaya yetmişti. İstisnai olarak güçlü muharebe gemilerinden tertip edilen modern donanmalara karşı daha zayıf durumdaki ikincil sıkletteki donanmalar, bu silaha kayda değer ölçüde bel bağlamıştı. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de 93 Harbi'nden sonra torpido ve onu taşıyan ve hedefe sevk etmeye malik torpidobotlara büyük önem atfetmişti. Başta Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı askerî karar alıcıları devlet maliyesine yük getirmeyecek, ucuz maliyetli torpidobotlardan müteşekkil filotillaların, oldukça pahalıya mal olan ve torpidoya karşı bir hayli kırılğan muharebe gemilerinden çok daha caydırıcı olabileceğini kavramışlardı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin emekleme döneminde olan denizaltılara hiç çekinmeden yatırım yapmasındaki güdünün arka planında da bu kavrayış yatmaktadır. Osmanlı Bahriye ileri gelenleri ve Sultan nazarında donanma envanterine giren Nordenfelt denizaltıları, düşük maliyetli ve çok yönlü kullanıma uygun torpidobotların yanında olası bir ablukayı kırmak, rakip üzerinde caydırıcılık

34 BOA, Y. PRK. ASK. 111/86 (Lef:3-4).

35 Şura-ı Bahriye'nin, torpidobotlardaki zabitan dışında "*asâkir-i şahanenin*", mevcut serî ateşli toplarla nişan kabiliyetlerini olabildiğince geliştirmek ve etkili torpido atışı talimleri için İzmit Körfezi'ne alternatif olarak, Ege'deki en elverişli yer olması hasebiyle İzmir'deki Urla Limanı'na gönderilmesi talimatı da bulunuyordu. Bkz. DMA, MKT. 630/178.

36 BOA, Y. MTV. 308/204 (Lef: 3-15).

37 BOA, Y.A.HUS. 525/37. 24 Şaban 1326. Bundan önce İzmit'te torpido talim gemisi ve birkaç torpidobotla birlikte torpido sınıfı zabitan ve efrada torpido fenni üzerine uygulamalı dersler verilmesi ve zırhlı Mahmudiviye Firkateyni'nin de burada bulunması gerektiği birçok defa tezkirelerle ifade edilmişti. Bkz. BOA, Y. MTV. 308/24. 29 Rabiulahir 1326.

elde etmek için biçilmiş kaftan olarak kıymetlendiriliyordu. Ne var ki Osmanlı Devleti henüz deneysel düzeyde, teknik sınırlılıklarla boğuşan ve operasyonel kabiliyetleri tartışmalı olan bu denizaltılardan hiçbir surette faydalanamayacaktı.

Gelgelelim İzmit Körfezi, donanma envanterine giren yeni platform, silah ve teçhizatın tecrübesi dışında torpidobotlardaki zabitan ve efradın taktik düzeyde teorik bilgilerinin pratiğe adapte etmesi aşamasında önemli bir taktik talim sahasıydı. İlginçtir ki İzmit Körfezindeki torpido, muhrip ve denizaltılarla yapılan manevra ve torpido endahat talimi ve Torpido İstasyonu kurulması geleneği Sultan II. Abdülhamid'in hüküm sürdüğü yıllardan 1930'ların sonuna kadar bir şekilde devam etmişti. 1928 yılında hız kazanan donanma ve tersanenin Gölcük'e taşınma süreciyle birlikte Cumhuriyet Donanması'na alınan ilk denizaltıların eğitim dalışları ve Versay Anlaşması'nın kısıtlamalarını delmeye çalışan Alman Donanması'na (*Kriegsmarine*) ait denizaltıcı subayların talimleri yine İzmit Körfezi'nde gerçekleştirilecekti.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

Alpagut, Haydar, "İlk Denizaltı Komutanlarımız", *Deniz Mecmuası*, 336 (1935), ss. 233-241.

Baş, Münip, *Denizcilik Sözlüğü*, Akademi Denizcilik, İstanbul, 2001.

Batmaz, Şakir, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması", *Basılmamış Doktora Tezi*, Kayseri, 2002.

Bishop, Farnham, *The Story of the Submarine*, D. Appleton-Century Company, London, 1943.

Edwards, Jeff, *Torpedo*, iUniverse Star, New York, 2006.

Gürdeniz, Cem, *Hedefteki Donanma*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2013.

Hall-Compton, Richard, *The First Submarines: The Beginnings of Underwater Warfare*, Periscope Publishing Ltd., Cornwall, 2004.

Langensiepen, Bernd; Güteryüz, Ahmet, *The Ottoman Steam Navy 1828-1923*, Conway Maritime Press, London, 1995.

Mercan, Evren, *Osmanlı Bahriyesi'ndeki İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid*, Deniz Basımevi, İstanbul, 2012.

Mercan, Evren, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Denizcilik Stratejileri Çerçevesinde Gemi Tedarik ve İnşa Faaliyetleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Sakarya, 2015.

Mercan, Evren, "Buhar Devri'nde İzmit Tersanesi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Sempozyum Bildirileri* (2017), ss. 2616-2627.

Palmer, M. A., *Command at Sea: Naval Command and Control Since Sixteenth Century*, First Harvard University Press, Boston, 2007.

Sondhaus Lawrence, *Naval Warfare 1815-1914*, Routledge, New York, 2001.

İzmit'in İmarı Çerçevesinde İzmit Rıhtımı Mukavelesnamesi

Selda KILIÇ *

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde imar ve alt yapı faaliyetlerinde hızlı bir gelişme göze çarpmaktadır. Bu dönemde imar ve altyapı hizmetleri Osmanlı bürokratlarınca ekonomik buhranın çözüm yolu olarak görülmüştür. Avrupa ile artan ticari ilişkilerin başta ulaşım için gerekli karayolu, demiryolu, liman ve kanallar ile ticari merkezlere olan ihtiyacı ortaya koyması üzerine imar faaliyetleri hız kazanmıştır.¹

Satıcı ile alıcı arasındaki bağlantının sağlanabilmesi ve ticaretin geliştirilebilmesi amacıyla ülkenin yol ağının genişletilmesine yönelik imar faaliyetlerine girilmiştir. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile yol yapımı ve bakımı hususunda valilere bir takım görevler verilirken ardından çıkarılan talimatname ve nizamnameler ile de yol yapımı belirli kurallar çerçevesinde düzenli bir hale getirilmiştir.² Sanayi devriminin en önemli simgelerinden biri olan demiryolu da bu dönemde Osmanlı topraklarına gelmiştir. İlk hattın inşasına 1851'de Mısır'da başlanmıştır.³ Bu hattı Rumeli'de Köstence-Çernova, İstanbul-Edirne ve İstanbul-Dedeağaç ile Anadolu da İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba ve kıyı şeridinde yapılmış olan Haydarpaşa-İzmit ve Bursa-Mudurnu hatları izlemiştir.⁴ 1888 yılında ise Anadolu-Bağdat ve Hicaz demiryollarının imtiyazı Almanya'ya verilmiştir. Denizyolu ulaşımı ise 1851'de Şirket-i Hayriyye'nin kuruluşu ve yabancı kumpanyaların Osmanlı sularına girmeleri ile önem kazanmış,⁵ gemilerin bekleyecekleri, yük ve yolcu alıp indirebilecekleri bir takım tesislerinde inşasına başlanmıştır. Başta İzmir, Selanik, Varna, Beyrut ve Ege adaları gibi önemli merkezlerde liman, rıhtım ve iskele inşa ve tamiri faaliyetlerine başlanmıştır.⁶ Bu imar faaliyetleri geniş kapasiteli ticaret merkezlerinin yanı sıra İstanbul civarı ve Karadeniz sahillerinde de görülmektedir.⁷

Çalışmamızın konusunu oluşturan İstanbul'dan sonra Marmara Bölgesi'nin ikinci büyük liman şehri ve ticaret merkezi olan İzmit'te ulaşım ve ticaretin geliştirilmesine yönelik imar faaliyetlerinin çok eski zamanlara dayandığı görülmektedir.

1872 yılı başlarında ulaşım ve nakliyat hususunda güçlüğüne yol açan harap vaziyetteki İzmit iskelesi yolları ve köprüleri tamir edilmiştir. 1878 yılında ise İzmit-Ankara yolunun yapımına başlanmış ancak demiryolu hattının çalışmalarının devam etmesi sebebiyle ara verilmiştir. 1884'te yol inşası yeniden başlatılmış ve toplam 36.952 km. yol yapılmıştır.⁸ 1873 yılında ise 91 kilometrelik Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattı faaliyete geçmiştir.

İzmit mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa (1887-1895) döneminde İzmit'in imarına ve şehir içi ve şehir dışı yolların yapımına önem verilmiştir.⁹ Onun döneminde yedi yıldır tamamlanamayan İzmit-Ankara yolu açıldığı¹⁰ gibi Haydarpaşa-İzmit demiryolunun Ankara'ya kadar uzatılması için padişaha sunulmak üzere bir layiha hazırlamış ve demiryolunun Anadolu içlerine değin ilerlemesine ön ayak olmuştur.¹¹

* Prof.Dr. , Ankara Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, seldakayak@yahoo.com; skilic@ankara.edu.tr

1 Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketler*. Creative Yayıncılık, İstanbul 1999, s.66.

2 Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, ss. 299-300.

3 Quataert, Donald. "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1631

4 Çadırcı, age, ss. 301-302.

5 Çadırcı, age, ss. 302-303.

6 Kütükoğlu, Mübahat S. "İzmit Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 32, Mart 1979, s. 495.

7 İstanbul ve civarında Tophane-Galata rıhtımı (1892-1894), Haydarpaşa rıhtımı ve mendireği (1903), İzmit-Derince limanı (1895), İzmit rıhtımı (1905) ve Balıkesir-Bandırma rıhtım ve iskelesi ile Karadeniz sahillerinde Zonguldak rıhtımı(1890) ve Trabzon limanı inşa edilmiştir. (Duymaz, A. Şevki. "II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)." Süleyman Demirel Üniversitesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi], 2003, s. 191.)

8 Ünlü, Mucize. "II. Abdülhamid Döneminde İzmit'te İmar Faaliyetleri." *Uluslararası Kara Müsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu - II Bildirileri*, ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik ve Ali Yeşildal. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2016, s. 885.

9 Bostan, İdris. "İzmit." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 23, 2001, s. 538.

10 Karaçoban, Turgut. "Yüzyıllık Çınarların İzinden: Selim Sırrı Paşa ve İzmit-Ankara Demiryolu Serüveni." *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Cilt II*, ed. Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, s. 741.

11 Karaçoban, agb, 742.

Bölgenin Anadolu'dan gelen malların İstanbul'a ulaştırılmasında önemli bir durak olması sebebiyle deniz ulaşımının geliştirilmesine yönelik faaliyetler daha erken zamanlarda başlamıştır. 1844'te Mesir-i Bahri vapuru ile yük ve yolcu taşımacılığına başlanmış; 1850'de ise İstanbul-İzmit güzergâhında posta seferleri konmuştur.¹²Bölgedeki deniz ulaşımının artması ardından Diliskelesi, Hersek Burnu ve Kefken açıklarına fenerler inşa edilmiştir. Zamanla limanlardaki yoğunluğun artması ve iskele ve gümrük ambarlarının yetersiz kalması üzerine bölgedeki bataklık alanların kurutulmasıyla yeni iskele ve ambarların yapılması fikri ortaya çıkmıştır.¹³İzmit'in kara ve demiryolları ile art bölgesi ile bağlantısının sağlanmasının ardından 1884'te şehrin doğusunda bir rıhtım yapılması için imtiyaz verilmiştir.¹⁴ 1895'te Anadolu'dan gelen ticari malların ve zahirenin depolanma yeri olacak olan İzmit-Derince limanı,¹⁵ 1905'te ise İzmit rıhtımı inşa edilmiştir.¹⁶

İzmit Rıhtımı İnşası İmtiyazı ve Mukavelenamesi

Rıhtım, akarsu veya deniz kenarının doldurulması yoluyla yapılan gemilerin indirme bindirme veya yükleme boşaltma yapabildikleri yerdir.¹⁷ Çalışmamızın konusu olan rıhtımın inşası öncesinde gemiler bu işlemleri körfezin kuzeyinde bulunan İzmit tersanesi ile sahil şeridinde inşa edilmiş olan Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattının hem istasyon hem de iskele-rıhtım vazifesi gören Bostancıbaşı, Pendik, Eskişehir, Dil iskelesi ve İzmit duraklarında yapabilmekteydi.¹⁸Ancak körfezin tuzla ve bataklıkla kaplı doğusunda herhangi bir rıhtım bulunmuyordu.

Oysa bataklık bölgesi demiryolu ve karayolunun geçiş güzergâhında geniş bir araziye kaplıyordu. Başta çuha fabrikası olmak üzere etrafında çeşitli sanayi tesisleri de bulunmaktaydı. Bataklığın kurutulması bölgenin hem ziraat hem de sanayi açısından kullanımını sağlayabilirdi. Aynı zamanda bataklığın varlığı bölgenin havasını bozarak sıtma hastalığının yayılmasına yol açıyordu.

Halkın bataklıkların kurutulmasına ve tarım arazisi haline getirilmesine yönelik talepleri 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin ilanı itibarıyla başlamıştı. Nizamname ile şehir çevresindeki tarım arazisinin mülk haline getirilebilmesi hakkının verilmiş olması atıl durumdaki bataklık topraklarının kurutulmasını sağlamıştır.¹⁹ Özellikle Selim Sırrı Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde bu konu üzerinde önemle durularak bölge halkının yardımıyla temizlik çalışmaları yapılmıştır. Sırrı Paşa toplam on bin ameleli dörder gün çalışma müddeti ile gruplara ayırarak kırk bin yevmiye ile çalıştırmış ve bataklık çukurları doldurularak kötü havanın ortadan kalkması sağlanmıştır.²⁰ Aynı zamanda bataklık bölgedeki tuzlalardan tuz üretimi de yasaklanmıştır.²¹

Geniş bataklık arazinin tamamen temizlenerek ortadan kaldırılması amacıyla işin ihaleye verilmesi lüzumu ortaya çıkmıştır. Bu amaçla 1884'te Viçen Acemyan, 1887'de Sarkis Taşçıyan ve 1889'da J.L. Sabuncu'ya temizlik işi ihale edilmiştir.²²İlk iki müteahhide ait mukavele ve şartname metinleri elimizde olup Sabuncu'nun adına yalnızca Avni Öztüre'nin "Nicomedia Yöresinde Yeni Bulgularla İzmit Tarihi" adlı eserinde²³ rastlanmış ve arşivde ona ait bir belge bulunamamıştır. Temelde bataklık alanın temizlik imtiyazına dair olan mukavelelerdeki fark bölgede bir rıhtım inşası imtiyazını da içermesidir. Rıhtım yapılması planlanan alan İzmit kasabasının doğusunda ve İzmit-Ankara demiryolu ile karayolunun hemen aşağısında bulunmaktadır. Oldukça geniş olan bataklık alanın kurutulması; ekilebilir hale getirilmesi ve fabrikalar kurulması ile rıhtımın önem kazanacağına inanılmaktadır.

Verilen imtiyaz yalnızca inşa imtiyazı olup işletilmesine yönelik bir madde bulunmamaktadır. Bu yapıyla mukavelenemeler diğer rıhtım imtiyazlarından farklıdır. Örneğin, aynı tarihlere rastlayan Beyrut rıhtımı (1887) ve daha eski tarihli İzmir rıhtım imtiyazı mukavelelerinin (1867)²⁴ aksine gümrük resmi veya tarifesine yönelik herhangi bir madde ya da ek mahiyetinde Rüsumat Emaneti ile yapılmış bir anlaşma veya tarife listesi bulunmamaktadır.

12 Kaya, Şennur. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti." İstanbul Teknik Üniversitesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi], 2008, 56.

13 Koca, Yasemin Nemlioğlu. "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti." *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Cilt II*, ed. Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, s.838.

14 B0A.İMMS.78/3409

15 Bostan, agm, 538.

16 Duymaz, agt, s.191.

17 "Rıhtım." *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a-52b5a32a5474.49830170

18 Kaynar, İhsan Seddar. "Haydarpaşa - İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 5(12), Temmuz 2015,138

19 Kaya,agt,57.

20 M.Ş. "İzmit Manzaraları." *Servet-i Fünun*, 6(148), 30 Kânunuevvel 1309, s. 283.

21 Ayırbaşı, Dilek ve diğerleri. "İzmit Yöresinde Mücadelesi." *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi I. Ulusal Sağlık Bilimleri Sempozyumu (20-21 Kasım 2014) Özel Sayısı*, 1, 2015, s.3.

22 Kaya, agt,57.

23 Kaya, agt, 57-58.

24 Beyrut liman ve rıhtım imtiyazı mukavele ve şartnamesi ile rıhtım tarifesi için bkz; *Mukavelat Mecmuası*. Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet 1310, ss. 215-252. İzmir rıhtımı tarifesi için bkz; Kütükoğlu, agm, 553-557.

İmtiyazın Viçen Acemyan'a verilmesinden önce Nafia Nezaretince bölgenin haritası ve çeşitli evraklar üzerinde inceleme yapılmış ve ilgili kurumların görüşlerine başvurulmuştur. 13 Mart 1884 tarihinde Viçen Acemyan'ın anonim şirket kurmasından feragat edilerek yalnızca gerekli sermayenin tedariki için Osmanlı tebaası olanların ortak olabilmeleri şartıyla²⁵ iki bin dönüm bataklık mahal ile iki bin sekiz yüz dönüm miri arazi dâhilindeki yedi yüz seksen dönüm bataklığın temizlenmesi ve kurutulması imtiyazı verilmiştir. Bu işe ek olarak gemilerin yüklerini yükleme ve indirebilmeleri için İzmit kasabası ile tuzlalar arasındaki sahile beş sene içerisinde geçici olarak bir rıhtım inşası hususunda mukavenameye eklenmiştir.

Rıhtım inşası konusu İzmit'te Bahriye Dairesi'ne ait bir tersane bulunmasından ötürü Bahriye Nezaretinin ve inşaat için gerekli kerestenin miri ormanlardan temini için ise Tophane-i Amire'nin görüş ve iznine başvurulmuştur. Bahriye Nezaretinden alınan cevapta rıhtım inşasının tersanece lüzumu olmamakla beraber rıhtımın Anadolu şimendifer hattının devam ettirilmesi halinde memleketin şerefi ve bayındırlığını arttıracığı gibi belde halkının ve tüccarında ihracat ve nakliyatını arttırarak menfaatlerine olacağı belirtilerek rıhtım inşasının tersanece herhangi bir mahzurunun olmadığı bildirilmiştir.

Tophane-i Amire müşirinin cevabında ise İzmit'e on sekiz saat mesafe de bulunan Hendek'te bulunan hızar fabrika-ı hümayunu vasıtasıyla kesilen kerestenin Sakarya Nehri'nin öte tarafındaki ormanlardan olması sebebiyle İzmit civarındaki ormanlardan kereste elde edilmesine Tophane-i Amire bir mahsur görmemiştir.²⁶

Ancak Viçen Acemyan mukavenamenin kabul tarihinde itibaren bir ay içerisinde Osmanlı Bankası'na ödemesi gereken yüz elli Osmanlı lirasını ödeyememesinden dolayı imtiyaz hakkı elinden alınmıştır.²⁷Yeniden yapılan ihale ile imtiyaz 12 Ocak 1887 Beyoğlu sarraflarından ve Osmanlı uyruğundan Sarkis Taşçıyan'a verilmiştir.²⁸Konya, Adana ve Karasu'daki bataklık kurutulması imtiyazlarının da anonim şirketlere verildiği belirtilerek bu işlerin tek müteahhitte yapılmasının mümkün olmadığı tecrübeyle sabit olduğundan Taşçıyan Sarkis Efendi'nin Anonim Şirket²⁹ kurmasına izin verilmesi kararlaştırılmış³⁰ ve İstanbul'a yakın bir beldenin havasını ve halkın sağlığını bozan bataklıkların temizliğinin büyük bir sermaye gerektirmediği ve Sarkis Efendi'nin de bunu karşılayabilecek güçte olduğu belirtilmiştir.³¹

Bataklığın kurutulması ve rıhtım inşası için gerekli keşif bedeli veya yapılan toplam masraf bilinmemekle beraber bir fikir vermesi amacıyla aynı dönemde İzmit'te rıhtım yapılması için belirlenen keşif bedeli dokuz bin üç yüz doksan kuruştur. Hüdavendigâr Vilayeti'nce bu miktarda ödenek olmadığı gerekçesiyle rıhtım inşasına izin verilmemiştir.³²

Geçen iki yıllık sürenin ardından 21 Mart 1889 tarihinde İzmit mutasarrıfı Sırrı Paşa tarafından gönderilen telgrafla rıhtım inşasına başlanıldığı padişaha bildirilmiştir.³³

Viçen Acemyan ile yapılmış olan ilk mukavele ve şartname Başbakanlık Osmanlı Arşivinde İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS) fonunda 78/3409 numarada bulunmaktadır. Burada yer alan mukavele, Umur-ı Nafia Komisyonu; şartname ise Nafia Meclisi mührü taşıyan müsvedde nüshalardır. Mukaveleye ek olarak 24 Teşrinisani 1299 [6 Aralık 1883] tarihli imtiyaz verilen bölgeye ait bir harita da bulunmaktadır.³⁴

Taşçıyan Sarkis Efendi ile Nafia Nazırı Zihni Paşa arasında yapılan mukavele ve şartname ise aynı fonun 87/3757 numarasında yer almaktadır. Mukavele ve şartnamenin yalnızca Muhasebe-i Nezaret-i Umur-ı Nafia ve Ticaret tarafından mühürlenmiş müsveddesi ile asılları beraberdir. Ayrıca bu belge grubunda bölgenin Viçen Acemyan'a ait mukaveleye ekli haritasının yanı sıra yalnızca Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ve lejant³⁵ kısmı eklenmiş bir haritada yer almaktadır.³⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde de mukavenamenin Muhasebe-i Nezaret-i Umur-ı Nafia ve Ticaret mühürlü bir nüshası bulunmaktadır.³⁷

Viçen Acemyan ve Taşçıyan Sarkis Efendi tarafından yapılan mukavele ve şartnameler arasındaki farklar şunlardır:

25 BOA. ŞD. 507/19, lef 4.

26 BOA. İ. MMS. 78/3409, lef 1 (1-2).

27 BOA. ŞD. 507/19, lef 3.

28 BOA. İ. MMS. 87/3757 lef 1 (1-2); İmtiyazın Sarkis Taşçıyan'a verilmesiyle ilgili olarak bkz.; BOA. MV. 15/12; 15/65 ve A. MKT. MHM. 493/1.

29 Anonim Osmanlı Şirketi: Osmanlı Devleti'nde 1850'lerden sonra yerli ve yabancı sermaye sahipleri tarafından anonim şirketler kurulmaya başlanmıştır. Bu şirketleşme modeli ile sermayeci ile yönetici ayrımı sağlanarak yönetim bilgisinden yoksun sermayedarlar veya aile üyelerinin yerine profesyonel yöneticiler geçmiştir; bu sayede risk ve kar dengesi sağlanabilir hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde anonim şirketler genellikle su, elektrik, gaz, antrepo ve rıhtım gibi altyapı ve imar işlerinin yapımı ve maden işletmeciliği gibi alanlarda etkili olmuşlardır.(Kazgan, age,33-34) Kurulan ilk anonim şirket Ahmet Cevdet ve Fuat paşaların önerisi ve dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın girişimi üzerine 1851'de kurulmuş olan Şirket-i Hayriyye'dir.(Kazgan, age,52)

30 BOA. ŞD.507/19, lef 4.

31 BOA. ŞD.507/19, lef 3.

32 BOA. DH. MKT. 1434/45

33 BOA. Y. PRK. UM. 14/50

34 BOA. İ.MMS.78/3409, lef 4

35 Bir fotoğrafın, haritanın, desenin veya karikatürün özünü anlatan yazı (Türk Dil Kurumu)

36 BOA. İ.MMS.87/3757, lef 8-9

37 BCA. Fon: Nafia Nezareti (230-0-0-0), kutu: 137, gömlek: 6, sıra: 2

Yeni mukavelename ile ortaklık akdinin yalnızca Osmanlı tebaası ile yapılabileceği yabancı tebaaya verilme-yeceğine yönelik onuncu madde³⁸ kaldırılarak müteahhitin bir buçuk yıl içerisinde bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkiline yönelik hüküm ile değiştirilmiştir.³⁹ Buna bağlı olarak ilk mukavele ve şartnamede imtiyaz sahibi olarak sadece müteahhit yer alırken yenilerinde müteahhit ve/veya teşkil edeceği şirket imtiyaz sahibi olarak gösterilmiştir. Bunların yanı sıra beşinci madde de geçici olarak su altında olan miri arazilerin bedelsiz olarak müteahhide verilen dörtte üçlük kısmının kullanım süresi yeni mukavelename ile dört yıl ile sınırlandırılarak bu toprakların müteahhit elinde kalmayarak mülke geçirilmesi hükmü getirilmiştir. Ayrıca on dokuzuncu madde de mülkiyeti olan arazinin mukavelenamenin hangi maddelere göre müteahhide terk olunacağına açıklık getirilmiştir. Şartnamede ise müteahhidin yanı sıra anonim şirkette yüklenici olarak yer almasının dışında bir değişiklik olmamıştır.

Viçen Acemyan ile Nafia Nezareti arasında yapılan 13 Mart 1884 tarihli yirmi bir maddeden oluşan mukavelename ile üç fasıl ve on dört maddeden oluşan şartname özetle şu şekildedir:

İzmit kasabası ile demiryolu ve Çuha Fabrikası arasında Kilez nehrinin iki tarafında bulunan bataklıkların temizlenerek kurutulması ve ekilebilir bir hale getirilmesi ile bir de hükümetçe onaylanacak şartname ve tarifeye göre ücreti tamamen verilmek üzere tuzlalar ile kasaba önünde deniz sahilinde gemilerin yüklerini indirip yükleyebilecekleri geçici bir rıhtımın beş sene içerisinde yapım imtiyazı Osmanlı tebaasından Viçen Acemyan Efendi'ye ihale edilmiştir.(madde 1)

Müteahhit, mukavelenamenin kabulü tarihinden itibaren bir yıl içerisinde keşif raporu ve haritasını Nafia Nezareti'ne teslim edecek ve Nezaret incelemesini yaparak kararını üç ay zarfında müteahhide bildirecektir. (madde 2); Müteahhit, haritanın onayı tarihinden itibaren iki yıl içerisinde inşaata başlamak ve üç yıl içerisinde bitirmeyi taahhüt eder. İnşaat fen kurallarına, şartnameye ve kabul olunan harita ve rapora uygun olacak ve herhangi bir iş bırakma durumunda mahalli hükümete ve nezarete haber verilecektir. (madde 3) Nafia nezareti, işlerin durumunu ve muhafazasını muayene ve teftiş etmek üzere bölgeye komiserler gönderecektir. Bu komiserlerin masrafları karşılığı olarak müteahhit tarafından her ay için yıllık altmış lira nezarete gönderilecektir. (madde 4).

İş kamu yararına olması sebebiyle alanda bulunan mülk arazilerin sahibinden alınması hususunda müteahhidin sorun yaşaması üzerine istisnâ kanununa uygun olarak işin yapılacağı müddet boyunca olmak üzere geçici olarak tazminat karşılığı arazi kullanılabilir. Alan dâhilindeki miri arazilerin ise su altında olanları ücretsiz olarak müteahhide bırakılacaktır. Geçici olarak su altında kalanların ise dörtte üçü müteahhide bırakılacaktır. Kalan kısım devlete ait olacaktır. Müteahhit, işin yapıldığı müddet içerisinde geçici olarak ücretsiz kullanabilecektir. (madde 5)

İş için gerekli malzemeler gerek yurtiçinde gerekse yurtdışından getirilecek olsun gümrük vergisinden muaf tutulacaktır. Ayrıca inşaat yapılan alan ile müteahhidin sermaye ve gelirine vergi konulamayacağı gibi mukavelename ve şartnameden de damga resmi alınmayacaktır. (madde 6) İnşaat için gerekli keresteler civar miri ormanlardan kesilebilecektir. (madde 7)

İşin sonunda kontrol işlemleri Nafia Nezareti tarafından gönderilecek bir fen komisyonunca yapılacak ve geçici olarak onay işlemi yapılacaktır. Bu işlem tarihinden bir yıl sonra yapılacak muayene ile kesin onay işlemi yapılacaktır. (madde 8)

Müteahhit, masrafı kendisine ait olmak üzere işin en iyi şekilde tamir ve muhafazasını sağlayacaktır.(madde 9)

Müteahhit, bölgenin itibarlı kimseleri ve Osmanlı tebaasından olanlarla ortaklık akdedebilecektir. Ancak imtiyazın yabancılara devir ve satışı yasak olacaktır. (madde 10)

Müteahhit, işi alışı tarihinden itibaren bir ay içerisinde nakden veya esham olarak yüz elli lira kefalet akçesini Osmanlı Bankası'na yatırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde herhangi bir ihtar yapılmaksızın ihale hakkı elinden alınacaktır. (madde 11)

Bataklık sınırları içerisinde yapılacak siperlerin masrafları devlete ait olacaktır. (madde 12)

Kazı sırasında çıkacak olan eski eserler ilgili nizamname hükmüne tabi olmakla birlikte müteahhit, böyle bir durumda dilekçe vermek ve ruhsat almak zorunda olmayacaktır. (madde 13)

Zorlayıcı sebeplerden kaynaklanan bir durum olmaksızın müteahhit belirtilen müddet zarfında işe başlamadığı, işi bitiremediği, işi yarım bıraktığı veya mukavelede yer alan taahhütleri yerine getirmediği takdirde ihale hakkı elinden alınacağı gibi iş, alet ve edevat müzayede konulacak ve vermiş olduğu kefalet akçesi geri ödenmeyecektir. (madde 14)

Müteahhit müfettişlerin ikametleri için gerekli odaları ücretsiz olarak temin edecektir.(madde 15)

38 Kaldırılan madde; "Onuncu madde - Müteahhid taahhüdât-ı vâkiasının icrâsı zımında istediği halde mahallî mu'teberânından ve tebaa-yı Devlet-i Âliyye'den icâb edenlerle akd-i müşâreket edebilecekti Şu kadar ki işbu imtiyâzı tebaa-yı ecnebiyeye devir ve fûrûht edemeyecektir.(I.MMS.78/3409)"

39 Değişiklik; "Onuncu madde - Müteahhid taahhüdât-ı vâkiasının icrâsı için fermân-ı âli târihinden itibaren bir buçuk sene müddet zarfında merbut şirket nizamnamesi esasına tevfikân bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkiline me'zundur.(I.MMS.87/3757)"

Arazi Kanunnamesi'ne uygun olarak iş yapılan alandaki miri arazinin su altında kalan kısmının tamamı ve geçici olarak su altında kalan kısmın dörtte üçü müteahhide bırakılacaktır. (madde 16) Müteahhide verilecek olan bu arazilerin ölçümleri ise su altında kalan arazi için işin sona ermesinden sonra belirlenecek ve ölçme ve sınırlandırma masrafı müteahhide ait olacaktır. Arazinin geçici veya tamamen su altında kaldığının anlaşılması için işten önce ve mevsiminde inceleme yapılacaktır. (madde 17)

Geçici veya tamamen su altında kalmış arazileri olduğunu ispat eden arazi sahiplerinden dönüm başına temizlik masrafı olarak devletçe belirlenen bir bedel alınacaktır. Bu bedel su altı kalan arazi kıymetinin yarısını ve geçici olarak su altında kalan arazi kıymetinin çeyreğini geçmeyecektir. Bedeli nakit olarak veremeyecek arazi sahiplerinden ise sudan kurtarılan arazilerinin yarısı veya çeyreği müteahhide bırakılacaktır. (madde 18)

İşin sonunda miri ve mülk arazilerden müteahhide bırakılan kısımların tapuları verilecektir. (madde 19)

Müteahhit, arazisi dâhilindeki akarsuları eskiden beri istifade etmekte olan halkın zararına olmamak şartıyla kullanabilecektir. Yapılan cetvellerin su akışı sekteye uğratılmayacaktır. Halkın müteahhidin suyunu kullanmadan kendi arazisinde yapacakları fabrikalara engel olmayarak kanunen uygun olan fabrikaların tesisine izinli olacaktır. Fabrikalar ile cetvellerin harita ve raporlar ile suların dağıtımına dair olan tarife Nafia Nezaretinin onayına sunulacaktır. (madde 20)

Müteahhit, işin sonlanması ertesinde yolların korunması ve tamiri için arazi sahiplerinden oluşan bir sendika heyeti kurmaya mecbur olacak ve bu heyet kurulmadan önce elindeki arazileri ve tesis edeceği fabrikaları başkasına satamayacaktır. Sendika heyetinin vazifeleri bir nizamname ile belirlenecektir. (madde 21)

Şartname

Üç fasıl halinde düzenlenmiştir. Toplam on dört maddedir. Şartname de rihtım inşasına yönelik herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

Müteahhit, masraf ve zararı kendisine ait olmak üzere mukavelede belirtilen müddet zarfında İzmit kasabası ile demiryolu ve Çuha Fabrikası arasında Kilez Nehri'nin iki tarafında bulunan bataklıkların temizlenerek kurutulması ve ekilebilir bir hale getirilmesi için gerekli tüm iş ve inşaatların icrasını taahhüt eder. (madde 1)

Müteahhit, Nafia Nezaretine kurutulacak bataklıklar ve civarını gösteren en az on binde bir mikyasında bir genel haritada iş yapılacak arazinin tüm engebelerini aralıklı olarak eğri çizgileri (izohips) gösterilecek ve bataklık sularının taşıdığı ve diğer zamanlardaki yüksekliğinin işaretlenecek ve yapılacak cetveller ile işlenecek mevki ise kırmızı renk ile gösterilecektir. Buna ek olarak cetvel ve setlerin uzunluğu en az beş binde bir ve yüksekliği beş yüzde bir mikyasında olmak ve bunların yüksekliği deniz yüzeyine göre belirleneceğinden bunların boyuna kesitleri ile suların durumunu ve yapılacak temizlikten dolayı meydana gelecek faydalara dair bir layiha ile tasarlanan tüm işlerin ilk ölçümlerini ve tahmini masraflarını gösteren harita ve keşifnameyi göndermekle yükümlüdür. (madde 2)

Bataklıkta açılacak kanal ve suollarının büyüklüğü taşkın sularının temizleneceği araziden yondeş arazilere taşmayacak şekilde belirlenecektir. Bu kanalların eğimi yağmur ve suların akışından bozulmayacak şekilde seviyelendirilecek ve adi topraklarda eğimin yol ile yüksekliği aynı, kayalık alanlarda ise onda bir nispetinde olacaktır. Toprağın çöktüğü alanlar ise taşlar döşenerek ve destek duvarları yapılarak kuvvetlendirilecektir. (madde 3)

Temizlenecek araziye su taşkınlarından korumak için cetvel ve akarsular boyunca setler yapılacak ve suların yükselmesi ve setlerin hasar görmesinin engellenmesi için bunların kenarında yeterli mesafe bırakılacaktır. Lüzumu durumunda setler kazıklar çakılarak veya ağaç dikilerek korunacaktır. Bu setlerin en üst kısmı taşkın sularının geleceği yükseklikten elli santimetre yüksek olacak ve üst kısmın genişliği en az iki metre olacaktır. Bu genişlik çiftçilerin gelip geçtikleri yerlerde dört metreye çıkarılacaktır. Bu setlerin eğiminin yollarla yüksekliği iki veya üç nispetinde olacak ve su tesiriyle bozulacak alanlara çim ekilecek, taş döşenecek veya çalı çırpı konulacaktır. (madde 4)

Durgun suların akışı, cetvel, akarsu ve hendekler inşası ile temin edilecek ve bunların inşa edileceği alanlar temizlenmesi mümkün yerlerden seçilecektir. Suları akıtılamayan mahallere ağaç dikilecek veya bentler ile çevrilecektir. (madde 5)

Müteahhit suların akışı için yapılan cetvel ve setlere rastlayan yolların eskiden olduğu gibi kullanılabilmesini sağlamaya mecbur olacak ve temizlik işinden dolayı ahalinin gelip gidişini aksatmamak için geçici yollar ve köprüler inşa edecektir. Arazinin kurutulması ertesinde üretilecek mahsulâtın nakliyesi için dahi yollar ve köprüler inşa edecektir. Yollar üzerinde suollarının genişliği mevkiin durumuna göre devletçe belirlenecek ve önemine göre 3 ila 10 metre kadar olacaktır. Kemerli suollarının yol ile genişliğinden itibaren kemer orta-

sına kadar olan yüksekliği en az 5 metre olup demir ve ahşap kirişle yapılan yolların ise 4 metre 30 santimetre olacaktır. Cetvellerin yolun altından geçmesi lüzumu halinde yapılacak köprünün korkulukları arasındaki mesafe 3 ila 10 metre olacak iş esnasında eski yolların mevki ve kesitlerini değiştirmek gerekirse bu kısımların eğimlerinin meylî mevcut yolun eğiminden fazla olmayacaktır. (madde 6)

Müteahhit bataklıkta akışı engellenmiş veya su yolu değiştirilmiş suları masrafı kendisine ait olarak eski yollarına getirmeye mecburdur. Karşılaşılan nehir ve çaylarda yapılacak cetvel ve köprüler fen kurallarına uygun olarak müteahhidin teklifi üzerine nezaret tarafından belirlenecektir. (madde 7)

İş için en kaliteli malzemeler kullanılacak ve inşaatın sağlam olması için tüm fen kurallarına uyulacaktır. Akarsu ve adi yollar üzerine inşa edilecek köprü, su yolu, tünel ve mecraların eğimlerinde bulunan destek ve kapaklar su kireci ile inşa olunacak hareketli kısımlarında ise ahşap kullanılacaktır.(madde 8)

Müteahhit takdim edeceği genel haritada cetvel, set, destek ve kapaklar ile köprüler ve diğer yapıların şekillerini gösteren bir tablo hazırlayacak ve sanayi tesislerinin haritaları iki yüzde bir makyasında hazırlanacaktır. (madde 9)

Haritalar tasdik olunduktan ve gerekli arazi üzerindeki işaretler ile hudut belirlendikten sonra arazinin satış işlemine başlanacaktır. Bu arazi üzerinde binalar olmayan mahallerin haritası beş binde bir, bina olan yerlerin ve bağ-bahçelerin haritası ise binde bir makyasında olacaktır.(madde 10)

Müteahhit, işe başlamadan önce masrafı kendisine ait olmak üzere taşkında su basması muhtemel araziyi sınırlandırarak ve bu arazi mahalli hükümet tarafından tayin olunacak bir komisyon nezaretinde icra olunacak ve bu arazinin haritasıyla mazbatasının tasdikli suretleri de nezarete teslim olunacaktır. (madde 11)

Müteahhit, iş tamamen bittikten sonra masrafı kendisine ait olmak üzere kendi arazisindeki köprü ve diğer yapıların defter ve haritasını mahalli hükümet nezaretinde tanzim edecek ve tasdikli sureti nezarete gönderilecektir. Sonrasında alınacak arazi ve yapılacak yapılarda haritaya işaretlenecek ve deftere kaydedilecektir. (madde 12)

Arazinin tekrardan bataklık olmasını engellemek ve arazinin istenildiği gibi ekilebilmesi için alet edevatın daima en iyi halde ve emniyetli şekilde bulunduracak ve arazinin işletilmesini durdurma ve kaza durumuna yol açacak tüm durumlardan koruyacaktır. Müteahhitin taahhüdünü geciktirmesi veya dikkatsiz ve kusurlu davranması halinde ihtar olunacak ve ihtar tarihinden bir ay müddet zarfında gerekeni yapmazsa masrafı kendisine ait olmak üzere iş hükümet tarafından yaptırılacaktır. (madde 13)

Mukavelenamenin 15. Maddesindeki sebeplerden dolayı müteahhitihale hakkı elinden alındığı takdirde o vakte kadar yapılan iş ile alet edevatı ve aldığı araziler bir bedel verilerek müzayedeye konulacaktır. İş taliplerden kimin üzerine kalırsa taahhüt ona verilecek ve müzayedede masrafı çıkarılarak kalan para müteahhide bırakılacaktır. İlk müzayedede sonuç alınamazsa altı ay sonra bedel azaltılarak tekrardan müzayedede yapılacak bununda sonuçlanmaması halinde müteahhide hiçbir bedel ödenmeksizin iş devlet tarafından yürütülecek, eşya ve arazilerde devlete kalacaktır.(madde 14)

Sonuç olarak İzmit antik çağlardan beri Marmara Denizi'nde önemli bir liman şehridir. Gerek İzmit-Ankara karayolunun gerekse Haydarpaşa-İzmit ve İzmit-Ankara demiryollarının yapılması bölgenin iç kesimlerle olan bağlantısını artırarak deniz ticaretini ve bu alanda imarlaşmayı da sağlamıştır. İzmit'te demir ve karayolu ulaşımının pahalı olması sonucunda düşük ücretli denizyoluyla eşya taşımacılığına olan rağbet artmıştır.⁴⁰ Artan talep neticesinde körfez içerisinde rıhtım, iskele ve liman yapımına yönelik faaliyetlere başlanmış ve körfezin doğusunda bulunan bataklık halindeki atıl alan temizlenerek rıhtım inşa edilmesine karar verilmiştir. İmtiyaz ilk olarak Viçen Acemyan'a daha sonrada Taşçıyan Sarkis Efendi'ye verilmiştir. Beş yıl içerisinde inşası istenilen rıhtımın yeri İzmit kasabasının doğusunda kalan koy olarak belirlenmiş ve haritalarda gösterilmiştir.

Mukavelename ile müteahhit, bataklık alanda su altında kalmış miri arazinin tamamına ve geçici olarak su ile kaplanan arazinin ise dörtte üçüne sahip olmuştur. Mülkiyeti bulunan arazilerin ise dört yıl süreyle bedeli müteahhit tarafından verilmek üzere kullanımına izin verilmiştir. Temizliği yapılan mülk araziler için ise arazinin durumuna göre müteahhidin arazi sahibinden temizlik bedelinin nakit veya arazi olarak alma hakkı tanınmıştır. Ayrıca müteahhide bölgede fabrika açma izni verilmiştir. Böylece bölgenin mülkiyete geçirilerek tarım arazisi ve fabrika tesisi yoluyla imarına teşvik olunması sağlanmıştır. Ayrıca müteahhit gelecekte kullanılacak bölge mahsulünün nakledileceği yolları yapmakla da yükümlü tutulmuştur. Mukavele ile yalnızca bölge halkının sağlığını etkileyen sıtma salgınlarına yol açan bataklığın kurutulması amacının güdüldüğünü söylemek mümkün değildir. Kurutulan arazinin ulaşım açısından elverişli konumundan ötürü ileride bir sanayi ve ticaret merkezi olabileceği de göz önünde tutularak rıhtım inşası imtiyazı ile bu gayenin gerçekleştirilmesine yönelik ilk adım atılmıştır.

40 Koca, agb, 841.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

A.MKT. MHM. 493/1

DH. MKT 1434/45

İ.MMS. 78/3409, 87/3757

MV. 15/2, 15/65

ŞD. 507/19

Y.PRK. UM. 14/50

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri

Fon: Nafia Nezareti (230-0-0-0), kutu: 137, gömlek: 6, sıra: 2

Basılı Eserler

"Rihtım." *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a52b5a32a5474.49830170

Ayrıbaş, Dilek ve Rüşen İzgi, Müzeyyen Ünal, İlker Kumral "İzmit Yöresinde Mücadelesi." *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi I. Ulusal Sağlık Bilimleri Sempozyumu (20-21 Kasım 2014) Özel Sayısı*, 1, 2015, ss. 1-12.

Bostan, İdris. "İzmit." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 23, 2001, ss. 536-541.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Duymaz, A. Şevki. "II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)." Süleyman Demirel Üniversitesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi], 2003.

Karaçoban, Turgut. "Yüzyıllık Çınarların İzinden: Selim Sırrı Paşa ve İzmit-Ankara Demiryolu Serüveni." *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Cilt II*, ed. Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, ss. 739-752.

Kaya, Şennur. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti." İstanbul Teknik Üniversitesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi], 2008.

Kaynar, İhsan Seddar. "Haydarpaşa - İzmit Demiryolu ve İskelelerle İlişkisi." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 5(12), Temmuz 2015, ss. 136-148.

Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketler*. Creative Yayıncılık, İstanbul 1999.

Koca, Yasemin Nemlioğlu. "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti." *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Cilt II*, ed. Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, ss. 821-847.

Kütükoğlu, Mübahat S. "İzmit Rihtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı." İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 32, Mart 1979, ss.495-1006.

M.Ş.. "İzmit Manzaranı." *Servet-i Fünun*, 6(148), 30 Kânunuevvel 1309,

Mukavelat Mecmuası. Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet 1310.

Quataert, Donald. "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1630-1635.

Ünlü, Mucize. "II. Abdülhamid Döneminde İzmit'te İmar Faaliyetleri." *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu - II Bildirileri*, ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik ve Ali Yeşildal. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2016, ss. 877-891.

EKLER:

Viçen Acemyan Efendi ile yapılmış olan mukâvelenâme ve şartnâme (İ.MMS.78/3409)

Bismillah

Mukâvelenâme

Bir taraftan Devlet-i Âliyye namına hareket eden Nâfia Nâzırı... ile diğer taraftan Viçen Acemyan Efendi bey-ninde mevâdd-ı âtiye kararlaştırılmıştır

Birinci madde - İzmîd kasabası ile demiryol ve çuka fabrika-ı hümayunu arasında Kiles ırmak nehrinin iki cihetinde vâki olub merbut harita-ı muvakkate de kırmızı hat ile tahdîd olunan bataklıkların tathîr ve tanzîfiyle kâbil-i zer' bir hale ifrâğî ve bir de cânib-i hükümet-i seniyyeden tâsdik olunacak şartnâme ve ta'rîfe mücibince ücret ahz ü istifâ edilmek üzere sefainin tenzil ve tahmilî için memlehalara ile İzmîd kasabası pişgâhında deniz sahilinde beş sene zarfında ihtiyarî olarak rıhtım inşâsı husûsları şerâit-i âtiyeye tevfikân taraf-ı Devlet-i Âliyye'den Viçen Acemyan Efendi uhdesine ihâle olunmuştur

İkinci madde - Müteahhid fermân-ı âlinin itâsı ve mukâvelenâmenin teâtîsî târihinden itibâren bir sene müddet zarfında şartnâmede beyân olunduğu vecihle keşfiyat-ı kat'îye üzerine mükemmel harita ve lâyihasını tanzîm ile Nâfia Nezâreti'ne takdîm edecektir ve nezâret işbu harita ve lâyihayı târih-i takdîminden itibâren üç mâh müddet zarfında bi't-tetkik yolunda olduğu sûrette haliyle olmadığı takdirde icâb eden ta'dîlât ve tashihatın icrâsıyla tâsdik edecektir

Üçüncü madde - Müteahhid masârif ve zarar ve hasârı tarafına âid olmak üzere mukâvelenâmenin teâtîsî târihinden itibâren iki sene müddet zarfında ameliyâta mübaşeret etmeği ve haritanın tâsdiki târihinden itibâren üç sene müddet zarfında ikmâl eylemeği taahhüd eder Ameliyât kavâid-i fenne ve merbut şartnâme ahkâmına ve kabul ve tâsdik olunan harita ve lâyihalara tatbîkân icrâ olunacaktır fakat esbâb-ı mücbirenden münbais halât müstesnâ olub bu misillü ahvâlden dolayı ameliyât ne kadar müddet ta'til olunur ise müddet-i ikmâliyye dâhi o kadar temdîd edilecek ve şu kadar ki esbâb-ı mücbirenin vukû'unu derhâl hükümet-i mahalliyyeye ve Nâfia Nezâreti'ne ihbâr eylemeğe mecbûr bulunacaktır

Dördüncü madde - Nâfia Nezâreti esnâ-yı i'mâlâtta suver-i icrâyesini ve hîtamında tâsdik olunmazdan evvel bâ-tekarrar i'mâlâtı vâkiyayı ve ameliyâtın hüsn-i halde muhafaza olunub olunmadığını mahsûs komiserler vâsitasıyla muayene ve teftiş eyleyecektir İşbu teftiş ve muayene masârifine mukâbil müteahhid ameliyâta bed ve mübaşeret için ta'yîn olunan müddetten itibâren ameliyâtın hîtamına kadar mâh-be mâh tediyeler olmak üzere senevî Nâfia Nezâreti'nin emrine altmış lira itâ edecektir

Beşinci madde - İşbu ameliyât menâfi'-i umûmiyyeye müteallik husûsattan bulunduğundan i'mâlâtta muktezî olan arâziden efrâd uhdesinde bulunan yerlerin mübâyaası husûsunda müteahhid eshâb-ı arâzî ile uyuşmadığı halde istimlâk kanununa tevfiğ-i muamele edecek ve hîn-i ameliyâtta muvakkaten istimâlî lâzım gelen mahaller hükümet-i mahalliye marifetiyle müteahhid tarafından eshâbına tazmînât verilmek şartıyla muvakkaten istimâl olunabilecektir

İşbu arâzî dâhilinde arâzî-i emiriyye-i haliye bulunduğu takdirde sûret-i dâime de su altında bulunan kısmı müteahhide meccânen terk olunacak ve sûret-i muvakkate de su altında bulunan kısmının dâhi üç rub-u keزالik meccânen müteahhide terk olunub bir rub-u kemâkân devletin malı olarak kalacak ve bunun satıldığı halde kıymet-i mütesâviye ile tefevvüzüne müteahhidin hakk-ı rüchanı olacaktır ve muvakkaten istimâlî lâzım gelen yerlerin dâhi i'mâlât müddetince bilâ-ücret istimâlîne müsaade olunacaktır

Altıncı madde - İmalât-ı ibtidâiyeye muktezî olub gerek Memâlik-i Devlet-i Âliyye'den ve gerek diyâr-ı ecnebiyyeden celb ve tedârik olunacak edevât ve sâir levâzımât gümrük resminden müaf tutulacağı gibi duvar ve sed ve cedvel gibi bataklıkların kurutulmasına hizmet edecek inşâatın vâki olduğu mahaller ile müteahhidin sermâyesi ve vâridâtı üzerine bir gûna vergi tarh olunmayacak ve işbu mukâvelenâme ile merbut şartnâme damga resminden vâreste olacaktır

Yedinci madde - Müteahhid i'mâlâtın inşâsıyla ta'miri için lâzım gelen keresteleri nizâmât-ı mahsûsasına tevfikân esmânının itâsıyla civâr mirî ormanlarından kat' edebilecektir ve ormanların muhafaza-yı emr-i mamûriyetinden ve ihtiyâcâtı ahaliden münbais olabilecek bir mazeret üzerine istenilen kereste idâresi tarafından kat' ettirilmez ise müteahhidin tazmînât ve sâire talebine hakkı olmayacaktır

Sekizinci madde - Ameliyâtın ikmâlî müteahhid tarafından ihbâr olundukta Nâfia Nezâreti tarafından mensûb bir fen komisyonu marifetiyle bi'l-muayene iktizâ eylediği halde muvakkaten tâsdik olunacak ve tâs-

diki muvakkat târihinden itibâren bir sene sonra yine bir fen komisyonu marifetiyle ameliyât-ı vâkıa tekrar bi'l-muayene kâide-i fenne muvafık ve şartnâme ahkâmına mutâbık olduğu tahakkuk eylediği halde işbu komisyonun tanzim edeceği raport üzerine Nâfia Nezâreti tarafından kâtiyen tâsdik muamelesi icrâ olunacaktır

Dokuzuncu madde - Müteahhid i'mâlât-ı vâkıayı masârifi kendine âid olmak üzere dâima ta'mir ve hüsn-i halde muhafaza edecektir Aksi hal vukû'unda şartnâmenin on üçüncü maddesi mücibince muamele olunacaktır

Onuncu madde - Müteahhid taahhüdât-ı vâkıasının icrâsı zımında istediği halde mahallî mu'teberânından ve tebaa-yı Devlet-i Âliyye'den icâb edenlerle akd-i müşâreket edebilecektir Şu kadar ki işbu imtiyâzı tebaa-yı ecnebiyeye devir ve fûrûht edemeyecektir

On birinci madde - Müteahhid taahhüdât-ı vâkıasının icrâsını teminen fermân-ı âlî'nin isdârı kendisine tebliğ olduğu târihten itibaren bir mâh müddet zarfında Bank-ı Osmanî'ye ya nakden veyâhud piyasa fiyatıyla esham olarak yüz elli lira kefâlet akçesi tevdi edecek ve şu kadar ki esham tevdi eylediği tedenni-i fiyattan dolayı terettüb edecek noksanı ikmâl edileceği bank tarafından taahhüd ettirilecektir ve mezkûr kefâlet akçesi tevdi olduğunun müteakib fermân-ı âlî kendisine teslim olunacaktır İşbu kefâlet akçesi ameliyât kat'iyen tâsdik olunduktan sonra iâde olunacaktır Zikr olunan bir mâh müddetin inkizâsına değin müteahhid kefâlet akçesini tevdi etmediği halde kendisine ihtâra hâcet olmaksızın hakk-ı ihâleden sâkit olacaktır

On ikinci madde - Devlet-i Âliyye işbu bataklıkların hudûdu dâiresinin lüzum göreceği mahallerinde istikhâmat inşâ edebilecek ve ol babda vukû' bulacak masârif devlete âid olacaktır

On üçüncü madde - Ameliyât esnâsında zuhûr edebilecek âsâr-ı atîka devletçe mevzû nizâmnamesine tâbi olacak ve fakat müteahhid bu husûsta istid'â vermek ve ruhsat almak mecbûriyetinden müstagnî bulunacaktır

On dördüncü madde - Esbâb-ı mücbireden madûd bir mâniin zuhûru tahakkuk etmeksizin müteahhid müddet-i muayyene zarfında i'mâlâta mübaşeret etmediği veya başlayub da ikmâl eylemediği veya ameliyâtı ta'til eylediği veyâhud işbu mukâvelenâmeden münbais taahhüdât-ı sâiresini icrâ edemediği halde hukuk-ı ihâlesinden sâkit olacak ve bu halde şartnâmenin on dördüncü maddesinde gösterildiği vecihle i'mâlâtın muvakkaten idâresi için tedâbir-i lâzime ittihâz olunacak ve ameliyât ve edevât ve levâzımât müzayedeye konulacak ve mevcûd olan kefâlet akçesi dâhi taraf-ı devletten zabt edilecektir

On beşinci madde - Müteahhid devletçe lüzum görünecek mahallerde teftişe memur olanların ikâmetlerine muktezî odaları meccânen tahsis etmeğe mecbûrdur

On altıncı madde - İcra olunacak ameliyât için ihtiyar edilecek masârif mukâbil olmak üzere tathîr edilecek arâzî dâhilinde olub efrâd-ı nâs uhdesinde bulunmayan bi'l-cümle arâzînin beşinci madde de muharrer olduğu üzere sûret-i dâimede su altında bulunan kısmının Kanunname-i Arâzî mücibince mecmû'u ve sûret-i muvakkate de su altında bulunan kısmının dâhi üç rub'u müteahhidin malı olacaktır

On yedinci madde - Arâzî Kanunnamesi ile Tapu Nizâmnamesi ahkâmınca ihâle olunacak arâzînin mevkî' ve hudûduyla dönümü mikdârının bilinmesi lâzimededen olduğundan ve su altında arâzînin hudûd ve mevkî'nin evvel emirde bilinmesi kâbil olamayacağından hitam-ı ameliyâtta bu yerlerin mesâhası bi'l-icrâ hudûdu ta'yin edildikten sonra tefrik ve tefviz olunacak ve mesâha ve tahdîd ücreti ve masârifi müteahhide âid olacaktır ve fakat arâzînin sûret-i dâimede veya muvakkatede su altında bulunduğu ameliyât icrâsından evvel ve mevsiminde ta'yin olunacaktır

On sekizinci madde - Gerek sûret-i dâime de ve gerek muvakkaten su altında kalıp tathîr olunacak olan bi'l-cümle arâzî meyânında yerleri olduğunu evrak ve senedâtı mutebere ibrâziyla Arâzî Kanunu ahkâmı dâiresinde isbât edenler uhdelinde bulunan arâzî için dönüm başına bir bedel-i nakdî itâsına mecbûr olacaklardır ve bu bedel-i nakdînin mikdârı ameliyâtın kat'î haritaları üzerine ameliyât-ı tathîriye masârifi umûmiyesine nisbetle hükümetçe ta'yin edilecektir ve fakat hiç bir halde eshâb-ı arâzînin verecekleri bedel sûret-i dâime de su altında olub tathîr olunan arâzî kıymetinin nisfını ve sûret-i muvakkatede su altında bulunan arâzî kıymetinin dâhi rub'unu tecâvüz edemeyecek ve bu da arâzî ba'de't-tathîr sahiblerine teslim olduğu esnâda müteahhide ifâ olunacaktır Şu kadar ki eshâb-ı arâzî bedel-i nakdîyi veremezler ise ona mukâbil suların kurtarılan arâzînin nev'ine göre nisfını veya rub'unu müteahhide terk ile kûsûr mikdâr arâzîye mutasarrıf olabileceklerdir

On dokuzuncu madde - Ameliyât-ı tathîriye hitam bulup kabul muamelesi icrâ kılındıktan sonra tathîr olunmuş mahaller dâhilinde bulunan arâzî-i emiriye-i haliyeden ve efrâd-ı nâs uhdelinde bulunan arâzîden maddeleri ahkâmınca müteahhide terk olunacak arâzînin Arâzî Kanunu'na tatbîken tapu senedâtı müteahhide itâ olunacaktır

Yirminci madde - Müteahhid Devlet-i Âliyye'nin kavânin ve nizâmât-ı haliye ve müstakbesine tevfik-i hareket etmek şartıyla uhdesine meccânen tefviz olunacak arâzî dâhilindeki akarsuları mine'l-kadîm bu

sulardan istifâde etmekte olan ahalinin hiç bir sûretle menâfî'ine îrâs-ı hâlel etmemek şartıyla istediği vecihle istimâl edebilecek ve hafr ve güşâd olunacak cedveller boyunca suların cereyanına sekte götürülmemek ve efrâd-ı nâsın müteahhidin sularını istimâl etmeksizin kendi arâzisi dâhilinde fabrikalar tesis ve güşâdına mümânaat eylememek şartıyla nizâmen câiz olan fabrikalar tesisine me'zûn bulunacaktır Şu kadar ki fabrikalar ile cedveller haritalar ve lâyhalarını ve suların tevzî ve taksimine dâir olan ta'rîfeleri Nâfia Nezâretî'nin nazar-ı kabul ve tâsdikine takdîm edecektir

Yirmi birinci madde - Müteahhid ameliyât-ı tathîriyenin hîtamında yolların dâima hüsn-i halde muhafaza-sıyla ta'mîrini temin zımnında sulardan tahlîs edilen bi'l-cümle arâzî eshâbından mürekkebe olmak üzere bir sendika hey'eti teşkil etmeğe mecbûr olacaktır

Müteahhid işbu hey'et teşekkül etmezden evvel uhdesine meccânen tefviz olunacak arâzî ile tesis eyleyeceği fabrikaları âhere bey' ve fûrûht edemeyecektir Mezkûr sendika hey'etinin vezâifi bir nizâmname-i mahsûs ile ta'yîn kılınacaktır

Komisyonna bu kere ta'dîlen tanzîm olunan mukâvelenâmenin nüsha-ı mübeyyizesidir

Fi 1 Mart sene [1]300 [13 Mart 1884]

Komisyon-ı Umûr-ı Nâfia

Bismillah

Şartnâme

Birinci fasıl

Levâih ve inşâat ve i'mâlât ve edevât beyânındadır

Birinci madde - Müteahhid masârif ve zarar ve ziyânı kendisine âid olmak üzere mukâvelenâmede muayyen olan müddetler zarfında İzmid kasabası ile demiryol ve çuka fabrika-i hümayunu arasında Kiles nehrinin iki cihetinde vâki bataklıkların tathîr ve tanzîfiyle kâbil-i zer' bir hale ifrâğı için muktezî olan kâffe-i i'mâlât ve inşâatı icrâ etmekliğı taahhüd eder

İkinci madde - *Mukâvelenâmenin ikinci maddesi mücibince müteahhidin Nâfia Nezâretî'ne takdîm edeceğı harita melfûfât-ı âtiyeyi muhtevî olacaktır*

Şöyle ki evvelâ tathîr olunacak bataklıklar ile civârının lâ-akall on binde bir mikyâsında bir kıt'a harita-i umûmiyesi

İşbu haritada icrâ-yı i'mâlât olunacak mahallerde arâzînin bî'l-cümle arızaları aralarında münâsib mikdâr fâsıla bırakılarak bir takım hûtût-ı münhanîye ile gösterilecek ve bataklıklarda suların feyezânı zamanında ve evkat-ı âdiyede derece-i irtifâ'î işaret olunacak ve hafr ve güşâd olunacak cedvellerin istikâmetiyle amelîyâtın mevki'i sürh ile irâe edilecektir

Sâniyen güşâd olunacak cedvellerin yapılacak sedlerin tûl itibâriyle lâ-akall beş binde bir ve irtifâ'î itibâriyle beş yüzde bir mikyâsında olmak ve cedvel ve sedler derece-i irtifâ'î sath-ı deryaya nisbetle ta'yîn kılınmak üzere bir kıt'a makta'-ı tûlânisi

Râbian suların ahvâl-i hâzırasına ve yapılacak i'mâlâtın icrâsından dolayı bî'l-hesab husûlü melhûz olan fevâid ve muhasenâta dâir malûmatı hâvi lâyiha ile kâffe-i i'mâlâtı mutasavveren misâha-i ibtidâiye ve masârif-i muhammenesini mübeyyin harita ve keşifnâmesi

Üçüncü madde - *Bataklıklarda açılacak kanal ve suyollarının cesâmeti feyezân-ı miyâhta suların tathîr edilecek mahallerde ve arâzî-i mütecavireye sirâyet etmeyerek cereyan edebilecek sûrette tertîb ve ta'yîn olunacaktır Mezûr kanalların şevleri dâhi yağmurun tesirinden veya suların cereyanından dolayı bozulmayacak sûrette tesviye kılınacaktır Adi topraklarda şevlerin kâidesiyle irtifâ'î bir derecede olacak ve kayalık mahallerde bunların meyilleri irtifâ'îna nisbetle onda bir derece olabilecektir Toprağın yıkılıp çökmesi melhûz olan mahaller münâsib sûrette taşlar ferşleriyle veyâhud taştan destek duvarları inşâsıyla tahkim ve muhafaza olunacaktır*

Dördüncü madde - Müteahhid lüzumu tahakkuk eylediğı halde tathîr olunacak arâzîyi feyezân-ı miyâhtan muhafaza etmek için cedveller ve akarsular boyunca sedler inşâ edecektir Suların feyezânında sath-ı miyâhın yükselmesi ve sedlerin suların tesirinden zedelenmesi mahzurlarının def ve izâlesi zımında sedler ile kanalların sahili beyninde mesâfe-i kâfiye bırakılacaktır Lüzumu takdirinde işbu sedler kazıklar rekzi veya eşcâr garsı ile muhafaza olunacaktır Sâlifü'z-zikr sedlerin sath-ı ulyâsı topraklar basılıp yerleştikten sonra feyezân-ı miyâhta suların vâsil olacağı derece-i irtifâ'dan lâ-akall elli santimetre kadar mürtefi bulunacak sûrette yapılacaktır Bunların sath-ı ulyâsının arzı iki metro dûn olmayacaktır Fakat bu derece arzı olan sedler zürâ'in mürûr u ubûruna hizmet edebildiğı halde dört metroya iblâğ edilecektir İşbu sedler sath-ı maillerinin kâideleriyle irtifâ'ları iki ile üç nisbetinde bulunacak ve suların tesiriyle bozulması muhtemel olan mahallerinde çimen ekilerek veya taş ferş edilerek veyâhud çalı çırpı vaz olunarak muhafaza olunacaktır

Beşinci madde - Müteahhid cedveller ve su yollar ve hendekler inşâ ve güşâd ederek râkid suların cereyanını temin edecektir Ameliyât-ı türâbiyeye mahsûs toprak elenmesi için hendekler ve çukurlar güşâdına lüzum görüldüğü halde bu misillü hendek ve çukurlar tathîr ve tanzîfi mümkün olmayan mahallerde açılmayacaktır Mecralar su yollar ve hendekler vâsitasıyla sularını akıtmak mümkün olmayan çukur mahalleri ağaç gars veya bendler inşâsile tanzîf ve tathîr olunarak civâr arâzî ile emlâk muhafaza edilecektir

Altıncı madde - Müteahhid suların cereyanı için yapılacak cedveller ve sedlere müsadif olan yolların kemâkân ibkâsına mecbûr olacak ve amelîyât-ı tathîriyenin icrâsından dolayı mürûr u ubûr ahali münkati olmamak üzere iktizâ eden mahallere muvakkat yollar ve köprüler inşâ eyleyeceğı gibi tathîr ve tanzîf olunacak arâzî mahsulâtının teshil-i nakliyâtı için mikdâr-ı kâfi yollar ve köprüler ve geçitler inşâ ve tesis edecektir

Bir âdi tarîk üzerinden geçirilmesi lâzımgeldiğı halde inşâ olunacak su yolları gözünün vû'sati ahvâl-i mevki'iyyeye göre müteahhidin teklifi üzerine devletçe ta'yîn olunacak ve yolların ehemmiyetine göre üç metrodan on metroya kadar olabilecektir Kemerli su yollarının yolun sathından itibâren kemerin ortasına kadar irtifâ'î lâ-akall beş metro ve demirden veya ağaçtan ufki kirişler ile yapılmış su yollarının kirişlerin altından itibâren irtifâ'î lâ-akall dört metro otuz santimetre olacaktır

Cedvellerin bir âdî yol altından geçmesi iktizâ ettiği halde o tarîkin altına yapılacak köprünün korkuluklarının arasındaki arzı ahvâl-i mevki'iyeye göre ta'yîn olunacak ve tarîkin ehemmiyetine göre üç metrodan on metroya kadar olabilecektir

Esnâ-yı ameliyâtta eskiden mevcûd olan yolların mevki'leriyle makta'larını tahvil veyâhud ta'dîl etmek lâzım gelirse tebdil ve tahvil olunacak kısımların iniş ve yokuşlarının meyli behemehâl turuku mevcûdenin iniş ve yokuşlarının meyli-i sabıkının nihayet derecesini tecâvüz etmeyecektir

Yedinci madde - Müttehid bataklıklar ameliyâtıyla cereyanına hâlel gelmiş veyâhud mecrası tebdil olunmuş olan suları kendi masârifine olarak mecrâ-yı kadimelerine ircâ'a mecbûr olacak ve i'mâlâtın tesadûf edeceği nehir ve çaylar ve cedveller ve yapılacak köprülerin kavâid-i fenne tatbîkan her nev'i ölçüleri müteahhidin teklifi üzerine Nâfia Nezâreti tarafından ta'yîn olunacaktır

Sekizinci madde - Müteahhid icrâ olunacak ameliyâtta âlâ cinsinden edevât ve levâzımât istimâl edecek ve inşâat ve edevâtın gâyet metin ve müstahkem olması için bi'l-cümle kavâid-i fenniyeye tatbîk-i hareket eyleyecektir Akarsular ve âdî tarîkler üzerine inşâ olunacak küçük ve büyük köprüler ile suyolları ve tünel ve su mecralarının şevlerinde yapılacak destek ve kapaklar misillü kâffe-i inşâatı sînâiye su kireci ile gâyet muhkem sûrette kârgir olarak inşâ olunacaktır Şu kadar ki geçit ve köprü döşemeleriyle kapaklarının müteahhid olan aksamında ahşap istimâl olunabilecektir

Dokuzuncu madde - Müteahhid takdîm edeceği harita-i umûmiyeye cedvel ve sedler ve destek ve kapakları ile büyük ve küçük köprüler ve i'mâlât-ı sâirenin eşkâl ve heyâtını mübeyyin ve meşrûh bir cedvel rabt edecektir İmâlât-ı sînâiyenin haritaları iki yüzde bir mikyâsında tanzîm olunacaktır

Onuncu madde - Ameliyât haritaları tâsdik olunduktan ve ameliyâta muktezî arâzî üzerine vaz'-ı alâim ile tahdîd ve ta'yîn kılınıldıktan sonra mukâvelenâmenin beşinci maddesinde gösterildiği vecihle arâzînin mübâyaa ve teslîmi muamelâtına mübaşeret olunacaktır İşbu arâzîden üzerinde ebniye olmayan mahallerin haritası beş binde bir mikyâsında ve üzerinde ebniye olan veyâhud bağ ve bahçe olan mahallerin haritası binde bir mikyâsında tanzîm kılınacaktır

On birinci madde - Ameliyâta mübaşeret etmezden evvel masârifî kendisine âid olmak üzere feyezân-ı miyâhta su basması muhtemel olan yerlerde bulunan arâzîyi tahdîd ettirecektir İşbu tahdîd-i arâzî hükümet-i mahalliye tarafından ta'yîn olunacak bir komisyonun taht-ı nezâretinde alâkadârân veya vekilleri muvacehesinde icrâ olunacak ve tahdîd-i arâzî haritasıyla mazbatasının musaddak sûretleri i'mâlâtın kat'î haritalarının hîn-i takdîminde Nâfia Nezâreti'ne teslîm edilecektir

On ikinci madde - Ameliyât kâmilen hîtam-pezir olduktan sonra müteahhid masârif-i vâkiası kendisine âid olmak üzere i'mâlât dâiresinde vâki arâzisini tahdîd ve tersîm ve vaz'ı alâim edecek ve bundan başka yapılmış köprü ve i'mâlât-ı sâirenin mufassal ve meşrûh defter ve haritasını hükümet memurlarının taht-ı nezâretinde olarak bi't-tanzîm bunların birer sûret-i musaddakasını Nâfia Nezâreti'ne takdîm eyleyecektir İşbu tahdîd-i arâzîden sonra mübâyaa edilecek arâzî iştirâ olundukça tahdîd edilerek mezkûr haritada işaret kılınacağı gibi mârû'l-beyân defterin tanzîminden sonra yapılacak i'mâlât-ı sînâiye dâhi Nâfia Nezâreti'ndeki deftere kayıt ve ilâve edilecektir

İkinci fasıl

İ'mâlâtın hüsn-i halde muhafazası beyânındadır

On üçüncü madde - Müteahhid tathîr edeceği arâzînin tekrar bataklık haline rücûunu men ve arâzînin matlûb vecihle zer' edilmesi için i'mâlât ve alât ve edevât ve levâzımâtı dâima hüsn-i halde ve emniyet bahş olacak bir sûrette bulundurmağa ve arâzînin işletilmesini ta'til ve kaza vukû'unu icâb ettirir bi'l-cümle esbâbdan muhafaza etmeğe i'tinâ' edecektir

Müteahhid tarafından işbu taahhüdâtın ifâsında teehhur ve müsâmaha vukû'a getirildiği takdirde keyfiyyet usul ve nizâmı vecihle ihtâr olunacak ve târih-i ihtârdan bir mâh mürûr edipte icâbını icrâ etmediği sûrette masârifî müteahhide âid olmak üzere arâzînin hüsn-i hale vaz'ı için cânib-i hükümetten idâresine vaz'iyet olunarak ta'mîrat-ı lâzîme icrâ ve bu uğurda vukû'bulacak masârif arâzînin hâsîlatından istifâ olunacak ve kifâyet etmez ise müteahhide ikmâl ettirilecektir

Üçüncü fasıl

İhâlenin feshinde olunacak muâmelâta dâirdir

On dördüncü madde - Müteahhid mukâvelenâmenin on beşinci maddesinde münderic esbâbdan dolayı hukuk-ı ihâlesinden sâkit olduğu halde olvakte kadar icrâ edilen i'mâlât ve cem' ve tedârik olunan edevât ve levâzımât ve mübâyaa olunan arâzîye bedel ta'yîn olunarak müzayedeye konulacak ve zuhûr edecek ta'lîplerden kimin üzerinde takarrür eder ise anın marifetiyle hukukundan sâkit olan müteahhidin taahhüdât-ı vâkiası ifâ edilecektir

Bi'l-müzayede takarrür edecek bedelden müzayede masârifi tenzîl kılındıktan sonra üst tarafı hukuk-ı sâkıt olan müteahhide i'tâ kılınacaktır. Birinci müzayededen bir netice hâsıl olmadığı halde evvelce takrir olunan bedelden münâsib mikdâr tenzîl olunarak altı ay müddet sonra ikinci defa bir müzayede daha icrâ edilecek ve bu dâhi neticesiz kalır ise müzayedeye mevzû şeyler hukukundan sâkıt olan müteahhide hiç bir bedel te-diye olunmaksızın devletin malı olacak ve kefâlet akçesi henüz îade olunmamış bulunur ise taraf-ı devletten zabt olunacaktır

Meclis-i Nâfia

Taşçıyan Sarkis Efendi ile yapılmış mukâvelenâme ve şartnâme (İ.MMS.87/3757)

Bismillah

Mukâvelenâme

Bir taraftan Devlet-i Âliyye namına hareket eden Ticâret ve Nâfia Nâzırı devletlü Zihni Paşa hazretleri ile diğer taraftan Sarraflar kethüdası Taşçıyan Sarkis Efendi beyninde mevâdd-ı âtiye kararlaştırılmıştır

Birinci madde - İzmîd kasabası ile demiryol ve çuka fabrika-ı hümayunu arasında Kiles [Kilez] ırmak nehri'nin iki cihetinde vâki olub merbut harita-ı muvakkate de kırmızı hat ile tahdid olunan bataklıkların tathîr ve tanzîfiyle kâbil-i zer' bir hale ifrâğî ve bir de cânib-i hükümet-i seniyyeden tâsdik olunacak şartnâme ve ta'rîfe mûcibince ücret ahz üstîfâ edilmek üzere sefainin tenzîl ve tahmîli için memlehaler ile İzmîd kasabası pîşgâhında deniz sahilinde beş sene zarfında ihtiyarî olarak rıhtım inşâsı husûsları şerâit-i âtiyeye tevfikân taraf-ı Devlet-i Âliyye'den Taşçıyan Sarkis Efendi uhdesine ihâle olunmuştur

İkinci madde - Mûteahhid fermân-ı âlinin itâsı ve mukâvelenâmenin teâtîsi târihinden itibâren bir sene müddet zarfında şartnâmede beyân olunduğu vecihle keşfiyat-ı kâtiye üzerine mükemmel harita ve lâyihasını tanzîm ile Nâfia Nezâreti'ne takdîm edecektir ve nezâret işbu harita ve lâyihayı târih-i takdîminden itibâren üç mâh müddet zarfında bi't-tedkîk yolunda olduğu sûrette haliyle olmadığı takdirde icâb eden ta'dîlât ve tashihâtın icrâsıyla tâsdik edecektir

Üçüncü madde - Mûteahhid masârif ve zarar ve hasârı tarafına âid olmak üzere mukâvelenâmenin teâtîsi târihinden itibâren iki sene müddet zarfında ameliyâta mübaşeret etmeği ve haritanın tâsdiki târihinden itibâren üç sene müddet zarfında ikmâl eylemeği taahhüd eder Ameliyât kavâid-i fenne ve merbut şartnâme ahkâmına ve kabul ve tâsdik olunan harita ve lâyihalara tatbîkan icrâ olunacaktır fakat esbâb-ı mücbirenden münbais halât müstesnâ olub bu misillü ahvâlden dolayı ameliyât ne kadar müddet ta'til olunur ise müddet-i ikmâliyye dâhi o kadar temdîd edilecek ve şu kadar ki esbâb-ı mücbirenin vukû'unu derhâl hükümet-i mahalliyyeye ve Nâfia Nezâreti'ne ihbâr eylemeğe mecbûr bulunacaktır

Dördüncü madde - Nâfia Nezâreti esnâ-yı i'mâlâtta suver-i icrâyesini ve hitâmında tâsdik olunmazdan evvel bâ-tekarrar i'mâlâtı vâkiy ve ameliyâtın hüsn-i halde muhafaza olunub olunmadığını mahsûs komiserler vâsıtasıyla muayene ve teftiş eyleyecektir İşbu teftiş ve muayene masârifine mukâbil mûteahhid ameliyâta bed ve mübaşeret için ta'yîn olunan müddetten itibâren ameliyâtın hitâmına kadar mâh-be mâh tekiye olunmak üzere senevî Nâfia Nezâreti'nin emrine altmış lira itâ edecektir

Beşinci madde - İşbu ameliyât menâfî-i umûmiyyeye mûteallik husûsattan bulunduğundan i'mâlâtta muktezî olan arâziden efrâd uhdesinde bulunan yerlerin mübâyaası husûsunda mûteahhid veya onuncu madde hükmünce teşkil edeceği Anonim Osmanlı Şirketi eshâb-ı arâzi ile uyuşmadığı halde istimlâk kanununa tevfik-i muamele edecek ve hîn-i ameliyâtta muvakkaten istimâlî lâzım gelen mahaller hükümet-i mahalliye marifetiyle mûteahhid ve teşkil edeceği mezkûr şirket tarafından eshâbına tazmînât verilmek şartıyla muvakkaten istimâl olunabilecektir

İşbu arâzi dâhilinde arâzi-i emiriyye-i haliye bulunduğu takdirde sûret-i dâime de su altında bulunan kısmı mûteahhide veya teşkil edeceği şirkete meccânen terk olunacak ve sûret-i muvakkate de su altında bulunan kısmının dâhi üç rub'u kezaalik meccânen mûteahhid veya mezkûr şirkete terk olunub bir rub'u kemâkân devletin malı olarak kalacak ve mûteahhid veya şirket-i mezkûreye âid olması meşrûr olan işbu mahallerden satılan yerler satıldıktan ve dört seneden ibâret olan müddet-i ameliyât hitâm bulduktan sonra ne kadar arâzi kalır ise teşekkül edecek mezkûr anonim şirket uhdesinde kalmayub nama geçirilecek ve devletin malı olan rub' hisse satılacak olduğu halde kıymet-i mütesâviye ile tefevvüzüne mûteahhid veya şirketin hakk-ı rüchanı olacaktır ve muvakkaten istimâlî lâzım gelen yerlerin dâhi i'mâlât müddetince bilâ-ücret istimâlîne müsaade olunacaktır

Altıncı madde - İmâlât-ı ibtidâiyyeye muktezî olub gerek Memâlik-i Devlet-i Âliyye'den ve gerek diyâr-ı ecnebiyyeden celb ve tedârik olunacak edevât ve sâir levâzîmât gümrük resminden mûaf tutulacağı gibi duvar ve sed ve cedvel gibi bataklıkların kurutulmasına hizmet edecek inşâatın vâki olduğu mahaller ile mûteahhidin sermâyesi ve vâridâtı üzerine bir gûna vergi tarh olunmayacak ve işbu mukâvelenâme ile merbut şartnâme damga resminden vâreste olacaktır

Yedinci madde - Mûteahhid i'mâlâtın inşâsıyla ta'miri için lâzım gelen keresteleri nizâmât-ı mahsûsasına tevfikân esmânının itâsıyla civâr mirî ormanlarından kat' edebilecektir ve ormanların muhafaza-yı emr-i mamûriyetinden ve ihtiyâcâtı ahaliden münbais olabilecek bir mazeret üzerine istenilen kereste idâresi tarafından kat' ettirilmez ise mûteahhidin tazmînât ve sâire talebine hakkı olmayacaktır

Sekizinci madde - Ameliyâtın ikmâli müteahhid tarafından ihbâr olundukta Nâfia Nezâreti tarafından mensûb bir fen komisyonu marifetiyle bi'l-muayene iktizâ eylediği halde muvakkaten tâsdik olunacak ve tâsdik-i muvakkat târihinden itibâren bir sene sonra yine bir fen komisyonu marifetiyle ameliyât-ı vâkia tekrar bi'l-muayene kâide-i fenne muvafık ve şartnâme ahkâmına mutâbık olduğu tahakkuk eylediği halde işbu komisyonun tanzim edeceği raport üzerine Nâfia Nezâreti tarafından kat'iyen tâsdik muamelesi icrâ olunacaktır

Dokuzuncu madde - Müteahhid i'mâlât-ı vâkiyi masârifi kendine âid olmak üzere dâima ta'mir ve hüsn-i halde muhafaza edecektir Aksi hal vukû'unda şartnâmenin on üçüncü maddesi mücibince muamele olunacaktır

Onuncu madde - Müteahhid taahhüdât-ı vâkiasının icrâsı için fermân-ı âli târihinden itibâren bir buçuk sene müddet zarfında merbut şirket nizâmnamesi esasına tevfikân bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkiline me'zûndur

On birinci madde - Müteahhid taahhüdât-ı vâkiasının icrâsını teminen fermân-ı âlî'nin isdârı kendisine tebliğ olduğu târihten itibâren bir mâh müddet zarfında Bank-ı Osmanî'ye ya nakden veyâhud piyasa fiyatıyla esham olarak yüz elli lira kefâlet akçesi tevdi' edecek ve şu kadar ki esham tevdi' eylediği halde tedenni-i fiyattan dolayı terettüb edecek noksanı ikmâl edileceği bank tarafından taahhüd ettirilecektir ve mezkûr kefâlet akçesi tevdi' olunduğunu müteakib fermân-ı âlî kendisine teslim olunacaktır İşbu kefâlet akçesi ameliyât kat'iyen tâsdik olunduktan sonra iâde olunacaktır Zikr olunan bir mâh müddetin inkizâsına değin müteahhid kefâlet akçesini tevdi' etmediği halde kendisine ihtâra hâcet olmaksızın hakk-ı ihâleden sâkit olacaktır

On ikinci madde - Devlet-i Âliyye işbu bataklıkların hudûdu dâiresinin lüzum göreceği mahallerinde istihkâmât inşâ edebilecek ve ol babda vukû' bulacak masârif devlete âid olacaktır

On üçüncü madde - Ameliyât esnâsında zuhûr edebilecek âsâr-ı atîka devletçe mevzû nizâmnamesine tâbi olacak ve fakat müteahhid bu husûsta istid'â vermek ve ruhsat almak mecbûriyetinden müstagnî bulunacaktır

On dördüncü madde - Esbâb-ı mücbireden madûd bir mâni'in zuhûru tahakkuk etmeksizin müteahhid veya teşkil edeceği Osmanlı anonim şirket müddet-i muayyene zarfında i'mâlâta mübaşeret etmediği veya başlayub da ikmâl eylemediği veya ameliyâtı ta'til eylediği veyâhud işbu mukâvelenâmeden münbais taahhüdât-ı sâiresini icrâ edemediği halde hukuk-ı ihâlesinden sâkit olacak ve bu halde şartnâmenin on dördüncü maddesinde gösterildiği vecihle i'mâlâtın muvakkaten idâresi için tedâbir-i lâzime ittihâz olunacak ve ameliyât ve edevât ve levâzımât müzayedeye konulacak ve mevcûd olan kefâlet akçesi dâhi taraf-ı devletten zabt edilecektir

On beşinci madde - Müteahhid devletçe lüzum görünecek mahallerde teftişe memur olanların ikâmetlerine muktezî odaları meccânen tahsis etmeğe mecbûrdur

On altıncı madde - İcrâ olunacak ameliyât için ihtiyar edilecek masârif mukâbil olmak üzere tathîr edilecek arâzî dâhilinde olub efrâd-ı nâs uhdesinde bulunmayan bi'l-cümle arâzînin beşinci madde de muharrer olduğu üzere sûret-i dâimede su altında bulunan kısmının Kanunname-i Arâzî mücibince mecmû'u ve sûret-i muvakkate de su altında bulunan kısmının dâhi üç rub'u müteahhidin malı olacaktır

On yedinci madde - Arâzî Kanunnamesi ile Tapu Nizâmnamesi ahkâmınca ihâle olunacak arâzînin mevki' ve hudûduyla dönümü mikdârının bilinmesi lâzımeden olduğundan ve su altında arâzînin hudûd ve mevki'i-nin evvel emirde bilinmesi kâbil olamayacağından hitâm-ı ameliyâtta bu yerlerin mesâhası bi'l-icrâ hudûdu ta'yin edildikten sonra tefrik ve tefviz olunacak ve mesâha ve tahdîd ücreti ve masârifi müteahhide veya yerine kâim olacak Osmanlı anonim şirkete âid olacaktır ve fakat arâzînin sûret-i dâimede veya muvakkatede su altında bulunduğu ameliyât icrâsından evvel ve mevsiminde ta'yin olunacaktır

On sekizinci madde - Gerek sûret-i dâime de ve gerek muvakkaten su altında kalıp tathîr olunacak olan bi'l-cümle arâzî meyânında yerleri olduğunu evrak ve senedât-ı mutebere ibrâziyle Arâzî Kanunu ahkâmı dâiresinde isbât edenler uhdelinde bulunan arâzî için dönüm başına bir bedel-i nakdî itâsına mecbûr olacaklardır ve bu bedel-i nakdînin mikdârı ameliyâtın kat'i haritaları üzerine ameliyâtı tathîriye masârifi umûmiyesine nisbetle hükümetçe ta'yin edilecektir ve fakat hiç bir halde eshâb-ı arâzînin verecekleri bedel sûret-i dâime de su altında olub tathîr olunan arâzî kıymetinin nisfını ve sûret-i muvakkatede su altında bulunan arâzî kıymetinin dâhi rub'unu tecâvüz edemeyecek ve bu da arâzî ba'de't-tathîr sahiblerine teslim olduğu esnâda müteahhide veya yerine kâim olacak Osmanlı anonim şirkete ifâ olunacaktır Şu kadar ki eshâb-ı arâzî bedel-i nakdîyi veremezler ise ona mukâbil sulardan kurtarılan arâzînin nev'ine göre nisfını veya rub'unu müteahhide veya şirket-i mezkûreye terk ile kûsûr mikdâr arâzîye mutasarrif olabileceklerdir

On dokuzuncu madde - Ameliyât-ı tathîriye hitâm bulup kabul muamelesi icrâ kılındıktan sonra tathîr olunmuş mahaller dâhilinde bulunan arâzî-i emiriye-i haliyeden ve efrâd-ı nâs uhdelinde bulunan arâzîden

beşinci ve on altıncı ve on sekizinci maddeler ahkâmınca müteahhide terk olunacak arâzînin Arâzî Kanunu'na tatbiken tapu senedâtı müteahhide itâ olunacak ve bunlardan satılmayarak kalacak olan yerler beşinci maddede münderic fıkra-i şartiyye mücibince herhalde nama geçirilecektir

Yirminci madde - Müteahhid Devlet-i Âliyye'nin kavânin ve nizâmât-ı haliye ve müstakbelesine tevfiik-i hareket etmek şartıyla uhdesine meccânen tefviz olunacak arâzî dâhilindeki akarsuları mine'l-kadîm bu suların istîfâde etmekte olan ahalinin hiç bir sûretle menâfi'ine îrâs-ı halel etmemek şartıyla istediği vecihle istîmâl edebilecek ve hafr ve güşat olunacak cedveller boyunca suların cereyanına sekte götürölmek ve efrâd-ı nâsin müteahhidin sularını istîmâl etmeksizin kendi arâzîsi dâhilinde fabrikalar tesis ve güşâdına mümânaat eylememek şartıyla nizâmen câiz olan fabrikalar tesisine me'zûn bulunacaktır Şu kadar ki fabrikalar ile cedveller haritalar ve lâyhalarını ve suların tevzi' ve taksimine dâir olan ta'rifeleri Nâfia Nezâretî'nin nazar-ı kabul ve tâsdikine takdîm edecektir

Yirmi birinci madde - Müteahhid veya teşkil edeceği Osmanlı anonim şirket ameliyât-ı tathîriyenin hîtamında yolların dâima hüsn-i halde muhafazasıyla ta'mîrini temin zımında suların tahlîs edilen bi'l-cümle arâzî eshâbindan mürekkeb olmak üzere bir sendika hey'eti teşkil etmeğe mecbûr olacaktır

Müteahhid işbu hey'et teşekkül etmezden evvel uhdesine meccânen tefviz olunacak arâzî ile tesis eyleyeceği fabrikaları âhere bey' ve fûrûht edemeyecektir Mezkûr sendika hey'etinin vezâifi bir nizâmname-i mahsûs ile ta'yîn kılınacaktır

İşbu mukâvelenâmenin taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîye arz ile lede'l-istîzân îfâ-yı muktezası emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâc-dârî müteallik ve şeref-sudûr buyrulmuş olmağla işbu mukâvelenâme iki nüsha olarak bâ-tanzîm Ticâret ve Nâfia Nezâret-i celilesiyle müteahhid mûma-ileyh beyninde imzâ ve teâtî olundu

Fi 1 Receb sene 1304 ve fi 14 Mart sene 1303 [26 Mart 1887]

Nezâret-i Umûr-ı Ticâret ve Nâfia

Nâzır-ı Ticâret ve Nâfia - Zihni

Sahib-i imtiyâz - Sarkis Taşçıyan

Aslına mutâbıktır - Muhasebe-i Nezâret-i Umûr-ı Ticâret ve Nâfia

Bismillah

Şartnâme

Birinci fasıl

Levâih ve inşâat ve i'mâlât ve edevât beyânındadır

Birinci madde - Müteahhid veya mukâvelenâmenin üçüncü maddesi hükmünce teşkil edebileceği Osmanlı anonim şirket masârif ve zarar ve ziyânı kendisine âid olmak üzere mukâvelenâmede muayyen olan müddetler zarfında İzmit kasabası ile demiryol ve çuka fabrika-i hümayunu arasında Kiles nehrinin iki cihetinde vâki bataklıkların tathîr ve tanzîfiyle kâbil-i zer' bir hale ifrâğı için muktezî olan kâffe-i i'mâlât ve inşâatı icrâ etmekliği taahhüd eder

İkinci madde - *Mukâvelenâmenin ikinci maddesi mûcibince müteahhidin Nâfia Nezâretî'ne takdîm edeceği harita melfûfât-ı âtiyeyi muhtevî olacaktır*

Şöyle ki evvelâ tathîr olunacak bataklıklar ile civârının lâ-akall on binde bir mikyâsında bir kıt'a harita-i umûmiyesi

İşbu haritada icrâ-yı i'mâlât olunacak mahallerde arâzînin bi'l-cümle arızaları aralarında münâsib mikdâr fâsıla bırakılarak bir takım hûtût-ı münhanîye ile gösterilecek ve bataklıklarda suların feyezânı zamanında ve evkat-ı âdiyede derece-i irtifâ'î işaret olunacak ve hafr ve güşâd olunacak cedvellerin istikâmetiyle amelîyâtın mevki'i sürh ile irâe edilecektir

Sâniyen güşâd olunacak cedvellerin yapılacak sedlerin tûl itibâriyle lâ-akall beş binde bir ve irtifâ'î itibâriyle beş yüzde bir mikyâsında olmak ve cedvel ve sedler derece-i irtifâ'î sath-ı deryaya nisbetle ta'yîn kılınmak üzere bir kıt'a makta'-ı tûlânisi

Râbian suların ahvâl-i hâzırasına ve yapılacak i'mâlâtın icrâsından dolayı bi'l-hesab husûlü melhûz olan fevâid ve muhasenâta dâir malûmatı hâvî lâyiha ile kâffe-i i'mâlât-ı mutasavverenin misâha-i ibtidâiye ve masârif-i muhammenesini mübeyyin harita ve keşifnamesi

Üçüncü madde - *Bataklıklarda açılacak kanal ve suyollarının cesâmeti feyezân-ı miyâhta suların tathîr edilecek mahallerde ve arâzî-i mütejavireye sirâyet etmeyerek cereyan edebilecek sûrette tertîb ve ta'yîn olunacaktır Mezkûr kanalların şevleri dâhi yağmurun tesirinden veya suların cereyanından dolayı bozulmayacak sûrette tesviye kılınacaktır Âdî topraklarda şevlerin kâidesiyle irtifâ'î bir derecede olacak ve kayalık mahallerde bunların meyilleri irtifâ'ına nisbetle onda bir derece olabilecektir Toprağın yıkılıp çökmesi melhûz olan mahaller münâsib sûrette taşlar ferşile veyâhud taştan destek duvarları inşâsıyla tahkim ve muhafaza olunacaktır*

Dördüncü madde - Müteahhid veya yerine kâim olacak Osmanlı anonim şirket lüzumu tahakkuk eylediği halde tathîr olunacak arâzîyi feyezân-ı miyâhtan muhafaza etmek için cedveller ve akarsular boyunca sedler inşâ edecektir Suların feyezânında sath-ı miyâhın yükselmesi ve sedlerin suların tesirinden zedelenmesi mahzurlarının def u izâlesi zımında sedler ile kanalların sahili beyninde mesâfe-i kâfiye bırakılacaktır Lüzumu takdirinde işbu sedler kazıklar rekzi veya eşcâr garsı ile muhafaza olunacaktır

Sâlifü'z-zikr sedlerin sath-ı ulyâsi topraklar basılıp yerleştikten sonra feyezân-ı miyâhta suların vâsil olacağı derece-i irtifâ'dan lâ-akall elli santimetre kadar mürtefi bulunacak sûrette yapılacak Bunların sath-ı ulyâsının arzi iki metro dîn olmayacaktır

Fakat bu derece arzı olan sedler zürre'nin mürûr u ubûruna hizmet edebildiği halde dört metroya iblâğ edilecektir

İşbu sedler sath-ı maillerinin kâideleriyle irtifâ'ları iki ile üç nisbetinde bulunacak ve suların tesiriyle bozulması muhtemel olan mahallerinde çimen ekilerek veya taş ferş edilerek veyâhud çalı çırpı vaz olunarak muhafaza olunacaktır

Beşinci madde - Müteahhid veya teşkil edeceği anonim Osmanlı şirket cedveller ve su yollar ve hendekler inşâ ve güşâd ederek râkid suların cereyanını temin edecektir Ameliyât-ı tûrâbiyeye mahsûs toprak elenmesi için hendekler ve çukurlar güşâdına lüzum görüldüğü halde bu misillü hendek ve çukurlar tathîr ve tanzîfi mümkün olmayan mahallerde açılmayacaktır Mecralar su yollar ve hendekler vâsıtasıyla sularını akıtmak mümkün olmayan çukur mahalleri ağaç gars veya bendler inşâsile tanzîf ve tathîr olunarak civâr arâzî ile emlâk muhafaza edilecektir

Altıncı madde - Müteahhid ve teşkil edeceği anonim Osmanlı şirket suların cereyanı için yapılacak cedveller ve sedlere müsadif olan yolların kemâkân ibkâsına mecbûr olacak ve amelîyât-ı tathîriyenin icrâsından dolayı mürûr u ubûr ahali münkati olmamak üzere iktizâ eden mahallere muvakkat yollar ve köprüler inşâ eyleyeceği

gibi tathîr ve tanzîf olunacak arâzî mahsulâtının teshili nakliyâtı için mikdâr-ı kâfi yollar ve köprüler ve geçitler inşâ ve tesis edecektir

Bir âdî tarîk üzerinden geçirilmesi lâzımgeldiği halde inşâ olunacak su yolları gözünün vüs'ati ahvâl-i mevki'iyeye göre müteahhidin teklifi üzerine devletçe ta'yîn olunacak ve yolların ehemmiyetine göre üç metrodan on metroya kadar olabilecektir Kemerli su yollarının yolun sathından itibâren kemerin ortasına kadar irtifâ'î lâ-akall beş metro ve demirden veya ağaçtan ufki kirişler ile yapılmış su yollarının kirişlerin altından itibâren irtifâ'î lâ-akall dört metro otuz santimetro olacaktır Cedvellerin bir âdî yol altından geçmesi iktizâ ettiği halde o tarîkin altına yapılacak köprünün korkuluklarının arasındaki arzı ahvâl-i mevki'iyeye göre ta'yîn olunacak ve tarîkin ehemmiyetine göre üç metrodan on metroya kadar olabilecektir

Esnâ-yı ameliyâta eskiden mevcûd olan yolların mevki'leriyle makta'larını tahvil veyâhud ta'dîl etmek lâzım gelirse tebdil ve tahvil olunacak kısımların iniş ve yokuşlarının meyli behemehâl turuku mevcûdenin iniş ve yokuşlarının meyli-i sabıkının nihayet derecesini tecâvüz etmeyecektir

Yedinci madde - Müttehid veya yerine kâim olacak Osmanlı anonim şirket bataklıklar ameliyâtıyla cereyanına halel gelmiş veyâhud mecrası tebdil olunmuş olan suları kendi masârifine olarak mecra-yı kadimelerine ircâ'a mecbûr olacak ve î'mâlâtın tesadûf edeceği nehir ve çaylar ve cedveller ve yapılacak köprülerin kavâid-i fenne tatbîkan her nev'i ölçüleri müteahhidin ve şirket-i mezkûrenin teklifi üzerine Nâfia Nezâreti tarafından ta'yîn olunacaktır

Sekizinci madde - Müteahhid veya teşkil edeceği anonim Osmanlı şirket icrâ olunacak ameliyâta âlâ cinsinden edevât ve levâzımât istimâl edecek ve inşâat ve edevâtın gâyet metin ve müstahkem olması için bî'l-cümle kavâid-i fenniyeye tatbîk-i hareket eyleyecektir Akarsular ve âdî tarîkler üzerine inşâ olunacak küçük ve büyük köprüler ile suyolları ve tünel ve su mecralarının şevlerinde yapılacak destek ve kapaklar misillü kâffe-i inşâatı sınaîye su kireci ile gâyet muhkem sûrette kârgir olarak inşâ olunacaktır Şu kadar ki geçit ve köprü döşemeleriyle kapaklarının müteahhid olan aksamında ahşap istimâl olunabilecektir

Dokuzuncu madde - Müteahhid takdîm edeceği harita-i umûmiyeye cedvel ve sedler ve destek ve kapakları ile büyük ve küçük köprüler ve î'mâlât-ı sâirenin eşkâl ve hey'âtını mübeyyin ve meşrûh bir cedvel rabt edecektir İmalâtı sınaîyenin haritaları iki yüzde bir mikyâsında tanzîm olunacaktır

Onuncu madde - Ameliyât haritaları tâsdik olunduktan ve ameliyâta muktezî arâzî üzerine vaz'-ı alâim ile tahdîd ve ta'yîn kılındıktan sonra mukâvelenâmenin beşinci maddesinde gösterildiği vecihle arâzînin mübâyaa ve teslîmi muâmelâtına mübaşeret olunacaktır İşbu arâzîden üzerinde ebniye olmayan mahallerin haritası beş binde bir mikyâsında ve üzerinde ebniye olan veyâhud bağ ve bahçe olan mahallerin haritası binde bir mikyâsında tanzîm kılınacaktır

On birinci madde - Ameliyâta mübaşeret etmezden evvel masârifî kendisine âid olmak üzere feyezân-ı miyâhta su basması muhtemel olan yerlerde bulunan arâzîyi tahdîd ettirecektir İşbu tahdîd-i arâzî hükümet-i mahalliye tarafından ta'yîn olunacak bir komisyonun taht-ı nezâretinde alâkadârân veya vekilleri muvacehesinde icrâ olunacak ve tahdîd-i arâzî haritasıyla mazbatasının musaddak sûretleri î'mâlâtın kat'î haritalarının hîn-i takdîminde Nâfia Nezâreti'ne teslîm edilecektir

On ikinci madde - Ameliyât kâmilen hîtampezîr olduktan sonra müteahhid veya teşkil edeceği anonim Osmanlı şirket masârif-i vâkiası kendisine âid olmak üzere î'mâlât dâiresinde vâki arâzîsini tahdîd ve tersîm ve vaz'-ı alâim edecek ve bundan başka yapılmış köprü ve î'mâlât-ı sâirenin mufassal ve meşrûh defter ve haritasını hükümet memurlarının taht-ı nezâretinde olarak bi't-tanzîm bunların birer sûret-i musaddakasını Nâfia Nezâreti'ne takdîm eyleyecektir İşbu tahdîd-i arâzîden sonra mübâyaa edilecek arâzî iştirâ olundukça tahdîd edilerek mezkûr haritada işaret kılınacağı gibi mârû'l-beyân defterin tanzîminden sonra yapılacak î'mâlât-ı sınaîye dâhi Nâfia Nezâreti'ndeki deftere kayıt ve ilâve edilecektir

İkinci fasıl

İ'mâlâtın hüsn-i halde muhafazası beyânındadır

On üçüncü madde - Müteahhid veya sâlif'üz-zikr teşkil edeceği şirket tathîr edeceği arâzînin tekrar bataklık haline rücûunu men ve arâzînin matlûb vecihle zer' edilmesi için î'mâlât ve alât ve edevât ve levâzımâtı dâima hüsn-i halde ve emniyet bahş olacak bir sûrette bulundurmağa ve arâzînin işletilmesini ta'til ve kaza vukû'unu îcâb ettirir bî'l-cümle esbâbdan muhafaza etmeğe i'tinâ' edecektir

Müteahhid veya şirket-i mezkûre tarafından işbu taahhüdâtın ifâsında teehhur ve müsâmaha vukû'a getirildiği takdirde keyfiyyet usul ve nizâmı vecihle ihtâr olunacak ve târih-i ihtârdan bir mâh mürûr edipte îcâbını icrâ etmediği sûrette masârifî müteahhide ve şirket-i mezkûra âid olmak üzere arâzînin hüsn-i hale vaz'ı için cânib-i hükümetten idâresine vaz'iyet olunarak ta'mîrat-ı lâzime icrâ ve bu uğurda vukû'bulacak masârif arâzînin hâsılâtından istîfâ olunacak ve kifayet etmez ise müteahhide veya şirkete ikmâl ettirilecektir

Üçüncü fasıl

İhâlenin feshinde olunacak muamelata dâirdir

On dördüncü madde - Müteahhid mukâvelenâmenin on beşinci maddesinde münderic esbâbtan dolayı hukuk-ı ihâlesinden sâkit olduğu halde olvakte kadar icrâ edilen i'mâlât ve cem' ve tedârik olunan edevât ve levâzımâta ve mübâyaa olunan arâziye bedel ta'yîn olunarak müzayedeye konulacak ve zuhûr edecek ta-
liplerden kimin üzerinde takarrür eder ise anın marifetiyle hukukundan sâkit olan müteahhidin taahhüdât-ı vâkiası îfâ edilecektir

Bi'l-müzayedede takarrür edecek bedelden müzayedede masârifi tenzîl kılındıktan sonra üst tarafı hukuk-ı sâkit olan müteahhide i'tâ kılınacaktır. Birinci müzayededen bir netice hâsıl olmadığı halde evvelce takrir olunan bedelden münâsib mikdâr tenzîl olunarak altı ay müddet sonra ikinci defa bir müzayedede daha icrâ edilecek ve bu dâhi neticesiz kalır ise müzayedeye mevzû şeyler hukukundan sâkit olan müteahhide ve teşkîl edeceği anonim Osmanlı şirkete hiç bir bedel tediye olunmaksızın devletin malı olacak ve kefâlet akçesi henüz îade olunmamış bulunur ise taraf-ı devletten zabt olunacaktır

İşbu şartnâmenin taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîye arz ile lede'l-istîzân îfâ-yı muktezası husûsuna emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâc-dârî müteallik ve şeref-sudûr buyrulmuş olmağla işbu şartnâme iki nüsha olarak bâ-tanzîm Ticâret ve Nâfia Nezâret-i celilesiyle müteahhid mûma-ileyh beyninde imzâ ve teâtî olundu

Fi 1 Receb sene 1304 ve fi 14 Mart sene 1303 [26 Mart 1887]

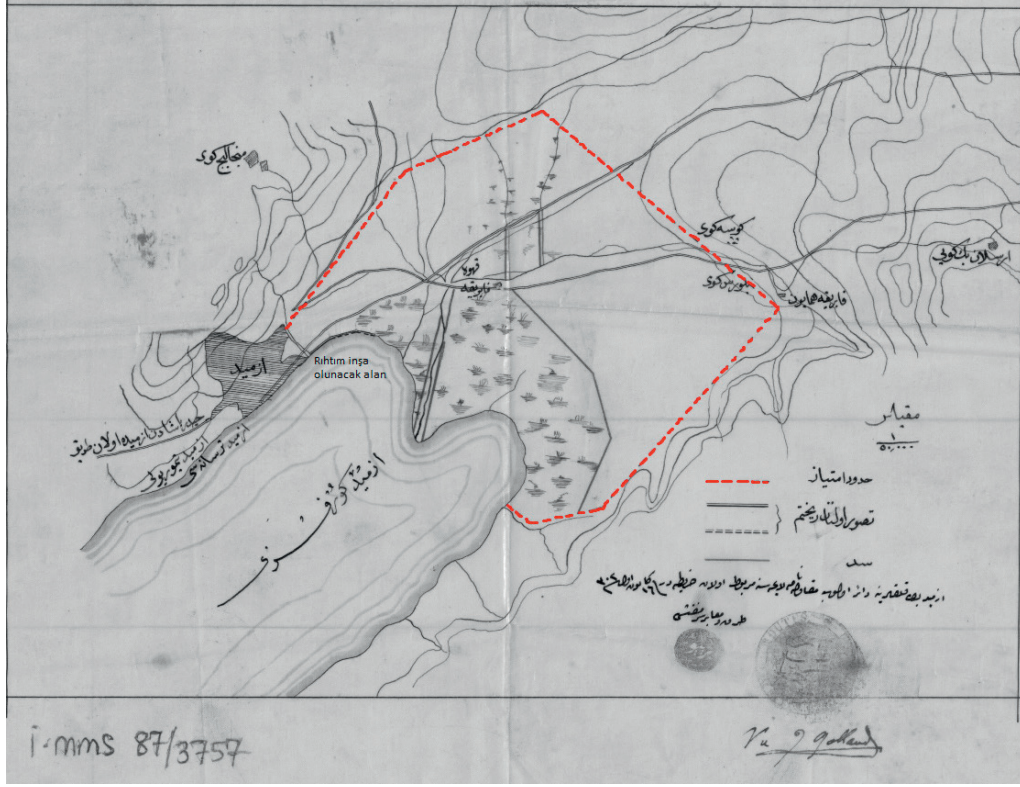
Nezâret-i Umûr-ı Ticâret ve Nâfia

Nâzır-ı Ticâret ve Nâfia - Zihni

Sahib-i imtiyâz - Sarkis Taşçıyan

Aslına mutâbıktır - Muhasebe-i Nezâret-i Umûr-ı Ticâret ve Nâfia

Rihtim inşası yapılacak alan.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS) fonunda 78/3409 numarada bulunmaktadır.

İzmit Körfezi'nin doğusunda yer alan bataklıklar (19. Yüzyıl sonu)⁴¹

41 [http://www.kocaelitarhisempozyumu.com/gallery/galeri3.html#prettyPhoto\[portfolio1\]/17/](http://www.kocaelitarhisempozyumu.com/gallery/galeri3.html#prettyPhoto[portfolio1]/17/)

Kocaeli ve Çevresinde Meydana Gelen Suçlar ve Uygulanan Cezalar (1789-1839)

Suha Oğuz BAYTİMUR *

Giriş

Osmanlı Devleti duraklama döneminden itibaren idari, siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Devletin hemen her bölgesine sirayet eden bu sorunların çözümü için büyük çaba harcanmıştır. Alınan önlemler ve yapılan uygulamalar, sorunların giderilmesinde etkili olamamıştır. İncelediğimiz dönemde de benzer sorunlar devletin farklı bölgelerinde sürekli olarak görülmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde görülen sorunların birçoğu benzer şekilde Kocaeli ve çevresinde de görülmektedir.

Kocaeli Sancağı bulunduğu konum itibarıyla, tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Ele alınan dönemde, Sancak İzmit merkez olmak üzere, bağlı bulunduğu kazalardan oluşmaktadır. XVII. yüzyıl başlarında, I. Ahmet dönemine (1603-1617) ait icmal tahrir defterinde, sancakta idari taksimat anlamında bir değişme olmadığı görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında H.1079/1668-1669 tarihli yoklama defterinde; İzmit, Şile, Kandıra, Yoros, Yalakabad, Gebze, Ada, İznik kazaları Kocaeli Sancağını oluşturmaktadır. XVII. yüzyılın son çeyreğinde H.1105/1693-1694 İcmal Defteri'nde, Kocaeli Sancağı'nın idari yapısında bir değişme gözlenmemektedir. Yine XVIII. yüzyılda aynı yapının devam ettiği görülmektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde H.1237/1831-1832 tarihinde ise; İzmit, Ada, Yalakabad, Şile, Kandıra, İznik, Gebze kazaları Kocaeli Sancağı'nı oluşturmaktadır¹

Devlet içindeki idari taksimat alanında, 1831 nüfus sayımı önemli bilgiler vermektedir. Bu sayıma göre, Kocaeli Sancağı; İzmit, Adapazarı-Sapanca, Akhisar, Geyve, İznik, Pazarköy, Yalakabad, Kararnürsel Kaymas, Şeyhler, Kandıra ve Gençli, Ağaçlı, Hendek ve Akyazı, Karasu, İpsafi, Sarıçayır, Beşdivan, Şile, Taşköprü kazalarından oluşmaktadır².

Kocaeli Sancağı'nda meydana gelen olaylar incelendiğinde, benzer olayların Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde de ortaya çıktığı görülmektedir. Olayların meydana gelmesi, Kocaeli sancağının yapısından çok Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanmaktadır. Devletin bölgede sorunlara yaklaşımı ise genel uygulamalarından farklı olmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu sorunların ortaya çıkmasını engellemek ve var olan sorunları gidermek amacıyla almış olduğu önlemler de çeşitlenmektedir. Osmanlı Devleti, ortaya çıkabilecek kanunlara aykırı hareketleri ve huzursuzlukları önlemek amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Alınan önlemler içerisinde öne çıkan uygulama ise suçluların tespit edilip cezalandırılmasıdır. Cezaların belirlenmesi ve uygulanmasında herhangi bir standart bulunmamaktadır. Uygulanan cezalar, suç teşkil eden davranışın devlete ve topluma vermiş olduğu zarara göre belirlenmektedir. Suçluların yakalanması ve cezalarının uygulanmasında yerel yöneticilere sorumluluk yüklenmektedir.

İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin genelinde uygulanan cezalar sürgün cezası, kalabend cezası, kürek cezası ve idam cezası şeklindedir. Bu cezalardan süreli ceza olarak yer alan sürgün, kalabend ve kürek cezalarında ceza süreleri belirlenmemektedir. Bunun yerine "ıslah-ı nefis oluncaya kadar" ifadesi kullanılmaktadır. Mahkûmların serbest bırakılmasında ise mahkûmların veya yakınlarının merkeze gönderdikleri arzuhalde kişinin ıslah olduğunu bildirmeleriyle gerçekleşmektedir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, obaytimur@hotmail.com.

1 Mehmet Kaya; XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 26, S. 41, Ankara, 2007, s. 62.

2 Kemal H. Karpat; Osmanlı Nüfusu 1830-1914, İstanbul, 2010, s.241.

Kocaeli ve Çevresinde Meydana Gelen Suçlar ve Cezalar

Kocaeli ve çevresi, merkeze yakın olmasından ve Anadolu'ya geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı stratejik öneme sahiptir. Bölgede meydana gelen olaylar merkeze doğrudan veya dolaylı olarak yansımaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Kocaeli Sancağı ile benzer konumda olan bölgelerde oluşabilecek sorunların çözümüne büyük önem göstermiştir. Sorumluların tespit edilip, suçluların yakalanmasında ise yerel yöneticiler görevlendirilmiştir. Bölgede çeşitli olaylar ve suç teşkil eden davranışlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu olaylar incelendiğinde bölgede, eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde kaynaklara yansımada en önemli etkenlerin başında, oluşabilecek karışıklıkların doğrudan merkezi etkileyecek olmasından dolayı hızlı bir şekilde haberdar olunması ve önlem alınması yer almaktadır.

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde meydana gelebilecek eşkıyalık faaliyetlerine karşı katı bir tutum sergilemiştir. Devlet bu tür faaliyetleri ağır suçlar kapsamında ele almıştır. Bu faaliyetlerde bulunan kişilerin tespit edilip, yakalanması durumunda genellikle ağır cezalardan olan idam cezası uygulanmıştır. Kocaeli ve çevresinde de meydana gelen bu tür faaliyetlerde benzer şekilde idam cezasının uygulandığı görülmektedir. Bölgede meydana gelen eşkıyalık olayları incelendiğinde; *"Kocaeli Sancağına bağlı Kandiyе kazasında Genç Ali Nahiyesinden Bostancıoğlu Hüseyin etrafına topladığı eşkıya ile beraber Şile Kazası ve kuralarında dolaşır halkın canına ve malına kast etmektedirler. Akabad nahiyesi muhtarı Mustafa Alemdar, Bostancıoğlu Hüseyin ve yanındaki eşkıyaların nahiye yakınlarında olduğunu öğrenmesi üzerine bu durumu merkeze bildirmiştir. Merkezden gelen emirde, Karasu ayânı el-hac Abdi Beğ, Şeyhler Kazâsıayânı el-hac Mustafa Beğ, Kandira Kazası muhtarı Laz Hüseyin Ağa'dan bu şahısların yakalanıp idam edilmeleri emredilmiştir³."*

"Şile Kazasının kasaba ve kura ahalisinden bir grup Karadeniz Boğaz Nazırı İsmail Ağa huzuruna varıp Uzun Hasan isimli şahıs hakkında şikayette bulunmuşlardır. Şikayetlerinde daha önceden bu şahsın kanunlara aykırı yapmış olduğu davranışlardan dolayı hakkında verilen ceza sebebiyle firar ettiğini bildirmişlerdir. Fakat kasaba ve kuralarda bulunan halkın kişinin yeniden kendilerine zarar vermesinden çekinmelerinden dolayı bu şahsın yakalanmasını ve cezasının verilmesini talep etmişlerdir⁴. Eşkıyalık yapan ve halkın huzurunu kaçıran Şile Serdarı Uzun Hasan ve Deli Balta olarak bilinen şahıs yakalanıp 13 Mayıs 1801 tarihinde idam edilmiştir⁵."

"Kocaeli Sancağına bağlı Şile Kazası Serdar'ı Gökoğlu Mustafa eşkıya tarafından katledilmiştir. Gökoğlu Mustafa'yı katledenlerin yakalanıp idam cezası ile cezalandırılmaları emredilmiştir⁶."

"Bazargöl, Yalakabad ve Karamürsel Kazaları Ayanlarına gönderilen emirde, Kandıralı Mehmet ve etrafına topladığı altmış kadar eşkıya ile etrafta dolaştığı ve halka huzursuzluk ve zarar verdiği bildirilmiştir. Görevli Ayanlardan bu şahısların yakalanıp idam edilmeleri ve kesik başlarının merkeze gönderilmesi emredilmiştir⁷."

"Düzce, Adapazarı ve Taşkiri civarında altı yıldır firari olarak eşkıyalık yapan Emin isimli şahıs sekiz adamıyla beraber Şile mahkemesini basıp kendisine serdarlık payesi verilmesi için halkı tehdit etmiştir. Bölgeden ayrılan Emin daha sonra Şile sakinlerinden arkadaşı Bektaşoğlu Mustafa isimli eşkıya ve elli adamıyla birlikte Şile Kasabasını basıp bir adamı ve iki çocuğu öldürmüştür. Bunun üzerine verilen emirle bu şahısların yakalanıp idam edilmesi emredilmiştir⁸."

Osmanlı Devleti, toplumda huzurun sağlanmasına büyük önem vermektedir. Toplumda huzursuzluğa sebep olacak söylem, davranış ve faaliyetlerin tamamı yasaklanmıştır. Bu tür davranışların oluşması veya toplumda yayılmasında ferdi veya toplu olarak rol oynayanlar engellenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çeşitli tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirler içerisinde yine cezai yaptırımlar ön plana çıkmaktadır. Bu tür davranış ve faaliyetlere genellikle sürgün ve hapis cezaları uygulandığı görülmektedir. Uygulanan cezalar, yapılan davranışın topluma ve devlete vermiş olduğu zarara göre belirlenmektedir.

İncelenen dönemde toplumda huzur bozucu davranışlarda bulunan kişilere uygulanan cezalar, Kocaeli çevresinde olduğu gibi devletin tamamında da genellikle benzer şekildedir. Bölgede meydana gelen olaylara verilen hapis cezaları incelendiğinde; *"Kandira Nahiyesine bağlı Keçipınarı karyesinden Fiyazcıoğlu Mustafa isimli şahıs kanunlara aykırı ve toplumu rahatsız edici davranışlarda bulunmaktadır. Ayrıca Kandıraya bağlı Baba isimli karyede Molla Hüseyin, Kara Kollukçu Hasan, Kurtyeri karyesinden Ferman, Akçabeğli Karyesinden Koç İsmail isimli şahıslar ile beraber halka haksız yere müdahale ve zulm ettiklerinden dolayı bu şahıslar suçlu bulunup yakalanmıştır. Mustafa ve arkadaşları islah-ı nefis oluncaya kadar Boğazköy Kalesine haps edilmiştir. Bu şahıslar 4 ay 18 gün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır."*

3 BOA. 3 Numaralı, A.DVN.MKM.d/S.2 /B.4.

4 BOA. 3 Numaralı, A.DVN.MKM.d/S.2 /B.6.

5 BOA. C.ZB.2206.

6 16 Mart 1791 tarihli belge. BOA. 1 No'luA.DVNS.MKM.MHM.d/s.39/B.103.

7 20 Eylül 1801 tarihli belge. BOA. 4 No'luA.DVNS.MKM.MHM.d/s.25/B.85.

8 6 Ağustos 1796 tarihli belge. BOA. 3 No'luA.DVNS.MKM.MHM.d/s.16/B.51.

"Kocaeli Sancağına bağlı Şile Kazası sakinlerinin, Şile Kalesini korumakla görevlendirilmeleri bildirilmiştir. Fakat kale muhafazasında görevlendirilen ve bu görevini suiistimal eden, Doğanlı Karyesi'nden Kocagözoğlu Ahmed, Kiraslı Karyesi'nden Yanık Osman, Tiryakioğlu İbrahim, Topal Salih, Emir, Kurtluoğlu Ömer, Alacalı Karyesi'nden Hasan, Kalender ve Kel Ahmed isimli şahıslar hakkında şikayette bulunulmuştur. Yapılan şikayet neticesinde bu şahısların yakalanıp Sinop Kalesine muhkem haps edilmesi emredilmiştir. Bu şahıslardan Topal Salih vefat etmiştir. Kalender Ömer, Emir ve Hasan Ağa ise firar etmişlerdir⁹. Diğer şahıslar ise bir aylık mahkumiyetten sonra affedilip serbest bırakılmıştır¹⁰" şeklinde yer almaktadır.

Huzur bozucu davranışlara uygulanan cezalardan bir diğeri ise sürgün cezalarıdır. Bölgede meydana gelen olaylara uygulanan sürgün cezaları incelendiğinde; "Kocaeli Sancağına bağlı Karamürsel Kazasında Serdengeçti Ağalarından Koca Mehmed isimli şahıs serdengeçti bayrağıyla sefere gideceğim deyip halkın canına ve malına kastederek bölgede huzursuzluğa sebep olmuştur. Bunun üzerine yapılan şikayetler sonucunda Koca Mehmed'in yakalanıp Limni Adası'na sürgün edilmesi emredilmiştir. Fakat verilen emrin yerine getirilmediği anlaşılması üzerine derhal Koca Mehmed'in yakalanıp cezasını çekeceği Limni Adası'na götürülmesi emredilmiştir¹¹. Verilen emir üzerine Koca Mehmed yakalanmış ve Limni Adası'na götürülür iken, bu esnada firar edip yeniden etrafına topladığı adamlarıyla eşkıyalık faaliyetlerine girişmiştir. Halktan gelen şikayetler üzerine Koca Mehmed ile beraber yine bölgede halkın canına kasteden ve malına el koyan Tombazoğlu'nun Limni Adası'na, Hamid Beğ'inde Bozcaada'ya sürgün edilmesine dair emir verilmiştir¹²" şeklinde yer almıştır.

Kocaeli Sancağı'na bağlı İznikmid Kazasına tabi Sertiba Hassa Hası karyelerinden Saraylı Karyesi sakinlerinden el-Hac Mustafa ve oğlu Süleyman isimli şahısların kendi hallerinde olmadıkları, halka karışıp huzuru bozdukları bildirilmiştir. Bunun üzerine bu şahıslar yapmış oldukları davranışlardan dolayı uyarılmışlardır. Fakat yapılan uyarıları dikkate almayıp halka zulm ve baskılarını artırmışlardır. El-Hac Mustafa ve oğlu Süleyman bu defa Hisar Karyesi ahalisine çeşitli şekillerde zulm ve baskılarda bulunmuştur. Halkın şikayetleri üzerine yakalanıp Ereğli'ye sürgün edilmesi emredilmiştir. el-Hac Mustafa ve oğlu Süleyman bir ay yirmi sekiz günlük mahkumiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır¹³.

Şile Kazası sakinlerinden Hacı İsmailoğlu Hacı Ömer ve Emrullah Reis ile Şile Kazasının İsa Karyesi sakinlerinden Eski Serdengeçti Ağalarından Koca Alioğlu Halil isimli şahıslar, sürekli olarak bölgede huzursuzluğa sebep olup, halka kötü davranmışlardır. Ayrıca bu şahıslar Beylik Korusunu kestiklerine dair şikayet olması üzerine Hacı İsmailoğlu Hacı Ömer, Emrullah Reis ve Koca Alioğlu Halil'in yakalanıp Sinop'a sürgün edilmeleri emredilmiştir¹⁴ şeklinde yer almaktadır.

İznik Kazasına bağlı Boyalıca Karyesine gelip yerleşen Kör Ali isimli şahıs, ticaretle uğraşmaktadır. Fakat Kör Ali kendi halinde olmayıp derebeylik iddiasıyla halka karışıp zulm etmesinin yanında, ehl-i ırz taifesiyle beraber kanunlara aykırı hareket etmiştir. Kör Ali ve beraberindekiler halka sürekli baskı yaparak zulm ve teaddide bulunarak ahalide huzur ve rahat bırakmadıkları bildirilmiştir. Yapılan şikayetler üzerine Kör Ali'nin yakalanıp İznikmid'e sürgün edilmesi emredilmiştir¹⁵. Kör Ali'nin eşi Meşrufe Hanım'ın göndermiş olduğu arzualde kendisinin ve küçük çocuğunun sefil ve perişan olduklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine Kör Ali üç ay yirmi sekiz günlük sürgün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır¹⁶ şeklinde yer almaktadır.

Kocaeli Sancağına bağlı İznikmid sakinlerinden Camcı Hüseyin isimli şahıs olumsuz davranışlarından dolayı toplumda huzurun bozmasına sebep olmuştur. Bu davranışlarından dolayı Camcı Hüseyin hakkında Malkara'ya sürgüne gönderilmesi emredilmiştir¹⁷ şeklinde yer almaktadır.

Kocaeli ve çevresinde meydana gelen olaylar incelendiğinde, eşkıyalık ve huzur bozucu davranışların dışında farklı olaylar ile de karşılaşmaktadır. Bu olaylar incelendiğinde; İznikmid kadısının göndermiş olduğu ilamında, İznikmid Kasabasında yaşayan Turnacıbaşı el-Hac Mehmed Emin'in olumsuz davranışlarda bulunduğu ve kendini haksız şekilde bakkalbaşısı ilan ettiğini ifade etmiştir. Yine Mehmed Emin'in yanında bulunan Çolak Hüseyin ve Emir Alioğlu Hacı Süleyman ile birlikte hareket edip Bakkal esnafının düzenini bozduğunu bildirmiştir. İlamda yine Mehmet Emin'in kendini usulsüzce Pazarbaşı ilan ettiğini ve pazara eşya getirenlerden rüşvet vermeyenlerin eşyalarının pazara sokulmasına izin vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Turnacıbaşı el-Hac Mehmed Emin, Çolak Hüseyin ve Emir Alioğlu Hacı Süleyman'ın yakalanıp Bursa'ya sürgün edilmeleri emredilmiştir. Bu şahıslar iki ay sekiz gün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır¹⁸ şeklinde yer almaktadır.

9 BOA. 25 No'luA.DVNS.KLB.d/s.46/B.189.

10 BOA. 25 No'luA.DVNS.KLB.d/s.60-61/B.259.

11 BOA. 25 No'luA.DVNS.KLB.d/s.14/B.48.

12 BOA. 25 No'luA.DVNS.KLB.d/s.34/B.133.

13 6 Eylül 1798-4 Kasım 1798 tarihleri arasında mahkum edilmiştir. BOA. A.DVNS.KLB./D.161/B.68.

14 BOA. 25 No'luA.DVNS.KLB.d/s.6/B.13.

15 10 Mart 1796 tarihinde sürgün edilmiştir. BOA. 27 No'luA.DVNS.KLB.d/s.35/B.118.

16 7 Temmuz 1796 tarihinde affedilip serbest bırakılmıştır. BOA.27 No'luA.DVNS.KLB.d/s.62/B.226.

17 Sibel Kavaklı, 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005, s.111.

18 14 Eylül 1796 tarihinde sürgün edilmişlerdir. 22 Kasım 1796 tarihinde affedilip serbest bırakılmışlardır. BOA. 27 No'luA.DVNS.KLB.d/s.77/B.307.

Kocaeli Sancağına bağlı İznikmid kazasından Ekmekçi başı İsmail ve ortağı Hüseyin kullanımı yasak olmasına rağmen çeşitli altınlar alıp vererek kendilerine kar sağladıkları bildirilmiştir. Ayrıca yasak olmasına rağmen Mısır altını alıp verdikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle İsmail ve Hüseyin'in yakalanıp Karahisar-ı Sahibe sürgün edilmesi emredilmiştir¹⁹. Bu şahısların eşlerinin ve çocuklarının sefil ve perişan olmasından dolayı bir yıl üç ay yirmi dört günlük mahkumiyet sonunda affedilip serbest bırakılmışlardır²⁰. Kocaeli Sancağına bağlı Yalakabad Kazası'na tabi Çengiler ve bağlı karyelerinden düzenli olarak mahsulat ve rüsumat toplanmaktadır. Fakat Çengiler karyesinden Ohan, Samil ve Çolak isimli zimmiler üzerlerine düşen iâşe ve rüsumatlarını vermek hususunda muhalefet etikleri bildirilmiştir. Zimmiler ayrıca karyede bu hususta halkı kışkırtarak düzeni bozmaya çalışmıştır. Yapılan uyarılar ve tenbihatlar neticesiz kalması üzerine Ohan, Samil ve Çolak isimli zimmilerin küreğe konulması emredilmiştir²¹ şeklinde yer almaktadır.

Kocaeli ve Çevresinde Uygulanan Süreli Cezalar

Osmanlı Devleti, farklı bölgeleri süreli cezaların uygulanmasında kullanmıştır. Ele alınan dönemde bu bölgeler içerisinde Kocaeli ve çevresi deyer almaktadır. Bölgede uygulanan süreli cezalar incelendiğinde; Gemlik Kasabası sakinlerinin yapmış oldukları şikâyet, mahalle sakinlerinden Katerina ve kızı Marya'nın kendi halinde olmadıkları ve gayri ahlaki davranışlarda bulduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca evlerinde uygunsuz faaliyetlerde bulunmalarından dolayı mahalle sakinlerinin kendilerini uyardıklarını belirtmişlerdir. Fakat Katerina ve Marya bu uyarılara uymayıp hanelerine Panayut isimli şahsı almışlardır. Bu esnada haneden gelen müzik sesleri üzerine bu şahısların uyarılmıştır. Hanede bulunan Panayut, uyarıda bulunanlara bağırarak hakaret ve küfür etmiştir. Olumsuz davranışlarından dolayı bu şahıslar İznikmid'e sürgün edilmiştir. Bu şahısların aflarını talep etmeleri üzerine bir ay on beş günlük mahkumiyet sonunda, bir daha Gemliğe ayak basmamak şartıyla affedilmişlerdir²².

İstanbul'da Sultan Mehmed Avasitesinde, Saraçhane kolları ile görevli iki yeniçeri, bir zen-dostluk eden kişi ile fahişesini haffafhanede yakalamış ve kolluğa verilmesi beklenirken, bu bölgede haffaf olan İbrahim isimli şahıs oğullarıyla beraber zen-dostu görevlilerin elinden zorla kurtarmıştır. Kurtarma esnasında Haffaf İbrahim görevlileri silah ve sille ile yaralamış ve ağır şekilde küfürlerde bulunmuştur. Haffaf İbrahim'in daha önceden de olumsuz davranışlarının olduğu bildirilmiş ve yakalanarak İznikmid'e sürgün edilmiştir²³.

Ocak-ı Amire'nin eski kul kethüdası olan Ömer isimli şahsın uzun süreden beri sarhoşluk ve keyif veren maddeler kullandığı ve müptela olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Ömer'in aciz ve akıl sağlığını yitirmiş olmasından dolayı İznikmid'e sürgün edilmiştir²⁴ şeklinde yer almaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, toplumda kanunların uygulanması ve huzurun sağlanması amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Alınan tedbirler toplum içerisinde meydana gelebilecek olaylara tam anlamıyla engel olamamıştır. Sorunların giderilmesi toplumda huzurun sağlanması amacıyla cezai yaptırımlara sıklıkla başvurulmuştur. Devletin genelinde uygulanan, cezalar Kocaeli ve çevresinde de benzer şekilde görülmektedir.

Kocaeli ve çevresinde meydana gelen olaylar incelendiğinde karşımıza öncelikle huzur bozucu davranışlar çıkmaktadır. Kaynaklar incelendiğinde huzur bozucu davranışlar içerisinde eşkıyalık olayları sıklıkla görülmektedir. Kocaeli ve çevresinde bu tür davranışlarda bulunanlara genellikle idam cezası uygulandığı tespit edilmektedir. Yine bölgede huzur bozucu davranışlarda bulunanlara ise süreli cezalardan kürek, hapis ve sürgün cezaları uygulanmıştır. Kocaeli ve çevresinde farklı suçlara da rastlanmaktadır. Bu tür suçlarda ise süreli cezaların verildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Kocaeli ve çevresinde meydana gelen olayları önlemek amacıyla almış olduğu tedbirlerin uygulanmasına özen göstermesine rağmen sorunların ortaya çıkmasına engel olamamıştır. Kanunsuz davranışlar ve toplum huzurunu bozucu davranışlar her ne kadar cezalandırılmış olsa bile, benzer davranışların görülmesi devam etmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak da toplumun sorunların giderilmesi adına yapısal değişimlerin gerçekleştirilememesi ve köklü çözümlerin uygulanamamasıdır.

19 2 Kasım 1828 tarihinde sürgün edilmiştir. Sibel Kavaklı, 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, s.304.

20 26 Şubat 1830 tarihinde affedilip serbest bırakılmıştır. Sibel Kavaklı, 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, s.376.

21 23 Eylül 1798 tarihinde verilen mahkumiyetin süresi belirlenememiştir. BOA. A.DVNS.KLB./D.168/B.8.

22 BOA. 28 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.51/B.70.

23 16 Temmuz 1799 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. C.ZB.75.

24 21 Nisan 1805 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. BOA. 31 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.12/B.5.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Mühimme-i Mektum Defterleri

1, 2, 3, 4 Numaralı Mühimme-i Mektum Defterleri.

Kalebend Defterleri ve Dosyaları

25, 27, 28, 31 Numaralı Kalebend Defterleri

161,168 Numaralı Kalabend Dosyası

Cevdet Zaptiye; 75, 2206.

Tetkik Eserler ve Tezler

KARPAT, Kemal H.; Osmanlı Nüfusu 1830-1914, İstanbul, 2010.

KAYA, Mehmet; XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 26, S. 41, Ankara, 2007.

KAVAKLI,Sibel; 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005

Osmanlı İzmit'inin Kozmopolit Yapısı Hakkında Bazı Düşünceler

Mustafa Fırat GÜL *

Giriş

Türkiye'nin en büyük şehri (İstanbul) ülkenin başkentine (Ankara) bağlayan kara vedemir yolu üzerinde bulunan İzmit, bu ayrıcalıklı durumunun kendisine sağladığı avantajı kullanarak, günümüzde Marmara bölgesinin İstanbul ve Bursa'dan sonra üçüncü büyükşehri durumuna gelmiştir¹. İzmit'in tarihi şehrin merkezindeki ve civarındaki tarihî eserlerin de kanıtlandığı gibi çok eskilere dayanıyor².

Biz çalışmamızda 1890'lı yıllardaki İzmit'in kozmopolit yapısı üzerinde duracağımız için tarihçesi hakkında detaya girmeden genel hatlarıyla bahsedeceğiz.

Osmanlı Beyliği döneminde İzmit ve çevresinin fethi Akçakoca tarafından gerçekleştirilmiştir. Kent, birkaç kez Bizans ve Osmanlılar arasında el değiştirdikten sonra kesin olarak M. 1337-1338 yılında Osmanlı idaresi altına girmiştir³.

XVI. yüzyılın sonlarında, Kocaeli Sancağı'nın İzmit, İznik, Gebze, Şile, Kandıra, Yoros, Yalakabad ve Adama'a Karasu olmak üzere sekiz nahiyeden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Zikrolan nahiye merkezleri ve bağlı köylerde meskûn olan neferânın sayısı 28.591 olup bunlardan sadece 1083 neferinin gebran, yani gayr-ı müslim olarak kaydedildikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu nahiyelerin nefslerinde 2645 neferi Müslüman ve 262 neferi gebran olmak üzere toplam 2907 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁴.

1821-1822 tarihlerinde Kocaeli Sancağı'nın mülhakatı olarak İzmit, Ada, Yalakabad, Şile, Kandıra, İznik ve Gebze kazalarının isimleri zikredilmektedir. Tanzimatöncesine dair bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, Kocaeli Yarımadası'ndaki en büyük idarî mekanizma sancaktır ve sancağın bağlı yerleri de İzmit, Adapazarı, Yalova, Şile, Kandıra, İznik ve Gebze olarak kaydedilmiştir⁵. 1858'de ise kazalar şöyledir: İzmit, Geğbuze (Gebze), Kartal, Beykoz, Şile, Taşköprü, Beşdivan, Akabad (Akyazı), Ağaçalı, Kaymas, Kandıra, Şeyhler, Karasu, Hendek, Abısafı, Sarıçayır, Dodurga, Taraklı, Geyve, Akhisar, Lefke (Osmaneli), Gölpazarı, İznik, Pazarköy, Yalakabad ve Karamürsel idi⁶.

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî nüfus sayımının yapıldığı 1831'de İzmit kazasının nüfusu 11.567 hâne, yani yaklaşık 58.000 kişi idi. 1845 yılına ait temettuât kayıtlarında ise bulunabilen sadece on beş Müslüman mahallesinde 938 hâne tesbit edilmiş, bunların da nüfusu 4700'e ulaşmıştır⁷. Karpat eserinde 1882 yılında İzmit'teki Ermeni nüfusu için 65.000⁸ derken, Ahmed Rifat 1882'de İzmit'in 4000 hânesi olduğunu ve 20.000 nüfusa işaret ettiğini yazıyor⁹.

* Doktora öğrencisi, mustafafiratgul@gmail.com

1 Metin Tuncel, "Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları", *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, s.35.

2 2017 yılında bu satırların yazarı İzmit merkezdeki tarihî eserleri yerinde incelemiş ve fotoğraflamıştır.

3 Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Günümüze İzmit Kenti*, s.19.

4 Vedat Turgut, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik ve İktisadi Vaziyet" *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, s.414. aynı sayfada yazar şu bilgileri de aktarıyor: Bu sayı, sancakta meskûn olan toplam nüfusun yaklaşık %10'una tekabül etmektedir. Sancağın toplam vergi hâsılının yaklaşık 2.945.000 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Şehir gelirlerinin toplamı ise, her ne kadar 259.652 akçe olarak hesaplanmışsa da bazı vakıf binalarından elde edilen gelirlerin de eklenmesiyle bu miktarın 320.000 akçeyi bulduğu söylenebilir.

5 Enis Şahin, Sinan Demirağ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu*, 2016, S.564.

6 Resul Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Belleten*, Cilt: LXXV-Sayı: 274-Yıl: 2011 Aralık, s.770.

7 İdris Bostan, "İzmit", *TDİA*, c.23, s.540.

8 Karpat, Nüfus, s.149.

9 Bostan'dan naklen, s.540.

İzmit'te Gayrimüslimler

Bugün İzmit şehrinin de içinde bulunduğu bölge tarih öncesi dönemlerden itibaren coğrafi konumu dolayısıyla farklı ırk, dil, din ve kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1337'de Nicomedia (İzmit) şehrini ele geçirmesiyle bölge Türkmenler tarafından hızla iskân edilmiştir. Nikomedia bölgesinin yerli halkı olan Rumlara istedikleri takdirde Türk hâkimiyeti altında yaşamlarını sürdürebilme hakkının tanınması üzerine İzmit bölgesi, Türklerle birlikte Rumların ve kentte yaşayan az sayıdaki Yahudilerin ortak yaşam alanı olmuştur. 16. yüzyılın sonlarından itibaren de Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden ve İran'dan göç eden Ermeniler, Kocaeli bölgesinde yeni yaşam alanları oluşturmaya başlamıştır. Osmanlı egemenliğinin sağladığı huzur ve güvenin yanı sıra İzmit bölgesinin kara ve deniz ticaretindeki konumu, başkente yakınlığı, verimli topraklar ve sık ormanlara sahip olması İzmit Ermeni toplumunun yüzyıllar içerisinde ekonomik ve sosyal olarak gelişmesine imkân sağlamıştır¹⁰.

2016'da yayımlanan bir araştırmada da belirtildiği gibi 13.339.000 nüfuslu Osmanlı Devleti'nde 1.234.671 Ermeni vatandaşı vardı ve bu Ermenilerin 55.852'si de İzmit'te (İzmit'in Müslüman nüfusu 226.859, Rum nüfusu ise 40.048'dir.) yaşamaktaydı¹¹.

İzmit'te Rumların 4 ibtidâi ve 2 rüşdiye derecesine sahip 6; Ermenilerin 1 ibtidâi ve rüşdiye, 2 rüşdiye, 3 idadi ve 2 âli türünde eğitim veren 8 okulu vardı. 1903-1904'te nüfusu 270.000 olan İzmit sancağında 35.540 öğrenci bulunmaktaydı. Buradan hareketle sancaktaki öğrenci oranının %13 olduğu görülür ki, bu oran diğer müstakil sancaklara göre İzmit'in iyi bir seviyede olduğuna işaret eder¹².

Ayrılık zili mi çalıyor yoksa?

Bildirimizin bu kısmında misyoner faaliyetlerinden kısaca bahsetmenin isabetli olacağını düşünüyoruz. Bilindiği gibi 19. Yüzyıl başlarında özellikle Avrupa'da artık niyetler, teşebbüsler değişmeye başlamıştı. Dünyadaki bu siyasî-ıdarî değişiminden en çok nasibini almasını istedikleri de Osmanlı idi. Bunu nasıl başarabileceklerinin sualinden birisi de misyonerlik faaliyetleri idi. Ki, artık ayrılıkçı hareketlerin gündeme gelmesi, milliyetçilik adı altında çatırdamaların duyulmasıyla "aynı mahallenin çocukları" birbirine düşman edilecekti. Bu bakımdan ayrılık zilini çalıp ama hiç de orali görünmeyip masum kisvesine bürünen misyonerlerin ne yaptıklarını da bilmek gerekiyor.

İzmit'te Amerikan Board Teşkilatının ilk faaliyetleri 1832 yılında Misyoner Bay Goodell'in misyonerlerin basmış oldukları "Sütçünün Kızı" ve "Yeni Ahit" isimli Ermeniceye çevrilmiş iki eseri İzmit'e götürmesiyle başlar. Misyoner Dwight'in 1838 yılında bölgeyi ziyaretine kadar etkili bir çalışma yapılmamıştır. Misyoner faaliyetlerinin bir bölgeye girişi genelde bastıkları İncilleri dağıtmakla başlar. 1840 Haziran ayında Misyoner Hamlin ve Dwight tekrar İzmit'i ziyaret etmiş ve burada Pazar ayinine katılmışlardır. Protestanlığın ilkelerini yaymak için Ermeniceye çevirdikleri Yeni Ahit'i dağıtmışlardır¹³.

1871-1873 yılları arasında Amerikalı bir misyoner çalışmaları sürdürürken Kilise çalışmaları ve okul çalışmalarını bir izinli vaiz ve öğretmen yürütmüştür. 1883-1887 yılları arasında 1 Papaz, 1 İzinli vaiz ve 1 öğretmen istasyon çalışmalarını Board Teşkilatı adına İzmit'te yürütmüştür. İzmit bölgesi geniş bir sahaya hizmet etmekte ve genel olarak 1885 yılında 15 dış istasyondan oluşmaktadır. 1886 yılında İstasyon temsilcisi Bay Smith'dir. 1901 yılında İzmit'te misyoner bulunmamasına rağmen diğer dış istasyonlarda 6 misyoner çalışmakta, 19 erkek 16 kadın öğretmen görev yapmaktadır. Toplam 3 kilisede 481 cemaati bulunmaktadır. 12 okulda 809 öğrenci eğitim almaktadır. Bu yıl içinde bölgede Bahçecik Okulu ve Adapazarı faaliyetleri daha etkili olmaktadır. Bu nedenle misyoner öğretmenler buralardaki okullarda görev yapmaktadır. 1903 yılında İzmit İstasyonu'nun¹⁴ yöneticisi Parnag İskenderian'dır¹⁵. İzmit'teki kiliselerdeki üye sayısı 1860'da 50, 1898'de 58, 1901'de 80'dir¹⁶.

19. yüzyılın ilk yarısında Kocaeli bölgesinde teşkilatlanmaya çalışan Board misyonerleri, Kocaeli bölgesindeki ilk dönemlerinde İzmit, Adapazarı ve Bahçecik'teki Ermeniler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bölgede yaptıkları keşif gezilerini ve faaliyetlerini sürekli olarak merkezleri olan Boston'a bildiriyorlardı. Ermenileri misyonerlik faaliyetlerinden çok etkilenmişler ve birçok Ermeni mezhep değiştirerek Protestan olmuştu. Bölge Rumları üzerinde etkileri az olmuş Türkler üzerinde ise başarısız olmuşlardı¹⁷.

¹⁰ Polatel, Ermeniler, s.891.

¹¹ Selma Çetinkaya, Taner Bilgin, "Tehcir Kanunu ve İzmit Ermenileri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp Ve Kocaeli Sempozyumu*, 2016. s. 1311-1312.

¹² Halim Demiryürek, "Maarif Salnamelerine Göre İzmit Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim 1898-1903", s.1226.

¹³ Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, 2012, C.5, S.10, s.98.

¹⁴ İzmit istasyonunun dış istasyonlarının isimleri şunlardır: Adapazarı, Bahçecik, Ovacık, Arslanbey, Armaş, Haskal, Tamluk, Uncular, Kurtbelen, Kartısı, Çengiler, Yeni köy, Keremet, Ortaköy, Sadoğan. Yıldız, Misyoner, s.99.

¹⁵ Yıldız, Misyoner, s.100.

¹⁶ Yıldız, Misyoner, III.

¹⁷ Resül Narin, "Amerikan Board'ın Osmanlı Ermenileri Üzerine Etkisi Kocaeli Örneği", *Yeni Türkiye*, Sayı.61, Eylül-Aralık 2014, Ermeni Meselesi Özel Sayısı 2, s.1515.

Elbette bu misyonerlerin amacı halis; niyetleri de hayr değildi. Öyle olunca da akıbet de hayr olmadı. Konuyla alakalı olarak Günay'ın dedikleri meseleyi anlamak için kıymetlidir:

“Ötekileştirmede iki etken hâkimdi. Bir dominant olan unsur ki kendinin üstün olduğuna inanır. Diğersinin kendine tabii olmasını, yoksa ortadan kalkmasını ister. Bunun için her türlü baskıyı yapar. Diğersindeki “ötekileştirme”de ise o da diğersinin “ben” penceresinden bakarak ona göre pozisyon alarak çatışma reaksiyonu daha da hızlandırır. Ermeni Meselesinde Amerikalılar bu reaksiyonu hızlandıran en önemli etkendi. Okullardaki eğitimin temeli “siz farklısınız, onlar gibi değilsiniz, biz (Amerikalılar) gibisiniz; hatta onlardan üstsünüz” fikri üzerine inşa edildi. İki toplumu (Türkleri ve Ermenileri) tutan maya paramparça oldu¹⁸.

1895-97 Tarihli Kâtib-i Adl Defterine Göre İzmit

Yakında yayımlanacak olan bu defterlerde¹⁹ sadece tarih araştırmacılarını değil birçok branşta çalışanları heyecanlandıracak bilgiler/kayıtlar mevcuttur.

1895-97 tarihli kâtib-i adl defterinde vekâletnameler, kira sözleşmeleri, mukavelenameler, taahhütnameler, kefaletnameler haricinde ticarî²⁰ ve içtimâî kayıtlar da görüyoruz. Yine bu defterlerdeki kayıtlar temcit pilavı gibi ısıtılıp ısıtılıp dünya gündemine getirilen “Türkiye’de Müslüman olmayanlar insan yerine konmuyordu” gibisinden asılsız iddialara hakkaniyetli cevaplardır.

Dava vekilliği kayıtlarının, yani mahkemede avukat olarak tayin edilen isimlerin ekseriyetinin gayrimüslimler olduğu görülmektedir. Yine vergi toplamak gibi önemli işlerde ya da devletin İzmit’teki kurumlarının ticarî kayıtlarındaki isimler incelendiğinde gayrimüslimlerin sayı olarak Müslümanlardan açık ara fazla olduğu görülmektedir²¹.

Mezkûr defterin orijinali 394 sayfadır ve bu sayfalarda müslim-gayrimüslim arasında infiale sebep olabilecek bir kayda rastlanmamıştır. Bu defter kâtib-i adl yani noter defteri olduğundan şer’iyye sicillerinde olduğu gibi asayiş olaylarının tamamının kaydedildiğini beklemek isabetli olmaz. Fakat vekalet, kefalet gibi kayıtlardan da mahkemelik durumların bir kısmını öğrenebiliyoruz.

Yine bu kayıtları incelediğimizde ciddi sayılmayacak hadiseler yaşandığını öğreniyoruz. Örneğin, İzmit’e tabi Vezir Çiftliği nazırı ve tebea-i Devlet-i Aliyye’nin Rum milletinden Bamandi Ananostopoli ile çiftliğin korucusu Lofçalı Hüseyin oğlu Süleyman’ın çiftliğe hayvan salarak ağız kavgasına sebep olup davalık oldukları İzmit Sığırtmacı Muhacir Ahmet için Server Efendi’yi vekil tayin etmelerinden²² başka aynı çobanın yani sığırtmacının bu defa başka birisiyle yine mahkemelik olduğunu öğreniyoruz. Sığırtmacı Ahmet’i dava eden Vezir Çiftliği’nde ağnam (hayvan) tüccarından Lefkeli Nikoliveled-i Dimitri’dir. Aynı gün, aynı yerde çıkan bu tatsızlık esnasında Nikoli ile sığırtmacı Ahmet kavga etmişler. Nikoli de darp ve yaralamadan dolayı Ahmet’ten şikayetçi olmuş ve dava için Nazaretyan Mihran Efendi’yi vekil tayin etmiş²³.

394 sayfalık defter içerisinde en ilginç kayıt bekaret bozma davasıdır. 1896 yılının sonlarındaki kayda göre Bağçecik Köyü’nden Kabanyan Melkon, -ismini bilmediğimiz- bir kızı evlenme vaadiyle kandırıp kızlık bozma davasından mahkemeye çağrılınca Kabanyan Ohannes ile Kuzkuz Mıgırdıç, Kabanyan Melkon’a kefil olmuşlar. Hatta gerekirse 40 Osmanlı lirası vereceklerini taahhüt etmişler. Senet imzalayarak taahhütlerini resmileştirmişler ve noterlik makamı da bunu kayıt altına almış²⁴.

Ticarî Kayıtlarda Müslim ve Gayrimüslimler

Ticarette, sanatta, zanaatta 1900 başlarına kadar hatta 1915’e kadar gayrimüslimlerin kesafeti tartışılmaz. Müslümanların önemli bir kısmı ticaretten, sanatkarlıktan, zanaatkarlıktan uzak durmanın sanki daha doğru olduğu gibi yanlış bir inanışın içerisindeydi. Konunun uzmanlarından Prof. Dr. Zafer Toprak şöyle diyor: “Müslümanlar meşrutiyet öncesinde ticaretle uğraştığında kendilerine hakaretle bakıldığını zannediyordu.

18 Günay, Ermeniler, s.887.

19 Türkiye Barolar Birliği Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan iki kâtib-i adl defterinden (biris Osmanlı (1895-97) diğeri de ise Cumhuriyet (1925) dönemine aittir) herkes istifade etsin niyetiyle mezkûr kurumun yöneticileri defterlerin çeviriyazılarının yayınlanmasının elzem olduğuna kanaat getirmişler. Sonrasında ise bu işi kimin yapacağını düşünürken 2014 yılında tarafımızdan yayımlanan “Aksaray’ın Tek Şer’iyye Sicili” eserini hazırlayan ekibin uygun olacağı fikri uygun görülünce şahsımı -cep telefonumdan- aradılar. Arayan genel sekreter yardımcısı Av. Musa Toprak idi. Böyle orijinal bir çalışmayı bana teklif etmelerinden dolayı tahmin edileceği gibi ziyadesiyle mesrur oldum. 2015 sonlarında başladığım çalışmayı (her iki kitabı da) 2017 başlarında teslim ettim.

20 Bunlar arasında *protestoname örnekleri de mevcuttur. Örneğin, “Dakik (un) fabrikatörü Yunan tebeasından Andarya Patrika’nın, Eczacı Yalutyana Avtenk Efendi’ye alacağı 400 kûsur frankın faiziyle tahsili için protestoname göndermesi” gibi. 9 Kasım 1895 tarihli 216. Kayıt.*

21 Kayıtlardan birisinin özetini örnek olarak alıyorum buraya: İzmid Merkez Kazası, Armişe, Alanduzu ve Toplar Köyleri’nin aşar vergi toplama işini alan Karabet Nersesyan’ın anlaşma gereği taksitlerin belirlenmesi. 16 Temmuz 1895

22 16 Temmuz 1895 tarihli 105. Kayıt.

23 16 Temmuz 1895 tarihli 106. Kayıt

24 28 Aralık 1896 tarihli 265. Kayıt.

Müslümanlar ticaretle uğraşmaz inancı neredeyse değişmez hakikat gibi algılanıyordu²⁵. İzmit'in incelediğimiz dönemdeki ticarî hayatından bazı örneklerin az önce bahsettiğimiz meselenin değerlendirilişine katkısı olmasını ümit ediyoruz.

19. Yüzyıl sonlarındaki İzmit'te hayat her yönden renklidir. Bulunduğu coğrafi konum, doğal ve yeraltı zenginliklerinden dolayı "kâtib-i adl" defterinde farklı örnekler mevcuttur.

İlk örneğimiz sadece aynı mahallede yaşam ortaklığı değil, aynı zamanda iş ortaklığını da gösteriyor: Mustafa Bey, Rasim Bey, Mustafa Bedii Bey, Hasan Efendi, Karabet Efendi ve Şevket Bey'in ortak olarak krom, antimon, demir ve simli kurşun madenleri işletmesi için yaptıkları anlaşma kaydı hem İzmit'in yeraltı kaynaklarının ne zamandan beridir işletildiği sualine cevap oluyor hem de müslim-gayrimüslim halkın para kazanırken ortak olduğunu da gösteriyor²⁶.

Birçok ortamda dillendirilen "zaten gayrimüslimler adam yerine konulmaz, ekonomik yaşamdan tecrit edilirdi" gibi aslı olmayan iddialara en güzel yanıtlar -bu tebliğdeki- ana kaynağımız olan 1895-97 tarihli İzmit kâtib-i adl defterindedir.

Aşağıdaki anlaşma özetleri birçok araştırmacı için ipucu olabilecek zenginliktir.

2 bin demet ahşap varil çemberinin İzmit Belediye Dairesi'nce yapılan ihalesi ve kereste memuru Ali Efendi ile Karatepeli Çiçekli oğlu Nikoli arasındaki sözleşme²⁷; İzmit Sancağı Orman başmüfettişi Rüşdü Efendi ile Karatepe Karyesi'nden Berber oğlu Manuel arasında imzalanan fıçı çemberi anlaşması²⁸; İzmit Belediye Dairesi'nce icra kılınan münakasasında (açık azaltma) kereste memuru Ali Efendi ile Karatepeli Çiçekli oğlu Nikoli arasındaki sözleşme²⁹; Orman Başmüfettişi Rüşdü Efendi ile Sekban İskelesi kereste tüccarlarından Nalband Mıgırdıç Ağa arasındaki gürgen varil tahtası antlaşması³⁰; Orman Başmüfettişi Rüşdü Efendi ile Sekban İskelesi kereste tüccarlarından Kuntar Karabet Ağa arasındaki gürgen varil tahtası antlaşması³¹; Orman Başmüfettişi Rüşdü Efendi ile Sekban İskelesi kereste tüccarlarından Melkon oğlu Karabet Ağa arasındaki gürgen varil tahtası antlaşması³²; Orman Başmüfettişi Rüşdü Efendi ile Sekban İskelesi kereste tüccarlarından Der Karabetyan Hacı Mıgırdıç Ağa arasındaki gürgen varil tahtası antlaşması³³; Orman Başmüfettişi Rüşdü Efendi ile Bağçecik Nahiyesi'nden Keresteci Kuzkuzoğlu Mıgırdıç Ağa arasındaki gürgen varil tahtası antlaşması³⁴; Orman Başmüfettişi Rüşdü ile Karatepe Köyü'nden Berberoğlu Hristo arasında imzalanan fıçı çemberi anlaşması³⁵; Orman başmüfettişi Rüşdü Efendi ile Bağçecik Karyesi'nden Kuzkuzoğlu Mıgırdıç arasında imzalanan ormandan elde edilecek kereste ticareti ile alakalı anlaşma³⁶; Orman Teftiş İdaresi adına başmüfettiş Rüştü Efendi ile kereste tüccarından Basmacıoğlu Henom Usta arasında imzalanan gürgen varil tahtası anlaşması³⁷; Baruthane-i Amire'ye lazım olan bin demet ahşap varil çemberinin alımı için Çiçeklioğlu Nikoli ve Tophane-i Amire'nin İzmit Kereste Ambar Memuru Ali Efendi arasındaki anlaşma³⁸; Baruthane-i Amire'ye lazım olan bin demet ahşap varil çemberinin alımı için Karatepe Karyesi'nden Çiçeklioğlu Nikoli ile İzmit Kereste Ambar Memuru Ali Efendi arasındaki anlaşma³⁹ ve İzmit Tekel işletmesi (İzmit İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye) ile Karabet Çalıkyan arasındaki tütün anlaşması⁴⁰; Adapazarı'nın merkez kazasıyla Akyazı ve Hendek Nahiyeleri arasındaki Çatalköprü ve civarıyla Meşeli Köyü ve civarı bataklıklarının kullanıma elverişli hale getirilmesi işinin İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Nikolaki oğlu Yorgaki'ye verilen ruhsat⁴¹ kurumlarla yapılan ticarete örnektir. Bunun haricinde daha pek çok kayıt vardır.

Kirazoğlu Merasından Arnavut Celeb Derviş oğlu Salih'in 250 sağmal koyunu bakkal Kara Melkon oğlu Devid Ağa'ya satışı da halkın kendi arasındaki ticarete örneklerden sadece birisidir⁴².

Ticarette kâr olduğu gibi zarar da gayet tabidir. Evdeki hesabın çarşıya uymadığı çok olmuştur. Yukarıda verdiğimiz anlaşma örneklerinden bazılarında sorun olmuştur. Ödemelerinde problemler yaşanmıştır. Bunlar da yine mezkûr defterde kayıtlıdır.

25 Zafer Toprak, Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara, 1982. s.54.

26 22 Temmuz 1895 tarihli 108. kayıt

27 20 Mart 1895 tarihli 2.kayıt

28 10 Mart 1895 tarihli 3. Kayıt

29 24 Mart 1895 tarihli 4. kayıt

30 4 Nisan 1895 tarihli 9. kayıt

31 4 Nisan 1895 tarihli 10. kayıt

32 3 Nisan 1895 tarihli 11. kayıt

33 6 Nisan 1895 tarihli 15. kayıt

34 2 Mayıs 1895 tarihli 40. kayıt

35 30 Mayıs 1896 tarihli 57. kayıt

36 3 Haziran 1896 64. kayıt

37 3 Haziran 1896 65. kayıt

38 8 Haziran 1896 75. kayıt

39 13 Haziran 1896 79. kayıt

40 9 Temmuz 1895 tarihli 98. kayıt

41 21 Mayıs 1895 tarihli 59. kayıt

42 6 Nisan 1895 tarihli 14. kayıt

Döngel ve Yuvacık köyü, Mahmut Bey Çiftliği ve Serinlik ve Tepecik ve Aksağın köylerinin 1895 öşür vergisi olan 20 bin kuruş bedel Agop oğlu Karabet'e ihale edilmiş fakat tahsilde ve kefilde problemler yaşanması⁴³örneğinde olduğu gibi.

Hacizli durumların olduğu da yine kayıtlar arasındadır. Örneğin 193. 194. ve 195. kayıttan işlerin yolunda gitmeyince nasıl bir uygulama olduğunu öğreniyoruz: İzmit Merkeze bağlı Şefkatiye ve diğer köylerin öşür ihalesini alıp 2. Taksiti ödeyemeyen Arslanbey ahalisinden Papasoğlu Karakin Ağa'nın tarla ve mahsulüne haciz⁴⁴ konması, yine merkeze bağlı Mollahasan Çiftliğiyle Köseköy ile Paylar köylerinin öşür ihalesini alıp 2. Taksiti ödeyemeyen Arslanbey ahalisinden Tomas oğlu Toma'nın iki bahçe ve mahsulüne haciz konması⁴⁵ gibi.

Müslim-Gayrimüslim Kefillikleri

Bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin teslimini üstlenmesi anlamında fıkıh terimi⁴⁶. Kefil olmak önemli bir meseledir. Çünkü asırlardan beridir yaşayan ve günümüze gelen "kefilin ya saçı ya sakalı" atasözündeki bir tehdit ya da en hafif tabiriyle uyarıdır. Aynı zamanda kişinin başka bir kişiye kefil olmasındaki hukuka da atıfta bulunur. İncelediğimiz kayıtlar da gösteriyor ki Müslümanlar ve gayrimüslimler din-ırk farkını ikinci belki de daha geri planlara atarak "aynı mahallede yaşamının" hem hakikatine hem de faydalı kısmına bakmışlar. Aşağıda vereceğim örnekler ötekileştirmenin olmadığını en önemli kanıtlardır.

Düyun-ı Umumiyye Kolculuğu'na nasb ve tayin edilen Karabet Ağa'ya Feysemi-zâde Safvet Bey⁴⁷; Sıdkı Efendi'ye Tepecik Mahallesi sakinlerinden Kigork Hacı Dimitri Efendi⁴⁸; İzmid Düyun-ı Umumiyye Sandık Emni Yaver Efendi'ye manifaturacı esnafından Nikfor Ağa⁴⁹; Bağçecik Nahiyesi'ne atanan Hayreddin Efendi'ye Bağçecik Karyesi'nden Papas Mıgırdıç oğlu Agası⁵⁰; Uzunoğlu Yusuf'un evladları Ali, Mehmet ve Ahmet'e Bağçecik ahalisinden Acem Vartan veled-i Bogosi⁵¹; İzmid Reji İdaresiyle ile Hacı Hasan Mahallesi'ndeki İnşaat Memuru Ali Paşa arasındaki mahkeme sürecinde Ali Paşa'ya Kırkor Yorgancıyan⁵²; Rüşumat Nezareti Müdürüyeti Başkitabeti'ne tayin olunan Mehmed Ragıb Efendi'ye Çarşı-yı Müslim Mahallesi'nden Eskici Ohannes oğlu Mıgırdıç⁵³; İzmid'in Değirmendere Karyesi'nden Çelebi Ağa-zade Hüseyin Neşat Bey'e İzmit'te Balıkpazarı'nda bulunan bakkal Nikoli⁵⁴; İzmit Rüşumat Müdüriyeti Kolculuğu'na atanan Raşid Efendi'ye Protestan milletinden ve bakkal esnafından Eskicioğlu Mıgırdıç⁵⁵ kefil olmuştur.

Yine İzmit'in Ermeni Mahallesi'nden Beyazyan Hacı Ohannes'in Reji İdaresi'nce memur tayin edilen Devlet-i Aliyye tebeasından Yahya Hilmi Efendi'ye kefil olması⁵⁶ 19. Yüzyıl sonlarındaki Türk-Ermeni ilişkilerinin Anadolu'nun her yerinde çok gergin bir durumda olduğunu iddia edenlerin işini zorlaştıracak cinstendir. Hele bu kefalet kaydındaki Ermeni'ye yani Beyazyan Hacı Ohannes Ağa'nın muteber birisi olduğuna dair İzmid Mutasarrıfı Musa Kazım, Naib Mustafa Tefvik, Muhasebeci Vekili Rifat, Müftü Mustafa, Tahrirat Müdürü Hüseyin Avni ve azadan Safvet ve Melkon Efendilerin tasdik etmesi ise birlikte yaşamın ne kadar zengin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir⁵⁷. Mihaliç⁵⁸ Karyesi sakinlerinden Modar oğlu Nikola'nın tutuklu iken 5 lira kefaletle serbest olan Arnavud Sadık oğlu Kalkandereli Hüseyin'e kefil olduğuna dair kefaletname⁵⁹ gibi örnekler daha vardır ama eğitimle alakalı ebeveynin yapmış olduğu bir örnek kanaatimizce önemlidir: İzmit Hamidiye Caddesi'nde ayakkabıcı Ropet Abrahamyan'ın Halkalı Ziraat Mektebi'nde okuyan oğlu Avenink İstefan Efendi'nin, okulu kendiliğinden terk etmesi durumunda o vakte kadar harcanan eğitim giderlerini geciktirmeden ödeyeceğine dair senet imzalamıştır⁶⁰.

43 18 Nisan 1895 tarihli 23. kayıt

44 15 Ekim 1895 tarihli 193. Kayıt

45 15 Ekim 1895 tarihli 194. Kayıt

46 Yunus Apaydın, "kefalet", TDİA, C.25, s.168.

47 12 Nisan 1895 tarihli 27.kayıt

48 30 Nisan 1895 tarihli 31.kayıt

49 30 Nisan 1895 tarihli 33.kayıt

50 9 Haziran 1895 tarihli 145.kayıt

51 4 Mayıs 1895 tarihli 41.kayıt

52 6 Temmuz 1895 tarihli 94.kayıt

53 21 Eylül 1895 tarihli 177.kayıt

54 6 Haziran 1896 tarihli 69.kayıt

55 1 Temmuz 1896 tarihli 189.kayıt

56 9 Nisan 1895 tarihli 16.kayıt

57 10 Nisan 1895 tarihli 17.kayıt

58 Mihaliç 20. yy başında Rum yerleşimi. Şimdi Rumeli göçmeni yerleşimi

20. yy başında Rum yerleşimi. 1300 nüfusuyla tahminen 17. asırda kurulmuş. Doğusunda ve batısında kalan vadilerde iki adet Paşasuyu Su Kemerli, küçük bir kilisenin de olduğu Ayazma [Yun agiasma "kutsal yer, ziyaret"] hala yerinde durmaktadır. 1924'te İskeçe'nin kuzeyindeki Neohorio (Yeni Köy), İoniko (Hüseyin), Stavrohori (Hocalar), Sidiropetra (Demirtaş), Dafnonas (Mahmutlu) köylerinden Çingene ve Pomak mübâdiller yerleştirildi. Manav Anton. (<http://nisanyanmap.com/?y=mihali%C3%A7&t=&l=v=1&u=1&ua=0>)

59 27 Kasım 1895 tarihli 228. Kayıt.

60 12 Kasım 1895 tarihli 217. Kayıt

Vekalet İşlemlerinde Müslim ve Gayrimüslimler

Sözlükte “birine güvenmek, bir işi güvenilir birine bırakmak” anlamındaki vekil kökünden türeyen vekâlet, fıkhîta bir kimsenin birine kendi adına hukukî işlem yapma yetkisi vermesini ve bu yetkiyi ifade eder⁶¹. Buradaki vekil “avukat” anlamında kullanılmıştır. Zaten 1939’a kadar resmî kayıtlarda da avukat yerine “dava vekili” kullanılıyordu.

Ana kaynak olarak kullandığımız defterde vekaletle ilgili çok fazla kayıt bulunmaktadır. Bu vekaletnameler arasında vekil tayin edilenlerin bazıları Müslüman olsa da çoğunluğu Ermeniler’dir. Yine bu Ermeni vekiller arasında ismi en çok geçen “İzmid’de mukim Nazaretyan Mihran Efendi”dir. 20’den fazla vekil tayin edilen Nazaretyan Mihran Efendi sadece Ermeniler’inya da Rumların⁶² değil, aynı zamanda Müslümanların da vekilliğini yapıyordu⁶³.

Örneğin Geyve Kazası belediye reisi Hacı es-Seyyid Mehmed Ata’nın hakkında açılan zimmet ve kurallara uymama davasından dolayı Nazaretyan Mihran Efendi’yi vekil tayin etmesi⁶⁴. İzmit Tersanesi inşaat memuru Mirliva Ali’nin İzmit reji ambarına nakil ve teslim etmiş olduğu tütün parasının tahsiliyle alakalı açılacak bir dava için Nazaretyan Mihran Efendi’yi vekil tayin etmesi⁶⁵.

Müslümanlardan önemli bir kısmının vekalet işlemleri için Nazaretyan Mihran Efendi’yi vekil tayin etmesi bu gibi hukukî işlemlerde 19. Yüzyıl sonlarında İzmit’te din-millet üzerinden bir ayırım olmadığını gösteriyor. Bu tespiti (daha doğrusu düşüncüyü) doğrulayan başka bir örnekte ise bir Ermeni’nin müderris Server Efendi’yi vekil tayin etmesinin kaydı vardır⁶⁶. Kayda göre İzmit Şeyhler Mahallesi sakinelerinden ve Ermeni milleti kadınlarından müteveffa Zordo oğlu Canbek zevcesi Meryem’in Ermeni milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye’den Kürekciyan Kaçar Ağa ile arasındaki ev hissesi davası için müderris Server Efendi’ye vekalet veriyor. Yine Rum Mahallesi’nden ekmekçi Gonca Karyeli Apostol oğlu Petro’nun müteveffa HacıVasil’in varislerince hakkında açılan alacak davası için dava vekili Emin Efendi’yi vekil tayin etmesi⁶⁷; Zarok Agop oğlu Zimpat’ın Adalılar Çarşısı’nda Nihayetoğlu Hanı’nda sakin tebea-i Devlet-i Aliyye’nin Rum milletinden ve tütüncü tüccarından Ömürlüoğlu İsak aleyhine açtığı alacak davası için Örucü-zade Seyfullah Efendi’yi vekil tayin etmesi⁶⁸ az önceki örneği destekler mahiyettedir⁶⁹.

Mahkemelik olan iki gayrimüslimin davasında da vekil olan Müslümandır. Kayda göre Bağçecik Karyesi sakinlerinden Mihçı Ohannes oğlu Karabet’in oğlunu yaralayan Düzoğlu Arakil oğlu Şahin ile aralarında devam eden dava için Ahmed Hamdi Efendi vekil tayin edilmiştir⁷⁰.

Bazen davalar için iki vekil birden tayin edildiği görülüyor. Bunlardan birisi müslim iken diğeri de gayrimüslim olabiliyor. Buğday Meydanı’nda un tüccarından ve tebea-i Yunaniyye’den Anderya Patrika’nın Gebze’de mukim Yanyalı ekmekçi Nikolacova’dan fırın dükkân kirası ve un bedeli alacağı için Nazaretyan Mihran ile İsmail Hakkı Efendileri vekil tayin etmesi gibi⁷¹.

Vekalet davalarında başka şehirlerden, örneğin Ankara’dan da bir vekilin adını görüyoruz. Kaydın özeti şöyledir: Buğday Meydanı’nda tüccardan ve tebea-i Devlet-i Aliyye’nin Katolik milletinden Maraşyan Karabet’in Ankaralı tüccar Gidicyan Kirkork Ağa ile aralarındaki alacak-verecek davası için Ankara dava vekillerinden Azizyan Nazım Efendi’yi vekil tayin etmiştir⁷².

61 Kendisine iş tevdi edilen tarafa vekil, tevdi edilen işe müvekkelün-bih, işin sahibine müvekkil, vekil kılmaya tevkil denir. Bilal Aybakan, “Vekalet”, TDİA, C.43, s.1.

62 5 Kasım 1895 tarihli 211. Kaydın özeti şöyledir: Geyve Kazası’na tabi Ortaköy ahalisinden ve Rum milletinden Terzioğlu Kalfa Teakilos’un Geyve reji memur ve kolcuları tarafından aleyhine açtıkları darp ve yaralama davalarından doğan hukuki sürecin takibi için Nazaretyan Mihran Efendi’yi vekil tayin etmiştir.

63 Karamürsel Kazası’na tabi Fevziye Karyesinden Bakı oğlu Zekeriya bin Abdülbaki’nin, Firdevs Hatun’un katillerini saklama davasından dolayı oluşan hukuki sürecin takibi için Nazaretyan Mihran Efendi’yi vekil tayin etmesi (13 Kasım 1895 tarihli 220. Kayıt) ile alakalı metni sadeleştirmeden buraya almanın isabetli olacağı kanaatindeyim:

Firdevs Hatun’un katillerini ihfa etmiş olmak vesaire davasından dolayı Karamürsel Ceza Mahkemesi’nde icra kılınan muhakememiz neticesinde hususat-ı müddea-bihadanberaetim hakkında verilen hükmüzmüd Müddei-i Umumi Muavinliği tarafından istinaf edilmiş olmasına mebni İzmid’de istinafen rüyet olunacak muhakemede istinafen ve itirazın ve temyizden muhakeme ve muhasamaya ve müdafaaya ve redd-i cevaba ve tebliğ ve tebellüğe ve kendi imzasıyla istida ve layiha ve evrak-ı saire-i lazimenin tanzim ve takdim ve temhir ve kabulüne ve bu babdaki hukukumun muhafazası emrinde her türlü vesait ve vesail-i kanuniyyeyi isti’male ve hususat-ı mezkûrenin mütevakıf olduğu umurun küllisine tarafımdan İzmid’de mukim vükela-yı deaviden Nazaretyan Mihran Efendi’yi tarafımdan her vechle vekil-i Murahhas ve mufavvaznasb ve tayin eylediğimi mübeyyin işbu vekâlet-name bi’t-tasdik ita kılındı. Fi 1 Teşrin-i Sani sene [1]311 [13 Kasım 1895].

[Mühür] Karamürsel Kazası’na tabi Fevziye [Fevziye] Karyesi sakinlerinden ve ümera-yı Çerakese’den Bakı oğlu Zekeriya bin Abdülbaki işbu vekâlet-name zirinde mevzu mühür Karamürsel Kazası’na tabi Fevziye [Fevziye] Karyesi sakinlerinden ve ümera-yı Çerakese’den Bakı-zade Zekeriya Bey’in kendi mühür-i zatisi olduğunu tasdik ve şehadet eyleriz. Fi 1 Teşrin-i Sani sene [1]311 [13 Kasım 1895].

[Mühür] İzmidMüstantiki, [Mühür] İzmid Tapu Kâtibi Mustafa Hulusi işbu vekâlet-name zirinde mevzu mühür Karamürsel Kazası’na tabi Fevziye [Fevziye] Karyesi sakinlerinden ve ümera-yı Çerakese’den Bakı-zade Zekeriya Bey’in kendi mühür-i zatisi olduğunu tasdik kılındı. Fi 26 Cemaziyelevvel sene [1]313 ve fi 1 Teşrin-i Sani sene [1]311 [13 Kasım 1895]. [İmza] Avni

64 15 Mayıs 1895 tarihli 50. Kayıt.

65 16 Mayıs 1895 tarihli 57. Kayıt.

66 27 Mayıs 1895 tarihli 64. Kayıt.

67 25 Eylül 1895 tarihli 178. Kayıt.

68 21 Mayıs 1895 tarihli 61. Kayıt.

69 21 Mayıs 1895 tarihli 61. Kayıt.

70 16 Aralık 1895 tarihli 245. Kayıt.

71 26 Eylül 1895 tarihli 180. Kayıt.

72 26 Eylül 1895 tarihli 182. Kayıt.

Vekaletle alakalı son bir örnek vermek istiyoruz. Bu kaydın farkı diğerlerine göre daha çok ismin davalık olmasıdır. Karamürsel Kazası'na tabi Ereğli Köyü ahalisinden nalbant Mehmet oğlu Bekir ile kızkardeşi Saniye Hatun'un İzmir'te Balıkpazarı'nda bakkal Hacı Murad oğlu Hacı Nikefor ve Hacı İbrailzadeler Kumpanyası ile Yazıcı Hacı Ohannes oğlu Leo'ya açtığı davanın mahiyetini bilemiyoruz. Bildiğimiz, esnafların vekilinin Yuanaki Efendi Örepolus olduğu⁷³.

Sonuç

İzmit coğrafi konumu itibarıyla muhtelif ırk, dil, din ve kültürlere kucak açan bir yer olmuştur. Osmanlı'nın 14. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Nicomedia'yı ele geçirmesiyle bölge Türkmenler tarafından hızla iskân edilmiştir ve Nikomedia artık İzmir olmaya başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in Konstantinopol'ün metropol ve kozmopolit yapısının devamı için Müslümanlarla birlikte diğer kültürlerin de birlikte yaşamasını isteyip büyük düşünmesinin benzeri bir uygulama ile bölgede uzun zamandır yaşayan Rumların, başka bir tabirle yerli halkın istedikleri takdirde Türk hâkimiyeti altında yaşamlarını sürdürebilme hakkının tanınması üzerine İzmir bölgesi, Türklerle birlikte Rumların ve kentte yaşayan az sayıdaki Yahudilerin ortak yaşam alanı olmuştur.

16. yüzyılın sonlarından itibaren de Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden ve İran'dan göç eden Ermeniler, Kocaeli bölgesinde yeni yaşam alanları oluşturmaya başlamıştır. Osmanlı egemenliğinin sağladığı huzur ve güvenin yanı sıra İzmir bölgesinin kara ve deniz ticaretindeki konumu, başkente yakınlığı, verimli topraklar ve sık ormanlara sahip olması İzmir Ermeni toplumunun yüzyıllar içerisinde ekonomik ve sosyal olarak gelişmesine imkân sağlamıştır.

Öyle ki, İzmir'te yaşayanların yaklaşık olarak %40'ını gayrimüslimler oluşturuyordu.

Kozmopolit İzmir'in 1895-97 arası "kâtib-i adl defteri" (noter kayıtları) de şehrin bu zenginliğini net olarak göstermektedir. Kayıtlar sadece vekâletnameler, kira sözleşmeleri, mukavelenameler, taahhütnameler, kefaletnameler değildir. Bu kayıtlar Osmanlı'nın kozmopolit İzmir'inin iktisadî, içtimâî panoramasının tamamlanmasında oldukça kıymetlidir.

73 18 Mart 1895 tarihli 1. Kayıt.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Kocaeli Noter Defteri 1, TBB Arşivi, Osmanlı Dönemi (1895-97)

Kocaeli Noter Defteri 2, TBB Arşivi, Cumhuriyet Dönemi (1925)

Kitap ve Makaleler

AKŞENER, Meral, İzmit Şer'iyye Sicili (1805-1814), Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 1992.

APAYDIN, Yunus, "Kefalet", TDİA, C. 25., 2002, s.168-177.

AYBAKAN, Bilal, "Vekalet", TDİA, C.43., 2013, s. 1-6.

BOSTAN, İdris, "İzmit", TDİA, C.23; s.538-541.

ÇETİNKAYA, Selma, Taner BİLGİN, "Tehcir Kanunu ve İzmit Ermenileri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu*, 2016.

DEMİRYÜREK, Halim, "Maarif Salnamelerine Göre İzmit Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim 1898-1903, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Mayıs 2014, s.1211-1228.

GÜNAY, Bekir, "Bizim Mahallenin Hikâyesi İzmit: Birlikte Yaşam Örneği Ermeniler", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Mayıs 2014, s.883-888.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu*, Çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yay., 2010.

KAYA, Şennur, *Tanzimattan Günümüze İzmit Kenti*, KBB Yayınları, 2009.

MİDİKHAN, Ahmet, Tarihten Günümüze Noterlik, Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi, Yalova Üniv. Sosyal Bil. Ens. 2015.

NARİN, Resul, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Bellekten*, Cilt: LXXV-Sayı: 274-Yıl: 2011 Aralık.

NARİN, Resul, "Amerikan Board'ın Osmanlı Ermenileri Üzerine Etkisi Kocaeli Örneği", *Yeni Türkiye*, Sayı.61, Eylül-Aralık 2014, Ermeni Meselesi Özel Sayısı 2, s.1503-1518

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, "Savcılık,Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", s.152,153. 2003.

POLATEL, Oğuz, "Osmanlı Dönemi İzmit'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatında Ermeniler", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, Mayıs 2014, s.891-923

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006.

ŞAHİN, Enis, Sinan DEMİRRAĞ, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli ve Çevresindeki Mülkî YapılanmaÇalışmalarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu*. 2016.

TUNCEL, Metin, "Tarihî coğrafya açısından İzmit şehrinin ayrıcalıkları", *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, s.35.

TURGUT, Vedat, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik ve İktisadi Vaziyet" *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, s.414.

YAŞA, Recep, "Osmanlı Arka Planında Kocaeli Ve Çevresinde Selçuklu Hâkimiyet," *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli, 2015.

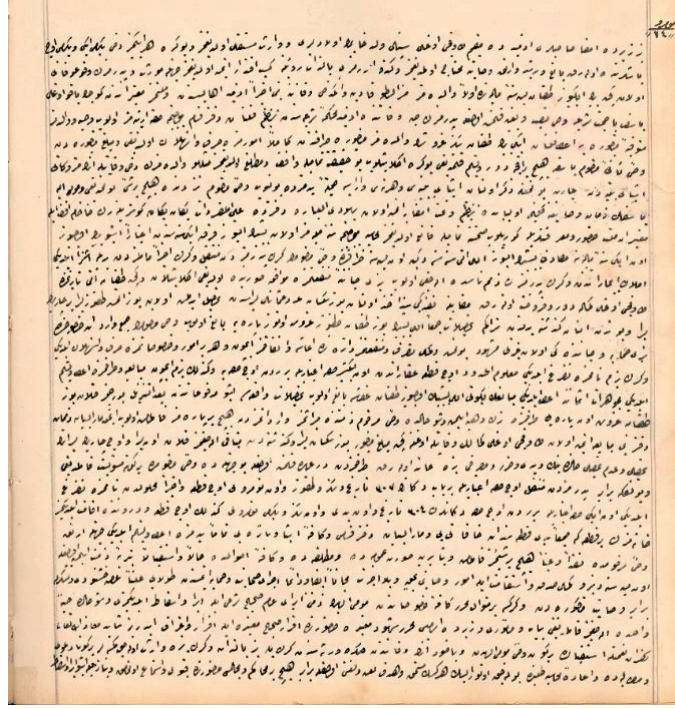
YILDIZ, Özgür, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, 2012, C.5, S.10, (s.97-111)

İnternet Kaynakları

<http://nisanyanmap.com/?y=&t=kocaeli&lv=1&u=1&ua=0>

EKLER

Ek-1: 1895-97 tarihli kâtib-i adl defterindeki Yahudilerle alakalı kayıtlardan bir örnek⁷⁴

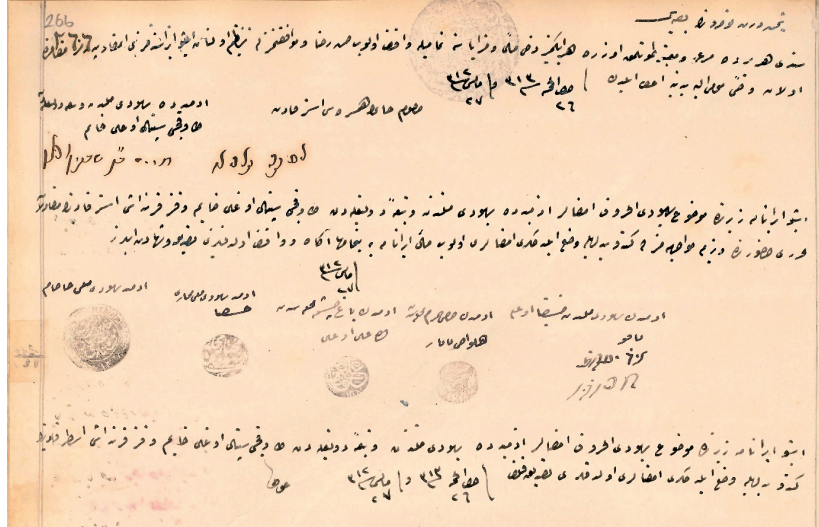
Zir [ü] zeberde imza sahipleri İzmit'de mukim Tavukcuoğlu Septal? veled-i Hayim'inevladları ve varis-i müstakilli olduğumuz ve bu kerre her ikimiz dahi yirmi iki ve yirmi üç yaşlarında olarak balığ ve reşid ve artık vesayete muhtac olmadığımız ve kendi umurumuzu bîz-zat rüyete kesbi- iktidar etmiş olduğumuz cihetle muris ve pederimizin vuku-ı vefatı olan geçen bin iki yüz doksan beş sene-i maliyesinde evvelen validemiz Mazalto Kadın ve ânun dahi vefatına mebni ahiren İzmit ahalisinden ve milletimiz muteberanından Küçük Bako oğlu Yasef bâ hüccet-i şeriyeye vasi nasb ve tayin kılınmış olmağla pederimizin hin-i vefatında İzmidmahakeme-i şeriyesinden tanzim kılınan defter-i kassam mucebince hisse-i irsiyyemiz olup vasiyye ve validemiz müteveffiyi-i mezbureye ita kılınan iki bin doksan sekiz kuruşun validemiz mezbure tarafından kamilen umurumuza sarf ve istihlak olunduğu ve meblağ-ı mezbureden vasi-i sani-i merkurum Yasef'e hiçbir akça devr ve teslim kılınmadığı bu kerreanlaşıp bu hakikate tamamıyla vakıf ve muttali olduğumuz misillü validemizin dahi vefatıyla ânun metrukatı eşya-yibeytiyyeden ibaret bulunmağlazikr olunan eşya-yibeytiyyesi ve her nesi var ise cümleten yedimizde bulunup vasi-i merkurum nezdinde hiçbir şey bulunmadığı ve muma-ileyh Yasef'in zaman-ı vesayetine gelince ol-babda tanzim ve taht-ı imzaya alınmış olan Yahudiyyü'l-ibare defterde ale'l-müfredat yegan yegan gösterilerek haham efendi ile muteberan-ı millet huzur ve marifetleriyle görülüp sıhhatine tamamıyla kanî olduğumuz muhasebe mucebince sene-i milliyyemiz olan beş bin altı yüz kırk iki senesinden itibaren işbu bin üç yüz on iki sene-i maliyesine musadif beş bin altı yüz elli altı senesine değin on beş sene zarfında vasi-i merkurumun gerek pederimizden müntakil ve gerek ahiren malımızdan yediyle iştirâ eylediği emlak icaratından ve gerek pederimizin zimem-i nasda alacağı olup bizi sıyaneten menfaatimize muvafık surette olduğu anlaşılın ve geçen doksan altı tarihinde Tavukcuoğlu Kemal'e devr ve furuht olunarak mukabiline nakd gibi senedahz olunan yüz seksen adet Osmanlı lirasından tahsil edilmiş olan yüz altmış dokuz lira bir çarek lira ve bundan alınan güzeşte bedelinden müterakim tahsilat ceman elli beş bin yüz doksan dokuz kuruş otuz paraya bâliğ olup vasi-i merkurumun cem-i varidat hususunda bizi himaye ve sıyanetdeki olan gayreti meşhud bulunmuş ve kemal-i tasarrufumuz ve menfaatimiz dairesinde iâşe ve enfakımız [nafakat] için ve her bir umur ve hususatımıza sarf ve istihlak eylediği ve gerek bizim namımıza teferruğ eylediği malumü'l-hudud üç kıta akaratdan on ikişer hisse itibariyle birerden üç hisseye ve kezalik bizim içinmübayaa ve tarafımıza ita ve teslim eylediği mücevheratı esmanına ita eylediği mebalığın yekünü elli beş bin üç yüz doksan kuruşa balığ olup tahsilat-ı vakıası işbu medfuatındanba'de't-tenzil borcumuz kalan yüz doksan kuruş on parayı tarafımıza terk ve hibe eylemiş ve şu halde vasi-i merkurum zimmetinde mirasımız varidatımızdan hiçbir paramız kalmamış olup ancak marru'l-beyan zimemat defterini mübayaa etmiş olan

74 74 numaralı kaydın özeti: İzmit'de Yahudi milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Tavukçu Septal oğlu Hayim ile kızkardeşi Ester Kadın'ın vasiye ihtiyac duymadıklarını belirten ibranesi. 8 Haziran 1896

Tavukçuoğlu Kemal'in vefatıyla oğluna geçen meblağ-ı mezbur yüz seksen lira ve güzeşteden mütebaki alacağımız kalan on lira ve üç çaryek liranın tahsili ve adem-i tahsili halinde nik ü bedi ve zarar ve masrafı bize aid olarak tarafımızdan deruhde kılınmış olmağla bu cihetle de vasi-i merkuma bir güne mesuliyet kalmadığı ve bununla beraber pederimizden müntakil üç hisse itibariyle bir bab dükkanın [1]307 tarih ve sekiz ve dokuz ve on numaralı üç kıta ve ahiren mahlulden namımıza teferruğ eylediği on iki hisse itibariyle birerden üç hisse dükkanların [1]304 tarih ve on yedi ve on sekiz ve yirmi numaralı keزالık üç kıta ve derununda ikamet eylediğimiz hanemizin bir kıta ki ceman yedi kıta senedat-ı hakaniyi ve marru'l-beyan defter-i kassamı ve kaffe-i eşya vesaireyi tamamen yedimize ita ve teslim eylediği cihetle artık vasi-i merkumda nakden ve aynen hiçbir şeyimiz kalmamış ve bina berin suret-i umumiyede ve mutlakada ve kaffe-i ahvalde halen ve istikbalentebrie-i zimmet eylemiş olmağla on beş seneden berü kemal-i sıdk ve istikamet ile umur-ı vesa-yeti bi-hakkın ve bila ücret meccanen ifa ve daima icra-yı sahabet ve himaye etmesinden dolayı alenen arz-ı hoşnudi ve teşekkürle beraber vesayet-i mezkûreden ve gerekse ber minval-i muharrer kaffe-i hususatdan muma-ileyhin zimmetini ibra-yıamm-ı sahih-i şer'î ile ibra ve iskat eylediğimizi ve şu halde habbe-i vahide alacağımız kalmadığını beyan ve memuru ve zirde esamisi muharrer şühud-ı mutebere huzurunda ikrar-ı sahih-i mutebere ile ikrar ve itiraf ederiz. Şayedmeazallahüteala küfran-ı nimetle istikbalde bir gün vasi-i muma-ileyhdenveyahudânun vefatından sonra veresesinden gerek biz bîz-zat ve gerek bize varis olacak kim-esneler bir günâ dava ve mütalebede ve iade-i muhasebe talebinde bulunacak olur isek herkesin müstahik ve hedef-i lian ve laneti olmağla beraber hiçbir mehakim ve mecalis huzurunda kabul ve istima olunmamak ve binaen-aleyh işbu ibra ve iskat [Sayfa 266] senedi her yerde meri ve muteber tutulmak üzere her ikimiz dahi meal ve mezayasına tamamıyla vakıf olup hüsn-i rıza ve muvafakatimizle tanzim olunan işbu ibra senedimizi imza ve pederimiz makamında olan vasi-i muma-ileyh yedine ita eyledik. Fi 26 Zilhicce sene [1]313 ve fi 27 Mayıs sene [1]312 [8 Haziran 1896].

[İmza] İzmid'de Yahudi milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Tavukçu Septal? oğlu Hayim

[İmza] Merhum Hayim'in hemşiresi Ester Kadın

İşbu ibraname zirinde mevzu Yahudiyyü'l-huruf imzalar İzmid'de Yahudi milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Tavukçu Septal? oğlu Hayim ve kız karındaşı Ester Kadın'ın mukavelat muharriri huzurunda ve bizim muvacehemizde kendi yedleriyle vaz' eyledikleri imzaları olup meal-i ibranameye bi-tamamihaâgâh ve vakıf olduklarını tasdik ve şahadet eyleyiz. Fi 27 Mayıs sene [1]312 [8 Haziran 1896].

[Mühür] İzmid Yahudi milleti Hahambaşı Musanari...

[Mühür] İzmid Yahudi Milleti Muhtarı Hasfiya Muhtar-ı Mahalle-i Yahudiyyan ....

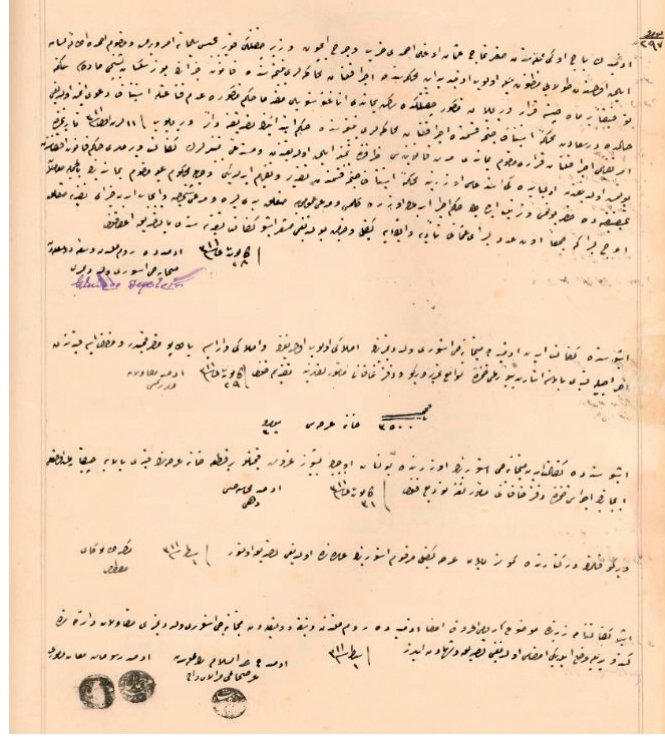
[Mühür] İzmid'inBağçeşme Mahallesi'nden Karaalioğlu Aliosman

[Mühür] İzmid'in Hacı Hürrem Mahallesi'nden Helvacı Tatar Mehmed

[İmza] İzmid'in Yahudi milletinden Hasfiya oğlu Yako

İşbu ibraname zirinde mevzu Yahudiyyü'l-huruf imzalar İzmid'de Yahudi milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Tavukçu Septal oğlu Hayim ve kız karındaşı Ester Kadın'ın kendi yedleriyle vaz' eyledikleri imzaları oldukları tasdik kılındı. Fi 26 Zilhicce sene [1]313 ve fi 27 Mayıs sene [1]312 [8 Haziran 1896].

[İmza] Avni

Ek.2- 1895-97 tarihli kâtib-i adl defterinde Rumlarla alakalı kayıtlardan bir örnek⁷⁵

İzmid'in Bacönü Mahallesi'nden Sığırtmaç Osman oğlu Ahmed'idarb ve cerh için Vezir Çiftliği Korucusu Süleyman'a emr vermiş ve merkum Ahmed'e itale-i lisan eylemiş olmasından dolayı maznunun-aleyh olup İzmid Bidayet Mahkemesi'nde icra kılınan muhakemeleri neticesinde kanun-ı cezanın yüz seksen beşinci maddesi hükmüne tevfikan bir mah hapsine karar verilen mezkûr çiftlikde sakin YamandıAnagtostoylu mukaddema hükm-i mezkûra adem-i kanaatle istînaf-ı dava etmiş olduğu halde Dersaadet Mahkeme-i İstînaf Cünha Kısmı'nda icra kılınan muhakemeleri neticesinde hükm-i ibtidainin tasdikine dair verilüp fi 11 Teşrin-i Evvel sene [1]311 [23 Ekim 1895] tarihinde emr-i tefhimi icra kılınan kararı merkum Yamandı müddet-i kanuniyyesi zarfında temyiz eylemiş olduğundan ve müstedi-i temyizlerin kefalet vermeleri hükm-i kanun iktizasından bulunmuş olduğundan ol-babdaki istidasın üzerine mahkeme-i istînaf cünha kısmından takdir ve tefhim edildiği vechle mahkumün-aleyh-i merkum Yamandı'ninbi'l-cümle muamelat-ı tahkikiyyede hazır bulunmuş ve terettüb edecek hükm icra edilmek üzere gelmesi ve müddei-i umumiye müteallık yedi lira ve müddei-i şahsiyye ve icab eden ceza-yı nakdiye müteallık üç lira ki ceman on aded lira-yı Osmani tediye ve ifaya kefil ve zamin bulunduğumu müşîr işbu kefalet-i nakdiyye senedi bi't-tasdik ita kılındı. Fî 28 Kanun-ı Sani sene [1]311 [9 Şubat 1896].

[İmza] İzmid'de Rum milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Meyhaneci İstavriveled-i Dimitri

İşbu senede kefalet eden İzmid'de Meyhaneci İstavriveled-i Dimitri'nin emlaki olup olmadığıнын ve emlaki var ise bâ tapu mutasarrıfıdır ve mutasarrıf ise kaydından ihracıyla kaydı bâlâsına işaret buyurulması zımında liva maa tahrir vergi ve Defter-i HakaniMemurlukları'na takdim kılındı. Fî 29 Kanun-ı Sani sene [1]311 [10 Şubat 1896].

İzmidMukavelatMühr-i Resmisi

Numara 30, hane arsası, kıymeti 3500 kuruş.

İşbu senede kefalet eden Meyhaneci İstavri'nin üzerinde bulunan üç bin beş yüz kuruş kıymetli bir kita hane arsasının kaydı bâlâya çıkarılmış olmağla icabının icrası zımında Defter-i HakaniMemurluğ'na tevdi kılındı. Fî 31 Kanun-ı Sani sene [1]311 [12 Şubat 1896].

İzmid Muhasebecisi Zihni

Vergi kaleminin derkenarında gösterilen arsa kefil-i merkum İstavri'nin uhdesinde olduğu tasdik olunur. Fî 1 Şubat sene [1]311 [13 Şubat 1896].

Merkez Tapu Kâtibi Mustafa

⁷⁵ 297 numaralı kaydın özeti: İzmid'de Rum milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Meyhaneci İstavriveled-i Dimitri'nin Bacönü Mahallesi'nden Sığırtmaç Osman oğlu Ahmed'i dövmesi için emir verdiği adamlarını korumak için mahkemede onlara kefil olup 10 lira tutarındaki masraf için imzaladığı kefalet senedi. 13 Şubat 1896

İşbu kefaletname zirinde mevzu Rumiyyü'l-huruf imza İzmid'de Rum milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Meyhaneci İstavriveled-i Dimitri mukavelat dairesinde kendi yediyle vaz' eylediği imzası olduğunu tasdik ve şehadet eyleriz. Fi 1 Şubat sene [1]311 [13 Şubat 1896].

[Mühür] İzmid Rüşumat Muayene Memuru Mehmed Cemal

[Mühür] İzmid'de Abdüsselam Bey Mahallesi'nden Arzuhacı Miralay-zade Safvet

İşbu kefaletname zirinde mevzu Rumiyyü'l-huruf imza İzmid'de Rum milletinden ve tebea-i Devlet-i Aliyye'den Meyhaneci İstavriveled-i Dimitri'nin mukavelat dairesinde kendi yediyle vaz' eylediği imzası olup bu babdakikefaletde uhdesinde gösterilen emlakinin kıymet-i muhammene ve mikdar-ı nizamiyyesi derecesinde şayan-ı kabul olduğu tasdik kılındı. Fi 29 Şaban sene [1]313 ve fi 1 Şubat sene [1]311 [13 Şubat 1896].

[İmza] Avni

Karamürsel Belediye Tabipliği'ne Yapılan Atamalar ve Karşılaşılan Sorunlar (1889-1911)

Kenan OLGUN *

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ilk modern anlamda tıp okulu Sultan II. Mahmut döneminde açılmıştır. Sultan II. Mahmut 14 Mart 1827 tarihinde İstanbul'da, Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi'nin gayretleriyle Mekteb-i Tibbiye'nin başlangıcı olan "Tibhane-i Amire"nin kurulmasını sağlamıştır. Dört sınıflı olarak planlanan okulun ilk öğrencileri Asakir-i Mansure acemilerinden veya yetenekli medreseli gençlerden seçilmiştir. Asakir-i Mansure'nin tüzüğünde her bölüğe bir cerrah verilmesi öngörüldüğünden bu alanda da eleman yetiştirmek amacıyla daha kuruluş yıllarında ayrı bir cerrah sınıfı açılmış, İstanbul cerrahlarından yirmi kişi seçilip eğitilerek Mansure bölüklerine dağıtılmıştır¹.

Askeri olarak kurulan ilk tıp okulu, "Tibhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure" adını taşımaktadır. Hekimbaşı Behçet Efendi bu okulda hem müdür hem de öğretmen olarak görev yapmıştır. Bu okulda sınıf geçmek sınavla değil, öğretmenlerin verdikleri kanaatle olmaktadır. Öğretmenler ders esnasında yaptıkları müzakerelerde öğrencilerin durumunu görüp ona göre birer ikişer bir üst sınıfa öğrencileri çıkartmak suretiyle sınıf geçmeleri sağlanmıştır. 4 yıllık eğitimi tamamlayanlar "tabib muavini" unvanıyla ülkenin çeşitli yerlerinde görevlendirilmişlerdir².

1833 yılında Tulumbacıbaşı Konağına taşınan okul, buranın 1836 yılında satılmasıyla birlikte Topkapı Sarayı'ndaki Otlukçu Kışlası'nda eğitimine yatılı olarak devam etmiştir. II. Mahmut'un iradesiyle Viyana'dan getirtilen Charles Ambroisse Bernardokula öğretmen olarak tayin edilmiştir. Dr. Bernard tıp okulunu kısa bir süre içinde Viyana'daki Josephinum Askeri Tıp Mektebi'ni örnek alarak düzenlemiş, Mekteb-i Tibbiye'yi batı tarzında eğitim yapan bir okul haline getirmeye çalışmıştır. Kütüphanesiyle, botanik bahçesiyle, eczacılık ve ebelik sınıflarıyla modernleştirilen tıp okulunda ilk defa, diseksiyon ve otopsi çalışmalarına Dr. Bernard'ın yoğun çabalarıyla dönemin padişahından bu konu da özel izin alınarak başlatılmış ve aralıksız yürütülmüştür³.

Okulun binasının yetmemesi üzerine yeni bir bina düşünülmüş ve netice de okul Galatasaray'a taşınmıştır. Sultan II. Mahmut'un 14 Mayıs 1839 tarihinde burayı ziyareti üzerine padişahın "Adli" mahlasına binaen okulun adı "Mekteb-i Tibbiyye-i Adliyye-i Şahane" olmuştur. Eğitim dilinin Fransızca olduğu okulun diploması da Fransızca hazırlanmış ve okulun adı "L'Ecole Adliyye Imperiale de Medecine" şeklinde yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca okulun Galatasaray'da bulunmasından dolayı "L'Ecole de Medecine de Galata Serai" diye de anılmıştır. Tıp okulunda eğitim dili Fransızcadır⁴.

1838 yılında eğitime başlayan tıp okulu ilk mezunlarını, Sultan Abdülmecit ve devlet adamlarının da katıldığı bir törenle 1843 yılında vermiştir. Dr. C.A. Bernard'ın 1844 yılında ölümünden sonra yerine Muallim-i Evvel olarak anatomi hocası Dr. Sigmund Spitzer (1813- 1895) getirilmiştir. Dr. Spitzer, Galatasaray'daki tıbbiyenin Avrupa çapında bir öğretim verdiğini göstermek için son sınıftan seçtiği dört çalışkan öğrenciyi doktora sınavını vermek için Viyana'daki askeri tıp akademisi Josephinum'a göndermiş, öğrenciler 1848 yılında buradaki sınavı kazanarak Viyana Tıp Fakültesi'nden "Tıp Doktoru" unvanını almışlardır. Galatasaray'daki askeri tıbbiyenin eğitim kalitesi Avrupa'da onaylanınca Sultan tarafından bir fermanla askeri tıbbiye, fakülte olarak kabul edilmiştir. Galatasaray Tıbbiyesi 1848 yılında Beyoğlu yangınında kül olmuş, bu nedenle eğitime 1849 yılında Halıcıoğlu'ndaki Humbarahane Kışlası'nda devam edilmiştir⁵.

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. kolgun@ybu.edu.tr

1 Nil Sarı, "Mekteb-i Tibbiye", *DİA*, C.29, Ankara, 2004, s.3.

2 Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi*, Ankara, 1963, s.17.

3 Hülya Öztürk-Cezmi Karasu, "Mekteb-i Tibbiye-i Adliyye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard'ın Eserleri ve Osmanlı'ya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adli Tıp Bülteni*, C.19, Sayı 3, Ankara 2014, s.125-134.

4 Sarı, a.g.m.,s.3.

5 Nurdan Kırımlıoğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Çabaları", *Eskişehir Tıp Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp Tarihi ve Etik Dergisi*, C.1, Sayı 1, 2016, s.8.

Tanzimat Fermanı sonrası tıbbiye gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da alınmaya başlanmıştır. Okulda tıp eğitiminin Fransızca yapılması Müslüman Türk öğrencilerin başarısız olmasına ve mezunların çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturmasına yol açmış, 1855 yılında yedi mezunun, 1859 yılında dokuz mezunun sadece birinin Müslüman Türk olduğu görülmüştür. Tıp öğrencilerinin yemek, yatak, giysi, kitap gereksinimlerinin karşılanması, hatta öğrencilere maaş bağlanmasına karşın ülkenin hekim açığı kapatılamamış, Tıbbiye, kurucusu II. Mahmut'un gösterdiği hedeflere doğru ilerleyememiş, Türkçe tıp kitabı yazılamamıştır⁶. Bu hedeflere ulaşılamamasında eğitim dilinin Fransızca olmasının etkili olduğu üzerinde durulmuştur.

Tıbbiyede eğitim dilinin Türkçe olması için büyük gayretler olmuş, eğitim dilinin Fransızca olması nedeniyle öğrencilerin zor mezun oldukları sıklıkla dile getirilmiştir. Eğitim dilinin Türkçe olmasıyla birlikte ülkedeki doktor sıkıntısının giderilebileceği düşüncesi güç kazanmaya başlamıştır. Bütün bu gayretler neticesinde Sultan Abdülaziz, 2 Ocak 1867 tarihinde "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye"nin kurulması iradesini yayınlamış bu sayede kısmen de olsa eğitim dili Türkçe olacak sivil bir tıp okulu açılmıştır⁷. Tıbbiyede 1867 yılında başlayan kısmi Türkçe eğitim, 1870 yılından itibaren tamamen Türkçe olmuştur. Okul Sultan II. Abdülhamit döneminde yeni bir binaya taşınmıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Külliyesi, tıp eğitimi vermek üzere Sultan II. Abdülhamid Han tarafından yaptırılan ilk tıp okuludur. Yapımına 1894'te başlanmış ve 1903 yılında tamamlanmıştır. Bina'nın açılışı Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan 6 Kasım 1903 Cuma günü gerçekleştirilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 1903-1909 yılları arasında Askeri Tıp Mektebi iken bu tarihten sonra sivil tıp mektebi olarak da hizmet vermiştir⁸.

Karamürsel belediye tabipliğine yapılan atamalar ve karşılaşılan sorunlara geçmeden önce bu sorunlarla ilgili arşiv belgelerinde geçen tabirleri izah etmekte fayda vardır. Zira arşiv belgelerinde bu tabiplerin maaşlarının belediyelerce ödeneceği, kazalara birer tabip atanacağı, tabip muavini, tabibin görevinden çekilmesi gibi çeşitli ifadeler geçmektedir.

Osmanlı Devleti'nde doktorların çalışma şartları ve yönetmelikler: Osmanlı Devleti'nde 1861 yılında yayımlanan "Tababeti Belediye İcrasına Dair" bir yönetmelikle, doktorların nasıl ve ne şekilde çalışabileceklerine dair düzenlemeler getirilmiştir. Bu yönetmeliğin konumuzla alakalı olan bazı maddeleri şunlardır:

"1- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den veyahut ecnebi mektep tıbbiyesinden ellerinde diploması olmayan kimseler fen tababeti yahut bir başka fen dalında mesleğini icra edemeyecektir.

2- Gerek fen tababetinde ve gerek fen cerrahi de icazetnamesi (diploması) olmayan kimseler doktor unvanı alamayacaktır.

3- İşbu nizamnamenin yayım ve ilanından sonra ecnebi ülkesinden gelen doktorun Osmanlı ülkesinde tababet icra edebilmesi için ellerinde olan icazetnamelerini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye götürüp kaydettirecekler; fakat daha önce kendi ülke temsilcilerinde pasaportlarını tasdik ettireceklerdir. Bu kişiler fen sanatından imtihan edileceklerdir. Kabul edildikleri takdirde beş yüz kuruş karşılığında ruhsatname verilecektir.

4- İşbu nizamnamenin yayımından evvel İstanbul'da sanat icra etmekte olan doktor ve cerrahlar icazetnamelerini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye götürüp kaydettireceklerdir.

5- Fen tababetinde yahut cerrahi sanatında doktor olup taşralarda mesleklerini icra edenler ellerindeki icazetnamelerini Osmanlı tabiiyetinden ise yetkili devlet dairesine, ecnebi ise mensup olduğu konsoloslukta tasdik ettirerek valilik aracılığıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti'ne gönderecektir.

6- Fen tababetinde yahut cerrahi sanatında doktor olanlar kendileri ilaç veremeyeceklerdir. Fakat resmi açılmış eczacı dükkanı bulunmayan mahallerde verebileceklerdir.

7- Ecnebi şehirlerde fen tahsili etmiş olan ebeler Osmanlı ülkesinde meslek icra edecek olurlarsa 3. Maddeye tabi olacaklardır. Ancak ruhsatname için yüz kuruş vereceklerdir. Bunlardan taşralarda ebelik yapanlar 5. Maddede beyan olunan kurallara uygun hareket etmek zorundadırlar.

8- Ebe kadınların aletle doğuma müdahalesi ve doğumu hızlandırmak için mahmuzlu çavdar gibi ilaçlar kullanmaları yasaktır."⁹.

Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname hükümleri gereği amaç, başta hekimler olmak üzere sağlık çalışanlarını belli bir denetim altına almaktır. Bunun da yanında yönetmeliğin 15. Maddesi uyarınca da o zaman için bir tür Sağlık Bakanlığı işlevini gören Mektebi Tıbbiye Nezareti'nin taşradaki yerlerde hekim bulundurulmasını sağlamak gibi işlev üstlendiği görülmektedir. Bunun uygulamadaki neticesi belediyelerin hekim istihdam etmesi anlamına gelmektedir. 1867 tarihinde açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1909 yılına kadar

6 Kırımlıoğlu, a.g.m., s.8.

7 Sarı, a.g.m., s.3.

8 <http://www.sbu.edu.tr/Universitemiz/Tarihcemiz>, Erişim tarihi:22 Şubat 2018.

9 Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname, **Düştur** (1290), Tertip I, C. 2. 814-816; Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 15, Ankara 2004, s.196-197.

mezun olanların sayısı 725'dir. Bu sayının ülke geneli düşünüldüğünde ne kadar yetersiz bir rakam olduğu aşikardır.

1861 yılında yayımlanan "Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname" ile doktorların çalışma şartlarını düzenleyen Osmanlı Devleti, doktor atamasına dair yayımladığı bir başka yönetmelikle de bu konuda düzenlemeler getirmiştir. 1871 yılında yayımlanan yönetmelikle İstanbul dışında görevlendirilecek doktorların tayin işi ve bu doktorların görevleri belirlenmiştir.

9 Temmuz 1871 tarihinde yayımlanan "İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi" gereğince, devlet "memleket tabibi" adı altında taşradaki il ve ilçelerde doktor istihdam edebilecektir. Bu yönetmeliğin konumuzla ilgili bazı hükümleri şöyledir¹⁰:

"1- Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti ile görüşülerek sınırları belirlenen her bir mahalde bir memleket tabibi bulunacak ve gerektiği mahallerde memleket tabiplerinin refakatine birer tabip muavini de tayin olunacaktır.

2- Memleket tabiplerinin ve muavinlerinin maaşları memuriyetlerinin bağlı olduğu bölgedeki belediye tarafından ödenecektir.

3- İstanbul'da belediye ve illerde hükümet yetkilisi tarafından sınırı belirlenmiş olan bölgelerde belediyeler tarafından, Belediye Eczanesi adıyla birer eczane açılacak ve belediyeye ait olduğu, bir tabela ile giriş kapısının üzerinde belirtilecektir.

4- Memleket tabiplerinin seçilme usul ve koşulları ile eczanelerin tahsisatı özel nizamnamelerle belirlenecektir.

5- Memleket tabipleri belediye tarafından tayin ve ilan olunan yerde haftada iki gün parasız olarak hastaları muayene edecek ve bu sürede zengin-fakir hiç kimseden para almayacaktır.

6- Parasız muayene günlerinde tabip veya yanında muavini bulunur ise onun tarafından ücret alınmadan aşı yapılacaktır.

7- Tabip, ister zengin ister fakir olsun bulunduğu yere gelemeyecek kadar hasta olanların evlerine gitmek zorundadır.

8- Tabibi evine çağırın kimseler fakir ve aciz değil ise mahalli belediye tarafından tespit edilen ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye tarafından tasdik olunan tarife doğrultusunda tabibin ücretini ödemek durumundadırlar.

9- Haklı bir gerekçesi olmadan memleket tabibinin mevcut yasalara uymaması görevden uzaklaştırılmasına neden olur.

10- Salgın hastalığın ortaya çıktığı ve devam ettiği bölgelere gidecek olan memleket tabibinin görevinin önem ve süresine göre ödenmesi gereken harcamalar, görevlendiren hükümet yetkilisinin bulunduğu mahaldeki belediye tarafından karşılanacaktır".

1882 yılında "İdare-i Sıhhiye Hakkında Rumeli Şarkıyeye Mahsus Kanun-ı Velayet" adını taşıyan düzenlemenin bir bölümü "Kaza Tabib ve Cerrahlarına Dair" alt başlığını taşımakta ve sağlık teşkilatlanmasında kazalarda hekimlerin görevlendirilmesine ilişkin hükümleri içermektedir. Bu hükümlerden bazıları şöyledir¹¹:

"1- Her bir kazada bir tabip veya cerrah bulunur.

2- Gerektiği durumda dahiliye müdürü sıhhiye meclisiyle birlikte livalarda mevcut olan kazaların sıhhi taksimatını tespit edebilir.

3- Kaza hekimleri sıhhiye meclisinin reyiyile dahiliye müdüriyetinin teklifi üzerine vali tarafından tayin olunur.

4- Kaza cerrahları adı geçen meclisin teklifi üzerine dahiliye müdüriyeti tarafından tayin olunur."¹²

16 Nisan 1888 tarihinde çıkarılan "Memleket Etibbası ve Eczacıları Hakkında Nizamname" de, bir önceki nizamnamenin hükümlerini detaylandırmakta, memleket hekimlerinin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den mezun ve Osmanlı vatandaşı olan öğrencilerden atanacağını belirtmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı vatandaşı olup da başka bir ülkede eğitim görmüş olanlar ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bilgilerini ispat edip, "icazetname" aldıkları takdirde atanabileceklerdir. Bu yönetmeliğe göre "memleket hekimleri" aldıkları maaşa göre dört sınıfa ayrılmıştır: En az maaş 600 kuruş olmak üzere atandığı yere göre 800, 1200 ve 2000 kuruş maaşa sahip olan kaza, liva, vilayet tabipleri ile vilayet etibba müfettişleri.

Askerden muaf tutulmaları karşılığında "memleket hekimleri" 5 sene zorunlu hizmete tabidirler. Bu tabipler zorunlu hizmetlerinin iki senesini kazalarda, üç senesini ise livalarda tamamlamak zorundadırlar. Şayet bu

¹⁰ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye* 6. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 1995.

¹¹ Aydın, a.g.m.,s.200.

¹² Aydın, a.g.m.,s.200.

görevi yapmazlarsa tabiplere para cezası uygulanmaktadır. Buna göre askerlik bedeli olan ve daire-i askeriyeye ödenecek olan elli liraya ek olarak okuldaki eğitimin her bir senesi için onar lira mektep sandığına, diploma ve imtihan harcı olan yirmi lira da İdare-i Umur-ı Tibbiye-i Mülkiye Sandığı'na ödenecektir¹³.

1888 yılında çıkarılan yönetmelik gereğince tabiplere en düşük maaş olarak 600 kuruş ödenmesi zorunludur. Bu ödeme de o yörenin gelirlerinden ödenecektir. Her ne kadar alt limit 600 kuruş olarak belirlense de neredeyse her yörede tabiplere ödenen maaş miktarı 600 kuruş olmuştur. Bu maaş yeterli olmamakla birlikte pek çok yerde de düzenli ödenememiştir. İleride de değinileceği gibi Bolvadin kazası tabip bulmak için 800 hatta 1000 kuruşu bile gözden çıkartmıştır, ancak yine de tabip bulmada sıkıntı yaşayacaktır.

Osmanlı Devleti'nde yönetmelikler gereğince doktor atamalarını "Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane" yapmaktadır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra bu atama işini "Meclis-i Umur-ı Tibbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye" üstlenmiş 1916 tarihinde bu kurumun adı "Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti" olarak değiştirilmiştir¹⁴.

Karamürsel Belediye Tabipliği'ne yapılan atamalar ve karşılaşılan sorunlar: 1882 yılında yayımlanan yönetmelik gereğince her kazada bir tane tabip ya da cerrah bulunması gerekmektedir. Bu yönetmeliğe binaen Karamürsel kazasına da "belediye tabibi" adı altında Mekteb-i Tibbiye-i Şahane'den mezun doktorlar atanmıştır.

Osmanlı belgeleri içinde konumuz ile alakalı ilk belge Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye kataloğu içinde yer alan 19 Kasım 1889 tarihli belgedir¹⁵. Belgeye göre; Karamürsel kazasına bağlı Kızderbendi köyü çocuklarında boğaz hastalığı görüldüğünden, Karamürsel kazasına bir tabip ve eczacı ile tıbbi malzeme gönderilmesi istenmiştir. Bu yazı üzerine Kızderbendi köyüne İzmit memleket tabibi Ceraciyan Efendi ile Karamürsel Belediyesi tabibi Nazmi Efendi gönderilmiştir. Ceraciyan Efendi ve Nazmi Efendi hemen işe koyulmuş ve kısa sürede Kızderbendi köyündeki salgının önüne geçmişlerdir. Dahiliye Nezareti belgelerine yansıyan bu çalışma sonucunda Kızderbendi'ndeki karantina kısa süre sonra kaldırılmış ve 18 Aralık 1889 tarihli yazıyla da doktorların kendi görev yerlerine dönmeleri istenmiştir¹⁶.

Nazmi Efendi ile Ceraciyan Efendilerin bu başarılı çalışmalarından dolayı rütbe ile ödüllendirilmeleri istenmiştir. 20 Ocak 1890 tarihli Dahiliye Nezareti'nden Tibbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Karamürsel kazasına bağlı Kızderbendi köyündeki hastalığın tedavisinde gayretleri olan **İzmit memleket tabibi Ceraciyan Efendi'nin** "rütbe-i saniye" ile, Karamürsel Belediyesi tabibi Nazmi Efendi'nin ise "5. rütbeden Mecidi nişanı" ile taltif edilmesi istenmiştir¹⁷. Bu istek uygun görülerek İzmit tabibi Ceraciyan Efendi "rütbe-i saniye", Karamürsel tabibi Nazmi Efendi ise, "5. rütbeden Mecidi nişanı" ile ödüllendirilmişlerdir¹⁸.

Bilindiği gibi 1861 yılında yayımlanan "Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname" ile memleket tabiplerinin ve muavinlerinin maaşları memuriyetlerinin bağlı olduğu bölgedeki belediye tarafından ödenecektir. Sağlıkla ilgili yönetmelikler her ne kadar kazaların hepsinde birer tabip bulunmasını zorunlu kılsa da burada sorun, ülkede her kazaya gönderilecek kadar yeterli tabip olup olmadığıdır. Arşiv belgelerini incelediğimizde ortaya çıkan durum hiç te iç açıcı değildir.

Osmanlı Devleti, ülkedeki tabip eksikliğini gidermek amacıyla çeşitli çözüm yolları aramıştır. Bunlardan bir tanesi de yabancı ülkelerde tıp eğitimi almış olan Osmanlı vatandaşlarının kazalarda tabip olarak görevlendirilmesi yoludur. Yönetmelikler yurt dışında eğitim almış tıp doktoru olanların diplomalarını "Mekteb-i Tibbiye-i Şahane"ye tasdik ettirerek oradan bir "ruhsatname" almasını şart koşmaktadır.

Ayrıca; Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti tabip ihtiyacını karşılamak amacıyla izlenecek yolu da göstermiştir. Buna göre; "mekatib-i ecnebiyeden diplomalı olup da Mekatib-i Tibbiye-i Şahane'nin ruhsatnamesini haiz ve Devlet-i Aliye te'asından bulunan etibbanın icap eden mahallere nasp ve tayinleri tensip edildiği suretdemahalikaribe için harcırah-ı nizamileri tesviye olunacağından ve beher tabibe 1500 ve mahal-i baide için 2000 kuruş maaş verileceğinden talip olanların Mekteb-i Tibbiye-i Şahane Nezaret-i behiyesine müracaat eylemelerinin evrak-ı havadisle neşr ve ilan ettirilmesi"dir¹⁹.

Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti, elde tabip olmadığından dolayı yurt dışında tıp eğitimi almış ve diplomalarını onaylatmış Osmanlı vatandaşlarının ilan yoluyla çalıştırılmasını tavsiye etmiştir. Bu tabiplerin mahalli ve genel gazetelerle ilan edilmesi ve ilan da her bir tabibe 1500 kuruş maaş verileceğinin belirtilmesini de istemiştir. Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, ülkede tabip eksikliği had safhadadır.

13 Ceren Gülselilkan Rasimoğlu, "Taşra'yı İyileştirmek: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Memleket Hekimleri", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2013, 3(1), s.3.

14 Zafer Koylu-Nihal Doğan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34 (3), 2010, s.211.

15 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Kataloğu (DH.MKT.)*,1675.76.01.

16 DH.MKT., 1680.76.1.

17 DH.MKT., 1691.26.1.

18 DH.MKT.,1715.120.1.

19 DH.MKT., 2064.52.01.

Karamürsel, İstanbul'a yakın olması, pek çok yere göre daha gelişmiş olması gibi sebeplerden dolayı aslında tercih edilen bir yerdir. Bu durumu belgelerde de görmek mümkündür. Nitekim Doktor Avadis Kiragos Efendi, Kartal veya Karamürsel tababetlerinden birine tayinini istemiştir²⁰. Yine Mehmet Suat Efendi "muvaqqat-ı zatiyesi" üzerine atanmıştır²¹. Ayrıca İzmit'te Gureba-i Müslimin Hastanesinde çalışan Ahmet Nahit Efendi de Karamürsel'e gelmek istemiş, ancak ataması Evkaf Nezaretince uygun görülmemiştir²².

Karamürsel Belediye Tabipliği'ne yapılan atamalarla ilgili ilk belge 1 Aralık 1890 tarihini taşımaktadır. Dahiliye Nezaretinden Tıbbiye Nezaretine gönderilen belgeye göre; "görülen lüzuma mebni" Karamürsel için aylık 600 kuruş maaşla bir tabibin görevlendirilmesi istenmiştir²³. Belgeden de anlaşılacağı üzere Karamürsel'de çalışan tabipler de ülkenin birçok yöresinde olduğu gibi 600 kuruş maaş almaktadırlar. Bu 600 kuruşluk maaş belediyeler tarafından ödenecektir. Belediyeler topladıkları vergilerden bir kısmını çalıştırdıkları tabiplerin maaş ödemelerine ayırmak zorundadırlar. Bu durum çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde tabipler konusunda en büyük sıkıntı ülkede yeterli sayıda tabip olmamasıdır. Diğer bir sorun da bu tabiplere ödenecek maaşlardır. Belediyeler bu noktada yetersiz gelirleri nedeniyle oldukça zorlanmışlardır. Bazı tabipler belediyelerin verdiği maaşların azlığından dolayı göreve gitmek istememiştir²⁴.

Karamürsel belediye tabipliğinde de ortaya çıkan en önemli sorunların başında tabiplerin maaşlarının ödenmemesi ya da geç ödenmesi gelmektedir. Karamürsel belediye tabipliğinde çalışan Hafız Mehmet Efendi'nin belgelere yansıyan durumu buna en güzel örnektir. Hafız Mehmet Efendi, görevine binaen alması gereken aylık 600 kuruş olan maaşını bir yıldır alamamıştır. Maaşının ödenmemesinden şikayetçi olan Hafız Mehmet Efendi'nin bu durumu Dahiliye Nezaretine yansımış, nezaret İzmit Sancağı'na maaşın ödenmesini isteyen bir yazı göndermiştir²⁵. 25 Mart 1892 tarihini taşıyan bu yazıya rağmen Mehmet Efendi'nin alacağı miktar tam olarak ödenememiş, Dahiliye Nezaretine bu defa 7 Mart 1893 tarihli başka bir yazıyla kalan 6.700 kuruşun ödenmesini istemiştir²⁶.

Karamürsel Tabibi Kıryako Efendi'nin maaşının ödenmesinde de benzer sıkıntılar yaşanmıştır²⁷. Kıryako Efendi, Karamürsel'de yaptığı başarılı çalışmalarından dolayı rütbe ile ödüllendirilen bir doktordur. Buna rağmen maaşının ödenmesinde zorluklarla karşılaşmıştır²⁸.

Maaşını alamayanlardan bir tanesi dedaha önce Karamürsel'de çalışan ve Ereğli Belediye Tabipliğine atanan Tamak Cezayirliyan'dır. Cezayirliyan, durumu Dahiliye Nezaretine bildirmiş, bunun üzerine Dahiliye Nezaretine İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na gereğinin yapılması için bir yazı göndermiştir. Dahiliye Nezaretinin İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda; Karamürsel kazası Belediye Tabipliği'nde iken alacağı kalan ve Karamürsel belediye başkanı Mustafa Efendi'ye teslim edildiğini öğrendiği üç aylık 1800 kuruşluk maaşının ödenmesi talebi iletilmiştir²⁹.

1889-1908 yılları arasında Karamürsel Belediye Tabipliği görevinde Nazmi Efendi³⁰, Hafız Mehmet Efendi³¹, Kıvork Filipos Zirkyan Efendi³², Kıryako Efendi³³, Kırkor Efendi³⁴, Gemlik eski tabibi Marko Kemal Efendi³⁵, Tamak Cezayirliyan Efendi³⁶, Şerafeddin Efendi³⁷, Mehmet Suat Efendi³⁸, Selahaddin Efendi³⁹, Boyabat kazası eski tabibi Mustafa Kamil Efendi⁴⁰ ve Samanto Efendi⁴¹ görev yapmıştır. Ancak Mehmet Suat Efendi, "muvaqqat-ı zatiyesi" alınmasına rağmen görev yerine gitmemiştir⁴².

Karamürsel tabipliğine Selahaddin Efendi ile yapılan "becayış"le atanan İzmit Gureba-i Müslimin Hastanesi tabiplerinden Ahmet Nahit Bey, görev yerine gitmediği için, görevine gitmesi amacıyla yazışmalar yapılmıştır. Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaretince Zabtiye Nezaretine gönderilen 15 Ağustos 1906 tarihli yazıda; Karamürsel tababetine tayin olunan ve 22 Temmuz 1906 tarihli yazı ile kendisine bildirilen Ahmet Nahit Bey'in he-

20 DH.MKT.,2131.16.1.

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi,Zabtiye Nezaretine (ZB), 40.23.1, 1 Eylül 1906.

22 ZB.,26.18.1, 10 Eylül 1906.

23 DH.MKT.,1787.49.1.

24 DH.MKT.,2055.86.1.

25 DH.MKT.,1936.82.1.

26 DH.MKT.,2059.23.1.

27 DH.MKT., 2462.87.1.

28 DH.MKT., 2398.23.1.

29 DH.MKT., 775.10.1, 8 Ekim 1903.

30 DH.MKT., 1691.26.1.

31 DH.MKT., 1936.82.1, 25 Mart 1892.

32 DH.MKT., 244.68.1, 2 Haziran 1894.

33 DH.MKT., 2370.21.1, 8 Temmuz 1900; DH.MKT., 2398.23.1, 1 Eylül 1900.

34 DH.MKT., 2549.45.1, 29 Ekim 1901.

35 DH.MKT., 2570.71.1, 23 Aralık 1901.

36 DH.MKT., 775.10.1, 8 Ekim 1903.

37 Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Taltifat (İ.TAL.), 388.16.1, 13 Mart 1906.

38 ZB., 40.23.1, 29 Ağustos 1906.

39 ZB., 26.18.1, 6 Eylül 1906.

40 DH.MKT.,1121.4.3, 30 Ekim 1906.

41 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezaretine İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM), 32.6.1, 4 Mayıs 1907.

42 ZB., 40.20.1.

nüz yerine gitmediği, İzmit Sancağı'ndan gelen 2 Ağustos 1906 tarihli yazıyla anlaşılması olduğundan Ahmet Nahit'in görev yerine gitmesinin sağlanması istenmiştir⁴³. Ancak 9 Eylül 1906 tarihli yazıda; becayışı Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından kabul edilmeyen Ahmet Nahit Efendi'nin görev yerinden ayrılmaması gerektiği bildirilmiştir⁴⁴.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Zabtiye Nezareti'ne gönderilen yazıda becayışın neden kabul edilmediği açıkça belirtilmiştir. 6 Eylül 1906 tarihli yazıda; Gureba-i Müslimin Hastanesi "muallim muavini" Ahmet Nahit Efendi'nin becayış isteği, görmekte olduğu eğitimin tamamlanmaması nedeniyle uygun görülmemiştir. Nahit Efendi, 7 aydan beri almakta olduğu ve süresi 1 yıl olan "tedavi-i bilmai" eğitimini bitirmemiştir⁴⁵. 26 Eylül 1906 tarihli yazıyla da durumun Ahmet Nahit Efendi'ye bildirilmesi istenmiştir⁴⁶.

Karamürsel belediye tabipliğinde yaşanan sorunlardan bir tanesi de; görevine gitmeyen ya da geç giden tabiplerle ilgilidir. Bu tabiplerden biri olan Mehmet Suat Efendi, "muvaffakat-ı zatiyesi" alınmasına rağmen görev yerine gitmemiştir. 29 Ağustos 1906 tarihli Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nden Zabtiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Karamürsel'e "muvaffakat-ı zatiyesi" üzerine atanan Mehmet Suat Efendi'nin görevine gitmesine dair 22 Temmuz 1906 ve 15 Ağustos 1906 tarihli yazılarla bildirilmesine rağmen kendisinin henüz görev yerine gitmediği, "şu sırada belediye tabibine şiddetle ihtiyaç" olduğundan bu defa da İzmit Mutasarrıflığı'ndan gelen yazı üzerine biran önce görev yerine gitmesinin temin edilmesi istenmiştir⁴⁷.

Osmanlı Devleti, tabipleri zorunlu hizmete göndermek için gitmediği takdirde okumalarına bedel olarak büyük bir meblağ istemektedir. Mecburi hizmet yükümlülüğünü yerine getirmeyen tabiplerin, tabip ve eczacılarla ilgili yönetmeliğin 10. Maddesi gereğince mecburi hizmet bedeli olarak 150 Osmanlı lirası ödemesi gerekmektedir⁴⁸. O dönem tabip maaşlarının aylık 6 lira olduğu düşünüldüğünde istenen paranın ne kadar büyük bir meblağ olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Tabip Mehmet Suat Efendi görevine gitmemesi karşılığında mecburi hizmet bedelini ödemesi gerekecektir. Nitekim Mehmet Suat Efendi de bu bedeli ödeyeceğini ifade etmiştir. Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nden Zabtiye Nezareti'ne gönderilen 20 Haziran 1907 tarihli yazıda; Mehmet Suat Efendi'nin "mecburi hizmet bedeli" olarak iki taksit olmak üzere "20 lirayı Osmanî"yi kendisinin doğrudan götürerek ödeyeceğine dair senet imzaladığı bildirilmiştir. Ancak, Suat Efendi senet imzalamasının üzerinden zaman geçmesine rağmen 20 lirayı hala ödememiş, ayrıca boş bulunan bir tabipliğe de atanmak için müracaat etmiştir. Bunun üzerine Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti, Mehmet Suat Efendi'nin mecburi hizmet borcunun ödenmesinin sağlanmasını istemiştir. Bu yazıya cevaben İstanbul Polis Müdürlüğü'nden gelen 3 Aralık 1907 tarihli yazıda; Mehmet Suat Efendi'nin mecburi hizmet bedelini ödemediği gibi, kefil göstermediği belirtilmiş, borcunu kendisinin ödeyeceğini bildirdiği ifade edilmiştir⁴⁹.

Karamürsel'de görevine gitmeyen tabipler olduğu gibi görevini büyük bir özveri ve başarı ile yapan tabipler de vardır. Karamürsel'de görev yapan Nazmi Efendi⁵⁰, Kivork Filipos Zirkyan Efendi⁵¹, Kiryako Efendi⁵² ve Şerafeddin Efendi⁵³ çeşitli rütbelerle ödüllendirilmişlerdir. Mustafa Kamil Efendi'ye de "rütbe-i saniye" verilmesi istenmiş ancak bu istek yönetmelik gereği kabul edilmemiştir.

Boyabat kazası idare heyetinden gelen 21 Mart 1907 tarihli yazıda; Boyabat kazası belediye tabibi iken Karamürsel kazası tabipliğine tayin olunan Mustafa Kamil Efendi'nin 12 senedir kullandığı rütbe-i salisesinin "hüsn-i hizmetlerinden dolayı" rütbe-i saniyeye tahvili istenmiştir⁵⁴. Ancak bu isteğe Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den gelen 30 Nisan 1907 tarihli cevapta kaza idare heyetinin kaza belediye tabipleri yönetmeliği gereği sadece "rütbe-i salise" ile taltif için teklifte bulunabileceği, "rütbe-i saniye" için "bazı hidemat-ı fevkalade" de bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca Mustafa Kamil Efendi'nin rütbe-i salise kaydının dahi olmadığı belirtilerek, Kamil Efendi'nin "henüz memuriyeti cedidesine muvasalat ve ifayı vazifeye mübaşeret" etmediğinden bahisle Dahiliye Nezareti'ne rütbenin verilemeyeceğini bildirmiştir⁵⁵.

Mustafa Kamil Efendi, Karamürsel'deki görevine gitmek üzere Boyabat'tan 2 Mart 1907 tarihinde İstanbul üzerinden Tekirdağ'a gitmek üzere Rusya şirketinin Sivastopol vapuru ile Sinop'tan hareket etmiştir⁵⁶.

43 ZB., 40.23.1.

44 ZB., 40.23.2, ZB., 346.22.1.

45 ZB., 26.18.1.

46 ZB., 26.24.1.

47 ZB., 40.23.1.

48 DH.MKT., 2246.91.01.

49 ZB., 40.48.1.

50 DH.MKT., 1715.120.1, 20 Ocak 1890.

51 DH.MKT., 244.68.1, 2 Haziran 1894.

52 DH.MKT., 2370.21.1, 8 Temmuz 1900; DH.MKT., 2398.23.1, 1 Eylül 1900.

53 İ.TAL., 388.16.1, 13 Mart 1906.

54 DH.MKT., 1154.27.4.

55 DH.MKT., 1154.27.4.

56 DH.MKT., 1154.27.6.

Sonuç

Karamürsel belediye tabipliğine yapılan tabip atamalarında ülkenin birçok yerinde olduğu gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların en başında yeterli tabip olmamasından dolayı tayinlerin yapılamaması gelmektedir. Mekteb-i Tibbiye-i Şahaneyi bitiren çok az sayıda tabibin ülkenin değişik yerlerinde görev almalarının istenmesi bu kişilerin sayısının yetersizliğinin yanında aldıkları maaşın da yetersizliğini gündeme getirmiştir. Yönetmelikler gereği her kazada bir tane tabip bulunması zorunludur. Ayrıca tabipler 600 kuruş maaştan 800, 1200 ve 2000 kuruş gibi değişik rakamlarla maaş almaktadır. Ancak tabiplerin büyük çoğunluğu 600 kuruş maaş almaktadır. Belediye tabiplerine ödenecek ücretler belediye gelirlerinden karşılandığı için pek çok yerde belediyeler maaş ödemekte zorluk çekmişlerdir.

Karamürsel'de de görev yapan tabiplere maaşların ödenmesinde zorluklar yaşanmıştır. Genel itibarıyla maaşlar ödenmiş ancak bazen maaşların ödenmesinde uzun gecikmeler olmuştur. Bu duruma rağmen Karamürsel'de görev yapan doktorlar özveriyle çalışmış, salgın hastalıklara karşı başarılı bir şekilde mücadele etmişlerdir. Karamürsel merkeze çok yakın ve gelişmiş bir bölge olmasına rağmen doktor eksikliği çeken yörelerden biri olmuştur. Buraya atanan doktorlar sanırım maaş azlığından ve maaşların ödenmesinde yaşanan sıkıntılardan dolayı becayış yoluyla da olsa buradan gitmek istemişlerdir. Aslında bu gitmek isteyenlerin sayısı gelmek isteyenlerden daha azdır. Karamürsel'e gelmek isteyen İzmit Gureba-i Müslimin Hastahanesi doktoru Ahmet Nahit Efendi'nin 7 aydan beri aldığı "tedavi-i bilmai" eğitimini tamamlamadığından dolayı bu becayış isteği uygun görülmemiştir.

Sonuç olarak Karamürsel belediye tabipliğinde yaşanan sıkıntılar sadece Karamürsel'e özgü bir sorun değildir. Mekteb-i Tibbiye-i Şahane mezunlarının sayılarının yeterli olmaması, mezun tabiplerden atandıkları yerlere gitmeyenlerin bulunması ve özellikle tabiplerin aldıkları maaşın yetersiz bulunması Osmanlı ülkesinin genelini ilgilendiren sorunlardan sadece bazılarıdır. Bu sorunlar sadece Osmanlı Devleti'ne de aittir. Bu sorunlar o günlerden bugünlere kadar pek çok defa yaşanmış, yazışmalarda dahi pek çok defa dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

İrade Taltifat (İ.TAL)

Zabtiye Nezareti (ZB)

Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname, **Düstur** (1290), Tertip I, C. 2. 814-816.

Basılmış eserler

Avcı, Alaettin, **Türkiye’de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi**, Ankara, 1963.

Aydın, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 15, Ankara 2004, s.185-207.

Ergin, Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye** 6. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 1995.

Kırımlioğlu, Nurdan, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Tıp Eğitimi ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Çabaları”, **Eskişehir Tıp Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp Tarihi ve Etik Dergisi**, C.1, Sayı 1, 2016, s.1-15.

KOYLU, ZAFER-DOĞAN, NİHAL, “BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ’NDE SITMA MÜCADELESİ VE BU AMAÇLA YAPILAN YASAL DÜZENLEMELER”, **TÜRKİYE PARAZİTOLOJİ DERGİSİ**, 34 (3), 2010, S.209-215.

RASİMOĞLU, CEREN GÜLSERİLİKAN, “TAŞRA’YI İYİLEŞTİRMEK: 19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA MEMLEKET HEKİMLERİ”, **MERSİN ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ LOKMAN HEKİM TIP TARİHİ VE FOLKLORİK TIP DERGİSİ**, 2013, 3(1), S.1-6.

SARI, NİL, “MEKTEB-İ TIBBİYE”, **DİA**, C.29, ANKARA, 2004, S.2-5.

ÖZTÜRK, HÜLYA-KARASU, CEZMI, “MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ADLİYE-İ ŞAHANE’NİN KURUCUSU CHARLES AMBROİSSE BERNARD’IN ESERLERİ VE OSMANLI’YA ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME”, **ADLİ TIP BÜLTENİ**, C.19, SAYI 3, ANKARA 2014, S.125-134.

Osmanlı İnşaat Alanında Yapım-Onarım Faaliyetleri: Kandıra Sultan Orhan Camii Örneği

Ekrem GÜRDAL *

Giriş

Osmanlı döneminde muhtelif amaçlara hizmet eden pek çok yapı meydana getirilmiştir. Bu eserler, her ne kadar özenle tasarlanıp inşa edilseler de, zamanla bazı onarımlar görmüşlerdir. Hatta onarılmayacak derecede harap olmuş yapıların gerekli hallerde yeniden inşası gündeme gelmektedir.¹ Yapıların gördüğü işlevin kesintiye uğratılmadan devam ettirilmesi sosyal hayat için oldukça kıymetli bir vazifedir. Binaenaleyh, Osmanlı Devleti bir taraftan yeni yapılar yaptığı gibi, diğer yandan eski yapıların korunmasına yönelik onarım faaliyetlerine devam etmiştir.

XI. asırdan XIV. asra kadar Türk yapıları, kendine mahsus evsaf ve şeraite sahiptir. Muayyen bir iklime görecüde getirilmiş, memleket malzemesiyle bina olunmuştur. Bu durum muhtelif ihtiyaçlara cevap veren cami, medrese, imaret, darüşşifa gibi Anadolu'nun bütün numuneleri için geçerlidir. Anadolu yapılarının tetkikinin içtimai tarih bakımından haiz olduğu ehemmiyet, bu kısa açıklamalarda da derhal görülür. Bir kere mazinin bize bırakmış olduğu her şeyin aynı dikkat ve alakaya layık olduğunu anlamak icap eder. Bazen öyle yapılar vardır ki, hakikaten eski tarihlere mensup bulunmakla beraber, ya zamanın fazla tahribatına maruz kaldıkları veyahut değersiz malzeme ile bina olundukları cihetle, pek büyük bir kıymeti arz etmedikleri düşünülebilir.² Bir milletin içtimai inkişafı için elzem olan şey, yeni eserlerin yapılması kadar, geçmiş nesillere ait eserlerin bakım ve onarımını yaparak yıkılıp toprağa karışmasını ve yok olmasını engellemektir.³

Bu çalışmadaki amacımız mevzubahis konulara dikkat çekebilmeğdir. Çalışma Osmanlı inşaat sektöründeki yapım-onarım çalışmalarına odaklanmaktadır. İlk olarak, Osmanlı inşaat sektöründe rol alan aktörler ve işlevleri ele alınmaktadır. Akabinde, inşaatlarda kullanılan bazı malzemelere değinildikten sonra, Kandıra Sultan Orhan Gazi Camii'sinin H.1304-1312/M.1886-1894 tarihleri arasında geçirmiş olduğu tamirata ait bazı bilgiler değerlendirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağında Yapım-Onarım Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin cihan imparatorluğu olmak için harcadığı çabaların başında sahip olduğu coğrafyada imar faaliyetlerine önem vermesi gelmektedir. Osmanlı imar faaliyetlerinin ilk Osmanlılar ile başladığı bilinmektedir. Osman Gazi'nin Karacahisar'da yaptırdığı camiden itibaren,⁴ devlet hizmetinde inşaat ustalarının istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Bilhassa Bursa'da arkasından Edirne'de girişilen yapım ve onarım hareketlerinde seçkin ve kalabalık bir inşaat kadrosunun çalıştığı şüphesiz olmakla birlikte, kaynak ve belgelerin yetersizliğinden dolayı, XV. yüzyılın ilk yarısında dahi, inşaat işleri için hususi bir teşkilat kurulup kurulmadığı kesin olarak bilinmemektedir.⁵

Osmanlılardaki imar ve inşa hareketlerini anlayabilmek için, öncelikle devlet yapısına bakmak ve bu yapı içinde imar faaliyetlerinin mali kaynaklarının nasıl ve kimler tarafından oluşturulduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Konumuz açısından önemli olan nokta, devlet bütçesinin durumu değil bu bütçeden imar çalışmalarına ne oranda harcama yapıldığıdır. XVI. ve XVII. yüzyıllara ait bazı bütçe çalışmalarında imara ait giderle-

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi. E-posta: egurdal@outlook.com

1 BOA. DH. MKT. 1504/69.

2 Cahit Çeçen, "Eski Eserlerimizin Tamirine Ait Bazı Düşünceler", *Arkitekt*, 4 (1959), s. 157.

3 Albert Gabriel, "Tarihî Türk Âbidelerinin Tâmiri ve İhyası", *Vakıflar Dergisi*, 1 (1938), s. 15.

4 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, İstanbul, 2011, s. 56.

5 Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, Ankara, 1963, s. 159.

rin devlet hazinesinden çıkmadığı gözlemlenmektedir.⁶ Osmanlı İmparatorluğu, günümüze kadar gelebilen sayısız yapıyı inşa ettiği gibi, bakım ve onarım işlemlerini de özenle gerçekleştirmiştir. Vakıf kurumu, gerek yeni yapıların oluşması, gerekse yapıların bakım ve onarımlarının yapılarak sürekliliğinin sağlanmasında etkin kurumdur.⁷ Bir malın sahibi tarafından dini, içtimai bir gayeyle ebediyen tahsisi, şeklinde özetlenebilecek hukuki bir işlemle kurulan ve hayır müessesesini ifade eden vakıf, gerek yapıların oluşması, gerekse yaşamlarını sürdürmesi için yarattığı ve kendi kendini yenileyen kaynaklarla, mimarlık tarihinin en etkin ve olumlu kuruluşlarının başında gelir.⁸ Yapım onarım faaliyetlerinde genellikle üç maddi kaynak bulunmaktadır. Bunların en etkin olanı vakıf kaynaklarıdır. Diğerleri hazine kaynaklarıdır ki, genellikle savunma yapıları ile sarayların onarımlarında, olağandışı durumlarda (deprem, yangın, vb.) ve bir vakfın kaynağının kalmaması halinde destekleyici olarak kullanılmaktadır. Son kaynak ise kişisel yatırımlardır.⁹ Oluşturulan bu sermaye sistemi ile yapıların, bakımını ve onarımını sağlanmaktadır. Bu sayede devlet hazineden çıkması muhtemel bir kısım meblağın sarfiyatını engellemektedir.¹⁰ Ancak şurası bir gerçektir ki, gerek yeni yapı gerekse onarım alanına en büyük katkıyı sağlayan vakıflar, devletin kişilere muhtelif biçimlerde tahsis ettiği arazi gelirleriyle oluşmaktadır.¹¹ Bugün çeşitli arşivlerde bulunan belgeler, devlet düzeninin tipik göstergeleridir. Bu belgelere dayanarak Osmanlı İmparatorluğunun klasik çağındaki onarım uygulamalarının belli kurallara dayandığı ve vakıf kurumunun bu uygulamalarda etkin bir rol üstlendiği söylenebilir.¹²

Osmanlı imar örgütlenmesinin tam olarak ne zaman şekillendiği bilinmemekle birlikte klasik devirde imar faaliyetlerinin belli bir örgütlenme ile gerçekleştirildiği aşikârdır. Osmanlı müesseselerinin tam anlamıyla olgunlaştığı II. Mehmed zamanında şaşılacak bir hızla imar faaliyetine girilmiştir.¹³ İşte bu dönemde yapım onarım faaliyetlerinin kurumsal bir yapıya kavuştuğu söylenebilir. Anonim Tevârih-i Ali Osman'a göre II. Mehmed, fetihten sonra İstanbul'daki binalara duyduğu alakadan ötürü bu yapılar hakkında bilgi sahibi olmak için muhtelif kesimlerden uzmanları İstanbul'a çağırılmıştır.¹⁴ II. Mehmed, şehrin ilk komutanı olan Karışdırın Süleyman Bey'e¹⁵ subaşılık ve Hızır Bey'e¹⁶ kadılık görevini tevdi ederek surların tamiri için gerekli işçileri aileleriyle birlikte yakın eyaletlerden İstanbul'a getirme emrini vermiştir.¹⁷ Binaenaleyh, Karadeniz kıyılarındaki şehirlerden beş bin kadar aile İstanbul'a getirilmiştir.¹⁸ Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'daki anlatıma göre bu devirde inşaat alanındaki durum şu şekildedir;

"Ol zamânda zulm ile binâ yapdurmazlardı. Cümle ücret ile işledürlerdi. Şimdiki zamânda bir binâ yapdurmaları olsalar illerden ve şehirlerden akça değüştürüp hem bennâyı hem ırgadı dahi ilden çıkarup sürerler. Anda varanların dahi biri bennâ şâkirdi olup gitmez. Bennâya ve ırgada üçer aylık diyü harclık virürler. Biş altı ay işledürler. Andan akçayı ilden zulm ile çıkaralar. Bennâ ve ırgad zulm ile sürile. Acep sonra gine âdemler gönderüp teftî itdükleri nice maldur. Belki nicesi harc olmayup gine hazîneye dahi gele. Emîn'e, yazıcısına dürlü dürlü teftişler iderler, hesâblara çekerler."¹⁹

İlk devirlerde, Osmanlı imar örgütlenmesinin belli bir düzen ile yürütüldüğü anlaşılmasına rağmen, klasik devir mimari kurumlarının başında gelen hassa mimarlar ocağının en erken kayıtları 1512 yılına ait bir belgede geçmektedir.²⁰ Hassa mimarlar ocağı, Osmanlı saray örgütünden şehreminliğine bağlıdır. Şehreminlerinin görevleri arasında, devlete ait yapım onarım faaliyetleri de bulunmaktadır. Şehreminleri de hassa baş mimarının denetimi altında bir fen heyeti teşkil ederek bu görevi yerine getirmektedir.²¹ Bu heyet işçi ve malzeme tedarikini yapmakla yükümlüdür. Şehreminleri genellikle teknik konulara karışmadan malzemenin karşılanması, ücretlerin ödenmesi ve muhasebe gibi işleri yürütmekle yetinmektedir.²² Ocağın içerisinde hassa mimarlar kethüdası, kalem katibi, mimarlar, minareciler, mermerciler, taşçılar, sıvacılar,

6 Cemaat-i Mimaran üyelerinin yevmiyeleri haricinde imar çalışmaları için özel bir harcamaya rastlanılmamıştır bkz. Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, İstanbul, 1953, s. 251-329.

7 Örneğin Alman seyyah Salomon Schwigger'in deyişiyle: "Bu ülkenin insanları çok sade ve basit evlerle yetiniyorlar da, ibadet evi, okul gibi vakıf binalarının çok gösterişli olmasına önem veriyorlar ve bu uğurda hiçbir masraftan kaçınıyorlar.", Salomon Schwigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2014, s. 133.

8 Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, C. XLII, Ankara, 2012, s. 475.

9 Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı Ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985, s. 325-359.

10 Osman Ergin, *Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul, 1936, s. 47.

11 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluşu Ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (1963), s. 240.

12 Emre Madran, "Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi- I", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, XVI (1996), s. 60.

13 Josef Von Karabacek, *Abendländische Künstler zu Konstantinopel im XV. und XVI. Jahrhundert*, Wien, 1918, s. 2, Cevad Memduh Altar, "Osman Oğullarının İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kaynaklarındaki Tezatlara", *Millîyetler Arası I. Türk Sanatları Kongresi (14-24 Ekim 1959 Ankara)*, Ankara, 1962, s. 17-25.

14 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Neşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat, İstanbul, 1992, s. 78.

15 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokana, İstanbul, 2012, s. 271.

16 Halil İnalçık, "İstanbul", *DİA*, C. XXIII, Ankara, 2001, s. 221.

17 Halil İnalçık, *The Survey Of İstanbul 1455*, İstanbul, 2012, s. 8.

18 Âşikpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul, 1332, s. 142-143., Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, İstanbul, 2011, s. 5, Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. I, İstanbul, 2009, s. 54.

19 *Anonim Tevârih-i...*, s. 102.

20 Cemaat-i Mimaran olarak zikredilenlerin yedi kişiden oluştuğu belirtilmektedir bkz. Rifki Melûl Meriç, "Bayezid Câmii Mimârı II. Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları", *Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, C. II Ankara, 1957, s. 70.

21 Bu heyette şehremininin sorumluluğu altında hassa baş mimarının başkanlık ettiği su yolu nazırı, İstanbul ağası, kireççi başı, ambar müdürü, ambar katibi, mimar-ı sani, tamirat müdürü bulunmaktadır bkz. Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul, 1977, s. 14.

22 Refik, *Türk Mimarları*, s. 13-14.

neccarlar, nakkaşlar, ve gerektiğinde duvarcılar, kireççiler, demirciler ve kurşuncular bulunmaktadır.²³ Yapıların planlarını, malzeme kalitesini vs. kontrol eden yetkili merci hassa mimarlar ocağıdır. Ocağın başlıca görevleri inşaatların planlarını yapmak, keşif defterlerini hazırlamak ve sefer zamanı yapım onarım hizmetlerini yürütmektir.²⁴

Büyük bir inşaat yapılacağı veya mühim bir kale tamir edileceği zaman, devlet bu işleri mutlaka bir mimarbaşya havale etmektedir. Mimarbaşı plan ve projelerini hükümdara sunup müsaade aldıktan sonra işe başlamaktadır. Hemen hemen her büyük inşaat için yine padişah tarafından bir bina emini tayin olunmaktadır. Bina emini binanın para ve hesap işlerine bakmakta, sanat ve teknik yönlerine müdahale etmemektedir. Bu itibarla bina eminlerini inşaat masraflarının hesabını tutan, her çeşit yapı malzemesini alan, usta, amele ve diğer bütün sanatkârların ücretlerine bakan güvenilir kimseler olarak değerlendirmek yerinde olur.²⁵ Bina eminlerine mimarlar kadar ehemmiyet verildiği için bu vazife pek kıymetli bir memuriyet olarak görülmektedir.²⁶ Bina eminleri genellikle devletin önemli bir kurumunda vazifeli, mimarbaşı ya da defterdarın önerdiği kimselerden seçilmektedir.²⁷ Maddi konularda bir ihtilaf çıkması durumunda bina eminleri hesap vermekle yükümlüdür. Mimarlar parasal konulardan mesul tutulmamaktadır.²⁸ İlaveten, yapıların rutin bakımları için görevlendirilmiş meremmetçiler bulunmaktadır. Bunlar görevli oldukları yapıların bakımı ve tamirini yapmalarına karşılık avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiden muafıdır. Bu bakımdan meremmetçilik, rağbet görmüş olan bir meslek halini almıştır. Ancak vergi muafiyeti büyük bir avantaj gibi görülüp meremmetçilerin sayısının artmasına binaen vergi muafiyeti uygulaması 1833 yılında kaldırılmıştır.²⁹

Hassa mimarlar ocağında, ülkedeki, mimar, kalfa ve diğer inşaat ustalarının defterleri düzenlenmektedir. Gerektiğinde mimarbaşyanın girişimleri ile bunlar inşaatlara celb edilmektedir. Mimarbaşyanın, kendilerine tabi ustaların isim ve ihtisaslarının kayıtlı bulunduğu defterden faydalanarak, ihtiyaç halinde muayyen adet ve vasıftaki işçiyi, çok defa isim zikretmek suretiyle istemesi, örgütlenmenin yapısını göstermesi bakımından önemlidir. İnşaatlarda çalıştırılacak ustalar İstanbul'dan temin edildiği gibi, ihtiyaç halinde taşradan da getirilmektedir. Miri inşaatlarda genellikle amele ihtiyacı acemi oğlanları veya Rumeli yürükleri ile karşılanmaktadır. Bunlar ayrıca civar mahallerden taş, kum, kereste gibi malzemelerin sevkiyatında kullanılmakta ve bu iş için kendilerine ücret ödenmektedir.³⁰

Devlete ait resmi inşaat işlerinin yanında, vakıf yapılarının yapım onarım işleri de hassa mimarlar ocağı tarafından yürütülmektedir. Filhakika, vakıflarda suistimallerin önüne geçmek için, vakıf mütevellileri tarafından yaptırılacak çeşitli inşaat ve tamiratın hassa mimarlarınca keşif ve kabul edilmesi usulendirir. Ayrıca, Hıristiyan, Yahudi, Ermeni veya Rumların yeni yapı inşasında ya da ellerinde bulunan yapıların onarımı gerektiğinde, mütevellî heyetlerinin devletten müsaade almaları da şart koşulmuştur.³¹ Bundan başka, müsaade dışında herhangi bir ilave yapıp yapılmadığını tespit etmek için, onarımın akabinde son bir keşif daha yapılmaktadır.³² Şahısların özel yapılarının da hassa mimarlarının onayı ile yürütüldüğü görülmektedir. Hassa mimarları bu nevi özel inşaatları kontrol ve nizama aykırı olanlarını yıktırmak yetkisine sahiptir.³³

Osmanlı İmparatorluğu'nda hassa baş mimarı, bütün yapı örgütünün usta ve işçilerinin başı olup, imar denetimini yürüten en yüksek amirdir. Uzmanlığından dolayı, yapım onarım faaliyetlerinde hiyerarşisinin en tepesindedir.³⁴ XVII. yüzyıl ortalarına kadar hassa baş mimarlığı görevi kayd-ı hayat şartıyla tevcih edilmektedir.³⁵ İstanbul'da veya eyaletlerde, inşaat alanında çalışacak usta ve kalfalar hassa baş mimarından bir ehliyet belgesi almak zorundadır. Belgesi olmayan usta ve kalfaların faaliyet göstermesi yasaktır.³⁶ Hassa mimarlar ocağının faaliyetleri, elit bir sınıfın gösteriş tüketimine göre değil, feodal toplumun konut, ulaşım yapıları, genel yapılar gibi her türlü gereksinimlerinin yapım ve onarımına yöneliktir.³⁷ Hassa baş mimarı, planının çizilmesinden inşaatın bitimine kadar işin her safhasında kontrol etmek ve direktif vermek hakkına sahiptir. Ancak, bu yetkisine bakılarak yapılan bütün inşaatı onun eseri olarak kabul etmenin doğru olmadığını söylemek gerekir.

23 Orhan Erdenen, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları Ve Teşkilâtları", *Mimarlık*, XXVII/1 (1966), s. 18.

24 Refik, *Türk Mimarları*, s. 14-16.

25 Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı Hassa Başmimarı Mehmet Tahir Ağa Hayatı Ve Meslekî Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VII/10 (1954), s. 164-165.

26 Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1983, s. 249, Cevdet Küçük, "Bina Emini", *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992, s. 179.

27 Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plân Ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara, 2000, s. 81-82.

28 Saî Çelebi, *Tezkiretü'l Bünyân*, Haz. Sadık Erdem, İstanbul, 1988, s. 72.

29 A. Şevki Duymaz, "II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta, 2003, s. 13-14.

30 Ekrem Gürdal, "XVIII. Yüzyıl ve Sonrasında Karamürsel İskelesi'nin Osmanlı Deniz Faaliyetlerindeki Yeri", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, C. I, Kocaeli, 2016, s. 548.

31 BOA, C. DH. 239/11942.

32 Hatta İslahat Fermanı'ndan sonraki on yıllık bir süre için gayrimüslimlerin tamir veya yeniden inşa ettirdikleri eserlerin istatistiğinin tutulduğu görülmektedir. Bkz. BOA, C. DH. 235/11726.

33 Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa...", s. 168-171.

34 İlber Ortaylı, "Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar", *Mimarlık*, CXLVIII/3 (1976), s. 56.

35 Şerafetiin Turan, "Mimarbaşı", *DİA*, C. XXX, Ankara, 2005, s. 90.

36 İlber Ortaylı, "Eski Türk Şehirlerinde Yapı İşlerinin Fonksiyonel Düzenleniş ve Yapı Örgütü", *Mimarlık*, CXXIX/7 (1974), s. 15.

37 Ortaylı, "Eski Türk...", s. 11.

İnşaat süreçleri incelendiğinde, işlemlerin büyük bir düzen içinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu işlemlerin büyük bir bölümü, yerel ölçekte ve yerel sorumlular tarafından gerçekleştirilmekteyse de, merkezi yönetim organları, başta divan olmak üzere, her aşamada bilgilendirilmekte ve gerekli izinlerin alınmasından sonra uygulamaya geçilebilmektedir.³⁸ Örneğin, bu süreç Koçi Bey Risalesi'nde şöyle yer almaktadır;

"Yapılar lazım gelse saray ağasına haber gönderip filan nesneyi yaptırın deyu emredersiniz. Saray ağası dahi şehremini çağırıp saâdetlü padişah bir oda yapılınsın deyu emretti, var veziriâzama söyle der. Şehremini varıp veziriâzama der ki saâdetlü padişah yapı emretmiş dedikte veziriâzam dahi emir padişahımın, var imdi ne lazım ise mimar ağa ile görüş, ne kadar harc olursa divandan verilsin der. Saray ağası şehremini üzerine nâzırdır, eli altında nefer gibidir."³⁹

Bu dönemde, bir inşaat süreci izlendiğinde, kuralları belirli, hiyerarşik bir yapıya sahip, her aşaması kolaylıkla izlenebilen, bir düzenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Onarım isteğinin oluşması ile başlayan bu süreç, yerel şer'î makamlarca onarım kararının alınması, merkez organlarınca bu kararın onaylanması ve bu karara bağlı keşif, onarım raporu ve projelerinin hazırlanmasıyla devam etmektedir. Padişahlar büyük bir inşaat projesini hayata geçirmeden önce yapı hakkındaki çizim, plan, maket ve sair çalışmaları, görmek istemektedir.⁴⁰ Şenliklerde veya düğünlerde ordu alayı denilen esnaf geçitleri tertip edilmektedir. Her esnaf sınıfı türlü kıyafetlerde ve hünerlerini, marifetlerini, sanatlarını padişahın ve halkın önünden geçtikleri törende sergilemektedir. Bazı bina maketlerinin bu törenlerde teşhir edildiği bilinmektedir.⁴¹ Osmanlı yapım onarım faaliyetlerini betimlemek için XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarını ziyaret eden Alman seyyah Salomon Schweigger'in anlatımına göz atmak faydalı olacaktır. Schweigger'e göre;

"Zenginler kireç ve taş kullanılarak yapılmış geniş ve yüksek binalarda yaşasalar bile, bunlar Almanya'daki evlere benzemezler. Çünkü Türk ve Yunanlı inşaat ustaları Alman ve İtalyan ustaları gibi sanatlarında bilgi ve beceri sahibi değildirlir. Çalışırken etraflarına öylesine zarar verir ve kirlendirir ki, onları seyretmek bile insanı rahatsız eder. Ayrıca inşaat kerestesi, duvar taşı, kireç ve diğer yapı malzemeleri kıttır. Nakliye bakımından da sıkıntı çekerler, çünkü bütün taşları bir yerden bir yere götürmek için katırların sırtlarına yüklerler. Oysa yüz katırın taşıyacağı yük, iki araba ile rahatça nakledilebilir. Tüm bu nedenlerden ötürü evler çok pahalıdır. Bizim ülkemizde 200 veya 300 düka değerindeki bir ev, Konstantinopolis'te 1000 düka ya da daha fazlaya mal olur. Evlerin içinde hiç çam tahtası görmedim; her şey için kayın ağacı kullanılır. Damlar önce tahta ile örtülür, onun üzerine de oluk biçiminde kiremitler döşenir. Binanın damdan da ışık alması sağlanır. Bu amaçla damda bir kafanın sığacağı boyda delikler açılır ve buradan yağmurun içeri girmesini önlemek için üzerleri tıpkı bir takkeye benzeyen, camdan yapılmış, içi oyuk kapaklarla kapatılır. Türkler genelde küçük mekânlarla yetinirler, çünkü at dışında başka hayvanları yoktur, ev eşyaları da azdır."⁴² Bu kısımda kullanmış olduğu bazı cümlelerinden ön yargılı olduğu veya genel kanılara vardığı düşünülebilir. Örneğin, selatin camileri anlatırken kullandığı şu ifadeler; "Bütün bu binalar, kesme taştan yapılmıştır ve duvarları öyle ustalıklarla örülmüştür ki, insanda taşların yan yana ve üst üste oturtulmuş olmayıp tek parça halinde bir madenden dökülmüş veya yerden bitmiş olduğu izlenimini uyandırır. Taşların birleşme yerleri bile belli değildir."⁴³ daha önce söyledikleri ile tenakuz içerisindedir. Ancak buna rağmen, klasik devir Osmanlı inşaat alanı hakkında verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Yapım-Onarım Faaliyetleri

Klasik devrin sonu ile birlikte devlet her alanda yeniden yapılanma yoluna girmiştir. İmparatorluğun merkez teşkilatını yeniden düzenleyen II. Mahmud, şehreminliği⁴⁴ ile mimarbaşılık vazifelerinin birbirine karıştığını, gerçekte şehremanetin müstakil bir memuriyeti gerektirecek kadar işi bulunmadığını ve şehreminlerin fenni mimariye vâkıf olmamalarından ötürü bütün inşaat işlerinin mimar kökenli kişiler marifetiyle yapılmakta olduğunu gerekçe göstererek, 1831'de bu iki memuriyetin birleştirilmesini uygun görmüştür.⁴⁵ II. Mahmud tarafından 1831 yılında hassa mimarlar ocağı kaldırılıp yerine Ebniye Müdürlüğü'nün kurulmasıyla Osmanlı imar sisteminde farklı bir evreye geçilmiştir.⁴⁶ Ebniye Müdürlüğü 8 Mart 1849'da Nafia Nezaretine bağlanmış ve ismi de Ebniye Muavinliği'ne dönüştürülmüştür. Bu değişimin amacı, müdürlüğün inşa çalışma-

38 İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul, 2017, s. 58-59.

39 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. A. Kemali Aksüt, İstanbul, 1939, s. 116.

40 Güllü Necipoğlu Kafadar, "Plans and Models in 15th- and 16th - Century Otoman Architectural Practice", *Journals of the Society of Architectural Historians*, 45/3 (1986), s. 224-243, Orhan Erdenen, "Eski Yapılarımızda Plan Meselesi", *Mimarlık*, XXVI/12 (1965), s. 19-23.

41 Seyyid Vehbi, *Sümmâme (Üçüncü Ahmedin Oğullarının Sünnet Düğünü)*, Haz. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul, 1939, s. 11.

42 Schweigger, *Sultanlar Kentine...*, s. 131-132.

43 Schweigger, *Sultanlar Kentine...*, s. 133.

44 II. Mehmed'in kanunnamelerinde ilk defa ismine rastladığımız şehreminliği, binaların yapımı ve onarımı, malzeme temini gibi işlerden sorumlu görevlidir bkz. Ali Akyıldız, "Şehremini", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 459-461.

45 BOA. C. SM. 57/2860, Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa...", s. 178.

46 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. I, İstanbul, 1883, s. 980-982, 1365. İsmail Hakkı Unuzçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 2014, s. 363.

ları ile nezaretin görevleri arasında bulunan imar faaliyetlerinin koordineli olarak yürütülmesini sağlamaktır. 16 Nisan 1852'de Ebniye Muavinliği kaldırılmıştır. 1831'de Hassa Mimarlar Ocağı kaldırılıp yerine Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulduğunda, Topkapı sarayındaki tamirat anbarının yerine yapıların bakımlarını üstlenecek Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü adı ile yeni bir birim oluşturulmuştur. 1861 yılına kadar görevini sürdüren birim bu tarihten sonra Ebniye-i Seniyye İdaresi adını almıştır.⁴⁷ Hazine-i Hassa Nezaretine bağlı olarak çalışan Ebniye-i Seniyye İdaresi'nin görevi ise, padişahın iradesi ile yapılması istenen her türlü binaların inşası ile saray ve kasırların bakım ve onarımını gerçekleştirmektir.⁴⁸ İmparatorluğun sonuna kadar varlığını koruyan Ebniye-i Seniyye İdaresi, 17 Haziran 1920 tarihli bir kararname ile maliyeye bağlanmıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde 1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin bünyesinde, vakıf yapılarının onarım işlerini yürütmek üzere Evkaf Tamirat Müdürlüğü adında bir birim daha bulunmaktadır. Evkaf Tamirat Müdürlüğü'nün kuruluşundan önce, vakıf yapılarının inşaa ve tamiratına yönelik hükümler vakfiyelerde yer alır ve her vakıf kendi gelirleriyle bu tamiratları gerçekleştirmektedir.⁴⁹

1848 ve 1864 yıllarında yayınlanan ve kentleşme düzenine ilişkin ilk yasal düzenlemeler olan ebniye nizamnamelerinde, yapıların onarımına yönelik bazı hükümler vardır. 1877 yılında yayınlanan Ebniye-i Emiriye ve Vakfiye-i İnşaat ve Tamirat hakkındaki nizamnamede 1923 yılında küçük bir değişiklik yapılmış ve Bayındırlık İşleri Genel Şartnamesi'nin yürürlüğe girdiği 1936 tarihine kadar, kamu ve vakıf yapılarının inşaat ve onarımları için kullanılmıştır. Yirmi üç maddeden oluşan bu nizamname, yapıların inşaat ve onarımlarının ilk keşiflerinin hazırlanma yöntemleri, hazırlayanların nitelikleri, ihale usulleri, ikinci keşif hazırlama yöntemleri, değişik keşif bedellerine göre ihaleye yetkili makamın belirlenmesi gibi hususlar içerir.⁵⁰

Yapım ve onarım faaliyetlerinde bir süredir devam eden dönüşüm, kural ve kaidelere oturtulmaya çalışılmıştır. Ebniye Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte yapım onarım faaliyetleri ihale usulü ile yaptırılmaya başlanmıştır. İnşaat ihaleleri eksiltme (münakasa)⁵¹ yapılarak en az fiyat veren talipliye devredilmektedir.⁵² Üstlenici olarak genellikle Rumlar ve Ermeniler inşaat sektöründe etkili bir konumda bulunmaktadır. İnşaatlara gerekli olan malzemelerin tedarik işleri büyük oranda bu grupların eliyle gerçekleştirilmektedir.⁵³ Bir zamanlar bina eminleri vasıtasıyla çözülen yapı finansmanları, Tanzimat dönemi ile birlikte büyük ölçüde tüccar, banker ve sarraflar eliyle temin edilir hale gelmiştir. Hızla zenginleşen bu gruplar devlete finansman sağlayarak saray, kasır, köşk ve sair yapıların inşasına ve onarımına olanak sağlamaktadır.⁵⁴

Devlet tarafından güvenilir şahıslara emanet usulü ile inşaat işlerin tevdi edildiği sık görülen bir durumdur. Emanet usulünde, özellikle XX. yüzyılda genellikle müteahhitliğe talip çıkmadığı zamanlarda, inşaatın güvenilir kimselere havale edildiği görülmektedir. Emanet usulünde inşaat, keşiflerle belirlenen bir masraf karşılığında memurlar aracılığıyla yürütülmektedir.⁵⁵

Tamamlanan inşaat eğer maktûan⁵⁶ icra olunmuş ise, inşa ve tamirlerde bir eksiklik görüldüğü takdirde uygun bir süre içinde müteahhit tarafından düzeltilmesi istenmektedir. Noksanın ıslahı mümkün olmadığı durumlarda o kısma ait masraflar ödenecek miktardan indirilir ve bununla da yetinilmeyip beşte birlik bir cezai işlem de uygulanmaktadır. Her ne şekilde olursa olsun, işi noksan icra ederek ilk keşif haricinde bir iş yaptığı ortaya çıkar da müteahhit hatasız olduğunu kanıtlayamaz ise kesinlikle ihale iptal edilmektedir. Emaneten inşa ve tamir olunan binalarda görülecek noksanlar ise kalfasına tazmin ettirililmektedir. İnşaatın sağlamlığı, isteğe ve keşfine uygun olduğu son keşif ile ortaya çıktığında, keşif haricindeki yüzde beşe kadar olan masraflar olağan üstü durumlar hariç kabul edilmektedir. İlk keşifte yapılacak masrafın tespitine karşılık son keşifte bu meblağın beklenenden çok daha fazla çıkması halinde ise, kalfalar tarafından yapılan inşaat tetkik edilerek bir rapor halinde Hazine-i Hassa Nezaretine sunulmaktadır. Beklenenden fazla harcamalardan kalfa sorumlu tutulmaktadır.⁵⁷

Her kalfa veya müteahhit, sorumluluğundaki inşaatların halihazırdaki durumlarını yazın nisan, haziran ve ağustos aylarında, kışın ise ekim, kasım, aralık, ocak, şubat, mart aylarında kontrol etmektedir. Binalarda zamanla oluşabilecek hasarlar iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki kurşun, kiremit, pencere, çerçevelerden binaya girebilecek su yerleri, saçak ve kurşunların taş, sıva veya boyalarının bozulması gibi kısa zamanda büyük tahribata yol açabilecek, dolayısıyla acil olarak tamir edilmesi gereken hasarlardır. Diğeri ise bina içinde onarımı geciktirilse dahi binayı herhangi bir tehlikeye maruz bırakmayacak durumlardır. Buna göre sorumlu

47 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlılar", *DA*, C. XXXIII, Ankara, 2007, s. 581

48 Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. 76.

49 Selman Can, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı", *Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi*, 12 (2007), s. 106-110.

50 Madran, "Cumhuriyetin İlk Otuz...", s. 62.

51 İhalelerde en fazla uygulanan usullerden olan münakasa devlet tarafından alınacak bir malın veyahut yaptırılacak bir işin indirime tabi tutulması işlemidir. Münakasa biri zarfla ile kapalı diğeri açık indirme şeklinde iki çeşit yapılmaktadır. Münakasa edilen şey en çok indirim yapana ihale edilmektedir bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1993, s. 616.

52 Oya Şenyurt, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, İstanbul, 2011, s. 117.

53 Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri Ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, İstanbul, 2010, s. 12.

54 Şenyurt, *Osmanlı Mimarlık...*, s. 161.

55 Şenyurt, *Osmanlı Mimarlık...*, s. 128.

56 Değeri önceden belirlenmiş, pazarlıksız, götürü yapılan iş bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2006, s. 576.

57 Arzu T. Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 16 (1998), s. 115-116.

oldukları inşaatların, dikkatli bir şekilde incelemelerini yapan kalfa ve müteahhitler, tamire ihtiyaç hissedilen yerleri tespit ederek bir keşif defteri ile, Ebniye-i Seniyye Anbarı Müdüriyeti'ne göndermektedir.⁵⁸

Bir binada yukarıda zikredilen iki tür hasarın ikisi de varsa, her biri için ayrı keşif defteri düzenlenmektedir. Tamiratın yapılmasında acil bir durum olup olmadığı da ayrıca belirtilmektedir. Yapılan kontrol neticesinde tamire muhtaç bir yerin olmadığı tespit edildiğinde ise, yine bir rapor düzenlenerek kayıt altına alınmaktadır. İnceleme sırasında binalardan tamire muhtaç olanlar için harcanması gereken akçenin hakiki ihtiyaç nispetinde olmasına ve onarımın gereksiz şekilde geniş tutulmamasına kalfa ve müteahhitler tarafından özen gösterilmektedir. Görevli kalfa ve işçilere, inşaatlara gitmek üzere binecekleri kayak, araba gibi ulaşım araçlarının ücretleri de keşif bedellerine dahil edilmektedir.⁵⁹

İnşaat veya tamiratın kaç mal olacağını gösteren keşif defterleri, mimarbaşı tarafından bir defter halinde defterdarlığa sunulmaktadır. Bu defterler ilgili makamlarca tetkik edilip inşaat için lüzumlu paranın nereden verileceği tespit edilir ve vaziyet bir telhisle veziriazama arz edilerek buyrulduzu alınmaktadır. Böylece tasdik ve kabul edilmiş olan keşif defterleri, inşaat süresince ve bitiminden sonra da gerekli kontrolleri yapmak amacıyla baş muhasebe kalemine kaydedilmektedir. Keşif bedelleri tamamıyla teknik bir mesele olduğu halde, netice itibarıyla paraya ve hazineye taallük ettiğinden, Osmanlı maliyesinin bu konuda titiz davrandığı anlaşılmaktadır.⁶⁰ Hatta bazı durumlarda keşif bedelleri toplu olarak ödenmez, inşaata başlanması için uygun görülen bir miktar para verilir ve inşaat ilerledikçe, peyderpey ödenir.⁶¹ Yapılacak olan keşiflerde, onarımın hemen başlayacağı kabul edilmektedir. Onarımın geç başlaması halinde maliyetin daha da artacağı öngörülmektedir. Maliyeti önceden keşfetmek zor olduğu durumlarda inşaatın ilk etapta küçük bir bölümü yapılmaktadır.⁶² Bugün Mekke'de Kabe'nin etrafını çeviren revakların kubbeleri bu usul üzerine yapılmıştır. Öncelikle kubbelerin birkaçı yapılarak, 400-500 adet kubbenin toplam maliyeti hesaplanmıştır.⁶³

İlk keşiften sonra binaların inşa veya onarımına geçilmektedir. Emaneten veya maktûan yapılan inşaat, kalfasının nezaretinde gerçekleştirilmektedir. Emanet usulüyle tamir veya inşa olunan her binada bir mutemet bulunmaktadır. Mutemet binaya getirilen eşyanın cinsi ve miktarıyla işçilerin isimleri ve yevmiyelerini ihtiva eden bilgileri, Ebniye Anbarı'ndan verilecek tasdikli deftere günü gününe kaydetmektedir. Gün sonunda kalfa ve mutemet müşterek olarak bu kısmı mühürlemektedir. Binanın tamamlanmasından sonra bu defter anbara teslim edilmektedir. Belirtilen defteri tutmayan veya tutup da eşya ve yevmiyeyi günü gününe kaydetmeyen ve kalfaya mühürletmeyen mutemedin bir aylık maaşı kesilip, hatta icabında görevine son verilmektedir. Keşfi mucibince tamir veya inşasına başlanan binanın herhangi bir kısmının değiştirilebilmesi için hazine tarafından resmi bir evrak verilmesi gerekmektedir. Keşfe gerek olmayan ve üç yüz kuruşa kadar bir bedelle yapılması mümkün olan küçük tamiratlar için istenilen malzeme, o mahallin kalfası tarafından bir pusulaya yazılıp altı mühürlendikten sonra, Anbar Müdüriyeti'nden onayı alınıp, satın alınarak yerine ulaştırılmaktadır. Malzeme uygun olmadığı takdirde hemen iade edilmekte ve bu durum Ebniye-i Seniyye Anbarı'na bildirilmektedir. Binaların emaneten veya maktûan tamirine başlanmasından sonra, ilk keşfin neticesi dışında bir durum ortaya çıkması halinde kalfa veya müteahhit bu konuda hemen bir rapor hazırlamaktadır. Rapor, müdür tarafından incelendikten sonra Hazine-i Hassa Heyeti idaresine takdim edilmekte ve heyet tarafından resmi izin alınmadıkça onarım yapılmamaktadır. Maktûan inşa veya tamir olunan binanın, keşfine uygun olmayan bir şekilde yapıldığı tespit edildiğinde, inşaatın tatili istenmektedir.⁶⁴

İnşaatlarda Kullanılan Başlıca Malzemeler

Devletlerin vatandaşlarına sunmuş olduğu hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde büyük öneme haiz olan kamu binalarının yapım ve onarımı devlet yatırımları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu yapılar devlet ve vatandaşlar birbirleriyle iletişime geçtikleri yerlerdir. Bina yapım ve onarım faaliyetlerinde cami, mes-cid gibi halkın geniş kalabalıklar ile istifade edebildiği mekanlara ehemmiyet verilmektedir. Yapılan eserler imparatorluğun üst düzey yetkilileri dahil olmak üzere halk nezdinde meşruiyeti sağlamak adına oldukça önemlidir. Nitekim, Gelibolulu Mustafa Ali, Kanunî'nin bir yeri fethettikten sonra oraya yaptığı eserleri onun büyüklüğünün ve devletin ihtişamının bir göstergesi olarak değerlendirmektedir.⁶⁵ Bu yüzden saray ve cami gibi seçkin yapıların, tamire muhtaç olan yerlerinin aslına uygun olarak yapılmalarına özen gösterilmektedir. Nitekim bu yerler vaktiyle ne şekilde yapılmış ve hangi tür malzeme kullanılmış ise, tamir ve onarımında yine aynı malzemenin kullanılmasına dikkat edilmektedir.

58 Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında...", s. 111.

59 BOA. ŞD. 132/2, Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında...", s. 112.

60 Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa...", s. 166.

61 BOA. C. SM. 61/3071.

62 Suraiya Faroqhi, *Herrscher über Mekka. die Geischichte der Pilgerfahrt*, Münih-Zürich, Artemis, 1990, s. 140-141.

63 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul, 2010, s. 173.

64 Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonlarında...", s. 114-115.

65 Andreas Tietze, *Mustafa Âlî's Counsel for Sultans of 1581*, C. 1, Viyana, 1979, s. 54'ten naklen Faroqhi, *Osmanlı Kültürü...*, s. 172.

Daha önce belirtildiği gibi yaptırılan veya onarılan binaların harcamalarının kaydedildiği keşif defterleri, kullanılan yapı malzemeleri, ücretleri, bu malzemelerin kullanıldığı yerler, kullanım biçimleri ve temin edildikleri yerlere ilişkin bilgiler, tarihi açıdan mühim ipuçları vermektedir. Bazı malzemeler günümüzde kullanılmadıkları gibi ne oldukları da tamamen unutulmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu malzemelerin tanımlarına açıklık getirmek için yapım onarım faaliyetleri ile ilgili belgelere dayanan geniş kapsamlı bir çalışma gerekmektedir.⁶⁶

Osmanlı inşaatlarında kullanılan yapı malzemeleri hakkındaki bilgilere, zamanın inşaat, keşif, narh defterlerinde, inşaat sırasında ilgili yerlere gönderilen hükümlerde sıklıkla rastlanmaktadır.⁶⁷ Yapı malzemelerinin tedariki ve kullanım alanları hakkında bu nevi belgeler birçok bilgiyi barındırmaktadır. Bu belgelerde inşaat için gerekli olan malzemelerin dökümü, fiyatları ve işçilerin ücretleri gibi muhtelif bilgiler kayıt altına alınmaktadır.⁶⁸ İşçi ücretleri, inşaat mevsimine ve paranın değerine göre ayarlanmaktadır. Amele yevmiyeleri genelde, usta gündeliklerinin yarısıdır. İnşaat mevsimi olarak kabul edilen Rüz-ı Hızır'dan Kasım gününe dek olan dönemde normalden bir miktar daha fazla ücret ödenmektedir. 1609 yılına kadar yevmiyeler bu sistem üzere ödenmiştir. Bu tarihten itibaren ustalar, âlâ, evsât, ednâ diye üçlü bir sınıflandırmayla tâbi tutulmuş, yevmiyeleri de buna göre tespit edilmiştir. Şöyle ki, neccarların âlâsına 24, evsâtna 20 ve ednâsına 17-18 akçe yevmiye verilmiştir. XVIII. yüzyıl iktisadi vaziyeti nedeniyle bu rakamlar artarak 50 akçeyi görmüştür.⁶⁹

Malzeme tedarikinde dikkat edilen hususlardan birisi malzemelerin inşaat alanına yakın yerlerden temin edilmesidir. Aksi durumlarda nakliye hem daha masraflı hem de daha zahmetli bir hal alabilmektedir. Yapı malzemelerinin nakliyesi için en etkili ulaşım araçları deniz taşıtları olmuştur. Deniz taşıtları ile kısa zamanda daha ucuza daha çok malzeme temin edilmektedir.⁷⁰

Savaş dönemlerinde artan tahkimat sebebiyle inşaat faaliyetlerinde bir miktar artış gözlenmektedir. Ayrıca, inşaat faaliyetlerinin yoğunluğunu yangın, sel ve deprem gibi doğal afetler oldukça etkilemektedir.⁷¹ Örneğin, Ekim 1754 yılında hasar gören Bayezid Camii'sinin kubbesinin tamiri için Karamürsel'den ot taşı tedarik edilmiştir.⁷² Yine 1766 büyük İstanbul depreminde hasar gören Fatih Camii'si tamir için Karamürsel İskelesi'nden gemilerle taş sevkiyatı yapılmıştır.⁷³ Bazı durumlarda nakliyenin zorluğu yapıların daha değerli hale gelmesine olanak sağlamaktadır. Şöyle ki, Süleymaniye Camii'sini ayakta tutan sütunlarından üçü Suriye ve Mısır gibi uzak memleketlerden getirilmiştir.⁷⁴ Bu durum bir yandan imparatorluğun büyüklüğünü ortaya koyarken, öte yandan da sahip olduğu imkânları gözler önüne sermektedir.

Malzemenin tedarik edildiği bölgeye göre nakliye yöntemi de değişmektedir. Marmara adalarında bulunan mermer, gemilerle İstanbul'daki inşaatlara taşınmaktadır. İstanbul'a ulaşan bu malzemeler inşaat alanlarına at veya öküzlerin çektiği arabalarla sevk edilmektedir. Bunun yanında tuğla, kum ve kireç gibi malzemeler inşaata yakın yerlerden sağlanmaktadır.⁷⁵

İnşaatlarda kullanılan malzemelerin kendilerine has özellikleri bulunmaktadır. Bu malzemeler belgelerde oldukça farklı şekillerde tarif edilmektedir. Mesela, tuğla devlet tarafından çalıştırılan veya kiralanan atölyelerde üretilmektedir. Devletin doğrudan doğruya işlettiği tuğla harmanlarında üretilen tuğla-i miri duvar örgüsünde,⁷⁶ tuğla-i kubbe olarak anılan tuğla kubbe örgüsünde kullanılmaktadır.⁷⁷ Tuğla-i çarşu, tuğla-i nime⁷⁸ olarak adlandırılan tuğla çeşitleri ise duvar ve kemer inşasında kullanılan, kenarları yaklaşık 6 cm. uzunluğunda yassı tuğlalardır.⁷⁹ Kireç geldiği yere göre, gec-i Anadolu veya türüne göre gec-i mermer gibi nitelendirilmekte olup gec-i Anadolu Anadolu'nun, gec-i Rumeli ise Rumeli'nin çeşitli yerlerindeki ocaklardan elde edilmektedir. İnşaatlarda genellikle maliyeti daha ucuz olan Anadolu kireci kullanılmaktadır.⁸⁰

66 İlknur Aktuğ Kolay, "Süleymaniye Camisi İnşaatı İle İlgili Bir Belge Üzerine Düşünceler", Prof. Doğan Kuban'a Armağan, İstanbul, 1996, s. 95.

67 Örneğin, Osmanlı döneminde miri yapılar için düzenlenen inşaat defterleri, yapım sürecindeki harcamaların kaydedildiği belgelerdir. Düzenleme amacı inşaat için harcanan paranın her akçesinin detaylı olarak hangi amaçla sarf edildiğini belgelemektir. Aynı zamanda mimarlık tarihi alanına da ışık tutarak, inşaat sırasında yapılan yapı türleri, kullanılan inşaat malzemelerinin adları, kullanım miktarları, yapıda kullanıldıkları yerler, getirildikleri yerlerle, ulaşımın nasıl sağlandığı, yapılarda çalışan meslek grupları hakkında da bilgiler içermektedir bkz. İlknur Aktuğ, "Ayazma Camii İnşaat Defteri", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, C. I, Ankara, 1995, s. 79.

68 BOA. EV. D. 15782, Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve İmaret İnaatı, C. II, Ankara, 1979, s. 211

69 Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa...", s. 174, 175.

70 Gürdal, "XVIII. Yüzyıl ve Sonrasında Karamürsel...", s. 548.

71 1509'daki büyük İstanbul depreminden sonra şehrin surlarının onarımı için yürütülen çalışma için bkz. Solakzâde Mehmed Hemdemi, Solakzâde Tarihi, İstanbul, 1297, s. 323; Nicolas De Nicolay, Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda, Çev. Ş. Tekeli-M. Tokyay, İstanbul, 2014, s. 156, Zahir Orgun, "1509 (Hicri 915) Senesinde İstanbulu Baştanbaşa Harab Eden Zلزelede Şehri Tamir İçin Alınan Tedbirler", Arkitekt, 7-8 (1940), s. 164-167.

72 Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", DİA, C. VI, Ankara, 1992, s.46.

73 Karamürsel âyanlarından Hacı Mehmed ve Hacı Hasan gerekli olan od taşı nakliyesine memur edilmiştir, BOA. C. EV. 35/1744, Kayıkhaneye naibine ve iskele eminine 20 Haziran 1767 tarihinde gönderilen hükümde Karamürsel İskelesi'nden kayıklarla lazım olan od taşının gönderilmesi istenmiştir, BOA. C. EV. 35/1745.

74 Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii Ve İmaret İnaatı, C. II, Ankara, 1979, s. 18,20.

75 Faroqi, Osmanlı Kültürü..., s. 174.

76 Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve İmaret İnaatı, C. I, Ankara, 1972, s. 384.

77 Barkan, Süleymaniye Camii..., C. II, s. 156- 157.

78 Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Camii' ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIII, S. 1-2, İstanbul, 1963, s. 362.

79 Arseven, Sanat Ansiklopedisi, s. 372.

80 İlknur Aktuğ, "16. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri", II. Uluslararası Türk Ve İslam Bilim Ve Teknoloji Tarihi Kongresi 28 Nisan - 2 Mayıs 1986, 16. Yüzyılda Türk Ve İslam Bilim Ve Teknolojisi, C. I, İstanbul, 1986, s. 74.

Osmanlı miri yapılarında büyük oranda taş ve tuğla kullanıldığı bir gerçektir. Fakat bunun yanı sıra inşa iskelesi, yapının kapı ve pencere doğramaları için ahşap ve keresteye de büyük bir talep vardır. Sivil mimari için düşünürsek ahşap evler için büyük miktarlarda kereste ihtiyacının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle İstanbul'un yakacak ihtiyacı ile tersane⁸¹ ve tophane⁸² gibi kurumların ihtiyaçları düşünüldüğünde kerestenin önemi daha da artmaktadır. Ahşap malzeme belgelerde sütun, çubuk, taban, kiriş, mertek, elvah gibi muhtelif şekillerde, yapıda kullanıldığı yer belirtilerek geçmektedir. Bunun yanı sıra taban-ı İzmid, çubuk-ı Karadeniz de olduğu gibi kerestenin üretildiği yere göre nitelendirildiği de görülmektedir. Malzemenin bazen boyut bilgileri verildiği gibi, bazen de âlâ, evsât veya edna şeklinde kalitesi belirtilmektedir.⁸³

Ahşap malzemeleri birleştirmek için gerekli olan çivi türleri genelde kullanıldığı yere göre mismar-ı mertek, mismar-ı pedavre bazen de geldiği yere göre mismar-ı Edirne olarak adlandırılmaktadır. Bu çivilerin ham maddesi olan demir büyük oranda Samakov'daki madenlerden İzmitli tüccarlar vasıtasıyla temin edilmekte ve İzmit'e getirilen ham demir işlenerek genellikle İstanbul'a gönderilmektedir.⁸⁴

Demir ve kurşun inşaatlarda sıklıkla kullanılan başlıca malzemelerdendir. Demir yapılan binaların pencere korkuluklarında, büyük taş blokların birbirine kenetlenmesinde, cami gibi kubbeli yapıların kemerlerinin gergi çubuklarıyla sağlamlaştırılmasında ve daha pek çok alanda kullanılmaktadır. Kurşun ise daha çok kubbe, tonoz gibi alanların örtü malzemesi olarak kullanılmaktadır.⁸⁵ Belgelerde kurşun ham kurşun ve levha kurşun olarak muhtelif şekillerde belirtilmektedir. Yapılarda tavan kaplaması olarak ayrıca teneke de kullanılmaktadır.⁸⁶ Bütün bu malzemelerin yanında şüphesiz inşaatlarda daha muhtelif malzemeler kullanılmaktadır. Lakin konuyu aydınlatması bakımından bu kadar malumat yeterli görülmektedir.

Kandıra Sultan Orhan Gazi Cami'sinin Tamiri

Osmanlı sultanlarının mimari yapıları ilgi gösterdikleri malumdur. Münhasıran, II. Abdülhamid döneminde imar ve inşa faaliyetleri yoğun bir uygulama alanına sahiptir. Onun bu konudaki titizliğini gösteren mebzul miktarda eser bulunmaktadır. Hükümdarlığı sırasında memleketin imarına önem verilip birçok şehirde yapım onarım faaliyetleri hız kazanmıştır.⁸⁷ Örneğin, H.1309/M.1892 tarihli İzmit mutasarrıflığına gönderilen hükümlerle Kandıra kazasında meskûn olan Kafkas muhacirlere cami ve mektep inşa edilmesi için gerekli çalışmanın yapılması istenmektedir.⁸⁸

Konuyu teşkil eden Kandıra Sultan Orhan Gazi camisinin tamirâtı da II. Abdülhamid zamanında gerçekleştirilmiştir. Sultan Orhan Gazi dönemine ait olan bu cami tamirâtı yapılmadan önce ahşap bir yapı olarak işlev görmekteydi. Çantı tekniği ile yapılmış bu caminin ehemmiyetine binaen çantı tekniği hakkında birtakım bilgilerin verilmesi icap etmektedir. Çantı, uzun ahşap perdelerin çivisiz bir şekilde birbiri üstüne oturtulmasıyla oluşturulan bir yapım tekniğidir. Bu yapım tekniğinde genellikle köşelere gelen uçlar oyulur ve bu suretle ahşap perdeler birbirine geçmek suretiyle köşelerde bağlanmaktadır. Anadolu dahil olmak üzere ormanların bol miktarda bulunduğu hemen her coğrafyada görülen bu yapım tekniği ülkemizde daha çok Karadeniz Bölgesi'ndeki yapılarda görülmektedir.⁸⁹ Karadeniz'de başta ev, ambar, serender olmak üzere ihtiyaç halinde camilerin inşasında da bu teknikten istifade edildiği bilinmektedir.⁹⁰

Çantı tekniği ile yapılmış olan camiler hususunda araştırma yapanlardan birisi Ekrem Hakkı Ayverdi'dir. Müellif, Batı Karadeniz yöresinde tamamen ahşap malzeme ile inşa edilen camileri "Candı Camiler" şeklinde ele almaktadır.⁹¹ Bu camilerin ortak özelliklerinden birisi, birkaç köy için ortak olarak kurulmuş Cuma camisi olmalarıdır. Kandıra gibi kasaba merkezinde olanlar hariç diğerleri birkaç köyün birden ibadetgâhi konumundadır. İzmit - Kandıra arasında bulunan yine Orhan Gazi dönemine ait olduğu düşünülen Koca Kaymas camisi bunun en güzel örneklerindedir.⁹² Bu camilerin ortak özelliklerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz. Camilerde taş duvar veya temel bulunmamaktadır. Duvarlar 10-12 cm. kalınlığında, 20-30 cm. genişliğinde meşe tahtalarından yapılmıştır. Orta sahn, ön sundurma ve iç mahfil bulunmaktadır. Bu mahfiller binanın sağlamlığına katkı yapmaktadır. Pencere yerine küçük mazgal şeklinde delikler mevcut-

81 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmiri*, Ankara, 2003, s. 102 vd.

82 Salim Ayduz, *Tophâne-i Âmiri ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara, 2006, s. 115, 166, 247

83 Aktuğ, "16. Yüzyılda Kullanılan...", s. 72.

84 Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul, 1930, s. 181.

85 BOA. EV. D. 15782.

86 Aktuğ, "16. Yüzyılda Kullanılan...", s. 74.

87 Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *DİA*, C. 1, Ankara, 1988, s. 221, İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, C. XXIII, Ankara, 2001, s. 537.

88 BOA. Y. PRK. BŞK. 39/18.

89 Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, s. 368.

90 Eyüp Nefes-Recep Gün, "Çorum/İskilip'te Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Cami: Sanayi Marangozlar Ve Tavukçuhoca Camileri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/30 (2016), s. 300.

91 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Beyazıt 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989, s. 120.

92 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin...*, s. 120.

tur. Döşemeler meşe ağacından yapılırken, çatı iri ağaçlardan oluşmaktadır. Cuma camisi olmaları hasebiyle minberleri bulunmaktadır.⁹³

Çantı camiler hakkında bu bilgileri verdikten sonra, Sultan Orhan Gazi zamanında Kandıra'da, çantı tekniği ile inşa edilmiş ve yapımından itibaren 1890'lara kadar 500 seneyi aşkın bir süre tamir görmemiş olduğu anlaşılan caminin,⁹⁴ II. Abdülhamid zamanındaki yenileme işlemine geçebiliriz. Belgelerde sık sık tamir kabul etmeyecek derecede harap olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁵ İşlevini yitirmiş olan bu ahşap cami yıkılarak yerine daha geniş, duvarları tamamen kargir ve yalnız tavanı ahşap olmak kaydıyla yeniden inşa edilmiştir.⁹⁶

1877 yılında çıkarılan nizamnameye göre taşrada yapılan kamuya ait işlerin münakasaya çıkarılarak taliplilerine bırakıldığı görülmektedir. Söz edilen nizamname üzerine inşaat veya tamiratı yapmaya talipli olanlar taşralarda mahalli meclislere gelerek işe talip olduklarını beyan etmektedir.⁹⁷ Tanzimat'tan sonraki belgeler, mukataa gelirlerinin tahsilatının ve kontrolünün sağlanması için büyük bir çaba sarf edildiğini anlatır. Mimarlık gelirlerinin toplanması, özel şahıslardan çok, mahalli meclisler vasıtasıyla yerine getirilmektedir.⁹⁸ İmar hizmetinin aracısız devlet tarafından kontrol altında tutulması için mahalli meclislere verilen mimarlık hasılatının toplanması konusundaki yetki, mahalli meclisin bu yörelerde kâr elde etmek amacıyla bir girişimci gibi davranmasının önünü açmaktadır. Şahıslardan gelirleri toplarken halkı incitmemesi konusunda göstermesi istenen titizlik mahalli meclisten de beklenmektedir.⁹⁹ Nitekim Kandıra Sultan Orhan camisinin tamiratı sürecinde, devlet tarafından daha çok mahalli meclisin muhatap alındığı görülmektedir.¹⁰⁰

Caminin yapımına başlamadan evvel mahallinde bulunan memur ve ulema tarafından kurbanlar kesildiği ve halkın, tamiratın başlamasına sevindiği görülmektedir.¹⁰¹ Ayrıca ebniye-i atikadan olan ahşap caminin içerisinde nadir eser olup olmadığının müze müdürü vasıtasıyla araştırılıp tamir inşaatında ona göre muamele edilmesi için tahkikat başlatılmasına gerek görülmüştür. Camide bu nevi bir şey bulunması durumunda özenle hareket edilmesine ve zarar verilmemesine dikkat çeken hükümler bulunmaktadır.¹⁰² Yapılan tahkikat sonucunda cami içerisinde herhangi bir şey bulunmadığı ve bu yüzden yıkılarak yeniden inşa edilmesinde bir mahsur olmadığına karar verilmiştir.¹⁰³

Her yapım onarım faaliyetinde olduğu gibi Kandıra Sultan Orhan Gazi camisinin tamirinde de bir keşif çalışmasının yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Bu keşif çalışmalarında 1877 yılında çıkarılan Ebniye-i emiriye ve vakfiye inşaat ve tamirat nizamnamesine riayet edildiği görülmektedir. Tamiratın yapımına maktûan bir talip çıkmaması durumunda İnşaatın emaneten yürütüleceği ve bu durumda münakasa yapılmasının lazım geldiği yazışmalarda dile getirilmektedir. Taşralarda bu gibi inşaatların yapımına müteahhitlik etmek için talip çıkmadığı belirtilip Kandıra Sultan Orhan camisinin emaneten yapılması kararına varılmıştır. İlk etapta caminin orijinal yapımının mümkün olup olmadığına dair bir çalışma yürütülse de ilk inşasından beri tamir görmediğinden minaresi tamamen yıkılmış ve 2-3 parmak kalınlığında meşe tahtalarından çevrili olan duvarları özelliğini yitirmiş, siyahlanmış yıkılacak dereceye gelmiştir. İşte bu sebepten caminin yıkılıp duvarlarının bu sefer kargir, yalnızca tavanının ahşap olarak yeniden inşa edilmesi keşif heyeti tarafından uygun görülmüştür.¹⁰⁵ İzmit belediye kalfası tarafından yapılan bu keşifte caminin yeniden inşa edilmesi için 58846 kuruşa gerek duyulduğu anlaşılmıştır.¹⁰⁶ Bu miktarın kifayet etmemesi halinde lüzumu miktar paranın zam ve ilave yapılması uygun görülmüştür.¹⁰⁷ Bunun yanı sıra tamiratın ilkbaharda yapılmasının daha yararlı olacağı vurgulanmaktadır. Bu sayede inşaat masrafların düşeceği ve bunun kaidelere riayet açısından daha uygun olacağı belirtilmektedir.¹⁰⁸ İnşaata mahalli meclis idaresinden bir iki memur ve evkaf müdürü nezaret etmektedir.¹⁰⁹ Ancak İzmit ve Kandıra'da inşaatın yürütülmesi işine muktedir mütefennin bir kalfanın olmadığına anlaşılmaması ile İstanbul'dan yetenekli bir kalfanın işi yürütmesi istenmiştir. Bu kalfanın Ayasofya tamiratında görevli ehliyet ve kifayet sahibi bir halife olduğu anlaşılmaktadır. Bu halife ile birlikte yine mahalli meclisten iki kişi ve evkaf muhasebecisinin hazır bulunması uygun görülmüştür. Bu halife, camiye yeni bir tarzda inşa etmek için çizimler yapmış ve bu çizimler ilgili kurumlara iletilmiştir.¹¹⁰

93 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin...*, s. 122.

94 BOA. İ. ŞD. 89/5278, BOA. ŞD. 112/5.

95 BOA. DH. MKT. 1504/69, BOA. İ. ŞD. 89/5278, BOA. ŞD. 112/5.

96 BOA. İ. EV. 8/3.

97 Oya Şenyurt, "Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme Ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2006, s. 89.

98 Şenyurt, *Türkiye'de Yapı...*, s. 8.

99 Şenyurt, *Türkiye'de Yapı...*, s. 11.

100 BOA. İ. ŞD. 89/5278, BOA. ŞD. 112/5.

101 BOA. DH. MKT. 1504/69.

102 BOA. ŞD. 112/5, BOA. İ. EV. 8/3.

103 BOA. ŞD. 112/5.

104 BOA. BEO. 498/37302, Arşiv araştırmalarımızda bu keşif varlığını öğrenmemize karşın keşif defterine ulaşamamıştır.

105 BOA. İ. ŞD. 89/5278.

106 BOA. ŞD. 112/5.

107 BOA. Y. MTV. 30/51.

108 BOA. ŞD. 112/5.

109 BOA. İ. ŞD. 89/5278.

110 BOA. Y. MTV. 30/51.

İlk keşifte caminin 58846 kuruşla vücuda getirileceği öngörülmüştür. İnşaat sırasında görülen lüzum üzerine keşfi evvelde ahşap olarak yapılması planlanan bazı mahaller kargir olarak yapılmış, inşaat biraz daha geniş tutulmuştur. Ayrıca inşaata nezaret etmesi istenen memur ve mutemetlerin yevmiyeleri ve kereste muba-yaası için evkaf müdürü ile komisyon üyelerinden bazılarının İstanbul'a gitmeleri için harcırah verilmesinden dolayı 18296,5 kuruş fazla masraf çıkmıştır. Doğal olarak bu masrafın 58846 kuruş ilave edilmesi ile inşaatın 77142,5 kuruşla mal olduğu anlaşılmıştır.¹¹¹ Bu bedelin mahalli hasılat vakfiyesinden karşılanması talep edilmektedir.¹¹²

Anlaşılan Orhan Gazi zamanı halk arasında bir imar devri olarak iz bırakmıştır ki bu yüzden pek çok cami ona mal edilmiştir.¹¹³ Yalnızca Kocaeli'de tespit edebildiğimiz on iki adet Orhan Gazi cami bulunmaktadır.¹¹⁴ Orhan Gazi devrinde mimari yapıların %43'ü camilerden oluşmaktadır.¹¹⁵ Çalışmanın temelini oluşturan Kandıra'daki cami, belgelerde daima "cennetmekân Sultan Orhan Hazretleri'nin İzmid Sancağı'nda Kandıra kazasında ihya kerdesi olan cami-i şerif" olarak söz edilmektedir.¹¹⁶ Hâlbuki, kitabesinden Orhan Gazi'nin oğlu Gazi Süleyman Paşa'ya ait olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Baba ile oğlun eserlerinin karıştırılması çok tabii bir durumdur. Gerçekte hangisinin başlayıp hangisinin bitirdiği tam manasıyla bilinmemektedir. Kitabesi 1.85x0.80 metre boyutlarında birbirine bitişik iki mermer plaka üzerine talik yazı ile yazılmıştır. Her satırda dört mısra bulunmaktadır. İmza ve tarih son satırın sağ ve solunda bulunmaktadır. Kitabeyi yazan, İzmit'in pek çok yerinde kitabesi bulunan Hafız Ali Vafi İzmidi'dir.¹¹⁷ Halihazırda, kargir olarak Kandıra'nın güneyinde bulunan bu cami kasaba tipi çandır camilerin ilk örneklerindedir.¹¹⁸ Yerinde yaptığımız incelemelere göre, günümüzde caminin 12.40x19.04 metre olan ölçülerine dayanarak önceki yapının daha dar olduğu kabul edilebilir. Şuan ki caminin duvarları kesme taştan yapılmıştır ve duvar kalınlığı 90 santimetredir. Caminin mihrap tarafında 4, sağında ve solunda 6 büyük pencere bulunmaktadır. 1.95x1.25 ebatlarındaki bu pencerelere ilaveten giriş tarafında ve mahfil bölümünde farklı ebatlarda 15 adet pencere daha vardır. Ahşap tavanını kaplayan kırma çatısı, kiremit ile örtülmüştür.

Sonuç

Osmanlılar muhtelif amaçlara hizmet eden pek çok yapı meydana getirmiştir. Bu eserler, zamanın verdiği tahribat neticesinde bazı onarımlar geçirmiştir. Hatta tamiri mümkün olmayan bazı yapıların gerekli hallerde yeniden inşası gündeme gelmiştir. Yapıların gördüğü işlevin kesintiye uğratılmadan devam ettirilmesi için devlet bütün imkanlarını kullanmıştır. Daha ilk Osmanlılar zamanında yapım onarım faaliyetleri yürütüldüğü görülmektedir. Devlet kurumlarının belli bir düzene kavuşması ile birlikte inşaat sektöründe de bir kurum-sallaşma meydana gelmiştir. Bazı müesseseler imar çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. İlk devirler için var oldukları düşünülse dahi tam olarak saptanamayan bu müesseseler, klasik devirde belirli bir örgütlenmeye kavuşmuştur. Zamanın getirdiği değişim ve dönüşüm neticesinde yapım onarım faaliyetlerinde de bazı değişimler yaşandığı görülmektedir. Son dönem inşaat alanında farklı örgütlenmelerin oluşmasıyla birlikte kural ve kaideler bir düzene koyulmaya çalışılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun inşaat örgütlenmesi sabit ve değişmez kuralları olan ve bu kurallara göre işleyişini sürdüren bir örgütlenme olmadığı anlaşılmaktadır. Dönemin şartlarına göre ihtiyacın giderilmesi için gerekli adımların atılmasında herhangi bir tereddüt yaşanmamaktadır. Bu sebeple belli kurumların lağvedildiği yerlerine yenilerinin teşkil edildiği görülmektedir.

Her ne kadar değişim ve dönüşümden etkilense de, Osmanlı inşaat alanlarında sıkı bir denetimin olduğu gözlenmektedir. Devlet, inşaat alanlarındaki malzemeleri, işçileri ve bunların nakliyesi gibi muhtelif işlemleri daima kontrol altında tutmaktadır. Her hâlükârda devlet inşaat organizasyonlarında kural ve kaidelere riayet edilmesini istemektedir. Bunun en somut örneğini incelemiş olduğumuz Kandıra Sultan Orhan camisinde görmekteyiz. Caminin inşaatına başlamadan önce bütün ihtimallerin düşünüldüğü bir çalışma yapılmıştır. İnşaatın her aşamasında sıkı bir denetim uygulanmıştır. Harcanan her kuruşun hesabı tutulmaktadır. Cami inşaatının yapılacağı mevsimden, inşaatta çalışacak kişilere kadar her konu yakından takip edilmektedir. Bu çalışma ile Osmanlı inşaat alanlarının durumu Kandıra Sultan Orhan camisinin öze- linde ortaya konulmuştur.

111 BOA. ŞD. 132/2.

112 BOA. ŞD. 112/5.

113 Ekrem Hakkı Ayverdi, "Orhan Gazi Devrinde Mi'mârî", *Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 1 (1956), s. 117.

114 Bu camilerden dokuz tanesi Kandıra'da, diğerleri Gebze'de, Körfez'de ve İzmît merkezde bulunmaktadır. Camilerin bazılarının günümüzde yok olmakla birlikte, belgelerde isimleri zikredilmektedir.

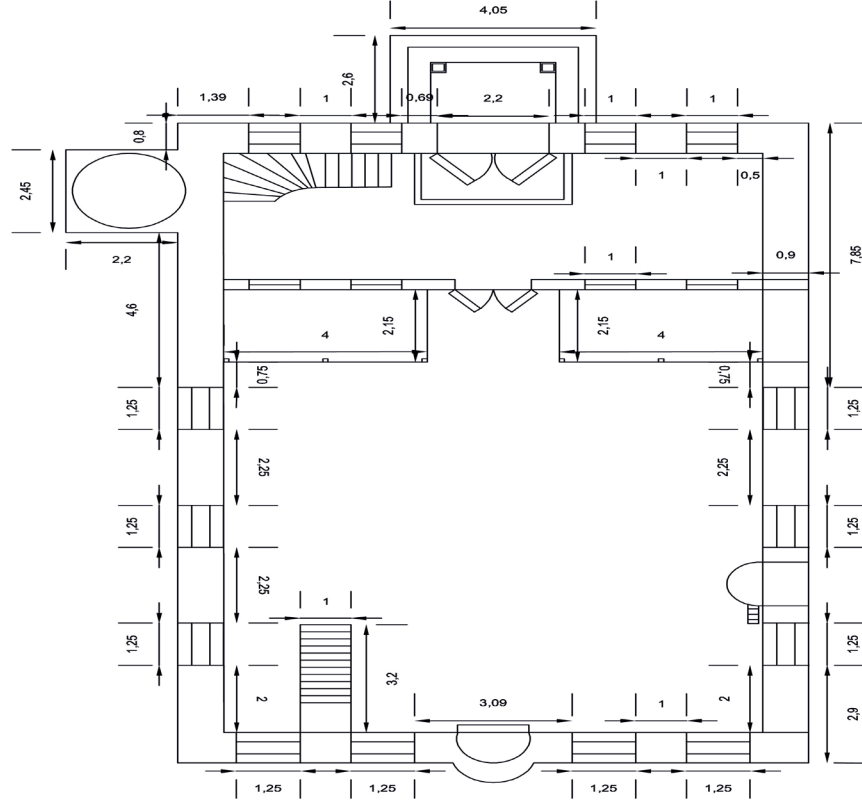
115 Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin...*, s. 531.

116 BOA. ŞD. 132/2, BOA. İ. EV. 8/3.

117 Ebû'l Feth ve megâzi Hazret-i Sultan Orhan'ın büyük şehzâdesi cemhası paşa-i Süleyman-ı şan ki ikbal-i cihad ile şehir olmuştu ez- cümle birinci fatihidir Rumeli'nin ol bülend unvan yapub bu ma'bedi be beldenin hin-i fethinde guzat-ı ehli İslam eylemişdi secde-i rahman ibadetgâh olub mü'minlere beş altı yüz yıllar derunune hemişe berk ururdu pertev-i iman kanâdili nücum ve kubbesi tak-ı siper oldu mürûr-ı ezmineyle çar-ı erkanı olub virân kemâl-i re'fet-i şahanesi Abdülhamid Han'ın esasından bu kere eyledi ma'mur ve abadan zaman-ı padişahi masdar-ı asar-ı hayr oldu cenab-ı hakk kılub bu ümmete çok rahmet ve ihsan olundukça salat-ı hamse ifa bunda daima şedevranın olsun şevket ve iclali bi payan ketebehu Âli Vafî İzmidi senih-i inşasına tarih-i tam inşa ve inşadet şu ma'bet saye-i şahanede buldu zeh-i ümran 1305, bkz. Ek-2.

118 F. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli Ve Çevresi*, İzmît, 2008, s. 303-304.

EKLER

Ek-1 Kandıra Sultan Orhan Gazi Camisinin Planı (Çizim: Yusuf Kılıç)

Ek-2 Kandıra Sultan Orhan Gazi Camisinin Kitabesi

Ek-3 Kandıra Sultan Orhan Gazi Camisinin Genel Görünümü

Ek-4 Kandıra Sultan Orhan Gazi Camisi İç Mekan Detayı

Ek-5 Kandıra Sultan Orhan Gazi Camisi İç Mekan Detayı

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

- BOA. BEO. 498/37302.
BOA, C. DH. 239/11942.
BOA. C. DH. 235/11726.
BOA. C. EV. 35/1744.
BOA. C. EV. 35/1745.
BOA. C. SM. 57/2860.
BOA. C. SM. 61/3071.
BOA. DH. MKT. 1504/69.
BOA. EV. D. 15782.
BOA. İ. EV. 8/3.
BOA. İ. ŞD. 89/5278.
BOA. ŞD. 112/5.
BOA. ŞD. 132/2.
BOA. Y. MTV. 30/51.
BOA. Y. PRK. BŞK. 39/18.

Kaynak Eserler

- Anonim Tevârih-i Âli Osman*, Neşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat, İstanbul, 1992.
Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul, 1332.
Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. A. Kemali Aksüt, İstanbul, 1939.
Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokana, İstanbul, 2012.
Nicolas De Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Çev. Ş. Tekeli-M. Tokyay, İstanbul, 2014.
Saî Çelebi, *Tezkiretü'l Bünyân*, Haz. Sadık Erdem, İstanbul, 1988.
Salamon Schwegger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2014.
Seyyid Vehbi, *Sûrnâme (Üçüncü Ahmedin Oğullarının Sünnet Dügünü)*, Haz. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul, 1939.
Solakzâde Mehmed Hemdemi, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul, 1297.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akyıldız, Ali, "Şehremini", *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010.
Altar, Cevad Memduh, "Osman Oğullarının İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kaynaklarındaki Tezatlar", *Milletler Arası I. Türk Sanatları Kongresi (14-24 Ekim 1959 Ankara)*, Ankara, 1962.
Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1983.
Aydüz, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara, 2006.
Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Beyazıt 630-805 (1230-1402) I)*, İstanbul, 1989.
Ayverdi, Ekrem Hakkı, "Orhan Gazî Devrinde Mi'mârî", *Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I (1956).
Barkan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Camii ve İmaretî İnşaatı*, C. I-II, Ankara, 1972-1979.

- Barkan, Ömer Lütfi, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953).
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluşu Ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (1963).
- Barkan, Ömer Lütfi, "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Âit Muhasebe Bilançoları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (1963).
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, 2003.
- Bostan, İdris, "İzmit", *DİA*, C. XXIII, Ankara, 2001.
- Can, Selman, *Bilinmeyen Aktörleri Ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, İstanbul, 2010.
- Can, Selman, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı", *Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi*, 12 (2007).
- Cezar, Mustafa, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı Ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985.
- Çeçen, Cahit, "Eski Eserlerimizin Tamirine Ait Bazı Düşünceler", *Arkitekt*, S. 4, İstanbul, 1959.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Osmanlılar", *DİA*, C. XXXIII, Ankara, 2007.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2006.
- Duymaz, A. Şevki, "II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta, 2003.
- Dündar, Abdülkadir, *Arşivlerdeki Plân Ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara, 2000.
- Erdenen, Orhan, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları Ve Teşkilâtları", *Mimarlık*, XXVII/1 (1966).
- Erdenen, Orhan, "Eski Yapılarımızda Plan Meselesi", *Mimarlık*, XXVI/12 (1965).
- Erdoğan, Muzaffer, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı Hassa Başmimarı Mehmet Tahir Ağa Hayatı Ve Meslekî Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, VII/10 (1954).
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. I, İstanbul, 1883.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul, 1936.
- Eyice, Semavi, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *DİA*, C. VI, Ankara, 1992.
- Faroqhi, Suraiya, *Herrscher über Mekka. die Geischichte der Pilgerfahrt*, Münih-Zürich, Artemis, 1990.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul, 2010.
- Gabriel, Albert, "Tarihi Türk Âbidelerinin Tâmiri ve İhyası", *Vakıflar Dergisi*, 1 (1938).
- Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, C. XLII, Ankara, 2012.
- Gürdal, Ekrem, "XVIII. Yüzyıl ve Sonrasında Karamürsel İskelesi'nin Osmanlı Deniz Faaliyetlerindeki Yeri", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, C. I, Kocaeli, 2016.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. I, İstanbul, 2009.
- İnalçık, Halil, *The Survey Of İstanbul 1455*, İstanbul, 2012.
- İnalçık, Halil, "İstanbul", *DİA*, C. XXIII, Ankara, 2001.
- Kafadar, Gülru Necipoğlu, "Plans and Models in 15th- and 16th - Century Otoman Architectural Practice", *Journals of the Society of Architectural Historians*, 45/3 (1986).
- Karabacek, Josef Von, *Abendländische Künstler zu Konstantinopel im XV. und XVI. Jahrhundert*, Wien, 1918.
- Kolay, İlknur Aktuğ, "Süleymaniye Camisi İnşaatı İle İlgili Bir Belge Üzerine Düşünceler", Prof. Doğan Kuban'a Armağan, İstanbul, 1996.
- Kolay, İlknur Aktuğ, "Ayazma Camii İnşaat Defteri", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, C. I, Ankara, 1995.
- Kolay, İlknur Aktuğ, "16. Yüzyılda Kullanılan Bazı İnşaat Malzemeleri ve Kullanım Yerleri", II. Uluslararası Türk Ve İslam Bilim Ve Teknoloji Tarihi Kongresi 28 Nisan - 2 Mayıs 1986, 16. Yüzyılda Türk Ve İslam Bilim Ve Teknolojisi, C. I, İstanbul, 1986.
- Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *DİA*, C. I, Ankara, 1988.

- Küçük, Cevdet, "Bina Emini", *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992.
- Madran, Emre, "Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi- I", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, XVI (1996).
- Meriç, Rifki Melül, "Bayezid Câmii Mimârı II. Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları", *Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II (1957).
- Nefes, Eyüp -Recep Gün, "Çorum/İskilip'te Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Cami: Sanayi Marangozlar Ve Tavukçuhoca Camileri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/30 (2016).
- Ortaylı, İlber, "Eski Türk Şehirlerinde Yapı İşlerinin Fonksiyonel Düzenlenişi ve Yapı
- Orgun, Zarif, "1509 (Hicri 915) Senesinde İstanbulu Baştanbaşa Harab Eden Zelzelede Şehri Tamir İçin Alınan Tedbirler", *Arkitekt*, 7-8 (1940).
- Örgütü", *Mimarlık*, C. CXXIX, S. 7, Ankara, 1974.
- Orgun, Zarif, "Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar", *Mimarlık*, CXLVIII/3 (1976).
- Orgun, Zarif, *Hukuk Ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul, 2017.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1993.
- Refik, Ahmet, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul, 1930.
- Refik, Ahmet, *Türk Mimarları*, İstanbul, 1977.
- Şenyurt, Oya, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim Ve Dönüşüm*, İstanbul, 2011.
- Şenyurt, Oya, "Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme Ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2006.
- Terzi, Arzu, "Hazine-i Hassa Nezâreti", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 1997.
- Terzi, Tozduman Arzu, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniye İdaresi (Görevleri ve Teşkilâtı)", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 16 (1998).
- Tietze, Andreas, *Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581*, C. I, Viyana, 1979.
- Turan, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1963).
- Turan, Şerafettin, "Mimarbaşı", *DİA*, C. XXX, Ankara, 2005.
- Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli Ve Çevresi*, İzmit, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 2014.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I-II, İstanbul, 2011.

İzmit Pertev Paşa Külliyesi Vakfı ve Külliyenin Geçirdiği Tamiratlar

Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ *

Giriş

Osmanlı Beyliği'nin ilk fütuhatının gerçekleştirildiği İzmit/Kocaili ve çevresi vakıflar bakımından zengin bir şehirdir. Sultan Orhan, Sultan Selim, Sultan II. Bayezid, Şehzade Mehmed, Sultan II. Mahmud, Damad İbrahim Paşa (Kethüdası Mehmed Paşa Çınarcık'taki vakıfları); Halil Paşa, Pertev Paşa, Reyhan Paşa, Hacı Beşir Ağa, Bali Ağa, Umur Bey, Muhiddin Kocavi, el-hâc Muslihiddin Kadı Çelebi, Rum Mehmed Paşa, Kara Mahmud, Abdüsselam, Akçakoca/Akçahoca, Şah Huban Hatun, Hatice Hatun, Turgud Mescidi, Kasabaşısı Süleyman Ağa, Mehmed Bey, Hoca Fevziyye, Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, Hersekzâde Ahmed Paşa, Kasım Bey, Hatice Sultan, Abdal Viran, Mihrişâh Vâlîde Sultan, Atik Halil Paşa, Şerafettin Paşa, Nasuh Paşazade Ali Bey, Hazret-i Hüdâyî, Debbağ Hacı Mahmud, Nasuh Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa vakıfları bunlardan bazılarıdır¹.

İzmit'te vakfı ve eserleri bulunan Pertev Mehmed Paşa 16. asırda yaşayan, devşirme kökenli vezirlerdendir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde saraya intisap ettikten sonra, Yeniçeri ağalığı, Rumeli Beylerbeyliği görevinde bulunmuş olup, vezarete kadar yükseldi. II. Selim saltanatında da devletteki görevine bir müddet daha devam ettikten sonra emekliye ayrıldı. Dönemin önemli bir devlet adamı ve askeri olan Pertev Paşa²İstanbul ve İzmit'te, sağlığında ve vefatından sonra (1572) vasiyet yoluyla yaptırdığı dini-hayri eserleriyle tanınmaktadır. İzmit merkezde Yeni Cuma Mahallesi'nde inşa edilen ve hâlihazırda bu isimle anılan Pertev Paşa Külliyesi, cami ile etrafında sıbyan mektebi, muallimhane, hamam, imarethane, sebil/çeşme ve kervansaraydan meydana gelmektedir. Ölümünden hemen sonra yapımına başlanan inşaat yedi yılda tamamlanabilmişti.

Vakfın Mevkuf ve Hayratı

Pertev Paşa vakfı mu'allim-zade Mevlana Ahmed bin Mustafa imzası ile kendi sağlığında şahitler huzurunda vakfiyenin³ tescili ile kurulmuş, sonra vakfiyeye ilaveler yapılmıştır (Gurre-i Cemâziülahir 980/9 Temmuz 1572'de). Vakıf idaresi bakımından mülhak, yararlanılması bakımından biri avarız nev'inden değerlendirilen nakit/para vakfı olmak üzere; diğeri emlak ve akarâtın hayra tahsisıyla kurulan tamamen hayrî bir vakıftır. Bu bakımdan Pertev Paşa vakfı gelirleri iki kısımdan oluşmaktadır; birincisi gelir getiren arazi, mülk, emlak ve akarât, ikinci kısım ise birikimi olan 40.000 flori (2.400.000 akçe)'dir. Birincisi klasik vakıf anlayışına uyan bir vakıf olup, bütün gayrimenkulün kirası ve mahsul gelirleri vakfa bağlanmışken, ikincisinde nakit paranın borç yoluyla çalıştırılmasından sağlanan kâr ("rıbh") vakfa gelir kaydedilmiştir. Nakit kısmın yarısı bu şekilde işletilmeye ayrılırken diğerk kısmıyla İzmit'te bir külliye yapılmasını vasiyet etmişti.

Vakfının tevliyetini kethüdası Sinan Kethüda'ya bırakmıştır. Akarât ile arazi gelirleri ve nakit vakfı için iki ayrı tevliyet belirlemiş, her biri için yevmi 20 akçe toplam 40 akçe tayin etmiştir. Eğer Sinan Kethüda tevliyetten feragat ederse yerine önce kullarından aslah,erşed ve akıllı birine, yoksa dışarıdan aynı özelliklere sahip birinin atanmasını şart etti⁴. Çocuklarını vakfın tevliyetine dahil etmemiş, müdahalelerini men etmek için

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, rey.sahin34@gmail.com

1 İzmit'e ait vakıf muhasebe defterlerinde ismi geçen vakıflardır (Merve Çakır, *Osmanlı Şehir Tarihinin Arşiv Kaynakları: İzmit Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.105-116).

2 Pertev Paşa hakkında bkz. Abdülkadir Erdoğan, "Kanuni Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.233-240.

3 Pertev Paşa Vakfiyesi, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Umumi 5157 numarada ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı 740 Numaralı Defterde kayıtlıdır. İlki Abdülkadir Balgalmış tarafından (*Pertev Paşa'nın Hayatı ve Vakıfnamesi 980 H. / 1572 M.*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996); ikincisi ise Natalie Ülker Sönmez tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (*Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyelerinden İzmit Pertev Paşa Külliyesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010).

4 Vr. 36a.

tembihte bulunduğu gibi, vakfa müdahale ederlerse bedduaya maruz kalacaklardır⁵. Hayatta olan oğulları Mahmud⁶, Mustafa⁷ ve Mehmed ile kızları Safiye ve Hadice; eşi Fütâha'nın geçimlerini temin için gündelik 20 akçe vakfetmiştir⁸. Hayatta olduğu sürece bütün gelirlerinin tasarrufu Pertev Paşa'nın kendisine aittir ve istediği gibi kendi geçimine ve vakıfların masrafına sarf edebilir⁹.

Çocuklarını tevliyete karıştırmamış, vakfının nezaretini Sadrazam Nezaretine bırakmıştır. Çocuklarına günlük 20 akçe yevmiye tahsis ederken, bu 20 akçeyi çocuklarından sonra onların neslinden gelenlere kadın erkek ayırmaksızın şart koşmuştu. "...kendi sulbinden evlâdına ve evlâd-ı evlâdına zükûr ve inâsına verilip her biri 20 akçeden aid ve câri olan sehmine mutasarrif olurlar."¹⁰ Çocuklarının yaşamlarını rahat bir şekilde devam ettirmeleri için İstanbul Vefa semtinde kendisinin de oturduğu, binalar, odalar ve müştemilatlarıyla, bahçe ve arsalarından oluşan emlak ve akarât ile bir ekmek fırını onlara vakfetti. Yaşamları müddetince, nesiller boyunca buralarda yaşayıp bakımını yapmakla yükümlüdürler. Pertev Paşa neslinden gelenler sona erdiğinde bu emlak ve akarât da diğer vakıflarına ilave edilecektir¹¹.

İlerleyen tarihlerde tevliyet tevcih kayıtlarında mütevelliler için "evlâd-ı vâkif" ifadesinin kullanılması tevliyetin Pertev Paşa'nın çocuklarına geçmiş olduğunu düşündürmektedir. Bazı yazışmalarda, özellikle tevcihler için yazılan H.1120 ve 1135, 1207 tarihli arzlarda, müteveli imzası "Ali evlâd-ı vâkif an-müteveli" şeklinde atılmıştır¹². Bununla beraber tevliyetin vakfiyede şart koşulduğu gibi "evlâd-ı utekâ-yı vâkifa" ait olduğunu teyit eden kayıtlar da bulunmaktadır¹³.

Vakfın emlak ve akarâtı: Kocaili Sancağında dahilinde İzmit kazası dahilindeki arazi, tarla, ev, değirmen, dükkan, mahzen, ahır, meyve bahçeleri¹⁴; Malkara Nahiyesinde mülkname ile tasarruf ettiği köyler¹⁵; İstanbul'da Vefa'da 36 odalı konak, 14 oda, 70 bekar odası, iki katlı 70 odalı bina, ambarlar, mahzen vb. oluşan gayrimenkulleri¹⁶; Gelibolu'da Karaca Halil, Balabancık ve Tatarcık köyleri bütün bağ-bahçe, dağ orman ve su kaynaklarıyla¹⁷ vakfın gelir kaynağıdır. Vakfın ikinci kısmı ise nakit paradan oluşmaktadır. Toplamda 40 bin flori (2400000 akçe) nakit para müteveli eliyle işletilmektedir¹⁸. Müteveli yarar kimselere bu paradan "onu on bir" hesabıyla (1/10) borç vermektedir¹⁹. Vakfın harcamaları yapıldıktan sonra, kalan parayla yeni mülkler²⁰ alınıp kiraya verilmektedir, fakat vakfın anaparasına dokunulmamaktadır. Anapara zamanla eksilecek olursa, vakfın diğer gelir kaynaklarından tamamlanması şartı vardır²¹.

Yazım ve muhasebeden anlayan, mümkünse kullardan bir kişi günlük yirmi akçe ile kâtiplik yapar. Eğer vakif içinden layık biri bulunmaz ise bu işlerde görevlendirilmek üzere dışardan birileri çalıştırılır²². Vakıfların gelirlerini tahsil etmek üzere iki adet câbi görevlendirilir. Bunlara da günlük akçeleri verilir²³. Bütün görevlilerden para vakfi için hizmet edenlerin ücreti nakit paranın kazancından; akarâtın vakfında hizmet edenlerin vazifesi bu gelirlerinden verilir²⁴. Vazifelerin hepsini vakfın yararını gözetmesi esastır ve küçük büyük herkes ola ki kasıtlı olarak vakfa bir zarar verir yahut vakif mallarından ve gelirlerinden zimmette bulunursa kendilerine haram kılınmıştır. Vakfın içinde bir ihtilaf ve suiistimale mahal vermemek için müteveli olanlar gider kullanımında ve diğer vakif işlerinde danışarak iş görürler. Vakıfta görevliler bütün vakıflara nazır olup, müteveli,

5 Vr. 110a-110b.

6 Pertev Paşa'nın oğlu Mahmud'un Çatalca kadısı tarafından teftiş edilerek zeametinin miri için zapt edilip parasının hazineye gönderilmesine dair emir (BOA. A.DVNSMHHM.d. (Divân-ı HümayûnMühimme Defteri) MD, 34, 41. 13 Muharrem 986/22 Mart 1578; BOA. MD, 35, 942. 17 Ramazan 986/17 Kasım 1578).

7 17 Rebiülevvel 978/19 Ağustos 1570'de Pertev Paşa'nın oğlu, Cezayir defter kethüdası olan Mustafa, Alaiye, sancakbeyi oldu (MD, 8, s.154/ 1766). Mustafa Bey Mısır'da muhafazada bulunduğu sırada vefat etmişti (BOA. MD, 33, s.105/ 215. 20 Ramazan 985/1 Aralık 1577). Vefat eden Mustafa Bey'in salıyanesinin Mısır'da bulunan ümeradan Said Bey'e tevcihine dair emir (BOA. MD, 34, 643. 6 R 986).

8 Vr. 77a-79a.

9 Vr. 34b-35-b.

10 Vr. 77a-79b.

11 Vr. 82a-90b.

12 BOA. A.DVN.ŞKT.d. (Divân-ı Hümayûn Şikâyet Defteri), 31, s.209, Evâsıt-ı Receb 1131/3 Haziran 1719;BOA. İE.EV. 50/ 5528, 15 Zilkade 1120/26 Ocak 1709;BOA.AE.SSLM.III. 206/12283. 8 Safer 1207/25 Eylül 1792.

13 1229 tarihindeki mütevelliler es-Seyyid Halil Bey ibni İbrahim an-evlâd-ı utekâ (BOA. C.EV. 133/6613. 28 Rebiülahir 1229/19 Nisan 1814).Külliyeinin haziresinde bulunan mezarlardan birinin taşında, evladdan olduğu ve mütevellilik yaptığı vurgulanmış olan Ahmed Ağa'ya aittir:

Kadintekale el-merhûm

İlâ rahmeti Rabbihî el-Gafûr

Pertev Paşa evlâdlarındanMütevellî es-Seyyid

el-HâcAhmed Ağa

(<https://kocaelikitabeleri.wordpress.com/2010/08/31/pertev-pasa-kulliyesindeki-mezar-taslari/> E.T. 16.12.2018).

14 Vr. 13b-20b.

15 Karaca Halil, Balabancık, Köklük ve Tatarcık nâm-ı diğer Kara Yahşi ve tevâbi (vr. 24b-24b). Balabancık, Karaca Halil, Azizbeyli, Elmalı, Alaybeyli ve tevâbi (BOA.İE.EV. 64/6849. 10 Muharrem 1124/18 Şubat 1712).

16 Vr. 26a-29b.

17 Vr. 33a-34b.

18 Vr. 29b-33a.

19 Vr. 37b.

20 Bu maksatla müteveli Mehmed zamanında, H.1018 yılında vakif arazisinden olan Sitare köprüsü yakınındaki vakif dükkânlarının ardındaki araziye debbağ dükkânı yapılmıştı (BOA. MD, 78, s.298/781. Safer 1018/Mayıs 1609).

21 Vr. 79b.

22 Vr. 39a.

23 Vr. 39b-40a.

24 Vr. 43b-44a.

kâtip ya da câbilerin ihanetine engel olurlar. Halledemedikleri konularda ise vakfın nezaretiyle de görevli sadrazama arz ederler²⁵.

Vakfın gelirlerinden her yılbaşında 6000 akçe nakit ayrılarak, âlim, salih ve ibadet ehli kişiler hacca gönderilip sevabı vâkıfa bağışlanmaktadır. Yine bu cümleden her sene başında vakıf gelirlerinden ayrılacak 10000 akçe ile Medine-i Münevvere fukarası için surre gönderilmektedir²⁶. Diğer vakfı ise Eyüp'teki türbesinde her sabah namazından sonra, işinin ehli 30 cüzhanın günlük ikişer akçe vazifeyle kendisine bir hatm-i şerif okunması içindir. Türbedeki işlerin idaresi maksadıyla noktacı adı verilen bir denetçi atanmaktadır. Kendisi hayattayken vefat eden oğlu Ahmed Bey ve Pertev Paşa'nın zevcesi Fütuha Hanım için de günlük iki akçe vazifeyle cüzler okunmaktadır. Burada bir kapıcı, bir süpürgeci ve yirmi dört saat türbede kalacak şekilde sekiz bekçi görevlendirilip, her birine bir buçuk akçe verilirken, okuryazar olmaları halinde bu ücret 1/3 oranında artırılmaktadır. Türbenin zeminine döşenecek olan halı ile seccadeler, buhurdan, mum, kandil ve şamdanların masrafı bu vakıftan karşılanmaktadır²⁷.

Vakfın İzmit'teki arazileri, kendi mülkiyeti olan Sitare köprüsü civarındaki Koruca Ada mezarı²⁸ ile Değirmenli köyünün ahalisinin ödediği öşürler vakfın gelirlerinden olup ahali "tekalif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdir." 1137/1724 tarihinde vakfa gelir olan öşür vergileri yıllık 6653 akçedir²⁹.

Vakfın çeşitli zamanlara ait muhasebe defterleri incelendiğinde vakıf gelirlerinin giderlerine kâfi gelmediği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi çoğunlukla geçmiş yıllarda tahsil edilemeyen, biriken bakayalardır. 1602-1603 yılına ait muhasebeye göre vakfın toplam geliri 1.197.397 akçe olup, ancak bunun 883.677 akçesi önceki muhasebe yılından bakiyedir. Bu muhasebe yılında tahsil edilebilen gerçek geliri 313.720 akçedir. Bunun da 217.613 akçesi İstanbul ve Malkara; 96.107 akçesi ise İznikmid kasabasındaki arazi ve akarın geliridir³⁰.

İzmit Pertev Paşa Külliyesi: Cami

Pertev Paşa Cami, Evliya Çelebi seyahatnamesine göre Mahkeme Cami, günümüzde Yeni Cuma Cami adıyla bilinmektedir³¹. Vakfiyeden öğrendiğimize göre külliye vefatından sonra vasiyet yoluyla inşa ettirilmiştir. Buna göre Pertev Paşa nakit olarak vakfettiği 40000 florinin 20000 florisini İzmit'te bir cami inşasına ayırdı. Eğer bu caminin binasına 20000 flori yeterli gelmez ise daha önce vakfettiği paradan, kira ve zirai gelirlerden eksik kısmı karşılanması esasını koyuyordu³². Burada imam ve hatip olan kişiye günlük altı; imama yedi; beş vakit namazlarda ezan okuyan iki müezzine beşer; Cuma salası okuyacak iki kişiye birer akçe; dört hafız devirhanın üçüne ikişer; ser-mahfil olana üç akçe; bir muarife bir akçe; bir çerağa iki akçe; iki kayyıma üçer akçe ücret tahsis ediyordu. Bu caminin hasırına, aydınlatılmasına, ısıtılmasına, kandillerine vd. bütün ihtiyaçları için ne gerekiyorsa nakit vakıftan karşılanmaktadır³³.

Pertev Paşa yedi adet Kur'an-ı Kerim, beş cilt tefsir, altı cilt Sahih-i Buhari, bir cilt Ehadis-i Meşârik ve Müslim, birer cilt Kitab-ı Sadr-ı Şerî'a, Lügat-ı Kamusî'l-Muhit'ten oluşan kitaplığını camide kurulacak kütüphaneye bağışladı. Bir akçe vazifeyle, bu kitapların muhafaza edilmesi, ödünç işlemlerinin takibi, bakım ve onarımından sorumlu bir hafızıkütüp görevlendirdi³⁴.

Pertev Paşa Külliyesi Osmanlı coğrafyasında pek çok örneği olan ve Doğu sefer ve kervan güzergâhında yapılmış bir menzil külliyesidir³⁵. Külliye binalarının Pertev Paşa'nın vasiyeti gereğince, Mimar Sinan tarafından inşa edildiği kabul edilmekle birlikte cami ve hamam dışındaki yapılar Mimar Sinan'ın "Tezkiresi"nde³⁶ kayıtlı değildir. Külliye cami, çeşme, imaret, kervansaray, bedesten, hamam ve sıbyan mektebinden müteşekkildir³⁷. İnşaatin 981 yılı (1573) ortalarında başladığı anlaşılmaktadır. 14 Rebiülahir 981/13 Ağustos 1573 tarihidir

25 Vr. 44b-46b.

26 Vr. 49b-51a.

27 Vr. 51b-57b.

28 Arazinin Defter-i Hakani'deki mülkiyet kaydının sureti. BOA.AE.SSLM.III. 206/12283.

29 BOA. AE.SAMD. III. 212/20502. 13 Muharrem 1137/2 Ekim 1724. 8 Safer 1207/25 Eylül 1792.

30 BOA, MAD. 5617.

31 Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetler", *Vakıflar Dergisi*, VII (1965), s.157-158.

32 Vr. 57b-59a.

33 Vr. 59a-62a.

34 Vr. 62a-67a.

35 Osmanlı imaret sistemi, menzil külliyesi ve Pertev Paşa Külliyesi'nin mimari tarihi bakımından değerlendirilmesi için bkz. Ö. L. Barkan, "Şehirlerin Teşekkülü ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluşu", *I.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi*, XXIII/1-2 (İstanbul 1962-1963), s. 239-296; A. Saim Ülgen, "Pertev Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", *Vakıflar Dergisi*, II, s.241-243; F. Akozan, "Türk Külliyeleeri", *Vakıflar Dergisi*, VIII (1969), s. 303-327; Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 1999; İlknur Aktuğ, *İzmit Pertev Paşa Camii (Yeni Cuma Camii)*, Ankara 1990; M. Fatih Müderrisoğlu, *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993. Natalie Ülker Sönmez *Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyelerinden İzmit Pertev Paşa Külliyesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010.

36 Mimar Sinan yapıları için bkz. Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Darülmüdrisler, Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, İstanbul 1998, s.239-309; Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan*, Ankara 1999; Hayati Develi, *Sâi Mustafa Çelebi Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, İstanbul 2003; Ernst Egli, *Osmanlı Altın Çağının Mimar Sinan*, İstanbul 2009; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1987.

37 Zeynep Hatice Kurtbil, "Pertev Paşa Külliyesi", *DA*, XXXIV, s.236.

bir emre göre inşaata gerekli taş, ağaç ve kirecin İznikmid, Kandıra, Taşköprü'den; demir malzemenin Samakov'dan; kurşun ve arabanın Kratova'dan akçesiyle tedarikine yardımcı olunması istenmektedir³⁸. Yine bu maksatla Üsküdar'a bağlı Darıca, Tuzla, Fingeri ve Pendik köylerindeki miri kireççilerinden olan bazı zimmiler inşaat için kireççi olarak görevlendirilmişlerdi (23 Zilkade 981/16 Mart 1574)³⁹. İnşaatın bitiş tarihi olarak, külliye'nin batı avlu girişinde bulunan kitabedeki 987/1579 esas alınmaktadır. Buna göre vefatından sonra, 1572'de yapımına başlandı ve yedi yılda tamamlandı kabul edilmektedir⁴⁰.

Mektep ve Muallimhane

Pertev Paşa kendi camisinde ve diğer camilerde görevlendirilmek üzere imam ve hatip yetiştirmek için tercihen bu cami yakınlarında bir okul (darü't-talim) ve muallim hanebina edilmesini vasiyet ediyordu. Bu okulda her gün otuz öğrenci eğitim öğretim görecekti, bu çocuklar bölgenin fukarasından yetim ve dul kadın çocukları olması; en fazla 12-13 yaşlarındakilerin kabulü daha büyüklerin alınmaması şartı vardır. Muallim olacak kişinin Kur'an-ı Kerim'i düzgün okuyan, Hadis ve Fıkıh ilimlerinde mahir, hafız yetiştirebilen biri olmalı; çocuklara dinini ve Kur'an-ı Kerim'i güzel bir şekilde öğretmelidir. Karşılığında kendisine vakıftan günlük 5 akçe ücret tahsis ediliyordu.

Okula muallim dışında, geçmişte yüz kızartıcı bir suç işlememiş, dinî konularda, fıkıh ve hadiste, Kur'an okumada mahir, öğrencilerle iyi ilişki kurabilecek biri, günlük 4 akçe vazifeyle başöğretmene yardımcı (halife) olarak tayin edilmektedir. Her ikisi Cuma günü ve dini bayramlar haricindeki günlerde seher vaktinden itibaren okulda bulunmakla yükümlüdür. Okulun tüm giderleri vakıf gelirlerinin fazlalarından karşılanmaktadır. Okulda okuyan 30 çocuk için her sene bayramlarda birer kaftan, don, gömlek, başlık, bir çift ayakkabı ve birer kuşak verilmektedir. Bu gider kalemi için kişi başına 100 akçe ayrılmaktadır. Okulun ısınma ihtiyacı için her sene vakıftan bir çeki odun alınması şarta bağlanmaktadır⁴¹.

Kervansaray

Okul ve caminin yakınlarında gece-gündüz, tatil ve bayram günlerinde açık bulundurulmak üzere on iki ocaklı bir kervansaray inşa edilip, kervansarayın üzeri (çatısı) kiremitle örtülecek, daha sonra eğer vakfın maddi imkânı yeter ise betonarme ve kurşun örtülecektir. Vakfın imkanları dahilinde kervansarayın mutfağına gerekli malzemeler alınacak ve yardımlar yapılacaktır. Her gün ikindiden sonra pişirilmek üzere, her ocağa bir sahan pirinç, bir sahan buğday, birer akçelik ekmeği; 300 yüz dirhem pirinç; pirinç için 120'şer dirhem sadeyağ ve her sofraya 100 dirhem olmak üzere 12 ocağa toplam üç vukiyye et; ikişer dirhem karabiber ve mastaka; üç vukiyye soğan ve iki vukiyye nohut tahsis edilmektedir. Kış aylarında (Kasım, Aralık, Ocak, Şubat 4 ay) ısınma gereksinimi için her ocağa dörder, yemek pişirmek için ise her ocağa birer kantar günlük odun ile her odaya gecelik birer tane mum verilmektedir. Kervansarayın ihtiyaçları için ayrılan para ve giderler, okul ve caminin gider ve ihtiyaç masraflarının hesaplarına karıştırılmamaktadır. Kervansaray için, ayrıca günlük üç akçe ücret ile aşçı, günlük birer akçe ücret ile iki tane aşçı yamağı, günlük iki akçe ücret ile bir tane kilerci, günlük iki akçe ücret ile bir tane tahsildâr ve günlük bir akçe ücret ile bir vekilharç ve kilerci tayin edilmektedir. Kervansarayın tüm mutfak, tamir ve diğer giderleri vakıftan görevlilerce ayrılan özel bütçeden karşılanmaktadır⁴².

Hamam

Vakfiye haricinde, külliye'nin inşaatlarına dair en önemli kayıt, külliye'nin önemli bir parçası olan hamamın inşasına dairdir. 1011-1012/1602-1603 senesi muhasebe defterine göre bu muhasebe döneminde binanın inşasına 332.315 akçe sarf edilmiştir⁴³. Ancak bu tarih inşaatın başladığı tarih olmayıp, bu harcama inşaatın devam ettiği sırada yapılmıştır. Zira 1017/1608 tarihli başka bir kayıttan inşaatın 13 yıldır (1595 yılından beri) devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre kasaba ahali kadiya başvurup, kasabada yeterince hamam bulunmamasından şikâyet ederek, bedeli Pertev Paşa Cami vakfından karşılanmak üzere bir çifte hamam inşa edilmesini talep ettiklerinde, dönemin İznikmid kadısı Fayzullah Efendi durumunu merkeze bildirmişti. Gelen izinle çifte hamamın inşaatı başlatılmasına ve üzerinden yaklaşık 13 yıl geçmiş olmasına rağmen bir türlü tamamlanamamıştı. Ayrıca yapılan kısımlar da haraplaşmaya başladığından, bu durumun sorumlusu olarak görülen vakıf mütevellisi, vakıf malını ziyan ettiği gerekçesiyle azledilerek yerine başkası mütevellî tayin ediliyordu⁴⁴.

38 BOA, MD, 22, s.243/474.

39 BOA, MD, 23, s.333/741.

40 Hamza Gündoğdu-Rümeysa Işık, "İzmit Pertev Paşa Külliyesinin Klasik Osmanlı Mimarısındaki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli 2015, s.1589.

41 Vr. 67b-72a.

42 Vr. 72a-76b.

43 BOA, MAD, (Maliyeden Müdevver Defterler), 5716, s.162, 167. Evâil-i Cemâziyelevvel 1012/16 Ekim 1603.

44 BOA, MAD, 7712, s.2.

İnşaat ve Tamirat Faaliyetleri

Külliye içindeki bu yapılar dizisinin gelecek yıllarda ayakta kalabilmesi için bakım ve onarımı şarttır. Vakıf kurucusu bu konuyu vakfiyesine dahil etmiş ve vakıf eserlerinin tamir ve bakım meselesine son derece önem vermiştir. Şöyle ki, vakfın giderleri gelirlerinden düşüldükten ve bütün harcamalar yapıldıktan sonra kalan meblağ vakıf mallarının bakımına ayrılmaktadır. Mülklerin tamiri bağlı vakfın mütevellisi vasıtasıyla nakit vakfının parasının çalıştırılmasından elde edilen gelirle yapılması gerekmektedir. Yüzyıllar içinde meydana gelecek felaketler vs. sebebiyle artık tamir edilemez hale gelirlerse, ya da nakit vakfının parası dahi yetişmezse türbesinde okunması vakf ve şart olan “eczâ-i şerifeden” başka bütün evkâf“rakabe”⁴⁵, edilmeli, tamir ve bakım işleri acele gerçekleştirilmelidir⁴⁶. Osmanlılarda vakıf eserlerinin ve mevkuftan olan binaların onarım ve bakımı için vakıf gelirlerinin yetmediği durumlarda rakabe usulüne başvurulur, onarım bitinceye kadar vakıftan vazife (maaş) alanların maaşı dahil, vakıf giderlerinin asgari düzeylerde tutulması ya da tamamen kesilmesi söz konusu olurdu. Böyle bir yola başvurulmasının nedeni vakfın emlak ve akarının devamlılığının vakıftan yararlananlara, vakıf görevlilerine ve hatta vakıftan amaçlanan bütün hayır hizmetlerine göre öncelikli olmasıdır. Bu geçici durumdur ve askıya alınan ödemeler, vakıf binalarının bütün masrafları tamamlandıktan sonra eski siteme geri dönlüktedir⁴⁷.

Eğer vakfın gerekli bakım ve tamirleri yapılmaz, mamur bir hale getirilmez ise hiçbir harcama yapılmaksızın; evlâd ve evlâd-ı evlâdın zükûr ve inâsına hatta mürtezikaaya verilen ödemeleri yapılmayacaktır. Vakfın bütün tamirat işleri bittiğinde, eski düzene adım adım dönlüktedir. Bu bakımdan önce cami vazifelilerinin yevmiyeleri verilmeli, daha sonra para durumuna göre vakfiyenin tertip sırasına göre önce olan masraf hangisi ise onun; sonra diğerlerinin ödemesi yapılmalıdır. Bu sayede vakfın işleyişinde aksaklık olması engellenmiş olacaktır.

Vakfın bu türlü bir uygulamaya gerek kalmadan hayırda devamlılığını sağlamak için böyle bir şartı koyup, rakabe uygulaması bittikten sonra vakıf fazlasının gelecekteki tamiratlar için ayrılmasını istemektedir. Vakfın parasının israf edilmemesi için: “Şart-ı vâkîfa muhalif kimesneye zevâid-horluk vazifesi verilmeye” ibaresini ekleyerek, bu paraya müdahale etmek isteyenlere ise ağır beddualar etmiştir. “...taraf-ı hilâfin tutubhâricden kimesneye zevâid-hor ulûfesi ta’yin iderlerse indellâh helâl olmaya...”⁴⁸.

Külliye günümüze yalnızca cami ve çeşme kullanılabilir durumdadır. Sıbyan mektebi, yapılan yenilemelerle özgün halini muhafaza edememiş, kervansaray ve imaretten geriye birer duvar kalırken, hamamın harabesi bulunmaktadır⁴⁹. İzmit bulunduğu coğrafya itibarıyla deprem bölgesinde olmasından dolayı şehirdeki binalar dolayısıyla Pertev Paşa külliyesi de zarar görüyordu. Özellikle 1131/1719’de meydana gelen deprem sonucu cami, imaret, hamam ve kervansaray hasar gördü. Bu hasarın giderilmesi için çalışmalar yapıldığı; yine 1178 /1764 cami, imaret, çeşme ve su yolu onarıldığı resmi belgelere yansımaktadır⁵⁰. Bunlardan başka 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan tamiratlara dair yazışmalar ve detaylarına değineceğiz. Cumhuriyet döneminde, 1952-1961 yılları arasında yapıldığı kaydedilen tamirle avlu duvarları, şadırvanın üstündeki örtü ve bunu taşıyan dikmelere ilaveten kalem işi süslemeleri ve alçı pencereleri yenilendi⁵¹.

Sadece bu belgeler ışığında tamiratların gerçekleştirildiği yargısına ulaşmak doğru olmayabilir. Zira belgelere yansıyan bilgiler doğru olmakla birlikte yazışmaların sonraki adımlarının da takip edilmesi, özellikle keşif defterlerinin yürürlüğe (rüyet) girip girmediği incelenmeli, keşifte belirlenen masrafın vakıf muhasebe kayıtlarına yansıyor yansımadağı takip edilmelidir. Belgelere bakıldığında keşif defteri bulunamasa bile, klasik dönemde Evkaf Müfettişliği Mahkeme kayıtlarından ve İzmit Şeriyeye Sicillerinden⁵², Tanzimat’tan sonra ise hem bu sicillerden hem de Evkaf Hümayun Nezareti, Bab-ı Ali Mektubi Kalemi ve Şurâ-yı Devlet Maliye Kalemi arasındaki yazışmalardan bu süreç takip edilebilir.

45 “Sözlükte “beklemek, kollamak, korumak” anlamındaki rakb kökünden türeyen rakabe kelimesi “boyun” demektir. Fıkıh terimi olarak mülkiyete konu olan eşyanın sadece maddi varlığını (ayn) ifade eder. Bir şeyin rakabesinin vakfa veya beytülmale ait olduğu durumlarda o mal veya mülkün aslı ve zâtı söz konusu yerlere aittir. Bu bakımdan bir vakfın gelirinden olan mal ve nakidin vakfın aslına ilhak edilmesine “rakabe etmek” denilmiştir.” (Halit Çalış, “Rakabe”, *DİA*, XXXIV, s.427-428).

46 Vr. 80b.

47 Çalış, “Rakabe”, s.427.

48 Vr. 79b-81b.

49 Kutbil, “Pertev Paşa Külliyesi”, s.236.

50 *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A.DVN.ŞKT.d (Divan-ı Hümayun Şikayet Defteri)*, 31, s.209, Evasit-ı Receb 1131/Haziran 1719; *BOA. A.DVNSAH-KA.d. (Divân-ı Hümayûn Anadolu Ahkâm Defteri)*, 42, s. 331, Evâhir-i Muharrem 1178/Temmuz 1764; *BOA. İ.DH (İradeler-Dahiliye)*, 412/27297. 28 Zilhicce 1274/9 Ağustos 1858. Pertev Paşa külliyesinin tamirine dair üç adet belge Muzaffer Erdoğan tarafından yayımlanmıştır (“Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetler”, s.184-185, 200, 204).

51 Erdoğan, “Osmanlı Devrinde Anadolu...”, s.158; Kutbil, “Pertev Paşa Külliyesi”, s.236.

52 İzmit kazası şer’iyye sicilleri 1220-1329 tarihlerine aittir. Tespit edilen 10 adet defterin 5’inin numaraları ve ait olduğu yıllar şu şekildedir (Çakır, *Osmanlı Şehir...*, s.120-121). Nr. 1452: yıl 1220-1230; Nr. 1453: yıl 1261-1264; Nr. 1458: yıl 1323-1326; Nr. 1459: yıl 1326-1328; Nr. 1460: yıl 1326-1328. Bunlardan 1452 Numaralı İzmit Şeriyeye Sicili tez olarak hazırlanmıştır. Meral Akşener, *İzmit Şeriyeye Sicili (4 Muharrem 1120-25 Şevval 1230) (4 Nisan 1805-30 Kasım1814)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992; Alper Ayhan, *1452 Numaralı İzmit Şeriyeye Sicilinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013.

31 numaralı şikâyet defterindeki⁵³ kayda göre: Pertev Paşa'ya ait cami, imaret, hamam ve han yakın zamanda, görülen bazı yerleri yıkılmıştı. Yıkılan yerlerinin vakıf malından tamiri için yine ücretleri vakıftan ödenmek üzere İstanbul'dan 5-6 neccar, 5 duvarcı, 3-4 taşçı gönderildi. Şikâyet konusu ise ustaların gelmedikleri yönünde değil yerlilerden bazılarının gelen ustaların önce kendi binalarının, sonra vakıf binalarının yapılması için müdahalede bulduklarına dairdir. İzmit Mutasarrıfı ve İznikmid kadısına gönderilen Evasıt-ı Receb 1131/Haziran 1719 tarihli hüküm/emir ise başlamak üzere olan tamirata müdahalenin engellenmesi için olduğuna göre tamirat yüksek ihtimalle yapılmıştır.

1764 yılına ait üçüncü kayda göre⁵⁴ bir müddettir harap durumda gelen olan cami, imaret ve sebile ile suyollarının vakıf parasıyla tamiri konusunda ahali ve vakıf çalışanlarının isteğine karşılık Evkaf Müfettişliği tarafından kâtip tayin edilmektedir. Vakıf kâtibi ve İznikmid Mimarbaşı Salih Halife ile kadı aracılığıyla keşfi yapılarak masraf defteri hazırlanmıştır. İstanbul'dan tamirat onaylanıp, emri de çıkmıştır. Fakat vakıf kullarının (evlâd-ı utekâ) evlatları vakfın zarar uğratılacağını iddia ederek yeniden keşif yapılmasını istiyorlardı. Bunun üzerine hassa mimarlığından yeniden uzmanlar tayin edilerek keşfine hükmedildi. Bu da sürecin uzayacağını, en az 1-2 yıllık bir gecikme olacağını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Evâhir-i Muharrem 1178/Temmuz 1764'te yeniden başlayan tamir sürecinin tamamlanıp tamamlanmadığını bilemiyoruz.

1266/1850 senesinde ise sadece Pertev Paşa Cami'ne ve sebile ait suyollarının tamiri sözkonusudur. Evkaf Nazırının takririne göre caminin tamire ihtiyacı olan bazı yerleriyle suyollarının keşifteki masrafı toplam 18.473 guruş olarak görülmektedir. Bu masrafın vakfın Evkaf Nezareti Hazinesinde mevcut parasından mahsup olunması için cami vakfının hasılatından "rüyet ve tesviyesine" izin verilmesi hususunda yazılan tezkireye cevaben verilen 17 Cemaziyelevvel 1266/31 Mart 1850 tarihli irade ile söz konusu masrafın vakfın yıllık muhasebe defterine geçirilmesi onaylanmış oluyordu⁵⁵. Bu durum tamiratın yapıldığına hükmetmemizi sağlıyor, ancak ilerleyen süreci teyit edecek daha fazla bilgiye ihtiyacın olduğu da açıktır.

Camiyle ilgili, kesin olarak yapıldığına hükmedebildiğimiz tamirat ise 1295/1858 yılında gerçekleşmiştir. Bunu tamirata dair elimizdeki tek belgeden dahi durumu anlamak mümkün oldu. Çünkü caminin tamirin yapıldığı ve sarf olunan 8.691 buçuk guruşun vakfın sandığında bulunan parasından karşılanması, yani muhasebeye tamirin masraf olarak yazılması için onay isteniyor ve onaylanıyordu (29 Zilhicce 1274/10 Ağustos 1858)⁵⁶.

Cami uzun süre bakımsız kaldığından 1294/1877-1878 yılında yeniden tamir edilmesi gündeme geldi. Özellikle üzerindeki kurşunların bazı kısımları, minaresi, kubbe ve etraf pencereleri, camekânlarının çerçeveleriyle kemer duvarları harap olmuştu. Belediye meclisi aracılığıyla keşfi yapılmış, 15.455,5 guruş masrafla tamiri edileceği belirlenmişti. Bu tamiratın yapılabilmesi için vakfın kendi hazinesinden, mahlûl muaccesesi olan 16000 guruştan karşılanması için izin isteniyordu⁵⁷.

Caminin 1878 sonunda tamamlanan tamirat projesi iki aşamadan geçmiştir. İlk keşifte belirlenen bedel onaylanıp tamir başladıktan sonra, yeni bazı yerlerin tamirinin gündeme gelmesiyle bu keşif berdelinden fazlaya mal oldu. İlk keşif bedeli olan 15.455,5 guruşun vakfın hasılatından sarf edilerek karşılanması hususu 5 Şaban 1294/4 Ağustos 1878 tarihinde verilen bir irade⁵⁸ ile onaylanmıştı. Ancak caminin tamiratı tamamlandıktan sonra, bununla ilgili tanzim olunan deftere göre bu masraf 19.070 guruşa yükselerek 3.615 guruş fark meydana geliyordu.

Bu durum ilk keşifte farkedilmeyen ve önceden yenilenmesine lüzum görülmemeyen bazı yerlerin de tamir başladıktan sonra ortaya çıkmasından kaynaklanıyordu. Bu farkın karşılanması için vakfın gelirlerinden olan mahlulât muaccesesi tahsis edilerek, sözkonusu meblağın hazinece kabul ve mahsup edilmesi Evkaf Nezareti'ne bildirildiğinde onaylandı. Bu durumda vakfın geliri olan mahlulât muaccesesi (vakıf mallarının kullanma hakkının vakıf hazinesine döndükten sonra yeniden hariçten birine ihalesiyle toplanan kira peşinatı) geliri vakıf kasasına girmeden bu işe tahsis edilmesi anlamına geliyordu. Zaten vakfiyeye göre vakfın fazlasının vakıf mallarının bakımına meşrut bulunması da dikkate alınmıştı. Evkaf Nezareti'nden 9 Zilhicce 1295/4 Aralık 1878 tarihli takirle Sadaret'e gelen yazışmalar, iradesinin verilmesiyle tamamlanmış oldu (Selh-i Zilhicce 1295/24 Aralık 1878).

Son onarımdan itibaren 25 yıl içinde, camide meydana gelen hasarlar nedeniyle 1903 yılında yeniden bakım kararı alındı. İzmit Mutasarrıflığı'ndan Evkaf Nezareti'ne gelen tahrirata göre cami tamiratının bu defaki keşif bedeli 18.520 guruşdur. Bazı ufak tefek düzeltmeler yapıldıktan sonra bu bedel 17.199 guruşa düşmüş ve bu bedelle münakısa çıkılmasına rağmen kimse talip olmamıştır. Evkaf Nezareti'ndeki tetkikten sonra vakfın hazinesinde bulunan gelir fazlasının tamirat masrafını karşılayacak durumda olduğu anlaşıldı. Mecidi guruşa çevrildiğinde ortaya çıkan 860 guruş farkın düşülmesinin ardından tamir masrafı 16.339,5 guruşa iniyordu.

53 BOA. A.DVN.ŞKT.d, s.209, Evasıt-ı Receb 1131/Haziran 1719.

54 BOA. A.DVNS.AHKAd, 42, s. 331, Evahir-i Muharrem 1178/Temmuz 1764.

55 BOA. İ.DH. 212/12339, 17 Cemaziyelevvel 1266/31 Mart 1850.

56 BOA. İ.DH. 412/27297, 29 Zilhicce 1295/24 Aralık 1878.

57 BOA. İ.ŞD. 36/1801 (1ef 1). 14 Receb1294/25 Temmuz 1877.

58 BOA. İ.ŞD. 36/1801 (1ef 2). 5 Şaban 1294/15 Ağustos 1877.

Bu durumda keşif bedelinin altında bir masrafla, mahallinde kurulacak bir komisyon aracılığıyla ve evkaf müdürünün nezaretinde emaneten tamiratın yapılmasına karar verildi. Harcamanın vakıf muhasebesine masraf kaydedilebilmesi için 3 Ramazan 1321/23 Kasım 1903 tarihinde Şurâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nden onay istendi⁵⁹. Şurâ-yı Devlet'ten gelen cevaba göre, Maliye Dairesi'nde durum değerlendirilerek yazılan mazbata, Sadaret tarafından Mabeyn Baş Kitabeti'ne arz edilmiş ve sözkonusu masrafın vakıf hazinesi muhasebesine masraf kaydedilmesi 25 Muharrem 1322/ 11 Nisan 1904 tarihinde onaylanmıştır⁶⁰. En son aşamada Bab-ı Ali Mektubi Kaleminden, 27 Muharrem/13 Nisan'da Evkaf Nezareti'ne gönderilen yazıda, daireye gelen tezkire ve iradeye dayanarak tamiratın yapılması onaylanıyor, ekte bulunan keşif defterine uygun olarak tamir işleminin Evkaf Nezareti tarafından başlatılmasını bildiriyordu⁶¹. Bu son üç aşamada dahi İstanbul merkez bürokrasindeki işlemler dört ay sürmüştür.

1908 yılında ise vakfın mütevellisi Evkaf Nezareti'ne müracaat ederek Pertev Paşa Külliyesi'nin bir parçası olan ve cami ile bitişik bulunan İbtida Mektebi'nin yıkıldığını ve yeniden inşasını talep etti. Nezaret tarafından yapılan keşif sonucunda 18.000 guruş maliyetle yapılması, Maarif Nezareti'nin onayına sunulmuştu. Bu yılın Mayıs ayında İzmit ve çevresinde okulların durumunun teftiş edilmesi için Bedreddin Bey müfettiş olarak görevlendirilmişti. 7 Mayıs 1324/ Mayıs 1908 tarihli raporuna göre mektep tamamen yıkılmış olup sadece arsadan ibaret kalmıştır. Buradaki çocukların eğitimden yoksun kalmaması için okulun yeniden inşası gerekmektedir.

5 Şaban 1326/2 Eylül 1908 tarihine gelmesine⁶² ve aradan aylar geçmesine rağmen hala mektebin inşaatı başlamadığı gibi işlemler de yenilenmiştir. Bu tarihte dahi mektebin yıkılmaya yüz tuttuğundan bahsedilmektedir. Evkaf Muhasebesi tarafından, yeniden yapılan keşfi içeren deftere göre tamirat masrafı 13.271 guruşdur. İzmit mutasarrıflığından gelen tahriratta, bu fiyatla müzayedeye konulup, 71 guruş indirim yapılmasına rağmen talibi çıkmadığı yazıyordu. Vakfın hazinesinde bulunan 9.767 guruş ise masrafa kâfi değildir. Fakat Maarif Nezareti'nden çocukların eğitimden mahrum kalmaması için mektebin bir an evvel inşa edilmesini ve vakfiye şartlarının dahi tamiri zorunlu kıldığı bildirilmiştir. Tamiratın yerel evkaf müdürü ve mütevellisi ile beraberorada teşkil edilecek komisyonun nezaretinde emanet yoluyla yapılması, masrafın 9.767 guruşunun vakıf hazinesinde bulunan parasından, kalanının da vakfın gelirlerinden mahsup edilmek üzere Evkaf Hazinesi'nden sarfına onay verilmişti. Buna rağmen keşif defteri İl İdare Meclisince tasdik edilmemiş⁶³ ve tanziminin üzerinden iki sene geçmiş olmasından dolayı mektebin tamiri için yeniden keşfinin münakısa yapılması ve neticenin bildirilmesi Evkaf Nezareti'ne tebliğ edilmişti⁶⁴.

Nezaret'ten gelen 9 Rebiülahir 1327/30 Nisan 1909 tarihli cevap tezkiresinde⁶⁵ mektebin keşif defterinin iki sene önce hazırlanmış olmasına rağmen, binanın temel duvarlarının hala gayet sağlam olduğu; keşfin üzerinden çok zaman geçmediği için keşfin yenilenmesine lüzum görülmediği, önceden defalarca münakısa-ya (açık artırma) çıkarıldığı halde talibi çıkmadığı, bu nedenle yeniden münakısa yapılsa dahi talep olmayacağı mülahaza ediliyordu. İlaveten tamiratın zaruri olduğu ve tamiratın yapılmasına mani bir durum bulunmadığı, keşifdefterinin mahalli idarece tasdik edildiğine dair yazının⁶⁶ da geldiği bildirildi. Nezaretin senelik bütçesinin tasdik zamanının yaklaşmış olmasından dolayı gereğinin yapılması Nezaret'e tezkireyle bildirilirken keşif defteri ekte gönderiliyordu (25 Cemaziülahir 1327/14 Temmuz 1909)⁶⁷.

İlk belgenin Bab-ı Âli'deki havale tarihi 6 Safer 1326/ 10 Mart 1908 olduğuna göre tamirata dair işlemlerin bundan çok daha önce mahallinde başladığı anlaşılmaktadır. Vakfın yöneticilerinin yerel evkaf müdürlüğünden izin alması, keşif ve münakısanın yapılması ve İzmit Mutasarrıflığı'ndan Bâb-ı Âli'ye gönderilmesi çok uzun bir süreçtir. Mart 1908'de merkez dairelerde başlayan yazışmaların sonuncusu olan onay yazısının tarihi 14 Temmuz 1909 olduğuna göre sadece merkezde bir yıl üç aylık bir zaman geçmiştir. Bu da neredeyse 2-2,5 yıllık bir bürokrasiden sonra ancak tamiratın başlayabileceği anlamına geliyordu.

Vakfın Yaptığı Küçük Tamirler

Yıllar içinde en çok cami ve mektebin tamir edildiği anlaşılmaktadır. Büyük tamiratlar büyük bürokratik işlemlerden sonra ihale yoluyla müteahhitlere yaptırılırken, küçük çaplı ve kısa süreli tamirat işleri için

59 BOA. ŞD. 165/1. 3 Ramazan 1321/23 Kasım 1903.

60 BOA. İ.EV. 36/13. 25 Muharrem 1322/ 11 Nisan 1904.

61 BOA. BEO. 2314/17348. 27 Muharrem 1322 /13 Nisan 1904.

62 BOA. ŞD. 190/17 (Lef 5). Nazır Mahmud Bey zamanında Evkaf Nezareti'nden Şurâ-yı Devlet'e gelen takrir: 5 Şaban 1327/22 Ağustos 1909.

63 BOA. ŞD. 190/17 (Lef 7). 24 Rebiülahir 1327/15 Mayıs 1909 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e gelen takrire cevaben yazılan 27 Rebiülahir 1327/18 Mayıs 1909 tarihli tezkire.

64 BOA. ŞD. 190/17 (Lef 6). Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazılacak tezkire müsveddesi. 13 Safer 1326/17 Mart 1908.

65 BOA. ŞD. 190/17 (Lef 3). Şurâ-yı Devlet'ten Nezahet'e gelen 6 Mayıs 1325/19 Mayıs 1909 tarihli tezkireye verilen 13 Cemaziülahir 1327/ 2 Temmuz 1909 tarihli cevap.

66 BOA. ŞD. 190/17 (Lef 4). Halil Bey'in nazırlığı döneminde Nezahet'ten Şurâ-yı Devlete gelen cevap tezkiresi. 9 Rebiülahir 1327/30 Nisan 1909.

67 BOA. ŞD. 190/17 (Lef 2). 5 Safer 1327/26 Şubat 1909 tarihinde Şurâ-yı Devlet Evrak Odası'na yazılan ve 25 Cemaziülahir 1327/14 Temmuz 1909 tarihinde cevap verilen melfufat müzekkeresi.

68 BOA. BEO. 3605/270304, 25 Cemaziülahir 1327/14 Temmuz 1909.

vakfın bir çalışanı dahi bulunmaktadır. "Meremmâtî" vazifesinde bulunan bu kişi günlük beş akçe yevmiye almaktadır. Meremmâtî sadece vakıf eserlerinin değil, vakfın akarâtının (binalar) da bakım ve onarımından sorumludurlar. Muhasebe defterlerindeki giderler kaleminde hem bu vazifeliye ödenen yevmiye hem de yaptığı küçük tamirler yer almaktadır⁶⁸.

1186 Receb ayından 1187 Zilhiccesi sonuna (Eylül 1772-Mart 1774) kadar geçen bir buçuk yıllık bir dönemi kapsayan muhasebeye göre, külliye binalarının özellikle, suyolları ve çatılarının tamirine toplam 27.356 akçe sarf edildiği görülmektedir. 18 aylık muhasebe dönemi içinde vazifelilere 324.810; imaretin kilerine 18.562 ve tamiratlarında dahil olduğu "levâzımât-ı sâire"ye 846.891 akçe olmak üzere vakfın masrafları toplam 1.190.263 akçedir. Tamirat harcamalarının toplam giderler içindeki payı çok az görünmekle birlikte, vakıf gelirinin 539.703 akçe gibi neredeyse giderin yarısından bile az olması vakfın içinde bulunduğu mali bunalımı göstermesi bakımından son derece önemlidir⁶⁹:

Caminin suyolları 1186 senesi:	4296+3000=7296
Caminin suyolları 1187 senesi:	5400
İmaret ve hanın çatısının tamiri için kiremit:	5000 aded =3900
Suyolları ve çatı:	1540+600=2140
Çeşitli tamir:	600
Suyollarının tamiri 1187 senesi:	1500
Abdesthane ve kenif suyollarının tamiri:	600
İmaretin suyollarının tamiri 1186:	2520
Cami ve mektebin suyolları ve lağımlarının tamiri 1186 senesi	1560
Caminin çeşitli suyollarının tamiri	1840

1277-1280/1860-1864 tarihlerini kapsayan dört senelik muhasebe defterinde külliye bulunan sadece şadırvan ve çeşmenin suyollarının tamirine senede 120, dört senede 480 guruş harcanmıştır⁷⁰.

Sonuç olarak: Vakıf eserlerinde ve akarâta yıllar içinde çeşitli sebeplerle meydana gelen hasarların tamirat süreçleri oldukça uzundu. Bütün prosedürler yerine getirilmiş olsa bile tamiratlar her zaman gerçekleşmeyebilirdi. Diğer bir ifadeyle yerel yönetim ve vakıf idarecilerinin işbirliğiyle hasarlı binaların keşifleri yapıp, defteri hazırlanırdı. Bundan sonra merkez bürokrasinin onayı beklenir, onay verilip tamirat/inşaat harcamaları yıllık muhasebe defterlerine gider/masraf kaydedilirdi. Klasik dönemde yerelde kadı, İstanbul'da Evkaf Müfettişliği Mahkemesi aracılığıyla yapılan yazışmalar ve bürokratik işlemler, Evkaf Nezareti kurulduktan sonra daha da arttı. Buna bağlı olarak da inşaatın başlama ve bitiş süreçleri de uzamaya başladı.

Osmanlı son dönem bürokratik işlemlerinin artmasına bir de Osmanlı açısından zor savaş yıllarının getirdiği ekonomik zorluklar da eklenince tamirat işleri çoğunlukla, gecikiyor ya da hiç gerçekleşmiyordu. Buna ilaveten işgal yıllarında yaşanan yıkım hareketleri⁷¹ ve bölgenin deprem kuşağında olması bu denli eski eserlerin ayakta kalmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen vakfın kendi imkânlarıyla yapabildiği küçük çaplı tamiratlar sayesinde külliye özellikle, cami ve çeşme Cumhuriyet dönemine ulaşmıştır. Cami bugün restorasyon amacıyla en az 2 yıl süreyle hizmete kapatılmıştır. Mektebin kullanım amacı değişmiş, hamam ve kervansaray ise kullanılamaz hale gelmiştir.

68 BOA. MAD. 5617, s.160, 171.

69 BOA. EV.HMH.d. 38203, s.2, 3.

70 BOA. EV.d. 17381, s.2.

71 Bkz. Adnan Sofuoğlu, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İzmit Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII /54 (Kasım 2002), s.795-814.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
A.DVNSMHM.d. (Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defteri): 8, 33, 34, 35, 78.
A.DVN.ŞKT.d. (Divân-ı Hümâyûn Şikâyet Defteri): 31.
A.DVNS.AHKA.d. (Divân-ı Hümâyûn Anadolu Ahkâm Defteri): 42.
AE.SSLM.III. (Ali Emiri Sultan Selim III.) 206/12283.
AE.SAMD. III. (Ali Emiri Sultan Ahmed III.) 212/20502.
BEO.(Bâb-ı Âli Evrâk Odası) 2314/17348; 3605/270304.
C.EV. (Cevdet Evkâf)133/6613.
İ.DH. (İradeler Dahiliye) 212/12339; 412/27297.
İ.EV. (İradeler Evkâf) 36/13.
İ.ŞD. (İradeler Şurâ-yı Devlet) 36/1801.
İE.EV. (İbnülemin Evkâf) 50/ 5528; 64/6849.
EV.HMH.d. (Evkâf-ı Haremeyn Hazinesi Defterleri) 38203.
EV.d. (Evkâf-ı Hümayun Nezareti Defterler) 17381.
MAD. (Maliyeden Müdevver Defterler): 5617; 7712.
ŞD. (Şurâ-yı Devlet) 165/1; 190/17.

Araştırma ve İncelemeler

- AHUNBAY, Zeynep, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Darülrâlar, Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 1998, s. 239-309.
AKOZAN, F. , "Türk Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, (1969), s. 303-327.
AKTUĞ, İlnur, *İzmit Pertev Paşa Camii (Yeni Cuma Camii)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
AKŞENER, Meral, *İzmit Şeriyeye Sicili (4 Muharrem 1120-25 Şevval 1230) (4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.
ASLANAPA, Oktay, *Mimar Sinan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999.
AYHAN, Alper, *1452 Numaralı İzmit Şeriyeye Sicilinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2013.
BALGALMIŞ, Abdülkadir, *Pertev Paşa'nın Hayatı ve Vakıfnamesi 980 H. / 1572 M.*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
BARKAN, Ömer L., "Şehirlerin Teşekkülü ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Siterinin Kuruluşu", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi*, XXIII/1-2, (İstanbul 1962-1963), s. 239-296.
CANTAY, Gönül, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
ÇAKIR, Merve, *Osmanlı Şehir Tarihinin Arşiv Kaynakları: İzmit Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
ÇALIŞ, Halit, "Rakabe", *DİA*, XXXIV, s.427-428.
DEVELİ, Hayati, *Sâi Mustafa Çelebi Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, Koçbank Yayınları, İstanbul 2003.
EGLİ, Ernst, *Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
ERDOĞAN, Abdülkadir (1942) , "Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri" , *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.233-240.
ERDOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetler", *Vakıflar Dergisi*, VII (1965), s.157-158.

GÜNDOĞDU, Hamza-Rümeysa Işık, "İzmit Pertev Paşa Külliyesinin Klasik Osmanlı Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli 2015, s.1587-1592.

KURAN, Aptullah, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.

KURTBİL, Zeynep Hatice, "Pertev Paşa Külliyesi", *DİA*, XXXIV, s.236-238.

MÜDERRİSOĞLU, M. Fatih, *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

SÖNMEZ, Natalie Ülker, *Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyelerinden İzmit Pertev Paşa Külliyesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010.

ÜLGEN, A. Saim, "Pertev Mehmet Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", *Vakıflar Dergisi*, II, (1942).

<https://kocaelikitabeleri.wordpress.com/2010/08/31/pertev-pasa-kulliyesindeki-mezar-taslari/>(E.T. 16.12.2018).

<https://www.flickr.com/photos/sinandogan/3987173135/in/photostream/> (E.T. 16.3.2018).

EKLER⁷²

1-Pertev Paşa Camii

2-Külliyesinin sonradan sokak açmak için bölünmüş hali

72 <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/3987173135/in/photostream/> (E.T. 16.3.2018).

3-Şadırvan

4-Pertev Paşa Sıbyan Mektebi

5-Pertev Paşa Hamamı kalıntıları

6-Pertev Paşa Çeşmesi

T.C. BAŞBAKANLIK VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	
İŞ VEREN	İSTANBUL VAKIFLAR 2. BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ
İŞİN ADI	PERTEV MEHMET PAŞA CAMİİ 2016-2018 YILLARI UYGULAMA (RESTORASYON) İŞİ
KONTROL	VAKIFLAR 2. BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ
YÜKLENİCİ	AKIN İNŞ. MERMER SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
SÖZLEŞME TUTARI	4.255.833,21 TL
SÖZLEŞME TARİHİ	11.01.2017
İŞ BİTİM TARİHİ	750 GÜN (14.09.2019)
KORUMA KURUL KARARI TARİH & NO:	26.08.2014 GÜN VE 1621 SAYILI KARAR

31 Mart Olayı Günlerinde İzmit'te Asayiş ve Katırlı Köyü Hadisesi

Mustafa Talha SAVAS*

Giriş

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı, yalnız siyasî alanda değil aynı zamanda hukuktan eğitime, ekonomiden askeriyeye kadar doğrudan veya dolaylı bir şekilde toplumu ilgilendiren tüm alanlarda pek çok değişimin dönüm noktası olmuştur. Bu değişimin getireceği sorunlar ilk günlerde fark edilemeyerek başta İstanbul olmak üzere diğer birçok Osmanlı şehri, Meşrutiyet kutlamalarına tanıklık etmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar ve gayrimüslimler sokaklarda kucaklaşıp, hürriyet ve kardeşlik devrinin geldiğine inanmış ve yeni yönetimi, sonradan meydana gelecek buhranlı olaylardan habersizce, hayret verici gösterilerle karşılamışlardır. Hatta o dönemin yazıları, Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu pek yakından takip eden kuşkucu Avrupa basınında bile yankılanan, neredeyse çılgınca bir sevinci yansıtmıştır.¹ Yaşanan bu gelişmeler ilk zamanlarda, Osmanlı toplumu içerisinde önemli bir nüfusa sahip olan Rum ve Ermenilerin misyonları için de önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir.

Çok geçmeden siyasi hizipleşmelerin teşekkülü, ilân edilen genel af üzerine âdî ve siyasî suçluların serbest bırakılması, basına tanınan serbestiyet, sonraki dönemleri de tesiri altına alacak asayişsizlik ortamını beraberinde getirdi. Meşrutiyet'ten beklentileri oldukça büyük ve farklı olan fırkalar, gruplar, cemiyetler, dinî topluluklar ve milletler arasında ciddi bir iktidar mücadelesi ve menfaat yarışı başladı. Zira, meydana gelen siyasî anlamdaki bu dönüşümün, toplumsal ve ekonomik anlamda olumlu veya olumsuz sonuçlar doğuracağı aşıkardı.

İttihat ve Terakki yönetimi, her vilayette şube ve kulüplerini açarak idareyi tam anlamıyla kontrolü altına almak istemiştir. Nitekim İzmit Sancağı, İstanbul'a da yakın olması nedeniyle II. Meşrutiyet yönetiminin sonuçlarıyla doğrudan muhatap olan yerleşim yerlerinden biri olmuştur. İstanbul'da meydana gelen idarî değişikliklerin de neticesi olarak, İzmit'te önde gelen aydınlar ve nüfuz sahibi kimseler II. Meşrutiyet'in getirdiği havadan istifade etmek istemişlerdir. Bu kimseler, daha önce İzmit'te bir şubesi olmamasının yanı sıra ilk kez 31 Temmuz 1908'de Kadioğlu Otelini ve kahvesini kiralarak İttihat ve Terakki kulübünü kurmuşlardır. Açılan bu kulübe kısa süre içerisinde yüzlerce üye katılmıştır. Ancak kulübün önde gelen şahısları, önemli memuriyetlerde görev kapma sevdasına kapılıp lüzumsuz ayaklanmalara ve huzursuzluklara sebebiyet vermişlerdir. İzmit'e gelen idarecilerle kulübün önde gelenleri arasında sürekli sorunlar baş göstermiştir.² Nevzuhur yönetimin bu tutumu zaman içerisinde baskıcı bir tavra dönüşerek İstanbul'un hemen yanı başında bulunan İzmit Sancağı'na da sıçramış ve böylece asayişsizlik sorununu ortaya çıkarmıştır.

Tüm bunlar yaşanırken bir taraftan da İttihat ve Terakki yönetiminden, misyonlarına uygun karşılığı alamayan Rumlar; bu asayişsizlik ortamından istifadeyle muhalif bir tavır alarak, gerek 1908 yılında yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerini gerekse 31 Mart Olayı'na giden süreci derinden etkilemişlerdir.³ İzmit Mutasarrıfı olarak 1895-1908 yıllarında görev yapan Musa Kâzım Bey döneminden itibaren, Rumların Yalova (o zaman Yalova İzmit Sancağı'na bağlıydı) bölgesinde çıkardıkları sorunlar bir diğer dikkat çekici husustur. Zira, o dönemden itibaren bu bölgede Yunan propagandası yapıp ahaliyi isyana tahrik eden eşkıyalık hareketleri, (her ne kadar Sadettin Paşanın yardımı neticesinde İzmit Redif Taburu tarafından temizlense de) Rumların II. Meşrutiyet dönemindeki tutumlarını etkilemiştir.⁴ Rum çevrelerin bu muhalif tutumu,

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, e-mail: mthalhasavas@gmail.com

1 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev.: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2017, s. 286.

2 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1981, s. 137; Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Türkiye Matbaası, İzmit, 1945, s. 217-223; Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Baskı 1, Ankara, 1999, 153-156.

3 Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitap, Baskı 2, İstanbul, 2012, s. 60.

4 Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, s. 215-216.

1908-1909 yıllarında İzmit Sancağı'na bağlı bir Rum köyü olan Katırlı Köyü'ne de yansımış ve hükümetin doğrudan dikkatini çekecek hadiselerle sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmaya bahis olan Katırlı Köyü Hadisesi'nin mahiyetini ve zemininde yatan nedenleri doğru şekilde anlayabilmek için; dönem itibarıyla İttihat ve Terakki ile Rumlar arasındaki ilişkinin, 31 Mart Olayı'na giden sürecin, bu olayın cereyan ettiği günlerde İzmit'te yaşanan gelişmelerin ve asayiş durumunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü, 31 Mart Olayı günlerinde İzmit'teki asayiş sorununu etkileyen bu köy, bir süreliğine de olsa hükümeti, devlet memurlarını meşgul etmiş ve dönemin kayıtlarında yerini almıştır.

31 Mart Olayı Günlerinde İzmit'te Asayiş

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki siyasi durumunun idrak edilebilmesi için 31 Mart (1325) Olayı son derece önemli bir yere sahiptir. Gerek kendi dönemini gerekse günümüze kadar uzanan sonuçlarını tarihsel bağlamda değerlendirmek gerekirse, bu olayın arkasında bulunan nedenlerin irdelenmesi kaçınılmazdır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gitgide karmaşık hale gelen Sultan II. Abdülhamid, İttihat-Terakki ve Bâb-ı Âli arasındaki siyasi rekabet hem içeride hem de dışarıda pek çok sorunu ortaya çıkarmıştır. Dahası, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın hayatına gelen dikkat çekici serbestiyet, hızla gazete ve mecmuaların sayısındaki artış, farklı siyasi fırkaların teşekkülü de bu olayın ortaya çıkmasında başlıca rol oynamıştır.

II. Meşrutiyet'in ardından idari yapı parlamento bünyesinde, seçilen temsilcilerle birlikte salimen toplanmamış, farklı siyasi ve toplumsal grupların hizipleşmelerine adeta davetiye çıkarmıştır. Zira, İttihat-Terakki mensupları hâlâ cemiyet zihniyetinden kurtulamamış ve bir türlü siyasi mekanizmaya intibak edememişlerdir. Burada, II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine yurt çapındaki kutlamaların, Sultan II. Abdülhamid'e karşı uzun süre verilen mücadelenin de zafer sarhoşluğu vardır. 31 Mart günü yaklaştıkça Meşrutiyet ve İttihat-Terakki düşmanlığı artmış ve mürtecilerin de dahil olduğu muhalefet gruplarının çalışmaları, olayların hız kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bir tarafta İttihat ve Terakki cephesi, öbür tarafta ise Müslim-gayrimüslim bütün muhalefet cephesi yer almıştır.⁵

31 Mart Olayı'na kadar olan süreç zarfında İttihat-Terakki'nin tek elden yönetim tarzı ve başka hiçbir siyasi teşekkül ve şahıslara hayat hakkı tanımayan tavır, henüz paylaşımcı bir siyaset geleneğinin teşekkül etmediği bir iklimde cereyan etmiştir.⁶ Bununla birlikte, daha yeni meşrutî-monarşi sistemine geçen ve bunu halka indirgemek yerine baskıcı bir tavır takınılan böyle bir ortamda kargaşa ve asayişsizliğin meydana gelmesi, toplumsal reflekslerin harekete geçmesi açısından da son derece önemlidir.

Nihayetinde Meclis-i Mebusan'ı işgal eden ve İstanbul'u kaosa sürükleyen isyancılara karşı Selanik'ten Hareket Ordusu derhal yola çıkmıştır. Hem idareyi ele almak hem de kaybettikleri itibarlarını geri kazanmak isteyen İttihatçılar 24 Nisan günü Hareket Ordusu'yla İstanbul'u işgal ettiler. 27 Nisan'da Meclis-i Umûmî-i Millî son toplantısını İstanbul'da yaptı. Şeyhülislamın verdiği fetvaya dayanarak Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildi ve yerine Veliyaht olarak V. Mehmed Reşad padişah oldu (1909-1918).⁷ Yeni padişah idari bakımdan fazla etkin olamaması nedeniyle İttihatçılar işlerini bu süreçte daha rahat yürütmüşlerdir. Çıkarılan isyanları bastırırken göstermiş oldukları ciddi tavır bu durumun en bariz göstergesidir.

Ayaklanmanın bastırılmasının hemen ardından Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa komutasında Divân-ı Harb-i Örfî adında bir mahkeme kuruldu. Aynı zamanda Mahmut Şevket Paşa'nın bizzat kendisine 1., 2., ve 3. Ordular Müfettiş-i Umûmîliği diye özel bir görev verildi. Daha önemli olan durum, İstanbul'da üç yıl sürecek sıkıyönetim esnasında İttihatçılara muhalif olan gruplara karşı ciddi bir mücadelenin başlamasıdır. Böylece İttihatçılar İstanbul'da olup biten her şeye müdahale edebilme ve istedikleri yaptırımı uygulayabilme olanağı bulmuşlardır. İttihat ve Terakki idaresi altında çalışan Divân-ı Harb-i Örfî, âsileri cezalandırarak Derviş Vahdetî gibi isyanı körükleyen kimisini de idam etmiştir.⁸ Genel manada değerlendirildiğinde, bu isyan hareketi II. Meşrutiyet'e ciddi bir muhalif tepki olarak görülebilir. İşte 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) da böyle bir dönemde meydana gelen ve sonuçları itibarıyla İstanbul ile sınırlı kalmayan hadiselerden biridir.

İstanbul'da patlak veren isyanı bastırmak ve böylesine kanlı eylemlere sebep olanları cezalandırmak üzere ilân edilen Örfî İdare kapsamına İzmit Sancağı da ilave edildi. Normal şartlar altında, 31 Mart Olayı'ndan önce İstanbul gazetelerinde görülen aykırılıklara nazaran İzmit muhitinde ciddi bir asayişsizlik belirtisi gözüküyordu. Çünkü İttihatçılar İzmit bölgesinde gizli yapılarını koruyarak, asayişe hâkim bir vaziyette vazifelerini ciddiyetle yürütüyorlardı. Ancak İstanbul'da meydana gelen gelişmelerin tesirleri İzmit Sancağı'nda da hemen görüldü. Bu dönemde İzmit ve dolayları yoğun politik çatışmalar ve iç kargaşalara sahne olmuştur. 31 Mart Olayı'nın patlak vermesinden sonra İzmit Redif (Yedek) Tümen Komutanı bulunan İsmet Paşa'nın başkanlığın-

5 Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ankara, 2002, s. 308.

6 Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ankara, 2002, s. 337.

7 Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 32.

8 Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, 2007, s. 9-11.

da İzmir'te Divan-ı Harb-i Örfî kurulmuştur. Alınan kararlara göre, Meşrutiyet döneminin ilk İzmir Mutasarrıfı Ali Seydi Bey ile "gerici" diye nitelendirilen şahıslar İstanbul'da kurulan Divân-ı Harb'e yollanmıştır. Görevlerini kötüye kullanarak, Meşrutiyeti yıkma çabaları kanıtlandığından bir daha göreve alınmamak üzere tutsak edilerek İzmir'ten uzaklaştırılmışlardır. Ali Seydi Bey'den sonra da bölgede nüfuzunu tesis etmek adına İttihat ve Terakki yönetimi, İzmir mutasarrıflarını birçok kez değiştirmiştir.⁹ Bu durum, İttihat ve Terakki'nin İzmir Sancağı'nda siyaseten istikrarsız bir idare sergilediğinin de açık göstergesidir.

31 Mart Olayı'na kadar İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlıydı. Tüm haberleşme de bu kanal üzerinden kuruluyordu. Ancak olaylar İstanbul'da patlak verince İzmir'teki İttihatçılar hemen Selânik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî'siyle haberleşmeyi sağladılar. Bunun üzerine Selânik'teki İttihatçılar, İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne idareyi kontrol altına almaları emrini verdi.¹⁰ Bu esnada İzmir ve civarında asayişsizliğe yol açan nedenleri tahkik etmek üzere de Hareket Ordusu'ndan düzenli bir birlik bu bölgeye gönderilmiştir. Yapılan tahkikatlar üzerine öteden beri Rum köyü olduğu bilinen Katırlı Köyü'nde yaşayan birkaç şahsın, ahaliyi isyan ve asayişsizliğe teşvik ettikleri, hükümet aleyhtarı, Yunan taraftarı söylemlerde buldukları yazışmalara kaydedilmiştir. Bu hadise Divân-ı Harb-i Örfî'nin bizzat dikkatini çekmiş olacaktır ki, meselenin sıradan bir asayişsizlik olayı olmadığı, davanın Divân-ı Harb-i Örfî'ce görülmesi gerektiği ve bu konuda hükümetin de son derece ısrarlı olduğu dönemin yazışmalarına yansımıştır.

Bu hadiseyi incelemeyen önce, söz konusu olayın hangi muhitte cereyan ettiğinden, Katırlı Köyü'nden ve bu köyün ahalisinden dönemin şartlarını da dikkate alarak bahsedilmesi gerekmektedir. Çünkü, köyü böyle bir hadiseye sürükleyen arka plandaki etmenlerden bahsetmemiz, konuyu ihtimamlı bir yaklaşımla anlaşılır hale getirecektir.

Katırlı Köyü (Esenköy)

1906-1907 nüfus sayımı dikkate alındığında, İzmir Sancağı'nın toplam nüfusu 290.517 idi. Nüfusun Osmanlı millet sistemine ve cinsiyet esasına göre dağılımı ise şu şekildedir: 104.290'ı erkek, 96.270'i kadın olmak üzere Müslüman nüfus 200.560 kişidir. Müslümanların ardından en kalabalık nüfusu Ermeniler oluşturmaktadır. 26.125 erkek ve 25.140 kadın Ermeni'nin yanı sıra 214 erkek ve 188 kadın olarak Ermeni Katolikler vardır. Buna göre toplam Ermeni nüfusu 51.667 kişidir. Üçüncü sırada ise Rumların oluşturduğu nüfus vardır. 18.605 erkek, 17.261 kadın Rum vardır. Bunun yanında 1 de erkek Rum Katolik vardır. Böylece toplam Rum nüfusu 35.867 kişidir. Bunlarında yanında İzmir Sancağı'nda yaşayan Protestan, Yahudi, Bulgar, Katolik Latin, Keldani, Süryani ve pek çok yabancı uyruklu yerleşimcilerin olduğu da bilinmektedir.¹¹

Katırlı Köyü, bugünkü Yalova il sınırları içerisinde yer alan fakat hadisenin geçtiği tarih itibarıyla İzmir Sancağı'na dahil edilmiş bir Rum köyüdür. Bir diğer ismi ise "Esenköy" olarak kaynaklarda geçmektedir. Katırlı Köyü XX. Yüzyıl başında Yalova bölgesinin en kalabalık ve zengin köylerinden biriydi. Bu bölge Türklerden önce Doğu Roma (Bizans), daha önce de Bitinya'ya bağlıydı. Hıristiyan dünyası içinde önemli bir yere sahip olan Katırlı Papazı Auxentius burada yaşamış ve 1750'lerde de saygın bir konuma yükselmiştir. Yalova ve çevresindeki yerleşim yerlerinde genellikle Türkler ve Ermeniler birlikte yaşamıştır. Fakat bölgede hâkim nüfusu Ermeni ve Rum yerleşim yerleri oluşturmuştur.¹²

Bu bölgeyle ilgili bir diğer önemli konu Rumlarla ilişki içerisinde olan Ermeni çetecilerdir. Özellikle XX. Yüzyılın başından itibaren örgütlenme çabalarını planlı bir şekilde yürüten Ermeni çeteciler, İstanbul'daki teşkilatlarla irtibatlarını koparmamak için kaçak yollarla seyahatlerini gerçekleştiriyorlardı. Çünkü bu güzergâh Anadolu ile İstanbul arasındaki irtibat açısından oldukça fazla önem arz etmekteydi. İstanbul'a gitmeye izni olmayan birçok Ermeni çeteci kaçak yollarla gemilere biniyor, böylece Yalova bölgesinde cinayet ve baskınlara karışan çete elemanları rahatlıkla İstanbul'a geçiyor ve izlerini kaybettiriyordu. Bu bölgeye dair en çok şikâyet Karamürsel, Orhangazi, Gemlik ve Yalova bölgesi Ermenilerinden geliyordu. Özellikle sayısız cinayet, baskın ve yağma olaylarına karışan çete mensuplarının ellerini kollarını sallayarak İstanbul'a gelip gitmelerinden şikâyet ediliyordu. Çetecilerin seyahatlerini böylesine kolaylaştırmalarında Rum köylerinin de tesiri büyüktü. Çete elemanları, alınmaya çalışılan önlemlere rağmen kaçak ve yasak yollardan İstanbul'a hatta oradan Karadeniz gemi yoluyla Rusya'ya ve Ermenistan'a geçebiliyordu. Kimileri de Karadeniz yoluyla Romanya üzerinden Avrupa'ya ulaşıyordu. Zira bu yıllarda Katırlı Köyü (Esenköy) ve civarda bulunan Rumlar gemicilik yapıyorlar, zeytin, meyve ve sebze ticareti için sıkça Karadeniz yoluyla Romanya'ya gidip geliyorlardı. Ermeni çeteciler de tayfa olarak çoğu zaman bu gemilerle birlikte kaçak vaziyette yurtdışına çıkıyordu. Bu muhitte sadece Katırlı Köyü değil Elmalık, Kılıç, Yalacdere, Çukurköy, Merdigöz, Engere, Pazarköy, Laledere, Muratça, Keramet, Paşaliman, Yeniköy, Çınarcık, Gemlik, Kuru ve Çengiler gibi gayrimüslim yerleşim yerleri de bu çete elemanlarının

⁹ Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmir Tarihi*, s. 139-140; Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, s. 223-224.

¹⁰ Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, s. 224.

¹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 206-207.

¹² Muhsin Sevencan, *Yalova ve Çevresinde Belgelerle Ermeni Terörü 1891-1922*, Diner Ofset, İstanbul, 2008, s. 19-21.

isimleriyle birlikte tutanaklara geçmiştir.¹³ Ayrıca, Adapazarı tarafından gelen Ermeni çete elemanlarının da bu bölgede bulunan ve ismini saydığımız yerleşim yerlerini kullanmaları ve propagandalarına alet etmelerini dikkat çeken başka bir husustur.

Katırlı Köyü'nün gerek Rumlar gerekse Ermenilerle Osmanlı Devleti tutanaklarında gayrimeşru olaylarla adının geçmesi, 31 Mart Olayı günlerinde kötü şekilde anımsanmasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet yönetiminden Rumların istekleri vardı ve bu yüzden Sultan Abdülhamid idaresine karşı Rum Patrikhanesiyle birlikte ilk başta İttihatçıları desteklemişlerdi. Fakat 31 Mart Olayı'na yaklaşan günlerde Rumların tavırları seyir değiştirecek ve İttihatçılarla karşı karşıya gelmelerine neden olacaktır. Bu durum sadece İstanbul'da meskûn Rum ahalisini değil, çevresindeki şehirlerde yaşayanları da etkileyecektir. Elbette bir Rum köyü olması münasebetiyle Katırlı Köyü Hadisesi incelenirken, dönemin konjonktüründe İttihat ve Terakki arasındaki ilişki de incelenmeli ve bu bağlamda konuya yaklaşılmalıdır.

İttihat-Terakki İdaresi ve Rumlar

II. Meşrutiyet döneminin en önemli siyasî aktörü hiç şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Bu cemiyet kendi içerisinde homojen bir yapıya sahip olmamasına rağmen belirli politikaları ve idare anlayışı vardı. İttihatçıların bu politikalarıyla genelde gayrimüslimlerin özeld Rumların beklentileri uyum sağlayamadı. Bu da Rumların, II. Meşrutiyet boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne en fazla muhalif tavır gösteren gruplardan biri olmasına neden oldu.

Sultan II. Abdülhamid idaresini devirmek amacıyla Meşrutiyet öncesinde İttihatçılarla (özellikle Selânik'tekilerle) Rum komitelerinin temas halinde olduğu bilinmektedir. Ancak II. Meşrutiyet öncesi dönemde her ne kadar komitelerle temas halinde olunsada İttihat ve Terakki ile Rum toplumu bir kaynaşma gösterememiştir. Buna neden olan en önemli etmen Rum Patrikhanesi ile Yunan hükümeti olmuştur. Çünkü Rumca konuşmayan Ortodoks halkın büyük bir kısmı hâlâ Patrikhanenin kontrolü altındaydı ve Rum davasına kazandırılmaya devam ediliyordu. Yunan hükümetinin ve Patrikhanenin politikalarında ulusal Yunan çıkarları belirleyici unsur olmuştur. Bununla birlikte İttihatçıların gerçekten de "Osmanlı İmparatorluğu'nu geri kalmışlıktan kurtarabilmeleri ve güçlendirebilmeleri" Yunan hedeflerinin, özellikle de "Megali İdea"nın kesin sonu anlamına gelirdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumlar arasında Meşrutiyet'in ilanı öncesinde yaşanan soğukluk, II. Meşrutiyet döneminde her iki taraf arasında yaşanacak olan anlaşmazlıkların temel nedenlerinden birisi oldu. II. Meşrutiyet öncesinde Rumların, Yunan ulusal davası peşinde koşmaları İttihatçıları rahatsız eden bir diğer önemli konu olmuştur.¹⁴

İlk günlerde yaşanan kutlamalara, tüm Osmanlı unsurları gibi Rumlar da katılmıştır. İstanbul'da 25 ve 26 Temmuz 1908 tarihlerinde yapılan gösterilerde Türk ve Ermenilerin yanında Rumlar da yer almış, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sloganları atarak yürümüşlerdir. Hatta Rum öğrenciler ellerinde Rum ve Osmanlı bayraklarıyla yürüyüş yapmışlar, "yaşa", "zito", sadalarıyla padişah, millet, hürriyet ve ittihadı alkışlamışlardır. Zaman içerisinde bu tutumları değiştirerek Atina'dan yönlendirilen Rumların temel düşünceleri İttihatçılara karşı olumsuz olarak devam etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarılı adımları karşısında Manastır Yunan konsolosuna, İttihatçıların zaferinin Rumlar için ulusal bakış açısından genelde "faydasız ve zararlı" olacağını yazıyordu. Serez Yunan konsolosuna da İttihatçıların başarısının Helenizm'in zararına olacağını düşünmüştür.¹⁵

İttihatçılarla Rumlar arasındaki ayrılığın belirginleştiği ilk gelişme 1908 Seçimleri oldu. İttihatçıların Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu dönüştürme planları ve çalışmaları, iki taraf arasındaki temel anlaşmazlık noktasını oluşturuyordu. II. Meşrutiyet'in bu ilk seçimlerinde yaşanan gerginlik, sonraki yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum toplumu arasında yaşanacak gerginliklerin de habercisi oldu. Tahmin edildiği üzere, seçimlerde İttihatçılarla en fazla sorun yaşayan Osmanlı unsuru Rumlar oldu. Rum Patriği'nin İttihatçıların muhalifi Prens Sabahattin grubuyla yakınlaşması, İttihatçılarla Rumların arasını gittikçe kötüleştiren başka bir durumdur. Rumlar sadece siyasî sahada değil aynı zamanda basında da İttihatçıların karşısında tavır almışlardır. Rum gazeteleri *Proodos* ve *Neologos*, Patrik'in ayrıcalıklarına sürekli vurgu yapıyor ve saygı gösterilmezse Rum cemaatinin yeni rejimle her türlü iş birliğinden kaçınacağı tehdidinde bulunuyordu.¹⁶ Aynı zamanda, bu dönemdeki Rum gazeteleri, Rum toplumunu en fazla yönlendiren faktörlerden biri olmuştur.

1908 Seçimleri sonrası İttihatçılar ve Rumlar arasındaki gerginlik, çıkmaz bir yola girmişti. Osmanlı Devleti'nde yaşayan unsurlar II. Meşrutiyet öncesinde başlayan millî çıkarlarını savunma politikalarını savunma derdine düşmüşlerdi. II. Meşrutiyet'le birlikte İttihatçılar ülke çapında sürekli kulüpler açarken diğer unsurlar da kulüp açmaya ve misyonlarına uygun çalışmaya koyuldular. Arap Kulübü, Arnavut Kulübü, Rum Kulübü, Kürt

¹³ Muhsin Sevencan, *Yalova ve Çevresinde Belgelerle Ermeni Terörü 1891-1922*, s. 21-90.

¹⁴ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, s. 44-48.

¹⁵ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, s. 54-55.

¹⁶ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, s. 60-65.

Kulübü bu devrede açıldı. Yunan Devleti'nin topraklarını Osmanlı Devleti aleyhine genişletmek yanlısı olan Rumlar toplulukları, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet yönetiminin başarıya ulaşmasının "Helenizm" için bir tehlike anlamına geldiğini kavramışlar ve bu nedenle İttihatçıların "Osmanlılık" politikasına karşı tedbirler almaya koyulmuşlardır. Tüm bu etmenlerin yanı sıra, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında II. Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren gerginliğe neden olan Girit meselesi de Rum cemaatinin İttihatçılara karşı muhalefet etmesinde etkili olan bir diğer neden olmuştur.¹⁷ Böylece, Yunan hükümeti ile Rum Patrikhanesinin politikaları, 1908 Seçimleri, Rum gazetelerin yayınları ve Girit Meselesi 31 Mart Olayı sürecinde İttihatçılar ve Rumlar arasındaki ilişkinin derin yaralar almasına yol açmıştır.

Yaşanan bu gelişmelerin getirdiği noktada, Rumlar 31 Mart Olayı'nda isyancıların yanında yer alarak İttihat ve Terakki idaresine karşı harekete geçtiler. Bu durum diğer isyancıların daha da körüklenmesine ve kanlı eylemlerin yaşanmasına kadar gitti. Böylesine bir durum sadece İstanbul ile sınırlı kalmayarak etrafındaki şehirlerde yaşayan Rum topluluklarına da sıçramıştır. Nihayetinde, İzmit Sancağı'nda yaşanan asayişsizlik sorununa Katırlı Köyü Hadisesi ile Rumların da adı karışmıştır.

Katırlı Köyü Hadisesi

31 Mart Olayı bastırılınca Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında çalışmalarını sürdüren Divân-ı Harb-i Örfî, olayın çıkmasına neden olan veya adı karışmış suçluları yakalamaya, civar şehirlerde tahkikatını genişletmeye, yargılamalarını yapmaya ve cezalandırmaya başlamıştır.

18 Ağustos 1325 (31 Ağustos 1909) tarihinde İzmit'e bağlı Katırlı Köyü'nde çıkan hadise de bu yargılamalar kapsamına dahil edilmiştir. Katırlı Köyü'nde bulunan Sarı Penaki'nin kahvesinde salı gecesi yiyip içip, çalgı çaldırıp eğlendikleri sırada dört şahıs Rum ahalinin zihnini karıştıran, münasebetsiz boş laflar etmişlerdir. Sarf ettikleri sözlerin sıradan asayiş sorunu doğuran sözler olmadığı ve hadisenin seyrinin normal olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bir anlamda da sıradan bir asayişsizlik olayı görüntüsü vererek ahaliyi isyana teşvik eden bu şahıslar; Yalova Kazası Rum Mektebi müdürü iken daha sonra Ereğli Rum Mektebi muallimliğine tayin olan Panayot Papadobulos'un oğlu *Evangelos*, Katırlı Köyü Rum Mektebi muallimi İncesulu Anavysos'un oğlu *Hiristo Kosidimi*, köy ahalisinden Tanas'ın oğlu *Balıkçı Kiryazi* ve Teodos'un oğlu *Mihal*'dir. Kahvede eğlendikleri sırada, Osmanlı tebaası oldukları halde, bu şahısların; "yaşasun Yorgisi", "yaşasun Kostantin", "yaşasun Yunan bayrağı", "Girit Yunan'a ilhak edildi" gibi köy halkını da tahrik eden ve isyana teşvik eden slogan atmaları, bu köyde meydana gelen hadisenin hiç de sıradan olmadığı delili niteliğindedir.¹⁸ Unutulmamalıdır ki, aynı zamanda bu dönem Yunanistan'ın Girit'i ilhak ettiği, son derece hassas ve mühim bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Yani atılan bu sloganların ve yukarıda adını zikrettiğimiz bu şahısların Katırlı Köyü halkını isyana sürüklemelerinin, Rum ahaliyi kışkırtmalarının tesadüfen geliştiğine inanmak safdillikten başka bir şey olamaz.

Dönem itibarıyla Rumlarla arası gergin olan ve İstanbul'da idareyi hakimiyeti altına alan İttihat ve Terakki bu konuya sessiz kalmadı ve derhal tahkikata başladı. Tahkikatın başında Divân-ı Harb-i Örfî yani Mahmut Şevket Paşa vardı. Köyde dört Rum şahsın kışkırttığı isyan, gönderilen kuvvetlerce bastırıldı. Bunun üzerine *Evangelos*, *Hiristo Kosidimi*, *Balıkçı Kiryazi* ve *Mihal* tutuklanarak tahkikat evraklarıyla beraber Divân-ı Harb'e yargılanmak üzere gönderildi.¹⁹ Divân-ı Harb-i Örfî kapsamında tutuklu şahısların ifadeleri alındı. Bunun üzerine, İdare-i Örfî Nizamnamesinin altıncı maddesine uygun olarak, hüküm ve karar tarihinden itibaren tutuklu şahısların, işlemiş oldukları suçların derecelerine göre; *Hiristo Kosidimi*, *Balıkçı Kiryazi* ve *Mihal* bir buçuk sene, *Evangelos* ise üç sene müddetle Osmanlı memleketi içerisinde uygun görülecek yerlere sürgüne gönderilmelerine 2 Teşrin-i Sâni 1325 (15 Kasım 1909) günü, oybirliğiyle karar verilmiştir. Hatta alınan kararda, Yunan hükümetiyle Osmanlı Devleti politikalarının gerekliliğine vurgu yapılırken, halkın Girit hakkında heyecanlı olduğu bir dönemde ayaklanma ve ölümlere sebebiyet verecek böylesine gösterilere ve buna cüret eden kimselere taviz verilmemesi istenmiştir. Toplum içerisinde fesat çıkaran, tebaası buldukları halde Osmanlı Devleti'ne karşı gelen bu kimselerin Osmanlı vatani için ne kadar muzır ve mikrop oldukları çıkan hadiseyle ortada olduğu bir yüzbaşı tarafından eklenmiştir. Bir daha böyle hadiselerin yaşanmaması, teşebbüs edenlere de ibret olması için bu yüzbaşı, tutuklu şahısların bir daha Osmanlı memleketine ayak basmamak üzere sürgüne yollanmaları yönünde görüş bildirmiştir.²⁰

Divân-ı Harb-i Örfî'nin aldığı bu karardan üç gün sonra Dahiliye Nezareti'nden Sadaret Dairesi'ne bir yazı gönderildi. Bu yazıda, Katırlı Köyü'nde cereyan eden malum hadisenin, bölgede inceleme yapan Mülkiye müfettişi tarafından verilen tahkikat raporuna göre lüzumundan fazla abartıldığı bildiriliyordu. Dahiliye Nezareti, bu

17 Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, s. 92-96.

18 BOA. BEO. 3670/275188, lef. 2; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 230.

19 BOA. BEO. 3667/274963.

20 BOA. BEO. 3670/275188, lef. 2.

hadisenin vak'a-i âdiyeden ibaret olduğunu, konuyla Adli Mahkemenin ilgilenmesi gerektiğini, Divân-ı Harb-i Örfî'de bulunan evrakın Adli Mahkemeye gönderilmesini talep ediyordu. Ayrıca İzmit Mebusu Adnan Efendi tarafından da meselenin bu şekilde bildirildiği, gönderilen yazıya eklenmiş bulunuyordu.²¹

Bu yazının Sadarete gönderilmesinin ardından beş gün sonra, yani 10 Teşrîn-i Sâni 1325 (23 Kasım 1909) tarihinde Sadaret Dairesi, Hareket Ordusu Kumandanlığına Katırlı Köyü Hadisesi'nin irtica ve 31 Mart Olayı ile bir alakası bulunmadığını, bu olaya sebep olanların tahkikatının Divân-ı Harb-i Örfî'ce yürütülmesinin bir gereği olmadığını bildirmiş, hadisenin değerlendirmesini Adli Mahkemenin yapmasını ve tutuklu şahıslarla beraber evrakların Adli Mahkemeye iadesini istemiştir.²²

Bu yazışmalara rağmen Mahmut Şevket Paşa, Katırlı Köyü'nde olay çıkaran ve Rum ahaliyi isyana teşvik eden bu şahısları Divân-ı Harb-i Örfî kapsamında cezalandırmaya kararlıydı. Çünkü bu işin sıradan bir olay olmadığını, 31 Mart Olayı ve irtica ile ilgili olduğunu düşünmüştür. Sadarete cevaben yazmış olduğu yazıda da bunu belirterek hükümlerinin verildiğini bildirmiştir.²³ Ancak Sadaret, bu davanın Adli Mahkemeye yürütülmesi noktasında ısrarcıydı. Bu konuya Divân-ı Harb-i Örfî'nin bakmasından taraf değildi. Bunu sonradan göndermiş olduğu yazılarda da Hareket Ordusu Kumandanlığı'na bildirmiş ve Dahiliye Nezaretini de gelişmelerden haberdar etmişti.²⁴ Bu gelişmeler dikkate alındığında, Sadaret makamının ve Dahiliye Nezaretinin Rum Patrikhanesiyle ve Rum halkıyla olan ilişkileri açısından temkinli yaklaşımları gözükmektedir.

Bu konuda katiyen taviz vermeyen Mahmut Şevket Paşa, 19 Teşrîn-i Sâni 1325 (2 Aralık 1909) tarihinde Sadaret makamına yeniden bir yazı göndermiştir. Bu yazı hem Sadaret makamının hem de Dahiliye Nezaretinin gönderdikleri yazılara, kararlılığını gösterir nitelikte bir cevap olmuştur. Mahmut Şevket Paşa bu yazıda, Katırlı Köyü Hadisesi'nin her ne kadar sıradan bir olay gibi cereyan ettiği gözükse de Yalova Kaymakamlığı ve İzmit Mutasarrıflığı'ndan görevlendirilen tahkikat memurunun raporlarına göre sıradan bir hadiseyle sınırlı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, öteden beri bu köy ahalisinden birtakım kimselerin devlet aleyhine, hükümet memurlarını tecavüze ve hakarete kadar varan kötü suçlara cüret ettiklerini ve buna benzer hadiselerin tekrar tekrar yaşandığını iletmiştir. Katırlı Köyü'nde meydana gelen bu gibi suçların halkı kışkırttığını, isyana sürüklediğini ve halk arasında asayiş mahvettiğini vurgulamıştır. Böylesine meşum bir hadisenin üstesinden ancak İdare-i Örfî kanunuyla gelinebileceğini söyleyip gereğinin yapıldığını bildirmiştir.²⁵

Mahmut Şevket Paşa'nın Katırlı Köyü ile ilgili ifade etmiş olduğu konular afakî ve sırf cezalandırmak adına söylenmemişti. Elbette İttihatçılar hem kendi iktidarlarını korumak hem de ülke çapında, varlığına muhalif gördüğü unsurları temizlemek isteyecekti. Bunun için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını, başta İstanbul ve çevresindeki şehirlerde göstermişlerdir. Öteden beri bu köyün, devlet memurları ve devlet aleyhine kötü faaliyetlerde buldukları da bilinmekteydi. İttihatçıların bu gibi kışkırtıcı hareketlenmeleri ortadan kaldırmak için isyancıların gayrimüslim veya Yunan propagandası yürüten unsurlar olması gerekmiyordu. Hatta 1906 yılında bu köye gelen memur ve zaptiye kuvvetlerine karşı mukavemette bulunan köy muhtarının ve azalarının da yargılandıkları kayıtlara geçmiştir.²⁶ Katırlı Köyü ile ilgili geçmişte de yaşanan bu tür olaylar Divân-ı Harb-i Örfî'nin konuyla bizzat ilgilenmesi için bir referans olmuştu. Mahmut Şevket Paşa da köyün bu durumundan istifadeyle hadisenin üstüne giderek ahaliyi isyana teşvik eden şahısların yargılamalarını yapıp Divan-ı Harb-i Örfî'ce uygun görülen cezalandırmayı yapmıştır.

Sonuç

XIX. Yüzyıl her bakımdan Osmanlı İmparatorluğu için yorucu ve uzun bir yüzyıl olmuştur. Bir yandan siyasî, hukukî, toplumsal ve askerî açıdan yenileşme hareketlerine kalkışırken bir yandan da topraklarını ve içinde barındırdığı tebaasını bir arada tutmaya çalışmıştır. Bu sancılı ve yorucu yüzyılın sonuçları XX. Yüzyıl başlarında kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu sonuçlardan biri olan II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908 tarihinde ilânı, adeta pusuda bekleyen pek çok hadisenin de ortaya çıkmasına neden oldu. Bunlardan biri şüphesiz bugün dahi tam anlamıyla açıklamakta zorlanılan 31 Mart Olayı'dır. Bu olayın sorun teşkil ettiği bölgeler İstanbul'la sınırlı kalmayıp hemen yanı başında bulunan İzmit Sancağı'na da sıçramış ve bu çalışmaya bahis olan Katırlı Köyü mevkiinde de görülmüştür.

II. Meşrutiyet sonrası hakimiyetini tam anlamıyla tesis edemeyen İttihat ve Terakki idaresi, nüfuzunu 31 Mart Olayı sonrasında kurduğu ve başına Mahmut Şevket Paşa'nın geçtiği Divân-ı Harb-i Örfî ile elde etmeye çalışmıştır. Katırlı Köyü'nün öteden beri vukuatlı bir Rum köyü olması ve dönem itibarıyla İttihat ve Terakki ile

21 BOA. BEO. 3672/275374, lef. 2.

22 BOA. BEO. 3667/274963.

23 BOA. BEO. 3670/275188, lef. 3.

24 BOA. BEO. 3670/275188, lef. 1; BOA. BEO. 3669/275143; BOA. BEO. 3672/275374, lef. 1; BOA. BEO. 3675/275578.

25 BOA. BEO. 3672/275374, lef. 3.

26 DH. MKT. 1095/49, lef. 2.

Rumlar arasında yaşanan gerginlik, Mahmut Şevket Paşa'nın bu köyle özel ilgilenmesine neden olmuştur. Yapılan tahkikat neticesinde, Katırlı Köyü kahvesinde eğlendikleri sırada, Osmanlı tebaası oldukları halde, *Evangelos*, *Hiristo Kosidimi*, *Balıkçı Kiryazive Mihal* adlı şahısların; "yaşasun Yorgisi", "yaşasun Kostantin", "yaşasun Yunan bayrağı", "Girit Yunan'a ilhak edildi" gibi köy halkını da tahrik eden ve isyana teşvik eden slogan atmaları Mahmut Şevket Paşa'yı oldukça kızdırmıştır. İzmit Mebusu Adnan Efendi ve Dahiliye Nezareti her ne kadar bu hadisenin sıradan bir asayişsizlik olayı olduğunu anlatmak istemişlerse de Mahmut Şevket Paşa bu olaya sebep olan tutukluların evrakını ve kendilerini Adli Mahkemeye göndermemiş, Divân-ı Harb-i Örfî kapsamında yargılamış ve cezalandırmıştır. *Hiristo Kosidimi*, *Balıkçı Kiryazi*, ve *Mihal* bir buçuk sene, *Evangelos* ise üç sene müddetle Osmanlı memleketi içerisinde uygun görülecek yerlere sürgüne gönderilmelerine 15 Kasım 1909 günü, oybirliğiyle karar verilmiştir. İttihatçıların Divân-ı Harb-i Örfî aracılığıyla almış oldukları bu karar gerek Katırlı Köyü ahalisine gerekse ayrılıkçı Yunan taraftarı ve Helenizm düşüncesi taşıyan Rumlara verilen bir gözdağı niteliğinde olmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Babialı Evrak Odası (BEO)
BOA. BEO. 3667/274963.
BOA. BEO. 3669/275143.
BOA. BEO. 3670/275188, lef. 1.
BOA. BEO. 3670/275188, lef. 2.
BOA. BEO. 3670/275188, lef. 3.
BOA. BEO. 3672/275374, lef. 1.
BOA. BEO. 3672/275374, lef. 2.
BOA. BEO. 3672/275374, lef. 3.
BOA. BEO. 3675/275578.
Dahiliye Nezareti (DH)
Mektubi Kalemî (MKT)
DH. MKT. 1095/49, lef. 2.

Diğer Kaynaklar

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013.
Birinci, Ali, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ankara, 2002.
Emiroğlu, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Baskı 1, Ankara, 1999.
Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
Kerimoğlu, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitap, Baskı 2, İstanbul, 2012.
Kodaman, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ankara, 2002.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev.: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2017.
Özcan, Azmi, "Otuzbir Mart Vak'ası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, 2007.
Öztüre, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1981.
Sevencan, Muhsin, *Yalova ve Çevresinde Belgelerle Ermeni Terörü 1891-1922*, Diner Ofset, İstanbul, 2008.
Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Türkyolu Matbaası, İzmit, 1945.

FOTOĞRAFLAR

Katırlı Köyü (Esenköy)

Katırlı Köyü (Esenköy)

Hareket Ordusu Komuta Heyetinden Bir Grup

Hareket Ordusu Komuta Heyeti

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa

Balkan Savaşları Günlerinde İzmit

Haluk SELVİ *

Savaş Günlerinde İzmit'te İdari, Siyasi ve İktisadi Durum

1877 yılında bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilen İzmit Sancağı, meşrutiyet yıllarında merkez kaza ile birlikte Adapazarı, Karamürsel, Yalova, Geyve ve Kandıra kazalarından oluşuyordu. Sancakta toplam 5 kaza, 11 nahiye, 1.105 köy vardı.¹ Yüzölçümü 12.050 kilometrekare olup arazinin 436.000 dönümü ormanlıktı. Sancağın genel nüfusu 287.691 kişiydi ve kilometrekareye 23.8 kişi düşüyordu ki bu rakam ülkenin geneli göz önüne alındığında yoğun bir yerleşmeyi gösteriyordu.²

İzmit Mutasarrıfı namına Naib Fahreddin Bey'in 21 Ocak 1909 tarihli raporunda önemli yerleşim merkezlerinde yer alan nüfus bilgileri şöyleydi:³

Yerleşim merkezi	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
İzmit Kasabası	7167	6367	13534
Adapazarı Kasabası	10267	14759	25026
Geyve Kasabası	893	62	955
Kandıra Kasabası	2032	144	2176
Karamürsel Kasabası	2822	49	2871
Yalova Kasabası	953	31	984
Bağçe Nahiyesi	6	7771	7777
Eşme Nahiyesi	2	1525	1527
Akhisar (Pamukova) Nahiyesi	873	319	1192
Kaymas Nahiyesi	217	-	217
Şeyhler Nahiyesi	317	-	317
Akçaova Nahiyesi	316	-	316
Sapanca Nahiyesi	1736	-	1736
Akyazı Nahiyesi	821	-	821
Karasu Nahiyesi	717	-	717
Hendek	2861	-	2861
Taraklı	1549	-	1549

XIX. yüzyılda hızla büyüyen İzmit şehri, Meşrutiyet yıllarında da siyasi ve iktisadi açıdan gelişmeye devam etmiş, arazi verimli olduğundan her türlü mahsul yetiştirilerek ihraç edilmiştir. 1908 yılında Meşrutiyet ilan edildiğinde ve 31 Mart Hadisesi günlerinde şehirde hareketli olaylar yaşanmış, İstanbul'da yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler şehri ve çevresini hem siyasi hem de iktisadi yönden etkilemiştir. Balkan Savaşları başladığı sırada şehirde siyasi ve idari yönden hâlâçalkantılı günler yaşanmaktadır. 1912 yılı Temmuz'unda İzmit

* Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi, hselvi@sakarya.edu.tr

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) DH. MUI. 114/64, lef. 22-8.

2 Tüccarzade İbrahim Hilmi, Osmanlı Cep Atlası, İstanbul, 1323/1907, s. 106-107.

3 BOA. DH. ŞFR. 47/150.

belediye doktoru ile belediye reisinin İslam ahaliye İttihat ve Terakki Cemiyeti hesabına yaptığı telkinler ve kışkırtmalar hakkında şikâyetler Dahiliye Nezaretine ulaşmıştır. Mutasarrıf Mehmed Nüzhet Bey, sivil polis memurları aracılığıyla gizlice araştırma yaptırmış belediye reisi ile doktorunun İttihat ve Terakki Cemiyeti lehinde İslam ahaliye ihtilalci telkinlerde bulduklarına dair bir ipucu elde edememiştir. Mutasarrıfa göre, doktor kendi halinde bir adamdır, reis ise cemiyetin Murahhası ise de vatani zor duruma düşürecek, bu yolda telkinlerde bulunacak birisi değildir. Muhbir kim ise kesin deliller ortaya koymalıdır.⁴

Mehmed Nüzhet Bey'den sonra İzmit Mutasarrıfı olan Muhiddin Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mutasarrıf olduğu halde İttihat ve Terakki Fırkası'nın başlatmış olduğu imar ve eğitim faaliyetlerini devam ettirmiştir. Muhiddin Paşa'nın çok önem verdiği şey İttihatçı olan memurların İttihat ve Terakki'den istifa ettiklerine dair beyanname vermelerini istemesidir, belediye reisi de bu düşüncededir. Muhiddin Paşa İzmit'te göreve başladığı tarihten itibaren mebus seçimi hazırlıkları ile yakından ilgilenmiştir. Muhiddin Paşa 1913 yılı Ocak ayında Babıali Baskını olduğu zaman ilk önce Rifat (Yüce) Bey'i evine çağırdı ve durumu haber verdi. Hükümet Darbesini müteakip Talat Bey Dahiliye Nazırı olduğu zaman aykırı bir mutasarrıfı değiştirmesi gerektiğinden Muhiddin Paşa'nın vazifesine de son verilmiştir. Muhiddin Paşa'nın çalışmalarından memnun olan İzmit halkı vazifesinde kalması için bir heyeti İstanbul'a gönderdi. Bu heyete eski Mebus Hafız Rüştü Bey başkanlık etti ve heyette Rifat (Yüce) Bey de vardı. Talat Paşa, huzuruna çıkan heyete, "İzmit Sancağı için çok çalışmak lazım ben oraya faal ve genç bir mutasarrıf gönderiyorum, Rize Mutasarrıfı Mazhar Müfit Beyi atadım" diyecekti. Aradan çok geçmeden Muhiddin Paşa da Tekirdağ Mutasarrıflığına tayin edildi.⁵

1913 yılı ortalarında İzmit Mutasarrıfı tayin edilen Mazhar Müfit Bey İzmit'te yapılan resmi ve milli teşebbüsleri, başlanmış ve başlanacak işleri benimseyerek devam ettirdi. Memleket Hastanesi, Yeni Turan İlkokul binası, Karamürsel ve İznik kazalarında yapılacak ilkokullar binaları onun zamanında tamamlandı. Mazhar Müfit Bey güzel sanatlara da önem verdi, İzmit İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yukarı Pazar Kulübü gençlerinden bir grup İzmit Musiki Heveskaran Cemiyeti adıyla bir kulüp kurdu. Onun zamanında sancak dâhilinde okulsuz kaza bırakılmaması için eğitim seferberliğine girilmiş, Karamürsel, Hendek, İznik iptidai mekteplerinin açılması sağlanmış, İzmit demiryolu caddesi parkeye çevrilmiştir.⁶

Meşrutiyetin ilanından sonra yeni düşüncenin bir neticesi olarak gayrimüslimlerle ilgili çalışmalara destek verilmiştir. Bu çerçevede 1912 yılında İzmit Sancağı merkezi Musevi Mahallesi'ndeki sıbyan mektebinin yenilenerek inşasına ruhsat verildi.⁷ İzmit'te Protestan Kilisesi'nin yıkılarak alt katında erkek mektebi olmak üzere yeniden inşası ve ayrıca bir kız mektebiyle vaiz ikametgâhının inşasına ruhsat verildi.⁸ Yine İzmit'te istasyon karşısında Ermeni Katolik Kilisesi, bir Murahhasahane ve kâğır bir mektep inşasıyla inşası bittiğinde açılmasına ruhsat verildi.⁹ Ermenilerin Ermeşe'deki (bugünkü Akmeşe) manastırları ile ilgili çeşitli gelişmeler de yaşandı. Savaş yıllarında kolera hastalığının yayılması sebebiyle burada her yıl yapılan panayır yasaklandı. Alınan karara Rahip Hamazsb uymadığından nakdi cezaya mahkûm edildi.¹⁰ Ermişe Manastır'ında silah olduğu ihbar edilmişse de o sırada manastırda araştırma yapılmasının doğru olmadığı Dahiliye Nezareti tarafından İzmit Mutasarrıflığına bildirildi.¹¹ Bulgar, Sırp ve Yunan devletlerine karşı savaş verildiği için ülkenin bazı bölgelerinde Rum cemaati ruhban sınıfına karşı saldırılar olduğu Patrikhane tarafından Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmiş, Edirne ve Sivas vilayetleri ile İzmit Mutasarrıflığı kendi idari bölgelerinde yaşanan küçük olayların ırki nefretlerden değil adi olaylardan ibaret olduğunu açıklamışlardır.¹²

Meşrutiyet döneminde milli şirket ve banka kurmak işlerine önem verildiği ve milli iktisat politikaları uygulanmak istendiğinden İzmit'te de bu milli siyasetin etkileri görüldü. İzmit'te ilk anonim şirket (Tütün Müstahsil Anonim Şirketi) Mazhar Müfit Bey zamanında kurulmuştur. Merkezi İzmit'te olmak ve İzmit Körfezi'nden İstanbul'a kadar olan mesafede vapurlarla nakliyat icra etmek üzere İkbâl-i Bahri adı altında bir şirket kuruldu.¹³ Merkezi İzmit ve gerektiğinde diğer mahallerde şubeler de açabilmek ve her türlü ticari madde ve özellikle gıda maddeleri ve tahıl ile iştiğal etmek üzere İzmit tüccarından Hacı Rifat Efendizade Cemal ve ortaklarıyla hissedarlar tarafından Terakki-i Ticaret Anonim Şirket-i Osmaniyesi kuruldu.¹⁴ Merkezi Karamürsel olarak her çeşit emtia ve mahsulat ticaretiyle uğraşmak üzere İzmit tüccarından Veysi Bey, ortakları ve hissedarlar tarafından Karamürsel Ticaret Anonim Şirket-i Osmaniyesi'nin kurulması Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından kabul edildi.¹⁵ İzmit'te bir tersane yapılması projesi savaş günlerinde tekrar gündeme gelmiş, İngiliz Amiral

4 BOA. DH. SYS. 552/72.

5 Rifat Yüce, Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit Türk Yolu Matbaası, 1945, s. 227-228.

6 Rifat Yüce, Kocaeli Tarih ve Rehberi, s. 229; Avni Öztüre, Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla/ İzmit Tarihi, Kocaeli, 2012, s. 139-141.

7 BOA. ŞD. 1614/29.

8 BOA. ŞD. 2802/9; DH. İD. 1142/11.

9 BOA. DH.İD. 1621/47

10 BOA. DH.İD. 1142/11

11 BOA. DH.İD. 941/36

12 BOA. DH. H... 51 11/59

13 BOA. BEO. 4201-315022.

14 BOA. A.JDVN.MKL. 61-5.

15 BOA. A.JDVN.MKL. 66-9.

Limpus idaresinde bir heyet yer tayini için çalışmalar yapmıştır.¹⁶ Ancak savaşlar bu tersanenin tam manasıyla inşasına imkan vermemiştir.

Savaş yıllarında İzmit Belediyesi işleri de düzenli bir şekilde yürütülmeye çalışıldı. İstanbul Mülkiye Müfettişliğinin 1914 yılı Haziranında hazırladığı rapora göre, belediye kayıt ve hesap işleri pek muntazam, kanun ve nizamlara uygun şekilde icra edilmekteydi, diğer belediyelerdeki karışıklıklara mukabil gözlemlenen düzenin Reis Abidin Bey'in yardım ve faaliyeti ile olduğu görülmekteydi. Bu durumdan dolayı müfettişlik, Belediye Reisi Abidin Bey'in bir takdirname ile ödüllendirilmesini istemekte ve bu çalışmaların eserlerinin sağlık ve belediye işlerinde kısa sürede görüleceğini belirtmekteydi.¹⁷ Abidin Bey'den sonra belediye işlerinde bazı karışıklıklar yaşanmış, Belediye Reisi Cemal Efendi hakkında kanuna aykırı sarfiyattan dolayı bazı soruşturmalar yapılmıştır. Ancak Reis Cemal Efendi bu suçlamalardan beraat etmiştir.¹⁸

Savaş günlerinde İzmit'i ilgilendiren diğer bir gelişme de, İzmit Kasabasına üç saat mesafede olan Çene Dağı'ndan çıkan suyun borularla şehre ulaştırılmasıdır. Suyun kullanılma imtiyazı ihale ile Ahmet Zülkifl Paşa'ya verilmiş, ancak Mekri Çiftliği sahibi Kazım Bey, suyun arazisinden çıktığını söyleyerek hak iddia etmişti. İtirazlar kabul edilmeyerek Ahmet Paşa'nın suyu şehre taşımasına müsaade edilmişti.¹⁹

Savaş günlerinde ülke genelinde bir asayişsizlik gözlemlendi. Özellikle jandarmanın cepheye sevk edilmesi ve asker firarlarının başıbozuk davranışları mahalli idareleri rahatsız etmişti. İzmit ve çevresinde daha savaş başlamadan genel bir huzursuzluk olduğu görülüyordu. İzmit dahilinde eşkıyalık, gasb ve hırsızlık olaylarının arttığına, mahalli asayişin bozulduğuna ve jandarma kuvvetlerinin yetersiz olup sayılarının artırılması gerektiğine dair Mutasarrıflıktan Dahiliye Nezareti'ne bir yazı gönderilmişti.²⁰ Savaşgünlerinde sancak dahilinde suçluların infaz emrinin tehir edilmesi sebebiyle serbest kalanların etrafta korku uyandırdığı ve civarda eşkıyalık yapan Kara Ali ve çetesinin taarruzuna uğrayan bir kişinin hayatının tehlikede olduğunun bildirilmesi üzerine zabitanın görevini tam yapması gerektiğine dair Adliye Nezareti Dahiliye Nezareti'ni ikaz etmişti.²¹ 1913 yılı Şubat ayında, İstanbul, Bursa, Edirne vilayetleri ve İzmit Sancağı ahalisi arasında sulh ve asayiş temin için idare-i örfiye ilanı düşünülmüş, İzmit bu sıkıyönetim idaresinin dışında tutulmuştu.²² Ancak 11 Haziran 1913 tarihinde İstanbul'da Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikastına karışanların İzmit'e kaçmaları mutasarrıflık çevresinde hareketli günlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sebeple İzmit Sancağı'nın İstanbul idare-i Örfiyesi mıntikasına dahil edilmesi ve İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'ne bağlı olmak üzere İzmit'te bir Heyet-i Tahkikiye bulundurulması Padişah irade-i seniyyesi ile kabul edilmişti.²³

Cepheye her türlü yardım ve İzmit ve çevresine göç eden mağdurlara yardım Balkan Savaşları günlerinde İzmit Mutasarrıflığı çevresindeki ahaliyi ilgilendiren en önemli olaylardır. Savaş sebebiyle Anadolu'ya gelen muhacirlerin iskânı ve ihtiyaçlarının giderilmesi için hükümetçe bazı kararlar alınmıştı. Alınan bu kararların uygulanmasını takip etmek maksadıyla Osmanlılarla İngilizlerden oluşan heyetlerce Anadolu'da köyler inşası düşünülmüştü. Kurulacak köylerden birisi de, İzmit Kazasında bulunan Çifteler Çiftliği'nden ayrılacak otuz bin dönüm arazi üzerinde olacaktı. Konu, 10 Ocak 1913 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında tartışıldı ve Çifteler Çiftliği'nin köyler inşasıyla muhacir iskânı için elverişli olmadığı, Konya'da sulama amacıyla ortaya çıkan araziden uygun miktarının muhacirlere tahsisi uygun bulunmuştu.²⁴

Rumeli cihetinden İstanbul'a gelen muhacirler ve yaralı askerler arasında görülen koleranın yayılmasını önlenmesi ve tedavisi için gerekli tedbirlerin alınıp lazım gelen tahsisatın sağlanması, Anadolu'ya sevk edilecek muhacirlerin sıhhi kontrolden geçirilmesi Dahiliye Nezareti tarafından kararlaştırılmıştı.²⁵ İzmit'te kolera hastalığına karşı alınacak sıhhi tedbirlerin masrafları için gerekli tahsisatla levazım gönderilmişti.²⁶ 1912 yılı Mayıs ayında İzmit'te çiçek hastalığının çok yayıldığı görüldü. İzmit Mutasarrıfı Mehmed Nüzhet Bey durumu telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bildirerek, "hastalık bulunan hanelerin kordon altında tutulmasına tıbben lüzum olduğu hâlde jandarma mevcudu müsait olmamasına ve hariçten gardiyan tayin ve istihdamı için belediyenin mali gücünün bulunmamasından dolayı yayılmanın önü alınamıyor ya geçici olarak on-on beş nefer jandarmanın buraya gönderilmesi veyahut geçici gardiyan istihdam olunmak üzere iki üç bin kuruş tahsisat gönderilmesini" istedi. Savaş başladığında salgın hastalık sorunu hala çözülmemişti.²⁷ Bahçecik nahiyesinde 1912 yılı Mart ayında kızıl humma, kızamık hastalığı gittikçe yayılmış, bu yüzden her gün beş altı çocuk ölmeye başlamış, Bahçecik Nahiyesi muhtarları ortak bir dilekçeyle Sıhhiye

16 Hikmet, 11 Eylül 1328, /24 Eylül 1912, No: 53.

17 BOA. DH. İD. 161/2-25.

18 BOA. DH. İD. 195-24.

19 BOA. BEO 4178/313321; ŞD. 3108-7.

20 DH.H... 62/7.

21 DH.H... 611/49.

22 DH. SYS. 112 16/221

23 BOA. BEO 4202-315099; DH. SYS. 119/17.

24 BOA. MV. 172-33, Osmanlı Belgelerinde Kocaeli, Kocaeli, S. 1038.

25 BOA. DH. İD. 1642/1.

26 BOA. DH. İD. 165/10.

27 BOA. DH. İD. 50.2-60, S. 848.

Nezaretine durumu bildirerek yardım istemişlerdir.²⁸ 1912 yılı Aralık ayında Bahçecik Nahiyasının Yuvacık köyünde ortaya çıkan koleraya karşı karantina tedbirleri uygulanmıştı.²⁹ İzmir'de 1912 yılı Eylül ayında koleralardan 5 kişi ölmüş, bunların dışında 2 vaka görülmüştür.³⁰ 1913 yılı Mart ayında, cepheye gitmek üzere İzmir'e peyderpey gelen askerlerin çokluğu ve çadırlarda iskânları halinde bulaşıcı hastalığın yayılması muhtemel olduğundan, mekteplerden ve reji ambarlarından birinin geçici olarak bunların ikametlerine tahsisi düşünülmüştü.³¹ Ayrıca 1913 yılı Ağustos ayında dolu yağış sel oluşması dolayısıyla İzmir'in bazı köylerindeki mahsulat zarar gördü.³²

Meclis-i Vükela 3 Nisan 1913 tarihli toplantısında, İzmir sancağına yerleştirilen muhacirlerin ormanları tahrip etmesi sebebiyle buralara ilave bekçi tayini ve gerekli ödeneğin tedariki hakkında Ticaret ve Ziraat Nezaretinin yazısını ele almış, bu bölgeye Rumeli Vilâyâtı Orman Memuriyeti ödeneğinin aktarılmasını ve Rumeli'den gelen orman memurlarından buralara uygun olanlarının tayinini kararlaştırmıştı.³³

Savaş başlamadan önce 1912 yılı Ocak ayında İzmir Redif Fırkasının terhis hakkında irade-i seniyye yayınlanmıştı.³⁴ Ancak savaş çıktıktan sonra 9 Ekim 1912'de asker toplanması ve bunların sevkleri konusunda İzmir ve Canik Mutasarrıflıklarına önemli bir görev verilmişti.³⁵ 26 Aralık 1912'de Harbiye Nezareti, Bursa, Karesi, Biga, Adapazarı ve İzmir ve diğer yerlerden gönüllü olarak askere kaydolmak isteyenlerden bilhassa Çerkez süvarilerin kabul edilmelerini istemişti.³⁶ Balkan Savaşları sırasında İzmir'de bir fırka piyade ve bir topçu alayı konuşlandırılmıştı. Bu birlikler etrafta bulaşıcı hastalıkların özellikle de koleranın yayılmasına neden olmaktaydı. Bu hastalıktan dolayı ortaya çıkan işe, tedavi ve ölenlerin defin masrafını İzmir belediye dairesi karşılamakta zorlanmaktaydı. Üstelik hastalık köylere yayılma riskini de taşımaktaydı. İzmir Mutasarrıflığı 30 Aralık 1912'de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta bu durumu izah ettikten sonra hastalığın daha da yayılmaması için 250 kilo asit fenik, 2 kilo süblime gibi birtakım tıbbî malzemenin bir an önce livaya gönderilmesini talep etmiştir. Ayrıca hastalıktan dolayı ortaya çıkan masraflar için 50.000 kuruş tahsisat verilmesini de istemiştir. Ocak sonlarına doğru İzmir Mutasarrıflığının istediği malzemeler İstanbul'dan gönderilmiştir.³⁷

1913 yılı Ocak ayında İzmir Taburu eksikliklerinin Rumeli'den gelen gönüllülerle tamamlanması kararlaştırıldı.³⁸ Ayrıca askeri ihtiyaçlar için peksimetler hazırlanarak sevk edilmişti.³⁹ 11 Nisan 1913 tarihinde, savaş sebebiyle Edirneli Bulgarlar Edirne'den İstanbul'a gönderilip İzmir ve diğer mahallere sürülmüşlerdi. Hariciye Nezareti Edirneli Bulgarların Osmanlı Devleti dışına çıkarılmasını uygun görmüş, böylece bölgede meydana gelebilecek karışıklıkların önüne geçilmişti.⁴⁰

İzmitlilerin Cepheye Yardımları

Balkan Savaşları sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin faal bir şekilde çalıştığı görüldü. İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti de askeri ihtiyaçların giderilmesi konusunda aktif bir şekilde çalıştı. Mutasarrıf Mehmed Nüzhet Bey'in başkanlığında 1911 yılı Ekim ayında kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İzmir Şubesi'nde, Balutyan Onnik Efendi veznedar, tüccardan ve eşraftan Ali Galip Bey isekâtip olarak seçilmişlerdi. İzmir'de ayrıca Hilâl-i Ahmer'in hanımlar merkezi de kurulmuştu. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşları sırasında gerektirdiği yardımlar gerekse sağlık faaliyetleri ile aynı zamanda yabancı devletlerin esirlerine de yardımcı olmaktaydı. İzmir'deki hastanede savaşlarda ele geçirilen yabancıyalı askerler de tedavi altına alınmaktaydı. Bu şekilde 1912 yılı içerisinde şehirde 39 Bulgar esiri bulunmaktaydı. Şubat 1913 başlarında İzmir'de bulunan esirlerin sayısı 3 Musevi, 21 Bulgar, 1 Rum olmak üzere 25 kişiydi. İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesi bu esirleri tedavi altına almanın dışındanakdî yardımları da ulaştırmaktaydı. Nitekim esirleredağıtılmak üzere yabancı ülkelerin Kızılhaç teşkilatlarından İzmir Hilâl-i Ahmer Şubesi'ne 72 Mecidiye gönderilmiştir.

Balkan Savaşlarının devam ettiği 1913 yaz aylarında İzmir'e bağlı Derince'de bir hastanenin yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu düşünce Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umûmisi Ferik Emin Paşa'nın Derince'de yaptığı incelemeler sırasında dilegetirilmişti. Emin Paşa burada 200 yataklı bir hastane kurulmasına ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Derince'ye Garp ordusundan toplam 2.847 nefer hasta getirilmişti. Bunların büyük bir kısmı gıdasızlıktan zayıf düşmüşlerdi. Bu hastaların tedavileri için Derince'nin dışında

28 BOA. DH. İD. 50.2-58, S. 852.

29 BOA. DH. H... 611/39

30 Public Health Reports (1896-1970), Vol. 27, No: 51, (Dec. 20 1912), p. 2169.

31 BOA. DH. SYS. 112 19/38.

32 BOA. DH. MUI. 167/32

33 BOA. MV. 175-127, Osmanlı Belgelerinde Kocaali, Kocaali, S. 1040.

34 BOA. BEO 3985/298847

35 BOA. BEO 4095/307108.

36 BOA. BEO 4127/309508.

37 Mustafa Sarı, , İzmir'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925), İstanbul, 2016, s. 45-46.

38 BOA. DH. İD. 159 1/35

39 BOA. BEO. 4122/309118.

40 BOA. BEO. 4171/312807.

Karamürsel'de debir hastane kurulması gündeme gelmişti. Bu hastane için İzmit Hilâl-i Ahmer Şubesi, Merkez-i Umûmî'den hastane operatörü ve memurları ile çadır ve sıhî malzemelerin acilen hazırlanarak gönderilmesini talep etmiştir.⁴¹

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İzmit Sancağı'nın diğer kaza ve nahiyelerinde de teşkilatlanmıştır. Karamürsel Şubesi, 29 Aralık 1911 tarihinde kurulmuştur. 3 Mayıs 1912'den 21 Haziran 1912'ye kadar 1.302 kuruş 20 para daha toplanarak Merkez-i Umûmî'ye iletilmiştir. İlerleyen zamanlarda adı geçen şube tarafından yardım toplanılmasına devam edilmiş olup 16 Kasım 1912 tarihinde şube tarafından 33,5 Osmanlı lirası, 6,5 İngiliz lirası ve 6,5 Fransız altınıyla 4 kuruşluk mağuşe (ayarı düşük akçe), 11 Aralık'ta ise 2.600 kuruş Merkez-i Umûmî'ye gönderilmiştir. Nakit paraların dışında Karamürsel şubesi aynı yardımlardada bulunmuştur. 12 Aralık 1912'de Karamürsel'de bulunan Saraycık Çiftliği sahibi Halit Bey tarafından Hilâl-i Ahmer adına imal edilen on adet gömlek ve on adet don ile Karamürsel Hilâl-i Ahmer heyetince imal ettirilen üç yüz adet uçkur Merkez-i Umûmî'ye teslim edilmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1913 yılı yaz aylarında Karamürsel'de bir hastane kurmayı düşünmekteydi. Merkez-i Umûmî Azası Doktor Celaleddin Muhtar Bey, cemiyet tarafından Karamürsel'e gönderilerek hastanenin kurulmasına nezaret etmekle vazifelendirildi. Karamürsel Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin bulunduğu yerin temizlenmesi ve hastane hazırlıkları için merkezden 1.025 kuruş gönderilerek bunun 624 kuruşu belirtilen işler için sarf edildi. Hilâl-i Ahmer Karamürsel Hastanesi, 100 yatak kapasitesiyle 30 Haziran 1913'te açıldı.⁴²

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Karamürsel ve İznik'in dışında İzmit Merkez Şubesi'ne bağlı diğer kaza ve nahiyelerde de teşkilatlanmıştır. Kandıra Kazası, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğu yerlerden birisiydi. Bukazada cemiyetin bir hastanesi de bulunmaktaydı. Kazada Hilâl-i Ahmer adına Kasım 1912'de 1.395 kuruş 10 parayardım toplanmıştır. Yine aynı ayda Hilâl-i Ahmer adına oluşturulan özel komisyon sayesinde kazaya bağlı Akçaova Nahiyesinde 750 kuruş nakdî, 51 takım çamaşır, 9 adet havlu ve 33 parça eşya aynı olarak toplanmıştır. Nakdî yardımlar posta ile aynı yardımlar ise İzmit Mutasarrıflığı vasıtasıyla Merkez-i Umûmî'ye gönderilmiştir.⁴³

İzmit Mutasarrıflığı içerisinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin teşkilatlandığı yerlerden birisi de Bahçecik nahiyesidir. İzmit Merkez Şube'den verilen emir gereği mutasarrıflığa bağlı köylerden de Hilâl-i Ahmer adına yardımlar toplanmaktaydı. Bu şekilde yardım toplamak için Kaymas Nahiyesinde bir komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyonun dateşvikiyle Erikli divanından 165, Ahmet Hacılar ve Çerkeşli divanlarından 247, Elmacık divanından 210, Pelitpınarı divanından 355, İncecik divanından 437, Kaymas divanından 816, Akçakese köyünden 100, Sinanlı ve Bilallı divanından 368, Badın divanından da 680 kuruş olmak üzere toplam 3.800 kuruş toplanarak Merkez-i Umûmî'ye gönderilmek üzere Osmanlı Bankası Adapazarı Şubesi'ne verilmiştir.⁴⁴

İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı diğer bir kaza olan Gebze'de, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti teşekkül etmemesine rağmen Kaymakam Kemal Bey'in gayretleriyle 1912 yılı Kurban Bayramı fırsatı bilinerek Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına yardım toplanmıştı. Gebze'de halktan toplanan kurban derileri Hilâl-i Ahmer adına satılarak Aralık 1912'de 1.004 kuruş 10 para; Ocak 1913'te ise 64 kuruş 30 para temin edilmişti. Kaymakam Bey, Gebze kaza merkez⁴⁵inin dışında Hereke köyü ahalisinin de topladığı kurban derilerinden 140 kuruş elde etmişti.

10 Kasım 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderen İzmit Mutasarrıfı Muhiddin Bey, İznik Nahiyesinden Hilâl-i Ahmer Cemiyetine bin kuruş ve Harbiye Nezareti'ne 1.250 kuruş takdim edilmek üzere İkdam Gazetesi İdarehanesine gönderildiği, kazadan dört denkte 725 parça ve iki denkte 350 parça askeri eşya ile 101 metre kumaş da Karamürsel'den özel memurla Harbiye Nezaretine gönderildiği ve yardımların bundan sonra ilgili yerlere gönderilmesi hakkında tebligat yapıldığı Karamürsel Kaymakamlığının bildirmesi üzerine maruzdur diyordu.⁴⁶ Derince'ye gelen askeri kıtaatın hayvanları için gerekli olan arpa ve yulafın Gebze ve Taşköprü nahiyesinden mültezimlerin borçlarına mahsuben satın alınması Dahiliye Nezareti tarafından kararlaştırılmıştı.⁴⁷ Tekrar hareket eden Redif Taburları için Karamürsel Kazası memurları bir adet, Belediye Reisi bir adet, eşraf ve muteberan da, bütün mahalleler ve köylerden yardım olarak taşıma hayvanı tedarik ve hediye edeceklerini beyan etmişler, komisyonca gereği yapılmak üzere harekete geçildiği İzmit Mutasarrıfı Muhiddin Bey'in Dahiliye Nezaretine gönderdiği 3 Ekim 1913 tarihli telgrafta ifade ediliyordu. Muhiddin Bey kendisine gelecek destek vereceklerini söyleyen Karamürsellileri takdir ederek bu fedakârlıklarını bütün li-vaya duyurmuştur.⁴⁸

41 Mustafa Sarı, İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, s. 41, 43, 46.

42 Mustafa Sarı, İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, s. 54.

43 Mustafa Sarı, İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, s. 56.

44 Mustafa Sarı, İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, s. 57.

45 Mustafa Sarı, İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, s. 58.

46 BOA. DH. SYS. 11214/1704, İef. 8.

47 BOA. DH. İD. 176/29.

48 BOA. DH. SYS. 11214/1704, İef. 2.

Anadoluculuk Akımı ve İzmit'e Bir Seyahat

Balkan Savaşları Osmanlı aydını, yöneticileri ve halk için vatan kaybetmenin acısını en derinden hissettiren savaş oldu. Savaş sonundaki kayıplar, halk ve aydınlar üzerinde farklı açılardan tesir etti ve derin izler bıraktı. Osmanlı-Türk aydın ve bürokrati için bölgenin kaybedilmiş olması travma etkisi yarattı. Bu etki en canlı şekilde dönem içindeki edebi literatüre yansdı. Yaşananları anlatmak için kullanılan söylem ve kavramlar, savaşın ortaya çıkardığı sarsıcı etkiyi ortaya koymaktadır. Balkan Savaşları sonundaki durum edebiyatta, ağırlıklı olarak lekelenmek, milli bir onur yarası, bir felaket olarak değerlendirildi. Savaşın acı bilançosu, kayıplar, göç ve topraklarını terk ederek yaşamları dramatik bir şekilde değişen insanlar, haber, yorum, roman ve hikâyelerin temel konuları arasındadır. Balkan Savaşlarının fikri alandaki en önemli etkilerinden biri, milli kültür inşası alanında görülmüştür. Savaşın ortaya çıkardığı travma her alanda Türk milliyetçiliğine yönelişi artırmış, Anadoluçuluktan Halkçılığa uzanan bir milliyetçilik düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır. Savaştan bir süre önce 25 Mart 1912'de kurulan Türk Ocakları ve Türk Yurdu Dergisi'nin faaliyetleri ile Türkçülüğün gelişiminde büyük bir ivme kazanıldı. Balkan Savaşlarından sonra Türk milliyetçiliğinin canlanmasında bizzat savaşın yarattığı ağır ortam etkili oldu. Savaş yılları, olup bitenleri milliyetçi bir gözle takip ederek, dil, kültür ve ortak tarihe önem veren ve vurgu yapan bir kuşağın oluşmasına zemin hazırladı. Bu kuşak, aynı zamanda savaşın belirlediği ortamda Anadolu'nun kapısını da aralayacak olan kuşaktı.

Gençler, başta milli bilinç olmak üzere pek çok konuda uyanacakları gibi Anadolu'yu da yeniden keşif edeceklerdi. Artık Anadolu, milli kimlik inşasında, değişen vatan algısına paralel olarak uyanan gençliğin yeniden inşa edeceği yeri. Balkan Savaşlarına kadar Anadolu üzerinde pek durulmayan, taşra ve sürgün yeri olarak betimlenen bir coğrafya olmuştu. Balkan Savaşı yıllarında Anadolu, ağırlıklı olarak bir asker ve zahire deposu olması bakımından önemliydi. Balkan milletleri karşısında Anadolu askerine güveniliyordu. Balkan Savaşları günlerinde doğan ve gelişen Halka Doğru akımı bu dönemin önemli bir düşünce hareketi oldu. Balkan Savaşı sonunda Anadolu'nun önem kazanmaya başlamasıyla orantılı bir şekilde Halka Doğru ve Türk Sözü Dergilerinde olduğu gibi Türk Yurdu Dergisi'nde de Anadolu ile ilgili yazılar artmaya başladı. Bu yazılarda ağırlıklı olarak gençlerin Anadolu'ya gitmesinin gerekliliği ortaya konulduğu gibi Anadolu'ya yönelik ciddi bir imaj tamiri de yapıldı. Artan Anadolu ilgisi ile paralel olarak Türk Yurdu, 1912'de bazı muhabirlerini Anadolu'ya göndermiştir. Tanin'de önemli bir örneğini gördüğümüz Ahmet Şerif'in gezi notlarına ve gözlemlerine dair yazı türleri Türk Yurdu Dergisinde de görüldü. Abdülbaki Fevzi Bey, İzmit ve civarına yaptığı gezi izlenimlerini okuyucusu ile paylaşarak Anadolu ilgisini ateşlemeye çalıştı.⁴⁹Bu gezi notlarının yayınından önce Türk Yurdu Dergisi'nin, "Anadolu'ya Dair" başlıklı tanıtım yazısında Türk aydınının değişen Anadolu algısına ışık tutuldu. "Anadolu anamızdır. Onun altın başaklı memelerinden hayat emeriz" denilen yazıda Anadolu'nun artık velinimet olarak algılandığını görüyoruz. Bu yazılarda öne çıkan söylemler, Anadolu'nun tanınmasının gerekliliği ve Anadolu'nun mukaddes vatan toprağı olduğuydu. Anadolu'nun tanınması, bilinmesi bir zorunluluk olarak gündemdedir.⁵⁰

1912 yılında Anadolu'nun çeşitli şehirlerini gezen Abdülbaki Fevzi, Kasım ayı ortalarında, Balkan Savaşı günlerinde İzmit'e gelmiştir ve bu geziye dair gözlemlerini 28 Kasım 1912 tarihli Türk Yurdu Dergisinde yayınlamıştır.⁵¹ Şehri her yönüyle tasvir eden yazı o günün İzmit'i hakkında bize ilginç ve değerli bilgiler vermektedir. Bu önemli makaleyi önemine binaen aynen vermeyi uygun görüyoruz:

Yurdumuzda Gördüklerim-İzmit

İzmit İstanbul'un bu küçük güzel yavrusu körfezin şimalinde ve bitiminde bulunan yüksek tepelere yaslanmıştır. Gerek vapurla, gerek trenle gelirken uzaktan nazarlara gülümser durur. Manzarası boğaz içine pek benzer. En evvel göze çarpan; Sultan Abdülaziz tarafından üzerine bir saray yapılmış olan "Dolma Tepe"nin üstündeki Sultan Abdülhamid zamanında mermerden bina edilen, süslü yüksek saat kulesidir. Sarayın kapısına yirmi kadem kadar uzaklıkta bulunan bu kulenin etrafında ağaçlar yetiştirilmiş olduğundan memleketin en güzel bir mesiresi sayılır. Körfezin pırıltılı dalgalarına, batmakta olan güneşin denizde altın aynalar oynatmasına yeşilliklerini lacivert atlaslarla örtmeye çalışarak uykuya dalmak isteyen karşı dağların manzarasına bakılmakla doyulamaz. Tabiat bu yerden hiçbir güzelliğini esirgememiştir. (Bir zaman Avrupalı bir hanımla İzmit Körfezi sahilinden giderken, Hanım durarak etrafa bakmış ve bana: "Ekser rehber kitapları, İzmit Körfezi, İsviçre'nin en güzel göllerinden daha çok güzeldir, derler. Şimdi ben de bunu tasdik ediyorum. Fakat bu güzellikten iktisatça ve bedayice istifade edemiyorsunuz? Pek az himmetle buraya mesela az mı seyyah celp edilir? Artık İsviçre, Gök sahil(Fransa'nın cenup sahil) bizi doyardu." demişti.)

49 Abdülbaki Fevzi, "Yurdumuzda Gördüklerim", *Türk Yurdu*, Yıl:2, Sayı:24, (15 Teşrinisani 1328), Ankara, Tutubay Yayınları, 2000, ss.410-411. "İzmit", *Türk Yurdu*, Yıl:2, Sayı:27, (4 Teşrinievvel 1328), Ankara, Tutubay Yayınları, 2000, ss.57-60; "Adapazarı'ndan", *Türk Yurdu*, Yıl:2, Sayı:27, (15 Teşrinisani 1328), Ankara, Tutubay Yayınları, 2000, ss.60-61.

50 Funda Şirin, "Türk Aydınının Anadolu'ya Yönelişinde Balkan Savaşları'nın Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2, 2013, 523- 548.

51 Abdülbaki Fevzi, "Yurdumuzda Gördüklerim-İzmit", *Türk Yurdu* Yıl:2, sayı: 3/27, 15 Teşrin-i Sani 1328 (28 Kasım 1912), s. 87-92.

Şehrin ikinci bir mesiresini, yirmi dakika kadar dışarısında «Yande Limon» denilen Rum Manastırının önündeki ağaçlıklar teşkil eder. Burası manastıra ait olup etrafı parmaklıklarla çevrilerek bir bahçe haline konmuş olduğundan gidenlere kahve satılır. Pazar günleri pek kalabalık olur. İki taraflı ağaçlar yetiştirilmiş bağlar, dutluklar arasından geçirilerek manastıra gidildiği sırada dört tarafı parmakla çevrilmiş ve kapısının üzerine tahtadan mamul bir salip asılmış olağan kocamış bir zeytin ağacı vardır ki Manastır rahipleri burasını Hazreti Lokman'ın meşhedi olmak üzere gösterirler. Vaktiyle Hazreti Lokman bir zalim padişah tarafından katl ettirildiğinden dostları tarafından başı başka yere kaçırılmış ve cesedi de manastırın bulunduğu yere defnedilerek yanına bilahare manastır da inşa edilmiş imiş! Gezmek istedik. Bize nezaket ile malumat vererek göturdüler. Manastıra dahil olduktan sonra bir merdivenden indik; kilisenin altında bir yere girdik ki burada süslü örtülerle müzeyyen bir makbere vardı. Lokman'ın gümüşten kabartma olarak yapılan resimleri çerçeveleri geçirilmiş yani başlarına konulmuş idi. Baş ucunda küçük bir sandık vardı ki ziyarete gelenlerin para atması için yapılmış idi.

Bir zamanlar gayet meşhur olup İstanbul'un kilidi sayılan İzmit Kalesi'nin harabeleri bugün yine görülmemekte olup bazı kısımlarının üzerine evler yapılmıştır. Şehrin bulunduğu tepenin en yukarı yerinde Orhan Gazi'nin küçük bir camii, şehrin ortasında Yeni Cami ve haricinde eski camii namında ve iki büyükçe cami daha varsa da camilerin hiçbirisi mimarlıkça ehemmiyeti haiz değildir.

(Yukarı Pazar) denilen şehrin üst tarafında bir şelale bulunmaktadır ki epeyce kuvvetli bir su iki metre kadar yüksekten dökülmektedir. Aşağısındaki toprak kazılarak irtifain istenildiği kadar çoğaltılması da mümkün olduğu halde bundan az çok istifade yolu düşünülmemektedir.

Şehir umumiyetle milli olduğu cihetle sokaklarda toz, çamur az ise de sokakların ekserisi dar ve dolambaçlı, kaldırımları ise bozuktur. Fakat şimendiferin geçtiği mahallin iki tarafına açılmış olan caddeleri payitahtımızda bile yok denilecek derecede geniş, bir ucundan öbür ucuna kadar düz, güzel görebildiği kadar da uzundur. Her iki caddenin iki taraflarına sırasıyla çınar ağaçları dikilmiş, onlar da yetişmiş olduğundan yukarıdan dalları birbirlerini kucaklamıştır. İnsan adeta yeşil bir tünelden geçiyorum zannediyorum. Yolun sağından soluna göze çarpacak güzel binalar görülür. Bugün hangi coğrafya kitabımızı açsak "Şehr-i mezkûrda merakib-i bahriye inşasına mahsus bahriye tezgâhları mevcuttur" diye bize bir malumat verir. Hâlbuki bugün ben tersanesinde kömür depolarından başka bir şey göremedim! Vapur değil hatta sandal bile yoktur. Ancak satılan eski harp gemilerimiz burada sökülüyor.

Her yerde olduğu gibi burada da maarife karşı yabancı davranılmaktadır. Bunu 5 senelik idadisinde bulunan talebenin azlığı ispat ediyor, kasaba (5000) haneden aşağı olmadığı ve bugün mülhakattan gelenler de hesaba katıldığı halde (200) den ziyade talebe bulunmuyor. Mektebin eskiden yapılmış iyi, elverişli bir binası var. Geniş olduğu için alt katında üç muallim ile idare olunan bir de iptidai mektebi bulunuyor. Gerek idadisinde gerek bu ibtidaide hayli intizam, gayret ve faaliyet görülüyor, terakki adamları atılmaya başlanmıştır. Diğer iki iptidai ile bir inas iptidai ve rüşdi mektepleri daha var. İptidailerden biri İttihat ve Terakki'nindir. Binası iyi değilse de şerefli bir yerde iyi bir arsa alınmış olduğundan güzel bir mektep binası yaptırmak isteniliyor. Yukarı Pazar'da bulunan diğer ibtidaisini de gittim gördüm; fakat mektep olmaktan çok uzak buldum. Gayet dar, bir küçük oda büyüklüğünde iki dershanede talebeler birbiri üzerine oturmuşlar gibi sıkışmışlardı. Dershanelerin arasında bir muallim odası bulunuyordu ki buna oda demeye dilim varmıyor. Asıl acınacak, ağlanacak ciheti buralar değil, daha vardı. O da birinci sınıf dershanesi yapılan abdesthanelerin üzerindeki yerdir ki kokudan, rutubetten baş sokulamayacak derecede olan bu mahal hem üç sınıfın teneffüşhanesi hem de taamhanesi vazifesini görüyordu! Burada sıralar falan yoktu. İki dizleri üzerinde akşama kadar oturan mini mini yavrucuklar, - kendilerinden bıkmış usanılmış olmalı ki- buraya "Ölsünler" diye ativerilmiş idiler. Burada gözlerimden yaşlar aktığını saklayamam. Avrupa'nın ta münteha-yı garbisinden çıkıp gelen Fransızların bu memlekette zükur, inas için yaptıkları iki mektep yüksek, geniş, muhteşem binalarıyla- iddia-yı hakimiyet ederken- gözlerimiz önünde durup duruyor da biz niçin görmemezlikten geliyor, yahut görmüyoruz?! Bizim terakki edemeyeceğimizi iddia edip duran düşmanlarımızdan biri memleketimize gelse de "siz temeddün edemeyeceksiniz, işte bakınız: yurt sizin, memleket sizin iken şu mekteplerinizi Avrupa'nın bilmem hangi köşelerinden gelen bizim mekteplerimiz ile bir kere karşı karşıya getiriniz!" dese ne cevap veririz? Onlarınkinden daha mükemmel bir mektep yaptırmak için acaba 25 bin nüfus- velev taksiden- ikişer kuruş vermek fedakârlığında bulunamaz mıydı? Bu seneye gelinceye kadar gayet dar ve küçük bir mescit inas mektebi ittihaz olunmuş iken, birçok arandıktan tarandıktan sonra büyükçe, eski bir bina kiralanabilerek oraya taşınılıyordu. Avrupalıların en küçük köyünün en büyük binası mektep ittihaz olunduğu, hükümdarlar uğrayacak olsa burada misafir edildiği halde bizim en fena yerleri mektebe layık görmemiz acaba nedendir? Fransız mekteplerinin dış süsü, yıldızdan başka bir şey olmadığını iddia edenlerin fikrine ben ortak olmam. Bu mekteplerde çocukların talim ve terbiyesine son derece çalışıldığını bizzat gördüm, kız mektepleri talebelerinden birine hesaptan, coğrafyadan sualler

sorarak muvafık, güzel cevaplar aldım. Programları haricinde olarak mektebin tatil günlerinde isteyenlere piyano, ud, keman, resim talim olunduğunu da söylediler. Zükur mektepleri için bir mükemmel bando getirtmiş ve istek edenlere bazı vatani parçaları öğretmiş olduklarından ara sıra hepsi bir çeşit elbise giyen talebelerini muntazaman dizerek mızıka önde olduğu halde çarşıdan geçirirler, mekteplerinin intizam ve mükemmeliyetini göstermek isterler. Ne iyi bir reklam, ne muvafık bir gösteriş değil mi?

Ermeni vatandaşların idadi derecesinde bir zükur mektepleri var. Tedrisata ehemmiyet veriyor, mükemmel malumat, açık fikirli talebeler yetiştiriyorlar. Birkaç seneden beri Türkçe dersine de ehemmiyet verilmeye başlanmış idi. Mekteplerinin binaları iyi değildi. Fakat bir mektep yaptırmak için ciddi hazırlıklar görüyorlardı. Epeyce parada toplamışlar da. Bu kadar bir teşebbüsten sonra mektep yapıldı demektir. İnas mekteplerini gidip göremedimse de orada da istikbal için iyi valideler yetiştirmeye ciddi çalıştıklarını öğrendim. Kızlara erkeklere mahsus Rum vatandaşların da iki mektepleri var. Burada da görülen gayret ve terakkidir. Rum, Ermeni mekteplerinden çıkanlar, memuriyet hevesini düşünmedikleri için ya ticarete başlıyor yahut bir sanat öğrenmeye koşuyorlar. Sanata olan şiddet-i meyilleri ali mektepler dahil olmak isteyenlerini bile alelekser mühendis, tıbbiye ve eczacı mekteplerine sevk ediyor.

Ahalide böcekçiliğe karşı büyük bir heves uyanmış olduğunda geniş dutluklar yetiştirilmekte, koza hasılatından memlekete epeyce bir para girmektedir. Memleketin şark ve garbında bulunan bostanlarda ise çok miktarda sebze yetiştirilmekte ve İstanbul'a gönderilmektedir. Bahçelerde toprağının iyi işlendiğini camlar altında her yerden evvel sebze yetiştiğini söylüyorlar. Bütün bu işler Hristiyan vatandaşlarımızın elindedir. Arazisi münbit ise de gerek suyunun azlığından gerek hala eski usul üzere ziraat edilmesinden bu kadar istifade edilemiyormuş; bahçeleri, kuyulardan dolaplarla çıkarılan sularla sulanmaktadır. İçmek için mebzul iyi suyu yoksa da birkaç saatlik mesafeden fıçılarla getirilerek satılan (Çene) suyu gayet lezizdir.

Şimendifer Kumpanyası denizle nakliyatın önünü almak için içerlerden Haydarpaşa'ya kadar gidecek eşyadan İzmir'e gidecekten daha az ücret-i nakliye alıyormuş. Bunun için İzmir'e gelecek eşya evvela Haydarpaşa'ya gidiyor, sonra gerisin geriye geliyor, ahali bundan çok şikâyet eylemektedir. Ticaret, sanat adeta yok hükmündedir. Ve olanın da hemen hepsi Hristiyan vatandaşlar elinde olup bundan Türklerin hissesine pek az bir şey düşmüştür. Kahvehanelerin çokluğu ve ağzına kadar doluluğu görülmektedir. Sabahtan akşama kadar işsizlikten buralarda zehirli havalar yutarak vaktini geçiren biçarelerin haline acımamak kabil değildir. Tembelliğin verdiği uyuşuklukla hiçbir iş yapamayarak sefalet içinde ömür geçirenler pek çoktur. Bu acıklı levhalar karşısında gözler yanıyor. Gıdanın noksanlığından zayıf düşen vücutları sıtma yakalamakta pek güçlük çekmiyor; umumiyetle vücutlar zayıf, benizler kansızdır. Körfezin bittiği yerdeki bataklıklar kurtulmak elzem iken şimdiye kadar buna gayret eden olmamıştır."

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Dahiliye Nezareti Evrakı (DH.)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Babialı Evrak Odası (BEO)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükela Evrakı (MV.)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)
- Abdülbaki Fevzi, "Yurdumuzda Gördüklerim-İzmit", Türk Yurdu Yıl:2, sayı: 3/27, 15 Teşrin-i Sani 1328 (28 Kasım 1912).
- Avni Öztüre, Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla/ İzmit Tarihi, Kocaeli, 2012.
- Funda Şirin, "Türk Aydınının Anadolu'ya Yönelişinde Balkan Savaşları'nın Rolü", Tarih İncelemeleri Dergisi, XX-VIII / 2, 2013.
- Hikmet, 11 Eylül 1328, /24 Eylül 1912, No: 53.
- Mustafa Sarı, , İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925), İstanbul, 2016.
- Osmanlı Belgelerinde Kocaeli, Kocaeli, 2018.
- PublicHealthReports (1896-1970), Vol. 27, No: 51, (Dec. 20 1912), p. 2169.
- Rıfat Yüce, Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit Türk Yolu Matbaası, 1945.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, Osmanlı Cep Atlası, İstanbul,1323/1907.

Selmanpak'tan Kutü'l-Amare'ye: Irak Cephesinin Kocaeli Şehitleri

Zekeriya TÜRKMEN *

Giriş

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyada giderek sömürgecilik yarışıyla birlikte ortaya çıkan silahlanma yarışı, XX. yüzyılın başlarında çıkacak olan büyük savaşın adeta habercisi olmuştur. Belirtilen yüzyılın son çeyreğinde iki kutba ayrılan dünyada artan gerilim ülkeleri bir savaş ortamına sürüklemiştir.

Osmanlı Devletini yönetenler Birinci Dünya Savaşı'nın daha başında tarafsız kalmayı başaramadıklarından Türk-Alman ittifakının imzalanmasının ertesi günü genel seferberlik ilan ederek kendilerini bir süre sonra büyük yangının içinde bulmuştur. Kısa sürede hazırlanan seferberlik planına göre personel, ikmal-iaşe durumu yarım yamalak tamamlandıktan sonra zorunlu olarak savaşı girmek mecburiyetinde kalınmıştır.

Seferberliğin ilanından teşkilat yapısında sür'atli değişim ve dönüşümler gerçekleştirilen Osmanlı ordusu, Birinci Dünya Savaşı sürecinde (1914-1918) aynı anda pek çok cephede muharebelere katılmış; bu ise devletin iktisadî durumunu, sosyo-kültürel yapısını ilerleyen yıllarda derinden sarsmıştır. Cephedeki askerler harbin sonlarına doğru iaşe-ikmal ve silah-techizat yönünden büyük sıkıntılar çektikleri gibi psiko-sosyal açıdan da unutulmaz bir travmanın girdabına sürüklenmiştir.

Irak Cephesinin Açılmasına Uzanan Süreçte Psikolojik Harekat

93 Harbi felaketinin ardından (II. Abdülhamit döneminde) artan Osmanlı-Alman yakınlaşması sonunda Berlin-Bağdat demiryolu yapım işinin Almanlara verilmesi¹ Irak bölgesinde Alman etkisinin artmasına yol açmıştır.² Bunu yakından takip eden İngilizler de bölgeye gönderdikleri çeşitli meslek gruplarından casuslar aracılığıyla kendi siyasetlerini kalıcı kılmaya, diğer taraftan küçük menfaatler temin ederek bölge halkı üzerinde -özellikle de aşiret reislerinde- İngiliz hayranlığını artırmaya gayret etmişlerdir.³ Irak ve Hicaz coğrafyasında uzun yıllar faaliyet gösteren Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok iyi bilen ünlü kadın casus Gertrude Bell kendisine aşkla bağlanan aşiret reisleri üzerinde çok büyük etkiler bırakmış, İngiliz idaresine neredeyse mutlak sadakat derecesinde ilgi-alâka uyandırmıştır.⁴

Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm, Alman Hariciyesi ve Genelkurmayı, Baron Max von Oppenheim'i 1914 yılı Ekim başında İslam dünyasını harekete geçirmek, diğer yandan, islamcılık (pan-islamizm) propagandasını Ortadoğu ve Osmanlı coğrafyası ile tüm İslam dünyasında etkin kılmak üzere görevlendirmiştir.⁵ Max von Oppenheim ilk önce İslam dünyasının ikinci kutsal beldesi sayılan Medine'de işe başlarken, Wilhelm Wasmus ve Yüzbaşı Fritz Klein ise İran ve Basra'ya oradan da Necef ve Kerbela'ya gönderilerek Türk-Alman cihadını halka anlatmak, Hicaz ve Basra körfezi taraflarını kontrol altında tutarak güvenliği sağlamak vazifesiyle icraata başlamışlardı.⁶ Avusturyalı ünlü Şarkiyat alimi Profesör Alois Musil ise Hicaz bölgesindeki aşiret reisleriyle irtibat kurarak onları Türk-Alman ittifakının yanında tutmaya gayret

* Dr. Öğr. Üyesi İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Bağlarbaşı-Üsküdar / İSTANBUL.

1 Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkileri Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yay., İstanbul 1988, s.25 vdd. Ayrıca bk., H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerine İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yay., Ankara 2004, s. 2002 vd.

2 Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925*, ATAM Yay., Ankara 2003, s. 11-13.

3 Briton Cooper Bush, *Britain, India, and the Arabs 1914-1921*. University of California Press, California 1971, pp., 74-80.

4 Selçuk Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Berikan Yay., Ankara 2010, s. 97-98.

5 Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Dünya Hakimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu 1898-1918*, Çev., Azize F. Çakır, Picus Yay., İstanbul 2012, s. 33-48. Ayrıca bk., Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yay., İstanbul 2013, s. 52-62.

6 Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Harp Akademileri K.İ.İ. Yay., İstanbul 2015, s. 120-123.

etmiştir.⁷ Baron Max von Oppenheim tarafından 1914 yılı Ekim başında hazırlanan “İslam Dünyası'nın Düşmanlarımıza Başkaldırısı” adlı raporda Almanya ve Osmanlı Devleti'nin baş düşmanları İngiltere, Fransa ve Rusya egemenliğindeki İslam ülkelerinde çıkartılacak ayaklanmalara ve cihada dair ayrıntılara yer verilmiştir.⁸ Osmanlı Ortadoğu'sunun sahip olduğu jeopolitik ve stratejik öneminden dolayı Birinci Dünya Savaşı'na uzanan süreçte giderek artan psikolojik harp, kısa bir süre içinde bahse konu coğrafyayı sıcak savaşın içine hızla sürüklemiştir.⁹

Irak Cephesinde Büyük Britanya Krallığı ile Osmanlı'nın Kader Savaşının Başlaması

Hindistan yolunu emniyette tutmak isteyen İngilizler, daha 1913'lerde -Osmanlı Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın onayıyla geçici olarak verilen- Bahreyn, Katar ve Küveyt'te konuşlandıkları arazide yığınak yaparak silah, teçhizat ve personel yönünden kuvvetlerini artırmışlar;¹⁰ Ortadoğu'nun “kurtlar sofrası”nda kurgulayıp planladıkları kendi emperyalist çıkarlarına uygun “Büyük Oyun”u sahneye koymuşlardı.¹¹

3 Kasım 1914 günü Fav açıklarına gelen ilk İngiliz öncülerini, daha sonra asıl muharip birlikler takip etmiş ve Türk ordusuna bağlı hudut birlikleriyle ilk sıcak çatışma 5-6 Kasım günü başlamıştı.¹² 16. İngiliz Tuğayı, 8-10 Kasım 1914 tarihleri arasında gemilerle Şattül-Arap'a girerek Abadan'ın güney kıyılarını işgal etmiş; buradan zayıf Türk birliklerini atarak Basra'ya doğru ilerlemiştir.¹³ İngilizler, bu sırada bölgedeki kuvvetlerini bir kolordu düzeyine çıkararak ileri harekate geçmişler ve 23 Kasım 1914'de Basra'yı işgal etmişlerdir.¹⁴ Basra'da halka hitaben bir bildiri neşrederek İngiltere'nin bir İslam devleti olduğuna dikkat çekip, Osmanlı idarecilerinin Almanlar tarafından kandırılıp yanlış yola sürüklendiğini, Türklere ve Müslümanlara karşı bir tavırlarının olmadığını belirten beyannamelerle halkı ikna etmeye çalışmışlardı.¹⁵ 4 Aralık 1914'te Kurna mevziine saldıran İngilizler, 9 Aralık'ta Türklerin kuzeye çekilmesi ile üstünlüğü ele geçirmişler; bu sırada 38. Tümen personelini teslim zorlayıp esir almışlardır. Komutanı İngilizlere teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁶

Bu gelişmeler üzerine Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına, 2 Ocak 1915'te Teşkilat-ı Mahsusa¹⁷ önderlerinden Yarbay Süleyman Askerî Bey¹⁸ tayin edilmiştir.¹⁹ Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Süleyman Askerî Bey'in Irak cephesinde yerel kuvvetlerle İngiliz ilerleyişini durdurabileceğini düşünüyordu. Irak'taki aşiret reislerinden Uceymi (Acemî) Sadun Paşa, Süleyman Askerî Bey'in yanında yer aldı,²⁰ harbin sonuna kadar da kendine bağlı aşiret güçleriyle Türk ordusuna destek verdi.²¹

Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askerî Bey, gayr-i nizamî harp yöntem ve usullerini bilen biri olduğu gibi, Bağdat'ta Jandarma Komutanlığı görevinde bulunduğu bölgeyi, aşiret yapısını ve araziyi iyi tanıyordu.²² İngilizlere karşı gayr-i nizamî harp yöntemleriyle mücadelesini sürdüren Süleyman Askerî Bey, 7 Ocak 1915'ten itibaren İngilizlerle yapılan savaşlarda düşmana ağır kayıplar verdirmiş²³, Teşkilat-ı Mahsusa'nın meşhur “Osmançık Taburu”nu²⁴ da Irak cephesine getirip büyük kahramanlıklar yaratmıştır.

7 Selami Kılıç, “Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Cihat Politikasına Bir Bakış”, 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Eylül 2014 Erzurum, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 163.

8 Mustafa Çolak, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 34; Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İslam Stratejisi*, s. 62-63. ayrıca bk., Selami Kılıç, “Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Cihat Politikasına Bir Bakış”, 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Eylül 2014 Erzurum, s. 165-166.

9 Friedrich Freiherrn Kress von Kressenstein, *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 17.

10 Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, c. III-1, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979, s. 15-21.

11 Zekeriya Türkmen, “Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi”, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, s. 393.

12 Zekeriya Türkmen, “Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesi) Yönelik Askerî Harekati Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak ve Kutül-Amare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914-29 Nisan 1916)”, s. 135.

13 Selçuk Duman, Aynı eser, s. 105-106.

14 Serdar Sakin, “Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar”, *Gazi Akademik Bakış*, c. IV, Sy: 7, Kış 2010, s. 136-137. Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1997, s. 79.

15 Zekeriya Türkmen, (Editör), *Kut'lu Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kutül-Amare Zaferi*, s. 31.

16 Bu elim hadisede, 38. Tümen Komutanı Albay Suphi, 45 subay 989 erle İngilizlere teslim olmak zorunda kalmıştır. Bk., Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. II, İstanbul 1991 c. II, s. 391; ayrıca bk., Tarık Saygı, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 49.

17 Teşkilat-ı Mahsusa Örgütünün kuruluşu ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk., Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiyeye Dairesi) Tarihi, 1914-1916*, c. I, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2014.

18 Ayrıntı için bk., *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*, Harp Akademiler Komutanlığı Yay., İstanbul 1993, s. 423-425.

19 Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 4/10481, Kl: 3644, Ds: H-15, F: 1-2, 1-7. Süleyman Askerî'nin ataması için ayrıca bk., BOA, BEO, Harbiye Gelen nr: 324391. BOA, İ-HB, nr: 163/69, 10 Kevele 1330. Ayrıca bk., Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiyeye Dairesi) Tarihi, 1914-1916*, c. I, s. 16.

20 Orhan Avcı, “Mütareke Döneminde Acemî Paşa”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, c. I, 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum (25-27 Ekim 1999), İstanbul, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2000, s. 359.

21 Zekeriya Türkmen, “Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi”, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, s. 395-396.

22 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Nehir Yay., İstanbul 1992, c. II, s. 211.

23 Behzat Balkış-Nezihi Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, c. III-1, s. 126-131.

24 Osmançık Taburu, 100'er kişilik 6 bölükten kurulu bir teşkilatlanma olup, genelde özel kuvvet hareketi icra edilecek yerlerde bu taburlardan istifade edilmiştir. Osmançık Taburunda “Teşkilat-ı Mahsusa”nın pek çok kahramanı görev yapmıştır. Ali Çetinkaya'dan Yahya Kaptan'a kadar pek çok şahsiyetin bu taburun personeli olduğu ve Balkan Harbinde ilk teşkilatlanmanın yapıldığı bilinmektedir. (Y.N)

Süleyman Askerî Bey, bu çetin muharebelerde ayağından yaralanmasına rağmen muharebe meydanından ayrılmamış, alçılı bacağıyla orduyu sevk ve idare etmiştir.²⁵ 1915 yılı Ocak ayından Mart ayına kadar süren muharebelerde İngilizler Bağdat'ı işgal etmek, Türkler ise Basra'yı geri almak için Dicle boyunca muharebelere devam etmiştir.²⁶

Süleyman Askerî Bey 12 Nisan 1915 tarihinde Şuayyibe bölgesinden²⁷, Fırat boyunca yöneltilecek kesin bir taarruzla Basra'nın ele geçirilmesini planlayarak birlikleri taarruza kaldırmış; ancak aşiret kuvvetlerinin kısa sürede dağılmasından dolayı başarısız olmuştur. 14 Nisan 1915'te Türk savunma hatlarını yaran İngilizler, Türklerle büyük kayıplar verdimiştir.²⁸ Şuayyibe Meydan Muharebesi'ndeki yenilgi gururlu bir kişi olan Süleyman Askerî Bey'in bunalıma sürüklenmesine yol açmış, otomobilinde şakağına rovelvörü dayayarak canına kıymıştır.²⁹ Şuayyibe Meydan Muharebesinde Türkler 3000'den fazla kayıp vermiştir.³⁰

Süleyman Askerî'nin şahadeti üzerine kısa süreliğine Irak ve Havalisi Komutanlığına Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa daha sonra Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa)³¹ - 20 Nisan 1915 tarihli irade-i seniyye ile atanmıştır.³² Albay Nurettin süratle Edirne'den hareket ederek Bağdat'a gitmiş³³, 19 Mayıs 1915'de görevi devralmış³⁴, öncelikle muharebe hatlarını denetleyerek gerekli savunma tedbirlerinin alınması yönünde emirler vermiştir. Albay Nurettin Bey, güçlü İngiliz ordusu karşısında tutunamayacağını anlayınca büyük bir sorumluluk alarak taktik geri çekilme planını uygulamaya koymuştur.³⁵ İngilizlerle Kurna, Nasırıye ve Ammare'de muharebelere girişen³⁶ Albay Nurettin Bey, birliklerin idarî ve lojistik eksikliklerini yakından görünce daha da kuzeye çekilme kararı almış³⁷, bu arada Kutül-amare'yi berkitip mevcut kuvvetleri yeniden teşkilatlandırıp, personel ve cephanesinden güçlendirmeye çalışmıştır.³⁸

Ancak burada da tutunmanın mümkün olmadığını anlayan Nurettin Bey yeni bir savaş planı yaparak İngilizleri mümkün olduğunca iç cepheye çekerek imha etmeyi düşünerek, daha da kuzeye çekilme kararı almıştır. Plana göre İngilizlerle aradaki mesafe mümkün olduğunca açılacak ve Türk kuvvetleri Selmanpak mevzilerine kadar çekilecektir. Böylece İngiliz birlikleri iç cepheye çekilerek lojistik destek unsurlarından epeyce uzaklaştırılmış olacaktır. Bu çekilmede kazanılan zamanla Türk birliklerine yeniden bir çeki düzen verilecek, personel ve silah ikmal yapıldıktan sonra muharebeye girilecekti.³⁹ Nurettin Bey inisiyatifini üstüne alarak hazırladığı planını Başkomutanlık vekaletine sunmuş; ancak Enver Paşa Türk birliklerinin 120 km. kuzeye çekilmesini uygun bulmadığını ifade ettikten sonra, geniş bir arazi parçası terk edildikten sonra elverişli bir mevzide durulmasını ve savunma tedbirleri alınmasını istemiştir.⁴⁰

26 Eylül 1915'de General Townshend, Kutül-amare'ye hücum kararı almış⁴¹ ancak, Albay Nurettin gizli çekilme planı uyarınca Kutül-amare'yi İngilizlere sezdirmeden boşaltıp kuzeye çekilmiştir.⁴² Onun gizlilik içinde gerçekleştirdiği taktik geri çekilme planı İngilizleri çok şaşırtmıştır.⁴³ Türk kuvvetlerini takip eden General Townshend, 5 Ekim 1915 tarihinde Kutül-amare'nin 100 km kuzeyindeki Aziziye'ye (Bağdat'a 80 km.) ulaşmıştır.⁴⁴ Ancak İngiliz komutan, Türk ordusuna kesin darbeyi indireceği fırsatı hiçbir zaman yakalayamamıştır.⁴⁵ Nurettin Bey'in planına göre, Aziziye ile Bağdat arasındaki Selmanpak'ta birlikler konuşlandırılacak, İngiliz

25 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. II, s. 393.

26 Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 112. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesi) Yönelik Askerî Harekâtı Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak ve Kutül-amare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914-29 Nisan 1916)", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2015, Budapeşte- Macaristan*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 138.

27 BOA, HR. SYS., nr: 2109/9-17.

28 Türk kaybı hakkında çeşitli rakamlar ileri sürülmekle birlikte Edward J. Erickson, Türklerin 16.000'e yakın şehit ve yaralı, subay ve er 700'de esir verdiklerini; kayıpların önemli bir bölümünün Arap aşiret kuvvetlerinden olduğunu ifade etmektedir. Bk., Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyoruz! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Kitap Yay., İstanbul 2003, s. 150-151.

29 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. II, s. 212.

30 Behzat Balkış-Nezihî Fırat, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, c. III-1, s. 200-201; ayrıca bk., Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. II, s. 394.

31 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972, s. 31-33. Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, Nehir Yay., İstanbul 1997. Ayrıca bk., Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2014, s. 1-241.

32 BOA, İ.HB., nr: 168/16, 5 Nisan 1331 / 18 Nisan 1915. Ayrıca bk., BOA, İ.MMS., nr: 196/5, 12 Nisan 1331 / 25 Nisan 1915.

33 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, Kls: 3644, Ds: 19, F: 1, 9. Ayrıca bk., Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, s. 18.

34 Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, s. 18-19.

35 Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s. 399-400.

36 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 20, F: 1-2. Ayrıca bk., Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, s. 21.

37 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 20, F: 1-6.

38 Albay Nurettin'in bu sırada Kutül-amare'deki kuvveti 348 subay, 12.335 er, 9.558 tüfek, 19 top, 707 binek hayvandan ibarettir. Ayrıntı için bk., *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 20, F: 1-5, 1-9, 1-32.

39 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 25, F: 1-13.

40 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 25, F: 1-14, 1-15.

41 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 191 vdd.

42 Major Charles H Barber, *Besieged in Kut-and After*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1918, ppt. 24.

43 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 20, F: 1-13, 1-14, 1-15; ayrıca bk., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s. 402.

44 Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s. 402.

45 Major Charles H Barber, *Besieged in Kut-and After*, ppt. 31-55.

ordusuna son darbe burada indirilecekti.⁴⁶ Selmanpak, bütün Müslümanlar için kutsal bir mekandı; Hint Müslümanlarından çekinen İngilizler, yazılı ve sözlü emirlerinde askerlerin Selman-ı Farisî'den etkilenmesinden çekindiklerinden (Tâk-ı Kısra'nın yer aldığı Medayin veya Tizfun olarak anılan şehir) antik dönem Helenistik çağdaki "Ctesiphon/Xtesiphon" adını kullanmışlardır.⁴⁷

Selmanpâk Meydan Muharebesi ve Zaferi (22-23 Kasım 1915)

Bu sırada Türk kuvvetleri Kafkas ve Suriye cephesinden gönderilen birliklerle takviye edildi. Bölgeye takviye amaçlı gönderilen 51 ve 52. tümenler 18. Kolorduya bağlanmışlardı. Kocaeli vilayetinden celp edilen askerlerin büyük bölümü bu kolorduya bağlı birliklerde istihdam edilmişlerdir. 18. Kolordu Komutanı Halil (Kut) Bey, Irak bölgesinde geldikten sonra Dicle Grubu komutanı olarak göreve başlamıştır.⁴⁸ Irak ve Havalisi Komutanlığı gelen takviye birlikleriyle birlikte 19 makineli tüfek, 52 top ve 20.000 kişiye yaklaşan bir kuvvet ve ayrıca 400 kişilik bir süvari birliğiyle İngilizlerle kader muharebesine girişecekti.⁴⁹ Türk kuvvetlerinin personel ve silah mevcudu dönemin kaynaklarında farklı şekilde verilmiş olsa da genel ortalama verilmek gerekirse; Selmanpak muharebesinden önce Türk birliklerinin personel ve silah durumu 736 subay, 25.027 er, 18.090 tüfek, 44 değişik çap ve tipte top, 3.606 aşiret süvarisi ve 1.985 de piyadesi olarak tespit edilmiştir.⁵⁰ İngilizler, Türk ordusuna gelen bu yeni takviye kuvvetlerden habersizce hazırlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu defa Türkler, -Townshend hatıratında eşit sayıda askere sahip olduğunu belirtmesine rağmen- sayıca İngiliz ordusunun üzerinde bir personel gücüne kavuşmuşlardı. Albay Nurettin Bey, gelen bu yeni kuvvetlere güvenmekle birlikte birliklerinin o güne kadar gösterdikleri kötü savaş deneyimlerinden dolayı da endişeli idi. Bu sırada İngiliz istihbaratı da binlerce savaşçı ere sahip olan Anize ve Şammar aşiretlerinin Türklerin safında yer aldıklarını tespit ederek, İngiliz karargahını uyarmıştır.⁵¹

General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 21 Kasım günü Türk birliklerine karşı taciz ateşi açarak muharebeyi başlattılar. Ertesi günü (22 Kasım 1915) Townshend bütün kuvvetiyle Türk birliklerinin bulunduğu Selmanpak'a doğru taarruza geçti.⁵² İngilizler; iki kolla cepheden, iki kolla da kuzeyden kuşatıcı şekilde taarruzu başlatmışlardı. Bu sırada her iki orduya ait birlikler birbirine girmiş, muharebenin şiddetinden olsa gerek aslında her iki tarafta panik havası baş göstermiştir. Muharebe sahası ve özellikle de cephe hattındaki gelişmeleri yakından takip eden Albay Halil'in, bu sırada İngilizlerin Türklerden daha zor durumda olduklarının fark ederek taarruza devam edilmesi yönündeki fikrine uyularak Türk ordusu tarafından takip hareketine girilmiştir.⁵³ 51. Türk Tümeninin 23 Kasım'da kuzeyden yaptığı şiddetli bir karşı taarruz üzerine İngilizler püskürtülerek büyük bir yenilgiye uğratılmış; üstelik 4.593 kişi zayıat vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁵⁴ İngilizlerin kendi kaynaklarında verdikleri bilgiye göre General Townshend ordusu 282 subay, 4401 er; Türkler ise 119 subay, 5901 er kaybetmiştir.⁵⁵ Selmanpak Muharebesinin birinci günü General Townshend hatıra defterine: "Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki -bu ifademini altını çiziyorum- savunmada Türklerle kıyaslanabilsin"⁵⁶ notlarını yazarken, muharebedeki gelişmelerden sonra talihsizliğinin cezasını çektiğini ifade etmiştir.⁵⁷ Halil (Kut) Paşa hatıralarında Selmanpak muharebesini büyük bir çöl savaşı olarak değerlendirirken Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin'in planıyla İngiliz ordusunun büyük bir hezimete uğradığını belirtirken, 18. Kolordu ile cepheye gelişinin General Townshend'in hatıralarında "Waterloo'da Blücher'in gelmesine"⁵⁸ benzetildiği yorumunda bulunmuştur.⁵⁹ 18. Kolordu Albay Nurettin Bey'e önemli ölçüde destek sağlamıştır; bu kolordulara bağlı birliklerde Kocaeli mutasarrıflığından tefrik edilen askerler de muharebelerde aktif görev

46 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s.,204-207.

47 Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutül-amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. XIII/26, Bahar Sayısı, İzmir 2013, Dokuz Eylül Üniv. Yay., s. 60.

48 Halil Kut, *Kutül-amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Yay. Hz. Erhan Çiftçi, Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 151-152.

49 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 154.

50 Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, s. 29.

51 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s., 243-244.

52 Taylan Sorgun, *Halil Paşa, Bitmeyen Savaş*, Ankara 1972, Yaylacık Matbaası, s. 119.

53 Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşında İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesi) Yönelik Askerî Harekâtı Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak ve Kutül-amare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914-29 Nisan 1916)", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2015, Budapeşte- Macaristan*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 143.

54 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, Kls: 551, Ds: 2140, F: 102-1; İkdam, 30.04.1916; ayrıca bk., Mahir Küçükvatan, *Aynı makale*, s. 63.

55 F.J. Moberly, *Irak Seferi 1914-1918*, c. II, s. 106, 516.

56 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s., 295.

57 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 157.

58 Waterloo Muharebesi veya Waterloo Savaşı; 16-18 Haziran 1815 tarihlerinde gerçekleşen, Fransa İmparatoru Napolyon'un (Napolyon Bonapart) mutlak yenilgisizle sonuçlanan ve Avrupalı güçler arasında 23 yıldır süren silahlı mücadelenin (Fransız Devrim Savaşları ve Napolyon Savaşları) sonunu getiren muharebe. Fransızcada Mont-Saint-Jean Muharebesi olarak da bilinir. Muharebe İngiltere-Prusya ittifakı ile Fransa arasında, Belçika'nın Waterloo kasabası yakınlarında gerçekleşmiştir. Savaşta İngilizlere Dük Wellington, Prusyalılara ise GebhardvonBlücher komuta etti. Müttefikler, Fransa'nın kuzeydoğusuna doğru saldırıyı düşünürken Napolyon onlara Belçika'da bir engelleyici saldırıda bulundu, sonrasında bu Waterloo Savaşı'na dönüştü. Öncelikle İngiliz ordusuyla karşılaşan Napolyon, üstün görünürken süvari birliklerinin yanlış bir manevrası hemen savaşta İngilizlerin lehine çevirdi, daha sonra Prusyalıların vonBlücher komutasındaki birliklerinin yetişmesi Fransızların yenilgisini bozguna dönüştürdü ve savaş hemen tüm Fransız ordusunun imhası ve esaretiyle sonuçlandı. Ayrıntı için bk., Lord Chalfont (ed.), *Waterloo: Battle of Three Armies*, London 1979.

59 Halil Kut, *Kutül-amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Yay. Hz. Erhan Çiftçi, Timaş Yay., İstanbul 2015.

almışlar; şehitler vermişler, hatta Adapazarı kazası nüfusuna mensup iki alay komutanı Selmanpak'da şehid düşmüştür.⁶⁰

General Townshend, 25 Kasım günü birliklerine daha fazla yıpranmadan geri çekilme emrini vermiş⁶¹, İngiliz birlikleri 150 km.lik yolu ağırlıklarıyla birlikte 8 günde 3 Aralık 1915 sabahı, Kutü'l-Amare'ye sığınmışlardır.⁶² Bu çekilme sırasında Türk birlikleri Delabiha'da 500'den fazla İngiliz askerini ve üç subayı esir alırken, çalışır vaziyette 4 İngiliz uçağı da ele geçirilmiştir.⁶³ General Townshend'in Kutü'l-amare'ye çekilmesini başarılı bir geri çekilme harekâtı olarak gören General Nixon, Townshend'e gönderdiği emirde savunmada da bu üstün ruhu sergileyeceklerine inandığını ifade etmiştir.⁶⁴ Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin Bey, Başkomutanlık Vekaleti ve Musul'da bulunan Goltz Paşa'ya gönderdiği ayrıntılı telgrafında; Selmanpak zaferinden sonraki gelişmeler kısaca özetlendikten sonra düşmanın kara gücüyle ve nehir filosunun Kutü'l-amare'de yığınak planlarına göre konuşlandığı, Selmanpak'tan sonra Delabiha'da düşmana büyük kayıplar verildiği ve ordunun ilerlemeye devam ettiği bildirilmiştir.⁶⁵

Selmanpak Muharebesi'nden sonra Irak ve Havalisi Komutanlığı yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuş; 18. ve 13. Kolordulardan oluşan VI. Ordu Komutanlığı teşkil edilmiştir.⁶⁶ Kasım 1914 sonlarında Belçika Genel Valiliği görevinden alınan ColmarVon der Goltz (Golç), Almanlarla yapılan askerî ittifak antlaşması gereği VI. Ordu Komutanlığına atanmıştır.⁶⁷ Goltz Paşa, 6/7 Aralık 1915'de Bağdat'a ulaşmış ve VI. Ordu Komutanlığı görevini devr almıştır. Teşkil edilen bu ordunun hedefi Irak coğrafyasındaki İngiliz işgal faaliyetine durdurmak, Irak, İran ve Basra körfezi havalisinden İngilizleri söküp atmak, hatta -Goltz'un hayallerine göre- Hindistan'a kadar giderek İngilizlere en büyük darbeyi vurmaktır. Goltz'a verilen görev oldukça ağır ve emrindeki birlikler de karmaşık (seferî kuvvet, aşiret birlikleri, Alman müfrezeleri, gönüllüler) bir yapıya sahipti. Muhayyel plana göre Goltz, ayrıca İran'ın kuzeyinden ilerleyen Ruslarla güneyinden giren İngilizleri durduracak, bu ülkelere karşı İran halkını ayaklandıracak, İran-Irak'ta mevcut askerî kuvvetleri bir araya getirmek suretiyle bir İran ordusu da kuracaktı.⁶⁸

Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin, VI. Ordu komutanlığına -belki tecrübesi tartışılmaz ancak yaşlı ilerlemiş olan- 72 yaşındaki Goltz Paşa'nın, atanmasını hoş karşılamamış⁶⁹; Enver Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafında sitemlerini şöyle dile getirmiştir: *"Buraya morali çökmüş, ümidini yitirmiş bir birliği karşımda bularak geldim. Aşiretlere büyük paralar harcamış ve büyük ümitler bağlanmıştı...Irak'da 20.000'den çok asker kaçacağı vardı. Düşmanla açık veya gizli işbirliği yapan asi ruhlu bir halk kitlesi vardı...Bunlara karşılık yirmi beş yıldır her türlü araç ve gereçle donatılmış Irak içlerine kadar sızmış mağrur düşman vardı. İşte her şeyi elinden alınmış, Araçlar tarafından soyulmuş, millî duygularını dahi kaybetmiş subaylardan ve askerlerden kurduğum teşkilatla altı aydır mücadeleyi ediyorum. Selmanpak'a çekilme tabiidir, bunu sizin takdirinize bırakıyorum. Goltz Paşa'nın bana iletmiş teklifi kabul etmememin sebebi şahsi değil, millî olduğunu arz ederim."*⁷⁰

Kütü'l-amare Muharasası ve Zaferi (3 Aralık 1915-29 Nisan 1916)

Kütü'l-amare'nin üzerinde bulunduğu arazi, üç tarafı Dicle nehriyle çevrelenmiş olup, geniş bir yarımadaı andırır. Kuzeydoğudan güneydoğu istikametine akan Dicle nehrinin geniş bir yay çizerek tekrar batıya yönelmesiyle oluşan bu yarımada üzerindeki Kütü'l-amare kalesinde sıkıştırılan İngilizler, kendilerini karadan (batı tarafı) kuşatan Türk ordusuna karşı iki kademeli bir savunma hattı oluşturmuşlardır. 5 Aralık tarihinden itibaren Türk ordusunun Kut'a yönelik tazyikinin giderek artmıştır.⁷¹

Dört tümenle Kütü'l-amare'yi kuşatma altına alan Türk ordusunda Aralık başı itibariyle 15.000 tüfek, 1.000 deve, 31 hafif, 7 ağır top bulunmaktadır. Ayrıca 2.000 kişilik bir aşiret kuvveti de destek birliği olarak orduyla beraberdir.⁷² Bu sırada Türk ordusu Kütü'l-amare'dekileri teslim zorlamak için çalışmalarını sürdürürken, General Townshend İngiliz yardım kuvvetlerinin kısa sürede kaleye ulaştırılacağını umduğundan pek endişeli görünmüyordu. Kütü'l-amare'nin üç tarafının nehirle çevrelenmiş olması savunmadaki İngilizlere bir yerde

60 18. Kolorduya bağlı 141. Alay Komutanı Piyade Kaymakamı (Yarbay) Rıza oğlu Ahmet ile 142. Alay Komutanı Piyade Yarbay 1872 doğumlu Rıza oğlu Mehmet 21 Kasım 1915'te Selmanpak Meydan Muharebesinde şehit düşmüştür. (Y.N)

61 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 304-310.

62 *The Times*, 06 December 1915; Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 70.

63 *Gnkur. ATASE Daire Bşk. İlg. Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 31, F: 1-13.

64 Charles V.F. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*. London 1920, Burleigh Press, p. 200, Türkçe işi bk., Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 310.

65 *Gnkur. ATASE Daire Bşk. İlg. Arşivi*, Kls: 3644, Ds: H-31, F: 1-20.

66 Şükrü Kanatlı, *Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları*. Ankara 2006, Gnkur. ATASE Bşk. İlg. Yay., s. 8.

67 *Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İranda (1915-1916)*, Çev. E. Kaymakam Salih Mayakuşu, İstanbul Askerî Matbaa, 1932, s. 1.

68 Jeduha L. Wallach, *Aynı eser*, s. 179.

69 Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s. 409.

70 Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 125-126.

71 Major Charles H Barber, *Besieged in Kut-andAfter*, ppt., 56-135.

72 Tarık Saygı, *Aynı eser*, s. 73.

avantaj da sağladığı ifade edilebilir. İngiliz generali bir bakıma nehirdaki gidiş geliş kalede kontrol edebileceğini umarak bunu kendisi için bir avantaja dönüştürebileceğini sanıyordu. Townshend hatıratında Kutü'l-amare'de mahsur kalan askere 60 gün yetecek yiyecek bulunduğunu; 5-6.000 nüfuslu kasaba halkına da üç ay yetecek erzakın varlığından bahsederek Türk taarruzlarına dayanabileceğini umuyordu.⁷³

Irak Ordusu Komutanı Nurettin Bey, 8 Aralık 1915 tarihinde General Townshend'e boşuna direnmemesini ihtar ederek Türk kuvvetlerine teslim olması yönünde Fransızca olarak kaleme aldığı bir mesajı gönderdi.⁷⁴ Mesajında; "Zayıf kuvvetiniz, üstün ordumuz karşısında ve dar bir sahada mahsur kaldı... Beyhude kan dökmekten sakınarak ve biçare masum halkı koruyarak sizi teslim olmaya davet ediyoruz..."⁷⁵ demiştir.

Albay Nurettin Bey'in teslim teklifine General Townshend olumsuz cevap verdi, kesinlikle teslim olmayacaklarını, şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizlerle birleştirdiklerini ve şehri terk etmeyeceklerini bildirdi.⁷⁶ Nurettin Bey bu cevabı alınca ileri harekât emrini verdiği Türk birlikleri 8/9 Aralık gecesi Kutü'l-amare çevresinde İngilizlerin kazdıkları boy siperlerine 700-900 metre mesafeye kadar yaklaşarak baskı ve tazyiki artırmaya başlamıştır.⁷⁷

İngiliz gururuyla hareket eden General Townshend, elindeki yiyecek ve cephane stokuna bakarak iki ay daha Kutü'l-amare'de dayanabileceğini ve bir huruç harekâtıyla kurtulabileceğini hesaplıyordu. Türkler, Aralık ayı başından itibaren Kutü'l-amare'nin daha şiddetli muhasara edilerek teslim alınmasını kararlaştırdılar. Bu sırada kimi İngiliz gazeteleri gelişmeleri İngiliz menfaatlerine göre yorumluyor, kamuoyunun tepkisini azaltmak için de Türklerin başarılarının geçici olduğuna dair yorumlar yapıyordu.⁷⁸ Basında çıkan haberler bir yana Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Kutü'l-amare'de mahsur kalan General Townshend'i kurtarmak için bundan sonra (Aralık 1915-Nisan 1916) takviye birlikler göndererek pek çok girişimde bulunacaktı. Aralık ayı sonlarına gelindiğinde Albay Nurettin Bey'in kuvveti, personel bakımından 25.000 kişiye ve 50 topa ulaşmıştır.⁷⁹

Albay Nurettin Bey'in VI. Ordu Komutanı Colmar von der Goltz ile Anlaşmazlığı ve Görevden Alınmasına Uzanan Süreç

Albay Nurettin Bey üst rütbeli bir Türk subayı olarak, VI. Ordu Komutanı Colmar von der Goltz'un emrinde olmayı gururuna pek yedirememiştir.⁸⁰ Nurettin Bey, Goltz'un Irak'ta komutanlıktan çok, gayr-ı millî ve askerlik dışı işlerle uğraştığını belirterek Alman menfaatleri için bölgeye gelmiş olan bu yaşlı generalin bilgisinden istifadeye ihtiyaç olmadığını Başkomutanlık vekaletine yazdığı mektubunda açıkça belirtmiştir.⁸¹ Nurettin Bey bu mektubunda devamla şunları yazmıştır: "...Cihad-ı ekber ilan etmekle, ahalisi İslam olan Irak kıtasına hiç lüzumu yokken bir gayr-ı müslim general göndermek arasındaki tezat şayan-ı dikkattir. Irak'ta Alman menfaatinin tesisi tasvir edilen şekil ve vaziyet-i idare bu kısım vatan için zararlıdır. Binaenaleyh ichtihadıma mugayirdir..."⁸² İşin aslına bakıldığında Goltz Paşa, Irak'ta tamamen Nurettin Paşa'nın düşüncelerini doğrular nitelikte uygulamalara imza atmıştır. Onun muhayyel planına göre İran coğrafyasındaki Rus ve İngiliz birlikleri buradan çıkarılacak, hatta İran'da bir ordu kurularak İngiliz ve Ruslara yönelik hareketin altyapısı oluşturulacaktı.⁸³ Goltz Paşa, Albay Nurettin Bey'in Kutü'l-amare'ye yönelik taarruz hareketi yapılması tekliflerine hep -ağır silahlar olmadığı gerekçesiyle- karşı çıktığı, engellemeye çalıştığı dönemle ilgili çalışma yapanların eserlerinde de açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁸⁴ Halbuki Irak Ordusu komutanı Albay Nurettin Bey, Goltz'un emirlerine rağmen fırsat buldukça Kutü'l-amare'ye yönelik taarruzlarına devam etmiştir.⁸⁵ Başkomutanlık vekaletinden gönderilen bir emirle Albay Nurettin Bey, -bir yerde de Goltz'un talepleri doğrultusunda- 10 Ocak 1916'da bir başka göreve atanmak üzere Irak Ordusu Komutanlığından alınmıştır.⁸⁶

73 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 369.

74 Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşını Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s. 410-411.

75 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, Klasör: 3610, Dosya: 316/33, Fihrist: 44-4.Ayrıca bk., *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 31, F: 1-32. Zekeriya Türkmen, (Editör), *Kut'lu Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 47.

76 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 32, F: 1-3. Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 211.

77 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 32, F: 1-4.

78 *Western Daily Press*, 7 December 1915.

79 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 156-157.

80 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 33, F: 1-28.

81 Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, s. 39.

82 Abid Süreyya, *Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Tercüme-i Hali*, İstanbul 1339, s. 8.

83 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III, Ks. 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 129.

84 Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, s. 40.

85 *Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, Kls: 3644, Ds: 35, F: 1-23.

86 Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, s. 40.

Albay Nurettin Bey'in Görevden Alınıp Albay Halil (Kut) Bey'in Irak ve Havalisi Komutanlığına Getirilmesi

Albay Nurettin Bey cephe komutanlığı görevini 13 Ocak 1916'da Yarbay Halil'e devrederek oradan ayrıldı. Enver Paşa'nın teklifi ve padişahın iradesiyle Halil Bey'in rütbesi 20 Ocak 1916'da albaylığa yükseltilmiştir.⁸⁷

İngilizlerin General Townshend'i kurtarmak için 21 Ocak'ta Hana mevziinde başlattığı taarruz, aşırı yağışlar ve sel döneminin gelmesi nedeniyle başarılı olamadı; çarpışmalar Şubat ayı boyunca karşılıklı siper muharebeleri şeklinde devam etti. İngilizler Türk ordusundan başka bir de arazideki baskınlarda çamur deryasına dönüşen bölgede rahat hareket edememenin sıkıntısını çekmekte idiler. Türk ordusu tarafından kuşatılan General Townshend, 25 Ocak 1916'da İngiliz Dicle Kolordusu garnizonuna gönderdiği mektupta içine düştüğü durumu Plevne muhasarasına benzeterek özetle şu cümleleri yazmıştır: "...Durumu daha çok düşündükçe oynayabileceğim en yüce rolün Plevne'de Gazi Osman Paşa örneğini izlemek olduğuna daha çok inanıyorum. Bu örnekte Osman Paşa savunması Rus ilerleyişini durdurmuş ve İstanbul'u kurtarmıştı. Kut savunması da tüm Basra'yı kurtaracaktır."⁸⁸

Yeni İngiliz taarruzu 8 Mart'ta başladı. General Aylmer⁸⁹, Türk kuvvetlerinin arkasından ayrı kollarla saldırıya karar verdi. İngilizlerin hedefi bölgeye hakim bulunan Sabis Tepesi'ydı. Türk birlikleri Sabis Tepesi ve çevresinde savunma tedbirleri aldı. Türkler sayıca az olmalarına rağmen, düşmana karşı uyguladıkları yaniltma ve aldatma yöntemleriyle üstün İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı olmuşlardı. İngiliz komutanı General Aylmer, başarısızlıklarından dolayı planladığı yeni bir saldırı teşebbüsünü iptal etti. Yoğun geçen çarpışmalardan sonra 9 Mart'ta İngiliz birlikleri bölgeden çekilmek zorunda kaldı.⁹⁰Sabis muharebesi denilen bu çarpışmanın ardından 35. Türk Tümeni Beytiisa bölgesini ele geçirdi. Sabis muharebesi sırasında, 13. Kolordu Komutanı Kurmay Yarbay Ali İhsan (Sabis) büyük gayretler göstererek zaferde önemli pay sahibi olmuştur. Bu muharebelerde nehir geçiş harekâtı nokta-i nazarından bakıldığında Osmanlı ordusuna bağlı İnşaat-İstihkam birliklerinde görev yapan köprücüler muharebelerin seyri açısından önemli başarılarla imza atmışlardır.⁹¹

Irak cephesi Komutanı Halil Bey, Kutü'l-amare'de mahsur kalan General Townshend'e 10 Mart 1916 tarihinde gönderdiği mektubunda kibarca hitaplarda bulunarak Türk ordusuna teslim olmasını teklif etmiş⁹²; ancak bu teklif, Townshend tarafından kabul edilmemiştir.

VI. Ordu Komutanı Goltz Paşa, 13 Mart 1916 tarihinde Kutü'l-amare kuşatmasında cesaret ve gayretleriyle savaştan Irak Ordusu subay ve erlerinin kahramanlıklarını takdirle karşıladığını belirtip övgü dolu cümlelerle onları tebrik etmiştir.⁹³

Bu sırada General Townshend, koşum hayvanlarını 1100 kadar at ve katırı kestirip etlerini yedirmek suretiyle 7 Nisan'a kadar dayanabileceğini bildirdi. Ayrıca her askere verilecek olan ekmeğe ve et istihkakını yeniden hesap ettirmiştir. Gıda sıkıntısının giderilmesi gerekiyordu; bundan dolayı Kut'ta mahsur kalanların kurtarılmasına yönelik taarruz hareketinin geciktirilmeden yapılması zarureti İngiliz karargahının birinci öncelikli konusuydu.⁹⁴

İngilizler General Townshend'i kurtarmak için yeni bir taarruzu 5 Nisan 1916'da başlattılar. Türk komutanlığı Sinaiyat ve Felahiye'de savunma tertibatı aldı. Felahiye muharebelerine Kocaeli mutasarrıflığından celp edilen askerler de katılmışlardır. 7. İngiliz Tümeninin 6 Nisan'da başlatıp Sinaiyat'a yönelttiği İkinci Felahiye Muharebesiyle başlatılan taarruzda İngilizlere büyük kayıplar verdirilerek geri püskürtüldü. İngilizler 9 Nisan'da tekrar hücumla kalkıştılar ancak başarılı olamadılar. Üçüncü Felahiye muharebesinin başarısızlığının ardından İngiliz komutanlığı nehrin güneyinden sonuç almaya karar verdi. 12 Nisan'dan 15 Nisan'a kadar Türk mevzilerine taarruz eden İngilizler bir sonuç alamadılar. Hatta Halil Paşa, General Townshend'e gönderdiği bir mektupta Felahiye'de 7.000 kişi kaybeden İngilizlerin zor duruma düştüklerini, kendisinin de boş yere uğ-

87 BÖA, İ-HB., nr: 180/27, 7 K.sani 1331 / 20 Ocak 1916.

88 Charles Townshend, *My Campaign...*, s. 263; Charles Townshend, *Irak Seferim...*, s. 332. Altı maddelik bu uzunca telgrafın Türkçe metni için bk., Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s., 448-450.

89 General Fenton John Aylmer, 1862'de İngiltere'de doğmuş, Irak cephesinde görev almış daha sonra İngiliz Kralliyet ordusunda komutanlık yapmış, 1935'de ölmüştür.

90 *Tanin*, 14 Mart 1916.

91 *Gnkur. ATASE Daire Bşk. İlg. Arşivi*, BDH, Kls: 3612, Ds: 42, F: 42-1.

92 Halil Kut, *Kütü'l-amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Yay. Hz. Erhan Çiftçi, Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 156.

93 Colmarvon der Goltz mesajında şöyle diyordu: "Irak Zâbitânı ve Askerleri...Bu günlerdeki tavir ve hareketiniz, 40 sene evvel Plevne, Şıpka ve Alacadağ'ında bütün dünya tarihlerine şan vermiş olan ecdadınızınkinin aynıdır... Muzafferiyetinizi haber alan vatanınız, sizleri minnet ve şükranla yad edecektir...Kütü'l-amare henüz düşmedi ve düşman mukaddes Osmânîli toprağınan daha tard edilmedi. Bu cihâd-ı mukaddesin size yüklediği vazifenin tamâmen çözümlenmesi için büyük bir metânete, birçok fedâkârlıklara ve yeni yeni muzafferiyetlere lüzûm vardır... .Cenâb-ı Allah yardımcınız olsun!" Bkz., *Gnkur. ATASE Daire Bşk. İlg. Arşivi*, BDH, Klasör: 3612, Dosya: 40, Fihrist: 9-18. Ayrıca bk., *Aynı Arşiv*, Klasör: 3649, Dosya: 15), Fihrist: 211-34. Zekeriya Türkmen, (Editör), *Kut'lu Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 53.

94 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s., 497-498.

raşmayıp teslim olması gerektiğini hatırlatmıştır. Ancak Townshend bu teklife olumsuz cevap vermiştir.⁹⁵ 18-19 Nisan gecesi Goltz, Bağdat'ta tifüsten vefat etmiş, cenazesi önce Bağdat'ta Dicle kıyısına gömülmüş, daha sonra cenazesi buradan İstanbul'a getirilerek 24 Haziran 1916'da Tarabya sırtlarındaki Alman elçiliği bahçesine defnedilmiştir.⁹⁶

VI. Ordu Komutanı Mirliva Halil Paşa ve Kutü'l-amare Kuşatmasının Şiddetlenmesi

Bu sırada rütbesi mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltilen Halil Paşa VI. Ordu Komutanlığına atanmıştır.⁹⁷ Halil Paşa bu sırada Townshend'e tekrar teslim olması yolunda bir mektup göndermiş, Townshend yazdığı cevapta teslim olmak istemediğini bir kez daha belirtmiştir. Townshend askerlerine yayımlandığı emirde ellerinde dayanacak malzemelerinin olduğunu, tarihî bir görevi yerine getirdiklerini, ayrıca yiyecek konusunda endişeye mahal olmadığını yemek için 3.000 kadar canlı hayvanlarının (çoğunluğu at, çok azı deve) bulunduğunu ileri sürmüştür.⁹⁸ Ancak yine de Hint kökenli askerler et yemediklerinden bünyeleri her geçen gün daha da zayıflamıştır. Townshend, Hind kökenli askerlerin at eti yemeleri konusunda Hindistan'daki İslam ulemasından, diğer dinlere mensup yetkililerden de icazet alarak askerlere bunları tebliğ ederek et yemeleri konusunda ikna etmeye çalışmıştır.⁹⁹

İngilizlerin Kutü'l-amare'ye ikmal maddesi gönderme girişimleri başarısız oldu. İngiliz makamlarınca Kutü'l-amare'de mahsur kalan orduya götürülmek üzere yiyecek yüklü bir gemi hazırlanmıştır. "Julnar" adındaki geminin yükü 23 Nisan günü hazır edilmiş, 24 Nisan 1916 günü 5.000 askeri iki ay süreyle besleyecek 270 tonluk erzak yüküyle Felahiye'den yola çıkarılmıştır.¹⁰⁰ Sınaiyat mevkiinde şiddetli Türk ateşine maruz kalan geminin süvarisi hayatını kaybetmiş fakat buna rağmen yoluna devam etmeye çalışan gemi, Makasis karşısında bir kabloya çarparak karaya oturmuştur. Türkler bu gemiye daha sonra "Kendi Gelen" adını vermişlerdir.¹⁰¹ Bütün bunlardan sonra bir türlü başarılı olamayan İngiliz Irak Ordusu Komutanlığınca, General Townshend'in kurtarılması için müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir. Bu arada mukave-meti biraz daha uzatabilmek amacıyla uçaklarla Kutü'l-amare'ye yardım ulaştırılması gündeme gelmiş; İngilizler uçaklara yükledikleri yiyecek, giyecek gibi yardım malzemelerini havadan atmışlar, ancak Türk birliklerinden uçaklara ateş edilmesi üzerine istenen başarı sağlanamamış, hatta bir kısım un, şeker ve çikolata çuvalları Türk birliklerinin olduğu yerlere düşmüştür.¹⁰² Türk ordusuna bağlı 103. Alay mıntıkasına düşen un ve şekerle ekme ve helva yapıp askere yedirilmiştir. Türkler bu esnada bir kaç İngiliz uçağını düşürmeyi de başarmışlardır. Dolayısıyla dünya tarihinde ilk defa teşebbüs edilen bu uçakla havadan yardım ulaştırma çabası da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰³

Halil Paşa'nın General Townshend ile Teslim Konusunu Görüşmesi

Kütü'l-amare'ye istenilen yardımın ulaştırılamaması üzerine İngilizlere tekrar teslim olmaları teklif edilmiştir. Bundan sonra Türk makamlarıyla yapılan görüşmelerde teslim şartlarının müzakeresine başlandı. General Townshend, Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta Kutü'l-amare'yi savunanların bitkin durumda olduğunu belirterek on günlük yiyecek temini ve serbestçe gitmelerini talep etmiştir. Townshend ayrıca, topların tahribi ve tazminat konusunun da görüşülmesini istemiştir.¹⁰⁴

27 Nisan 1916 günü Kutü'l-amare'nin 4 km. kadar yakınında bir yerde, Türk siperlerinin önünde öğleden önce saat 10.00 civarında VI. Ordu Komutanı Halil Bey ile General Townshend, görüşmüştür. Halil Bey bu görüşmeleri aynı gün Başkomutanlık vekaletine yazdığı telgrafta ayrıntılarıyla dile getirmiştir.¹⁰⁵ Townshend teslim teklifinde: "Dünya harbi devam ettiği müddetçe Türkiye aleyhinde hiçbir harekette bulunmayacağı, İngiliz kuvvetlerinin 40 top ve bilumum cephanelerini sağlam olarak Türklere vereceğini, arzu edilecek herhangi bir bankaya Halil Paşa adına yazılmış bir milyon İngiliz sterlinlik çek teslim edileceğini, buna İngiliz hükümetinin olur verdiğini, bu şartlar kabul edildiği takdirde, İngiliz kuvvetlerinin esir

95 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 500-501.

96 *Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İranda (1915-1916)*, s. 66-67. Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 213.

97 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi*, 1979/ III-1: 834.

98 Tanık Saygı, *Aynı eser*, s. 103-104.

99 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 553-557.

100 M.P. Mons, *Anzacand Kut*, London, Edward Arnold, 1919, p. 223-226.

101 Halil Kut, *Kütü'l-amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, s. 158. Adı geçen geminin isim levhasını gösteren fotoğraf bugün İstanbul'da Harbiye Askerî Müzesinde sergilenmektedir. (Y.N)

102 Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 559-561.

103 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. II, İstanbul 1991, Nehir Yay., s. 166.

104 Charles Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, İstanbul 2007, Yeditepe Yay., s. 570.

105 *Gnkur ATASE Daire Bşk. İlg. Arşivi*, BDH, nr: 198, Kls: 278, Ds: 834, F: 55-3, 55-3a. General Townshend, Halil Paşa'nın aksine hatıratında bu görüşmenin 27 Nisan'da değil de, 26 Nisan günü yapıldığını belirtir. Krş., Charles V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 569. Öte yandan Edward J. Erickson ise 27 Nisan'da yapıldığını belirtir. Bk., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 213.

alınmayacak ve Basra istikametinde çekilmelerine müsaade edilmesini¹⁰⁶ istemiştir. Bu teklif Halil Paşa'yı çok sinirlendirmiştir. "Şahsıma teklif edilen bir milyon sterlinlik çek meselesini de bir latife olarak telakki ediyorum... Biliyorsunuz Baltacı Mehmet Paşa (Prut Savaşında Rus Çarıçesi II. Katerina'dan rüşvet alıp da Büyük Petro'nun 160000 kişilik Osmanlı ordusundan kendisini ve ordusunu kurtarması olayını hatırlatarak) devirleri çok geride kaldı. Biz Baltacı değil, kazmacıyız!"¹⁰⁷cevabını vermiştir. Bu olmayınca İngilizlerin ünlü casusu Lawrance, Halil Paşa'nın karargahına gönderilmiş ve "Türkiye hükümeti namına iki milyon İngiliz sterlini" teklif edilmiş, ancak Paşa bunu da şiddetle reddetmiştir. İngilizlerin rüşvet teklifleri bir süre sonra İstanbul basınında da haber konusu yapılmıştır.¹⁰⁸

Kütü'l-amare Zaferi ve General Charles Townshend'in Teslimi

28 Nisan'ı 29'a bağlayan gece Kutü'l-amare kalesinden gelen infilak sesleri ve alevlerden İngilizlerin ellerindeki silah ve cephaneyi imha ettiğini gösteriyordu. General Townshend, 29 Nisan 1916 günü Halil Bey'e gönderdiği teslim mektubunda açlık ve diğer şartlardan dolayı teslim olmak zorunda kaldığını ifade ederken, İngiliz gurur ve kibrine rağmen Türklerin merhametine sığınmaktan başka çıkar yolun kalmadığını da ifşa etmekte idi.¹⁰⁹Aynı gün kendi birliklerine de "Türlere teslim olduklarını" belirten mesajını yayınlamıştır.¹¹⁰29 Nisan günü Halil Bey, silahsız kalan İngilizlerin Araplara karşı korunması için 3. Piyade Alay Komutanı Albay Nazmı'yi (Solok) görevlendirmiştir. 3. Piyade Alayı bandonun çaldığı marşlar eşliğinde Kutü'l-amare kalesine girmiştir.¹¹¹ Halil Bey'de bu sırada General Townshend'in karargahına girerek onu teslim almıştır. Bu hadiseyi şöyle anlatır¹¹²:

"Kurmalarımla beraber şehre girdim ve doğruca General Townshend'in karargahına gittim. Generalin odasında hazırlanmış bir masa vardı. Masanın üzerine Generalin kılıcı ve iki revolveri konulmuştu. Yani bir askerin şanı ve şerefi.Savaşın kaderidir bu, esir komutanlar bu acıya dayanmak zorunda kalmışlardır..." Silahları aldım ve tekrar General'e uzattım: "General, uzun zaman şan ve şerefle kullanılan bu silahlar yine sahibine aittir..." dedim. General, gözleri yaşararak silahlarını geri alırken: "İngiltere hükümeti bana bir ay dayandığım takdirde kurtarılacağımı vaad etmişti. Ben beş ay dayandım ve fakat, ne yazık ki verilen söz tutulmadı " demiştir. Bunun üzerine Halil Paşa: "Generalim! Siz ordunuzun ve milletinizin şerefini tamamen müdafaa ettiniz... Sizi harp esiri olarak kabul etmiyorum. Türk milletinin misafirisiniz..." karşılığını vermiştir. General Townshend teslim olduktan sonra kendisine son derece kibar davranılmış, bir esir komutan gibi değil de, misafir gibi karşılanmıştır. O da Halil Paşa'ya gönderdiği kısa notta: "Aziz Generalim, Gayet müteessir ve minnettârim. Bana karşı iyiliğinizi hiçbir zaman unutamayacağım. Şarl Tavzent" ifadeleriyle memnuniyetini belirtmiştir.¹¹³

VI. Ordu Komutanı Halil Paşa'nın Kut Bayramı Mesajı

Bu zaferden sonra bir üst rütbeye terfi ederek mirliva (tuğgeneral) olan Halil Paşa, Kutü'l-amare'nin Türklerin eline geçtiği 29 Nisan 1916 günü VI. Orduya tarihî mesajını yayınladı:

"Arslanlar!

1. Bütün Türlere şeref ve şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın güneşli semasında şehitlerimizin ruhları sevinçle gülerek uçarken, ben de hepinizin pâk alınlarından öperek cümlelerinizi tebrik ediyorum.

106 Taylan Sorgun, *Aynı eser*, s. 185; ayrıca bk., Zekeriyâ Türkmen, "Birinci Dünya Harb'inde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, s. 420.

107 Taylan Sorgun, *Aynı eser*, s. 185; Şükrü Kanatlı, *Aynı eser*, s. 26.

108 *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 9 Mayıs 1916.

109 General Townshend 29 Nisan 1916 günü VI. Ordu Komutanı Halil Bey'e gönderdiği teslim mektubunda şunları yazmıştır: "Efendim Hazretleri! Açlık bizi terk-i silâha icbâr ediyor. Zât-ı âlîlerinin "Sizin cesûr askerleriniz bizim samîmî ve kıymet-dâr misâfirlerimiz olacaktır." hitâb-ı te'yîdiyle tevsik ettiğinin kahraman askerlerimizi size teslim hâzırım. Efrâd-ı askeriyem uhde-i icrâsına mevdû olan vazîfeyi yapmış olduğu cihetle kerîm ve semâvet-perver olunuz. Siz, askerlerimi Selmanpak Muhârebesi'nde, ric'at zamânlarında, beş ay devâm eden Kütü'l-amare muhâsarasında -ki ben burada sizin ablukanızı yarmak için sevk-ül-ceysî bir rol oynadım ve bu Irak'a kuvve-i imdâdiyyenin vusûlünü te'min etdim.- görmüşsünüzdür. Askerlerimin vazîfesini nasıl ifâ ettiğini görmüşsünüzdür. Târih-i harb-i askerî bir fasl-ı mahsûsî ile bu mes'eleyi te'yîd edecekdür. İcâb eden tertîbât ve tafsilâtı tanzim etmek üzere zâbitânımdan Yüzbaşı (Morland) ile Binbaşı (Glaferist)'i gönderiyorum. İcâb eden şerâit ihzâr edildikten sonra sizin karar-gâhinize gelmek ve Kütü'l-amare'yi teslim etmek husûsunda hâzırım. Fakat erzâkin sevkini tesrî etmenizi ricâ' ve temennî eylerim. Size, refâkatimde bulunan tabîbim ile ser-tabîbinizin hasta-hânemi ziyâret etmesini ve orada bulunan efrâd-ı askeriyemden ba'zılarının kolsuz ve ayaksız ve ba'zılarının da "fesâd-ı d-dem"den musâb olduğunu görmesini teklîf ediyorum. Bunları esir-i harb olarak almağa heves-kâr olduğunuzu farz etmem. Bunlar için en iyi târikin mecrûh ve yaralıların Hindistan'a sevkî olacağı kanâatindeyim. Londra'da bulunan Erkân-ı Harb Reîsi bana mübâdele-i üserâ için me'zûniyet verdi. Muhârib efrâdımdan ser-best bırakılacak mîkdârda Mısır ve Hindistan'da bulunan Türk üserâ-yı askeriyesine ser-bestî verilecektir. En yüksek ihtirâmâtımı kabûl ediniz. İmzâ' Ferik General Tavzend 6'ncı Fırka ve Kütü'l-amare Kuvve-i Askeriyesi Kumandanı." Bk., Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 549, Ds: 2133, F: 15, 15-1. Zekeriyâ Türkmen, (Editör), *Kütü'l Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 56-57.

110 Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH Fotoğraf Albümü, Albüm No: 7, Fotoğraf: 109.

111 İkdâm, 13 Mayıs 1916. Ayrıca bk., Major Charles H Barber, *Besieged in Kut-and After*, pp. 218-257.

112 Zekeriyâ Türkmen, "Birinci Dünya Harb'inde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, s. 422.

113 Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, BDH, Kls: 4472, Ds: 649, F: 6, 6-10.

2. Bize 200 seneden beri tarihimizde okunmayan bir olayı kaydettiren Cenâb-ı Allah'a şükrederim. Allah'ın büyüklüğüne bakınız ki, 1500 senelik İngiliz devletinin tarihine bu olayı ilk defa yazdıran Türk süngüsü oldu. İki senedir devam eden Cihan Harbi böyle parlak bir olay daha göstermemiştir.

3. Ordum gerek Kut karşısında ve gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay ve 10.000 erini şehit vermiştir. Fakat buna karşılık bugün Kut'ta **5 general, 481 subay ve 13.300 er teslim alıyorum.**¹¹⁴ Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30.000 zayıat vererek geri dönmüşlerdir.

4. Şu iki farka bakılınca, cihanı hayretlere düşürecek kadar büyük bir fark görülür. Tarih bu olayı yazmak için kelime bulmakta zorluk çekecektir.

5. İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale'de, ikinci zaferi burada görüyoruz.

6. Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer yeni gelişen savaş durumumuz karşısında gelecekteki başarılarımızın parlak bir başlangıcıdır.

Bugüne "**Kut Bayramı**" adını veriyorum. Ordumun her ferdî, her yıl bugünü kutlarken şehitlerimize Yasınlar, Tebarekeler, Fatihalar okusunlar. Şühedamız ebedî hayatta göklerde kızıl kan(at)lar ile uçarken, gazilerimiz de gelecekteki zaferlerimizin bekçileri olsunlar!

VI. Ordu Kumandanı Vekili, Mirliva Halil¹¹⁵

18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Karabekir de bu sırada yayımladığı emirde, 29 Nisan 1916'da 51. Tümenin Selmanpak'ta kırdığı düşman süngülerinin enkazını bugün Kutü'l-amare'de toplattığını ve bu nedenle 29 Nisan tarihini 51. Tümenin daimî bayram günü olarak anmasını emretmiştir.¹¹⁶ Halil Paşa bu sırada Başkomutanlık Vekaletine gönderdiği raporda zaferi müjdeleyen şu ifadeyi kullanmıştır: "*Takriben beş aydan beri kahraman kitaâtımızın tazyîki altında Kutü'l-ammare'de mahsûr kalan İngiliz ordusu, nihâyet Ordû-yı Hümayûnun kuvve-i kahiresine teslim-i seyf ve silâh etmeğe mecbûr olmuştur...*"¹¹⁷ Ayrıca Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir başka telgrafta da, Kutü'l-amare Zaferinin müjdesini vermiş; bu büyük zaferin bütün ilgili devlet birimlerine ve kamuoyuna duyurulmasını istemiştir.¹¹⁸ Başkomutan Vekili Enver Paşa da Sivas karargahından 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916) tarihinde gönderdiği uzunca telgrafında Kutü'l-amare'de İngilizlerin teslim olduklarını ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.¹¹⁹

İngiliz Gururunun Kırılması: Kutü'l-amare Esirleri

Halil Paşa, Kutü'l-amare'de İngilizlerden alınan ve Anadolu'ya sevk etmek durumunda olduğu esir birlikleri yürütmek istemedi; bu nedenle İngiliz General Gorringe'e bir mektup yazarak esirlerin hiç değilse yolun bir kısmını nehir gemileri ve trenlerle sevk edilebilmeleri için gerekli olan kömürün verilmesini istedi. Ancak İngilizler, savaş şartları ve kendi sıkıntılarını da ilave ederek talebi yerine getirmemiştir.¹²⁰

Halil Paşa, General Townshend'e esir aldıktan sonra ona son derece medeni davrandı; bir esir olarak değil de, bir misafir komutan gibi ağırladı. Bu konuda Başkomutanlık Vekaletiyle de daima irtibat halinde idi; silah ve özel eşyaları generale teslim edildi.¹²¹ Townshend ve kurmay heyetini bir nehir gemisine bindirdikten sonra askerî törenle Bağdat'a gönderdi, esir generali bu sahneler çok duygulandırmıştı. Tasvir-i Efkâr gazetesi 2 Mayıs 1916 tarihli sayısında şu haberi yazmıştır: "*General Townshend ve maiyeti esna-yı esaretlerinde layık oldukları ihtiramât-ı askeriyyeyi görmüşlerdir. General Townshend her halde İngilizlerin en mahir ve kabiliyetli bir kumandanı idi. Townshend, hem müdafaada, hem de taarruzda kudret-i askeriyesini ispat için ve galip gelmek için her türlü maharet ve kudretini sarf eylemiştir...*"¹²² Townshend Bağdat'ta iken İkdâm gazetesine verdiği röportajında Irak cephesinde görev yapan Türk askerinin sabır, sebat ve dayanıklılığını överek anlatmıştır.¹²³

114 Kut muhasarası sırasında İngilizlerden alınan esirlerin sayısı Townshend'in verdiği rakamlara göre 5 General, 232 İngiliz subayı, 2.592 İngiliz askeri, 204 Hint subayı, 6.988 Hintli ve diğer askerler, 3.248 silahsız kişi olmak üzere toplam 13.309 kişidir. Bk., Charles V.F.Townshend, *Irak Seferim*, Çev: Tarih-i Askerî Encümeni, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1327, s. 428.

115 *Gnkur ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, A-5/4579, Klasör: 4496, Dosya: H-35, Fihrist:1-11; ayrıca bk., *Gnkur ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, Kls: 4490, Ds: H-33, F: 1-56. Bu konuda yapılmış yayınlarda da bahse konu meşhur kutlama mesajı yer almıştır. Bk., Taylan Sorgun, *Aynı eser*, s., 184-190. Ayrıca bk., Halil Kut, *Kutü'l-amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, s. 163-164. Zekeriya Türkmen, (Editör), *Kut'u Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kutü'l-Amare Zaferi*, s. 58-59.

116 Yavuz Ölçen, *Aynı tez*, s. 58.

117 *Gnkur ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, nr: 20, Kls: 59, F: 96-5, 96-6.

118 *BOA, DH. KMS: 38 / 18*, 16 Nisan 1332.

119 *BOA, BEO*, Harbiye Giden nr: 330793, lef 1-2.

120 Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbînde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s. 424.

121 *Gnkur ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi*, BDH, nr: 198, Kls: 278, Ds: 834, F: 55-2. Ayrıca bk., Mücahit Özçelik, "Kutü'l-Ammare Esirleri", *Unutulmuş Zafer: Kutü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu Bildirileri*, 8 Mart 2016, Harp Akademileri K.lığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yay., İstanbul 2016, s. 390-391.

122 *Tasvir-i Efkâr*, "Kutü'l-amare'nin Zaptı Etrafından" başlıklı haber, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

123 İkdâm, 17 Mayıs 1916.

16. ve 17. Tugayların erlerinden oluşan ilk esir kafilesi 30 Nisan 1916'da karadan üç süvari bölüğünün muhafızlığında Bağdat'a sevk edildi. Eşyaları vapurla gönderildi. Kutül-amare'de İngilizlerin 1.306 hasta ve yaralı askeri ile 694 hasta bakıcı ve yardımcı hizmet erleri vardı. 2 Mayıs 1916'da bu hasta ve yaralılar İngiliz hasta vapurları ile kendilerine iade edilmiştir.¹²⁴ Halil Paşa İngiliz esirlerine her hangi bir zarar verilmemesi için elinden gelen çabayı göstermiştir. Ancak ulaşım ve sağlık koşullarının elverişsizliğinden dolayı esirlerin bir bölümü esaretin daha başında ve devam eden yolculuklarda hayatını kaybetmiş¹²⁵, kalanlar Bursa, Afyon, Kastamonu ve İstanbul'daki esir kamplarına yerleştirilmişlerdir.¹²⁶

Esirlerin durumuna dair İngiltere'de kamuoyu Daily Mail, Daily Express, The Manchester Guardian, The Observer gibi gazetelerin muhabirlerinin aktardıkları ile yetinmek zorunda kalmıştır. İngiltere'de Kutül-amare yenilgisi konusunda uygulanan sansürden geçen bilgiler ancak yayımlanabilmiştir.¹²⁷ General Townshend, Bağdat'tan başlayan 22 günlük bir yolculuğun ardından 3 Haziran 1916 tarihinde İstanbul'a ulaşmış, kendisini Haydarpaşa Garı'nda dönemin üst düzey askerî erkanı karşılamıştır. Haydarpaşa'da bir deniz motoruna bindirilerek Heybeliada'daki daimi ikametgahına götürülmüş, iki yıldan fazla bir zaman burada kontrol altında hayatını sürdürmüştür.¹²⁸ Townshend, Kutül-amare'deki askerî faaliyetlerini yazmış olduğu eserlerde ayrıntılı bir şekilde vererek tarihe karşı bir yerde kendi savunmasını da yapmıştır.¹²⁹

İngilizlerin, Kutül-amare'yi Türk ordularının kuşatmasından kurtarmak için mücadele ettikleri dört ay zarfında 30.000 kişi kaybettikleri bilinmektedir. İngilizlerin diğer cephele de hesaba katılırsa toplam zayıyatı 40.000 kişiye yaklaşmıştı. Aynı süre zarfında VI. Orduya bağlı birliklerdeki Türk subay ve erlerinin toplam zayıyatı 350 subay ve 10.000 erden ibarettir. Türkler İngilizlerden ayrıca iki tahrip edilmiş nehir gemisi, 40 adet otomobil, 3 adet uçak, 40 top, 25 makineli tüfek, 5.000 piyade tüfeği teslim almışlardır.¹³⁰ Tarihçi Briton Cooper Busch, İngilizlerin Kutül-amare'de düştüğü durumu: "Gösteri olarak başlayan sefer saldırganı, başarılı bir ilerleme de küçük düşürücü askerî bir başarısızlığa dönüştü,"¹³¹ sözleriyle ifade etmiştir. Aslında ortaya çıkan sonuç itibarıyla değerlendirmek gerekirse, Kutül-amare zaferi "İngiliz prestijinin Birinci Dünya Savaşında yediği en büyük darbeydi" demek daha doğru olacaktır.

Kutül-amare'de General Townshend ve ordusunun esir alınmasına yol açan askerî hareketin hazırlayıcısı aslında Albay Nurettin Bey olmuştur. General Townshend'in bu zaferin büyüklüğünü ve şiddetini ifade ederken; "Kutül-amare ve cehennem eğer benim olsaydı, her halde Kutül-amare'yi satar, cehennemini muhafaza ederdim.." açıklamasında bulunduğu belirtilmektedir.¹³²

Irak Cephesinde Kocaeli Mutasarrıflığı Şehitleri

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı başladıktan ve genel seferberlik ilan ettikten sonra devam eden dört yıllık savaş süresinde 2.850.000 vatan evladını cephele sevk etmişti. 1914-1918 döneminde farklı on cephele savaşa katılan bu kahramanların pek çoğu gençliğinin baharında siperlerde, sargı yerlerinde veya sahra hastanelerinin bir köşesinde şehadet veya ölümlle kucaklaştılar. Şehadet haberi çoğu zaman memleketteki eşine, ana-babasına ulaştırılmadı; yıllar sonra geride kalanlar, cepheden dönenlerin verdikleri bilgilerle o kahramanların akıbetlerini öğrenmekle yetinip sessizce köşelerine çekilmişlerdir.

Irak cephesinde başlangıçta 38. Piyade Tümeni Basra bölgesinde konuşlandırılmışken, harbin ilerleyen safahatında, iki tümendenden oluşan Irak ve Havalisi Komutanlığı Teşkil edilmiştir. 1915 yılında cephele artmasıyla Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti bir çalışma yaparak ordu komutanlıklarının yeniden teşkilini gündeme getirince 1915 Ekim ayı sonlarına doğru Bağdat merkezli VI. Ordu Komutanlığı teşkil edilmiş ve başına da Enver Paşa'nın Harbiye Mektebinden hocası Colmarvon der Goltz atanmıştır. Goltz'un Bağdat'a gelişiyle birlikte komuta kademesinde yaşanan sıkıntılar Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin Bey'in bölgeden ayrılmasıyla sonuçlanan gelişmelere yol açmıştır. VI. Orduya ise 18. ve 13. Kolordular bağlanmıştır. Irak cephesinde en çok kayıplar ise savaşın ilk başlangıç döneminden Albay Nurettin Bey'in

124 Şükrü Kanatlı, *Aynı eser*, s., 28.

125 Erickson, Ronald Millar'ın (*Death of an Army, The Siege of Kut 1915-1916*, Boston, HoughtonMifflin, 19170) adlı çalışmasından etkilenecek İngiliz esirlerinin % 70'inin esarete hayatını yitirdiğini belirtir ki, bu rakam biz göre oldukça abartılı görünmektedir. Bk., Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 214.

126 Ramazan Sonat, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Tebe'ası Politikası (1914-1918)*, Tarihî Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sy: 11, Yıl: 2014, s. 259-290.

127 Ü.Gülsüm Polat, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Basınına Müdahale", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2015, Budapeşte- Macaristan*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 1015-1032.

128 Charles V.F. Townshend, *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutülamare ve Selmanpak Muharebeleri*, Çev., Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 614.

129 Major E.W. C. Sandes, *In Kut and Captivity, with the sixth Indian Division*, John Murray, London 1919, ppt. 8-488.

130 *The New York Times*, 10 May 1916. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Savaşında İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesi) Yönelik Askerî Harekati Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak ve Kutül-amare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914-29 Nisan 1916)", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2015, Budapeşte- Macaristan*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 156.

131 Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs 1914-1921*, University of California Press California 1971, p., 5.

132 Mehmet Emin, *Selman-ı Pâk Meydan Muharebesi*, c. II, İstanbul 1337, s. 342.

cepheye atanmasına kadar geçen süreçte verilmiştir. Albay Nurettin Bey'in Irak ve Havalisi Komutanlığına atanmasından sonra kayıplar nispeten azalmaya başlasa da yoğun savaşlar dolayısıyla yine de önemli ölçüde personel zayıfatı yaşanmıştır. Kocaeli mutasarrıflığı ve kazalarından Irak Cephesine seçilen askerlerin önemli bölümü 18. Kolorduya bağlı tümenlerde istihdam edilmiştir. 45, 51 ve 52. tümenlere dağıtılan bu askerler Selmanpak, Felahiye, Kutulamare ve diğer muharebelerde vazifelerini kahramanca ifa ederek adlarını tarihe yazdırmışlardır.

Millî Savunma Bakanlığı (MSB) Ankara MSB Lodumlu Arşivi kayıtlarında yer alan bilgilere istinaden hazırlanan "Şehitlerimiz"¹³³ adlı esere göre bugüne kadar Irak cephesinin tamamı ele alındığında tespit edilebilen toplam şehit sayısı 10.500 kişidir. Irak cephesinde dört yıl fasıllarla da olsa pek çok kanlı muharebelerin olduğu görüşünden hareketle bu sayının gerçeği tam anlamıyla ifade ettiğini değerlendirmek mümkün değildir. Keza, esir düştükten sonra akibeti meçhul olan on binlerce Türk askeri bulunmaktadır. Bunlar da hesaba katılırsa belirtilen şehit miktarına dair rakamlarının daha da artacağı değerlendirilmektedir.

1914 yılı Osmanlı idari taksimatına göre Kocaeli mutasarrıflığı sınırları içinde bugünkü Sakarya vilayeti ile bugün Yalova vilayetine bağlı olan İzmit körfezi civarı ve Bursa'nın İznik kazası da bulunmakta idi. Bu çalışmada Kocaeli ve Sakarya vilayetlerine ait bilgiler bir arada değerlendirilmeye gayret edilmiş; Yalova vilayeti dahil edilmemiştir. Kocaeli Sancağının 1914 yılı nüfus bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir¹³⁴:

Kocaeli Sancağı	Müslüman	%	Ortodoks Rum	%	Ermeni	%	Protestan	%	Başka	%	Toplam
İzmit (merkez)	40.403	57	5.226	7	24.321	34	1.078	1,5	321	0,5	71,349
Adapazarı	76.864	75	7.957	8	16.462	16	655	0,6	113	0,1	102,051
Karamürsel	14.850	63	6.047	26	2.635	11	-	-	15	-	23,547
Kandıra	40,495	94	1.804	4	641	2	-	-	4	-	42,944
Geyve	32.508	67	7,108	15	8,363	17	204	0,4	4	-	48,187
Yalova	7,954	37	10,274	48	3,304	15	-	-	-	-	21,532
İznik	13,785	89	1,632	10	126	1	-	-	-	-	15,543
Toplam	226,859	70	40,048	12	55,852	17	1.937	0,6	457	0,4	325,153

Kocaeli vilayeti şehitleri sayısı 152 kişi, Adapazarı kazası ve bağlıları şehitleri sayısı 310 kişi, 1914 yılı vilayet düzenlemesine göre Kocaeli vilayetine dahil olan İznik kazasından 10, Yalova kazasından da 21 kişi olmak üzere Irak cephesinde Kocaeli mutasarrıflığının toplam şehit sayısı 493 kişidir.¹³⁵ Dört yıl devam eden Irak cephesi gibi oldukça uzak bir cephede, İzmit vilayetine bağlı kazalar ahalisinden bu kadar askerin şehadete kavuşmuş olması son derece önemlidir.¹³⁶ İzmit vilayetinden Irak cephesine, yani VI. Ordunun kolordu ve tümenlerine bağlı birliklere gönderilen asker sayısını tespit etmek ise mümkün olmamıştır.

Ayrıntılı olarak ele alındığında Kocaeli vilayeti merkez ve civar kazalardan Irak cephesindeki muharebelerde şehit olan asker ve subay sayısı 152 kişidir. Bunların rütbelere göre dağılımına bakıldığında 2 piyade mü-lazım-ı evveli (Üsteğmen), 2 piyade mü-lazım-ı sanisi (Asteğmen-Teğmen), 7 Çavuş, 6 Onbaşı, 132 Piyade eri, 1 Makineli tüfek eri, 1 İtfaiye eri ve 1 de Sıhhiye eri şehit düşmüştür. Askerlerin tamamına yakını, biri hariç (Sıhhiye eri Panayot Saturi) müslüman ahalinin çocuklarıdır. Sıhhiye eri Panayot Saturi, Kocaeli'nin Ortodoks Rum ahalisindedir.¹³⁷

Şehit olan askerlerin doğum tarihlerine göre bir tasnif yapıldığında şu tespitlerde bulunulmuştur:

1875 doğumlu 1, 1876 doğumlu 1, 1878 doğumlu 1, 1879 doğumlu 1, 1880 doğumlu 4, 1881 doğumlu 1, 1882 doğumlu 5, 1883 doğumlu 6, 1884 doğumlu 11, 1885 doğumlu 8, 1886 doğumlu 16, 1887 doğumlu 18, 1888 doğumlu 13, 1889 doğumlu 16 1890 doğumlu 7, 1891 doğumlu 9, 1892 doğumlu 7, 1893 doğumlu 7, 1895 doğumlu 1 kişi vardır. 7 kişinin doğum tarihi belirli değildir.

Yaşlarına bakıldığında ise, 21-41 yaş arasında değişmektedir. Yaşı ilerlemiş olan askerlerin muhtemelen sefer görevi ile veya gönüllü olarak orduya katılanlar ile çeşitli sebeplerden dolayı bakaya durumuna düşmüş olup da sonradan askere alanmış olanlar olduğu değerlendirilmektedir. Şehitlerin yaş ortalamalarına bakıldığın-

133 Millî Savunma Bakanlığı Yay., Şehitlerimiz: Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Harbi, İstiklal Harbi, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik; c. 1-6, Ankara 1998.

134 Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*. University of Wisconsin Press., 1985, s. 184-185.

135 Millî Savunma Bakanlığı Yay., Şehitlerimiz, c.2, s. 145-147, c. 3, s. 235-237, c. 4, s. 24-49, 332-357.

136 Zekeriya Türkmen (ed.), *Kutlu Bir Zafer*, Ek-Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesi Şehitleri CD.

137 Millî Savunma Bakanlığı Yay., Şehitlerimiz, c. 4, s. 24-49. Ayrıca bk.,

da 21 yaşında 1 kişi, 23 yaşında 7 kişi, 24 yaşında 7 kişi, 25 yaşında 9 kişi, 26 yaşında 7 kişi, 27 yaşında 16 kişi, 28 yaşında 13 kişi, 29 yaşında 18 kişi, 30 yaşında 16 kişi, 31 yaşında 8 kişi, 32 yaşında 11 kişi, 33 yaşında 6 kişi, 34 yaşında 5 kişi, 35 yaşında 1 kişi, 36 yaşında 4 kişi, 38 yaşında 1 kişi, 40 yaşında 1 kişi, 41 yaşında 1 kişi tespit edilmiştir. Doğum tarihi yazılı olmadığından 7 kişinin yaşı tespit edilememiştir. Bu tespitlerden hareketle şehitlerin yaşlarına bakıldığında, büyük bir kısmının o dönemin evlilik yaşı da dikkate alındığında evli baskılı, çoluk-çocuk sahibi insanlar olabilecekleri kuvvetle muhtemeldir. Bunların şehadet haberlerinin ailelerine ulaştırılması onlara bir gurur yaşattığı gibi beraberinde sosyolojik bir travmanın, çaresizliğin de habercisi olmuştur. Çünkü o yıllarda devletin şehit ailelerine yardımlar yaptığı ancak bundan çok az bir ailenin yararlandığı düşünülürse şehit ailelerinin yaşadıkları zorlukların izahı mümkün görünmemektedir.

Kocaeli vilayetine bağlı Yalova kazasından da 21 kişi, İznik kazasından da 11 kişi Irak cephesindeki muharebelerde şehit düşmüştür.¹³⁸

Kocaeli vilayetindeki şehitlerin sayısal olarak bakıldığında 10 asker Selmanpak Meydan Muharebesinde, 50 Asker Felahiye muharebelerinde 14 asker ise Kutülamare muharebelerinde şehit düşmüş, diğer askerler de müteferrik cephelelerde şehadete kavuşmuştur. Bunlar arasında sargı yerinde, seyyar menzil hastaneleri ile Bağdat'taki askeri hastanede şehit düşenler de bulunmaktadır. Netice itibarıyla Kocaeli vilayetinin bugünkü merkez ve kazalarından toplam 152 şehidin 4'ü rütbeli subay olmak üzere 148'i erbaş ve erlerden oluşmaktadır.

Keza 1914 yılı vilayet taksimatına göre Kocaeli vilayetine bağlı bulunan Adapazarı ve Geyve kazalarına bakılacak olursa, bugünkü Sakarya vilayetini kapsayan merkez ve kazalar ahalisinden toplam 310 asker Irak cephesindeki muharebelerde şehit düşmüştür. Bunların rütbelere göre dağılımına bakıldığında 2'i Kaymakam (Yarbay), 1'i Binbaşı, 1'i, Süvari Mülazım-ı sani (Teğmen), 1'i Başçavuş, 2'i Çavuş, 13'ü Onbaşı, 290'ı Piyade eridir.¹³⁹

Sakarya merkez ve bağlı kazalarından olup da Irak cephesinde şehit olan askerlerin doğum tarihlerine göre bir tasnif yapıldığında şu tespitlerde bulunulmuştur:

1872 doğumlu 1, 1873 doğumlu 1, 1874 doğumlu 1, 1876 doğumlu 1, 1877 doğumlu 1, 1879 doğumlu 4, 1880 doğumlu 2, 1881 doğumlu 4, 1882 doğumlu 4, 1883 doğumlu 11, 1884 doğumlu 13, 1885 doğumlu 7, 1886 doğumlu 11, 1887 doğumlu 7, 1888 doğumlu 13, 1889 doğumlu 16, 1890 doğumlu 9, 1891 doğumlu 16, 1892 doğumlu 17, 1893 doğumlu 3, 1894 doğumlu 6, 1895 doğumlu 1, 1896 doğumlu 1 kişi vardır. 12 kişinin doğum tarihi belirli değildir.

Sakarya merkez ve bağlı kazalar ahalisinden Irak cephesinde şehit düşenlerin yaş ortalamalarına bakıldığında 20-44 yaş arasında değişmektedir. Keza burada da Kocaeli'de olduğu gibi askerlik yaşı geçkin askerlere rast gelmektedir. Bunların da yedeklik dönemi veya gönüllü, bakaya gibi oldukları değerlendirilmektedir. Şehitlerin yaş ortalamalarına bakıldığında 20 yaşında 1 kişi, 21 yaşında 1 kişi, 22 yaşında 6 kişi, 23 yaşında 3 kişi, 24 yaşında 17 kişi, 25 yaşında 16 kişi, 26 yaşında 9 kişi, 27 yaşında 16 kişi, 28 yaşında 13 kişi, 29 yaşında 7 kişi, 30 yaşında 11 kişi, 31 yaşında 7 kişi, 32 yaşında 13 kişi, 33 yaşında 11 kişi, 34 yaşında 4 kişi, 35 yaşında 4 kişi, 36 yaşında 2 kişi, 37 yaşında 4 kişi, 39 yaşında 1 kişi, 40 yaşında 1 kişi, 42 yaşında 1 kişi, 43 yaşında 1 kişi, 44 yaşında 1 kişi tespit edilmiştir. Doğum tarihi belli olmayan 11 askerinin yaşı tespit edilmemiş olmakla birlikte onların da yukarıda belirlenen yaşlarda olabileceği değerlendirilmektedir.

Keza o yıllarda Kocaeli'nin Adapazarı ve Geyve kazalarına bakıldığında Irak cephesinde şehit olanların önemli bölümü 1915-1916 yıllarında şehit olmuştur. Irak cephesinde cereyan eden muharebeler ölçeğinde bakıldığında Selmanpak Meydan Muharebesinde 15 kişi şehit olmuştur. Rütbeli personelden 141. Alay Komutanı Piyade Kaymakamı (Yarbay) Rıza oğlu Ahmet 21 Kasım 1915'te Selmanpak Meydan Muharebesinde İngiliz ordusuna yapılan hücumda şehit olmuştur. 142. Alay Komutanı Piyade Yarbay 1872 doğumlu Rıza oğlu Mehmet de Selmanpak Meydan Muharebesinde 21 Kasım 1915 günü yapılan hücumda 44 yaşında şehit düşmüştür. Aynı muharebede Adapazarlı Piyade Başçavuş Hüsnü oğlu Mustafa 'da Selmanpak Meydan Muharebesinde şehit olmuştur. Süleyman Askeri Bey'in emrindeki 35. Tümede alay komutanı olarak görev yapan Hacı Gazi Mehmet oğlu Piyade Binbaşı Rıza Bey ise Şuayyibe-Bercesiyye Muharebesinde 24 Mart 1915 tarihinde şehit düşmüştür. Süvari Mülazım-ı sani (Teğmen) Yusuf oğlu Ali ise Şeyh Sait Muharebesinde İngilizlere yapılan taarruz sırasında şehit düşmüştür.

İznik kazasından Irak cephesinde şehit olanların sayısı ise 11 kişidir. Şehitlerin tamamı er rütbesine sahiptir. Şehadet yerleri ise çoğunlukla Felahiye muharebesi olarak geçmektedir. İznik'ten bu cepheye gönderilen askerlerin büyük bölümü 51. Tümen bünyesinde muharebelere katılmışlardır. Şehitlerin doğum tarihlerine bakıldığında 1 kişi 1883, 1 kişi 1885 3 kişi 1887, 1 kişi 1888, 3 kişi 1891, 2 kişi 1895 doğumludur.¹⁴⁰

¹³⁸ Milli Savunma Bakanlığı Yay., Şehitlerimiz, c. 3, s. 235-237.

¹³⁹ Milli Savunma Bakanlığı Yay., Şehitlerimiz, c. 4, s. 332-357.

¹⁴⁰ Milli Savunma Bakanlığı Yay., Şehitlerimiz, c.2, s. 145-147.

Sonuç olarak şunları ifade etmek yerinde olacaktır. Birinci Dünya Savaşı Türk milletinin millî hafızasında derin izler bırakmış muharebeler silsilesini bünyesinde barındırır. Bu yönüyle de bakıldığında Osmanlı coğrafyasının en ücra köşesinde dahi bu muharebenin etkilerini, yükünü omuzlarında hissetmeyen deyim yerindeyse yok gibidir. Orhan Şaik Gökay'ın ifadesiyle *"ardına bakmadan yollara düşen, cepheden cepheyi soran"* kahramanların mücadelesini o büyük savaşın 100. yıldönümü münasebetiyle yapılan etkinliklerde bilimsel zeminlerde pek çok konu tartışılmıştır. Biz de bu araştırmamızda bir askerinin meslek hayatında erişebileceği en son rütbe olarak tanımladığımız, şehadet rütbesine eren kahramanları ele alarak millî hafızamızın bir köşesinde her zaman hatırlanmasına dikkat çekmek istedik. Şehitlerimiz hakkında, Kutulamare Zaferi kahramanı Halil Paşa'nın ifadesiyle belirtmek gerekirse, *"onlar, kızıl kanatlarıyla cennetin en üst katına uçarlarken, gazilerimiz istikbalde kazanılacak zaferlerin müjdecisi olmuşlardır"*.

Bu bildiri Birinci Dünya Harbinde Irak cephesinde şehit düşen Mehmetçikler Kocaeli vilayeti çerçevesinde aktarılmaya çalışılmıştır. Bunların yaşları, meslek gurupları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Irak cephesinde Kocaeli vilayetine bağlı merkez, kaza ve köylerden toplam 493 kişinin şehit olduğu, bunların 8'i subay, 1'i başçavuş, 9'u çavuş, 19'u onbaşı, 462'i de er rütbesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Şehitlerin genelinin 20 ila 35 yaş aralığında oldukları, askerlik öncesi büyük bölümünün de köylerde çiftçilik veya hayvancılıkla geçimini sağladıkları, çok az bir kısmının da kaza ve mutasarrıflık merkezinde esnaf olarak çalıştıkları tespit edilmiştir. Askerliği profesyonel meslek olarak yaparken şehit düşenlerin eş ve çocuklarından bakıma muhtaç olanlarına genel uygulamaya bakıldığında Osmanlı Devleti tarafından maaş bağlanmakta, ancak er veya erbaş olarak şehit olanlara maalesef bu pek yapılamamakta geride kalanlar kaderlerine boyun eğmekteydiler.

O kahramanlar, hayatlarının en güzel çağında, cepheden cepheye koşarken geride gözü yaşlı ana, baba, eş ve evlatlarını bırakıp gitmişler; kimileri şehadet mertebesine kavuşurken, kimileri esaretin kahredici şartlarına boyun eğip bilinmeyen diyarlarda zillet içinde yaşamışlar, memleketlerine dönüp dönemeyeceklerini bilmeden, düşünmeden hayatlarını galip devletlerin sundukları hizmetler çerçevesinde sürdürmüşlerdir. Savaşın sonunda gazi olarak dönebilenlerin bir bölümü psikolojik travma içinde hayatlarını sürdürmüşler; uzuvlarından herhangi birini kaybedenler ise kendini yaşadığı toplumdaki gizlemeye çalışarak köşelerinde sessiz ve sakin ömür sürdürmüşlerdir. Milletler, bu kahramanlarını millî hafızalarında canlı tuttukları ölçüde yeni kahramanlar çıkarırlar. Kahramanlarımıza milletçe her daim sahip çıkmak ümidiyle...

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, Belge numaraları metin içinde verilmiştir)
Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi (Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

B. Yayımlanmış Belgeler ve Gazeteler

Askerî Tarih Belgeler Dergisi (ATB), Genelkurmay ATASE Daire Bşk.lığı Yay., Ankara, Ocak 2016, Sy: 137.
Musul Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.
The Times, 6, 7 December 1915.
Western Daily Press, 7 December 1915.
Evening Telegraph, 10 January 1916.
The Daily Telegraph, 7 February 1916.
Tanin, 14 Mart, 4 Nisan 1916.
İkdam, 30 Nisan, 2-3, 13, 17 Mayıs 1916.
Tasvir-i Efkâr Gazetesi: 2, 9 Mayıs 1916.
The New York Times, 10 May 1916.
L'ami de L'ordre: 2, 13 Mai 1916.

C. Hatırat, Makale ve Araştırma Eserleri

Âbid Süreyya, *Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Tercüme-i Hâli*, İstanbul 1339.
Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c. I, II, Nehir Y., İstanbul 1992.
Anderson, M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, London 1966.
Arı, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay, Ankara 1997.
Avcı, Orhan, "Mütareke Döneminde Acemi Paşa", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, c. I, 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum (25-27 Ekim 1999, İstanbul, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2000, s. 359.*
_____, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Vadi Yay., Ankara 2004.
_____, "Irak'ta Türk Cephesi (1914-1918)", *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, Kitabevi Yay., İstanbul 2015, s. 207-227.
_____, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Türk Askeri", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası Bildirileri, c. 1*, Editör: Halil Çetin - Lokman Erdemir, Çanakkale 2015, s. 347-370.
Balkış, B. ve Fırat N., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak - İran Cephesi, C. 3, Kısım 1.*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara 1979.
Barber, Major Charles H., *Besieged in Kut-and After*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1918.
Baykoç, Kur.Alb. Hulusi, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas ve Irak Cephesinde 5 inci Seferî Kuvvetler (52. Tümen)*, (Yay. Hz., Zekeriya Türkmen-Özlem Demireğen), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006, s. 2-3.
Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III, Ks. 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.
_____, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I/2. Kısım, Ankara 1983.
Belen, Fahri, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri, C. 2.*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1964.

- Busch, Briton Cooper, *Britain, India, and the Arabs 1914-1921*, University of California Press. 1971.
- Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yay. Hz., Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2001.
- Cepheden Meclise*, MSB Yayınları, Ankara 1999.
- Çetinsaya, Gökhan, *Admiration Ottoman of Iraq*, Manchester Univ. Yayınlanmamış Doktora Tezi Manchester 1994.
- Çolak, Mustafa, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.
- Dinç, Mehmet Emin, *Halil (Kut) Paşa'nın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1998.
- _____, "Halil (Kut) Paşa'nın I. Dünya Harbi Başlarındaki Kuva-yı Seferiye Komutanlığı", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Eylül 2014 Erzurum, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 309-322.
- Duman, Selçuk, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Berikan Yay., Ankara 2010.
- Dunn, Archibald, "Basra Körfezinde İngiliz Çıkarları", Çev. Zekeriya Kurşun, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sy: 3, İstanbul 2000, s. 299-326.
- Earle, Edward Mead, (Çev. Kasım Yargıcı), *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Milliyet Yay., İstanbul 1972.
- Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev. Tanju Akad, Kitap Yay., İstanbul 2003.
- _____, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutül-Ammare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009.
- Fırat N. ve Balkış B., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Irak - İran Cephesi, C.3, Kısım: 1., Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979.
- Gardner, Nikolas, *The Siege of Kut-al-Amara: At War in Mesopotamia, 1915-1916*, Indiana University Press, Indianapolis 2014.
- Golç Paşa'nın Hatıratı*, (Çev. Em. Kaymakam Salih Mayakuşu), İstanbul 1932.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993.
- Harp Akademileri Komutanlığı (Harpak), *Türkiye-İrak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1994.
- Kanatlı, Şükrü, *Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006.
- Karabekir, Kazım, *Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik?*, c. 2., Emre Yay., İstanbul 1995.
- Karpat Kemal, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*. University of Wisconsin Press., 1985.
- Kılıç, Selami, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Harp Akademileri K.lığı Yay., İstanbul 2015, s. 91-155.
- _____, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Cihat Politikasına Bir Bakış", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Eylül 2014 Erzurum, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 139-187.
- Kon, Kadir, *Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yay., İstanbul 2013.
- Kressenstein, Friedrich Freiherrn Kress von, *Son Haçlı Seferi: Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.
- Kurşun, Zekeriya, (Çev.), "Archibald Dunn, Basra Körfezinde İngiliz Çıkarları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sy: 3, İstanbul 2000, s. 299-326.
- Kut, Halil, *Kutül-ammare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Yay. Hz. Erhan Çiftçi, Timaş Yay., İstanbul 2015.
- Küçükvatan, Mahir, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutül-Ammare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. XIII/26, Bahar Sayısı, Dokuz Eylül Üniv. Yay., İzmir 2013, s. 55-85.

- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926*, Ankara 1978.
- LordChalfont (ed.), *Waterloo: Battle of Three Armies*, London 1979.
- McMeekin, Sean, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Dünya Hakimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu 1898-1918*, Çev., Azize F. Çakır, Picus Yay., İstanbul 2012.
- Mehmet Emin, *Selman-ı Pâk Meydan Muharebesi*, c. II, İstanbul 1337.
- Milli Savunma Bakanlığı Yay., Şehitlerimiz: Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Harbi, İstiklal Harbi, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik; c. 1-6, Ankara 1998.
- Moberly, F.J., *Irak Seferi, 1914-1918*, (Çev. Binbaşı Cemal), c. I, İstanbul 1928.
- M.P, *Mons, Anzac and Kut*, London, Edward Arnold, 1919.
- Ölçen, Yavuz, *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutü'lammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi. Ankara 1992.
- Özçelik, Mücahit, "Kutü'l-Ammare Esirleri", *Unutulan Zafer: Kutü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu Bildirileri*, 8 Mart 2016, Harp Akademileri K.İ.İ. Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yay., İstanbul 2016, s. 383-410.
- Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, c. I, Genkur ATASE Bşk.İ.İ. Yay., Ankara 1996.
- Özyüksel, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkileri Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yay., İstanbul 1988.
- Polat, Ü.Gülsüm, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Basınına Müdahale", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2015, Budapeşte- Macaristan*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 1015-1032.
- Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, c. II, Nehir Yay., İstanbul 1991.
- Sakin, Serdar, "Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar", *Gazi Akademik Bakış*, c. IV, Sy: 7, Kış 2010, s. 136-137.
- Sandes, Major E.W. C., *In Kut and Captivity, with the sixth Indian Division*, John Murray, London 1919.
- Satan, Ali, (Derleyen), *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918, İngiltere Devlet Arşivi Raporu*, Çev. Nilgün Engin, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2016.
- Saygı, Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yay., İstanbul 2011.
- Selçuk, İlhan, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, c.I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.
- Sonat, Ramazan, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Tebe'ası Politikası (1914-1918)*, *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sy: 11, Yıl: 2014, s. 259-290.
- Sorgun, Taylan, *Halil Paşa, Bitmeyen Savaş*, Yaylacık Matbaası, Ankara 1972.
- Soy, H. Bayram, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerine İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix Yay., Ankara 2004.
- Soylu, Metin, *Yüzbaşı Mehmet Muzaffer*, Truva Yay., İstanbul 2012.
- Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1996.
- Taş, Necati Fahri, *Nurettin Paşa ve Tarihî Gerçekler*, Nehir Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2014.
- Tetik, Ahmet, *Teşkilât-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiye Dairesi) Tarihi, 1914-1916*, c. I, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2014, s. 16.
- Toker Hülya ve Fidan Nurcan, *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Genkur ATASE Bşk.İ.İ. Yay., Ankara 2004.
- Toprak, Zafer, "1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Konulu Sempozyum Kapanış Konuşması", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 2015, s. 631-642.
- Townshend, Charles V.F., *My Campaign in Mesopotamia*. BurtleighPress, London 1920.

_____. *Irak Seferim*, (Çev.: Tarih-i Askerî Encümeni), Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1337/1921.

_____. *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

_____. *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutulamare ve Selmanpak Muharebeleri*, Çev., Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 1983.

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

_____. *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2003

_____. "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, 20-21 Kasım 2014, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, (Ed. Zekeriya Türkmen), Harp Harp Akademileri K.ığı Yay., İstanbul 2015, s. 381-433.

_____. "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesi) Yönelik Askerî Harekâtı Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak ve Kutü'l-ammare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914-29 Nisan 1916)", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Kasım 2015, Budapeşte- Macaristan*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 129-161.

_____. "Cepheden Cepheye: Kafkas Cephesi'nin Dondurucu Soğuğundan Irak Çöllerine 5. Seferî Kuvvet'in (52. Mürettep Tümen) Serüveni", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Eylül 2014 Erzurum*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 323-360.

_____. *100. Yılında Kutulamare Zaferi, Türkiye Bilimler Akademisi, TÜBA-Günce Dergisi, 51. Sayının Eki, Ankara, Haziran 2016. 24 s.*

_____. (Editör), *Kut'lu Bir Zafer 1916'dan 2016'ya 100'üncü Yılında Kutü'l-Amare Zaferi*, Harbiye Askerî Müze ve Kültür Sitesi K.ığı Yay., İstanbul 2016, 257 s.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

Üzen, İsmet, "Türklerin Kutü'l-Ammare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)" *Akademik Bakış Dergisi*, Kış Sayısı, c. II, sy: 3, Gazi Üniv. Yay., Ankara 2008, s. 81-102.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Ankara'ya Karşı Sonuçsuz Kalan Kocaeli Merkezli Son Bir Girişimi: Kuva-yı Seferiye

Adnan SOFUOĞLU *

Bu bildirimizde ağırlıklı olarak Damat Ferit Paşa'nın son Hükümeti döneminde taraftarları ile birlikte Kuva-yı Milliye'ye karşı oluşturmaya çalıştığı askeri birlik konusu ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrıldı. Mütareke Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlıyor ve devleti aslı niteliklerinden yoksun bırakıyor, Türkiye'nin İtilaf Devletlerince parçalanmasının önünü açıyor, bunların yanı sıra Sovyet Rusya'ya müdahale hesaplarını da içeriyordu.¹

Nitekim Mütareke'nin uygulanmaya konmasıyla başta başkent İstanbul olmak üzere tüm Anadolu ve Trakya başta İngilizler olmak üzere İtilaf'ların denetimi altına girecekti.²

Mütareke'nin uygulamaya başlanmasıyla birlikte ortaya çıkan ihlaller ve uygulamaların işgal boyutuna ulaşması üzerine ülkede bir karamsarlık hâkim olmaya başladı. Bu ortamda ülkede Devletin ve ülkenin geleceği ile ilgili farklı görüş ve düşünceler ortaya çıktı. Burada biz bildirimizin temel konusunu teşkil eden uygulamanın yani Kuva-yı Seferiye'nin uygulayıcısı olacak olan Damat Ferit Paşa ve taraftarlarının yaklaşımlardan kısaca söz edeceğiz. Onlara göre galip Batı'nın siyasi ve iktisadi taleplerine kayıtsız şartsız boyun eğmekten başka yapacak bir şey yoktu. Bu durumda galip devletler yani İtilaf Devletlerinden biri veya birkaçı ile yakınlaşarak onlarla dostluk kurup insafına sığınmak ve bu çerçevede özellikle İngilizlerle yakınlaşarak eski dostluğu canlandırmak gerekmekteydi. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin ayakta kalıp varlığını sürdüreceğini düşünüyorlardı. Bu çerçevede bir itilaf devletinin himayesinde manda düşüncesi tartışılmaktaydı. Başka bir kesim ise bu düşüncelerin dışında ve bu durumdan kurtulmanın yolu olarak Bolşevik dalgasını ülkeye sokmak ve bu yolla İtilaf şeytanını Sovyet iblisi ile kovmaktı. Bu düşüncelerde isabet görmeyen Mustafa Kemal Paşa ise Avrupa'da hiç kimsenin tahmin etmediği, ülkede ise pek az kimsenin ön gördüğü üçüncü yol olarak "Hâkimiyet-i Milliye'ye müstenit bil-a kaydü şart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek", bunun için de işgallere karşı eldeki imkânlarla sonuna kadar direnmek taraftarıydı. Bu çerçevede Atatürk, Mütareke Türkiye'sinde, sertlik yanlısı politikanın sözcüsü ve uygulayıcısı konumundaydı.³

İşte bu durum bu kesimle Mustafa Kemal Paşa ve onunla yürüyenler arasında büyük bir mücadele ve çekişmeyi beraberinde getirecektir.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

1 *Türk İstiklâl Harbi*, (Bundan sonra TİH) C.1, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1962, s. 33; Mondros Mütarekesi maddeleri için bkz. Ali Türkğeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, s. 33-34 ve 66-68; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara, 1973, s. 10; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3, K. 4, Ankara, 1983, s. 742-746.; A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, (Çev. Atıf Behramoğlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 26-31.

2 Şamsutdinov, *Mondros'tan...*, s. 31-32; Anadolu'daki işgallerle ilgili bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981, s. 1.

3 Bu görüş ve yaklaşımlar şöyle özetlenebilir: Mütareke sonrasındaki ortam içinde Osmanlı topraklarının bütünlüğünü korumak için İtilaf Devletlerinin aralarındaki bölünmelerinden faydalanmak mümkün görünüyordu. Bu anlamda İtilaf Devletlerinin her biriyle yakınlaşma ve dostluk oluşturma içerisinde bulunanlar vardı. Bu düşüncelere sahip olanlara göre İngiltere güçlüydü ve eskiden Ruslara karşı kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı çıkarlarını savunmuştu. Amerika yanlılarına göre ise Amerika çekici, umut verici ve zengindi aynı zamanda çok uzaktaydı. Fransa taraftarlarına göre Fransa eski bir dosttu ve tahsil görmüş Osmanlılar Fransız kültürüyle yoğrulmuştu. Bu yaklaşımlar içinde İngiliz ve Amerikan yanlılığı daha ön plana çıkmaktaydı. Bu yaklaşımlar mandacı yaklaşımları ön plana çıkarmaktaydı. Diğer taraftan tam bağımsızlık fikri ki Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girerken Hükümetin hedeflerinden biriydi, kök salmış bulunuyordu. Bu ve aynı zamanda Mütareke sonrasında devletin sınırlarını en geniş şekilde elde tutabilmek için galip devletlerden biri veya bir kaçıyla yakın münasebet kurmak veya biri ya da daha fazlasına direnmek mi gerekirdi. Yoksa her iki yöntemi uygulamak mı lazımdı. Bu çerçevede girişim ve yapılanmalar söz konusuydu. Diğer taraftan Wilson İlkeleri'ne güvenerek bu ilkeler çerçevesinde hakları korumak, mahalli kurtuluş çareleri aramak, eğer Osmanlı Devleti'nin paylaşımı emrivaki olursa kendi geleceğini kurtarmaya çalışmak da söz konusuydu. Bu görüş sahiplerine göre de esasen yapacak başkaca bir şey yoktu. Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 239-240; Atatürk, *Nutuk*, s. 1; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara 1997, s. 191; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2 İstanbul 1986; Karl Klinghardt, *Ankara İstanbul Arası İktidar Kavgası*, (Çev. Eşref Özbilen), Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 295

I. Dünya Savaşı sonrası barış antlaşmalarının hazırlanması için 18 Ocak 1919'da Galip devletler yani itilaf devletleri Paris Barış Konferansı'nı topladı. Konferansta doğal olarak Ortadoğu'yu da kapsayacak şekilde yeni bir dünya düzeni kurulması planları ele alındı. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının paylaşılması meselesi oldukça karmaşık ve çatışmalı bir konu olacaktır. Bu ortamda İtilaf Devletleri özellikle İngilizler Türkiye'deki gayrimüslim unsurların taleplerine de olumlu yaklaşım göstermekteydiler.⁴

Konferansta Türkiye sorununun görüşülmesi, Yunanistan'ın Türkiye üzerinde toprak isteklerinin incelenmesiyle başlamıştır.⁵ Bu süreçte gerçekleşen Yunan talepleri ile ilgili bir dizi görüşme ve gelişme sonrası 12 Mayıs 1919 günlü oturumda İngiltere, ABD, Fransa İzmir'in Yunanlar tarafından işgalini kararlaştırdılar. Ardından Yunan birlikleri 15 Mayıs sabahı İtilaf Devletleri gemilerinin koruması ve desteği altında İzmir'i işgale başladılar. İşgal, İzmir şehri ile sınırlı kalmadı. Karaya çıkan Yunan birliklerine silahla müdahale edildiği gerekçesiyle 15 gün zarfında tüm İzmir ve çevresi işgal edildi.⁶ Bu işgal ve işgal sırasında gerçekleştirilen katliam ülkede geniş bir infial uyandırdı. Başta İstanbul olmak üzere ülkenin birçok şehir ve kasabasında protesto mitingleri tertip edildi. Bu durum Konferansı etkiledi ve Paris Barış Konferansı Dörtler Konseyi 30 Mayıs 1919'da Paris'e Türk heyetinin çağırılması kararını aldı. Esasında Konferansa mağlup devletler çağırılıp dinlenmemekteydi. Çağrı üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa Başkanlığı'nda bir Heyet, ardından da Dışişleri Bakanı A. Tefvik Paşa Paris'e gitti. 17 Haziran'da Paris'e varan Damat Ferit Paşa Konferans'a dört bölümden oluşan Türk tarafının taleplerini içeren muhtırasını sundu. Ancak bu muhtıra dikkate alınmayıp geri çevrildi.⁷ Ardından Dörtler Konseyi'nin kararıyla Türkiye ile yapılacak barış şartlarının görüşülmesi ABD'nin Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetleri ile ilgili kısmında manda kabul edip etmeyeceğinin tespitine kadar ertelendi.⁸

Bu sırada ordu müfettişliği göreviyle 19 Mayıs 1919 da Samsun üzerinden Anadolu'ya geçmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa kendisi gibi düşünen arkadaşlarıyla bir araya geldikten sonra 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi ile açıkça Milli Mücadele hareketi başlatıldı.⁹

Bu gelişme başta İngilizler olmak üzere itilaf Devletleri'ni tedirgin etti. Nitekim İngilizler 8 Haziran 1919'dan itibaren Mustafa Kemal Paşaya karşı tavır aldılar ve Onun geri çağırılması için Hükümete başvurudular.¹⁰ Esasında gerek Damat Ferit Paşa Hükümeti ve taraftarlarıncı ve gerekse İtilaf Devletleri özellikle İngilizler tarafından, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere tüm Milli Mücadele'ye katılanlar kesin olarak tasfiye edilmesi gereken kişiler olarak görmeye başladı.¹¹

Atatürk ve beraberinde olanlar genelge sonrasında umumi kongre çalışmalarını yürütmek üzere önce Sivas'a oradan da Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte düzenlediği ve hazırlık ve çalışmalarını yaptığı bölgesel kongre için Erzurum'a geçti. Bu tip girişimlere karşı olan Damat Ferit Paşa Hükümeti bu girişimleri engelleme çabalarına girdi. Bu çerçevede gelişen baskı ve görevden azletmeler sonucu Erzurum Kongresi öncesinde Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi askerlik görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Ancak başlattığı mücadelesinden vazgeçmedi. Bu sırada Paris'ten yeni dönmüş olan Sadrazam Damat Ferit Paşa da 20 Temmuz 1919 da, Paris Barış Konferansı'nda bulunduğu altı haftalık süre zarfında Anadolu'da baş göstermiş olan karışıklığın çok teessüfe değer olduğunu bildiren bir genelge yayınladı. Ardından Anadolu'da karışıklık çıktığı ve Kanun-i Esasiye muhalif olarak Meclis-i Meb'usan namı altında toplantılar tertip edildiği beyanıyla, Mülki ve askerî memurlardan bu gibi kongre toplama girişimlerin

4 Gothard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 36; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya...*, s. 90; Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 26-31.

5 Şamsutdinov, *Mondros'tan...*, s. 43-44.

6 Şamsutdinov, *Mondros'tan...*, s. 46-47; Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (Çev. Orhan Azizoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 40-41. İzmir'in işgali ve notalar ve diğer işgallerle ilgili geniş bilgi için bkz. M. Cemil Bilsel, *Lozan, Birinci Cilt, Sosyal Yayınları*, İstanbul, 1998, s. 214; Ahmet (Midillili), *Türk İstiklal Harbinin Başında Milli Mücadele*, Ankara, 1928, s. 3-5, 32; M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne*, Ankara, 1959, C. 1, s. 122; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 69; TİH, C. 1, Kısım 1, s. 64; Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu*, Ankara, 1994, s. 89; Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Millî Direniş", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 29-30 (2002), s. 131-142; İşgali protesto mitingleri için bkz. Kemal Arıburnu, *İstanbul Mitingleri*, İstanbul, 1975; Gökbilgin, *Milli Mücadele...*, C. 1, s. 87; Kazım Özalp, *Milli Mücadele*, C. 1 Ankara, 1985, s. 20-23; Damat Ferit Paşa hakkında bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Sadrazamlar*, Cilt: 4, İstanbul, 1982, s. 2029-2094; Cevdet Küçük, "Damat Ferit Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 8, İstanbul, 1993, s. 436-439.

7 Damat Ferit Paşa'nın muhtırası için bkz. Bilsel, *Lozan, Birinci Cilt*, s. 224.

8 Muhtıralar ve gelişmeler için bkz. Bilsel, *Lozan, Birinci Cilt*, s. 222; Gökbilgin, *Milli Mücadele...*, s. 93-95; Şamsutdinov, *Mondros'tan...*, s. 45.

9 Bu genelgede özetle devletin içinde bulunduğu durum ve buna karşı hükümetin tutumu eleştirel bir şekilde ifade edildikten sonra "milleti yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." "Milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için, her türlü tesir ve denetimden kurtulmuş, millî bir kurulun varlığı çok gereklidir" denmekteydi. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Ankara, 1986, s. 219; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.1, Ankara, 1973, s. 239; Amasya Genelgesi için bkz. Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1, s. 30; Ali Fuat Cebeşoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 75-76.

10 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (Bundan sonra HT.) S. 19 Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1952, vesika No: (Bundan sonra V) 494

11 HTVD, S. 1, , V: 15 ve 17. Gelişmelerle ilgili bkz. Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeçiler" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2006), s. 1-33; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele -Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 344-346.; Mevlanzade Rifat, *İttihat Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, Yedi İklim Yayınları, İstanbul 1993, s. 252-254; Kansu, M. Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s. 219-220; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk-İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15 (1989); Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 104-106.

men edilmesini istedi.¹² Bu ortamda 23 Temmuz 7 Ağustos tarihleri arasında Erzurum Kongresi toplandı. İki hafta kadar süren Kongre'de "Millî güç olarak Kuva-yı Milliyeyi müessir ve millî iradeyi hâkim kılmak" temel esas olarak alındı.¹³ Diğer taraftan Damat Ferit Paşa ve Hükümeti engelleme girişimlerini sürdürmekteydi. Nitekim Temmuz da toplanan Meclis-i Vükela, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi hakkında bir karar aldı. 3 Eylül'de Dâhiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, Elazığ Valisi Ali Galipten tekrar Sivas'a hareketle Mustafa Kemal Paşanın tutuklanması ile Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmasını istedi.¹⁴

Ancak tüm engelleme girişimlerine rağmen 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplanıp çalışmalarını gerçekleştirdi ve ülkenin geleceği ile ilgili bir dizi kararlar alındı. Sivas Kongresi ile millî birlik ve bütünlük dünyaya duyurulduğu gibi, "Misakı Millî'ye temel teşkil edecek kararlar pekiştirildi."¹⁵

Bunun üzerine Damat Ferit Paşa ve Hükümeti ile taraftarları, hem Mustafa Kemal Paşanın nüfuzunu kırmak hem de Anadolu'da kaybetmeye başladıkları denetimi sağlamak, kendi ifadeleriyle inzibatı temin etmek için silahlı bir inzibat kuvveti oluşturmak istedi. Nitekim Damat Ferit Paşa Hükümeti taraftarlarının oluşturduğu Cemiyet-i Ahmediye, Hükümetin de desteğiyle Anadolu'da Kuva-yı Ahmediye teşkilatı oluşturup Kuva-yı Millîye'ye karşı cihat ilan etti. Kendilerine sadık adamlarını propaganda yapmak ve örgütlenmek maksadıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerine gönderdi. Bu girişimler sonunda ilk etapta Biga'da teşkilatlanıp, Gönen'i elde ettiler. Ardından Bursa'daki teşkilatları vasıtasıyla Adapazarı ile birleşme yoluna gittiler. Bunun için de çok önem verdikleri İzmit ve Adapazarı bölgesine de sadık adamlarını gönderdiler.¹⁶ Bu girişimlerin desteklenmesi için Hükümet, İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine yani Yüksek Komiserlere başvurdu ve kendilerine Eskişehir'e iki bin kişilik bir kuvvet gönderilmesi gerektiğini, bu kuvvetin Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini frenleyeceğini ve İstanbul'un tehlikeye düşmesinin önleneceğini ifade etti.¹⁷ Ancak bu sırada Heyet-i Temsiliye'nin aldığı İstanbul'la irtibatı kesme kararının Anadolu'da çok büyük ölçüde uygulanması, bu sırada İstanbul'la irtibatı kesmemekte direnen Eskişehir Mutasarrıfının kimliği meçhul bir şekilde öldürülmesi ve ardından Eskişehir'in de İstanbul'la irtibatını kesmesi karşısında Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Anadolu'da tekrar otorite kuracağına dair pek ümitleri kalmayan ve oluşturulacak böyle bir kuvvetin Kuvay-ı Millîye'ye katılacağından endişe eden Yüksek Komiserler, bu isteğe 29 Eylül'de şimdilik olumsuz cevap vereceklerdir.¹⁸

Bu engelleme girişimleri üzerine İstanbul'la her türlü irtibatı kesme kararı alıp uygulayan Heyet-i Temsiliye karşısında yapacak fazla bir şeyi kalmayan Damat Ferit Paşa Hükümeti 30 Eylül'de istifa etmek zorunda kaldı.¹⁹

Bundan sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti yerine gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye ile yani Milli Hareket arasında tekrar irtibat kurulmuştur. Bu irtibat Ali Rıza Paşa Hükümeti yerine kurulacak olan Salih Hulusi Paşa Hükümeti döneminde de sürecektir. Ancak bu yakın irtibat ve iyi ilişkiler, 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u resmen işgalinin ardından işgalcilerin baskısı sonucu İstanbul yaşanacak hükümet değişikliği sonrası Damat Ferit Paşa ve taraftarlarının tekrar iktidara gelmesiyle ortadan

12 Gökbilgin, *Millî Mücadele...*, C. 1, s. 165-170.; Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s. 104; Atatürk, *Nutuk*, C. 1, s. 66

13 Geniş bilgi için bkz. Atatürk, *Nutuk*, C. 1, s. 64; Gökbilgin, *Millî Mücadele...*, C. 1, s. 167; Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946, s. 107; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, C. 1, Ankara, 1968, s. 77.

14 *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 1911-1921, Ankara 1982, s. 53; Atatürk, *Nutuk*, C. 1, s. 127-129; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1969, s. 203

15 Bu konularda geniş bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, 1974; Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1986; Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, İstanbul, 1963; Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s. 65; Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s. 183; Kansu, *Erzurum'dan...*, C. 1, s. 218; Atatürk, *Nutuk*, C. 1, s. 86.

16 Ekim 1919'da Masul Kâzım'ın kardeşi Hikmet İstanbul'dan aldığı talimat ile Adapazarı taraflarına gelip faaliyet geçmiştir. Bunun yanı sıra daha önce subaylıktan atılma Manyası Bekir, çok miktarda para ve talimatla İstanbul'dan Adapazarı, Hendek ve Düzce yöresine gelerek, yörenin ileri gelenleriyle irtibat kurmuş Kuvay-ı Millîye aleyhine propaganda yapıp teşkilat oluşturma gayretine girmiştir. Ancak bu girişimler Kuvay-ı Millîye ve taraftarlarınca büyük ölçüde boşa çıkarılmıştır. Sofuoğlu, *Millî Mücadele Döneminde...*, s. 64-67; Atatürk, *Nutuk*, C. 1, s. 257 ve C. 3, belge 162-165-166-170 a.b.c. ve 174; Kenan Esengin, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975, s. 84-85; Nizamettin Karacabe, *Türk Ulusal Savaşının İlk Parçası*, İstanbul, 1940, s.140

17 Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s.298; Sofuoğlu, *Millî Mücadele Döneminde...*, s. 61.

18 Ali Fuat Paşa (Cebesoy) iç cepheyi şöyle açıklıyor; "...İtilaf Devletlerinin bizimle yeniden harbe gireceklerine ihtimal verilmemişti. Belki Fransa bizimle anlaşacağı tarihe kadar Türkiye'deki askeri durumu muhafazaya çalışacaktı. Ankara'da yeniden kurulacak olan millî idare ve hükümetin üç düşman ile karşı karşıya geleceğini düşünmüştük. Bunlardan biri dâhili, diğer ikisi ise harici idi. Dâhili düşmanlarımız malumdu. Damat Ferit Paşa ile taraftarları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Entelicens servisinin vatan hainleri, mürteciler ve mukabil ihtilalcilerden toplayabilecekleri kuvvetlerle Ankara'da yeni bir millî idarenin kurulmasına ve bu idarenin bir ordu tesis etmesine münaaat edeceklerdi. Bu hainane hareketleri esnasında İngiliz kuvvetlerinin yakından veya uzaktan himayesine mazhar olacakları şüphesizdi. Dâhili düşmanların üç istikamette Ankara üzerine yürüebilecekleri düşünülmüştü.

Birincisi: Düzce-Bolu-Beypazarı-Ankara,

İkincisi: Kastamonu-Ankara,

Üçüncüsü: Yozgat-Ankara'dır." Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s. 284.

İsmet Paşa (İnönü) iç cephe konusunda şunları söylüyor; "Genelkurmay Başkanı olarak vazifeye başladığım zaman memleket askeri bakımdan iki cephe karşısında bulunuyorduk: İç cephe ve dış cephe. İç cepheyi içerdeki isyanlar açmıştı. Daha meclis açılmadan evvel, epeyce zaman evvel, birçok yerde vakit vakit isyanlar olmuştu. Meclis açıldığı günlerde bu isyanlar büyük ölçüde yayılmaya başladı...İstanbul'da hükümet Damat Ferit Paşa Hükümetiydi. Damat Ferit Paşa Hükümeti İtilaf Devletleri ile Büyük Millet Meclis aleyhine içli dışlı olarak beraber çalışıyordu... (bu durumda etkin olan) asıl sebep, (İtilaf Devletleri'nin ülke içinde) gördükleri manzaranın onları Türk milletinin içinde birbiri ile vuruşa vuruşa nihayet çöküp dağılacığı intibaini kesinlikle vermiş olmasıdır." İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), 1. Kitap, Ankara, 1985, s. 198.

19 Adnan Sofuoğlu, "Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'la İrtibat Kesme Kararı Karşısında Eskişehir Mutasarrıflığı'nın Tutumu," *Türk Kültürü, Türk Kültür-rünü Araştırma Enstitüsü*, 416 (1997), s. 717; Paul C. Helmerich, *Sevr Entrikaları*, (Çev. Şerif Erol), İstanbul, 1996, s. 177-178.

kalkacaktır.²⁰

Nitekim 5 Nisan'da Padişah'ın İradesi ile dördüncü defa Sadrazamlığa getirildi. İrade'de, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları açıkça isyancı olarak suçlanıyor, hakkindan gelinmesi, sulh ve sükûnun sağlanması için yaptırımlar uygulanması tavsiye ediliyordu. Damat Ferit Paşa hükümeti karar kurmaz ilk iş olarak daha önceki hükümeti döneminde uyguladığı Kuva-yı Milliye'ye karşı şiddet ve baskı politikasını tekrar yürürlüğe koydu.²¹ Şimdiki öncelikli hedefi ise Ankara'da toplanmasına çalışılan TBMM'nin açılışını engellemek, Milli Mücadele hareketini etkisiz kılmaktı. Bu girişimlerinde talep ettikleri desteği şimdi İngilizlerden bulacaktır. İngilizler Rusya'da Bolşeviklere karşı uyguladıkları ama başarısız oldukları yöntemi şimdi Türkiye'de yürürlüğe koyarak bu sefer başarılı olup Milli Hareketi boğmak istiyorlardı.²² Çünkü Misak-ı Milli kararlarını alan ve bu kararları gerçekleştirmek için mücadele vereceğini söyleyen bir hareketin varlığında çok ağır şartları içerecek olan bir antlaşmayı kabul ettirip uygulamak imkânsız derecede zordu.²³

Bu ortamda Sadrazam Damat Ferit Paşa, 8 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. De Robeck ile görüştü. Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak için Devletin askeri gücünü kullanmak, ayrıca Ahmet Anzavur'dan istifade etmek istediğini ve bunlar için kendilerinden silâh ve mühimmat sağlamayı umduğunu beyan edip Kuva-yı Milliye'ye karşı destek istedi.²⁴ Aynı zamanda Anadolu'daki vilayet, mutasarrıflık ve sancaklara Kuva-yı Milliye karşıtı olan kişilerin atamalarını yaptı. Bu çerçevede 9 Nisan'da, Ahmet Anzavur'a Mir-i Miranlık (Saadetli Paşalık) rütbesi vererek Onu tekrar Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığına atadı.²⁵ Aynı gün hem Anadolu'yu korkunç bir istila tehdidinde maruz bıraktığı hem de Devletin başının gövdesinden ayırmaya sebep olduğu ifadeleriyle Kuva-yı Milliye'yi fitne ve fesat hareketi olarak niteleyen bir genelge yayınladı. Ardından 10 Nisan'da bu genelge çerçevesinde, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin, Milli Hareketin lider ve taraftarlarının öldürülmelerinin şer'an uygun olduğunu belirten Fetvası yazıldı. Fetva 11 Nisan'da yayımlandı. Bu arada Padişah'ın fermanı 11 Nisan itibarıyla yeniden yayımlandı. Atılan bu adımların yanı sıra Adapazarı ve Düzce yöresinden Saraya yakın olan halkın ileri gelenleri İstanbul'a davet edilerek, kendilerinden sadakat yemini alındı.²⁶ Bu arada İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Nigehbancılar ve Kızılhançerlilerin de katılımıyla Kuva-yı Milliye karşıtı çalışmalarını hızlandırdı.²⁷ Bu girişimlerin etkisiyle 13 Nisan'da Düzce'de Kuva-yı Milliye karşıtı ayaklanma başlayacak ve bölgede geniş bir alana yayılacaktır.²⁸

Bütün bunların yanı sıra Damat Ferit Paşa Hükümeti asayişini temin etmek adı altında Kuva-yı Milliye'ye karşı harekâta bulunmak üzere Kuva-yı İnzibatiye adıyla bir askeri birlik oluşturmak için ilk adımını attı ve bunun için 18 Nisan'da bir kararname oluşturuldu. Bu kararname 24 Nisan 1920'de Takvim-i Vekayi'de yayımlandı.²⁹ Oluşturulacak Kuva-yı İnzibatiye Kumandanlığına Ordu Kumandanı yetkisiyle eski Harbiye nazırı Süleyman Şefik Paşa getirildi. Kendisine aynı zamanda direkt Harbiye Nezaretine bağlı olarak kurulan ve karargâhı İzmit'te bulunan "İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanlığı" görevi de verildi.³⁰ 26 Nisan'da Müşir Zeki Paşa'nın atanmasıyla "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumilik" de oluşturuldu.³¹

Bu yapılanma çerçevesinde İzmit Mutasarrıfı İbrahim Bey Adapazarı'na gelerek halka Padişah'ın selamını tebliğ etti ve 150 lira maaşla Kuva-yı İnzibatiye için gönüllü kaydetmeye başladı.³² Bu girişimlerin sonunda

20 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 151-153 ve Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 91-96

21 Zeki Sanhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 2. Cilt Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984, s.410; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 153; Ali Fuat Türk geldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1984, s. 124-125; Inal, *Son Sadrazamlar*, s. 2051-2053; TBMM'nin açılması ile ilgili gelişmeler için bkz. Atatürk, *Nutuk*, C. 1, s. 421-422; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, II. Cilt, (Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 78.

22 Şamsutdinov, *Mondros'tan...*, s. 135-139

23 İtilaf Devletlerinde 12 Şubat -10 Nisan 1920 Londra ve 18-26 Nisan 1920 San Remo Konferansları sürecinde Osmanlı Devleti'ne imzalatılacak çok ağır şartları içeren bir antlaşma metni son şeklini almıştı. Barış Antlaşmasının (Sevr) hazırlanışı bkz. Bilisel, *Lozan*, Birinci Cilt, s. 296.

24 İnönü, *Hatıralar*, s. 199-200; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Ankara, 1973, s. 211-212; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. 2, Ankara, 1975, s. 26-29 ve 43-44; HTVD, S. 38 V. 867-868-869; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 326-327

25 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 327; TİH, C. 2, 2. Kısım, Ankara 1965, s. 104; Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde...*, s.86- 87; Ş. Can Erdem, "İbrahim Hakkı Bey'in İzmit Mutasarrıflığı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 3/5 (2004); Kamil Erdeha, "İzmit Mutasarrıflığı III ve IV, VII/50-51 (1978); HTVD, Sayı: 35, V. 874

Şamsutdinov, *Mondros'tan...*, s. 137. Geniş bilgi için bkz. Zühtü Güven, *Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Tarihinden Acı Bir Safha*, İstanbul, 1948, s. 106.

26 Sanhan, *Kurtuluş...*, 2. Cilt, s. 416-418 ve Cilt 3, s. 19-20; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 153 ve Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s. 97-98; Inal, *Son Sadrazamlar*, s. 2056-2057; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.2, s. 42; TİH, C. 6, Ankara 1964, s. 323, ek. 8; TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, s. 60. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, II. Cilt. 78-79. Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 327-328.

27 İngiliz Muhipleri ve Sait Molla'nın faaliyetleri için bkz. Atatürk, *Nutuk*, C.1, s. 292

28 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 338

29 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 663.

30 Sarihan, *Kurtuluş...*, s.27; Tanık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul, 1968, s. 43; İlhami Soysal, *150'likler*, İstanbul, 1988, s. 290.

31 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, s. 79; HTVD, Sayı 35, V. 874; Müfettiş-i Umumiliği Kararnamesi için bkz. Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye...*, s. 342. Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesinin orijinal metni için ise bkz aynı eser ekler bölümü, Ayrıca bkz. Takvim-i Vakayı, 24 Nisan 1920, No: 3835; Atatürk, *Nutuk*, C. 2, s. 445-446; Tanık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1994, s. 266; Murat Bardakçı, Şahbaba, İstanbul, 1998, s. 176-179; Süleyman Şefik Paşanın görev ve yetkilerini içeren talimatname sureti için bkz. HTVD, Sayı: 51, V. 1174

32 Atatürk, *Nutuk*, C.2, İstanbul 1981 s. 444; Günay Çağlar, *Kuva-yı İnzibatiye*, https://www.google.com.tr/search?q=Kuvay%C4%B1+%C4%B0nzibatiye+G%C3%Bcnay+%C3%87a%C4%Flar&gws_rd=cr,ssl&ei=735pWKGpD8rda-rDsZgD

İngilizlerin de desteğiyle Kuva-yı İnzibatiye oluşturuldu ve peyderpey İzmit'e getirildi.³³

Bu yapılanmanın yanısıra 26 Nisan'da bir de Ahmet Anzavur'un kumandasında "Kuva-yı Muhammediye Umum Kumandanlığı" oluşturuldu. Bu hazırlıklardan sonra yakın adamları ile birlikte 55 bin lira parayla 8 Mayıs'ta İzmit'e gelen Ahmet Anzavur, Kuva-yı Milliye'ye karşı harekât başlattı. Ancak başarısız olup Geyve civarındaki çatışmada yıkılan atının altında kalarak yaralandı ve 23/24 Mayıs'ta İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı.³⁴

Bu gelişmenin hemen sonrasında 11 Haziran'dan itibaren hazırlığa başlayan ve 14 Haziran'da Kuva-yı Milliye'ye karşı taarruza geçen Kuva-yı İnzibatiye Birlikleri de Alı Fuat Paşa komutasındaki Kuva-yı Milliye karşısında başarısız oldu. Bu sırada bir kısım Kuva-yı İnzibatiye birlikleri Kuva-yı Milliye saflarına katıldı. Kuva-yı Milliye'ye katılmayanlar ise 15 Haziran'dan itibaren İngilizler tarafından silahları alınarak gemilerle İstanbul'a geri gönderildiler.³⁵

Bu arada İzmit halkının şikâyetleri üzerine İstanbul Damat Ferit Paşa Hükümeti 7 Temmuz'da Mutasarrıf İbrahim Hakkı Bey'i görevden almış yerine Abdulvahap Bey'i atamıştır. Ancak İbrahim Hakkı Bey yeni atanan Mutasarrıfı İzmit'e sokmayacaktır.³⁶ Bu gelişme esnasında bölgede yeni gelişmelerin habercisi olacak ve Kuva-yı Milliye karşıtı gurupları cesaretlendirecektir.³⁷

Kuva-yı Seferiye

Kuva-yı İnzibatiye başarısızlığı ve dağıtılması sonrası Damat Ferit Paşa Hükümeti hemen yeni bir askeri kuvvet oluşturmak için yeniden girişimlerde bulunmaya başladı ve İstanbul'da Yüksek Komiserlere müracaatla, Kuva-yı Milliye'ye karşı kullanılmak üzere 7 binden 50 bine kadar bir kuvvet teşkil etmek gerektiğini bildirdi. General Milne kendi Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un da görüşü doğrultusunda böyle bir kuvvetin teşekkülünden önce Hükümetin Barış Antlaşmasını (Sevr Antlaşması) imzalamasını istedi.³⁸

Bu sırada 11 Temmuz 1920'de toplanan Spa Konferansı sonrası İtilaf Devletleri antlaşmanın bir ay zarfında imzalanmasını Osmanlı Devleti'nde istemişlerdi. Bu imza meselesini görüşmek ve aynı zamanda antlaşmayı imzalayacak heyeti tespit etmek üzere 22 Temmuz'da Yıldız Sarayı'nda Saltanat Şurası toplandı. Bu Şura'da antlaşmanın imzalanması kararı alındı ve antlaşmayı imzalayacak heyet oluşturuldu. Ardından Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalandı.³⁹

İşte bu Şura sonrasında Harbiye Nazırı Ahmet Hamdi Bey, imzalanacak barış antlaşmasının uygulanması ve Anadolu'da asayişin sağlanması için Spa Konferansı'ndaki son değişiklik ve kararlar kapsamı çerçevesinde, İngiliz Askeri Temsilcisi General Satellard'a başvurdu. Şimdilik kaydıyla birincisinin İstanbul ve çevresi, ikincisinin Bursa-Balıkesir ve Çanakkale bölgesinde olmak üzere iki tümenin kurulmasına karar verildiğini belirtti. Esasında Hükümet, 15 bin kişilik özel kuvvet ile 25 bin kişilik jandarma kuvvetinden oluşacak 40 bin kişilik bir kuvvet kurmayı, bu kuvvetin bir ay içinde toplanıp bir ay içinde de hazır hale getirmeyi planlıyordu. Bunun için de iki aydır hazırlık yapılıyordu. İşte Hükümet şimdi Bursa, Adapazarı ve Karadeniz tarafından toplanarak kurulacak olan bu ordu için gereken donanımın, Osmanlı Hükümeti malı olup bütün depolarda İtilaflarca denetim altında tutulan silah, cephane ve gerekli donatım malzemelerinden karşılanmasına müsaade edilmesini istedi. Ayrıca askerin Anadolu kıyılarında taşınabilmesi için de gemi sağlanması talebinde bulundu. Bu

33 İlk birlikleri 4 Mayıs'tan itibaren İzmit'e taşınmaya başlandı. 8 Mayıs'ta da İzmit'te karaya çıkılarak çadırlı ordugâha yerleştirildi. Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde...*, s. 98-102; *TIH*, C. 6, s. 119-123; Esengin, *Milli Mücadelede...*, s. 105-106; Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1942, s. 140.

34 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 666; Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde...*, s. 106.

35 İsmet İnönü Hatıralarında, "Kuvay-ı İnzibatiye ve Anzavur padişah namına hareket ediyorlardı... Anzavur'un Marmara'nın güney bölgesinde Bandırma havâlisinde üst üste iki defa harekete geçmesinde başka maksatlar da vardı. Açıkçası Anzavur harekâtı Çanakkale Boğazı'nı elde bulundurma, istihkâmları arkadan temin etmek ve Çanakkale bölgesindeki İngiliz, Fransız depolarını emniyet altına almak için İngilizler tarafından ihdas olunmuştur." demektir. İnönü, İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, s. 201-202. Bölgedeki ayaklanma ve karışıklık Ali Fuat Paşa'nın başında bulunduğu milli kuvvetlerle, bölgeye kaydırılmış olan Çerkez Ethem'in kumanda ettiği Kuvay-ı Seyyare tarafından bastırılmıştır. bkz. Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 383; *TIH*, C. 6, s. 124; HTVD, Sayı: 72, V. 1561; Apak, *Garp Cephesi...*, s. 142.

35 İstanbul'a sevk edilen Kuvay-ı İnzibatiye birlikleri 25 Haziran'da Harbiye Nezareti tarafından dağıtılacak, 30 Haziran'da tahsisatları kesilecektir. Sofuoğlu *a.g.e.*, s. 350; *T.I.H.*, C. 6, s. 137; Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2001, s. 5. Bu sırada 11 Mayıs'ta İstanbul Hükümeti'ne imzalanması için gayet ağır hükümler ihtiva eden barış şartları bildirilmişti ki İstanbul siyasi ve askeri çevrelerinde hayal kırıklığı meydana getirmiş moralleri bozmuştu. Bu durum Kuvay-ı İnzibatiye'yi de etkileyecektir. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 154; Sofuoğlu, *a.g.e.*, s. 366.

36 Daha fazla bilgi için bkz. Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 410-414 ve 432; *TIH*, C. 6, s. 133-137; Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde...*, s. 110; Kazım Aras, *İstiklal Savaşı'nda Kocaeli Bölgesi'nde Harekat*, İstanbul, 1936, s.12-13; Erdeha, *İzmit Mutasarrıflığı IV*, C.7, Sayı 51, s. 24.

37 Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 432; Aras, *a.g.e.*, s. 18-20.

38 Bu sırada San Remo Konferansı'nda son şekli verilen 433 maddeden oluşan antlaşma metni Osmanlı Devletine tevdi edilmişti. Hükümet ise çok ağır şartlar içeren antlaşma maddelerinin hafifletilmesi için Konferansa müracaatta bulunmuştu. Temmuz 1920 ilk haftasında Belçika'nın Spa kentinde toplanan Konferans, bu müracaata, Antlaşma maddelerinde önemli hiçbir değişiklik yapmadan bir ay içerisinde Antlaşmanın imzalanmasını isteyerek cevap verdi. Sofuoğlu, *Milli Mücadelede...*, s. 184; *TIH*, C. 6, s. 113-116; Aras, *a.g.e.*, s. 13; İhsan İdikut, *Nazım Bey*, İstanbul, 1952, s. 27; *TIH*, C. 2, K 2, s. 303-305; Sofuoğlu, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, Sayı: 52, Mart 2002, s.62.; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili...*, s. 154; Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde...*, s. 366.

39 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı ve...*, C. 2, s. 85; İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul, 1973, s. 465; Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye...*, s. 397-398.

durumda İngiliz Yüksek Komiserliğince, Hükümete gerekli desteğin sağlanacağı vaat edildi. Nitekim Bu istek, İngiliz Orduları İstanbul genel karargâhı tarafından, İstanbul Hükümeti antlaşmayı uygulayabilmek için 25 bin kişilik iki tümen asker toplamak istiyor denerek, İngiltere Harbiye Bakanlığı'na, bildirildi. Bunun yanı sıra Hükümetin, kurulacak tümenler için İngiltere'den askeri malzemenin satın alınması talebinde de bulunduğu anlaşılıyor. Zira Hükümet aynı zamanda kurulacak birlik için olacak 25 milyon £. T. kredi açılması talebinde bulunuyordu. Nitekim İngiliz Orduları İstanbul genel karargâhı, 8 Ağustosta İngiltere Harbiye Bakanlığı'na, İstanbul Hükümetinin, silah, teçhizat ve erzakın İngiltere'den satın almak istediğini de yazdı. Satın alınmak istenen malzeme, 50 bin ordugâh çadırı, 50 bin kişilik kışlık, 50 bin kişilik yazlık asker elbisesi, 50 bin büyük boy palto, 80 bin çift bot, 11 bin at, 1700 çeşitli yük arabası ve 2500 takım eyer olarak belirlenmişti. Ayrıca Hükümet, İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı General Wilson'un böyle bir kuvvetin kurulup milliyetçilere karşı başarıya ulaşabilmesi için yabancı subayların da bulunması gerektiği görüşü ile ki, Fransa'nın kurulacak kuvvetin milliyetçiler tarafına geçmesini önlemek için İtilâf Devletleri kumandanlarının yönetiminde olmasını şart koşmasından olacak, İtilaf Devletleri subayı talebinde bulundu. İngiltere Harbiye Nezareti bu talepleri 17 Ağustos'ta, Anadolu'ya karşı kullanılmak üzere kurulacak 25 bin kişilik bir kuvvetin kurulmasının uygun olduğu görüşüyle, kendi Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Talep edilen subaylarla ilgili olarak ise, bunun Sevr Antlaşması'nda öngörülmemiş olduğu beyan edildikten sonra, Sevr Antlaşması hükümlerine göre Türk Hükümeti'nin özel kuvveti ancak Antlaşma yürürlüğe girdikten sonra kurulabileceği ifade edildi ve bu konuda Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Harbiye Nezareti'ne açıklamada bulunması istendi. Bu arada Sadrazam Damat Ferit Paşa, konuyla ilgili İngiliz Yüksek Komiserine bir mektupla başvurdu. Bu başvuru Yüksek Komiser Amiral J. De Robeck tarafından Dışişlerine iletilti. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı Kendi Harbiye Nezaretine, İstanbul Hükümetinin kuracağı 15 bin kişilik kuvvetin barış antlaşmasında öngörülen "özel kuvvet" olacağı, bu kuvvetin hemen kurulabilmesi için Fransa ve İtalya'nın muvafakatini istediği, Fransa'nın buna razı olduğu şeklinde bildirildi. Bunun üzerine İngiltere Harbiye Nezareti, İstanbul İngiliz orduları Genel Karargâhına, Dışişleri Bakanlığının İstanbul Hükümeti'nce derhal özel bir kuvvet kurulmasından yana olduğunu yazdı.

Burada görüldüğü gibi konuyla ilgili yazışmalarda oluşturulacak kuvvetle ilgili farklı sayılar telaffuz edilmektedir. Esasında Hükümet, 15 bin kişilik özel kuvvet ile 25 bin kişilik jandarma kuvvetinden oluşacak 40 bin kişilik bir kuvvet kurmayı planlamakta ve bunu Sevr Antlaşmasındaki ilgili hükümlere dayandırmaktaydı. Hükümet böyle bir kuvvet oluşturmanın gayesini de Sevr Antlaşmasını imzalamakla yüklenildiği vazifeleri yerine getirmek olarak açıklamaktaydı. Hükümete göre; Anadolu halen ittihatçı bir ekibin kontrolünde bulunuyordu. Bu ihtilalci teşkilatın esas kaynağını Yunan işgali oluşturuyordu. Hükümet Anadolu ortaya çıkan bu hareketi bastırmak istiyordu. Bu sebeple Osmanlı Genel Kurmayı bu konuda planlar hazırlamıştı. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve taraftarlarına göre, Padişaha bağlı subaylar ve halk çoğunluğu ihtilalcilerin üzerine yürümek için işaret bekliyordu. Kuva-yı Milliye'yi bastırabilmek için kuvvet toplamak gerekmektedir.

Yukarıda ifade edilen yazışmalar sonrası İstanbul'daki İngiliz askeri temsilcisi kendi üst makamları adına, Türk subayları tarafından gerekli niteliğe sahip belirli bir miktar erler seçildikten sonra, Müttefik Başkumandanlığının bunları silahlandırma meselesini dikkate alacağını Osmanlı Harbiye Nezaretine bildirdi.⁴⁰

Bu sırada Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumi Müşir Zeki Paşa 30 Ağustos 1920'de, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye'yi terbiye etmek, yola getirmek yani etkisiz kılmak için "Kuva-yı Seferiye" adıyla bir askeri birliğin kurulmasını Sadarete yazdı. Ardından bu kuvvetin nasıl teşekkül ettirileceği ile ilgili tafsilatlı doküman ve harita sundu. Zeki Paşa, 8 Eylül'de Sadarete yazdığı bir başka yazıyla, firkaları (askeri birlik) daha hızlı bir şekilde oluşturmak ve ikmalini gerçekleştirmek için Müfettiş-i Umumilik ile Harbiye Nezareti'nin bir komisyon kurmasını istedi. Komisyonun da, Harbiye Nazırı Paşa hazretleri, Nezaret Müsteşarı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Erkan-ı Harbiye Şube Müdürü, Müfettiş-i Umumilik'ten Müfettişlik Erkan-ı Harbiye Reisi, Müfettişlik Erkan-ı Harbiye'sinden bir Binbaşı, Müfettişlik Levazım Reisi, Müfettişlik Jandarma Şubesi'nden bir zabıt. Takip Heyeti; Bir binbaşı, bir yüzbaşı, bir mülazım, iki kâtip şeklinde tertip edilebileceğini belirtti. 13 Eylül'de Sadarete yazdığı başka bir yazıyla da, oluşturulacak yeni kuvvetlerin tek seferde bir mahalle naklini sağlamak için Seyr-i Sefain idaresi haricinde ayrıca deniz aracı tedarik edilmesini istedi. Bunun yanı sıra her ne kadar Sevr Antlaşmasında Osmanlı Ordusu'nda tayyare bulundurulmasına izin verilmiyorsa da, Kuva-yı Milliye'ye karşı yapılacak harekâta, bu kuvvetlerin vaktiyle keşfi ve tayini ile halka beyannamelerin ulaştırılması gibi işlerde kullanılmak üzere (vesait-i havaiyye) tayyarenin temin edilmesini de istedi. Bunların dışında keşif ve seri haberler almak gayesiyle Anadolu'ya itimat edilen şahıslar gönderilmesinin yerinde olacağını belirtti. Bütün bunların yapılması işinin Sadarete'e ait olduğunu ifade etti.⁴¹

Yeni askeri yapılanma için bu şekilde girişimler sürerken, şimdi Hükümet-i Meşrua Ahali-i Sadıka Kitaat-ı

40 Şimşir, a.g.e., C. 2, s. 279-281, 304-305, 314-315 ve 316-321; HTVD, Sayı: 51, V. 1178 ve 1179; Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde...*, s. 405; Saltanat şurası ve imza için alınan kararla ilgili bkz. Bilse, a.g.e., Birinci Cilt. 1, s. 328; Inal, a.g.e., s. 2062

41 Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde...*, s. 407; BOABEO (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası); Umumi No: 349117. Bu belgelerin asılları ve transkripsiyonu için bkz. Sofuoğlu, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı...", C. 18, Sayı: 52, Mart 2002, s. 62 ile ekler kısmı

kumandan-ı Umumisi" unvanı kullanan, eski Kuva-yı İnzibatiye İkinci Alay kumandanı Bekir Sıdkı, "Sapanca'yı işgal edip, İznik ve Karamürsel'i abluka altına aldı. Bu sırada İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı'nın plan ve girişimleri doğrultusunda Bekir Sıtkı'nın da desteğiyle başında Maan Mustafa'nın bulunduğu küçük bir birlik Adapazarı'nı işgal etti ve kendisi buraya kaymakam yapıldı.⁴² Bu ortamda Adapazarı birkaç defa taraflar arasında el değiştirecektir. Nitekim işgalin hemen ardından 5 Eylül'de Geyve'den gönderilen Cengiz Bey Milli Müfrezesi Adapazarı'nı geri aldı.⁴³ Ancak Milli Kuvvetler Adapazarı Bölgesini uzun süre ellerinde tutamadı. Bu gelişmeler olurken 5 Eylül'de Yalova'yı işgal eden Yunan birliklerinin II. Yunan Tümeni'ne ait birlikleri aynı ay içinde İzmit ve havalisine geldiler. Bu durumda Batı cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Yunan ileri hareketine karşı Ağustos 1920 sonlarına doğru yeni bir düzenleme yaptı ve Adapazarı ile Sapanca civarındaki kuvvetleri Geyve Boğazı'na çekti.⁴⁴

Bu ortamda Adapazarı ve Sapanca, 14 Eylül'de İznik ile Karamürsel'i abluka altına alan Bekir Sıtkı'nın girişimleri ile kardeşi nahiye müdürü Abdullah'ın refakatinde olarak tekrar işgal edildi.⁴⁵ Bekir Sıtkı aynı gün yani 14 Eylül'de Zeki Paşa'dan acilen silâh ve cephane talebinde bulundu. Bu münasebetle Zeki Paşa'ya, Adapazarı'nı karargâh eyler ve islahat projesini oradan tatbik eylemeye başlayacak olur ise pek çok kolaylıklar mahzar olacağını belirtti. Ardından ikinci Düzce isyanı ile kendisinin bölgedeki etkinliğini kastederek bu müsait zamandan istifade edilmesini istedi. Bunun için merkezi hükümetle yani İstanbul'la biran evvel irtibat kurulmasını ve seri tedbirler alınmasını önerdi. Zeki Paşa da Kendisinin mesele ile ilgili hazırladığı rapor ve talepleriyle birlikte bu talep ve düşünceleri de Sadarete aktardı.

Zeki Paşa'nın raporları ve talepleri Meclis-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu) ele alındı. Görüşme sonucunda alınan kararlar Kendisine; Anadolu'da icra edilecek hareket için öncelikle İtilaf Devletlerinin muvafakatleri alınması gerekmektedir. Bu olmadıkça bu yönde teşebbüs ve sevkîyat imkânsızdır. Hükümet bu hususta İtilaf Devletleri ile sıcak müzakerelere girişmiştir. Netice size bildirilecektir. Oluşturulması talep edilen komisyonun kurulması isabetlidir ve bu yönde faaliyete girişilmesi münasiptir. Bekir Sıdkı Bey'in mütalaaları ve talepleri konusunda da lazım gelen tedbirler ve muameleler konusunda girişimler sizin takdirlerinize bırakılmıştır denerek bildirildi.⁴⁶ Bu gelişmeler olurken İtilaf Devletleri Kocaeli mıntıkasını harp sahası ilan ederek, buradan İstanbul Hükümetine bağlı nizami birlikleri çıkardılar.⁴⁷

Bu sırada Düzce asilerinin Ankara Hükümeti ile görüşmeleri sürmekteydi. Bu görüşmeler 22 Eylül'de olumlu sonuçlanarak, ayaklanma sona erdi ve Bölge Ankara'ya tabi oldu. Bilahare 8 Ekim'de de, Sapanca ve Adapazarı, Geyve'den hareket eden bir millî müfreze tarafından tekrar geri alındı. Milli kuvvetler halk tarafından sevinçle karşılandı.⁴⁸

Bu son gelişmeler İtilaf Devletleri'nin konuyla ilgili kararlarında etkili olacaktır. Esasında İtilaf devletleri arasında konuyla ilgili farklı yaklaşımlar vardı. Nitekim 17 Eylül'de İtalya'nın Londra Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vererek, İtalya'nın, Anadolu'ya kuvvet gönderilmesi yerine bir heyet gönderilmesinden yana olduğunu belirtti ve İngiltere'nin bu konudaki düşüncelerini öğrenmek istedi. Ardından 20 Eylül'de Fransa Dışişleri Bakanlığı, İngiltere Paris Büyükelçiliği'ne bir muhtıra vererek, önceki düşüncelerinin aksine şimdi İtalyan tekliflerine prensip itibarıyla katılmak niyetinde olduğunu belirterek, İngiltere'nin bu konudaki görüşünü öğrenmek istedi. Bunun üzerine 25 Eylül'de İstanbul'da bir araya gelen İtilaf Yüksek Komiserlerinin görüşmelerinde, Sevr Barış Antlaşması'nı kabul ettirmek için kuvvet kullanmak yerine Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi düşüncesi ön plana çıktı.⁴⁹

Nitekim 28 Eylül 1920'de, İngiliz Yüksek Komiseri, Karadeniz Orduları Başkomutanı General Wilson'dan, herhangi bir dış yardım almadan İstanbul'daki Hükümetin milliyetçilerle baş edip edemeyeceği, 25 milyon £. T. yardımın yetip yetmeyeceği, hazırlığın üç ay içinde bitip bitmeyeceğini sorguladı. Yeni oluşturulacak Padişah kuvvetlerinin milliyetçiler tarafına geçmeleri halinde İtilaf Devletlerinin bu durumla başa çıkıp çıkamayacağını da sordu. Wilson buna olumsuz cevap verecektir.⁵⁰

Bu gelişmelerin ardından Yüksek Komiser Amiral Robeck, 1 Ekim'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a, "Millî Hareketi etkisiz hale getirmek için kuvvet hazırlanması uzun zaman alacaktır. Fransız Yüksek Komiseri Ferit Paşa

42 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye...*, s. 412; Bu kişi bilahare Yunan işgali sırasında da Adapazarı'nda kaymakamlık yapacak, bu sebeple kendisi 150'likler listesinde yer alacaktır. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.4, Ankara, 1985, s. 462

43 Aras, a.g.e., s. 35-36

44 TİH, C. 2, K. 2, s. 291-293; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 414; Bahçecik halkının Yunanlılarla mücadelesi toparlandıktan sonra Nisan 1921'de tekrar başlayacaktır. Yunan işgaline karşı millî mücadelenin başlatılmasında rolü olanlar ve yapılan mücadeleler için bkz. Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945, s. 109-110; İlyas Sami Kalkavanoğlu, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1957, s. 34

45 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 412-413

46 BOABEO; Umumi No: 349117, Sofuoğlu, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin...*, s. 57; İkinci Düzce isyanı ve diğer gelişmeler için bkz Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 398-402 ve 407-409.

47 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 412; Bu gelişmeler üzerine Cengiz Bey'in talebi doğrultusunda Sapanca-Büyükdere-Suadiye taraflarında Milli Müfrezeler kurulma yoluna gidilecektir. Sofuoğlu, *Millî Mücadelede...*, s. 196

48 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 401; Aras, a.g.e., s. 47

49 Şimşir, a.g.e., C. 2, s. 307-309 ve 321-322; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 408.

50 Şimşir, a.g.e., C. 2, s. 346-348; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 410 ve "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin..." s. 59

iktidarda kaldıkça milliyetçilerle uyuşmayı imkânsız görmektedir. Ferit Paşanın çekilmesi yerinde olacaktır. Yüksek Komiserler, Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi için Hükümete baskı yapacaklardır. Ancak bu günkü Damat Ferit Paşa Hükümeti, Heyetin başarı umudunu yok etmektedir. Bu durum Padişaha da iletilecektir" diyerek ortaya çıkan görüşleri aktardı. Ayrıca Sadrazamın Anadolu'ya gönderilecek heyetle birlikte Millî Hareketi bastırmak için kuvvet yollanmasını ve Heyetin "asi" (milliyetçi) liderlerle müzakereye girişmemesini istediğini de söyledi.⁵¹

Bu ortamda 7 Ekim'de ise Yüksek Komiserler, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne bir nota verdiler. Notada; "Yüksek Komiserler, Anadolu'daki durumun yarattığı tehlikeye son vermeyi gerekli görmektedir. Yüksek Komiserler bunun barışçı yollarla gerçekleştirilebileceği görüşündedirler. Bunun için Anadolu'ya bir heyetin gönderilmesi gerekmektedir. Yüksek Komiserler Sadrazamın bu konudaki itirazlarına katılmamaktadır. Heyetin barışçı gayelerle gönderilmesi ve heyetin güvenilir kişilerden meydana gelmesi gerekir" denmekteydi. Bu Notanın ardından Yüksek Komiserler, 11 Ekim'de Sadrazam'ın bulunmadığı bir ortamda Padişahla görüştüler ve Kendisine Anadolu'ya bir heyet gönderilmesini önerdiler. Padişah ise, Kuva-yı Milliye aleyhinde sözler sarf etti, ama aynı zamanda Anadolu'ya bir heyet gönderilmesini de kabul etti. Ancak, heyetle birlikte milliyetçilere karşı kuvvet kullanılmasını ve Anadolu'ya gönderilecek heyetin milliyetçileri teslim olmaya çağırmasını da istedi. Bu görüşme sırasında Fransız Yüksek Komiseri, Ferit Paşa'nın değiştirilmesi gerektiğini ifade etti.⁵² Bu gelişmelerden, İtilâfların, Hükümet'in bir kuvvet oluşturup Anadolu'ya karşı gönderme düşüncesini tamamen terk ettiği, yerini, Ankara ile uzlaşacak bir heyetin Anadolu'ya gönderme düşüncesinin aldığı anlaşılıyor.

Bu arada Yunanlılar İzmit'e getirdikleri kuvvetlerini takviye ederek pekiştirdiler ve İzmit'teki İngiliz birlikleri Gebze'ye çekilerek, askeri kumandayı tamamen Yunanlılara terk ettiler.⁵³ Bu ortamda Damat Ferit Paşa Hükümeti 16 Ekim'de İtilaf Devletlerinin yeni yaklaşım ve politikaları çerçevesinde istifa etmek zorunda kaldı.⁵⁴

Sonuç olarak, politikaları iflas eden Damat Ferit Paşa Hükümeti ve taraftarlarının esasında gösterdikleri tutum ve girişimleri ile kabullendiklerini gayet net bir şekilde ortaya koydukları Sevr Antlaşması'nda ön görülen şekilde yeni bir askeri birlik oluşturma ve Millî Hareketi bastırmak üzere Anadolu'ya gönderme çabası gerçekleşme imkânı bulamadı. Yani özetle, girişim ve çabaları sonuçsuz kalan ve bir kez daha iktidara gelemeyecek olan Damat Ferit Paşa Hükümeti ve taraftarlarının, başarısızlıkla sona eren Kuva-yı İnzibatiye sonrasında bu sefer Sevr Antlaşması çerçevesinde Kuva-yı Seferiye adıyla yeni bir askeri birlik oluşturma çabaları da sonuçsuz kaldı.

51 Şimşir, *a.g.e.*, C. 2, s. 335-337

52 Şimşir, *a.g.e.*, C. 2, s. 354-355, 361-363 ve 369; Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde...*, s. 411-412.

53 Pallis, *a.g.e.*, s. 54; TİH, C. 2, K. 2, s. 294; Aras, *a.g.e.*, s. 39; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.1, İstanbul 1975, s. 193; Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde...*, s. 419; Sofuoğlu, *Millî Mücadelede...*, s. 196-197; Yüce, *a.g.e.*, s. 74; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 149; TİH, C. 2, K. 4, s. 129; Avni Öztüre, *Nikomedia İzmit Tarihi*, İstanbul, 1969, s. 162.

54 Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde...*, s. 412; Ahmet İzzet Paşa İtilaf Devletlerinin yaklaşımları ve Damat Ferit Paşa Hükümeti ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 88; Ayrıca buradan aktarılan görüşler için bkz. Sofuoğlu, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin..." s. 61'de 82 notlu dipnotu; Ahmet İzzet Paşa İtilaf Devletlerinin yaklaşımları ve Damat Ferit Paşa Hükümeti ile ilgili şu değerlendirmede bulunuyor. "İtilaf Devletlerince, Ferit Paşa Kabinesi'nden ümit ve beklentilerinin boşluğu tamamen anlaşıldığı ve milletlerin bir defa daha büyük bir askeri hareket yükünü çekemeyecekleri ortaya çıktığı gibi, İslam dünyasının Türkiye lehindeki tavırlarının gittikçe genişleyerek artması, bu sırada kahir ve şiddet siyasetinin bayraktarı Mösyo Clemenceau'nun iktidardan düşmesi, Yunanistan'da Kral Aleksandre'nin ölümü, Venizelos'un iktidardan düşmesi ve İtilaf Devletleri ki özellikle Fransızlarca nefret edilen Kral Konstantin'in dönüşü de Yunanlılara karşı açıkça üstü kapalı her türlü taahhütlerden İtilaf Devletlerini kurtarmış olduğundan Onları daha rahat harekete sevk etmesi, bilahare mevcut Hükümetin başarısından da ümit kesildiğinden, dolaşısıyla kardan zarar kabilinden Türkiye lehine az çok müsaadelerde bulunmak ve bu şekilde mümkünse Milli Kuvvetlerle uyuşmak yolu seçilerek, bunun için de Ferit Paşa Hükümetinin yerine millet ve özellikle Kuvay-ı Milliye yöneticilerince benimsenen ve rağbet edilen kimselerden oluşan bir hükümete işlev verilmesi düşünülmeye başlanmıştır." Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 88

KAYNAKÇA

Yayınlanmış ve Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri:

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1911-1921, Ankara 1982

Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, Sayı: 1, 3, 19, 35, 38, 51 ve 72, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1952 ve sonraki muhtelif yıllar

BOABEO (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası); Umumi No: 349117

Kitaplar ve Makaleler:

Ahmet (Midillili), *Türk İstiklal Harbinin Başında Milli Mücadele*, Ankara 1928

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, II. Cilt, (Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul 1993

Akandere, Osman, "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuvâ-yı Milliyeciler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2006).

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele -Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cilt:1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998

Apak, Rahmi, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1942

Aras, Kazım, *İstiklal Savaşı'nda Kocaeli Bölgesi'nde Harekât*, İstanbul 1936

Arıburnu, Kemal, *İstanbul Mitingleri*, İstanbul, 1975

Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, İstanbul, 1963

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, C. 1 ve 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981

Bardakçı, Murat, Şahbaba, İstanbul, 1998

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, 1974

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara 1997

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. 3, K. 4, Ankara 1983

Bilsel, M. Cemil, *Lozan*, Birinci Cilt, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 2001

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953

Çağlar, Günay, *Kuvâ-yı İnzibatiye*, https://www.google.com.tr/search?q=Kuvay+%C4%B1+%C4%B0nzibatiye+G%C3%BCnay+%C3%87a%C4%9Flar&gws_rd=cr,ssl&ei=73SpWKGpD8rda-rDsZgD

Danişment, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul, 1973

Dursunoğlu, Cevat, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946

Erdeha, Kamil, "İzmit Mutasarrıflığı III ve IV", VII/50-51 (1978)

Erdem, Ş. Can, "İbrahim Hakkı Bey'in İzmit Mutasarrıflığı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 3/5 (2004).

Esenin, Kenan, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975

Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, C.1, Ankara, 1968

Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969

Gökbilgin, M. Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne*, C. 1, Ankara 1959

Göztepe, Tank Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul 1968

Göztepe, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Baskı, İstanbul, 1994

Güven, Zühtü, *Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Tarihinden Acı Bir Safha*, İstanbul 1948

- Helmerich, Paul C., *Sevr Entrikaları*, (Çev. Şerif Erol), İstanbul 1996
- Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.1, İstanbul 1975
- İdikut, İhsan, *Nazım Bey*, İstanbul, 1952
- İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1986
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt: 4, İstanbul, 1982
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, (Haz: Sabahattin Selek), 1. Kitap, Ankara, 1985
- Jaeschke, Gothard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986
- Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1957
- Kansu, M. Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara 1986
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1969
- Karacabe, Nizamettin, *Türk Ulusal Savaşının İlk Parçası*, İstanbul, 1940
- Klinghardt, Karl, *Ankara İstanbul Arası İktidar Kavgası*, (Çev. Eşref Özbilen), Profil Yayıncılık, İstanbul 2007,
- Küçük, Cevdet, "Damad Ferid Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, İstanbul, 1993
- Mango, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004
- Mevlânâzade Rifat, *İttihat Terakki İktidarı ve Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, Yedi İklim Yayınları, İstanbul 1993
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele*, C. 1 Ankara 1985
- Öztüre, Avni, *Nikomedia İzmit Tarihi*, İstanbul, 1969
- Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (Çev. Orhan Azizoğlu), İkinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 2. Cilt *Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984
- Sofuoğlu, Adnan, "Damad Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuva-yı Seferiye Adıyla Yeni Bir Askeri Birlik Oluşturma Çabası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 18, Sayı: 52, Mart 2002
- Sofuoğlu, Adnan, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30 (2002).
- Sofuoğlu, Adnan, "Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'la İrtibat Kesme Kararı Karşısında Eskişehir Mutasarrıflığı'nın Tutumu," *Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 416 (1997).
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006
- Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu*, Ankara, 1994
- Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Ankara 1973
- Soysal, İlhami, *150'likler*, İstanbul 1988
- Şamsutdinov, A. M., *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, (Çev. Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.1, Ankara, 1973
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. 2, Ankara 1975
- Takvim-i Vakayı*, 24 Nisan 1920, No: 3835
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1 Ankara 1973
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.4, Ankara, 1985
- TBBM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 1, Ankara, 1958
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998

- Teveoğlu, Fethi, "Atatürk-İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15 (1989).
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2 İstanbul 1986
- Türk İstiklâl Harbi*, C.1, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1962
- Türk İstiklâl Harbi*, C.2, Kısım 2, Ankara, 1965
- Türk İstiklâl Harbi*, C. 2, Kısım 4, Ankara, 1974
- Türk İstiklâl Harbi*, C. 6, Ankara, 1964
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1984
- Türkgeldi, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948
- Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945

Milli Mücadele’de Yunan Ordusunun İzmit Katliamı (1921)

Çağla D. TAĞMAT *

Giriş

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren Mondros Mütarekesi, içerdiği ağır hükümler bakımından, yenilginin ağır bir bedeli olacağını göstermiştir. Mütareke maddelerine genel anlamda bakıldığında, İngiltere, Fransa ve İtalya’nın Osmanlı topraklarını işgal etme hakkı elde ettiklerini söylemek mümkündür. Mütareke’den hemen sonra İngilizler hızlı bir şekilde harekete geçerek pek çok yerle birlikte 14 Kasım 1918’de İzmit’i de işgal etmiştir.¹ İzmit, İtilaf Devletleri açısından büyük önem taşıyordu. Çünkü Marmara sahillerini kontrol altında tutmak ve Boğazları himaye etmenin kilit noktası Kocaeli yarımadasından geçmekteydi.²

Konuya Yunanistan açısından bir parantez açıldığında ise Mondros Mütarekesi’nde Yunanistan’a dair bir madde bulunmaması, Yunanistan’ı Anadolu’da toprak elde etmek için yeni diplomatik görüşmelere iten öncelikli neden olmuştur. Böylelikle Birinci Dünya Savaşı’nda yenilen devletlerle imzalanacak barış antlaşmalarının hazırlandığı 1919 Paris Barış Konferansı’nda Yunanistan, Başbakan Eleftherios Venizelos tarafından temsil edilmiş ve Venizelos Anadolu’dan taleplerini bu konferansta yüksek sesle dile getirmiştir.³

Venizelos’un Paris Barış Konferansı’nda yarattığı imaj, İtilaf Devletleri temsilcileri üzerinde olumlu bir etki yaratmış ve Yunanistan’ın İzmir’e asker çıkarma kararı bu konferansta alınmıştır. Yunanistan’ın 15 Mayıs 1919’da İzmir’e asker çıkarması,⁴ Anadolu’daki Yunan işgalinin ilk adımı olurken, Yunan ordusu İzmir noktasından Ege Bölgesi ve Marmara’ya yayılma fırsatı bulmuştur. İzmir her ne kadar Yunanlar için tarihsel ve coğrafi olarak önemli bir bölge olsa da 1919’da başlayan ve 1920’de hızlanan Yunan harekâtıyla, Yunan kuvvetleri daha iç bölgelere ve hatta kuzeye doğru ilerleme olanağı elde etmiş, hedeflerinin yalnızca İzmir olmadığını, daha fazlasını elde etmek istediklerini ortaya koymuşlardır.

Öte yandan 1920 yılı, gerek Ankara’da yaşanan gelişmeler gerekse uluslararası platformda gerçekleşen görüşmeler bakımından olayların hızla geliştiği bir yıldır. Bu yılda Misak-ı Milli’nin ilanı, İstanbul’un İtilaf Devletlerince işgal edilmesi ve TBMM’nin Ankara’da açılması esasında birbirine bağlı zincir halkalarına benzetilebilecek gelişmelerdir. Her olay neredeyse birbirini tetikleyen gelişmeler şeklinde gerçekleşmiş ve aynı yıl Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu Hareketi daha sistematik bir hale getirilmiştir.

Sevr maddelerinin hazırlandığı ancak antlaşmanın resmen imzalanmadığı Haziran 1920’de, Yunan ordusu imzalanacak olan antlaşmanın verdiği güven ve cesaretle İzmir noktasından üç kol halinde Anadolu içlerine doğru harekâta girişmiştir. Aynı tarihlerde ise Venizelos taarruzun nedenlerini Bakanlar Kurulu toplantısında şu sözlerle açıklamıştır: “Ulusal tarihimizin bu önemli ve ciddi sürecinde her türlü durumu göz önüne aldım ve Lloyd George’a yalnızca İngiltere’ye yardım etmeyi değil İzmit’teki cepheye Kemal’in askerleri karşısında tüm Marmara kıyılarını kontrol altına alacağımızı söyledim. Yunanistan’ın, bu girişimi esnasında Müttefiklerden ekonomik anlamda yardım istemediğini de açıkladım.”⁵ Bu sözlerle Venizelos İzmit’e dair hedefini de açıkça ortaya koymuş ve İzmit’in denetim altına alınmasıyla Mustafa Kemal’in prestijinin azalacağını ve barış antlaşmasının Türkler tarafından imzalanacağını garantileyeceğinin altını çizmiştir.⁶ Şu bir gerçek ki İzmit hem

* Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. E-posta: tagmat@ankara.edu.tr

1 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

2 Özel, a.g.e., s. 15.

3 Detaylı bilgi için bkz. Eleutherios Venizelos, *Greece Before The Peace Congress of 1919: A Memorandum Dealing with the Rights of Greece*, American-Hellenic Society, New York 1919.

4 Bilge Umar, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 92-93.

5 Kostas N. Mparpis, *Ethnikos Dihasmos Aitia Enohoi Sinepies*, Erodios, Thessaloniki, 2007, s. 389.

6 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 32.

İngilizler hem de Yunanlar için büyük bir önem taşımaktaydı. Öyle ki bölgenin stratejik konumu ve ulaşım konusunda sahip olduğu olanaklar, Kuvayı Milliye için de aynı derecede önemliydi. Çünkü İstanbul'dan Ankara'ya geçmek isteyenler için en uygun karayolu İzmit-Adapazarı güzergâhı idi.⁷

Diğer yandan, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması ile Yunanistan Mondros'ta elde edemediği olanaklara sahip olmuş ve Paris Barış Konferansı'ndaki çabalarının karşılığını İtilaf Devletlerinden almıştır.

Yunan Ordusunun İzmit'e Girişi Ve İşgali

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yunanistan'ın Anadolu işgali konusunda daha cesur ve hızlı davrandığını söylemek mümkündür. Öyle ki bu durum gözle görünür şekilde İngilizlerce de desteklenmiş ve İngiliz işgali altında bulunan İzmit, fiili olarak⁸ Ekim 1920'de Yunanlar tarafından işgal edilmiştir.⁹ Zaten çok kısa bir süre önce Yunanların Yalova ve Orhangazi'yi işgal etmeleri¹⁰ bu süreci hızlandırmıştır. İzmit, İtilaf kuvvetleri arasında el değiştirmiş ve İngiliz kuvvetlerince adeta Yunanistan'a hibe edilmiştir. Yalnız bu süreci doğrudan Yunanlar açısından değerlendirmek pek doğru bir yaklaşım değildir. İzmit'in Yunanistan'a devredilmesi bu bölgede İngiltere'nin bir tampon kuvvete ihtiyaç duymasından kaynaklanmıştır. Diğer taraftan İzmit Yunanistan'a teslim edilmeden önce İngilizler buradan Karamürsel'e muhacir sevk etmeyi de ihmal etmemiştir. İzmit ve civarında Hıristiyan halk adeta bir yerden başka yere gönderilerek, bazı bölgelerdeki Hıristiyan nüfusunun sayısı yüksek gösterilmeye çalışılmıştır. Öte yandan bu muhacirlerin aktardıklarına göre İzmit, henüz Yunan işgaline uğramadan önce Ermeniler tarafından yağmalanmaya başlamıştı bile.¹¹

İzmit'te Yunan kuvvetlerinin XI. Tümen (Manisa Tümeni) ile varlık göstermeye başlaması, kısa sürede bölgede hem demografik hem de sosyal bazı deformasyonlara neden olmuştur. Yunanların, Anadolu'da işgal ettikleri pek çok bölgede nüfus yapısıyla oynama şeklindeki girişimleri İzmit'te de görülmüştür. Özellikle işgalden çok kısa bir süre sonra İzmit'te yaşamakta olan Rumların sayısını fazla göstermeye yönelik, buraya başka bölgeden tekneci ve küfeci Rumları ve Yunan sivilleri sevk etmeleri,¹² buna ek olarak Ermeniler ile Türk ordusu ve halkı aleyhine işbirliğine girişmeleri, İzmit'te Yunan işgali döneminde yaşanacak olumsuz olayların adeta habercisi olmuştur. Yine aynı dönemde yani 1920 yılının ortalarında İngilizler, bölge Rumları ve Yunan askerleri ile birlikte İzmit'in köylerini yağmalayıp halka çeşitli işkenceler yaparak geri çekilmişlerdir.¹³

Şunu belirtmek yerinde olacaktır ki, İzmit'in Yunanlara devredilmesi tamamen İngiliz çıkarlarıyla örtüşen bir durumdur. Bu yüzden Yunanların İzmit'i işgalini coğrafi ve stratejik anlamda değerlendirmek gerekmektedir. Yunan Ordusunun İzmit'i İngilizlerden devralarak işgal etmesindeki öncelikli neden kuzeyden Bursa, Doğudan ise İstanbul'a karşı İngiliz bölgesini güvenlik altına almaktır. Böylelikle aslında İzmit'te yer alan XI. Yunan Tümeni, denizden Yunan donanmasının da verdiği destekle bölgedeki Rum nüfusun ve askeri kuvvetlerinin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Diğer yandan İzmit körfezindeki Yunan gemileri de Kemalistler için İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen yardımları engellemeye ve denetimini yapmaya çalışmıştır.¹⁴

Yunanların İzmit'te işgalci güç olarak bulunduğu 1920 ve 1921 yıllarında, savaşın yönetiminde bir bozukluk olduğu konusunda pek çok araştırmacı hem fikirdir. Anadolu'ya daha fazla asker aktarmak isteyen Yunanların hem kendi kaynaklarını zorladığı hem de askere alınanların gerekli niteliklere sahip olmaması dikkat çekici bir husus haline gelmeye başlamıştır.¹⁵ Bu durum da işgal sürecinde pek çok olumsuzluğun yaşanmasına neden olmuş ve İzmit'te güvenlik ve düzen tehlike ve tehdit altına girmiştir.

Aynı zamanda Yunan işgal döneminde Saman Dağ Yarımadası Yunan ablukası altına alınmış ve içinde Averof Zırhlısının da bulunduğu torpidolar İzmit ve çevresini ateşe tutmuşlardı.¹⁶ Diğer yandan Yunan işgali, İzmit'teki sosyal yaşamı da etkilemiş etrafı tel örgülerle çevrilmiş olan ve halkın yiyecek ekme bulamadığı şehirde Yunanlar sabahlara kadar eğlenceler düzenlemiştir.¹⁷

7 Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 17.

8 Yunan kuvvetlerinin İzmit'e girişi konusunda bir noktayı aydınlatmak gerekmektedir. XI. Yunan Tümeni İzmit'e 28 Eylül 1920'de girmiştir. Ancak fiili Yunan işgali 27 Ekim 1920'de başlamıştır. Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 178.

9 İzmit'in Yunan kontrolüne verilmesinde bölgede Kuvayı Milliye'nin etkili faaliyetleri rol oynamıştır. Bu durum ile baş etmekte zorlanan İngilizler Yunan kuvvetlerini adeta tampon olarak kullanma yolunu seçmiştir. Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 177.

10 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji) TBMM'den Sakarya Savaşı'na*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 200-203.

11 Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K24 G72 B72.

12 Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 179-180.

13 Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K28 G45 B45.

14 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 388.

15 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü, Ayraç*, Yayınları, Ankara, 2002, s. 303.

16 Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 183.

17 Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 23-24.

Yunan Ordusunun İzmit'ten Çekilişi ve Katliam

Meşru savaş ve vahşet hareketlerini birbirinden ayıran bir çizgi vardır.¹⁸ Bu çizgi, Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal sürecinde sıklıkla ortadan kalkmış ve pek çok işgal bölgesinde sivil halka yönelik vahşet, yağma ve zulüm gibi eylemler ön plana çıkmıştır. İzmit'in Yunan işgaline girdiği dönem boyunca Yunanlar tarafından gerçekleştirilen tüm eylemleri aynı potada ele almak pek doğru bir yaklaşım değildir. Zira bu süreç üç farklı yöntemle devam ettirilmiştir: Yunan ordusunun sistematik işgal faaliyeti, çeteler tarafından sistematik olmayan sivil halka yapılan baskı ve zulüm ve son olarak Yunan ordusuna mensup askerlerin meşru savaşa ters yıkıcı eylemleri...

İzmit'in Yunan işgali altında olduğu yaklaşık bir yıllık sürede, bölgeyi denetim altında tutan XI. Yunan Tümeni işgal durumunu uygularken, Rum, Çerkez ve Ermenilerden oluşan çeteler de sivil halk üzerinde baskı kurmaya başlamış, ev ve dükkânları için büyük bir tehdit teşkil etmiştir.

XI. Yunan Tümeni İzmit'ten çekilmeden önce başlayan ve sivil halkı hedef alan vahşet, özellikle 1921 yılının başında daha da şiddetlenmiştir. Bu olaylar öyle bir boyuta gelmiştir ki 1921 yılının Mart ve Nisan aylarında İtilaf Devletleri bir komisyon kurarak Yalova, Gemlik ve İzmit'te Müslüman köylerinin yakılması ve boşaltılması konusunda soruşturma yapmak amacıyla bölgeye ulaşmaya karar vermişlerdir.¹⁹

Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonunun bu kararı aldığı dönemde ise yalnızca Gemlik ve Yalova'da değil İzmit'te de vahşet devam etmekteydi. Nisan 1921'de İzmit'te, Yunan askerleri ve sivil Rumlar, biri kadın ve on üçü erkek toplamda on dört Müslümanı birbirlerine bağlayarak katletmişlerdir.²⁰

Alınan karar doğrultusunda Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu üyeleri 12 Mayıs 1921'de İstanbul'dan ayrılmış ve akşam saatlerinde Gemlik'e ulaşmışlardır. Raporunda yer alan bilgilere göre içinde İzmit'in de bulunduğu Gemlik, Yalova gibi bölgelerde, Türkler üzerinde bir baskı olduğu tespit edilmiş ve bu bölgelerden sorumlu Yunan askerî kuvvetleri de bölgede düzenin sağlanması için yetersiz olduklarını hatta bir şey yapmadıklarını itiraf etmişlerdir.²¹ Yunan işgal kuvvetlerinin bölgede düzeni sağlamadaki yetersizliği ya da ihmali de doğal olarak çete faaliyetlerine zemin hazırlamış ve bölgede pek çok yağma, talan ve vahşetin gerçekleşmesine neden olmuştur. Öte yandan yine raporda belirtildiğine göre, Yunanların zulmünden kaçan ve hayatta kalabilen Müslüman erkek nüfus da Kuvayı Milliye'ye katılmıştır.²² Bu durum ise zulme uğrayan ya da ailelerini kaybeden Türklerin direnç göstermesi olarak yorumlanabilir. Hayatta kalan Müslümanların bir diğer kısmının ise korku içinde olduklarının ve Müttefikler tarafından koruma altına alınmayı beklediklerinin belirtildiği raporda, İzmit'te yaşayan Rumların başka bölgelere gönderilmesi gerektiği de yer almıştır.²³

Kızılhaç temsilcisi M. Gehri, Yalova'nın Kapaklı köyünde yaşanan olayları bizzat soruşturma ve inceleme fırsatı bulmuştur. Yıkıntılar arasından dumanların yükseldiğini ve hayatta kalanların kaçtığını belirten Gehri, karşılaşılan sekiz ölüden 4'ünün kadın ve hayatta kalanların verdikleri ifadeye göre olayları gerçekleştirenlerin Yunan askerleri olduğu bilgisine ulaşmıştır. Yunan Komutanlığı tarafından gönderilen Kurmay subayın olanları yalanlaması ve kabul etmemesi akabinde, orada bulunan küçük bir kıza konu hakkında sorular sorulmuş ve küçük kız kesin ve sakin bir şekilde katillerin Yunan askerleri olduğunu söylemiştir.²⁴

Benzer bir olay da bir Yunan Teğmen tarafından itiraf edilmiştir. Gemlik'te Kumla İskelesinde dört silahlı Türk'ü tutuklayan Teğmen onları öldürmüş, kendisine neden öldürdüğü sorulduğunda ise "Çünkü öyle istedim"²⁵ şeklinde cevap vermiştir.²⁶

Öte yandan özellikle İzmit'te Yunan Tümeninin geri çekilişi öncesinde yaşanan olumsuzlukları yalnızca Yunan askerler ya da Rum çeteler ile ilişkilendirmek yetersizdir. Öyle ki aktarılanlara göre Yunanlara destek amacıyla Çerkezlerin oluşturduğu çeteler de burada hem Müslüman halka hem de onların mal varlıklarına ciddi zayıf vermiştir.²⁷ 23 Haziran'da Ermeni ve Abaza çeteler İzmit'in Başçeşme Mahallesi'nde on sekiz kişiyi öldürmüş, olaylar daha sonraki günlerde de artarak devam etmiştir. Fransız Yetkililer bu vahşet olaylarını engellemeye çalıştırlarsa da Yunanlar iki yüzden fazla ev ve dükkânı yakmışlardır.²⁸

Yunan Ordusunun genel taarruzda kullanmayı planladığı XI. Tümen, İzmit'ten 24 Haziran 1921'de ayrılmıştır. XI. Yunan Tümeninin İzmit'ten çekilişi aslında görece olarak beklenmedik bir durumdur. Zira bu durum Yunan

¹⁸ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 316.

¹⁹ Smith, *Yunan Düşü.*, s.303.

²⁰ (Yayına Hazırlayan Mustafa Turan, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım), *Türkiye'de Yunan Fecayii*, Berikan Yayınları, Ankara, 2003, s. 79.

²¹ *Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in The Ismid Peninsula*, London, 1921, s. 9.

²² *Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in The Ismid Peninsula*, s. 10.

²³ *Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in The Ismid Peninsula*, s. 10.

²⁴ Smith, *Yunan Düşü.*, s. 304.

²⁵ Benzer bir bilgi başka bir kaynaktan "çünkü bu bana zevk verdi" sözleriyle aktarılmaktadır. Bkz. Giles Milton, *Paradise Lost: The Destruction of Islam's City of Tolerance*, Hodder&Stoughton, UK, 2008.

²⁶ Smith, *Yunan Düşü.*, s. 305.

²⁷ *Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in The Ismid Peninsula*, s. 11.

²⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 84.

gazetelerine de yansımıştır. Konuyu satırlarına taşıyan Embros (İleri) gazetesi, İzmir'in Kemalistler tarafından işgal edilmediğinin altını çizirken, Yunan tümeninin bölgeden ayrılmasının nedenini, tamamen "askerî nedenler" olarak okuyucularına aktarmıştır.²⁹ Benzer bilgiler Mihail Rodas'ın anılarında da yer almıştır. Rodas, Haziran ayında bir duyuru yapıldığını, İzmir bölgesindeki askeri kuvvetlerin askeri nedenlerden dolayı bölgeden çekildiğini aktarmıştır. "Düşmanın hiçbir tahriki olmadan tüm göçmenlerin tahliyesi sağlandı" diyen Rodas, Kladas komutasındaki XI. Tümenin İzmir'ten çekildikten sonra kuzeye doğru ilerlediğini ifade etmiş, bu çekilmenin İngiltere'de, İstanbul ve Boğazlar konusunda korku ve İzmir'in boşaltılması ile Kemalistlere İstanbul yolunun açıldığı şeklinde bir algı yarattığını ifade etmiştir.³⁰

İzmir, İngilizler için adeta İstanbul'un giriş kapısıdır. Bir yandan İstanbul'a olan yakınlığından dolayı serbest bölgenin güvencesini oluştururken, diğer yandan ise Yunanlar açısından Marmara Denizi ve Mudanya Demiryolundan güneydoğuya uzanarak Bursa'dan geçen ve Eskişehir'e ulaşan Yunan ileri hareketinin önemli bir kanadını oluşturmuştur.³¹ İşte bu nedenlerden dolayı Yunanların İzmir'ten çekilmesi konusunda Yunan ve İngiliz fikirleri farklılık göstermektedir. Çünkü her iki devlet için İzmir büyük öneme sahip olsa da İngilizler İzmir'e İstanbul'un güvenliği için gerek duyarken, Yunanlar ise bölgeyi, askeri kuvvetlerinin Anadolu içlerine kolaylıkla ilerlemesi için bir sıçrama noktası olarak değerlendirmişlerdir.

Ancak şunu söylemek gerek ki Yunan kuvvetlerinin İzmir'ten çekilme nedeni konusunda Yunan araştırmacılar arasında da bir fikir birliği yoktur. Yunan araştırmacı Kostas Hatziantoniou, 1921 yılında Yunanlar için Anadolu'da her şey yolunda giderken (!) ve kendilerini askeri anlamda üstün hissettikleri bir dönemde, birden "kötü alamet" in ortaya çıktığından bahsetmektedir. Bunlardan ilki Uşak'ta 28 Mayıs 1921'de XIII. Tümeinde, siperde bir mermi patlaması sonucu Binbaşı Ioannidis ve 4 askerin hayatını kaybetmesi ve çok sayıda askerî personelin ağır yaralanmasıdır. Hatziantoniou'nun kötü alamet olarak nitelediği ikinci olay ise Haziran ayı başında "İzmir'te yaşanan yenilgidir". Her ne kadar dönemin Yunan basını herhangi bir yenilgi ya da çatışmadan bahsetmemişse de, Yunan araştırmacının aktardıkları, İngilizlerin idaresi altında İzmir'teki tümenin Bursa'ya intikal etmesi kararının alındığı yönündedir. Böylelikle bölgedeki İngiliz ve Yunan beraberliğinin bozulması sonucu bölgenin Türk kontrolüne geçtiği şeklinde bir görüş belirtilmiştir.³²

Diğer taraftan Yunan Athinaiki gazetesi, Anadolu'da (Küçük Asya) oldukça önemli destekleyici bir konumda olan XI. Tümenin genel taarruz için geri çekildiğini satırlarına taşımıştır.³³ Ethnos (Ulus) gazetesi de Yunan Tümeninin İzmir'ten çekilişini, Müttefiklerin savunmasız bırakılması olarak yorumlayan İngiliz kamuoyunun görüşlerine yer vermiştir. O anda İstanbul'a yönelik bir Türk tehlikesinin olmadığını belirten gazete, üstü kapalı da olsa İzmir'in boşaltılmasının İstanbul için bir tehlike arz etmediği yönündeki görüşünü ortaya koymuştur. Ayrıca aynı Yunan gazetesi İngilizlerin İzmir'in durumunu "olumsuz/karanlık" olarak nitelediğine de yer vermiştir.³⁴

Yunanların İzmir'ten çekilmesine yönelik Fransız kamuoyunun bakış açısı da İngilizlerinkine benzerdir. Fransız Jurnal gazetesi, Yunanların İzmir'in güvenliğini "savsakladıkları" ve İngilizleri, yardım için zorladıkları gibi haberleri satırlarına taşımıştır.³⁵

Yunan Ethnos gazetesi İngiliz Avam Kamarası'nda yapılan açıklamayı aynen satırlarına taşırken, bu alıntı içinde Yunan askerlerinin İzmir'i boşaltması esnasında çıkan yangına da değinmiştir. Doğrudan alıntı yapılan haberde, İzmir'te bir yangın çıktığı ve Rumların yangından dolayı panik halinde İstanbul'a doğru kaçtıkları bilgisine yer verilmiştir.³⁶ The Northern Advocate (Yeni Zelanda) gazetesinin aktardığına göre ise bölgede çıkan yangından dolayı katliamlar olmasından korkulduğu ancak Müttefiklerin önlemler aldığı belirtilmiştir.³⁷

XI. Yunan Tümeninin İzmir'i terk etmesinden hemen sonra çıkan yangın konusuna değinen bir başka gazete de The Times olmuştur. Ancak bunun öncesinde The Times'ın Yunanların İzmir'ten çekilme nedenlerine dair verdiği haber incelendiğinde bu geri çekilişin Adapazarı'nda Yunanların yaşadığı yenilgiye bağlanmış olması dikkat çekmektedir. Bu yenilgiden dolayı Yunanların İzmir'ten geri çekilmeye karar verdiği aktarılmıştır.³⁸ 1 Temmuz 1921 tarihli habere göre The Times, İzmir'e 200 kişilik Kemalist kuvvetin girdiğini belirtmiş ve Yunan tümeninin çekilişinden hemen sonra bir kundaklama olayının yaşandığını, çıkan yangından ötürü de Yunanlar ve Türklerin birbirini suçladıklarını satırlarına taşımıştır.³⁹ The Times, Yunan kuvvetlerinin denizden İzmir körfezinin güneyine doğru çekildiği bilgisini de paylaşmıştır. Yunan basını ise İzmir Yangını ve bu yangın esnasında hayatını kaybeden Türklerden hiç bahsetmezken bu olaya, İngiliz araştırmacı ve tarihçi Arnold Joseph Toynbee şahit olmuş ve açıklık kazandırmıştır.

29 Embros, 17 Haziran 1921.

30 Mihail Rodas, *İ Ellada stin Mikran Asia 1918-1922*, Athina, s. 226.

31 Smith, *Yunan Düşü*, s. 304.

32 Kostas Hatziantoniou, *Mikra Asia O Apeletherotikos Agonas 1919-1922*, Iolkos, Athina, 2004, s. 218.

33 Athinaiki, 17 Haziran 1921.

34 Ethnos, 18 Haziran 1921.

35 Embros, 19 Haziran 1921.

36 Ethnos, 18 Haziran 1921.

37 The Northern Advocate, 1 Temmuz 1921.

38 The Times, 28 Haziran 1921.

39 The Times, 1 Temmuz 1921

Yunan ordusunun İzmit’ten çekilişi esnasında bölgede bulunan Toynbee şahit olduğu olayları “*insanlık dışı*” olarak tanımlarken, vahşet hareketlerinin yalnızca Yunanların geri çekilişinde değil daha öncesinde başladığını belirtmiş ve yukarıda verilen bilgileri doğrulamıştır.⁴⁰

Diğer yandan Haziran 1921 tarihinde yaşananlar, yalnızca Yunan Ordusu değil paralı askerler ve Rum çetelerinin de desteğiyle gerçekleşmiştir. Arnold Toynbee, şahitlik ettiği olayı şu şekilde satırlara taşımıştır: “*29 Haziran 1921 tarihinde üniformalı Yunan askerlerinin herhangi bir provokasyon olmaksızın İzmit Körfezi’nin güney sahili boyunca kundaklama eylemlerine giriştiklerine karımla birlikte bizzat şahit olduk...*”⁴¹ Gözlerinin önünde sahilden dumanların yükseldiğini belirten Toynbee, yakın mesafeden Yunan askerlerinin, evleri nasıl ateşe verdiklerini çıplak gözle gördüklerini aktarmıştır.⁴²

Ahşap iskelelere bağlı teknelerin bile alev aldığı ifade eden Toynbee, yangının hızla yayıldığını kaydetmiştir. Andreas Melas adlı bir Yunan asker ile görüşme fırsatı bulduğunu belirten Toynbee, çetelerle⁴³ işbirliği yaptıklarını itiraf eden askerinin köylere girdiklerinde buraları alevler içinde bulduklarını söylediğini ifade etmiştir. Toynbee, tepitin doğru olduğunu ancak yangının konvoyun başında bulunan Yunanlar tarafından çıkarıldığını kendi gözleriyle gördüğünü de raporları arasına eklemiştir.⁴⁴

Öte yandan Yunanlar çekilmeden önce şehri yakacaklarını söylemişler ve bu yangın esnasında Fransız Yüzbaşı Delor, halkı bu vahşetten kurtarmak için dört bin kişiyi Fransız mektebine ve rahiplerin evlerine toplamıştır. Ayrıca bu yangından yalnızca Müslümanlar da etkilenmemiştir. Musevi evleri de ateşe verilmiş, Fransız askerler yangını söndürmek için çabalarken Yunanların silahlı engeliyle karşılaşmışlardır.⁴⁵

Yunan ordusu İzmit’ten çekilirken arkasında bir katliam manzarası bırakmıştır. Müslümanların dükkânları sistematik olarak yağmalanırken, Hıristiyanların dükkânları ise haç işareti çizilerek adeta korunmuştur. Konu ile ilgili bazı araştırmacıların yargıları mezalim yoluyla bölgenin demografik yapısıyla oynanması yönünde olmuştur.⁴⁶

Öte yandan Toynbee, herhangi bir provokasyon olmaksızın Yunan askerlerinin böyle bir kundaklama olayını gerçekleştirdiğini belirtirken, alevlerin Ereğli ve Karamürsel’den de yükseldiğini gördüklerini eklemiştir.⁴⁷ Anadolu Ajansı’nın resmi tebliğinde de “*Canavarlar şehri terk etmeden üç yüz kardeşimizi şehit etmişlerdir Müslüman dükkânları yakılmıştır*” ifadelerine yer verilmiştir.⁴⁸ Gerçekten de şahitlikler ışığında, Yunan askerinin İzmit’ten çekilirken çıkardığı yangında üç yüz Müslüman hayatını kaybetmiştir.⁴⁹

Yunan askerlerin kundaklama eylemleri yalnızca İzmit ile de sınırlı kalmamıştır. Geçtikleri her yere zarar vermişler, sahil boyunca geride gaz tüpleri ve patlayıcılar bırakarak sonra da donanma ateşiyle patlamalarını sağlamışlardır.⁵⁰

İzmit’teki Yunan geri çekilişinin ardından çıkan yangına ek olarak deniz kıyısı da Yunanların giderken götürmek istediği büyük baş hayvanların derileri ve kanlarıyla kaplanırken, camiler yağma edilmiş ve yangından şehirde yaşayan hayvanlar da nasibini almıştır. Yunanların gidişi ardından henüz kapatılmış olduğu anlaşılan mezarlıklardan ise kurşuna dizilerek öldürülmüş Müslümanların yeni gömülmüş naaşları çıkmıştır.⁵¹

İzmit’te yaşananlar konusunda bölgedeki Fransız askerlerinin tepkisiz kalmadığı gibi Fransız General Charpy’nin yaveri de İzmit fecayitinden dolayı Fransızların insaniyet namına üzüntü hissetmekte olduğunu belirtmiştir.⁵² Ayrıca Fransız General Charpy’nin yaveri İzmit Katliamını anlatan 27 Haziran 1921 tarihli bir yazı da kaleme almıştır. İzmit rıhtımına yüzlerce muhacirin serbest kalmaları için toplandığının belirtildiği yazıda, aynı zamanda şehrin talan edildiği ve Ahali-i İslama fenalıklar yapılmaya başlandığı da ifade edilmiştir. Anzavur destekçisi Çerkez çetelerin de bu vahşette rol oynadığının vurgulandığı yazıda, konuyla ilgili bir rapor aldıkları, diğer raporları da beklemekte oldukları ve konuyla alakadar olacakları yazılmıştır. Aynı yazıda İngilizlere yönelik bir eleştiri de yer almıştır. İngilizlerin yüz binlerce mazlumun kanını emen Düvel-i Müttefiklerine ve çetelere alet olduğu başka bir deyişle çeşitli facialara göz yumduğunun altı çizilmiştir.⁵³

İzmit’te yaşanan olaylar karşısında bölgede zulüm gören Müslüman halka yönelik yardımlar da gecikmemiştir. İzmit’teki yangın duyulur duyulmaz daha büyük bir facianın önüne geçmek amacıyla Kızılırmak,

40 Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, s. 335.

41 Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, s. 349.

42 Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, s. 350.

43 Yirmi ile otuz arası Çerkez Çeteden bahsedilmiştir.

44 Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, s. 351

45 Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 211.

46 Bkz. Milton, *Paradise Lost: The Destruction of Islam’s City of Tolerance*, Hodder&Stoughton, UK, 2008.

47 Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, s. 350.

48 Cihat Yıldırım, “Mütareke Döneminde İzmit ve Havalisindeki Hadiselerin Yeni Adana Gazetesindeki Yansımaları”, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu II*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016, s. 1423.

49 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III. TBMM’den Sakarya Savaşı’na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 587.

50 Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 217.

51 Smith, *Yunan Düşü.*, s. 306.

52 Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K51 G108 B108.

53 Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K55 G30 B30.

Nimet, Giresun, Galata, Gayret ve İnebolu Vapurları bölgeye gönderilmiş ve hayatta kalanların tahliyesi sağlanmıştır.⁵⁴

27 Haziran 1921'de Yunanların İzmit'ten çekilmesiyle birlikte 28 Haziran sabahı Sakarya Bölge Komutanlığı emrindeki bir süvari birliği İzmit'e girmiş ve şehir Yunan işgalinden kurtarılmıştır.⁵⁵ 1 Temmuz 1921 tarihinde The Times gazetesinin bildirdiğine göre İzmit, Kemalistlerin kontrolü altına girmiştir.⁵⁶

Milli Mücadele döneminin başından itibaren Yunan ordusuna çeşitli Rum cemiyetleri ve Müttefik Devletler aracılığıyla açıktan destek veren İstanbul Fener Rum Patrikhanesi ise İzmit konusundaki faaliyetlerine son vermemiştir. Eylül 1921'de Hıristiyan kadınların Müslüman kisvesi altında İzmit'e gönderilmesini sağlayan Patrikhane,⁵⁷ bölgedeki casusluk faaliyetlerine devam etmiştir.

Sonuç

1918 yılı sonunda İzmit'te İngiliz işgaliyle başlayan ve 1920 yılında Yunan işgaliyle devam eden dönemde bu bölgede, sivil halka yönelik psikolojik ve fiziki pek çok şiddet olayı gerçekleşmiştir.

Yunanların İzmit'ten geri çekilişini konu alan Yunan, İngiliz ve Fransız kaynaklarında ise bu geri çekilmenin nedeni konusunda farklı gerekçeler öne sürülmüştür. Yunan gazeteler ağırlıklı olarak sonraki taarruz hareketine hazırlık amacıyla İzmit'in boşaltıldığını kaydederken, bazı Yunan araştırma eserleri de geri çekilmenin nedenini yenilgi olarak satırlarına taşımıştır. Diğer taraftan İngiliz ve Fransız gazeteleri de Yunan geri çekilişine mesafeli ve tepkili yaklaşmışlardır. Yunan geri çekilişinin İstanbul ve Boğazları tehlikeye sokacağı şeklindeki fikirlerin ağırlıkta olduğu bu görüşlerden, İzmit'in boşaltılmasının bir güvensizlik ortamı yarattığı şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür.

Öte yandan Yunan ordusunun çekilirken İzmit'te çıkardığı yangın konusunda da Yunan tarafının bu olayı görmezden geldiği söylenebilir. Benzer bir çizgi takip eden İngiliz kaynaklarına ek olarak Fransızların konuya yaklaşımı ise daha realisttir. Öyle ki Arnold Toynbee'nin bizzat şahit olduğu bu kundaklama ve yangın esnasında, Müslüman halka yardım etmeye çalışan Fransız kuvvetlerine ek olarak, olay sonrasında da Fransız General Charpy'nin yaverinin olayı kaleme alması ve yaklaşımı, belki de Müttefikler penceresinden bakıldığında, olayın kabul edilmesi anlamında elde edilen en önemli veridir.

İşgal süreci ve sonrasında işgalci güçlerin eylemleri sistematik işgal ve sistematik olmayan çete faaliyetleri şeklinde tasnif edildiğinde, İzmit'te yaşanan yangın ve katliamın, bizzat Yunan ordusu tarafından çıkarılması nedeniyle meşru savaş ilkelerine tamamen ters bir eylem olduğu söylenebilir. Ayrıca Yunan ordusunun çetelerle işbirliği yaparak giriştiği bu eylem sonunda üç yüz Müslüman hayatını kaybetmiş pek çok Musevi'nin evi de zarar görmüştür.

54 Serpil Sürmeli, "İzmit Körfezi Depresyonunda Büyük Yunan Yıkımı ve Samanlıdağ Muhacereti", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, (Editörler: Haluk Selvi, Bilal Çelik, İbrahim Şirin, Ali Yeşildal), Kocaeli, 2017, s. 2281.

55 Özel, *Milli Mücadelede İzmit...*, s. 212.

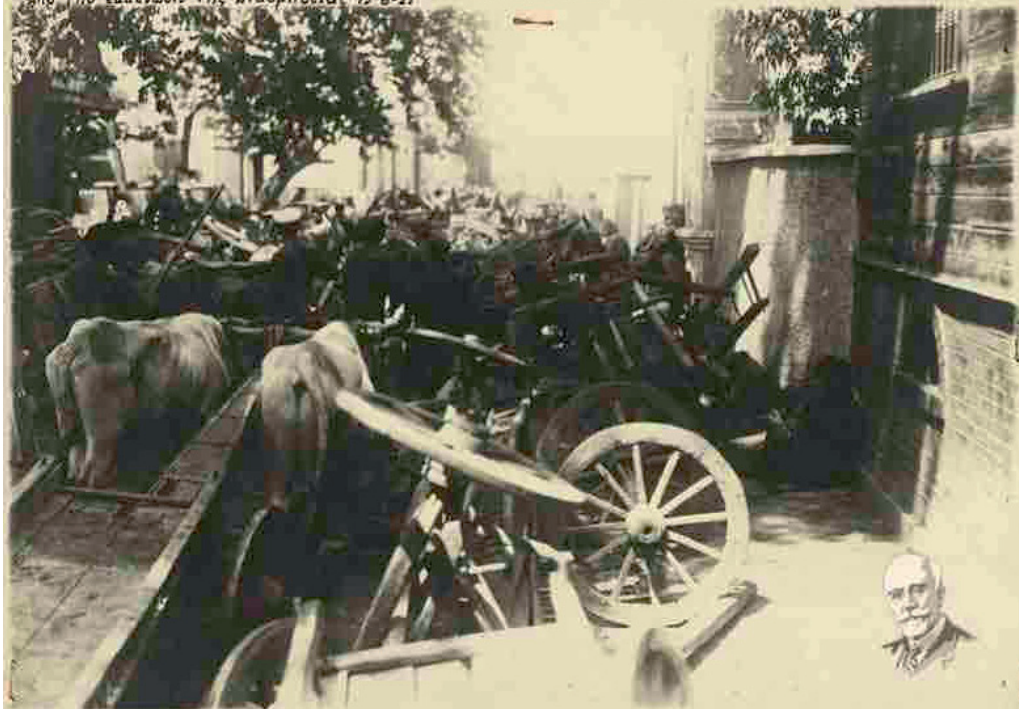
56 *The Times*, 1 Temmuz 1921.

57 *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K55 G81 B81*.

EKLER

EK- I

Benaki Müzesi Venizelos Arşivi, 204.01.053 (Yunanların İzmit'ten çekilişi)

EK-II

Benaki Müzesi Venizelos Arşivi, 204.01.014 (Yunanların İzmit'ten çekilişi)

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K51 G108 B108.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K55 G81 B81.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K55 G30 B30.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi TİTE, K24 G72 B72.

Benaki Müzesi Venizelos Arşivi, 204.01.053.

Benaki Müzesi Venizelos Arşivi, 204.01.014.

Resmi Yayınlar

Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in the Ismid Peninsula, London, 1921.

Sürelî Yayınlar

Athinaiki

Embros

Ethnos,

The Northern Advocate

The Times

Araştırma Eserleri

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Hatziantoniou, Kostas, *Mikra Asia O Apeletherotikos Agonas 1919-1922*, Iolkos, Athina, 2004.

Milton, Giles, *Paradise Lost: The Destruction of Islam's City of Tolerance*, Hodder&Stoughton, UK, 2008.

Mparpis, Kostas N., *Ethnikos Dhasmos Aitia Enohoi Sinepies*, Erodios, Thessaloniki, 2007.

Özel, Sabahattin, *Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

Rodas, Mihail, *i Ellada stin Mikran Asia 1918-1922*, Athina.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji) TBMM'den Sakarya Savaşı'na*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966.

Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.

Sürmeli, Serpil, "İzmit Körfezi Depresyonunda Büyük Yunan Yıkımı ve Samanlıdağ Muhacereti", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III.*, (Editörler: Haluk Selvi, Bilal Çelik, İbrahim Şirin, Ali Yeşildal), Kocaeli, 2017.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

Toynbee, Arnold Joseph, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

Turan, Mustafa, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım (Yayına Hazırlayanlar), *Türkiye'de Yunan Fecayii*, Berikan Yayınları, Ankara, 2003.

Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Venizelos, Eleutherios, *Greece Before The Peace Congress of 1919: A Memorandum Dealing with the Rights of Greece*, American-Hellenic Society, New York, 1919.

Yıldırım, Cihat, "Mütareke Döneminde İzmit ve Havalisindeki Hadiselerin Yeni Adana Gazetesindeki Yansımaları", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Sempozyumu II.*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016.

Mudanya Mütarekesi ve Tarafsız Bölgeler Sorunu (Kocaeli ve Çanakkale Bölgeleri)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA *

I. Giriş

1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin müttefikleri Rusya'ya deniz yoluyla yardım etmek istemesi, Boğazları ön plana çıkardı.¹ Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Boğazların egemenliği fiilen Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış ve bütünüyle İtilaf Devletleri'nin eline geçmişti. Harbin sonunda imza edilen Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) boğazlar rejimini temelinden değiştirdi. Antlaşmaya göre;

a) Gerek savaş ve gerekse barış zamanlarında bütün devletlere ait her nevi ticaret ve savaş gemileri ve uçakları boğazlardan serbestçe geçme hakkına sahip olacaktı (md. 37).

b) Boğazlarda ulaşım özgürlüğünü sağlamak için bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktı. Komisyonun yetkisi Boğazları ve 3 mil açıklarını kapsayacaktı. Bu yetki gerektiğinde kıyı üzerinde de kullanılabilirdi (md.39).

c) Ayrıca Komisyonunda oylar da eşit değildi. ABD'nin (komisyona katılmak isterse), İngiltere'nin, Fransa'nın, İtalya'nın, Japonya'nın ve Rusya'nın (Milletler Cemiyetine üye olursa) ikişer; Yunanistan'ın, Romanya'nın, Bulgaristan'ın ve Türkiye'nin birer oyu vardı (md. 40).

d) Komisyon üyeleri diplomatik ayrıcalıklardan ve dokunulmazlıklardan yararlandıkları gibi (md.41), Komisyonunda "özel bir bayrağı, özel bir bütçesi ve kendisine özgü bir örgütüyle yerel hükümetten tümüyle bağımsız" bir varlık, yani "devlet içinde devlet" olacaktı (md. 42). Ancak Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde "Boğazlar Komisyonu" "özerk" biçimiyle kalmıştır.

e) Komisyonun yanı sıra, 178. Madde ile silahsızlandırılmış bir boğazlar bölgesi kurulmakta ve bölgenin sınırları madde 179'da tanımlanmaktaydı.

f) Aslında, bu bölgede egemenlik kâğıt üzerinde (Marmara'nın kuzey kıyısında) Yunanistan'a ve (Marmara'nın güney kıyısında) Osmanlı'ya aitti. Ancak bölge askeri amaçlarla yalnızca İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından kullanılabilirdi (md. 178/3). Böylece, (haritadaki kırmızı alandan da görüleceği gibi) İstanbul'u bile içine alan bu Boğazlar bölgesi fiilen İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal bölgesi olmaktadır.

g) Kaderi boğazlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan İstanbul şehri de Sevr antlaşmasında yer aldı. Antlaşmanın 36. maddesine göre, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a sahip olması kabul edilmekle birlikte, Türkiye, İstanbul'da yaşayan azınlıkların her nevi hukukuna riayet etmediği ve antlaşma hükümlerini yerine getirmede İstanbul'un durumu yeniden ele alınabilecekti. Osmanlı hükümeti bu yolda alınacak bütün kararları önceden kabul etmekteydi. Alınacak kararları önceden kabul etmek demek tam anlamıyla boş bir kâğıda imza atmak gibi bir şeydi. Bütün antlaşma boyunca çok sık tekrarlanacak olan bu ifade Sevr'in en önemli özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.²

Görüldüğü gibi Sevr antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Boğazlar ve İstanbul üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. Sevr antlaşmasının diğer maddeleriyle Türkiye'nin bağımsızlığı da zedelenmiştir. Ancak Anadolu hareketinin 3 yılı aşan mücadelesi 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla son bulmuştur. Lozan'dan önce Mudanya'da bir silah bırakışma sözleşmesi imzalanmıştır.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-mail: bkyesilbursa@uludag.edu.tr

1 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt-1 (1920-1945), TTK Yayını, Ankara, 2000, s. 69-70.

2 Soysal, a.g.e., s. 69-70.

2. O günlerin Mudanya'sı nasıl bir yerd?

O yıllarda Mudanya küçük, şirin ama bakımsız ve oldukça harap bir kasabadır. Savaşın tüm acılarına tanık olmuş, büyük bölümü terk edilmiş, etrafını çepeçevre çevreleyen zeytinliklerden ceset kokularının yükseldiği, savaş sonrasının korkunç perişanlığını sergileyen, bitkin ve bıkkın küçük bir kasabadır. Ama yine de daha ilk görüşte, beyaz veya açık mavi boyalı ahşap valıları, kırık dökük iskelesi, kıvrıla kıvrıla Bursa'ya uzanan küçük treni, yemyeşil yamaçları ve delice esen poyraziyla şirin mi şirin bir kıyı kasabasıdır, Mudanya o yıllarda.³ Mesela sonraki yıllarda ünlenecek ve Nobel ödülü alacak olan Amerikalı yazar Ernest Hemingway⁴, Mudanya Mütarekesini yerinde takip etmiş, ama Mudanya'yı ve Türkleri kendi öznel yargılarıyla, oldukça eleştirel, ama hiç de dostça olmayan haksız ve acımasız bir biçimde anlatmıştır.⁵ Ernest Hemingway, 23 Ekim 1922'de *The Toronto Daily Star* gazetesinde yayımlanan makalesinde, o günlerin Mudanya'sını, Türkiye ve Türkleri şöyle anlatmaktadır⁶:

Marmara kıyısındaki sıcak, toz toprak içinde, eciş bücüş yollu ikinci sınıf kıyı kasabası Mudanya'da, Batı ile Doğu karşı karşıya geldiler. İsmet Paşa'yla görüşecek Müttefik generallerini taşıyan İngiliz sancak gemisi *Iron Duke*'ün kül rengi, öldürücü kulelerine rağmen, Batılılar buraya barış dilenmeye geliyordu; yoksa barış istemeye, ya da şartlarını dikte ettirmeye değil... Toplantıdan kimsenin söz etmesine izin verilmese, hiç kimse Batı'nın Doğu'dan barış dilenmeye geldiğini kabul etmese bile, yine de konferansın anlamı değişmeyecekti. Bu görüşmeler, Avrupa'nın Asya üzerindeki egemenliğinin sonunu gösteriyordu. İslam ve Hristiyan dünyaları arasındaki anlaşmazlık, dünya barışını tehdit eden en büyük tehlike halini alacaktır. Rusya, Türkiye üzerinde etkili bir güç olursa (ki bütün belirtiler bunun böyle olacağını göstermektedir)... Karadeniz'i içine alan Boğazları aşırı Akdeniz'e kadar uzanan bir kısaç yaratılacaktır. Karadeniz'le Ege arasındaki Boğazlar, Rusya'nın en büyük tabii çıkış yollarıdır. Doğrusu, Boğazlara egemen bir Rusya ile Rusya'nın egemenliği altında Boğazlara sahip bir Türkiye arasında pek büyük bir fark da yoktur. Bu şartlar altında İngilizler Boğazları kendi kontrolleri altında tutamazlarsa, er geç bu geçidin yüzlerine kapandığını görecekler. O zaman da mutlaka Gelibolu'da yeniden dövüşmemiz gerekecektir.⁷

Ernest Hemingway'in *Toronto Daily Star*'da yayımlanan bu yazısı, kendisinin ve Batı kamuoyunun Türkiye ve Türkler konusunda nasıl olumsuz etkilendiğini ve önyargılı olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

3. Çanakkale Krizi

Türk ordusunun İzmir'in kurtarılmasından sonra kuzeye Çanakkale'ye yönelmesi Çanakkale Krizi denen gerginliğe yol açmıştır.⁸ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 17 Eylül'de 1. ve 2. Ordu birliklerine "tarafsız bölge" diye adlandırılan, ancak Ankara Hükümetince tanınmayan bölgelere doğru ilerleme emri vermiştir. Bu emir üzerine Kocaeli Grubu İzmir'e, 2. Süvari Tümeni de Çanakkale'ye doğru harekete geçmişti.⁹ Türk ordusunun Trakya'ya geçmesinden endişe duyan İngiltere'nin kışkırtmasıyla İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına bir miktar asker çıkardı. İngiltere başbakanı Lloyd George, Türklerin Trakya'ya geçmesi halinde yeni bir savaşa girmekten çekinmeyeceklerini açıkladı.¹⁰

Çatışma olasılığının belirmesi üzerine, İstanbul'daki Fransa Olağanüstü Komiseri General Pellé, ivedi olarak, Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e gitti.¹¹ 19 Eylül'de yapılan görüşmede General Pellé, Mustafa Kemal'e, İtilaf Devletlerinin Mondros hükümleri uyarınca bazı stratejik noktaları işgal konusunda anlaşmış olduklarını, bu nedenle Boğazlara yönelik Türk ilerlemesinin savaş nedeni sayılabileceğini söyledi. Mustafa Kemal ise Mondros Mütarekesinin Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmediğini ve "tarafsız bölge" diye bir şey tanımadığını ifade

3 Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluşa*, Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 639.

4 Ernest Hemingway (1898-1961) çağdaş dönemin en tanınmış Amerikan yazarlarından. 1917'de daha 19 yaşındayken başladığı savaş muhabirliğini 1922'de Türkiye izlenimlerini yazdığı günlerden sonra da sürdürmüş ve İspanya İç Savaşı'ni içinde yaşayarak yansıtmış, roman konusu yapmıştır. Ünlü yapıtları arasında *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, Afrika'nın Yeşil Tepelerinde ve Silahlara Veda sayılabilir. 1954'de Nobel ödülünü kazanmıştır. Çağdaş Amerikan edebiyatını etkilemiş olduğu kadar, dünya edebiyatını da önemli ölçüde etkilemiştir.

5 Akkılıç, *a.g.e.*, s. 640-641.

6 Akkılıç, *a.g.e.*, s. 640-641.

7 Akkılıç, *a.g.e.*, s. 640-641.

8 Mustafa Çufalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (1999), s. 801-820. A. L. Macfie, "The Chanak Affair (September-October 1922)", *Balkan Studies*, 20/2 (1979), s. 328.

9 23 Eylül'de Çanakkale yönünde ilerleyen Türk birlikleri Biga ve Çanakkale yakınındaki Erenköy'ü işgal ettiler. Artık Türk ve İngiliz askerleri tam anlamıyla iç içeydiler. Bu sırada bazı ilginç olaylar da yaşanmıştır. Mesela Türk ve İngiliz askerleri karşılıklı birbirlerinden kamp eşyaları alıp vermişlerdir. Hatta bir gün bir Türk subayı, komutanın denetlemeye geleceğini, fakat tel örgülerin tamam olmadığını söyleyerek, İngiliz subayından tel örgü istemiştir. Bu istek hemen yerine getirildiği gibi İngiliz askerleri tel örgülerin çekilmesine de yardımcı olmuşlardır. Akkılıç, *a.g.e.*, s. 638.

10 Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt-1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 146-147. Akkılıç, *a.g.e.*, s. 636-637.

11 28 Eylül'de Türk dostu Fransız diplomat Franklin Bouillon da İtilaf Devletleri adına İzmir'e gelerek Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Türk dostu Bouillon'un çabaları sonucu 23 Eylül tarihli İtilaf devletleri notası kabul edilmiş, birliklerin ilerlemesi durdurulmuş ve konferansın 3 Ekim'de Mudanya'da toplanması uygun görülmüştür. Bkz. Akkılıç, *a.g.e.*, s. 638-639.

etti.¹² Sovyetlerin Ankara'yı desteklemesi, Fransa ve İtalya'nın bir çatışma riskini göze alamayarak çekilmeleri, İngiliz kamuoyunun savaş istememesi ve en önemlisi Mustafa Kemal'in elde edilen başarıları tehlikeye atmadan kaçınması sonucu gerginlik (Çanakkale Krizi) bir çatışmaya dönüşmeden bitmiştir.¹³

4. Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)

Silahların terki anlamına gelen mütareke, ateşkesten kavram olarak farklı bir içeriğe sahiptir. Ateşkes, savaş tarafların kısa bir süre için eylemlerini durdurmaları anlamına gelir. Mütareke ise, barışa giden yolu açar ve nihai antlaşmanın imzalanmasına zemin hazırlar. Bu bağlamda Mudanya Mütarekesi yeni Türk Devleti'nin uluslararası platformda gerçek anlamda tanınması sürecinde önemli bir yer teşkil eder.¹⁴

Mudanya Mütarekesi'ne giden süreç şu şekilde olmuştur. Yunan Ordusu Eylül 1921'deki Sakarya yenilgisinden sonra yeniden toparlanamayacak durumda idi. 1922 yılı baharında ve yazında Batılı Müttefiklerle Ankara Hükümeti arasında barış için yapılan ön görüşmelerden olumlu bir sonuç elde edilemedi. Bu arada, Paris'te toplanan Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları Konferansı 22 Martta Yunanistan ve Türkiye'ye ateşkes önerisinde bulundu. Yunanistan bu öneriyi hemen kabul etmiş, Türkiye ise işgal altındaki Batı Anadolu ve Trakya topraklarının dört ay içinde boşaltılması koşulunu ileri sürmüştür. Ateşkes sorunu, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in ve daha sonra Fethi Bey'in (Okyar'ın) Paris ve Londra'da yaptığı ön barış görüşmeleri nedeniyle uzaması nedeniyle, Mustafa Kemal işi ordunun gücü ile bitirmeye karar vermiş ve 26 Ağustosta Yunanlılara karşı Büyük Taarruzu başlatmıştır. Türk ordusunun 9 Eylül'de İzmir'e girmesi üzerine Müttefikler 23 Eylül'de Ankara Hükümetine bir nota vermiştir. Bu notada, Doğu Trakya'nın ve Boğazlar bölgesinin barış antlaşmasından sonra boşaltılacağını belirterek, askeri harekâtın durdurulmasını ve bir ateşkes antlaşmasının imzalanmasını önermiştir. Ankara Hükümeti de bu güvence üzerine 29 Eylülde verdiği cevapta, Türk kuvvetlerinin İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemeyeceğini, fakat Doğu Trakya'nın Edirne ile birlikte, Meriç'in batısına dek boşaltılması koşulunu ileri sürerek, 3 Ekim'de Mudanya'da görüşmelerin başlayabileceğini bildirmiştir.¹⁵

Hiç kuşkusuz iki tarafta da barış istiyordu. Ancak karşı taraf, özellikle de İngiltere, barışın kendi koşullarıyla sağlanabilmesi, hiç değilse bazı ayrıcalıklar elde edilmesi konusunda direnme kararındaydı. Nitekim Türk tarafının bırakılma koşullarına karşı, onlar da kendi koşullarını masaya sürerek direndiler. İlk iki gün taraflar kendi koşullarında direndiler. İkinci gün sonunda, Fransa ve İtalya temsilcilerinin Türk tezine daha olumlu yaklaşmalarına rağmen İngiltere temsilcisi General Harington direndi ve Trakya'nın (Edirne ve Karaağaç dâhil) TBMM Hükümeti'ne devredilmesine karşı çıktı.¹⁶ Bunun üzerine görüşmeler bir gün ertelendi. 6 Ekim'de yapılan görüşmelerde İtalya temsilcisi General Mombelli, hükümetinin Türk tezini kabul ettiğini açıkladı. Fransa temsilcisi General Charpy ise başlangıçtan itibaren Türk tarafının tezini desteklemekteydi. Bu nedenle görüşmeler tekrar kesildi.¹⁷

Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon 6 Ekim'de Fransa Başkanı Poincaré ile görüşmek ve üç devlet arasında dayanışmayı yeniden sağlamak amacıyla Paris'e gitti. 6-7 Ekim 1922 tarihleri arasında Paris'te üç ayrı toplantı yapıldı. Görüşmelerde Fransa ve İtalya Türk tezini destekledikleri gibi ne pahasına olursa olsun Türklere karşı koymayacaklarını da belirtti. Lord Curzon'un yapacağı pek bir şey kalmamıştı. Böylece yaşanan krizin aşılması için taraflar arasında uzlaşma sağlanmış oldu.¹⁸

Bu sırada İsmet Paşa 1. ve 2. Ordulara, birliklerini buldukları bölgelerden daha ileriye kaydırmaları emrini verdi. Bunun üzerine Kocaeli Grubu'na bağlı birlikler 6 ve 7 Ekim'de Kandıra ve Şile'ye girdiler. 1. ve 4. Kolordulara da, karargâhlarını İzmir'e nakletmeye hazır olmaları bildirildi. Durum oldukça nazikti. İki taraf arasında her an çatışma çıkabilirdi. Türk tarafının koşullarında ısrarlı olduğu ve gerekirse savaşı göze alabileceği anlaşılmıştı. Araya General Pellé ve Franklin Bouillon girdi ve birliklerin ilerlemesinin durdurulmasını istedi. Ayrıca 9 Ekim'de, Fransız ve İtalyan generalleri İsmet Paşa'yla yaptıkları özel görüşmede, Çanakkale'deki Türk ve İngiliz birliklerinin iç içe durumu sebebiyle General Harington'ın kaygı duyduğunu belirttiler. Bu arada Fransa Başkanı Poincaré Lord Curzon'u ikna etmeyi başardı.¹⁹

Türk dostu Fransız diplomat Franklin Bouillon 28 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal ile görüştüğünden sonra 1 Ekim'de İstanbul'a geldi ve o akşam İstanbul'daki Yüksek Komiserlerle bir toplantı yaparak, İzmir'de gördü-

12 Akkılıç, a.g.e., s. 637-638.

13 Oran, a.g.e., s. 146-147. Akkılıç, a.g.e., s. 636-637.

14 İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002. s. XIV.

15 Soysal, a.g.e., s. 69-70; Eyyupoğlu, a.g.e., s. 37-77; *Nutuk (1919-1927)*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2016, s. 459-461.

16 Orhan Hülagü, "Mudanya Mütarekesi (3-11 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13/39 (1997), s. 759-785. Ayrıca bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mandras ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.

17 Akkılıç, a.g.e., s. 644-645. 1922 yılı için bkz. Ali Satan (Der.), *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

18 FO371/7905/E11463/27/44, "British Secretary's Notes of a Meeting held at the Quai d'Orsay, on October 6, 1922", 9 October 1922. FO371/7906/11538/27/44, "British Secretary's Notes of Second Meeting held at the Quai d'Orsay on October 7, 1922", 9 October 1922.

19 FO371/7905/E11463/27/44, "British Secretary's Notes of a Meeting held at the Quai d'Orsay, on October 6, 1922", 9 October 1922. FO371/7906/11538/27/44, "British Secretary's Notes of Second Meeting held at the Quai d'Orsay on October 7, 1922", 9 October 1922.

ğü durumu anlattı. İzmir'de yarım düzine Anadolu'yu yöneten adamla buluştuğunu ve onların İstanbul'a ve Çanakkale'ye yürümeye kararlı olduklarını, 150 bin asker olduğunu ve onların arkasında bir 150 bin daha olduğunu ve bütün bunların arkasında da 200 milyonluk Müslüman dünyasının olduğunu söyledi. Ayrıca Franklin Bouillon Yunanlılar hakkında ağır ifadelerde bulunarak, "Hiç kimsenin bir Yunan generalinin yüzünü görmediğini sadece onların arkasını gördüğünü" ifade ediyor.²⁰

Franklin Bouillon'un bu konuşması İngilizleri çok rahatsız ediyor. Nitekim İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri (Horace Rumbold) 4 Ekim 1922'de Lord Curzon'a gönderdiği bir telgrafta Franklin Bouillon'un faaliyetlerinden rahatsızlığını olduğunu şöyle ifade ediyor:

Franklin Bouillon'un Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olduğunu, İngiliz ve Fransız çıkarlarına ters hareket ettiğini, barış yapmaya çok istekli olduğunu, Kemalistlere, İngiltere ve Fransa'nın verebileceklerinden daha fazlasını verebileceklerini, Fransa'nın Mudanya'da Misak-ı Milli ve hatta kapitülasyonların kaldırılmasını destekleyeceğini, İngiltere'nin Kemalistlerle bir savaşa girmek için isteksiz ve hatta yetersiz olduğunu, İngiltere'nin yönetimi altındaki Müslümanların tepkisinden çekindiğini ve korktuğunu, ayrıca Fransa'ya ticari çıkar sağlandığında Fransa'nın İngiltere üzerinde baskı yapabileceğini söylediğini ifade ediyor.²¹

5 Ekim'de Horace Rumbold'a gönderdiği bir telgrafta General Harington, Mudanya'da çok zor anlar yaşadığını belirtiyor. Sözde askeri olan Mudanya Konferansı'nın Ankara'dan gelen her çeşit politikacı ile sarıldığını, fakat konferansın gerçek üyesinin İsmet Paşa²² olduğunu belirtiyor. General Harington, Franklin Bouillon'dan nefret ediyor ve onu "as a perfect curse" (mükemmel bir baş belası) olarak tarif ediyor. Türklerin Trakya'yı şimdiden kendilerinin olduğunu zannettiklerini ve hiçbir yabancı müdahalesi istemediklerini, her konuda ara verildiğini ve Ankara'ya telefon edildiğini ve bundan hiç hoşlanmadığını, Kemalistlerin hiçbir konuda taviz vermediklerini ve konferansın dağılma sürecine geldiğini belirtiyor. Ayrıca Kemalistlerin eğer istedikleri konularda anlaşma sağlanmazsa askeri harekâta geçecekleri konusunda kendisini tehdit ettiklerini, eğer taviz vermezse konferansının dağılacığını söylüyor.²³

Ayrıca General Harington, İsmet Paşa'nın kendisini siyasi konulara çekip, tuzağa düşürmeye çalıştığını, sunduğu her teklifi reddettiğini, karşı teklif sunduğunu ve İngiltere'yi kendi silahıyla vurmaya çalıştığını söylüyor. "Türkler sürekli siyasi tuzaklar kurmaya ve bunlarla bizi avlayabileceklerini düşündüler".²⁴ Ancak Türklerin İngilizlerle savaşmak istemediklerini sadece Doğu Trakya'yı almak istediklerini belirtiyor. Ayrıca General Harington 5 Ekim'de denizin çok kötü olduğunu ve kıyıya çıkmanın zor olduğunu belirtiyor.²⁵

Horace Rumbold, Mudanya Konferansı'nın Türklerin manevrasını ortaya çıkardığını, Kemalistlerin barış konferansı öncesi Doğu Trakya'yı elde etmek istediklerini belirtiyor. Ayrıca Rumbold, Türklerin Trakya'ya sınırsız jandarma kuvveti göndermelerinin kısa sürede orada bir ordu kurmalarına neden olabileceğini ve bunun da çok tehlikeli olduğunu, zira bölgedeki Hristiyan halkın Türklerin insafına bırakılması anlamına geleceğini söylüyor. Ancak Türklerin Karaağacı istemesinin doğru olduğunu çünkü bu bölgenin Edirne'nin bir parçası olduğunu ve böylece Edirne'nin güvence altına alınacağını belirtiyor.²⁶ Ayrıca Rumbold, Çanakkale'nin Türklerin ilerleyişine karşı tutulduğunu, çünkü bu noktanın Asya'dan Avrupa'ya geçiş noktası olduğunu, eğer bir kere Kemalist ordu Trakya'ya geçerse nerede duracağını belli olmayacağını ve Batı Trakya'yı da işgal edebileceğini, bu nedenle de Kemalist ordunun Trakya'ya geçmesine izin verilmeyeceğini belirtiyor.²⁷

9 Ekim'de Savaş Bakanlığına gönderdiği telgrafta General Harington, elinden geleni yaptığını ancak Türklerin çok zorluk çıkardığını, anlaşmanın bir an önce imzalanmasını, Mudanya'da daha fazla kalmaya tahammülünün kalmadığını ve bir an önce kuvvetlerinin başına dönmek istediğini belirtiyor.²⁸ General Harington, Türk kuvvetlerinin Çanakkale ve İzmit bölgelerinde ilerlemesinden ve saldırmasından oldukça rahatsız oluyor ve bir an önce ateşkes sağlanmasını istiyor. İzmit'te 50 bin Türk kuvveti olduğunu ve saldırıların durumunda Fransızlar ve İtalyanlardan yardım etmelerini istediğini, fakat yardım sözü alamadığını ifade ediyor. İki bin Türk Süvari kuvveti Çanakkale Erenköy'de 20 mil tarafsız bölgenin içine girdiğini, fakat daha sonra geri çekildiklerini belirtiyor. General Harington, Türklerin Çanakkale'de olduğu gibi İzmit yarımadasında da tarafsız

20 F0371/7901/E10777, From Horace Rumbold to Lord Curzon, 13 October 1922.

21 F0371/7899/E10551, From Horace Rumbold to FO, 4 October 1922.

22 İstanbul Hükümetinin Dışişleri Bakanı olan İzzet Paşa'nın 16 Eylül'de ve 2 Ekim'de İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a İsmet Paşa hakkında şu ifadeleri kullanmıştır. 16 Eylül'de İzzet Paşa İngiltere'nin derhal ateşkes sağlamasını yoksa Mustafa Kemal'in İzmir'den sonra ikinci hedefinin İstanbul olacağını söylemiştir. Yine 2 Ekim'de Rumbold'u ziyaret ediyor ve İsmet Paşa hakkında bilgi veriyor ve şöyle diyor: ... deneyimsiz olduğunu, duyma sorunu olduğunu dolayısıyla generallerin Mudanya'da kendisine pek fazla önem vermemelerini tavsiye ediyor. Bkz. F0371/7901/E10779/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, 9 October 1922.

23 F0371/7899/E10595, From General Harington to Horace Rumbold, 5 October 1922. Ayrıca General Harington binanın görüşmeler için pek uygun olmadığını, dışarısının çok kalabalık ve gürültülü olduğunu, etrafın çay evleri (kahvehaneler) ile dolu olduğunu ve bu durumun kendisini rahatsız ettiğini belirtiyor. Ayrıca her konuda veya sıkıştığı anda İsmet Paşa'nın "a bak bu çok önemli, çok özel bir konu, bunu Ankara'ya sormam gerek" diyerek zaman kazanmaya çalıştığını söylüyor.

24 F0371/7900/E10670, From General Harington to War Office, 5 October 1922.

25 F0371/7900/E10670, From General Harington to War Office, 5 October 1922.

26 F0371/7899/E10615, From Horace Rumbold to FO, 6 October 1922.

27 F0371/7895/E10151, From Horace Rumbold to FO, 28 September 1922.

28 F0371/7902/E10839 ve E10887, From General Harington to War Office, 9 October 1922.

bölgeye girdiklerini ve İngiliz kuvvetlerini taciz ettiklerini söylüyor ve Türk kuvvetlerinin saldırması durumunda Maltepe-Çamlıca hattına çekileceğini ve buradan donanmanın da yardımıyla daha rahat savunma yapabileceğini belirtiyor.²⁹ Ayrıca General Harington, İzmit'teki tarafsız bölgeye giren Türk kuvvetlerinin çekilmesi için 8 Ekim'de İsmet Paşa'yı uyardığını ve anlaşmayı ancak Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgelerden çekilmesi halinde imzalayacağını ifade ettiğini söylüyor.³⁰

General Harington, anlaşmanın sağlandığı 11 Ekim sabahı İsmet Paşa ile yapmış olduğu tartışmayı anılarında şu şekilde anlatmaktadır:

Sorunlar altı noktada düğümlenmişti. Bütünü ile siyasal içerikli ilk iki noktayı ikimiz de barış görüşmelerine bırakmaya karar verdik. Ondaki sonraki iki noktayı ben kazandım. Çok önemli olduklarını sanmıyorum. Daha sonraki, Çanakkale çevresinde istediğim bölge idi. Çanakkale'de 25 millik bir alanla ilgili idi. Benim talimatım bunu elde tutmaktı ki, İsmet Paşa bunu kesinlikle onaylamayacağını söylüyordu. Sahne hala gözümün önündedir. Yalnız bir gaz lambasının aydınlattığı o karanlık oda. İsmet Paşa'nın Kurmay Başkanı'nı şimdi bile görür gibiyim. Gözlerini hiç benden ayırmıyordu. Odanın bir başında ben, bir başında İsmet bir aşağı bir yukarı yürüyüp duruyorduk. Bu bölgeyi almamın şart olduğunu, başka hiçbir şeye yanaşmayacağımı söyledim. İsmet Paşa da kabul etmeyeceğini söyledi. Bu esnada odanın karşı köşesine kadar gitmişti. Birden "*j'accepte*" (kabul ediyorum) dedi. Hayatımda hiç bu kadar hayret etmemiştim. Bunu hiç beklemiyordum doğrusu.³¹

İsmet Paşa ise hatıralarında o günkü görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

Patlamaya mahal vermeden bir defa sulh (barış) konferansına gidecek hale gelmeye bakıyordum. Zaman zaman konferansa gergin bir hava hâkim oluyordu. Ben, itiraz ettikçe, direndikçe, İngiliz murahhası (delegesi); İngiltere'nin kuvvetinden bahsederek nazikâne bir surette tehdit edası almaya başladı. İngiltere'nin bu kadar donanması, bu kadar hava kuvvetleri, şöyle müttefikleri vardır, diyordu.³²

11 Ekim sabahı anlaşma imzalanıp, konferans sona erdiğinde, İtilaf Devletleri temsilcileri, konferansı baştan sona yakından izleyen Türk dostu Fransız diplomat Franklin Bouillon'a "*İsmet Paşa bize mağlup muamelesi yapıyor*" diye yakınmışlardır.³³ Ancak anlaşmanın imzalanmasından sonra General Harington'un yapmış olduğu konuşmada "*Biz buraya sizi tanımadan geldik. Şimdi sizinle dost olarak ayrılıyorz*" ifadesi oldukça önemlidir.³⁴ Bununla birlikte İngilizler Mudanya'da istedikleri tarafsız bölgeleri elde ettiler. 11 Ekim'de Savaş Bakanlığına çektiği telgrafta General Harington aynen şu ifadeyi kullanmıştır: "*I get in the end all I wanted*" (sonunda bütün istediğimi elde ettim).³⁵

İngiltere delegesi General Harington 10 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir telgrafta İsmet Paşa hakkına şu ifadelere yer vermiştir:

İsmet Paşayı ilk gördüğüm zaman, o benim üzerimde büyük bir etki ve izlenim bırakmadı. Görünürde gösterişsiz, ufak tefek bir insandı. Az konuşuyordu. Bundan başka, bir eksiklik mi, yoksa bazı durumlarda bir üstünlük mü bilinmez, çok da ağır işitiyordu... Öyle sanıyorum ki, aşağı yukarı 42 yaşlarındadır. Bizimle ilişkilerinde ilkin çok inatçı görünüyordu. Onun güldüğünü hemen hiç görmedim. Yalnız '*nasılsınız*' veya '*Allahaismarladık*' derken biraz gülümsüyordu. Elbette ki Ankara'dan aldığı kesin yönergeye göre davranıyordu. Ama ayrıntılar konusunda bir üstat idi... Her satırı büyük bir dikkatle inceler ve baştan sona dek okur. Notlarını hızla alır ve satırların gizli bir anlam bulunmadığına inanmadıkça düşüncesini söylemez. Ama her zaman nazik davranır. Heyecanlandığını hiçbir zaman belli etmedi. Bir tür hukukçu kafası var. Bir belgeyi baştan sona dek okur, sonra birkaç dakika düşünür ve ondan sonra her paragraf hakkında düşüncesini söyler. Çalıştığımız süre içinde onu dikkatle inceledim. Bunun için her fırsattan yararlandım. Ancak bütün çabalarıma karşın, onu biraz daha '*human*' (insanlı, cana yakın, samimi) kılmayı başaramadım. Hiç kuşku yok ki, iyi bir generaldir. Ordusu da kendisine güvenmektedir. Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşıdır. Ama sanıyorum ki, sofrada başında oturup yemek yemek, sohbet etmek için iyi bir sofrada adamı değildir.³⁶

General Harington telgrafının son bölümünde, İsmet Paşa'ya karşı zaman ilerledikçe ister istemez saygı

29 F0371/7899/EI0492, From General Harington to War Office, 30 September 1922. F0371/7902/EI0832, From General Harington to War Office, 8 October 1922. F0371/7902/EI0839, From General Harington to War Office, 9 October 1922.

30 F0371/7900/EI0637, From General Harington to War Office, 6 October 1922. F0371/7900/EI0702, From General Harington to Horace Rumbold, 8 October 1922.

31 Eyyupoğlu, a.g.e., s. 231-232; F0371/7902/EI0871; David Walder, Çanakkale Olayı, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul 1970, s. 369.

32 Eyyupoğlu, a.g.e., s. 431; İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sebahattin Selek, Cilt: II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 38.

33 Akkılıç, a.g.e., s. 645.

34 Eyyupoğlu, a.g.e., s. 238.

35 F0371/7903/EI0953/27/44, From General Harington to War Office, 11 October 1922.

36 Akkılıç, a.g.e., s. 643.

duymak zorunda kaldığını itiraf etmekten çekinmiyor ve şöyle diyor: *Konferansın sonlarına doğru kendisine karşı daha saygı hisleri duydum. Öyle sanıyorum ki, konferansa seçilmesi iyi olmuştur ve konuşmaların çok daha ötesini görmektedir...*³⁷ Ayrıca General Harington telgrafın bir yerinde (kinayeli bir şekilde) *İs- met Paşa'nın Lord Curzon ve Poincaré ile karşılaşınca, herhalde sağırlığı kalmayacaktır*" diyerek, onun bu eksikliği diplomaside ustaca kullandığını ve kullanabileceğine dikkat çekmektedir.³⁸

Peki, İsmet Paşa General Harington'ı nasıl değerlendirmiştir? İsmet Paşa anılarında konferans boyunca karşılıklı direndiklerini, tartıştıklarını anlatıyor ve şöyle diyor:

Zaman zaman konferansa gergin bir hava hâkim oluyordu. Ben, itiraz ettikçe, direndikçe, İngiliz murahhası (temsilcisi) (General Harington); İngiltere'nin kuvvetinden bahsederek nazikâne bir surette tehdit edası almaya başladı. İngiltere'nin bu kadar donaması, bu kadar hava kuvvetleri, şöyle müttefikleri vardır, diyordu.³⁹

İsmet Paşa şöyle devam ediyor:

Ama müzakereler bittikten sonra General Harington ile ayrılmamız çok samimi oldu. Lo- zan'a giderken İstanbul'da onu ziyaret ettim. Bana İstanbul'un idaresindeki güçlükten bah- setti. 'İstanbul'u istiyorsunuz, ama İstanbul'un idaresi çok güçtür' dedi. Güldüm, General Harington'a, 'Aman generalim, bu bizim memleketimizdir, bunun nasıl idare edileceğini elbette bir biliriz' dedim. Aramızda böyle bir latifede geçti.⁴⁰

Anlaşmanın imzalanmış olmasının verdiği mutluluk ile generaller bando eşliğine uğurlanmıştır. Ancak bu uğurlama töreni hayli komik bir nitelik kazanmıştır. Şevket Süreyya Aydemir bu durumu *"Tek Adam"* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

Konferans binası önünde bir askeri bando bekliyordu. Önde General Harington olduğu halde müttefik generalleri ile mahiyetleri Mütareke binasının mermer holünde göründü- ler. Limanda gemiler efendilerini bekliyorlardı. İsmet Paşa orada misafirlerine son defa veda ederken, bir askeri ihtiram (saygı) kıtası selam vaziyetini aldı. Müttefik generaller bu kıtayı teftiş ederek geçerlerken, askeri bandonun şefi değneğini kaldırdı. Mızıkça bir marş girdi. İtilaf devletleri kumandanları, bu marşın ahengine ayak uydurarak rıhtıma doğru yürüdüler. Fakat nedense bu marş biraz fazla oynaktı. Müttefik delegeleri ilerledikçe, bandonun temposu da hızlanıyordu. İsmet Paşa, misafirlerinin bu marş ayak uydurma gayretlerini, o her zamanki çocuksu tebessümüyle takibe çalışıyordu. Bando temposunu büsbütün hızlandırdı. Nağmeler gittikçe oynaklaştı. Bu marşın çalınışı bir tesadüf müydü? Yoksa bando şefinin zeki bir azizliği miydi? Bu hala belli olmamıştır. Ama Mudanya Mütarekesini imzalayanlar, Mudanya'yı bu oynak marşın temposu içinde terk ettiler.⁴¹

Bu sırada Franklin Bouillon öylesine sevinç ve neşe göstermiştir ki, şapkasını çıkartıp göğe fırlatmış, rastladığı her Türk'ü kutlamış ve askerlerimizi işaret ederek *"yaşasın, yaşasın Türk askeri"* diye bağirmiştir. Bouillon'un davranışı kalk arasında çok iyi bir etki bırakmıştır.⁴²

Mudanya Mütarekesi Yunanlılar için bir felaket belgesiydi. Ama talih sanki uğradıkları felaketle alay edi- yordu. Gemiler Mudanya önlerinden ayrılırken şöyle bir hadise yaşanır: Mudanya önlerinde bulunan ve içinde Yunan delegeleri bulunan gemi (şilep) bir türlü hareket edemez ve bir süre sonra acı acı siren çalarak yardım ister. Bozburun'a kadar gitmiş bulunan, koruyucusu İngiliz savaş gemisi bu acı feryada dayanama- mış ve geri gelip Yunan gemisini sürükleyerek alıp götürmüştür.⁴³

3-11 Ekim tarihleri arasında dokuz gün süren çetin müzakerelerden sonra mütareke İsmet Paşa ve İtilaf Devletleri'nin temsilcilerince 11 Ekim 1922 Çarşamba günü sabaha karşı 06.00'da imzalanmıştır. Yunan temsilci ise, yetkisi olmadığını bildirerek, sözleşmeyi imzalamaktan kaçınmıştır. Ancak İngiliz temsilci General Harington'ın, mütarekenin Yunanistan'ın bu tutumuna karşın Müttefiklerce uygulanacağını açıklamasından üç gün sonra, İstanbul'daki Yunan temsilcisi (Sinopulos) sözleşmeyi imzalamıştır. Böylece Mudanya Mütarekesi 14/15 Ekim gece yarısından sonra yürürlüğe girmiş ve böylece Türk-Yunan Savaşı da son bulmuştur. Doğu Trakya'nın boşaltılıp Ankara Hükümetine teslimi mütarekenin 5. maddesi uyarınca yapılmaya başlanmış ve en son 25 Kasım 1922'de Edirne Türk yönetimine geçmiştir. Buna karşılık, İstanbul ve Boğazlar bölgesinin boşaltılması, 11. maddeye göre Barış Antlaşmasından sonraya bırakıldığından, ancak Ekim 1923'te gerçekleşebilmiştir.⁴⁴

37 Akkılıç, a.g.e., s. 643.

38 Akkılıç, a.g.e., s. 643-644.

39 Akkılıç, a.g.e., s. 644. İnönü, a.g.e., II, s. 38.

40 Akkılıç, a.g.e., s. 644. İnönü, a.g.e., II, s. 38.

41 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 33-35.

42 Akkılıç, a.g.e., s. 646. A. Galip Tokçan, *İki Mütareke Arasında Mudanya Hatıraları*, Yay. Haz. Yılmaz Akkılıç, Kayhan Matbaası, İstanbul, (t.y.), s. 71.

43 Akkılıç, a.g.e., s. 647. Tokçan, a.g.e., s. 72.

44 Soysal, a.g.e., s. 69-70.

Mütarekenin on birinci maddesine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin birlikleri (kuvvetleri) Çanakkale Bölgesinde ve Kocaeli (İzmit) Yarımadasında belirlenen çizgiler üzerinde duracak ve bu çizgileri barış konferansının açılması ve devamı süresince geçmeyecekti. **Çanakkale Bölgesinde;** Labseki kuzeyinde Bozburnu ve güneyde Kumburnu temel noktaları oluşturmak üzere, (Çanakkale Boğazı'nın) Asya kıyısından yaklaşık on beş kilometre derinlikte bir çizgi. **Kocaeli (İzmit) Yarımadasında ise;** Boğaziçi'nden başlayarak Şile-Darıca çizgisinin on beş kilometre doğusunda bir çizgiye kadar. Darıca'dan Şile'ye giden yol TBMM Hükümeti ile Müttefik Devletler askerlerince ortaklaşa kullanılacaktır.⁴⁵

Yukarıda belirtilen ayırıcı çizgiler Müttefik Ordularının her birinden bir subay ile TBMM ordusundan bir subayından oluşacak karma komisyonlar tarafından belirlenecekti. Müttefik Devletlerin Hükümetleri ile TBMM Hükümeti çıkabilecek her türlü olayın önünü alacak gerekli önlemlere başvurmakla birlikte, Çanakkale Bölgesinde ve Kocaeli (İzmit) Yarımadasında kendi kuvvetlerinin sayılarını çoğaltmayı, tahkimat yapmamayı ya da askeri eylemlere girişmeğe yükümleneceklerdi. **Çanakkale Bölgesinde;** Bozburun-Kumburnu çizgisinin, Boğazdan başlayarak, 15 kilometre doğusundaki yere dek; **Kocaeli Yarımadasında ise;** Boğaziçi'nden başlayarak, Şile-Darıca çizgisinin 15 kilometre doğusundaki bir yere dek. Ayrıca TBMM Hükümeti Bozburun (Lâpseki'nin kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga'nın kuzeyi) arasındaki kıyının en az on beş kilometre yakınına dek topçu yerleştirmeyecekti.⁴⁶

Mütarekenin on ikinci maddesine göre, Müttefik devletlerin kuvvetleri buldukları topraklarda (bölgelerde) kalacaklar, bu topraklara (bölgelere) TBMM Hükümeti Barış Konferansının kararlarına değin saygılı olacaktı. Bu topraklar (bölgeler) şunlardı; **İstanbul Yarımadasında;** Karadeniz kıyısında Podima'nın yedi kilometre kuzeybatısındaki bir noktadan (Istranca, Mertekli, Kısağılı, Sinekli, Kırsan Çiftliği, Kadıköy, Yenice, Filadine Çiftliği) Kalitratya'ya dek (tüm bu yerler içinde kalmak üzere) uzanan çizginin güneyinde kalan yarımada'nın tümü. **Gelibolu Yarımadasında ise;** Bakla Burnu (Saros Körfezi'nde) ve Soğukoluk'un denize döküldüğü yer (tüm bu yerler içinde olmak üzere) çizgisinin güneyinde kalan Gelibolu Yarımadası'nın tümü.⁴⁷

5. Derince-Darıca Anlaşmazlığı

Mütarekenin imzalanmasından sonra İsmet Paşa 11 Ekim'de Garp Cephesi ordularına⁴⁸ bir telgraf göndererek mütareke koşulları hakkında bilgi vermiştir. İsmet Paşa, Kocaeli çevresinde Türk ordularının duracağı hattı belirtirken, Şile, Gebze ve Derince'den bahsetmiştir. Aslında Derince yerine Darıca yazılmalıydı. Yanlışlık mütarekenin Türkçe'ye çevrilisinde yapılmıştı.⁴⁹

Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, 11 Ekim 1922 tarihinde İzmit'ten gönderdiği bir telgrafta; Mütareke metninin eline geçmesinden sonra, Derince ile Darıca arasındaki yanlışlığı fark ettiğini, Derince ve bunun doğusundaki bütün arazinin esasen öteden beri ellerinde olduğunu ve Yarımca İstasyonunda İngiliz memurları ile kendi istasyon memurlarının ortak vazife yaptıklarını ve trenleri burada birbirlerinden teslim aldıklarını; Gebze'nin de kendilerine teslim edilmesinden dolayı hattı fasılın güney kısmının Derince olmayıp Darıca olacağını ve isim benzerliği dolayısı ile bir karışıklığın ortaya çıkmış olabileceğini belirterek konu hakkında bilgi istemiştir.⁵⁰ Durumun anlaşılması üzerine İsmet Paşa yapılan yanlışlıkla ilgili bir düzeltme yayınlamıştır.⁵¹

6. Hattı Fasıllarla İlgili Emirler

İsmet Paşa, üst üste kendisine bağlı birliklere, taraflar arasında uyulması gerekli olan bölgeler hakkında ayrıntılı emirler göndermeye devam etmiştir. 11 Ekim'de Birinci Ordu Kumandanlığına gönderdiği bir talimatında; Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nin hattı fasıllara uyulması hakkında oldukça titiz davrandığını, kendisinin de mütareke ahkâmına riayet edilmesi hususunda gerekli önemin gösterileceğinden emin olduğunu, ifade etmiştir.⁵² Yine 11 Ekim'de Birinci ve İkinci Ordu Kumandanlıklarına Bursa'dan gönderdiği bir başka emirde mütareke metninin 11. maddesindeki "Bozburnu-Kumburnu hattının Boğaz'dan itibaren on beş kilometre şarkında bir mesafeye kadar", cümlesinin "Çanakkale havalisinde... Boğaz'dan itibaren Bozburnu-Kumburnu hattının on beş kilometre bir mesafeye kadar" tarzında düzeltilmesini istemiştir.⁵³

12 Ekim tarihli emrinde yine aynı konuya değinerek; Kocaeli Yarımadası'nda Şile, Gebze, Darıca hattının Barış Konferansı'nın devamı süresince Türk kıtaları tarafından tecavüze uğramayacağını ve buraların TBMM Hükü-

45 Soysal, a.g.e., s. 73-74.

46 Soysal, a.g.e., s. 73-74.

47 Soysal, a.g.e., s. 73-74.

48 Birinci Ordu Kumandanlığına, İkinci Ordu Kumandanlığına, Birinci Kolordu Kumandanlığına ve Beşinci Kolordu Kumandanlığına gönderilmiştir. Bkz. ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24.

49 Eyyupoğlu, a.g.e., s. 248.

50 ATASE Arş. K.1945, D.244, F.1.

51 ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-10.

52 ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-1.

53 ATASE Arş. K.1945, D.244, F.3.

metine ait olduğunu belirterek 15 Ekim tarihinden Kocaeli hattı fasılının 40 kilometre doğusuna kadar olan arazide tahkimat yapılmaması, buna karşılık Müttefiklerin Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarında tahkimat yapmayacaklarını bildirerek; özellikle hattı fasılların, Türk orduları tarafından ihlal edilmemesinin önemi üzerinde durmakta idi.⁵⁴

Çanakkale'deki kıtalara da yeni bir telgraf göndererek "Çanakkale havalisinde Boğazdan itibaren Bozburun ile Kumburnu hattının on beş kilometre doğusundaki bir mesafeye kadar teslihin olunacağını", bildirmekte idi.⁵⁵ Ayrıca savaş uçaklarının da; Şile, Gebze, Darıca hattının batısına geçmeyeceği ve bu bölgeler arasındaki yoldan müttefik kuvvetlerinin de yararlanabileceği, ifade edilmiştir.⁵⁶

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan gerekli talimatı alan ordu ve kolordular, mütarekenin imzalandığı ilk günden itibaren ortaya çıkan yeni şartlara göre tertiplenmeye başlamıştır. Nitekim Üçüncü Kolordu Kumandanlığı aldığı emirler doğrultusunda kolordunun ileri müfrezelerini Ovacık, Gebze ve Darıca yoluna kadar ileri süreceğini ve bu yolu elinde bulunduracağını; Süvari Fırkasının ağırlıklı olarak Şile ve civarında kalacağını ve Şile, Mudarlı, Ovacık yolunun batısındaki kıtaat ve keşif kollarının bu hatta alınacağını; aradaki yolun da Türk ordusunun elinde kalacağını; Kocaeli Grubu'nun bir kısmının Bahçecik bölgesine yerleşeceğini, diğer kısmının da İznik yönünde yürüyüşüne devam edeceğini; Üçüncü Kolordu ve Mürettep Süvari Fırkasının Şile, Gebze hattının batısında ve Boğazlar'daki İngiliz askeri harekâtı hakkında istihbarat yapacağı belirtilmiştir. Ayrıca 15 Ekim 1922 tarihinden itibaren Kocaeli Yarımadası'ndaki hattı fasılın 40 kilometre doğusuna kadar olan arazide tahkimat yapılmayacağı da bildirilmiştir.⁵⁷

Mütarekesinin II. maddesi gereğince hem Kocaeli Yarımadası'nda hem de Çanakkale bölgesinde askeri kuvvetlerin duracakları hattı fasılların ayrıntıları (Müttefik orduların her birinden birer ve TBMM Hükümeti ordusundan da bir subay olmak üzere) oluşturulacak bir komisyon tarafından belirlenecekti. Komisyonun oluşturulmasından sonra hattı fasıllar tespit edilmiştir. Buna göre, Kocaeli Yarımadası'nda Türk orduları ile Müttefik kuvvetleri arasındaki hattı fasıl; Şile, Gebze, Darıca arasındaki yoldu. Bu yol, 1/200.000 ölçekli harita üzerinde tespit edilmişti. Buna göre yolun izlediği güzergâh şöyle idi: Darlık köyünün hemen doğusundaki Mudarlı ve Ovacık köylerinin içinden geçerek Riva Deresi üzerindeki köprüden sonra Cuma ile Akören köylerinin içinden ve Muratlı'nın batısından Gebze'ye kadar gelmekte ve Gebze'den Darıca'ya ulaşmakta idi.⁵⁸ Çanakkale bölgesinde de 1/200.000 ölçekli haritaya göre Bozburun, Beyçayırı, Kurukabağaç, Terziler, Salihler; (batısı) Çamlıca, (batısı) Bozalan, (kuzeyi) Kumburnu (bölgeleri Batı Cephesine aittir) olarak tespit edilmiş ve tespit edilen yol ve istikametleri gösterir harita ile birlikte bir protokol imzalanmıştır.⁵⁹

7. Mütareke Sonrası Orduların Alacakları Düzen

Mütarekesinin imzalanmasından sonra İsmet Paşa, 12 Ekim'de komutası altındaki birliklere bir cephe emri göndermiştir. Buna göre; **1-**Mudanya Mütarekesi sonucu silahlı çatışmalara son verildiği göz önünde bulundurularak, orduların savaş düzenleri aşağıdaki gibi kararlaştırılmıştı. **2-**Karargâhı İzmit'te kalacak olan Birinci Ordu; Üçüncü ve Dördüncü Kolordularla Kocaeli Grubu'ndan oluşmuştu. Üçüncü Kolordu; Ağva, Şile, Gebze, Darıca, İzmit mıntıkası dâhilinde yerleştirilecekti. Piyade Tümeninin karargâhının Gebze'de bulunması gerekli görülerek Piyade Karargâhlarının tamamının tren yolu üzerinde bulunması konaklama açısından uygun bulunmuştu. Mürettep Süvari Tümeni, Şile'nin güneydoğusunda ihtiyaçlarını giderebileceği uygun bir bölgeye yerleştirilecekti. Kocaeli Grubu, Adapazarı, İzmit arasına; Dördüncü Kolordu; Bursa, Mudanya, Gemlik, Yenişehir, İnegöl bölgelerine yerleştirilecekti. Bu Kolordunun karargâhı Bursa'da bulunacaktı. **3-**Karargâhı ile birlikte Balıkesir'de kalacak olan İkinci Ordu; altıncı ve ikinci kolordulardan oluşacaktı. Hattı fasılın on beş kilometre doğusundaki Türk kuvvetlerinin 15 Ekim 1922 tarihinden itibaren arttırılmaması mütarekenin hükümlerinden olduğundan, altıncı Kolordunun zikredilen bölgede bulunması ve arttırılmaması göz önünde bulundurulacaktı. İkinci Kolordu, Balıkesir tren yolu ile ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yerleştirilecekti. İkinci Süvari Fırkası beşinci Kolordu emrine iade olunacaktı. **4-**İzmir kalesi ağır topçu birliği ile birlikte Birinci Ordu emrine verilecekti. Birinci Kolordu, İzmir limanının müdafaası için teşkil olunan ağır topçu taburlarının teşkilat ve eksiklerini bir an evvel giderecekti. **5-**Birinci ve İkinci Ordular arasında hattı fasıl Bursa'nın batı sınırları yani takriben Bandırma'nın doğusunda Yeniceköy, Akhisar, Taşkesiği, Görüce, Örenli hattı olacaktı. Bu bölge İkinci Orduya ait olacaktı. **6-**Beşinci ve Birinci Kolorduların konumlarında herhangi bir değişiklik olmayacaktı. **7-**Hava kuvvetleri İzmit'te bulunacak, eksiklikleri giderilmeye çalışılacaktı. **8-**Menzil hizmetinin tren yolu ve sahilden faydalanmak sürati ile temini yoluna gidilecekti. **9-**Orduların yeni emirler doğrultusunda yapacakları faaliyetler esnasında haberleşmenin kesilmemesine dikkat edilecekti.⁶⁰

54 ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-12.

55 ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-9.

56 ATASE Arş. K.2022, D.79, F.28-14.

57 ATASE Arş. K.2146, D.32, F.125-1; ATASE Arş. K.2146, D.32, F.128.

58 ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-22.

59 ATASE Arş. K.1689, D.458, F.5-2; ATASE Arş. K. 1765, D.124, F.59.

60 ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-15, 16.

İsmet Paşa, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra emri altındaki birliklere göndermiş olduğu ve içeriği yukarıda verilen cephe emrinde; mütareke ile birlikte silahlı çatışmalara son verildiğini ifade ederek, mütarekenin askeri yönünü ortaya koymuş ve barış antlaşmasına kadar alınacak olan savaş düzenini tespit etmiştir.⁶¹

8. 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi⁶²

24 Temmuz 1923'te imza edilen Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazlar meselesi yeniden ele alındı ve Boğazlar için ayrı bir antlaşma yapılması kararlaştırıldı. **Lozan Antlaşması'nın** 23. maddesi gereğince 24 Temmuz 1923 tarihinde "**Lozan Boğazlar Sözleşmesi**" imzalandı. Resmi adı "**Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme**" olan bu sözleşmenin görüşmelerine, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Türkiye ve Sırp-Hırvat-Sloven devleti katılmıştır.⁶³

Antlaşmanın birinci maddesi Boğazlarda serbest geçiş ilkesini benimsiyordu. Ancak bu madde ile denizden ve havadan serbest geçiş esası kabul edilmekle birlikte savaş ve ticaret gemileri için ayrı rejimler uygulanması kararlaştırılmıştır. İkinci madde epey uzun eklerle bu geçişin nasıl olacağını düzenliyordu. Buna göre iki grup vardı:

1) Ticaret gemileri ve askeri olmayan uçaklar: Bunların geçişi barışta ve savaşta olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. **Barışta;** her türlü bayrak ve yük, uluslararası sağlık hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir işlem olmaksızın kılavuz almadan gündüz ve gece geçebilecekti. **Savaşta** ise geçiş ikiye ayrılıyordu: a) Türkiye'nin tarafsız olması durumunda, geçişler aynen barıştaki gibi olacaktı; b) Türkiye'nin savaşan taraf olması durumunda, tarafsız gemi ve uçaklar düşmana yardım etmemek koşuluyla serbestçe geçecek, Türkiye isterse bunları denetleyebilecekti. Düşman gemi ve uçakları konusunda ise Türkiye istediği önlemi almakta serbest olacaktı.⁶⁴

2) Savaş gemileri ve askeri uçaklar, uçak gemiler: Bunların geçişi de barışta ve savaşta olmak üzere ikiye ayrılmıştı. **Barışta** her bayrağı taşıyan gemi gece ve gündüz geçebilecekti. Ancak bunun bir kısıtlaması vardı. Karadeniz-dışı bir devlet, Karadeniz'in en güçlü devletinden daha büyük bir kuvvet geçiremeyecekti. Bununla birlikte, her zaman, her biri 10.000 tonu aşmayan maksimum 3 gemilik bir kuvvet gönderebilecekti. **Savaşta** ise geçiş yine ikiye ayrılıyordu: a) Türkiye'nin tarafsız olması durumunda, geçişler aynen barıştaki gibi serbestçe yapılacak ve düşmanca davranmaksızın geçilecekti; b) Türkiye'nin savaşan taraf olması durumunda, barıştaki kısıtlama geçerli olmak şartıyla, tarafsız gemilere tam serbestlik uygulanacaktı. Tarafsız askeri uçaklara Türkiye isterse denetim uygulayabilecekti. Türkiye ile barış halindeki denizaltılar ise su yüzünden geçeceklerdi.⁶⁵

Dördüncü maddeye göre, Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki bazı bölgeler askerden arındırılmaktaydı. Bu hüküm 1936 Montrö antlaşması ile kaldırılmıştır. Altıncı maddeye göre, askerden arındırılmış bölgelerde asayişin korunması için gerekli olan polis ve jandarma kuvvetlerinden başkası yasaklanmaktaydı. Sekizinci maddeye göre, İstanbul ile çevresinde, başkentini ihtiyaçlarını karşılamak üzere en çok 12.000 kişilik bir garnizon bulunabilecekti. Onuncu maddeye göre, İstanbul'da Boğazlar Komisyonu adında bir uluslararası komisyon kurulacaktı. On birinci maddeye göre, komisyon yetkilerini boğazların suları üzerinde kullanacaktı. On ikinci maddeye göre, komisyon bir Türk temsilcinin başkanlığı altında, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven devleti temsilcilerinden kurulu olacaktı. On dördüncü maddeye göre, komisyon savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi göz önünde tutulup tutulmadığına bakmakla görevli olacaktı. On sekizinci maddeye göre, boğazların güvenliği tehlikeye düşerse, böyle bir durumun imzacılar ve her halde İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya tarafından önleneceği hükmü getirilmekteydi.⁶⁶

Görüldüğü gibi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'ye iki tür egemenlik kısıtlaması getiriyordu. Bunlardan birincisi, askerden arındırılmış bölgeler, ikincisi ise, Boğazlar Komisyonu idi. Ancak her ikisi de 1936 Montrö'de kaldırılmıştır. Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesinde egemenliğini kısıtlayan birtakım hükümleri istemeyerek de olsa kabul etmesinin nedeni, konferansı biran önce barışla sonuçlandırma isteğinin yanı sıra, Milletler Cemiyeti çerçevesinde oluşturulan kolektif güvenlik sisteminin işleyeceğine ve uluslararası silahsızlanmanın gerçekleşeceğine inanmış olmasıydı.⁶⁷

Lozan'da boğazlar konusunda Türk tezinden çok, İngiliz ve Sovyet tezleri çatışmıştır. 19. yüzyılda Rus donanmasının Akdeniz'e geçmesini engellemek için Osmanlı denetiminde Boğazları mümkün olduğunca kapalı

61 Eyyupoğlu, a.g.e., s. 253.

62 Soysal, a.g.e., s. 67-245.

63 Soysal, a.g.e., s. 148-159. Oran, a.g.e., s. 215-238.

64 Soysal, a.g.e., s. 148-159. Oran, a.g.e., s. 215-238.

65 Soysal, a.g.e., s. 148-159. Oran, a.g.e., s. 215-238.

66 Soysal, a.g.e., s. 148-159. Oran, a.g.e., s. 215-238.

67 Soysal, a.g.e., s. 148-159. Oran, a.g.e., s. 215-238.

tutmak isteyen İngiltere, ekonomisi ve donanması en güçlü devlet olduğundan ve artık Sovyet donanması iç savaşta yok olduğundan, Boğazlardan geçişin tamamen serbest olmasını istemiştir.⁶⁸

Sovyetler ise büyük devletlerin Karadeniz'e mümkün olduğu kadar kısıtlanmasını istemiş ve Türkiye'nin bu konuda güçlendirilmesini desteklemiştir. Zaten Türkiye, Rusya'nın konferansa çağrılmasını da bu farklılıktan yararlanmak için istemiştir. Türkiye'nin genel Batıcı eğiliminin yanı sıra, mevcut reel politik İngiltere'ye yaklaşmasını gerektirmekteydi. Bu nedenle, Boğazlar Sözleşmesinin temeli İngiltere'nin tezi olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, her zamanki denge politikası gereği, Karadeniz-dışı ülkelerin sınırlı girişinde ısrar etmiştir ve öyle olmuştur. Yine de Sovyetler sözleşmeyi beğenmeyecek ve imzalamayacaklardır.⁶⁹

9. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi⁷⁰

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö antlaşmasıyla Boğazlar tamamen Türkiye'nin idaresine geçti ve her iki boğaz bölgesinde müdafaa ve tahkim tesisleri modern bir şekilde yeniden kurularak kara, deniz ve hava yasak bölgeleri tespit ve ilân edildi. İkinci Dünya savaşından sonra, bütün tesisler bugünün teknolojisine uygun bir duruma getirildi.⁷¹

Lozan Boğazlar Sözleşmesi 13 yıl yürürlükte kaldı. İki Dünya Savaşı arası dönemde, boğazlardan geçiş rejimine ilişkin olarak önemli sayılabilecek bir sorunla karşılaşmadı ve bu sözleşme başarıyla uygulandı. Ancak İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde gelişen olaylar Lozan Boğazlar Sözleşmesinin gözden geçirilmesini gerekli kıldı. Türkiye 1923'te kabul edilen Lozan Boğazlar Sözleşmesinin getirdiği rejimi değiştirebilmek ve bir uluslararası konferansta yeni bir rejim oluşturabilmek için 1933'ten itibaren birtakım diplomatik girişimlerde bulundu. Nihayet Milletler Cemiyetinin, Habeşistan'a saldırdığı gerekçesiyle İtalya'ya karşı zorlama önlemleri aldığı Kasım 1935'teki toplantıları sırasında istemini tekrarlayan Türkiye, 10 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf devletlere bir nota gönderdi ve yeni bir rejimin oluşturulması için uluslararası bir konferans toplanmasını istedi. Türkiye'nin bu isteği olumlu karşılandı.⁷²

Sovyetler, Lozan Boğazlar Sözleşmesiyle getirilen rejimden memnun değildi ve bu yüzden sözleşmenin onay sürecini geciktirmişti. Sovyetler, boğazlar rejiminde kendi lehine değişiklikler yapılabileceğini düşünerek Türkiye'nin önerisini destekledi. Bulgaristan, Türkiye'nin boğazları sıkı biçimde denetlemesini istememekle birlikte, bu girişimin kendisine 1919 Neuilly (Nöy) antlaşmasının silahtan arındırmaya ilişkin hükümlerini değiştirme fırsatı vereceğini umduğundan, Türkiye'nin önerisini destekledi. Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ise, Balkan Paketi nedeniyle bu konuda Türkiye'ye destek verdi.⁷³

Avrupa'daki mevcut duruma ve barış antlaşmalarına dokunulmasına karşı olan Fransa, statükocu olmasına rağmen, 1935'te Almanya'ya karşı Sovyet dostluğunu elde etmek amacıyla Sovyetler Birliği ile imzalamış olduğu ittifak antlaşmasının da etkisiyle, Moskova'nın sıcak baktığı bir değişikliğe engel olmak istemedi. Lozan Boğazlar Sözleşmesinin mimarı İngiltere ise, Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı Türkiye'yi kendi yanına çekmek istediğinden Türkiye'nin önerisini olumlu karşıladı.⁷⁴

Lozan Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi önerisine tepki, Avrupa'nın revizyonist devleti İtalya'dan geldi. Böylece Montrö konferansı, İtalya hariç, Lozan Boğazlar Sözleşmesine taraf tüm devletlerin katılımıyla 22 Haziran 1936'da toplandı. Konferans sırasında İngiltere Karadeniz'e kıyıda olmayan, Sovyetler Birliği ise bu denize kıyıda devletlerin savaş gemilerinin geçişi lehine düzenlemeleri kabul ettirmeye çalıştı.⁷⁵

Genel olarak bakıldığında, konferansta, Japonya tarafından desteklenen İngiltere'nin bir yanda, Karadeniz'e kıyıda devletler ve Fransa tarafından desteklenen Türkiye'nin ise diğer yanda yer aldığı söylenebilir. Konferans sonunda, savaş gemilerine uygulanacak sınırlamalar açısından İngiliz tasarısına; Türkiye'nin kendisini çok yakın bir savaş tehdidi altında hissetmesi durumu, boğazların askerleştirilmesi ve boğazlar komisyonunun kaldırılması açısından ise Türk tasarısına uygun bir metin kabul edilmiştir.⁷⁶

Montrö Konferansı sonunda, 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşme ve ekleri TBMM tarafından 31 Temmuz 1936'da onaylanarak 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girdi. Boğazlar bölgesinin Türk ordusu tarafından askerleştirilmesine, protokol gereği, 15 Ağustos 1936'da başlandı. Montrö, Lozan

68 Soysal, *a.g.e.*, s. 148-159. Oran, *a.g.e.*, s. 215-238.

69 Soysal, *a.g.e.*, s. 148-159. Oran, *a.g.e.*, s. 215-238.

70 Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526. Oran, *a.g.e.*, s. 370-384.

71 Behçet Kemal Yeşilbursa, "The Straits Question according to British Documents, 1774-1953", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, (3-5 Nisan 2015-Kocaeli), Bildiriler Cilt: III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016, s. 1621-1635.

72 Oran, *a.g.e.*, s. 370-384. Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526.

73 Oran, *a.g.e.*, s. 370-384. Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526.

74 Oran, *a.g.e.*, s. 370-384. Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526.

75 Oran, *a.g.e.*, s. 370-384. Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526.

76 Oran, *a.g.e.*, s. 370-384. Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526.

Boğazlar Sözleşmesi'nin bütün imzacı taraflarınca (İtalya hariç) onaylanarak yürürlüğe konmuştur. İtalya 1938'de sözleşmeye katılmış, Japonya ise 1951'de Müttefiklerle imzaladığı San Francisco antlaşmasıyla sözleşmeden çekilmiştir.⁷⁷

Yirmi yılına yapılmış ve 29 maddeden oluşan Montrö sözleşmesinin ilk maddesine göre boğazlardan geçişte temel ilke "serbestlik" olacaktır. Ancak sözleşmeye göre, ticaret gemilerinin, savaş gemilerinin ve hava araçlarının boğazlar bölgesinden nasıl geçecekleri ayrı ayrı düzenlenmiştir. Yine sözleşmeye göre, ticaret ve savaş gemilerine boğazlardan geçişte uygulanacak kurallar, zamana göre birtakım farklılıklar içermektedir. Zaman açısından şu üç durum söz konusudur: 1) Barış zamanı; 2) Savaş zamanı (Türkiye savaşınsa veya tarafsızsa diye ikiye ayrılır); 3) Türkiye kendisini çok yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında hissettiği zaman.⁷⁸

Sözleşme 20 yılı. 28. maddeye göre, sözü edilen yirmi yıllık sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir taraf, sözleşmeyi sona erdirmeye ön-bildirim vermemişse, sözleşme devam edecekti. Bugüne kadar böyle bir bildirim yapılmadığı için sözleşme bugüne kadar yürürlükte kalmıştır. 29. maddesine göre, sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesi düzenlenmişti. Değişiklik önerisinde bulunan bir tarafın bu önerisinin kabul edilebilir olması için kendisinden başka (en az) iki devlet tarafından da desteklenmesi gerekmektedir.

10. Sonuç

Mudanya Mütarekesi, 15 Mayıs 1919'da Yunan Ordusunun İzmir'e çıkışı ile başlayan Türk-Yunan Savaşına son verdiği gibi, Türkiye'nin Trakya sınırının Ankara Hükümetinin istediği biçimde çizilmesini sağlamış ve böylece Lozan Barış görüşmelerinde toprak sorununun çözülmesini kolaylaştırmıştır. Daha önce yapılan antlaşmalar açısından bakıldığında ise, Mudanya Mütarekesi, giderek geçerliliğini yitirmiş olan 1918 Mondros Mütarekesinin yerine geçtiği gibi, İstanbul Hükümetinin imzaladığı 1920 Sevr Barış Antlaşmasının ölü doğan bir bağıt olduğunun da Müttefiklerce kabulü anlamına gelmiştir. Dolayısıyla bu olgu, Türkiye'ye karşı güdülen düşmanca ve haksız politikaların baş aktörü olan İngiltere Başbakanı Lloyd Georges'un siyasetten çekilmesinin başlıca nedeni olmuştur.⁷⁹ Ayrıca İngiltere'nin Yunanistan'ı kullanarak Türkleri hem Avrupa'dan atma, hem de Padişahın yönetiminde küçük ve denetlenebilir bir Türkiye politikası başarısız olmuştur. Mudanya Mütarekesi ile Türkler hem Birinci Dünya Savaşından sonra ilk kez Batılı devletlerle eşit koşullarda bir anlaşma yapmış, hem de Avrupa topraklarına (Doğu Trakya) tekrar girmiş oluyorlardı.

Tarafsız bölge ve işgal bölgesi gibi tabirler kabul edilmemiş, bunun yerine barış antlaşmasının imzalanmasına kadar her iki tarafın tecavüz etmeyeceği sınırlar "hattı fasıl" olarak tanımlanmıştır. Doğu Trakya'nın geri alınması, mütarekenin ahkâmını aşan bir madde idi. Bu durum mütarekeye siyasi bir vasıf kazandırmakta ve bu yönü ile de bir ön barış niteliğinde idi. Mütareke yeni Türk Devleti'nin uluslararası platformda gerçek anlamda tanınması sürecinde önemli bir yer teşkil etmiştir. İsmet Paşa gibi bir askeri, bir diplomatı ve bir devlet adamını Türk Milleti'ne kazandırmıştır. Türk tarihinde "savaş meydanlarında kazanılmış fakat masa başında kaybedilmiş" yönündeki algının değişmesine neden olmuştur. Yeni Türk Devleti hem sahada (Sakarya Zaferi ve 30 Ağustos Zaferi) hem de masada (Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması) kazanmıştır. Kısaca Mudanya Mütarekesi barışın yolunu açan, onun önündeki engelleri kaldıran bir belge olarak tarihe geçmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'de başlayan acı serüven, bu küçük, şirin Marmara kasabasında, emperyalizmin üç büyük temsilcisinin imzaladıkları mütareke ile son buldu.

77 Oran, *a.g.e.*, s. 370-384. Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526.

78 Oran, *a.g.e.*, s. 370-384. Soysal, *a.g.e.*, s. 501-526.

79 Soysal, *a.g.e.*, s. 69-70. Akkılıç, *a.g.e.*, s. 636-637.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. ATASE Arşivi

- ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24.
ATASE Arş. K.1945, D.244, F.1.
ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-10.
ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-1.
ATASE Arş. K.1945, D.244, F.3.
ATASE Arş. K.2022, D.79, F.28-7.
ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-12.
ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-9.
ATASE Arş. K.2022, D.79, F.28-14.
ATASE Arş. K.2146, D.32, F.125-1.
ATASE Arş. K.2146, D.32, F.128.
ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-22.
ATASE Arş. K.1689, D.458, F.5-2.
ATASE Arş. K. 1765, D.124, F.59.
ATASE Arş. K.1765, D.124, F.24-15, 16.

2. İngiliz Arşivi

All references to sources prefixed by FO refer to documents held at the UK National Archives (TNA), formerly the Public Record Office (PRO). The following files have been consulted:

F0371/7890, F0371/7891, F0371/7892, F0371/7893, F0371/7894, F0371/7895, F0371/7896, F0371/7897, F0371/7898, F0371/7899/E10551, F0371/7899/E10595, F0371/7899/E10615, F0371/7895/E10151, F0371/7899/E10492, F0371/7900/E10670, F0371/7900/E10637, F0371/7900/E10702, F0371/7901/E10777, F0371/7902/E10992, F0371/7902/E10832, F0371/7902/E10839, F0371/7902/E10887, F0371/7903/E10953, F0371/7903, F0371/7905/E11463, F0371/7906/E11538, F0371/7907, F0371/7908, F0371/7909, F0371/7910.

B. Kitap ve Makaleler

70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1993.

Akın, Veysi, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler*, Cilt: 16, s. 219-229.

Akın, Veysi; *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara, 1996.

Akkılıç, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluş*, Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, (1918-1937), Ankara, 1989.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Bıyıklıoğlu, Tevfik; *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, Ankara, 1987.

Çufalı, Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (1999).

Eyyupoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, 1920-1923*, Ankara 1997.

- Hemingway, Ernest; İşgal İstanbul'u ve İki Dünya Savaşı, Çev. Mehmet Ali Kayabal, Ankara 1988.
- Hülagü, Orhan, "Mudanya Mütarekesi (3-11 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13/39 (1997).
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Cilt: I-III, (Yay. Haz. Sebahattin SELEK), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- Macfie, A. L., "The Chanak Affair (September-October 1922)", *Balkan Studies*, 20/2 (1979).
- Nutuk (1919-1927)*, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2016.
- Oğuzoğlu, Yusuf (Yay. Haz.), *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007.
- Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt-I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Özalp, Kazım; *Milli Mücadele, C. I*, Ankara, 1985.
- Satan, Ali (Der.); İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Sonyel, Salahi R; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, Ankara, 1986.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt-I (1920-1945)*, TTK Yayını, Ankara, 2000.
- Sükan, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara, 1994.
- Tokçan, A. Galip, İki Mütareke Arasında Mudanya Hatıraları, Yay. Haz. Yılmaz Akkılıç, Kayhan Matbaası, İstanbul (t.y.).
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
- Walder, David, Çanakkale Olayı, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 1973.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, "İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesi", *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu (3-4 Eylül 2016/Haymana)*, Yay. Haz. Temuçin F. Ertan ve Kadri Unat, AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları (Yayın No: 55), Ankara, 2017.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, "The Armistice of Mudania according to British Documents", *Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu (26-28 Eylül 2013/Bursa)*, Yay. Haz. Selcan KOÇASLAN, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal; "The Straits Question according to British Documents, 1774-1953", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, (3-5 Nisan 2015-Kocaeli) Bildiriler Cilt: III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016, ss. 1621-1635.

İzmit ve Civarının Düşman İşgalinden Kurtarılmasından Sonra Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin Bölgede Yaptığı Yargılamalar

Osman AKANDERE *

Giriş

1. Dünya Savaşı'nı mağlup bir devletin mensupları olarak geride bırakan Türk Milleti, sadece ülke topraklarının büyük bir kısmını kaybetmekle kalmamış, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla da üzerinde yaşadığı vatan toprağı olan Anadolu'nun işgal edilmesiyle de karşı karşıya kalmıştır.

Savaşı kazanan İtilaf Devletleri imzalanan mütarekenin hemen akabinde Anadolu'yu işgale başladılar. İşgal-lerle birlikte ülkesini ve bağımsızlığını kurtarma kaygısına düşen Türk Milleti varını, yoğunu ortaya koyarak, canı kanı pahasına bir Milli Mücadele hareketine girişmek mecburiyetinde kalmıştır.

Anadolu'nun her bir köşesi işgal edilmişti. Güneyde İngiltere, Fransa ve İtalyan işgalleri yaşanırken, batıda İngiltere'nin siyasi ve askeri desteğini arkasına almış olan Yunan istilası söz konusuydu. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın yorgunluğu, bitkinliği yoksunluk ve yokluğu zaten Türk Milletini perişan etmişti. Nüfusunun önemli bir kısmını savaş alanlarında kaybetmenin acıları hale yüreklerde çok sıcak ve tazeydi. Bir taraftan işgaller diğer taraftan yaşanan yoluk ve yoksulluk içerisinde olan Türk milleti ayağa kalkacak, büyük bir diriliş hareketiyle bir var olma mücadelesine girişecekti.

Milli Mücadele olarak adlandırılan bu mücadelenin devam ettiği bir süreçte, Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul 16 Mart 1920'de işgale maruz kalmıştır. Devletin ve milletin işlerinin yürütülmesi amacıyla Ankara'da yeni bir meclis, Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşturulmuştu. 23 Nisan 1920'de Ankara'da faaliyete başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karşı karşıya kaldığı, bir an önce halletmesi gereken çok önemli meseleleri vardı.

Bu meselelerin başında da bir düzeni ordunun kurulması gelmekteydi. Eli silah tutan herkesin askere alınması ve düzenli orduya iltihak edilmesi gerekiyordu. İkincisi ise işgallerle birlikte başlayan anarşi ve kargaşa ve bunun sonucunda ortaya çıkan asayiş meselesiydi. Her tarafta başıbozuk çeteler yağma ve eşkıyalık hareketlerinde bulunuyorlardı¹. Ülkenin her tarafında görülen ihanet ve isyanların, savaş sonrası yokluk ve perişanlık içerisinde olan Türk halkının üzerine adeta karabasan gibi çökmüştü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde karşı karşıya kalınan meselelerin en önemlisi ve tehlikelisi "asker firarileri" idi. İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti'nin yayınladığı Hükümet Beyannamesi, Şeyhülislâm fetvaları ve bilhassa Padişahın askerlik mükellefiyetini kaldırdığına ilişkin iradesi bilhassa Kuva-yı Milliye birlikleri içerisinde etkili olacak ve muhtelif cephelelerden çok sayıda asker firarları başlayacaktır. Muhtelif cephelelerden firar eden askerler sağda solda eşkıyalık yapmakta, asayişi bozmaktaydılar.

İşte hem ülke genelinde Kuva-yı Milliye'den firarları önlemek ve asayişi sağlamak hem de düzenli bir ordu kurulurken bu asker firarilerinden yararlanmak ve aynı zamanda otorite ve düzeni sağlamak amacıyla bazı olağanüstü tedbirler almak zorunda kalacaktır. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ilk günlerinde 29 Nisan 1920 tarihinde "Hiyanet-i Vataniye Kanunu"nu çıkarttı². Böylece içerde bozulmuş olan asayiş ve otoriteyi amaçlamaktaydı. Ancak kanunun kabulünün üzerinden 4 ay geçmesine rağmen beklenen olumlu sonuçlar alınmamıştı. Bunun öncelikli nedeni ne mevcut kanunları ne de Hiyanet-i Vataniye Kanununu layıkıyla uygulayacak mahkemelerin olmayıştı³. Bunun üzerine daha hızlı ve caydırıcı kararlar

* Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakandere@konya.edu.tr

1 İstiklâl Mahkemeleri, C.I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, No: 1, Ankara 2015, s. IX.

2 Hiyanet-i Vataniye Kanunu için bkz. *Düstur*, C.I, s.4i Kanun No:2.

3 Hiyanet-i Vataniye kanunu' etrafındaki tartışmalar için bkz. Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* Cilt I-II, (1920-1927), Dokuz Eylül Üniversitesi yay., İzmir 1988, s. 29-32; Mesut Yavaş, "Hacim Muhittin çankılı ve Elcezire İstiklâl Mahkemesi", *İstiklâl Mahkemeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s. 127-128.

alabilecek⁴ olağanüstü mahkemelerin kurulması yoluna gidilecek ve aynı yılın Eylül ayında yani 11 Eylül 1920'de "Firariler Hakkındaki Kanun" kabul edilecektir. Bilahare bu kanuna göre suçlananların yargılanmalarını sağlamak amacıyla 26 Eylül 1920'de İstiklâl Mahkemeleri Kanunu kabul edildi⁵.

TBMM tarafından kabul edilen kanuna göre sekiz bölgede kurulan İstiklâl Mahkemeleri olağanüstü yetkilere sahip olup, üyeleri TBMM tarafından yine meclis üyesi milletvekillerinden kişilerden oluşturulmuştur. Ankara, Eskişehir, Isparta, Diyarbakır, Konya, Pozantı, Sivas ve Kastamonu bölgesini mahkemelerin kurulmasıyla Milli Mücadele yıllarında faaliyet gösterecek olan I. Dönem İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş oldu⁶. I. Dönem İstiklâl Mahkemeleri varlıklarını 17 Şubat 1921 tarihine kadar sürdürdüler ve bu tarihte TBMM'nin kararıyla kaldırıldılar.

II. dönem İstiklâl mahkemeleri aynı gerekçelerle 24 Temmuz 1921 tarihinde asker kaçaklarının faaliyette bulunduğu bölgelerde asayiş ve güvenliğin tehlikede olduğu dikkate alınarak yeniden kuruldu. Konya, Kastamonu, samsun ve Yozgat bölgesinde kurulan mahkemeler, iç güvenlik için tehdit oluşturan başta asker kaçakları olmak üzere, casusluk, isyan ve gasp gibi eylemlerin sık sık gerçekleştiği bölgelerde kurulmuştu⁷. II. Dönem istiklâl Mahkemeleri çalışmalarını Temmuz 1922 yılının sonuna kadar sürdürmüşlerdir.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesinin Kuruluşu

I.Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliklerine TBMM'nde yapılan seçimler neticesinde Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü Bey, Kozan Mebusu Dr. Fikret Bey seçilmişlerdir⁸. Ancak Tevfik Rüştü Bey'in kısa bir süre sonra Moskova'ya giden heyette delege olarak görevlendirilmesi, Dr. Fikret Bey'in de izin alması üzerine yerlerine Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Mardin Mebusu Necip Bey seçilmiştir⁹. Mahkemenin sorumluluk bölgesi Kastamonu vilayeti ile Çankırı, Zonguldak ve Sinop Sancaklarıydı¹⁰. Mahkeme üyelerinin belirlenmesinden sonra, seçilmiş olan heyet hemen görev bölgesine hareket etmiş 12 Ekim 1920'de bölgede çalışmalarına başlamıştır¹¹.

I. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi çalışmalarını 17 Şubat 1921 tarihine kadar sürdürmüştür. Mahkeme bölgede yaklaşık dört ay on gün görev yapmış ve bu süre içerisinde çok faydalı kararlar almıştır. Mahkemelerin faaliyetlerini sonlandırması yani kapatılmalarıyla ilgili Hükümet tamiminin yayınlanması üzerine diğer İstiklâl Mahkemelerinde olduğu gibi Kastamonu İstiklâl Mahkemesi de 17 Şubat 1921'de faaliyetlerini sonlandırmıştır. Görev yaptığı bölgelerde asayiş ve huzuru sağlayan bu mahkemelerin kaldırılmasına halk tepki göstermiş ve mahkemelerin yeniden faaliyete geçmesini TBMM'nden rica etmişlerdir¹². Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri üyeleri 2 Mart 1921 tarihinde Kastamonu'dan ayrılmışlardır.

Birinci dönem İstiklâl Mahkemelerinin her türlü eleştirilere rağmen çok önemli işler yapmış ve halkın nezdinde itibar kazanmıştır. İstiklâl Mahkemeleri kaldırıldıktan sonra davalara yine eskisi gibi bidayet mahkemeleri ve Harp Divanları bakmaya başlamışlar, dolayısıyla başlangıçtaki aksaklıklar tekrar söz konusu olmaya başlamıştır. İstiklâl Mahkemelerine tanınan yetkilerin bu mahkemelere tanınmaması, bu mahkemelerin işlerini zorlaştırıyordu. İsyen davalarının hemen sonuçlandırılmayıp, asker firarilerinin ve kaçak olaylarının artması ve bilhassa da Türk ordusunun Yunan ordusu karşısında başarısızlığa uğrayıp geri çekilmeye başlaması gibi olaylar İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını gerektirmiştir.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Batı cephesindeki askeri gelişmelere bağlı olarak oluşturulmuştur. Batı cephesinde Yunan ordusunun Eskişehir ve Kütahya'yı geçerek Ankara'ya yaklaşması üzerine, 23 Temmuz 1921'de Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa ordunun güvenliğini sağlamak ve firarları önlemek için Kastamonu ve Konya'da tekrar istiklâl Mahkemelerinin kurulmasını teklif etmişti. TBMM'si bunun üzerine Kastamonu, Konya, Samsun ve Yozgat'ta istiklâl Mahkemesi'nin kurulmasına karar verdi¹³.

II. Dönem İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasına ilişkin kanunun TBMM'nde kabul edilmesinden sonra Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliklerine yapılan seçimlerle Saruhan Milletvekili Mustafa Necati, Çankırı Millet-

4 Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa; Firar suçunun cezasının az olması ve af kanunlarının yarattığı iyimser havanın da asker firarlarının artmasında etkili olmadığını savunmuş, darp, hapis ve pranga cezalarının firarların engellenmesinde etkili olmadığını dile getirmiştir. A. Turan Alkan, İstiklâl Mahkemeleri, Ağaç yayıncılık, İstanbul 1993, s.7-8.

5 Kanun için bkz. *Düster*, Üçüncü Tertip, C. 61; Rahmi Çiçek, "Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Bölgede Güvenlik ve Asayişinin Sağlanmasındaki Rolü", İstiklâl Mahkemeleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016, s.211.

6 Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s. 43-45; İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1998, s.65. Ayrıca bkz. Salhadin Gök, "Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin TBMM'ndeki Yansımaları", İstiklâl Mahkemeleri, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2016, 58-60.

7 Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, s.97-103.

8 I. Dönem Kastamonu istiklâl Mahkemesi üyeleri seçildikten sonra Dahiliye Vekaleti, üyelerin ismini Kastamonu vilayetine bildirmiştir. Eyüp Akman, *Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, Gazi Kitapevi, Ankara 2005, s. 2.

9 Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s.87.

10 Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri*, İstanbul 1955, s.255.

11 Kastamonu İstiklâl Mahkemesi halk arasında "Üçler Mahkemesi" olarak ta adlandırılmıştır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima I, C 5, s.318-319.

12 Akman, *Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s.5.

13 İstiklâl Mahkemeleri, C.I, s.11.

vekili Neşet Nazım, Canik Milletvekili Hamdi ve Trabzon Milletvekili Hamdi Beyler seçildiler. Bilahare İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey mahkeme üyeliği yapmıştır. Mahkemenin görev alanı; Kastamonu, Sinop, Çorum, Çankırı, Zonguldak, Bolu, Adapazarı ve İzmit'i kapsamaktaydı. Bu vilayetler cephe gerisinde çok geniş bir alanı kapsamaktaydı.

10 Ağustos 1921'de Çankırı'dan yayınladığı bir beyanname ile Kastamonu İstiklâl Mahkemesi görev sahası içerisindeki vilayetlere ve sancaklara hitaben bir talimatname yayınlamıştır. Bu talimatnamede özellikle asker firarilerine hitap ediyor ve 15 günlük mühlet içerisinde askerlik şubelerine gidip te teslim olurlarsa yargılanmayacakları ifade ediliyordu¹⁴. Yine Sakarya Savaşı öncesi başkomutan ve TBMM Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından ilan edilen Tekalif-i Milliye emirlerine karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacakları belirtiliyordu¹⁵. Mahkemenin yayınladığı bu beyanname, mahkemenin sorumluluk alanındaki bütün mülki ve idari amirlere duyurulduğu gibi, en ücra köylere kadar ulaşması sağlanmıştır.¹⁶

Nitekim II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi 12 Ağustos 1921'de geldiği Çankırı'da ilk yargılamasını yapmış ve kararını vermiştir. 20 Temmuz 1922'de kabul edilen İstiklâl mahkemeleri Kanunu'na kadar görev yapan mahkemenin bu süre zarfında yaptığı yargılamalar şöyleydi:

Kastamonu İstiklâl Mahkemesine 9.016 kişi gelmiş, bunlardan 648 kişi beraat etmiş, 5 kişi idam olunmuş, 3 kişi giyaben idama mahkûm edilmiş, 69 kişiye kalebent ve kürek cezası verilmiş, 7.477 kişiye de muhtelif cezalar verilmiştir¹⁷. Ancak Açıkşöz gazetesinde yayınlanan Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin kararlarıyla ilgili yapılan bir çalışmada bu sayıların farklı şekilde verildiği görülmektedir. Çalışmada Açıkşöz Gazetesinde verilen bilgilerden hareketle İkinci Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde 422 kişi yargılanmıştır. Bu yargılamaların suçlara göre dağılımı da şöyledir;

104 kişi Kürek ve Kalebent cezası, 37 kişiye idam cezası, 14 kişiye Giyaben idam cezası, 32 kişiye hapis cezası, 48 kişiye sürgün cezası, 94 kişiye değişik cezalar verilmiştir. 83 kişiye de beraat kararı verilmiştir¹⁸.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi, İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun 1 Ağustos 1922'de kaldırılması ile birlikte 2 Ağustos 1922 tarihinde faaliyetlerine son vermiştir. Mahkeme heyeti 15 Ağustos'a kadar gerekli tasnif ve devir işlemlerini tamamladıktan sonra Kastamonu'dan ayrılmışlardır¹⁹.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin Bolu, Adapazarı Ve İzmit ve Civarındaki Yargılamaları

II. Dönem İstiklâl Mahkemeleri kurulurkenbu mahkemelerin görevleri ve sorumlu oldukları bölgeler de belirlenmişti. Yapılan seçime göre ikinci defa oluşturulan Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin Başkanlığı'na Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey, üyeliklerine ise Çankırı Mebusu Neşet Kazım Bey, Canik Mebusu Hamdi Bey, Trabzon Mebusu Hamdi Bey seçilmişlerdi. Mahkemenin görev alanı; Kastamonu, Sinop, Çorum, Çankırı, Zonguldak, Bolu, Adapazarı ve İzmit'i kapsamaktaydı. Görev sahası içerisindeki vilayet ve sancakların büyüklüğü düşünüldüğünde, Kastamonu İstiklâl Mahkemesi cephe gerisinde oldukça geniş bir alana hükmedecekti.

Mahkeme ilk çalışmalarını 12 Ağustos'ta Çankırı'da başlamıştır. Çankırı'dan sonra Kastamonu'ya gelen mahkeme heyeti 19 Ağustos'tan itibaren burada 15 gün boyunca yargılamalarda bulunup, önemli kararlar almıştır. Bilahare İnebolu'ya giden heyet burada da bir müddet çalıştıktan sonra tekrar Kastamonu'ya dönmüştür. Mahkeme 11 Eylül'den itibaren tekrar Kastamonu'da yargılamalara başlamıştır²⁰.

Mahkeme bir taraftan asker kaçaklarıyla ilgilenip onları sıkı takibe alırken, diğer taraftan cepheye giden askerler ile yakından ilgilenmiş onların işe ve ihtiyaçlarının karşılanmasını titizlikle takip etmiştir. Ayrıca eşraf, aydın ve subaylardan oluşturduğu bir heyet ile cepheye giden askerlere neden ülkeleri için savaşmaları gerektiği konusunda nasihatlerde bulunan mahkeme heyetinin üzerinde hassasiyetle durduğu bir diğer konu da Tekalif-i Milliye emirlerinin yerine getirilmesi olmuştur²¹.

Bilhassa Tekalif-i Milliye kararlarına aykırı olarak silah ve cephaneyi saklayanlar ile haksız bir şekilde halkın elinden vasıta, giyecek ve yiyecek maddelerini haksız bir şekilde elinden alan görevlilere karşı sert tedbirler uygulamışlardır²².

14 Rahmi Çiçek, *Milli Mücadele'de Kastamonu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s.180-181.

15 *Açıkşöz Gazetesi*, 13 Ağustos 1921, Ayrıca bkz. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s.87.

16 Atatürk'e göre İstiklâl Mahkemeleri yayınladıkları beyannamelerle Tekalif-i Milliye emirlerinin yerine getirilmesinde en büyük hizmeti yapmışlardır. Gazetelerde İstiklâl Mahkemeleri'nin emirleri ile ilgili nizamname ve beyannameleri, konuyla ilgili kararnameyi yayınlamak suretiyle halka duyurmakta ve halkın aydınlatılmasını sağlamaktaydı. Bkz. Serpil Sürmeli, *Tekalif-i Milliye Emirleri*, Ankara 1998, s.132.

17 Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 107.

18 Akman, *Açıkşöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 7.

19 Çiçek, *"Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Bölgede Güvenlik ve Asayişinin Sağlanmasındaki Rolü"*, s.236.

20 Mahkeme Heyetinin Kastamonu'ya gelişi Açıkşöz Gazetesinde "İstiklâl Mahkemesinin Heyet-i Muhteresininin Avdeti" başlığıyla duyurulmuştur. *Açıkşöz*, 11 Eylül 1337(1921)

21 Peker, *İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri*, s.363.

22 *Açıkşöz*, 21 Ağustos 1337(1921).

Mahkeme ayrıca Kastamonu ve çevresinde firar, şekavet, hırsızlık, rüşvet ve devletin kuvve-i maddiyesi ve maneviyesine karşı suç işleyenleri yargılamıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi mahkemenin sorumluluk sahası içerisinde Bolu ve İzmit sancakları ile Adapazarı kazası da bulunmaktaydı. Mahkeme heyeti oldukça geniş bir sahayı kapsayan sancak ve kazalara da sık sık gitmek durumunda kalmıştır. Nitekim heyet 22 Eylül'de Bolu'ya, 20 Ekim'de Düzce'ye, 29 Ekim'de Adapazarı'na 31 Ekim'de İzmit'e giderek yargılamalar yapmıştır. Kastamonu İstiklâl mahkemesi üyeleri 21 Kasım'da Bolu'ya ve nihayetinde de 1 Aralık 1921'de Kastamonu'ya dönmüştür²³.

Bu süre içinde mahkeme Gerede 28, Düzce'de 30 Bolu'da 18, Adapazarı'nda 13 ve İzmit'te 7 kişiyi yargılamıştır²⁴. Bu yargılananların büyük bir kısmı eşkıyalık, firar, sürekli firar, isyanlara dehalet, vatana ihanet, casusluk gibi suçlardan yargılamalar yapmıştır. Bilhassa Bolu, Adapazarı bölgelerinde TBMM'nin meşru varlığına ve Kuva-yı Milliye'ye karşı bir biri ardına isyanların çıkmış ve isyanlar sürecinde sıkça firarlar yaşanmıştır. Bu nedenle II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit'teki yargılamaları bu suçlara yönelik olmuştur.

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeleri 22 Eylül 1921 tarihinde Kastamonu'dan ayrılarak 24 Eylül'de Çerkeş'e gelmiştir²⁵. Çerkeş'te yargılamalar Hükümet Konağı'nın bahçesinde yapılmış ve mahkeme çeşitli suçlardan yargıladığı 10 kadar kişiye hapis ve değnek cezaları vermiştir. Çerkeş'teki yargılamaları bitiren mahkeme heyeti 28 Eylül'de Gerede'ye gelmiştir. Gerede'de 28 kişiyi yargılayan Kastamonu İstiklâl Mahkemesi 3 kişiyi idama mahkûm ederken bazı kişilere de değişik cezalar verilmiştir. Mahkeme heyetinin Gerede'de yaptığı yargılama ile ilgili olarak Açıksoz gazetesinde şu bilgi verilmiştir²⁶:

"27.9.21'de Gerede'ye varılmıştır. Burada kıtalarından silahlı olarak firar ve eşkıyalığa başlamaları ile kendilerini takibe gelen Jandarma müfrezesi kumandanı Çerkeşli Mehmet'i çatışmada şehit eden Bolu'nun huzurca köyünden Hasan oğlu Sadık ve Alacalar köyünden Hasan oğlu Ali ve Viranşehirli(Eskipazar) Ahmet oğlu Kel Sadık'ın asılarak idamlarına..." Gerede yaptığı yargılamalardan sonra heyet, 29 Eylül 1921'de Bolu'ya gelmiştir²⁷.

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Bolu'daki yargılamalarında çoğu Tekâlif-i Milliye emirlerine karşı gelenler olmak üzere 18 kişiyi yargılamıştır. Tekâlif-i Milliye aleyhinde suç işleyenlere çok ağır cezalar vermiştir. Mahkeme yaptığı yargılamalar sonucu casusluk, vatana ihanet, firar ve eşkıyalık olmak üzere biri Bolu merkez, diğerleride Bolu/Huzurca Köyü ve Bolu/Kırılıcak nahiyesinden olmak üzere 3 kişi hakkında idam kararı vermiş ve bunları idam etmiştir²⁸. Mahkeme heyeti Bolu'daki yargılamalarında ayrıca bazı suçlulara değişik cezalar vermiştir. Yine Bolu'da casusluk suçlamasıyla yargılanan 1 kişinin daha idam edildiği görülmüştür²⁹.

Nitekim Açıksoz Gazetesinde 9 Ekim tarihinde idamlarla ilgili çıkan haberde "Bolu ve havalisinde ifay-ı vazifelerinden Kastamonu mıntıkası İstiklâl Mahkemesince idamlarına karar verilen firari ve şaki Geredeli Hasan oğlu Sadık ile Hasanoğlu Ali ve Viranşehirli Kel Sadık asılarak idam edilmişlerdir" denilmektedir³⁰.

Yine Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin Bolu'da bulunduğu bir süreçte cereyan eden bir asker firarileri davası vardı. 200 kadar asker firarisi yakalanmış ve hapsedilmişti. Suçları idamı gerektiriyordu. Mahkeme başkanı Mustafa Necati Bey, çoğu cahil olan ve tamamen cehaletlerinden dolayı İstanbul'a ve Padişah'a körü körüne bağlı olan bu Türk çocuklarının asılmasına razı değildi. O yıllarda asılacak adama değil, cephede savaşacak adama ihtiyaç vardı. Bu kadar gencin asılması memleket içinde ciddi bir kayıptı. İşte bunun bilincinde olan Mustafa Necati Bey bu firar edenleri az bir ceza ile cezalandırıp, onları idamdan kurtarmayı düşünmüştü.

Bu asker firarilerini toplayıp onlara nasihatlerde bulundu. Milli Mücadele'nin önemini ve cepheden kaçmanın zararlarını anlattı. Onlardan bir daha kaçmayacakları üzerine söz almak istemiş ancak kimse bu sözü vermemişti. Buna hiddetlenen Mustafa Necati Bey bu asker firarilerini idama çarptırmış ve idam hazırlıklarının başlamasını emretmişti. Dört bir taraftan idam sehpaları hazırlanmaya başlanmıştır. İdam olacaklarına aklı kesen asker firarisi bu 200 kişinin nedamet gösterip, ağlamaya başlamaları Mahkeme başkanı Mustafa Necati Beyi çok üzmüştü. Kararından caymak niyetindeydi. Bu gençlerin asılmasını istemiyordu. Ancak İstiklâl Mahkemelerini kararı kesindi ve geri dönüşü mümkün değildi. Bilahare Bolu Milli Eğitim Müdürü Talat Bey'in ve diğer bazı eşraf ve esnafın ricası üzerine heyetçe mahkemenin yeniden görülmesi kararı verilir. Bu kez gençlerin cepheden kaçmayacakları konusunda hep birlikte söz vermeleri üzerine Mustafa Necati Bey verilen idam

23 Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 151.

24 Akman, *Açıksoz Gazetesine göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 10-11.

25 Açıksoz, 5 Teşrin-i Evvel 1337(1921).

26 Açıksoz, 5 Teşrin-i Evvel 1337(1921).

27 Açıksoz, 5 Teşrin-i Evvel 1337(1921).

28 Açıksoz, 9 Teşrin-i Evvel 1337(1921). Ayrıca bkz. Akman, *Açıksoz Gazetesine göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 10-11.

29 Açıksoz, 11 Teşrin-i Evvel 1337(1921).

30 Açıksoz, 9 Teşrin-i Evvel 1337(1921); Ayrıca bkz. Akman, *Açıksoz Gazetesine göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 10-11.

kararını kaldırıp, gençlere sopa cezası verilerek asılmaktan kurtarılacaklardır. Gerçekten de bilahare cepheye gönderilen bu gençler bir daha kaçmamış, hatta aralarında yararlanarak cephe gerisine tedaviye getirilenleri bile görülmüştür³¹.

Bolu'da oldukça hararetli geçen yargılamalardan sonra II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi heyeti Düzce'ye geçmiştir³². 30 civarında kişiyi yargılamış ve idam kararları vermiştir. Nitekim mahkemenin kararı ile iki kişi asılarak idam edilmiş, diğer iki kişi de kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmişlerdir. Bunların dışındaki suçlular da değişik cezalara çarptırılmışlardır³³.

Düzce'de idam edilenler ile ilgili Açıksoz gazetesinde şu bilginin verildiğini görüyoruz³⁴:

Sürekli firar edenlerden Kerimler Köyünden Recep Ekmekçi oğullarından 1895'li Hüseyin oğlu Hasan ve kıtasından on dört defa firar eden Çarşamba'nın Mandar köyünden 1899 doğumlu Abdullah oğlu Mehmet'in kurşuna dizilmek suretiyle idamlarına(...) eşkiya erbabından Geyve'nin Göyüşler köyünden Veli Ahmet oğullarından İbrahim oğlu Hasan'ın müebbeten küreğe konulmasına(...) kıtalarından firar ederek geceleyin haneye girmeleri ve bir çok eşya çalan Gökçek'in Su köyünden(...) Mahmut oğlu Mehmet'in on beşer sene küreğe konulmasına karar verilmiş olduğu"

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi 29 Ekim günü Adapazarı'na gelmişlerdir. Adapazarı bölgesi hem Milli Mücadele Hareketi sürecinde hem isyanlar içerisinde kalmış, hem de Yunan işgaline uğramış bir sancaktı. Dolayısıyla Adapazarı'nda çok sayıda isyana karışmış ve Yunanlılarla işbirliği yaparak onlar hesabına casusluk yapmış kişiler mevcuttu. Mahkeme heyeti ihanetleri ve işbirlikleri kesinleşmiş olan kişileri öncelikle yargılamıştır. Açıksoz gazetesinde çıkan haberlerden Adapazarı'nda 13 kişinin yargılandığını ve çeşitli cezalara çarptırıldığı anlaşılmaktadır.

Keza İzmit'te önce İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan itilaf birliklerince işgal edilmiş bilahare de Yunan işgaline maruz kalmıştır. İşgaller esnasında hem mülki ve idari birimlerde görev yapanlar, hem eşraf ve ahaliden işbirlikçi olanlar ve bilhassa Yunan emellerine hizmet eden ve onlar adına casusluk yapan hainler mevcuttu. Bunlar ciddi bir sayıya ulaşacak kadar fazlaydı. Bir taraftan da yerli Rum ve Ermenilerden de işgaller sürecinde Müslüman halka eziyet eden ve özellikle de Yunan zulüm ve katliamlarına yardımcı olanlar vardı. Bunların önemli bir kısmı Yunan askerlerinin bölgeden çekilmesi sürecinde onlarla birlikte gitmiş, bir kısmı da halen İngiliz ve Fransızların işgal ve kontrolünde bulunan payitahta yani İstanbul'a kaçmışlardı.

İşte Adapazarı ve İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra sıra bu işbirlikçi hainlerin yargılanmasına gelmişti. Her ne kadar bazı kaynaklarda Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin sorumluluk sahası içerisinde Adapazarı ve İzmit gösterilmiyorsa da bunun doğru olmadığı Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin Açıksoz Gazetesinde yayınlanan haberler ve mahkeme kararlarından anlaşılmaktadır³⁵. Nitekim 29 Ekim tarihli Açıksoz Gazetesinde "Bolu'da bulunan Kastamonu İstiklâl Mahkemesi muhterem heyetinin Düzce'de bulunduğunu ajans bildirmişti. Bu kere aldığımız malumata göre muhterem heyet Düzce'den Hendek'e hareket etmiş olup Adapazarı ve İzmit'e gidecek ve yakında vazifelerini tamamlayıp en kestirme ve kısa bir yolla şehrimize döneceklerdir" denilerek mahkeme heyetinin Adapazarı ve İzmit'e de gideceği bilgisi verilmiştir³⁶.

Aşağıda vereceğimiz mahkeme yargılama kararlarından da anlaşılacağı gibi Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Bolu'daki yargılamalarından sonra önce 29 Ekim'de Adapazarı'na gelmiş, buradaki yargılamalarını tamamladıktan sonra da 31 Ekim'de trenle İzmit'e gelmiştir. Yine Mahkeme heyeti Düzce'den sonra mahkeme heyetinin Adapazarı'na 29 Ekim 1921'de ulaştığı ve buradaki yargılamaları yaptıktan sonra 31 Ekim'de İzmit'e hareket ettiğini ve orada da suçluları muhakeme ettikten sonra tekraren Düzce, Bolu ve Safranbolu yoluyla Kastamonu'ya döneceğini bütün şube ve kazalara bir tamim şeklinde duyurmuştur.

İzmit'e gelen mahkeme heyetinin yanı sıra bir başkatip ve iki de katip bulunmaktaydı. İleri gazetesinde yer alan habere göre mahkeme üyelerinin ayaklarında uzun konçlu ve bağlı fotinler, üzerlerinde avcı elbiseleri ve başlarında siyah kalpakları vardı. Yanlarında üçgen şeklinde bayrak tutan bir efrat vardı. Bayrağın üzerinde celi bir hat ile "Büyük Millet Meclisi İstiklâl Mahkemesi" yazıyordu. Mahkeme yargılamalarını İzmit Belediyesi'nin büyük meclis salonunda yapacaktı. Mahkeme heyetinin arkasındaki duvarda büyük bir Türk bayrağı

31 Mustafa Eski, Mahalli Kaynaklara Göre İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mustafa Necati Beyin Kastamonu'daki Faaliyetleri, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1990, s.46.

32 20 Ekim tarihli Açıksoz Gazetesinde yer alan haberde " Bir müddetten beri Bolu'da bulunan Kastamonu mintikası İstiklâl mahkemesi şehrimize gelerek ifayı vazifeye başlamıştır" denilmektedir. *Açıksoz*, 20 Teşrin-i Evvel, 1337(1921).

33 *Açıksoz*, 22 Teşrin-i Evvel, 1337(1921).

34 *Açıksoz*, 22 Teşrin-i Evvel, 1337(1921).

35 Nitekim Açıksoz Gazetesinde 5 Ekim 1921 tarihli bir mahkeme kararının son kısmında "İş bu tamim Kastamonu Vilayeti ve Havalisi kumandanlığıyla Bolu, Çankırı, Sinop, Zonguldak, İzmit Mutasarrıflıklarına Kastamonu, Bolu, Çorum kalemlerine yazılmıştır." Denilmektedir. Bkz. *Açıksoz*, 5 Teşrin-i Evvel 1337(1921)

36 *Açıksoz*, 29 Teşrin-i Evvel 1337(1921). Ayrıca bkz. Akman, *Açıksoz Gazetesine göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 10-11.

asılmıştı Bayrağın üzerinde yeşil bir zemin üzerinde "Büyük Millet Meclisi İstiklâl Mahkemesi Mücahedesinde Yalnız Allah'tan Korkar" yazılı bir levha bulunmaktaydı. Salonda mahkeme heyeti için üç koltuk, zabıt katibi için koltuklu bir sandalye ve üzerinde Türk bayraklarının örtülü olduğu uzun bir masa yer alıyordu. Masanın üzerinde de Kuran-ı kerim mevcuttu³⁷.

Açıksöz gazetesinde yer alan bilgilerden Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin İzmit'te 7 kişiyi yargıladığını söyleyebiliriz³⁸.

İzmit'te en dikkat çeken yargılama düşman hesabına hizmet ettikleri için İzmitli acem oğlu Ahmet'in yargılanmasıdır. Hakkındaki şikâyet üzerine mahkemece yargılanan bu şahsa Kırşehir'de on beş sene müddetle küreğe konulması cezası verilmiştir. İleri gazetesinde yer alan habere göre aslen Acem olan Ahmet Ağazade Mehmet Ali adındaki bu genç Yunanlılarla işbirliği yaparak Müslüman halkın yani İzmit ahalisinin zulüm görmesine ve katliama uğramasına neden olmuştur. Ayrıca yine bu genç Danço adlı (muhtemelen Rum) bir çete reisine kılavuzluk yapmakla suçlanmaktaydı. Ondand fazla tanık bu gençle ilgili suçlamaları doğruladığından mahkeme başkanı genci 15 yıl boyunca Kırşehir'de küreğe mahkum etmişti³⁹.

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin İzmit'te baktığı bir diğer dava Polis Memuru Celal'in suçlanmasıyla ilgili davaydı. Bu polis memuru Yunanlılarla işbirliği yapmış ve suçu sabit görülmüştü. Bunun üzerine kendisine Nevşehir'de on sene müddetle küreğe konulma cezası verilmiştir⁴⁰.

Mahkeme casuslukla suçlanan Adanalı Mehmet Muzaffer'in beraat ine karar vermiştir. Mahkeme heyeti burada ikinci derecede bazı suçlardan dolayı suçlulara değişik cezalar vermiştir.

İzmit'teki yargılamalarını tamamlayan Kastamonu İstiklâl mahkemesi tekrar Adapazarı'na gelmiş ve burada da bazı yargılamalar yapmıştır. Nitekim Hacı Said oğlu Mesut'un milli gayeye ulaşınca kadar Nevşehir'de mahpus tutulmasına, Muhtar Kazım ile iki arkadaşının emval-i nukutunu gasp eden Mehmet oğlu Ali Ahmet ile Ali onbaşının birer sene müddetle hapsedilmelerine ve Nuh Bey ile Emir Bey'in beraatlerine karar vermiştir.

II. Dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi İzmit, Adapazarı ve Düzce mülhakatındaki yargılamaları tamamıyla yaptıktan sonra Bolu'ya hareket etmiştir. Heyet oradan mahkemenin merkezi olan Kastamonu'ya doğru hareket etmiştir.

Nitekim 1 Aralık 1921 tarihli Açıksöz gazetesi heyetin Kastamonu'ya gelişini şöyle duyurmuştur⁴¹:

"Bolu, Düzce, Adapazarı İzmit ve havalisinde ifa ve ikmal-i vazife eyleyen Kastamonu ve havalisi İstiklâl Mahkemesi heyet-i muhteremesi dün avdet buyurmuşlardır. Son gelen emir mucibince Çorum Livası da İstiklâl Mahkememizin daire-i adaletine dahil olmuştur. Heyet-i muhtereme bu günden itibaren muhakemete ibtidar eylemişlerdir. Muhterem heyetimize beyan-ı hoş ümit eyleyiz"

Sonuç

Sorumluluk sahası içerisinde bulunan Bolu vilayeti ile Adapazarı ve İzmit livalarında yargılamalarını tamamlayan II. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi heyeti bölgede yaptığı yargılamaları tamamlamış ve bilahare Kastamonu'ya dönmüştür.

Yaptığı yargılamalarla bölgenin güvenliğinin sağlanmasında caydırıcı rol oynamış olan İstiklâl Mahkemesi eşkıyalık yapanlara, isyana karışmış olanlara, firarilere ve özellikle de düşmanla işbirliği yapmış olanlara merhamet göstermemiştir. Suçlarının ağırlığına göre gittiği her şehirde yaptığı yargılamalarda idam kararları vermiş ve bunları uygulamıştır. İdam kararı verilenlerin büyük bir kısmı asılarak idam edilirlerken bir kısmı da kurşuna dizilmişlerdir. Mahkeme gerçekten suçsuz olanları da beraat ettirecek kadar adil olmaya çalışmış, hak ve hukuka riayet etmiştir.

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi asayiş ve huzurun sağlanmasında etkili olduğu gibi Sakarya Savaşı sırasında ortaya çıkan asker kaçaklarını cezalandırma ve yine Sakarya Savaşı öncesi çıkartılan Tekalif-i Milliye emirlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Ayrıca bölge üzerinden Anadolu'ya sızmaya çalışan İstanbul Hükümeti'nin bozguncu takımı ile İtilâf Devletleri adına casusluk faaliyetleri yürütenlerin yakalanması ve cezalandırılmasında da etkili olmuştur.

37 İleri, 8 Teşrin-i Sani 1337(1921); *Vakit*, 12 Teşrin-i Evvel 1337(1921); Ayrıca bkz. Sebahattin Özel, *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul 2005, s. 238.

38 Akman, *Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 9.

39 Özel, *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, s.238; Akman, *Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 82.

40 Akman, *Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, s. 82.

Açıksöz, 10 Teşrin-i Sani 1337(1921)

41 *Açıksöz*, 1 Kanun-uevvel 1337(1921)

Bölgede I. Dünya Savaşı'ndan itibaren asker kaçaklarının oluşturduğu çetelerin yakalanarak cezalandırılmasıyla yol kesme, köy basma gibi eylemlerin de önüne geçilmiştir.

Netice olarak Kastamonu İstiklâl Mahkemesi, bir taraftan dayandıkları Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Firariler Hakkında Kanun'un kendilerine sağladığı olağanüstü yetkileri kullanarak suçun işlenmesinde caydırıcı rol üstlenmişlerdir. Diğer yandan mahkeme üyeleri ve bilhassa Mahkeme Başkanı Mustafa Necati Bey, adeta bir nasihat heyeti gibi hareket ederek bölge insanının Milli Mücadele'ye katılmasında ve ikna edilmesinde etkili olmuşlardır.

İzmit ve civarında ise İngiliz ve Yunan işgal güçleriyle iş birliği yapanların cezalandırılmasıyla, vatana ihanetin asla cezasız kalınmayacağı da dosta düşmana gösterilmişti.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar ve Gazeteler

Açıksöz

Düstur.

İleri

TBMM Zabıt Ceridesi

Vakit

Kitaplar

AKMAN, Eyüp, *Açıksöz Gazetesi'ne göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri*, Gazi Kitapevi, Ankara 2005.

ALKAN, A Turan, *İstiklâl Mahkemeleri*, Ağaç yayıncılık, İstanbul 1993.

AYBARS, Ergun, *İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II,(1920-1927)*, Dokuz Eylül Üniversitesi yay., İzmir 1988.

EZHERLİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı(1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 1998.

İstiklâl Mahkemeleri, C.I, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, No: 1, Ankara 2015.

ÖZEL, Sebahattin, *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul 2005.

PEKER, Nurettin, *İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri*, İstanbul 1955.

SÜRMELİ, Serpil, *Teklif-i Milliye Emirleri*, Ankara 1998.

Makaleler

ÇİÇEK, Rahmi, "Kastamonu İstiklâl Mahkemelerinin Bölgede Güvenlik ve Asayişinin Sağlanmasındaki Rolü", *İstiklâl Mahkemeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016.

GÖK, Salhadin, "Birinci Dönem İstiklâl Mahkemelerinin TBMM'ndeki Yansımaları", *İstiklâl Mahkemeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2016.

YAVAŞ, Mesut, "Hacim Muhittin Çarıklı ve Elcezire İstiklâl Mahkemesi", *İstiklâl Mahkemeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2016.

Tezler

ÇİÇEK, Rahmi, *Milli Mücadele'de Kastamonu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.

ESKİ, Mustafa Mahalli Kaynaklara Göre İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mustafa Necati Beyin Kastamonu'daki Faaliyetleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990

İzmit Sancağında Ehlî Hayvan Sorunu (1912)

Halim DEMİRYÜREK *

Giriş

Osmanlı Devleti'nde etinden, sütünden ve gücünden yararlanmak gibi birçok amaçla yapılan hayvan yetiştiriciliği, iklimi ve arazisi müsait olan İzmit Sancağında da oldukça yaygındı. Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin ifadesiyle sancak "hayvanat-ı ehliyye beslemek(te) çok ileri gitmişti."¹ Ancak çiftçilerin/hayvan sahiplerinin hayvancılıkta gelişen/değişen metotları bil(e)memesi, geleneksel usulün dışına çık(a)maması nedeniyle İzmit Sancağındaki hayvanlar gitgide zayıflayıp, verimsizleşmişti. 1912 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından görevlendirilen bir baytar müfettişi bu gerilemenin nedenlerini araştırarak bazı önerilerde bulundu. Söz konusu müfettişin gözlemleri esas alınarak hazırlanan bu çalışmada ilk olarak İzmit Sancağındaki hayvanat-ı feresiyye (at cinsi), ardından hayvanat-ı bakariyye (sığırcı cinsi) ve son olarak da hayvanat-ı ganemiyye (koyun cinsi) konuları ele alındı.²

a-Hayvanat-ı Feresiyye (At Cinsi)

İzmit Sancağındaki at cinsine mensup hayvanlar, gerek hayvan sahiplerinin fenni/modern usulleri bilmemesi ve gerekse merkezi hükümetin yeterli yardımı sağla(ya)maması nedeniyle nitelik bakımından gerilemişti. 1912'de sancakta yaklaşık dört bin baş kısrağ vardı ama bunlar hayvan sahipleri tarafından geleneksel usulde çiftleştirildiği için kısraklardan alınan yavrular dört-beş yaşına ulaştığında ancak beş yüz kuruş edebiliyordu. Baytar müfettişinin kanaatine göre kısraklar hibridizasyon/melezleme usulüyle çiftleştirilebilirse her birinin kıymeti bin beş yüz kuruştan fazla olabilir ve milli servet kısa sürede birkaç misli artabilirdi. At cinsi hayvanların ıslah edilememesi, orduda kullanılmak üzere Rus ve Macar hayvanlarının satın alınmasına bu da her sene Avrupa'ya yüz binlerce lira para akmasına yol açmıştı. Fakat iklime uyumsuzlukları sebebiyle bu hayvanlardan yeterince fayda sağlanamamıştı. Bu paranın Osmanlı mülkünde kalmasının ve ihtiyaç duyulan hayvanların ülke içinden tedarik edilmesinin yolu da modern yöntemlerin uygulanmasından geçmekteydi.³

İzmit Sancağındaki at cinsi hayvanların çoğunluğu Asya ırkının yerli, az bir kısmı ise Kafkas ve Macar ırkından idi. Yerli hayvanlar eskiden beri yerleşik köylülerin elindeydi ama çoğaltılma ve ıslahlarına önem verilmiyordu. Bu sebeple kısrakların yüzde 75'i ve belki de daha fazlası ideal koşullarda üreme sağlayamıyordu. Müfettişin düşüncesine göre hayvanlar hibridizasyon usulüyle ürerse bu hayvanlardan alınan dört yüz-beş yüz kuruş kıymetindeki adi beygirlerin yerini kıymeti iki-üç misli fazla olan ve her daim satılabilen esterler alır, böylelikle de hem hayvanların ıslahı hem de sahibinin istifadesi sağlanmış olurdu.⁴

Macar ve Kafkas ırkına gelince Çerkez muhacirler, Adapazarı kazasında merkez köylerin bazılarıyla Akyazı, Hendek, Karasu ve Kandıra kazasının Şihlar nahiyesi köylerine yerleşmişti. Muhacirler, Kafkasya'dan beraberlerinde hayvanlarını da getirmişti. Muhacirlerin sahip olduğu kısraklar önce yerli ırk hayvanlarıyla, sonrasında ise Eskişehir'deki Çifteler Çiftliğinden⁵ getirilen Macar aygırlarıyla çiftleştirilmişti. Elde edilen

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: halim.demiryurek@bilecik.edu.tr

1 Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323, s. 107.

2 1909, 1913, 1914 ve 1926 yıllarında İzmit'in hayvan varlığı için bkz. Halim Demiryürek, "İzmit'te Zirai Üretim (1909-1926)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, C. 2, Kocaeli 2016, s. 973, ss. 969-975.

3 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 492.

4 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 493.

5 Eskişehir'deki Çifteler Çiftliği, Osmanlı ordusunun at ihtiyacını karşılamak ve atları ıslah edip çoğaltmak amacıyla Çifteler Hâra-yı Hümayunu adıyla Sultan II. Mahmut devrinde kuruldu. Çiftlikte büyük ve küçükbaş hayvancılık ile sınırlı oranda hububat tarımı da yapıldı. Fakat at üretimi ve ıslahı her zaman birinci plandaydı. Sınırlı olmakla birlikte Birinci Ordunun, kimi zaman da sarayın at ihtiyacını karşılayan çiftlik, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını muhafaza etti. Geniş bilgi için bkz. Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10(2), Eskişehir 2009, s. 333, ss. 333-363; Çiftliğin üslup özellikleri için bkz. Zeynep Ertuğrul, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 28, Haziran 2015, ss. 501-511.

hayvanların görüntüsü iyi, boyları da 1,40 ilâ 1,50 m. yüksekliğindeydi. Fakat seçilen aygırların eksikliği ve sahiplerinin üreme usulünü bilmemesi daha iyi sonuç alınmasını engellemişti.⁶

Oysaki 1897-1898 (R.1312-1313) senesi zarfında at cinsinin çoğaltılması ve ıslahı maksadıyla ahaliden peş peşe gelen müracaat dikkate alınarak, Çifteler Çiftliğinden Adapazarı'na getirilen Suriye ve Macar aygırlarıyla çiftleştirilen kısıraklardan, süvariye elverişli yirmi beş-otuz lira kıymetinde atlar elde edilmişti. Bu durum söz konusu havalideki hayvanların kabiliyetini ve az bir destekle ıslahlarının mümkün olabileceğini göstermişti. Lakin her kısırağın çiftleştirilmesi için hayvan sahiplerinden bir mecdiyeden yarım liraya kadar ücret alınması ve ikinci sene çiftlik idaresinin aygır göndermemesi süreci akamete uğratmıştı.⁷

Görüldüğü gibi merkezî hükümetin küçük bir yardımıyla bu bölgede seçkin at yetiştirmek mümkündü. Fakat meşrutiyetin ilanından önceki dört-beş sene zarfında süvari için Adapazarı'ndan at satın alınması ve yaygınlaşan hırsızlık vakaları, hayvanların adedini bir hayli düşürdüğü gibi hayvan sahiplerinin hayvan yetiştirmek hususundaki gayretini de kırmıştı.⁸

1912'de Adapazarı ve civarında üremeye elverişli bin başa yakın kısrağın olduğu halde, seçkin aygırların azlığından dolayı hayvan sahiplerinin istifadesi çok sınırlı kalmıştı. Bilhassa beş ilâ elli başa kadar damızlık kısraklara sahip ve bunların çoğaltılması/ıslahı için her fedakârlığı yapmaya hazır olan pek çok kişinin emeği heba olmuştu. Baytar müfettişine göre hayvanların kısa sürede ıslah edilmesi mümkün değildi. Öncelikle ahalinin aydınlatılması ve hükümet tarafından tanzim edilecek bir program dairesinde hareket edilmesi gerekiyordu.⁹ Müfettişin teklifi şöyleydi: Sancaktaki at ve kısraklar baytarlar tarafından muayene edilmeli, bu sırada sağlıklı ve istihdama elverişli olduğu fennen sabit olan atlara mahalli hükümetçe birer şahadetname (sertifika) verilmeli, sağlıksız olan aygırlar ise muayene zarfında kısırlaştırılmıyordu. Şahadetnamesiz aygır kullananlar ile kısraklarını bu aygırlara çektirenler belli bir nakdi ceza ile cezalandırılmıyordu. Muayene esnasında iyi döl vermeyeceği anlaşılan kısraklar hibridizasyon usulüyle ester, diğerleri ise at yetiştirmeye ayrılmalıydı. Sancakta başlangıçta yeterli derecede şahadetnameli hayvan bulunamayacağından Adapazarı kazasında on baş Suriye aygırıyla, altı baş aygır merkebi ve üç baş Kırım boğası bulunmak üzere bir depo kurulmalıydı.¹⁰ Adapazarı'nda 1897-1898 (R.1312-1313) senelerinde Çifteler Çiftliğinden getirilen aygırlar için ahali tarafından bağışlanan arazi üzerinde, yine ahali tarafından inşa edilip askeriyeye hediye edilen kâğır bir depo binası mevcuttu, civarında su ve kâfi miktarda arazi de bulunuyordu. Yüz liralık bir meblağın sarfıyla söz konusu bina tamir edilip, depoya dönüştürülebilirdi.¹¹ Yaygınlaşan hayvan hırsızlığı kıymetli hayvan istihdamını ve bunların yetiştirilmesini engelliyordu. Bunu önlemek için yürürlükteki kanun maddesi tadil edilmeli ve hırsızlığa yeltenenler daha ağır bir ceza ile cezalandırılmıyordu.¹² Sancakta her sene ilkbahar veya sonbaharda bir hayvan sergisi ile koşu müsabakası tertip edilmeli ve başarı elde edenlere nakdi mükâfat verilmeliydi. Son olarak kısrakların gebelik sürecinin tüm safhası kontrol altına alınmalı ve baytarlar senenin müsait zamanlarında köyleri teftiş ederek halkı bilgilendirmeliydi.¹³

Sonuçta, "Kuvveti, şiddeti, sürat-i hareketi, yürüyüşündeki azameti, bakışındaki letafeti ve sahibinin her türlü emirlerine itaati cihetiyle hayvanat arasında hakikaten yüksek bir yer tutan ve muhtelif suretlerle insanların binlerce hizmetlerine yarayan ve muharebe zamanında süvarisinin her türlü hareketine göre düşman süngülerine yiğitcesine demirden bir kala gibi göğüs geren bu kıymetli, fedakar hayvanların muhafaza-i nesl ve ırkına ne derece çalışılsa yine azdır".¹⁴

b-Hayvanat-ı Bakariyye (Sığır Cinsi)

İzmit Sancağındaki sığır cinsi hayvanların büyük kısmı Asya ırkının yerli, küçük bir kısmı da Rumeli ırkındandı. Sancaktaki sığır cinsi hayvanlar da nitelik itibarıyla gerilemişti.¹⁵ Birkaç çiftlik hayvanı dışında, hayvanlar küçülmüş ve hatta boyları 1,10 metreye kadar düşmüştü. Avrupa ve gelişmiş devletlerde ziraat, fenni usul ve modern aletlerle yapılıyor ve bunun için at cinsi hayvanlar kullanılıyordu. Büyükbaş hayvanlar, bilhassa etlerinden istifade amacıyla yetiştiriliyor ve bin kiloya kadar et verecek düzeye erişiyordu. Osmanlı'da büyükbaş hayvanlar, et, kuvvet ve sütlerinden istifade maksadıyla yetiştirilmekte ise de ziraat metodu yenilenmediği ve at cinsi hayvanlar istenilen vasfı taşımadığından, büyük baş hayvanlar mecburen ve tercihen kuvvetlerinden yararlanmak amacıyla yetiştiriliyordu. Ancak zaman içinde boy ve cüsseleri çok küçülen öküz ve ineklerin kuvvetleri neredeyse hiç derecesine inmişti. Dolayısıyla bu hayvanlarla ziraat

6 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 493.

7 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 494.

8 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 494.

9 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 495.

10 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 496.

11 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 497.

12 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 496.

13 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 497.

14 *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, No. 32, 2. Kânunuevvel 1323, s. 447-448.

15 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 497.

yapan ahali verim alamaz hale gelmişti. Sancaktaki büyükbaş hayvanların her birinin kıymeti ortalama üç ilâ dört yüz kuruş, ağırlıkları da yüz elli kılounun üzerindeydi. Hâlbuki bu hayvanlar fenni usulle üreyecek ve ıslah edilecek olsa sıklıkları beş-altı yüz kiloyu, değerleri de bin beş yüz kuruşu aşabilir ve az bir zamanda milli servet üç-dört misli artabilirdi.¹⁶

Anlaşılaacağı üzere sancağın iklimi ve arazisinin elverişliliği ile hayvanlarda görülen nitelik düşüşü ciddi bir tezat oluşturmaktaydı. Bunun temel nedeni ahalinin çiftleştirme usulündeki hataları ve merkezî hükümetin de lazim gelen destek ve yardımda bulunmamasıydı.¹⁷

Hayvan ıslahında asli rükün boğa seçimiydi ama bu esasa katıyen riayet edilmiyordu. Özellikle bir yaşını aşan tosunlar, köylerin büyükbaş hayvan sürülerinde serbestçe gezip, henüz doğal gelişmelerine ulaşamadıkları sağlıksız bir evrede, bazı dişileri aşıyordu. Yavrular ise soyaçekim kanunu doğrultusunda zayıf ve çelimsiz bir biçimde doğuyor ve silsile şeklinde sığır cinsi gittikçe geriliyordu. Bununla beraber çoğu köylerde henüz bir yaşındaki düve ve tosunlar, sahiplerinin hırsı veyahut zarreti neticesinde çifte koşulmaktaydı. Hem hayatının devamı ve hem de bedeninin gelişmesi için kuvvetli gıdaya muhtaç olan bu hayvanlar, zorlu bir mesaiye ve aşırı harekete mecbur tutuluyor buna karşılık ancak hayatta kalabilecek kadar gıda alabiliyordu.¹⁸ Başka bir ifadeyle, harcadıkları güç nispetinde beslenemedikleri için gelişimleri duruyor ve gündün güne zayıflıyorlardı. Bir müddet sonra ise çiftleştirilen bu hayvanlar birçok hastalık ve kusurdan ibaret yapılarını irsen yavrularına intikal ettiriyorlardı. Baytar müfettişi, sığır cinsi hayvanların kusurlarının giderilmesi ve ıslahını, merkezî hükümetin yardımına bağlamış ve bazı teklifler getirmişti. Bunlardan ilki, her köyün belli bir müddet zarfında mevcut hayvanları nispetinde bir ilâ üç baş veya daha fazla cins boğa satın almaya mecbur tutulmasıydı. Gerçi 1911'de Ziraat Bankası tarafından geri ödemek şartı ve kefalet ile köylülere cins boğa satılacağı tebliğ ve ilan edildiği halde hiçbir müracaat vuku bulmamıştı.¹⁹ Anlaşılan o ki, hayvanların ıslahı için hükümetin bilgilendirmesine, belki de müdahale ve zorlamasına ihtiyaç duyuluyordu. Müfettişin diğer tavsiyeleri ise şöyleydi: Satın alınacak boğalar mahalli duruma göre Asya ırkının yerli veyahut kadim ve Halep ırkından olmalı ve satın alınmadan önce hayvan ıslahına memur baytar müfettişi tarafından muayene edilmeliydi. Bir buçuk yaşını aşmış tosunların büyükbaş hayvan sürülerinde gezmeleri men edilmeliydi. İki yaşını bitirmemiş tosun ve düvelerin hafif hizmette ve üç yaşını tamamlamamış olanların da ağır işlerde istihdamları yasaklanmalıydı. Her sene merkez liva ve kazalarda at cinsi hayvanlar için açılacak sergilerde büyükbaş hayvanlara da bir şube tahsis edilip en iyi düve ve tosun yetiştirenlere nakdi mükâfat verilmeliydi. At sınıfı hayvanlar gibi büyükbaş hayvanlar da hamilelik öncesinde, sırasında ve sonrasında baytarların gözetimi altında tutulmalıydı. Bu esaslara aykırı hareket edenler ise uygun bir ceza ile cezalandırılmalıydı.²⁰

c-Haynanat-ı Ganemiyye (Koyun Cinsi)

İzmit Sancağındaki koyun cinsi hayvanlar Rumeli kıvrıcık soyundandı. Bunlar sancak merkezinde, köylerin çoğunda ve bazı çiftliklerde büyük sürüler halinde bulunuyordu.²¹ Sancakta koyun cinsi hayvan yetiştiriciliğinin yaygınlık kazanması, bu hayvanların gerek yapağularının gerek sütlerinden elde edilen yoğurt ve peynirlerin ve gerekse etlerinin piyasada büyük rağbet görmesiyle ilgiliydi. Buna sancağın İstanbul'a yakınlığı ve nakliye imkânları da eklenince ağnam sahipleri kendi imkânlarıyla da olsa hayvan yetiştiriciliğine ve ıslahına gayret göstermişti. Fakat bazı sebeplere bağlı olarak bu hayvanların niteliğinde de bir düşüş yaşanmıştı.

Doğaldır ki hayvanların ideal şartlarda üremesi ve ıslahı ilk önce gerekli gıdaların verilmesine bu ise geniş meraların bulunmasına bağlıydı. Fakat son yirmi beş sene zarfında İzmit Sancağına yerleşen muhacirlerin teşkil ettikleri köyler meraları daraltmış, yerleşik köylülerin nüfusunun artması da meraların yarısından fazlasının ziraata tahsis edilmesine yol açmıştı. Sonuçta otlaklar azalmış, hatta köylüler ziraat için ihtiyaç duydukları birkaç öküzü beslemekte bile güçlük çeker hale gelmişti.

Bilhassa koyun yetiştiriciliği ile ünlenen Adapazarı kazasının Dönek, Cuma ve civarı ovasında ondan fazla köy ahali meralarının küçülmesi nedeniyle koyun cinsi hayvan yetiştirmekten yüz çevirerek sürülerini dağıtmıştı. Aynı sebepten diğer kaza köylerinde de koyun yetiştiriciliği nüfusa nispetle azalmıştı.²²

Kötü gidişatın önlenmesi yeniden mera ihdasına bağlıydı ama nüfusa oranla ziraat yapılacak arazinin yeterli gelmemesi ve otlak ihdası için boş arazinin bulunmaması bu işlemi engelliyordu. Yetkililere göre problem suni çayır ihdası edilerek aşılabılırdı. Her ne kadar sancakta suni çayır ihdası ve bunun sağlayacağı fayda tecrübe edilmemiş ise de İzmit ve Adapazarı kazalarında numunelik suni çayır ihdası ahaliye telkin edilip gösterilir ve

¹⁶ "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 498.

¹⁷ "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 499.

¹⁸ "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 499.

¹⁹ "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 500.

²⁰ "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 501.

²¹ "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 501.

²² "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 502.

bu işe tevessül edenler belli bir müddet için öşürden muaf tutulursa, hayvan gıdası tedarikinde zorluk çeken hayvan sahipleri suni çayır teşkiline çalışır ve böylelikle hayvanların çoğalmasını güçleştiren unsurların başlıcası ortadan kaldırılabildi.²³

Koyun cinsi hayvan beslemeye/çoğaltmaya ilişkin sorunların bir diğeri de üreticinin ödemekle yükümlü tutulduğu verginin Mart ayına denk gelmesiydi. Üretici mevsimsel şartlar (kış mevsimi) gereği hayvanlarının mahsulünden yararlanamamakta, yem tedariki nedeniyle yaz mevsiminde tasarruf ettiği cüzi miktardaki kazancını tüketmekte ve Şubat ayı sonunda parasız kalmaktaydı. İşte bu sırada sayım muamelesine ve verginin alınmasına başlandığı için hayvan sahipleri vergisini ödemek amacıyla tefecilerin kapısını çalıp, mecburen fahiş faizle para almaktaydı. Tefeciler ise bir taraftan yüzde 20 ya da daha fazla faiz karşılığında ödünç para vermekte diğer taraftan üreticilerin elindeki süt ve peyniri çok cüzi bir fiyatla piyasadan toplamaktaydı. Yani hayvan sahiplerinin bir senelik mahsulleri yok pahasına ellerinden alınıyordu. Dahası bir defa faizcilerin pençesine düşen hayvan sahipleri, sürüleri tamamen ellerinden çıkmadıktan sonra tefecilerden kurtulamıyordu. Bundan dolayı da hayvan sahipleri hayvan yetiştiriciliği ve ıslahı işinden vazgeçmekteydi. Baytar müfettişine göre hayvan sahiplerini faizcilerden kurtarmanın ve hayvan yetiştiriciliğine teşvik etmenin iki yolu vardı. Birincisi vergi toplama usulünün değiştirilmesi, ikincisi ise verginin Mart ayı yerine Mayıs ayı başlangıcına ertelenmesiydi. Bu gerçekleştiği takdirde hayvan sahipleri hem hayvanlarının sütünden faydalanabilir hem de satacağı kuzuların bedeliyle veya koyunlarının kırılmasından elde edilecek yapağların satılmasıyla vergilerini ödeyebilirdi. Böylelikle de tefecilerin eline düşmekten kurtulup hayvanlarını yetiştirebilirdi.²⁴

Sonuç

Hayvan yetiştiriciliği için son derece elverişli bir coğrafyaya sahip olan İzmir Sancağında 1912 yılı itibariyle at, sığır ve koyun cinsi hayvanlar nitelik bakımından gerilemiş bu da hem devleti hem de çiftçileri sıkıntıya sokmuştu. Bunun birçok nedeni vardı ama en temel sebep ahalinin yeni usulleri bilmemesi ve merkezi hükümetin de gerekli desteği yeterli derecede sağlayamamasıydı. Kötü gidişatın engellenmesi ahalinin hükümet tarafından oluşturulacak bir program ve modern yöntemler doğrultusunda hareket etmesine bağlıydı. Her ne kadar devlet tarım ve hayvancılığa ilişkin problemleri yerinde tespit edip, önlem almaya çalışmışsa da dâhili ve harici şartlar buna imkân tanımamıştı.

23 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 503.

24 "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin...", s. 504.

KAYNAKÇA

Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, "İzmit Sancağı Hayvanat-ı Ehliyyesinin Ahval-i Umumiyye ve Sihhiyyesi", Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, S. 19, İstanbul 1330.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Numara 32, 2 Kânunuevvel 1323.

Demiryürek, Halim, "İzmit'te Zirai Üretim (1909-1926)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, C. 2, Kocaeli 2016.

Ertuğrul, Zeynep, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 28, Haziran 2015.

İbrahim Hilmi (Tüccarzade İbrahim Hilmi), *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1323.

Köksal, Osman, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10(2), Eskişehir 2009.

İzmit (Kocaeli) Sancağı'nda Frengi Salgınları

Nermin ERSOY * - Belgin BABADAĞLI **

Giriş

1897 yılında Moskova'da yapılmış olan Uluslararası Tıp Kongresi'nde Viyanalı psikiyatrist Richard von Krafft-Ebing "Frenginin yaygınlaşması bir uygarlaşma belirtisidir" demiş olsa da frengi salgınları toplumlara ve devletlere ciddi kayıplar yaşatmıştır¹. Latince "syphilis(sifilis)" adıyla bilinen hastalık; Yunanca "Sys- birlikte, plilein- sevmek" sözcüklerinden türetilmiştir². Fransız hastalığı, İtalyan veya Napoli hastalığı, Portekiz veya Çinli hastalığı yada Çin Ülseri^{3,4} gibi isimlerle, Osmanlı Devleti'nde Avrupa menşeli olduğu kastedilerek "frengi" kelimesi kullanılmış, "illet-i efrenci", "maraz-ı efrenci", "daül-efrenc" ve "frenk uyuzu" gibi isimlerle anılmıştır⁵.

Frengi hastalığı vücutta üç devrede görülmektedir: İlk evrede hastalığa sebep olan bakterinin (treponema-pallidum) vücuda girişinden 10 ila 90 gün sonra giriş yerinde "şankır" adı verilen yaralar çıkar ve bunlar 3-8 haftada kendiliğinden iyileşir (Şekil-1). Fakat hastalık iki ay ile üç yıllık bir süre sonra ikinci evreye geçer ve bulaşıcı neden olur. Üçüncü evrede bulaşıcı özelliğini kaybetse de kalp damar hastalıkları, santral sinir sistemi sorunları ve felç gibi ciddi sağlık sorunları yaratır⁶.

Şekil 1- Şankır

Hastalığın Osmanlı topraklarına gelişi, kesin olmamakla birlikte 15. Yüzyıl sonrasında İspanya'dan gelen Yahudiler aracılığıyla önce Fas'a oradan da deniz yoluyla diğer bölgelere ve Anadolu'ya geçtiği sanılmaktadır^{7,8}. Osmanlı'ya geç gelmesinin sebebinin Avrupa ile olan ilişkilerin sınırlılığı ile fuhuşun suç olarak görülmesi gösterilmiştir. Çünkü Osmanlı Devletinde 19. yüzyıla kadar frengi vakasına nadiren rastlanmış, salgın gözlenmemiştir⁹.

* Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

** Öğr. Gör. Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
www.ducanecundioglusimurggrubu.blogspot.com.tr/2013

1 www.ducanecundioglusimurggrubu.blogspot.com.tr/2013

2 Belkis Özdemir, *Geçmişte, Günümüze Sifiliz (Frengi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bursa, 1987, s.2-4.

3 Zafer Toprak, *Tarihçiliğin Alanı - Frenginin Tarihi. Tarih Vakfı'ndan Haberler*, (1992). sayı: 18, s. 2.

4 Şennur Şenel, *19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele*, Beşeri Bilimler Sayısı Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, (2015),s.258.

5 Şennur Şenel, *19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde* .....s.259.

6 Şennur Şenel, *19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde* .....s.258.

7 Şennur Şenel, *19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde* .....s.259.

8 M. İnanç Özekmekçi, *Modern Devlet ve Tıp. II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele*, Kadın Araştırmaları Dergisi, Yıl: (2012)/1, Sayı: 10, S 85.

9 Necati Çavdar, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler,"Gaziosman-

Şekil 2-Osmanlı Hamamları

Ancak Avrupa ile ilişkilerimizin arttığı 19. Yüzyıl'ın ilk yarısından itibaren önce İstanbul'da sonra Osmanlı coğrafyasında salgın halini almaya başlamıştır. Bu yayılma genellikle limanlardan iç kesimlere doğru olmuştur¹⁰. Bir diğer salgın nedeni olarak 1854 tarihli Kırım Savaşı olmak üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen savaşların ardından yüz binlerce insanın, Rusya'dan ve Balkanlar'dan İstanbul'a ve Anadolu'nun değişik bölgelerine göç etmiş olması gösterilmektedir¹¹.

Şekil 3- Fuhuşla Mücadele

Fuhuşun başta frengi olmak üzere bel soğukluğu, gibi hastalıkların yaygınlaşmasına neden olduğunun anlaşılması¹²üzerine, hastalıkla mücadele için çeşitli önlemler alınmış ve fuhuşu denetlemek için 1856'dan itibaren İstanbul'da ilkgenelevlerin açılmasına izin verilmiştir¹³ (Şekil-3). 1869-1870 yıllarında Beyoğlu Belediye'sinde fuhuşla mücadele için sağlık komisyonu kurulmuş, başına getirilen Dr. Serviçen Efendî'nin bu konuda hazırladığı rapor Tıp Cemiyetinde tartışılmıştır. Raporunda; Beyoğlu ve Galata'da genelevlerdeki fahişelerin teftiş edilip, sağlık kontrollerinin yapılması gerektiği bildirilmiştir¹⁴.

Anadolu'da ve ülkenin diğer bölgelerinde genelevlerin açılmasına halkın olumsuz tepki göstermesi, fuhuşla mücadeledehukuki ve polisye önlemlerin artırılmasına neden olmuştur. 1859 yılı Safer ayında, fuhuş esnasında yakalanan kadın ve erkekler uygulanacak cezalara ilişkin bir emirname çıkarılmış, baskında ele geçirilen kadın ve erkekler verecek cezalar, suçun işlendiği yere ve kişilere göre belirlenmiştir. Aynı cezalar, fahişe oynatanlar için de geçerli kabul edilmiştir¹⁵.

19. yüzyılda Osmanlı ordusunu ve sağlık hizmetlerini yenileştirme çabaları içinde frengi gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla 1879 'da hazırlanan Talimatname gereği 1883 yılında Karaköy'deki bir konakta Altıncı Daire-i Belediyesi (Beyoğlu) Nisa Hastanesi açılmış, özellikle kimsesiz olan veya zührevi hastalıklara yakalanan kadınlar tedaviye alınmıştır¹⁶.

19. yüzyıl Osmanlı'sındaki frengi salgını ve salgına karşı verilen mücadelenin merkezi Kastamonu'dur.26 Haziran 1888 (14 Haziran 1304) Kastamonu'daFrengi Hastanesi açılmıştır¹⁷.1889'da frengi ile mücadele kapsa-

paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 11/2 (2016), s. 159.

10 Şennur Şenel , 19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde .....s.257.

11 Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı Ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", İlimi Araştırmalar 6, (1998), s.230-231 .

12 İlbeyi Özer. "Mütakere ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", s.248. www.http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/127/14635.pdf

13 Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: "Frengi" , Tarih Okulu İlkbahar, Sayı III, (2009), s. 110-111.

14 İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", T Klin. Tıp Etiği -Hukuku-Tarihi , 12: (2004) S. 36.

15 Mehmet Temel. " Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele" www.https tarih tarih.com/?Syf=26&Syz=351589

16 Nil Sarı, İslam Ansiklopedisi "Osmanlı Dönemi". 2012.S.103. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=t%C4%B1p

17 Esin Kahya, "Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi", Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu, s.145.

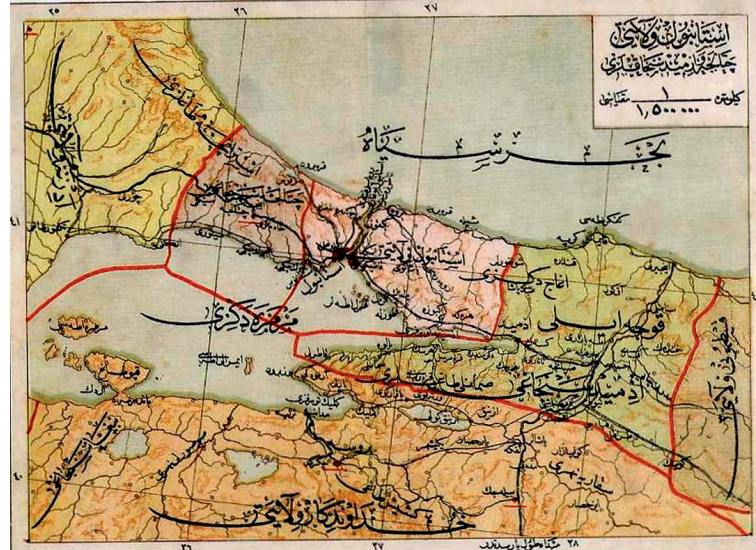
mında bir gezici sıhhi heyet oluşturulmuş ve bir frengi hastanesi açılmış ise de muayene zorunlu olmadığı için hastalar genellikle hastalığını saklamıştır. Bundan başka, heyetin çalışmalarını liva ve birkaç kaza merkeziyle sınırlaması ve mesafe sebebiyle köy halkının merkeze gidememesi, beklenen sonucun alınmasını engellemiştir. Bu sebeple kasaba ve köylere varıncaya kadar zor kullanarak herkesin muayene ve tedavi edilmesi teklif edilmiştir. Daha modern bir mücadele için zührevi hastalık uzmanı Von Düring İstanbul'a getirilmiş ve Kastamonu'daki faaliyetin başına geçirilmiştir¹⁸.

Şekil 4- Gureba ve Frengi Hastanesi

Kastamonu ve ilçeleriyle Bolu, Sinop, Bartın ve Düzce yörelerinde kalıtsal frengi sonucu ölü doğumlar, süt ve okul çocuğu ölümleri artmaya başlanınca hükümet 1897 yılında "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi"ni hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur¹⁹.

İdari ve tıbbi bazı önlemleri içeren bu Nizamname'ye göre kurul bir genel müfettişin yönetiminde çalışacak, 11 hastane (Şekil-4), 25 gezici doktor ve 25 küçük sıhhiye memurundan oluşacaktır. Bütçenin durumuna göre de bu sayılar artırılabilir. Hastanelerde çalışacak doktorlarla gezici doktorlar ihtisas sınavına tâbi tutulacaklardır. Genel müfettiş, her yılbaşında doktorların görevlerini yapıp yapmadıklarını, örgüte ait işlemleri talimata uygun olarak yerine getirip getirmediğini rapor edip genel müdürlüğe bildirecektir. Nizamnamenin halka getirdiği sorumluluk da hastalığın önünün alınabilmesi için oldukça önemlidir: Kastamonu Vilayeti veya Bolu Sancağı halkından olup da her nerede bulunursa bulunsun evlenmek isteyen erkekler ve kadınlar ellerinde sağlık belgesi bulunduracaklar ve göstereceklerdir. Belgesi bulunmayanlar gezici doktor veya yetkili herhangi bir doktora muayene olup belge alacaklar ve ilgililere göstereceklerdir. Belgeler bir yıl geçerli olacak, seyyar doktorlar bu belgeleri parasız vereceklerdir²⁰. Bütün bu çabalara rağmen frenginin kontrol altına alınabildiğini söylemek güçtür. Çünkü sadece Kocaali Sancağında frengi salgınlarına ait arşiv taramasında 26 belgeye ulaşıldık.

Şekil 5- DH_MKT_01155_00084_004_001 (Kaynak: 21)

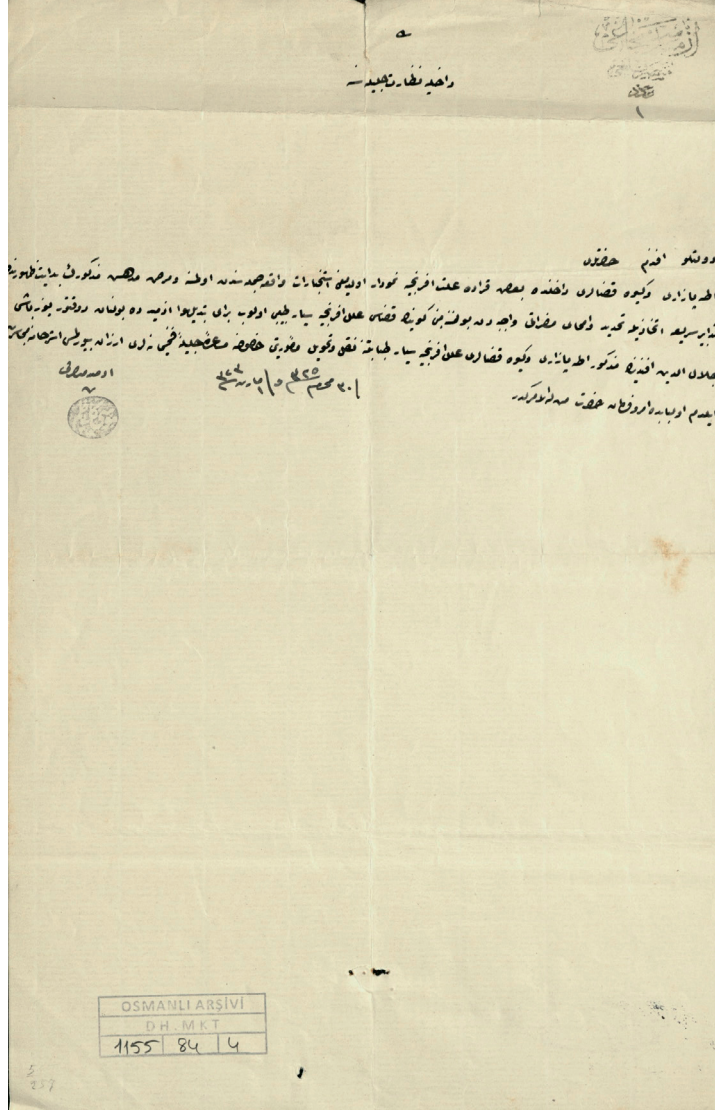
18 Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi", Kebikeç, 38, (2014) S. 298.

19 Necati Çavdar, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı .....S.160,163.

20 Necati Çavdar, Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı .....S.186.

Kocaali Sancağı'nda Frengi Salgınları:

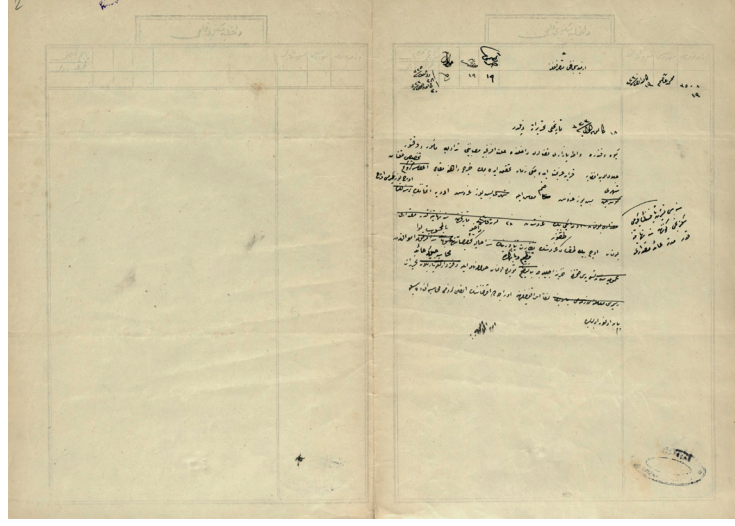
1907-1918 tarihleri arasına ait olan bu belgelerden ilki; 14 Mart 1907 tarihli olup Kocaali Sancağı'nda (Şekil-5) frengi hastalığının görüldüğüne dairdir. İzmit Sancağı Mutasarrıfı Musa Kazım Efendi tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda "Adapazarı ve Geyve kazaları ile bazı köylerinde frengi illetinin görüldüğü haberleri üzerine Göynük seyyar frengi tabibi olan Yüzbaşı Doktor Celaleddin Efendi'nin hava değişimi nedeniyle İzmit'te olduğu, Adapazarı ve Geyve ilçelerine seyyar tabip olarak tayin edilmesi talep edilmektedir"²¹. Bu dilekçeden dört gün sonra yazılan yazıda ise hastalığın Kandıra ve köylerinde de görüldüğü Yüzbaşı Doktor Celaleddin Efendi'nin seyyar frengi tabibi olarak görevine Kandıra kazasının da dahil edilmesi yine İzmit Mutasarrıfı tarafından istenmektedir²².

Şekil 6-DH_MKT_01155_00084_012_002 (Kaynak 27)

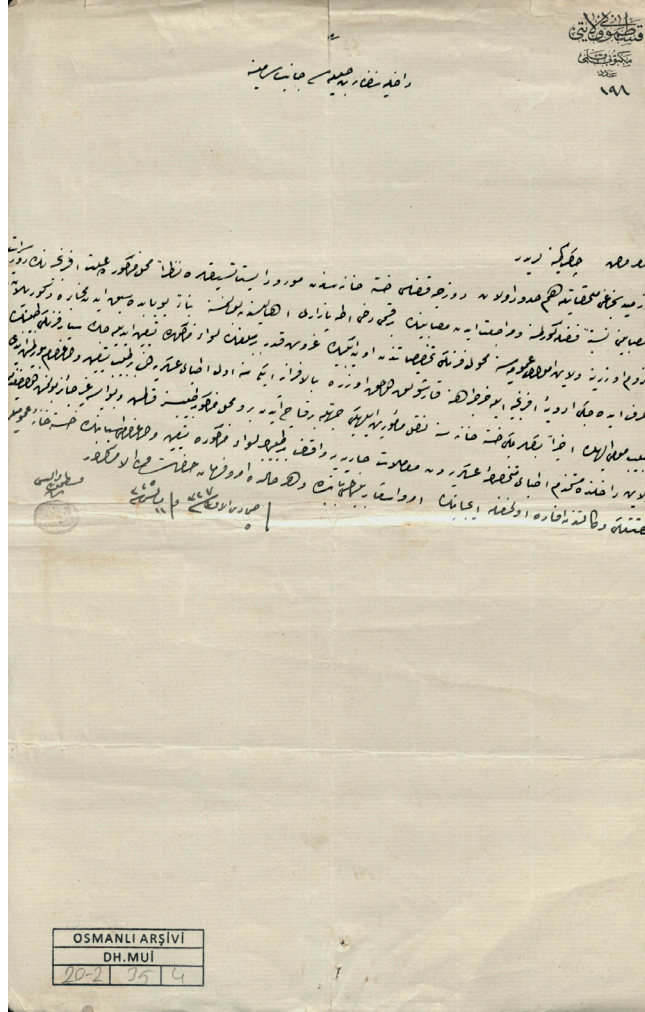
İki dilekçeden yaklaşık bir hafta sonra (23 Mart 1907) Dahiliye Nezaretî'nin Askeriye-i Şahane'ye gönderdiği yazıda Adapazarı, Geyve ve Kandıra kazaları ile köylerinde frengi hastalığının görülmeye başlandığı, hastalığın "müthiş marazi" olarak isimlendirildiği, Göynük kazasından başlanarak zararın giderilmesi ve hastalığın sınırlandırılması için seyyar frengi tabibi olarak yüzbaşı Doktor Celaleddin Efendi'nin görevlendirildiği bildirilmektedir^{23, 24, 25}. Birkaç ay sonra da Dâhiliye Nezaretî hem Askeriye-i Şahane'ye hem de İzmit Mutasarrıfı'na bir yazı göndererek "gayretlerinden dolayı Yüzbaşı Doktor Celaleddin Efendiye rütbe verilmesini buyurmaktadır"²⁶.

21 BOA.DH_MKT_01155_00084_004_001
22 BOA.DH_MKT_01155_00084_005_001
23 BOA.DH_MKT_01155_00084_003_002
24 BOA.DH_MKT_01155_00084_007_002
25 BOA.DH_MKT_01155_00084_001_001
26 BOA.DH_MKT_01155_00084_009_00

Şekil 7-DH_MUI_00020_2_00035_004_001 (Kaynak 31)

Rütbe verilmesinden birkaç ay sonra da (23 Temmuz 1907) söz konusu görevi yapan seyyar frengi tabibinin Adapazarı, Geyve, Kandıra kaza ve köylerine giderek parasız ilaç dağıttığı, kendi harcırahı ile tedavi masraflarının çetelesinin Dâhiliye Nezaretine gönderilmesi gerektiği yazmaktadır^{27, 28, 29}.

Şekil 9- DH_ID_0050_1_00038_003_001 (Kaynak 39)

Yaklaşık iki ay sonra (11 Mayıs 1907) Mekteb-i Tibbiye-i Şahane, Dahiliye Nezaretine " Adapazarı, Geyve ve Kandıra kazaları ile köylerinde seyyar frengi tabibi olarak görev yapmış olan Yüzbaşı Doktor Celaleddin Efendi'nin

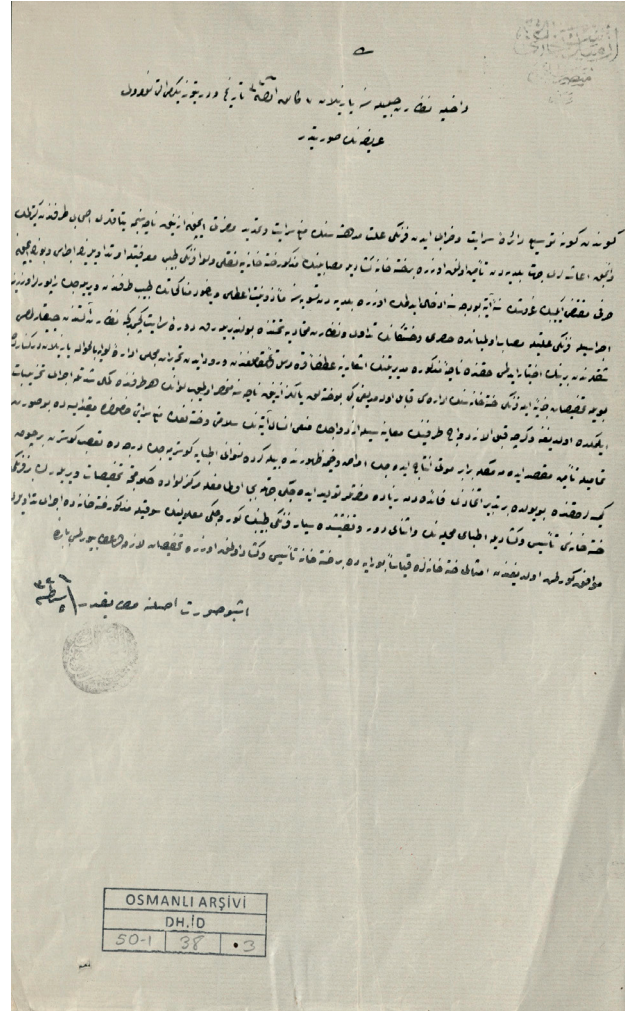
27 BOA, DH_MKT_01155_00084_012_002
 28 BOA, DH_MUI_01155_00084_013_002
 29 BOA, DH_MKT_01155_00084_002_002

görevini başarıyla sonlandırdığı, artık geriye çekilebileceğini” söylemektedir³⁰.

Seyyar frengi tabibi başarılı bulunmuş ve geriye çekilmiş, fakat 24 Mayıs 1909 tarihli belgeden Kocaali Sancağında salgının iki yıldır hızla devam ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü belgede Kocaali Sancağında frengi salgınının devam ettiği, sınır komşusu olan Düzce Hastanesinden gelen istatistiklere göre frengi ya da benzeri hastalıklı hastalar görüldüğü, Adapazarı bölgesinde hastalığa yakalananların arttığı, tek doktorun da (Celalettin Efendi) Beylerbeyi Hastanesine nakil edildiği, bölgenin doktorsuz kaldığı, belediyenin seyyar frengi tabibi maaşı, harcırahı ve ilaç bedelleri için yeterli tahsisatının olmadığı, bu yüzden acilen konusunda uzman bir doktorun askeriye'den tayin edilmesi rica edilmektedir³¹.

İki ay içinde (20 Temmuz 1909) Adapazarı Belediye Tabibi İbrahim Hakkı (?) Efendi bölgeye seyyar frengi tabibi olarak görevlendirilmiştir^{32, 33, 34}.

Yeni doktor görevlendirilmesinden birkaç ay sonra (3 Kasım 1909) Mutasarrıflık'tan Dahiliye Nezaretine yazılan yazıda “bölgeye bir seyyar frengi tabibinin tayin edildiğini ve Vilayet Genel Hastaneler Müfettişliği tarafından teftiş edilip edilmemesine gerek olup olmadığı sorulmaktadır³⁵, aynı tarihli bir diğer belge “seyyar frengi tabibinin teftişinin uygun olacağı³⁶, 19 Kasım 1909 tarihinde de görevlendirilmiş olan İbrahim İsmail Efendi'nin maaş ve tahsisat dökümlerinin de teftiş sonucuyla gönderilmesi istenmektedir^{37, 38}.

Salgının üçüncü yılında (20 Kasım 1910) İzmit Sancağı Mutasarrıflığı Dâhiliye Nezaretine “günden güne alanı gittikçe genişleyen ve harap eden frengi hastalığının korkutucu ve önlenemeyen şekilde yayıldığı, zararları önlemek için İznik Nahiyesince yatakları sahibi tarafından getirilmek, fakat günlük yiyecek ve ilaç masrafları belediyeden temin edilmek suretiyle bir Frengi Hastanesi açılması gerektiği, söz ko-

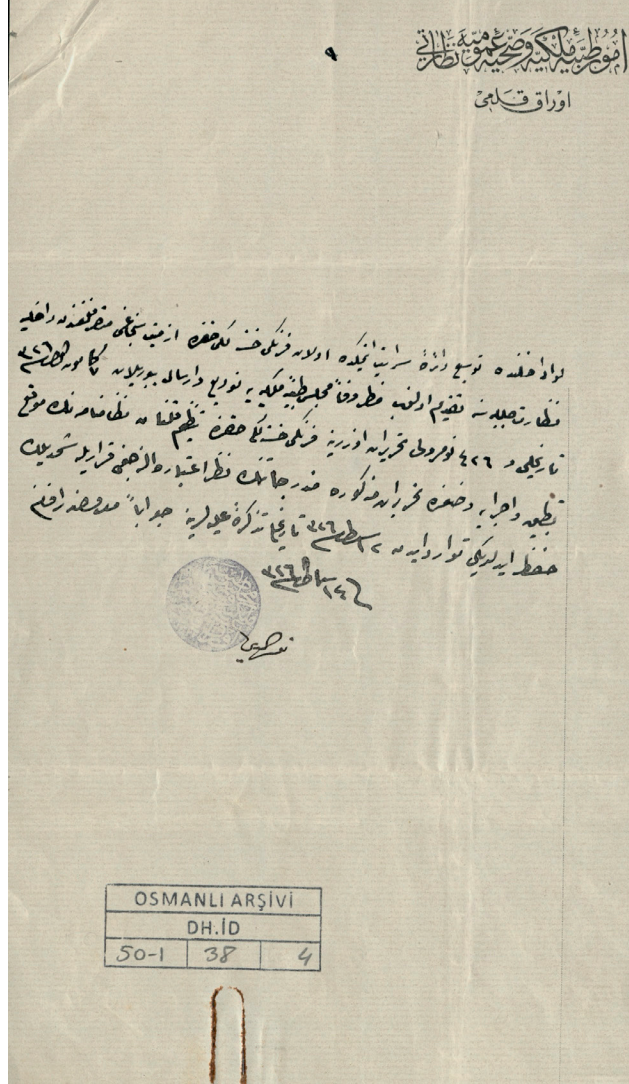
30 BOA.DH_MKT_01155_00084_006_001
31 BOA.DH_MUİ_00020_2_00035_004_001
32 BOA.DH_MKT_02881_00011_001_002
33 BOA.DH_MUİ_00020_2_00035_003_001
34 BOA.DH_MUİ_00020_2_00035_002_001
35 BOA.DH_MUİ_00020_2_00035_006_001
36 BOA.DH_MUİ_00020_2_00035_001_001
37 BOA.DH_MUİ_00020_2_00035_005_001
38 BOA.DH_MUİ_00020_2_00035_007_001

nusu hastanede Liva Frengi Tabibi marifetiyle emredilecek tedavilerin yapılması, sarf malzemeler için gereken paranın da gelecek sene bütçesine dâhil edilmesi; belediyeden gelecek raporlara göre frengi illetine yakalanmış olan hasta ve hasta yakınlarının tedavi edilmesi, bulaşma dönemi geçmedikçe gözlem altında tutulması Nahiyeye bildirilmektedir. Aynı belgede Karamürsel Kaymakamlığı'ndan Meclis-i İdare-i Liva'ya yazılan yazının kenarına "söz konusu tahsisat ile Frengi Hastanesinin açılmasının mümkün olmadığı gibi, bu hastalığın yalnızca İznik Nahiyesinde olmayıp Liva'nın her tarafında şiddetle tahribat yapmaya devam ettiği yazmaktadır. Hatta "gerçi evlilik muayenesinde hastalıklı olanların evlenme talepleri reddedilse de tüm mahallerde bu kısıtlama keyfe keder uygulandığı için etkili olamadığı da bildirilmektedir. Bu yüzden Frengi Hastanesinin hükümet tarafından tesis edilmesi, açılması ve frengi tabibinin uygun gördüğü hastaları yatırarak tedavi etmesinin uygun olacağı bu konuda gerekli emrin buyrulması talep edilmektedir"³⁹.

Salgının dördüncü yılında halen bölgede salgın kontrol altına alınamamıştır. 20 Aralık 1910 tarihli belgeden frengi hastalığının önlenmesine ilişkin bir Nizamname çıkartıldığını öğrenmekteyiz. Söz konusu Nizamname'nin uygulanması için gerekli düzenlemelerin yapılması emredilmektedir⁴⁰. Buna rağmen üç ay sonrasına (8 Şubat 1911) ait bir belgede Nizamnameye uygun davranılmadığı söylenmektedir⁴¹.

Kocaali Sancağında salgının dördüncü yılında (27 Şubat 1911) aynı şiddetle devam ettiği, Sancak dâhilinde geniş bir alanda hüküm sürdüğü bildirilmektedir. Bir yıl sonra (27 Şubat 1912) verilen cevaptan sorunun devam ettiği görülmektedir^{42, 43}.

Şekil 10-DH_ID_00050_1_00038_004_001 (Kaynak 42)

39 BOA.DH.ID.00050_1_00038_003_001

40 BOA.DH.ID.00050_1_00038_001_001

41 BOA.DH.ID.00050_1_00038_002_001

42 BOA.DH.ID.00050_1_00038_004_001

43 BOA.DH.ID.00050_1_00038_002_002

Son belgelerimiz salgının başladığı tarihten (1907) on bir yıl (15 Mayıs 1918, 18 Mayıs 1918) sonrasına aittir. Bu belgeler Dâhiliye Nezareti tarafından Kocaali Sancağı'na yazılmıştır. Adapazarı Kaymakamı Fuat Bey (Şekil 7)'in halkın sağlığını korumak yönünde büyük gayretler sarf ettiği, bilhassa Frenji Hastanesinin açılmasında, salgının önlenmesindeki çabalarından dolayı 4. Rütbeden Mecidiye Nişanıyla taltif edildiği bildirilmektedir^{44, 45}

Sonuç

Sonuç olarak elde ettiğimiz arşiv belgelerinden 1907 yılında Kocaali Sancağında başlayan salgınların Adapazarı, Geyve, Kandıra, İznik, Karamürsel dolaylarında çok şiddetli olduğu, Adapazarı, İznik ile Karamürsel'de birer Frenji Hastanesi açılmaya teşebbüs edildiği, iki seyyar frenji tabibinin tayin edildiği, ilaçların ücretsiz dağıtıldığı ve bedelinin belediyeler tarafından karşılandığı, salgın ile mücadele için çeşitli komisyonlar kurulduğu, hatta salgını önlemek amaçlı kurallar getiren ilgili Nizamnameler ile fuhuşu ve izinsiz evliliği yasaklayan Kanunlar çıkartıldığı, tüm bunlara rağmen salgının on yıldan fazla (1918) sürmüş olduğu söylenebilir.

44 BOA.İ.DUIİT_00065_000057_002_001

45 BOA.İ.DUIİT_00065_000057_001_001

KAYNAKÇA

Bulut, Fatma "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: "Frengi", Tarih Okulu İlkbahar, Sayı III, (2009), S. 109-123.

Çavdar, Necati; Karcı, Erol "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler,"Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 11/2 (2016), s. 157-175

Hot, İnci, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", T Klin. Tıp Etigi -Hukuku-Tarihi , 12: (2004) S. 36-43

Kahya, Esin (2007). *Tedavi Kurumları Olarak Hastaneler ve Osmanlılardaki Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesine Bir Örnek: Safranbolu Frengi Hastanesi*, Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu, s.145.

Kılıç, Rüya. "Türkiye'de Frenginin Tarihi", Kebikeç, 38, (2014) S. 291-306.

Özekmekçi, M. İnanç *Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele*, Kadın Araştırmaları Dergisi, Yıl: (2012)/1, Sayı: 10, S. 83-101.

Özer, İlbeyi, "Mütakere ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", s.247-254. [www.http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/127/14635.pdf](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/127/14635.pdf).

Sarı Nil. "Osmanlı Dönemi". In: İslam Ansiklopedisi. 2012, C. 14: 101-111. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=t%C4%B1p>

Şenel Şennur. (2015), *19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele*, Beşeri Bilimler Sayısı Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, (2015),s.256-274

Temel, Mehmet. "Birinci Dünya Savaşı ve Mütakere Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı Ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", İlmî Araştırmalar 6, İstanbul . (1998), S.227-243.

Mehmet Temel." *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele*"(2017) www.https.tarihta-rih.com/?Syf=26&Syz=351589 (2017) S.1-6.

Zafer Toprak, "Tarihçiliğin Alanı - Frenginin Tarihi. Tarih Vakfı'ndan Haberler", (1992). sayı: 18, s: 1-3.

www.ducanecundioglusimurggrubu.blogspot.com.tr/2013/05/Frengi-ve-Türkler.html.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_004_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_005_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_003_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_006_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_007_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_001_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_002_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_009_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_01155_00084_012_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MUİ_01155_00084_013_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_00020_2_00035_004_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MKT_02881_00011_001_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MUİ_00020_2_00035_003_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MUİ_00020_2_00035_002_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MUİ_00020_2_00035_006_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MUİ_00020_2_00035_001_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MUİ_00020_2_00035_005_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_MUİ_00020_2_00035_007_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_İD_00050_1_00038_003_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_İD_00050_1_00038_001_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_İD_00050_1_00038_002_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_İD_00050_1_00038_004_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. DH_İD_00050_1_00038_002_002

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İ_DUİT_00065_000057_002_001

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İ_DUİT_00065_000057_001_001

On Dokuzuncu Yüzyıl Sonu Yirminci Yüzyıl Başında İzmit Sancağı'nda Koruyucu Sağlık Hizmetleri

Aslıhan AKPINAR * - Cebrail YILMAZ ** - Resül NARİN ***

Giriş

Koruyucu sağlık uygulamalarına ilkçağ uygarlıklarından itibaren rastlanmaktadır. Mezopotamya uygarlığında kanallara tükürmek ve tuvaletini yapmak, hasta birinin tabağından yemek, gereksiz yere hastayı ellemek, pis suya ayak sokmak gibi tabuları çiğnemenin hastalık nedeni olduğu bu konudaki erken dönem örneklerdendir.¹

Osmanlı Devleti'nde koruyucu sağlık hizmetleri hakkındaki yazısında Sarıyıldız,² ilk Osmanlı kroniklerinde savaşlarda ortada kalan cesetlerin derhal gömülmesinin emredilmesinin çıkabilecek salgın hastalıklara karşı tedbir alındığının göstergesi olduğunu, Osmanlı ordusu hakkında bilgi veren bazı yabancı seyyahların da genel temizlik kurallarına nasıl titizlikle uyulduğunu söylediğini aktarır.

Osmanlı kayıtlarından Edirne subaşısına 1539'da ev ve dükkânların önüne çöp dökülmemesi, hamamların pis sularının sokaklara akıtılmaması, su kanalları üstüne helâ inşa edilmemesi, hayvan pislikleri ve leşlerinin toplatılması talimatı verildiğini görüyoruz. Yine, 1719'da çıkan nizamname ile çarşı ve sokaklarda pisliklerin kaldırılması için her mahalleye süpürücü tayin edilmesi, ücretinin ev ve dükkânlardan toplanması, bu konuda kontrolün mahalle imamları tarafından yapılması kararı çıkarıldığını öğreniyoruz. Bu düzenlemelerde hastalık ile ilişkisine atıf yapıldığı bildirilmese de 1813 yılında hastalığa sebep olması nedeniyle sokak ve mahalle arasında biriken çöplerin mahalle halkı ve esnafı tarafından kaldırılması için tedbir alındığı bildirilmektedir.³

Dünyada devletlerin halkın sağlık sorunlarına karşı sorumlu olmaya başlamaları on dokuzuncu yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Bulaşıcı hastalıkların ciddi ölümlere yol açması ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren mikrobiyoloji alanındaki gelişmeler, başta Avrupa'da ülkelerin sistemli sağlık politikaları geliştirmelerini beraberinde getirmiş, birey-devlet ilişkisindeki değişimlerle halkın sağlık sorunlarına çözüm üretmede başlıca sorumlunun devlet olduğu anlayışı yerleşmeye başlamıştır.⁴ Osmanlı Devleti'nde ise Tanzimat Fermanı ile birlikte modern devlet anlayışı yerleşmeye başlamış, Cumhuriyet'e kadar sağlık hizmetlerinin devlet yükümlülüğü olduğu resmen ilan edilmemiş olsa da devlet, sağlık alanındaki görevini fark etmiş, bu görevi koruyucu sağlık hizmeti biçiminde sunmak için de yöntemler geliştirmeye çalışmıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nde halk sağlığı ile ilgili ilk uygulamalara bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele şeklinde rastlanmaktadır. 1838 yılında İstanbul'da ilk resmi Karantina Meclisi kurulmuş, 1839 yılında Osmanlı Devleti, bu meclisin almış olduğu kararlara göre Anadolu ve sınır boylarında 77 karakol ve tahaffuzhane kurulması için çalışmalara başlamıştır.⁶

Diğer taraftan 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1867 yılında çıkarılan iki talimatname bazı merkezlerde belediye uygulamalarına yasal zemin hazırlamış, ancak taşrada esas örgütlenme 1871 Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir. 1871 Vilayet Nizamnamesi'nde özel idarenin çekirdeği sayılan vilayet umumi meclislerine

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD, Kocaeli. E-posta: aslyakcay@yahoo.com

** Dr., Düzce M. Kamil Furtun Aile Sağlığı Merkezi, Düzce. E-posta: drcabiryilmaz@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. E-posta: resulnarin@gmail.com

1 Nil Sarı, "İlk Çağ'da Tıp", *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 2007, s. 13.

2 Gülden Sarıyıldız, "Hıfzıssihha (Osmanlılar Kısmı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Yayın Dağıtım İşletmesi, C. 17, 1998, s. 319-321.

3 Sarıyıldız, "Hıfzıssihha...", s.319.

4 Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, 15/15 (2004), s. 187.

5 Erdem Aydın, "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", *4. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (18-20 Eylül 1996), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 445-455.

6 Nermin Ersoy, Yüksel Güngör, Aslıhan Akpınar, "International Sanitary Conferences from the Ottoman perspective (1851-1938)" *Hygia Internationalis*, 10/1 (2011), s. 53-79.

daha fazla yer verilmiştir.⁷ Aynı yıl yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi ile sivil tıp okulu mezunları taşradaki il ve ilçelere memleket tabibi olarak tayin edilmiş, bu hekimler başta salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele olmak üzere halk sağlığı hizmetlerinde de görev almışlardır.⁸ Üyesi oldukları meclisin görevleri arasında bugün de belediyelerin hizmetleri arasında yer alan lağım ve suyollarını düzenlemek; lokantaları kontrol etmek; sağlığa zararlı şeyleri yasaklamak gibi doğrudan koruyucu sağlık hizmetlerinin yer aldığı görülmektedir.⁹

Aydın'a¹⁰ göre devletin halkın sağlığını koruma konusunda en somut adımı 1871 nizamnamesi ile taşraya başta bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek üzere halk sağlığı hizmetlerinde de görev alacak memleket tabibi atamaktır. Bu durum sağlık alanında devlet-birey ilişkisinin modern anlamda dönüşümüdür. Kırk iki yıl sonra 1913'te "Vilayat-ı Umumiye-i Sıhhiye Nizamnamesi" bu kez hükümet tabipleri ile halk sağlığı hizmetlerini üstlendiğini bildirmiştir. Bu tüzükle kurulan Sıhhiye Meclisleri de o yerleşim yerinin salgın ve bulaşıcı hastalık, çevre sağlığı ve genel sağlık sorunlarının görüşüldüğü, çözümlerinin araştırılarak yetkili mercilere iletildiği yerlerdir.

Osmanlı Devleti halk sağlığına ilişkin görevleri için vilayet ve belediye örgütlenmesine modern eğitim almış hekimleri yerleştirirken, herhangi bir yörede çıkan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla ilgili tedbirleri hükümete teklif etmek gibi işlerle uğraşmak üzere 1881'de Meclisi Sıhhiye-i Umumiye'yi kurmuştur. Ardından kuduz aşısı üretim merkezi (1887), çiçek aşısı üretim merkezi (1892), ve bakteriyolojihane (1893) kurulmuştur.¹¹

Coğrafi konumu nedeniyle önemli bir noktada bulunan İzmit'in, kara yolu, deniz yolu ve demiryolu ile ulaşımın yapıldığı bir merkez olarak nüfusu tarih boyunca artmış, göç yollarında bulunması nedeniyle de bulaşıcı hastalıklar ve salgınlardan etkilenmiştir. Bu salgınların yayılmasının önlenmesinde de önemli rol üstlenen İzmit'te ciddi önlemlerin alındığı, hastalıkların yayılmasının engellenmesi için aşılarda yapıldığı, muhtemel hastalık yapabilecek kaynakların ıslah edilmesi için koruyucu sağlık tedbirleri alındığı tespit edilebilmektedir.

Bu bildirin amacı on dokuzuncu yüzyıl sonu yirminci yüzyıl başında Osmanlı Devletinde, koruyucu sağlık hizmetlerinin İzmit sancağında nasıl uygulandığını başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) kayıtları olmak üzere ilgili kaynakların incelenmesiyle ortaya koymaktır. Bu değerlendirmede koruyucu sağlık hizmetleri aşığıdaki başlıklarla incelenecektir.

1. Sağlık eğitimi (Hastalıklardan korunma, temizlik, hijyen...)

2. Bulaşıcı hastalıkların tespit edilmesi,

3. Aşılama,

4. Çevre sağlığı,

- 4.1. İçme ve Kullanma Suları
- 4.2. Yenilen - İçilen Gıdalar
- 4.3. Bataklıkların Kurutulması
- 4.4. Sağlığa uygun olmayan kuruluş/ortamların kontrolü
- 4.5. Kötü Hava
- 4.6. Kanalizasyon

Sağlık eğitimi

Osmanlı'da halkın sağlık eğitimi için ilk örnekler olarak 1831 yılında Mustafa Behçet Efendi'nin "Kolera Risalesi" ve 1838 tarihinde Dr. Antuvan Lago'nun "Salgınlarla mücadelenin önemi ve yöntemleri" konulu layihası verilebilir.¹² Yıldırım¹³, Hekimbaşı İsmail Paşa'nın halkı çiçek hastalığı hakkında bilgilendirmek amacıyla yazdığı Çocuklara Faydalar adlı kitabın 1846 yılında Türkçe, Ermenice, Rumca ve Yahudi İspanyolcası dillerinde bastırılarak Anadolu ve Rumeli'de dağıtıldığını aktarır. Halkın hastalıktan korunması için rehber bilgi sağlayan bu erken dönem örneklerden başka özellikle sıtma hakkında 1910-1913 yılları arasında üç kitap yazıldığı

7 Tarkan Oktay, "Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6 (2005), s. 257-281; Yüksel Kaştan, "Osmanlı Devleti'nde 1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılanması" *OSMED*, 2/2 (2016); Mehmet Güneş, "Tanzimat Dönemindeki İdare Düzenlemelerinin Kocaeli'ye Yansımaları", *Uluslararası Karamürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, s. 555-561.

8 Aydın, "19. Yüzyılda...", s. 196.

9 Güneş, "Tanzimat Dönemindeki..." s.560.

10 Aydın, "Tanzimat ve Osmanlı...", s. 449

11 Nuran Yıldırım, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1320-1338.

12 CebraİL Yılma, Aslıhan Akpınar, Yüksel Güngör, Nermin Ersoy, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre İzmit'te Salgınlar ve Karantinalar", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, s. 947-953.

13 Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi, Düzey Matbaacılık, İstanbul, 2010*, s. 70.

görülmektedir.¹⁴ İzmit sancağı özelinde bu tür kitapların basımı veya dağıtımı veya halkın sağlık eğitimine yönelik başka yöntemler hakkında bir konuda bilgi ve belgeye rastlanmamıştır.

Bulaşıcı hastalıkların tespit edilmesi

Osmanlı'da bulaşıcı hastalıkları sistemli şekilde tespit edilmesinin, uluslararası örgütlenmeyi de başlatan ve 1838'de Karantina İdaresi'nin kurulmasına da neden olan kolera hastalığı ile başladığı söylenebilir.¹⁵ İzmit'te bulaşıcı hastalıklar hakkında ulaşabildiğimiz ilk kaynak 1840 tarihli arşiv belgesidir. Bu belgeye göre, İzmit civarında Kilez Köprüsü civarında Bolu Çayı olarak bilinen bölgede hacıların karantinaya alındığı" bildirilmektedir.¹⁶

Bunun yanı sıra İzmit'te kolera ile beraber çiçek hastalığı da görülmektedir. İzmit sancağında çiçek hastalığına tutulmuş çocukların çoğu ölüp, bir kısmı da hasta olduğundan üç doktorun görevlendirilmesini isteyen belge 1846 yılına aittir.¹⁷ 1848 yılında ortaya çıkan kolera salgınına kontrol altına almak üzere de Hacı Hürşid Efendi, Cerrah İsmail ve Hüseyin efendiler görevlendirilmişti.¹⁸ Yapılan mücadeleler sonucunda 1848 yılı Ağustos ayı başlarında İzmit'te salgının önüne geçildiği anlaşılmaktadır.¹⁹

Osmanlı'da veba on dokuzuncu yüzyıl ortasına kadar çok şiddetli şekilde ve sıkça karşılaşılan bir hastalıktır. Bu hastalık İzmit'i de etkilemiştir. 1592 yılında çıkan veba salgını sırasında da İstanbul'un Anadolu'yla bağlantısını sağlayan yolların kapatılması, kentteki ticareti bir süreliğine durdurmuştur.²⁰ Panzac, bilinen son veba vakasının 1844'te Mısır'da kaydedildiğini bildirir.²¹ İzmit mutasarrıf vekili imzasını taşıyan 1858 tarihli bir belgeye göre, Osmanlı coğrafyasının Bingazi gibi bazı bölgelerinde veba hastalığı görüldüğünden dolayı, İzmit bölgesinde veba hastalığı görüldüğü takdirde derhal bildirileceği yazılıyordu.²² Veba endişesinin uzun süre devam ettiği ve bildirimini sürdürüldüğünü anlaşılmaktadır.

1864 yılına gelindiğinde salgından etkilenen hastaların İzmit Hastanesi'nde tedavi edildiği bildirilmiştir.²³ 1865 Ağustosunda İzmit'te kolera vakalarının görülmesiyle birlikte hastalığı kontrol altına almak için iki hekim talebinde bulunulmuştur.²⁴ 1865 Eylül ayı ortalarından itibaren kolera, İzmit'te azalarak yok olsa da İzmit'e sevk edilen muhacirlerin yaratacağı salgın riskinin önlenmesi için tedbirler alınmaya devam edilmiştir.²⁵

Osmanlı Devletinin kaybettiği topraklardan Anadolu'ya gelen muhacirlerin yerleştirildikleri önemli merkezlerin biri de İzmit idi. Muhacirlerin geldikleri yerlerden bulaşıcı hastalık getirme riski de bulunuyordu. Yine bölgeye adaptasyon sırasında bilmedikleri koşullar neticesi hastalıklara yakalandıkları da görülmekteydi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru İzmit'te kolera ile birlikte birçok bulaşıcı hastalığın ortaya çıktığı ve bu hastalıkların da tespit edildiği görülmektedir. 1880 yılında İzmit Değirmendere ve Bahçecik taraflarında bulunan muhacirler arasında sıtma ve tifo görülmüş, bölgeye gönderilen iki doktor ve iki eczacının maaşlarının ödenmesi ile tıbbi malzeme masraflarının karşılanması talep edilmiştir.²⁶

1888 yılında ise İzmit Mutasarrıflığına çiçek hastalığı görülen Nüzhetiye karyesine tabip gönderilmesi,²⁷ 1889'da İzmit'ten Bilecik'e kadar demiryolu güzergâhında sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklar görüldüğünden gerekli önlemlerin alınması bildirilmektedir.²⁸

1892 kolera salgını 1894 Ağustos ayı ortalarından itibaren Adapazarı ve İzmit'te yayılmış, hastalığın ortaya çıktığı yerlerin etrafı kordon altına alınmış ve ayrılmak isteyenlerin belirlenen yerlerde karantina sürelerini geçirmeleri zorunlu tutulmuştur.²⁹ İzmit'te askerlerin ikameti için Soğucak'ta yapılan barakalar kolera salgınında karantina merkezi olarak kullanılmaya başlanmış, ek barakalar yapılarak hasta askerler buraya nakledilmiştir. Bu barakalarda etüv makinesi de bulunduğundan sadece korunma değil aynı zamanda temizlenme evi olarak da kullanıldıkları görülmektedir.³⁰ 1894 yılı sonundasalgın halen devam ettiğinden İzmit'te uygulanan karantinanın takviye edilerek, İzmit istasyonundan trenlere yolcu alınmaması istenmiştir.³¹ Hemen ardından İzmit'te on beş günden beri kolera vakası görülmediğinden aradaki kordonun kaldırılması,

14 İsmail Hakkı Milaslı, *Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare*, 1910; İzmitli Feyzi Paşa, Doktor *Asım Bey Maraz-ı Merzagi*, 1913; Tefrik Rüştü Aras, *İsıtma*, 1913.

15 Mine Şehiraltı, "İzmit'te Kolera Salgınları", *Türkiye Klinikleri J MedEthics*, 18/3 (2010), s. 133-139.

16 BOA. İ. DH. 15/723, (14.R.1256/15 Haziran 1840).

17 BOA. A. MKT. MHM. 2/9, (19.Ra.1262/17 Mart 1846).

18 BOA. A. MKT. 138/5, (5.Ş.1264/7 Temmuz 1848); BOA. C. SH. 10/487, (8.Ş.1264 / 10 Temmuz 1848).

19 BOA. İ. DH. 177/9617, (4.N. 1264/5 Ağustos 1848).

20 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul, 1981, s.108

21 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 245.

22 BOA. A. MKT. UM. 321/40, (01.M.1275/24 Ağustos 1858)

23 BOA. MVL. 689/8, (23.Ca.1281/24 Ekim 1864); BOA. A. MKT. MHM. 332/99 (28.Z.1281/24 Mayıs1865).

24 BOA. A. MKT. MHM. 340/79, (9.R.1282 / 1 Eylül 1865).

25 BOA. A. MKT. MHM. 342/49, (1.Ca.1282/22 Eylül 1865); MVL. 729/29, (24.C.1284/23 Ekim 1867); BOA. MVL. 740/38, (29.Ş.1283/06 Ocak 1867).

26 BOA. DH. MKT. 1333/52, (29.N.1297/04 Eylül 1880).

27 BOA. İ. DH. 1582/79, (6.Ca.1306 / 7 Şubat 1889).

28 BOA. DH. MKT. 1562/88, (04.Ra.1306/08 Kasım 1888); 1656/71, (18.M.1307/14 Eylül 1889); 1658/49, (21.M.1307/17 Eylül 1889).

29 Şehiraltı, "İzmit'te Kolera...", s.135.

30 Şehiraltı, "İzmit'te Kolera...", s.136.

31 BOA. A. MKT. MHM. 554/67, (9.Ca.1312 / 8 Aralık 1894).

yalnız oradan geleceklerin Tuzla'da yirmi dört saat ihtiyat karantinasına tabi tutulması bildirilmiştir.³² Yaklaşık bir yıl sonra hastalıklı ahalinin Karamürsel'den kayık ve vapurlarla Darıca, Adalar ve İstanbul'a gitmelerinin engellenmesi için İzmit'ten denizyolu ile gelenlerin de Tuzla'da sıhhi işlemlere tâbi tutulması gerektiği bildirilmiştir.³³

Cırık,³⁴ yirminci yüzyıl başına gelindiğinde 1908 yılında yapılan araştırma ile frengi hastalarının isimlerinin bulunduğu bir liste hazırlandığını, 1909 yılında yapılan araştırma neticesinde İzmit'te yaygın bir çiçek hastalığı olmadığını anlaşıldığını, 1912 yılında az sayıda kolera hastası olduğunu aktarmıştır.

Ancak 1912 yılına ait bir belgede³⁵ çiçek hastalığının yayılmaya başladığı bildirilmekte, tıbben hastalık bulunan hanelerin kordon altında tutulması gerekli olduğu halde yeterli jandarma bulunmadığından ve dışarıdan gardiyan istihdamı için belediye bütçesi yeterli olmadığından ya on-on beş jandarma veya iki üç bin kuruş tahsisat gönderilmesi talep edilmektedir. Gene aynı yıl Bahçecik'te kızıl ve kızamık hastalığı yayıldığı ve her gün beş altı çocuğun öldüğünden acil tedbir alınması istenmektedir.³⁶

Aşılama

Koruyucu sağlık hizmetleri ile ilgili en önemli uygulamalardan biri aşılama hizmetleridir ve Osmanlı devletinde zorunlu aşı tarihi 1847 yılı kadar eskidir. Yıldırım, bu yıl bütün çocukların aşılatılmasının emredildiğini, 1885, 1904 ve 1915 yıllarında yapılan düzenlemelerle aşı şahadetnamesi olmayanların okula kabul edilmeyeceği, bebeklerin ilk altı ayda aşılanacağı, on dokuz yaş sonuna kadar herkesin üç defa aşılanacağı gibi zorunlu düzenlemelerin yapıldığını aktarır.³⁷

Bu nizamnamelerin İzmit'e yansımalarının izini daha yakından incelemek önemlidir. Ancak ulaşabildiğimiz az sayıda belge ile aktarabileceklerimiz sınırlıdır. Bu konuda ulaşabildiğimiz ilk belge 1846 yılına aittir ve Kocaeli'deki köy ve kasabalardaki çocukların aşılanması için tabip gönderildiği bildirilmektedir.³⁸ 1909 yılında ise İzmit aşı memurunun görevden alınması ve yerine Bartın aşı memurunun tayin edilmesi hakkında belge³⁹ daimi aşı memurlarının atandığı ve görevlerinin kontrol edildiğini göstermektedir. 1910 yılında ise Kandıra'ya maaşı Belediye tarafından karşılanmadıkça aşı memuru atanmayacağı ifade edilmektedir.⁴⁰

1915 yılında ortaya çıkan çiçek salgını nedeniyle belirlenen illerin merkez ve kazalarına tekrar aşı memurlarının görevlendirildiği, bu illerden biri olan İzmit'te de ortaya çıkabilecek ölümlerin engellenmesi için merkez ve kazalarına birer aşı memuru tayin edilmiş olduğu bildirilmektedir.⁴¹

Çevre sağlığı

Koruyucu sağlık hizmetlerinin şekillenmesinde çevre sağlığına yönelik uygulamalar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Günümüzde çevre sağlığına yönelik uygulamalarda standartların Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Çevre Sağlığı Dairesi Başkanlığına belirlendiği ve uygulamaların belediyeler tarafından yapıldığı söylenebilir.

İçme ve Kullanma Suları

İzmit'te su sorununun daha önceden beri var olduğu düşünülse de yüzyılın sonlarına doğru 16 Aralık 1894 tarihli belgede sorun açıkça ortaya konmuştur. Kolera salgını nedeniyle İzmit'te bulunan Hıfzısıhha Müfettişi Bonkowski Paşa'nın gönderdiği layihanın bir maddesinde İzmit beldesinin pis olduğu ve suların tamamının üzerlerinin açık olduğuteditbir alınması gerektiği belirtilmektedir.⁴²

Cırık,⁴³ İzmit'in suyollarının temizlenmesi konusunda 1909 yılında yaşanan ilginç bir konuyu aktarır. İzmit Mebusu Ahmet Müfit Bey Bolu'dan İzmit ve Adapazarı'na kereste ve zahire nakletmeye mecbur olan Bolululardan Baç Resmî adıyla vergi almaktadır. Bu verginin İzmit'e su taşıyan su kanallarının temizlenmesi için kullanıldığını ve kaldırılırsa suyolunun tamiri mümkün olmayacağı gibi, memleketin bakımsız kalacağını

32 BOA. Y. A. HUS. 314/114, (10.C.1312/09 Aralık 1894).

33 BOA. DH.MKT. 429/25, (26.Ra.1313/16 Eylül 1895).

34 Bülent Cırık, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İzmit Sancağı (1908-1910)", *Uluslararası Karamürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, s. 893-902.

35 BOA. DH. İD. 50.2/60, (29.Ca.1330/16 Mayıs 1912).

36 BOA. DH. İD. 50.2/58, (16.Ra.1330/5 Mart 1912).

37 Yıldırım, "İstanbul'un Sağlık...", s.72.

38 BOA. İ. MVL. 75/1443, (8.Ra.1262/6 Mart 1846)

39 Müesser Özcan, Rahime Aydın Er, Oğuz Polatel, "XX. Yüzyıl Başlarında İzmit'te Salgın Hastalıklarla Mücadelede Aşı Çalışmaları", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, s. 955-963.

40 BOA. DH.MUL. 50/27,(30.Z.1327 / 12 Ocak 1910)

41 Özcan vd., "XX. Yüzyıl Başlarında...", s. 958.

42 BOA. DH. MKT. 323/66, (17.C.1312/16 Aralık 1894)

43 Cırık, "İkinci Meşrutiyet'in...", s. 896.

söyler. Ahmet Müfit Bey'in açıklamaları mebusları tatmin etmediğinden konu Dâhiliye Encümenine havale edilir ve vergiler kaldırılır.

Cirik, 1910 yılı sonuna ait bir belgeye dayanarak şunları aktarır: "...Uzak mesafeden İzmit'e akan Hasan Paşa Suyu şehrin ana kaynaklarındandı ve borularla şehre taşınıyordu. Bu suyun çoğu mahallerde üstü açık olduğundan, içine birçok yabancı madde karışıyor ve bu durum halkın sağlığını olumsuz yönde etkiliyordu. Bu suyun demir borularla isalesi masrafını temini için Mutasarrıf Cemal Bey zamanında vesileler aranmıştı. Bu su kaynağı dışında İzmit'e dört-beş saat mesafede aynı adı taşıyan bir dağdan çıkan Çenesuyu da tat ve içerik olarak birinci derece memba sularındandı. Daha sonraları feshinden dolayı küçük bir fıçısı beş-altı kuruşa satılmakta ve çoğu halk bu nimetten istifade edememekteydi. Ayrıca İzmit'in ihtiyacından fazlası ihraç edilmekteydi. Yine Mutasarrıf Cemal Bey zamanında İzmit'te satılacak kısmı herkesin alabileceği bir fiyata indirilerek demir borularla deniz sahilinde bir depoya taşınması için müteahhitlerle gerekli görüşmeler yapılmıştı."⁴⁴ Buradan 1894'te Bonkowski Paşa tarafından belirlenmiş olan suların açık olması nedeniyle herhangi bir işlem yapılmadığı anlaşılmakta ve bu durum Ahmet Müfit Bey'i vergi almak zorunda bırakan koşulları tahmin etmeyi kolaylaştırmaktadır.

1910 yılında İzmit İdare Meclisi, Paşa Suyunun uzak mesafeden gelmesinden dolayı gelirken toz, toprak ve pislik karıştığı dolayısı ile de içilemeyecek derecede bulanık olduğu bu durumun kolera tehlikesine yol açabileceği gerekçesiyle suyun demir borularla getirilmesi gerektiğini su kaynağının 42 kilometre uzakta olmasından dolayı her metre için yarım lira hesabıyla en az 20.000 liraya ihtiyaç olduğunu Dahiliye Nezaretine bildirmişti. Dahiliye Nezareti, durumu Ticaret ve Nafia Nezaretine iletmış; burası da bütçedeki paranın bataklıkların kurutulması ve nehrin yataklarının ıslahına ait olduğunu zaten bunun gibi işlerin Belediyelerce yapılmasının kanun gereği olduğu gerekçesiyle olumsuz cevap bildirmiştir. Belediyenin bu parayı verecek gücü olmadığından, bu paranın temini için çeşitli yollar düşünülmüştür. Bunlardan biri de 3.500 haneden oluşan İzmit'in 500 hanesi fakir olduğundan bunlar sayılmayıp kalan 3.000 hane beşer yüzlük 6 sınıfa ayrılıp, birinci sınıftan 100, ikinciden 75, üçüncüden 50, dördüncüden 25, beşinciden 15 ve altıncıdan 10 kuruş senelik su ücreti alındığı takdirde 137.500 kuruş elde edileceği ve hamamlardan da alınacak ücret ile bu miktarın 40.000 kuruşa ulaşacağı ve tedricen boru döşemesinin gerçekleştirileceğidir. Bu girişim sonuçsuz kalmıştır.⁴⁵

Yenilen - İçilen Gıdalar

Türkiye'de 2016 yılında dahi Bruselloz⁴⁶ vaka sayısının beş binin üstünde olması⁴⁷, 1900'lerin başında İstanbul'a her sene 250.000 kg peynir gönderildiği bilgisi⁴⁸ ile birleştiğinde süt ve süt ürünlerinin kontrolü hakkında merak uyandırmaktadır. 28 Haziran 1904 tarihinde İzmit'ten giden peynirlerde zehirlenme vakası görülmesi üzerine bir rapor hazırlanmıştı. Bu rapora göre İzmit'te Kapanönü'nde bakkal Kirkor Vatanos'un olduğu tahmin edilen çayır peynirlerinden yiyenlerde zehirlenme belirtisi olması üzerine Heyet-i Sıhhiye Müfettişi Umumiliğinden beş okka çayır peyniri Bakırköy'deki Mekeb-i Fünun-ı Tibbiye'de tahlil ettirilmişti. Düzenlenen raporda adı geçen peynirde zehir izlerine rastlandığı, peynirlerin yapıldığı yerlerin eksik donanımda olması nedeniyle sağlığa zarar verdiği, süt temiz ve kalaylı kaplarda biriktirilse ve peynir de kalaylı kaplarda yapılsa amiller üremeyeceği belirtilmiştir. 1903 senesindeki haberleşme sırasında taze peynir zamanı geçmiş olsa da gelecek sene içinde imal edilecek peyniri yapanların tembilenmesi, imal yerinin uygun olması gerektiğinin valilikler eliyle tebliğ edilmesi emrediliyordu.⁴⁹

Göl ve Bataklıkların Temizlenmesi

İzmit için şehrin coğrafi konumunda kaynaklanan önemli bulaşıcı hastalıklardan biri de sıtmadır. Texier'in 1834 yılındaki ziyaretinde tuz üretimi için yararından söz ettiği körfezin sonundaki bataklıklar,⁵⁰ özellikle Baç bölgesinde sıtmanın çok fazla yayılmasına neden olmuştur.⁵¹ 1860'lardan itibaren İzmit'te bataklıkların kurutulması için çalışmalar yapılmış,⁵² hemen her mutasarrıf bu bataklıkların kurutulması için gayret sarf etmiştir.⁵³

44 Cirik, "İkinci Meşrutiyet'in...", s.900.

45 Ahmet Nezih Galitekin, *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Sayfalar*, İstanbul, 2015, 75-76

46 Bruselloz: İnsan ve hayvanlarda Brucella türlerinin oluşturduğu bir hastalık olup insanlara hayvansal gıdalardan özellikle süt ve çığ süttten yapılmış taze peynirlerin tüketimiyle bulaşır.

47 TC. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Zoonotik ve Vektörel Hastalıklar Daire Başkanlığı İstatistiksel Verileri, <http://www.thsk.gov.tr/component/k2/353-istatistiksel-veriler/zoonotik-ve-vektorel-hastaliklar-daire-baskanligi-istatistiksel-verileri.html>

48 Cirik, "İkinci Meşrutiyet'in...", s.895.

49 BOA. DH MKT. 827/70, (14.R.1322/28 Haziran 1904).

50 Ahmet Gündüz, "Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit (1800-1860)", *Uluslararası Karamürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, s. 517-527.

51 Dilek Ayrıbaş, Rüsen İzgi, Müzeyyen Ünal, İlker Kumral, "İzmit Yöresinde Sıtma Mücadelesi", *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1/1 (2015).

52 BOA. A.MKT.MVL. 118/65, (11.M.1277/30 Temmuz 1860); BOA. MVL. 650/122, (20.B.1280/31 Aralık 1863)

53 Cirik, "İkinci Meşrutiyet'in...", s.899.

1891 yılında İzmit'in karşı yakasında bulunan Değirmendere ve Örcün ve Saraylı ve Tatar köylerinde görülen hastalıkların sebebinin pirinç ekimi olduğu iddiası üzerine bir araştırma yapılmış ve konunun asılsız olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁵⁴

30 Aralık 1910 tarihli bir diğer belgede ise İzmit sancağındaki bazı göl ve bataklıkların temizlenmesi için uygun mevsimin yaz ve sonbahar olduğu ve gereken paranın ve donanımın hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁵ İlgili belgede durum şöyle anlatılıyordu:

"liva dahilinde olan temizlenmesi ve kusurunun örtülmesi gereken göl ve bataklıklar hakkında İzmit mutasarrıflığıyla yapılan haberleşmede 24 Aralık 1910 tarih ve 298 sayılı tezkire nezarete gönderilmiştir. İrmaklar ve göllerin temizlenmesi için uygun mevsim olan yaz ve sonbaharda işlemin yapılması, iki aydan az kalan zaman içinde de işlem için gerekli para ve donanımın hazırlanmadı gerekmektedir. Şimdi para ve donanım eksik mevsim pek uygun değildir. 1911 yılı bütçesine liva dahilinde bulunan göl ve bataklıkların temizlenmesi ile ilgili keşfin yapılması, mevsim uygun olduğunda Nafia Dairesi'nin cevabına göre temizlik yapılması uygundur..."

Sağlığa uygun olmayan kuruluş/ortamların kontrolü

Bu başlıkta hastalıkların bulaşmasını kolaylaştıracak kuruluş ve ortamların belirlenmesi ve alınan önlemler hakkında bilgi ve belgelere yer verilmiştir. Örneğin 1894 yılında Hıfzıssıhha Müfettişi Bronkowski Paşa'nın raporunda; İstanbul yolu üzerindeki İzmit'ten her sene çok sayıda asker geçtiği, bu yoğunluk nedeniyle askerlerin iskânı için yerler yapılması gerektiği ve büyük bir hastaneye ihtiyaç olduğunu belirtilmektedir. Bu raporda hastalık zamanlarında ve diğer zamanlarda askerlerin buldukları yerlerin temiz tutulmasının gerekliliği üzerinde de durulmuştur.⁵⁶ Aynı yıl gene kolera'ya yönelik önlemler arasında olmakla birlikte belediye temizlik işlerine azami özen gösterildiği, görevli doktorların önerilerine uygun olarak mevcut mezbaha ve tabakhanelerin yerlerinin değiştirilip, temizliklerinin sağlanabileceği yerleşim yerlerinin dışına taşındığı bildirilmektedir.⁵⁷

Kolera için alınan önlemler arasında olmakla birlikte İzmit'te halkın bulaşmadan korunması için toplu olarak yapılan panayır, manastır ziyareti gibi etkinlikler diğer vilayetlerde olduğu gibi yasaklanmış, trenlerde yolcuların muayenesi ve kolera hastalarının ayırt edilmesi için doktorlar görevlendirilmiştir.⁵⁸

Son olarak İzmit hapishane ve tutukevinde tifo salgını olması nedeniyle başka bir yerin kiralanması için gerekli olan paranın gönderildiği belirtilmektedir.⁵⁹ Bu paraya ulaşmanın zorluğunu ve İzmit Hastanesi'nde yaşanan lekeli humma ve tifo salgınlarını ise Demirkol⁶⁰ ayrıntılı olarak aktarmaktadır.

Kötü Hava

Bugün koruyucu hizmetler anlamında hava kirliliği mücadelesinden söz ediyor olsak da ilgili dönemde hava veya deniz kirliliğine yönelik bir düzenlemenin karşılığı olmadığı söylenebilir. Ancak kirli hava ve hastalıklar hakkındaki ilişkiye dair 1860 yılına ait belgeler şöyledir:

1860 İzmit'teki kötü havanın kaynağını ve çiçek, kızamık gibi hastalıklarla ilişkisini araştırmak üzere görevlendirilen hekimler görevlerini tamamlayarak dönmüşlerdi.⁶¹

Özellikle sıtma ve tifonun İzmit'teki kötü hava ile bağlantısının olup olmadığı bölgeye gönderilen hekimler tarafından araştırılmış ve masrafları halk tarafından karşılanacak olan önlemlerin alınması için bir rapor düzenlenmiştir. Bu rapora göre körfezde bulunan bataklık ve sazlıklar, hastalıklara sebebiyet vererek, ahaliyi olumsuz etkileyecek duruma gelmişti. Bu durumdan kurtulmanın yolu deniz kenarındaki sazlıkların temizlenmesi, bir rıhtım yapılması, Sapanca Gölü'nden İzmit Körfezi'ne kadar olan bölgede bazı küçük göllerin, kiremit ocakları ve tuzla çukurlarıyla bataklıkların toprak ile doldurulup sazlık gibi otların kaldırılması, bahçe ve bostanların ürünleri açıkta çürütülmeyip yakılması veya bir çukura doldurulup üzerinin toprakla örtülmesi, sokaklarda bulunan hayvan leşlerinin kaldırılması, kasap dükkanlarında koyun kestirilmeyip deniz kenarında müstakil bir selh-hane (mezbaha) yaptırılması, Ermeni Mahallesi önünde bulunan Müslüman mezarlığının lüzumlu olan yerlerine duvar ördürülerek içerideki batak mahallerin suyunun akıtılması, hastalara bakmak üzere bir doktor tayin olunması, bu doktor ile bir memleket meclisi üyelerinin bulunduğu bir komisyon kurulup durumu denetlemedi istenmekteydi.⁶²

54 BOA. DH. MKT. 1892/89, (20 R. 1309/23 Kasım 1891)

55 BOA. DH. İD. 9/6 (27 Za 1328/30 Aralık 1910).

56 BOA. Y. MTV. 108/71 (9.Ca.1312/ 8 Kasım 1894).

57 BOA. A.MKT. MHM. 553/17, (5. S.1312/8 Ağustos 1894).

58 Şehiraltı, "İzmit'te Kolera...", s.137.

59 BOA. DH.MB. HPS. 45/11,(5.B.1333 /19 Mayıs 1915).

60 Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmit Hapishanesi", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, s. 989-1003.

61 BOA. A. MKT. MHM. 183-73, (8.Za.1276/28 Mayıs 1860).

62 BOA. A.MKT.MVL. 118/65, (11.M.1277/30 Temmuz 1860).

Bulaşıcı hastalıkların kökenlerine yönelik kuramların özellikle kolera bağlamında yoğun olarak tartışıldığı bu dönemde miyazma⁶³ kuramını temsil eder görünen bu belgenin Osmanlı'da kabul eden hastalık kuramlarına işaret etmesi açısından da ilgi çekici olduğu söylenebilir.

İzmit şehir merkezinin güneydoğusunda yer alan ve ovayı andıran bölge bataklık konumunu yüzyıllarca sürdürmüştü. Bu durum pek çok hastalığa davetiye çıkarmakta idi. 1863 yılında devam eden salgının önlenmesi için İzmit'in güneydoğusunda bulunan nehrin civarındaki su birikintileri ve bataklıkların kurutulması için çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar neticesinde kötü kokunun giderilmesi için önlemler alındığı bildirilmekteydi.⁶⁴ Ancak burada işaret edilen kötü koku hastalık ile bağlantısından çok körfezin rahatsız edici kokusuna işaret eder görülmektedir.

Yüce'nin verdiği bilgiye göre 19. yüzyılda İzmit Körfezi'nin başında bulunan 100 civarı tuz harmanında üretim durdurulmuş ve bunun sonucunda kokuşan tuzlalar İzmit'in havasının bozulmasına sebep olmuştu. İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa köylülere tuzlaları doldurtmuştu.⁶⁵ Ancak bu girişim kesin bir sonuç vermemiş, bataklıkların sebep olduğu pis kokular uzun yıllar İzmit'i rahatsız etmeye devam etmiştir.

Kanalizasyon

Gündüz, 1827 tarihinde kenti ziyaret eden Josiah Brewer'den İzmit'te evlerin kazıklar üstünde inşa edildiği, bu durumun evlerin temizlik ve kanalizasyon koşulları için avantajlı olsa da, tahtalar arasındaki boşluklardan evlerin içlerinin alt taraftan gözükmeleri bakımından dezavantajlı olduğunu aktarır.⁶⁶ İzmit'te tuvaletler ve kanalizasyon hakkında fikir verebilecek bu ilk bilgiden sonra ancak 1916 yılında tuvaletler hakkında bir bilgiye ulaşılmıştır.⁶⁷ Bu belgeye göre:

"Dine ve sıhhi gerekliliğe karşı gelen köylerde abdesthane ve abdesthane çukurları yapılıp, gaitanın açıkta bırakılması, evlerin altında olması ve birbirine yakın sokaklarda birbirleriyle bileşmesi, sokak ve meydanlarda hayvan gübresi yağmak şeklindeki yanlış uygulama hastalıklara ve zarara neden olmaktadır. Hastalık ve zararları ortadan kaldırmak amacıyla İznik kazasınca kabul edilen ve uygulamaya başlamış olan kararın bütün livaya yayılarak kullanılması ile ilgili ilan namenin uygulanışı keyfe keder olmuş ve üçüncü ayın sonunda köylere giden jandarma tahsildar ve diğer memurlar ile ihtiyar heyeti durumu tespit etmiş, keyfiyet gösterene uyarı yapmış, kontrollerde yine görülürse kaymakam ve nahiye müdürünün sorumlu tutulacağı belirtilmiştir."

Sonuç

Sonuç olarak İzmit'te koruyucu uygulamaların öncelikli olarak belirli bulaşıcı hastalıklara karşı şekillendiği, az sayıda da olsa aşılama, sular, gıdalar, tuvaletler gibi konularda ulaşılan belgelerle bir koruyucu sağlık hizmetleri ağının şekillendiği söylenebilir. Özellikle yirminci yüzyılın başında bazı durumlarda sosyal hayata müdahalenin arttığı ve kolluk kuvvetlerinden destek alındığı görülmektedir.

İzmit'in sağlık tarihinde koruyucu sağlık hizmetlerini değerlendiren ilk çalışma olduğunu sandığımız bu araştırmamızın ilgili başlıklar hakkında daha ileri araştırmalar yapılarak genişletilmesine ihtiyaç vardır. Bu başlıklara, ilgili koruyucu hizmetlerin düzenlenmesi ve uygulaması sorumluluğunun kimlere ait olduğunu ve günümüzde İl Sağlık Müdürlüğü ve Belediyeler tarafından sunulan hale nasıl dönüştüğünün eklenmesi de ilgi çekici olabilir.

63 Miyazma kuramı: mikrop kuramının gelişmesinden önce yaygın kabul edilen ve sıtma, lekeli humma, çiçek gibi pek çok bulaşıcı hastalığın organik maddelerin çürümesiyle oluşan ve miyazma adı verilen parçacıkların havayı kirlenmesiyle oluştuğunu ileri süren bir kuramdır. Marianna Karamanou, George Panayiotakopoulos, Gregory Tsoucalas vd., "From miasmastogermis: a historical approach to theories of infectiousdisease transmission.", *Infez Med.*, 20/1 (2012), s. 58-62.

64 BOA. MVL. 650/122, (20.B.1280/31 Aralık 1863)

65 Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945, s. 208

66 Gündüz, "Batılı Seyyahların...", s.521.

67 BOA. DH. UMVM. 140/36, (14.N.1334/15 Temmuz 1916)

KAYNAKÇA

BOA. A. MKT. 138/5.

BOA. A. MKT. MHM. 183/73.

BOA. A. MKT. MHM. 2/9.

BOA. A. MKT. MHM. 332/99

BOA. A. MKT. MHM. 340/79.

BOA. A. MKT. MHM. 342/49.

BOA. A. MKT. MHM. 553/17.

BOA. A. MKT. MHM. 554/67.

BOA. A. MKT. MVL. 118/65.

BOA. A. MKT. UM. 321/40.

BOA. DH MKT. 827/70.

BOA. DH. İD. 50.2/58.

BOA. DH. İD. 50.2/60.

BOA. DH. İD. 9/6.

BOA. DH. MB. HPS. 45/11.

BOA. DH. MKT. 1333/52.

BOA. DH. MKT. 1562/88.

BOA. DH. MKT. 1656/71.

BOA. DH. MKT. 1892/89

BOA. DH. MKT. 323/66.

BOA. DH. MKT. 429/25.

BOA. DH. MUİ. 50/27.

BOA. DH. UMVM. 140/36.

BOA. İ. DH. 15/723.

BOA. İ. DH. 1582/79.

BOA. İ. DH. 177/9617.

BOA. İ. MVL. 75/1443.

BOA. MAD. D. 9203.

BOA. MVL. 650/122.

BOA. MVL. 689/8.

BOA. MVL. 729/29.

BOA. MVL. 740/38.

BOA. Y. A. HUS. 314/114.

BOA. Y. MTV. 108/71.

Aras, Tefvik Rüſdü, *Isıtma*, 1913.

Aydın, Erdem, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teſkilatlanması", *OTAM*, 15/15 (2004).

Aydın, Erdem. "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", 4. *Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (18-20 Eylül 1996), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 445-455.

Ayrıbaş, Dilek; İzgi, Rüşen; Ünal, Müzeyyen; Kumral, İlker, "İzmit Yöresinde Sıtma Mücadelesi", *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1/1 (2015).

Çırık, Bülent, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İzmit Sancağı (1908-1910)" *Uluslararası Karamürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, ss. 893-902.

Demirkol, Kurtuluş, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmit Hapishanesi", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, ss. 989-1003.

Ersoy, Nermin; Güngör, Yüksel; Akpınar, Aslıhan, "International Sanitary Conferences from the Ottoman Perspective (1851-1938)", *Hygia Internationalis*, 10/1 (2011), ss. 53-79.

Galitekin, Ahmet Nezi, *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Sayfalar*, İstanbul, 2015.

Gündüz, Ahmet, "Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit (1800-1860)", *Uluslararası Karamürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, ss. 517-527.

Güneş, Mehmet, "Tanzimat Dönemindeki İdare Düzenlemelerin Kocaeli'ye Yansımaları.", *Uluslararası Karamürsel Alp Sempozyumu Bildirileri*, ss. 555-561.

İzmid, Feyzi Paşa, *Doktor Asım Bey Maraz-ı Merzagi*, 1913.

Kaştan, Yüksel, "Osmanlı Devleti'nde "1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması" *OSMED*, 2/2 (2016).

Milaslı, İsmail Hakkı, *Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare*, 1910.

Oktay, Tarkan, "Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6 (2005), ss. 257-281.

Özcan, Müesser; Aydın Er, Rahime; Polatel, Oğuz, "XX. Yüzyıl Başlarında İzmit'te Salgın Hastalıklarla Mücadelede Aşçı Çalışmaları", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, ss. 955-963.

Öztüre, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul, 1981.

Sarı, Nil, "İlk Çağ'da Tıp", *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 2007.

Sarıyıldız, Gülden, "Hıfzıssıhha (Osmanlılar Kısmı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Yayın Dağıtım İşletmesi, C. 17, 1998, ss. 319-321.

Şehiraltı, Mine, "İzmit'te Kolera Salgınları", *Türkiye Klinikleri J MedEthics*, 18/3 (2010), ss. 133-139.

TC. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Zoonotik ve Vektörel Hastalıklar Daire Başkanlığı İstatistiksel Verileri, <http://www.thsk.gov.tr/component/k2/353-istatistiksel-veriler/zoonotik-ve-vektorel-hastaliklar-daire-baskanligi-istatistiksel-verileri.html>

Yıldırım, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, Düzey Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Yıldırım, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, ss. 1320-1338.

Yılmaz, Cebrail; Akpınar, Aslıhan; Güngör, Yüksel; Ersoy, Nermin. "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit'te Salgınlar ve Karantinalar", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, ss. 947-953.

Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945.

Cumhuriyet Dönemi'nde Kocaeli'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Rahime AYDIN ER *- Aslıhan AKPINAR **

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti süregelen savaşlar sebebiyle birçok bölgesi harabeye dönmüş topraklarda, kıtlık ve yoksulluğun yanı sıra bulaşıcı hastalıklardan muzdarip bir milletle kurulmuştur. 1923 yılında yaklaşık 12 milyon olan nüfusun yarısından fazlasında sıtma, üç milyona yakınında trahom, bir milyonunda verem ve altı yüz bininde rengi bulunmaktaydı. Ayrıca kızamık, kızıl, tifo, çiçek, difteri, lekeli humma gibi hastalıklara yakalanmış binlerce kişi vardı.¹ Bu yıllarda ülkede sağlık personeli 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe² sayısı ile oldukça yetersizdi.

Modern bir toplum yapısının oluşturulması için öncelikle toplumda yayılmış olan salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek gerekecekti. Bu nedenle bulaşıcı hastalıkları yok etmek üzere girişilen büyük çaplı mücadele; uzman yetiştirme, kurumsallaşma (hastaneler, dispanserler açma vb.), hastalık taraması yapma, teşhis ve tedavi, ilaç temini ve üretimi, koruyucu önlemler alma, bulaşıcı hastalıklara karşı halkı eğitme ve idari organizasyon alanlarında yürütülmüştür.³

Kocaeli;arazisinin meyilsiz ve alçak olması,birçok dere, göl ve bataklık bulunması, senenin her mevsiminde fazla miktarda yağış alması,çeltik ekiminin yapılması,Istanbul'dan Anadolu'ya karayolu, denizyolu ve demiryolu ulaşımında kilit noktada bulunması,artan nüfusu,işçi hareketleri nedeniyle bulaşıcı hastalıkların fazla görüldüğü ve hızla yayıldığı yerlerden biri olmuştur. Bu bağlamda bir takım önlemler alınarak girişimler yapılması gerekmiştir. Sıtma ile mücadele kapsamında Kocaeli'de yapılan çalışmalara ilişkin bilgiler bulunmakla birlikte, diğer bulaşıcı hastalıklar kapsamındaki çalışmalara ilişkin bilgiler sınırlıdır. Bu çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, ulusal gazete arşivleri ve ilgili literatür taranmış, Cumhuriyet dönemi ve sonrasında Kocaeli'de bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir.

Sıtma ile Mücadele ve Kocaeli'deki Çalışmalar

İlk meclis hükümeti 2 Mayıs 1920 tarihinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet'i'ni yani Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nı kurmuştur. 1924 yılında ülkedeki sıtma salgını neredeyse bir felaket boyuna ulaşınca Temmuz ayında bu bakanlık tarafından bir komisyon oluşturulmuş ve Refik Saydam'ın başkanlığını yürüttüğü bu komisyonda sıtma hastalığına yönelik en kısa yoldan çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Komisyonun çalışmaları neticesinde bir sıtma mücadele talimatnamesi hazırlanmış ve yurdun sıtma haritası çizilmiştir.⁴ İstanbul'da Bakteriolojihanede bir sıtma kursu açılmış ve burada eğitilen sağlık personelleriyle 1925 Şubat ayında Ankara'da, Mayıs ayında Adana'da ve Temmuz ayında da Aydın'da mücadele merkezleri açılarak çalışmalara başlanmıştır. 1-3 Eylül 1925'de Ankara'da yapılan I. Ulusal Tıp Kongresi'nin bir gününde sıtma gündem konusu ele alınarak etraflıca tartışılmıştır.⁵

"Halkın belki de yarısına yakın bir kesimi şiş karınları, soluk benizleri ve kocaman dallaklarıyla tarlalarına serilip kalmışlardı! "Mehmetçik" nöbette Sıtma nöbetine yenik düşüyordu!"

* Dr. Öğretim Üyesi Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD raay@kocaeli.edu.tr

** Dr. Öğretim Üyesi Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD aslyakcay@yahoo.com

1 Cemre Uğural, *1923-1950 Döneminde Türkiye'de Bilim, Sanayi ve Teknoloji İlişkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016. s. 4.

2 Ayten Arıkan, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005. s.4.

3 Uğural, *1923-1950 Döneminde*.s. 4.

4 Gülşah Eser, "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Sıtma ile Mücadele: Kocaeli Örneği", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı*, Kocaeli, 2016, s. 1658.

5 Arıkan, *Milli Türk Tıp*.s. 213.

"Sıtma öyle yaygın bir duruma geldi ki, Sıtma'dan ölenleri gömecek sağlıklı kişi bulunamaz oldu. Nüfusun neredeyse tamamı evlerde, tarlalarda, harman yerlerinde ateşler içinde yatıyordu."

(Dönemin hekimlerinden birinin defterine düştüğü notlardan)⁶

1926 yılında ve sonrasında sıtma ile mücadele konusunda başta Sıtma Mücadelesi Kanunu (Tarih: 13 Mayıs 1926, sayı: 839) olmak üzere çok önemli yasalar (Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyeti Hakkında Kanun- 26 Nisan 1926, 926; Kinin Tedarik ve Furuhtu Hakkında Kanun'un Dördüncü Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun- 26 Nisan 1926, 827; Sıtma Mücadele Kanunu'na İlişkin Kararname - 16 Şubat 1927; Çeltik Ekim Kanunu 1936, 3039; Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun - 28.3.1945,4707; Sıtma Savaş Kanunu - 21.2.1946, 4871; Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun - 11.1.1960, 7402) çıkarılmıştır. Bu yasalar çerçevesinde sıtma ile mücadele kapsamında sıtmanın görüldüğü yerlerde mücadele teşkilatları kurulmuş ve teşkilatlar faaliyetlerini bir plan kapsamında organize etmiştir.⁷ Türkiye sıtma bakımından iki bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölgeyi, Trakya ve Anadolu'nun sahilleri, büyük nehir yatakları ve Anadolu'nun Güneydoğu illeri oluşturmuştur. İkinci bölgede ise geri kalan dağlık alanlar ile yüksek platolar yer almıştır.⁸ Yine aynı yasalar çerçevesince sıtma ile mücadelede üç yöntem belirlenmiştir: dalak ve kan muayeneleriyle sıtmalıları belirlemek ve ücretsiz tedavi etmek, bataklıkları kurutmak, sivrisinek barınağı yerleri ve çeltik alanları kontrol altına almak.⁹

Sıtma Mücadele Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte bu konudaki çalışmalar ciddi biçimde ivme kazanmıştır. Kanunun ardından sırasıyla 1926'da Bursa, 1928'de Samsun, 1929'da İstanbul, İzmit ve Konya'da sıtma mücadele heyetleri kurulmuştur. Sıtma mücadelesi heyetleri bir uzman başkanın yönetimindedir ve başında bir mücadele doktoru bulunan 4-9 şubeden oluşmaktadır. Mücadele başkanının bulunduğu yerde bir şefin yönetiminde bir laboratuvar kurulmuştur. Her şube 4-5 daireye ayrılmıştır ve bunların her birinin başında da özel şekilde yetiştirilmiş sağlık memurları bulunmaktadır. Her sağlık memurunun bölgesine 8-15 köy düşmektedir. Ağır sıtmalı hastaların yatırılıp tedavi edilmesi için 5-10 yataklı sıtma dispanserleri açılmış, her bölgeye de bir hizmet otomobili verilmiştir.¹⁰ Ayrıca sıtma mücadelesi heyetleri, Nisan ve Kasım aylarında bölgelerindeki insanları genel muayeneden geçirerek, dalak ve kan tetkikleri sonucunda sıtmalı olanları tedavi ederken, bataklıkları da kurutmaya çalışmışlardır.¹¹

Sıtma mücadele teşkilatında görevli hekimlerin yaptıkları çalışmalar gazetelere de konu olmuştur: *"Bu teşkilatta çalışan doktorlar vazifelerini bilgi ve sonsuz bir gayretle yapmaktadırlar. Her doktor kendisine ayrılan hudutlar içinde çalışır, mıntikasındaki bütün sıtmaları bilir, defter koltuğunda köylere giderek kinin dağıtır, nasıl kullanacaklarını öğretir ve hastalarını devamlı bir müşahede altında tutar. Bundan başka her doktor kendi kadrosu ile mıntikasında bulunan ve sivrisineklerin yaşamasına ve üremesine yarayan pislikleri, su birikintilerini bertaraf etmeye ve lüzum görülen yerleri ilaçlamaya savaşı ve bu hususta köylülerimizi irşat ederek mücadeleye teşvik eder."*¹²

Kocaeli; arazisinin meylsiz ve alçak olması, birçok dere ve göllerin bulunması, senenin her mevsiminde fazla miktarda yağış alması, artan nüfusu ve işçihareketleri nedeniyle sıtmanın fazla görüldüğü ve hızla yayıldığı yerlerden biri olmuştur. Sıtmanın yaygınlığını gösteren önemli ölçütlerinden dalak endeksi, 1917-1925 yılları arasında Kocaeli'de %50-100 olarak belirlenmiştir.¹³ Kocaeli'de Sıtma Teşkilatı'nın kurulmasına ilkin 18 Nisan 1928'de bir mücadele heyeti başkanı ile laboratuvar şefi kadrolarının onaylanmasıyla başlanır.¹⁴ Bir yıl sora da heyete bir doktor kadro ilavesi daha yapılır.¹⁵ Doktor Mecit Bey'in ilk başkanı olduğu Kocaeli sıtma mücadele heyeti hızlı bir biçimde çalışmalara başlamış, muayene ve tedavinin yanı sıra sivrisinek mücadelesi ve bataklıkların kurutulması için de valilik ve özel idare ile ortak çalışmalar yürütmüştür. Sivrisinek mücadelesi bu dönemde sadece İzmit merkezde yürütülebilirken, bu kapsamda bir sıhhiye memuru ve iki işçi görevlendirilmiştir.¹⁶

Kocaeli sıtma mücadelesi teşkilatındaki çalışmaları sırasında Dr. Mecit Bey tarafından yeni bir sivrisinek süfresi keşfedilmiş, bu bilgi gazetelere şu şekilde yansımıştır: *"Dr. Mecit bey tarafından keşfolunan sivrisinek süfresi*

6 Ahmet Saltık, "Atatürk Halk Sağlığına Büyük Önem Verirdi", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Nisan 2010, s. 1

7 Erdem Aydın, *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Ankara, 1998, s. 12-14.

8 Eser, "I. Dünya Savaşı Sürecinde..." s. 1661.

9 Ankan, *Milli Türk Tıp*... s. 213-214.

10 Ankan, *Milli Türk Tıp*... s. 215

11 Aydın, *Türkiye'de Sıtma*... s. 18

12 *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Kasım 1934, s. 6.

13 Aydın, *Türkiye'de Sıtma*... s. 50

14 *BCA*, 1928, 30.18.11/ 28.23.8.

15 *BCA*, 1929, 30.18.12/ 5.48.2.

16 Önder Duman, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kocaeli Vilayeti'nde Sıtma Mücadelesi (1923-1938)", Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildiri Kitabı, s. 1239.

ciddi teharrîyat üzerine bulunmuştur. Bununla beraber Mecit Bey'in meydana çıkardığı süfrelere adedi ikiye çıkmıştır. Bu tetkikattan dolayı Mecit bey şayanı tebriktir. Malarya mücadelesinde sivrisineklerin tabiatını, neşvünema devirlerini hakkile tetki etmek lazımdır. Ancak bu suretle elde edeceğimiz malumat ile mücadelenin sureti icrasını tesbit etmek ve fazla kuvvet ve mevat sarfetmiyerek bütün gayreti en esaslı noktaya hasretmek kabil olur. Bu suretle de muvaffakiyetli bir malarya mücadelesi yapmak mümkündür. Şimdiye kadar sivrisineğin yumurtadan çıktıktan sonra aldığı şekil malum değildi. Bu malum olmayan süfrelere birinin şeklini dr. Mecit bey bulmuş ve bir muvaffakiyet kazanmıştır.¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti BAŞVEKÂLET Muamele Müdürüğü Şube Sayı 3126	Kararname	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET
<p>Ücreti 929 senesi bütçesine merbut (E) cetveline dahil 612 inci Sıtma mücadelesi faslına mevzu tahsisattan verilmek üzere Kocaeli Sıtma Mücadele Heyetine ilâvesine lüzum görülen bir doktora ait merbut kadronun tatbiki , S. İ. M. Vekâletinin II/9/929 tarih ve 139 numaralı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 22/9/929 tarih ve 3722 numaralı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 22/9/929 tarihli iqtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .</p> <p style="text-align: center;">REİSİCUMHUR</p> <p style="text-align: center;"><i>Jahid M. Kemal</i></p>		

Kocaeli sıtma mücadele heyetine bir doktor kadrosunun ilaveedilmesine ilişkin belge (BCA, 30.18.12/ 5.48.2)

1931-1936 yılları arasında Kocaeli Sıtma Mücadele Heyeti Başkanı Abdurrahman Besen,¹⁸ geniş çaplı ve yöntemli bir şekilde sıtma mücadele çalışmaları sürdürmeye devam etmiştir. Çalışmalarda en gerekli ve en önemli işi bataklıkların kurutulması ile kanal hafriyatı oluşturmuştur. Kocaeli'de bu kapsamda yapılan çalışmalara basında ayrıntılı olarak yer verilmiştir: "Kocaeli sıtma mücadele mıntıkasında başlanılan en büyük ve en esaslı iş kanal harfiyatıdır. Bunlardan birisi Sapanca gölünü İzmit körfezine bağlayacaktır. Keşfi, projeleri yapılmış ve bu sene en arızalı kısmında 80 bin metre mikâbı harfiyat yapılmıştır. Kanal, Krazderesile İzmit körfezine bağlanmıştır. Bu sene yapılan iki buçuk kilometrelik kısımla Bakırlı bataklığı kurutulmuş ve 800 dönüm arazi kurtarılmıştır. Kanalın taban sathı 4 metredir. Yere bir buçuk şiv verildiğine ve derinliği vasatı dört metro olduğuna göre kanalın üst genişliği 16 metroyu geçmektedir. Mevcut programa göre bu kanal yeni senede 2.300 dönümlük Dipsiz bataklığını kurutup geçecek ve (12) bin dönümlük Derbent bataklığına girmiş olacaktır. Bu seneki faaliyet işi Dipsiz bataklığına kadar getirilmiştir. Bu işe muhasebeihususiyenin bu sene alacağı Ekiskavatör makinesi de iştirak ettiği ve faaliyet bu seneki haliyle devam ettiği takdirde gelecek sene ve nihayet 1936'da Derbent bataklığının da kurutulması ve Sapanca gölünün İzmit körfezine bağlanması mümkün olacak demektir. Kanal ilerleyip bataklıklar kurdukça etraftaki sıtma belası da kökünden kalkmaktadır. Onun içindir ki köylülerimiz teşkilatla birlikte bu işe bütün gönüller ile ve imanları ile sarılmış bulunuyorlar. Kanal körfezden Sapanca gölüne doğru binde bir meyille yükselmektedir. Kanal Sapanca gölüne eriştiği gün yalnız güzergahındaki ve göl etrafındaki bataklıklar kurumuş olmayacaktır, gölün irtifarinecek, ve fazla suları İzmit körfezine dökülmek sureti ile gölden Adapazarı'na akan ve Sakaryaya dökülen Çark suyunun taşkınlıkları da olmayacak ve bu suyun tevlit ettiği bütün bataklıklar da birlikte kurutulmuş ve kurtarılmış bulunacaktır. İşte o zaman Sapanca gölünün taşkınlığından ve şaşkınlığından hâsıl olan bataklıklar en kabiliyetli ziraat arazisi haline getirilmiş ve Sapancanın bu yüzden bozulmakta olan meyva bahçeleri de kurtarılmış olacaktır. Bu kanal vasitasile İzmit ovasının iska edilmesi ve kanal vasitasile körfeze münakalât yapılması da düşünülmeğe çok değer mevzulardandır." (Resim 1)¹⁹

¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 1930, s. 2.

¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1934, s. 6., 1 Aralık 1936, s. 4. 1934 yılına ait gazetede Abdurrahman Besen'in üç sene önce atandığı bilgisi, 1936 tarihli gazetede nişanlandığı bilgisi yer almaktadır.

¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1934, s. 6.

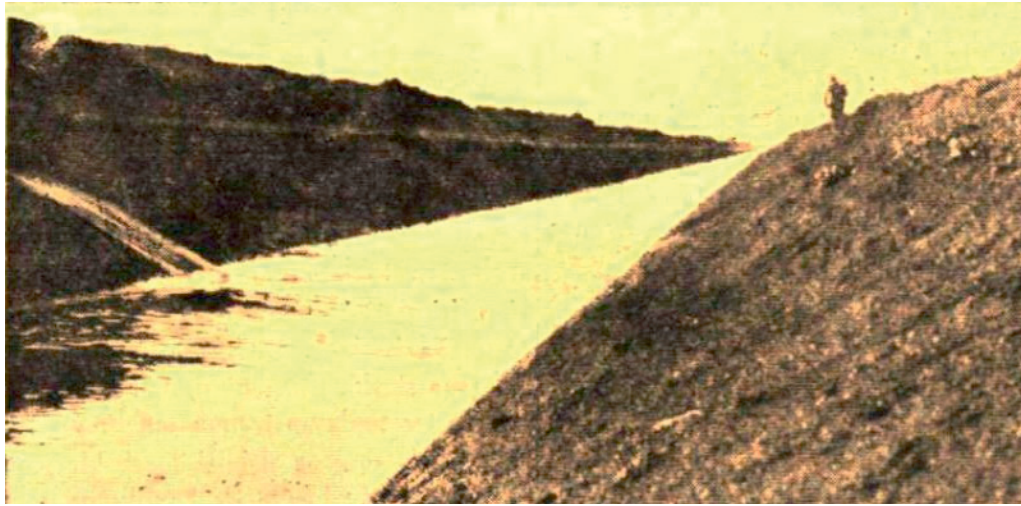

Resim 1: Hafriyattan bir sahne ve ufka doğru uzanan kanal.

1935 yılında bataklıkların kurutulmasında köylü ve şehirli halka beş gün çalışma zorunluluğu ve işçi ücreti ödenmesi kabul edilmiştir. Kocaeli valisi Faik Türel, bölgedeki toprağın düzeltilmesini ve kanalların açılmasını kolaylaştırmak için bir ekskavatör makinesinin satın alınmasını sağlamıştır. Ekskavatörün çalıştırılması için satıcı tarafından ilk önce bir uzmanın gözetiminde bir ay bir kişiye öğretilerek çalıştırılması şartı konduğundan, üç ay beklemek zorunda kalmıştır. Aynı yıl İzmit'te son yıllarda ekilen pirinçten ötürü sıtma hastalığının artması üzerine pirinç ekim bölgeleri ölçülerek, pirinç ekiminin şehir ve köylerin üç kilometre dışına yapılmasına karar verilmiştir.²⁰

1936 yılına gelindiğinde İzmit civarında ruhsatsız pirinç ekilmesinden dolayı önce pirinç tarlalarının suyu kesilmiş, ardından pirinç ekimi yasaklanmıştır.²¹Bununla birlikte Kocaeli sıtma savaş bölgesinde küçük büyük 62000 metre uzunluğunda kanal açılmış ve 4159 hektar bataklık kurutulmuştur. Daha önce açılan kanallardan 35976 metresi de temizlettirilmiştir. Anofel denilen nakil sivrisineklerin kâhil (erişkin) ve sürfelerini (kurtçuk) yok etmek için çalışılmış ve ayrıca bu sinekler hakkındaki tetkikat ve müşahedelerine ait raporlar düzenlenen koleksiyonlar Adana Sıtma Enstitüsü'ne gönderilmiştir.²²Sıtmayı taşıyan sivrisineklerin ürememesi için yağmur suları ve dere taşmalarından sonra oluşan su birikintilerine her hafta düzenli şekilde Paris yeşili ve mazot dökülmüştür.²³

Kurutulan bataklıkların topraksız köylüye verilerek tarımın yapıldığı alanlara dönüştürülmesiyle birlikte tarım geliştirilmesine katkı sağlanmış ve böylelikle ekonomik bir kazanım sağlanmıştır.²⁴

Resim 2: İzmit-Sapanca körfezi arasında açılan kanallardan temizlenmiş bir bölüm.²⁵

20 Dilek Aynbaş, Rüşen İzgi, Müzeyyen Ünal, İlker Kumral, "İzmit Yöresinde Sıtma Mücadelesi", Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2015;2(1), s. 4-6.

21 Aynbaş ve ark, "İzmit Yöresinde Sıtma...", s. 6.

22 Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ekim 1936, s. 5.

23 Aynbaş ve ark, "İzmit Yöresinde Sıtma...", s. 7.

24 Eser, "II. Dünya Savaşı Sürecinde...", s. 1661.

25 Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ekim 1936.

Kocaeli'de sıtma mücadelesine başlandığı yıllarda %50 dalaklı, %25 sıtmalı varken, 1937 yılına gelindiğinde %9 dalaklı, %6 sıtmalı kaldığı, bu hastaların da tedavi altında olduğu bildirilmiştir.²⁶ Kocaeli sıtma mücadelesi heyeti tarafından 1928 - 1939 yılları arasında 1.237.631 poliklinik ve 391.305 kan muayenesi yapılmış, 62.348 sıtma hastası teşhis edilmiş ve 3.523.549 gram kinin dağıtılmıştır.²⁷Rakamlarla ortaya konan bu başarılı sonuçlara rağmen sıtma savaşında ülkemizde kullanılan yöntemlere karşı karşıt görüş ileri sürülenlere rastlanmaktadır. Örneğin; Dr. Cemil Topuzlu'nun topladığı bir kilitte, ilk yıllardaki arazi işlah çalışmalarının yeterli çözüm olmadığını, sıtma hastalarının tek tek yok edilmedikçe sıtma varlığının süreceğini iddia ederken buna örnek olarak Kocaeli ilindeki sıtma savaşını göstermiştir.²⁸

Türkiye 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaşın olumsuz koşullarından etkilenmiştir. Bu olumsuz koşullardan fazlasıyla etkilenen alanlardan biri de sağlık alanı olmuştur. Savaşın ticareti sekteye uğratmasından dolayı bulaşıcı hastalıklarla özellikle de sıtma ile yapılan mücadelede gerekli olan kinin, Paris yeşili ve mazotun sağlanmasında zorlukla yaşanmıştır.²⁹Savaşın son yılı olan 1945'te çıkarılan yasayla sıtma savaş alanı genişletilmiş ve Kocaeli'nin de içinde bulunduğu 53 il olağanüstü savaş bölgesi olarak ilan edilmiştir.³⁰ Sıtma ile mücadelede laboratuvar, enstitü ve dispanser sayısının artması, aile üyelerinin kontrolleri planlanmış ve Diklorofeniltri-kloroetan (DDT) kullanılmaya başlanılmıştır.³¹Bu yıllarda Kocaeli Sıtma Mücadele Heyeti Başkanlığı'nı Kâni Berkinyürütmüş,³² savaş sürecinde sıtma ilaçları konusunda sıkıntı çekilmesine rağmen Kocaeli'de yeterli miktarda sıtma ilacının olduğu bildirilmiştir.³³1940 yılının Temmuz ayında, 70 köyde yapılan taramada sıtma hastalığına rastlanması, Tütüncütlük'te 60 kişinin bu hastalıktan ölmesi nedeniyle mücadele çalışmaları arttırılmıştır. Hastalığın kaynağı olarak görülen pirinç ekiminin yasaklanmasıyla mücadelede önemli bir yol kat edilmiştir.³⁴

1947 yılına gelindiğinde Kocaeli'de sıtma mücadele çalışmalarından başarılı sonuçlar alındığı görülmektedir. Kocaeli Sıtma Savaş Başkanlığı tarafından halkı bilgilendirmek amacıyla yürütülen çalışmalardan bazılarının oldukça orijinal olanları vardır:

".....Kocaeli sıtma savaşı başkanlığı savaş ekipleri şehirde ve köylerde ev ev gezerek sivrisinek üremesine meydan vermemekte ve D.D.T. ile yapılan mücadeleden çok iyi neticeler almaktadır. Bu sene sıtma olmaması ve sivrisineklerle pek az tesadüf edilmesi bu müspet çalışmanın mükâfatı olmuştur. Kocaeli sıtma savaşı başkanlığı, halkı sivrisineklerden korumak için aydınlatıcı reklam ve neşriyata da büyük önem vermektedir. Bu reklamların içinde çok orijinal ve canlı olanları vardır. Mesala bir cam fanusun içine iki küçük su bardağı konmuştur. Bardağın bir gözünde Anofel, diğer gözünde Küleks cinsi canlı sivrisinek sürfeleri vardır. Kahvele-re, umumi yerlere, müesseselere ve dairelere konulan bu canlı reklamlar, halkımızın geniş alakasıyla karşılaşmaktadır. İzmit'te karasinek mücadelesi de başlamıştır. D.D.T. ile yapılan bu mücadeleden de iyi sonuçlar elde edilmektedir ve halkı çok iz'ac eden karasineklerle geçen senelere nazaran daha az tesadüf olunmaktadır. Karasineklerle mücadele için her esnaf filit almağa mecbur tutulmuştur. İlaçlar parasız verilmektedir. Ayrıca 500 filit de umumi mücadelede kullanılmaktadır."³⁵

Sıtma ile mücadelede yurt dışından ilaç getirilmesi dışında uzman kişilerinde Türkiye'ye gelerek değerlendirme yapması istenmiştir. 1949 yılında Dünya Sağlık Teşkilatına mensup Halk Sağlığı mühendisi Paul Bierstein, Sıtma Savaşı Genel Müdürü Seyfeddin Okan, Adana Sıtma Enstitüsü müdürü Dr. Refet Pek, Ankara Sıtma Savaş müdürü Dr. Ridvan Önel Kocaeli Sıtma Savaş bölgesini ziyaret etmişlerdir. Ziyaret sonrası Paul Bierstein; *"Sıtma savaşında gördüğüm memleketlerin en ilerisinde Türkiye bulunmaktadır. Bu işte çalışanların enerjisi, şayanı takdirdir. Sistemli bir şekilde çalışılıyor ve modern usuller kullanılıyor. İstenirse memleketinize manevi yardımlarda bulunulabilir, mütehasşis gönderilir. Fakat maddi yardıma lüzum yoktur"* şeklindeki beyanıyla da yürütülen çalışmaların başarısını desteklemiştir.³⁶İki yıl sonra (1951) köylerde açık bulunan tuvalet ve bulaşık çukurlarında üreyen sinekler halkı rahatsız etsede, sürekli yapılan çalışmalar sonucunda bunların zararları önlenmiştir. 524 köyde hekimler tarafından genel muayenelere başlanılmış ve herkese dalak muayenesi yapılmıştır. Bütün köylere Marshall yardımından sağlanan malzeme ile kalıcı D.D.T. uygulanmış ve her ev ilaçlanmıştır. Aynı yıl Kocaeli'nin sıtma durumunu incelemek üzere Sağlık Bakanlığı Sıtma Savaşı Genel Müdürü ile dört Amerikalı uzman gelmiş, yapılan sıtma savaşının son metotlara uygun ve başarılı olduğunu kabul ederek memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Kocaeli Sıtma Savaş Başkanı Hamdi Açı'nın

26 Ayrıbaş ve ark, "İzmit Yöresinde Sıtma...", s. 7.

27 Duman, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında...", s. 1240.

28 Aydın, *Türkiye'de Sıtma...*, s. 35.

29 Eser, "II. Dünya Savaşı Sürecinde..." s. 1661.

30 Eser, "II. Dünya Savaşı Sürecinde..." s. 1664.

31 Hilal Özkaya, "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", Türk Aile Hekimliği Dergisi, 2016; 20(2), s. 80.

32 *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1938, s. 4., 9 Mart 1944, s. 3. 1938 tarihli gazetede Kocaeli Sıtma Mücadele Heyeti Başkanı Kâni Berkin'in babası Abdül Baki Berkin, 1944 tarihinde annesi İkbâl Berkin vefat haberine yer verilmiştir.

33 Eser, "II. Dünya Savaşı Sürecinde..." s. 1664.

34 Safiye Kırınlar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli'nin Sosyo-Ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme", İkinci Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı, 2015, s. 1177.

35 *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1947, s. 4.

36 *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1949, s. 3.

azimli ve gayretli çalışmaları takdir edilmiştir.³⁷1953 yılına gelindiğinde ülkede sıtma mücadele programının başarı ile sona erdiği bildirilmiştir.³⁸

Dünya Sağlık Örgütü'nün tüm dünyada başlattığı sıtma eradikasyon programına ülkemiz 1957 yılında dâhil olmuştur.³⁹1977 -1978 yılında ülke genelinde sıtma salgını görülmesi sonrası 1983 yılında sıtmanın eradikasyonu düşüncesinden tamamen vazgeçilerek, "Sıtma Kontrol Programı" yürütülmeye başlanmıştır. Kocaeli İl Sağlık Müdürlüğü Halk Sağlığı Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre ilimizde 2005-2017 yılları arasında toplam 16 sıtma vakasının tespit edildiği, bu vakalarında dışardan geldiği bildirilmiştir. Son 17 yıldır Kocaeli'de yerli sıtma vakasının olmadığı da belirtilmiştir.

Verem ile Mücadele ve Kocaeli'deki Çalışmalar

Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli bir sorun olan verem hastalığı ile mücadele ilk olarak 1923 yılında İstanbul'da açılan verem savaş dispanseri ile başlamıştır. Daha sonra yapılan çalışmalarla her geçen yıl mücadele hızlanmış ve 1927 yılında ilk *Bacillus Calmette-Guérin* (BCG) aşısı uygulanmıştır.⁴⁰ 2. Milli Tıp Kongresi'nin (13 Eylül 1927) gündem maddesi olan verem, 1930 yılında verem Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sağlık kuruluşlarına bildirim zorunlu hastalık olarak kabul edilmiştir. 1948'de İstanbul'da yapılan 1. Verem Konferansı'nda Türkiye Ulusal Veremle Savaş Derneği kurulmuştur.⁴¹

Kocaeli Verem Savaş Dispanseri binasının temeli Kocaeli Halk Bankası'nın maddi katkıları ile 1945 yılında atılmıştır. 1 Eylül 1948 de inşaat tamamlanarak, dispanser İzmit Belediyesi tarafından derneğe devredilmiştir. Dispanser faaliyete hazır durumda olmasına rağmen, Sağlık Bakanı Doktor Kemali Beyazidin tarafından açılışının yapılması beklendiği için üç ay hasta kabul edilememiştir.⁴² Dispanser, 27 Aralık 1948'de Vali Fazlı Güleç'in katıldığı bir törenle hizmet vermeye başlamıştır.

24 Ocak 1952 günü açılışı yapılarak faaliyete geçen 150 yataklı Memleket Hastanesi'nin 100 yatağı, verem hastalığının İzmit'te yayılması nedeniyle (%40) Verem Hastanesi olarak ayrılmıştır. Bu halkta tedirginliğe, basında da tepkiye yol açmıştır. Veremli hastaların çamaşırlarının ve bulaşıklarının diğer hastalarınkilerle birlikte yıkanması, yüzlerce hastanın hayatını tehlikeye atmıştır.⁴³ Aynı yıllar veremli hastaların tedavisi için Gebze'ye bağlı Eskihisar'da bulunan ve günümüzde müze olarak kullanılan Osman Hamdi Bey'e ait evin satın alınarak sanatoryum yapılması da plan olarak kalmıştır.⁴⁴

Resim 3: Kocaeli Verem Savaş Dispanseri'nin açılış töreni, 1948.⁴⁵

1959 yılında Kocaeli Verem Savaş Dispanseri binasında Sağlık Bakanlığı'na bağlı dispanser, 1969 yılında Kocaeli Verem Savaşı Laboratuvarı açılmıştır.

37 *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ekim 1951, s. 4.

38 *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1953, s. 6.

39 Aydın, *Türkiye'de Sıtma...*, s. 14.

40 Osman Gümüştü, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2003;19(55), s. 143.

41 Arkan, *Milli Türk Tıp...* s. 218-219.

42 *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Kasım 1948, s. 3.

43 Oya Şenyurt, Özden Senem Erol, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Kocaeli Memleket Hastanesi", Mimarlık Dergisi, 2016;52(391), s. 67.

44 Kıranlar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında..." s. 1178.

45 İzmit Verem Savaş Dispanseri'nin girişinde bulunan resmin, izin alınarak çekimi yapılmıştır.

1973 Kocaeli il yılına göre; İzmit verem savaş dispanserinde 4 uzman hekim, 1 sağlık memuru, 6 hemşire, Kandıra verme savaş dispanserinde 1 hekim, 2 hemşire; Gebze verem savaş dispanserinde 1 hekim, 2 sağlık memuru, 1 hemşire; Gölcük verem savaş dispanserinde 1 uzman hekim, 1 sağlık memuru, 4 hemşire görev yapmıştır.⁴⁶

Dünya Sağlık Örgütü dünya genelinde veremli hasta sayısındaki artış nedeniyle 2014 yılında Veremle Mücadele Projesi'ni başlatmıştır. Projenin hedefi; 2034'e kadar vaka sayısının 1 milyon kişide 10'un altına düşürülmesi, 2050 yılında tamamen ortadan kaldırılması olarak belirlenmiştir. Kocaeli'de 2017 yılında 336 hasta verem tanısı ile takip ve tedavi edilmiştir. İzmit Verem Savaş Dispanseri 2 hekim, 3 hemşire, 2 ebe, 1 sağlık memuru, 2 röntgen teknisyeni, 1 ayniyat saymanı, 3 hizmetli personeli çalışmakta olup; poliklinik muayenesi, tüberkülin testi, radyolojik muayene, bakteriyolojik muayene, hastaların tedavi ve takibi ile cezaevlerinde mobil tarama hizmetleri sunulmaktadır.⁴⁷

Frengi ile Mücadele ve Kocaeli'deki Çalışmalar

Cumhuriyet döneminde frengi ile etkili mücadeleye 1925 yılında "Emrazı Zührevi Savaş ve Tedavi Talimatnamesi" çıkarılarak başlanmıştır. Aynı yıl Frengi Komisyonu oluşturulmuş, 1926 yılından itibaren hastalığın sık görüldüğü şehirlerde özel mücadele planlanmıştır. 17-19 Eylül 1929 tarihleri arasında yapılan 3. Tıp Kongresi'nde frengi konusu ele alınmıştır.⁴⁸

1948 yılında 6 Frengi Savaş Kurulu Başkanlığı (Tokat, Giresun, Samsun, Kdz Ereğlisi, Uşak ve Çorum) faaliyette bulunmaktadır. 1951 yılında beş zührevi hastalıklar hastanesi (İstanbul, Ankara, İzmir) ile 19 zührevi hastalıklar dispanser polikliniği hizmet vermiştir.⁴⁹

Kocaeli'de balıklıkla uğraşan halkın İstanbul'la ilişki içerisinde olması nedeniyle özellikle Kandıra'da frengi hastalığı sık görülmüştür. 1941 yılında Kandıra'da 414 frengili hastanın tespit edildiği bildirilmiştir.⁵⁰

Sonuç

Cumhuriyet döneminde ve sonrasında Kocaeli, bulaşıcı hastalıkların sıklıkla görüldüğü yerlerden biri olmuş, bu hastalıklarla mücadelede önemli başarılar elde edilmiştir. Günümüzde sık karşılaşılan bulaşıcı hastalıklar kış aylarında grip, yaz aylarında ishallerdir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında aşılama, ilaçlama ve bataklıkların kurutulması çalışmaları Kocaeli İl Sağlık Müdürlüğü, İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ile birlikte yürütülmektedir.

Teşekkür

Çalışmanın hazırlanmasında konuya ilişkin bilgilerini paylaşan Kocaeli İl Sağlık Müdürlüğü Halk Sağlığı Müdür Yardımcısı Dr. Mehmet Yılmaz'a ve Kocaeli Verem Savaş Dispanseri Sorumlu Hekimi Dr. Ahmet Kazım Zorlu'ya teşekkür ederiz.

46 Cumhuriyet'in 50. Yılında Kocaeli, 1973 İl Yıllığı. Kardeşler Matbaası, İzmit, s. 201-214.

47 Bu bilgi Kocaeli Verem Savaş Dispanseri Sorumlu Hekimi Dr. Ahmet Kazım Zorlu'dan edinilmiştir.

48 Arkan, *Milli Türk Tıp...* s. 221.

49 Özkaya, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 81.

50 Kıranlar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında..." s. 1177.

KAYNAKÇA

Arıkan, Ayten. *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Aydın, Erdem. *Türkiye'de Sıtma Savaşı*, Türk Tabipleri Birliği, Ankara, 1998.

Ayrıbaş, D.; İzgi, R.; Ünal, M.; Kumral, İ. İzmit Yöresinde Sıtma Mücadelesi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2015;2(1).

Cumhuriyet'in 50. Yılında Kocaeli, 1973 İl Yıllığı. Kardeşler Matbaası, İzmit, s. 201-214.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 1930.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1934.

Cumhuriyet Gazetesi 1 Aralık 1936.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ocak 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart 1944.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1947.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1949.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ekim 1951.

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1953.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 1928, 30.18.1.1/ 28.23.8.

BCA, 1929, 30.18.1.2/ 5.48.2.

Duman, Önder. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kocaeli Vilayeti'nde Sıtma Mücadelesi (1923-1938). Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2017, s. 1235-1242.

Eser, Gülşah. II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Sıtma ile Mücadele: Kocaeli Örneği, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2016, s. 1657-1668.

Gümüşçü, Osman. Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2003;19(55), s. 126-146.

Kıranlar, S. "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli'nin Sosyo-Ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme". İkinci Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2015, s. 1151-1181.

Özkaya, Hilal. "Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele". Türk Aile Hekimliği Dergisi, 2016;20(2):77-84.

Saltık, Ahmet. "Atatürk Halk Sağlığına Büyük Önem Verirdi", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Nisan 2010.

Şenyurt, O.; Erol, ÖS. "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Kocaeli Memleket Hastanesi", Mimarlık Dergisi, 2016;52(391), s. 66-70.

Uğural, Cemre. *1923-1950 Döneminde Türkiye'de Bilim, Sanayi ve Teknoloji İlişkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

Kocaeli'nin İlk Havaalanı

Alptekin CEVHERLİ - Tamer ÇELİKER - Semiha LAVAS ÖZKOL

Giriş

Türk Havacılık tarihine bakıldığında ülkemizde önemli isimler iz bırakmışlardır. Ülkemizde havacılığın büyük aşama kaydetmesinde Türk Hava Kurumu'nun payı büyüktür. 16 Şubat 1925 tarihinde kurulan Türk Hava Kurumu bu görevini mümkün olduğunca sürdürmeye çalışmış ve hür teşebbüsleri desteklemiştir. Türk Havacılık tarihine baktığımızda ilk isim olarak karşımıza 17. Yüzyılda yaşamış olan Hezarfen Çelebi çıkmaktadır. Hezarfen 1630'da kendi yaptığı dev boyutlu kanatlarla kuvvetli bir lodosta Galata Kulesi'nden atlayarak uçmuş, boğazı geçerek Üsküdar Doğancılar Parkına inmiştir. Onun uçuş deneyimini dönemin padişahı IV. Murat da Sarayburnu'nda Sinanpaşa Köşkü'nden seyretmiştir. Padişahın Hezarfen ile yakından ilgilendiği Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde "bir kese altınla ödüllendirildiğinin yazılmasından anlaşılmaktadır.

John Wilkins isimli bir papaz tarafından kaleme alınan ve 1684 yılında yayınlanan "A Discovcery of a New World" kitabında da Hezarfen'den ve uçuş denemelerinden bahsedilmektedir. Bu da o yıllarda Türk havacılık tarihinin gelecek vaad ettiğini göstermektedir. 2001 yılında Türk Hava Kurumu 1937 yılında Atatürk döneminde yaptırılan tarihi değeri yüksek olan Ankara Garı'nın karşısındaki Paraşüt Kulesinin hemen yanına Hezarfen ve Lagarinin uçuşunun kabartma resimleriyle anlatıldığı bir müze yapmıştır. Tarihte bir diğer önemli isim Lagari Hasan Çelebidir. Onun füzeciliğın babası olduğu söylenmektedir. 1633 yılında 4. Murat'ın kızı Kaya Sultan'ın yaş gününde onun onuruna kendi icat ettiği 50 okka barut dolu 7 fişekli roketle Sarayburnu açıklarından havalanmış olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin ilk sertifikalı pilotu olan Mehmet Fesa Evrensev de tarihimizin lisanslı olarak uçan ilk Türk olması açısından önem taşımaktadır. Türk Hava Kuvvetlerinin bir numaralı uçuş brövesine sahip olan ilk Türk subayıdır. (Adıgüzel, 29)

Amerika'nın Almanya ve Fransa'nın uçak üretip pilot yetiştirdiği 1900'ü yılların başında Türk havacılığı da gelişmelerden geri kalmamış, hem kendi uçağı ithal etmiş, hem de başarılı pilotlar yetiştirmiştir. O dönemde ilk aldığımız uçak Fransız yapımı Deperdussin isimli tayyaredir. Osmanlı Devleti uçaklarını ilk kez Balkan Harbinde Fesa Evrensev ile kullanmaya başlamıştır. (26 Nisan 1912'de gerçekleştirilen bu uçuştan 88 sene sonra 26 Nisan 2000'de 26 Nisan günü "Türkiye Pilotlar Günü" ilan edilmiştir. Türk havacılık tarihinin ilk hava şehidi Fethi Beydir. Ayrıca Nuri, İsmail, Salim ve Kemal beyler de bir döneme damgasını vuran havacılık olayının baş kahramanlarıdır. Onlara Altın kanatlar denmektedir. Bunun nedeni de bir cesaret öyküsüne katılmalarıdır. Bu korkusuz kartallar İstanbul-Kahire arası uçuş için ilkel uçaklarla büyük güçlüklerle Anadolu'nun vahşi dağ silsilelerini aşmış iki ayrı uçuşta ilk önce Tebariye yakınlarında uçağın düşmesi sonucu Fethi Bey Sadık Bey ile şehit olmuş, İkinci uçuşta ise Nuri Bey, İsmail Hakkı Bey ile yola çıkmış, uçak Yafa'da deniz kenarında kayalıklara çarparak denize düşmüş, İsmail Hakkı Bey yüzme bilmediği halde Nuri Bey'in ve yardıma gelen halkın desteğiyle kurtulmuştur. Ancak Nuri Bey elbiselerinin ıslanıp ağırlaşması nedeniyle yüzemeyerek şehit olmuştur. Şehitlerimizin hepsi Selahattin Eyyübi Türbesine gömülmüştür. Salim ve Kemal Beyler ise üçüncü uçuşu gerçekleştirmiş, Çanakkale üzerinden yola çıkmış, uçakları Edremit yakınlarında düşerek parçalanmasına rağmen şehit olan arkadaşlarının şerefle taşıdığı bayrağı Yafa'dan alıp Kahire'ye kadar ulaştırmayı başarmışlardır. Bu olay havacılık tarihine en büyük cesaret öyküsü olarak geçmiştir. (1914)

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli pilotlardan biri de ilk kadın savaş pilotumuz Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'dir. Aslında aklında pilot olmak gibi bir gaye olmamasına rağmen Atatürk'ün öngörüsü ve yönlendirmesiyle ülkenin ilk kadın savaş pilotu olmayı başarmıştır. Atatürk'ün Sabiha Hanım'a pilotluğu öngörmesi ona göğüs ait anlamı taşıyan Gökçen soyadını vermesinden de anlaşılmaktadır. (1925-1938)

Havacılığın Türkiye’de tam anlamıyla kurulduğu tarihi 1911 olarak söyleyebiliriz. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa’nın emri ile Kıtaat-ı Fenniyye müfettişliğine bu tarihte bir havacılık komisyonu eklenmiş ve ilk çalışmalara başlanmıştır.

Türkiye’de Havacılık Tarihi

Wright Kardeşlerin bugün bilinen modern uçakların atasını icat ettiklerini varsaydığımız 1903 yılından bugüne kadar havacılık teknolojisi sürekli gelişmiş ve yenilenmiştir.

İnsanlık için kuşlarla yarışa başladığı bu tarih aynı zamanda askeri açıdan da pek önemli bir atılımın milâdı olmuştur. Artık savaşlarda uçaklar veya eski adıyla tayyareler en belirleyici etken haline dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti’nin de bu konuda devrinin önemli bir gücü olarak kayıtsız kalması elbette düşünülemezdi. Hatta 17’nci yüzyılda Sultan 4’üncü Murat döneminde Hazerfen Ahmet Çelebi ile başlayan ve ne yazık ki de idamla sonuçlanan Osmanlı havacılığı esas başlangıcını ‘dünyada kendisine karşı savaş uçağı kullanılan ilk ülke’ olarak aldığı mağlubiyetlerle başlatmış oldu.

1911’de Libya’yı (Trablusgarp’ı) işgal eden İtalya oradaki Osmanlı kuvvetlerine ve yerli mücahitlere karşı ilk kez uçak kullanmış oldu.

Bu nedenle, havacılık alanında atılan ilk adım, Osmanlı Devleti’nde de askeri amaçlı oldu. Gerçek anlamda havacılığın kurulmasına ön ayak olan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın emriyle, 1911 yılında Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkem (Teknik Hizmetler ve Müstahkem Mevkii) Müfettişliği’ne bir havacılık komisyonu eklendi. Aynı yıl Süvari Üsteğmeni Fesa Bey ile İstihkâm Teğmeni Yusuf Kenan Bey, Paris’e havacılık okuluna gönderildiler.

Mahmut Şevket Paşa, bu girişimle yetinmeyerek 1912 yılında, Ayastefanos (Yeşilköy) ile Safraköy (Sefaköy) arasında kalan bölgeye ilk havaalanını yaptırdı. 700 metre genişliğinde, 1500 metre uzunluğundaki bu alanda iki tane de hangar bulunuyordu. Hemen ardından, Fransız R.E.P. firmasından satın alınan iki uçak hangarlara kondu ve ilk uçuş denemeleri yapılmaya başlandı. 3 Temmuz 1912’de, Yeşilköy’de Hava Okulu açılıyor ve Türk ordusu, ilk havacı subaylarını yetiştiriyordu.

Hava Okulu’nun kurulmasıyla, kısa zamanda bu alandaki bilgi ve personel sayısı arttı. Balkan Savaşı başladığında, Türk ordusunda tayyare bölükleri aktif göreve hazır durumdaydı. Savaşta Osmanlı Devleti’nin elinde 17 adet uçak vardı; ama bunların bir kısmı ele geçirildi, bir kısmı da cephe gerisine kaçırılmadığı için pilotları tarafından imha edildi.

Ancak Osmanlı Devleti esas darbeyi Balkan Savaşları’nda Manastır kentinin havadan atılan ilk kimyasal bombalarla kaybedilmesi ile yaşadı. Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki en önemli kentlerinden birisi olan Manastır, Balkan devletlerine karşı gösterdiği uzun ve zorlu direnişin karşısında Bulgar ordusunun soğuk kış şartlarında kent önünde telef olmasını önlemek için havadan kent üstüne atılan ve dünya savaş tarihinde sivillere karşı kullanılan ilk kimyasal saldırı olarak geçen hava taarruzlarıyla yaşadı.

Manastırın düşmesi İstanbul’da sadece bir kentin kaybı değil aynı zamanda hava gücünün de önemi açısından önemli bir noktaydı.

1914 yılında hava kuvvetlerinin, Teşkilat-ı Havaiye Müfettişliği adıyla yeniden yapılanmasına girişildi, ancak Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla geliştirme çalışmaları durdu. 1915’te, savaş tüm şiddetiyle sürerken, Osmanlı Devleti, bir grup havacıyı Almanya’ya uçuş eğitimi için gönderdi ve Havaiye Müfettişliği’nden ayrı olarak Umur-u Havaiye şubesi kuruldu. Bu dönemdeki Hava Kuvvetleri; Hava Okulu, Hava İstasyonları, Hava Bölükleri, Sabit Balon Bölükleri, Uçaksavar Topçu Birlikleri ve Meteoroloji İstasyonları şeklinde teşkilatlanmıştı. Hava Kuvvetleri bu yapıyla Galiciya’dan Yemen’e ve Kafkasya’ya kadar pek çok cephede görev aldı.

Osmanlı ordusunda, 1. Dünya Savaşına girerken filosunda 8 uçak ve 10 pilot bulunmaktaydı. Savaş sırasında filoda Almanya’nın desteği ile 40 uçak, savaş sonunda ise 100 savaş uçağı olmuştur.

Almanya gönderdikleri uçakları ve Türk Tayyare ekibini yönetmek için Üsteğmen Erich Serno’yu yönlendirmişti. Üsteğmen Serno Yeşilköy Tayyare Mektebi Müdürlüğü ve Osmanlı yüksek komuta havacılık danışmanlığına ve Teşkilatı Havaiye’nin başına getirilmişti. Bulunduğu görev süresince Yüzbaşı rütbesi alan Serno’nun yardımcılığına Süvari Üsteğmen Şakir Fevzi Bey getirilmişti. Ancak bu 100 uçak pilot sayısındaki yetersizlik nedeni ile kullanılamıyordu.

Bu kez Almanya’dan sivil pilotlar getirilip Osmanlı ordusunda kullanılmaya çalışıldı ve bu kişilere eğitime göre subaylık ve astsubaylık rütbeleri verildi.

1915 yılı sonunda Osmanlı ordusunda uçak okulu istasyonundan başka 7 uçak birliği oluşturulmuştur. Bu birlikler ve görev yerleri şöyleydi:

1. ve 6. Tayyare Bölükleri Çanakkale'de,
2. Tayyare Bölüğü Irak'ta,
3. Tayyare Bölüğü Uzunköprü'de,
4. Tayyare Bölüğü Adana'da,
5. Tayyare Bölüğü 2. Ordu'da,
7. Tayyare Bölüğü Kafkas Cephesi'nde görevlendirilmiştir.

Bir tayyare bölüğü Şam'da, bir tayyare bölüğü de Keşan'da konuşlandırılmıştı. Ayrıca bir de sabit balon bölüğü kurulmuştur.

Bahriye Nezareti'ne bağlı Deniz Tayyare Birliği'nde 2 Niyaport (eğitim), bir Curtis ve 8 Gotha olmak üzere toplam 11 uçak vardı.

Çanakkale savaşından önce Müfettişlik Başkomutanlık karargâhı tarafından cephe ve ihtiyaçlara göre bölükler tekrar oluşturulmuştur. Bu bölükler şu şekildedir:

5. ve 6. Tayyare Bölükleri, 5. Ordu Emrinde Çanakkale'de,
- Tayyare Bölüğü, 6. Ordu emrinde Irak'ta,
- Tayyare Bölüğü, Kuvayı Mürettebe emrinde Maan'da,
- Tayyare Bölüğü, 4. Ordu emrinde Adana'da,
- Tayyare Bölüğü, 3.Ordu emrinde Suşehri'nde,
- Tayyare Bölüğü, Yeşilköy başkomutanlık Vekâleti Emrinde
- 9, Tayyare Bölüğü, Tayyare Bölüğü Başkomutanlık Vekaleti Emrinde İstanbul savunması için Yeşilköy'de,
- Paşa Tayyare Bölüğü, 4. Ordu emrinde Filistin'de,
- Tayyare Bölüğü ve Deniz Müfrezesi İzmir'de,
- İki uçaklı bir bölük Kavak Tayyare Müfrezesi, İstanbul Boğazı Komutanlığı emrinde ve bir deniz uçağı Ereğli'de,
- Sekiz uçaklı bir bölük Başkomutanlık Vekalet merinde Yeşilköy'de,
- Beş uçaklı bir Deniz Tayyare Bölüğü Çanakkale'de Boğazlar Genel Komutanlığı emrinde bulunuyordu. Yeşilköy'deki konuşlu birliklerin İzmit'i de dönem dönem kullandıklarını tahmin edilmektedir.

Kocaeli'nde Havacılık Hareketleri

Ancak Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda yenilgiyi kabul etmesi ve bu yenilginin belgesi olan Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasıyla, ülkede her alanda olduğu gibi havacılıkta da bir dönem bitiyordu.

Kuva-i Milliye'ye bağlı subaylar ellerindeki uçakları Anadolu'da millî direnişin olduğu bölgelere kaçırmaya çalıştılar. Bu arada konumuza dönersek; İstanbul'da Yeşilköy'de oluşturulan Osmanlı Devleti'nin en büyük havaalanına o dönem uçaklarının menzili de düşünülerek (ortalama 700 ile 1000 km arası) Anadolu'dan İstanbul'a gidecek arada uçakların yakıt ikmali yapabilecekleri pistler veya havaalanları oluşturulmuştu. Bu bakımdan İzmit bölgesinde de bir havaalanı oluşturulduğunu tahmin ediyoruz.

İzmit'i 20 Kasım 1918'de işgal eden İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı ordusu için üniforma ve çeşitli ihtiyaçları karşılayan Çuhahane'yi savaş uçakları ile bombalayarak yıktığını biliyoruz. O dönemde İzmit Körfezi'ne İngilizlere ait bir uçak gemisi geldiği kayıtlarda olmadığına göre, İngiliz uçaklarının menziline göz önüne aldığımızda gemilerden indirilen uçakların İzmit Havaalanı'nda montajı yapılarak çevredeki Türk direnişini kırmak ve askeri tesisleri ve elbette bu arada Çuhahane'yi bombaladığını düşünmek yanlış olmaz. Ancak yine de bu ilk havaalanının Osmanlı döneminden mi kaldığı, yoksa İzmit'i işgal eden İngiliz kuvvetlerinin burada kendileri için kentin o dönem dışı olan bugünkü 42 Evler semtinde bir pist mi yaptıkları bilgisine ulaşamadık.

İzmit havaalanının 1. Dünya Savaşı'nda da kullanıldığı görülmektedir. Tarihe düşen notlardan biri de şöyledir:

Amasra'daki uçaklar 1. Dünya Savaşı'ndan beri kullanılmaktadır ve tüm onarımlara rağmen artık uçuş yapamayacak durumdadır. Büyük taarruzla beraber bu uçakların düşmanı sıkıştırmak amacıyla İzmit bölgesinde toplanması düşünülmüş, ancak İzmit'e gelen uçakların görev yapamayacak durumda olduğu görülmüştür.

Amasra Bahri Tayyare İstasyonu 1922 yılının Temmuz ayı sonlarında Kuva-i Havaiye Müfettişliği'ne bağlanır, ancak hareket bakımından kendi komutanlığı emrinde kalmaya devam eder. Amasra'daki üs de Lozan Antlaşması sonrası 1924 başlarında İzmit'e taşınarak görevine burada devam eder.

TARİH :	GİDECEĞİ YER :	ARAÇ :	MALZEME :
29.10.1922	İzmit	Lütfühüda Motoruyla	3 adet deniz uçağı ve yedek parçaları

27 Ekim 1920'de kenti işgal eden Yunan ordusunun da burada bir hava hareketi ile ilgili kesin bir bilgi ne yazık ki elde yok. İstanbul'un işgali ile birlikte Osmanlı Hükümeti Hava Kuvvetleri Müfettişliği elbette lağvedilmişti.

23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk iş olarak düzenli orduların kurulmasını ve yanı sıra Harbiye Dairesi'ne bağlı olarak Kuva-yı Havaiye (Hava Kuvvetleri) Şubesi'nin kurulmasını kabul etti. Bu karar doğrultusunda, öncelikle eldeki mevcut kırık dökük uçaklar onarıldı, bin bir zorlukla malzeme sağlandı ve Türk pilotları inançlarını yitirmeden Kurtuluş Savaşı cephelerinde görev aldılar.

28 Haziran 1921 tarihinde Türk kuvvetleri İzmit'e girdi ve kent böylece kurtarılmış oldu.

Daha sonrasında ise İzmit'te Türk savaş uçaklarını görmeye başlıyoruz. Bu dönemde İzmit Tayyare Meydanı adını artık sık sık görüyoruz. Merzuka Yazıcı'nın "İzmit'te Çocukluğum" adlı eserinin 152'nci sayfasında şöyle denir:

"Eylül 1922 ayından sonra 1'inci Ordu Komutanlığı'nın komutan ve karargâhının İzmit'e gelişi ile bazı askeri hava birliklerinin de İzmit'e gelmesi uygun görülmüştür. 3'üncü Askerî Tayyare Bölüğü 3 adet keşif, 4 adet avcı tayyaresinden oluşan hava gücü, komutan ve pilotları ile beraber İzmit'e gelmiştir. Vezirçiftliği Kirez Deresi'nin İzmit - Adapazarı Şosesi arasında, 1950'li yıllarda o bölgeye yapılan 42 adet bahçeli evin yapıldığı alana yerleştirildi. Saha düzenlemesi ve çevre yolu yapıldı. Toprak zeminli ve tayyarelerin uçuşuna imkân veren düzlük ve çimenlik bir yerd.

1'inci Ordu Komutanlığı Lozan Konferansı bitiminde lav edilmiş, komutanlık karargâhının İzmit'e gelişi ile İzmit'te oluşturulan Hava Birlikleri de başka bir bölgeye kaydırılmıştır. Yani Eylül 1922'den sonra kurulan İzmit Askerî Tayyare Meydanı faaliyetine en geç Temmuz 1924 tarihine kadar devam etmiştir. Ama oranın adı Tayyare Meydanı diye anılması günümüze dek sürmüştür."

1'inci Ordu Tayyare Müfrezesi

Türk Ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Büyük Taarruz'a hazırlık kapsamında Batı cephesi Komutanlığına bağlı 1 ve 2'nci Ordu Komutanlığı şeklinde teşkilatlanmıştır. Bu sırada Batı Cephesi Komutanlığı emrinde iki ayrı uçak bölüğü bulunmakta idi. Bu iki ayrı uçak bölüğü 01 Haziran 1922 tarihinde alınan kararla Batı Cephesi Komutanlığı emrinde Cephe Uçak Bölüğü adı altında birleştirilmiştir.

Aynı dönemde alınan kararla Cephe Uçak Bölüğü'nden 1'inci ve 2'nci Ordulara ikişer uçaklı birer keşif kademesi verilmiş ve isimleri Ordu numaralarına karşılık olmak üzere 1 ve 2'nci keşif kademesi olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, 2'nci Ordu emrine Akviran Uçak Müfrezesi görevlendirilirken, 1'inci Ordu için Cephe Uçak Bölüğü'nden bir müfrezenin hazırlanarak 1'inci Ordu Komutanlığı'na bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

Alınan karar üzerine Haziran 1922 ayının ilk haftası içinde Cephe Uçak Bölüğü'nden 2 uçak hazırlanarak, 1'inci Ordu keşif kademesini teşkil etmek üzere Pilot Yüzbaşı Sadettin Bey komutasında Çay'da bulunan 1'inci Ordu emrine gönderilmiştir.

1'inci Ordu'ya bağlı 1'inci Keşif Müfrezesi, 24 Haziran 1922'de Çay Kasabası civarındaki Mandıra Köyü yakınlarında hazırlanan meydana yerleşmiştir. Uçak Müfrezesi emrinde iki adet Breguet-14 uçağı bulunuyordu. Ayrıca Apa Köyünde müfreze için bir akaryakıt dolmuş tesis hazırlanmıştı.

27 Haziran 1922 günü 1'inci Çay Müfrezesine ait, bir Breguet-14 keşif uçağı, Afyon doğusundaki tahkimat hattını ve Yunan Ordugâhını incelemek amacıyla çıktığı keşif uçuşunda, motorunun arızalanması sonucu Yunan hatlarının gerisine mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. Zorunlu iniş sonrasında Pilot Fehmi (Maltepli) Bey ve Rasit Üsteğmen İhsan (Orgun) Bey, Yunanlılara esir düşmüştür. İlgili uçak, Türk havacılar tarafından Yunanlıların eline geçmeden önce yakılmıştır.

Bu sırada İtalya'dan 20 Spad XIII av uçağı ile Almanya'dan 21 adet Albatros C-XV uçağı alınmıştır. Bu uçaklardan kaç tanesinin 1'inci Ordu emrine verildiği bilinmemektedir. Bu uçakların bir kısmı daha sonra göreceğimiz gibi İzmit Havalalanı'nda görevlendirilmişlerdir.

1'inci ve 2'nci Ordu emrindeki uçak müfrezeleri, Büyük Taarruza kadar ordular hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri üzerine Cephe Uçak Bölüğü'ne katılmıştır.

29 Ağustos 1922 tarihi itibarı ile Batı Cephesi emrinde; Spad XIII, Breguet 14 B-2, Breguet 14 A-2, De Havilland 9 ve Albatros C-XV uçakları görev yapmıştır.

Kurtuluş Savaşı döneminde Türk uçaklarının İzmit'ten kalkarak herhangi bir harekâta katıldıklarına dair kesin bilgi yok. Ancak o dönemde denize inip kalkan ve karadan havalanan Türk Savaş uçaklarının bulunduğu biliniyor.

Kocaeli'nin ilk havaalanının, Askeri Havaalanı olarak kullanımı 1924'te bitiyor. Ancak 2'nci Dünya Savaşı yıllarına kadar bazen sivil, bazen de askeri uçakların ara ara İzmit Tayyare Meydanı'nı kullanmaları sürüyor. Bu dönemde Türk Hava Kurumu sivil havacılık için ve yolcu taşımada bu alanı kullanıyor.

28 dönümlük bugünkü 42 Evler arazisi üzerinde o dönem at yarışları da düzenleniyordu. Buradan elde edilen gelir Tayyare Cemiyeti vasıtasıyla bağış uçakları alınmasında kullanılıyordu.

Kocaeli halkı ise havacılığa ve askeri alanlara her zaman katkı sunmaya devam etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra havacılığı desteklemek amacıyla bir madalya tüzüğü hazırlanır. Bağışa göre bronz, gümüş, altın ve elmaslı madalya verilecek, 10.000 TL bağışlayanın adı da alınacak uçağa verilecekti. Türk Tayyare Cemiyetine ilk yardım Ceyhan ilçesinden gelmiş, 10.000 TL telgrafla bağışlanmış, alınan ilk uçağa da Ceyhan adı verilmiştir.(6)

Kocaeli halkının yaptığı bağışlarla 5 adet uçak alınarak, Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağışlanır. Bu uçaklara Kocaeli, İzmit, Gebze, Kandıra, Karamürsel isimleri verilir. Havacılık tarihinde önemli yerlerden birine sahip olan Kocaeli, bağış kampanyasında da ülkemizin havacılık geleceğine katkı yapar.

Bu arada Türk Hava Kurumu yeni bir turne planlar. Ankara'dan başlayan uçuş; Aksaray, Konya, Manavgat, Antalya, Fethiye, Muğla, Aydın, Denizli, Uşak, Eskişehir, Adapazarı, İzmit ve Yeşilköy'de tamamlanır. Uçuş büyük bir başarıyla gerçekleşmiştir. Vecihi Hürkuş, bu tanıtım uçuşu sırasında yıllarca havaalanı olarak kullanılan, adına Teyyare Meydanı denilen ve at yarışları için de kullanılan alana başarıyla inmiş ve İzmitlilerle bir araya gelmiştir.

Havaalanı ve at yarışları pisti olarak kullanılan arazinin bugünkü halini alması ise şöyle olmuştur. Dönemin İzmit Belediye Başkanı Osman Gencal, Baç Spor'un talebi üzerine 1 TL gibi sembolik bir rakam karşılığında araziye takıma tahsis etmiştir. Baç Spor da daha sonra bu araziye satın buradan elde edilen gelirle 1966'da Doğan Spor ve İzmit Spor ile birleşerek bugünkü Kocaelispor kurulmuştur. Bugünkü 42 Evlerin kurulması da o yıllarda bu arazinin satışıyla başlamıştır.

M.Hikmet Bayar da "Bir Zamanlar İzmit" kitabının 357'inci sayfasında özetle 1930 ve 40'lı yıllarda İzmit'te bir askeri hava birliğinin bulunmadığını ancak bugün 42 Evler olarak bilinen bölgenin Tayyare Meydanı olarak kullanıldığını ve bölgede şehit düşen pilot Remzi Bey ve diğer havacılar için bir anıt bulunduğunu belirtiyor. Daha sonra bu anıtın ve mezarların evlerin inşası esnasında Bağçeşme Mezarlığı'na nakledildiğini belirtiyor.

Aynı zamanda at yarışları veya futbol müsabakaları gibi geniş alan gerektiren spor faaliyetleri de gerçekleşmeye devam ediyor.

Bugün 42 Evlerin olduğu bölgede Şehit Pilot Remzi Bey Sokağı bulunmaktadır.

Vecihi Hürkuş

Türk Havacılık tarihi nice kahramanlar ve kahramanlık destanlarıyla doludur. Araştırmaya konu olan "Kocaeli'nin İlk Havaalanı" konusunda karşımıza üç önemli isim çıkmaktadır.

Türk havacılık tarihinin en önemli isimlerinden Vecihi Hürkuş'un hayatında İzmit önemli bir yer tutmaktadır. Vecihi Bey'in hayat hikayesinde İzmit ile kaderinin kesiştiği önemli noktalar bulunmaktadır.

İstanbul'un işgali sırasında birkaç arkadaşıyla bir araya gelen Vecihi Bey, İngilizler tarafından parçalanmış olan tayyareleri toplamaya başlar. Ve bunlardan üç adet tayyare yaparlar. Amaçları bu uçaklarla beraber İstanbul'dan kaçarak Kurtuluş Savaşı'na katılmaktır. Ancak bu tayyareleri havalandıracakları pist, taşlar ve çukurlarla doludur. Hemen bir futbol takımı kurarlar. Her gün toprak sahaya çıkılır ve idman yapılır. Aslında bu idmanların amacı top sahasını düzelterek, tayyarelerin havalanabileceği bir hale getirmektir. Kaçış için hazırlanan uçakların farklı model ve özellikte olması nedeniyle İzmit, Bursa, Eskişehir'de inişe uygun toprak alanlara inilerek Konya'ya ulaşmayı planlamışlardır.

Ancak bu plandan kuşkulanan işgal kuvvetleri nedeniyle kaçış planları suya düşmek üzeredir. Buna rağmen üç tayyareyle havalimanından firar ederler. İlk uçak zorda olsa havalanır, ancak ikinci uçak havalanamadan kaza yapar.

Vecihi Bey'in kullandığı tayyare de kendisinden başka 2 kişi daha vardır. Kalkış sırasında uçak takla atar, Vecihi Bey kazadan yara almadan kurtulur. Havalanmayı başarabilen uçak ise İzmit'e inişte telgraf tellerine takılarak kullanılamaz hale gelmiştir. Uçmayı başaran uçak ve pilotunun yakalanması için İzmit ve havalisi kumandanlığına, yaya olarak firar edenlerin yakalanması için İzmit ile Kandıra arasındaki hattın hemen tutularak firar edenlerin yakalanması için ilgili birimlere gerekli emirler de gönderilmiştir.

Maltepe Tayyare İstasyonundan firar girişimi sonrasında firariler iki gruba ayrılmıştır. Firarilerden bir kısmı aynı gece dağ yolu ile Kandıra-Adapazarı üzerinden Konya'ya ulaşmış, Vecihi Bey'in de aralarında bulunduğu bir grup ise esir kafilesinin arasına karışarak, Mudanya üzerinden Konya'ya ulaşmıştır.

Firar girişiminin ardından İngilizler, Maltepe Tayyare İstasyonu'nu işgal eder. Uçmayı başaran uçak ve pilotunun yakalanması için İzmit ve havalisi kumandanlığına, yaya olarak firar edenlerin yakalanması için İzmit ile Kandıra arasındaki hattın tutulması emri verilir. Denizden arama için İngiliz işgal kuvvetleri tarafından İzmit Körfezi'ne gambot gönderilmesi istenir. Yine İngilizlerin İzmit Körfezi, Karadeniz Boğazı ile Kandıra civarında teyakkuzda bulunmaları talep edilir.

İşte bu şartlar altında Kurtuluş Savaşı'nda da önemli başarılarla imza atan Vecihi Bey, Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir Seydiköy'de açılan tayyare okulunda yeni tayyarecileri eğitime alır. Vecihi Bey, 1923 yılı başlarında İzmit Tayyare Bölüğü'ne atanır. Ancak üç ay sonra İzmir'de Binbaşı Fazıl'ın eğitim uçuşu sırasında uçağının düşmesi sonucu hayatını kaybedince İzmir'e geri çağırılır.

4 Ocak 1923

Vecihi Hürkuş anlatıyor:

"1922 senesi sonuna kadar İzmir havalisi uçuş hizmetlerini yaptıktan sonra yeni seneye atlamış ve yeni senenin ilk gününden itibaren İzmit mıntikasına ayrılan tayyare bölüğümüze tayin edilmiştim.

"İzmit'e hareket tarihim. Bu seyahatimin intibai pek değişik ve hazindi. Şerefli ve acı hatıraları canlandıran Afyon ve Eskişehir mıntikasını geçerken gözlerim yaşla doluyordu. Ben İzmit'te çalışırken Büyük Fazıl, İzmir'de mektep teşkilatını idare ve hatta talebe uçuşlarına da bizzat hoca olarak iştirak ediyordu."(1)

Vecihi Bey, İzmit'te kaldığı kısa süre içinde büyük bir acıyla sarsılır. Kocaeli'nin ilk hava şehidi Remzi Bey, onun görev yaptığı sırada hayatını kaybetmiştir. Vecihi Bey, Tayyare Makinist mektebinden beri yakın arkadaşı olan Pilot Remzi Bey'in şehit oluşunu anılarında şu şekilde anlatıyor:

28 Şubat 1923

"Daha Fazıl'ın acısı içimizde sızlarken tam bir ay sonra 28. 2. 1923 günü aramızdan sevgili Remzi'yi de kaybettik. Havacılığımızda yeni bir gözyaşı döktüren bu hadise tamamen gözlerimin önünde cereyan etmişti.

Remzi iyi bir keşif tayyarecisi ve av uçuşlarına hazırlanan kıymetli bir pilottu. Av tayyaresiyle uçuşlarını hep nezaretimde yaparak iyi bir olgunluğa girmişti. Bu son uçuşunun iznini de gene ben vermiştim.

Remzi öğleden sonra Spad av tayyaresiyle yerden yükseldiği zaman İzmit ufuklarının hâkimi olduğunu neşeli uçuşu ile gösteriyordu. Gözlerimizden uzaklaşmadan yaptığı bu uzun antrenman uçuşu bize ayrı bir zevkti. Yarım saat kadar devam eden bu uçuştan dönen kahraman çocuk, deniz üzerinden meydana ve takriben 250 metre yükseklikten yaklaşmıştı. Bu sırada tayyare bir dalış vaziyetine geçerek dikildi ve motörün kuvvetini kesmedi. İnsana bir iniş meyli veren bu harekette ben tamamen bir gayri tabiiyet görüyordum ve olduğum yerde ihtiyarsız "gaz kes" diye bağıryordum. Fakat ne tayyare düzeldi ve ne motörünü kesti. Her an büyüyen o süratle İzmit körfezinin derinliklerine kadar uzandı ve büyük bir gürültü ile sulara gömüldü.

Felaketi her an takip eden gözlerimle dimağım beraber çalışıyor, bu acı ve korkunç hadiseden yaşayan bir canı kurtarmak ümidi sönemiyordu. Bütün kuvvetimle vaka mahalline doğru koşmağa ve sahilde bulduğum bir sandala atlayarak tayyarenin saplandığı noktaya yetişmeğe azmettim. Belki birkaç dakika geçmişti, Tayyare buradaki az olan derinlik içinde aynen görülüyordu ve Remzi içinden çıkmıyordu. Derhal üzerimdeki elbiseleri fırlatarak denize daldım. Remzi'yi bırakmayan kemerlerden kurtarıldıktan sonra tayyareden dışarı çıkardım.

Fakat heyhat! Göremeyen açık mavi gözler sadece gülüyordu. Nabız durmuş, hayat sönmişti. Bu anda kahraman Remzi'nin de azizler arasına göçtüğünü anlayınca ıslak vücudumun ürperdiğini ve gözlerime hücum eden yaşlarla beraber üşüdüğümü hissettim."(2)

Hayatı (1895-1969)

İstanbul'da 1895 yılında doğan Vecihi Bey'in babası Gümrük Müfettişi Feham bey, annesi Vidin'den ailesiyle İstanbul'a gelen Zeliha Niyir hanımdır. 3 yaşında babasını kaybeden Vecihi, her şeye rağmen başarılı bir eğitim hayatının ardından Tophane Sanat Okulu'nu bitirdi. 1912'de Balkan Harbi'ne eniştesi Kurmay Albay Kemal Bey'in yanında gönüllü olarak katılan Vecihi beyin en büyük hayali tayyareci olmaktı. Ancak yaşı küçük olduğu için makinist mektebine alındı. 1. Dünya Savaşı'nda Bağdat Cephesi'nde uçak makinisti olarak görev yaparken, 2 Şubat 1916'da bir uçak kazasında yaralandı ve İstanbul'a döndü. Yeşilköy'deki tayyareci mektebine girerek, en büyük hayaline kavuştu ve tayyareci oldu. 21 Mayıs 2016'da pilot olarak ilk uçuşunu yaptı.

1917 sonbaharında Kafkas Cephesi'ndeki 7. Tayyare Bölüğü'ne atandı. Burada bir uçak düşürerek, Kafkas Cephesi'nde uçak düşüren ilk pilot oldu. 8 Ekim 1917'deki bir hava savaşında uçağı düşünce Ruslara esir düştü. Bu kazada yaralanan Vecihi Bey, uçağını yakarak Rusların eline geçmesine izin vermedi.(3)

Hazar Denizi'ndeki Nargin Adası'nda esir olarak tutulan Vecihi Bey, çeşitli girişimler sonucunda adadan yüzererek kaçar. Savaşın sonlarına doğru İstanbul'a yaya olarak gelir, Başkent Hava Müdafaa Bölüğü'ne tayin olur. İstanbul işgal edilince esareten dönen askerlerin arasına katılarak, Harem'den kalkan bir gemiyle gizlice Mudanya ve Bursa üzerinden Eskişehir'e geçerek, Kurtuluş Savaşı'na katılır.

Vecihi Bey, Kurtuluş Savaşı'nın ilk ve son uçuşunu yapma özelliğine de sahiptir. TBMM'den 3 defa takdirname alarak, kırmızı şeritli İstiklal Madalyası kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Hediye Hanım'la evlenmiş, bu evlilikten iki kızı dünyaya gelmiştir.

Vecihi Hürkuş'un methini duyan Mustafa Kemal Atatürk, 1935 senesinde Ankara'ya dönüşünde Türk Tayyare Cemiyeti Başkanı Fuat Bey'i yanına çağırır. Vecihi Bey'in teşebbüs ve çalışmaları hakkında bilgi alır. Reisi Cumhuriyet Atatürk, "Türk Kuşu namı ile yeni bir çalışma yolu açın ve Vecihi'den faydalanın" der.(4)

Türkiye'nin ilk sivil uçağını imal eden, ilk Türk Sivil Havacılık Okulu'nu açan, Hürkuş Hava Yolları'nı kuran ve çalışmaları boyunca çeşitli engellerle karşılaşan Vecihi bey, insanın aya ilk ayak bastığı gün olan 16 Temmuz 1969 tarihinde hayata gözlerini yumdu.(5)

İzmit'in ilk Hava Şehidi

Pilot Remzi Bey

Köklü bir tarihe sahip olan İzmit'in neresini kazarsanız kazın mutlaka eski dönemlere ait bir kalıntıyla karşılaşsınız. Kimi zaman karşınıza Nicomedia döneminden kalma bir sütun, lahit, seramik, kimi zamanda Osmanlı'dan kalma bir kemer, su yolu, çini parçası çıkar.

Altı üstü sağı solu hep tarih olan İzmit şehrimizin en önemli tarihi değerlerinden bir tanesi de eski mezarlar ve mezarlıklardır. İzmit'e hakim bir tepede bulunan Bağçeşme ve Namazgah mezarlıkları, Orhan Camii Haziresi, şehir merkezinde dikkat çeken önemli mezarlıklardandır. Küçük ve büyük ölçekli bu eski mezarlıkların her birisinde ayrı bir tarih, ayrı bir gizem, ayrı bir hikaye vardır.

Bu mezarlıkların en önemlilerinden bir tanesi de İzmit Namazgah Şehitliği'nde yatmakta olan İzmit'in ilk hava şehidi pilot Remzi Bey'dir.

Hayatı- (1895-1923)

1895 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1906 yılında Küçük Subay okulundan mezun olmuştur. Yeşilköy Tayyare Okulu'na devam ederek bu okulu da başarıyla tamamlayıp pilot olmuştur.

Bir süre sonra da İzmit Üçüncü Tayyare Bölüğü'nde göreve başlamıştır. 28 Şubat 1923 tarihinde bir görev uçuşu sırasında tayyaresinin arızalanarak İzmit Körfezi'ne çalışmasıyla henüz 28 yaşındayken şehit olmuştur.

Mezarı Mehmet Bey Camii (Fevziye Camii) haziresinde gömülüyken hazirenin İzmit Namazgah Şehitliği'ne nakli ile Remzi Beyin mezarı da buraya taşınmıştır. Kayıp mezar taşının taşınması ve kitabesini Türkçe'ye çevrilmesi Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılmıştır.

Remzi Beyin mezar kitabesi-Osmanlıca olup tercümesi aşağıdaki gibi yapılmıştır.

-Hüvelbaki

-Sevgili şehidimiz Remzi Bey' güzel İzmit'in

-Üzerinde ilk taşıdığı sevimli hilalinin tealisine

- Uçarken düştü şimdi ruh-ı mübareki el'an nur
- Hilalile havada fakat kıymeddar vücut bu kitabe
- Altında meftundur
- Sevimli teyyarecimizin
- Ruh-ı mukaddesine
- Fatıha

Yazmaktadır. (Fi 28 Şubat 1923)

Mezar Kitabesinin Önemi

1923 yılında Osmanlıca olarak mermer üzerine yazılan mezar kitabesi, hem yazılış şekli hem de üzerindeki süslemeleriyle dikkat çekmektedir.

Kabartma karakterli olan kitabe üzerinde uçmayı simgeleyen ay yıldızlı hilali çevreleyen kartal kanadı süslemesi bulunmaktadır.

Şehit Pilot Remzi Bey mezar kitabesi, Kocaeli'nde bu formda yapılmış tek örnek olması açısından önem taşımaktadır.

Cengiz Topel

Kıbrıs'taki haklı mücadelemizin sembolü olan Cengiz Topel, babasının görevli olduğu İzmit'te 2 Eylül 1934 tarihinde doğdu. Dört çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğu olan Cengiz Topel'in babası Trabzonlu Tekel tütün eksperisi Hakkı Bey, annesi Mebuse Hanım'dır.

İlkokula Bandırma II. İlkokul'unda başlayan Topel, babasının Gönen'e tayini ile Ömer Seyfettin İlkokulu'nda öğrenimine devam etti. 1934 yılında babasını kaybettikten bir süre sonra yerleştikleri İstanbul Kadıköy'deki Kadıköy Yeldeğirmeni Okulu'nda ilk ve orta öğrenimini tamamladı. Lise öğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde başlayıp Kuleli Askeri Lisesi'ne devam ederek 1953 yılında bitirdi.

Cengiz Topel, 1955 yılında Kara Harp Okulu'nu bitirip asteğmen olarak orduya katıldı. Küçük yaşlardan beri havacılığa olan merakı sonucu hava sınıfına ayrıldı. Pilotaj eğitimi için Kanada'ya gönderildi. Kanada'daki eğitimini başarıyla tamamlayarak 1957 yılında yurda dönüp Merzifon Hava Üssü'nde göreve başladı. 1961 yılında Eskişehir I. Ana Jet Üssü'ne atandı. 1963 yılında ise yüzbaşılığa terfi etti.

8 Ağustos 1964 yılında Rumlar'ı Türk Halkı'na karşı işledikleri insanlık dışı eylemlerden caydırmak için Eskişehir'den Kıbrıs'a, 4'lü Filo Komutanı olarak gönderilen Cengiz Topel'in uçağı, uçuş esnasında yerden isabet alarak düşürüldü. Cengiz Topel, paraşütle atlamayı başardı fakat esir alındığı Rumlar tarafından şehit edildi.

Kıbrıs'ta ilk Türk hava harp şehidi olan Cengiz Topel'in hastanede öldüğü açıklandı ancak ısrarlı girişimler sonucu 12 Ağustos 1964 tarihinde Rumlar'dan alınabildi. Kıbrıs, Adana, Ankara ve İstanbul'da yapılan törenlerden sonra 14 Ağustos 1964 tarihinde Edirnekapı'daki Sakızağacı Hava Şehitliği'nde toprağa verildi.

KAYNAKÇA

- (1)-Vecihi Hürkuş 1. Kitap Havada(1915-1925) Büyük Zaferden Sonra-Sayfa 130
(2)-Vecihi Hürkuş 1. Kitap Havada(1915-1925) Büyük Zaferden Sonra-Sayfa 130,131,132
(3)-Vecihi Hürkuş 1. Kitap Havada(1915-1925) Vazife Hayatımın İlk Acısı-Sayfa 42
(4)-Vecihi Hürkuş Havacılığımız-Sayfa 12
(5)-Vecihi Hürkuş 1. Kitap Havada(1915-1925)-Sayfa 9
(6)-Vecihi Hürkuş 1. Kitap Havada(1915-1925) Sayfa 5
M. Bahattin Adıgüzel "Türk Havacılığında İz Bırakanlar" Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara, 2006
Volkan Şenel- "İzmit'in İlk Hava Şehidi Remzi Bey" Kocaeli 2010
K.D.M Bülteni Nihat Durak
Cemal Turgay, "Ben, İzmit, İşte Suretim Fotoğraflarla Bir Kentin Hikâyesi", İstanbul, 2008
-Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi
acikarsiv.ankara.edu.tr
Alptekin Cevherli arşivi
Merzuka Yazıcı - İzmit'te Çocukluğum 2010

Gölcük Tersanesi'nin İnşası İçin Yapılan Hazırlıklar ve Sahildeki Arazinin İstimlak Edilmesi

Derya GEÇİLİ *

Giriş

Gemi yapıcılığı post ve sallarin yapımı ile başlamıştır. Su taşımacılığının en önemli adımı, yolcuları ve yükleri hem suyun üzerinde hem de kuru tutan kayıkların inşasıdır. Dallardan yapılmış iskeletin üzerine post gerilerek söğüt dalları saz, ip ve sırimlarla örtülmüştür. Kütükten kayık yapmak için de bazı malzemelere ihtiyaç duyulmuştur. Kesmek için taş veya kontrollü kullanılacak ateş, araç ve gereçler olmalıydı. Gemiler hem su hem de hava ile sürekli temas halinde oldukları için tamirlerinin ve bakımlarının yapılabilmesi için de tersaneler inşa edilmişti.¹ Tersanelerin tarihi, su ulaşımının başladığı tarihlerle kadar gerilere gider. En eski kıyı yapılarının çağları ve tasarım tarihi bilinmemekle beraber, bu tür yapıların eski Mısır ve Mezopotamya'da M.Ö. 4000 yıllarında var oldukları sanılmaktadır.² Oğuz Türklerinin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmeleri ile birlikte Türkler de denizlerle ilk kez tanışarak açık denizlere doğru yelken açmaya başlamışlardır. Anadolu Selçuklular döneminde, denizlerde hâkimiyet kurularak sahillere sahip olunabileceği fark edilmişti. 1081 yılında Çaka Bey öncülüğünde İzmir ve Efes'teki tersanelerde 50 parçalık İlk Türk Donanması inşa edilmiştir. XIII. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ile beylikler ortaya çıkmaya başlamıştı.³ Osmanlıların ilk zamanlarında Karamürsel, Edincik ve İzmit'te küçük bir tersanenin bulunduğu tahmin edilmektedir.⁴

1327 yılında Arslan (Karamürsel) Bey 24 gemi ile İzmit körfezine gönderilmişti. İzmit'in fethinden hemen sonra, Yalova'ya kadar güney sahilleri Karamürsel Bey tarafından Türk topraklarına katılmıştı.⁵ Osmanlılar, Karesi Beyliğini kendi sınırları içine katarak 1347-1348'de denizlere ulaşınca bir donanmaya ihtiyaç duymuşlardı.⁶ İlk tersane İzmit körfezindeki Karamürsel mevkiinde yapılarak burada Osmanlı Donanmasının gemileri inşa ediliyordu. Sürat ve çevik manevra kabiliyetiyle ün yapan bu gemiler, Karamürsel teknesi olarak adlandırılmıştı. İzmit, İznik ve Gemlik'in fethi sırasında başarı sağlayan yine bu Karamürsel tekneleriydi. Ayrıca, Kocaeli yarımadasındaki kara muharebelerinde Bizans'a karşı başarı kazanılmasında Karamürsel teknelerinin büyük hizmetleri olmuştu. Bir süre sonra Osmanlı Devleti'nde gemilerin inşası için üs olarak tersaneler yapılmaya başlanmıştı.⁷ Ağaç denizi olarak nitelendirilen ormanların varlığı İzmit'te gemi yapımını teşvik etmiş ve Marmara Denizi'nde işleyen gemilerin birçoğu burada yapılmıştı.⁸ İzmit Tersanesi'nde ihtiyaç olduğunda büyük gemilerde inşa ediliyordu. Osmanlı Devleti'nde harp gemilerinin sadece kürekli ve yelkenli ahşap teknelerden oluştuğu zamanlar da büyük faaliyetlerle başarılarla İzmit Tersanesi çok önemli bir rol oynamıştır.⁹

Osmanlı Devleti'nde Tersanenin Gölcüğe Taşınmasına Karar verilmesi

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasıyla Sultan Abdülaziz döneminden sonra, İzmit Tersanesi'nde gemi inşa faaliyetleri olmamıştı. 1894'den 1908'e kadar 14 senelik zaman süreci içerisinde İzmit Tersanesi'nde birkaç bina ile bunları çevreleyen duvarlar kalmıştı. Osmanlı Devleti'nde otuz sene kadar devam eden istibdat

* Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü. E-posta: degecili@hotmail.com.

1 L. Casson, *Antikçağda Denizcilik ve Gemiler*, Çeviri: Gürkan Erkin, Homer Yayınları, 2002, s. 5.

2 Veli Akçaoğlu, *Kuru Havuzlar*, 6. Ulusal Kıyı Mühendislik Sempozyumu, İzmir, 2007, s. 219.

3 Erdinç Sancar, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 49.

4 İsmail Hakkı Uzuncarsılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 390.

5 Derya Geçili, "Temettuat Defterlerine Göre Karamürsel Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1844-1845)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Niğde 2002, s. 10.

6 İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

7 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, Cilt 1, Deniz Basımevi, İstanbul, 1982, s. 134.

8 Namık Gökçay, *İzmit Tersanesi Marmara Üssü Bahri Marmara Deniz Ana ÜS Tarihçeleri (1530-1952)*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, s. 14.

9 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı, XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s. 169.

döneminden dolayı tersane harap ve tamire muhtaç bir hale gelmişti.¹⁰ 1912 yılında donanmanın modern bir hale getirilmesine karar verilerek bazı çalışmalara başlanılmıştı. İngiltere'ye dretnot sisteminde zırlı gemi siparişi verilmiş, geminin inşaatı bitmeden ikinci bir zırlının siparişi de görüşülmeye başlanmıştı.¹¹ Dretnotların İstanbul'a gelmesinden sonra kontrolleri ve bakımları için tersane ve havuzlara ihtiyaç duyulmuştu. Ancak, İstanbul Tersanesi bu yeni sistem dretnotların bakımını yapabilecek durumda değildi. İstanbul, dışarıdan gelebilecek tehlikelere de açık bir yer olduğu için bu zırlıların şehrin dışında ama şehre çokta uzak olmayan bir yerde bakımlarının yapılması gerekiyordu. Böylece, İstanbul'a yakın ve tersane için uygun bir yer bulabilmek için incelemeler yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketlerine başlanması üzerine Avrupa'dan gelen uzmanlardan Limpos Paşa, tersane inşası konusunda önemli bir rol oynamıştı. Limpos Paşa, tersane inşası hakkında yaptığı incelemelere bağlı olarak bir rapor hazırladı. Bu rapora göre; Marmara havzası içinde güvenli ve uygun bir yer olarak İzmit Körfezi'nde Değirmendere ile Kavaklı (Kazıklı) arasındaki Gölcük (Gölceğiz) burnunun tersane inşası için mükemmel bir yer olduğu savunuluyordu. Tersane için Gölcük'ten daha uygun bir yer bulunamayacağına da özellikle altı çiziliyordu.¹² Bu incelemelerden sonra, Gölcük Tersanesi ve havuzun inşası için Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa ile Sir W. G. Armstrong Whitworth & Company Limited ve Vickers şirketi arasında bir antlaşma imzalanmıştı.¹³ İzmit Körfezi'nde inşa edilecek tersane için de bir plan hazırlanmıştı.¹⁴ Bu plana göre; Tersane-i Amire'nin Gölcük burnuna nakledilebilmesi için önce arazinin Bahriye Nezareti adına istimlak edilerek bölgedeki bataklığın kurutulması gerekiyordu. Maliye Nezareti, bataklığın kurtulması ve istimlak¹⁵ süratle yapılabilmesi için masrafların araştırılmasını ve yazı ile durumun bildirilmesini talep ediyordu.¹⁶ Gölcük'te istimlak edilecek arazi¹⁷ ile ilgili incelemeler yapmaları için bir mühendis, iki kondüktör, memur ve amelelerden oluşan bir İstimlak Heyeti kurulmuştu. Hukuk Müşaviri Hakkı Bey, heyete arazinin istimlak¹⁸ edilebilmesi için toplam 2500 kuruş ödemişti.¹⁹ İstimlak Heyeti ile Belediye Meclisi arasında arazinin bulunduğu yer ve istimlak bedeli konusunda görüşmelere başlansa da bazı sorunlar yaşanmıştı.²⁰ Bu nedenle arazilerin istimlakı ile tersane inşasının bir süre ertelenmesine karar verildi.²¹ Gölcük'te tersanenin inşası için yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilemeyerek tersanenin nakli yapılamamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonraki ağır yenilgi ve yenilgiden daha zor mütareke yılları tersaneyi tamamıyla kullanılmaz hale getirmişti. İşgal günlerinde Tersanenin duvarlarla çevrili güvenli bir yer olması yüzünden hem işgal kuvvetlerini barındırmış, hem de milli mücadele taraftarlarının hapis, sürgün ve idam edildikleri yer olmuştu.²²

I. Dünya Savaşından Sonra Gölcük Tersanesinin Açılabilmesi için Yapılan Çalışmalar

Etrafı denizlerle çevrili devletler için tersane inşası²³ çok önemli bir konudur. Sahillerin güvenliği ve deniz aşırı memleketlere ulaşılabilmesi ancak kuvvetli bir donanma ile mümkündür. İzmit Tersanesi ihtiyacı kolay şekilde karşılamak için yeterli değildi, ayrıca fabrika açılabilmesi için de arazi ve mevki itibarıyla uygun bir konumda da değildi. İstanbul'da bulunan fabrikalar ise, savaştan sonra harap olmuş bir durumlardı. Bu durum, ülkeyi iktisadi olarak büyük getirilerden yoksun bırakarak sıkıntılar yaşanmasına neden oluyordu.²⁴ 1926 yılında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet Devleti'nde, tersanenin Gölcüğe taşınması ile ilgili incelemelere başlanmıştı. Bu incelemeler sonucunda Gölcüğün beş bin ton kadar muhtelif cinslerde gemi, tekne ve makinelerin bulunabileceği tersane inşası için uygun bir mevki de olduğu düşünülmüştü. Yavuz zırlısının tamir ve bakımının yapılabilmesi için 1912 yılında Osmanlı Devleti zamanında yapılan tersane ve havuz planının uygulamaya geçirilmesine karar verilmişti.²⁵

İzmit Körfezinde Değirmendere ile Kavaklı mevkiileri arasındaki Gölcük burnunun²⁶ coğrafi durumu müsait olduğu için mükemmel bir tersane inşa edilebileceği düşünülmüştü. Böylece, Gölcük Tersanesi inşası için bir harita hazırlanarak buna göre hareket edilmesine çalışılmıştı. Aşağıda gösterilen haritaya göre; kırmızı renk

10 Namık Gökçay, *Deniz İkmal Eğitimi ve Okulları*, Deniz Basımevi, İstanbul, s. 14.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela (MV), 165/82-1-1. 1335.

12 Düstur 4, *Limpos Paşa*, 21 Şevval 1329, 3 Zilhicce 1330, [15 Ekim 1911, 13 Kasım 1912], Dersaadet, Matbaa-i Amire 1331 [1913].

13 BOA, Dahiliye Nezareti Idare Evrakı (DH. İD), 151/12-9-1. 2 Kanuni evvel 1329 [15 Aralık 1913].

14 BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 4063/304684-1-1.

15 BOA, BEO, 4063/304684-1-2.

16 BOA, BEO, 41191/314283-1-1. 28 Teşrin-i evvel 1331 [10 Kasım 1915].

17 BOA, DH.İD, 1612-11-2-6. 25 Mayıs 1331 [7 Haziran 1915].

18 Sahil kenarında bulunan araziler devletin güvenliği için istimlak (kamulaştırmak, kamu yararına kullanmak) edilebilir. DMA, BN, 78/16257. 1332 [1916].

19 BOA, Meclis-i Vükela (MV), 178/79-1-1. 9 Haziran 1329 [22 Haziran 1913].

20 BOA, MV, 229/106-1-1. 12 Şubat 1328 [25 Şubat 1913].

21 BOA, MV, 229/106-1-2.

22 Gökçay, İzmit Tersanesi, s. 15.

23 Tersane kelimesi Arapça darü's-sina'a kelimesinden gelmektedir. Birçok Akdeniz ülkesi tarafından yüzyıllarca değişik şekillerde kullanıldıktan sonra Türkiye'ye girmiştir. Osmanlılar Tersane yerine önceleri liman kelimesini kullanırken, XVI. yüzyıl başlarından itibaren daha çok İtalyanca Darsena kelimesine benzeyen Terşane veya Tersane kelimesini kullanmaya başladılar: Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 13.

24 DMA, Umut-ı Bahriye Müdüriyeti II (UBM II), 14/226-08. 25 Haziran 1927.

25 DMA, UBM II, 14/226-01. 29 Haziran 1927.

26 DMA, UBM II, 14/226-02.

ile boyanmış olan mahal kazılarak toprağı yeşil ile boyanmış mahalle konulmalıydı, böylece bütün arazinin aynı seviyeye gelmesi sağlanabilirdi. Kırmızı ile çizilmiş birinci mahal takriben 440 dönümdü. Açık kırmızı ile boyanmış mahallin diğer mahallerle aynı seviyeye gelebilmesini sağlamak amacıyla sahilden toprak getirilmeliydi. Koyu sarı ile boyanmış olan mahal ise ihtiyaç duyulduğunda kullanılacaktı. Ancak, bu mahalde yerleşime kesinlikle izin verilmeyecekti. Sarı renkli çizilmiş S. R. Q. P harfleriyle işaretlenmiş olan mahallerdeki toprak 60, 30, 20, 14 kadem²⁷ kadar taranmalıydı. Yeşil ile çizilmiş olan 330 dönümlük mahal ileride kullanılmak üzere şimdilik terk edilmişti. Ancak, ihtiyaç duyulan yerleri toprakla doldurulacaktı. Kırmızı ile çizilmiş olan mahal ise hemen işe başlanabilmesi için hazır hale getirilecekti. İstimlak edilecek toplam mahal ise 775 dönümdü.²⁸

Resim 1: Tersane Planı²⁹

Gölcük Tersanesi inşası için hazırlanan haritaya göre; büyük bir kısmı sazlık ve gölden oluşan bu arazi Kazım Bey'e ait çiftlik ve önemli şahıslara ait bahçelerden oluşuyordu. Bu arazinin ülke menfaatleri adına istimlak edilmesine İzmit İdare Meclisi tarafından karar verilmişti. İzmit Vilayeti vasıtasıyla arazinin istimlak için hemen dosyalar incelenerek, tahmini bir kıymet belirlenecekti.³⁰ Ayrıca, arazinin çevresinden itibaren gerek sahil boyunca ve gerekse sahilden içeriye doğru beşer kilometreye kadar mesafe içinde ki arazilerin kesinlikle yabancılara satılması da yasaktı. Arazilerin durumu hakkındaki bu konu Dâhiliye Vekâleti vasıtasıyla İzmit Vilayetine bildirilecekti. İzmit civarındaki bataklıkların kurutulması gibi sebeplerden dolayı arazinin istimlak ise Nafia Vekâleti tarafından yapılacaktı.³¹

Tersane için İstimlak Edilen Arazinin Genişletilmesi

İstimlak Kanununa göre, devlet gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malları kamulaştırmaya yetkilidir. Halkın menfaatleri adına istimlak usulünün ilk defa Romalılar tarafından uygulandığı bilinmektedir. Romalılar, yol veya su kemeri inşası gibi halkın menfaatleri için tarlaları istimlak yapmışlardı. Osmanlı Devleti'nde 11 Mart 1856 tarihinde İstimlak Nizamnamesi ilk defa yürürlüğe girmişti. 20 Şubat 1914 tarihinde ise belediyeler tarafından yapılacak istimlaklerin usulü tanzim edilerek 1934 tarihine kadar yürürlükte kalmıştı.³²

Gölcük Tersanesi'nin inşası için 775 dönümlük arazi ayrılmıştı. Ancak, bu arazinin tersane inşası için yeterli, olmamasından dolayı genişletilmesine karar vermişti. Bu araziye ek olarak 60 dönüm 179 arşın arazinin daha

27 1 Kadem 30,48 santimetre (deniz ölçü birimi)

28 DMA. UBM. II. 14/229-04, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Celilesine; İzmit'te inşasına karar verilen tersaneler hakkında ilk önce hazırlanan haritalar takdim edilmiş olduğundan tersane için hangi mahallin daha elverişli olduğunun incelenmesini rica ederim. Umur-ı Bahriye Müdürü Müdafaa-i Milliye Vekili (19 Haziran 1924), DMA. UBM. II. 14/229-02.

29 DMA. UBM. II. 14/229-04.

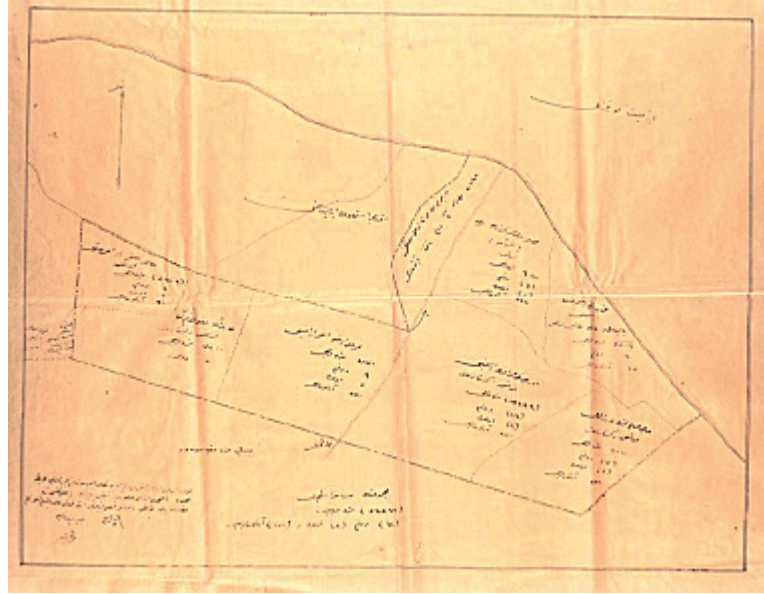
30 DMA. UBM. II. 14/229-02.

31 DMA. UBM. II. 14/229-01, (Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Umur-ı Bahriye Müdüriyeti, Donanma Dairesi)

32 İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, "İstimlak-ı Emlak Kanununa Merbut Protokol Suretidir", 2. Cilt, 30 Kasım 1908 (1324) s. 428, 429.

istimlak yapılmalıydı.³³ İstimlak sırasında arazi ve bahçe sahiplerine istimlak edilen arazinin değerine göre bedeli ödenecekti.³⁴ Marmara Deniz Üssü ve Kocaeli Mevki Müstahkem Kumandanlığı, Vilayet İdare Meclisinin 6 Nisan 1926 tarih ve 255 numaralı kararına göre istimlak kanununa uygun olarak hareket edeceklerdi. 30 Mart 1926 tarihinde Marmara Deniz Üssü Kumandanlığı tarafından hazırlanarak meclise gönderilmiş olan haritalara göre; istimlak heyeti tarafından tanzim edilen 5 Mayıs 1926 tarihli haritalar incelenmişti. Arazi-lerle ilgili yapılan bu incelemelerin sonunda hızlı bir şekilde istimlake başlanmıştı. Ancak, Osman ve Ali oğlu Hüseyin Ağa ve Hacı Salih Efendi (Mirasçılar) istimlak kararnamesinin on birinci maddesine uygun olarak vilayete 8 Mayıs 1926 tarihinde itiraz dilekçesiyle başvuruda bulunmuşlardı. Belediye Meclisi, arazi sahiplerinin istimlak bedelinin az olduğuna dair yaptıkları itiraz üzerine incelemeler yapmıştı. Arazi sahipleri, vakıf ve tapu müdürlükleri, Belediye Meclisine davet edilerek bu konu hakkındaki incelemeler ortaya konulmuştu. Örcünlü Abdullah oğlu Mustafa, Muhacir Mehmet Reis oğlu İsmail, Ömer Ağa ile Osman ve Ali oğlu Hüseyin Ağa, Hacı Salih Efendi, Örcünlü Ömer efendi ve Mehmet Ali oğlu, Arif oğlu Haşim ile Hacı Tüfenkçi oğlu Ahmet Haşim'in fındıklık, kestaneliği ile diğer araziler için verilen istimlak bedelleri az bulunmuştu. İstimlak edilecek arazilerin her dönümüne 10 lira daha zam yapılması gerek emlak sahipleri ve gerekse Marmara Deniz Üssü Kumandanlığı memurları tarafından kabul edilmiştir. Bu durum İstimlak Heyeti tarafından da onaylayarak yürürlüğe girmiştir. Böylece, tersane için istimlak edilecek arazinin fındıklık bahçelerin 20 ve sazlıkların da her dönümü 10 liradan hesaplanarak bedelleri ödenmiştir.³⁵ (13 Mayıs 1926)

Resim 2: Tersane İnşası için İstimlak Edilecek Bahçe, Sazlık Alan ve Arazilerin Krokisi³⁶

Tablo 1: Tersane inşası için istimlak edilecek arazi sahiplerine her dönüm için verilen ilk bedel ve itiraz üzerine verilen ikinci bedel³⁷

İstimlak Edilecek Arazi Sahipleri	Miktarı	Arşın	1. Bedel	2. Bedel
Örcünlü Molla Abdullah Oğlu Mustafa	4 dönüm	372 arşın	50	60
Muhacir Mehmet Reis Oğlu İsmail ve Ömer Ağa	6 "	262 arşın (1 ülek)	50	60
Örcünlü Ömer Efendi	14 "	220 arşın (1 ülek)	60	70
Mehmet Ali Oğlu Ahmet	9 "	270 arşın (2 ülek)	60	70
Arif Oğlu Haşim	8 "	-	60	70
Hacı Tüfenkçi Oğlu Ahmet Çavuş	4 "	30 arşın (1 ülek)	50	60
Hacı Salih Efendi Vereseleri	7 "	371 arşın (1 ülek)	40	50
Osman Dayı Oğlu Hüseyin	Fındıklık ve Sazlık	45 arşın	-	Fındıklık 20 Sazlık 10

33 DMA, Bahriye Nezareti (BN), 78/1623.

34 DMA, Bahriye Vekâleti (BV), 293/6383-01.

35 DMA, BV, 293/6383-04.

36 DMA, BV, 293/6383-08.

37 DMA, BV, 293/6383-03.

Gölcük Tersanesinin inşası için istimlak edilecek arazi ile hazırlanan kroki incelenmişti.³⁸ Ülke menfaatlerinin korunması amacıyla tersane inşasının zorunlu olduğundan İstimlak Kanununun 33. maddesine göre arazinin istimlak edileceği; "Gölcük'te tesis edilecek fabrikalar hakkında Marmara Denizi müstahkem mevki kumandanlığından geçen 23 Haziran 1927 tarih ve 796/1175 numaralı tahrirat sureti ile kroki, keşifnâme birlikte takdim edilmiştir. Bu konuda vekâlet oldukça hızlı bir şekilde yapılması gerekenler konusunda işe girişeceğinden mesele hakkında verilecek emirler doğrudan devlet kararına bağlı olacaktır." şeklinde bildirilmiştir. (6 Nisan 1926) Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi arazi sahiplerine topraklarının bedelleri ödenerek tersane inşası çalışmaları hızlandırılmıştır.³⁹

Tersane Planının Yapılması

Gölcük'te bataklığın kurutulması ve çevre düzeninin sağlanmasından sonra sıra tersanenin inşasına gelmişti. Bahriye Vekâleti, arazilerin istimlakinin tamamlanması ile kroki ve keşifnâmeye göre inşaata hemen başlanabilmesi için emir verilmesini talep ediyordu.⁴⁰ Ayrıca, vekâlet tarafından tersanenin inşası için yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştı; "İstanbul Tersanesi'nde kullanılmayan araç, gereç ve malzemeler Gölcüğe nakledilecektir. Tersane inşası için komutan, subay, asker ve amelelere ihtiyaç vardır. Almanlar barakaları satarlar mı? kaç satarlar? Özellikle Almanlara ait tezgâhların satın alınması için teşebbüslerde bulunulacaktır. İstanbul'daki kuvvetlerden biri ve mermi dökümhanesindeki kuvvetler İzmit'e gönderilmelidir.⁴¹ Bu kararlar esas alınarak Gölcük Tersanesi'ne inşasına başlanabilir.⁴² Sadece, tersanenin bir sene içinde faaliyete geçmesi mümkün değildir."

Marmara Deniz Üssü kumandanlığının Gölcük'te fabrikalar tesis edilmesi için sunduğu kroki ve keşifler Bahriye Vekâleti'nin elinde bulunan modern tersane projeleriyle birleştirilerek incelenmişti. Buna göre tersane inşası için yapılacak esaslar tespit edilmişti. Böylece, Gölcük'te küçük olmakla beraber zamanla genişletilecek şekilde tersanenin inşasına başlanıyordu. Tersane binalarının inşa edilebilmesi için İstanbul Tersanesinde makine fabrikası olarak hazırlanan ve oldukça kötü bir durumda bulunan eski çekiç fabrikası binasının çatı ve örtüsü ile pencere ve çerçeveleri getirilmişti. Tersane binasının çatısı 120 metre uzunluğunda, 17,5 metre genişliğinde olduğu için kroki de üç binanın her birinin uzunluğu 40 metre ve genişliği 17,5 metre olmak üzere yapılmıştı.⁴³ Ayrıca, tersane binalarının inşası sırasında yapılacak masrafların mümkün olduğunca azaltılmasına çalışılmıştı. Gölcük Tersanesi'nin inşasına başlandıktan sonra dikkat edilmesi gerekenler yeniden gözden geçirilmişti; "Kumandanlık kendi kadrosu dışından yüz kişi görevlendirecek ve sadece tersanenin inşasında kullanılacaklardır. Rasat gemisi her zaman, Trabzon Vapuru ise ihtiyaç duyulduğunda deniz üssü emrine tahsis edilecektir. Kumandanlık emrinde bulunan 201 numaralı layter⁴⁴ sadece inşaatta kullanılmalıdır. Büyük Ada'dan saman ve kireç tedarik edilecektir. Üç binanın duvarları tam yapılacak, sadece iç bulma duvarları yarı yükseklikte bırakılacaktır. Tersanenin inşası için istihdam edilecek ustaların arasında duvarcılık, sıvacılık ve taşçılık gibi işleri yapabilecek kaç kişi olduğu ancak, işe başladıktan sonra anlaşılacaktır."⁴⁵ (12 Temmuz 1927)

Tersane için yapılan ilk planda yalnız fabrika binaları vardı. Tuvaletler, lavabolar, yıkanma yerleri, eşya için depolarla birde amele binaları planda yoktu. Bunlardan tuvaletlerle, depolar ve yıkanma yerleri İstanbul'dan gönderilen eşyalar ile meydana getirilmişti. Sadece, subay, asker, amele ve memurlara ait bina ile bazı barakalar, Almanların barakaları kullanılarak yapılmıştı. Nakkaşhane ve zift fabrikaları gibi ikinci derecede binalar ile muhasebe ve yoklama odaları fabrikada ufak bir yere yapılmak suretiyle yine Almanlara ait barakalar kullanılarak inşa edilmişlerdi.⁴⁶

Gölcük Tersanesinde kullanılacak bazı tezgâhlar I. Dünya savaşında Almanya'dan getirilmişti. Bu tezgâhlar önce seyr-i sefain idaresine gönderilmişlerdi. Ancak, tersane için uygun tezgâh olmadığından seyr-i sefain idaresinden geri alınmalarına karar verilmişti. Sandıklar ve borular çinkodan imal edilerek demir bilezikler uygun olan mahallere yerleştirilmişti. Demir kapılar, saç tabelalar dökme demirler mükemmel bir şekilde imal olunarak tersanede kullanılmışlardı. Sivalar, süzme kireç ve kumdan yapılan harçla imal edilmişti. Tersanede elektrik tamirathanesi için bir kat ayrılmıştı. Ahşap mağazasının sağ tarafına ahşap olarak bir kat daha inşa edilerek modelhane yapılmıştı.⁴⁷ Elektrik tamirathanesinin üst katındaki odaya döşeme temin edilmişti. İstanbul Tersanesi'nde mevcut olan çatı sökülerek yeni tersanenin inşaatında kullanılmıştı.⁴⁸

38 DMA. BV. 293/6383-05.

39 DMA. BV. 293/6383-06.

40 DMA. UBM II. 14/226-05. 28 Haziran 1927.

41 DMA. UBM II. 14/226-06.

42 DMA. UBM II. 14/226-07.

43 DMA. UBM II. 14/226-21.

44 Layter; büyük gemilerin kargo yüklemesinde ve boşaltılmasında kullanılan küçük gemi olup, genellikle gemilerin liman tesislerini kullanmadıkları veya gerekli tesislerin olmadığı zaman kullanılırlar.

45 DMA. UBM II. 14/226-08.

46 DMA. UBM II.14/226-10.

47 DMA. UBM II. 14/226-15.

48 DMA. UBM II.14/226-12.

Tesis edilecek fabrika için ebadı uygun iki maçunadan (vinç) biri İzmit diğeri İstanbul'da bulunuyordu.⁴⁹ Bu araç-gereçler, zarar görmemeleri için hızlı bir şekilde tersaneye gönderilmişlerdi. Mermi dökümhanesinde bulunan malzemeler de hemen İzmit'e nakledilmişlerdi. Bu malzemelerle tersanenin ihtiyaçları bir yere kadar karşılanmıştı. Bunlara ilaveten mayın fabrikasındaki araç ve gereçlerden de istifade edilmiştir.⁵⁰ Fabrikanın yanma kuvveti için Almanlara ait santralin satın alınmasına veya Kocaeli Bahriye Fabrikasından izin alınarak kablo vasıtasıyla elektrik kullanılmasına karar verilmişti.⁵¹ (Yapılan incelemelere göre Kocaeli Bahriye Fabrikasından Gölcüğe havadan cereyan için tahminen otuz bin lira masraf meydana gelebilirdi) Demirhane, dökümhane gibi bölümlere demir çatılar yapılarak, etrafları ahşap panjurlar ile kaplanmıştı. Pencerelerin alt tabanlarına yağmurdan korumak amacıyla on santim kadar harç konulmuştu.⁵² Marmara Deniz Üssü ve Müstahkem Mevki kumandanı inşaat sırasında dikkat edilmesi gereken konuları şöyle sıralamıştı:⁵³ "Deniz üssünde bulunan tezgâhlar krokide gösterilen mahallerine yerleştirilmelidir. İstanbul fabrikalarından teçhizat getirilerek resimdeki bina hemen inşa edilecektir. Tamirat atölyesinin inşasında özellikle, İnşaatçılar tarafından hazırlanan plana uygun olarak hareket edilmelidir. Saç havuzun tamirinden sonra bütün gemiler havuza alınabilecektir. Ayrıca, ihtiyaç duyulursa diğer gemilerimizin de Gölcük'te bakımları yapılarak tamir edilebileceklerdir. Denizaltılar ve muhripler, Gölcük'te bulunan göllerin taranmasında da kullanılabilirler."⁵⁴ (16 Temmuz 1927)

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde, on dokuzuncu yüzyılda gemi teknolojisine önem verilmediği için deniz savaşlarında başarısız olunmuştu. Bunun üzerine denizleri kontrol altına almak için yeni bir donanmaya ihtiyaç olduğuna karar verilmişti. Gemi teknolojisinde Avrupa'da meydana gelen gelişmeler, takip edilerek dretnot sisteminde gemiler satın alınmaya başlanmıştı. Bu gemilerin inşaları kadar bakımlarının yapılmasına da dikkat edilmesi gerekirdi. Donanmanın eski gücünü yakalayabilmesi için yeni bir tersanenin inşasına karar verilerek incelemelere başlanmıştı. Bu incelemeler sonucunda Gölcük burnunun ileride genişletilmeye oldukça müsait ve havadan gelebilecek hücumlara karşı da muhafaza altında bulundurulabilecek bir yer olduğu düşünülmüştür. Gölcük'te tersane inşasına ilk defa Osmanlı Devleti tarafından karar verilse de devletin içinde bulunduğu vaziyet ve savaş ortamından dolayı yapılamamıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra denizden gelebilecek saldırılara karşı donanmanın güçlendirilmesine karar verilerek Osmanlı Devleti zamanında ilk adımları atılan bu projeye devam edilmiştir. Tersane inşa edilirken gelecekte genişletilebilecek ve uçak saldırılarına karşı muhafaza altında bulundurulabilecek bir tarzda olmasına dikkat edilmiştir. Bu amaçla Gölcük sahili boyunca oldukça geniş bir arazinin istimlakı yapılmıştı. Tersane inşası sırasında istimlak bedellerinin az bulunmasından dolayı değişiklikler yapılarak halkın güveninin kazanılmasına özellikle önem verilmişti. İzmit/Gölcük, İstanbul'a yakın olduğu kadar, halkının her zaman devletine bağlı ve güvenilir olmalarından dolayı hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tersane inşası için ilk düşündükleri yerdir.

49 DMA. UBM II. 14/226-14. 28 Haziran 1927.

50 DMA. UBM II. 14/226-16.

51 DMA. UBM II. 14/226-15.

52 DMA. UBM II. 14/226-17.

53 DMA. UBM II. 14/226-11.

54 DMA. UBM II. 14/226-13.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası (BEO)

4063/304684-1-1, 4063/304684-1-2, 4063/304684-3-1, 4063/304684-3-2, 41191/314283-1-1.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD)

151/12-9-1, 612-11-2-6

Meclis-i Vükela (MV)

165/82-1-1, 229/106-1-1, 229/106-1-2, 178/79-1-1

Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

Umur-ı Bahriye Müdüriyeti (UBM II)

14/226-01, 14/226-02, 14/226-03, 14/226-05, 14/226-06, 14/226-07, 14/226-08, 14/226-10, 14/226-11, 14/226-12, 14/226-13, 14/226-14, 14/226-15, 14/226-16, 14/226-17, 14/226-1814/226-19, 14/226-20, 14/226-21, 14/229, 14/229-2, 14/229-3, 14/229-4.

BN (Bahriye Nezareti)

78/1623, 78/16257.

BV (Bahriye Vekâleti)

293/6383-03, 293/6383-01, 293/6383-04, 293/6383-05, 293/6383-06, 293/6383-07. Düstur 4, *Limpos Paşa*, 21 Şevval 1329, 3 Zilhicce 1330, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1331.

Kitaplar

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu, 2.Baskı, Ankara, 2003.

Bostan, İdris, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yay., 2.Baskı, İstanbul, 2010.

Büyüktuğrul, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, Cilt: 1, Deniz Basımevi, İstanbul, 1982.

Casson, L., *Antikçağda Denizcilik ve gemiler*, Çeviri: Gürkan Erkin, Homer, 2002.

Geçili, Derya, *Temettuat Defterlerine Göre Karamürsel Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2002.

Gökçay, Namık, *İzmit Tersanesi Marmara Üssü Bahri Marmara Deniz Ana ÜS Tarihçeleri (1530-1952) Deniz Basımevi Müdürlüğü*, Kasımpaşa İstanbul.

Gökçay, Namık, *Deniz İkmal Eğitimi ve Okulları*, İstanbul, Deniz Basımevi.

Sancar, Erdinç, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984.

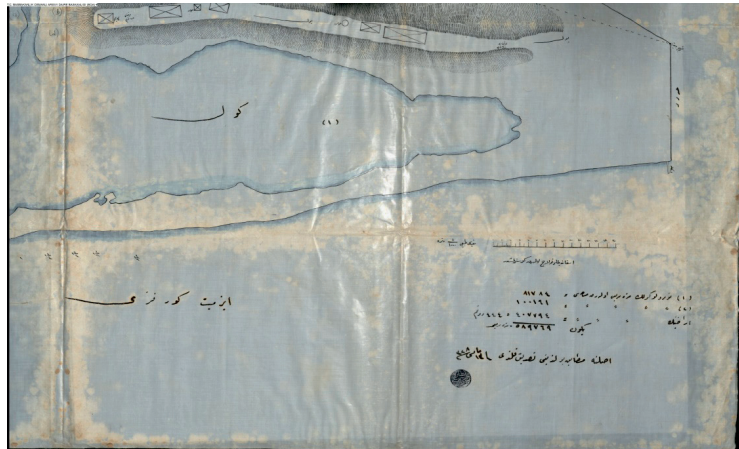
Makaleler

Akçaoğlu, V. Akçaoğlu, S., "Kuru havuzlar", 6. *Ulusal Kıyı Mühendisliği Sempozyumu*, İzmir, 2007.

"İstimlak-ı Emlak Kanununa Merbut Protokol Suretidir", *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, 2. Cilt, 30 Kasım 1908 [1324].

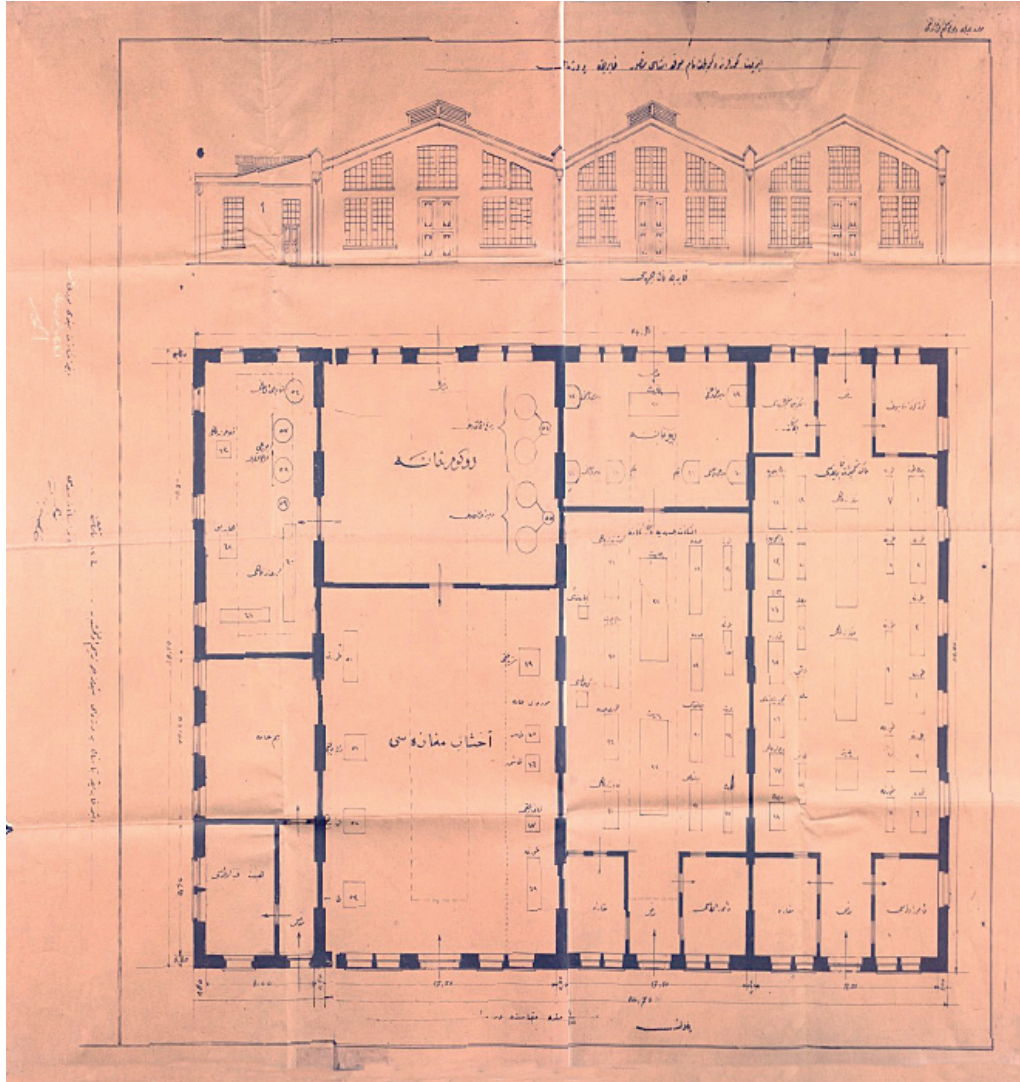
EKLER

Resim 3: Osmanlı Devleti'nde Gölcük Tersanesi İnşası için Hazırlanan Haritalar⁵⁵

55 BOA. BEO. 4063/304684-3-1, 4063-304684-3-2, 4063-304684-3-3.

Resim 4: Tersane Planı⁵⁶

56 DMA. UB. M. II, 14/226-2, 14/226-3.

İzmit'in Bağrından Kopmuş Kurmay Bir Subay: Mustafa Asım Asımgil (1879-1941)

Gülşah ESER *

Giriş

Mustafa Asım Asımgil, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'deki başarı ve katkılarıyla ön plana çıkmış bir Türk subayıdır. 1879 yılında İzmit'te doğmuş olan Asımgil, Nuri Bey'in oğlu ve Serezli Ferik Hamdi Paşa'nın damadıdır. Doğduğu yere yıllar sonra komutan olarak atanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde İzmit'in bağrından kopmuş kurmay bir subay olarak emek vermiştir. Aynı zamanda Milli Mücadele sürecinde Mustafa Kemal'in güven duyduğu subaylardan biridir. Cumhuriyet kurulmadan henüz birkaç ay önce sağlık sorunlarından dolayı emekli olmak durumunda kalmıştır. 8 Mart 1941 tarihinde ise hayata veda etmiştir.¹

Mustafa Asım Bey, 1905 yılında Dördüncü Dereceden Mecidi Nişanı, 1906 yılında Gümüş Liyakat Madalyası, Üçüncü Mecidi Nişanı ve Üçüncü Dereceden Osmanlı Nişanı ile ödüllendirilmiştir.² Askerî hayatı boyunca elde etmiş olduğu tüm başarılarına rağmen kendisi hakkında yazılmış müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı genel hatlarıyla da olsa Mustafa Asım Bey'in biyografisine yer vermektir.

Mustafa Asım Bey'in Askerî Hayatı ve Yapmış Olduğu Görevler

13 Mart 1896'da başladığı Harp Okulu'ndan 1898'de teğmen rütbesiyle (1314-Sv.1) ve ardından devam ettiği Harp Akademisi'nden ise 9 Ocak 1902 tarihinde kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 3 Mart 1904'te kurmay kıdemli yüzbaşılığa yükselmiş ve ertesi günü 4. Ordu Erkân-ı Harbiye 1. şubeye, 22 Eylül 1904 tarihinde de Trabzon İnşaat Komutanlığı emrine atanmıştır.³ Mustafa Asım Bey'in Trabzon'da görev yaptığı dönemde Trabzon Askerî Rüştiyesi'nde (ortaokul) cebir ve matematik dersleri verdiği de bilinmektedir. O dönemde bu rüştiye Trabzon'daki rüştiyeler arasında öğretmen ve öğrenci sayısı en fazla olan rüştiye olarak kayıtlara geçmiştir.⁴

Mustafa Asım Bey, 6 Temmuz 1908'de binbaşılığa⁵ terfi etmiştir. Aynı yılın 5 Ağustos'unda Genelkurmay Başkanlığı 3. Şubeye atanmıştır.⁶ Ertesi yıl ise Çifteler Harası'nın teftiş ve tetkikinden sorumlu tutulmuştur.

Çifteler Harası'ndaki Görevi

Mustafa Asım Bey'in kısa süreli görev yaptığı Çifteler Harası'nın ilk oluşumu 18. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Bu bölgede yaşayan ve halk tarafından Çifteler Ayanı seçilen Kumarcı Abdullah'a ait çiftlik bu haranın ilk nüvesi olarak kabul edilmektedir. 1815'e gelindiğinde ise Mahmudiye'de Çifteler Çiftlikat-ı Hümayunu (Saltanat Çiftliği) adında büyük bir hara kurulmuştur.⁷ Çiftlik 1830'lara kadar "kâhya" denilen yerel yöneticiler tarafından idare edilmiş ve 1834'ten itibaren buraya merkezden müdürler atanmıştır. 1910 yılına gelindiğinde ise

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gulsaheser@harran.edu.tr

1 Hülya Toker-Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, C. 2, s. 612-614.

2 Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 614.

3 Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 612.

4 M. Emin Yolalıcı, "Maarif Sınavlarına Göre, Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *OTAM*, 5 (1994), s. 454-455. Ayrıca bkz.: Ahmet Seyyar, *Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Gelişimi (1900-1950)*, Marmara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 75.

5 Görev yeri, 4. Ordu 62. Redif Alayı 1. Karahisar Taburu'dur. Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 612.

6 Ay.

7 Osman Köksal, Kumarcı Çiftliği'nin devlet adına el konularak haraya dönüştürüldüğü iddia edilse de bir süre yerel görevliler marifetiyle dolaylı olarak idare edildiğini nakletmektedir. Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), s. 339.

çiftliğin kapatılması kararı alınmıştır.⁸ Mustafa Asım da bu kapatılma sürecinde burada bulunmuştur ve 1909 yılında Çifteler Çiftliği'ndeki hararın tetkik ve teftişinden sorumlu olan komisyonun başkanıdır.⁹ 1909'da çiftliğin gidişatına yönelik alınan komisyon kararlarınının 1910 yılındaki kapanış sürecini etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte, Vilayet Umum Meclisi ve Maliye Nezareti arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden kapatılması kesinleşmemiş ve çiftlik aynı yıl "Aziziye Harası" adıyla yeniden kurulmuştur.¹⁰

Mustafa Asım Bey, 1910'da Genelkurmay Başkanlığı'ndaki 4. Şube'ye; bu görevinin ardından ise Yemen'deki Milli Kuvvetler kurmaylığına tayin edilmiş ve Yemen'in yolunu tutmuştur.

Yemen Milli Kuvvetler'deki Görevi

20. Yüzyılın hemen başlarında İmam Yahya tarafından Yemen'de günden güne büyüyen bir isyan hareketini başladığı ve bu hareketin Osmanlı Devleti'ni epey uğraştırdığı bilinmektedir. 1902 yılında Yemen'deki şehir ve karakolların çoğu isyancıların eline geçmiş; vilayet ve ordunun merkezi olan San'a kuşatılmıştır. 1905'e gelindiğinde isyan daha da büyümüş ve 20 Nisan 1905'te San'a isyancılara teslim edilmiştir. Bu olayın ardından Mihrali Bey'in kumandasındaki 40. Hamidiye Süvari Alayı, Yemen'e sevk edilmiş ve yeni kuvvetlerle bölgeye vali olarak yollanan Ahmed Feyzi Paşa, 15 Temmuz - 1 Eylül 1905 tarihleri arasında yürüttüğü harekâta San'a'ya girerek isyancıları bertaraf etmiştir.¹¹ Yine de gerek mevcut karışıklık ve gerekse Osmanlı Devleti ile kabileler arasındaki anlaşmazlıklar I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür.¹²

Mustafa Asım Bey, isyanların sürdüğü dönemde, 1910 yılı sonunda Yemen Milli Kuvvetler Kurmaylığı'na atanarak Yemen'e gitmiştir. 26 Şubat 1911'de Hadide'ye çıkarak 1. Harekât Şubesi Müdürü iken Haraz Mıntıka Komutanlığı yapmıştır. Daha sonra da aynı zamanda San'a'da mürettep 1. Tümen Kurmay Başkanlığı ve 3. Şube Müdürlüğü görevlerini birlikte yürütmüştür.¹³ Kasım 1911'de sekiz ay San'a'daki 39. Tümen komutan vekilliği görevini icra etmiş ve daha sonra bu tümenin bağlı bulunduğu 14. Kolordu'nun kurmay başkan vekilliğinin yanı sıra 1., 2. ve 4. Şube Müdürlüğü de yapmıştır. 4 Nisan 1913'te ise tedavi için İstanbul'a gelmiştir.¹⁴

I. Dünya Savaşı Sürecindeki Görevleri

I. Dünya Savaşı öncesinde Mustafa Asım Bey, tugay komutanlığı yapmıştır. 20 Ocak 1914'te 3. Kolordu 3. Süvari Tugay Komutanı ve bu görevine ek olarak ise 17 Mayıs 1914'te 3. Kolordu Divan-ı Harb-i Mahsusu Başkanlığıdır.¹⁵

I. Dünya Savaşı seferberliğinde 3 Ağustos 1914'te 2. Ordu'ya Menzil Müfettişi, Şubat 1915'te ise İzmir'e İhtiyat Tümen Komutanı olarak atanmıştır. Ancak mevcudu olmadığından dolayı bu tümen 42. Tümen adını almış¹⁶ ve kendisi 1 Eylül 1915'te bu tümene komutan olarak atanmıştır.¹⁷ 1916 yılında ise bu tümenle Çanakkale Cephesi'ne giderek Asya Grubu emrine girmiş, 15 Şubat 1916'da ise İstanbul'a gelmiştir. Mustafa Asım, Mondros Mütarekesi'nin ardından 15. Tümen Komutanlığı'na atanmıştır.¹⁸ 16 Mayıs 1916'da Genel Depo Birlikleri Müfettişliği refakatine verilmiştir. 1917-1918 ise onun Genç Dernekleri'nde etkili olduğu yıllardır. 22 Ağustos 1918'de 36. Kafkas Tümen Komutanı ve savaş bittikten sonra da Aralık 1918'de 15. Tümen Komutanıdır.¹⁹ I. Dünya Savaşı sürecinde askerî görevlerinden farklı olarak Genç Dernekleri'ndeki çalışmaları dikkati çekmektedir.

Genç Dernekleri'nde Mustafa Asım Bey

Güç Dernekleri'nin devamı olarak bilinen Osmanlı Genç Dernekleri, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın imzalamış olduğu geçici kanunla birlikte Güç, Dinç ve Gürbüzler Derneklerinin birleştirilmesiyle kurulmuştur.²⁰ Kurulan bu derneklerin dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri ise Enver Paşa tarafından da kabul gören, "üye olan gençler hiçbir şekilde siyaset ile ilgilenemezler" maddesi olmuştur. Enver Paşa, I. Dünya Savaşı yıllarında

8 Zeynep Ertuğrul, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38 (2015), s. 502-503; Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde...", s. 339-344.

9 Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 612.

10 Ertuğrul, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir...", s. 503.

11 İdris Bostan, "Yemen", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43 (2013), s. 410.

12 Durmuş Akalin-Kamuran Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017-Bahar), s. 33.

13 Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 613.

14 A.y.

15 A.y.

16 A.y.

17 <http://www.canakkalesahitligikulturturlari.com/komutanlar/grup.asp>, erişim tarihi: 18 Şubat 2018, <http://www.canakkalesahitligikulturturlari.com/komutanlar/tumen.asp>, erişim tarihi: 18 Şubat 2018.

18 Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi ve İz Birakanları*, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, C. 2., s. 666.

19 Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 613.

20 Cemile Şahin, "Çanakkale Savaşları'nın Eğitim ve Öğretim Üzerindeki Etkisi: Karesi İdadisi ve Sultanisi Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, S. 26 (2012), s. 18.

Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Almanya'nın gençleri üzerinde araştırma yapmış ve daha sonra von der Goltz'un da tavsiyesi neticesinde bu derneklerin başına von Hoff getirilmiştir. Derneklerin önemli ikinci ismi ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında gençler üzerinde önemli faaliyetlere imza atmış olan Selim Sırrı Bey (Tarcan) olmuştur.²¹

I. Dünya Savaşı öncesi dönemde İzciler Ocağı ve Osmanlı Güç Dernekleri gibi derneklerin gençlere yönelik yürütmüş olduğu faaliyetleri resmi olarak 17 Nisan 1916 tarihinde kurulmuş olan Osmanlı Genç Dernekleri devam ettirmiştir.²² Derneğin temel amacının ise askerlik çağına gelmemiş olan vatansever evlatların bedenen ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilip ve askeri eğitim alarak milis güç haline getirilmesi olduğu söylenebilir. Vatani ve milleti için faydalı birer birey haline gelen gençler burada askere gitmeden önce askerlik disiplini ve nizamı hakkında bilgi edinerek vatani görevlerine hazırlıklı olarak gidecektir.²³

Bu amaçlar doğrultusunda yurt genelinde hizmet vermek amacıyla 1916-1917 yıllarında 23 farklı vilayet ve 21 farklı sancakta olmak üzere toplam 706 Osmanlı Genç Dernekleri şubesi açılmıştır.²⁴ Dernek kurucusu ve başkanı Alman subayı von Hoff yaptığı açıklamalarda derneklerin hem şehir merkezlerinde hem de şehir merkezinden uzak yerlerde, kırsal alanlarda yaşayan gençlere hizmet vereceğini belirtmiştir. Ayrıca şehir merkezinden uzak yerlerde okula gitme imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı Genç Dernekleri'nin buraları eğitimde öncelikli tutacağını ifade etmiştir.²⁵ Hazırlanan talimat neticesinde yurdun her tarafında teşkilatlanmasını sağladıktan sonra 12 ile 17 yaş arasında olan tüm Osmanlı vatandaşlarının asker olana kadar bu derneğe kayıt yaptırarak eğitim alması planlanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dernek üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi von Hoff ile Cemiyet arasında ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu durum neticesinde von Hoff görevden ayrılmış ve yerine müfettişliğe vekâleten İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Kurmay Yarbay Mustafa Asım getirilmiştir.²⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta mağlup olmasının ardından dernekler büyük ölçüde etkisini yitirmiştir. İşlevselliğini kaybeden bu derneklerin kapatılması düşünülmeye rağmen ülke genelinde oluşan kaos ve karmaşa nedeniyle dernekler kapatılamamıştır.²⁷

Bu süreç içerisinde Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiği'nin ilk iş olarak derneklerin örgütlenişi ve faaliyetlerini açıklayan kitapçıklar yayınladığı ve ardından Osmanlı Genç Dernekleri²⁸ adlı mecmuayı çıkardığı bilinmektedir. Bu mecmuadaki yazıların büyük çoğunluğu Selim Sırrı (Tarcan) ve von Hoff tarafından yazılmakla birlikte mecmuada Mustafa Asım Bey'in de yazılarına zaman zaman rastlanmaktadır.²⁹

Mustafa Asım derginin ilk yılında yazmaya başlamış³⁰ ve *İntizam*³¹, *Genç Derneklerinde Terbiye-i Ahlakkiye: Doğruluk, Olduğun Gibi Görünmek*³², *Genç Derneklerinde Şefkat ve Muavenet: Himaye-i Etfal*³³, *Genç Derneklerinde Şefkat ve Muavenet: Himaye-i Etfal*³⁴ başlıklı yazıları kaleme almıştır. *Tazimat*³⁵ başlıklı yazı ise onun dergideki son yazısıdır. *Tazimat*'ın dışındaki diğer yazılarında derneğin amaç ve faaliyetleri kapsamındaki konulara değinmiştir. *Tazimat* başlıklı yazısında ise Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl ve eşi İmparatoriçe Zita'nın İstanbul'a gerçekleştirmiş olduğu resmi ziyareti konu almıştır. Yazıda iki devletin müttefik olduğu bahsinden hareketle birlik ve beraberlik mesajları verilmiştir.

21 H. Aliyar Demirci, "Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58/2, (2003), s. 62 - 63.

22 Murat Bardakçı, *Enver*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 76.

23 Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11 (2000), s. 440, 441.; Müzeyyen Ezel Ünal, "Erken Cumhuriyet Döneminde Gençliğin Militarizasyonu: Askerliğe Hazırlık Dersleri", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3/1 (2015), s. 86.

24 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençliği Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul İletişim Yayınları, 1985, s. 532.

25 Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekün Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8 (2009), s. 63-64.

26 Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı...", s. 466; Sanem Yamak, *II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 271, 380.

27 Mustafa Balcıoğlu, "Osmanlı Genç Derneklerinden İnkılap Gençleri Derneklerine", *Türk Kültürü*, XXX/346 (1992), s. 140-142. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte seferberliği kaldırılmış ve askerlik süresinin on sekiz aya indirilmesi gençlerin ülkelerini savunmak için askerliğe her an bedenen ve ruhen hazır olmaları bağlamında Genç Dernekleri tekrar gündeme gelmiştir. Derneklerin işleyişi ve şartlarını içeren bir kanun tasarısı hazırlanmışsa da üzerinde fazla durulmamıştır. 20 Eylül 1925 tarihinde dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Başbakanlığa hitaben Genç Derneklerin askeri eğitim vermeleri amacıyla tekrar işlevsel hale getirilmeleri tavsiyesinde bulunmuşsa da gerek ülkeyi idare eden yeni kadronun gelişmenin savaşta çok bilimle gerçekleştireceğine inanması gerekse Selim Sırrı Bey'in askerlik yaşı gelmemiş olan gençlerin askeri eğitim almak yerine bilim ve ilimle uğraşmalarını öne sürmesi üzerine derneklerin canlandırılması gerçekleşmemiştir. Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gençliğin Savaşa Hazırlanması İle İlgili İki Belge İki Görüş", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 20 (1997), s. 466-473.

28 Bu mecmuanın ilk sayısı 1 Eylül 1333 (1917) tarihinde yayınlanmış ve yayınlanma nedeni de bu ilk sayıda açıklanmıştır. Mecmuada Genç Dernekleri'nde terbiyeye ilişkin meseleler ele alınacağı belirtilmiştir. Terbiyevi oyunlar, Genç Dernekleri'ne ait meseleler, arazi tatbikatları, idmanlar, sağlık kuralları, Avrupa'da halkın terbiyesi için neler yapıldığı diğer konular arasındadır. Yamak, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s. 280.

29 Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi, VII (1979), s. 6.

30 Sanem Yamak, *II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 283.

31 *Osmanlı Genç Dernekleri*, 1 Teşrin-i Evvel 1333, s. 3-4 (1 Ekim 1917).

32 *Osmanlı Genç Dernekleri*, 1 Teşrin-i Sani 1333, s. 4-6 (1 Kasım 1917).

33 *Osmanlı Genç Dernekleri*, 1 Kanun-u Evvel 1333, s. 3-7 (1 Aralık 1917).

34 *Osmanlı Genç Dernekleri*, 1 Mart 1334, s. 2-4 (1 Mart 1918).

35 *Osmanlı Genç Dernekleri*, 1 Haziran 1334, s. 1-2 (1 Haziran 1918).

Bir başka husus olarak da, Mustafa Asım'ın kaleme aldığı yazıların yanı sıra Genç Dernekleri için bir bütçe hazırladığı da bilinmektedir.³⁶

Milli Mücadele'de Mustafa Asım Bey

11 Eylül 1919'dan itibaren İstanbul Hükümeti tarafından İzmit'te bulunan ve aynı zamanda Bolu yöresinin de asayişinden sorumlu olan 1. Tümen'in komutanlığına atanmıştır.³⁷ Mustafa Asım Bey'in denetim sahası İzmit'ten Bolu livasına kadar uzanmaktadır ve bu tümen daha çok Akyazı, Sapanca, Hendek ve Düzce dolaylarında inzibat amaçlı olarak görev yapmıştır.³⁸

O dönemde Mustafa Asım'ın Milli Mücadele'ye katılıp katılmama konusunda tereddütle kaldığı dikkati çekmektedir. Mustafa Kemal tarafından kaleme alınan 2 Ekim 1919 tarihli vesika bu durumu ispatlar niteliktedir:

*"Beyefendi: Vatanımızın temini selâmeti için milletçe ve orduca başlanmış olduğu malûmunuz olan harekâtı necibeye tamamen taraftar bulunacağınıza şüphe etmediğim için zatı âlinize orada yapılması elzem olan bazı hususâtı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi kararıyla tebliğ ve neticesi hakkında itayi malûmat buyurulmasını rica etmiştim. Bu bapta henüz bir cevabınızı almadım. Bundan başka bazı menabiden ita olunan malûmatta ihtimal İstanbul'a kurbiyet dolayısıyla olacak asarı tereddüt gösterildiği bildirilmiştir. Kabinenin sukut edeceği ve belki de sukut etmiş olması muhakkaktır. Binaenaleyh milletin azmü iradesi her türlü tereddüdün fevkinde haizi salâbettir. Avrupa devletleri bile bu iradei âliye karşısında hürmetkâr vaziyetini almıştır. Şimdi zatı âlinizin kat'ı mütalea ve kararınıza muntazırız Efendim."*³⁹

Mustafa Asım, Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'nın İstanbul'a bağlı kalması konusundaki uyarılarına rağmen kısa bir tereddüt döneminden sonra Heyet-i Temsiliye'ye tâbi olmayı tercih etmiştir.⁴⁰ Bundan sonraki çalışma ve çabaları Milli Mücadele için olmuştur.

12 Ekim 1919'da Göynük Kaymakam Vekili Burhâneddin Bey tarafından Sivas'taki Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekilmiş ve çekilen bu telgrafta millî teşkilata hizmet etmek üzere İstanbul'dan Göynük'e bir mülâzımın geldiği belirtilerek bu konuda Heyet-i Temsiliye'nin talimatının beklendiği ifade edilmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin cevabı ise İzmit'teki 1. Tümen Kumandanlığı'na müracaât edilmesi yönünde olmuştur. Evcin'e göre, bu durum gerek Mustafa Asım'ın yetkileri gerekse Mustafa Kemal'in ona güveninin değerlendirilmesi açısından önemlidir.⁴¹

13 Ekim 1919'da⁴² Ali Fuat Paşa, Bekir Sâmî Bey ve Yarbay Mustafa Asım gibi önemli isimlerin katılımıyla Bilecik'te bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonucunda Bolu ve İzmit livalarındaki askeri teşkilatlanmasının yönetimi Yarbay Mustafa Asım'a verilmiştir.⁴³

Heyet-i Temsiliye'nin 25 Ekim 1919 tarihli toplantısında Adapazarı ve yöresinde muhaliflerin meydana getirmeye çalıştıkları karışıklığın bilhassa bu bölgenin İstanbul'a yakınlığı açısından son derece önemli olduğu vurgulanmıştır. Bir yandan Mustafa Kemal, diğer yandan ise Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa (İstanbul'a bağlı kalması hususunda) bu süreçte Mustafa Asım Bey ile sürekli irtibat halindedir. Mustafa Asım Bey ise bilindiği üzere Mustafa Kemal'e tabidir.⁴⁴

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in Mustafa Asım ile sürekli irtibat halinde olduğu bilinmektedir. 1920 yılındaki Milli Mücadele karşıtı ayaklanmalar esnasında özellikle de Nisan 1920'de millî hareketi sekteye uğratmaya çalışan ve meşgul eden Düzce, Hendek ve Gerede gibi Bolu mıntıkasına dâhil bulunan bölgelerden başlayarak Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya kadar hissettiren ayaklanma hareketi bu bağlamda dikkat çekicidir.⁴⁵ İlk belirtiler Adapazarı çevresinde başlamış ve Akyazı nahiyesinde Çerkez ileri gelenlerinden Talustan Bey, Sapanca'dan Beslân adında bir tahsildar ve ordudan ihraç Manyaslı Çerkez Bekir bir araya gelerek işbirliği yapmaya karar vermişlerdir. Bu süreçte Çerkez Bekir'in elindeki silahlı asi sayısı 600'e kadar çıkmış ve tehlike arz etmeye başlamıştır. Bu asayişsizlik karşısında alınan tedbirlerden biri de İzmit'teki 1. Tümen Komutanı Mustafa Asım Bey'in Düzce taraflarına bir miktar asker göndermesidir. Bu durum üzerine kendisi Adapazarı'na hemen tedbir amaçlı olarak bir miktar asker göndermiştir.⁴⁶

³⁶ Yamak, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, s. 317.

³⁷ *İleri* gazetesine göre Yarbay Mustafa Asım'ın atanma tarihi 14 Eylül 1919'dur. Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan...*, C. 1., s. 308n. Enver Konukçu ise Mustafa Asım'ın 24 Eylül 1919'da göreve başladığını nakletmektedir. Enver Konukçu, "Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri (Eylül 1919-Nisan 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5/13 (1988), s. 228n.

³⁸ Konukçu, "Heyet-i Temsiliye İzmit...", s. 228.

³⁹ Bkz.: Kemal Atatürk, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, 3. Cilt (Vesikalar), Vesika: 123.

⁴⁰ Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan...*, C. 2., s. 666.

⁴¹ Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan...*, C. 1., s. 310.

⁴² Enver Konukçu, Bilecik'teki toplantının 14 Ekim 1919'da yapıldığını nakletmektedir. Konukçu, "Heyet-i Temsiliye İzmit...", s. 228.

⁴³ Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan...*, C. 1., s. 307-308.

⁴⁴ Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan...*, C. 1., s. 306-307. Bu arada Mustafa Asım, 12 Kasım 1919'da Personel Dairesi emrine verilmiştir. Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 613.

⁴⁵ Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan...*, C. 1., s. 188.

⁴⁶ Evcin, *Birinci Dünya Savaşı'ndan...*, C. 1., s. 188-189.

Milli Mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin de önemi aşikârdır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Bolu livasında görevlendirilen üst rütbeli komutanlar arasında Garbî Anadolu Umûm Kuvâ-yı Milliyye ve 20. Tümen Komutanı Tümgeneral Ali Fuat (Cebesoy), 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Nedim (Hendek) ve Rüştü (Kobaş) Beylerin yanı sıra 1. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Asım (Asımgil) de vardır ve bu komutanlar bölgedeki Müdafaa-i Hukuk teşkilatlanmasını desteklemişlerdir.⁴⁷

Mustafa Asım, 4 Mayıs 1920'de 25. Kolordu 1. Subay Divanıharp Başkanı, 2 Haziran 1920'de geçici olarak oluşturulan Esirleri Teftiş Heyeti'nde Kurmay Başkanı olarak ve 9 Haziran 1920'de ise görevi uhdesinde kalmak üzere Askeri Sulh Komisyonu'nda çalışmıştır. 9 Şubat 1921'de Harp Sorumluları Tahkik Heyeti üyesi olarak atanmıştır.⁴⁸ 1923 yılında ise emekli olmuştur.

Mustafa Asım Bey'in Ölümü

Mustafa Asım Bey, 8 Mart 1941 tarihinde hayata veda etmiştir. 9 Mart 1941 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde aşağıdaki satırlarla duyurulan ölüm haberinin Mustafa Asım Bey'e ait olması ve soyadı yanlışlığı yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

"Eski fırka kumandanlarından ve avukat İclâl Asımla Topçu okulu talebesinden Cüneyid Hepgülün babası emekli kurmay albay Mustafa Asım Hepgül dün Allahın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi bugün öğleden sonra saat üçte Kadıköy Şekercibakkal sokağı 44 numaralı evinden kaldırılarak Osmanağa camiinde namaz kılindikten sonra Karacaahmed mezarlığında ebedî istirahatete tevdi kılınacaktır."⁴⁹

Sonuç

Askerî hayatında, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi dönemlere bizzat tanıklık eden Mustafa Asım Bey aynı zamanda bu dönemlerdeki başarılarıyla ön plana çıkmıştır ve yüzbaşılığından itibaren çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirilmiştir. I. Dünya Savaşı sürecinde tümen komutanlığı yapmış ve kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Bu dönemde Genç Dernekleri'nde görev almış ve sosyal sorumluluk bilinciyle çeşitli yazılar kaleme alarak özellikle de Genç Dernekleri'nin faaliyetleri konusunda halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Mustafa Asım Bey, Milli Mücadele döneminde bu mücadeleye tabi olup olmamak hususunda kısa bir süre tereddüt ettikten sonra milli harekete dahil olma yönünde tercihini kullanmış ve Mustafa Kemal'in güvendiği subaylardan biri olarak hizmet etmiştir. Milli Mücadele'nin askerî safhasında çeşitli yer ve kademelerde ve birbirinden farklı görev tanımlarıyla sahaya çıkmıştır. Cumhuriyet kurulmadan henüz birkaç ay önce sağlık sorunları nedeniyle emekliye ayrılmak durumunda kalmış ve on sekiz yıllık emeklilik hayatının ardından 8 Mart 1941 tarihinde hayata veda etmiştir. İzmit'te doğan bir başka deyişle İzmit'in bağrından kopmuş kurmay bir subay olan Mustafa Asım Bey'in yıllar sonra doğduğu yer olan İzmit'te komutanlık yapmış olması ise onu adeta İzmit ile özdeşleştirmiştir.

47 Erol Evcin, Bolu Livasında Kurulan Müdafaa-ı Hukûk Cemiyetleri ve Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 49 (Bahar 2012), s. 80.

48 Toker-Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na...*, s. 613-614.

49 *Cumhuriyet*, 9 Mart 1941, s. 4.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, C. 3 (Vesikalar).

Bardakçı, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Toker, Hülya- Aslan, Nurcan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, C. 2-3.

Makaleler

Akalın, Durmuş - Şimşek, Kamuran, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, (2017-Bahar), s. 5-42.

Balcıoğlu, Mustafa, "Osmanlı Genç Derneklerinden İnkılap Gençleri Derneklerine", *Türk Kültürü*, XXX/346 (1992), s. 98-102.

Beşikçi, Mehmet, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 8 (2009), s. 49-92.

Demirci, H. Aliyar, "Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58/2 (2003), s. 55-77.

Ertuğrul, Zeynep, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38 (2015), s. 501-511.

Konukçu, Enver, "Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri (Eylül 1919-Nisan 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5/13 (1988), s. 223-235.

Köksal, Osman, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), s. 333-363.

Sarısamam, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, (2000), s. 339-501.

Şahin, Cemile, "Çanakkale Savaşları'nın Eğitim ve Öğretim Üzerindeki Etkisi: Karesi İdadisi ve Sultanisi Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, S. 26, (2012), s. 7-20.

Toprak, Zafer "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü Beşeri Bilimler Dergisi* VII (1979), s. 95-93

Ünal, Müzeyyen Ezel, "Erken Cumhuriyet Döneminde Gençliğin Militarizasyonu: Askerliğe Hazırlık Dersleri", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3/1 (2015), s. 81-102.

Yolalıcı, M. Emin, "Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *OTAM*, 5 (1994), s. 435-473.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, 9 Mart 1941.

Osmanlı Genç Dernekleri, 1 Teşrin-i Evvel 1333, s. 3-4 (1 Ekim 1917).

Osmanlı Genç Dernekleri, 1 Teşrin-i Sani 1333, s. 4-6 (1 Kasım 1917).

Osmanlı Genç Dernekleri, 1 Kanun-u Evvel 1333, s. 3-7 (1 Aralık 1917).

Osmanlı Genç Dernekleri, 1 Mart 1334, s. 2-4 (1 Mart 1918).

Osmanlı Genç Dernekleri, 1 Haziran 1334, s. 1-2 (1 Haziran 1918).

Tezler

Evcin, Erol, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi ve İz Birakanları*, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, C. 2., s. 666.

Seyyar, Ahmet, *Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Gelişimi (1900-1950)*, Marmara Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Yamak, Sanem, *II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Ansiklopedi Maddeleri

Bostan, İdris, "Yemen", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43 (2013), s. 408-412.

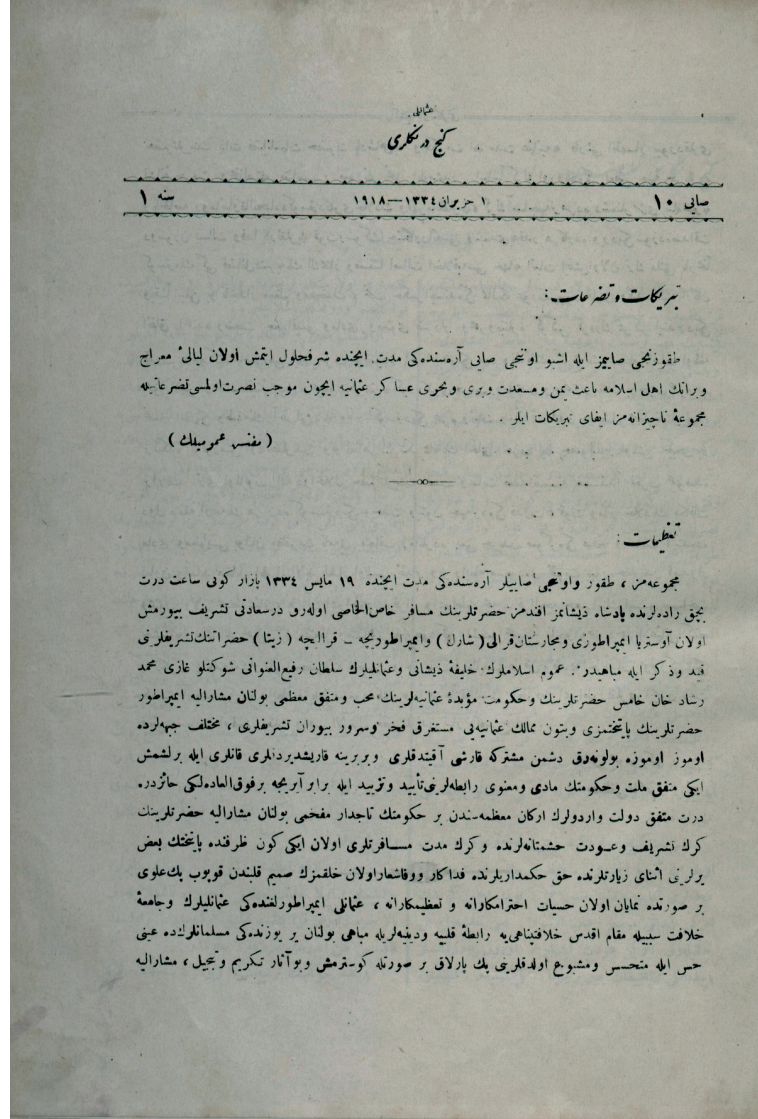
Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençliği Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul İletişim Yayınları, 1985, s. 531-536.

İnternet Kaynakları

<http://www.canakkalesehitligikulturturlari.com/komutanlar/grup.asp>, erişim tarihi: 18 Şubat 2018.

<http://www.canakkalesehitligikulturturlari.com/komutanlar/tumen.asp>, erişim tarihi: 18 Şubat 2018.

Mustafa Asım'ın Osmanlı Genç Dernekleri'nde kaleme almış olduğu "Tanzimat" başlıklı yazı

Osmanlı Genç Dernekleri, 1 Haziran 1334, s. 1-2 (1 Haziran 1918).

Kocaeli Milletvekili İbrahim Süreyya Yiğit'in TBMM İçerisindeki Faaliyetleri(1923-1950)

Sabit DOKUYAN *

Giriş

1920-1950 yılları arasında Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak görev almış olan İbrahim Süreyya Yiğit'in, 1923 öncesi hayatına genel hatlarıyla bakmak uygun olacaktır. 1880 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Servet ve Emine Cananyar'ın çocuğudur.1900 yılında Mülkiye Mektebi idadi kısmından mezun olmuştur. Devlet hizmetinde ilk olarak Mâlîye Nezâreti Mektubi Mühimme Kalemi Kâtipliği göreviyle vazife almıştır. Memuriyetinin ilk yıllarında, gizli olarak faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde faaliyet gösterdiğinden dolayı 1902 yılında tutuklanmıştır. Bu suça bağlı olarak Sinop'ta üç yıl kalebentlik cezası çekmiştir. İkinci Meşrutiyet ilan edilince aldığı bu ceza siyasi mağdurlar komisyonu tarafından memurluğuna eklenmiştir. Ardından 1909 yılında Orhaneli kazası kaymakamı olarak atanmıştır. Cumayı Bala kaymakamlığı sırasında Mustafa Kemal ile tanışmıştır. Aynı süreçte Yenice ve Vardar kaymakamlıklarını da yürütmüştür¹. Mustafa Kemal ile tanıştıkları zaman her ikisi de hayat hikâyelerini birbirlerine anlatmışlardır. Mustafa Kemal bu sıralarda Kolağası rütbesindedir (Kıdemli Yüzbaşı) ve Selanik'te Üçüncü Ordu'ya bağlı görev yapmaktadır².

Kaymakamlık görevi devam ederken çıkan Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılmıştır. Buraya geldiğinde Yüzbaşı Ali Çetinkaya tarafından casus olarak tutuklanmış ve Binbaşı Mustafa Kemal'in huzuruna çıkarılmıştır. Elleri kelepçeli ve ayaklarında pranga mevcut olduğu halde Mustafa Kemal'in yanına getirilmiştir. Mustafa Kemal onu sevinçle karşılayarak serbest bırakmıştır³. Derne'de görev yapmış olan Divan-ı Harp'te adli müşavir görevinde bulunmuştur ve Mustafa Kemal ile ikinci kez bir araya gelme şansını yakalamıştır. Süreyya Yiğit, Trablusgarp macerasını şu cümlelerle anlatmaktadır: "Yenice Kaymakamlığında bulunduğum sırada ansızın Trablusgarp Harbi patlak verdi. Yardımsız ve öksüz kalan bir vatan parçasına karşı vatanî vazife ve hizmet yapmak emel ve heyecanını yenedim. İstifa ederek İskenderiye'ye ve oradan da çöl yoluyla Derne'ye gittim. Mustafa Kemal Bey (Atatürk) Derne, Enver Bey (sonradan paşa) ise Umum Bingazi Kumandanı idi. Onlara iltihak ettim; gönüllü nefer olarak vazife aldım. Muhaberelelere iştirak ettim. Aynı zamanda Umumî Karargâh'da kurulan Harb Dîvânı Hukuk Müşavirliği görevini de yaptım. Bir seneye yakın Derne'de kaldım. İstanbul'da dâhili ve siyasi durumun fenalaştığı, Balkan Harbi'nin patlamasıyla Anavatan'ın tehlikede olduğu haberi beni rahatsız etti. Aynı yoldan İstanbul'a döndüm. Bingazi ve Derne Kumandanlarının (yani Atatürk ve Enver Paşa'nın) benim için pek kıymetli olan takdirnamelerini hâlâ muhafaza etmekteyim...."⁴

1914 yılında Çatalca, 1915 yılında Gelibolu ve Kırklareli, 1916 yılında Balıkesir ve 1917 yılında İzmit Mutasarrıflığı yapmıştır. Mutasarrıflık görevini sürdürürken Birinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Mondros'un imzalanması sonrasında İstanbul'a giden Mustafa Kemal İzmit'e uğrayarak İbrahim Süreyya Bey'le görüşmüştür. O'ndan vereceği mücadele için destek istemiştir. Süreyya Bey'de bu amaçla İzmit ve civarında güvenli bir bölge oluşturmak için çaba sarf etmiştir ve halkı direnişe hazırlamıştır. İktidara gelen Damat Ferit tarafından Mart 1919'da görevden alınmıştır ve İstanbul'a gelmiştir⁵.

1911-1917 yılları arasında aldığı görevler esnasında yapmış olduğu hizmetler karşılığında çeşitli madalya ve nişanlar haketmiştir. Trablusgarp Savaşı'ndaki başarılarından dolayı 1913 yılında 4. rütbeden 'Mecidi', Gelibolu

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sabidokuyan@gmail.com.

1 TBMM Albümü, Cilt 1(1920-1950), Gökçe Ofset, Ankara 2010, s. 485. Ayrıca bakınız; Cengiz Atlı, "Cumhuriyetin İlk Döneminde(1923-1931)Kocaeli Milletvekili Seçimleri ve Seçilen Milletvekillerinin Faaliyetleri", *Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2017, s. 1251, Vicdan Öztürk, "İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)'in Hayatı ve Parlamenter Faaliyetleri", *Turkish Studies*, Volume 8/5 Spring 2013, Ankara, s. 633, Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III. Cilt(1860-1908), Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 831.

2 Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 9-23

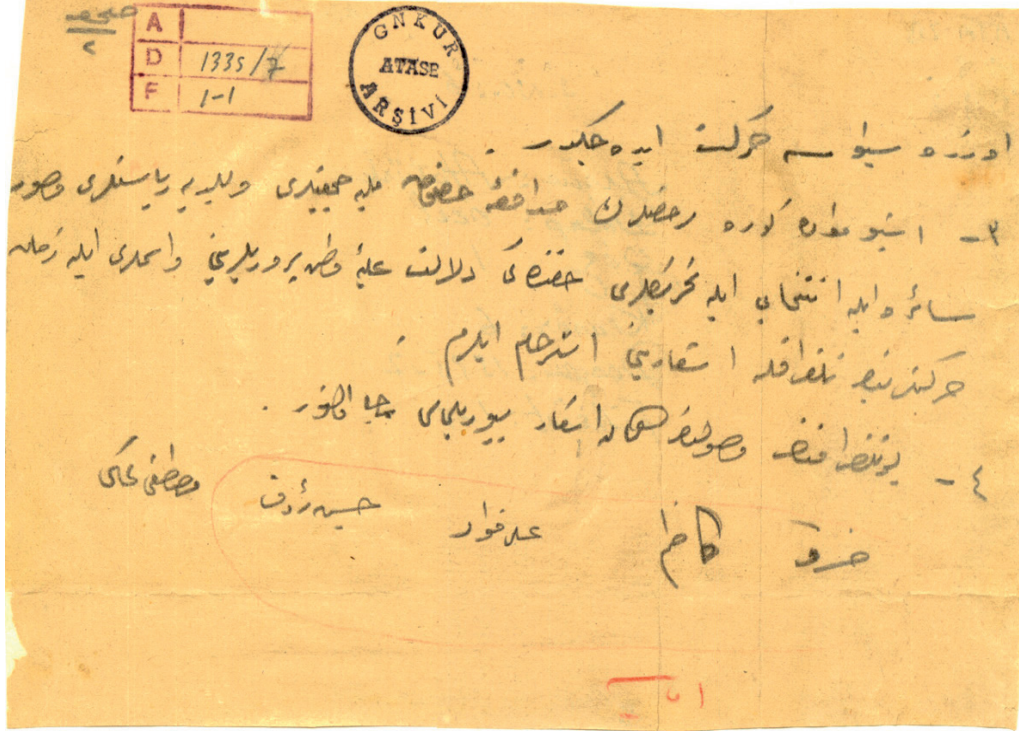
3 Yiğit, *age*, s. 46-48.

4 Çankaya, *age*, s. 831.

5 Öztürk, *agm*, s. 634.

Mutasarrıflığı sırasında cephe gerisindeki hizmetlerinden dolayı 1915 yılında 'Beyaz Şeritli Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası', yine aynı yıl içerisinde 1. ordu tarafından 'Yeni Harp Madalyası', 1917 yılında 'Gümüş İftihar Madalyası', aynı yıl 3. Rütbeden 'Osmani' ve 2. rütbeden 'Mecidi' nişanları ile ödüllendirilmiştir⁶.

24 Mayıs 1919 tarihinde Rauf Orbay ve birkaç arkadaşıyla birlikte İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçmiştir. Önce Bandırma'ya oradan Balıkesir istikametine yönelmişlerdir. Buradan Manisa'ya geçmişlerdir. Tüm gezi boyunca milli mücadeleyi anlatmışlardır. Ankara'ya ulaşarak Ali Fuat Paşa ile buluşmuşlardır. Mustafa Kemal'e katılmak için Amasya'ya yönelmişlerdir ve 19 Haziran 1919 günü buraya ulaşmışlardır. Süreyya Yiğit Bey Amasya Genelgesi'nin hazırlanış aşamalarına katılmış ve tamim 22 Haziran 1919'da yayınlanmıştır⁷. Bazı kaynaklarda Süreyya Bey'in de Amasya Genelgesi'nin altında imzası olduğu belirtilmektedir, fakat aşağıda da görüldüğü üzere genelge altında Süreyya Beyin imzası bulunmamaktadır.

8

Sonraki günlerde Mustafa Kemal ile birlikte Erzurum'a doğru yola çıkan kafiye katılmıştır. Kafile Sivas'a uğradıktan sonra Erzurum'a yönelmiştir. Temmuz ayının ilk günlerinde Erzurum'a ulaşmışlardır⁸. Mustafa Kemal Erzurum'da iken, Süreyya Yiğit ve Mazhar Müfit Bey'in olduğu bir ortamda mücadele kazanıldıktan sonra yapmayı planladığı şeyleri açıklamış ve bunların şimdilik bir sır olarak kalmasını istemiştir. 7 Temmuz 1919 tarihli bu buluşmada Mustafa Kemal yönetim şeklinin cumhuriyet olacağını, padişah ve hanedan hakkında zamanı geldiğinde gerekenin yapılacağını, kılık kıyafet devriminin hazırlanacağını, fesin kaldırılarak şapkanın getirileceğini, Latin Alfabesi'ne geçileceğini kaydettirmiştir¹⁰.

23 Temmuz'da başlayan Erzurum Kongresi'nde Amasya delegesi olarak İbrahim Süreyya Bey seçilmiştir. Böylece kongreye katılan 57 üyeden birisi olmuştur¹¹. Kongre devam ederken Mustafa Kemal yapmış olduğu özel bir toplantıda, kendisinin Temsil Heyeti'nde olup olmaması konusunda katılımcıların fikirlerini sormuştur. Albay Kazım Dirik, İbrahim Tali, Hüseyin Gerede gibi isimler Mustafa Kemal'in Temsil Heyeti'ne girmesi konusunda tereddütlerini bildirirken, İbrahim Süreyya Bey açık bir dille Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın heyette olmasını istemiştir¹².

29 Ağustos 1919 günü Erzurum'dan ayrılarak Sivas'a yol alan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının arasında İbrahim Süreyya Bey de vardır. Sivas'ta 4 Eylül günü toplanan kongreye Saruhan delegesi olarak katılmıştır. Buranın yanı sıra Karesi ve Alaşehir temsilciliği vazifesini de üstlenmiştir. Kongre sonrasında İstanbul'da meclisin açılacağını belirlenmesi ile birlikte Ankara'ya hareket eden kafiye içerisinde yine İbrahim Süreyya Beyi

6 Çankaya, *age*, s. 832.

7 Yiğit, *age*, s. 97-101,108.

8 TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, *Milli Egemenlik Belgeleri*, Ankara 2015, s. 10.

9 Yiğit, *age*, s. 115.

10 Yiğit, *age*, s. 129-130. Ayrıca bakınız: Öztürk, *agm*, s. 636.

11 Yiğit, *age*, s. 131, Ayrıca bakınız: *TBMM Albümü*, s. 485.

12 Yiğit, *age*, s. 135-137.

görmekteyiz¹³. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kongre sonrası süreçte istifa etmesi ve meclisin açılması için seçimlerin başlamasıyla İbrahim Süreyya Bey İzmit'ten aday gösterilmiştir. Fakat buradan seçilememiştir. Seçimler sonucunda iki yerden seçilenlerin bir yeri tercih etmeleri sonrasında boşalan Saruhan Mebusluğu'na seçilmiştir. 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılarak Mustafa Kemal'in istekleri çerçevesinde hareket etmiştir. Mecliste oluşturulan Felah-ı Vatan Grubu'nun yönetiminde yer almıştır¹⁴. 16 Mart 1920 günü İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başlamıştır. Mustafa Kemal de mebusların Ankara'ya gelmeleri ve orada açılacak meclise katılmalarını istemiştir. İbrahim Süreyya Bey yanına İsmet İnönü ve Meclisi Mebusan Başkanı Celaleddin Arifi de alarak yola çıkmıştır. Adapazarı-Hendek-Düzce-Bolu istikameti takip edilerek Ankara'ya ulaşılmıştır¹⁵.

Meclisin açıldığı 23 Nisan 1920 günü orada bulunan İbrahim Süreyya Bey o günü teferruatıyla anlatmıştır. Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma Namazı sonrasında kalabalık meclis önüne gelmiş, İbrahim Süreyya da Mustafa Kemal'e çok yakın bir konumda bu süreçte kendisine yer bulmuştur¹⁶. Aşağıdaki resimde görüldüğü üzere İbrahim Süreyya Bey meclis açılış günü Mustafa Kemal ile aynı kare içerisinde yer almıştır. Resimde Mustafa Kemal'in sol tarafında baştaki karakter İbrahim Süreyya Bey'dir.

17

Saruhan Mebusu Süreyya Bey Birinci TBMM içerisinde Mustafa Kemal'in istediği tarz-ı hareket içerisinde vazifesini devam ettirmiştir. Sovyetlerin komünist yapısını Türkiye'de hayata geçirmek için yapılan Gizli Türkiye Komünist Partisi'nin varlığına karşı Ekim 1920'de resmi olarak kurulan ve Mustafa Kemal'in yönlendirdiği Türkiye Komünist Partisi'ne İbrahim Süreyya da dahil olmuştur. Bu parti aynı zamanda Sovyet desteği kazanılması amacı da taşımaktadır. Parti içerisinde Yunus Nadi, Kılıç Ali, Tevfik Rüştü Aras, Mahmut Esat Bozkurt, Refik Koraltan gibi önemli şahsiyetler de bulunmaktaydı. Bu parti uzun ömürlü olmadı fakat Ruslara, içişlerimize karışmaması yönünde bir uyarı anlamı taşıdı. Çerkez Ethem olayı sonrası meclisteki komünist oluşumlar tasfiye edilmiştir. Sonraki süreçte İbrahim Süreyya, Mustafa Kemal önderliğinde oluşan Birinci Grup içerisinde yer almaya başlamıştır¹⁸.

Meclis içinde siyasal çekişmeler devam ederken bir yandan da Milli Mücadele sürmektedir. Milli Mücadele'nin kilit savaşlarından birisi olan Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Mustafa Kemal'e mareşallik ve gazilik unvanlarının verilmesi konusu mecliste tartışmalara neden olmuştur ve hatta 15 Eylül 1921 günlü gizli oturumda mareşallik rütbesinin verilmesi reddedilmiştir. Tartışmalar devam edince İbrahim Süreyya Bey bir teklif hazırlayarak meclis başkanlığına sunmuştur. Bu teklifte; Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş olduğu mücadelenin sonrasında milletin şükran göstergesi olarak gazilik ve hakettiği rütbenin verilmesi yer alıyordu. Teklifi Saruhan vekili olarak imzaladı. Teklifin altına 62 vekilin imzasını topladı. Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün ayrı olarak vermiş olduğu benzer bir teklif de mevcuttu. İbrahim Süreyya ve 62 arkadaşının imzasıyla verilen bir de kanun maddesi mevcuttu. 19 Eylül 1921 günü teklifler görüşülüp kanunlaştı ve Mustafa Kemal'e Mareşal ve Gazi unvanı verildi¹⁹.

13 Yiğit, *age*, s. 151-155, 166-168.

14 Öztürk, *agm*, s. 637-638.

15 Yiğit, *age*, s. 173, 177.

16 Yiğit *age*, s. 182-183

17 Yiğit, *age*, fotoğraflar.

18 Öztürk, *agm*, s. 639. Ayrıca bakınız: Yiğit, *age*, s. 187.

19 Yiğit, *age*, s. 196-198. Ayrıca bakınız: Çankaya, *age*, s. 832.

İbrahim Süreyya Yiğit'in 1923-1950 Yılları Arasında Meclis İçi Faaliyetleri

TBMM 23 Nisan 1920 tarihinde toplanarak birinci dönemini açmıştır. Meclisin birinci dönemi 11 Ağustos 1923 tarihine kadar sürmüştür. Bu süre zarfında İbrahim Süreyya Bey Saruhan milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. Kocaeli milletvekili olarak ise; Fuat Çarım, Abdullah Tezemir, Halil İbrahim Gürsoy, Hamdi Namık Gör, Hüseyin Sırrı Bellioğlu, Tahir Barlas görev almıştır. İzmit adı, 11 Şubat 1922 tarihinde İl Özel İdare Meclisi'nde alınan kararla Kocaeli olmuştur. Dahiliye Vekaleti bu kararı 28 Ocak 1923 tarihinde onaylayarak resmiyete kavuşturmuştur. Böylece artık kayıtlarda İzmit yerine Kocaeli ismi kullanılmaya başlanmıştır. 11 Ağustos 1923-1 Kasım 1927 tarihleri arasındaki sürece meclisin ikinci dönemi denilmektedir. Bu dönemde mecliste bulunan Kocaeli milletvekilleri şunlardır: Ahmet Şükrü Bayındır, İbrahim Hakkı Tolon, İbrahim Süreyya Yiğit, Mustafa Kerem, Mehmet Ragıp Akça, Saffet Arıkan. Üçüncü dönem meclis 1 Kasım 1927- 4 Mayıs 1931 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bu dönemin Kocaeli milletvekilleri; İbrahim Hakkı Tolon, İbrahim Süreyya Yiğit, Kemalettin Olpak, İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Mehmet Ragıp Akça, Ali Reşit Atabinen, Mehmet Selahattin Orer(Salah Yargı) olmuştur. Dördüncü dönem meclis 4 Mayıs 1931-1 Mart 1935 tarihleri arasında görev almıştır. İlgili dönem Kocaeli milletvekilleri ise: Ali Dikmen, İbrahim Süreyya Yiğit, Kemalettin Olpak, Mehmet Ragıp Akça, Ali Reşit Atabinen, Mehmet Selahattin Orer(Salah Yargı), Hüseyin Sırrı Bellioğlu'dur. Beşinci dönem meclis 1 Mart 1935- 3 Nisan 1939 tarihleri arasında görev almıştır. Beşinci dönem Kocaeli milletvekilleri: Ali Sait Akbaytuğan, Mehmet Ragıp Akça, Ziya Nuri Birgi, Mahmut Nedim Bozatkı, İbrahim Diplan, Ali Dikmen, Kemalettin Olpak, Hasan Hayri Tan, Mehmet Selahattin Orer(Salah Yargı), İbrahim Süreyya Yiğit olmuştur. Altıncı dönem meclis 3 Nisan 1939- 8 Mart 1943 tarihleri arasında vazife yapmıştır. Bu süreçte Kocaeli milletvekilleri: Ali Sait Akbaytuğan, Mehmet Ragıp Akça, Mehmet Suphi Artel, Ali Dikmen, İbrahim Diplan, Kemalettin Olpak, Fuat Sarağman, İbrahim Hakkı Tolon, Mehmet Selahattin Orer(Salah Yargı), İbrahim Süreyya Yiğit olmuştur. Yedinci dönem meclis 8 Mart 1943- 5 Ağustos 1946 tarihleri arasında görev yapmıştır. İlgili süreçte Kocaeli milletvekilleri ise Ahmet Faik Abasıyanık, Mehmet Ragıp Akça, Mehmet Suphi Artel, Mürsel Bakü, İsmail Fazıl Bürge, Ali Dikmen, İsmail Nihat Erim, Mehmet Refik Fenmen, Şükür Okan, Ali Sedat Pek, İbrahim Hakkı Tolon, Mehmet Selahattin Orer(Salah Yargı) ve İbrahim Süreyya Yiğit olmuştur. Sekizinci dönem meclis 5 Ağustos 1946- 22 Mayıs 1950 tarihleri arasında görev almıştır. İlgili dönemde Kocaeli milletvekilleri: Ahmet Faik Abasıyanık, İsmail Rüştü Aksal, Cenap Nuh Aksu, Salih Fuat Balkan, İsmail Fazıl Bürge, Ali Dikmen, İsmail Nihat Erim, Şükrü Okan, Ali Sedat Pek, İbrahim Süreyya Yiğit olmuştur. Görüldüğü üzere İbrahim Süreyya Yiğit hiç ara vermeden 1923-1950 yılları arasında yedi dönem Kocaeli Milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. Mecliste görev aldığı süreçte kayıtlara geçen fotoğraflardan birkaç tanesi şu şekildedir:

20

İbrahim Süreyya Yiğit 1923-1950 yılları arasında meclis içerisinde çok fazla kürsü konuşması yapmamıştır. Fakat Hariciye Encümeni üyesi olarak dış politika ile ilgili bir çok mazbatanın altına imza atmış ve yine çok sayıda kanunun çıkması için oy kullanarak Cumhuriyet rejiminin yerleşme ve büyüme sürecinde perde arkasında kalmış önemli şahsiyetler arasında yer almıştır. Kanun-i Esasi Encümeni, Nafia Encümeni, Dahiliye Encümeni, Memurin-i Muhakemat Heyeti Azalığı, Müdafaa-i Milliye Encümeni diğer encümen görevleri olmuştur. 1940'lı yıllarda Meclis Turanalarında Süreyya Bey'in isminin daha az tespit edildiği görülmüştür. Sağlık izinlerine de aynı dönemde rastlanmasından dolayı, ilgili yıllarda yaşamış olduğu sağlık problemlerinin meclise katılımında olumsuz etkiye sahip olduğu tahmin edilmektedir. Meclis tutanakları içerisinde yapmış olduğumuz

20 TBMM Albümü, s. XV, XXII, 36-37, 54, 107-108, 210-211, 271-272, 339-340, 408-410, 483-485.

tarama esnasında Süreyya Bey'in isminin geçtiği tüm bölümler elden geçirilmiştir. Hayli kabarık olan bu alan içerisinde seçmiş olduğumuz meclis içi faaliyetlerinden bazıları şu şekildedir:

- 12 Ağustos 1923 günü mecliste İbrahim Süreyya Bey'in mazbatasını kabul edilerek ikinci dönem Kocaeli Milletvekilliği resmen başlatılmıştır²¹.

- 2. dönem ile birlikte Kanun-i Esasi Encümeni azası olarak seçilmiştir. Ayrıca Nafia Encümeni üyesi olarak da görev almıştır²².

- 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın onaylandığı meclis oturumunda bulunarak kabul oyu vermiştir²³.

- Büyük maddi sıkıntılar çeken Darüleytlara 1924 yılı şubat ayına kadar geçecek süre için 7 aylık bir avans verilmesi konusunda meclise getirilen Maliye Encümeni mazbatasına bağlı çıkarılan kanun oylamasında olumlu oy kullanmıştır²⁴.

- 12 Eylül 1924 tarihinde meclise vermiş olduğu takirde; Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne vatandaşın yaptığı yardımların bir kısmının haberleşme işleri için harcandığı belirtilerek, artık posta masraflarının bu cemiyetten alınmaması ve bu paraların ilgili cemiyet bünyesinde ihtiyaç sahiplerine harcanması istenmektedir²⁵.

- "Mektebi Tıbbiye-i Askeriyeden Neşet Edecek Efendilere 150'şer Lira İtası Hakkındaki Kanun" için 20 Eylül 1923 tarihinde yapılmış olan oylamada olumlu rey vermiştir²⁶.

- "1923 Senesi Evkaf Vekâletinin İkinci Altı Aylık Avans Kanunu" ile ilgili yapılan oylamada olumlu oy kullanmıştır²⁷.

- Meclis birinci başkan yardımcısı Sabri Bey başkanlığında 14 vekil meclis tarafından seçilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Bu heyetin gönderilmesi İstanbul'un işgal güçlerinden kurtarılışı münasebetiyle meclisi temsil etme amacı taşımaktadır. Fakat giden heyetin İstanbul resmi makamları tarafından gereken ilgiliyi görmediği yönünde gelen haberler üzerine İbrahim Süreyya ve 41 arkadaşı konuyu bir takirle meclise sunmuştur²⁸.

- Milli Mücadele'nin ardından ortaya çıkan nüfus, mübadele ve iskan sorunlarının çözümünün daha pratik şekilde ve düzenli bir yöntemle halledilebilmesi amacıyla Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti kurulması gündeme gelmiştir. Konu ile ilgili olarak İbrahim Süreyya Bey'in de içinde bulunduğu 134 vekil meclise bir kanun teklifinde bulunmuşlardır²⁹.

- 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara'nın başkent ilan edilmesi teklifinin altında İbrahim Süreyya Bey'in de imzası bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilanından bir gün önce köşkte Mustafa Kemal'in: "Yarın cumhuriyeti kuracağız." şeklindeki ifadesini kullandığında orada bulunan ve bu tarihi ana şahitlik eden kişilerden birisi de İbrahim Süreyya Bey'dir³⁰. Cumhuriyetin ilan edilmesi ve bu ilana bağlı olarak Teşkilat-ı Esasiye'de yapılması gereken değişiklikler için oluşturulan Kanun-i Esasi Encümeni içerisinde İbrahim Süreyya Bey de yer almıştır. Devletin dininin İslam ve dilinin Türkçe olması isteği de bu teklif içerisinde yer almıştır³¹. Cumhurbaşkanlığı bütçesi oylamalarına da katılmış ve olumlu oy kullanmıştır³².

- Kanun-i Esasi Encümeni tarafından hazırlanan ve bu encümen üyesi İbrahim Süreyya'nın da imzası bulunan mazbata ile basılacak metal paraların şekli tespit edilerek mecliste 24 Ocak 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre paranın bir yüzüne meşe dallarından yapılmış iki kavis bir başak ile bağlanacak ve ortasına "Türkiye Cumhuriyeti" ve basılış tarihi yazılacaktır. Diğer yüzüne geometrik ve içi gölgeli bir hilâl, üstünde beş köşeli bir yıldız, ay ile yıldızın arasındaki boşluğa "Ankara" ve "23 Nisan 1336" kelime ve tarihi yazılacaktır³³.

- Karamürsel sahilinde bulunan Şayak Fabrikası(Kumaş) Milli Mücadele esnasında Yunan işgali sırasında zarar görmüş ve faaliyeti durmuştur. Bu nedenle hem sanayiye katkısı ortadan kalkmıştır hem de halka ve çalışanlara sağladığı iş imkânları yok olmuştur. Bu nedenle Teşvik-i Sanayi bünyesinde buraya 50.000 lira ayrılması konusunda verilmiş olan bir takririn altında İbrahim Süreyya Bey'in de imzası bulunmaktadır³⁴.

21 TBMMZC, 12.08.1923, II. Devre, s. 18

22 TBMMZC, 16.08.1923, II. Devre, s. 71,73.

23 TBMMZC, 23.08.1923, II. Devre, s. 288, 289, 291.

24 TBMMZC, 08.09.1923, II. Devre, s. 480.

25 TBMMZC, 12.09.1923, II. Devre, s. 63-64.

26 TBMMZC, 20.09.1923, II. Devre, s. 221.

27 TBMMZC, 02.10.1923, II. Devre, s. 473.

28 TBMMZC, 08.10.1923, II. Devre, s. 556.

29 TBMMZC, 13.10.1923, II. Devre, s. 654-655.

30 Yiğit, age, s. 223, 225.

31 TBMMZC, 29.10.1923, II. Devre, s. 89.

32 TBMMZC, 03.12.1923, II. Devre, s. 39.

33 TBMMZC, 24.01.1924, II. Devre, s. 329.

34 TBMMZC, 01.04.1924, II. Devre, s. 193-194.

- Meclisin uzun bir tatil arası vereceğinin tespit edilmesi üzerine 17 Nisan 1924 günü meclise verdiği bir karar ile; tatil süresince Memurin-i Muhakemat Encümeni ve Tetkik Heyeti izinli sayılacağından bu heyetlerde bulunan memurlarla ilgili tahkikat dosyalarının askıya alınacağı ve ilgili memurların zan altında uzun süre mağdur edileceği, bu nedenle ya bekleyen dosyaların acilen Şurayı Devlet seçilerek hallolunması, bu mümkün değilse izin sırasında Ankara'da bulunan vekillerin bu komisyona seçilmelerinin uygun olacağını belirtmiştir. Bu teklif kanuna uygun bulunmayarak reddedilmiş, bunun yerine bir kanun teklifi yapılmasının uygun olacağı belirtilmiştir³⁵.
- Vefat eden Diyarbakır Mebusu Ziya Gökalp'in eşi Vecihe Hanım ile kızları Seniha, Hürriyet ve Türkan hanımlara elliser lira maaş tahsis edilmesi ve bu çocukların eğitiminin devlet tarafından üstlenmesi için verilen ve kabul gören kanun teklifinin altında İbrahim Süreyya Bey'in de imzası bulunmaktadır³⁶.
- 1924 yılında yakın arkadaşlarından Rauf Bey'in de içinde bulunduğu muhaliflerin kurmuş olduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmayarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nda kalmıştır³⁷. Aynı şekilde 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na da katılacağı iddiaları ortaya atılsa da bu partiye de katılmamıştır³⁸.
- Dahiliye Encümeni üyesi olarak görev yapan İbrahim Süreyya Bey, 15 Aralık 1924 günü meclise ilgili encümen adına verilen; Kırkkilise ilinin isminin milli tarihimize ilgisi olmaması dolayısıyla Kırklareli olarak değiştirilmesi yönündeki kanun teklifinin altında imzası yer almıştır. Teklif tartışmasız kabul görmüştür³⁹.
- "Fonotelgraf Kanunu" için Süreyya Bey olumsuz oy kullanmıştır. Bu kanuna göre telefon aboneleri postahanelere gitmeden telgraflarını telefon aracılığıyla alabilecekler ve telefon aracılığıyla gönderecekleri telgrafları postahanelere yazdırabileceklerdir. Bu işlemlerin karşılığında da ekstra ücret ödeyeceklerdir⁴⁰.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Hükümeti arasında imzalanan 15 Aralık 1923 tarihli Dostluk Antlaşması'nın onaylanmasında olumlu oy kullanmıştır⁴¹. 31 Mayıs 1924 tarihinde İsveç ile benzer şekilde imzalanan bir anlaşmanın meclisteki oylamasında olumlu oy kullanmıştır. 11 Ekim 1924 tarihinde Çekoslovakya Cumhuriyeti ile Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması onayına olumlu oy kullanmıştır. 16 Ağustos 1924 tarihinde Felemenk Kraliyeti ile yapılan Dostluk Antlaşması'na da olumlu oy kullanmıştır⁴².
- 14 Kasım 1925 günü Meclis Memurin-i Muhakemat Heyeti Azalığı seçiminde 165 kullanılan oydan 148 tanesini alarak bu göreve getirilen 15 vekilden birisi olmuştur⁴³.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı arasında 28 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması'nın meclis oylamasında olumlu oy kullanmıştır⁴⁴.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Norveç Krallığı arasında imzalanan Dostluk Antlaşması'nın oylamasında evet oyu vermiştir⁴⁵.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Danimarka Krallığı arasında imzalanan Dostluk Antlaşması'na meclis görüşmelerinde olumlu oy vermiştir⁴⁶.
- 12 Mayıs 1926 günlü meclis oturumunda, İbrahim Süreyya Bey'in sahip olduğu İstiklal Madalyası şeridinin Yeşil-Kırmızı'ya çevrilmesi önerisi sunulmuş ve kabul görmüştür⁴⁷.
- Memurin-i Muhakemat Heyeti Azalığı seçiminde 163 oydan 142'sini alarak bu heyete yeniden seçilmiştir⁴⁸.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Şili Cumhuriyeti arasında 30 Ocak 1926 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması'nın onaylanması oturumunda olumlu oy kullanmıştır⁴⁹.
- 15 Kasım 1926 tarihinde gerçekleştirilen Memurin-i Muhakemat Heyeti Azalığı seçiminde 141 oyla yeniden seçilmiştir⁵⁰.
- Birinci TBMM mebuslarına hatıra olması amacıyla Yunan zaferi sonrasında elde edilen silahlardan verilmiştir. Bu silahların satılıp satılmayacağı, miras bırakılıp bırakılmayacağı konusu meclis gündemine getirilmiştir.

35 TBMMZC, 17.04.1924, II. Devre, s. 800-801.

36 TBMMZC, 11.11.1924, II. Devre, s. 173.

37 Atlı, *agm*, s. 1252.

38 Yiğit, *age*, s. 267.

39 TBMMZC, 15.12.1924, II. Devre, s. 155.

40 TBMMZC, 18.12.1924, II. Devre, s. 175-179,183.

41 TBMMZC, 06.04.1925, II. Devre, s. 125.

42 TBMMZC, 13.04.1925, II. Devre, s. 334, 336, 338

43 TBMMZC, 14.11.1925, II. Devre, s. 118.

44 TBMMZC, 31.12.1925, II. Devre, s. 325.

45 TBMMZC, 08.03.1926, II. Devre, s. 112.

46 TBMMZC, 11.04.1926, II. Devre, s. 117.

47 TBMMZC, 12.05.1926, II. Devre, s. 72.

48 TBMMZC, 15.5.1926, II. Devre, s. 147.

49 TBMMZC, 02.06.1926, II. Devre, s. 58.

50 TBMMZC, 15.11.1926, II. Devre, s. 56.

Konuyla ilgili Müdafaa-i Milliye Encümeni bir mazbata hazırlamıştır. Bu mazbatanın altında kâtip olarak İbrahim Süreyya Bey'in adı yer almaktadır. Konunun mecliste yapılan görüşmelerinde de Süreyya Bey söz alarak konuyla ilgili encümenin görüşlerini detaylı olarak sunmuştur. İlgili tüfeklerin miras olarak verilebileceği ancak satılmayacağı kanaatini dile getirmiştir. Miras olarak ise en büyük mirasçıya verilmesi teklif edilmiştir⁵¹.

- 5 Kasım 1927 tarihinde yeni yasama yılı ile birlikte İbrahim Süreyya Bey 249 oy alarak Hariciye Encümenliğine seçilmiştir⁵².

- İsmet İnönü ve 120 arkadaşı tarafından Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 2, 16, 26 ve 38. maddelerinin değiştirilmesi isteği 9 Nisan 1928 tarihinde meclise sunulmuştur. Bu teklif içerisinde devletin dininin İslam olduğu yönündeki ifade ile cumhurbaşkanının yemini içerisinde yer alan dini ibarenin çıkarılması mevzuu da vardı. İlgili teklifi sunan imzalar arasında İbrahim Süreyya da yer almıştır⁵³.

- 5 Ekim 1928 günü yapılan Hariciye Encümenliği seçiminde İbrahim Süreyya tekrar bu göreve getirilmiştir. Bu seçimde kullanılan 251 oyun tamamını almıştır⁵⁴.

- Afganistan'la yapılan Dostluk ve Teşriki Mesai Antlaşması'nın meclis onayında oylamaya katılmış ve olumlu oy kullanmıştır. Yine aynı oturumda, 22 Nisan 1928 tarihinde İran ile imzalanan Dostluk Antlaşması'na ek olarak 15 Haziran 1928 tarihinde imzalanan antlaşmanın onayı da gerçekleşmiş ve bu oylamaya da katılarak olumlu oy kullanmıştır. Aynı gün içerisinde, İtalya ile imzalanmış bulunan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Anlaşması'nın onayı da gerçekleşmiştir. İbrahim Bey bu oylamada da evet oyu kullanmıştır⁵⁵.

- Kellog Paketi olarak bilinen ve savaşın milli siyaset vasıtası olarak kullanılmasına karşı duran; Almanya, Amerika, Belçika Fransa, İngiltere ve Dominyonları, İtalya, Japonya, Lehistan ve Çekoslovakya Hükümetleri arasında 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te imzalanan metnin kabulü çerçevesinde yapılan görüşmelere katılan Süreyya Bey gerçekleşen oylamada olumlu kanaat bildirmiştir⁵⁶.

- Türkiye-İtalya arasında imzalanan "Adli Himaye, Adli ve Makamların Hukuk ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Müzaheret ve Adli Kararların Tenfizi Hakkındaki Kanun"un kabulü için yapılan oylamada olumlu oy kullanmıştır⁵⁷.

- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri Birliği arasında 6 Ağustos 1928 tarihinde Ankara'da imzalanan Hudut İhtilafları Mukavelesinin görüşülmesi sonrasında yapılan oylamada olumlu oy kullanmıştır⁵⁸.

- Savaşın millî siyaset aleti olarak kullanılmaması amacıyla Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri Birliği ile Estonya, Letonya, Polonya Cumhuriyetleri ve Romanya Krallığı arasında 9 Şubat 1929 tarihinde Moskova'da imzalanan Protokol'e Türkiye Cumhuriyeti'nin de katılması hakkında Hariciye Encümeni bir mazbata düzenleyerek meclis başkanlığına sunmuştur. Bu mazbatada; ilgili protokolün, daha önce Paris'te imzalanmış olan Kellog Paketi'nin fiiliyata geçmesinde katkı sağlayacağı belirtilerek imzalanması konusunda olumlu görüş beyan edilmiştir. Bu mazbatanın altında Hariciye Encümeni azası olan İbrahim Süreyya Bey'in de imzası yer almıştır. Kanunun mecliste yapılan görüşmeleri sonrası gerçekleşen oylamada da olumlu oy kullanmıştır⁵⁹.

- Hariciye Encümeni azası olarak Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı arasında 6 Mart 1929 tarihinde Ankara'da imza edilen "Bitaraflık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Anlaşması"nın hazırlanan mazbatasının altında imzası mevcut olup, yapılan oylamada da bu anlaşmaya olumlu oy kullanmıştır⁶⁰.

- 16 Mayıs 1929 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Devleti arasında imza olunan Uzlaşma ve Hakem Anlaşması'nın kabul oylamasında olumlu oy kullanmıştır⁶¹.

- 4 Kasım 1929 tarihinde yapılan Hariciye Encümeni azalığı seçiminde 223 oy alarak bu göreve tekrar gelmiştir⁶².

- Türk ve Uruguay Milletleri arasında mevcut ilişkilerin daha sağlam esaslara dayandırılması ve bu dostluk bağlarının samimî bir anlaşmayla teyit ve takviye olunması amacıyla 4 Ocak 1929 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması hakkında hazırlanan Hariciye Encümeni mazbatasının altında imzası yer almıştır⁶³.

51 TBMMZC, 06.12.1926, II. Devre, s. 24-26.

52 TBMMZC, 05.11.1927, III. Devre, s. 22.

53 TBMMZC, 09.04.1928, III. Devre, s. 115-118.

54 TBMMZC, 05.11.1928, III. Devre, s. 18.

55 TBMMZC, 29.11.1928, III. Devre, s. 82, 85, 88.

56 TBMMZC, 19.1.1929, III. Devre, s. 58, 58, 61.

57 TBMMZC, 16.02.1929, III. Devre, s. 44.

58 TBMMZC, 23.02.1929, III. Devre, s. 56.

59 TBMMZC, 01.04.1929, III. Devre, s. 10 ve ekler bölümü 7 Numaralı karar sayfası.

60 TBMMZC, 25.05.1929, III. Devre, s. 90 ve ekler bölümü 17 numaralı karar sayfası.

61 TBMMZC, 02.06.1929, III. Devre, s. 275 ve 302.

62 TBMMZC, 04.11.1929, III. Devre, s. 11.

63 TBMMZC, 09.12.1929, III. Devre, s. ekler bölümü 5 numaralı karar sayfası.

- 13 Mart 1930 tarihinde İbrahim Süreyya ve iki arkadaşı tarafından verilen bir tahrir ile Fransa'da meydana gelen sel felaketi münasebetiyle ilgili hükümetin parlamentosuna teessürlerin iletilmesi teklif edilmiş ve meclis tarafından kabul görmüştür⁶⁴.
- Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Bulgaristan Krallığı arasında imzalanan suçluların iadelerini sağlayan anlaşma, içerisinde İbrahim Süreyya'nın da bulunduğu Harice Encümenliği tarafından olumlu görülmüş ve işlenen suçların cezasız kalmaması adına önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Anlaşmanın oylamasında da İbrahim Süreyya Bey olumlu oy kullanmıştır⁶⁵.
- 2 Ekim 1930 tarihinde İsmet Paşa'nın yeni kabinesine yönelik yapılan güven oylamasında Kocaeli adına İbrahim Süreyya Bey olumlu oy kullanırken, aynı ilin diğer bir vekili olan İbrahim Hakkı Tolon olumsuz oy kullanmıştır⁶⁶. Tolon bu dönemde Serbest Cumhuriyet Fırkası üyesidir⁶⁷.
- 6 Kasım 1930 tarihinde 207 oyla tekrardan Hariciye Encümeni azalığına seçilmiştir⁶⁸.
- İbrahim Süreyya Bey 9 Mayıs 1931 tarihinde dördüncü dönem mecliste görev yapmak üzere 256 oy ile Hariciye Encümenliği azalığına seçilmiştir. Aynı oturumda İsmet Paşa kabinesi için de olumlu oy kullanmıştır⁶⁹.
- 7 Kasım 1931 tarihinde meclisin yeni yasama yılının açılışı sonrasında Hariciye Encümeni azalığına 209 oy ile yeniden seçilmiştir⁷⁰.
- 7 Kasım 1932 tarihinde meclis yeni yasama yılı başlangıcında İbrahim Süreyya Bey 204 oyla Hariciye Encümeni azalığına seçilmiştir⁷¹.
- 9 Kasım 1933 tarihinde meclisin yeni yasama yılı başında Süreyya Bey Hariciye Encümeni'ne 162 oyla yeniden seçilmiştir⁷².
- Türkiye ile Fransa arasında imzalanmış olan Suriye Emlak Anlaşması'ndaki müddetlerin altı ay uzatılması hakkındaki kanun layihasının Hariciye Encümeni tarafından tasvip edilmesi kararı altında Süreyya Bey'in de imzası bulunmaktadır⁷³.
- Türkiye ile İtalya arasında 4 Nisan 1934 tarihinde Ankara'da imzalanan Ticaret Anlaşması'nın, Hariciye Vekilliği tarafından hazırlanan kanun layihasının tasvip edilmesi konusundaki Hariciye Encümeni mazbatasının altında Süreyya Bey'in imzası vardır⁷⁴.
- Balkan Antantı'nın mecliste yapılan görüşmeleri sonrasındaki oylamada kabul oyu vermiştir. Aynı konu ile ilgili hazırlanan Hariciye Encümeni mazbatasının da altında imzası vardır⁷⁵.
- 8 Kasım 1934 tarihinde meclisin yeni yasama yılı başlangıcında 200 oy ile Hariciye Encümeni üyeliğine yeniden seçilmiştir⁷⁶.
- 1934 yılında Soyadı Kanunu çıktıktan sonra Mustafa Kemal İbrahim Süreyya Bey'e hangi soyadını almayı düşündüğünü sormuştur. O da "Nuyan" soy ismini alacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal ise "Yiğit" soyadının ona yakışacağını söyleyerek konuyu kapatmıştır⁷⁷. Böylece Süreyya Bey'in soyadını Atatürk belirlemiştir⁷⁸.
- İbrahim Süreyya Bey'in Mustafa Kemal'e verilen Atatürk soyadının O'nun dışında hiç kimseye verilmemesi ile ilgili kanun teklifi 17 Aralık 1934 tarihli oturumda gündeme gelmiştir. Süreyya Bey konuyla ilgili yapmış olduğu konuşmada, Atatürk soyadının sadece insanlara değil yapılara ve kurumlara da verilmeye başlanmasından şikâyet etmiştir. Hatta bir süthanenin isminin Atatürk Süthanesi olarak isimlendirildiğini örnek olarak sunmuştur. Süreyya Bey'in kanun teklifi de aynı günlü tutanak içerisinde sunulmuştur⁷⁹.
- 7 Mart 1935 tarihli meclis görüşmesinde Süreyya Bey'in seçim mazbatasını meclis tarafından kabul edilerek beşinci dönem meclis çalışmalarına başlamıştır. Aynı gün Hariciye Encümeni'ne yeniden seçilmiştir⁸⁰.

64 TBMMZC, 13.03.1930, III. Devre, s. 10.

65 TBMMZC, 26.05.1930, III. Devre, s. 234 ve ekler bölümü 12 numaralı karar sayfası.

66 TBMMZC, 02.10.1930, III. Devre, s. 70-71.

67 TBMM Albümü, s. 158.

68 TBMMZC, 06.11.1930, III. Devre, s. 9.

69 TBMMZC, 09.05.1931, IV. Devre, s. 28,30.

70 TBMMZC, 07.11.1931, IV. Devre, s. 10.

71 TBMMZC, 07.11.1932, IV. Devre, s. 10.

72 TBMMZC, 09.11.1933, IV. Devre, s. 12.

73 TBMMZC, 02.04.1934, IV. Devre, s. ekler bölümü 27 numaralı karar sayfası.

74 TBMMZC, 27.05.1934, IV. Devre, s. ekler bölümü 38 numaralı karar sayfası.

75 TBMMZC, 25.10.1934, IV. Devre, s.10 ve ekler bölümü 45 numaralı karar sayfası.

76 TBMMZC, 08.11.1934, IV. Devre, s.10.

77 Yiğit, *age*, s. 275.

78 Çankaya, *age*, s. 832.

79 TBMMZC, 17.12.1934, IV. Devre, s. 202.

80 TBMMZC, 07.03.1935, V. Devre, s. 20 ve 26.

- Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanmış olan "Bitaraflık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Anlaşması"nın beş sene daha uzatılması hakkındaki protokolün tasdikine ve onaylanmasına dair hazırlanan Hariciye Encümeni mazbatasının altında Süreyya Bey'in de imzası vardır⁸¹.
- 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili Hariciye Encümeni tarafından hazırlanan ve kabul yönünde görüş bildiren mazbatanın altında imzası vardır⁸².
- 9 Kasım 1936 tarihinde yeni yasama yılı için seçilen Hariciye Encümeni içerisinde yer almıştır⁸³.
- 7 Kasım 1938 tarihinde meclis yeni yasama yılı için Hariciye Encümeni'ne 250 oy ile yeniden seçilmiştir⁸⁴.
- 3 Nisan 1939 tarihinde altıncı dönem için and içerek görevine başlamıştır⁸⁵.
- 10 Nisan 1939 tarihinde 349 oy ile Hariciye Encümenine seçilmiştir. Yeni kurulan Refik Saydam Hükümeti'ne de güvenoyu vermiştir⁸⁶.
- 7 Temmuz 1939 tarihinde Hatay vilayetinin kurulmasına dair kanunun mecliste yapılan oylamasında olumlu rey vermiştir⁸⁷.
- 6 Kasım 1939 tarihinde 290 oy ile yeniden Hariciye Encümeni'ne seçilmiştir⁸⁸.
- 7 Kasım 1941 tarihinde 275 oy ile Hariciye Encümeni'ne seçilmiştir⁸⁹.
- 9 Kasım 1942 tarihinde 289 oy ile Hariciye Encümenine seçilmiştir⁹⁰.
- 8 Mart 1943 tarihinde ant içerek yedinci dönem meclisinde Kocaeli milletvekili olarak göreve başlamıştır⁹¹. 15 Mart günü de mazbatasını meclis tarafından kabul edilmiştir. Aynı gün 395 oy ile Hariciye Encümeni'ne seçilmiştir⁹².
- 8 Kasım 1943 tarihinde 38 oy ile Hariciye Encümeni'ne seçilmiştir⁹³.
- 24 Aralık 1943 tarihinde hastalık nedeniyle iki ay izin almıştır⁹⁴. 10 Mart 1944 tarihinde iki ay daha sağlık izni almıştır⁹⁵.
- 8 Kasım 1944 tarihinde 313 oy ile Hariciye Encümeni seçilmiştir⁹⁶.
- 5 Kasım 1945 tarihinde Dışişleri Komisyonu'na (Hariciye Encümeni bu yıl içerisinde yapılan sadeleştirme çerçevesinde bu şekilde isimlendirilmeye başlanmıştır) 332 oyla seçilmiştir⁹⁷.
- 5 Ağustos 1946 tarihinde ant içerek yeni ve son milletvekilliği dönemini başlatmıştır⁹⁸. Bu yeni meclis döneminde 343 oyla Dışişleri Komisyonu'na seçilmiştir⁹⁹. Aynı yıl Kasım ayında meclis yeni yasama yılı münasebetiyle Dışişleri Komisyonu'na tekrardan seçilmiştir¹⁰⁰.
- 18 Kasım 1946 tarihinde bir aylık sağlık izni kullanmıştır¹⁰¹.
- 5 Kasım 1947 tarihinde yeni meclis yılı için Dışişleri Komisyonu'na 308 oyla seçilmiştir¹⁰².
- İdil Biret ve Suna Kan'ın yurt dışında müzik eğitimi görmesine izin veren kanunun oylamasına katılarak olumlu oy kullanmıştır¹⁰³.
- Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve eki ile aynı tarihte yazılan mektupların kabul edilmesi hakkındaki kanunun onayı için yapılan oylamada olumlu oy kullanmıştır¹⁰⁴.

81 TBMMZC, 06.05.1935, V. Devre, s. ekler bölümü 4 numaralı karar sayfası

82 TBMMZC, 31.07.1936, V. Devre, s. ekler bölümü 1 numaralı karar sayfası

83 TBMMZC, 09.11.1936, V. Devre, s. 12.

84 TBMMZC, 07.11.1938, V. Devre, s. 13.

85 TBMMZC, 03.04.1939, VI. Devre, s. 6

86 TBMMZC, 10.04.1939, VI. Devre, s. 19 ve 26.

87 TBMMZC, 07.07.1939, VI. Devre, s. 201.

88 TBMMZC, 06.11.1939, VI. Devre, s. 12.

89 TBMMZC, 07.11.1941, VI. Devre, s. 15.

90 TBMMZC, 09.11.1942, VI. Devre, s. 10.

91 TBMMZC, 08.03.1943, VII. Devre, s. 5.

92 TBMMZC, 15.03.1943, VII. Devre, s. 14 ve 17.

93 TBMMZC, 08.11.1943, VII. Devre, s. 10.

94 TBMMZC, 24.12.1943, VII. Devre, s. 24.

95 TBMMZC, 10.03.1944, VII. Devre, s. 31.

96 TBMMZC, 08.11.1944, VII. Devre, s. 14.

97 TBMMTD, 05.11.1945, VII. Devre, s. 16.

98 TBMMTD, 05.08.1946, VIII. Devre, s. 6.

99 TBMMTD, 12.08.1946, VIII. Devre, s. 21.

100 TBMMTD, 11.11.1946, VIII. Devre, s. 12.

101 TBMMTD, 18.11.1946, VIII. Devre, s. 3.

102 TBMMTD, 05.11.1947, VIII. Devre, s. 12.

103 TBMMTD, 07.07.1948, VIII. Devre, s. 949.

104 TBMMTD, 08.07.1948, VIII. Devre, s. 1063.

- 5 Kasım 1948 tarihinde Dışışleri Komisyonu'na 273 oyla seçilmiştir¹⁰⁵.
- Milli Kütüphane'nin kuruluşu ile ilgili kanununun 23 Mart 1950 tarihili oylamasında olumlu oy kullanmıştır¹⁰⁶.

Sonuç

İbrahim Süreyya Bey memuriyet hayatına başladığı andan itibaren sürekli bir mücadele içerisinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini yakından gören ve buna mani olmak için çaba sarf eden Süreyya Bey, bu amacın gerçekleşmemesi sonrasında Milli Mücadeleyi sonuna kadar desteklemiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal'in hemen yanında durarak O'na büyük bir destek sağlamıştır. Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve TBMM'nin açılışı esnasında Mustafa Kemal'in hep yanında olmuştur. Cumhuriyetin ilan edilmesi sonrasında ise yeni rejimin yerleşmesi ve reformların yapılması konusunda hep aktif destek sağlamıştır. Meclis içerisinde yaşanan siyasal bölünmelerde Mustafa Kemal'i asla yalnız bırakmamıştır. Atatürk sonrası dönemde İsmet İnönü tarafından da değeri bilinmiş, İkinci Dünya Savaşı sırasında sahip olduğu Fransızca ile Türk dış politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu faaliyetlerine rağmen resmi tarih içerisinde Süreyya Bey'in çok fazla dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın, bir şekilde Süreyya Beyin tanınması ve hak ettiği yere konulması adına hizmet etmesi tarafımızdan önemli bir amaç olarak alınmıştır. İbrahim Süreyya Bey hem meclis içinde hem de meclis dışında sürdürdüğü mücadeleler sonrasında oldukça yorulmuştur. Bu nedenle 1950 yılında yapılan genel seçimlerde artık siyasetten yorulduğunu düşünerek aday olarak yer almamıştır. Sağlığı bozulan Süreyya Bey, yakalandığı prostat kanserinin yayılması sonrasında 4 Kasım 1952 tarihinde hayata gözlerini yummuştur¹⁰⁷.

105 TBMMTD, 09.11.1948, VIII. Devre, s. 21.

106 TBMMTD, 23.03.1950, VIII. Devre, s. 908.

107 Yiğit, *age*, s. 331, 338.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TBMMZC, 12.08.1923.

TBMMZC, 16.08.1923.

TBMMZC, 23.08.1923.

TBMMZC, 08.09.1923.

TBMMZC, 12.09.1923.

TBMMZC, 20.09.1923.

TBMMZC, 02.10.1923.

TBMMZC, 08.10.1923.

TBMMZC, 13.10.1923.

TBMMZC, 29.10.1923.

TBMMZC, 03.12.1923.

TBMMZC, 24.01.1924.

TBMMZC, 01.04.1924.

TBMMZC, 17.04.1924.

TBMMZC, 11.11.1924.

TBMMZC, 15.12.1924.

TBMMZC, 18.12.1924.

TBMMZC, 06.04.1925.

TBMMZC, 13.04.1925.

TBMMZC, 14.11.1925.

TBMMZC, 31.12.1925.

TBMMZC, 08.03.1926.

TBMMZC, 11.04.1926.

TBMMZC, 12.05.1926.

TBMMZC, 15.5.1926.

TBMMZC, 02.06.1926.

TBMMZC, 15.11.1926.

TBMMZC, 06.12.1926.

TBMMZC, 05.11.1927.

TBMMZC, 09.04.1928.

TBMMZC, 05.11.1928.

TBMMZC, 29.11.1928.

TBMMZC, 19.1.1929.

TBMMZC, 16.02.1929.

TBMMZC, 23.02.1929.

TBMMZC, 01.04.1929.

TBMMZC, 25.05.1929.

TBMMZC, 02.06.1929.

TBMMZC, 04.11.1929.

TBMMZC, 09.12.1929.

TBMMZC, 13.03.1930.

TBMMZC, 26.05.1930.

TBMMZC, 02.10.1930.

TBMMZC, 06.11.1930.

TBMMZC, 09.05.1931.

TBMMZC, 07.11.1931.

TBMMZC, 07.11.1932.

TBMMZC, 09.11.1933.

TBMMZC, 02.04.1934.

TBMMZC, 27.05.1934.

TBMMZC, 25.10.1934.

TBMMZC, 08.11.1934.

TBMMZC, 17.12.1934.

TBMMZC, 07.03.1935.

TBMMZC, 06.05.1935.

TBMMZC, 31.07.1936.

TBMMZC, 09.11.1936.

TBMMZC, 07.11.1938.

TBMMZC, 03.04.1939.

TBMMZC, 10.04.1939.

TBMMZC, 07.07.1939.

TBMMZC, 06.11.1939.

TBMMZC, 07.11.1941.

TBMMZC, 09.11.1942.

TBMMZC, 08.03.1943.

TBMMZC, 15.03.1943.

TBMMZC, 08.11.1943.

TBMMZC, 24.12.1943.

TBMMZC, 10.03.1944.

TBMMZC, 08.11.1944.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi,

TBMMTD, 05.11.1945.

TBMMTD, 05.08.1946.

TBMMTD, 12.08.1946.

TBMMTD, 11.11.1946.

TBMMTD, 18.11.1946.

TBMMTD, 05.11.1947.

TBMMTD, 07.07.1948.

TBMMTD, 08.07.1948.

TBMMTD, 09.11.1948.

TBMMTD, 23.03.1950.

TBMM Albümü, Cilt 1(1920-1950), Gökçe Ofset, Ankara 2010.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, *Milli Egemenlik Belgeleri*, Ankara 2015.

Telif ve Tetkik Eserler:

Atlı, Cengiz, "Cumhuriyetin İlk Döneminde (1923-1931) Kocaeli Milletvekili Seçimleri ve Seçilen Milletvekillerinin Faaliyetleri", *Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2017, (1245-1260).

Çankaya, Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III. Cilt (1860-1908), Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Öztürk, Vicdan, "İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)'in Hayatı ve Parlamenter Faaliyetleri", *TurkishStudies*, Volume 8/5 Spring 2013, Ankara, (631-643).

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Kocaeli’de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930)

Mustafa SARI *

Giriş

İslam Dünyası’nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) olarak isimlendirilen Salîb-i Ahmer (Kızılhaç) fikrinin mimarı, İsviçre vatandaşı olan Jean Henry Dunant’dır. Dunant, savaşta yaralanan ve hastalanan insanlar ile onlara bakanların tarafsızlığının ve korunmalarının uluslararası hukukla yaptırım altına alınmasını düşünmekteydi¹. Dunant, arkadaşları ile birlikte bu fikrini fiile geçirmek için Cenevre’de 9 Şubat 1863’te “Beşler Komitesi” adı altında bir komite kurdu. “Beşler Komitesi”, zamanla “Uluslararası Yaralılara Yardım Komitesi” adını aldı ve ilk toplantısını 17 Şubat 1863 tarihinde gerçekleştirdi². Bu tarih, Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin kuruluş tarihi olarak kabul edilir.

Komite tarafından 26-29 Ekim 1863 tarihleri arasında Cenevre’de Avrupa’nın 16 ülkesinden 36 delegenin katıldığı bir konferans tertip edildi³. Bu toplantıdan sonra yine Cenevre’de 8 Ağustos 1864 tarihinde 16 devletin katılımıyla yeni bir konferans düzenlendi. Bu konferans sırasında 22 Ağustos 1864 tarihinde savaşlarda devletlerin kuracakları ilkyardım teşkilatı, hastaneler, sağlık personeli ve gönüllü hemşirelerin durumlarıyla sivil halk ve yaralılara yapılacak yardımlarla ilgili hususları içeren Cenevre Sözleşmesi imzalandı⁴. Cenevre Sözleşmesi ile Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı resmen kurulmuş oldu. Sözleşmeyi imzalamayan devletlere de sözleşmeyi imzalamaları için bir yıl süre tanındı⁵.

Osmanlı Devleti, Cenevre Sözleşmesi’ni 5 Temmuz 1865 tarihinde imzaladı⁶. Osmanlı Devleti’nde Kızılhaç gibi bir yardım kuruluşunun kurulmasına Mekteb-i Tıbbiye Muallimi Miralay Dr. Abdullah Bey öncülük etmiştir. 1867 yılında Paris’te toplanan Uluslararası Kızılhaç Sıhhiye Konferansı’na Osmanlı Devleti’nin temsilcisi olarak katılan Dr. Abdullah Bey’de memleketinde de böyle bir komitenin kurulması fikri oluşmaya başlamıştı. Dr. Abdullah Bey, ülkesine döner dönmez girişimlere başladı. Kendisine devlet adamlarından Marko ve Ömer Paşalar büyük destek çıktılar. Sonunda Dr. Abdullah Bey’in çabaları sonuç verdi ve 11 Haziran 1868 tarihinde “*Asakir-i Berriye ve Bahriye Mecruhine Muavenet Cemiyeti*” kuruldu⁷. Bu cemiyet, zamanla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adını alacaktır.

Ancak bu cemiyet askerî erkân tarafından muhalefetle karşılaşınca faaliyetlerine son vermek zorunda kaldı. 1876-1877 Osmanlı-Sırp ve Karadağ Savaşları, Osmanlı devlet adamlarında tekrar Kızılhaç teşkilatına benzer bir teşkilatın gerekliliği düşüncesinin uyanmasına neden oldu. Sıhhiye Nazırı Marko Paşa, cemiyetin kurulması için yapılan çalışmalara öncülük etti. II. Abdülhamid de bir irade yayınlayarak cemiyeti himâyesi altına aldı ve cemiyetin adının *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti* olduğunu ilan etti. Nihayet, ilk toplantısını Beşiktaş Sarayı’nda yapan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 14 Nisan 1877’de resmen kuruldu⁸. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nda oldukça faydalı faaliyetler yapmasına rağmen⁹ Cemiyet, II. Abdülhamid dönemi boyunca, 1897 yılında meydana gelen Osmanlı-Yunan Savaşı istisna tutulacak olunursa, faaliyetlerini askıya aldı¹⁰.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr.

1 Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 9.

2 Hüsnü Ada, *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 3.

3 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, 1339, s. 282.

4 Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, s. 10.

5 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, (t.y), s. 5.

6 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Eylül 1337/1921, Sayı: 1, s. 17-18.

7 Ada, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, s. 11-15.

8 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, s. 27-29.

9 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmerden Kızılay’a*, C. I, Kızılay Yayınları, Ankara, 2000, s. 29-30; *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Eylül 1337/1921, Sayı: 1, s. 17.

10 Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti), s. 12-13.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin "ihyaen teşkilî" için Sadrazam Hakkı İbrahim Paşa'nın riyasetinde 100 kişilik kurucu aza Tokatlıyan Oteli'nde 20 Nisan 1911 tarihinde toplandı ve böylece Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yeniden kuruldu¹¹.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşlarında önemli hizmetlerde bulundu¹². I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'daki diğer cemiyetler gibi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de İstanbul hükümetleri tarafından baskıya maruz kaldı. 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilirken Cemiyet'in merkez binası da İngiliz kuvvetleri tarafından basıldı. Baskından sonra Hilâl-i Ahmer Katib-i Umumisi (genel sekreteri) Dr. Adnan (Adıvar) Bey Anadolu'ya geçerek Cemiyeti burada teşkilatlandırmaya çalıştı. Ankara'da Ekim 1920'de İsmail Besim Ömer Paşa, Adnan Bey, Ömer Lütfü Bey ve Esat Paşa'dan oluşan Ankara Murahhıslığı (Temsilciliği) kuruldu. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İstanbul Merkez-i Umumisi (Genel Merkezi), Ankara'daki bu oluşumu destekledi ve 4 Kasım 1921 tarihinde aldığı bir kararla Ankara'da oluşan temsilciliğin yetkilerini artırarak Adnan Bey, İsmail Besim Paşa ve Ömer Bey'i murahhas olarak atadı¹³.

Cumhuriyet'in ilânından sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde bazı değişiklikler meydana geldi. Öncelikle 1923'te cemiyetin adı Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne dönüştürüldü. 1925 yılında ise cemiyetin heyet-i merkeziyesi Ankara'ya nakledildi¹⁴.

Bu çalışmada 1923-1930 yılları arasındaki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kocaeli¹⁵ merkez, kaza ve nahiyelerinde kurulan şubelerinin faaliyetleri ele alınacaktır¹⁶.

1. Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi

İzmit Mutasarrıfı Mehmet Nüzhet Paşa'nın gayretleriyle ilk kez Ekim 1911'de kurulan¹⁷ Hilâl-i Ahmer Kocaeli Şubesi Cumhuriyet'in ilanından hemen önce, 15 Haziran 1923 tarihinde Tüccar Nuri Bey başkanlığında yeniden kurulmuştu. Şubenin Heyet-i Merkeziyesi şu kişilerden oluşmaktaydı:

Görevi	İsim	Mesleği
Reis	Nuri Bey	Tüccar
Veznedar	Hacı Şefik Bey	Tüccar
Kâtip	Behçet Bey	Eczacı
Aza	Hakkı Bey	Esnaf Cemiyeti Reisi - Tüccar
Aza	Cemal Efendi	Tüccar
Aza	Hilmi Bey	Esnaf

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kocaeli'de Hanımlar Merkezi de ilk defa Şubat 1923'te açılmıştı. Bu şubenin Heyet-i Merkeziyesi ise şu şekildedir:

Görevi	İsim
Reis-i evvel	Saniye Cemal Hanım
Reis-i sani	Bedia Talat Hanım
Veznedar	Gülsüm Ali Hanım
Kâtibe	Muallime Şazimend Hanım
Aza	Makbule Ragıp Hanım
Aza	Hamide Ahmed Hanım
Aza	Hatice Mehmed Hanım

11 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, s. 34-36; *Besim Ömer, Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsi Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330, s. 20-21.

12 Detay için bkz: Akgün, *Hilâl-i Ahmerden Kızılay'a*, s. 47-136, 187-240.

13 *Millî Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920 - 23 Eylül 1921*, yay.haz., İsmail Hacifettahoğlu, Türk Kızılay Derneği Yayınları, 2007, s. 15-16.

14 Mesut Çapa, "Kızılay" *TDV Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara, 2002, s. 546.

15 İzmit Sancağı, 20 Nisan 1924 yılında ilan edilen Teşkilata-ı Esasiye Kanunu ile Kocaeli Vilayeti'ne dönüştürüldü (Sürecin ayrıntıları için bkz: Enis Şahin, Sinan Demirağ, "Kocaeli Vilayeti'nin Teşekkül Süreci, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, 2016, s. 1461-1505). Bu dönüşümden sonra zamanla İzmit Hilâl-i Ahmer Şubesi de Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi olarak anılmaya başlandı. Bu çalışmada bütünlük olması açısından 1923 tarihinden itibaren Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi tabiri kullanılmıştır.

16 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1923 yılı öncesindeki Kocaeli (İzmit) bölgesindeki faaliyetleri için bkz: (Mustafa Sarı, *İzmit'te Hilâl-i Ahmer (1911-1925)*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016).

17 *KA*, 36/ 25, 12 Teşrinievvel 1327/25 Ekim 1911.

Kocaeli'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930)

Aza	Saide Hasan Hanım
Aza	Kaya Sabri Hanım
Aza	Şaziye Hanım ¹⁸

Türkiye'deki diğer Hilâl-i Ahmer şubelerinde olduğu gibi Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin heyet-i merkeziyesinde zamanla değişiklikler olmaktadır. Nitekim Şubat 1924 yılında şube, Kocaeli Belediye Dairesi'nde bir toplantı tertip ederek yeni heyet-i merkeziyesini şu şahıslardan seçmiştir: Tüccardan Safer Vehbi Bey, Tüccardan Hacı Ali Bey, Esnaf Cemiyeti Reisi Hakkı Bey, Eczacı Hasan Behçet Bey, Eczacı Ziya Bey, Hür Fikir gazetesi sahibi Kılıçzade Hakkı Bey, Ticaret Odası Reisi Hoca Rifat Efendi, Meclis-i Umumi azasından Hüseyin Bedrettin Bey, Doktor Şahap Bey, Tüccardan Nazif Bey, Osman Nuri Bey ve Osman Zeki Bey¹⁹. Toplantıda Kocaeli Hilâl-i Ahmer Heyet-i Merkeziyesi reisliğine Kılıçzade Hakkı Bey getirilirken, Hasan Behçet Bey de kâtip olmuştu. Fakat bir süre sonra bu iki şahıs görevlerinden istifa etmişlerdi. Bunun üzerine Sıhhiye Müdürü Sadık Bey ile Saatçi Hafız İbrahim Efendi Heyet-i Merkeziye'ye dâhil edilmiş ve merkezin yaptığı toplantıda Hoca Rifat Efendi Reis-i Evvel, Sadık Bey de kâtip olarak seçilmişlerdi²⁰.

1924 yılından itibaren Hilâl-i Ahmer Kocaeli Şubesi'nin gelir-gider durumu hakkında düzenli bilgilere sahibiz. Ocak-Mart 1924 ayları arasında şubenin gelir-gider durumu şu şekildedir:

<i>Ocak 1924-Mart 1924</i>	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	96.995 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	136.458 kuruş 50 para
Varidat-ı muhtelif	335.237 kuruş
<i>Toplam</i>	568.689 kuruş 50 para
Tediyat	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	420.000
Muavenat-ı muhtelif	49.792 kuruş 50 para
Mesarif-i idare	9.229
<i>Toplam</i>	479.021 kuruş 50 para ²¹

Ocak-Mart 1924 ayları arasında büyük bir çoğunluğu muhtelif gelirlerden olmak üzere Kocaeli Şubesi'nin geliri 568.689 kuruş 50 para olurken, bu meblağın 420.000 kuruşluk kısmı Merkez-i Umumi'ye gönderilmiştir.

Nisan-Haziran 1924 aylarında Hilâl-i Ahmer Kocaeli Merkez Şubesi'nin gelir-gider tablosu ise şu şekildedir:

<i>Nisan 1924-Haziran 1924</i>	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	100 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	1.372 kuruş 50 para
Varidat-ı muhtelif	147.361 kuruş
<i>Toplam</i>	148.833 kuruş 50 para
Tediyat	
Merkez-i Umumiye irsalat	140.000 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	15.000 kuruş
Mesarif-i idare	4.850 kuruş
<i>Toplam</i>	159.850 kuruş ²²

¹⁸ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1335- 1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, s. 149-151. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kocaeli Hanımlar Şubesi, 1924 yılında da 224 kuruş iane toplanmıştır (*Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, Yay.Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği, Ankara 2013, s. 368).

¹⁹ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mart 1924, Sayı: 31, s. 222.

²⁰ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Ağustos 1924, Sayı: 36, s. 406.

²¹ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani/Kasım 1924, Sayı: 39, s. 101.

Burada tablolarda belirtilen hususları orijinaleri ile muhafaza ettik. Bunların genel olarak anlamları ise şu şekildedir: Makbuzat: Toplanan paralar. Tediyat: Ödemeler. Maktu makbuz mukabilinde ianat: Makbuz karşılığında yapılan yardımlar. Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat: Makbuz karşılığında olmayan yardımlar. Maktu makbuz mukabilinde aidat: Makbuz karşılığında verilen aidatlar. Varidat-ı muhtelif: Çeşitli gelirler. Merkez-i Umumi'ye irsalat: Genel merkeze gönderilenler. Muavenat-ı muhtelif: Çeşitli yardımlar. Mesarif-i idare: İdarenin masrafları.

²² *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani/Kasım 1924, Sayı: 39, s. 101.

Nisan 1924'ten başlamak üzere takip eden üç aylık süreçte 147.361 kuruşu varidat-ı muhtelifeden olmak üzere 148.833 kuruş 50 paralık iane toplanmış; bu tutarın 140.000 kuruşu Merkez-i Umumi'ye gönderilmiştir. Bir önceki üç aylık döneme göre gelirlerde neredeyse üç katı kadar bir azalma meydana gelmiştir.

قوجه ایلی مرکزینک	
کانون ثانی ۳۴۰ تاریخندن مارت ۳۴۰ تاریخنه قدر	
تأدیات	مقبوضات
مرکز عمومی به ارسالات ۴۲۰۰۰۰	مقطوع مقبوض مقابلنده اعانات ۹۶۹۹۵
معاونات مختلفه ۴۹۷۹۲ ۵۰	« اولمایان » » ۱۳۶۴۵۸ ۵۰
مصارف اداره ۹۲۲۹	واردات مختلفه ۳۳۵۲۳۷
یکون ۴۷۹۰۲۱ ۵۰	۵۶۸۶۸۹ ۵۰
نيسان ۳۴۰ تاریخندن ۳۰ حیران ۳۴۰ تاریخنه قدر	
تأدیات	مقبوضات
مرکز عمومی به ارسالات ۱۴۰۰۰۰	مقطوع مقبوض مقابلنده اعانات ۱۰۰
معاونات مختلفه ۱۵۰۰۰	« اولمایان » » ۱۳۷۲ ۵۰
مصارف اداره ۴۸۵۰	واردات مختلفه ۱۴۷۳۶۱
یکون ۱۵۹۸۵۰	۱۴۸۸۳۳ ۵۰
۱ تموز ۳۴۰ تاریخندن ۳۰ ايلول ۳۴۰ تاریخنه قدر	
تأدیات	مقبوضات
مرکز عمومی به ارسالات ۲۲۴۵۲	مقطوع مقبوض مقابلنده اعانات ۷۸۵۰۵
معاونات مختلفه ۷۷۵۰	« اولمایان » » ۴۲۲۰ ۵۰
مصارف اداره ۳۲۷۷۷ ۷۵	واردات مختلفه ۹۲۵۴۱ ۷۵
یکون ۶۲۹۷۹ ۷۵	۱۷۵۲۶۷ ۲۵

Resim 1) Kocaeli Merkezi'nin Ocak 1924-30 Eylül 1924 Tarihleri Arasındaki Gelir-Gider Tablosu

Temmuz-Eylül 1924 aylarında Hilâl-i Ahmer Kocaeli Merkez Şubesi'nin gelir-gideri şu şekildedir:

1 Temmuz 1924-30 Eylül 1924	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	78.505 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	4.220 kuruş 50 para
Varidat-ı muhtelif	93.541 kuruş 75 para
<i>Toplam</i>	175.257 kuruş 25 para
Tediyat	
Merkez-i Umumi'ye gönderilenler	22.452 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	7.750 kuruş
Mesarif-i idare	32.777 kuruş 75 para
<i>Toplam</i>	62.979 kuruş 75 para ²³

1924 yılı Temmuz-Eylül ayların arasında toplam gelir 175.257 kuruş 25 para olurken bu ianenin ancak 22.452 kuruşu Cemiyetin merkezine gönderilmiştir.

1924 Ekim ayından itibaren o yılın sonuna kadar Hilâl-i Ahmer Kocaeli Şubesi'nin gelir-gider durumu şu şekilde olmuştur:

1 Ekim 1924-31 Aralık 1924	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	13.900 kuruş
Varidat-ı muhtelif	20.000 kuruş
<i>Toplam</i>	33.900 kuruş

23 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani/Kasım 1924, Sayı: 39, s. 101.

Kocaeli'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930)

Tediye	
Muavenet-ı muhtelif	6.622 kuruş
Mesarif-i idare	12.015 kuruş
<i>Toplam</i>	18.637 kuruş ²⁴

Ekim-Aralık 1924 aylarında ise Hilâl-i Ahmer Kocaeli Şubesi'nin gelirleri iyice düşmüştür. Bu süreçte 33.900 kuruş geliri olan Şube, Merkez-i Umumi'ye iane göndermemiştir.

1924 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kocaeli Şubesi tarafından toplanan toplam gelir 926.679 kuruş 125 para, gider ise 720.487 kuruş 125 paradır. Bu meblağın 582.452 kuruşu Merkez-i Umumi'ye gönderilmiştir.

1925 yılı Aralık ayındaki Hilâl-i Ahmer Merkezi'nde düzenlenen konferansta Kocaeli'nin Kocaeli Mebusu İbrahim Bey temsil etmiştir. Ayrıca 1925 yılı içerisinde Kocaeli Şubesi'nde 6.714 lira 94 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu meblağdan 1.234 lira 39 kuruş Kocaeli Şubesi tarafından sarf edilirken, 3.895 lira 40 kuruş ise Merkez-i Umumi'ye gönderilmiştir²⁵.

1926 yılı başlarında Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi heyet-i merkeziyesi ise yeniden şekillenerek şu şahıslardan oluşmuştur:

Görevi	İsim	Mesleği
Reis-i evvel	Ali Galip Bey	Bergama kaymakamlığından müstafi
Veznedar	Safer Vehbi Bey	Tüccardan
Kâtip	Kemal Bey	Attariye Tüccarı
Aza	Şahap Bey	Doktor
Aza	Şevket Bey	Doktor
Aza	Aziz Bey	Muhami (Avukat)
Aza	Osman Zeki Bey	Bakkaliye Tüccarından
Aza	Nazif Bey	Tuhafiyeci
Aza	Cevdet Bey	Müftüzâde
Aza	Emin Bey	Terzizâde
Aza	Mürüvvet Hanım	Muallim
Aza	Hatice Hanım	Muallim
Aza	Hatice Hanım	Ömer Ağa Mahallesi'nden ²⁶

Kocaeli Şubesi'nin üyeleri arasında üç adet kadının da olması göz çarpmaktadır. Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi tarafından tasdik ve Merkez-i Umumi tarafından da kabul edilen 1926 senesi bütçesi ise şu şekildedir (lira olarak):

Şubelerden irsalat	4.326	Şefkat pulları	3000
Aza aidatları	150	Teberruat-ı ayniye	50
Müsamere hâsılatı	500	Varidat-ı muhtelif	650
Çiçek günü	150	İnanat	750

1926 yılında Kocaeli Merkezine bağlı şubeler şu şekildedir: Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve, Yalova, İznik kaza şubeleriyle Hendek, Derbent, Bahçecik, Ermeşe, Budak nahiyeleri şubeleri. Bu şubelerden Adapazarı 131.504, İznik 2.089, Bahçecik 12.600, Derbent 700, Karamürsel 2.634, Geyve 11.500, Kandıra 7.500 ve Yalova 7.700 kuruşu Merkez-i Umumi ya da Kocaeli merkezine göndermişlerdir. Bunun dışında Kocaeli Hanımlar Merkezi de 276 lira 24 kuruş varidat temin ederek Kocaeli merkezine teslim²⁷.

1 Ocak 1926 tarihinden aynı yıl Mart ayı sonlarına kadar Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi'ne gelen meblağ 105.612

²⁴ Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Nisan 1925, Sayı: 44, s. 321.

²⁵ Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928), s. 445.

²⁶ Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1926, Sayı: 54, s. 326.

²⁷ Uluğtekin, Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928), s. 445.

kuruş, masraflar ise 19.600 kuruş olmuştur²⁸. 1 Nisan-30 Haziran 1926 tarihleri arasında Kocaeli Şubesi'nin gelir-gider tablosu ise aşağıdaki gibidir:

1 Nisan 1926-30 Haziran 1926	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	2.500 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	1.500 kuruş
Gazete hasılatı	4.293 kuruş
Kurban hasılatı	1.400 kuruş
İznic Şubesi'nden	900 kuruş
Sadaka-i fıtır ve zekât miktarı	304.791 kuruş
Çiçek günü hasılatı	18.701 kuruş 50 para
<i>Toplam</i>	43.199 kuruş 50 para
Tediye	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	4.293 kuruş
Mesarif-i idare	17.235 kuruş
<i>Toplam</i>	21.528 kuruş ²⁹

Hilâl-i Ahmer Kocaeli Şubesi, 1926 yılı Nisan başından Haziran sonuna kadar 43.200 kuruş gelir elde ederken, bu meblağın 17.235 kuruşu şubenin masrafları için kullanılmıştır. Merkez-i Umumi'ye ise sadece 4.293 kuruş gönderilmiştir. Şubenin 1 Temmuz-30 Eylül 1926 tarihleri arasındaki gelir-gider durumu ise şu şekildedir:

1 Temmuz 1926 -30 Eylül 1926	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	365 kuruş
Çiçek günü hasılatı	1.500 kuruş
Pul hasılatı	265.093 kuruş
<i>Toplam</i>	266.958 kuruş
Tediye	
Mesarif-i idare	17.399 kuruş
<i>Toplam</i>	17.399 kuruş ³⁰

Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında Kocaeli Şubesi'nde 265.093 kuruş toplanmıştır ve bunun neredeyse tamamı pul hasılatından elde edilmiştir. Bu aylarda Merkez-i Umumi'ye herhangi bir para gönderilmeyenken, sadece 17.399 kuruş idarenin masrafı olmuştur. Ekim ayı başlarından 1926 yılı sonuna kadar Kocaeli Şubesi'nin gelir-gider durumu ise şu şekildedir:

1 Ekim 1926-31 Aralık 1926	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde aidat	13.465 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	451 kuruş
Çiçek hasılatı	1.058 kuruş
Pul hasılatı	15.515 kuruş
<i>Toplam</i>	30.489 kuruş
Tediye	

28 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1926, Sayı: 57, s. 431.

29 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ağustos 1926, Sayı: 60, s. 571

30 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Tesrinievvel /Ekim 1926, Sayı: 62, s. 67.

Kocaeli'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930)

Merkez-i Umumi'ye irsalat	600.000 kuruş
Muavenet-i muhtelif	30.330 kuruş
Mesarif-i idare	18.993 kuruş
Pul bayi ücreti	951 kuruş
Muayene olunan arsa bedeli	245.009 kuruş
<i>Toplam</i>	895.283 kuruş ³¹

Ekim-Aralık 1926 ayları arasında 30.489 kuruş gelir toplanırken, yaklaşık 895.283 kuruş şubenin kasasından çıkmıştır. Bunun 600.000 kuruşu Merkez-i Umumi'ye gönderilirken, 245.009 kuruşu da muayene olunan arsa bedeli olarak verilmiştir. Bu satın alınan arsaya Kocaeli Şubesi'nin 1927 yılında yeni binası yapılacaktır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlanan rapora göre; Kocaeli Merkezi 1926 senesi sonuna kadar 8.000 kûsur lira varidat (gelir) sağlamıştır. Bilhassa şefkat pullarından 6.000 liraya yakın hasılat elde edilmiştir. Bu hasılatın 6.542 lirası Merkez-i Umumi'ye gönderilmiştir. İznik Şubesi'nden 50.000, İhsaniye Şubesi'nden 1.058, Kandıra Şubesi'nden 12.667, Karamürsel'den 45.982, Bahçecik'ten 2.230, Yalova'dan 4.107, Adapazarı'ndan 90.000 kuruş merkeze gönderilmiştir.

Kocaeli Şubesi'nin tasdik edilen 1927 senesi bütçesi ise lira olarak şu şekildedir:

Şubelerden gönderilenler	7.990
Aza aidatları	150
İnanat	50
Müsamere	200
Çiçek	200
Şefkat pulları	3.000
Hükümet bütçesinden tahsisat	400
Varidat-ı saire	100
İlamat-ı adliye	500
Toplam	12.590

Masarif-i idare	900
Merkez ve şubelerin masrafları	2.245
Masarif-i imdadiye	700
Merkez-i Umumi'ye irsalat	8.745
Toplam	12.590

Kocaeli Şubesi'nin 1927 başlarında Heyet-i İrade ve Merkeziyesi ise şu şekildedir:

Görevi	İsim	Mesleği
Reis-i evvel	Hakkı Selçuk Bey	Yaprak tütün tacirlerinden
Reis-i sani	Şahap Bey	Doktor
Muhasip	Moralızade Cevdet Bey	
Veznedar	İbrahim Nazif Bey	Saatçi
Kâtip	Ali Rızazade Kemal Bey	
Aza	Hüseyin Bedreddin Bey	
Aza	Şevket Bey	Doktor
Aza	Tüysüzzade Lütfü Bey	
Aza	Aziz Efendi	Avukat

31 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Temmuz 1927, Sayı: 71, s. 472.

Aza	Terzizade Emin Efendi	
Aza	Nuri Necati Bey	Doktor
Aza	Yusuf İzzeddin Bey	Eczacı
Aza	Hafız İbrahim Efendi	Tüccardan
Aza	Hacer Hakkı Hanım	
Aza	Hatice Hanım ³²	

Diğer şubelerde olduğu gibi Kocaeli Şubesi de cemiyetin rozetlerinin satışından gelirler elde etmekteydi. Rozet satışlarını genelde çocuklar yapmaktaydı. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*'nın 15 Mayıs 1927 tarihli nüshasına Kocaeli'de böyle bir rozet dağıtımının fotoğrafı yansımıştır³³.

Resim 2) Kocaeli'de Rozet Dağıtımı

Hilâl-i Ahmer Kocaeli Şubesi'nin 1 Nisan-30 Haziran 1927 tarihleri arasındaki gelir-gider hesabı aşağıdaki gibidir:

1 Nisan 1927 - 30 Haziran 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	22.640 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	475 kuruş
Aidat	4.400 kuruş
Varidat-ı muhtelif	200 kuruş
Çiçek hasılatı	15.640 kuruş
Pul hasılatı	173.500 kuruş
Şubelerden gelenler	60.960 kuruş
Gazete	6.381 kuruş
<i>Toplam</i>	284.196 kuruş
Tediye	

³² Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 557-558.

³³ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 367.

Kocaeli'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930)

Merkez-i Umumi'ye irsalat	6.381 kuruş
Muavenet-i muhtelif	300 kuruş
Mesarif-i idare	21.859 kuruş
Pul bayiiyesi	17.250 kuruş
<i>Toplam</i>	45.790 kuruş ³⁴

Nisan 1927 başından Haziran sonuna kadar 284.196 kuruş gelir toplayan Kocaeli Şubesi, bu gelirin büyük kısmını pul hasılatından elde etmiştir. Şube bu gelirden sadece 6.381 kuruşu Merkez-i Umumi'ye gönderirken toplam gideri ise 45.790 kuruş olmuştur. 1927 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarından Kocaeli Şubesi'nin kasasına giren ve kasasından çıkan para ise şu şekildedir:

<i>1 Ekim 1927-30 Aralık 1927</i>	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	926 kuruş
Aidat	3.924 kuruş
Pul hasılatı	98.357 kuruş
Şubelerden gelenler	70.842 kuruş
İ'lamat-ı adliye	2.000 kuruş
<i>Toplam</i>	176.049 kuruş
Tediyat	
Mesarif-i idare	23.883 kuruş
Kira bedeli	4.503 kuruş
Çeşitli yardımlar	15.700 kuruş
Pul satın alma ücreti	34.633 kuruş
İ'lamat-ı adliye ücreti	200 kuruş
<i>Toplam</i>	78.919 kuruş ³⁵

1927 Ekim ayından yılsonuna kadar Kocaeli Şubesi'nin geliri yine büyük bir çoğunluğu pul hasılatından olmak üzere 176.049 kuruş kadardır. Bu dönemde Merkez-i Umumi'ye iane gönderilmezken, sadece 78.919 kuruş masraf olarak kaydedilmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti raporlarına göre ise 1927 yılında Kocaeli Şubesi 676.423 kuruş gelir temin etmiş ve bunun 556.381 kuruşunu cemiyetin merkezine göndermiştir. Kocaeli merkezinin Kandıra, Adapazarı, Hendek, Geyve, Gebze, Karamürsel kaza şubeleri ile Ermeşe, Bahçecik, Karasu, Söğütlü, Akhisar, Yalova nahiye şubeleri vardır. Kocaeli Şubesi'ne bağlı şubelerin varidat ve irsalatı şu şekildedir:

Şube	Varidat/Gelirler (kuruş)	İrsalat/Gönderilenler (kuruş)
Kandıra	61.357	20.900
Adapazarı	212.200	140.000
Hendek	69.640	33.300
Geyve	16.517	2.550
Gebze	43.550	30.000 ³⁶

1927 yılı içerisinde Kocaeli Şubesi'nin yeni binası yapıldı. İstiklal Caddesi'nde yapılan binanın toplam masrafı 27.716,02 kuruş olmuştur. Ayrıca % 10 nispetinde nakliye ve diğer masraflar 2.771,60 kuruş olmak üzere toplam 304.487,62 kuruş harcanmıştır³⁷.

34 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ağustos 1927, Sayı: 72, s. 517.

35 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1928, Sayı: 81, s. 455.

36 Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 602.

37 KA, 1452/1.

Resim 3) Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesinin Yeni Binasının Planı

Kocaeli Vilayet Meclis-i Umumisi'nin 17 Şubat 1928 Cuma günü toplantı yapması gerekirken, çoğunluk sağlanamadığından nizamnameye göre iki hafta sonra yeniden toplandı. Meclis-i Umumi'de Kongre'nin Riyaseti'ne Doktor Hasan Ömer Bey ve Kitabeti'ne ise Ümran Tüccarhanesi sahibi Esat Bey seçilmişlerdir. Daha sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Başvekil İsmet Paşa'ya ve Merkez-i Umumi Riyaseti'ne arz-ı tazimat (saygılar sunma) telgraflarının gönderilmesine oybirliği ile karar verilmiştir.

Toplantıda eski Kocaeli Hilâl-i Ahmer Heyet-i Merkeziyesi'nin 1927 senesi icraat raporuyla 1928 senesi bütçesi okunarak aynen kabul ve tasdik edilmiştir. Toplantıda söz alan Matbaa Müdürü Haydar Bey'in "her bir azanın bir aza daha kaydettirmesi, bu sayede aidatların iki katına çıkarılması" teklifi de oybirliği ile kabul edilmiştir. Ankara Meclis-i Umumisi'ne de Mebus Kılıçzâde Hakkı Bey murahhas seçilmiştir³⁸. Toplantıda daha sonra 15 azadan oluşan merkez-i heyetin heyetin isimleri okunmuştur. Vazifelerini tamamlayan Doktor Şahap, Şevket, Nuri Necati ve Eczacı Yusuf Beyler ile Hacer Hakkı Kılıçzade Hanımın yerlerine de Sıhhiye Müdürü Hıfzı, Doktor Ziya, Doktor Hasan Ömer Beylerle Eczacı Hasan Behçet ve muhasebe-i hususiye Başkâtibi Mustafa Beyler ve müstafi Hatice Hanım'ın yerine tüccardan Macit Arif Bey seçilmişlerdir.

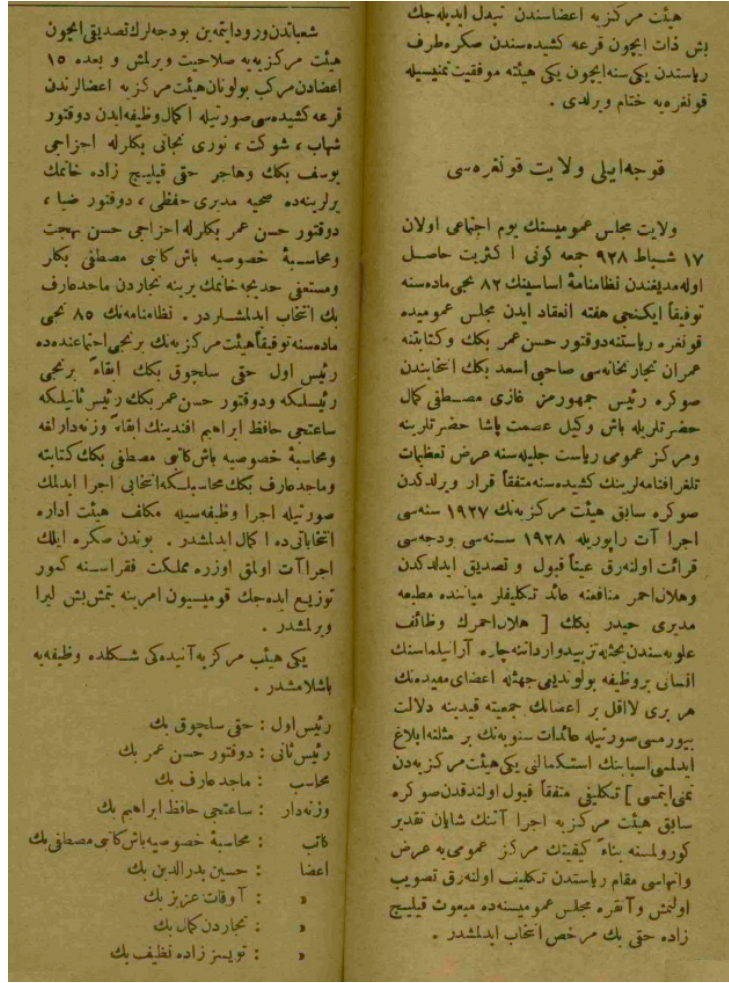
Kocaeli Hilâl-i Ahmer Şubesi yeni heyet-i merkeziyesi şu şekildedir:

Görevi	İsim	Mesleği
Reis-i evvel	Hakkı Selçuk Bey	Yaprak tütün tacirlerinden
Reis-i sani	Hasan Ömer Bey	Doktor
Muhasip	Macid Arif Bey	
Veznedar	Hafız İbrahim Bey	Saatçi
Kâtip	Mustafa Bey	Muhasebe-i Hususiye Baş Kâtibi
Aza	Hüseyin Bedrettin Bey	
Aza	Aziz Bey	Avukat
Aza	Kemal Bey	Tüccar
Aza	Tüysüzzade Nazif Bey	
Aza	Terzizade Emin Bey	
Aza	Müftüzade Cevdet Bey	
Aza	Hıfzı Bey	Sıhhiye Müdürü
Aza	Ziya Bey	Doktor
Aza	Hüseyin Behçet Bey	Eczacı
Aza	Hafız İbrahim Efendi	Manifaturacı

Bu seçimlerden sonra ilk icraat olmak üzere Kocaeli'nin fakir halkına kömür dağıtacak komisyonun emrine 75 lira verilmiştir³⁹.

38 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1928, Sayı: 79, s. 338.

39 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1928, Sayı: 79, s. 339.

Resim 4) Kocaeli Vilayet Kongresi

Kızılay Arşivi'nden elde edilen bir belgeye göre 1928 yılı içerisinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kocaeli Merkez Şubesi'ne bağlı şubeler şu şekildedir: Kocaeli merkez, Kandıra kazası, Adapazarı kazası, Hendek kazası, Geyve kazası, Karamürsel kazası, Ermeşe nahiyesi, Bahçecik nahiyesi, Uzuntarla nahiyesi, Şeyhler nahiyesi, Kaymas nahiyesi, Akçaova nahiyesi, Karasu nahiyesi, Akyazı nahiyesi, Sapanca nahiyesi, Söğütlü nahiyesi, Taraklı nahiyesi, Akhisar nahiyesi, Darıca nahiyesi, Taşköprü nahiyesi, Mollafenari nahiyesi ve Yalova nahiyesi⁴⁰.

2. Karamürsel Hilâl-i Ahmer Şubesi

Karamürsel Hilâl-i Ahmer Şubesi, 29 Aralık 1911 tarihinde kurulmuş⁴¹ ve bu tarihten itibaren faaliyetlerine devam etmiştir. Karamürsel Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin 1 Nisan-30 Haziran 1924 tarihleri arasındaki gelir-giderleri şu şekildedir:

1 Nisan 1924-30 Haziran 1924	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	8.542 kuruş
Varidat-ı muhtelif	1.706 kuruş
<i>Toplam</i>	10.248 kuruş
Tediyat	
Merkezi Umumi'ye irsalat	3.206 kuruş
Mesarif-i idare	32 kuruş
<i>Toplam</i>	3.238 kuruş ⁴²

40 KA, 154/ 78, lef. 2, 1928.

41 KA, 28/ 85, lef. 9, (ty.).

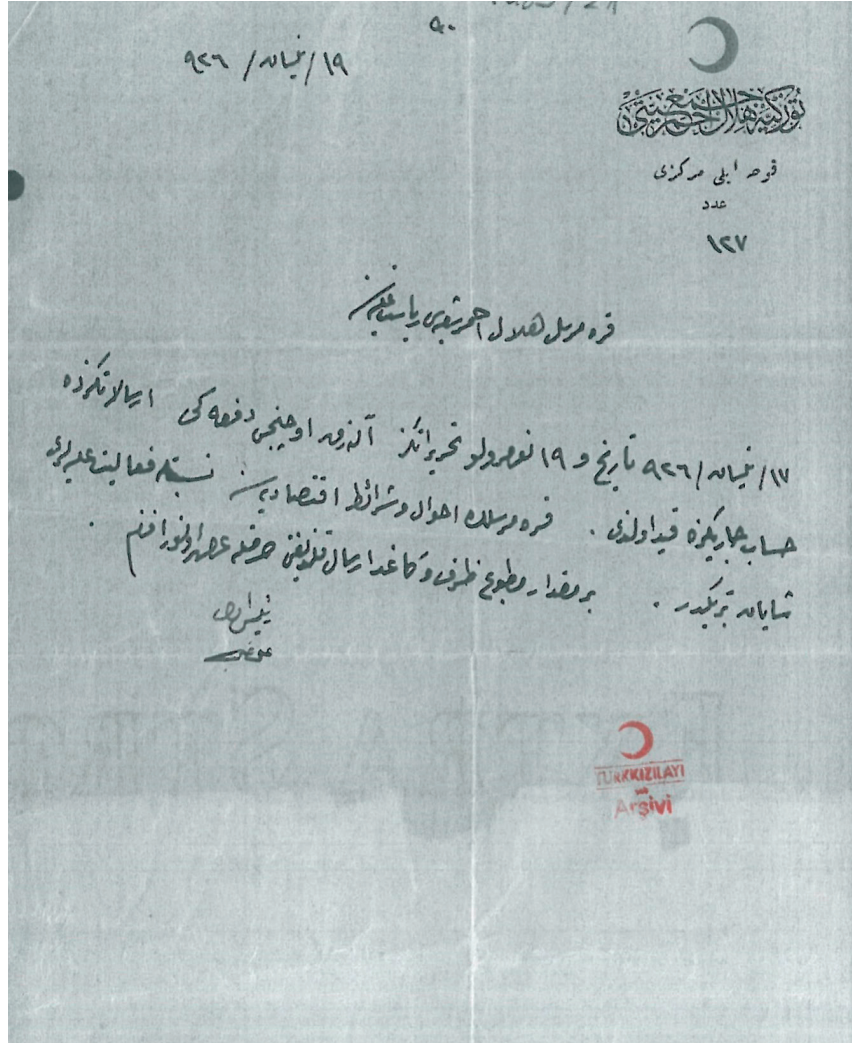
42 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani/Kasım 1924, Sayı: 39, s. 103.

Nisan, Mayıs ve Haziran 1924 aylarında Karamürsel Şubesi'nde toplam 10.28 kuruş iane toplanırken, bunun 3.206 kuruşu Merkez-i Umumi'ye gönderilmiştir. Şubenin 1924 yılı Temmuz ayından Aralık ayı sonuna kadar gelir-gider durumu ise şu şekildedir:

1 Temmuz 1924-31 Aralık 1924	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	4.680 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	6.949 kuruş
<i>Toplam</i>	11.629 kuruş
Tediye	
Merkez-i Umumi'ye ve Kocaeli merkezine irsalat	5.380 kuruş
Muavenet-i muhtelif	6.514 kuruş
<i>Toplam</i>	11.894 kuruş ⁴³

1 Temmuz-31 Aralık 1924 tarihleri arasında Karamürsel Şubesi tarafından 11.629 kuruş iane toplanmış olup, aynı dönem içerisinde şubenin gideri ise 11.894 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Hilâl-i Ahmer Kocaeli Merkez Şubesi'ne gönderilen ianelerden dolayı Kocaeli merkezi Karamürsel Şubesi'ne teşekkür etmiştir. Çünkü Karamürsel'deki halkın ahvali ve iktisadî durumu göz önüne alındığında toplanan yardımlar gayet önemliydi⁴⁴.

Resim 5) Faaliyetlerinden Dolayı Karamürsel Şubesine Tebrik Yazısı

Karamürsel kazası ile birlikte Yalova kazasına Kocaeli Vilayeti'nin diğer kazalarına göre daha fazla mübadil

43 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Temmuz 1925, Sayı: 47, s. 410.

44 KA, 1483/ 21, 19 Nisan 1926.

iskân edilmişti. Bu mübadillerin iskânı için yeniden mesken inşası uzan zaman alacağından, bunların açıkta kalmamalarını sağlamak için ilk önce İmar ve İskân Vekâleti emrine verilen 100'ü aşkın barakaya ilaveten 100 barakanın daha inşası düşünülmektedir. Bunun için yeteri miktarda saç, çivi ve diğer inşaat malzemelerinin verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁵.

Karamürsel Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin 1 Ocak-31 Temmuz 1926 tarihleri arasında gelir-gider şu şekildedir:

1 Ocak 1926-31 Temmuz 1926	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	88.013 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	1.300 kuruş
Çiçek günü hasılatı	1.059 kuruş
Pul hasılatı	3.257 kuruş
<i>Toplam</i>	93.629 kuruş
Tediye	
Merkezi Umumi'ye irsalat	35.982 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	40.312 kuruş
Mesarif-i idare	2.380 kuruş
<i>Toplam</i>	78.674 kuruş ⁴⁶

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1926 yılının ilk altı ayında 93.629 kuruş iane toplanmıştır. Bunun 35.982 kuruşu merkeze gönderilirken 40.312 kuruşu da çeşitli yerlere yardım olarak dağıtılmıştır.

Karamürsel Hilâl-i Ahmer Şubesi gelir kalemlerini artırmak için çeşitli fırsatları değerlendirmeye çalışmaktaydı. Bunun için köylerden ianeler toplamaktaydı. Bu işi ve diğer yardım işlerini yerine getirmesi için Mustafa Asım Efendi günlük 2 lira ücretle görevlendirilmişti⁴⁷. Karamürsel Şubesi'nin diğer bir gelir kalemi, fitr sadakası ve zekâtı. Bu nedenle şube, 1926 Ramazan ayında belli bir miktar fitr ve zekât hasılatı beklemekteydi⁴⁸.

Karamürsel Hilâl-i Ahmer Şubesi kazada lisede okuyan fakir ve kimsesiz çocuklara haftada iki gün yemek ve kahvaltı verilmesi için Eylül 1926'dan itibaren çalışmalara başladı⁴⁹. Yardım edilecek çocukların seçilmesi, öğrencilere verilecek gıdanın ne gibi maddelerden olacağını belirlemek üzere bir Hilâl-i Ahmer komisyonu teşekkül edildi⁵⁰. Komisyon ilk başta yardıma muhtaç 34 öğrenci tespit etmişti. Bu öğrencilerin mahalleleri şu şekildedir: Kayacık mahallesinden 8, Cami-i Atik mahallesinden 6, Cami-i Mehmet mahallesinden 7, Hacı Ömer mahallesinden 4, Hacı Kasım Çiftliği'nden 1, Debbağhane mahallesinden 4, İsmail Ağa mahallesinden 1, Sarıkum mahallesinden 3. Böylece toplam 34 öğrenci belirlenmiş, bunların 30'u erkek, 4'ü kızdır⁵¹.

Karamürsel kaymakamı ise 34 kadar talebeye iase verilmesinin mümkün olmadığını Okulun müdürüne iletmişti. Ona göre yardım edilecek çocukların sayısının 10'u aşmaması gerekiyordu⁵². Bu nedenle okuldan çok zor durumdaki öğrencilerin isimlerinin gönderilmesini istemiştir. Sonunda okul müdüriyeti tarafından daha fakir ve kimsesiz çocuklardan 21 kişi belirlendi. Bunların mahalleleri şu şekildedir: Kayacık mahallesinden 2, Cami-i Atik mahallesinden 4, Cami-i Mehmet mahallesinden 4, Hacı Ömer mahallesinden 1, Hacı Kasım çiftliğinde 1, Debbağhane mahallesinden 5, İsmail Ağa mahallesinden 2, Sarıkum mahallesinden 2 toplam 21 öğrenciye verilmiştir. Bunların 19'u erkek, 2'si kızdır. Ancak bu 21 kişilik listeden 13 kişinin yanına artı (+) işareti konulduğu belirtilmelidir⁵³. Bu öğrencilere yapılan yardımın yaklaşık üç sene devam ettiği arşiv belgelerine yansımıştır⁵⁴.

45 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Temmuz 1924, Sayı: 35, s. 368-369.

46 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinievvel/Ekim 1926, Sayı: 62, s. 63. Kızılay Arşivi'nden elde edilen 28 Nisan 1926 tarihli bir belgeye göre de Karamürsel'de toplanan 56 lira 32 kuruş Ankara Genel Merkezi'ne gönderilmiştir (KA, 1483/ 23, 28 Nisan 1926).

47 KA, 1483/ 16, 29 Ağustos 1926.

48 KA, 1483/ 14, 26 Eylül 1926.

49 KA, 1483/ 58, 15 Eylül 1926.

50 KA, 1483/ 52, 15 Eylül 1926.

51 KA, 1483/ 58, tef. 1.

52 KA, 1483/ 56, 19 Eylül 1926.

53 KA, 1483/ 54, 21 Eylül 1926.

54 KA, 1483/ 50, 14 Teşrinisani/Kasım 1926.

1927 yılı başlarında Hilâl-i Ahmer Karamürsel Şubesi'nin merkez-i idaresi şu kişilerden oluşmaktaydı:

Görevi	İsim	Mesleği
Reis-i Evvel	Cemal Bey	Telgraf Müdürü
Kâtip	Emin Bey	Muhabere Müdürü
Veznedar	Mevlut Efendi	Terzi
Aza	Asım Efendi	Müftü
Aza	Giritlizâde Mehmed Cemal Efendi	Tüccar
Aza	Mehmed Tefvik Efendi	Tüccar
Aza	Ali Rıza Efendi	Zabıt Kâtibi
Aza	Saime Hanım	Muallime ⁵⁵

Karamürsel Şubesi'nin 1 Nisan 1927 tarihinden 30 Haziran 1927 tarihine kadar gelir-gider durumu şu şekildedir:

1 Nisan 1927-30 Haziran 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	9.335 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde aidat	4.300 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	52.828 kuruş
Pul hasılatı	4.356 kuruş
Çiçek günü hasılatı	7.463 kuruş
Gazete hasılatı	180 kuruş
<i>Toplam</i>	78.462 kuruş
Tediyat	
Merkez-i umumiye irsalat	17.546 kuruş
Mesarif-i idare	8.039 kuruş
Muavenet-i muhtelife	13.223 kuruş
<i>Toplam</i>	38.778 kuruş ⁵⁶

Nisan-Haziran tarihleri arasında 78.462 kuruş iane toplanırken, bu tutarın 17.546 kuruşu Merkez-i umumiye gönderilmiş, 13.223 kuruşu ise yardım olarak çeşitli yerlere verilmiş, 8.039 kuruş ise Şubenin idaresine harcanmıştır. Yaklaşık 40.000 kuruş ise Şubede kalmıştır.

Karamürsel Şubesi'nin 1 Eylül 1927 tarihinden 31 Aralık 1927 tarihine kadar gelir-gider tablosu ise şu şekildedir:

1 Eylül 1927-31 Aralık 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	79.070
Pullar hasılatı	3.223
Varidat-ı muhtelife	1.105
<i>Toplam</i>	83.398
Tediyat	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	83.000
Mesarif-i idare	38.012
Muavenat-ı muhtelife	3.407
<i>Toplam</i>	124.419 ⁵⁷

55 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 368.

56 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani/Kasım 1927, Sayı: 75, s. 112.

57 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Şubat 1928, Sayı: 78, s. 291.

Kocaeli'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930)

Eylül-Haziran tarihleri arasında, Karamürsel Şubesi'ne 83.398 kuruş gelir gelirken, Şubeden sadece 83.000 kuruş Merkez-i Umumi'ye gönderilmiştir. Toplam masraf ise 124.000'i geçmiştir. Gelir giderden fazla olunca, daha önceki aylarda kasadaki fazlalıkların merkeze gönderildiği anlaşılmaktadır.

1928 yılında İzmir'de büyük bir deprem meydana gelmişti. Memleketin her tarafından İzmir depremi felaketzedeleri için yardımlar toplanmaktaydı. Karamürsel Hilâl-i Ahmer Şubesi de İzmir felaketzedeleri için 8.650 kuruş yardım toplamış ve bu meblağ Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderilmiştir⁵⁸.

Karamürsel Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi, 19 Temmuz 1929 Cuma günü Karamürsel Türk Ocağı binasında toplanmışlardır. Meclis-i Umumi, Heyet-i İdare Reisi Cemal Bey tarafından açılmıştır. Toplantıda gizli oy ile reis-i umumi ve kâtibin seçim işlemi yapılmıştır. Seçim sonucunda Reis Salahattin Bey ve kâtip Hacıoğlu Ahmet Bey seçilmişlerdir⁵⁹.

1929 yılında Karamürsel köylerinde Hilâl-i Ahmer tarafından rozet satışı yapılmıştı. Köylülerden gelen rozet parası şu şekildedir:

Köy adı	Meblağ
Kabaklı	30 kuruş
Elmalık	120 kuruş
Soğucak	765 kuruş
Safran	233 kuruş
Akköy	101 kuruş 20 para
Gacık	311 kuruş
Çukur	70 kuruş
Ortaburun	23 kuruş
Üvezpınar	238 kuruş
Laladere	45 kuruş 30 para
Küllük	21 kuruş 20 para
Dereköyü	100 kuruş
Çalica	62 kuruş
Kazimiye	160 kuruş
Hacimehmet	45 kuruş
Toplam	2.325 kuruş 30 para ⁶⁰

Karamürsel köylülerinden 2.325 kuruş kadar rozet satışından para elde edilmiş ve bu meblağ merkeze gönderilmiştir.

58 KA, 1466/ 50, 20 Temmuz 1928.

59 KA, 1483/ 32, 19 Temmuz 1929.

60 KA, 1483/ 46 (t.y.). Belgede toplam 2.325 kuruş 30 para yazmaktadır. Ama toplam 2.324 kuruş 70 para etmektedir.

Kocaeli'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Faaliyetleri (1923-1930)

1927 Mayıs ayında Adapazarı Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin idare heyeti şu kişilerden oluşmaktadır:

Görevi	İsim	Mesleği
Reis-i Evvel	Tahsin Bey	Tüccar
Reis-i Sani	Rabia Hanım	Sabiha Hanım Mektebi Müdiresi
Kâtip	Asım Bey	Eczacı
Veznedar	Fikri Bey	İslam Ticaret Bankası Veznedarı
Aza	Hacı Numan Bey	Tüccar
Aza	Memduh Bey	Doktor
Aza	Hafız Mehmet Efendi	Tüccar
Aza	Kemal Bey	Orman Muamelatı Memuru-ı Sabıkı ⁶³

Resim 7) Adapazarı Şubesi Heyeti

Adapazarı Şubesi'nin 22 Ekim 1927 tarihinden 31 Aralık 1927 tarihine kadar gelir-gider durumu aşağıdaki gibidir:

22 Ekim 1927-31 Aralık 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	155 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	5.500 kuruş
Aidat	10.650 kuruş
Pul hasılatı	11.750 kuruş
Varidat-ı muhtelif	5.460 kuruş
Şubattan mevruvat	26.260 kuruş
<i>Toplam</i>	59.775 kuruş
Tediyat	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	150.000 kuruş
Mesarif-i idare	41.772 kuruş 50 para
<i>Toplam</i>	191.772 kuruş 50 para ⁶⁴

⁶³ Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 366.

⁶⁴ Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Nisan 1928, Sayı: 80, s. 387.

22 Ekim 1927 tarihinden o yılın sonuna kadar Adapazarı Şubesi'nin yaklaşık 60.000 kuruş geliri olurken, aynı dönem içerisinde 150.000 kuruşu ise genel merkeze göndermiştir.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Ocak 1928 tarihli nüshasında Adapazarı Hilâl-i Ahmer Şubesi haberleştirilmiştir. Haberde şubenin başarılı çalışmaları takdir edilirken, Nisan 1927'den 21 Kasım 1927 tarihine kadar geçen müddet zarfında şubenin 253.500 kuruşluk gelir elde ettiği bilgisini okuyucuları ile paylaşmıştır. Haber, Adapazarı Şubesi'ne teşekkür ve başarılarının devamı temennileri ile sonlandırılmıştır⁶⁵. Mecmuanın bu şekildeki haberler ile Hilâl-i Ahmer Şubelerine teşvik verdiği aşikârdır.

Adapazarı Şubesi'nin 1 Ocak 1928 tarihinden 31 Mart 1928 tarihine kadar gelir-gider durumu ise şu şekildedir:

1 Ocak 1928-31 Mart 1928	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde aidat	12.610 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	2.914 kuruş
Pullar hasılatı	50.160 kuruş
Çiçek günü hasılatı	17.809 kuruş
Varidat-ı muhtelif: Müsamere hasılatı	6.375 kuruş
Nahiye şubelerinden irsalat	9.162 kuruş
Varidat-ı muhtelif	1.012 kuruş
<i>Toplam</i>	100.042 kuruş
Tediyat	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	50.000 kuruş
Mesarif-i idare ve pul bayisi	18.335 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	10.960 kuruş
Mefruşat	4.045 kuruş
<i>Toplam</i>	83.340 kuruş ⁶⁶

Adapazarı Şubesi'nin 1 Nisan 1928 tarihinden 30 Haziran 1928 tarihine kadarki gelir-gider durumu da aşağıdaki gibidir:

Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat: İzmir ianesi	71.820 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde aidat	17.750 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	20.262 kuruş
Pullar hasılatı	79.408 kuruş
Çiçek günü hasılatı	500 kuruş
Gazete hasılatı	2.676 kuruş
Varidat-ı muhtelif	80 kuruş
Şubattan irsalat	2.217 kuruş
<i>Toplam</i>	194.713 kuruş
Tediyat	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	230.850 kuruş
Mesarif-i idare	31.397 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	5.440 kuruş
<i>Toplam</i>	267.687 kuruş ⁶⁷

65 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Kânunusani/Ocak 1928, Sayı: 77, s. 238.

66 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ağustos 1928, Sayı: 84, s. 613.

67 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ağustos 1928, Sayı: 84, s. 616.

1928 yılı başından Haziran ayı sonuna kadar Adapazarı Hilâl-i Ahmer Şubesi yaklaşık 400.000 kuruş gelir elde ederken, bu meblağın yaklaşık 280.000'i ise merkeze gönderilmiştir. Ayrıca İzmir depremi felaketedeleri için de 71.820 kuruş yardım toplanmıştır.

Adapazarı kazasında 1927 Ramazan Bayramı'nda Tayyare Cemiyeti tarafından toplanan fıtır sadakası ve zekâtın toplamı 4.354 lira 96 kuruş olurken⁶⁸; 1928 yılı Ramazan Bayramı'nda ise 3.182 kuruş olmuştur⁶⁹. Aynı yıl Kurban Bayramı'nda toplanan deriler ise müzayede usulü ile satılarak 1.776 lira 21 kuruş gelir elde edilmiştir⁷⁰. 1929 yılı Ramazan Bayramı'nda ise Tayyare Cemiyeti tarafından 2.171 lira 96 kuruş zekât ve sadaka-i fitre toplanmıştır⁷¹. Adapazarı'nda 1929 yılında toplanan kurban derileri bedeli toplamı ise 1.108 liradan ibarettir. Bu deriler yine Tayyare Cemiyeti tarafından toplanmıştır⁷².

1929 yılında Adapazarı Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin reisi Tahsin Bey'dir. 1931'de ise reis yine Tahsin Bey olurken, veznedar Ömer ve kâtip Hasan Salahattin Beyler olmuşlardır⁷³. 1929 yılında Adapazarı Şubesi'nin 428 üyesi, 165 de üye yardımcısı vardır. Toplam üye sayısı ise 593'tir⁷⁴.

4. Geyve Hilâl-i Ahmer Şubesi

1923 yılından 30 Kasım 1927 tarihine kadar Geyve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesi'nin gelir-gider tablosu şu şekildedir:

1923-30 Kasım 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	16.210 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	293.453 kuruş
Pullar hasılatı	9.000 kuruş
Çiçek günü hasılatı	11.638 kuruş
Gazete hasılatı	750 kuruş
<i>Toplam</i>	331.051 kuruş
Tedyat	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	255.943 kuruş
Mesarif-i idare	3.137 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	49.794 kuruş
<i>Toplam</i>	308.626 kuruş ⁷⁵

Geyve Şubesi 4 yıllık süreçte çeşitli kalemlerden elde ettiği 331.051 kuruşun neredeyse tamamına yakını Merkez-i Umumiye'ye göndermiştir.

1927 yılında Geyve Şubesi şu şahıslardan oluşmaktadır: Reis Antyalızâde Ali Rıza Bey, Kâtip Muallim İsmail Bey, Veznedar Ziraat Bankası Memuru Murad Bey, Aza Hükümet Tabibi Hami Bey, Aza Mıntıka Vaizi Ali Rıza Efendi, Aza Rıdvan Efendi, Aza Sarıgazili Molla Ahmed Efendi ve Aza Beyköylü Osman Ağa⁷⁶. Şubenin yönetici kadrosuna memurlar ağırlıkta olsa da köylülerin de dâhil olduğu görülmektedir.

1928 yılında İzmir'de meydana gelen depremden zarar gören felaketedeler için Geyve'den Tayyare Cemiyeti Reisi Bekir, Avukat Sırrı, Telgraf Muhabere Memuru Nuri ve Mustafa Beylerden 375 kuruş, diğer halktan da 9.640 kuruş olmak üzere toplam 10.015 kuruş yardım toplanmıştır. Bu meblağ Geyve Hilâl-i Ahmer Şubesi tarafından 18 Haziran 1928 tarihinde Kocaeli merkezine gönderilmiştir⁷⁷.

68 KA, 84/ 37, 4 Eylül 1927.

69 KA, 84/ 57, 14 Nisan 1928.

70 KA, 84/ 81, 12 Ağustos 1928.

71 KA, 84/ 88, 8 Haziran 1929.

72 KA, 84/ 89, 4 Temmuz 1929.

73 KA, 1429/ 67.

74 KA, 1429/ 67, lef: 1.

75 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani/Kasım 1927, Sayı: 78, s. 285.

76 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 367

77 KA, 307/ 147, 10 Haziran 1928.

Tediye	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	47.541 kuruş
Mesarif-i idare	2.489 kuruş
<i>Toplam</i>	50.031 kuruş ⁸⁰

Geyve Şubesi, 1 Aralık 1927-31 Mart 1928 tarihleri arasında yaklaşık 25.000 kuruş gelir elde ederken, 47.541 kuruşu da genel merkeze göndermiştir.

5. Hendek Hilâl-i Ahmer Şubesi

Hendek Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin 1922 yılından 30 Kasım 1927 tarihine kadar gelir-gider durumu şu şekildedir.

1922 yılından 30 Kasım 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	12.533 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	115.141 kuruş
Pullar hasılatı	9.300 kuruş
Çiçek günü hasılatı	5.570 kuruş
Varidat-ı muhtelif	6 kuruş
Muhasebe-i hususadan teberruat	20.000 kuruş
<i>Toplam</i>	162.550 kuruş
Tediye	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	86.500
Mesarif-i idare	15.206
Muavenat-ı muhtelif	7.800
<i>Toplam</i>	109.506 ⁸¹

Yaklaşık 5 yıllık dönemde önemli bir kısmı makbuz karşılığında olmayan ianelerden olmak üzere 162.550 kuruş meblağ elde edilmiş ve bunun 86.550 kuruşu da genel merkeze gönderilmiştir.

خندك شعبه سنك	
٣٣٨ سنه سنن ٢٠ تشرين ثانی ١٩٢٧ تاریخه قدر	
مقبوضات	تاديات
١٢٥٣٣ مقطوع مقبوض مقابلنده امانات	٨٦٥٠٠ مركز عمومي به ارسالات
١١٥١٤١ اولماليان امانات	١٥٢٠٦ مصارف اداره
٩٣٠٠ پوللر حاصلاتی	٧٨٠٠ معاونان مختلفه
٥٥٧٠ چيچك كوني حاصلاتی	.
٦ واردات مختلفه	.
٢٠٠٠٠ محاسبه خصوصه دن تبرعات	.
١٦٢٥٥٠	١٠٩٥٠٦ يكون

Resim 9) Hendek Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin 1922-30 Kasım 1927 Tarihleri Arasında Gelir-Gider Durumu

Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Mart 1927 tarihli nüshasında ise Hendek Şubesi'nin 1925 yılına ait gelir-gider durum tablosuna yer verilmiştir. Buna göre şubenin 1 Ocak 1925-31 Aralık 1925 tarihleri arasındaki gelir-gider durumu şu şekildedir:

80 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Nisan 1928, Sayı: 80, s. 390. Belgede net tarih verilmemiş olup "1 Kânunuevvel 927 tarihinden 31 minh" ibaresi geçmektedir. Mecmua 15 Nisan 1928 tarihli ve Mart ayının da 31 gün olmasından dolayı tarih 31 Mart 1928 olarak alınmıştır.

81 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Şubat 1928, Sayı: 78, s. 286. Hilâl-i Ahmer raporlarına göre Hendek Şubesi'nden Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumi'sine 1923 yılında 165 kuruş, 1924 yılında ise 100 kuruş tutarında meblağ gönderilmiştir (Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 371).

1 Ocak 1925-31 Aralık 1925	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	150 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	54.003 kuruş
<i>Toplam</i>	54.153 kuruş
Tediye	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	50.000 kuruş
Mesarif-i idare	1.375 kuruş
<i>Toplam</i>	51.375 kuruş ⁸²

Bu dönemde Hendek Şubesi tarafından toplanan yaklaşık 54.000 kuruşun neredeyse tamamı genel merkeze gönderilmiştir.

Hendek Şubesi'nin 1927 yılı başlarındaki yöneticileri şu şekildedir: Reis Hükümet Tabibi Muzaffer Bey, Katib Merkez Mektebi Müdürü Arif Kazım Bey, Veznedar Manifaturacı Şişmanzade Kamil Bey, Azalar Halil Çavuşzade Mustafa Asım, Şark Terzihanesi sahibi Latif, Terzi Ahmed Mahir, Sabık İslam Bankası Müdürü Asaf Beylerdir⁸³.

Hendek Şubesi'nin 1929 yılında üye sayısı, asil 42, yardımcı üye sayısı 6 toplamda ise 48'tir⁸⁴. Hendek Şubesi'nin 1930'da reisi Mustafa Bey, veznedarı Niyazi Bey, kâtib ise Azmi Bey'dir⁸⁵.

6. Bahçecik Hilâl-i Ahmer Şubesi

Bahçecik Hilâl-i Ahmer Şubesi ilk kez 1332 (1916/1917) tarihinde, ikinci defa ise 1339 (1923) tarihinde açılmıştır⁸⁶. Bahçecik Şubesi'nden 1923 yılında 200, 1924 yılında ise 292 kuruşluk meblağ Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderilmiştir⁸⁷. Şubenin 1 Ocak 1926 tarihinden 1926 Temmuz ayına kadar gelir-gider durumu şu şekildedir.

1 Ocak 1926-Temmuz 1926	
Makbuzat	
Çiçek günü hasılatı	2.264 kuruş 50 para
<i>Toplam</i>	2.264 kuruş 50 para
Tediye	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	2230 kuruş
Mesarif-i idare	34 kuruş 50 para
<i>Toplam</i>	2.264 kuruş 50 para ⁸⁸

Tablodan da görüldüğü üzere gelirlerin tamamı çiçek hasılatından elde edilmiş ve bu meblağın da neredeyse tamamı genel merkeze gönderilmiştir.

Bahçecik Şubesi'ne 1927 yılı başlarında 500 kişi kaydedilmiştir⁸⁹. Şube'nin 1927 yılı Mayıs ayında heyet-i merkeziyesi şu kişilerden oluşmaktadır: Reis Hasan Hilmi Efendi, Kâtip Nahiye Muallimi Yusuf Ziya Efendi ve Veznedar Eşraftan Ziya Efendi⁹⁰. Bahçecik Şubesi yeni heyetini seçtikten sonra gelirlerini artırmak için 16 Şubat 1928 gecesinde bir müsamer tertip etmiş ve bu müsameren 70 lira hasılat elde etmiştir⁹¹. 1929'da Bahçecik Şubesi'nin üye sayısı 16 kişidir⁹². 1931 yılında ise şubenin Reisi ve Veznedarı Hasan Bey olup kâtiplik görevini ise Asım Bey yürütmekteydi⁹³.

82 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mart 1927, Sayı: 67, s. 277.

83 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 367. Mecmuada Halil Bey'den itibaren veznedar yazılmış olmasına rağmen bu kişiler aza olmalıdır.

84 KA, 1236/ 37, lef: 1, (t.y.).

85 KA, 1236/ 37, (t.y.).

86 KA, 209/ 81, (t.y.).

87 Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 369.

88 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Temmuz 1926, Sayı: 59, s. 536. Mecmuada hangi zamana kadar olduğu yazılı olmadığından mecmuanın basım tarihi esas alınmıştır.

89 KA, 1679/ 50, lef: 21 18 Temmuz 1927.

90 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 367.

91 KA, 307/ 92, 29 Haziran 1928.

92 KA, 209/ 81, lef: 1, (t.y.).

93 KA, 209/ 81, (t.y.).

7. Gebze Hilâl-i Ahmer Şubesi

Hilâl-i Ahmer Gebze Şubesi'nin 1 Kasım 1926-31 Aralık 1927 tarihleri arasında gelir-gider durumu şu şekildedir:

1 Kasım 1926-31 Aralık 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	900 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde aidat	42.150 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	1.653 kuruş
Pullar hasılatı	14.840 kuruş
Çiçek günü hasılatı	4.120 kuruş
<i>Toplam</i>	63.663 kuruş
Tediye	
Merkezi Umumi'ye irsalat	60.000 kuruş
Mesarif-i idare	193 kuruş
<i>Toplam</i>	60.193 kuruş ⁹⁴

Gebze Şubesi, 1 Kasım 1926-31 Aralık 1927 tarihleri arasında çeşitli kalemlerden olmak üzere elde ettiği 63.663 kuruşun 60.000'ini genel merkeze göndermiştir.

Şubenin 1927 yılı başlarında idare heyetinin isimleri ise şu şahıslardan oluşmaktadır:

Görevi	İsmi
Reis-i evvel	Kaymakam Halid Bey
Kâtip	Mehmed Hilmi Bey
Veznedar	Ziraat Bank Memuru Şuhudi Bey
Aza	Doktor Muammer Bey
Aza	Belediye Reisi Zeki Bey
Aza	Ziraat Memuru Enver Bey
Aza	Muhasebe-i Hususiye Memuru Şerif Bey
Aza	Mahkeme-i Asliye Zabıt Kâtibi Emin Bey ⁹⁵

Diğer il ve kazalarda olduğu gibi Gebze kazasında da yöneticiler Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin yönetiminde görev almışlardır. Kazada en üst düzey olan Kaymakam Halid Bey şubenin reisliği vazifesini üstlenmiştir.

8. İznik Hilâl-i Ahmer Şubesi

İznik'te ilk Hilâl-i Ahmer Şubesi Aralık 1911 tarihinde kurulmuştu⁹⁶. Cumhuriyet döneminde, İznik Şubesi'nin 31 Aralık 1924 tarihine kadar gelir-gider durumu şu şekildedir:

31 Aralık 1924 tarihine kadar	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat	25.505 kuruş
Varidat-ı muhtelif	37.147 kuruş
<i>Toplam</i>	62.652 kuruş
Tediye	
Kocaeli merkezine ve Merkez-i Umumi'ye irsalat	65.371 kuruş
Mesarif-i idare	4.381 kuruş
<i>Toplam</i>	69.752 kuruş ⁹⁷

94 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Şubat 1928, Sayı: 78, s. 291.

95 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 367.

96 KA, 27/16, 29 Şubat 1329/13 Mart 1914.

97 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Nisan 1925, Sayı: 44, s. 313. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti raporlarında ise İznik Şubesi'nden 1924 yılında Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'ne 21 kuruş kadar meblağ gönderildiği yazılıdır (Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 369).

İznic Şubesi'nin 1 Ocak 1926 tarihinden 30 Haziran 1926 tarihine kadar gelir gider durumu şu şekildedir:

1 Ocak 1926-30 Haziran 1926	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	50 kuruş
Çiçek günü hasılatı	2.557 kuruş 75 para
Yol hasılatı	2.035 kuruş
<i>Toplam</i>	4.642 kuruş 75 para
Tediye	
Kocaeli merkezine irsalat	2.300 kuruş
Mesarif-i idare	103 kuruş
<i>Toplam</i>	2.303 kuruş ⁹⁸

1924 sonuna kadar İznic Şubesi, 62.652 kuruş gelir elde ederken, 65.371 kuruşu Kocaeli merkezine ve genel merkeze göndermiştir. 1926 yılı başından Haziran ayı sonuna kadar ise 4.642 kuruş 75 para gelir elde edilirken 2.300 kuruş Kocaeli merkezine gönderilmiştir.

İznic Şubesi'nin 1929 yılında reisi Hulusi Bey, veznedarı ise Mehmet Bey'dir⁹⁹. Aynı yıl şubenin 20, 1930 yılında ise 9 asil, 67 yardımcı olmak üzere 76 üyesi bulunmaktadır¹⁰⁰.

9. Kandıra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesi

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Kandıra'da Aralık 1914 sonlarından itibaren teşkilatlanmaya başlamıştır¹⁰¹. Kandıra Şubesi tarafından cemiyetin merkezine 1924 yılında 500 kuruşluk bir meblağ gönderilmiştir¹⁰². Şubenin 1 Ocak 1925 tarihinden 31 Aralık 1926 tarihine kadar gelir-gider durumu ise şu şekildedir:

1 Ocak 1925-31 Aralık 1926	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	32.185 kuruş
Çiçek hasılatı	2.451 kuruş
Pul hasılatı	8.200 kuruş
<i>Toplam</i>	42.836 kuruş
Tediye	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	12.667 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	500 kuruş
Mesarif-i idare	5.771 kuruş
<i>Toplam</i>	18.938 kuruş ¹⁰³

1925 yılı başından 1926 yılı sonuna kadar Kandıra Şubesi tarafından yaklaşık 42.000 kuruş toplanırken, bunun 12.667 kuruşu genel merkeze gönderilmiştir.

98 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Eylül 1926, Sayı: 61, s.22.

99 KA, 209/ 80, (t.y.).

100 KA, 209/ 80, lef: 1, (t.y.).

101 KA, 27/ 21, 17 Kânunuevvel 1330/30 Aralık 1914).

102 Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 373.

103 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1927, Sayı: 67, s. 277.

قندره شعبه سنك	
۱ كانون ثانی ۳۴۱ تاریخندن ۳۱ كانون اول ۹۲۶ تاریخنه قدر	
تأدیات	مقبوضات
مرکز عمومی به ارسالات ۱۲۶۶۷	مقطوع مقبوض مقابلنده اولمایان اعانات ۳۲۱۸۵
معاونات مختلفه ۵۰۰	چیچک حاصلاتی ۲۴۵۱
مصارف اداره ۵۷۷۱	پول ۸۲۰۰
یکون ۱۸۹۳۸	۴۲۸۳۶

Resim 10) Kandıra Şubesi'nin 1 Ocak 1925-31 Aralık 1926 Tarihleri Arasındaki Gelir-Gider Tablosu

Kandıra Şubesi'nin idare heyeti 1927 yılı başlarında şu kişilerden oluşmaktaydı: Reis-i Evvel Doktor İsmail Hakkı Bey, Reis-i Sani Esad Bey, Kâtip Tefik Bey, Veznedar Hasan Turgut Bey, Azalar Reşat, Fehmi ve Hüseyin Turgut Beyler¹⁰⁴. Yine aynı dönemde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden gelen şubelerdeki üye sayılarının artırılmasının teşvik edilmesi şeklindeki yazısı üzerine Kocaeli Valiliği'nin çalışmaları sonucunda Kandıra dâhilinde 325 kişi şubeye üye olarak kayıt edilmiştir¹⁰⁵.

Kandıra Şubesi'nin 1 Temmuz 1927 tarihinden 31 Aralık 1927 tarihine kadar gelir-gideri aşağıdaki gibidir:

1 Temmuz 1927-31 Aralık 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	4.448 kuruş
Pullar hasılatı	6.920 kuruş
Çiçek günü hasılatı	343 kuruş
Varidat-ı muhtelif	100 kuruş
İlamat-ı adliye	4.870 kuruş
<i>Toplam</i>	16.681 kuruş
Tediye	
Mesarif-i idare	6.311 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	1.000 kuruş
<i>Toplam</i>	7.311 kuruş ¹⁰⁶

1 Temmuz 1927 tarihinden o yılın sonuna kadar çeşitli kalemlerden 16.000 kûsur kuruş elde edilmiştir. Bu süreçte genel merkeze herhangi bir meblağ gönderilmezken şubenin idare masrafları olduğu görülmektedir.

10. Yalova Hilâl-i Ahmer Şubesi

Kocaeli Vilayeti dâhilinde mübadillerin yoğunlukla iskân edildikleri yerlerden birisi de Yalova idi. Yalova'daki bu mübadillerin ihtiyacı için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından 100 baraka inşasına yetecek kadar siyah saç ile diğer malzemelerinin gönderilmesine karar verilmişti¹⁰⁷. Gönderilen saçlara rağmen Yalova'daki Hacı Mehmet Köyü'nde yeni inşa edilen 21 hane eve yeni saçlara ihtiyaç hâsıl olmuştu. Yalova Kaymakamlığı'na başvuran bu köylüler, evlerinin saz ile örtülü olduğunu söyleyerek uğraşları olan tütüncülüğe bu saz örtüsünün elverişli olmadığını ve 21 haneye 565 parça saç lüzumu belirtmişlerdi. Kaymakam da 14 Mart 1925 tarihinde İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne bir telgraf göndererek köylülerin isteklerini iletmişti. İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden ise bu isteğe olumlu yanıt gelmişti¹⁰⁸.

Yalova köylerinden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına çeşitli vesilelerle yardımlar toplanmaktaydı. Kazımiye köyünden rozet satışından 30 kuruş¹⁰⁹, Çukur köyünden çiçek satışından 167 kuruş¹¹⁰ ve yine aynı köyden rozet

104 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 367-368.

105 KA, 1679/ 50, İf. 21, 18 Temmuz 1927.

106 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Şubat 1928, Sayı: 78, s. 292.

107 KA, 88/ 16, 20 Temmuz 1340/1924.

108 KA, 350/ 211, 14 Mart 1341/1925.

109 KA, 1466/ 47, İf. 2, 22 Mart 1928.

110 KA, 1466/ 47, İf. 3, 24 Mart 1928.

satışından 237 kuruş Yalova Hilâl-i Ahmer Şubesi'ne gönderilmiştir¹¹¹. Yalova merkezinden ve diğer köylerden de bu şekilde rozet satışından Ağustos 1928 ayı içerisinde 3.126 kuruş gelir elde edilmiştir. 1.692 kuruş ise şubenin masrafları olmuştur¹¹².

Kaza merkezliğinden nahiyeye düşürülen Yalova'daki Hilâl-i Ahmer Şubesi Mayıs 1928'de Karamürsel'e bağlanmıştır¹¹³. Yalova Şubesi, Karamürsel Şubesi'ne önce 462 lira 75 kuruş daha sonra 216 lira 74 kuruşun posta karşılığında mazbatası verilmiştir¹¹³.

Ekim 1928'de Yalova Şubesi yeniden teşkilatlanma yoluna gitmiş ve şube reisi, Karamürsel Şubesi'nden önce 100 lira¹¹⁴ daha sonra da 56 liranın sarf edilmesi için izin istemiştir¹¹⁵.

11. Karasu Hilâl-i Ahmer Şubesi

Adapazarı kazası Karasu nahiyesinde Hilâl-i Ahmer Şubesi ilk kez 1338/1922, ikinci kez ise 1927 tarihinde açılmıştır. 1929'da veznedar Kazım Bey, 1931'de ise Reis Abdülkerim Bey, Kâtip ise Ali Beydir¹¹⁶. Şubenin 1929 yılında 6 normal, 39 yardımcı olmak üzere toplam 45 üyesi bulunmaktadır¹¹⁷.

12. Sapanca Hilâl-i Ahmer Şubesi

Kocaeli Vilayeti Adapazarı Kazası'na bağlı Sapanca Nahiyesi'nde Hilâl-i Ahmer Şubesi ilk kez 1914/1915 (R. 1330) yılında açılmıştır¹¹⁸. Hilâl-i Ahmer Şubeleri, Hilâl-i Ahmer gazetesi satışlarından gelirler elde etmekteydi. Sapanca Şubesi'ne de 1928 yılı Ramazan Bayramı'nın ikinci günü 100, üçüncü gün de 100 adet Hilâl-i Ahmer Gazetesi gelmiştir. Gazeteler bayilerde sattırılarak, 700 kuruş gelir edilmiş ve bu meblağ Hilâl-i Ahmer Merkezi'ne posta ile gönderilmiştir¹¹⁹. 1928 yılında, diğer yerlerde olduğu gibi Sapanca'da da İzmir depremi felaketzedeleri için yardım toplanmıştır. 4.865 kuruş kadar olan bu yardım postaya verilmiştir¹²⁰.

Şubenin 1929 yılında reisi Esat Bey, kâtibi Ziya Bey'dir. 1931 yılında ise şubenin reisi bu kez Ziya, kâtibi ise Rıza Beyler olmuşlardır¹²¹. Sapanca Şubesi'nin 1929 yılında 29 normal, 16 yardımcı olmak üzere toplam 45 üyesi bulunmaktaydı¹²².

12. Geyve Akhisar Hilâl-i Ahmer Şubesi

Geyve Akhisar¹²³ Şubesi 1926 yılında açıldı¹²⁴. Açılır açılmaz faaliyetlerine başlayan şube Ramazan bayramının birinci günü çiçek hasılatında birinciliği elde etmiştir. Bu başarıyı *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası* haberleştirerek teşekkürlerini sunmuştur¹²⁵.

1929 yılında Geyve Akhisar Şubesi'nin reisi Hüsnü Bey, kâtibi ise Şükrü Bey'dir. 1931 yılında ise reis Hacı Hüsnü Bey, veznedar Ahmet Bey, kâtip ise Basri Bey olmuşlardır¹²⁶.

Geyve Akhisar Şubesi'nin 1 Mart 1926 tarihinden 26 Kasım 1927 tarihine kadar gelir gider durumu şu şekildedir:

111 KA, 1466/ 47, lef. 3, 24 Mart 1928.

112 KA, 1466/ 47, 20 Ağustos 1928.

113 KA, 1466/ 57, 1 Teşrinievvel/Ekim 1928.

114 KA, 1466/ 54, 1 Teşrinievvel/Ekim 1928.

115 KA, 1466/ 48, 1 Teşrinievvel/Ekim 1928.

116 KA, 1236/ 36 (t.y.).

117 KA, 1236/ 36, lef.1 (t.y.).

118 KA, 1429/ 68, (t.y.).

119 KA, 1468/ 25, lef.1, 29 Nisan 1928.

120 KA, 1468/ 25, 29 Nisan 1928.

121 KA, 1429/ 68, (t.y.).

122 KA, 1429/ 68, lef.1, (t.y.).

123 Gümüşmüde Sakarya'nın Pamukova ilçesidir.

124 KA, 1401/ 64, (t.y.).

125 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Mayıs 1926, Sayı: 57, s. 436.

126 KA, 1401/ 64, (t.y.).

1 Mart 1926-26 Kasım 1927	
Makbuzat	
Maktu makbuz mukabilinde ianat,	2.515 kuruş
Maktu makbuz mukabilinde olmayan ianat	131.142 kuruş
Pullar hasılatı	4.100 kuruş
Çiçek günü hasılatı	3.275 kuruş
<i>Toplam</i>	141.032 kuruş
Tediyat	
Merkez-i Umumi'ye irsalat	73.275 kuruş
Mesarif-i idare	15.332 kuruş
Muavenat-ı muhtelif	3.150 kuruş
<i>Toplam</i>	91.757 kuruş ¹²⁷

14. Akyazı Hilâl-i Ahmer Şubesi

1928 yılında İzmir'de meydana gelen deprem için Akyazı Hilâl-i Ahmer Şubesi, ahaliden 251 lira 5 kuruş bağış toplamıştı. Bu meblağın 216 lira 45 kuruşu 6 Mayıs 1928 tarihinde ve 34 lira 60 kuruşu ise 9 Temmuz 1928 tarihinde şubenin bağlı bulunduğu Adapazarı Hilâl-i Ahmer Şubesi'ne gönderilmiştir¹²⁸.

15. Akmeşe ve İhsaniye Hilâl-i Ahmer Şubeleri

Kocaeli'ne bağlı bir nahiye olan Akmeşe Hilâl-i Ahmer Şubesi ilk kez 1926 yılında açılmıştır. 1931 yılında şubenin reisi İsmail Hakkı Bey, veznedarı Mehmet Bey, kâtibi ise Hasan Bey'dir¹²⁹. Kocaeli İhsaniye Şubesi de ilk kez 1926 yılında açılmıştır. 1931'de şubenin Reisi Ali Rıza Efendi, Veznedar Musa Efendi, Kâtip ise İsmail Efendi'den oluşmaktadır¹³⁰.

16. Uzuntarla Hilâl-i Ahmer Şubesi

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kocaeli'deki diğer bir şubesi Uzuntarla'da açılmıştır. 15 Mayıs 1927 tarihli Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası'na göre Uzuntarla Şubesi'nin idare heyeti şu kişilerden oluşmaktadır: Reis Mehmed oğlu Mahmud Ağa, Katib ve Veznedar Osman oğlu Mahmud Efendi, azalar ise İshak Ağa ve İbrahim Çavuş¹³¹.

Sonuç

Kocaeli (İzmit) Hilâl-i Ahmer Şubesi ilk kurulduğu 1911 yılından beri Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi boyunca oldukça faal olmuştur. Bu çalışmada 1923-1930 yılları arasında Kocaeli merkezinin dışında vilayetteki Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Hendek, Bahçecik, Gebze, İznik, Kandıra, Yalova, Karasu, Sapanca, Geyve Akhisar, Akyazı, Akmeşe ve İhsaniye, Uzuntarla Hilâl-i Ahmer Şubelerinin faaliyetleri ele alınmıştır. Bu şubelerin dışında Şeyhler, Kaymas, Akçaova, Söğütlü, Derbent, Ermeşe, Taraklı, Darıca, Taşköprü ve Mollafenari nahiyelerinde de Hilâl-i Ahmer şubeleri tesis edilmiştir.

1923-1930 yılları arasında herhangi bir savaş yaşanmadığı için bu dönemde Hilâl-i Ahmer Şubelerinin teşkilatlanması ve faaliyetleri bir önceki dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Bu dönemde Kocaeli Vilayeti'nde tesis edilen Hilâl-i Ahmer Şubeleri, daha önce vilayet dâhilinde iskân ettirilen muhacir ve mübadillerin sorunları, fakir halka erzak ve nakdî para yardım, fakir öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi, vb. durumlarda faaliyetler göstermiştir. Bunun dışında memleketin diğer yörelerinde meydana gelen felakete de Kocaeli'ndeki şubeler sessiz kalmamışlardır. Mesela, 1928 yılında İzmir'de meydana gelen deprem için Kocaeli dâhilindeki şubelerden toplam 120.000 kuruş kadar yardım toplanmıştır.

Kocaeli merkez ve kaza ile nahiyelerindeki Hilâl-i Ahmer Şubeleri'nin gelir-gider durumu ile alakalı özellikle Hilâl-i Ahmer Mecmualarından detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Şubelerin makbuz karşılığında olan ve olmayan

¹²⁷ Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Şubat 1928, Sayı: 78, s. 285.

¹²⁸ KA, 307/ 125, 17 Temmuz 1928.

¹²⁹ KA, 1401/ 62 (t.y.).

¹³⁰ KA, 1401/ 63 (t.y.).

¹³¹ Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mayıs 1927, Sayı: 69, s. 368.

yardımlar, azalardan alınan aidatlar, hükümet bütçesinden yapılan tahsisat gazete, rozet, çiçek, pul, kurban derileri satışlarından elde edilen hasılat, bayramlarda sadaka ve fitır hasılatı vb. kalemlerdir. 1923-1930 yılları arasında tespit ettiğimize göre Kocaeli vilayeti dâhilindeki Hilâl-i Ahmer Şubelerinden yaklaşık 2.000.000 kuruş kadar gelir elde edilmiştir. Gider kalemleri ise Hilâl-i Ahmer Genel Merkezine gönderilenler, çeşitli yardımlar (özellikle fakir halka), şubenin masrafları gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bunlar arasında en büyük yekûnu. 1.200.000 kuruş ile genel merkeze gönderilen meblağ tutmaktadır.

Sonuç olarak 1923-1930 yılları arasında Kocaeli merkez, kaza ve nahiyelerinde Hilâl-i Ahmer şubelerinin oldukça faal olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Kızılay Arşivi (KA)

Sürelî yayınlar

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası

Raporlar / Salnameler / Yayınlanmış Belgeler

Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330.

Millî Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920 - 23 Eylül 1921, yay.haz., İsmail Hacıfettahoğlu, Türk Kızılay Derneği Yayınları, 2007.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, (t.y).

Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928), Yay.Haz. Murat Uluğtekin, M..Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği, Ankara 2013.

Kitap, Makale ve Tezler

ADA, Hüsnü, *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

AKGÜN, Seçil Karal ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmerden Kızılay'a*, C. I, Kızılay Yayınları, Ankara, 2000.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

ÇAPA, Mesut, "Kızılay" *TDV Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara, 2002, ss. 544-546.

SARI, Mustafa, *İzmit'te Hilâl-i Ahmer (1911-1925)*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016.

ŞAHİN, Enis, Sinan Demirağ, "Kocaeli Vilayeti'nin Teşekkül Süreci, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, 2016, ss. 1461-1505.

Kocaeli Müftülüğü (1923-1938)

Tuğba ÇALIŞKAN *

Giriş

İtilaf Devletlerinin boğazlara gelip gemilerini yerleştirmelerinin ertesi günü yani 14 Kasım 1918 tarihinde İzmit şehrini işgal ettiler. İşgal kuvvetlerinin buraya gelmesinin nedeni Kocaeli Yarımadası'nın oldukça stratejik bir öneme sahip olmasıydı¹. İzmit, Sivas ve Ankara'nın İstanbul ile bağlantısını temin eden önemli kara ve deniz yolları üzerinde yer almaktaydı. Ayrıca buradan Kastamonu, Bolu, Ankara, Adana, Afyon, Kütahya ve Eskişehir kara ve demir yolu da bu bölgeden geçiyordu². Milli Mücadele'nin başlarında da İzmit bir tümen merkezi haline getirildi ve İstanbul'daki 25. Kolordu'nun 1. Tümeni İzmit'te bulunuyordu³.

İzmit bahsi geçen özellikleri nedeniyle hem İtilaf Devletleri tarafından hem İstanbul Hükümeti tarafından hem de Ankara Hükümeti tarafından denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Öyle ki İngilizler ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin birlikte çalışmasıyla Ankara'da ki meclise karşı bu yörede ayaklanmalar çıkardılar ve bu sayede Milli Mücadele hareketini ortadan kaldırılmaya çalıştılar⁴. Bu yörede ayaklanma çıktığı bilgisine ulaşan Düzce Süvari Kıtası Kumandanı Yüzbaşı Avni, Müftü Mehmet Efendi ve Sıtkı Bey'le birlikte her ne kadar bu ayaklanmayı durdurma çabası göstermişler de başarılı olamamışlardır⁵.

Kuva-yı Milliye'nin İzmit önlerine gelmesinin ardından ise İngilizler bu bölgeden çekilip yerlerine Yunanlıları yerleştirdiler. Fakat II. İnönü Savaşı'nda yenilen Yunan kuvvetleri kendi hazırlık planları dâhilinde çekilmeye başladı. Haziran 1921 sonlarında da İzmit ve civarı Kuva-yı Milliye'nin denetimi altına girdi⁶.

Bu işgal günlerinin başlamasıyla birlikte ülkedeki din adamları yaşanan işgallere ilk tepkiyi gösterenler oldular. İşgal altında bulunmasına rağmen İzmir'in işgal edildiği haberini alan İzmit halkı büyük bir miting toplamış ve işgali protesto etmişti. İzmir'in işgalinin "ilhak" düşüncesini içerisinde barındırması halk üzerinde derin bir etki yaptı ve halk mücadele etmek suretiyle düşmana karşı harekete girişti. İşgalin gerçekleşmesinden yalnızca dört saat on dakika sonra Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi bir miting gerçekleştirdi. Bu konuşmasında, "Muhterem Denizliler... Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı irtikâp edilecek cürümlerin Allah ve tarih önünde affı imkânsız günahdır. Cihat, tam manasıyla teşekkül etmiş dini farize olarak karşıımızdadır⁷" diyordu. Denizli müftüsünün bu fetvası ve ardından oluşan fiili teşkilat Milli Mücadele tarihimizin ilk hareketi oldu.

Benzer bir şekilde Denizli-Çal Müftüsü Ahmet İzzet (Çalgüner) Efendi'de ilçesinde ve çevresinde halkın milli harekâta katılması için çalışmalarında bulunan din adamlarının ilklerindedir. 17 Mayıs 1919 günü Çal halkını Çarşı Camiinde toplayarak onlara düşman istilasına karşı seyirci kalınmamasını, silahla mukavemet edilmesinin gerekli olduğunu anlatmıştır. Daha sonraki günlerde de aynı camide yapılan toplantılarla halkı düşmana direnme konusunda bilinçlendirmeye ve teşkilatlandırmaya çalışmıştır⁸. Acıpayam Müftüleri Hasan (Tokcan) Efendi ile Mehmet Arif Akşit, Tavas Müftüsü Cennetzade Tahir Efendi, Muğla'nın Bozüyükü Bucağı'ndan Hacı Süleyman Efendi, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Manisa Müftüsü Âlim Hoca⁹ ve onlarca kurtuluş

* Okutman, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, e-mail: tugbaliskan@mu.edu.tr.

1 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, sayfa 13, 17, 18.

2 Enver Konukçu, "Heyet-i Temsilîye İzmit İlişkileri (Eylül 1919-Nisan 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 13, Cilt: 5, (Kasım 1988), s. 223.

3 Alaattin Uca, "Nutuk'a Göre Milli Mücadele'de İzmit," *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı*, C. 2, Kocaeli (2016), s. 1325.

4 Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara (2006), s. 203.

5 Sofuoğlu, "Milli Mücadele ...", s. 90.

6 Sofuoğlu, "Milli Mücadele ...", s. 204-205.

7 Cemal Kutay, *Kurtuluşun "Kuvvaci" Din Adamları*, Aksoy Yay., İst. 1998, s. 67.

8 Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank. 1995, s. 20.

9 Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de...*, s. 20, 21, 22.

mücadelesinde çalışmalarında bulunmuşlardır. Din adamları yalnızca buldukları bölgelerde halkı Milli Mücadele'ye yönlendirmekle kalmamışlardır. Yapılan kongrelerde de din adamlarını görmekteyiz. Bununla da kalmamışlar kimileri çalışmalarına TBMM'de devam etmiştir¹⁰.

İzmit'te de Hafız Rüştü Bey İzmit'te hiçbir hayır işinden kaçmayan, en çok özveride bulunan bir şahsiyetti. Saklı iyiliklerinin sınırı yoktu. Nazik, kibar, medrese öğrenimi görmüş, deneyimli ve hür fikirli bir kişiydi. İşgali Yunanlıların tutukladıkları kişiler arasında çok yaşlı olmasına rağmen en çok direnci o göstermiş, Kuva-yı Milliye'nin gelişine kadar İzmit'i terk etmemiştir¹¹.

Haziran 1922 başlarında İzmit TBMM Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamaya hazırlanıyordu. Paşa'nın Ankara'dan hangi gün hareket edeceği bilinmemekle birlikte, hazırlıklar büyük bir hızla sürdürülmekteydi. Aynı günlerde İzmit Müftüsü Hasan Fehmi Efendi milleti, hükümete ve orduya yardıma çağırarak bir beyanname yayınlamıştı¹². Ülkenin işgali döneminde verdikleri fetva, vaaz ve hutbeler aracılığı ile halka ulaşımlar ve ülkenin kurtarılması noktasında faaliyet göstermişlerdir.

Kocaeli Müftülüğü'nün Teşkilat Yapısı

Uzun yıllar Bursa kadılığı yapan Molla Fenârî'nin 1425 yılında Bursa müftülüğüne tayin edilmesi genellikle Osmanlılar'da müftülük ve şeyhülislâmlığın başlangıcı kabul edilir. Şeyhülislâmların en temel görevi ise kendilerine sorulan dinî, siyasi ve idarî konularda fıkha ve özellikle Hanefî fıkha'ya göre fetva vermektir. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde idarî görevleri oldukça arttı. Öyle ki yüzyılın sonlarında siyasi kararlar söz konusu olduğunda veziriazamlarla eşit konuma gelmişlerdi. XVIII. yüzyılda çeşitli isyanlarda şeyhülislâmların siyasete bulaşması bu kurumun saygınlığını saygınlığı ile ilgili sıkıntılara yol açtı. XIX. yüzyılda 1826 yılında Vak'a-i Hayriyye'den sonra şeyhülislâmın ve ilmiyenin gücü azalmaya başladı. Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerine gelindiğinde bu kurumun etkisinin iyice azalmıştı. (artık resmen ortadaydı¹³.)

Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyeti takip eden süre içerisinde müftülerin mahallinde yetişmiş veya mahalli ulema arasından seçimine öncelik verilmiştir; o mahalde liyakatli âlim yoksa ancak o zaman merkezden müftü atama yoluna gidilmiştir¹⁴. Müftüler öncelikle büyük merkezlerde olmak üzere ve kayd-ı hayat düsturunca atanırlardı¹⁵. TBMM'nin açılışından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşuna kadar Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti tarafından atandılar¹⁶.

Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti, dinî kurum ve görevlilerin mercii olarak vekâletin 1924 yılında kaldırılışına kadar hükümet üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde müftüler Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için faaliyetlerine bu yönde devam ettiler. Özellikle verilen mücadelenin dine aykırı olmadığı yönünde fetva, vaaz ve hutbeler verdiler. Böylelikle yurttan gerçekleştirilen mücadeleden ve Ankara Hükümeti'nin faaliyetlerinden halkı haberdar ettiler¹⁷.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla birlikte din adamları (müftü, vaiz, imam ve hatip) buraya bağlanıp başkanlığın denetimini altına girdiler. Bu başkanlığın görevi tekke, dini müesseseler ve din adamları ile meşgul olmaktı¹⁸.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra 1898'de İzmit Müftülüğü'ne ve müderrisliğine atanan Hasan Fehmi (Moralî) Efendi'nin Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İzmit'e eski görevine döndüğünü görüyoruz. 1283 İzmit doğumludur. Babası Süleyman Efendi'dir¹⁹. İzmit Mekteb-i Rüştiye'sini İzmit Fevziye Medresesi'nde duhul etmiştir (1882). 1885 yılında rüştiyede hüsnü hat muallimliğine başladı. 1887 yılında İdadi Mektebi Edebiyat-ı Lisan-ı Osmanî hocalığına tayin edildi. 1892 yılında aynı mektebin tarih muallimliğine görevlendirildi. Memuriyeti arasında devam ettirdiği medrese tahsilini İstanbul'da Nasuhi Zâde Kazasker Hacı İbrahim Efendi'den icazet alarak ikmal etti. Bu sırada muallimlikten istifa ederek müftülükle birlikte medresede talebe okutmaya başladı. İzmit'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine 1921 yılında siyasi zorunluluk neticesi İstanbul'a göç etti. Medreselerin kapatılmasından sonra da müftülük görevini devam ettirdi. 1 Ekim 1930 tarihinde emekli oldu. 22 Mayıs 1940 tarihinde İzmit'te vefat etti²⁰.

10 Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de...*, s. 58.

11 Özel, *Millî Mücadele'de İzmit...*, s. 240.

12 Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de İzmit Mutasarrıflarının Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Y. 1998, s. 156.

13 Mehmet İpsirli, "Şeyhülislâm", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İst. (2010), s. 92, 94.

14 Mehmet Bulut, "Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 15, S. 41, (Temmuz-Aralık 2012), s. 97.

15 Mehmet Sait Sütçü, "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Y. 10, S. XXXII, (Aralık 2017), s. 468.

16 Ayşe Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ank., 2012, s. 196.

17 Yanardağ, *Atatürk Devrimleri...*, s. 219-220.

18 Yanardağ, *Atatürk Devrimleri...*, s. 98.

19 Mehmet Sait Sütçü, "Osmanlı...", s. 492.

20 <http://kocaeli.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=92> (25.02.2018).

Hasan Fehmi Moralî'nin emekli olmasından sonra göreve Eyüp Atay atandı. 1875 yılında İzmit'te doğdu. İzmit Mekteb-i İdadisi'ne bir müddet devam ettikten sonra hafızlık yapmak üzere okuldan ayrıldı. Hafız olduktan sonra 1894-1908 tarihleri arasında Fevziye Medresesi'ne devam etti. İzmit Müftüsü olan Hasan Fehmi Efendi'den icazetini aldı. İlk görevine 1909 yılında İzmit Müftü müseviti olarak başladı. 1914 yılında İzmit Mahkeme-i Şeriye Zabıt Katipliğine, 1921 yılında İzmit Müftü Vekilliğine ve 1924 yılında tekrar İzmit Müftü Müsevitiği'ne atandı. 1930 yılında İzmit Müftülüğü'ne res'en atandı. Bu görevinden 18 Haziran 1934 tarihinde emekliye ayrıldı. 4 Temmuz 1934 tarihinde vefat etti²¹.

Müftü Eyüp Atay'ın vefatı üzerine ise, Mehmet Emin Sayın göreve atandı. 1879 Selanik Drama doğumludur. Kavala Mehmet Ali Paşa Medresesi'nde tahsilini tamamladı ve 1908 yılında icazetini aldı. Milli Eğitim Bakanlığı, icazetine Mesleki Yüksek Tahsil olarak 1946'da tasdik etti. İstiklal Savaşını müteakip 1924 yılında Türkiye'ye göç ederek Çatalca İstiranca köyüne yerleşti. 5 yıl süre ile öğretmenlik ve İmam Hatiplik yaptıktan sonra İzmit'te çeşitli memuriyetlerde bulundu. 1930 yılında Kocaeli Müftü Müsevitiği'ne tayin oldu. Özellikle İslam miras hukukunda otorite derecesinde olup, mahkemelerde uzun yıllar bilirkişilik yaptı. 6 Eylül 1962 tarihinde kendi isteğiyle emekli oldu ve 30 Aralık 1972 tarihinde de vefat etti²².

Çalışma konumuzun yıllarını kapsayan döneme ait elimizde yalnızca 1927-1931 yılları arasındaki maaş cetvelleri bulunmaktadır. Bu cetvellerden anlaşıldığına göre Kocaeli'de 1927-1929 yılları arasında bir merkez müftüsü, bir müftü müseviti, bir hademe, 11 müezzin, 10 imam, 3 hatip, 2 vaiz, 1 hafız ve 1 kayyum vardır. 1930-1931 yıllarında ise; bir merkez müftüsü, bir müftü müseviti, bir hademe, 7 imam, 6 müezzin, 3 hatip ve 1 kayyum bulunmaktadır²³.

Tablo 1. 1927-1929 Yılları Kocaeli Müftülüğü Memurin-i ilmiye ve Hademe-i Hayratın Maaşları (Lira)²⁴

Personelin Görevi ve İsmi	1927 Yılı Maaşı	1928 Yılı Maaşı	1929 Yılı Maaşı
Merkez Müftüsü Hasan Fehmi Efendi	63.64	63.64	63.65
Merkez Müftü Müseviti Hafız Eyüp Ef.	37.09	37.09	36.86
Merkez Vaizi Sait Ef.	22.00	22.54	22.12
Fetvahaneye Hademesi Davut Ağa	14.53	14.53	14.25
Fevziye İmamı Hafız Hüseyin Ef.	17.43	17.43	17.10
Fevziye Hatibi Hafız Ahmet Ef.	6.30	6.30	6.18
Fevziye Müezzini Hafız İsmail Ef.	14.53	14.53	14.25
Fevziye Kayyımı Davut Ağa	8.72	8.72	8.55
Fevziye Vaizi Ahmet Efendi	20.34	20.34	-
Gazi Süleyman Paşa İmamı Hafız Emin Ef.	15.99	15.99	-
Gazi Süleyman Paşa Müezzini Hasan Ef.	14.53	17.27	-
Gazi Süleyman Paşa Müderisi Vaizi Çalık Ahmet Ağa İmamı Eyüp Ef.	17.27	17.28	8.55
Çalık Ahmet Ağa Camisi Müezzini Muhittin Ef.	14.53	8.72	8.55
Akçe Camii İmamı Hafız Hasan Ef.	14.53	14.53	(6 Mart 1929'da vefat etti. İmam Ahmet Efendi atandı.) 19.25
Akçe Camii müezzini Bedri Ef.	6.30	6.30	10.45
Dere Camii İmamı Hasan Tahsin Ef.	12.60	11.35	-
Dere Camii Müezzini Muhammet Ali Ef.	10.66	10.66	-
Debbâğ Urgancı Ahmet İmamı Hafız Hüseyin Ef.	4.53	14.53	-
Debbâğ Urgancı Ahmet Müezzini Recep Ef.	16.30	6.30	-
Abdüsselam Camii İmamı Hafız Mehmet Ef.	18.72	8.72	8.55

21 <http://kocaeli.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=91> (25.02.2018).

22 <http://kocaeli.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=90> (25.02.2018)

23 *BCA. Di. 051 / 1111*. 1927 ve 1931 yılları arasında çalışanlar bakımından sayıları ve atandıkları yerlerde çeşitli değişiklikler olduğu anlaşıldığı için takip edilmesinin kolay olması nedeniyle çalışanların maaş tablosunu iki ayrı halde hazırladık.

24 *BCA. Di. 051 / 1111*.

Abdüsselam Cami Hafızı Mustafa Ali Ef.	6.30	6.30	-
Abdüsselam Müezzini Hafız Mustafa Ef.	6.30	6.30	6.18
Debağ Hacı Mahmut Mescidi İmamı Hacı Mehmet Ef.	10.66	10.66	10.45
Debağ Hacı Mahmut Mescidi Müezzini Ahmet Ef.	6.20	6.20	6.18
Arapzade İmamı Azizi Ef.	10.65	10.65	10.45
Arapzade Müezzini İbrahim Ef.	9.53	9.70	8.55
Değirmendere Camii Davud Ağa İmamı Şevket Ef.	17.43	17.43	17.10
Değirmendere Hatibi Hasan Ef.	10.66	10.66	10.45
Değirmendere Müezzini Hasan Tahsin Ef.	10.66	10.66	10.45
Yeni Cami Hatibi Hafız Ali Ef.	6.30	6.30	6.18
Kadı Çolak Müezzini Hafız Ahmet Ef.	6.30	6.30	6.30

Çalışanların aldıkları maaşlara bakıldığında Akçe Camii İmamı Hafız Hasan Efendi'nin maaşı dışında diğer görevlilerin tamamının aldığı maaş miktarında bir düşüş söz konusudur. Bunun nedeni ise 1929 yılında patlak veren ekonomik krizdir. 1930-1931 yıllarına baktığımızda ise:

Tablo 2. 1930-1931 Yıllarında Kocaeli Müftülüğü Memurin-i ilmiye ve Hademe-i Hayratın Maaşları (Lira)²⁵

Personelin Görevi ve İsimleri	1930 Yılı Maaşı	1931 Yılı Maaşı
Müftü H. Fehmi Ef.	75	60
Müftü Müsevvidi Eyüp Ef.	40	38
Merkez Vaizi Sait	24	24
Müftü Hademesi Davut	14.25	14.25
Fevziye İmamı Hüseyin	21	21
Fevziye Hatibi Ahmet	6.50	6.50
Fevziye Müezzini İsmail	21	21
Fevziye Kayyumu Davut ağa	9	9
Arkan İmamı Emin	21	21 (Göreve Hasan Efendi atanmıştır.)
Çalık Ahmet imamı Eyüp	9	9
Akca İbrahim Mehmet	21	21
Akca Müezzini Bedri	21	21
Akça Koca İmamı H. Tahsin	13	13
Akçakoca Müezzini Mehmet Ali	21	21
Urgancı İmamı Ahmet	21	13
Urgancı Müezzini Recep	6.50	6.50
Arapzade İmamı Aziz	11	11
Değirmendere İmamı Şevket	18	18
Değirmendere Hatibi H. Fehmi	11	11
Değirmendere Müezzini H. Tahsin	11	11
Yeni Cuma Hatibi Ali	6.50	11
Arkan Müezzini Han Ef.	36	-

Yaşanan ekonomik kriz sonrası 1930 yılında ücretlerde artış görülmektedir. Ancak 1930-1931 yıllarında ciddi değişiklikler söz konusu olmamıştır.

25 BCA. Di. 051 / 11111.

Din Adamı Yetiştirme Faaliyetleri

Din görevlisi diye isimlendirilen müftü, vaiz, imam, hatip, müezzin unvanlarını taşıyan kimseler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde genel medreselerde yetişmekteydi²⁶. Osmanlı medreselerinde baştan itibaren okutulan dersler tam olarak bilinmemektedir. Fakat genel medreselerde dini ilimler yanında, fen bilimleri de okutulmaktaydı. Ancak zamanın gereklilikleriyle doğru orantılı olarak gelişip değişmediler. Aksine akli ilimlerin programlarından çıkartılmış olduğu görülmektedir. Bununla beraber medreseler çeşitli dönemlerde islah edilmeye çalışılmışsa da II. Meşrutiyet'e kadar hemen aynı özelliklerini taşımaktaydılar²⁷.

II. Meşrutiyet döneminde üç önemli yasal düzenleme yapıldı. İlki 26-27 Şubat 1910 tarihli Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'dir. Bu nizamnâme on iki senelik bir medrese öngörmekte ve dini dersler yanında daha önce medrese programlarında yer almayan bir kısım fen derslerine de yer veriyordu. Bu nizamnamenin asıl amacı İstanbul medreselerini düzenlemektir. Taşra ile ilgili eksiklikleri gidermek için aynı yıl Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi çıkarıldı. 30 Eylül-1 Ekim 1914'te Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi çıkarıldı. İstanbul medreseleri Daru'l-Hilâfeti'l Aliyye Medresesi adı altında birleştirildi. Son düzenleme 2-3 Nisan 1917 tarihli Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun ve buna bağlı olarak Ekim 1917'de çıkarılan Daru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamnâme ile oldu²⁸.

Ankara Hükümeti'nin İlmiye medreselerini canlandırma çalışmasının temelini ise 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921 tarihinde alınan 835 nolu karar ile kabul edilmiş olan "*Medaris-i İlmiye Nizamnamesi*" teşkil etmektedir. Bu nizamnamada, Evkaf ve Şer'iye Vekâleti'ne bağlı olan medreseler "*Darülhilâfe*" ve "*Medâris-i İlmiye*" olarak ikiye ayrılmaktadır. Her ne kadar bu dönemde ülkenin bir kısmı düşman işgali altında bulunsada, Darülhilafe medreselerinin dışında kalanlar İlmiye medreseleri adı altında islah edildi²⁹.

Darülhilâfeler'in 1921'den itibaren Ankara Hükümeti'nin denetimi altına geçmesi ile birlikte milli bir hüviyete kavuştular. İstanbul'un İtilaf devletlerince işgali üzerine Sultanahmet Meydanı'nda toplanan mitingde "*milli hukuku*" müdafaa için Darülhilafeler orada hazır bulunmuşlar ve İstanbul'un işgalini şiddetle protesto etmişlerdi³⁰.

Seferberlik dolayısıyla medrese talebelerinin de silâh altına alınmalarından dolayı medreselerin kapanma noktasına geldiği hususuna dikkat çeken bir lâyhada, ihtiyaç duyulan bu görevlilerin medreselerden yetiştirilecekleri belirtilmiştir³¹. İzmit'te 1921 yılında tekrar İlmiye medresesi açılmaya başlanmıştır. Geyve Müftüsü Hasan Efendi'nin İzmit Müfettişliği'ne çektiği telgraftan Geyve kazasında birinci sınıfta 24 ve ikinci sınıfta 6 öğrencinin bulunduğu bir medrese olduğunu anlıyoruz³². Adapazarı merkez kazasında ise 30 Ağustos 1922 tarihli telgraftan anlayışımıza göre Kara Osman Ağa İlmiye medresesinin ikinci sınıfında 25 öğrencisi olan bir medrese olduğu görülmektedir. Aynı zamanda livada o tarihte başka bir medrese yoktur³³.

Ankara Hükümeti'nin 31 Aralık 1922 tarihinde bir girişimi daha olmuş, her tarafta medrese açılması ve yaşatılması hususunda Umur-i Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nden bütün müftü ve müderrislere tamim göndermiştir³⁴.

Bu medreselerde eğitim alan öğrenciler, bölgenin en büyük mülkiye ve askeriye memurları ile Encümen-i İlmiye'den oluşan komisyon tarafından seçilen ulema tarafından gerçekleştirilen bir sınava tabi tutuluyorlardı³⁵.

Kocaeli'nde 1925-1926 yılları arasında yapılan sınavlar incelendiğinde her bir sınav evrakının kişi adına düzenlendiğini, sayfanın iki sütun halinde kullanılarak bir tarafa soruların yazıldığı ve diğer kısmın ise cevaplar için kullanıldığı görülmektedir. Sınavda sorulan soru sayısı farklılık göstermektedir. Genel olarak bu sayı 4 ile 8 arasında değişmektedir. Soruların genel mahiyeti ise dine yönelik olmasıdır. Ancak bununla beraber her sınav kâğıdında görülmemekle birlikte kent ve ülke ile ilgili sorular bulunmaktadır. Bazen ise Arapça bir metin tercüme yapılması istenmiştir³⁶.

16 Şubat 1926'da İzmit'e tâbi Bağçecik Nahiyesi'nin bir köyüne imam olarak atanan Mehmet Efendi'nin imtihan cetvelinde sorular şöyledir: "1- *Öşr-ü şerif*, 2- *Namazın şartları kaçtır? Başu açık namaz kılmak*

26 Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVIII, Ank. (1998), s. 110-111.

27 Yazıcı, "Osmanlı Son ...", s. 111.

28 Yazıcı, "Osmanlı Son ...", s. 115, 116, 117, 119.

29 Sadiye Tutsak, "Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümeti'nin İlmiye Medreselerini Canlandırma Çabası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, Afyon (2003), s. 14.

30 Mehmet Akif Erdoğan, "İstanbul Medreseleri ve Millî Mücadele (1914-24)", *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. II, Ank. (1998), s. 635.

31 Zeki Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, S. 2, (2002), s. 278-279.

32 *BCA*. Dİ. 051 V 41 / 7 63 4.

33 *BCA*. Dİ. 051 V 41 / 7 64 10.

34 *BCA*. Dİ. 051 V 05 / 2 113.

35 *BCA*. Dİ. 051 V 05 / 2 14.

36 *BCA*. Dİ. 051 V 41 / 6 50 1.

caiz midir? 3- Adat kaç türdür? 4- Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi neresidir? 5- İzmit hangi tarihte ve kimin tarafından fethedilmiştir? 6- Teneffüs ne demektir ve ne vecihle olur?" Kendisi bu sınavta birinci ve ikinci sorudan 8 puan, üçüncü sorudan 7, dördüncü sorudan 10, beşinci sorudan 5, altıncı sorudan 3 ve yedinci sorudan 10 puan alarak sınavdan 58 puan aldığını görüyoruz³⁷.

Sınavda sosyo-kültürel konular ile ilgili sorular dikkat çekmektedir. Örneğin: "Türkiye'nin şimalinde ve cünübünde hangi denizler vardır?, Hasta olan bir adam ne yapmalıdır?, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi neresidir, dahilde midir?, İzmit hangi tarihte ve kimin tarafından fethedilmiştir?, İyi yanmamış kömürden insana ne zarar gelir?, Bağdat'ta kimler hükümet icra etmektedir?, Meşhur Türk hükümdarlarından kimler gelmiştir?, Hıfzıssıhha ne demektir?, Türkiye Cumhuriyeti'nin meşhur vilayetlerini sayın. , Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi neresidir ve miktarı nüfus ne kadardır?, Türkler hangi kıtada ve nerelerde sakin olurlar?"³⁸ gibi aslında basit sorular yöneltilmiştir.

1926-1927 yıllarında imamlık ve hatiplik soruları ise şöyledir: "Abdestin farzı kaçtır ve nedir?, Abdest ne gibi şeylerden bozulur?, Mümin kime derler?, Türkiye Cumhuriyeti'nin başlıca vilayetlerini yazınız?, İzmit kim tarafından fethedilmiştir ve hangi tarihte?, Türkiye Cumhuriyeti hangi kitadadır?, İstanbul hangi tarihte ve kim tarafından zabt edildi?"³⁹

Sorular incelendiğinde konuların büyük bir kısmının din ile alakalı olduğu görülmektedir. Ancak zaman zaman sorulardan birkaçı sosyo-kültürel mahiyette ya da Türkiye ile alakalı olmuştur. Soruların dini mahiyette olanlarında en temel bilgilerin sorgulandığı ve sosyo-kültürel kısımda da aynı tutumun devam ettiği görülmektedir.

Verilen Fetva, Vaaz ve Hutbeler

Fetva "bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap"⁴⁰ anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak "fakih bir kişinin sorulan fihki bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm" demektir. Örfte ise sorulan dini sorulara müftüler tarafından yazı ile verilen cevaptır⁴¹. Konumuz ile ilgili 1924 yılı fetva defterinde yalnızca miras taksimleri ile ilgili fetvalar bulunmakta idi. O nedenle onu burada dâhil etmiyoruz.

Vaaz ise sözlükte "öğüt vermek, uyararak, sakındırmak" anlamındaki va'z "bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak" şeklinde tanımlanır. Bunun yanında başlangıçtan günümüze kadar gelen uygulamayı dikkate alarak vaaz terimini "dinî konularda cemaati aydınlatarak mânen gelişmesini sağlamak amacıyla din âlimlerince ibadet mahallerinde yapılan konuşma" diye tanımlamak mümkündür. Bu şekilde konuşma yapan kimseye vâiz denir⁴².

Osmanlı Devleti vaizlerin dinî niteliklerine önem vermiş, yeterli niteliklere sahip olmayanların vaaz vermelelerini engelleyici düzenlemeler yapmıştır. 27 Mart 1914 tarihli nizamnameye göre cami ve mescitlerde vaaz ve nasihat edecek olanlar İstanbul'da Meşihat-ı İslami Ders Vekâleti'nden taşralarda kaza müftüleri tarafından resmi bir vesika ile görev yapabileceklerdir⁴³.

Eğitime ve çağdaş bir yapı kurmaya çalışan devlet din adamları söz konusu olduğunda da aynı anlayışını devam ettirmiş ve atama yaparken bu hususu da göz önünde bulundurmıştır. 28 Mayıs 1926 tarihinde İmam Hatip okullarından mezun olan ve birkaç soruluk temel bilgilerin ölçüldüğü bir sınavdan geçmiş ve elinde belgesi olan asri imam ve hatiplerin tayini söz konusu edilmiştir⁴⁴.

Sıklıkla vaaz ve nasihat edecek kişilerin 2 Nisan 1924 tarih ve 24/18 numaralı tamimde karşımıza çıktığı gibi gerek vaaz ve gerek hutbe esnasında siyasi muhalefeti siyasi ve muvafakat edilmemesi istenmiştir⁴⁵. Yine aynı şekilde 22 Temmuz 1924'te gerek vaaz ve gerek hutbe esnasında siyasi muhalefet, siyasi mükâfat gibi makalat iradıyla aynı hissi dini fikir (yapılmaması) huzur ve huşunun ihlal edilmemesi ve her zamankinden fazla sıkı ve ciddi denetlemede bulunulması ehemmiyetle dikkat edilmesi⁴⁶ gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Hutbe, dinî literatürde başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irat edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder. Konuşmayı yapan kimseye de hatip denir⁴⁷.

37 BCA. Dİ. 051 V 41 / 6 50 1.

38 BCA. Dİ. 051 V 41 / 6 50 1.

39 BCA. Dİ. 051 V 41 / 6 51 1.

40 Fahrettin Atar, "Fetva", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İst. (1995), s. 486.

41 Atar, "Fetva", s. 486-487.

42 Mustafa Demiray, "Vaaz", *İslam Ansiklopedisi*, C. 42, Diyanet Vakfı Yay, İst. (2012), s. 404.

43 Yanardağ, *Atatürk Devrimleri...*, s. 204-205.

44 BCA. MGM. 030 V 10 / 192 314 4.

45 BCA. Dİ. 051 V 35 / 5 43 9.

46 BCA. Dİ. 051 / 5 43 9.

47 Mustafa Bakır, "Hutbe", *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Diyanet Vakfı Yay, İst. (1998), s. 425.

İnkılâpların yapılmaya başlanmasıyla birlikte vaazlar ve hutbeler aracılığı ile yapılan değişikliklerin halka açıklanmaya ve benimsenmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin; halifeliğin kaldırılmasının ardından 6 ve 7 Mart 1924'te gönderilen okunacak hutbelerde millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine dua edilmesi talep edilmiştir⁴⁸.

Şapka kanununun çıkarılmasının ardından, şapka ile namaz kılınıp kılınmayacağı konusu konuşulmaya başlanmıştır. Bu mevzuda şapkanın biçimi ve cemaatin büyük çoğunluğuna göre karar alınması istenmiştir. Camilerde cemaatin şapka ile namaz kılmak suretiyle tek tipliliği temin edilmesi gerektiği, şapka kasket tipinde olursa olanaklı olacağı ancak kenarlı şapka ise başı açık vaziyette ya da ceplerinde taşıdıkları takke ile kılabilcekleri ifade edilmiştir⁴⁹. Şapkanın milli ve medeni bir kisve olması sebebiyle kabulü zaruri ve tabii olduğu gibi dua esnasında da camilerde kullanılmasında herhangi bir mahzur kalmadığı da ifadeler arasındadır⁵⁰.

Halkın yardım kuruluşlarına destek olmasının artırılabilmesi için çeşitli teşebbüslerde bulunulmuştur. Böylelikle bir yardım bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Tayyare, Hilâl-i Ahmer ve Himâye-i Etfâl gibi memleketin refahına mühim hizmetler ifa eden üç cemiyet arasında taksim olunan zekât ve sadaka-i fitr hakkında ve vaazlar ve hutbeler vasıtasıyla halka bilgi verilmiş⁵¹, Hilal-i Ahmer'e yardımda bulunmak için camilerde açıklama yapılması istenmiştir⁵².

Kocaeli'de 1936 Ekim ayında Akçe Camii vaizinin verdiği vaazlar şöyledir: "*Birinci Cuma: Evladü iyal arasında dinen icap eden hüsnü imtızalin temin ve idamesi hakkındaki ahkâmı şeriyeden bahis edilmiştir. İkinci Cuma: Alışverişte icap eden adalet ve mülâyemet ve hüsnü muameleden ve fevaidinden bahsedilmiştir. Üçüncü Cuma: Dini İslam'da nezaketin ehemmiyetinden ve maddi ve manevi hikmet ve fedailinden bahsedilmiştir. Dördüncü Cuma: Tilaveti Kur'an hakkında vaz olunan fedaili kesire ile tilavetin şekinden bahsedilmiştir. Beşinci Cuma: Berat gecesi ile sair leyalî müzakere ve eyyami mergule ve yapılacak ibadeti kesirenin fedailinden bahsedilmiştir*"⁵³.

4 Kasım 1939 tarihinde Eşme Köyü vaizinin verdiği vaazlarda ise: "*Birinci Cuma: Ahlak-ı hamide ile müttesif olanların maddi, manevi nail oldukları menafi ve fevaidinden bahsedilmiştir. İkinci Cuma: Recep ve Şaban aylarında ve sair günlerde nafil oruç ve ibadetlerin ecir ve sevabından bahsedilmiştir. Üçüncü Cuma: Dini islamda muavenetin ehemmiyetine maddi, manevi fevaidinden bahsedilmiştir. Dördüncü Cuma: Dünyevi ve uhurani tayin dini islamda ehemmiyetinden bahsedilmiştir. Beşinci Cuma: Askerliğin maddi manevi fevaidinden bahsedilmiştir*"⁵⁴.

Sosyo-kültürel içerikli olan vaaz ve nasihat konuları ise şöyledir: "*Dini İslam'da iktisat ve tasarrufun ehemmiyeti, Vatan müdafaası hakkında olup bunun maddi ve manevi faydasından, Mücahitlere yardımda bulunmanın maddi manevi mükâfatından, Dini İslam'da ilim öğrenmenin derece ve ehemmiyetinden, Cihat için ianede bulunmak ve bunun maddi manevi faydalarından, Tayyare Cemiyeti'ne yardım ve ba-husus vatan uğrunda gerek mal gerek can fedakârlığı hakkında olup bunun maddi ve manevi faydalarından, İslamiyet'te maddi ve manevi çalışmanın ehemmiyetinden, ağaç ve bağcılık hakkında olup bunun maddi ve manevi faydalarından, Tedavi hakkında olup bunun maddi ve manevi faydalarından bahsedilmiştir*"⁵⁵.

Sonuç

Dini meselelerde halkı aydınlatan, onlara yön veren müftüler; yurdun fiili işgale uğramasının ardından bu defa yetkinliklerini halkı işgal konusunda aydınlatma, onları bir araya getirme ve yurdu düşman işgalinden kurtarmanın gerekliliklerini açıklamaya adanmışlar ve halkı yönlendirici bir pozisyon almışlardır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte din adamları bu kez inkılâplar sürecinde hayata geçirilen değişikliklerin halka açıklanması görevinde de yer aldılar. Verdikleri vaaz ve hutbeler aracılığı ile halka ulaştılar. Yaptıkları işler yalnızca dini konuları açıklamak olmamıştır. Dinin dışında vatan kavramının, çalışmanın öneminin ve bilimin ön plana çıktığını görüyoruz. Vaizler, müftüler ve hatipler aracılığı ile var olan hükümet bu kavramları ülkenin her bir noktasına yaymaya çalışmıştır. Kocaeli Müftülüğü'ne baktığımızda da merkezden gelen emirlere uyulduğunu ve cumhuriyet hükümeti ile aynı doğrultuda çalışıldığını görmekteyiz.

48 BCA. Dİ. 051 V 05 / 2 1 30, BCA. Dİ. 051 V 11 / 2 12 8.

49 BCA. Dİ. 051 V 48 / 13 115 5.

50 BCA. Dİ. 051 V 11 / 2 13 23.

51 BCA. Dİ. 051 / 13 112 19.

52 BCA. Dİ. 051 V 54 / 14 118 11.

53 BCA. Dİ. 051 / 6 49 1.

54 BCA. Dİ. 051 / 6 49 1.

55 BCA. Dİ. 051 / 6 49 1.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

- BCA, Dİ 051 /13 112 19.
BCA, Dİ 051 /6 49 1.
BCA, Dİ 051 V05/ 2 1 13.
BCA, Dİ 051 V05/2 1 30.
BCA, Dİ 051 V05/2 1 4.
BCA, Dİ 051 V11/2 12 8.
BCA, Dİ 051 V11/2 13 23.
BCA, Dİ 051 V35/5 43 9.
BCA, Dİ 051 V41/ 7 63 4.
BCA, Dİ 051 V41/ 7 64 10.
BCA, Dİ 051 V41/6 50 1.
BCA, Dİ 051 V41/6 51 1.
BCA, Dİ 051 V48/13 115 5.
BCA, Dİ 051 V54/14 118 11.
BCA, MGM 030 V10/192 314 4.

Basılı, Yazılı ve Elektronik Kaynaklar

- Atar, Fahrettin "Fetva", İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul (1995).
- Baktır, Mustafa, "Hutbe", İslam Ansiklopedisi, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İst. (1998).
- Bulut, Mehmet, "Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 15, S. 41, (Temmuz-Aralık 2012).
- Demiray, Mustafa, "Vaaz", İslam Ansiklopedisi, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İst. (2012).
- Erdoğan, Mehmet Akif, "İstanbul Medreseleri ve Milli Mücadele (1914-24)", Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildiri Kitabı, C. II, Ank. (1998).
- <http://kocaeli.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=92> (25.02.2018).
- <http://kocaeli.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=91> (25.02.2018).
- <http://kocaeli.diyaret.gov.tr/Sayfalar/PersonDetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&PersonelID=90> (25.02.2018).
- İpşirli, Mehmet, "Şeyhülislam", İslam Ansiklopedisi, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İst (2010).
- Konukçu, Enver, Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri (Eylül 1919-Nisan 1920), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 13, Cilt: 5, (Kasım 1988).
- Özel, Sabahattin, "Milli Mücadele'de İzmit Mutasarrıflarının Faaliyetleri", İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 16, (1998).
- Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yay., İst., 2005. Kutay, Cemal, *Kurtuluşun "Kuvvacı" Din Adamları*, Aksoy Yayınları, İst., 1998.
- Sarıkoymuncu, Ali, *Milli Mücadele'de Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank.1995.
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ank (2006).

Sütçü, Mehmet Sait, "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri" *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: XXXII, (Aralık 2017).

Tutsak, Sadiye, "Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümeti'nin İlmiye Medreselerini Canlandırma Çabası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2, Afyon (2003).

Uca, Alaattin, "Nutuk'a Göre Milli Mücadele'de İzmit," *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı*, C. 2, Kocaeli (2016).

Yanardağ, Ayşe, *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Ens., Doktora Tezi, Ank., 2012.

Yazıcı, Nesimi, "Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVIII, Ank. (1998).

Zengin, Zeki Salih, "Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, S. 2, (2002).

Hür Fikir Gazetesi'ne Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Kocaeli'de Yansımaları

Esmâ TORUN ÇELİK *

Kocaeli kentinin basın tarihi 19. yüzyılın ortalarına kadar dayanmaktadır. Kayıtlara göre kentte gazeteyi ilk olarak 1848'de Ermeniler çıkarmıştır. İzmit'te yaşayan Harpartsun Keropyan, Surhantag (Ulak) adını verdiği mizah dergisini elle hazırlayıp dağıtmıştır. Bunu Hovannes Mıgıryan'ın Bahçecik'te yayınladığı Pamper Bardizagyan (Bahçecik Sözcüsü) ve 1850'de Abraham Muradyan'ın çıkardığı Hayrenaser (Vatansever) adlı dergi takip etmiştir. Hayrenaser adlı dergi İzmit'te basılan ilk matbu süreli yayın olarak anılmaktadır. Daha sonra Huys(Ümit), Pütania(Bitinya), Kişer(Gece), Paros(Fener), Meğu (Arı) ve Baykar (Mücadele) adlarıyla yayınlanan gazete ve dergilerle devam etmiştir¹.

1908'de meşrutiyetin yeniden ilanı, Osmanlı basın yaşamını hareketlendirdiği gibi İzmit Sancağı'ndaki azınlıkların süreli yayın faaliyetlerini de arttırmıştır. Bununla birlikte, Türkler için aynı gelişme söz konusu olmamıştır. Türklerin kentte çıkardıkları ilk gazetenin tarihi azınlıklara nazaran bir hayli geçtir. Resmi gazete niteliği taşıyan ve haftalık olarak Perşembe günleri yayınlanan Kocaeli Gazetesi bu alanda bir ilk sayılmaktadır. Yayına ne zaman başladığı hakkında farklı görüşler mevcuttur. 1925 tarihli salnameye göre bu gazetenin yayınlandığı tarih, 14 Nisan 1337(1921), Orhan Koloğlu ise 1919 olduğunu ileri sürmekte; 1973 tarihli Kocaeli il yıllığına göre ise 1918'dir².

Milli mücadele döneminde kentle ilgili haberler İstanbul'da Celal ve Suphi Nuri kardeşler tarafından yayınlanan İleri Gazetesi aracılığıyla okurlara duyurulmuştur. İleri Gazetesi'ne bu haberleri aktaran kişi ise, II. Meşrutiyet döneminde batıcı fikirleriyle tanınan ve İctihad Dergisi'nin önemli kalemlerinden biri olan Kılıçzade Hakkı'dır (Hakkı Kılıçoğlu). Kılıçzade Hakkı 1924 Ocak ayında İzmit'in ilk gazetelerinden biri olan Hür Fikir Gazetesi'ni çıkarmış ve 1931 yılına kadar da kesintisiz yayınlanmasını sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra İzmit'te çıkarılan Türk Yolu Gazetesi, İttihatçıların önemli isimlerinden biri olan ve 1919 yılında tutuklanarak Malta'ya sürülen Rifat Bey (Yüce) tarafından çıkarılmıştır. 13 Eylül 1924 tarihinde yayın hayatına başlayan bu gazete uzun yıllar yayın hayatını sürdürmüştür³. Halk Fırkası'nın Eminliğini yapan Yüce'nin Türk Yolu ve Kılıçzade Hakkı'nın Hür Fikir Gazeteleri devrimlerin ve cumhuriyet rejiminin savunuculuğunu yapmıştır.

1946'da çok partili hayata geçildikten sonra Kocaeli'de çok sayıda gazete yayınlanmaya başlamıştır. Siyasal hayattaki rekabet ve gerginlik gazetelere ve gazetecilere yansımıştır. Gazetecilerin siyasal kimlikleri gazetelerin yayın politikasını belirlemiştir.

Kılıçzade Hakkı kimdir?

Hür Fikir Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı İsmail Hakkı (Kılıçoğlu), 1872'de çiftçi bir Türk ailesinin çocuğu olarak bugünkü Sırbistan sınırları içinde olan Niş'te doğmuş ve 93 harbi sırasında ailesiyle birlikte Manastır'a ve oradan da İstanbul'a göç etmiştir. Rüştüye ve İdadi eğitimini tamamladıktan sonra, 1890'da girdiği Mühendis-hane-i Berri Hümayun'dan 1894'te Topçu Teğmen olarak mezun olmuştur⁴. 1899'da Selanik'teki kolorduya katıldıktan sonra 1903'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir⁵. Askeri görevleri dışında zaman zaman askeri okullarda tarih, coğrafya, Türkçe alanlarında öğretmenlik de yapan Kılıçzade Hakkı, Rumeli'de Anadolu'da pek çok yerde görev yapmıştır. Mustafa Kemal ile 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra Selanik'te tanıştığını

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi. E-posta: esma.torun@hotmail.com

1 Sedat Şimşek, *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, Kocaeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s. 58-60.

2 Şimşek, *a.g.e.*, s. 63-64.

3 Şimşek, *a.g.e.*, s. 96-97.

4 *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM III. Dönem 1927-1931, C.III, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1996, s. 404.

5 Cemal Kutay, *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet*, 3.B., İstanbul, 1997, s. 303.

belirten Kılıçzade Hakkı, 1911 yılında Mustafa Kemal'in Erkan-ı Harbiye seyahatine katılmıştır ve onun yönettiği bir harp oyununda görev almıştır⁶. 1912'de İstanbul Merkez Komutanlığı Divan-ı Harp Üyeliği'ne atanarak Binbaşı rütbesine yükseltilmiştir⁷.

Kılıçzade Hakkı bir yandan askeri görevine devam ederken, diğer yandan hızla çöküşen giden imparatorluğun kurtuluşu için çareler öneren görüşlerini gazete ve dergilerde yayınlamaya başlamıştır. Bu yazılarında toplumun temel çöküş nedeni olarak gördüğü gericiliğe, softalığa, taassuba, batıl inançlara karşı savaş açmıştır. Balkan Savaşlarındaki ağır yenilgiden sonra kaleme aldığı ve İctihad Dergisi'nde imzasız yayınladığı *Pek Uyanık Bir Uykü* başlıklı yazısı ise onun, Batıcıların en keskin isimlerinden biri olarak anılmasına neden olmuştur. Batıcıların programı olarak kabul edilen bu yazı, Atatürk'ün yaptığı devrimlerin bir kısmını da içine alıyordu.

Batıcı görüşleri ve *biyolojik materyalizmi* savunan Abdullah Cevdet'in çıkardığı İctihad Dergisi'nin yazar kadrosuna 21 Şubat 1328 (6 Mart 1913) tarihinde çıkan 55. Sayısına yazdığı bu yazısıyla dahil olmuştur. *Pek Uyanık Bir Uykü* başlıklı makale ile başlayan Kılıçzade Hakkı, en çok ilgi gören ve yararlanan yazarlardan biri olmuştur. Abdullah Cevdet'e göre, İ. C. imzası ile ilk makalesi yayımlandığı zaman bütün yenilikçiler ve muhafazakar gözler, büyük bir sabırsızlıkla ve dikkatle Perşembe günleri beklemeye başlamışlar ve sabahleyin dergilerini düzenli biçimde almaya başlamışlardı. *Pek Uyanık Bir Uykü* başlıklı makale adeta, büyük bir toplumsal islahat ve uygarlık yolunda çalışma programıdır. Öyle ki; milli savunmaya, eğitime, kadına, hanedana, ekonomik hayata, dine, kızların eğitimine, medeni hukuka dair meselelerde neler yapılması gerektiğini ele almıştır. Büyük ilgi çeken bu makalesini 56. sayıdaki milli aşkla yazdığı askeri meseleleri de içeren *Neden Mağlup Olduk* başlıklı yazı dizisi takip etmiştir. 58. sayıda yer alan *Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlan-ı Harp* ismiyle yayınlanan makalesine gösterilen büyük ilgi nedeniyle dergi bir haftada tam 3 kez basılmıştı. İctihad ailesi İsmail Hakkı'ya "Kılıçzade" lakabını vermiştir. İlham kaynağı olan hürriyet fikrini sürekli olarak savunması nedeniyle lakabı da daim olmuştur⁸.

Kılıçzade Hakkı, İctihad Dergisi'ndeki gericilik, taassup, dervişlik ve batıl inançlara savaş açan yazılarını bir kitap altında toplamış ve İttihat-ı Batılıya İlan-ı Harb adı altında yayınlamıştır. Dini aşağıladığı ve din inkılabı hazırlamaya çalıştığı gerekçesiyle mahkemeye verilmesine rağmen suçlu bulunmamış ve beraat etmiştir. Ancak bu kitaptaki görüşlerinden dolayı İttihat ve Terakki yönetiminin hedefi haline gelmiştir. 6 Şubat 1329 tarihindeki *Tamamen Hallolmadıkça Bitmeyen Bir Mesele*, başlıklı yazısı İctihad Dergisi'ndeki son yazısı olmuştur. Dergi ile yaşadığı sorunlar İttihat Ve Terakki Hükümeti'nin tepkisini çekmesinden kaynaklanmış olabilir. Nitekim Kılıçzade Hakkı, binbaşı rütbesiyle Ocak 1914'te emekliye sevk edilmiştir⁹.

İttihat Terakki Hükümeti'nin bu kararı yazı hayatına yeni başlamış olan Kılıçzade Hakkı'yı durdurmaya yetmemiştir. Abdullah Cevdet ile anlaşmazlığa düşen Celal Nuri ile birlikte, 1914 yılının 19 Şubat'ında *Hürriyet-i Fikriyye* adıyla bir dergi çıkarmıştır. Yazılarında toplumun çöküşünü önlemek için yapılması gerekenleri anlatarak, çözümün her alanda Batılılaşmak olduğunu savunmuştur. Çağdaş yaşamın gerekliliğini vurgulamıştır. Kadının da çağdaş gereklerle uygun olarak tesettürden kurtulmasını, Cuma hutbelerinin Türkçe okunmasını ve Arap harfleri yerine Latin harflerinin alınmasını savunan yazıları nedeniyle İttihat ve Terakki Hükümeti'nin tepkisiyle karşılaşmış, hatta bizzat Dahiliye Nazırı Talat Paşa, huzuruna çağırarak uyarmıştır. Ancak Kılıçzade yazılarına devam edince dergisi Mayıs 1914'te kapatılmıştır. Bunun üzerine önce *Serbest Fikirî* çıkarmış; ancak Haziran 1914'te onun da kapatılmasına engel olamamıştır. Bu engeller Kılıçzade Hakkı'yı yıldırmamış, bu kez *Uhuvvet-i Fikriyye* adıyla bir dergi çıkarmış; ancak hükümette kararlı tavrını sürdürerek bir kere daha Kılıçzade Hakkı'nın görüşlerinin yayınlanmasına izin vermemiş ve sadece iki ay sonra Ağustos 1914'te kapatılmıştır¹⁰.

1914 Mayıs'ında Abdullah Cevdet ile birlikte yargılanan ve beraat eden Kılıçzade Hakkı, Haziran 1914'te Çanakkale Muhacirun Kâtipliği'ne atanarak adeta İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Burada çalıştığı süreçte yayın faaliyetleriyle ilgili elimizde bir bilgi yoktur. 3 yıl burada çalıştıktan sonra 1917 yılında bu kez İzmit Muhacirun Kâtipliğine getirilmiştir¹¹. İzmit ile tanışması bu görevi nedeniyle olan Kılıçzade Hakkı, 1914'ten itibaren ara verdiği yayın hayatına 1918'de *Kocaali Gazetesi*'nin çıkarılmasıyla yeniden başlamıştır. Mütareke döneminde İleri Gazetesi'nin İzmit muhabiri olarak görev yapmıştır. Bu dönemde İzmit Muhtelit Orta Mektebi'nde fahri olarak tarih, coğrafya, Türkçe ve medeni bilgiler derslerini okutmuştur.

1919 seçimlerinde İzmit'ten kendi başına mebus adayı olan ve bir programla halkın karşısına çıkan Kılıçzade Hakkı, ikinci seçmenden beklediği oyu alamamış ve mebus seçilememiştir. İleri Gazetesi'ne göre 30 kadar adayın katıldığı seçimlerde halk nasıl mebus seçildiğini bilmediği gibi adayların hiçbiri mebus seçilmek için

6 Celal Pekdoğan, "Kılıçzade Hakkı", İslam Ansiklopedisi, 2002, C.25, s.415.

7 Türk Parlamento Tarihi, C.III, s. 405.

8 "Kılıçzade Hakkı Bey'in İki Mektubu" İctihad, 10 Şubat 1923, s. 3132-3133.

9 Pekdoğan, s. 415. Bazı kaynaklarda emekliye sevk edilme tarihi olarak 1913'ü vermektedir. *Türk Parlamento Tarihi*, C.III, s. 405.

10 Pekdoğan, s. 416.

11 Pekdoğan, s. 416; *Türk Parlamento Tarihi*, C.III, s. 406.

yeterli özelliğe sahip bulunmuyordu. Bunların içinde mebus seçimlerine bir programla katılan tek aday Kılıçzade Hakkı'dır; ama onu da halkın anlamadığını ileri sürmektedir¹².

İzmit Muhacirun Umum Müdürü Kılıçzade Hakkı seçim programının girişinde milletvekili olmak istemesinin temel nedeni olarak milli egemenliğin kesin olarak sağlanması için işbirliği yapmak olduğunu belirtmektedir. Bu girişten sonra tek tek maddeler halinde vaatlerini belirtmiştir. Kızların serbestçe gideceği ve modern okulların köylere kadar yaygınlaştırılması, imamların köylüleri uyandıracak nitelikte önder gibi yetiştirilmesi, din işlerinin hükümetten ayrı tutulması, Şeyhül-İslamın kabine dışı bırakılması, ekonominin geliştirilmesi, işçilerin refahının artırılması, adaletin iyileştirilmesi, her köye en az bir doktor, hemşire ve eczacının görevlendirilmesinin sağlanacağı vaat etmiştir¹³. Teokratik yapıya sahip Osmanlı için özellikle din konusundaki vaatleri, savunduğu düşüncelerini yansıtmaktadır.

1919 seçimleri sırasında Kılıçzade Hakkı Kocaeli Gazetesi'ne milletvekili adaylarının taşıması gereken niteliklerini belirtmiş ve bu nitelikleri taşımayanlara oy verilmemesini istemiştir. Kılıçzade Hakkı'nın bu yazısı aynı İleri Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Gazetenin haberinde mebus seçimlerinde en esaslı programın Kılıçzade Hakkı'ya ait olduğu ileri sürülmektedir¹⁴.

Kılıçzade seçime kendi başına katılmış, ne Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ne de Mustafa Kemal'den destek almıştır. Böyle bir ortamda cesurca bu vaatlerini seçmene sunmuş olmasına rağmen destek sağlayamamış ve milletvekili seçilememiştir. Böylece siyasal hayata ilk girme denemesi de başarısız olmuştur.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus olamayan Kılıçzade Hakkı, İzmit'in kurtuluşundan sonra Mustafa Kemal'e kayıtsız şartsız hizmetinde olduğunu yazmış ve Milli mücadelede görev almak istediğini, ne görev verilirse yapacağını bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine milli kuvvetlerle çalışması ve halkı örgütlemesi görevi verilmiştir. Kılıçzade bu görevi alması üzerine Mustafa Kemal'in ve milli güçlerin zaferiyle bütün köhne mazinin de yıkılacağına inandığını vurgulamıştır¹⁵.

İzmit'in 28 Haziran 1921 tarihinde işgalden kurtarılmasından sonra Hür Fikir Yazıhanesini açarak, arzuhalcılık ve avukatlık yapmıştır¹⁶. Bu arada milli mücadeleye destek vermiş, görev başındaki subaylar da ona yardımcı olmuştur. Bu süreçte kazancının da aydan aya arttığına işaret eden Kılıçzade¹⁷, İzmit halkını milli hareket etrafında toplamak için çalışmıştır. Bu dönemde İstanbul'da yayınlanan ve milli mücadeleye başından itibaren destek veren İleri Gazetesi'ne bölge haberlerini aktarmayı kesintisiz sürdürmüştür. İzmit'te sürekli yayınlanan bir gazetenin olmadığı düşünülürse İleri Gazetesi'nin milli mücadele dönemi İzmit çalışmaları için önemi daha net ortaya çıkmaktadır.

İzmit'in kurtuluşundan sonra Jandarma Kumandanı Cemal Beye giderek, ihtiyat subayı olduğunu ve vatani ve milleti için çalışmak istediğinden kendisine görev verilmesini istemiş, ancak üst rütbeliye ihtiyaç olmadığı yanıtını almıştır¹⁸. Buna rağmen milli örgüte destek vermek ve halkın desteğini arttırmak onun için önemliydi; o da bu görevi gönüllü olarak yapmıştır.

Kılıçzade Hakkı Mustafa Kemal'in İzmit'in kurtuluşundan sonra ilk kez Fransız gazeteci Claude Farrere ile görüşmek için kente geldiği gün, kurucusu olduğu Kocaeli Gazetesi'ni kendisinin çıkardığını; *bahtiyar İzmit* başlığını atarak, yazdığı başmakede Mustafa Kemal Paşa'yı *Türkün bihakkın emiri* sıfatını ilk kez kendisinin verdiğini gazetedeki anılarında anlatmaktadır¹⁹.

Türk orduları Başkumandanı Mustafa Kemal'in İzmit'e gelişi sırasında karşılayanlar arasında yer almıştır. Mustafa Kemal trenden inisi sırasında Kılıçzade Hakkı'yı görmüş ve elini sıkıştır. O'na mektuplarını aldığını ama yanıt yazamadığını söylemiştir. Bu sözlere karşılık Kılıçzade, bu kadar büyük işler içinde olan birinin yanıt yazmaya zaman bulamamasının normal olduğunu ifade etmiştir. Bu ziyaret sırasında Kılıçzade daha sonra tekrar Mustafa Kemal ile sohbet etme fırsatı bulmuştur²⁰. Mustafa Kemal'i Adapazarı'na uğurlarken, istasyonda İzmit halkı adına O'na şunları söylemiştir²¹:

12 Çavdar, s.21-22.

13 A.g.m., s.23. 1919 mebus seçimlerinde İzmit bir hayli hareketlidir. Aday sayısının fazla olmasının yanı sıra seçimlerde hile yapıldığı yolunda tartışmalar yaşanmıştır. Mustafa Kemal'in İzmit'ten milletvekili olmasını istediği eski mutasarrıf İbrahim Süreyya bile seçilememiştir. Seçimler sonunda eski Amasya Mutasarrıfı H. Sırrı Bey, İttihatçıların önde gelen isimlerinden Sapançalı Hakkı ve İlmiye ve Vakfiye Müdür Muavini Ali Bey en çok oyu alarak mebus seçilmişlerdir. Sonuçlara bakılınca İttihatçıların İzmit'teki etkinlikleri göze çarpmaktadır. Seçimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Bilgin, "Son Osmanlı Mebusan Meclis Seçimleri ve İzmit Mebusları", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C.II, Kocaeli, 2015, s.1115-1126.

14 Tefrik Çavdar, "İleri Gazetesi'nde 1919 Seçimleri", *Amme İdaresi Dergisi*, 14/2 (1981), s. 17-33. Kılıçzade'nin seçim beyannamesi için bakınız. İleri, 5 Teşrinisani 1335, s.4.

15 Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez 57" Yazı dizisi, *Hür Fikir*, 5 Eylül 1929, Sayı.278, s.2.

16 Sibel Zeren, "İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Fikirleri ve Eserleri," *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1991, s.14.

17 Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez" Yazı dizisi, *Hür Fikir*, 19 Ocak 1929, Sayı.293, s.2.

18 Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez" *Hür Fikir*, 19 Ocak 1929, Sayı.293, s. 2.

19 Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez" *Hür Fikir*, 23 Ocak 1930, Sayı.298, s. 2.

20 Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez" *Hür Fikir*, 23 Ocak 1930, Sayı: 298, s. 2.

21 Rifat Yüce, *İzmit ve Çevresel Tarihi*, Kocaeli, İzmit Rotary Kulübü Yayınları, 1998, s. 89.

Büyük ve Muhterem Başkumandanımız; bu halkı gördünüz ve onun sesini dinlediniz; Bu ses hakkın sedasıdır. Göklerden gelen meleklerin sesine kulak ver. O sana yürü diyor, yürü; Maksudına, maksadı umumiye doğru yürü. Bilinmez mi ki ulusu sen kurtardın; onu sen yaşatacaksın. Seni uğurlayan bu halk bütün ruhunu ve varlığını sana ayırıyor. Esenlik ve zafere doğru git. Allah seninle ve bizimledir.

Mustafa Kemal gösterilen ilgiden, yakınlıktan ve destekten dolayı İzmit halkına iletmesi için Kılıçzade Hakkı'ya teşekkürlerini ifade etmiştir²². Mustafa Kemal'in onu tanıyor olması ve onunla sohbet etmesi, İzmit'te prestijini arttırmıştır.

Mustafa Kemal, milli mücadelenin kazanılmasından sonra halkla konuşmak ve nabzını tutmak için düzenlediği yurt gezisi sırasında 16/17 Ocak 1923'te, İstanbul gazetelerinin temsilcilerinin katıldığı basın toplantısını İzmit'te gerçekleştirmiştir. Bu toplantıya İleri Gazetesi Muhabiri olarak Kılıçzade Hakkı'da katılmıştı. Kılıçzade bu toplantıda en çok devlet ve din arasındaki ilişkiye ve hilafetin geleceği konusuna ilgi göstermişti. Toplantı sırasında bu konular görüşülürken Mustafa Kemal'e yeni hükümetin dininin olup olmayacağını sormuştu. Mustafa Kemal, Nutuk'da bu soruya *hükümetin dini olmaz* diyemediğini tam tersine *vardır, islam dinidir* dediğini ve hemen arkasından da *islam dininin fikir özgürlüğüne sahip olduğunu vurguladığını* aktarmaktadır²³. Ancak Kılıçzade Hakkı için bu cevap tatminkar değildi; daha açık biçimde *Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?* diye sorusunu yineledi. Bu ısrarlı soru karşısında Mustafa Kemal, *bağlanıp bağlanmadığını bilmem* diyerek konuyu kapatmak istediye de Kılıçzade Hakkı buna pek izin vermemiş; Mustafa Kemal'in açık biçimde yanıt vermek istememesini üzerine, *o zaman hükümetin vicdanları istediği gibi susturma ve cezalandırma hakkına sahip olacağı* yargısına varmıştır²⁴.

Kılıçzade için din ve devlet ayrı olmalıydı, meşrutiyet döneminden beri başta İctihad Dergisi olmak üzere yazdığı yazılarda dinsel baskıya ve hegemonyaya karşı çıkmaya çalışmaktaydı. Eğer devletin resmi dini olursa vicdanların baskı altına alınacağını düşünüyordu. Esasen Mustafa Kemal de Nutuk'da devletin resmi bir dininin olmaması ve din ve devlet işlerinin ayrılması düşüncesinde olmasına rağmen, o gün için bu düşüncüyü açıklamaktan kaçındığını belirtmiştir.

Kılıçzade Hakkı için Hilafetin Osmanlı Hanedanının elinde kalması gelecek için bir tehdittir. Toplantıda bu durumun kendisinde korku yarattığını söylemesi üzerine Mustafa Kemal yenilenlerden korkulmaması gerektiğini, milletin Halifenin ordularına karşı savaştığını ve sonunda gereken yerlere gönderileceğini belirterek²⁵, üstü kapalı Hilafetin kaldırılacağı mesajını da vermiştir.

Kılıçzade Hakkı Bey, 1 Nisan 1923'te II. TBMM için seçimlerin yapılması kararı alınıp seçim hazırlıklarına başlanması sırasında, 1919 seçimlerinde olduğu gibi mebus adayı olmaya karar vermişti. *Cumhuriyetin Hürriyet Kanunu* adlı bir proje hazırlayarak mebus seçimlerine İstanbul'dan katılmayı düşünmüş, ancak daha sonra mebus adayı olmaktan vazgeçip; Osman Bin Himmeti'nin müdürlük yaptığı Duhan şirketine hukuk müşaviri olarak girmiştir²⁶.

Ulusal mücadelenin kazanılmasından sonra İzmit'te yaşamaya devam etmiştir. İctihad Dergisi'nde 1 Şubat 1923'te yeniden yazmaya başlamıştır. Bu yazılarında özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde tartışma gündemi olan Latin harflerinin kabulü konusunu ele almıştır. Latin alfabesinin alınması gerektiği görüşünü İctihad Dergisinde ve Hür Fikir Gazetesi'nde yazmıştır. Kılıçzade Hakkı, İctihad'daki yazılarına 1926 yılına kadar devam etmiştir.

Hür Fikir Gazetesi ve Kılıçzade Hakkı

Cumhuriyetin ilanından 2 ay sonra Kılıçzade Hakkı tekrar yayıncılık hayatına dönmüş ve 2 Ocak 1924 tarihinde Hür Fikir adıyla her hafta Perşembe günleri yayınlanan bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin sahibi, sorumlu müdürü ve başyazarıdır. Gazetede inkılab ve cumhuriyete aykırı yazılara yer verilmeyeceği, amacının hürriyet aşkını, fazileti ve hürriyet fikrini güçlendirmek olduğu gazetenin ilk sayfasında isminin hemen yanında yer bulmuştur. Baş sayfada *Dinim yaşamaktır ve Cumhuriyette hâkim kanundur* ifadeleri de yer almaktadır. Aynı zamanda *bağımsız siyasi, ilmi, edebi ve cumhuriyetçi bir düşünce gazetesi* olduğu ifade edilmiştir.

4 Mayıs 1925 tarihinde bu kısımda yapılan değişiklikle gazeteyi, *dini, içtimai, siyasi, inkılapçı cumhuriyet gazetesi* olarak tanımlamaktadır. 31 Ekim 1927'den itibaren ise, *Halaskar ulu rehberimizin izinde yürüyen: dini, içtimai, siyasi, edebi, inkılapçı cumhuriyet gazetesi olarak nitelendirmiştir*. Bu kısma "Halaskar ulu rehber" kısmının eklenmesinin nedeni, bir hafta önce gerçekleşen büyük kongrede Gazi'nin Nutuk'u okuması olabilir.

22 Yüce, İzmit ve Çevresel Tarihi, s.89.

23 Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II, 10. B., Ankara, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 1970, s. 716.

24 Mustafa Kemal, *Eskişehir ve İzmit Konuşmaları 1923*, İstanbul, Kaynak Yayınları 1993, s. 137.

25 Atatürk, *Nutuk*, C.II, s. 147.

26 Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez" *Hür Fikir*, 13 Şubat 1930, Sayı.301, s. 2

Kılıçzade Hakkı Hür Fikir Gazetesi'nin Mustafa Kemal'in isteği üzerine çıkarıldığını ileri sürmüştür. Gazetenin amaçlarını zaman zaman başyazılarında veya makalelerinde açıkça ifade etmiştir. *Halk için, cemiyet için Cumhuriyet ahlak ve akidelerini tahkim için* gazetenin çıkarıldığının altını çizmiştir. *Cumhuriyetin kanun ve akideleri üstünde* Hür Fikir'in Demokles'in kılıcı gibi her zaman yükselerek görevini yapmayı amaç edindiğinden, kötülere ve fena yolda yürümek isteyenlerin başucunda heybetle bu kılıcın hep sallanacağını altını çizmiştir²⁷.

Hür Fikir Ocak 1924 yılından Temmuz 1931 yılına kadar aralıksız her hafta çıkarılmıştır. Kılıçzade Hakkı, gazeteyi çıkarmaktaki amaçlarının, bu tarihi dönemde devrimlere canla başla sahip çıkmak ve gerçekleşmesine katkı da bulunmak olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyetin bir fazilet sistemi olduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de faziletkâr bir hükümet olduğunun altını çizmiştir. 2 Ocak 1928 tarihinde *Türkiye Cumhuriyeti ve Hür Fikir Beş Yaşında* başlıklı bir yazıyı kaleme alarak, kurulduğu andan itibaren Hür Fikir Gazetesi'nin ne denli inkılabın ve cumhuriyet hükümetinin hizmetinde olduğunu açık biçimde vurgulamıştır. Türk gençliğine gazetenin amaçlarını da şu sözlerle aktarmıştır²⁸:

Ey Aziz Türk Gençliği, ulu rehberin izi üzerinde yürüyen Hür Fikir'in hedefi sizin yol ve uhdenizdir. Beş yıldır ebedileşen bir vecd-i terakkiyane (ilerleme aşkı) ile karanlık Şark'ı yüzbinlerce ışıklı bir avize gibi parlatan aziz cumhuriyetimiz beş bin yıl ve beş bin asır aynı vecd-i terakki ve aynı heyecan ve faziletle yaşayacak ve eser'ül-ilhamınız olan Hür Fikir'i de yaşatacaktır.

Kılıçzade bu sözlerini farklı biçimlerde ve çeşitli vesilelerle yinelemektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi hem Atatürk'ün devrimlerinin hem de Cumhuriyet hükümetlerinin yılmaz savunucusudur. Gazetede verilen haberlerde ve makalelerde bu durumu göz önünde bulundurmak, doğru sonuçlara ulaşmak açısından elzemdir.

Gazeteyi ilk çıkardığı günden itibaren *Kılıçzade Hakkı* ismini kullanırken, 2 Aralık 1925'ten itibaren *Kılıçoğlu Hakkı* adıyla yazılarını yazmıştır. Hatta yazılarının altına *K.O.Hakkı* şeklinde imza atmıştır.

Kılıçzade Hakkı 3. Dönem TBMM için yapılan seçimlerde 746 oyla Kocaeli'den milletvekili seçilmiştir. 6 Eylül 1927 tarihinde mazbatasını alarak, 1 Kasım'da TBMM'ye katılmış ve bu dönemde Meclis'te Maarif Komisyonunda çalışmıştır. Genel Kurulda görüşülen konular hakkında birçok kez konuşma yapmış, IV., V., VI.,VII dönemlerde Muş Milletvekili olarak Meclis'te görev yapmaya devam etmiştir.

Soyadı yasası çıktıktan sonra Kılıçoğlu soyadını alan Kılıçzade Hakkı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra milletvekili seçilememiştir. 1945-60 döneminde basın alanında faaliyetlerine pek rastlayamadığımız Kılıçzade Hakkı, 1960 yılında hayata veda etmiştir. İki kez evlenmiş ve toplamda 8 çocuk sahibidir²⁹.

Kılıçzade Hakkı Kocaeli Milletvekili olarak 1927'de TBMM'ye girmesinden sonra sadece Hür Fikir'deki yazılarına devam etmiştir. Zaman zaman başyazılar da yazmıştır. Ayrıca anlarını İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez başlıklı ve uzun soluklu yazı dizisi şeklinde yazmıştır. Serbest Fırka ile ilgili gerek kendisi bizzat yazılar yazarak, gerekse yazdırarak bu konuda gazetesinin yayın politikasını belirleyen isim olmuştur. Bu dönemde Ankara'dan sık sık İzmit'e gelmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Kılıçzade Hakkı

1 Şubat 1923 tarihinde İctihad Dergisi'nde yazılarına yeniden başlayan Kılıçzade Hakkı okurlarına yazdığı mektupta, *hürriyet-i fikriyyeyi memlekette hakim kılmadıkça ölmeyeceğim. Tabiyatın ve ihtiyacın bana ayırdığı bu âli vazifeyi ikmal, bu bülend neticeyi idrak etmedikçe ölüm bana mukadder değildir* sözleriyle fikir özgürlüğünü sağlamayı amaç edindiğini, bu onun neredeyse dünyaya gelme nedeni olduğunu ve bunu hakim kılmadan da bu dünyadan gitmeyeceğini vurgulamaktadır. Son on yılda çok şey kaybedildiğini, ancak hiç birinin fikir özgürlüğü ve bilim alanında yaşanan zararlardan daha büyük olmadığını savunmaktadır. Mektubunda son on yılın istibdat yönetiminin, toplumu belki yüz sene geriye itilmiş olabileceğini iddia etmektedir. Zaman geçirmeden fikir özgürlüğünün ve bilimsel düşüncenin hakim kılınması için hükümetle birlikte çalışmaya başlayacaklarını ifade eden Kılıçzade Hakkı, bu konuda onların en yakın ve en samimi yardımcıları ve taraftarları olacağını belirtmiştir. Ancak hükümetin, bilimsel ve felsefi alanlara tecavüz etmeye veya onu boğmaya, öldürmeye kalktığı zaman da ilk isyan eden ve karşı çıkan kişinin kendisi olacağını da açıkça yazmaktan çekinmemiştir³⁰. Kılıçzade Hakkı bu görüşleriyle üstü kapalı biçimde yeni hükümeti tehdit etmiştir. Daha sonra koşulsuz destek verdiği cumhuriyet hükümetlerine bu dönemde tam bir güven duymaması veya tedirgin olması dikkat çekmektedir. Bu tedirginlikte İzmit'teki basın toplantısında din ve hilafet konusunda Mustafa Kemal'den tam olarak istediği yanıtları alamamış olması etkili olmuş olabilir.

27 Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez" *Hür Fikir*, 5 Eylül 1929, Sayı.278, s. 2.

28 "Türkiye Cumhuriyeti ve Hür Fikir Gazetesi Beşer Yaşında", *Hür Fikir*, 2 Kanuni Sani 1928, s. 1,4.

29 *Türk Parlamento Tarihi*, C.III, s. 405.

30 "Kılıçzade Hakkı Beyin İki Mektubu", İctihad, 10 Şubat 1923, s. 3132.

Lozan Barış Antlaşması imzalanmasına rağmen istediği ve beklediği yeniliklerin gecikmesi üzerine hem sinirlenip hem de üzölmüştür. Kılıçzade Hakkı, bu ruh haliyle bir gece Mustafa Kemal'e şu şiiri yazıp yollamıştır³¹:

“Ya tamamet ya çekil

Ver devlete bir şekil

O güzel nam solmasın

Bize yazık olmasın

Cemiyetler hep boştur

Kudretli el pek hoştur

Dinle halis öğüdü

Tazelendir söğüdü!”

Bu mektubu postaladıktan sadece birkaç saat sonra Vali Vehbi Bey tarafından çağırıldığını aktaran Kılıçzade Hakkı, cumhuriyetin ilan edildiği haberini ilk olarak orada aldığını belirtmektedir. Kendisinin şiiri yazdığı saatlerde, TBMM’de de cumhuriyetin ilan edildiğini bilmek onu hayrete düşürmüştür. Mustafa Kemal ile ilk görüşmesinde kendisine söylediğini yaptığını, kendisinin de bu yolda yürümek istediğini ve hemen göreve başlamak amacıyla hazırlıklara giriştiğini aktarmaktadır³². Kılıçzade Hakkı’nın isteği cumhuriyetin ilanıyla gerçekleşmiştir. Artık yeni devlet topyekûn bir inkılap dönemine giriyordu. O da bu inkılap aşamasında yerini almalıydı. Mebus olmadığını göre en iyi bildiği iş olan basın faaliyetlerine yeniden dönerek, Hür Fikir adıyla bir gazete çıkaracaktı. Mustafa Kemal’in isteği ile gazete 1924 yılının 11 Ocak’ında çıkarılmaya başlanmıştır³³.

Cumhuriyetin ilanından ve Hilafetin kaldırılmasından sonra yavaş yavaş yapılan devrimlere muhalif olan bir kesim ortaya çıkmıştı. Bu muhalefet 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla ilk muhalefet Fırkası’nı kurarak kendilerini siyasette ortaya koymuşlardır. Partinin üst düzeydeki yönetici kesim içinde Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi milli mücadelenin önder kadrosundan bazı kişilerde vardı. Böylece Türkiye’de iki partili sistem ortaya çıkmıştır.

Bununla beraber Şeyh Sait İsyani’nin büyüklüğü ve yarattığı tehdit nedeniyle olağanüstü önlemler alınmıştır. İsyan bastırıldıktan sonra kurulan Şark İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması tavsiyesini Bakanlar Kurulu’na iletmıştır. Sonunda 3 Haziran 1925’te çok partili hayata ilk geçiş denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır.

Kılıçzade Hakkı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğu andan itibaren mevcut düzende tehlikelere neden olacağını savunmuştur. Bu partinin hükümete karşı nefret tohumları ektiğini iddia etmiştir. İsmet Paşa Hükümeti’ni Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan dolayı tebrik etmiştir. Kılıçzade Hakkı daha da ileri giderek, ülkenin bugünkü durumunda hangi nam ve adı altında olursa olsun başka bir parti kurmaya çalışanları vatan haini olarak nitelendirmiştir³⁴.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne duyduğu tepkiler bunlarla sınırlı değildi. Özellikle İzmir’de Mustafa Kemal’i öldürmek için hazırlanan suikast gerçekleşmeden ortaya çıkmış ve yapılan araştırmalarda eski ittihatçıların girişimi olduğuna dair kanıtlar bulunmuştu. Suikast sonrası İstiklal Mahkemesi önce İzmir’de, arkasından Ankara’da kurulmuştur.

Kılıçzade Hakkı, suikast davasının Terakkiperver fırkanın iç yüzünü ortaya çıkardığını, fırkanın prensiplere dayanarak kurulmadığını iddia etmiştir. Muhalefet Fırkası’nın mecliste esaslı hiçbir itiraz da bulunmadığını, bütçe görüşmeleriyle bile ilgilenmediğini ve hatta encümenlikler de bile konuşmadıklarını iddia ederek, amaçlarının ilkeli bir siyasete yapmak veya yanlış politikaları eleştirmek olmadığını savunmuştur. Devlet yönetmede lakayt olan bu kişilerin hükümeti devirmede ne denli faal olabileceklerinin ortada olduğunu belirtmiştir. İttihatçıların cinayet komitelerinin tamamen imha edilmesini istemiştir³⁵. Kılıçzade Hakkı’ya göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın neredeyse tamamı İttihatçı olduğundan son derecede tehlikeliydi.

Kılıçzade Hakkı Bey özellikle İzmir suikastının ortaya çıkarılmasından sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na ve üyelerine daha sert eleştiriler getirmiştir. Parti üyelerinin amaçlarının İttihatçı çetesini canlandırmak ve eski düzeni getirmek olduğunu, bu yolda tek engel olarak gördükleri Mustafa Kemal’i ortadan kaldırmak

31 Kılıçzade Hakkı, “İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez” *Hür Fikir*, 13 Şubat 1930, Sayı.301, s. 2.

32 Kılıçzade Hakkı, “İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez”, *Hür Fikir*, 13 Şubat 1930, Sayı.301, s. 2.

33 Kılıçzade Hakkı, “İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez” *Hür Fikir*, s. 2; “Türkiye Cumhuriyeti ve Hür Fikir Gazetesi Beşer Yaşında”, *Hür Fikir*, 2 Kanunî Sani 1928, Sayı 198, s. 2.

34 “Terakkiperver Fırka” *Hür Fikir*, 8 Haziran 1925, Sayı 71, s.2.

35 Kılıçzade Hakkı, “Vazifemiz Bitmemiştir”, *Hür Fikir*, 7 Temmuz 1926, Sayı:124, s.1.

istediklerini ileri sürmüştür. *Adalet çukuru*'na kendi ayaklarıyla düşen bu *cerahat-ı habisiye*'nin tamamen imha edilmesini ve hatta kireçle yakılmasının vatan ve millet adına en iyi önlem olacağı kanısındadır. Fırkanın, fikri ilkelerden çok kişisel çıkarlarının tatmin olmaması nedeniyle kurulduğunu, buna en güzel örneği Kazım Karabekir'in yargılamalar sırasında ifade ettiğini belirtmiştir³⁶.

Kılıçzade Hakkı bu dönemdeki bütün yazılarda suikast nedeniyle daha önce kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı suçlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet isminin sadece İttihat ve Terakki'yi gizlemek için kullanıldığını savunmaktadır. Daha Fırka kurulmaya başladığı zaman da benzer görüşlerde olduğunu, şimdi ise maskelerinin düştüğünü, devletin milletin selameti için onların imha edilmesi gerektiğini savunuyordu.

İttihatçıların iktidarda olduğu dönemde düşünceye yönelik uyguladığı baskılar da Kılıçzade Hakkı'nın İttihat ve Terakki'ye yönelik sert eleştirilerinde etkili olmuştur. En büyük kayıp olarak gördüğü son on yıl, İttihatçıların dönemidir. Bu nedenle sadece suikaste katılanların değil, tüm İttihatçıların imha edilmesini savunmaktadır. Öyle ki, eğer imha edilmezlerse en kısa sürede tekrar ortaya çıkarak düzeni yıkmaya çalışacaklarına inanmaktadır.

Hür Fikir Gazetesi Gözüyle Kocaeli'de Serbest Cumhuriyet Fırkası

Hür Fikir Gazetesi sahibi ve başyazarı Kılıçzade Hakkı, 1927 seçimlerinde Kocaeli milletvekili seçilerek TBMM'ye katılmıştır. Buna rağmen yazılarına devam etmiştir. Başyazarlar daha çok Rıza Oruç imzasıyla yayınlanırken, gerek anılarını içeren yazı dizileri gerekse siyasi hayat ve devrimler konusunda zaman zaman yazılarıyla görüşlerini ortaya koymuştur.

Kılıçzade Hakkı Cumhuriyetin ilanı konusunda oldukça sabırsız davranarak, Mustafa Kemal'e sitem içeren şiir bile yazmış olmasına rağmen, halkı bu rejim için henüz "reşid" olarak görmemektedir. 31 Ağustos 1925 tarihinde Hür Fikir Gazetesi'nde yayınlanan yazısında belediye başkanlarının da hükümet tarafından atanmasını talep etmiştir. Cumhuriyetten yana olan biri için bu düşünce pek de uygun düşmemektedir. Kılıçzade ise bu düşüncesini açıklarken, halkın oylarıyla seçeceği bir heyet tarafından belediye başkanının seçilmesinin tabii ve mantıklı bir hak olduğunu belirtmektedir. Ancak hemen arkasından da *halkın reşit olması şartıyla* diye de eklemektedir. *Halkımız reşit midir?* sorusunu kendine sorarak, *esefle söylemeye mecburuz ki henüz değildir* yanıtını vermektedir. Bunun nedenini de toplumun uzun yıllar ağır bir baskı altında yaşamasına bağlamaktadır. Bunun içinde kafa ve ruh olarak halkın tam manasıyla özgür olması gerektiğini vurgulamaktadır. Kılıçzade Hakkı'ya göre halk reşit olana kadar hükümet belediye başkanlarını kendisi atmalıdır. Bu arada hükümet üzerine aldığı halkı yetiştirme ve reşit kılma görevini de yerine getirmelidir. Halk kendisi için en iyi olacak adayı seçebilecek duruma gelinceye kadar sistemin bu şekilde işleminin halkın çıkarları açısından zarur olduğu kanaatindedir³⁷.

Kılıçzade Hakkı'nın bu önerisi demokrasi ve cumhuriyetin ilkeleri bağlamında kuşkusuz tartışmaya açıktır. Halkın *reşit* aşamasına ne zaman geleceğini bilmek zordur. Bu durumda belediye başkanları ve milletvekilleri atamayla gelmeliydi. Seçimler yerine atama söz konusu olduğunda da zaten cumhuriyetten ve demokrasiden söz etmek de zordur. Genel seçimler için uygulanan iki dereceli seçim sistemi de aynı mantık içinde uygulanmaktaydı.

Kılıçzade Hakkı'nın, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi sırasındaki görüşlerine bakıldığında iktidar partisi dışında başka partinin kurulmaması gerektiği kanısındaydı. Bu parti Mustafa Kemal'e rağmen kurulmuş tam bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkmıştır. Buna nazaran Serbest Cumhuriyet Fırkası bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ve desteği üzerine kurulmuştu. Bununla birlikte bir CHP milletvekili olarak partisine karşı da sorumluluğu vardı ve doğrudan taraf konumundaydı. Kılıçzade'nin Serbest Fırka'ya nasıl baktığını ve dolayısıyla Kocaeli kamuoyunu nasıl yönlendirdiğini anlamak, onun hem demokrasiye bakışını, hem de özgürlükler konusundaki görüşlerinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci başbakanı ve Atatürk'ün yakın arkadaşı eski Londra Büyükelçisi Ali Fethi Okyar tarafından kurulmuştur. 1930 yaz aylarında Yalova'da Ali Fethi Okyar ile görüşen Atatürk, muhalif bir fırkanın kurması konusunda onu ikna etmişti. Ali Fethi Bey, Cumhurbaşkanı Atatürk'e yeni bir parti kurma isteğini belirten bir mektup yazmış ve mektup 11 Ağustos 1930 tarihinde gazetelerde yayınlanmıştır. Bu isteğe olumlu yanıt içeren Atatürk'ün mektubu ise 12 Ağustos 1930'da gazetelerde yer almıştır. Böylece yazılı olarak onay alan Ali Fethi Bey, Atatürk'ün mektubunun yayınlandığı gün yani 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Partinin kuruluşu sırasında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım da bu partiye katılmıştır. Partinin Genel Sekreteri

36 Kılıçzade Hakkı bu iddialarına kanıt olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Başkanı Kazım Karabekir Paşa, mahkeme sırasında *Bana Kemalettin Sami kadar bir mevkî verilmemiştir* diye bağırmasını gösteriyor. "Suikastçilerin Muhakemesi", *Hür Fikir*, 7 Temmuz 1926, Sayı: 124, s. 1.

37 Kılıçzade Hakkı, "Belediye Reisleri", *Hür Fikir*, 31 Ağustos 1925, Sayı: 82, s. 1.

de Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve yakınındaki isimlerden biri olan Nuri Conker olmuştu³⁸. Partiyeye katılan bu iki isim Gazi'nin bu partiye desteğinin en somut kanıtlarından biri olmuştur. Bu arada CHF'den istifa edip yeni fırkaya katılan isimlerin çoğu Mustafa Kemal'in tanıdığı ve güvendiği isimlerdi. Yeni bir partinin kurulması, demokrasinin bir gereği biçiminde sunulmuş ve CHF'nin savunduğu görüşlerden tek farkının ekonomik alanda liberal düşüncüyü savunması gösterilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Atatürk'ün isteği ve Başbakan İsmet Paşa'nın desteği ile kurulduğu haberleri, toplum ve Halk Fırkalarının önce şaşkınlıklarına ve daha sonra olumlu karşılanmasına neden olmuştur. Bu arada CHF'den istifa eden bir çok milletvekili Serbest Fırkaya katılmıştır. Yeni partiye katılan isimlerde biri de Kocaeli Mebusu İbrahim Bey (Tolon) olmuştur³⁹. İbrahim Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kocaeli'de örgütlenme işini de Gazi'nin isteğiyle kendi üstüne almıştır⁴⁰.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ülkede ilgiyle karşılanmış, adeta heyecan yaratmıştır. Kocaeli'de de ilgiyle ve biraz da şaşkınlıkla karşılanan yeni parti ile ilgili Hür Fikir Gazetesi'ndeki ilkyazılar 14 Ağustos 1930 tarihli ve tahmin edileceği gibi Kılıçzade Hakkı imzalıdır. *Siyasetimizde İnkılap* başlıklı başyazıda Kılıçzade Hakkı, yeni partinin adını, kimin kurduğunu belirttikten sonra kendi görüşlerini ortaya koymadan, temkinli bir yaklaşım göstererek partinin kuruluş süreci hakkında bilgiler vermiştir.

Anayasanın genel hükümlerine aykırı olmadıkları sürece yeni partinin kurulmasına karşı olmadıklarını ve hatta çeşitli sebeplerden dolayı lüzumlu olarak bakabileceklerini ileri sürmüştür. Ulusal meclislerin de denetlenmesi ihtiyacının olduğunu belirterek, çeşitli ihtiyaçların doğurduğu ilkelere dayanan parlamenter yaşamda birçok partinin ortaya çıkmasının doğal olduğunu vurgulamıştır⁴¹. Her ne kadar duygularını belirtmese de yazısının satır aralarında bu gelişmeden rahatsız olduğu sezilmektedir.

Demokratik yaşam için muhalif fırkaların kurulmasını doğal karşılasa da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş biçimi ile ilgili kamuoyunda konuşulanlardan rahatsızdır. Partinin Genel Başkanı Ali Fethi Bey'e olan güveni dile getirerek, bu girişiminde başarılar dileyen Kılıçzade Hakkı, yeni partinin Gazi'nin "ilham ve irşad"ıyla kurulduğu konusundaki sözleri eleştirmiştir. Yeni fırkanın muhalefet fırkası olacağını hatırlatarak, kurucusu ve hala Âli Başkanlığı olduğu fırkaya muhalefet edecek, onu çürütecek bir siyasi oluşuma fiilen destek olmasının, öz evladını kendi elleriyle boğması gibi bir şey olduğunu ileri sürmektedir. Gazi'nin böyle bir şeyi yapacağı düşünülmeyeceğine göre, olsa olsa Gazi böyle bir oluşum karşısında tepkisiz kalmış olabileceğini belirtmiştir⁴².

CHF'dan istifa edip yeni fırkaya bazı milletvekillerinin geçecekleriyle ilgili haberlere de tepki göstermiştir. Bu kişilerin daha önce fırkanın ilkelerine bağlı kalacaklarına dair yemin ettiklerini hatırlatarak, kendilerini açıkça inkâr etmedikçe, fırkadan ayrılamayacaklarını iddia etmektedir. Yeni fırkanın toplantılarda halka vaatlerini de eleştirerek, söylemekle yapmanın ayrı şeyler olduğunu, bunların popülist söylemden öteye gitmeyeceğini belirtmiştir. Bir fırkanın kurulma nedeninin sadece mevcut fırkaya muhalefet etmek için olamayacağını altını çizerek, sırf bu görüşte samimi olmadıklarını, kötü niyetli olduklarının sezilebileceğini ifade etmiştir. Ancak hemen arkasından Fethi Bey gibi biri için bunu düşünemeyeceğini, onu ciddi ve temiz biri olarak tanıdıklarını vurgulamıştır⁴³.

Kendisinin yeni partiye katılıp katılmayacağı ile ilgili olası sorulara da en başında yanıtlamak istemiştir. Yazısının en altına iri puntolarla not düşerek, *istediği kadar fırka teşekkül etsin, merbut (bağlı) olduğum C.H. Fırkası infisahını(feshini) bizzat bir beyanname ile ilân etmedikçe ben ve gazetem onun ebedi yoldaşınız diyerek yeni parti karşısındaki durumunu net biçimde ifade etmiştir*⁴⁴. Gazetede yeni fırkanın kuruluş süreci, Fethi Bey'in ve Gazi'nin karşılıklı mektupları da tarafsız biçimde aktarılmıştır.

Serbest Fırka kurulalı daha iki gün olmasına rağmen, yazının başlığını bir yana bırakırsak, Kılıçzade'nin yeni fırkanın kurulmasına pek de olumlu yaklaştığını bu satırlara bakarak söylemek mümkün değildir. Esasen yeni partinin kurulmasından tedirgin olduğu bile söylenebilir. Bu yazının yayınlandığı tarihte yeni fırkanın kuruluşu ile ilgili iktidar fırkasının örgütüne bir talimatı söz konusu değildir. Halk Fırkası da yeni parti karşısında bir politika belirleme arayışına girmiştir. Bu durumda partililer ne tam destek vermişler; ne de karşıt bir tutum içine girmişlerdir. Renklerini belli etmeyen bir biçimde davranmışlardır. Parti merkezinden gelecek talimat beklenmiştir.

Parti örgütüne yeni partiyle ilgili ilk tamim 14 Ağustos'ta Parti Genel Sekreterliği tarafından Parti Müfettişliği aracılığıyla gönderilmiştir. Bu tamimde yeni fırkanın *TBMM'de fırkamız hükümetine muhalefet etmek* amacıyla kurulduğu vurgulanmaktadır. Bu amacın Fethi Bey'in Gazi'ye yazdığı ve Gazi'nin Ali

38 Çetin Yetkin, *SCF Olayı*, 3. B., İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s. 40-45.

39 Yetkin, *a.g.e.*, s. 82.

40 Sadi Ataerğın, "Kocaeli'nde Demokrat Parti Nasıl Kurdu", Yazı dizisi, *Hürsöz*, 22 Mayıs 1951, s. 3.

41 Kılıçzade Hakkı, "Siyasetimizde İnkılap", *Hür Fikir*, 14 Ağustos 1930, Sayı. 325, s. 1.

42 Kılıçzade Hakkı, "Siyasetimizde İnkılap", *Hür Fikir*, 14 Ağustos 1930, Sayı. 325, s.1.

43 *Hür Fikir*, 14 Ağustos 1930, s.1.

44 *Hür Fikir*, 14 Ağustos 1930, s.1.

Fethi'ye yazdığı mektuplarda yeterince açıklandığı için tekrar edilmeyeceği, bu mektubun birer suretlerinin yakında gönderileceği bildirilmiştir. Fırkanın mevcut durumunda hiçbir değişme olmadığının altı çizilerek, milletin faydasına olacak eleştirilere açık oldukları vurgulanmıştır⁴⁵.

Bu tamimden sonra Kılıçzade Hakkı Yalova'ya ... *halaskârım, mürşidim ve rehberim Reiscumhur Gazi Hz.lerine, edasını kutsî bir vazife bildiğim tazim borcumu eda etmek...* için gitmiştir. Ancak bunu yaparken CHP'nin bir organı, onun programına bağlı bir mebus ve inkılapçı bir gazeteci olarak da günün gelişmeleriyle ilgilenmiştir. Yalova'da bulunduğu sırada onun da yeni partiye geçeceği iddiaları sorulmuştur. Bu iddiaların yalan olduğu yanıtını veren Kılıçzade Hakkı, daha önce gazetesinde yazdığı gibi, parti ilkelerine bağlı kalacağına yemin eden bir mebusun kendini inkâr etmeden ve bu toplantı dönemi bitmeden hiçbir partiye geçemeyeceğini iddia etmiştir. Gazi ile toplantı sırasında bilmediği birçok şeyi öğrendiğini belirtmiştir. Toplantı sırasında Gazî'nin Afet Hanım'ın Ortamektepler için yazdığı kitaptan demokrasi ile ilgili kısmı Maarif Vekili Cemal Hüsnü Bey'e okuttuğunu bildiren Kılıçzade Hakkı, toplantıdan sonra siyasi hayatımızda samimi bir muhalefet fırkasının gerekliliğini daha kuvvetli hissettiğinin altını çizmiştir⁴⁶.

Kılıçzade muhalefet partisinin gerekliliğine inanmakla birlikte, yeni fırkanın samimiyeti konusunda tereddütleri hala devam etmektedir. Gazi ile görüşmesinde yeni fırkayı bizzat onun kurduğunu, muhalefet fırkasını kurmayı arzulayan Ali Fethi'ye karşı hoş görü gösterdiği konusunda ısrarlıdır. Ona göre; yeni muhalefet fırkasını onun eseri gibi göstermekle, Gazî'nin millet nazarındaki prestijini olumsuz biçimde istismar edildiğini ve Gazî'nin iktidar fırkasından uzaklaştığı intibainın yaratılmak istendiğini ileri sürmüştür⁴⁷.

Yazısının sonunda okuyucularına ve seçmenlerine seslenen Kılıçoğlu Hakkı, yeni muhalefet fırkasının kurulmasının vatan için bir tehlike oluşturmadığı konusunda kendisinin ikna olduğunu, onların da buna inanmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Yazısının sonuna bir not ekleyerek, yeni partinin gerçek niteliğini, Ali Fethi Bey'in partisine kabul ve kayıt edeceği üyeler ile ortaya çıkacağını ve onun hak ettiği notu o zaman vereceğini açık biçimde ifade etmiştir⁴⁸.

Kılıçoğlu Hakkı her ne kadar muhalif fırkanın gerekliliği konusunda ikna olduğunu belirtmesine rağmen yazılarındaki satır altlarında gizli olan düşünceleri hemen açığa çıkmaktadır. Onu tedirgin ve rahatsız eden şey, partinin kurucusunun ve üyelerinin kimlikleri, programının niteliği veya partinin kuruluşu ile ilgili söylentiler değildir. Sanki onun rahatsız eden, iktidar partisinin bir mebusu olarak, karşılarına iktidara rakip olacak bir partinin ortaya çıkmasıdır. Çok düşük de olsa iktidarı kaybedebilecekleri ihtimali onu tedirgin etmiş olabilir.

Bununla birlikte ilk zamanlar yeni parti ile ilgili haber ve yorumlar daha tarafsızdır. Hukuk mezunlarından Ali Kemal imzalı yazıda muhalefet fırkasına olumlu bakılıyor ve muhalefetin olmadığı yerde iktidarın atalet ve hatalara düşeceğini bu nedenle birden çok partiye ihtiyaç olduğu, iktidarın denetlendiği sistemde memleket işlerinin daha iyi yürütüldüğü ifade edilmiştir⁴⁹.

Ancak ilk kurulduğunda açıktan eleştirmeme politikası 28 Ağustos 1930'dan sonra yerini neredeyse yeni partiye karşı giderek sertleşen bir mücadeleye bırakmıştır. Bunun nedeni CHF'den istifa edip SCF'na geçen mebuslar ve diğer partide görev alanlar mı bilemiyoruz. Ama Kılıçzade artık gazeteci vasfından çok, partisine muhalefet edilen bir mebus ağzıyla yazılarını yazmaktadır. Yeni partiye karşı gazetede eleştiriler de gündün güne artmaktadır. Oysa yeni parti kurulalı daha iki hafta olmuştur ve doğru dürüst örgütlenme sürecine bile girememiştir.

28 Ağustos tarihli Hür Fikir Gazetesi'nin ilk sayfasında büyük puntolarla Okurlara şöyle seslenilmiştir⁵⁰:

Hürfikirliler!

Yeni doğan, ve fakat İsmet Paşa'nın siyasi bir rakibi bulunan A.Fethi Bey'in arzusundan doğan, muhalefet fırkasının programı bir karikatürden başka bir şey değildir.

Gazimiz dehasından doğmuş bulunan C.H.F. programı elinizde bir kutsî kitap gibi dururken başka yola gider misiniz?

Muhitinizde yeni fırkaya temayül gösteren birkaç mütelevin ile beraber yürümek-hatta düşünmek bile- sizin için bir lekedir.

Selâmet imanda ve başlanılan yolda devamdadır. Hürfikirliler! imanınız sarsılmasın.

Bu yazı gazetenin yeni partiye karşı açıktan mücadeleye başladığını gösteren bir yazıdır. Altında Kılıçzade Hakkı'nın imzası yoktur ama onun üslubuna benzemektedir. Onun olmasa bile yayın sahibi olarak izin veren

45 Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 178-181; B.C.A. 490.01/14 5.

46 Kılıçzade Hakkı, "Yalova'da aldığım intibalar", *Hür Fikir*, 21 Ağustos 1930, Sayı. 326, s. 1.

47 *Hür Fikir*, 21 Ağustos 1930, Sayı. 326, s. 1.

48 *Hür Fikir*, 21 Ağustos 1930, Sayı. 326, s. 1.

49 Kılıçzade Hakkı, "Yeni Fırkanın Teşekkülü Münasebetiyle", *Hür Fikir*, 21 Ağustos 1930, Sayı. 326, s. 3.

50 *Hür Fikir*, 29 Ağustos 1930, Yıl.7, Sayı. 327, s. 1.

kendisi olduğu için, bu yazı onun hislerini de yansıtmaktadır denilebilir. Gazetede mizah yazıları bile yeni partiyi kötülemeye yönelik olmuştur. Belediye seçimlerinin yaklaşmış olması, mecliste yapılan eleştirilere iktidar partisinin alışık olmaması, yeni partinin iktidar adayı olarak görülmesi bu denli sert yazıları ortaya çıkaran nedenler arasında sayılabilir.

Kılıçoğlu Hakkı, Halk Fırkası'ndan istifa edip de yeni fırkaya geçenlere karşı tepkilidir. Bu konudaki tepkisi özellikle Kocaeli Milletvekili İbrahim (Tolon) Bey'in istifasıyla daha çok su yüzüne çıkmıştır. Gazete haberine göre İbrahim Bey CHP'den istifa etmiş ve yeni partiye katılmıştır. Aynı gazetede Kılıçoğlu Hakkı'nın eşi ve inkılap yoldaşı Hacer Hanım'ın da CHF'na katıldığı haberi verilmiştir.

Hür Fikir Gazetesi, İbrahim Bey'in Serbest Fırka'ya geçmiş olmasının Kocaeli halkında çok olumsuz bir hava yarattığını ileri sürmüştür. Bu *tesserün* nedeni olarak da halkın, oylarının suiistimal edilmesi gösterilmektedir. Halkla temas eden Kılıçzade Hakkı'ya göre; halk genel olarak, İbrahim Bey'in önce CHF mebusluğundan istifa etmesini daha sonra istediği gibi davranması gerektiğini düşünüyordu⁵¹.

Kılıçoğlu Hakkı yazılarında sıklıkla İbrahim Bey eleştiri konusu etmiştir. Bunda sadece İbrahim Bey'in partiden istifa etmesi değil, aynı zamanda Kocaeli'de Serbest Fırka'nın teşkilatlanma çalışmalarını yürütmesi de etkili olmuştur. Yaklaşan belediye seçimleri de eleştiri dozunun artmasını sağlamıştır.

Buna karşılık İbrahim Bey Hür Fikir Gazetesi'ne Kılıçoğlu Hakkı'ya hitaben bir mektup yollamıştır. İbrahim Bey mektubunda Serbest Fırka hakkındaki görüşlerinin temeli olmadığı ve asılsız olduğunu belirtmiştir. Gazi İle Fethi Bey'in mektuplarını kanıtı olarak göstererek, bunlar ortada iken nasıl olur da Serbest Fırka'nın Fethi Bey'in arzusu üzerine kurulduğunu söyleyebilirsin şeklinde bir soru yöneltmiştir. Ayrıca gazetenin bir önceki sayısında Serbest Fırka programını *karikatür* olarak nitelendirmesine de tepki gösteren İbrahim Bey, *bir şeyi beğenmeyenler daha iyisini yapmakla yükümlüdürler* diyerek, o tarihte henüz Halk Fırkası'nın programı olmadığına atıfta bulunmaktadır. Yeni partiye ilgi gösterenlerle dolaşmanın bile okurlara zarar vereceğini belirtmenin hangi infa ve kanaate sığıldığını da sormaktadır. Bu sözleriyle gazetenin, adına yakışmadığını, insanların görüşlerine baskı yapıldığını, özgür düşüncüyü ortadan kaldırdığını savunan İbrahim Bey, mektubuyla Serbest Fırkaya yapılan bütün eleştirilere toptan yanıt vermiştir⁵².

Ancak Kılıçoğlu Hakkı Bey, belediye seçimleri yaklaştıkça ve yeni partiye ilgi arttıkça daha sert sözler sarf etmiştir. İbrahim Bey'i döneklilikle suçlamıştır. Bunu da açıkça yazmaktan kaçınmamıştır. 18 Eylül tarihli Hür Fikir Gazetesi'nin ilk sayfasında büyük puntolarla onunla ilgili şu ifadeler yer almıştır⁵³:

Ahdını bozanlardan mebus İbrahim B. halkımızı kendisi gibi döneke yapmaya gelmiştir. Belki kendisi gibi birkaç döneke bulabilir. Fakat unutmazın ki burası Hürfikir diyarıdır. Burada Allah demiş olanlar dururlar ve dönmezler.

İbrahim Bey'in Kocaeli'de Serbest Fırka'yı teşkilatlandırma çabası iktidar fırkasının üyeleri tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. İbrahim Bey'in halk içine girmeye yüzü olmadığını iddia eden çürük imanlılar başlıklı yazıda, onun vali ile görüşmesi eleştiri konusu edilmiştir. Valinin yardımından ve nüfuzundan yararlanmaya çalışmakla suçlanmıştır. İzmit'te yeni partinin teşkilatını kurmaya çalışmasıyla seçmenlerin sadece oylarını değil, kalplerini çiğneyeceğini de gösterdiğini ileri sürmüştür⁵⁴.

Bu eleştirilere muhatap olmasına rağmen İbrahim Bey, Kocaeli'ne gelerek yeni partiyi teşkilatlandırma-ya başlamıştır. Bu görevi hukukçu Salih Zeki Bey'e teklif ederken, Gazi'nin isteğiyle istifa edip yeni fırkaya geçtiğini, kentteki teşkilatlanmayı da yine onun izniyle yaptığını ve bunun bir memleket hizmeti olduğunu söylemiştir. Uzun yıllar CHF'na hizmet eden Salih Zeki, memleketine hizmet amacıyla kendine teklif edilen görevi kabul etmiştir. Ancak bu görevi kabul edip çalışmaya başlayınca Halk Fırkası yöneticilerinin entrika ve iftiralara maruz kaldığını aktarmaktadır⁵⁵.

Serbest Fırka kısa zamanda Kocaeli'de örgütlenmiş ve bir hayli taraftar bulmuştur. Serbest Fırka'yı örgütlemesi üzerine sadece İbrahim Bey değil, Serbest Fırka'nın il yöneticisi Salih Zeki Bey de Kılıçoğlu Hakkı Bey'in hedefi haline gelmiştir. Salih Zeki, Kılıçoğlu Hakkı'nın kendisini Kandıra'da bir camide hoş olmayan sözler sarf ettiği iddiasıyla valiye şikayet ettiğini ve takibe uğramasına neden olduğunu iddia etmiştir. Bu şikayeti Vali Eşref Bey ile karşılaşmasında öğrendiğini belirten Salih Zeki, valinin kendisine geçmiş olsun dediğini ve olayı aktardığını ifade etmiştir. Bunun hayal mahsulü bir iddia olduğu Valiliğin yaptığı inceleme sonunda ortaya çıkmış, ve hakkında herhangi bir hukuki işlem yapılmamıştır⁵⁶.

Salih Zeki'ye isnad edilen iddialar, Hür Fikir Gazetesi'nde de yer bulmuştur. Kılıçoğlu Hakkı Salih Zeki'nin, Serbest Fırka'yı kentte örgütlemesi büyük tepkiyle karşılanmıştır. Salih Zeki'nin kısa süre öncesine kadar Halk

51 "Halkın Teessürü", *Hür Fikir*, 4 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 328, s. 1.

52 *Hür Fikir*, 11 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 329, s. 2.

53 *Hür Fikir*, 18 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 330, s. 1.

54 *Hür Fikir*, 25 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 330, s. 2.

55 Ataerğın, "Kocaeli'nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurdu", Yazı dizisi, *Hürsöz*, 22 Mayıs 1951, s. 3.

56 Ataerğın, *Hürsöz*, 23 Mayıs 1951, s. 3.

Fırkası'nda olduğu, o sayede çeşitli mevkilere geldiği, parti mutemedine fırkadan ayrılmayacağına dair söz vererek belediye seçmen listesine dahil edildiği vurgulanmaktadır. *Türk Ocağı'nı öldüren, baro arkadaşlarını az kalsın uçuruma sürükleyen Zeki B. düne kadar sadece kafa sallamakla iktifa etmiştir... Yeni fırka onunla iftihar ederken C.H.P.'de ondan kurtulmuş bulunmasını şükranla karşılar sözleriyle onu aşağılamaya çalışmışlardır*⁵⁷.

Kılıçzade Hakkı, Salih Zeki'ye o derece kızgındır ki, tepkisi kolay kolay kesilmemiştir. Hatta Serbest Fırka kendini feshetmesinin üzerinden iki ay geçmesine rağmen Kılıçoğlu, Salih Zeki'yi eleştirmekten ve suçlamalarından kaçınmamıştır. Bunun üzerine Salih Zeki, 8 Ocak 1931 tarihinde Hür Fikir Gazetesi'ne ve Kılıçzade Hakkı'ya bir mektup yollamıştır. Salih Zeki mektubunda, 1 Kasım tarihindeki ve yıldız işareti konularak kendisinden bahseden yazıyı hatırlatmıştır. Salih Zeki, Kılıçzade Hakkı'ya öteden beri hakkında birçok iftiralar yaptığından, üç beş cahil ve gericilerin iğrenç ve utanç verici eylemlerini kendisiyle bağlantı kurarak adının zikredilmesinden duyduğu rahatsızlığı bildirmiştir. Serbest Fırka'nın başkanlığı üzerinde olduğu zaman Kandıra'ya giderek, bir kaç yobazı peşine taktığı ve elinde tespih Cuma namazına gittiğini belirttiği olayın tamamen uydurma olduğunu bir kez daha ifade etmiştir. Ahlak ve fazilet adına yalan söyleme küçüklüğüne gitmelerine teessüf ettiğini belirtmiştir⁵⁸.

Yayınlanmasından bir hafta sonra mektuba yanıt veren Kılıçzade Hakkı, Salih Zeki Bey'in kullandığı tabirleri küstahça niteleyerek, Kandıra'daki olaya Kandıra halkının şahit olduğunu, neyse ki bunun suç olmadığını yoksa iyi bir sorguya çekilebileceğini bildirmiştir. Doğruluğuna inanmadıkları şeyleri yazmadıklarını ileri sürerek, "yalan kelimesinin hiçbir ağızda sizinki kadar tezlil (aşağılama) edilmediğini söyleyerek, aşağılamaya çalışmıştır"⁵⁹.

Kılıçoğlu Hakkı, Salih Zeki'nin kendisine yönelik olarak sönmez bir ihtiras içinde olduğu sözlerine de karşı çıkarak, ne mevkii, ne şahsı itibarıyla halledilecek ve edilemeyecek bir mesele olmadığını söylemiştir. Geçen yıla kadar pek ahbab geçindiklerini hatırlatarak, İzmit hâkimlerinin namus ve şerefine onun isnatlarına karşı savunduğu için aralarının bozulduğunu iddia etmiştir. Oğlu dahi olsa aynı şeyi yapacağını belirterek, şu ana kadar yazılarını hiç tekzip etmemesinin yazılanların doğru olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Kılıçoğlu Hakkı'nın Salih Zeki'ye olan tepkisinin ve hatta öfkesinin temel nedeni parti değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. *Fırka değiştirmekteki dönekliliğinize ve imansızlığınıza bütün İzmit şahittir diyerek, onun softa ve derviş ruhunun içinde ve gidişinde sırtıttığını ileri sürmüştür*⁶⁰.

Kocaeli'de Serbest Fırka'yı örgütlemesi nedeniyle sadece Kılıçzade Hakkı değil, Halk Fırkası Kocaeli teşkilat ve genel merkezi de kolay kolay Salih Zeki Bey'i affetmemişlerdir. Serbest Fırka kapatıldıktan sonra bile yıllarca gözetim altında tutulmuş ve parti tarafından muhalif olarak nitelendirilmeye devam etmiştir⁶¹.

Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Fırka yavaş yavaş teşkilatlanmaya çalışırken partiye katılanların nitelikleri konusunda endişeye kapılarak bu konuda kendi teşkilatını uyarmıştır. 2 Eylül tarihli parti genel Sekreterliği'nden yollanan yazıda, genelde Serbest Fırka'nın cumhuriyetçilik ve laiklik ilkeleri konusunda ortak görüşe sahip olduklarını, ancak partiye girenler arasında bu ilkeleri benimsemeyenler ve ruhen mürteci olanların bildirilmesi istenmiştir⁶².

Halk Fırkası Genel Sekreterliği Serbest Fırka'nın kurulmasıyla birlikte bir yandan *softa ruhlu mürtecilerin* diğer yandan komünistlerin faaliyetlerine yol açtığı vurgulanmaktadır. Komünistlerin her fırsatı değerlendirmeye çalıştığını bildikleri için teyakkuz halinde olduklarından önemli bir tehdit söz konusu değildir. Ancak mürtecilerin devrimleri ortadan kaldırmaya yönelik vaatler arasında şapkanın kaldırılıp fesin geri getirileceği, Türk harfleri yerine Arap harflerinin konulacağı, Osmanlı hanedanının geri getirileceği gibi propagandalar memleketin huzurunu ve sükûnunu bozacak mahiyettedir. Bu duruma büyük bir dikkat gösterilerek, sorumluların hükümet yetkililerine bildirilmesi istenmekteydi⁶³.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nı önlem almaya iten nedenler kuşkusuz vardı. Ancak yaklaşan Belediye seçimleri nedeniyle iki parti arasındaki çekişme ve rekabet artmıştı. İktidar partisi ilk defa böyle bir süreç yaşarken, Serbest Fırka da bu yarışta ben de varım diyordu. Belki de iktidar partisi bu kadar kısa zamanda yeni kurulan partinin seçimlere gireceğini veya başarılı olacağını pek düşünmemişti. Halkın gösterdiği ilgi karşısında, yeni partinin seçim çalışmaları sırasında dinsel içerikli vaatlerde bulunulduğu Kocaeli'de Hür Fikir ve Türk Yolu başta olmak üzere sık sık iktidar yanlısı basında yer almaya başlamıştı. Genel Sekreterlik de bu konuyu ta-

57 *Hür Fikir*, 25 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 330, s. 1.

58 *Hür Fikir*, 8 Ocak 1931, Yıl.7, Sayı. 346, s. 1.

59 *Hür Fikir*, 15 Kanun-ı Sani 1931, Yıl.7, Sayı. 347, s. 1.

60 *Hür Fikir*, 15 Kanun-ı Sani 1931, Sayı. 347, s. 1.

61 Salih Zeki Bey, Halk Fırkası yöneticilerinin yaptığı aleyhte kampanya nedeniyle İstanbul'a taşınmıştır sonunda. Bir süre İstanbul'da avukatlık yaptıktan sonra tekrar İzmit'e taşınmıştır. Ancak yine de rahat vermemişlerdir. Salih Zeki'nin hükümete muhaliflik sıfatını yıllarca kurtulamadığını ve bundan çok zarar gördüğünü anlatmaktadır. Bu nedenle kendisine Demokrat Parti'nin il teşkilatını kurması teklif edilince başından geçeneri anlatarak, görevi kabul etmemiştir. Ataergin, "Kocaeli'nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurduk," Hürsöz, 23 Mayıs 1951, s. 3.

62 B.C.A., 490.01/1. 4. 11.

63 Koçak, s. 714.

minle duyurarak, kendi partisindeki kötü niyetli kişilerin eline bir çeşit koz vermiş oluyordu. Böylece sıklıkla hem yeni fırka hem de onun destekçileri gerici, devrim karşıtı, gibi suçlamalara maruz kalmışlardır.

Hür Fikir'e göre; Gazi Türkiye'sinde bir tek siyasi fırka vardı, o da C.H.F.'dir. Gazi'nin yarattığı büyük eseri, cumhuriyeti, devrimleri, yine onun ruhundan doğmuş olan Halk Fırkası yaşatabilirdi. Partililer için Gazi'nin Halk Fırkası'nın kurucusu ve başkanının GAZİ Mustafa Kemal olduğunu sık sık hatırlatarak, yeni partinin sadece Fethi Bey'in partisi olduğunu savunmuşlardır. Öyle ki, Gazi'ye açık bir mektup yazan Yunus Nadi, Gazi'nin Halk Fırkası'nın kurucusu ve hala Başkanı olduğunu kamuoyuna deklare etmek zorunda bırakacaktı⁶⁴.

Oysa Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey ile parti kurulmadan önce yaptıkları konuşmalarda ve gerekse kamuoyuna açıklanan mektuplarda cumhurbaşkanının iki parti arasında bir çeşit denge sağlamaya yönelik bir işlevi olması konusunda mutabakata varmışlardı. Bu koşulda Fethi Bey bir parti kurmaya razı olmuştu. Gazi ile karşı karşıya gelmesi mümkün değildi.

1930 seçimlerinin diğerlerinden farkı iki siyasi fırkanın seçimlere katılmış olması değildir. İlk olan bir şey daha var ki, o da kadınların da belediye seçimlerine katılma hakkını kazanmış olmalarıdır. Kadınlar 1930 yılı ortalarından itibaren partilere üye olmaya başlamışlardır.

Gergin ve ilklerin yaşandığı 1930 seçimleri Ekim ayının başında başlamıştır. Kocaeli'de seçimlerde ciddi olaylar yaşanmıştır. Özellikle 1 Ekim'de başlayan Adapazarı'nda yapılan seçimlere daha sonra valilik müdahale etmiştir. Vali Eşref Bey, Adapazarı seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası için çalışanları tutuklatmıştır. Gerekçe ise irticadır⁶⁵. Oysa Hür Fikir Gazetesine göre seçimler sırasında kimlik kontrolü yapılmadığı için seçim yasasına aykırı bulunarak seçimler yenilenmiştir. Seçim sonucunun Halk Fırkası'nın lehine çıkacağı tahmini yapılmaktadır⁶⁶. Seçimin resmi sonuçlarına bakıldığında ekseriyetle CHP Adapazarı'nda kazanmış olarak görülmekte olduğu belirtilmiştir⁶⁷.

Belediye seçimleri iki parti arasında ciddi tartışmaların yaşanmasına ve sert polemiklere neden olmuştur. Kurulalı henüz 2 ay olan Serbest Fırka toplamda kırk yerde belediye başkanlıklarını kazanmıştır. Bunu ciddi bir başarı olarak değerlendirmek gerekir. Zira kazandığı yerlerin bazılarında hala örgütlenmesini tamamlamamıştır. Bununla birlikte Kasım ayında TBMM'nin açılmasından itibaren sık sık gündeme getirilip tartışmalara neden olan seçimlerde iktidar fırkasının hile yapması, devletin gücünü kullanarak seçim sonuçlarına etki etmesi, kamu görevlilerinin iktidar partisi için çalışmaları gibi seçim sonucunu etkileyen pek çok olay yaşanmıştır. Bu da Serbest Fırka'nın seçim başarısını etkilemiştir.

Seçimler tamamlandıktan sonra da Hür Fikir Gazetesinin ve Kılıçoğlu Hakkı'nın Serbest Fırka'ya tepkisi sürmüştür. Bir yandan ciddi yazılarla eleştirirken diğer yandan yeni, fırkayı alaya almaya başlamıştır. Bu yazılarında partiden istifa edenleri *döneler* olarak isimlendirmiş; Serbest Fırka'yı ise *sepetçiler fırkası*, *yamalı fırka dergahı* olarak nitelendirmiştir. Bu dergahta yatır olmadığını, ama dirilmeğe ve sivirmeye heves edenlerin bulunduğunu ileri sürmüştür. Serbest Fırka'lıları *vergileri kaldıracamız diyen yalancılar* olarak adlandıracak ve kendileri gibi işlerinin de çürük olduğunu iddia edecektir. Gazetenin 3. Sayfasında yer alan *Köşebaşı* başlıklı köşede gülmece olarak verilmeye çalışılan fıkrada yazılanlar komik olmaktan çok, Serbet Fırka'yı aşağılamaya ve alaya alma amacını taşımaktadır. Bu yazılar da sadece Serbest Fırka'ya bakış açılarını değil, üç aylık demokrasiye geçiş sürecine bakış açılarını ortaya koymuşlardır⁶⁸.

Bu fıkralardan bir örnek vermek bakış açılarını göstermeye katkı sağlayacaktır. *Köşebaşı* başlığını taşıyan kısımda anlatılan fıkralardan birinde, Serbest Fırkalı Ağaoğlu ile Kılıçoğlu Hakkı konuşurulmuştur. *Neden kendilerine bu kadar düşman olduğunu soran Ağaoğlu'na Kılıçoğlu'nun yanıtı eğer Yasin bilseydim hepimizin ruhuna okurdum* biçimindedir. Kılıçoğlu yeni fırkaya bağışlanmaları için Yasin okuyacak kadar günahkâr olduklarını ima etmeye çalışmıştır⁶⁹. Ancak günahlarının neden kaynaklandığı hakkında bilgi vermemiştir.

Serbest Fırka kurulduğu andan itibaren gergin olan Halk Fırkası, daha da tedirgin olmuştur. İktidarın bütün olanaklarını kullanarak, her türlü baskı yapılarak yapılan seçimlerde sadece iki ay önce kurulmuş olan siyasi partinin birçok yerde kazanmış olması nedeniyle, vilayetlerde yeni bir teşkilatlanmaya gitme kararı almıştır. Buna göre, Halk Fırkası Meclis grubu son toplantısında fırka teşkilatlanmasının yenilenmesi kararı alarak 40 kişilik idare heyeti seçmiştir. Bu heyet meclis toplanmadan evvel alınan kararları görüşecek ve Kasım ayından itibaren de uygulamaya konulmasına başlanacaktır⁷⁰.

Seçimler öncesi ve sonrasında iktidar partisi taraftarlarının çoğu tıpkı Kılıçoğlu Hakkı gibi yeni partiye tepkiliydiler. Kuruluşundan hemen sonra bile kapatılması taraftarı olduklarını açıkça olmasa da üstü kapalı

64 *Hür Fikir*, 11 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 328, s. 1.

65 Hikmet Çolak, "1930 Belediye Seçimleri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ank. Üniv. TİTE, 2007, s. 122.

66 *Hür Fikir*, 16 Teşrinievvel 1930, Yıl.7, Sayı. 334, s. 2.

67 *Hür Fikir*, 23 Teşrinievvel 1930, Yıl.7, Sayı. 335, s. 1.

68 *Hür Fikir*, 23 Teşrinievvel 1930, Yıl.7, Sayı. 335, s. 1.; 27 Teşrinisani 1930, Sayı.340, s. 3.

69 *Hür Fikir*, 13 Teşrinisani 1930, Yıl.7, Sayı. 339, s. 3.

70 *Hür Fikir*, 23 Teşrinievvel 1930, Yıl.7, Sayı. 335, s. 1.

dillendirmeye başlamışlardı. Oysa Gazi 1 Kasım 1930 tarihindeki Meclis açış konuşmasında yaşananlardan ders alınarak, cumhuriyetin geliştirilmesi için bu tecrübelerden yararlanılması gerektiğini düşünmekteydi. Vatandaşlar arasında düşmanlık tohumlarının ekilmemesi gerektiğini belirterek, bunun çaresinin de firkaların içine gayri samimi ve gizli amaçlı unsurların, kanun üstünde sonuç arayanların sokulmaması olduğunun altını çizmiştir⁷¹. Gazi'nin bu sözlerinde Halk Fırkası'nın iddialarının etkili olduğu söylenebilir.

Seçimler sonrasında Mecliste yaşanan tartışmalar, Fethi Bey'in kötülenmeye başlaması, Gazi'nin Halk Fırkası'nın başkanı olduğu ve tarafsız olamayacağı iddiaları karşısında Fethi Bey partisini kapatma kararı almıştır. Gazi ile karşı karşıya gelmek en son isteyeceği şeydi. Seçimler sırasında yeni firkanın halktan destek alması karşısında iktidarın giderek artan baskılarıyla karşılaşması da bu kararı almasında etkili olmuştur. Her ne kadar halkın ekonomik sıkıntılarının yanı sıra yapılan devrimlerden rahatsız olan kesimler de yeni partiye kurtuluş ümidi olarak bakmışlar ve ilgi göstermişlerdir. Devrim karşıtlarının partiye sızma ihtimali bile Ali Fethi'yi tedirgin etmeye yetmiştir.

17 Kasım 1930'da Başkanı tarafından feshedildiğinde Serbest Fırka kurulumu 3 aydan biraz fazla olmuştu. Fethi Bey kapatma gerekçesinde, fırkayı Gazi'nin teşvik ve desteğiyle kurduğunu, bu nedenle Gazi ile siyasi mücadeleye girme ihtimalini ortadan kaldırdığını, ancak siyasi vaziyetin giderek kendisini Gazi ile karşı karşıya getirebileceğinin altını çizmiştir. Bu noktada Gazi ile siyasi mücadeleye girecek siyasi teşekkülün varlığının mümkün olamayacağına inandığı ve açıkça mücadele etmek gibi bir niyetinin olmadığını belirtmiştir⁷².

TBMM'nin yeni döneminin başlamasıyla birlikte seçim tartışmaları iki partinin temsilcilerini sert tartışmalara sokmuştu. Fethi Bey'in eleştirileri ve seçimlerin yenilenmesi isteği karşısında iktidar partisinin temsilcileri Fethi Bey'in geçmişini karalamayla yanıt vermişlerdir. Fethi Bey'in mütareke dönemindeki parti kurma hevesini, Mondros Mütarekesini imzaladığını ileri sürerek, Şeyh Sait İsyanın çıkmasından da onu sorumlu tutmaya kalkmışlardır⁷³.

Mecliste Halk Fırkalarının Fethi Bey'i haksız şekilde geçmişiyile suçlamaya başlamaları ve Gazi ile karşı karşıya getirme çabaları sonunda Fethi Bey'i pes ettirmişti. Ayrıca Serbest Fırka'nın, irticayı harekete geçirdiği iddiaları da rahatsızlık yaratmıştır.

Türkiye'de çok partili hayatın bu ikinci denemesinin başarısız olması büyük talihsizliktir. Ali Fethi Bey, Serbest Fırka'nın kuruluşu için kendisini Gazi'nin teşvik ettiğini, konunun İsmet ve Kazım Paşalarla birlikte konuşulduğunu anlatmaktadır. Buna rağmen yeni partiye karşı iktidar partisinin bu denli tepki vermesini anlamakta zorlandığını belirtmiştir⁷⁴.

Ancak Halk Fırkaları, partinin kuruluşundan pek memnun olmamışlar ve kısa zamanda eleştirmeye başlamışlardır. Önce partiyi göstermelik olarak düşünmüş olabilirler. Yeni firkanın kısa zamanda halkın önemli ilgiyle karşılanması, seçimler nedeniyle Fethi Bey'in yurt gezilerine halkın yoğun katılımı, iktidarı kalabalıklara karşı önlem almaya itmiştir. Yeni partinin göstermelik değil, iktidara talip olduğunu anlamaya başlamasıyla birlikte gerek Halk Fırkası merkez yönetiminin, gerekse taşradaki örgütlerin yeni partiye gerçek bakışları su yüzüne çıkmıştır. Bu noktada Gazi'yi de iki parti arasında tarafsız olamayacağını, kurucusu ve başkanı olduğu Halk Fırkası'nın yanında olması gerektiği konusunda ikna etmek için kamuoyu oluşturmuşlardır. Sadece iki ay önce kurulan bir partiye girdikleri seçim yarışını garanti etmek için idarecileri aracılığıyla baskı politikasına girişmişlerdir. Seçimlerde önemli sayıda oy alması Halk Fırkası'nı daha da sertleştirmiştir.

Serbest Fırka'nın kendini feshetmesinden yaklaşık 35 gün sonra İzmir'in Menemen ilçesinde Nakşibendi tarikatına mensup Derviş Mehmet'in liderliğinde gerçekleşen, asteğmen Kubilay'ın hunharca katledildiği eylemle sonuçlanan olay sonrasında irtica tartışmaları yaşanmıştır. Daha önce Halk Fırkası'nın Genel Sekreterliği'nin müfettişlere yolladığı tamimde partiye mürtecilerin girdiği konusunda iddiaların olduğundan bu konuda kendilerine bilgi verilmesi talebi söz konusuydu. Bununla birlikte seçim çalışmaları sırasında Serbest Fırka'nın devrimlerin kalkacağı konusunda propaganda yaptıkları iddia edilmiştir. Bunlardan biri de daha önce bahsettiğimiz gibi, Kılıçoğlu Hakkı tarafından Serbest Fırka teşkilatını Kocaeli'de kuran ve il başkanlığını üstlenen avukat Salih Zeki Bey'dir. Kandıra'da dini propaganda yaptığını iddia etmiştir.

Hatta bu iddia bizzat dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından 15 Kasım 1930 tarihli Meclis toplantısı sırasında yapılmıştır. Serbest Fırka kurulduktan sadece bir hafta sonra ülkede şubeler açtığı, üyelerin kimlikleri nizamnameye göre incelenmeden fırkaya kaydedildiklerini ileri sürmüştür. Şükrü Kaya bu kadar kısa sürede inceleme yapmadan üye kaydedilirse, fırkada farklı siyasi görüşlerinin ve karakterlerinin farklı olduğu bir partili grubunun oluşmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır⁷⁵.

71 *Hür Fikir*, 6 Teşrinisani 1930, Yıl.7, Sayı. 337, s. 2.

72 Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 3.B., Ankara, İş Bankası Yayınları, 2006, s. 158-162; *Hür Fikir*, 20 Teşrinisani 1930, Yıl.7, Sayı. 339, s. 1.

73 *Hür Fikir*, 23 Teşrinisani 1930, Yıl.7, Sayı. 335, s. 2.

74 Okyar-Seyitdanlıoğlu, s. 173-174.

75 Okyar-Seyitdanlıoğlu, s. 174-175.

Serbest Fırka ile irtica grupları arasında bir bağlantı veya fırkada gericiilerin olduğu konusunda somut kanıtlar gösterilememiştir. Zaten Menemen'deki olay da fırkanın feshinde bir ay sonra gerçekleşmiştir. Menemen olayının elebaşlarının hiç birinin Serbest Fırka ile bir bağı da saptanamamıştır. Buna rağmen suçlanmasının arkasında Halk Fırkası'nın yanlış politikaları nedeniyle iktidardan kopan halkın sorunlarına çözüm olabileceğini düşündükleri yeni partiyi desteklemeleri vardır. Ayrıca dünya ekonomik krizinin olumsuz etkileri önemli ölçüde ekonomiyi etkilediği için halk yeni partiyi sorunları çözebilir umuduyla yaklaşmıştır. Halk Fırkası giderek halktan koptuğundan sorunlarının kaynağını yeterince değerlendirememiştir. Buna rağmen özelleştireni yapmak yerine yaşanan olumsuzluklar için muhalif fırkayı suçlamış ve sorumluluğu ona yüklemiştir.

Kılıçoğlu Hakkı, kurulmasından başlayarak, fırkanın kendini feshettiği tarihe kadar Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili yazıların çoğunu bizzat kaleme almış ve gazetenin yeni fırka ile ilgili politikasını yönlendirmiştir. 1931 yılında yapılan genel seçimlerde Muş Milletvekili olarak seçilmiştir⁷⁶. Kocaeli milletvekili iken kentte çıkardığı Hür Fikir Gazetesi'nde eskisi gibi yazmaya devam etmesine rağmen, Muş Milletvekili seçilmesinden sonra yayın faaliyetini daha fazla sürdürmemiştir. 8 Mayıs'ta gazetesinde yazdığı yazıda Hür Fikir'in doğduğu yerde yayına devam etmesi için çalışacağını söylemiş⁷⁷ ve gazeteyi Kocaelili gençlere emanet ettiğini bildirmiştir⁷⁸. Ancak TBMM'ye gelen son sayısı 372 nolu ve 23 Temmuz 1931 tarihini taşımaktadır. Bu da gösteriyor ki çok arzu etmesine rağmen Hür Fikir Gazetesi Kılıçoğlu Hakkı'nın Muş Milletvekili olmasından sonra yayını sürdürmemiştir. Gazete 8 yıl ayakta kalmış ve 372 sayı yayınlamıştır.

Sonuç

Meşrutiyet döneminde sistemleştirilen düşünce akımlarından Batıcılık düşüncesinin öncülüğünü yapan Kılıçzade Hakkı, Batıcıların programı olarak adlandırılan *Pek Uyanık Bir Uyku* başlıklı yazısı büyük ses getirmiştir. Meşrutiyet döneminde en çok tanınan isimlerinden biri olmuş ve özellikle din konusundaki yazılarından dolayı zaman zaman tepki çekmiştir.

Kılıçzade Hakkı veya kendi imzasıyla Kılıç Oğlu Hakkı, en uzun basın faaliyetini Kocaeli'de yaşamıştır. Esasen buralı olmamasına rağmen 1917 yılında Muhacirun Umum Müdürü olarak kente gelmiş ve 1931'de Muş Mebusluğuna seçilene kadar da burada yaşamıştır. Önce Kocaeli Vilayet Gazetesi'ni arkasından Cumhuriyetin ilanından sonra çıkardığı Hür Fikir Gazetesi, Kocaeli kentinin basın yaşamında önemli bir çığır açmıştır. Hür Fikir Gazetesi yerel gazeteden çok daha ötedir. Burada yazılanlar ülkenin kamuoyu gündemini oluşturma potansiyeline sahiptir.

Meşrutiyet döneminde ve sonrasında sık sık fikir hürriyetinden bahseden, bunu ülkede sağlayana kadar ölmeyeceğini ifade eden Kılıçzade Hakkı Bey, özellikle cumhuriyetin ilanından sonra kendisi için düşündüğü özgürlüğü, başkaları için yeterince savunduğunu söylemek zordur. Öyle ki, yeni rejimin basına yönelik baskıcı uygulamalara karşı pek sesini çıkarmamıştır.

Gazeteyi Mustafa Kemal'in isteğiyle çıkaran Kılıçzade, cumhuriyet rejiminin gereği olan siyasi partilerin kurulmasına da destek vermemiştir. Cumhuriyet rejimlerinde birden çok partinin kurulmasının demokrasinin gereği olarak belirtmesine rağmen, halkın demokrasi için reşit olmadığı düşüncesindedir. Bu nedenle halk reşit olana kadar tek bir partinin ülkeyi yönetmesini ve bu arada devletin de halkı reşit hale getirecek politikalar izlemesi gerektiği kanısındadır. Terakkiperver Fırka'nın kurulmasına son derece olumsuz yaklaşarak, bu partiyi tam bir İttihat ve Terakki Fırkası olarak nitelendirecek ve cephe alacaktır. Özellikle İttihat ve Terakki'yi Türkiye'nin en büyük tehlikesi olarak gördüğünden, onların bütünüyle imha edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bakış açısını anlamak biraz zordur.

12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Fırka, çok partili hayata geçiş için ikinci denemeydi. Gazi'nin kardeşinin ve yakın arkadaşlarının partiye katılması, onun yeni partiye destek verdiğinin açık kanıtlarıydı. Yıllardır tek siyasi parti olmaya ve iktidarın tek sahibi olarak kendini görmeye alışmış Halk Fırka üyeleri ve destekçileri, ilk zamanlar ne yapacaklarını ve nasıl bir tutum alacaklarını bilememişlerdir. Bu oldukça yeni bir durumda ve kimse ne yapacağını bilmiyordu. Bu şaşkınlık kısa zamanda yerini yeni partiye karşı tepkiye bırakmıştır. Bu tepkide CHF Genel Sekreterliği'nin ve sorumluluk taşıyan gazeteci milletvekillerinin önemli rolü vardır.

İlk zamanlar Serbest Fırkayı göstermelik bir parti olarak görmüşler; ancak fırka yetkilileri örgütlerini kurmaya ve yurt gezilerine çıkmaya başlayınca, kitlelerin onlara gösterdikleri ilgi iktidar partisini merkez ve yerel örgütlerini endişeye sevk etmiştir. Yeni parti öyle sözde bir muhalefet fırkası olmamış, iktidar partisinin uygulamalarını eleştiri konusu etmiş ve iktidar adayı olduğunu hissettirmiştir. Bunu hisseden iktidar partisi üyeleri ve destekçileri de her geçen gün yeni partiye ve onu destekleyenlere karşı daha sert bir tutum içine girmişlerdir.

76 IV., V., VI. Ve VII. Dönemde de Muş Milletvekili olarak TBMM'de görev yapmıştır. *Türk Parlamento Tarihi III. Dönem*, s. 405.

77 K.O. Hakkı, "Muhterem Kocaeli Halkına", *Hür Fikir*, Yıl.8, Sayı 361, 8 Mayıs 1931, s. 1.

78 K.O. Hakkı, "Kocaeli Gençlerine", *Hür Fikir*, Yıl.8, Sayı 363, 21 Mayıs 1931, s. 1.

Bunlardan biri de Kılıçzade Hakkı'dır. Gazetenin kurulmasından itibaren cumhuriyet ve devrim karşıtı yazılara gazetesini kapattığı gibi, tam manasıyla Halk Fırkası'nın politikalarının baş savunucusuydu. Başından itibaren yeni partinin Gazi'nin isteği doğrultusunda kurulduğu görüşüne karşıdır. Fethi Bey'in parti kurma isteği karşısında Gazi'nin onay verdiği fikrindedir. Bu nedenle yeni partinin kurulmasından 1-2 hafta sonra aleyhte yazılara başlamıştır. Öncelikle Halk Fırkası'ndan istifa edip yeni fırkaya katılanlara ateş püskürmüştür. Onları dönük olarak aşağılamıştır. Yeni Fırkanın programının karikatür olduğunu ileri sürerken, belki de hala Halk Fırkası'nın bir programının olmadığını farkında değildir. Halkın yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle yeni partiye gösterdiği ilgi, iktidarın destekçilerini telaşa düşürmüştür. Bunlardan biri olan Kılıçoğlu Hakkı, ülkede tek gerçek partinin Halk Fırkası olduğunu savunmaktadır.

CHF'nin nimetlerinden faydalanan mebusların istifa edip yeni partiye geçmelerini esefle karşılamıştır. Onların önce mebusluktan istifa etmesi gerektiğini yazmıştır. Bu kişilere başta *dönük* olmak üzere aşağılayıcı ifadeler kullanmıştır. Bu tepki Serbest Fırka'nın feshinden sonra bile devam etmiştir.

Bu eleştirilerin en önemli hedeflerinden biri Kocaeli Mebusu İbrahim Bey'dir. Halk Fırkası'ndan istifa edip yeni fırkaya geçmesi onu çileden çıkarmıştır. İbrahim Bey'in Kocaeli il teşkilatını kurmaya girişmesi kendisine yönelik tepkiyi daha da arttırmıştır. Yazdığı yazılarda ona sık sık hakaretler etmesi, Kocaeli halkının nazarında onu küçük düşürme çabasından kaynaklanmaktadır. Kısa süre öncesine kadar saygı ve sevgi duyduğu İbrahim Bey'e tepkisi kişisel olmaktan öte yeni kurulan partiye duyulan tepkiden kaynaklanmaktadır.

İbrahim Bey'in Halk Fırkası'ndan istifasını isteyen Gazi Mustafa Kemal olması önemlidir. Zaten bu dönemde iktidar olan Halk Fırkası'ndan istifa edip yeni partiye katılmak kişisel kariyer açısından risklidir. Eğer Gazi istemeseydi, muhtemelen İbrahim Bey firkadan istifa etmezdi. TBMM 3. Döneminin sonuna gelindiği bu dönemde partisinde devam ederdi. Ancak Kılıçzade Hakkı bu noktada konuya hiç yaklaşmamış, istifa eden milletvekillerini düşman olarak görmüştür.

İbrahim Bey'in teşkilatı kurması konusunda ikna ettiği eskiden Halk Fırkası'na önemli hizmetler vermiş Avukat Zeki Bey'i de bu dönemde Kılıçzade Hakkı, Kocaeli halkına şikayet etmiştir. Parti kapanmış olmasına rağmen Serbest Fırka'ya katılması onun kariyerini olumsuz etkilemiştir. Kılıçzade Hakkı onu her fırsatta yazılıyla eleştiri konusu etmekten ve alaya almaktan geri durmamıştır.

Hatta gülmece köşelerinde yayınlanan fıkralarla bile yeni partiye saldıran Hür Fikir gazetesi, belediye seçimlerine katılacağı açıklamasıyla birlikte Serbest Fırka'ya adeta düşman olmuştur. Bu düşmanlıkta Kocaeli halkının yeni partiye gösterdiği ilgi de önemli rol oynamıştır. Üstelik daha yeni kurulmasına ve örgütlenmesini tamamlamış bile değilken, Halk Fırkalılar için iktidarı kaybetme korkusu yaratmışlardır. Bu noktada Kılıçzade Hakkı sıklıkla devrimci anlayışı temel alan Gazi'nin Halk Fırkalı olduğunu vurgulamıştır. Serbest Fırka'nın Türkiye'ye zarar verdiğini ileri sürmüştür.

Terakkiperver Fırkaya gösterdiği tepki ile karşılaştırıldığında yeni partiye yaklaşımı da pek farklı olmadığı görülmektedir. Ona gösterdiği tepkide kurucuların çoğunlukla İttihatçı olmalarından ve şahsi çıkarlardan kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilirdi. Oysa benzer tepkileri Serbest Fırka'ya gösterdiği düşünüldüğünde ülkede ikinci bir partiye karşı olduğu şeklinde yorumlamak pek de yanlış olmayacaktır. Çünkü Kılıçzade için devrim süreci devam ederken muhalif parti veya partilerin kurulması devlete zarar verebilirdi. Halkın arasına ayrılıkçı tohumlar ekebilirdi. Önce devrim süreciyle birlikte halk reşit konuma getirilmeli ve demokrasi ancak o zaman uygulanabilirdi.

Kılıçzade Hakkı'nın bu tepkisinde Kocaeli halkının Serbest Fırka'ya gösterdiği büyük ilgi de önemli rol oynamış olabilir. Yeni kurulan bir parti kısa zamanda kentte teşkilatlanmıştır. Pek çok yerde belediye seçimleri için aday gösteremeyen hatta örgütünü bile kuramayan Serbest Fırka'nın Kocaeli'de seçimlere katılma kararı Kılıçzade'nin tepkisini bir hayli çekmiştir. Üstelik ilk defa bir seçim sırasında muhalif adayların olması, kaybetme korkusuna neden olacak; kaybetme korkusu da tepkinin şiddetini arttıracaktır.

Hür Fikir Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı olan Kılıçzade bu tarihte Kocaeli mebusu olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla tarafsız davranabileceğini düşünmek pek mümkün değildir. Ama Kılıçzade Hakkı gazeteci kimliğini bırakıp, tam bir Halk Fırkalı siyasetçi gibi davranmayı tercih etmiştir. Bu yönüyle yanlı ve taraflı yazılar yazmıştır. Kocaeli halkını yeni partiye karşı tepki vermesi için yönlendirmeye çalışmıştır. Hatta halkın arasına ayrılıkçı tohumları da ekmeye çalışmıştır. Öyle ki, Serbest Fırkalılarla dolaşmak bile onların kirlenmelerine yeteceğini iddia etmesi, iki partinin destekçilerinin bir araya gelmesini engellemeye neden olabilirdi. Sonuçlarını yeterince düşünmeden kaleme aldığı yazılar, iki parti arasında tamir edilemez ayrılıklar ve kavgalara zemin hazırlayabilirdi.

KAYNAKÇA

- Şimşek, Sedat, *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2007.
- Türk Parlamento Tarihi*, TBMM III. Dönem 1927-1931 C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- Kutay, Cemal, *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet*, 3.B., İstanbul, 1997.
- Pekdoğan, Celal, "Kılıçzade Hakkı," *İslam Ansiklopedisi*, 2002, C. 25, ss. 415-416.
- "Kılıçzade Hakkı Bey'in İki Mektubu" *İçtihad*, 10 Şubat 1923, ss. 3132-3133.
- Çavdar, Tefvik, "İleri Gazetesi'nde 1919 Seçimleri", *Amme İdaresi Dergisi*, 14/2 (1981), s. 17-33.
- Kılıçzade Hakkı, "İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez 69" *Yazı dizisi 76 sayı*, *Hür Fikir*, 19 Ocak 1929, Sayı.293.
- Yüce, Rifat, *İzmit ve Çevresel Tarihi*, İzmit Rotary Kulübü Yayınları, Kocaeli, 1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 10. B., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1970.
- Mustafa Kemal, *Eskişehir ve İzmit Konuşmaları 1923*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.
- Bilgin, Taner, "Son Osmanlı Mebusan Meclis Seçimleri ve İzmit Mebusları", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C.II, Kocaeli, 2015, ss. 1115-1126.
- Sibel Zeren, "İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Fikirleri ve Eserleri," *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1991.
- K.O.Hakkı, "Türkiye Cumhuriyeti ve Hür Fikir Gazetesi Beşer Yaşında", *Hür Fikir*, 2 Kanuni Sani 1928.
- "Kılıçzade Hakkı Beyin İki Mektubu", *İçtihad*, 10 Şubat 1923, s.3132.
- K.O.Hakkı, "Terakkiperver Fırka" *Hür Fikir*, 8 Haziran 1925, Sayı 71.
- K.O. Hakkı, "Vazifemiz Bitmemiştir", *Hür Fikir*, 7 Temmuz 1926, Sayı:124.
- K.O. Hakkı, "Suikastçilerin Muhakemesi", *Hür Fikir*, 7 Temmuz 1926, Sayı: 124.
- K.O. Hakkı, "Belediye Reisleri", *Hür Fikir*, 31 Ağustos 1925, Sayı.82.
- Yetkin, Çetin, *SCF Olayı*, 3. B., Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ataergin, Sadi, "Kocaeli'nde Demokrat Partiyi Nasıl Kurdum," *Yazı dizisi*, *Hürsöz*, 22 Mayıs -8 Haziran 1951.
- K.O.Hakkı, "Siyasetimizde İnkılap", *Hür Fikir*, 14 Ağustos 1930, Sayı 325.
- Koçak, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- B.C.A. 490.01/1 4 5.
- K.O.Hakkı, "Yalova'da aldığım intibalar", *Hür Fikir*, 21Ağustos 1930, Sayı. 326.
- K.O.Hakkı, "Yeni Fırkanın Teşekkülü Münasebetiyle", *Hür Fikir*, 21 Ağustos 1930, Sayı. 326.
- Hür Fikir*, 29 Ağustos 1930, Yıl.7, Sayı. 327.
- K.O.Hakkı, "Halkın Teessürü", *Hür Fikir*, 4 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 328.
- Hür Fikir*, 11 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 329.
- Hür Fikir*, 18 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 330.
- Hür Fikir*, 25 Eylül 1930, Yıl.7, Sayı. 330.
- Hür Fikir*, 8 Ocak 1931, Yıl.7, Sayı. 346.
- Hür Fikir*, 15 Kanuni Sani 1931, Sayı. 347.
- B.C.A., 490.01/1. 4. 11.
- Çolak, Hikmet, "1930 belediye Seçimleri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ank. Üniv. TİTE, 2007.
- Hür Fikir*, 16 Teşrinievvel 1930, Yıl.7, Sayı. 334.

Hür Fikir, 23 Teşrinievvel 1930, Yıl.7, Sayı. 335.

Hür Fikir, 27 Teşrinisani 1930, Yıl 7, Sayı.340.

Hür Fikir, 13 Teşrinisani 1930, Yıl.7, Sayı. 338.

Hür Fikir, 6 Teşrinisani 1930, Yıl.7, Sayı. 337.

Okyar, Osman; Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 3.B., İş Bankası Yayınları, Ankara, 2006.

Hür Fikir, 20 Teşrinisani 1930, Yıl.7, Sayı. 339.

K.O. Hakkı, "Muhterem Kocaeli Halkına", *Hür Fikir*, Yıl.8, Sayı 361, 8 Mayıs 1931.

K.O. Hakkı, "Kocaeli Gençlerine", *Hür Fikir*, Yıl.8, Sayı 363, 21 Mayıs 1931.

İzmit Hürfikir Gazetesinde Cumhuriyet Devri İnkılapları (1925-1931)

Taner BİLGİN* - Mesut ÖNAL**

Giriş

1924 yılında yayın hayatına başlayan Hürfikir Gazetesinin bütün sayılarına ulaşmak ne yazık ki mümkün olmamıştır. TBMM Kütüphanesinde bulunan gazetenin elimizdeki ilk sayısı 19 Ocak 1925 tarihli 52. sayıdır. Bu sayının ilk sayfasında, Sahibi ve Müdürü olarak Kılıçzade Hakkı Bey verilirken, gazetenin adresi, İzmit'te Hürfikir olarak verilmiştir. Gazetenin ücreti ise yıllığı 2, altı aylığı da 1 Türk Lirası olarak belirtilmiştir. Yine gazetenin ana sayfasında gözümüze çarpan detaylar arasında "Aşkî Hürriyet ve Fazileti Tamim, Hürriyeti fikriye ve akide-i cumhuriyet tahkimdir." "Cumhuriyette hakim kanundur." "Dinim yaşamaktır"¹ şeklindeki ibareler yer almaktadır. Cumhuriyet ideolojisine tam bir bağlılık gösteren gazetede bu ve benzer ifadeler, gazetenin yayın hayatına son verdiği 1931 yılına kadar kullanılmaya devam etmiştir.

Gazete, 1924 yılında yayın hayatına başlarken haftada bir gün, 4 sayfa ve pazartesi çıkarılması hususu benimsenmiştir. İlerleyen süreçteki yayın döneminde ise Perşembe günü çıkmıştır.² Kimi zamanda gazetenin çıkmadığını görmekteyiz. Nitekim 29 Haziran 1925 tarihinde "Hürfikir, kurban bayramının kutlu olmasını candan diler" dedikten sonra "Bayram münasebetiyle önümüzdeki hafta içinde Hürfikir çıkmayacaktır" şeklinde okuyucularına bir bilgilendirme yapmıştır.³

1927 yılında yapılan mebus seçimleri sonrası ise gazetenin kapanıp kapanmayacağı gündem konusu olmuştur. Zira seçimlerde gazete sahibi Kılıçzade Hakkı Bey, Cumhuriyet Halk Fırkasından mebus seçilmiştir. Bunun üzerine 12 Eylül 1927 tarihli gazetede "Hürfikir Devam Edecek mi?" başlığıyla bir haber yayınlanmıştır. Haberde: "Baş Muharririmizin vilayetimiz mebusluğuna intihab edilmiş olmasından ötürü, karilerimizin birçoğu Hürfikir'in devam edip, etmeyeceğini şifahen ve tahriren soruyorlar, arz edelim ki: Cumhuriyet yaşadıkça ve Kılıçoğlu sağ oldukça Hürfikir ölmeyecektir. Kılıçoğlu ölebilir. Lakin Türk Cumhuriyeti ebedidir. Hürfikirli her endişe etmesinler" denilecektir.⁴

Gazetede hemen hemen her konuda duyuru yapıldığı ve okuyucularla iletişimin sağlandığı da görülmektedir. Zira gazete, abonelerine kimi zaman maddi konularda da uyarılarda bulunmuştur. "Dikkat" başlığıyla verilen haberde: 1929 senesi birinci ayı nihayetine kadar abone bedelini göndermeyen veya abone olduğunu bildirmeyenlere gazete gönderilmeyeceği belirtilmiştir.⁵ Yine bir diğer haberde; "Gazetemizin 1930 senesi abone bedelini Eylül 1930 iptidasına kadar göndermeyenlere badema gazete gönderilmeyecektir. Bunun için abonelerimizden bir an evvel abone bedellerini göndermelerini rica ederiz" denilecektir.

Öte yandan Hürfikir Gazetesinin sütunlarında Resmi Devlet Dairelerinden gelen ilanlardan da ücret alınmadığını görmekteyiz. Nitekim 7 Ağustos 1930 tarihli gazete haberinde: "İnkılap mefkûresini tahkim ve Cumhuriyet akidesinin neşrütazimini şiar edinen gazetemiz bir ticaret kastiyle çıkmıyor. Ve ondan maddi bir menfaat ve ticaret beklemiyoruz. Yedi senedir muğni azam bir surette izinde, hedefinde yürüyen gazetemiz bundan böyle halka ve dolayısıyla memlekette daha müfit daha hadim ve daha nafi olmak arzusunda, kararındadır. Bu maksatlardır ki 1 Eylül'den itibaren gazetemize bilimur resmi devairden gönderilecek ilanlardan bir ücret alınmayacak ve meccanen derc edilecektir. Gazetemizin dördüncü sahifesi bu maksada tahsis

* Öğretim Üyesi; Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, taner.bilgin@bilecik.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, onal.mesut@hotmail.com

1 Hürfikir Gazetesi, 19 Ocak 1925, s.1.

2 Hürfikir Gazetesi, 7 Mart 1927, s.1.

3 Hürfikir Gazetesi, 29 Haziran 1925, s.1; Benzer şekilde 1927 yılında da "Kurban Bayramı münasebetiyle Hürfikir akşama çıkmayacaktır. Binaenaleyh karilerimizle beraber bütün can ve kan kardeşlerimizin bu bayram günlerini mesrur ve saadetli yaşamalarını dileriz" diyecektir. Hürfikir Gazetesi, 6 Haziran 1927, s.1.

4 Hürfikir Gazetesi, 12 Eylül 1927, s.2.

5 Hürfikir Gazetesi, 10 Ocak 1929, s.1.

edilecek ve gönderilecek ilanlar muntazaman ve sırasıyla derc edilecektir. Hususi ve şahsi ilanlar eski şeraite tabidir⁶ denilerek bu durum dile getirilmiştir.

Hürfikir Gazetesi hakkında bu bilgiler verildikten sonra Kılıçzade Hakkı Bey hakkında da biraz bilgi sahibi olunursa gazetede yer alan haberlerin fikri altyapısı daha iyi analiz edilebilir.

1872 Niş doğumlu olan İsmail Hakkı Bey'in babası Ali Efendi, annesi ise Nazife Hanımdır. Harp okulu mezunu olan Kılıçzade Hakkı Bey, Mühendishane-i Berri Hümayunda Fransızca eğitim almıştır. Topçu Binbaşısı olan Hakkı Bey, aynı zamanda Bağdat Askeri idadesinde Kitabet öğretmenliği yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Hakkı Bey, sırasıyla İstanbul Sütluce Silah Deposu Müdürlüğü, Merkez Komutanlığı Divan-ı Harp Üyeliği, Çanakale Göçmen Katıplığı, İzmit Göçmen Müdürlüğü ve Avukatlık yapmıştır. Siyasete de giren Kılıçzade Hakkı Bey, III. Dönem de Kocaeli Milletvekili, IV. V. VI. ve VII. dönemlerde ise Muş Milletvekili seçilmiştir. Renkli bir kişiliğe sahip olan İsmail Hakkı Bey, İttihat, Hürriyeti Fikriye, Serbest Fikir Mecmuaları, gibi yayın kuruluşlarında yazarlık yapmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Hürfikir Gazetesinin sahibi ve başyazarı olarak hayatını devam ettirmiştir. 14 Nisan 1960 tarihinde hayatını kaybeden⁷ Hakkı Bey, evli ve 8 çocukludur.⁸

Gazetenin sahibi olan Kılıçzade Hakkı Bey, özellikle II. Meşrutiyet dönemi yıllarından itibaren Türk düşünce hayatındaki önemli şahsiyetler olarak addedebileceğimiz yazarlar arasında yer almıştır. Zira ele aldığı konular ve savunduğu fikirleriyle Atatürk düşüncesi ve Türk Devrimi'ne esin kaynağı olan aydınlardan biri olmuştur.⁹ Kılıçzade Hakkı Bey, özellikle fesin yasaklanması, tekke ve zaviyelerle medreselerin kapatılması, kadınlara toplumsal haklar verilmesi gibi daha birçok cumhuriyet dönemi inkılap hareketinin de savunucusu olmuştur.¹⁰ Cumhuriyet ideolojisini iliklerine kadar hissedenden ve savunan Kılıçzade Hakkı Bey'in bu düşünceleri Cumhuriyetin ilk yıllarında yayın hayatına başlayan ve sahibi olduğu Hürfikir gazetesinin haberlerinde de açık bir şekilde kendisini göstermektedir.

Hürfikir Gazetesinin İnkılaplara Bakışı Kılık Kıyafet İnkılabı

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan inkılaplarla muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedeflendiği için, işlevini yitirmiş kurumların terki kadar, toplumun dış görüntüsünün de değiştirilmesi gerekiyordu. Şapka devrimi ise laiklik ve medeniyet atılımının bir aşaması kabul edilmiş ve bu nedenle Mustafa Kemal, sosyal devrimlere kılık kıyafet inkılabıyla başlamıştı. Bu amaçla Mustafa Kemal, 25 Ağustos 1925'te Kastamonu ve çevresine yaptığı gezi sırasında Türk insanının dış görünüşü ile de uygar olması gerektiğini ifade ederek ülkede giyilmesi gereken kıyafetin tanımını yapmış ve bu kıyafeti tamamlayan başlığa da "şapka" denildiğini belirtmişti. Böylelikle ülkede şapka konusu ile ilgili gündem oluşturulmaya başlanmıştı. Kılıçzade Hakkı Bey, kıyafet konusunda son derece reformistti. Zira ona göre insanların kıyafetleri dinin konusu değildi. Zaten sadece giyim kuşamla Müslüman olunamazdı. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Şapka İnkılabını ateşli bir şekilde savunmuştu. Hatta asker kalpaklarının dahi kaldırılmasını, yerine ise ecdadın kullandığı miğferlere benzer veya zamana uygun yeni bir başlığın kullanılması taraftarıydı. Bununla birlikte Müslüman kadınların aşırılığa ve savurganlığa kaçmamak kaydıyla istediği gibi giyinmelerini, savunmuştu. Şeyhülislamın, kadınların çarşaf ve peçeleri üzerine görüş bildirmesini de eleştirerek, bir kadının sokakta peçesiz gezmesinin namusunu lekelemeyeceği gibi, peçeli olmasının da namuslu olduğu anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştı. Bununla birlikte sarık ve cüppenin ise sadece gerçek ulema tarafından giyilmesi gerektiği düşüncesindeydi.¹¹ Kılıçzade Hakkı Bey'in bu düşünceleri elbette Hürfikir Gazetesinin sayfalarında da yer almıştı.

Aslında Mustafa Kemal'in Kastamonu gezisinden çok daha önce Hürfikir Gazetesi, kılık kıyafet hakkındaki düşüncelerini sütunlarına taşıyarak bir bakıma Mustafa Kemal'in yapacağı inkılabı, İzmit halkını hazırlamaya çalışmıştı. Nitekim Erzurum Mebusu Ziyaeddin Efendinin meclis bütçe görüşmeleri sırasında cumhuriyeti eleştirmesine tepki olarak, 13 Nisan 1925 tarihinde "Sarıklı Mebuslara" başlığı atılmış ve saltanatsistemi ile bu zihniyeti savunan Ziyaeddin Efendisert bir şekilde eleştirilmişti.¹²

6 Hürfikir Gazetesi, 7 Ağustos 1930, s.1.

7 Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu'nun dosyasında bulunan ve oğlu Kemal Kılıçoğlu tarafından verilen 31.01.1994 tarihli özgeçmişte, babasının 20 Şubat 1960 tarihinde vefat ettiği ve Sahrayıcedit Mezarlığına defnedildiği beyan edilmekle birlikte, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı kayıtlarında bu tarih, 16.04.1959 olarak görünmektedir. Kadıköy Nüfus Müdürlüğü tarafından düzenlenen, 09.08.1993 tarihli Vukuatlı Nüfus Kayıt Örneği ile MERNİS'ten çıkarılan vukuatlı nüfus kayıt örneğinde, 14.04.1960 tarihinde vefat ettiği belirlenmiştir. *TBMM Albümü, 1920-2010*, C.I, TBMM Basım ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.177-232-298-366.

8 Celal Pekdoğan, "Kılıçzade Hakkı Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.25, 2002, s.415; *TBMM Albümü, 1920-2010*, C.I, TBMM Basım ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s.184.

9 Sabahattin Özel, "Yazdıklarının Işığında Kılıçzade Hakkı Bey'in Fikirleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu*, C.III, ss.1499-1507. Kocaeli, 2015, s.1499.

10 M. Şükrü Hanioglu, "Ya Hafız Levhasının Altına Sigorta Levhası Asılınca" Sabah Gazetesi, 2012.

11 Sabahattin Özel (2015), *Yazdıklarının Işığında Kılıçzade ...* s.1501.

12 Hürfikir Gazetesi, 13 Nisan 1925, s.3.

“Bahriyemizin Yeni Serpuşları” başlığıyla verilen haberde ise, nihayet Türk Bahriyesinin, bütün medeni milletlerin bahriye zabıtları gibi medeni bir serpuşa nail olduğu, bunu da cumhuriyet idaresi ile bahriye vekili İhsan Bey Efendiye borçlu olduğumuzu belirttikten sonra, bir kisveyi serbestçe kullanabilmek için tam bir asır mücadeleye mecbur kalınmasının çok acayip olduğu, hiçbir dinin ve milletin tarihinde bu kadar tuhaf bir örneğin olmadığı yorumu yapılmıştı. Son olarak yakın bir gelecekte Türk ordusunu, jandarmasını, polisini ve memurlarını da bu halde görmek ümidinde oldukları ifade edilerek alınan karardan duyulan memnuniyet aktarılmıştı.¹³

“Türk Ocağında Musahabe” başlığıyla verilen bir başka haberde de, Hakkı Bey’in Cuma akşamı Türk Ocaklı üyelerle bir saatten fazla süren bir söyleşi gerçekleştirdiği ve görüşmede, Türk Ocaklı genç dostlarının yeni serpuşlara karşı lakayt davranmalarını eleştirerek, “*Mesele serpuş meselesi değil; hürriyet ve irademizde hâkim olduğumuzu ispat meselesidir!*” demişti.¹⁴

14 Ağustos günü ise “Müftü Efendi Açık Başla Çalışıyordu” başlığıyla çarpıcı bir habere, gazetede yer verilmişti. Haberin içeriğinde; Zat-ı hükümetin maaşlı bir memuru olan müftümüz Hasan Fehmi Efendi dâhiliye vekaleti celilesinin tamimi üzerine gerek meclis-i idare de bulunduğu ve gerek kendi dairesinde çalıştığı anlarda cübbesini ve sarığını çıkarttığı ifade edilerek, “*bu hareketinden dolayı müftü efendiyi tebrik ederiz. Ey mübarek adam! Hürfikirli, hür vicdanlı laik müftü*”¹⁵ şeklinde nitelendirmelerle bir din adamı örnek gösterilmiş ve övülmüştü.

17 Ağustos günü gazete de paylaşılan bir başka haberde ise, birkaç gün evvel İzmit mevkiinde yolculardan biriyle, belediyenin sarıklı ve cübbeli bir memuru arasında yaşanan münakaşa dile getirilmişti. Hakkı ismindeki yolcu giyim ve kuşamı tahsil memurundan çok bir din adamını andıran adama; “*imam isen camiye git; tahsil memuru isen alameti farikayı takın! Senin tahsil memuru olduğun nerden malum?*” dedikten sonra Belediye Reisine seslenerek “yaşananlar beyefendiye bir şey ifham etse gerektir”¹⁶ yorumunda bulunarak devletin memurunun imamlar gibi giyinmesi eleştirilmişti.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal’in 25 Ağustos 1925 tarihinde yapacağı Kastamonu gezisi öncesindeki haberler yeni bir inkılabın alt yapısını hazırlar nitelikteydi. Neticede Mustafa Kemal bu gezi sırasında Şapka ile halkın karşısına çıkarak topluma önderlik etmişti. Mustafa Kemal’in Kastamonu gezisi ile ilgili haber Hürfikir Gazetesinin 31 Ağustos 1925 tarihli nüshasında “Gazi Paşa Hazretlerinin Kastamonu seyahatleri” başlığıyla verilmişti. Haberde; Kastamonu vilayetinin davetini kabul eden Reisi Cumhurun, Kastamonu halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılandığı belirtildikten sonra, “*Gazetelerin verdikleri tafsilata nazaran müşarünileyhin Kastamonu’ya duhulü, teşbihte hata etmiyor isek, adeta peygamberin Medine’ye duhulü kadar şaşalı olmuştur*” diyecek kadar ileri gitmişti. Haberin devamında, Mustafa Kemal’in Panama Şapkası ile halkın huzuruna çıktığı, her yere bu başlıkla gittiği, Kastamonu’daki din âlimlerinin bile paşanın bu yeni görüntüsünden hoşnut olduğu ifade edilmişti. Ayrıca Gazete, Mustafa Kemal’in her seyahatinde memleketin bir derdini tedavi ettiği gibi bu defada serpuş ve açık başla çalışmak veya merasime iştirak etmek hastalığını tedavi ettiği, yorumunda bulunmuştu.¹⁷ Aynı tarihli “Sarık Yasak” başlığıyla verilen haberde de “*Maarif vekâletinden tebliğ olunan bir emre göre ba’demâ umum Müslümanlar sarıksız olacak, ceket, pantolon, ilmek, kravat iksâ edeceklerdir*”¹⁸ denilecekti.

Mustafa Kemal’in Kastamonu gezisi ve akabinde kılık kıyafet inkılabını düzenleyen kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da Hürfikir Gazetesinde bu tarz haberler çıkmaya devam etmiştir. Nitekim “Müftü Efendinin Vaazı” başlığıyla 5 Ekim 1925 tarihinde gazete sütunlarına taşınan haberin içeriğinde: Fevziye camiinde halka vaaz ve nasihat maksadıyla kürsüye çıkan Müftü Halid Efendinin namazın başı açık olarak da, başta şapka bulunduğu halde de eda edilebileceğini halka söylediklerini memnuniyetle haber aldık. Geç oldu ama ne iyi oldu¹⁹ denilerek bu sefer bir din adamı argüman olarak kullanılmış ve şapkaya dini bir meşruiyet kazandırma yolu seçilmişti.

14 Ekim 1925 tarihinde “Medeniler Yabaniler” başlığıyla verilen haberde ise; İzmit’in sarıklı ve sarıksız bir kısım halkı tarafından kılık kıyafet inkılabının adeta ret edildiği, bunun bir isyan mahiyetinde olduğu ve hiçbir inkılapçının bu maskaralığı hoş göremeyeceği belirtilmişti. Ayrıca bunları körükleyen yabani kasaba efradının kim olduğunu bildiğini ifade eden gazete, görevini yerine getirmek için de gelecek nüshadan itibaren “medeniler-yabaniler” serlevhası altında bir sütun açarak, şapka giyen medenilerle hala fes, sarık, kalpak taşıyan yabanileri yan yana teşhir edeceğini duyurmuştu.²⁰

13 Hürfikir Gazetesi, 25 Mayıs 1925, s.3

14 Hürfikir Gazetesi, 13 Temmuz 1925, s.3.

15 Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1925, s.3.

16 Hürfikir Gazetesi, 17 Ağustos 1925, s.2.

17 Hürfikir Gazetesi, 31 Ağustos 1925, s.1

18 Hürfikir Gazetesi, 31 Ağustos 1925, s.4.

19 Hürfikir Gazetesi, 5 Ekim 1925, s.3.

20 Hürfikir Gazetesi, 14 Ekim 1925, s.1

4 Kasım'da ise gazete "Şapka" başlığı altında verdiği haberde de, "artık katiyet kesp etmiş ve umumiyet şeklini almış olan adi bir mesele hakkında çene yormanın lüzumsuz ve faydasız olduğunu bildiklerini, ancak fesin dini bir gereklilik olduğunu düşünen bazı zavallıların, inkılaplara olan nefretlerini şurada burada dillendirmeye devam ettiğini, bu nedenle de onlara son bir hitapta bulunmayı vazife bildiklerini ifade ederek, Şapkanın tarihi süreci hakkında detaylı bir açıklama yapmış ve fes veya şapkanın din ile hiçbir alakası olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştı.²¹

Gazete bir sonraki hafta ise "Müftü Zade'nin Şapkaları" başlığıyla verdiği haberde; daha önce fes ve kalıp ticaretiyle uğraşan müftü zadenin bugünlerde şapka ve imaliyle uğraşmakta olduğunu, "bu gencin vaziyeti kadar emek ve kazanmak yolunu keşfetmekteki gayreti takdir ile yâd ederiz. Bu münasebetledirki eski hatalarını da affediyoruz"²² diyerek yine bir din adamını kullanarak topluma şapkanın dinle bir alakası olmadığı mesajı verilmeye çalışılmıştı.

Öte yandan Kılıçzade Hakkı Bey, zaman zaman Ankara'yı da ziyaret ediyor ve buradaki gözlemlerini de İzmitli okuyucularıyla paylaşıyordu. Nitekim 1925 Kasımında Ankara'ya tren ile giden ve trenden indikten sonra kalacağı ikametgâha gitmek için arabaya binen Hakkı Bey gördükleri karşısında çok şaşırılmıştı. Zira insanların başlarında fes ve kalpak namına hiçbir serpuşu göremediği gibi önemli bir kısmının da şapkalı olduğunu fark etmişti. Kılıçzade Hakkı Bey'e göre şekli ve tarzı ne olursa olsun, Ankara bu işi, her şehirden daha önce bitirmişti. Ayrıca Ankara da hakim olan yüksek nizama bir kere daha şahit olduğunu ifade eden Kılıçzade Hakkı Bey, "Orada kaldığım bir hafta zarfında bazı yerlerde zaruret halinden dolayı henüz şapka tedarik edememiş olan birkaç köylüyle, ameleden başka açık başlı kimsecik yoktu. Bütün Ankara maziye veda etmiş bulunuyordu"²³ diyerek İzmit halkının bu durumu bilmesini istemişti.

9 Şubat 1927 tarihli "Vilayetimiz Umumi Meclisinin Medeni Mühim Bir Kararı" başlığıyla verilen haberde ise: "Karilerimizin sabır ve tahammüllerini suiistimal etmiş olmamak için hemen söyleyelim ki bu mühim karar vilayetimiz umumi meclisinin "çarşaf ve peçeler" hakkında son günler de ittihaz etmiş olduğu bir karardır. Hakikaten çarşaf ve peçeler gibi hiçbir kıymeti diniye, iktisadiye ve içtimaiyeye hamil olmayan bir meseleden bahis ederken ona ehemmiyet izafe etmek cidden gülünç olur. Bu da delalet ediyor ki biz henüz bu gibi tesirlerden az veya çok kurtulmuş değiliz. Fakat ne olursa olsun ve neye değerse değsin maddi ve manevi bir kesim kıymetsiz düşünce ve akideleri kökünden budamaya icbar edilmiş bir vaziyetteyiz; çünkü böyle bir yola girmiş bulunuyoruz. Medreseleri ve takiyeleri yıkan kuvvet bundan böyle mezarlarında tahti emrinde bulunmayacaktır. Halkın zevkine ve hissine terk edilecek çok şeyler vardır; fakat bu çarşaf, peçe denilen bile onlardan biri değildir. Binaenaleyh inkılap ve inkılapçılar bunu da bir çırpıda çıkarmaya mecburdur"²⁴ denilerek İzmit'in bütün vilayetlerden daha liberal olduğu vurgulanmış ve Vilayet Umumi Meclisi tebrik edilmişti.

Hürfikir Gazetesi cumhuriyet dönemi yapılan hemen hemen bütün inkılapların savunucusu olduğu gibi, İnkılabı dair kanunların kabul edilmesinden sonraki süreçte de eğer bir eksiklik görürse buna müdahil olmuştur. Nitekim şapka inkılabından yaklaşık iki yıl sonra 18 Eylül 1927 tarihli "Şapka Giyiniz" başlığıyla gazete sütunlarına taşıdığı haberde: "Medeni bir millet olduğumuzu ispat için hemen şapka giyiniz! Şapkanın dine mani olduğunu zannedecek kadar ahmak olmadığımızı göstermek için de derhal şapka giyiniz! Hala kırmızı feslerde, külahlarda ısrar etmek çok akılsızlıktır. Ve Cumhuriyet idaremi halkına yakışmayacak bir harekettir. Gazi paşamızın çizdiği yolda yürümeyi farz bilen hemen şapka giymelidir. Dini her şeyine karıştıran cahil, batıl, ahmak nerede görürseniz hemen hükümete teslim ediniz. Derhal şapka giyiniz: şapka giymek istemeyen mutlaka ahmak ve münafıktır. Şapkanın dine mani olduğunu söyleyen de gâvurların büyüğü, yalancısı ve rezilidir"²⁵ diyerek şapka giymek istemeyenlere olan tepkisini bir kez daha göstermiştir.

Laiklik ve Din Adamlarına Bakış

Gazete, Din anlayışındaki aksaklıklara, tabulaşmış yanlışlara, özellikle din kisvesi altına sığınan ancak din ile alakası olmayan davranışlar sergileyen İmam ve hocalara da büyük tepki göstermiştir. Zira din adamlarının yanlış yönlendirmeleri ve hataları gazete sütunlarında sürekli olarak sert bir şekilde eleştirilmiştir.

9 Şubat 1925 tarihinde "Cahil Bir Vaaz" başlığıyla verilen gazete haberinde özetle; Beylerbeyi Abdahağa Mahallesi heyet-i ihtiyariyesinden Şeyh Kazım Efendi namında birinin evvelki gün camide, bir vaaz vererek sporla iştigal eden gençlerin kısa pantolon giymelerinin ve Hz. Hüseyin'in başına benzediğinden dolayı oynadıkları topa ayakla vurmalarının günah olduğunu söylediği, Bu sözlerin, orada bulunan gençler arasında derin bir asabiyet uyandırdığı, Beylerbeyi terbiyeyi bedeniye yurduna mensup gençlerinde

21 Hürfikir Gazetesi, 4 Kasım 1925, s.3.

22 Hürfikir Gazetesi, 11 Kasım 1925, s.4.

23 Hürfikir Gazetesi, 11 Kasım 1925, s.3.

24 Hürfikir Gazetesi, 9 Şubat 1927, s.1.

25 Hürfikir Gazetesi, 18 Eylül 1927, s.3.

bu hocanın vaazını derin bir teessürle karşıladığı belirtilmiştir. “*Evvel ki akşam beylerbeyi gençlerinin bir gurup halinde şeyhin dergâhına giderek söylediği sözlerin mahiyeti hakkında izahat istediği hoca efendinin de şu cevabı verdiği belirtilmiştir: Evet, Söylediklerim doğrudur. Ahkam-ı şeriye böyledir. Kitapta yeri vardır.*” Hürfikir Gazetesi ise; böyle vaazlara yalnız cahil değil, cani demelidir ki nam ve vasfı yapılmış olsun. Bu adam hiç değilse peygamberin kendi karşısında torunlarını güreştirdiğini duymamış mı? Diyanet işleri reisi vaizi alsın da rafa koysun²⁶, yorumunu yaparak din adamına tepkisini göstermiştir.

“*Kız Kaçıran Hoca*” başlığıyla verilen haberde ise; Değirmentaşı kadar sarıklı bir hocanınSuadiye karyesine misafir geldiği ve eşraftan Hami Halid Ağa'nın gelinini kaçırdığı bilgisi verildikten sonra, bu hocanın babası da müderris imiş,²⁷ denilerek bir bakıma bütün din adamlarını hedef tahtasına konulmuştu.

“*Alima Efendi*” başlığıyla aynı gün verilen diğer bir haberde ise yine hedef tahtasına bir başka din adamının konulduğunu görmekteyiz. Haberde;Bembeyaz sarığı, süt gibi kocaman sakalı ve muhteşem cübbesi ile görünenleri hayran bırakan bir hocanın, eline aldığı zarfı bile okuyamayıp bir başkasına okutturduğu ve ne yazık ki halkın bu gerçeği görmediği²⁸ ifade edilerek bu sefer de cahil bir din adamına inanan insanların gözünü açmaya çalışılmıştı.

Laiklik karşıtı bütün hareketlere karşı çıkan Hürfikir gazetesi, irticai faaliyetleri, inkılapların önündeki en önemli engel olarak görmüş ve bu tür davranış sergileyen kişileri de sürekli olarak ifşa etmiştir. Zira “*Hendek'te Şeyh Esad'ın Müridleri*” başlığıyla verilen haberde; Hendek'te irtica hareketleriyle alakadar olarak nezaret altına alınanlardan Tütün İnhisar Müdürü Faik, Muhasebeci Ahmet, Ambar Memuru Mehmet, Tahrir Memuru Arif Beyler ile Odacıları Abdurrahman, Kahveci Tefvik Çavuş, Mühürücü Hakkı, Hoca Murat, Hoca Osman, Hafız Abdurrahman, Laz Hasan Efendi ve Emire kadın hakkında tevkif kararı verildiği ve bunların Şeyh Esat ile haberleştiklerinden şüphe duyulduğu ifade edilmişti.Tevkif edilenlerden birinde Şeyh'in mektuplarının, birinde de Şeyh Esat'ın sakallarından kesilmiş parçalar bulunduğu ve Odacı Hasan'ın, Şeyh Esat'ın evvelce hizmetçisi olduğu²⁹ belirtilerek bu kişileri gazete sütunlarına taşımıştı.

Gazete kimi zamanda din adamları ile alay etmiştir. Nitekim 4 Temmuz 1929 tarihinde “*Yerinde Sözler*” başlığıyla gazete de yayınlanan şiirde bunu görebiliriz:

1	2
<i>Ben şapkalı bir derviş,</i>	<i>Koştuğum cami işi,</i>
<i>Sen de öyle bir keşiş,</i>	<i>Değil iman gidışı,</i>
<i>Yapalım birlikte iş,</i>	<i>Anlayıver ey kişi,</i>
<i>Halkı bana inandır.</i>	<i>Halkı inandır kandır.</i>
3	4
<i>İman, ibadet, mangır,</i>	<i>Otuz gün otuz dana,</i>
<i>Çünkü saadet mangır,</i>	<i>Yarımşar sana bana,</i>
<i>Ağlayıp bangır bangır,</i>	<i>Atma işi meydana,</i>
<i>Halkı kandır inandır.</i>	<i>Halkı bana inandır.³⁰</i>

Cumhuriyet idaresinin kurmuş olduğu Diyanet İşleri Reisliği de Hürfikir Gazetesinin hedefi olmaktan kurtulamamıştı. Zira “*Yıkılmalıdır! ...*” başlığıyla verilen haberde özetle; Hilafet ve saltanata yüzyıllardır hizmet eden müesseselerin de tamamen yıkılması gerektiği belirtildikten sonra, softalığın ilk teşkilatının yıkılmış ve yerine küçük bir teşkilatın kurulmuş olmasına rağmen, bugün Ankara'da bulunan Diyanet İşleri Riyasetini, adını değiştirmek suretiyle de olsa yaşatmanın aklın ve tecrübenin kabul edeceği bir şey olmadığı ifade edilmişti.Haberin devamında ise üç ay sonra içtima edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin yapacağı ilk işin sakat bir müessese olan Diyanet İşleri Riyasetiile bütün müftülükleri kaldırması olduğu,başvekâlete bağlı üç kişiden oluşacak bir heyetin de halkın ibadete ait sorunlarını halledebileceği vurgulanmıştı.³¹

11 Kasım 1925 tarihli “*Diyanet İşleri Reisi*” başlığıyla gazete sütunlarına taşınan bir diğer haberde de; İsmet Paşa'nın Diyanet İşleri Reisi olan Rifat Efendiden itimat edilebilir bir kişilik olarak bahsetse de

26 Hürfikir Gazetesi, 9 Şubat 1925, s.2.

27 Hürfikir Gazetesi,30 Mart 1925, s.2.

28 Hürfikir Gazetesi,30 Mart 1925, s.2.

29 Hürfikir Gazetesi, 15 Ocak 1931, s.1

30 Hürfikir Gazetesi, 4 Temmuz 1929, s.2.

31 Hürfikir Gazetesi, 20 Temmuz 1925, s.1.

Hürfikir Gazetesinin Diyanet İşleri Teşkilatı hakkındaki fikrinin değişmediği belirtilmiş ve bu kurumun “İlgası lüzumunda ısrar etmek isteriz”³²denilmiştir.

17 Mart 1926 tarihli “Bir Fetva” başlıklı haberde ise: “*Diyanet işleri reisi Rifat Efendi hazretleri, hürmet ettiğimiz yegâne sarıklıdır. Hürfikir’in istediği kadar değilse de yine kâfi derecede liberaldir. Çok yüksek vatanperver bir Türk olduğuna da şüphe yoktur. Neşir ve tamim etmiş olduğu fetva da esas itibariyle takdire şayandır. Fakat sadakayı fitr ile kurban derilerinin tayyare cemiyetine vermek kâfi midir? Kurban derileri zaten on beş seneden beri müdafaayı millîye uğrunda hibe ediliyordu. Bu halledilmiş demektir. Şu halde madem ki bir fetva yapıma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bunu sadece kurban derilerine değil, kurbanların bedelinde teşmil etmeliydi. Fedakârlığın kıymeti işte o zaman yükselirdi. Ümit ediyoruz ki Diyanet işlerinin pek muhterem reisi bu ciheti de ehemmiyette nazarı dikkate alır*”³³denilerek Rifat Efendi’den beklenti dile getirilmiştir.

19 Mayıs 1926 tarihinde ise Vakit Gazetesinin Diyanet İşleri Reisi ile yaptığı Kur’an’ın Tercümesi ile ilgili bir söyleşiyi Hürfikir Gazetesinin sütunlarına taşınmıştı. Haberde; Diyanet İşleri Reisi, Şair Mehmet Akif Bey tarafından Kur’an’ın doğrudan doğruya tercüme edilmeye başlandığını, muhtemelen 2 seneden daha fazla bir süre de tercüme edileceğini ve 6000 lira ücret ödeneceğini ifade etmişti. Bunun üzerine Hürfikir Gazetesi de okuyucularına kendileri için iki tane Rifat Efendinin olduğunu belirtmişti. Buna göre birincisi Dürriyade’nin fetvasına karşı Milli Mücadelenin yanında yer alarak karşı fetva yayınlayan Ankara Müftüsü Rifat Efendi, ikincisi ise, dini bir teşkilatı bulunan Rifat Efendiydi. Birincisine karşı hürmetlerinin sonsuz olduğunu, ancak ikincisiyle de görülecek hesaplarının olabileceği yorumu yapılmıştı. “*Ayrıca Diyanet işleri reisinin bir tefsir vücudu getirmeye, dünyalar kadar masraf etmeye salahiyeti yoktur. İş parada değildir. İyi bir tercüme yapılınsa da isterse mütercimlere iki misli bedel tahrir ve tercüme verilsin. Bizim istediğimiz, metin aslını en dürüst bir tercümesidir. Şunun veya bunun fikirlerini istemiyoruz,*” diyerek tercüme yapan kişinin yorumlarını katabileceği endişesi ifade edilmiş ve Diyanet İşleri Reisine olan itimatsızlık da yine belirtilmiştir.³⁴

Kılıçzade Hakkı Beyin, 6 ay sonra yapmış olduğu Ankara ziyareti sonrası Diyanet İşleri Reisi hakkındaki fikrini değiştirdiğini görmekteyiz. Zira Hakkı Bey, 29 Kasım 1926 tarihli Hürfikir Gazetesinde Rifat Efendi ile ilgili şu köşe yazısını paylaşmıştır:

“*Karilerime şurasını arz edeyim ki Ankara’ya bu defa ki seyahatim bir gazeteci mülakatlarını katiyen istihdaf etmiyordum. Rifat Efendi hazretleri nezdine de münhasıran ziyaret ve arz-ı hürmet için gittim. Karilerim belki bundan rahatsız olacak ve diyeceklerdir:*

“*Nasıl? Softalara ve dervişlere ilanı harp etmiş olan Hürfikir sahibi bir Kılıçoğlu bir sarıklı ve cübbeliyi ziyarete ve ona arzı hürmete gidiyor ha ...*”

Ah benim aziz karilerim, insan bazı işlerin iç yüzünü bilmedikçe ne kadar yanlış hükümler verir. Bu felakete birkaç defa ben dahi maruz kalmışım. Vakia Rifat Efendi hazretleriyle onun üzerinde de menfi tesirler bırakmış olması muhtemel olan birkaç mülakat yapmadım değil. Lakin ben softa dediğimiz zümrenin canlarına ve başlarına düşman değilim. Düşmanlığım onların mahdut ve kara kılık düşüncelerinedir. Rifat Efendi hazretleri ise bu kara kılık düşünceli softalardan değildir. Belki o Hürfikir karileri kadar liberaldir. O dinin manevi cephesinden başka hiçbir tarafına kıymet ve ehemmiyet vermez. Onun nazarında Müslüman demek: namuslu, mert, çalışkan ve cehaletten kurtulmuş doğru insan demektir ve böyle olan bir insan büyük ihtimal hiçbir suale maruz kalmadan doğru cenneti aliye gider ve girer. Zannederim şu beş on kelime diyanet işleri reisi muhteremini içi ve dışıyla karilerime tanıtmıştır; bu kadarı da kâfidir.”³⁵

Ziraat ve Aşar Vergisi

Aşar vergisinin ilgası hakkındaki kanun, oylamaya katılan 152 milletvekilinden 151’inin oyuyla kaldırılmıştı.³⁶ Böylelikle senelerden beri köylünün üzerinde ağır bir yük olan Aşar Vergisi, 17 Şubat 1925 tarihinde “552 sayılı Kanun” ile tarihe karışmış oluyordu. Aslında hükümet, 1925 yılında o güne kadar bütçe gelirleri arasında en büyük vergi kaynağını oluşturan Aşar’ı kaldırarak cesur bir adım atmıştı. Hem büyük toprak sahipleri hem de köylüler ağır bir vergi yükünden kurtarılmıştı.³⁷

Aşar vergisinin kaldırılmasını destekleyen Hürfikir Gazetesi de “Köylünün Saf Düşüncesi” başlığıyla şu anekdotu paylaşmıştı: “*Dün pazardan köylünün getirdiği yoğurt ve yumurtadan almak için aralarında dolaşan bir dostumuz bu seneki bereketten bahseden iki köylüye kulak misafiri olmuş ve birinin arkasına söylediği şu sözleri aynen işitmiştir.*”

32 Hürfikir Gazetesi, 11 Kasım 1925, s.2.

33 Hürfikir Gazetesi, 17 Mart 1926, s.2

34 Hürfikir Gazetesi, 19 Mayıs 1926, s.1.

35 Hürfikir Gazetesi, 10 Kasım 1926, s.2.

36 TBMM. ZC. İ.58, 17 Şubat 1341, C.2, s.96.

37 Esra Dik, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) “Köy Sorunu” Anlara Üniversitesi SBF Dergisi, C.71, ss.693-729, Ankara, 2016, s.707.

"Gör büyük ya Ali dayı. Keramet Aşar'ın kalkmasında imiş. Sen elli seneden beri ne kadar bereket gördün ki. Demek Aşar ehemmiyetli bir iş imiş ki Allah'ın bile hoşuna gitmiyormuş. Allah razı olsun bu Aşar'ı kaldıranlardan." Ne kadar akıllı bir düşünce!³⁸

Erken cumhuriyet döneminde Türk toplumunun büyük kısmının çiftçilik ile uğraşması nedeniyle Hürfikir Gazetesi de çiftçinin problemleri ile ilgili sayısız haberi de gazete sütunlarına taşımıştır. Nitekim 14 Ağustos günü "Ziraat Siyaseti" başlığıyla verilen haberde: "Yaşamak için yemeye ve yemek içinde ekip biçmeye ihtiyaç var. Bu hakikat ne kadar basit olursa olsun bilhassa bizim gibi her şeyden evvel ziraatını ihya etmek ısrarında bulunan bir millet efradı tarafından ne kadar tekrar edilse yeri vardır. Aşar'ın ilgası adeta bir mucize tesiri göstermiştir. Fakat ne derece mucize olursa olsun yalnız Aşar'ın ilgasıyla mahsulat tamamen hal edilmiş olmaz. Çözülecek daha birçok kör düğümler vardır. Bunlardan bazılarını tespit etmiş olan görür bir göz bu meseleye dair Hürfikir'e bir mektup göndermiştir. Bu mektubu ulu başvekil İsmet Paşa hazretlerinin Ziraat vekâletinin ehemmiyet ve ciddiyetle huzurlarına arz ederiz"³⁹ denilecekti.

Gazete ayrıca İzmit'te ziraat aletleri satan bir firmanın da reklamını yapmıştı. "Çiftçilerimize Müjde" başlığıyla gazete sütunlarına taşınan haberde; "Sevgili vatanımızın ihyası çiftçilerimizin toprağı iyi işleyip bol para kazanması ile olur. Bu da ancak son sistem aleti ziraiye, fenni tohum ve kimyevi gübreleri tanıyıp bilerek kullanmak ve elde ettiğimiz mahsulü değer fiyatı ile satmakla mümkündür. Hükümet-i Cumhuriye ve ziramızın bu maksadını temin emeliyle uzun senelerin tetkikat ve ticareti neticesi vasil olduğumuz neticeye nazaran en sağlam, vilayetimiz ekin ve arazisine en muvafık muhtelif aleti ziraiyeden mürekkeb, daimi bir sergi tesis ederek İzmit'te hürriyet caddesinde (çiftçi pazarında) teşhir etmekte olduğumuzu muhterem çiftçilerimize müjdeleriz. Behemahal bir şey almaya lüzum yok. Geliniz, görünüz, tetkik ediniz, istediğiniz makineyi Ali Kahya çiftliğinde tarlada tecrübe ediniz, bizzat kullanmasını öğreniniz hoşunuza gider ve işinize yararsa alırsınız ve alacak olursanız her türlü suhulete mazhar olur ve yeniden parçalarını daima hazır bulursunuz. Şayet aradığınız makine çiftçi pazarında mevcut değilse Avrupa veya Amerika'dan namınıza getirmeye amadeyiz"⁴⁰ denilmiştir.

5 Haziran 1930 tarihinde "Çiftçiye Para" başlığıyla verilen haberde ise şu ifadeler yer verilmişti: "Ziraat Bankası'nın çiftçilere ödünç para verme işini kolaylaştırmak için yaptığı layiha Adliye encümeninde görüşülmüştür. Bir takım resm ve harçlarla Noterdensonra Tapu ilavesinde verilen takrir dahi kaldırılmıştır."⁴¹

7 Ağustos günü ise "Birinci Ziraat Kongresi Neler Müzakere Edecek" başlığıyla verilen haberde; Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin teşebbüsü ile 5 Ocak 1931 tarihinde Ankara'da toplanacak Birinci Ziraat Kongresinde istihsal şartları, zirai kredi, zirai vergiler, fiyat teşekkülü, satış teamülleri, standart ve ambalaj meseleleri, zirai teşekküller, zirai asayiş, zirai tahsil ve zirai neşriyat, nakliye tarifeleri, iktisadi yollar, muafiyetler ve teşvikler, zirai kanunlar, hayvancılık, umumi meseleler gibi konuların müzakere edileceği bilgisi verilmişti.⁴²

Takrir-i Sükûn Kanunu

Şeyh Said ayaklanması genç cumhuriyetin karşılaştığı en ciddi problemlerin başında gelmektedir. İsyan karşısında alınan önlemler de bu nedenle çok sert olmuştur. Nitekim Şeyh Said ayaklanması sonrasında İsmet Paşa, meclisten güvenoyu almış ve Takrir-i Sükûn Kanunu için çalışmalarına başlamıştı. İsmet Paşa, 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunuyla ilgili şu önergesini Mecliste okudu; "Ahval ve hadisatı fevkaladei ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayiş huzur ve sükûnu ve nizami içtimaiyi ihlal edecek irticakarane ve ihtilalkarane hareket ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılabın esasatını tarsin ve masum halkı ızrar ve idlal eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili maksadiyle icra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 tarihli içtimaiinde karara iktiran eden işbu layihanın iktisabı kanuniyeti için Meclisi Alinin nazarı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim."⁴³

Ardından kanun maddeleri mecliste okunmuş ancak uzun tartışmalara neden olmuştu. Netice de Takriri Sükûn Kanunu 22'ye karşı 122 oyla kabul edildi.⁴⁴ 4 Mart 1925 tarihinde meclisin ikinci oturumunda kabul edilen Takrir-i Sükûn 9 Mart 1925 tarihli Hürfikir Gazetesinin sütunlarında da yer almıştı. Haberde, kanunun maddeleri şu şekilde verilmişti:

Madde 1 - İrticaa ve isyana memleketin nizamı içtimaiyesini ve huzur-u sükûnunu emniyet ve asayişini ihlale sebep olacak her türlü teşkilat ve tahrikat-ı teşkilat ve teşebbüsata ve neşriyatı; hükümet, reis-i cumhurun

38 Hürfikir Gazetesi, 20 Temmuz 1925, s.4.

39 Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1925, s.1.

40 Hürfikir Gazetesi, 13 Ağustos 1928, s.4.

41 Hürfikir Gazetesi, 5 Haziran 1930, s.1.

42 Hürfikir Gazetesi, 7 Ağustos 1930, s.3.

43 TBMM, ZC. C.15, D.2, İ.69, s.131.

44 TBMM, ZC. C.15, D.2, İ.69, s. 149.

tasdikıyla res' en ve idareten mene mezundur. İşbu fiilleri işleyenleri hükümet istiklal mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2- İşbu kanun neşri tarihinden itibaren iki yıl müddetle yürürlükte kalacaktır.

Madde 3- İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Haberin devamında ise Fevkalade zamanlar için fevkalade tedbirlere ihtiyaç olduğunu, hükümetin bu üç maddelik kanunu iki sene için meclise kabul ettirmesini çok faydalı bulduğunu belirttiikten sonraba kanunun memlekette irticayı kökünden kurutacağı⁴⁵ yorumu yapılarak kanun hararetli bir şekilde savunulmuştu.

Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılması sonrası basına da sansür uygulanmış ve bazı muhalif gazeteler hükümet tarafından kapatılmıştı. Hürfikir Gazetesi de "Kapatılan Gazeteler ve Mecmualar" başlığıyla verdiği haberde; Hürfikir Gazetesinin, prensip itibarıyla, cumhuriyet ile yönetilen bir idarede gazetelerin kapatılmasını hoş görmediğini, buna karşın bu kararı tasdik eden yüksek şahsiyetlerin de, kendileri gibi aynı ıstırabı duyduklarını bildiklerini "Lakin kapatılanlar, gazete değildir" diyerek bu gazeteleri eleştirmiş ve hükümetten yana tavır sergilemişti. Haberin devamında ise, Tevhidi Efkâr Gazetesinin sahibini "Avam-firib" (Demagog-Laf ebesi) ve sahtekâr olarak nitelendirirken, Sebülürreşad için ise on beş senelik tecrübemizle gazetenin ahlaksız ve münafık olduğunu biliyoruz diyecekti. Kapatılan diğer gazeteler için de, "Ötekilerini o kadar iyi bilmiyoruz. Bilmediğimiz için lehlerinde ve aleyhlerinde söz söyleyemeyeceğiz; bilnetice kanun *tatbiki, halkın huzur ve selameti için iyi olmuştur*" yorumunda bulunmuştu.⁴⁶

Kılıçzade Hakkı Bey'de Ankara Seyahati sırasında İsmet Paşayla görüşmesi sırasında Takrir-i Sükun Kanunu ile ilgili şu sözleri sarf etmişti: "Eseriniz olan *Takriri Sükûn Kanunu bir mucizedir, bir mucizedir ki Türk vatani bu güne kadar görmediği asayişe, yani emniyeti can mal ve ırza nail olmuştur. Ben, kanun müddetinin sonunda, bu kanunun devamını sizden istirham edeceğim. Bu istirhamı bugün efkar-ı umumiye karşısında kendilerine bir kere daha tekrar etmekle vatana karşı medyun oldum vazifeyi ifaa etmiş olduğuma kani'im. Çok açık söyleyeyim: Maruzlar ve muhalifler bu talebimi bir diktatör idaresi telakki etseler bile ben yine fikrimde ısrar edeceğim.*"⁴⁷

Kanunun 2 yıl sonra uzatılması gündeme gelince Hürfikir Gazetesi de "Takrir-i Sükûn" başlığıyla meclisteki görüşmeleri yine sütunlarına taşımıştı. Haberde; Kanunun Türkiye Cumhuriyetinde iki sene zarfında halkta görülmemiş asayiş ile huzur getirdiği ve 2 sene daha uzatılmasının meclis tarafından onaylandığı bilgisi verildikten sonra; "Bu suretle millet için iki senelik bir devre-i sükûn daha temin edilmiş oluyor"⁴⁸ diyerek kanunun uzatılması noktasında, hükümetle hemfikir olduğunu okuyucularına göstermişti.

Mustafa Kemal de Takrir-i Sükûn Kanunu için şu ifadelerde bulunmuştu: "Efendiler, aldığımız olağanüstü tedbirlerin uygulanmasına gerek kalmadığı görüldükçe, onların uygulamadan kaldırılmasında tereddüt edilmemiştir. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, zamanında kaldırıldığı gibi, Takriri Sükûn Kanunu da yürürlük süresinin sonunda, yeniden Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine sunuldu. Meclis, Kanunun bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli bulmuşsa, elbette, bu milletin ve Cumhuriyet'in yüksek yararları içindi. İstiklal Mahkemelerinin görev süresi 7 Mart 1927 tarihinde sona ermiş, Takriri Sükûn Kanunu ise iki yıl daha yürürlükte kalmasına rağmen bu süreçte, hemen hemen hiç kullanılmamıştır."⁴⁹

Ankara Hukuk Mektebinin Kurulması

Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de hukuk eğitimi, yalnızca İstanbul Darülfünun Hukuk Mektebinde verilmekteydi. Lakin Darülfünun, yeni cumhuriyetin özellikle hukuk alanında yapacağı reformlar için yetersizdi. Ayrıca İstanbul'daki dönemin "ünlü" Hukuk müderrislerinin genç cumhuriyete ve onun atacağı adımlara adapte olmasının zaman alacağı düşünülmüştü. Bu nedenle Mustafa Kemal'in de isteği doğrultusunda Ankara Adliye Hukuk Mektebi, 5 Kasım 1925 tarihinde faaliyete geçti.⁵⁰

Hürfikir Gazetesi de 11 Kasım 1925 tarihli "Putlar Yıkılıyor" ve "İlim İnkılabı Başlıyor" başlıklarıyla Ankara Hukuk Mektebinin kuruluşunu okuyucularına duyurmuştu. Haberde: "Evet, Arabın ve Acemin, giysisinden ve kuvvetinden istifade etmek istediği Türk'ün karşısına diktiği putlar artık can çekişiyor. Başladığını bitirmeye karar vermiş olan azimkar Ankara en can verecek noktadan işe girişmiş, Türk'ün hukukunu temin için yeni bir müessesese vücuda getirmiştir. Bu ali müessesese Ankara hukuk mektebidir. Buraya devam edenlerdir. Yepyeni bir hukuk ilmi karşısında bulunacaklardır. Hak ve adaleti taviz etmek üzere buradan

45 Hürfikir Gazetesi, 9 Mart 1925, s.3.

46 Hürfikir Gazetesi, 9 Mart 1925, s.3.

47 Hürfikir Gazetesi, 13 Temmuz 1925, s.1

48 Hürfikir Gazetesi, 7 Mart 1927, s.1.

49 Ercüment Sarıay, "Takrir-i Sükun Kanuna Dair Bazı Düşünceler" Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, C:2, Sayı:4, ss.377-403, Aralık 2015, s.400.

50 M. Serhan Yücel, "Ankara Adliye Hukuk Mektebinin İlk Yılı" ASOS Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı:26, s.s.361-387 Mart 2016, s.361.

çikanlar bize birer meşale-i hidayet suretinden geleceklerdir⁵¹ denilerek Ankara Hukuk mektebinin açılması memnuniyetle karşılanmıştı.

İnkıplar ve Kanun Maddeleri

Bugünkü süreçte Kanun Maddeleri devletin resmi yayın organı olan Resmi Gazete tarafından verilirken cumhuriyetin ilk yıllarında Hürfikir Gazetesi, İzmit'te devletin resmi yayın organı vazifesini üstlenmiş gibi gözükmekteydi. Nitekim gazete, meclis gündemine gelen ve tartışılıp kanunlaşan kanun maddelerini mütemadiyen İzmit halkına duyurmaya çalışıyordu. 16 Nisan 1928 tarihli Hürfikir Gazetesinde "Teşkilat-ı Esasiye Kanununda Tadilat" başlığıyla verilen haberde, kanun maddelerinde ne gibi bir düzenleme yapıldığı ayrıntılı bir şekilde verilmişti. Haberin devamında; Teşkilat-ı Esasiye kanununun bazı maddelerinin tadilatına dair bir teklifin Büyük Milli Meclisinde Malatya Mebusu İsmet Paşa ve 121 arkadaşının imzasıyla verildiği yapılan müzakere ve oylama sonucunda kanunun 269 oyla kabul edildiği bilgisi verilmişti.⁵²

"Sayım Vergi Kanunu" başlığıyla verilen haberde ise: "Meclis bugün sayım vergisi kanunu müzakere ve kabul etmiştir" denilecekti.⁵³

Hürfikir Gazetesi, cumhuriyet inkıplarının toplum tarafından delinmesini engellemek adına da sütunlarında kimi zaman suçun sonucunda Türk ceza Kanununun ne gibi cezalar verdiğini yazarak topluma uyarıda bulunuyordu. Nitekim Din ve Siyasi Hürriyet Cezaları başlığıyla verilen haberde: "Her kim devletçe tanınmış olan dinlerden birini tahkir maksadıyla dini işlerin yahut ibadet ve ayinin icrasına men veya ihlal ederse bir aydan altı aya kadar hapis olunur. Ve otuz liradan iki yüz liraya kadar ağır cezai nakdi alınır. Eğer bu failin işlenmesi zamanında cebir ve şiddet ve tehdit veya tehkir vakia olmuşsa fail üç aydan üç seneye kadar hapis ile cezalandırılır⁵⁴ diyecekti.

Kılıçzade Hakkı Bey imzalı bir başka haberde de; "adalet isteyen her vatandaş; nefesine adil olmayı vatanın kanunlarına bizzat hürmet ve muhabbetle itaat etmeyi de bilmelidir; bu itaat, en yüksek fazilet ve medeniyet nişanesidir⁵⁵ denilerek halkın kanunlara ve aynı zamanda inkıplara uyması tembihlenmişti.

11 Ağustos 1926 tarihli sayısında ise gazete, "İş ve çalışma hürriyeti aleyhinde cezalar" başlığıyla Türk Ceza Kanunundaki 201. maddeyi paylaşmıştı. Maddede: "Her kim ahafe veya tehdit veya cebir ve şiddet veya başka suretlerle zanaat veya ticaret serbestisini men ederse bir aydan iki seneye kadar hapis ve otuz liradan yüz elli liraya kadar ağır cezai nakdiye mahkûm olur⁵⁶ diyecekti.

"İnkılap Kanunu 60 Yaşından yukarı olanlar da idam edilecek" başlığıyla verilen haberde ise okuyuculara şu şekilde bir kanun maddesi duyurulmuştu:

"Türk Ceza Kanunu'nun bir maddesine göre muhakeme hükümleri esnasında 60 yaşını müteceviz olan mücrimlerin idam cezası 24 sene hapis cezasına tahavvül etmektedir. Bu yüzden 60 yaşını müteceviz olup hükümete karşı azami cürümleri irtikap edenlerin idamı kabil değildir. Halbuki bu gibi adamlar, bu gibi hadiselerde asılmak korkusu olmadığından başlıca unsur olarak kullanılmaktadır. Bunun için devlet teşkilatına, Cumhuriyete, inkılaba karşı baki cürümlerde bu gibi adamların da idamı İnkılabı Koruma Kanununda tesbit olunmuştur. Tabiidir ki henüz bu kanun meriyet kesbetmediği için halen Divan-ı Harb'in vereceği idam kararları içinde 60 yaşını müteceviz olanların cezası 24 sene hapse tahavvül edecektir."⁵⁷

Gazete İnkıpların her şeyden önemli olduğunu, 29 Aralık günü yayınladığı "Gazi ile Annesi" başlığıyla verdiği şu çarpıcı haberde de ortaya koymuştu.

"Bu tarihimiz için çok mühim bir mevzudur" "Vatan vazifesinin yanında hiç bir hissini, hiç bir mülahazanın hükmü yoktur" dedikten sonra;

"Eskişehir, milli mücadelenin mihrakını teşkil etmiş bir beldemizdir. Sinesinde işgal facialarının yaralarını taşıyan bu şehir, bugün anlatılmayan bir sevinç ve heyecan içinde çalkanıyor. Gazinin havası herkese kuvvet ve neşe veriyor. Onun istasyonda irat ettiği kısa nutuk, ümide, refaha, nura susayan halkı tatmin etmemiş...

51 Hürfikir Gazetesi, 11 Kasım 1925, s.1.

52 Buna göre; Madde 2- Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir.

Madde 3- Mebuslar meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar:

"Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bilâkaydüşart hâkimiyetine mugâyir ve gâye tâkib etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadâkatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm"

Madde 5- Reiscumhür, intihabı akabinde ve Meclis huzurunda şu suretle yemin eder: "Reiscumhur sıfatıyla Cumhuriyet'in kanunlarına ve Hâkimiyet-i Milliyeye esaslarına riayet ve bunların müdafaa, Türk milletinin saadetine sâdikâne ve bütün kuvvetimle sarf-ı mesâû, Türk Devleti'ne teveccüh edecek her tehlikeyi kemâl-i şiddetle men, Türkiye'nin şân ve şerefini vikâye ve ilâyâ ve deruhde ettiğim vazifemin icâbâtına hasr-ı nefis etmekten ayrılmayacağıma nâmûsum üzerine söz veririm. Hürfikir Gazetesi, 16 Nisan 1928, s.1.

53 Hürfikir Gazetesi, 2 Temmuz 1931, s.1.

54 Hürfikir Gazetesi, 14 Temmuz 1926 s.1.

55 Hürfikir Gazetesi, 10 Ocak 1929, s.1.

56 Hürfikir Gazetesi, 11 Ağustos 1926 s.4.

57 Hürfikir Gazetesi, 29 Ocak 1931, s.2.

Gazi Hz. burada uzun bir nutuk söylemek niyetinde değildiler. Sadece halk ve hükümet erkânıyla bir arada oturarak konuşmak, dertleşmek, halkın ve hükümetin ihtiyaçlarını öğrenmek istiyorlar. Bu defaki Eskişehir ziyaretinin Gazi için pek elim bir hatırası oldu: Şehre geldikleri gün, İzmir'de bulunan Seryaver Salih Beyden, bir telgrafname geldi. Telgrafta şu kara haber vardı:

Paşanın İzmir'de hasta bulunan Validesi vefat etmiş... Annesine nihayetsiz bir sevgiyle bağlı olan Gazi, bu acı haberden çok müteessir oldu. Gözlerinden yaşlar aktı. Belki içi de kan ağlıyordu. Gazi ile annesi... bu tarihimiz için çok mühim bir mevzudur. Dünyaya Mustafa Kemal gibi bir vücut veren bu büyük kadının kemaline yine "Kemal" inden başka delil aranır mı?

Gazi bu kara haber üzerine bir müddet düşündü: cenaze merasiminde bulunmak için hemen İzmir'e mi hareket etmeli? O halde tespit olunan seyahat programını değiştirmek, İzmit ve İstanbul civarında talim ve terbiyeyle meşgul olan ordunun teftişlerini geri bırakmak, velhasıl verilen emir ve kararlardan vazgeçmek lazım geliyordu. Başkumandan Paşa, bu ciheti iltizam etmedi. "Vatan vazifesinin yanında hiçbir hissin, mülhazanının hükmü yoktur," dedi. Sonra da İzmir'de Salih Bey'e şu telgraf nameyi not ettirdi:

"Verdiğiniz elim haber beni çok müteessir etti. Merhumenin münasip bir tarzda merasimi definiyesine ifa ettiriniz. "Cenab-ı Hak millete hayat ve selamet versin".⁵⁸

Elbetteki gazete sütunlarında verilen kanun maddeleri ve örnekler bununla sınırlı değildir. Ancak bu kanun maddelerinin hepsini burada vermekte mümkün değildir. Dolayısıyla bu örnekleri kâfi görüyoruz.⁵⁹

Harf İnkılabı

1 Kasım 1928 tarihinde Harf İnkılabı yapılmıştı. Bu inkılabın toplum tarafından benimsenmesi hususunda da Hürfikir Gazetesinin büyük bir özveri göstererek, topluma öncülük ettiğini görmekteyiz. Gazetenin sahibi ve başyazarı olan Hakkı Bey'e göresadece Müslüman olsaydık, Arap harfleri bizim için belki kâfi olabilirdi. Ancak aynı zamanda Türk olduğumuza göre bir Türk kültürüne de ihtiyaç vardı. Dolayısıyla da kültürün ancak ve ancak Türk dilinden başlaması gerekiyordu. Bu düşüncelerde olan Hakkı Bey'in İzmit'te çıkardığı Hürfikir Gazetesinde de Harf İnkılabını savunan haberlere yer verdiğini görmek mümkündür.⁶⁰

Mustafa Kemal, Harf İnkılabına önce basın yayın organlarının uymasını istemişti. Hürfikir Gazetesi de bu amaç doğrultusunda çalışmalarına başladı. Nitekim 13 Ağustos 1928 tarihli baskısında; "Beynelmilel Rakamlara Alışınız" başlığıyla Latin rakamları verilmiş ve hemen rakamların altına yine Osmanlıca rakamlar verilerek yeni rakamların okuyucuların zihinlerine işlenmesine başlanılmıştı.⁶¹ Zira bu tarihten sonraki süreçte de gazete, zaman zaman Latin rakamlarını gazete sütunlarında paylaşarak İzmit halkının yeni harf ve rakamları öğrenmesi için öncülük etmişti.⁶²

Ayrıca Kılıçzade Hakkı Bey, 22 Ekim 1928 tarihinde yayınlanan "Karilerim ve Müntehiplerimle Hasbihal" başlıklı yazısını da Latin harfleri ile gazete sütunlarına taşımıştı. Yazısında, İzmitli seçmenlerine seslenerek yeni harflerle yazmaları kaydılabütün şikâyet ve taleplerinin takip edilip sonuçlandıracağı vaadinde bulunmuştu. Ayrıca haberleşmelerinde 1 Kasım'dan itibaren eski yazıyı tarihe karışmış, müzeye gönderilmiş sayacağını, en yakınlarından bile gelmiş olsa da eski harflerle yazılmış telgraf ve mektupları kabul etmeyeceğini belirtmişti.⁶³

Nihayetinde 1 Kasım 1928 tarihinde Harf İnkılabı kabul edildi. Hürfikir Gazetesi de 8 Kasım günü çıkan baskısında bu haberi "Büyük Tarihi Celse" "Türk Harflerinin Kabulü!" başlığıyla vermişti. Haberde; "Bu yılın birinci teşrin ayının ilk günü, TBMM'nin 3'üncü devresinin ikinci içtima yılının başı, bugüne kadar hiçbir millet tarihinin kaydetmemiş olduğu çok muazzam bir hadiseye şahit olmuştur. Çünkü Türk Milleti, tamim irfan için yürümeye icbar edilmiş olduğu bataklık yoldan - ulu mürşidinin delalet ve irşad ile - çıkmış yeni ve ışıklı bir yola girmiştir. Bu dönüm noktasıdır ki Türk İnkılabının icap ettirdiği en büyük vakiayı doğurmuştur" denildikten sonra; "Başmuharririmiz ve mebusumuz Hakkı Bey, geçen içtima devresinde, maarif vekâleti bütçesi münasebeti ile kürsüde beyanatta bulunurken, senelerden beri yapmış olduğu tetkikler, talep eden ve muallimlerden almış olduğu ilhamlar tesiriyle, Arap harflerini dilimiz ve irfanımız için bir bela bir musibetle vafsetmişti.

58 Hürfikir Gazetesi, 19 Aralık 1929, s.1.

59 Hürfikir Gazetesi, 19 Mart 1931, s.3; Hürfikir Gazetesi, 5 Mart 1931, s.4; Hürfikir Gazetesi, 29 Ocak 1931, s.1-2 gibi.

60 Sabahattin Özel (2015), *Yazdıklarının Işığında Kılıçzade ...* s.1501.

61 Hürfikir Gazetesi, 13 Ağustos 1928, s.3-4.

62 Bununla birlikte Hürfikir Gazetesi, 8 Kasım 1928 tarihli baskısında "Beynelmilel Rakamlar" başlığıyla Latin rakamları 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 şeklinde verildikten sonra altına yine Osmanlıca karşılıkları verilmişti. Hürfikir Gazetesi, 8 Kasım 1928, s.2; Benzer bir haber 6 Aralık 1928 tarihinde aynı başlıkla yeniden gazetede verilmişti. Hürfikir Gazetesi, 6 Aralık 1928, s.3; 20 Aralık günü çıkan gazetede ise; "Kocaeli Vilayet Matbaası" *Yeni harflerle resmi ve hususi bilumum siparişati kabul eyler*" şeklinde bir reklamla İzmitlilere duyuru yapmıştı. Hürfikir Gazetesi, 6 Aralık 1928, s.2; Hürfikir Gazetesi, 20 Aralık 1928, s.2. Elbetteki basın yayın organları da Latin Alfabesine geçiş sürecinde bir takım sorunlar yaşamıştı. Bu sorunlar nedeniyle başlangıçta gazetelerin sayfa sayılarının azaldığını görmekteyiz. Nitekim Hürfikir Gazetesi 6 Aralık 1928 tarihinde "İTİZAR" başlığıyla verdiği haberde; "Matbaa harflerinin ikmal edilmemiş olmasına binaen gazetemiz bizzat birkaç hafta ikişer sahife olarak çıkacaktır," diyerek İzmit halkından özür dileycekti. Hürfikir Gazetesi, 6 Aralık 1928, s.2.

63 Sabahattin Özel (2015), *Yazdıklarının Işığında Kılıçzade ...* s.1501.

Millet kürsüsünde ilk defa olarak işitilen bu sözleri M. Ali'nin muhterem azaları tasviple karşıladıkları gibi matbuat tarafından da itiraza uğramamıştır. Demektir ki bütün bir millet bunun bir bela olduğuna kanidir. Evet bela idi, çünkü kendi lahnına uymuyordu, çünkü Arab'ın bir çok harfleri Türkün boğazını sıkıyordu.! Bu sıkboğaz edilmek dünyanın sonuna kadar devam edip gidemezdi. "Bizi Bu Beladan Da Kurtaran Büyük Haskara Minnet Ve Tazim!"⁶⁴denilecekti.

Hürfikir Gazetesi yazarlarından Rıza Oruç'ta "Lisanda İstiklalîyet" başlığıyla 8 Kasım günü bir köşe yazısı yazmıştı. Yazıda özetle şu ifadeler yer almıştı; "Yüz asırlık uzun bir mesafeyi bir anda katetmiş, tarihin bile şimdiye kadar kaydetmediği bir hızla ilim ve mefkure meselesine doğru koşuyoruz. Artık dünün paslı ve kötürüm zihniyeti kafalarımızda yaşamıyor. Şimdi yepyeni bir zihniyet bir kültür ve vahdet ışığı ile ilerliyoruz. Yapmak, yaratmak ve yükseltmek en kutsi gayemizdir. Bugün Türklük kendi eliyle ilmi, rehber edinen şuuruyla istikbalin temellerini atıyor, cihan harisine yeni bir yaprak daha ilave ediyor... Bu şuurlu atılış bu yaratıcı hareket yeni neslin en büyük zaferidir. Türk milleti bugün garp medeniyeti ailesi içinde yerini korumuş ve şarkın fikir, hürriyet meşalesi olmaya başlamıştır. Milli inkişaf amiliyesi çelikten ağlarını her tarafta örmeye başladı. Bunun bugün en kudretli misali lisan inkılabıdır. Asırlarca Türk'ü kimildamamaya mahkûm eden ve ona hüsrân getiren, milli ruhu, harisi felce uğratan yabani ve eskimiş zihniyeti, bugün kafalarımızdan söküp atıyoruz...

Esaret çok acı bir şeydir. Hele fikri esaret!... Türk ki hür doğmuş koskoca şanlı bir tarihe malik bulunan bir millet şüphesizdir ki kendi milli kalıbiyetlerini örseleyen ona altından halkalar takan Arap harflerinin ezici, öldürücü ve kirlatici cenderesi içinde ebediyen mahkûm, mahlûk yaşayamazdı. Onlar senelerce gözlerimizin önüne dikilen mühim bir hayaldensimsiyah bir ağdan ibaretti. Senelerce irfan ve fikir sahamıza kasırgalar, yarattılar, irfan ve zihniyetimizi yakıp kavurdular. Asırlarca çorak iklimlerde emelsiz, ümitsiz, alil (hasta) yaşattınız. Şüphe yok ki yeni harflerle lisanımız pek yakında asırlardır kayıp ettiği şuurunu bulacak hür mütekâmil bir kültür lisanı doğuracaktır."⁶⁵

15 Kasım günü ise 11 maddeden oluşan Harf İnkılabının maddelerini gazete sütunlarına taşımıştı. Ayrıca gazete de İsmet Paşanın Büyük Millet Meclisindeki Beyanâtı da verilmişti. İsmet Paşa; "Türk harflerinin bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilmesi için daha bu sene içinde Millet Mektepleri teşkilâtı yapacağız. Şehir ve köy bütün yurdu kaplayacak vatandaşların işlerinin, maiyetlerinin en müsait devrelerinde ve yanlarında ya iki aylık ya dört aylık kurslar açılacak. Şehirde ve köyde mekteplere gelmeye vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilâtı yapılacak. Devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları Millet Mektepleri teşkilâtında ihtiyaca göre çalışacaklar. Reisi cumhur hazretleri Millet Mektepleri teşkilâtının umumi reisiğini ve Baş muallimliğini kabul buyurmuşlardır. Bu teşkilât ile bir senede vatandaşın maiyet hayatındaki düzeni hiç bozmaksızın geciken yaşlarda birkaç yüz bin nüfus kurtarabileceğimizi hissediyoruz"⁶⁶ diyecekti.

İsmet Paşa'nın da ifade ettiği üzere, Millet Mektepleri, İzmit'te de yeni harflerin halka öğretilmesi işlerini üstlenmişti. Hürfikir Gazetesi de "Nura Doğru" başlığıyla verdiği haberde İzmit'teki durumu özetlemişti: "Bir haftadır her tarafta her yerde olduğu gibi İzmit'te de Millet Mektepleri, Halk Dershaneleri ziyadeleşen ve gittikçe büyüyen bir çığ gibi büyümekte, dolmakta ve taşmaktadır. Bu Zafer Bayramı'nın; Bu İnkılap Tarihi'nin şanlı bir safhası ve bir parlak itilası bulunan 1 Kanunisanı'den beri halk İzmit'in açılan dershanelerine akın akın koşmakta; İlim, irfan ve nur ordusunun gayur (hamiyetli-çalışkan) ve faziletkar muallimleri tarafından sonsuz bir hahişle (arzuyula) okumak, yazmak öğrenmektedirler. Bütün herkes okuyor. Büyük, küçük herkes yeni harfleri öğrenmek için fevç-i fevç dershanelere koşuyor... Bu koşuş bu baş döndürücü uçuş Türk'ün nura, terakkiye susayışından ileri geliyor. Çünkü terakki orada, tekâmül orada, Refah orada... Çünkü hayat ve saadet hep uçuştadır. Fazilet Rejimi: okur ve yazarların idaresi bulunan Cumhuriyet Hükümeti'nde bugün herkes okuyor, okuma ve yazma öğreniyor.

Kânunusanide cehaletle bu en büyük düşmana karşı açılan harp her gün bin muvaffakiyet ve bin muzafferiyetle tetviç ediliyor. Maarif, ordu, halk dershaneleri az zaman içinde milletimizin seviyesini yükselten Avrupa Milletlerinin seviyesine çıkaracaktır. Bu sene yarım milyondan ziyade okuma, yazma öğrenecek olan Türk Milleti birkaç sene içinde insaniyetin Türkiye hakkındaki bütün şüphe ve tereddütlerini izole edecektir. Asırları senelerin içine sığdıran Türk Milleti bu irfan meşalesinin hayat verici, refah verici ve saadet verici ışığına pek az bir zamanda kavuşacaktır. Bu muhakkaktır, kati ve zaruri bir hayat yaşayış meselesidir."⁶⁷

Okuma yazma seferberliğine önem veren Hürfikir Gazetesi "Hususi Ders" başlığıyla verdiği haberde; "Her hangi bir sebeple Millet Mekteplerine gidemeyenlere mütehasşis bir muallim tarafından ehven şeraitle hususi ders verilmektedir. Yeni harflerimizin kitap ve el yazılarını müşkülât çekmeden az zamanda kolaylıkla

64 Hürfikir Gazetesi, 8 Kasım 1928, s.1.

65 Hürfikir Gazetesi, 8 Kasım 1928, s.3.

66 Hürfikir Gazetesi, 15 Kasım 1928, s.1-2.

67 Hürfikir Gazetesi, 10 Ocak 1929, s.1.

öğretmeyi hariçte ve aile nezdinde ders vermeyi deruhte eder, arzu edenlerin lütfen Yeşil İzmit Oteli ittisalinde Avukat Nail Bey'in yazıhanesine müracaatları rica olunur"⁶⁸ diyerek İzmitlileri bilgilendirmişti.

Harf İnkılabının gerçekleşmesinden sonraki süreçte de Hürfikir gazetesi gazete sütunlarında verdiği haberler ve uyarılarla inkılaba olan bağlılığını devam ettirmişti. "Açık Olarak Son Defa Söylüyorum" başlığıyla Kılıçzade Hakkı Bey; "Bir sene sonra dahi tanıdığım ve tanımadığım kimselerden Arap harfleriyle yazılmış mektuplar alıyorum. Bundan, bu imansızlıktan çok müteessirim. Binaenaleyh inkılapçı bir gazeteci ve mebus sıfatıyla son defa olarak söylüyorum, kimin tarafından olursa olsun, Arap harfleriyle gönderilmiş yazıları iade edeceğim ve cevap vermeyeceğim"⁶⁹ diyerek hemşerilerinin sadece yeni harflerle kendisine ulaşabileceği ikazında bulunmuştu.

İnkılabın üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen İzmit ve çevresinde hala eski harflerle eğitim vermeye çalışanlar da vardı. Nitekim Hürfikir Gazetesi "Adapazarı'nda Gizli Dershane" başlığıyla verdiği haberde Arap harfleri ile tedarikat yapan gizli bir dershanenin ortaya çıkarıldığını yazacaktı.⁷⁰

Bir başka haber ise "Hoca Değil Yılan" başlığıyla 8 Mayıs 1931 tarihinde gazete sütunlarına taşınmıştı. Haberde; "Geyve'nin Akhisar Nahiyesine merbut Bayır akçeşehir karyesi ilk mektep muallimi Reşit Rahmi Bey'in köy halkına ve çocuklarına Arap harfleriyle Kur'an ve Amme Cüz'ü tedris ettiği haber alınmış maarifin faal müfettişi Necip Bey nahiyeye müdürüyle birlikte karyeyi mezkûreye giderek ve mumaileyh Reşit Rahmi Bey'i eski Arap harfleriyle matbu Elifba ve Amme Cüzleri ile esnayı tedriste cümrü meşhut halinde tesbite muvaffak olmuş ve zabıt varakasıyla birlikte evrakı tahkikiye adliyeye tevdi edilmiştir." dedikten sonra kaza ve nahiyenin bütün muallimleri ve halkının bu durumu lanetlediği belirtilmişti.⁷¹

Çok Partili Siyasi Hayat Denemesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası

Atatürk döneminin en önemli siyasi gelişmelerinden birisi de hiç şüphesiz çok partili siyasi hayata geçiş denemeleriydi. İlk deneme Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıyla gerçekleşmiş ancak Şeyh Said Ayaklanmasının ardından ülkede Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılarak sıkıyönetim ilan edilmiş, istiklal mahkemeleri kurulmuş ve böylelikle ilk girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Yaklaşık 5 yıllık bir aranın ardından Cumhuriyet tarihinin ikinci denemesi ise Serbest Cumhuriyet fırkası ile olmuştur. Nitekim Hürfikir Gazetesi de 14 Ağustos 1930 tarihinde "Siyasetimizde İnkılap" "Bir Yeni Fırka" başlığıyla verdiği haberde: "Her taraftan alınan müeyyid mülumata istinaden, bir yeni siyasi fırkanın hayata ayak atmış olduğunu katiyetle öğrenmiş bulunmuyoruz. Bu fırkanın müessisi ve lideri sabık Paris Sefirimiz Ali Fethi Bey Efendi ve fırkanın adı da "Serbest Cumhuriyet" tir" yeni partinin kuruluşunu okuyucularına duyuruyordu.⁷²

Kılıçzade Hakkı Bey, 1927 seçimlerinde Kocaeli'nden Halk Fırkası mebusu seçilmişti.⁷³ Hürfikir Gazetesi de zaten yayın hayatına başladığı günden beri düşünce yapısı itibarıyla Halk Fırkası taraftarıydı.⁷⁴ Buna rağmen başlangıçta yeni bir partinin kuruluşunu birazda olsa iyimser karşılamış gözüküyordu. Zira Hürfikir Gazetesinin 14 Ağustos günü verdiği haberde; "Biz Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun kabul etmiş bulunduğu umumi büyük esaslarla aykırılık teşkil etmedikçe bir yeni siyasi fırkanın teşekkül etmesine hiç aleyhtar bulunmayız ve belki muhtelif sebeplerden dolayı lüzumunu da teslim ederiz. Çünkü Milli Meclislerin de mülakabe olunmaya ihtiyaçları vardır. Esasen, muhtelif ihtiyaçların doğurduğu akidelere istinaden parlamento hayatından müteaddit fırkaların tebellür etmesi pek tabiidir" diyecekti.⁷⁵

"Yeni Muhafız Bir Fırka Teşekkül Etti" başlığıyla verilen haberde ise partinin kurucusunun Eski Paris Sefiri Fethi Bey olduğu belirtildikten sonra, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın SCF ile ilgili düşünceleri paylaşılmıştı. Gazi hazretleri fırkanın teşekkülü dolayısıyla Yalova'da yemeğe alıkoydukları mebuslara demişlerdir ki; "Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceğimizi tahmin ediyorum. Fakat ben Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahede edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki en çok kavgalı gibi olduğunuz geceler, sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım; Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi neye istinat ediyordun?... Bugünden itiraf ederim ki bu benim için yüksek bir zevk olacaktır."

Başvekil İsmet Paşa hazretleri ise SCF ile ilgili şu beyanatta bulunmuştu;

"Fethi Bey'in müstakil bir fırka teşkil etmesi siyasi hayatımızda büyük bir tekamül safhasıdır. İntişar eden mektubuna göre "Serbest Cumhuriyet" Fırkası daha ilk anda hükümetin siyasetini ve icraatını tasvip etme-

68 Hürfikir Gazetesi, 10 Ocak 1929, s.4.

69 Hürfikir Gazetesi, 19 Aralık 1929, s.3.

70 Hürfikir Gazetesi, 12 Şubat 1931, s.4.

71 Hürfikir Gazetesi, 8 Mayıs 1931, s.4.

72 Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1930, s.1.

73 Hürfikir Gazetesi, 12 Eylül 1927, s.2.

74 Zira Kılıçzade Hakkı Bey Hürfikir Gazetesindeki yazının sonuna şu notu düşmüştü: "Hamis-İstedigi kadar fırka teşekkül etsin, merbut olduğum C.H. Fırkası infisahını bizzat bir beyanname ile ilan etmedikçe ben ve gazetem onun ebedi yoldaşız." Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1930, s.1.

75 Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1930, s.1.

yen bir istikamette olduğunu göstermektedir. Anlaşıyor ki, eski arkadaşıyla büyük meseleler üzerinde ciddi münakaşalar yapacağız. Siyasetini inanarak takip eden fırkamızın ve hükümetinin vereceği cevapların efkari umumiyeyi tamamen tenvir ve bilhakkın ikna edeceğine asla şüphem yoktur. Bugün derhal böyle bir münakaşaya girişmeyi lüzumsuz bulurum. Çünkü münakaşa mevzuları umumi ve ana hatlarıyla anlaşılıyorsa da Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinin daha mufassal olarak mevzularını teşrih etmesine ihtiyaç vardır. İnsaf ile söylemeliyiz ki bu tafsilat için kendisinin henüz vakti de olmamıştır. O halde bugün bize düşen vazife tenkit eden bir fırkanın zühuruna karşı endişe ve çatık çehre göstermek değil onu güler yüzle karşılamaktır. Arkadaşımıza hoş geldin deriz ve siyasetimiz nasıl imanla müdafaa edeceğimizi görerek yüksek politikacı sıfatıyla zevk duyacağını temin ederiz.⁷⁶

SCF'nin kuruluş aşamasındaki bu iyimser hava kısa süre içerisinde yerini ağır eleştire bırakacaktı. Nitekim Hürfikir Gazetesi "Hürfikirliler!" başlığıyla ana sayfasından verdiği bir haberde Ali Fethi Beyefendinin arzusundan doğan muhalefet fırkasının programını karikatüre benzetmişti. Haberin devamında; "Gazimizin dehasından doğmuş bulunan C.H.F programı elimizde bir kutsi kitap gibi dururken başka yola gider misiniz? Muhitinizde yeni fırkaya temayül gösteren birkaç mütelevin ile beraber yürümek - hatta düşünmek bile - sizin için bir lekedir. Selamet imanda ve başlanılan yolda devamdadır. Hürfikirliler! İmanınız sarsılmasın!"⁷⁷ diyerek İzmit halkını uyaracaktı.

SCF ile ilgili 4 Eylül 1930 tarihli "Fethi Beyin Yapmak İstedikleri Ve Yapacakları" başlığıyla verdiği haberde ise; Evvela bütçeyi düzeltmek, Asri bir devlet bankası kurmak, Paranın istikrarını temin etmek. İstikraz yapmamak, fakat tabii yollarla para getirmek, Olur inşallah!...⁷⁸ diyerek bu düşüncelerin gerçekleşmesinin zor olduğu ima edilmişti.

Ayrıca SCF'nin, kuruluş aşamasında Mustafa Kemal tarafından kurdurulduğu dedikodusu da vardı. Hürfikir Gazetesi de 4 Eylül günü ana sayfasından büyük puntolarla verdiği haberde; "Hürfikirliler! Belediye intihabı yani çetin bir imtihan arifesindeyiz! Gazi Türkiye'sinde bir tek siyasi fırka vardır: C.H.F !..Gazinin yarattığı büyük eseri yine onun büyük ruhundan doğmuş bulunan işte bu fırka yaşatabilir. Fethi beyefendinin teşkil etmekte olduğu SCF'nin münhasıran gazinin arzusu eseri bulunduğunu ileri sürenler gaziye bühthan ediyorlar. Bu idlal ve iğfal edici bir propagandadır"⁷⁹ diyerek bu propagandaların doğru olmadığı noktasında halkı uyarıyordu.

Bu ve benzer eleştirilere rağmen cumhuriyetin ikinci muhalif partisi olan SCF çalışmalarına ara vermeden devam ediyordu. SCF önce Batı Anadolu gezisini düzenlemiş ve halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmıştı. Elbetteki bu durum Halk Fırkası taraftarlarının pek de hoşuna gitmeyecekti. SCF'nin bir diğer önemli faaliyeti de 1930 Belediye Seçimlerine katılması olmuştu. Seçimlere 37 ilde katılmış ancak seçimler sırasında Halk Fırkası yetkilileri, SCF'yi Bolşevik, komünist, mürteci ve hatta yankesicilerin partisi olmakla suçlayan propaganda yapmıştı. Bazı seçim bölgelerindeki Halk Fırkası valiler ve diğer mülki amirler de seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkasına oy vermeleri için seçmenlere, baskı yapmıştı. Hatta bazı seçim bölgelerinde SCF'li adayların dükkânları dahi taşlanmıştı. Bütün bu baskılara rağmen 1930 Belediye Seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, toplam 502 seçim bölgesinden 31'ini kazanmıştı.⁸⁰

Seçimlerde yaşanan bu müdahaleler sonrası 15 Kasım 1930 Cumartesi günü Mecliste Söz alan Fethi Bey, seçimler sırasında kendisine ve partisine haksızlık edildiğini, partisine oy verecek kişilere baskı yapıldığını, CHF'ye oy verecek seçmenlerin ise korunduğunu ve desteklendiğini, seçmen listelerinin değiştirildiğini, vali ile diğer mülki amirlerin yetkilerini SCF'ye karşı kullandıklarını ve SCF oylarının eksik sayıldığını iddia etmişti.⁸¹ Meclis'teki bu tartışmalar sonrası Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılacağı haberleri yayılmaya başladı. Baskılara daha fazla dayanamayan Fethi Bey, 17 Kasım gecesi saat 00.30'da parti yöneticileriyle, partisini feshetme kararını görüşmüş ve onayını alarak 18 Kasım günü partisini feshettiğini açıklamıştı.⁸² Hürfikir Gazetesi de 20 Kasım günü "Partinin İlgası" başlığıyla verdiği haberde; Serbest Cumhuriyet Fırkası teşkilatının kendisini ilga ettiğini, bir beyanname ile bu durumu hükümete resmen bildirdiğini okuyucularına duyurmuştu.⁸³ Böylelikle ikinci çok partili siyasi hayata geçiş denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

76 Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1930, s.3.

77 Hürfikir Gazetesi, 28 Ağustos 1930, s.1.

78 Hürfikir Gazetesi, 4 Eylül 1930, s.3.

79 Hürfikir Gazetesi, 4 Eylül 1930, s.1; Gazetenin 11 Eylül 1930 tarihli sayısında da Ana sayfadan aynı haber verilmişti.

80 Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası" *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:2, ss.71-92, Aralık 2010, s.82-83.

81 Fethi Bey'in konuşması ve mecliste yaşanan tartışmalar için bkz. TBMM ZC. İ.5, C.3, 15 Kasım 1930, s.16-75.

82 Barış Ertem, (2010), *Siyasal Bir Muhalefet...* s.86.

83 Hürfikir Gazetesi, 20 Kasım 1930, s.1; Fethi Beyin partiyi ilga ettiğine dair beyanname de gazete yer almıştı. Fethi Bey beyannameinde: "Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmişim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvib tabiiyatıyla teşkil edeceğim. Fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın atıyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmalıdır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessesisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim" diyecekti. Hürfikir Gazetesi, 20 Kasım 1930, s.1.

Kadın Hakları

Kılıçzade Hakkı Beyin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de kadınlığın ve kadınların önemini vurgulamaktı. Bu bağlamda kadını insanlığın en önemli ögesi, ilk eğitimcisi, milletintemel taşı olarak nitelendirmişti. Bir millete hayat verecek iki kutsal güçten biri ilkokul öğretmenleriyse, diğeri de kadınlardı. Milli varlığı sürdürebilmenin temel koşulu bu iki gücün eğitiminden geçiyordu. Ona göre kadınlar genel hayata katılmalı, çalışma hayatında yer almalıydı.⁸⁴ Bu nedenle kadın hakları ile ilgili yazılarda gazete sütunlarında yer bulmuştu. Nitekim *"Belediye intihâbâtına iştirak edecek ve aza olabilecekler"* başlığıyla verilen haberde; Belediye layihasının perşembe günü mecliste müzakeresine başlanacağı ve bu kanunla belediye intihaplarında seçme ve seçilme hakkının Türk kadınlarına verileceği⁸⁵ müjdelenmişti.

Sonuç

Osmanlıdan farklı, Cumhuriyete uygun bir Türk toplumu yaratma düşüncesiyle yapılan inkılâpların savunucusu olan Kılıçzade Hakkı Bey, sahibi ve başyazarı olduğu gazetede yazılarıyla halka yol gösterici olmuş doğru bildiği gerçekleri gazete sütunlarında korkusuzca paylaşmıştır. Cumhuriyet dönemi inkılaplarının özellikle İzmit ve çevresindeki halk tarafından benimsenmesinde köprü rolü oynamış ve çizgisini hiçbir zaman değiştirmemiştir. Yazılarında gösterdiği ilkeli duruş ve din adamlarının safsatalarına dair eleştirileri cumhuriyetin ilk yıllarında birkaç defa yargılanmasına neden olmuştur.Öte yandan Hakkı Bey ile ilgili en önemli eleştirimiz, yazılarında yaptığı genellemelerdir. Nitekim suçun veya hatanın şahsiliğini unutmamak gerekir. Buna rağmen bugünkü Türk toplum hayatındaki birçok aydın, münevver ve mütefekkirin cesaret edemeyeceği meselelere temas ederek, özgür iradesiyle düşüncelerini yazması ve yayımlama kararlılığını göstermesi bugünün insanlığına örnek bir rol model olmasını sağlamıştır. Toplumlar her devirde bu tür aydınlar ihtiyaç duymaktadır.

84 Sabahattin Özel (2015), *Yazdıklarının Işığında Kılıçzade ...* s.1502.

85 *Hürfikir Gazetesi*, 20 Mart 1931, s.1.

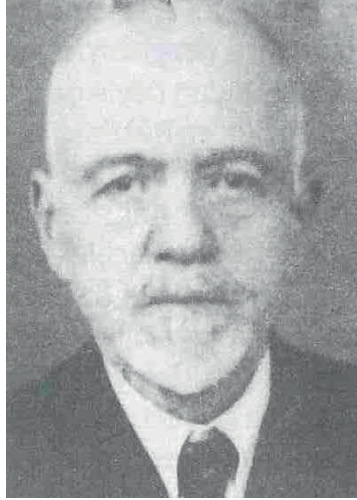
EKLER

EK:1

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010, C.1, TBMM Basım ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

EK:2

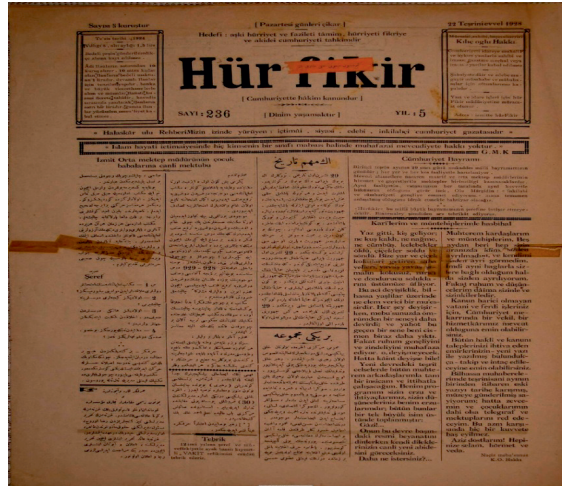
Kaynak: Celal Pekdoğan, "Kılıçzade Hakkı Maddesi", İslam Ansiklopedisi, C.25, 2002.

EK:3

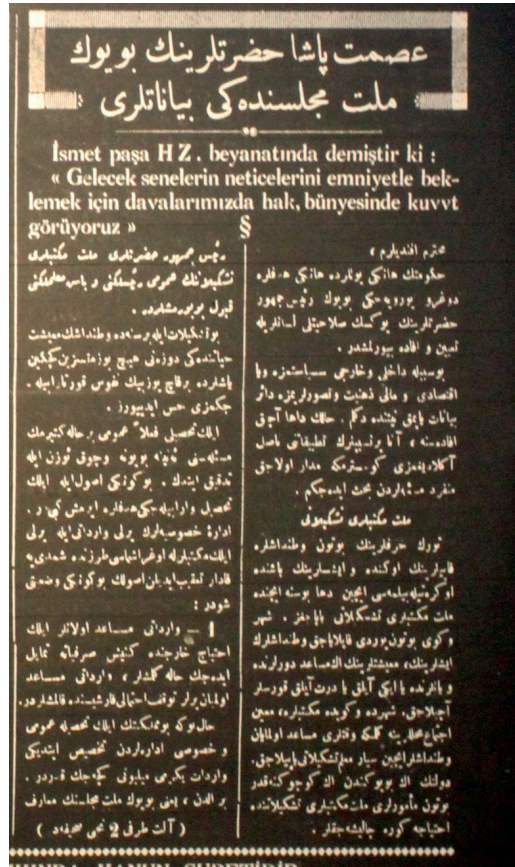
Hürfikir Gazetesi 19 Kanun-i Sani 1925

EK:4

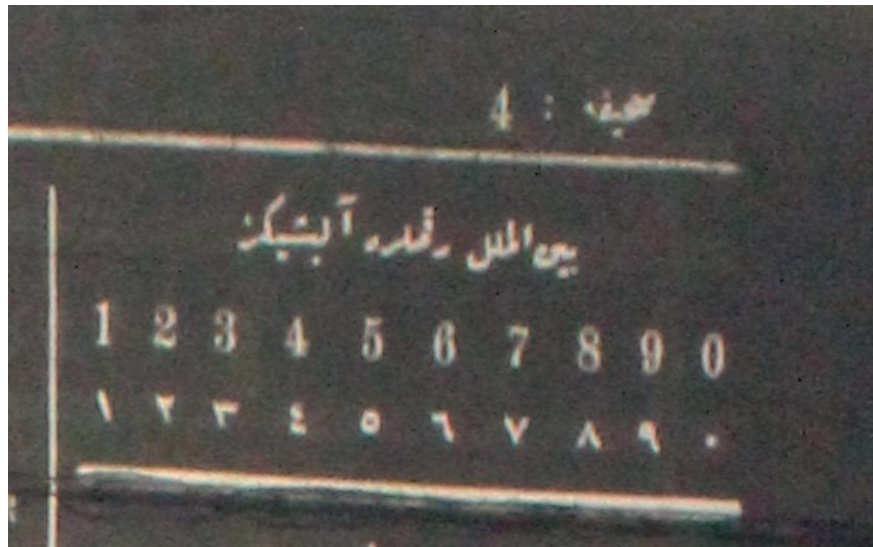
Hürfikir Gazetesinin 22 Ekim 1928
Osmanlıca ve Latin harfleri

EK:5

Hürfikir Gazetesi 15 Kasım 1928
Latince ve Osmanlıca Harflerle

EK:6

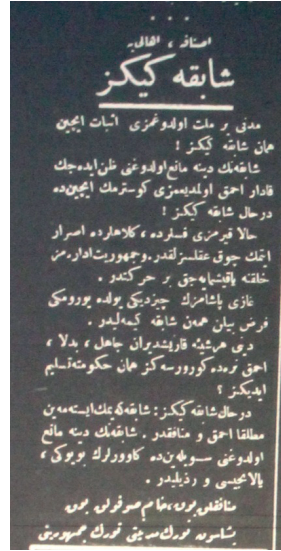
Hürfikir Gazetesi 13 Ağustos 1928
Beynelmîl Rakamlara Alışınız

EK:7

Hürfikir Gazetesi 31 Ağustos 1925
Gazinin Kastamonu Gezisi

EK: 8

Hürfikir Gazetesi 18 Eylül 1927
Şapka Giyiniz

KAYNAKÇA

Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası" *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:2, ss.71-92, Aralık 2010.

Celal Pekdoğan, "Kılıçzade Hakkı Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.25, 2002.

Ercüment Sarıay, "Tahrir-i Sükun Kanuna Dair Bazı Düşünceler" *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C:2, Sayı:4, ss.377-403, Aralık 2015.

Esra Dik, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) "Köy" Sorunu" *Anlana Üniversitesi SBF Dergisi*, C.71, ss.693-729, Ankara, 2016.

Sabahattin Özel, "Yazdıklarının Işığında Kılıçzade Hakkı Bey'in Fikirleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Koca-*

eli Sempozyumu, C.III, ss.1499-1507. Kocaeli, 2015.

M. Şükrü Hanioglu, "Ya Hafız Levhasının Altına Sigorta Levhası Asılınca" Sabah Gazetesi, 2012.

M. Serhan Yücel, "Ankara Adliye Hukuk Mektebinin İlk Yılı" *ASOS Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı:26, s.s.361-387 Mart 2016, s.361.

TBMM Albümü, 1920-2010, C.I, TBMM Basım ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

TBMM, ZC. C.15, D.2, İ.69, s.131.

TBMM, ZC, C.15, D.2, İ.69. s. 149.

TBMM ZC. İ.5, C.3, 15 Kasım 1930, s.16-75.

TBMM. ZC. İ.58, 17 Şubat 1341, C.2, s.96.

Hürfikir Gazetesi, 19 Ocak 1925.

Hürfikir Gazetesi, 9 Şubat 1925.

Hürfikir Gazetesi, 9 Mart 1925.

Hürfikir Gazetesi,30 Mart 1925.

Hürfikir Gazetesi, 13 Nisan 1925.

Hürfikir Gazetesi, 25 Mayıs 1925.

Hürfikir Gazetesi, 29 Haziran 1925.

Hürfikir Gazetesi, 13 Temmuz 1925.

Hürfikir Gazetesi, 20 Temmuz 1925.

Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1925.

Hürfikir Gazetesi, 17 Ağustos 1925.

Hürfikir Gazetesi, 31 Ağustos 1925.

Hürfikir Gazetesi, 5 Ekim 1925.

Hürfikir Gazetesi, 14 Ekim 1925.

Hürfikir Gazetesi, 4 Kasım 1925.

Hürfikir Gazetesi, 11 Kasım 1925.

Hürfikir Gazetesi, 17 Mart 1926.

Hürfikir Gazetesi, 19 Mayıs 1926.

Hürfikir Gazetesi, 14 Temmuz 1926.

Hürfikir Gazetesi, 11 Ağustos 1926.

Hürfikir Gazetesi, 10 Kasım 1926.

Hürfikir Gazetesi, 9 Şubat 1927.

Hürfikir Gazetesi, 7 Mart 1927.

Hürfikir Gazetesi, 6 Haziran 1927.

Hürfikir Gazetesi, 12 Eylül 1927.

Hürfikir Gazetesi, 18 Eylül 1927.

Hürfikir Gazetesi, 16 Nisan 1928.

Hürfikir Gazetesi, 13 Ağustos 1928.

Hürfikir Gazetesi, 8 Kasım 1928.

Hürfikir Gazetesi, 15 Kasım 1928.

Hürfikir Gazetesi, 6 Aralık 1928.

Hürfikir Gazetesi, 20 Aralık 1928.

Hürfikir Gazetesi, 10 Ocak 1929.

Hürfikir Gazetesi, 4 Temmuz 1929..

Hürfikir Gazetesi, 19 Aralık 1929.

Hürfikir Gazetesi, 5 Haziran 1930.

Hürfikir Gazetesi, 7 Ağustos 1930.

Hürfikir Gazetesi, 14 Ağustos 1930.

Hürfikir Gazetesi, 28 Ağustos 1930.

Hürfikir Gazetesi, 4 Eylül 1930.

Hürfikir Gazetesi, 20 Kasım 1930.

Hürfikir Gazetesi, 15 Ocak 1931.

Hürfikir Gazetesi, 29 Ocak 1931.

Hürfikir Gazetesi, 12 Şubat 1931.

Hürfikir Gazetesi, 5 Mart 1931.

Hürfikir Gazetesi, 19 Mart 1931.

Hürfikir Gazetesi, 20 Mart 1931.

Hürfikir Gazetesi, 8 Mayıs 1931.

Hürfikir Gazetesi, 2 Temmuz 1931.

Kocaeli’nde Garip Bir Casus: Kumandan Oğlu Kasım Tevfik’in ‘Genç Düşünceler’ ile Tevkifi

Ekrem SALTİK *

Çok Görünümlü Kocaeli Basın Tarihi Okumalarına Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi tarihçiliğinin belgelerle örölmüş “vigist” kurgular inşa etmekten ibaret olduğu akademik metinlere kaynaklık eden gazeteler, genellikle dönemin sebep, süreç ve sonuçlarından oluşan “tarihsel evreninin” derinliğine değil de çeşitli çevrelerce “mumyılanmış” zahirine tutulan birer ayna olarak kullanılırlar. Tarih biliminin pozitivist karakteri gereği kullandığı materyalist metotların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan bu yaklaşım, özellikle yakın geçmiş söz konusu olduğunda, kullanılan bulgu ve belgelerin bătınının sorgulanmasını da engeller. Oysa farklı bir tarihi evrenden kalmış ya da belki “kurtarılmış/gönderilmiş” olan herhangi bir bulgu ve belge, ontolojik olarak ait olduğu “zihinsel iklim ve yer çekimi” nedeniyle, eklemlendiği kurguyla ilgisi olmayan “çoklu görünüm-ler” de taşıyor olabilir. Söz konusu görünümlerin sorgulanmasıyla elde edilen analizlerle inşa edilmiş bir geçmiş zaman bilgisi, her şeyden önce bizzat bu kurguyu yapması gereken tarihçinin bilimselliğine katkı sağlayarak, farkında olmadan angaryası haline getirdiği “tarih mumyacılığı” yükünden kurtarıp, -üstelik okuyucusuyla birlikte- daha billur bir zihinsel geçmiş zaman ufkuna taşıyacaktır. Bu zeminde, basın tarihine dair metinlerde kullanılan bulgu ve belgelerin sahip olabilecekleri çoklu görünümlerin sorgulanmasıyla keşfedilen bir casusluk girişiminin iç yüzünü gün yüzüne çıkararak, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde Anadolu’daki yeni rejimin etrafında saf tutmuş bir “gazeteci” tipolojisinin hikâyesini anlatacak olan bu çalışma, yukarıda ifade edilen yaklaşım doğrultusunda Kocaeli basınının “zahirî ve bătınını” gözler önüne sermeyi hedeflemektedir.

Zahirde bir buçuk asrı geçkin bir maziye sahip olan Kocaeli basını, bu mazinin Harf inkilâbına tanıklık eden zaman aralığında toplamda dört ayrı gazeteyle temsil edilen bir niceliğe sahiptir. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*’nın ilgili döneme ait kayıtlarından ulaşılabilecek olan bu bilginin detayında söz konusu gazeteler *Hür Fikir*, *Türk Yolu*, *Kocaeli* ve *Adapazarı* gazetesi olarak sıralanır.¹ Hür Fikir gazetesini, “pazartesi günleri” çıkan “dini, içtimai, siyasi, edebi ve inkılapçı bir Cumhuriyet gazetesi” olarak tarif ederek, imtiyaz sahibi ve başmuharririnin *Kılıçoğlu Hakkı* olduğunu ifade eden 1928-1929 yıllarına ait devlet yıllığına göre, yayın hayatına 1924 yılının Ocak ayında başlamış olan gazetenin “mes’ul” müdürü *Kumandan ođlu Kasım Bey*’dir. Bu noktada söz konusu yıllıkta bahsi geçmeyen ama dönemin gazetelerine ilişkin kapsamlı içeriğiyle sahaya büyük katkı sağlayan, “*Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*” adlı çalışma, muhtemelen kendinden sonraki araştırmaların da kaynağı olarak *Genç Düşünceler* adlı bir gazeteyle de Kocaeli’nde çıkarılan süreli yayınlar arasında takdim ediyorsa da² bu gazetenin yayın serüveninde Kocaeli basınının zahiri ile bătını arasındaki görünüm farklılıklarından ibaret olmayan bir takım “gariplikler” söz konusudur.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstinye Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ekremizm@hotmail.com

1 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929*, İstanbul Deet Matbaası: İstanbul, 1929, s.622; Ayrıntılı bilgi için bak. Ekrem Saltık (2018), “Harf İnkilabının Kocaeli Basınına Yansımaları”, *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV*, 24-26 Mart 2017, C.2, Kocaeli Üniversitesi: İzmit, s.1211-1233.

2 Hasan Duman (2000), *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı: Ankara; Sedat Şimşek (2007), *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: Kocaeli, s.61-110

3

4

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ³ ve Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri adlı kaynaklarda bahsi geçen ve çeşitli arşivlerde farklı nüshalarına ulaşılabilen *Genç Düşünceler* adlı gazetesinin yayın serüvenindeki ilk gariplik, ulaşılabilen nüshalarının kronolojisindeki “tutarsız” yayın periyodu ile ilgilidir. Zira, “1.” sayısı kendi ilgili nüshasında “1 Teşrin-i Sâni 1928” olarak görünen Genç Düşünceler gazetesinin aslında aynı yılın Mart ayında, yani gazeteye dair araştırmalarda da benzer şekilde verilen ilk sayısından “yedi ay” önce de bir, “2.” sayıya sahip görünmektedir. Bu durum ilk bakışta bir basım hatası, isim benzerliği ya da gazetesinin el değiştirmiş olabileceğine yolabilirse de her iki nüshanın künyesinde de başmuharrir “Kumandan oğlu K. Tevfik” imzası bulunuyor olması son iki ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Herhangi bir baskı hatası da bulunmayan bu nüshaların künyelerinde yazan “Kumandan oğlu” adlı kişinin, Hür Fikir gazetesinde de üstelik bazı nüshalarında -ilgili devlet yıllığında belirtildiği gibi- “Yazı İşleri Müdüğü” olarak geçiyor olması durumu “ilginç” hale de getirmektedir.⁵

1927 yılından 1946 yılına kadar art arda beş yasama döneminde milletvekilliği yapacak olan -III. Yasama Dönemi Kocaeli Mebusu- Kılıçzâde Hakkı'nın başmuharrirliğinde 1924 yılında yayın hayatına başlamış olan Hür Fikir gazetesi, Erken Cumhuriyet Dönemindeki dine reform tartışmalarına taraf olmuş, “İslam dininin bir reforma ihtiyacı olduğu” şeklinde özetlenebilecek bir söylem ortaya koyan çeşitli görüş ve yazılarına yer vermiştir.

Kumandan oğlu Kasım Tevfik, Genç Düşünceler adlı kendi gazetesinde, tıpkı Hür Fikir gazetesinin çizgisinde yazılar yazmış, üstelik “Mürşidim” diyerek selamladığı Kılıçzâde'ye olan hayranlık ve muhabbetini açıkça ortaya koyan ifadeler bulunan yazılarını, “Hz. Muhammed'e Açık Mektup” başlığıyla üç parça halinde yayımlandığı anlaşılan tefrikasında olduğu gibi, özellikle İslam dinini ve mensuplarını ağır bir şekilde eleştirmiştir.

Bu iki gazete ve zahirde “gazeteci” olsalar da bâtında “çok kimlikli” oldukları anlaşılan iki tarihi karakterin hikâyesi, bu olaydan birkaç ay sonra başlayarak uzun süre ülke gündemini meşgul edecek olan bir dava ile bu defa “polisye” bir hale bürünür. Söz konusu davanın tutanaklarında, “Din aleyhinde yazı yazanlar meb'us oluyorlar. Kılıçzâde Hakkı Bey de bu suretle meb'us oldu. Benim de bunları yazmaktan maksadım Dâhiliye Vekili olmaktır.” şeklindeki çarpıcı iddiasıyla Kılıçzâde Hakkı'yı itham eden sanık, hararetle yazılarında yine Kılıçzâde'ye “Mürşidim” diyen Kumandan oğlu'nun ta kendisidir. Kocaeli sınırlarını aşarak ülke genelini ilgilendiren bir görünüme sahip olan bu dava, Hür Fikir ve Genç Düşünceler gazetelerinin çizgisi ve Kumandan oğlu'nun yazılarıyla birlikte düşünüldüğünde beklendik bir “dine ve dince mukaddes kabul edilen değerlere hakaret” davası olmalıdır. Ancak sanık sandalyesinde sarf ettiği, “Beni Hazreti Muhammed çarptı, kurtulursam Ravza-i Mutahhar'a giderek yüz süreceğim” sözleriyle, mahkemeye sebep olması

3 *Genç Düşünceler Gazetesi*, 23 Mart 1928 Kaynak: *Hakkı Tarık Us Koleksiyonu* [0947]
 4 *Genç Düşünceler Gazetesi*, 1 Teşrin-i Sâni 1928 Kaynak: *Ankara Millî Kütüphane* [1962.SÇ.143]
 5 Çalışmada geçen isimlerin kullanım şekilleri yazıdaki bir savruluk ya da imla düzensizliğinden değil, bu kullanımların olası çağrışımlarının anlamlı birer katkı taşıyor olabileceği düşüncesiyle, kullanıldıkları kaynağa özellikle sadık kalınmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda örneğin, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere bir duruşma sırasında “Kumandan oğlu” namıyla bilindiğini söyleyen Kasım Tevfik'in isminin yazılış bizzat kendi gazetesindeki yazılışa uygun şekilde kullanılmıştır.

beklenen çizgisinden tamamen çıkarak meseleyi "dramatik" hale getiren Kumandan oğlu Kasım Tevfik, "esrarı askeriyeyle ecnebi bir devlete satmak" ve dolayısıyla aslında beklenmedik bir şekilde "casuslukla" yargılanmaktadır.⁶

Bu çalışma, Kocaeli basın tarihine Cumhuriyet devrimlerine verdikleri destek bağlamında geçmiş olan Hür Fikir ve Genç Düşünceler gazetelerini, dönemin siyaset ilişkileri, hukuk meseleleri ve ülke güvenliği gibi konuları da ilgilendiren görünümüleriyle ele alacaktır. Bilinen gazetecilik faaliyetleriyle "vasat" ama bilinmeyen ilişkileri ve geçmişiyle "esrarengiz" bir karakter olan Kumandan oğlu Kasım Tevfik adlı kişinin, Kocaeli'nin düşman işgalinden kurtuluşunu takip eden yıllardan itibaren çeşitli gazete sayfalarına yansıyan görünümünden de faydalanılarak, öncelikle olası farklı araştırmalarla derinleştirilmeye elverişli bir "biyografi" sahibi olması sağlanacaktır.

Bildirinin ilerleyen bölümlerinde, yazılarında çoğunlukla "Kumandan oğlu" imzasını kullanan Kasım Tevfik'in gazetecilik faaliyetleri, bu faaliyetler bağlamında kurduğu ilişkiler, dini değerlere saldırmakla itham edilen çeşitli yayınları ve nihayetinde yaşandığı dönemde ülke gündemini oldukça meşgul eden davasından oluşan yapbozun doğru bir şekilde bir araya getirilmesine çalışılacaktır. Söz konusu yapboza anlamlı bir görünüm kazandırılmasının, yaklaşık bir asır önce gazetelere yansımış ilginç bir casusluk hikâyesi ve polisiye bir olayın iç yüzünün aydınlatılmasına katkı sağlaması umulmaktadır.

Bu zeminde "tüm ülkenin gözleri önünde" gerçekleşmiş olmasına rağmen, karanlıkta kalan ve aydınlatılmaya muhtaç karanlık tarafları bulunan bir casusluk davasından bahsedilirken, dönemin aydın, siyasetçi ve en nihayetinde yeni rejimin savunucusu rolündeki elitinin farklı görünümü de ortaya konulmuş olacaktır. Tarihi kayıtlarda kim olduğu ve hayatına dair hiçbir bilgi bulunmasa da 1927-1928 yılları arasında Kocaeli ile İstanbul arasında mekik dokuduğu anlaşılan garip bir "muharririn" hikâyesi özelinde, toplumun heyecanlanmaya teşne kalabalıkların önünde yapılan konuşmalar ve yaygın süreli yayınlara atılan manşetlerle nasıl yönlendirilebileceğine dair örnek teşkil eden ve Erken Cumhuriyet döneminde yaşanmış bir olay anlatılacaktır. Her dönemde olduğu gibi yaygın süreli yayınlar aracılığıyla yapılan toplumsal ikna ve inşa süreçlerinin parçası olarak söylem ve yazın yoluyla hamaset nutukları atan rol modellerin aslında derin "entrikalar" içerisinde olabileceğini düşündüren çarpıcı bir olayın tüm görünümlerine değinilmeye çalışılacaktır.

Bahse konu kişilerin değilse bile, bir parçası oldukları olayın nihayetinde yaklaşık bir asır önce yaşanmış olması, meselenin tüm yönleriyle üstelik akademik geçerliliğe sahip bir şekilde analiz edilmesinin önündeki en ciddi sorun olarak araştırma sürecini oldukça güçleştirmiştir. Yaşanan olayın, mesnedi olsun ya da olmasın bir şekilde dönemin siyasetçilerinin de adının geçtiği polisiye bir karaktere sahip olması bir diğer geçmiş zaman duvarı olarak çalışma boyunca yanıt aranan yepyeni sorular doğurmuştur. Karşılaşılan teknik imkânsızlık ve sınırlılıklar, okuyucuyu bir zamanlar İstanbul'da "hususî polis hafiyeliği" yapmak üzere "idarrehane" açmış olan Kasım Tevfik'in hikâyesine hazırlayacak bir "teşbih" yapmak gerekirse, araştırmanın bir "dedektiflik" hassasiyetiyle yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu zeminde, yaklaşık bir asır önce yaşanan polisiye bir olaya, kaligrafisi Osmanlıca ve Latince harflerden oluşan isimleriyle karışan kişilerden Kumandan oğlu Kasım Tevfik'in "çok kimlikli" görünümünün ilki, 28 Haziran 1928 tarihinde Kocaeli'ndeki resmi bir tören sırasında ortaya çıkmaktadır.

Türk Ocağı Namına Kumandan oğlu Kasım ve Kocaeli Vilayeti

* 1928 yılının 28 Haziran sabahında saatler dokuzu gösterdiğinde Kocaeli Belediye binasının önü çok sayıda "asker, bahriyeli, mektepli ve kesif bir halk kitlesi" tarafından doldurulmuş, "o mes'ud dönümün hatırasına hürmeten" yeni elbiseler giymiş olan insanlar, baştan başa milli sancaklarla donatılmış İzmit sokaklarına akin etmişti. Hür Fikir gazetesinin Kocaeli Vilayetindeki Haziran ayında yaşanan bir perşembe sabahını tasvir ederken kullandığı bu ifadeler, kentin düşman işgalinden kurtuluşu bağlamında gerçekleştirilen anma törenlerini anlatıyordu.

Aynı zamanda o gün ilki gerçekleştirilen İzmit'in Kurtuluş Günü Törenlerini sayfalarına taşıyan gazetelerden biri olan Hür Fikir Gazetesi, henüz hatıraları oldukça taze olan bugünü "hakkın zulme, imanın kuvvete indirdiği yumruk günü" olarak

tarif etmişti. Hür Fikir gazetesine göre, 28 Haziran'da "istikbalin alevden yapılmış aydınlığı ay ışığı gibi parlamış", "iki gaspçı milletin (Yunanlılar ve İngilizler) zulmü altında inleyen ve kanı sızlayan bu aziz şehir", bu

6 Batılı devletlerin I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli sebeplerle Anadolu coğrafyasında bulunan ya da yaşayan farklı etnik aidiyetlere sahip ve çoğunlukla gayri Müslim olan kişileri casus olarak kullanmış olması üzerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra bu tür faaliyetlere karşı bir teşkilatlanmaya gidilmişti. Bu bağlamda 1926 Ocak ayında kurulan Millî Emniyet Hizmeti Riyaseti'nin amacı ülke sınırlarındaki casusluk faaliyetlerine karşı istihbarat toplamaktı. Savaş Sertel (2016), "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.25, Mart, s.96

* İzmit'teki Türk Ocağı Binası önünde Kumandan oğlu Kasım Tevfik Bey. Kaynak: Şimşek, *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, s.111

"Anadolu'nun en dilruba, feyizli ve müsteda kasabası" nihayet "şerefli bir kurtuluşa" kavuşmuştu. Bu nedenle İzmitliler için "şanlı ve şerefli bir kurtuluş günü" olan 28 Haziran sabahında, her birinde "masum ve kimsesiz bir Türk yavrusu ya da bir Türk babasının masum kanının bulunduğu" İzmit sokakları, "o sokaklardaki acı hatıraları kalbinde taşıyan" büyük bir kalabalıkla dolmuştu.

Hür Fikir gazetesinin verdiği bilgilere göre, yepyeni elbiseleriyle sancak ve bayraklarla donatılmış İzmit sokaklarından tören alanına gelen ahalinin hep birlikte okuduğu İstiklal Marşı bittikten sonra, İzmit Valisinin önderliğinde Türk Ocağı ve Halk Fırkası önüne gidilmişti. Türk Ocağı'nın reisi [Avukat] Salih Zeki Bey, hazırdaki kalabalığa coşkulu bir konuşma gerçekleştirmişti. Vatandaşlarının kurtuluşuyla "istiklal ve hürriyetin sonsuz saadetini ilk defa mazhar olan İzmitlilerin saadetten yaşarmış gözleriyle" Valilik önüne geldiklerini bildiren gazetenin sonraki satırlarında bu çalışmanın da öznesi olan Kumandan oğlu Kasım Bey de arzı endam ediyor, gazetede haberden hangi statüyle orada bulunduğu anlaşılamayan Kasım Bey, "İzmit halkı namına kürsi-yi hitabete" çıkıyordu.

Kürsü konuşmaları konusunda oldukça deneyimli ve hitabeti güçlü biri olduğu anlaşılan Kumandan oğlu Kasım Bey, -muhtemelen, birkaç ay sonra "vatana ihanetten" yargılanacağından habersiz bir şekilde- oldukça kalabalık olduğu anlaşılan Kocaeli ahalisine vatan ve millete bağlılıkla ilgili heyecanlı bir konuşma yapmaya başlamıştı. Bütün milletin "ilahi bir arzu, heyecan ve asabiyetle üzerine titrediği" şeyin "Cumhuriyet hükümeti" ve "erişilmez zannedilen zaferleri topukları altında ezenin" de "Cumhuriyet" olduğunu söylemişti. "Hürriyetin ilahi aşkıyla yanmış millileri heyecana getirip, büyük azap yükünü çeken birçok ana ve babaları hüngür hüngür ağlatan" coşkulu konuşmasına kendisi ve İzmitlilerin "yıldızı ve şahanesi büyük Gazi'ye" minnet ve bağlılığını anlatarak devam eden Kasım Bey, etkileyici konuşmasına, tezahüratlar eşliğinde gelinen Halk Fırkası önünde "sıraya dizilmiş tunç yüzlü ve kıvılcım gözlü askerler karşısında" da devam etmişti. Türk ordusunun insanlığın ihtişamlı tarihindeki "parlak ve cihan-şumul kıymet, kudret" ve karakterini "canlı kelime ve cümleler" kullanarak yine gazetede ifade ettiği, "gençliğe yaraşan bir üslupta" tüm İzmitliler namına ifade eden Kasım Bey, aziz askerleri "çok coşkulu bir hitabetle" selamlamıştı. Hür Fikir gazetesinin İzmit'in Düşman İşgalinden Kurtuluşu Günü bağlamında 1928 yılı Haziran ayı sonunda İzmit'te yaşanan geniş katılımlı bir anma törenini resmettiği sayfalarında, halkı coşkulu bir hitabetle "heyecana getirip", "hüngür hüngür ağlattığı" ifade edilen Kumandan oğlu Kasım Bey, yine gazetenin verdiği bilgilere göre, söz konusu konuşmalarını önce "İzmit halkı namına ve ardından "[İzmit] Türk Ocağı namına" gerçekleştirmişti.⁷

Hür Fikir gazetesinin İzmit'in Kurtuluş Günü Törenlerini tasvir eden satırlarında, "kesif" bir halk kitlesine karşı hitap edenler, belirli bir hiyerarşi gözetilerek ve temsil ettikleri kurumsal kimliklerle sıralanmıştı. Buna göre, ilk konuşmayı Belediye binası önünde gerçekleştiren [Muallim] Hilmi Bey, "Belediye namına" konuşmuş, "Türk Ocağı namına" ikinci konuşmayı yapan [Avukat] Salih Zeki Bey'in Türk Ocağı ve Halk Evi önündeki konuşmasından sonra, üçüncü konuşmayı Kumandan oğlu Kasım Bey gerçekleştirmişti. Valilik binası önündeki bu konuşmadan sonra Vali Eşref [Sait] Bey "Cumhuriyet Hükümeti namına" halka hitap etmiş ve ardından Kumandan oğlu Kasım Bey, biri Halk Fırkası binası önünde "bütün halk namına", bir diğeri de kentteki şehitlikte "Türk Ocağı namına" olmak üzere iki ayrı konuşma daha yapmıştı. Dönemin siyasi koşulları ve bürokrasi elitlerinin ortalama vatandaş karşısındaki tutumları göz önüne alındığında, yeni rejim tarafından da "kutsiyet" atfedildiği aşikâr olan resmî bir tören sırasında kürsüye çıkmış kişilerin rastgele seçildiği düşünülemezdi. Dolayısıyla söz konusu tören sırasında, kentteki hemen hemen tüm resmi ve sembolik noktalarda kalabalık halk kitlelerine hitap eden görünüşleriyle Kumandan oğlu Kasım Bey, halka hitabına ihtiyaç duyulan ya da en azından izin verilen, dolayısıyla vasat sayılamayacak bir sosyal kimlik ve statüye sahip olmalıydı. Sosyal statüsünden kaynaklanması "gereken" bir "rol" bağlamında, defalarca gerçekleştirdiği halka hitabını satırlarına taşıyan Hür Fikir gazetesinden anlaşıldığı kadarıyla, kaynağı belirsiz bir statü sahibi olan Kasım Bey'in nihayetinde Kocaeli ahali üzerinde oldukça etkin bir "sosyal prestij" vardı ya da en azından olmalıydı. Söz konusu sosyal prestij kaynağı olabilecek tek detay, yine süslü cümlelerle dramatize edilmiş törenlerin tasvir edildiği Hür Fikir gazetesinin künyesinde bulunuyor, gazetenin "mes'ul müdürü" olarak "Kumandan oğlu Kasım Bey" adı veriliyordu.

7 "İzmit'in Kurtuluşu", *Hür Fikir*, 2 Temmuz 1928, s.1,4

Mes'ul Müdür Olarak Kumandan oğlu Kasım ve Hür Fikir Gazetesi

* İzmit'in Kurtuluş Günü Törenleri sırasında Valilik önünde toplanmış kalabalığa hitap eden görünümüyle, muhtemelen bir şekilde İzmit Türk Ocağıyla ünsiyeti olan Kumandan oğlu Kasım Bey, 1924 yılında yayın hayatına başlamış olan Hür Fikir gazetesinde "mes'ul müdür" olarak görev yapmaktaydı. Kumandan oğlu'nun Kocaeli ahalisinin karşısına çıkarak devlet erkânının gözleri önünde "vatan sevgisi" ve "cumhuriyet rejimine bağlılık" konulu "coşkulu" konuşmalar yapabildiğini sağlayan statüsünün kaynağı olarak gösterilebilecek -şimdilik- tek özellikmiş gibi duran "mes'ul müdürlük" görevini sürdürdüğü gazete, o sıralarda Kocaeli mebusluğuna henüz seçilmiş olan Kılıçzâde Hakkı'ya aitti.

Döneminin kültür devrimlerine verdiği destekle de öne çıkan gazete, manşetinde "Dinim Yaşamaktır" mottosunu taşıyordu. O sıralarda Türkiye Cumhuriyeti'nde yayımlanmakta olan kendisi dışındaki sadece bir gazetenin künyesinde bulunan "dinî bir Cumhuriyet gazetesi" ibaresiyle, birçoğu gazetenin sahibi Kılıçzâde tarafından yazılan yazılarla özellikle İslam dini aleyhine yayınlar yapıyordu.⁸

II. Meşrutiyet ve akabinde Erken Cumhuriyet dönemlerinin pozitivist aydınları arasında kendine has bir yeri olan Kılıçzâde, Binbaşı rütbesindeyken çeşitli gazetelerde yayımlanan ve alfabe değişikliği başta olmak üzere sosyo-kültürel hayata dair çeşitli devrimleri öneren makaleleri ve pozitivist görüşleri nedeniyle ordudan emekli edilmiş ama "muhalif" duruşundan vazgeçmemişti. Ordudan ihraç edildikten sonra da pozitivist reform fikirlerini çeşitli gazetelerde yayımlamaya devam eden Kılıçoğlu, laik idealler taşıyan yazılarındaki dini tahkir eden üslup nedeniyle tutuklanmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak, aralarında "İslam dinini ve mukaddesatını tahkir etmek" iddiasının da olduğu çeşitli suçlardan yargılanmış ve beraat etmişti.⁹ Bir süre sonra İstanbul'dan ayrılarak gazetecilik faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan ve bu dönemde Çanakkale'de Göçmen Katipliği yaptığı anlaşılan Kılıçzâde, 1917 yılında bu defa Göçmen Müdürü olarak Kocaeli'ne tayin edilmiş ve şehirde fahri öğretmenlik yaptığı sıralarda Kocaeli gazetesinin kuruluş aşamasına tanıklık etmişti. Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği ilk basın toplantısı olan ve Kasrı Hümayun olarak da bilinen Kocaeli'ndeki av köşkünde 1923 yılı Ocak ayında gerçekleşen toplantının ertesi yılında Hür Fikir gazetesini yayımlamaya başlamıştı.¹⁰

Cumhuriyet gazetesinin 1925 yılı Ağustos ayına ait bir nüshasında verilen habere göre, Kılıçzâde'nin "İslam dinini ve mukaddesatını tahkir" davası bağlamında karara bağlanan mahkûmiyeti temyiz mahkemesince bozulduğundan, tekrar başlanan yargılamasının sonunda beraatına karar verilmişti.¹¹ Bu zeminde geçmiş "dinde reform" tartışmalarının kurumsallaşmasından çok önce bu bağlamda yaptığı yayınlarla "dini tahkir etmek" suçundan yargılandığı duruşmalarla dolu olan -sonraki adıyla- Kılıçoğlu Hakkı Bey, Hür Fikir gazetesinin yayınlarında da aynı ideolojik çizgisini sürdürmüştü. Söz konusu gazetenin yayın hayatına başlamasından kısa bir süre sonra Büyük Millet Meclisi'nin III. Yasama Döneminde parlamentoya giren Kılıçoğlu Hakkı'nın Kocaeli mebusu olduktan sonra, yeni rejimle "uyumlu" bir şekilde gerçekleştirdiği siyaset ve matbuat faaliyetleri yaşamını bambaşka bir çizgiye taşıyacaktı.¹²

Kılıçoğlu Hakkı Bey tarafından kurulan Hür Fikir gazetesinin yeni rejim ve ülkedeki devrimleri destekleyen yayınları sadece "dinin tahkir edildiği" makalelerden ibaret değildi. Halk Fırkasıyla ilgili haberler ve fırkanın dönemin tüm süreli yayınlarında farklı niceliklerde yer bulan faaliyetleri de gazetenin çeşitli nüshalarına yansımıştı. Bu bağlamda örneğin, fırkanın 15 Ekim 1927 tarihinde gerçekleşen ikinci büyük kongresi ve gazetenin mes'ul müdürü Kumandan oğlu'nun söz konusu kongrede Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa ile ilgili düşünceleri Hür Fikir gazetesinin 18 Ekim tarihli nüshasına "Büyük Kongre, Büyük Gazi" başlığıyla taşınmıştı. "Büyük Gazi" dediği Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu hayranlığı süslü cümlelerle dile getiren Kumandan oğlu'na göre, "esaret ve zulmü kendisine layık görmeyen her insanın yeni ve hak peygamberi" olan Mustafa Kemal, kendisine has olan bir azim ve

* İzmit'teki Türk Ocağı Binası önünde (sağdan ikinci sırada) Kumandan oğlu Kasım Tevfik Bey ve (yukarıdaki pencerede solda) 1930'lu yıllarda İzmit'te kurulan ünlü Oğuz Sinemasının işletmeciliğini ve 1965-1969 yılları arasında Mardin Milletvekiliği yapacak olan Nazmi Oğuz Bey. Kaynak: Şimşek, Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002), s.111

8 Saltık, "Harf İnkılabının Kocaeli Basınına Yansımaları", s.1221-1223

9 "Bir Gazeteci Beraat Etti", Cumhuriyet, 12 Ağustos 1925; Hür Fikir, 27 Temmuz 1925

10 Ayrıntılı bilgi için bak. Saltık, "Harf İnkılabının Kocaeli Basınına Yansımaları"

11 "Gazetecilerin Muhakemesine Dün Başlandı", Cumhuriyet, 12 Ağustos 1925, s.2

12 Söz konusu süreç ve ayrıntılı bilgi için bak. Saltık, "Harf İnkılabının Kocaeli Basınına Yansımaları", s.1219-1223

irade tarihi cihanda hiç tesadüf edilemeyen bir metanet ve besalet fevkalade ile yine cihanın bütün vesaiti harbiyesini istihkar ederek yorgun ve hatta solgun görünen milletin" başına geçmişti. "Büyük Gazi", tüm zorluklara ve sonsuz tehditlere rağmen yeni bir devletin doğumunu mümkün kılan Sivas Kongresinde bir sözleşme yapmış ve akabinde "emsali olmayan bir mücadeleye" atılmıştı. Sekiz sene süren mücadelenin her aşamasında bir elinde "yalın kılıç" diğeri "meşale-i irfan ve kemalet" bulunan "Gazi'nin izinden" yürüyenler "hürriyet ve insaniyetin ulviyetini" çok yakından görmüştü. "Ya istiklal ya ölüm" diyen Gazi, Sivas Kongresinin üzerinden geçen süre zarfında "Türklerin ve hatta insanlığın vakur alnını güneşlerin bile erişemediği yüksekliklere" ulaştırmıştı. Bir haber metni ya da ülkedeki önemli bir olayın yorumlandığı bir köşe yazısı olmaktan çok, " lirik bir mektup" ya da sevgilinin meziyetlerinden bahseden "çoşkulu bir sere-nadi" çağrıştıran sözler sarf eden Kumandan oğlu, *söz konusu yazısında "Ankara Kongresinin en hararetili anlarında"* diyerek, Mustafa Kemal'in yaklaşık altı güne bölünen oturumlara yayılacak şekilde okuduğu Nutuk'tan da bahsetmişti. Bu bağlamda, "o kısa zamanın tarihine sığamayacak kadar büyük olan vakayı yarattığı gibi" izah ederken tasvir ettiği Büyük Gazi'nin "yirminci asra layık ve Türk milletini en verimli bir saadete erdiren ulu azam bir hak peygamber" olduğunu söylemişti.¹³

Mustafa Kemal Paşa'ya methiyeler dizen Kasım Tevfik'in İzmit'teki gazetecilik "macerasında" dönemin yerel basınının adeta tamamına dokunduğunu ve basın mensuplarını karşı karşıya getirdiğini düşündürtecek bazı ayrıntılar da bulunuyordu. Bu bağlamda örneğin, aynı yıllarda Kocaeli'nde yayımlanmakta olan *Türk Yolu* gazetesi sahibi Rifat Yüce, yıllar sonra gazetesinin yayın serüvenini anlattığı bir yazısında Kumandan oğlu Kasım Tevfik'ten de bahsediyordu. Yüce'nin verdiği bilgilere göre, gazetesine bir dönem yazı işleri müdürlüğü yapmış olan *Sıtkı Hamit Bey*'in tavsiyesi üzerine görevinden ayrılırken yerine Kumandan oğlu bakmaya başlamış, ancak Yüce'nin kendi ifadesiyle "rakip olan diğer gazetenin de malı olduğu anlaşılması" üzerine *Türk Yolu* gazetesiyle ilişkisi kesilmişti.¹⁴

Kumandan oğlu'nun iki ayrı ve "rakip" gazetenin yazı işlerini yürüttüğü tarihler net değilse de *Hür Fikir* gazetesinde bir şekilde yer bulup "tahrir müdürü" olarak görünmesi, -Türkiye'deki muhtelif süreli yayın arşivlerinden ulaşılabilen nüshalarından hareketle- ilk olarak 10 Ekim 1927 tarihinde gerçekleşmişti.¹⁵ Gazetenin muhtelif sayılarının taranmasından anlaşıldığı kadarıyla, *Hür Fikir*'de "tahrir müdürü" olarak göreve başlamış olan Kumandan oğlu, 13 Ağustos 1928 tarihinden itibaren gazetede "mes'ul müdür" unvanıyla çalışır hale gelmişti.¹⁶ Bu tarih aralıklarından da anlaşılacağı üzere, *Hür Fikir*'in 1928 yılında ilki kutlanan İzmit'in Kurtuluş Günü Törenlerine yer verdiği sayısında, gazetenin yönetiminde yine Kumandan oğlu bulunuyordu. Bu durumda zaten yöneticisi olduğu gazetenin ilgili nüshasında İzmit'in Kurtuluş Günü Törenlerini resmederken kendinden, hayranlık duyulan bir yabancı gibi ve "gençliğe yaraşan" üslubuna vurgu yaparak bahsetmiş olması da oldukça ilginçti.

İzmit'in Kurtuluş Günü Törenlerinde tasvir edildiği üzere oldukça etkili bir sözlü ve yazılı hitabet gücüne sahip olan Kumandan oğlu'nun, gazetesinde çalışarak hemhal olduğu Kılıçoğlu Hakkı Bey'den etkilenecek ya da aylar sonra bir duruşma sırasında iddia ettiği üzere doğrudan vaat olarak "siyasete soyunmuş" olabileceğini düşündüren işaretler de söz konusuydu. Üstelik, İzmit'in Kurtuluş Günü bağlamında *Hür Fikir* gazetesinde resmedilen tören ve bu tören sırasında Kumandan oğlu'nun "Hürriyetin ilahi aşkıyla yanmış millileri heyecana getirme" sahnesi "doğruysa",¹⁷ "büyük azap yükünü çeken birçok ana ve babaları hüngür hüngür" ağ-latacak kadar usta bir hatip ve tıpkı Kılıçoğlu Hakkı Bey gibi askerlikten -üstelik genç bir denizciyken- ihraç edilmiş bir gazeteci olan Kumandan oğlu'nun da yeni rejimin "gemisine" binmek istemesi gayet "makul" bir hedefti. Nitekim aynı ihtimalden hareketle, gerek yeni rejimin kutsiyet atfettiği bir anma töreninin -bir şekil-de- önemli aktörlerinden biri olabilmesi ve gerekse nihayetinde Mustafa Kemal'in kültür devrimlerine "sufle" vermiş¹⁸ ardından da yeni rejimin parlamentosunda mebus yapılmış olan bir elitte teşrik-i mesai içerisinde olması Kumandan oğlu'nun o yıllarda ortalama bir vatandaş olmadığını gösteriyordu.

"Mes'ul Müdür Olarak Kumandan oğlu Kasım ve *Hür Fikir* Gazetesi" adını taşıyan bu bölümün hemen başında Kocaeli Türk Ocağı Binası önünde çekilmiş bir fotoğrafı bulunan Kumandan oğlu'nun, söz konusu fotoğrafı bu anlamda önemli ipuçları taşıyordu. Toplamda altı kişinin siyah beyaz bir zamandan tebessüm ettiği bu fotoğrafta kim oldukları anlaşılabilen -şimdilik- iki isimden biri olan Kumandan oğlu, nihayetinde ulus devletin inşasında büyük rolü olan ve yeni rejimin zamanla kendi bünyesine katacağı ve henüz teşkilatlanmış olan¹⁹ önemli bir

13 Kumandan oğlu (1927), "Büyük Kongre, Büyük Gazi", *Hür Fikir*, S.189, 18 Ekim, s.1'den nakleden Serap Taşdemir (2009), "Türk Basınında Büyük Nutuk'un Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.44, Güz, s.701

14 *Türk Yolu* Gazetesi, 17 Eylül 1934, s.1; Rifat Yüce (2007), *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Haz. Atilla Oral, Demkar Yayınevi: İstanbul, s.415

15 *Hür Fikir* Gazetesinin TBMM Kütüphanesi Süreli Yayınlar Arşivinde UG 0201 Yer Numarası ile bulunan nüshalarının tamamı tarandıktan sonra -söz konusu arşive 26 Eylül 1927 ve 3 Teşrin-i Evvel 1927 tarihlerine ait 184 ve 185. Sayılarının eksik olduğu şerhiyle- Kumandan oğlu'nun ilk olarak 10 Teşrin-i Evvel 1927 tarihli 186. Sayıda "tahrir müdürü" sıfatıyla gazetede yer bulduğu tespit edilmiştir. Söz konusu sayıda gazetenin "mesul müdürü" Salih Zeki olarak belirtilmiştir.

16 "Mes'ul Müdür", *Hür Fikir*, 13 Ağustos 1928, S.228, s.6

17 Kumandan oğlu'nun, *Hür Fikir* gazetesinin 2 Temmuz 1928 tarihli nüshasının ilk sayfası ve dördüncü sayfasındaki toplamda dört sütunda resmedilen 28 Haziran 1928 tarihli Kurtuluş Günü Törenlerindeki rolünü doğrulayabilecek olan tek kanıt yine muhtemelen Kumandan oğlu tarafından yazılmış olan söz konusu haberdur.

18 Saltık, "Harf İnkılabının Kocaeli Basınına Yansımaları", s.1217

19 Hüseyin Tuncer, Yücel Hacıoğlu vd. (1998), *Türk Ocağı Tarihi (Açıklamalı Kronoloji)*, Türk Yurdu Yayınları: Ankara, s.277, 284.

sivil toplum kuruluşunun önünde poz vermişti. Söz konusu poz Kumandan oğlu'nun Türk Ocağı'nın bir yayın organı gibi hareket eden Türk Yolu gazetesiyle kurduğu ve kısa süreli olduğu anlaşılan ilişkisi bağlamında da düşünülebilirdi. Aynı fotoğrafta Türk Ocağı Binasının açık penceresinden gülümseyen bir diğer isim, yıllar sonra Mardin mebusluğu yaparak ve Kocaeli'nin de sembol isimlerinden biri haline gelecek olan *Nazmi Oğuz* Bey'di.²⁰ Son kertede, Kocaeli'ndeki safahatını resmedebilmek adına mevcut belge ve arşivlerden ulaşılabilen kayıtlara ve 28 Haziran 1928 tarihindeki bir gazetede süslü kelimelerle tasvir edilen görüntüsüne dayanarak, Kumandan oğlu'nun Hür Fikir gazetesindeki mes'ul müdürlüğü sırasında dönemin elitleriyle -bir şekilde- hemhal ve Kocaeli'nin "hürriyetin ilahi aşkıyla yanmış millileriyle" etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim, Kumandan oğlu'nun, Hür Fikir gazetesinde tahrir müdürü olarak görev yaptığı sırada hem Türk Yolu gazetesinin yazı işlerine el attığı hem de kendine ait Genç Düşünceler gazetesinin "2." sayısını çıkardığı anlaşıyordu. Bu tutarsızlıklarla dolu zeminde ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde oldukça "karmaşık" bir ilişkiler ağına sahip olan Kumandan oğlu'nun Hür Fikir gazetesinden ayrılışı da en az burada göreve başlama süreci kadar "anı" bir şekilde gerçekleşmişti. Zira gazetenin 22 Ekim 1928 tarihli nüshasında "Abonelerimiz ve Bütün Resmi Makamlara Ticarî Müesseselere" başlığıyla duyurduğu habere göre, Kumandan oğlu Kasım Tevfik Bey'in gazeteyle "bir günâ alâkası kalmamış" ve gazetenin tahrir müdürlüğü "temiz" gençlerden Rıza Oruç, mes'ul müdürlüğü "hukûk me'zûnlarından" Tahir ve idare müdürlüğü Hıdır Bey'e verilmişti.²¹ Kılıçzade Hakkı'yı rahatsız ettiği anlaşılan bir sebepten Hür Fikir gazetesiyle ilişkisinin kesilmesi, Kumandan oğlu'nun birkaç ay sonra başlayarak ülke gündemini meşgul edecek olan davası açısından da -muhtemel- bir kırılma noktası olmuş, Genç Düşünceler gazetesi yaklaşık bir hafta sonra artık yer yer Latin kaligrafisine de sahip olan "yepyeni" yüzüyle yayımlanmaya başlamıştı.

Başmuharrir Olarak Kumandan oğlu Kasım ve Genç Düşünceler Gazetesi

- * Erken Cumhuriyet Döneminin henüz yeni rejimin inşa aşamasına karşılık gelen bir zaman aralığında, bu inşanın önemli araçlarından biri olan gazetelerin çeşitli sayfalarına birkaç harften oluşan bir isim olarak geçmiş olan Kumandan oğlu Kasım Tevfik, bu kayıtlarda herhangi bir "mes'ul müdür" olarak geçitirilmişti. Nitekim Kumandan oğlu, muhtemelen Hür Fikir gazetesindeki "görünümlerinden" kaynaklanan ya da sonraki bölümlerde analiz edilmeye çalışılacak olan karakteriyle ilgili bazı "gizemli" sebeplerden dolayı 1928 yılı sonbaharında "ortadan kaybolmuştu." Ancak çok geçmeden tüm ülkenin gözü önünde gerçekleşen ilginç bir gelişme yaşanmış ve Kumandan oğlu Kasım Tevfik'in gazetecilik serüveni "polisliye" bir hal almıştı. Zira söz konusu isim, 1929 yılında ülkenin en önemli gazetelerinden biri olan Cumhuriyet gazetesinin manşetine taşınmış, birkaç ay önce Kocaeli'nin saygın bir eliti olarak şehir halkına hitap etmiş, yine aynı şehrin mebusuna ait gazetenin künyesinde mesul müdür olarak kayıtlara girmiş olan Kumandan oğlu, manşetten tam sayfa verilen haberde "Genç Düşünceler" diye bir mecmua çıkaran bir serseri" ve "casus" olarak takdim edilmişti.²²

Kumandan oğlu Kasım Tevfik'in Genç Düşünceler adlı mecmuası ve adli bir mesele bağlamında gazetelere konu edilişi aslında Cumhuriyet gazetesindeki ilgili haberden birkaç hafta önce, ilk olarak İkdam gazetesi²³ ve ardından *Vakit* gazetesi tarafından "Dini Tahkir" başlığı altında gerçekleştirilmişti.²⁴ Söz konusu haberlere göre, Genç Düşünceler mecmuasının müdürü olan ve bir süre önce tevkif edilen Kasım Tevfik, "İslam dinini tezyif etmek" suçlamasından çıkarıldığı mahkemede, dini tezyif etmediğini, aksine "kendi içtihadını" yazdığını belirtmişti. Yine aynı duruşmada kendisine isnat edilen "ruhsatsız mecmua çıkarma" suçlamasına, söz konusu mecmuanın ruhsatının Kocaeli'nden alındığı yanıtını vermesi üzerine mahkeme, bu iddianın tetkiki için duruşmayı sonraki haftaya ertelemişti.

* Genç Düşünceler Gazetesinin Başyazarı Kumandan oğlu Kasım Tevfik. Kaynak: *Vakit Gazetesi*, 16 Nisan 1929, s.1

20 1906 yılında Kocaeli'nde dünyaya gelen ve 1935 yılından 1982 yılına kadar İzmit'teki ünlü Oğuz Sineması'nın işletmeciliğini yapacak olan Nazmi Oğuz, 1965-1969 yılları arasında CHP Mardin Milletvekili olarak parlamentoda yer aldıktan sonra da siyaset ve iş hayatına aktif bir şekilde devam etmişti. Bir asrı geçkin yaşamı boyunca İzmit Fuarı başta olmak üzere kendi adıyla da anılan okul ve kütüphane gibi eğitim ve kültür hizmetlerine imza atan, dolayısıyla kentin sembol isimlerinden biri olan Nazmi Oğuz 2007 yılında vefat etmişti.

21 "Abonelerimiz ve Bütün Resmi Makamlara Ticarî Müesseselere", *Hür Fikir*, 22 Teşrin-i Evvel 1928, S.236, s.1; Hür Fikirlerin söz konusu nüshası Kasım Tevfik'in birkaç ay sonra ülke gündemini meşgul edecek olan casusluk davasını ilk gününden başlayarak sayfalarına taşıyan ve hatta -muhtemelen- temyiz sonucunu dahi verecek tek gazete olan *Vakit* gazetesine yönelik bir ilan da yayınlanmış, on ikinci yaşına basan gazetenin "şeref ve muvaffakiyetle" ulaştığı yıldönümüne dair bir tebrikte bulunmuştu.

22 "Casusluk Eden Bir Hain Evvelki Gün Yakalandı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1929, Pazar

23 "Dini Tahkir Davası", *İkdam*, 11 İkinci Kanun 1929, s.2

24 "Dini Tahkir", *Vakit*, 14 Ocak 1929, s.2

Kasım Tevfik'in İstanbul III. Ceza Mahkemesinde devam eden dini tahkir davası İstanbul ve Kocaeli arasında ruhsat sorgulamasıyla ilgili bürokratik bir yazışma trafiği başlatmış olmalıydı. Kocaeli'deki ilgili mercilere ruhsata sahip olup olmadığı sorulan Genç Düşünceler mecmuası yukarıda da bahsedildiği üzere Kocaeli basın tarihiyle ilgili çalışmalarda adı geçen süreli bir yayındı.²⁵ Söz konusu mecmuanın "1." sayısı, "1 Teşrin-i Sâni 1928" tarihliydi.²⁶ Bu nüshasında gazetenin adı, haber başlıkları ve rakamlar Latin kaligrafisiyle verilmiş, haberlerin detay ve açıklamalarında Osmanlıca harfler kullanılmıştı. Genç Düşünceler mecmuasının "2" olarak verilen diğer nüshası, 23 Mart 1928 tarihli ve tamamı Osmanlıca harflerle basılmıştı.²⁷ Bu ikinci nüshanın varlığı yani "1." sayısı, mecmuadan kısaca bahseden çalışmalarda "1 Teşrin-i Sâni 1928" olarak verilse de aslında aynı yılın Mart ayında yani yedi ay önce de bir "2." sayıya sahip olması, hem mecmuanın kuruluş ve yayıncılık serüvenini hem bunların nihayetinde konu edildiği dava sürecini "garip" bir boyuta taşıyordu.²⁸

Genç Düşünceler'in bahse konu nüshaları incelenirken yayın sırası ile kronolojileri uyumlu olmadığı için ilk olarak "23 Mart 1928" tarihli nüshanın şekil ve içerik analizini yapmak, gazetenin serüvenini anlamlandırmak adına daha uygun bir yöntemdi. Bu bağlamda, gazetenin sayı numarası "2" olarak verilen nüshası, her şeyden önce yukarıda da tekrar edildiği üzere, ilk sayısından yaklaşık yedi ay önce yayımlanmıştı. Bu garip kronolojik tutarsızlığa rağmen, Kasım Tevfik'in söz konusu nüshadaki üslup, içerik ve görsel kullanımı bu bölüme kadar resmedilmeye çalışılan "söylem" görünümüleriyle oldukça tutarlıydı. Zira, 23 Mart gününe ait bu nüshanın kapağında; tam sayfa bir "İsmet Paşa" fotoğrafı bulunuyordu.²⁹ Ata yakalı bir fotoğrafıyla ve "Türk gençliğinin büyük hamisi" alt yazısıyla kapağa taşınan "paşa hazretleri", birkaç ay önce Ankara'da gerçekleşen Halk Fırkası kongresini tasvir ederken Gazi Mustafa Kemal'i "hak peygamberi" olarak tarif eden Kumandan oğlunun "kıvrak" zekasıyla, Türk aleminin "ikinci ışığı" olarak takdim edilmişti. Künyesinde, "mesnedi", "hakikat ve fazilet" olarak ifade edilen ve "inkılâb mevzularını" ihtiva edecek şekilde "Cuma" günleri çıktığı belirtilen gazetenin adres ve idare kısmında "İzmit" ibaresi bulunuyordu. Kumandan oğlu, böylesi bir neşriyatın ikinci sayısında değil de birinci sayısında yapıyormuş gibi gazetesini çıkarma sebebinin anlattığı "Cumhuriyet gençlerine" seslenen "Hür Fikir'den İlhamlar" başlıklı satırlarında Kılıçzâde'den "Mürşidim" diyerek bahsetmişti. Söz konusu satırlarında gazetesini çıkarırken duyduğu ilhamın, ülkedeki hürriyet fikrinin doğması ve devrimlerin gerçekleşmesindeki ilmi hizmetleriyle "hakikat perver şahısların" ilgisine mazhar olan Hür Fikir gazetesi sahibi ve başmuharriri Kılıçoğlu Bey'den kaynaklandığını söylemişti. "Ustam" dediği Kılıçzâde'nin "ezeli bir aşk" uğruna çalışmakta olan Hür Fikir gazetesinde bulunmaktan duyduğu mutluluğu ifade eden sözlerini, "Kılıçoğlu Beyefendi'yi bütün Türk gençleri haziratında bir kere daha hürmetle selamlıyorum." diyerek tamamlamıştı.

"Şark'ın Solmayan Goncaları" başlıklı tercüme bir yazıya yer veren gazetenin, görünüm olarak ilk amara olarak ikinci olan bu sayısındaki yazar çeşitliliği, gazetenin dönemin matbuat bürokrasisinden habersiz yayımlanmış olamayacağını gösteriyordu. Erken Cumhuriyet dönemi kültür sanat hayatının da önemli isimleri arasında yer almış ya da alacak bu isimlerden ilki olan *Kemalettin Kamu*, o sıralarda Ankara'da Anadolu Ajansı başyazarı olarak görev yapıyor ve Genç Düşünceler gazetesinde "Çankaya" adlı şiiriyle boy gösteriyordu.³⁰ Aynı sayfada ertesi yıl kurulacak *Yarın* gazetesinin yönetim kadrosunda yer alan *Mekki Sait* [Esen] tarafından kaleme alınmış "Yıllar" ve "Kadın Gecesi" başlıklı iki ayrı yazı dikkat çekiyordu.³¹ Gazetenin sonraki sayfalarında Kumandan oğlunun, yukarıda bahsi geçen Türk Ocağı önünde çekilmiş fotoğrafta tesadüfen bulunmadığını gösteren isimlere de yer verilmişti. Bu bağlamda örneklendirilebilecek ilk isim olan *Nazmi Oğuz*, yaklaşık iki sayfaya yayılan "Ali Kemal'in Ölümü" başlıklı yazısıyla Genç Düşünceler'de yer almıştı. Söz konusu fotoğrafta bulunmasa da o sıralarda hem Hür Fikir hem de Türk Yolu gazetesiyle temas halinde olduğu anlaşılan *Yunus Nüzhet* [Unat],³² Genç Düşünceler'de Mustafa Kemal'e "Ey Türk peygamberi" diye seslendiği "Gazi" adlı şiirini yayımlamıştı. Nihayetinde bazıları resimli sayfalara yayılmış *Muhsin Şakir*, *Kemal Ahmed* ve *Çalı Bacak* imzalı çeşitli yazı ve haberlere yer verilen gazetede son olarak,

25 Şimşek, *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, s.111-112; Çakır, *İzmit'te Yayımlanan Eski Harfli Kitaplar...*, s.417; Nihayet Genç Düşünceler gazetesi, "Cumhuriyetin 50. Yılı" bağlamında yayınlanan Kocaeli 1973 Yılığında "Kocaeli Valisi Eşref Sait döneminde yayımlanan bir Kocaeli gazetesi" olarak tarif ediliyordu. *Kocaeli 1973 İli Yılığında (Cumhuriyetin 50. Yılında)*, Haz. Ertuğrul Ünlüer, Kardeşler Matbaası: İzmit, s.139

26 *Ankara Milli Kütüphane Yer Numarası: 1962 ŞÇ 143 ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yer Numarası: 330 2 SÖ 1928*

27 *Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Yer Numarası: 0947*

28 Saltık, "Harf İnkılabının Kocaeli Basınına Yansımaları", s.1211-1212

29 *Genç Düşünceler*, 23 Mart 1928

30 Kemalettin Kamu, "Çankaya", *Genç Düşünceler*, 23 Mart 1928, s.4; Anadolu Ajansı'ndaki görevinden sonra 1933 yılı itibarıyla *Matbuat* ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin başına getirilecek olan Kemalettin Kamu'nun kendi imzasıyla yayınladığı "Çankaya" şiirinin Genç Düşünceler'de yer alması aynı zamanda Kamu'nun yaşamıyla ilgili yaygın bir bilginin de yanlış olduğu anlamına geliyordu. Zira Kamu'nun dinsizlikle itham edilmesine neden olan "Kâbe Arabın olsun, Bize Çankaya yeter." şeklindeki mısralarının yayın tarihi 1934 ve yayın yeri "Hakimiyeti Milliye" gazetesi olarak veriliyorsa da Kamu söz konusu şiiri aslında yaklaşık altı yıl önce "Kânunusani 1928, Ankara" notu ve kendi imzası ile Genç Düşünceler'de yayınlamıştı.

31 Aynı zamanda bir gazeteci olan Mekki Sait Esen, 10 ve 11. Dönem Balıkesir Milletvekiliği de yapacak olan Mekki Esen, Cumhuriyet gazetesinde çalıştığı yıllarda işe gidip gelirken kullandığı bisikletiyle biliniyordu.

32 Birkaç yıl sonra İzmit Halkevi Temsil Şubesi başkanlığı da yapacak olan *Yunus Nüzhet* [Unat] Genç Düşünceler'deki şiirinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan 1928 Yaz Olimpiyatlarına Türkiye'yi temsil eden katılmak üzere Hollanda'ya gitmişti. Olimpiyat "macerasını" haftalarca süren bir tefrikayla Hür Fikir gazetesindeki köşesine taşıyan ve Türkiye'deki ilk bisiklet sporcularından biri olan Unat, şair ve yazarlığının yanı sıra 10 ve 11. Dönem Kocaeli Milletvekili olarak da görev yapacak olan bir siyasetçiydi.

"gençliğin ifadesi" olan Genç Düşünceleri Anadolu'nun vilayet ve kaza merkezlerinde temsil edebilecek muhabirler arandığı duyuruluyordu.

Kumandan oğlu'nun, Kocaeli ve dönemin Türkiye'si açısından umut vaat eden parlak kariyerlerinin başında olan birçok kültür sanat ve siyaset insanı ile temas içerisinde olduğunu düşündüren geniş yelpazeli gazetesinin arşivlerde bulunabilen bir diğer sayısı, aynı yılın sonbaharında yayımlanmış olan "1 Teşrin-i Sâni 1928" tarihli ve "Gençliğin ifadesi" mottolu nüshaydı. Aynı zamanda birkaç ay sonra gazetelere yansiyacak olan "dini tahkir" davasına konu olan makalesinin de bulunduğu bu sayı, ironik bir şekilde o yılın Ramazan Bayramının ilk gününe denk gelmişti. Sonraki sayfalarından birinde bu "1." sayının bir bayram gününe denk gelmesinin tesadüf olmadığını açıklayan Kumandan oğlu, dini bir bayramın yaşandığı bir günde bekleneceği üzere Ramazan bayramından değil de birkaç gün önce kutlanan Cumhuriyet Bayramından bahsediyordu.³³ Gençlerin "bu başlangıcın ifade ettiği izahı manayı çok iyi bileceğine" işaret edilen bu nüshanın ilk sayfasında, sol elinde havaya kaldırdığı bir meşaleyi tutar halde resmedilmiş bir kadın figürü ve sağ elinde tuttuğu çelengin içinde bir "Gazi Mustafa Kemal" resmi bulunuyordu.

Sahibi ve başmuharriri olan Kumandan oğlu'nun kendisi dışında bu nüsha da tıpkı Mart ayındaki nüsha gibi oldukça renkli bir yazar yelpazesıyla okuyucu karşısında çıkıyordu. Bu bağlamda örneğin, sonraki yıllarda, siyasi çıkarları için çırpınan hırs sahibi insanları konu eden romanlar yazacak olan Nahit Sırrı [Örik] Bey'in "Eski Şark Musikisini Dinlerken" başlıklı bir yazısına yer verilmişti. Benzer şekilde Balkan Savaşı yıllarında yayımlanmış olan "Genç Kalemler" dergisi yazarı Aka Gündüz'de "Tek Düstur" başlıklı yazısıyla gazetede yer bulmuştu.

Gazetede Hâbil Âdem imzasıyla yer bulan "Papazların Esrarı" başlıklı makalede genel hatlarıyla Hristiyanlık ve İslam dinlerinin de dışında din meselesi irdeleniyor, Hâbil Âdem'in aslında Naci İsmail [Pelister] olması Kumandan oğlu'nun ilişkiler ağını daha da çetrefilli hale getiriyordu. Üstelik Genç Düşünceler'de söz konusu imzanın yer alması dönemin "gizemli" ittihatçılarından biri olan Hâbil Âdem'in "kayıp yıllarına" ait bilinmeyen bir neşriyat faaliyeti de oluyordu.³⁴ Bu faaliyetin zemini olan Genç Düşünceler'in ilgi nüshasında "Lüzumsuz Bir Müdahaleye Zaruri Bir Cevap" başlığı altında "had bildiren" bir açıklamaya imza atan Kumandan oğlu, neşriyatının gizli saklı değil aksine çeşitli ilanlarla duyurulan "sansasyonel" bir süreci takiben gerçekleştiğini düşündürecek şekilde, gazetesinde yayımlayacağı bir mektubun ilanını "pencereden gören" birine cevap vermişti. Çıkaracağı gazetenin ilanını ve haberini verdiği açık mektubun lüzumsuzluğunu dile getiren o kişiyi tarif ederken, "Milliyet refikimiz" ifadesini kullanmış ve gazetenin "muhtarı" olduğunu söylediği bu kişiye, "henüz gazetenin adını dahi doğru dürüst okuyamadığı" eleştirisinde bulunmuştu. Kumandan oğlu'nun iğneleyici bir üslupla ve mealen gazetesinin yayın çizgisinden geri adım atmayaacağını duyurduğu kişi, yıllar sonra siyasi görüş ve hatıralarını "Gençlere Açık Mektup" adıyla kitaplaştıracak olan Orhan Seyfi [Orhon] Bey'di. Orhan Seyfi ile girdiği ağız dalaşında bahsedilen süreç, çeşitli ilanlarla duyurulduğu da anlaşılan Genç Düşünceler gazetesinin sahibi olan Kumandan oğlu'nun, dönemin gazetecileri tarafından -bir şekilde- gayet iyi bilinen bir sima olduğunu gösteriyordu. Bu bağlamda "sansasyonel" ve "güçlü" bir çıkış yapmış gibi görünen söz konusu nüshada, kamuoyuna "önceden" ilan edildiği anlaşılan ve tıpkı Kumandan oğlu gibi yayımladığı gazetenin de birdenbire "ortadan kaybolması" nedeniyle, bazılarının tamamlanıp tamamlanmadığı -şimdilik- meçhul olan çeşitli tefrika yazılara yer verilmişti.³⁵

Bu yazılardan biri olan en çarpıcı tefrika, "Hocam Kılıçoğlu'na hediyem olsun" ithaf ve "Hz. Muhammed'e Açık Mektup" başlıklı yazıydı. Kendi gazetesinde de Hür Fikir gazetesinin çizgisinde yazılar yazan Kasım Tevfik'in, sonraki yıllarda birkaç makale ve kitabın satır aralarındaki yine "birkaç" cümlede yer bulmasına da neden olan söz konusu "mektubu", İslam dinini hedefine koyuyor ve İslam peygamberine açıkça hakaret ediyordu. "K.O.K.T" imzasıyla ilgili nüshanın birinci sayfasından başlayan ve ikinci sayfada devam eden yazıyı, Erken Cumhuriyet Dönemi din-devlet ilişkileri bağlamında ve muhtemelen kendi ideolojik izleklerinden kaynaklanan vigist yorumlarla birkaç cümleyle geçiştiren sınırlı sayıdaki çalışmada, yazarının kim olduğu, hangi maruz kalınmış geçmişten hangi hedeflenen geleceğe ulaşmaya çalıştığı

33 "Bayram Hürmetine, Genç Düşünceler, 1 Teşrin-i Sâni 1928, s.4

34 Hâbil Âdem'in yaşamına dair ayrıntılı bilgi için bak. Mustafa Şahin & Yaşar Akyol (1994), "Hâbil Âdem Ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında - I", *Toplumsal Tarih*, Kasım, S.11, C.2, s.6-14; Mustafa Şahin & Yaşar Akyol (1994), "Hâbil Âdem Ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında - II", *Toplumsal Tarih*, Aralık, S.12, C.2, s.16-23.

35 Günümüzde Türkiye'deki mevcut süreli yayın arşivlerinde 1 Kasım 1928 tarihinden sonraki nüshaları mevcut olmayan Genç Düşünceler gazetesinin sonraki haftalarda yayın hayatına devam etmiş olabileceğine dair tek kanıt, *The Turkish Press* adlı kitabında "Hz. Muhammed'e Açık Mektup" başlıklı makalenin üç parça halinde yayımlandığını söyleyerek söz konusu gazetenin 1 ve 8 Kasım tarihlerine ait nüshalardan alıntılar yapan Lutfi Levonian'dır. Aynı zamanda tanıklık ettiği yılların basın dünyasına dair kapsamlı çalışması bağlamında dönem gazetelerini takip ettiği anlaşılan Levonian'ın Genç Düşünceler gazetesinin -şimdilik- "meçhul" olan sonraki sayılarını görmüş olması ve hatta mirasçılara bırakmış olabileceği bir arşivde bulundurulması muhtemeldir. Levonian'ın Genç Düşünceler gazetesinden yaptığı alıntılar için bak: Lutfi Levonian (1932), *The Turkish Press: Selections from the Turkish Press Showing Events and Opinions (1925-1932)*, School of Religion, Athens, s.140-141; Kumandan oğlu Kasım Tevfik'ten yapılan ama henüz ulaşılamayan bir başka alıntı için bak. *Missionary Review of the World, 1878-1939*, Vol.58, No.9, 1935, p.408.

ve nihayet bu süreçlerde kurduğu ilişki ağı ve faaliyetleri sorgulanmamıştı. Söz konusu bazı çalışmalarda, “*H. Muhammed’e Açık Mektup*” adlı makalenin yazarının “*dini tahkir*” etmesine rağmen “*herhangi bir cezaya çarptırılmadığı*” gibi, sonraki süreçte rejimin “hışmına” uğradığını gösteren üstelik manşetlere çıkmış davasından bihaber “çarptırılmış” yorumlar da bulunuyordu.³⁶

Yazıldığı dönem kadar, sonradan araçsallaştırılmak üzere keşfedildiği gelecek zamanları da “bulandıran” satırlarına, benzer bir mektubu “*on yıl*” önce de yazmış bulunduğunu ancak “*hazrete takdim edemediğini*” belirterek başlamıştı. “*Şekil perestlik ve puta tapmanın kendini inkâr anlamına geldiğini katıyetle söylemiş olan*” İslam peygamberine, “*Ya Resul Allah*” diyerek seslenen ve “*mollacıları*” şikâyet eden Kasım Tevfik, bu açık kaideye rağmen, din adamlarının “*tam üç yüz şu kadar seneden beri yalnız ve yalnız asrının şekillerine tapınarak onu kutsadığını*” iddia etmişti. *Kur’an’ın yapraklarını öpmek, dört duvarı ziyaret etmek, yani sahtekârlığa yardım edecek bir nam kazanabilmek için canını, hayatını tehlikeye koyarak ve malını feda ederek Arabistan’ın bilmem neresine kadar gitmek sarih bir putperestlik değil midir?* diye sorduğu sözlerine “*yalan dersin, artık softacılarını himaye ediyor*” olduğun için “*münkir olurum*” diyerek devam etmişti. Peygamberce öğütlenen kuralların “*esrarlı perdesi altında binlerce facia ve yüz binlerce sahtekârlık*” bulunduğunu söyleyen Kasım Tevfik, tiksindirici ve korkakça kötülükler işleyen “*softacıların*” her birinin, davranışlarını peygambere ve emirlerine mal ettiğini söylemişti. Kısaca, asırlara yayılan bir yozlaşma içerisinde olduğunu iddia ettiği İslam dinini temsil ediyor “*gözükün*” din adamlarının yaptıkları karşısında “*sükût*” içerisinde olan peygambere, bu sessizliğinin olan biteni “*tasdik*” anlamına gelip gelmediğini soran Kumandan oğlu “*mektubuna*”, “*devam edecek*” ifadesiyle son vermişti.³⁷

Genç Düşünceler gazetesinin 1 Teşrin-i Sâni 1928 tarihli bu nüshasındaki görünümüyle Kasım Tevfik, tam da o sıralarda kurumsallaşmakta olan “*dinde reform*” meselesiyle ilgili radikal bir çıkış yapmıştı. Ancak bu sözleri sarf ettiği sıralarda zaten bizzat ilahiyat fakültesi bünyesinde İslam dinine “*yeni hayatın tekâmülünün seyrine uygun bir şekil vermek*” amacıyla hareket eden bir komisyon kurulmuş ve öngörülen dini ıslahatların esaslarını içeren raporunu ülke çapında ulaşılabilecek bir şekilde gazete yoluyla yayımlayalı birkaç ay olmuştu.³⁸ Bu gelişme, yukarıdaki dipnotta bahsi geçen ve din-devlet ilişkilerini konu eden çalışmalarda dikkat çekilen dinin reforme edilmesine dair girişimlerdeki “*tahakküm*” yorumu üzerinde düşünmeyi de gerektiriyordu. Zira dönemin sosyo-kültürel yaşama dair diğer devrimlerinin hayata geçirilmesindeki “*tahakkümden*” farklı olarak, söz konusu olan dinin reforme edilmesi olunca “*tekâmülün*” tercih edildiğini gösteren işaretler de bulunuyordu. Elbette ki bu işaretler, her devirde yaygın örneklerine rastlanabilecek bir tipoloji olan, hükümete yaranmak için “*vur deyince, öldüren*” bürokratların “*münferit*” denilemeyecek kadar “*yaygın*” cebri uygulamalarının neden olduğu “*travmatik ve trajik yaşanmışlıkları*” yok saydıramazdı.

Kasım Tevfik ve Hür Fikir gazetesinde aralarında bulunduğu Erken Cumhuriyet Dönemi basınının ortak özelliği, nihayetinde her dönemde olduğu gibi bir “*rıza mühendisliği*” aracı olmasıydı. Nitekim söz konusu rıza mühendisliği araçlarının sayfalarında, döneme dair din-devlet ilişkileri konulu çalışmalarda sık sık vurgulanan, resmi olarak kurumsallaştırılmış “*tahakküm*” iddiasının “*yaygın münferit*” örneklerden kaynaklandığını düşündürtebilecek haberler bulunuyordu. Erken Cumhuriyet yıllarındaki “*dönemsel misyon*” ve “*işlevsel operasyon*” gazetelerinin aslında birer rıza mühendisliği aracı olarak nabız yokladığı yayınlarının dikkatli incelenmesi durumunda, özellikle dini reformasyon konusunda “*tahakkümle tekâmül*” arasında gidip gelen bir süreç yaşandığı görülebilirdi. Üstelik sürekli evrilen bu süreçte, konumlandırıldıkları kategorinin gerektirdiği bir yayın çizgisinde hareket eden gazete ve gazetecilerin dâhi uyum sağlayamamaları saf dışı kaldıkları bir tutarsızlık söz konusuydu. Bu tutarsızlık ve geçişkenlik nedeniyeldir ki, yeni

36 Erken Cumhuriyet Dönemi’ni tanıyan “*tüm tarafların*” çeşitli şekillerde maruz kalıp farkında dahi olmadan yaşamak zorunda kalarak, farklı şekillerde hayatlarına yansıtıkları “*travmaları*”, dolayısıyla sosyal psikolojiyi analizlerine kat-a-mayan yorumlarla dolu çalışmalar, söz konusu dönemle ilgili külliyyatın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kasım Tevfik’in gazetecilik kariyerinden bağımsız olarak dönemin din-devlet ilişkilerini ele alan bazı çalışmalarda “*Kasım Tevfik adlı bir kişi*” olarak bahsedilip, “*dine ve dince mukaddes şeylere saldırmış*” olmasına rağmen “*ceza almadığı*” ifade edilmisti. Hasan Hüseyin Ceylan (1992), *Cumhuriyet Dönemi Din/Devlet İlişkileri*, II, Rehber Yayınları: Ankara, s.135-136. Bu noktada ilginç olan söz konusu kitabın, genel akışında yeni rejimin dini tahkiri “*hiçbir şekilde*” cezalandırmadığı gibi toptancı bir etki yaratmak için olsa gerek Kasım Tevfik’le ilgili alıntının yapıldığı kaynaktaki “*akademik duruşa*” sadık kalmamış olmasıydı. Zira bu yorumun kaynağı olarak verilen Mete Tunçay, söz konusu çalışmasında, Kasım Tevfik ve hatta aynı sıralarda benzer bir eylem içerisinde olan Refik Ahmet adlı kişilerin yargı süreçlerinden bahsederken özellikle “*bilmediğim kadarıyla*” ifadesini kullanmış, dolayısıyla Kasım Tevfik’in ceza alıp almadığı konusunda kesin bir değerlendirmede bulunmamıştı. Mete Tunçay (1981), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları: Ankara, s.220; Kasım Tevfik’in söz konusu makalesini sadece Mustafa Kemal’in dinle kurduğu ilişkiyi yorumlamak bağlamında, makalenin süreç ve sonuçlarına değinmeyecek şekilde birkaç cümleyle “*araçsallaştırmış*” bazı çalışmalar için bak. Ahmet Keleş, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin Önemi*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı- Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, s.279-294. Keleş’in söz konusu makalesine de kaynaklık eden benzer iddiadaki bir çalışma için bak. Mustafa Öcal (1994), *İmam Hatip Liseleri ve İlk Öğretim Okulları*, Ensar Neşriyat: İstanbul. Yine aynı yazarın bir çalıştay raporuna giren ve sadece “*H. Muhammed’e Açık Mektup*” adlı makaledeki ithamlara değindiği ifadeleri için bak. (2017), İmam Hatip Liselerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye’deki Misyonu”, *Kütahya İmam Hatip Okulları Çalıştayı Sonuç Raporu*, Kütahya İl Millî Eğitim Müdürlüğü: Kütahya, s.12-17; Naci Kutlay (2003), “*İsmet Paşa’da Dönemsel İrkçi Anlayışlar*”, *Özgür Politika Gazetesi*, 9-12 Kasım; Kasım Tevfik’in “*İslam dinini tezyif edici yazılar yazdığı gerekçesi ile yargılandığı*” davadan bahseden, ancak “*yazarın yargılama sonucunun ne olduğu hakkında bir bilgi mevcut değildir*” diyen bir başka çalışma için bak: Murat Kılıç (2017), “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi*”, *Tarihîn Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.18, s.312-313

37 Kumandan oğlu (1928), “*Hazreti Muhammed’e Açık Mektup*”, *Genç Düşünceler*, 1 Teşrin-i Sâni, s.1-2

38 “*İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında*”, *Vakit*, 20 Haziran 1928, s.1; Ayrıca söz konusu raporu nakleden *Levonian, The Turkish Press*, s.123-126

rejime duyduğu sempatiyle, "Hz. Muhammed'e Açık Mektup" yazan ve karşılığında "bir parlamento muvaffakiyeti" beklerken kendini ceza mahkemesinde yargılanırken bulan Kasım Tevfik'in "trajikomik" tevkihi Kocaeli'ndeki kimliğinden bağımsız polise bir olaydan ibaret sanılarak iki hikâye arasındaki bağlantı fark edilememiştir.

Bu görünüm arası bağlantı kopukluğuna neden olan sürecin yaşandığı sıralarda Kasım Tevfik tarafından "hükümete yaranmak için" yapılmış gibi duran yayınlara benzer neşriyat faaliyetleri içerisinde olan ama yeni rejimin "muhalif" olarak konumlandırılacak birçok kişi de benzer adli koşuşturmalara uğruyordu. Bu bağlamda örneğin, aynı zamanda Avrupa'ya muhabir olarak giden ilk kadın gazeteci ve bir romancı olan *Suat Derviş'in "dini tahkir yolu neşriyatta bulunmak"* suçundan, Kasım Tevfik'le aynı günlerde, aynı mahkeme koridorlarından geçerek yargılandığı duruşmalar da dönemin gazetelerine yansımıştır.³⁹

Bu noktada durumu çetrefilli hale getiren şey, Kumandan oğlu'nun bir ağır ceza mahkemesinde yargılanmasına sebep olan görüş ve düşüncelerinin aslında yayımlandıkları sırada da ithaf ettiği üzere dönemin Kocaeli mebusu Kılıçoğlu Hakkı'ya ait olmasıydı. Kumandan oğlu'nun türlü vesilelerle "Mürşidim", "Ustam" ve "Hocam" diyerek hürmet ve selamlarını yolladığı Kılıçoğlu Hakkı, çoğunluğu yine bir Kocaeli gazetesi olan Hür Fikir ve çeşitli eserlerinde İslâm dininin bir reforma ihtiyacı olduğunu belirtmiş, İslâm tarihine dair hakikatlerin ortaya çıkmasını sağlayacak olan bu reformla, Hıristiyanlık âleminde "fena ve kabiliyetsiz, ilerlemeye engel bir din olarak telâkki edilen" İslâmiyet'ten faydalanılmasının da yolunun açılacağını belirtmişti. Tıpkı Kumandan oğlu'nun "softacılarınız" diyerek tahkir ettiği gibi, Kılıçoğlu'na göre de toplumu dini gerçeklerden uzaklaştıran zümre, cahil din adamları ve softalar olmuştu.⁴⁰ Bu zeminde, Mustafa Kemal'le geçmişten gelen bir tanışıklığa sahip ve dönemin sosyo-kültürel devrimlerine sufla vermiş bir kişi olarak yeni rejimin ve hatta o sırada içinde bulunan III. Yasama Dönemi Büyük Millet Meclisinin mensupları arasında farklı bir yere sahip olan Kılıçoğlu'nun "tedrisatından" geçtiği ileri sürülebilecek olan Kumandan oğlu, aslında rejimin fiili uygulamalarının bilinçaltı gerekçelerini dile getirmiş oluyordu.

Hususi Polis Hafiyesi Bir 'Serseri' Olarak Kumandan oğlu Kasım Tevfik

* Erken Cumhuriyet Döneminde imparatorlukla ilgili zihinsel algıyı oluşturan sosyo-kültürel sembollerin, tahakküm ve tekâmül ekseninde geride bırakılmaya çalışılması, kaçınılmaz olarak müzakereye kapalı taraftarlar ve muhaliflerin ifrat ve tefrit arasında savrulan söylem ve uygulamalarına ortam hazırlamıştı. Dolayısıyla münferit olmasına rağmen nihayetinde kamuyu yönlendiren ya da temsil eden kişi ve kurumlarca gerçekleştirildiği için dönemin sosyolojisine mâl edilen bir takım travmatik süreçlere sahne olan bu dönemde, birçok toplumsal değer belki de tarihinde hiç olmadığı kadar aleni, yaygın ve sistematik şekilde tartışılır hale gelmişti. Dönemin basınının birçok konuda eleştirinin ötesine geçerek "saldırıya" dönüşen ve sosyo-kültürel değerleri yeni rejimin "projeleri" bağlamında açıkça "tahkir" etmesi, nihayetinde gazetelerin rıza mühendisliği işleviyle ilgiliydi. Bu bağlamda aslında devletin yetkilendirdiği komisyonlar tarafından daha "usturuplu" bir şekilde dillendirilen konularda -muhtemelen- kariyer beklentisinin de verdiği hırsla- "yaygın münferit" ama "çizmeyi aşan" bir çıkış yapmış olan Kumandan oğlu, dönemin adli ve idari kolluk kuvvetlerinin dikkatini çekmişti. Bir anlamda beklemedik bir şekilde adli ve idari kolluk kuvvetlerinin "hişmine uğrayan" Kumandan oğlu ile ilgili haberler, başlangıçta "Hz. Muhammed'e Açık Mektup" başlıklı yazısından dolayı "dini tahkir etmekten" tevkiif edildiği şeklindeki bilgilerle bazı gazetelerin satır aralarına yansımıştı. Bu bağlamda ilk olarak İkdâm gazetesinin, III. Ceza Mahkemesinde başlanan dini tahkir davasına yer verdiği 11 Ocak tarihli nüshasında, Kasım Tevfik'in "hayatını, malını, canını ve kanını eda ederek Arabistan çöllerine kadar giderek Kâbe'yi tavaf edenlerin yaptığı hareket putperestlik değil de nedir?" diye sormak suretiyle İslâmiyet'i tahkir eden yazısı dışında başka suçlardan da dava edildiği ve mahkeme heyetinin davayı ikame olunan diğer davayla birleştirme kararı aldığı bildirilmiştir.⁴¹

1929 yılı Şubat ayı sonuna gelindiğinde Cumhuriyet gazetesinin Kumandanoğlu'na resmîyle birlikte manşetinde yer vermesi, zaten Ocak ayından beri görülmekte olan "dini tahkir" davasını bambaşka bir boyuta taşımıştı. Zira Cumhuriyet gazetesinin sonraki haftalarda da okuyucularını bilgilendirmeye devam ettiği 24 Şubat

* Kumandan oğlu Kasım Tevfik, *Vakit*, 26 Şubat 1929, s.1

39 "Suat Derviş H.", *Vakit*, 19 Şubat 1929, s.1; Sonraki yıllarda yeni rejimin "tahakkümle tekâmül" arasında gidip gelecek evrenin yerleşme sürecinde basın tarihi bağlamında önemli bir dönüm noktasına gelinecek 1909 yılından beri yürürlükte olan Matbuat Kanunu 1931 yılında çıkarılan yeni bir kanunla değiştirilecekti. "Matmuat Kanunu Esbabı Mucibesi", *Muharir*, 30 Temmuz 1931; Yeni Matbuat Kanununun şekillendirdiği basın yayın koşullarıyla 1935 yılına gelindiğinde en az Genç Düşünceler gazetesinin yaşadığı trajikomik durum kadar tutarsız bir gelişme yaşanacak ve dinde reformu konu eden bazı yayınlar yasaklanacaktı. Bu bağlamda, 1928 yılında bizzat kurucu iradenin İslâm dinine "yeni hayatın tekâmülünün seyrine uygun bir şekil vermesi" için oluşturduğu komisyonca yayınlanan ıslahat raporuyla benzer bir içeriğe sahip olan "Millî Din Duygusu ve Öz Türk Dini" adlı kitap "sakıncalı" bulunarak yasaklanıyordu. Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi", s.303

40 Sibel Zeren (1999), İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Eserleri ve Fikirleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: İstanbul, s.30-31

41 "Dini Tahkir Davası", İkdâm, 11 İkinci Kanun 1929, s.2

tarihli, "sansasyonel" haberine göre, "ismi Kumandan oğlu Kasım Tefvik olan bu hain, cürmü meşhut halinde zabitanın pençesine düşmüştü." Kasım Tefvik'in "yakalanma" haberini oldukça detaylı bir şekilde veren Cumhuriyet gazetesinin ifadesine göre, "Genç Düşünceler diye bir mecmua çıkaran ve 'Hususî Polis Hafiyesi İdarehanesi' işleten bir serseri" olan Kasım Tefvik, "casusluk cürmünden" tevkif edilmişti.⁴²

Cumhuriyet gazetesinin söz konusu haberi, 1929 yılı Şubat ayına kadar Erken Cumhuriyet Dönemi basın faaliyetleri bağlamında değerlendirilebilecek bir gazetecilik serüvenine sahipmiş gibi görünen Kumandan oğlunun geçmişine ilgili bilgiler de veriyordu. Buna göre, Kasım Tefvik aslında söz konusu gazeteyi çıkarmaya başlamasından önce "Bahriye muzikasında gedikli" ve dolayısıyla bir denizci astsubayı olarak görev yapmıştı. Bahriyeli olduğu sıralarda askerlikten ihraç edilmek için "türlü çarelere başvurmuş, deli rolleri yapmış ve hatta cinnet raporları alarak" nihayetinde kendisini "tekaüt" ettirmeyi başarmıştı. Yine Cumhuriyet gazetesinin verdiği bilgilere göre, "Bahriye muzikasında klarinet çalan bu herif, bir müddet boş gezdikten sonra İzmit'e giderek Hür Fikir gazetesinde tahrir müdürlüğü yapmaya özenmiş" ve bu esnada da bir iki defa mahkemeye verildikten sonra İstanbul'a gelmişti. İzmit'te birkaç nüsha neşredip satışsızlıktan kapatmak zorunda kaldığı "Genç Düşünceler" mecmuasını İstanbul'a nakledip "önceden yayımlanmış yazıları birer birer tekrar neşrettiği" sırada "Hz. Muhammed'e Açık Mektup" başlıklı makalesinden dolayı dini tahkir suçuyla mahkemeye verilmişti. Cumhuriyet gazetesinin haberi, bu noktadan sonra sıradan bir dini tahkir davasını tarif etmekten çıkıyor, davası devam ederken bir kere daha yakalanan Kumandan oğlunun, "Polis Kısmi Siyasi Memurları" tarafından "isticvabına" gerekçe olarak gösterilen "peygamberi tahkir ve dini tezyif" eden yazılarını "ecnebi" bir dini teşkilattan para alarak yazdığına dair şüphelerden bahsediyordu. Üstelik, o sıralarda aynı dini teşkilatın maddi desteğiyle çıkarılan farklı bir mecmua için de benzer bir tahkikat yürütmekte olan kolluk kuvvetlerinin kendisini salıvermesine rağmen, Kumandan oğlunun "şüpheli hareketleri" devam etmişti.⁴³

Cumhuriyet gazetesinin sonraki sayfalarda devam eden haberindeki bazı ayrıntılar, Genç Düşünceler gazetesini ve sahibi olan Kumandan oğlunun birdenbire neden "ortadan kaybolduğu" ile ilgili fikir verebilecek detaylar da taşıyordu. Buna göre, mecmuası aslında hükümetçe "sedd olunmuş", olan Kasım, Galata'da bir "idarehane" açmıştı. Kolluk kuvvetleri, "şüpheli hareketleri" devam eden Kumandan oğlunun bu girişimine "vaziyetinin tetkiki" için göz yummuş bu sırada "Kasım da eski harflerle reklam kartları bastırıyordu." Bu noktada gazetenin manşetine taşıdığı "Hususî Polis Hafiyesi İdarehanesi" meselesinin açıklaması yapıyor, "Türkiye'de mukim her şahıs hakkında her nevi tahkikatın bir ücret mukabilinde yapılacağını" ilan eden Kumandan oğlunun, "bazı ecnebi memleketlerindeki emsalini takliden" hafiyeye çalışmaya başladığından bahsediliyordu. Gazeteye göre, Kumandan oğlunun Kocaeli basın tarihinin "maceracı" aktörlerinden biri olmaktan çıkıp, Erken Cumhuriyet Döneminin "garip" ve ilk casuslarından biri olmakla itham edilmesine neden olan "şüpheli hareketleri" de bu sırada gerçekleşmiş, "adım adım" takip edildiğinden habersiz bir şekilde İzmit'e gidip gelmekte olan zanlı, üzerinde "cürmünü gösteren evrak ve vesaike birlikte" Beyoğlu'nda "derdest" edilmişti. 1929 yılının 23 Şubat Cumartesi akşamı tevkifhaneye gönderildiği belirtilen Kumandan oğlunun "zabita-i siyasiye" tarafından sürdürülen tahkikatından sonra mahkemeye verileceğini belirten Cumhuriyet gazetesine göre, "Hz. Muhammed'e Açık Mektup" gibi "tahkir-âmîz ve mefsedet-kârane" makaleler yazan ve "casusluk etmek suretiyle vatana ihanet eden bu mel'un serserinin, cürmünün delâliyle beraber, böyle cürmü meşhut halinde yakalanması" zabitanın takdire şayan bir başarısıydı. "Millet ve memlekete ihanet edenlerin yakasına yapıştığını" ifade eden Cumhuriyet gazetesini, Kumandan oğlunun belki de sıradan bir asayiş meselesi olarak gündemin satır aralarında kaybolacak casusluk haberinin sonunda, Cumhuriyet zabitasını gösterdiği "uyanıklık" nedeniyle tebrik ediyordu.⁴⁴

Aynı tarihli İkdâm gazetesini, yaşanan bu gelişmeyi "Şüpheli Bir Adam Tefvik Edildi" başlığıyla ilk sayfasına taşımış, mecmuası kapatıldıktan sonra bir çok işlere giren bir şahsın evvelki gece Pangaltı'da bir eve girerken tutuklandığı haberini vermişti. İkdâm gazetesindeki habere göre, peygamberi tahkir eden "hezeyan" dolu makalelerinden sonra para kazanamayacağını anlayan "bu şahıs", eski bahriye zabıtlığından istifade etmek istemiş, "birtakım yabancılarla temasa geçerek" kendilerine "her çeşit malumat" verebileceği vaadinde bulununca Türk polisinin takibine uğramıştı. Gazetede ifadesiyle, "Ebulkasım'ın bir ay boyunca sinsi sinsi oraya buraya sokularak yaptığı çalışmalarla topladığı malumattan haberdar olan Türk polisi", bu "gafil adamı" takip etmiş ve farkına vardırımadan sivil polislerle temas etmesini sağladıktan sonra nihayet görülen lüzum üzerine tevkif etmişti.⁴⁵

Cumhuriyet gazetesinin Kumandan oğlunu manşetinden tüm ülkeye "vatan hainliği yapan bir casus" olarak duyurmasını takip eden dava süreci konusunda *Vakit* gazetesini de okuyucularını bilgilendiriyordu. Genç Düşünceler'deki dini tahkir meselesinin görüldüğü 17 Şubat tarihli duruşmaya kısaca yer verdikten

42 Söz konusu haberi hemen hemen Cumhuriyet gazetesini aynı üslupta ilk sayfasına taşıyan Milliyet gazetesini diğer gazetelerden farklı olarak Kasım Tefvik'e isnat edilen suç bağlamında, Türk Ceza Kanunundaki casuslukla ilgili 129 ve 133 Maddeleri sıralamıştı. "Casus!", *Milliyet*, 24 Şubat 1929, s.1

43 "Casusluk Eden Bir Hain Evvelki Gün Yakalandı", *Cumhuriyet*, s.1

44 "Casusluk Eden Bir Hain Evvelki Gün Yakalandı", *Cumhuriyet*, s.5; Söz konusu süreci Milliyet gazetesini de benzer bir üslupla okuyucularına duyurmuştu. "Casus!", *Milliyet*, 25 Şubat 1929, s.1

45 "Şüpheli Bir Adam Tefvik Edildi", *İkdâm*, 24 Şubat 1929, s.1

sonra⁴⁶ 24 Şubat tarihli nüshasında bu defa yaşanan adli süreci casusluk şüphesi bağlamında haberleştirmiş ve Kumandan oğlu'nun "İzmit askeri mevkiinin planını satmaya teşebbüs ettiği sırada cürmü meşhut halinde" yakalandığını yazmıştı.⁴⁷ Gazetenin ertesi günkü nüshasında konuyla ilgili ayrıntılara yer veriliyor, Galata'da "gizli bir yazıhane açtığı ve yazıhaneyi açarken bir ecnebiden 1000 lira aldığı" iddia edilen Kumandan oğlu'nun "bu parayı ödemek için İzmit'in planlarını ele geçirdiği" anlatılarak, devam etmekte olan dini tahkir davasının 24 Şubat tarihli duruşmasında müddei umuminin henüz tahkikatını tamamlayamadığı için mütalaasını bildiremediğinden bahsedilmişti.⁴⁸ Kumandan oğlu'nun karikatürize edilmiş fotoğrafından sonra bu defa tevki edildği sırada çekilmiş bir fotoğrafını sayfalarına taşıyan Cumhuriyet ve ardından Vakit gazetesi, 26 Şubat tarihli nüshalarında, Kumandan oğlu'nun müddeiumumiye teslim olduğu ve dördüncü müstantik tarafından ülkedeki "bir limana" ait malumatı nasıl temin ettiği konusunda sorguya çekileceği bildirilmişti.⁴⁹ Yukarıda da bahsedildiği üzere, Kumandan oğlu'nun dini tahkir ve sonrasında casusluk cürmü ile yargılanmakta olduğu davayı sayfalarına taşıyan gazetelerde, bu cürüm ile yargılanmakta olan başka isimlere ait haberler de veriliyor, bu bağlamda örneğin Suat Derviş'in oldukça "sansasyonel" hale geldiği anlaşılan dava süreci de Vakit gazetesinin Kumandan oğlu'nu haberleştirdiği günlerdeki çeşitli nüshalarına yansiyordu.⁵⁰

Garez Kurbanı Olduğunu İddia Eden Bir 'Hain' Olarak Kumandan oğlu Kasım Tevfik

* Müddei umuminin Kumandan oğlu'nun davasıyla ilgili mütalaasını bildirmek üzere tahkikatına devam ettiği 1929 yılı Mart ayı, 4 Mart 1929 tarihinden beri yürürlükte olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kaldırılışına sahne olmuştu.⁵¹ 11 Mart tarihine gelindiğinde casusluk yapmaktan maznun Kumandan oğlu Kasım Tevfik hakkındaki tahkikatın devam ettiği ve polis müdüriyetine verdiği ilk ifadeyi inkâr eden Kasım'ın bu hareketi nedeniyle, söz konusu ifadesini alan polis memurlarının dinlenmesine karar verildiği bildiriliyordu.⁵²

Nisan ayına gelindiğinde "esrarı askeriyeyi satmakla maznun" olan (Ebul) Kasım'ın muhakemesine dair haberleri günü gününe takip etmekte olduğu anlaşılan İkdâm gazetesi,⁵³ Kasım Tevfik'in "papazlardan para aldığıının anlaşıldığı" şeklindeki bir iddiayı manşetine taşımıştı. Aynı habere göre, o sırada Erkânı Harbiye-i Umûmiye Reisi olan Fevzi Paşa'nın [Çakmak] imzasını taşıyan ve İzmit Limanı'ndaki mayın tertibatına ait olduğu anlaşılan plan da dahil olmak üzere, "tayyarelere karşı yapılan endahat talimatnamesi ile bilfiil vazifeyle mükellef Bahriye erkânı ve zabitanına mahsus ve gayet mahrem harp gemileri ve yavuz zırhlısının dahili teşkilatını gösteren haritayı" ele geçirmiş olan Kumandan oğlu, bunları "ecnebi devlet memuru kılığında" Sedat adını taşıyan ve sivil polise çalışan birine para karşılığında satmak üzereyken derdest edilmişti.⁵⁴

15 Nisan tarihinde gerçekleştirilen ilk celse⁵⁵ davayla ilgili yepyeni iddiaları da gündeme getirmiş, "polis müdüriyetinde on gün boyunca dayak yediğini ve her türlü tasalluta uğradığını" iddia eden Kasım Tevfik, dini tahkir suçlamasına konu edilen "Hz. Muhammed'e açık Mektup" başlıklı makalesini "Papazların Esrarı" başlıklı tefrikanın muharriri tarafından vaktinde yetiştirilmemesi üzerine yazdığını söylemişti.

Duruşmanın oldukça kalabalık bir mahkeme salonunda gerçekleştirilen öğleden sonraki celsesini sayfalarına taşıyan Vakit gazetesine göre, "bekar", "yirmi beş yaşında" ve "Ereğlilili" olduğunu söyleyen Kasım Tevfik, aslında "Yavuz" gemisinde "mızıka muallimliğinden" emekli edilmişti.⁵⁶ Söz konusu duruşmayı oldukça ayrıntılı ve maznunun duruşma salonunda başını çevirerek görüntü alınmasına engel olmaya çalışmasına rağmen çok daha net çıkan bir fotoğrafıyla sayfalarına taşıyan Cumhuriyet gazetesi, "Kumandan oğlu"

* Kumandan oğlu Kasım Tevfik, İkdâm, 24 Eylül 1929

46 "Dini Tahkir Davası", Vakit, 18 Şubat 1929, s.3

47 "Casus?", Vakit, 24 Şubat 1929, s.1

48 "Kasım Tevfik, Casusluk Meselesi Nasıl Anlaşıldı?", Vakit, 25 Şubat 1929, s.3

49 "Casus Şaşırmış Bir Vaziyettedir", Cumhuriyet, 26 Şubat 1929, s.1; "Kasım Tevfik Dördüncü Mustantikliğe Verildi.", Vakit, 26 Şubat 1929, s.1

50 "Suat Derviş H.", Vakit, 19 Şubat 1929, s.1; "Denize Söyledikleri.", Vakit, 20 Şubat 1929, s.2 Suat Derviş'in aynı zamanda "Türklüğe hakaret" suçlamasıyla tahkikata uğradığı sıralarda ve Kasım Tevfik'in de birazdan detaylandırılmaya başlanacak olan yargılama süreci devam ederken İkdâm gazetesinin sayfalarına yansıyan bir habere göre, iki kadın arasında yaşanan bir darp olayının kovuşturulduğu duruşma sırasında, davalı kadına "Türklüğü tahkir" şeklinde bir suç isnadı da gündeme gelmişti. "Türklüğü Tahkir", İkdâm, 28 İkinci Kanun 1929, s.2.

51 "Takrir-i Sükûn Kanunu Kalktı", İkdâm, 5 Mart 1929, s.1

52 "Casus", İkdâm, 11 Mart 1929, s.2

53 "Ebulkasım'ın Muhakemesine Yarın Başlanıyor", İkdâm, 14 Nisan 1929, s.2,

54 Kasım Tevfik'in Şişli'de yakalandığı sırada üzerinde bulunduğu iddia edilen ve Sedat Bey'e ithafen yazılmış bir mektupta, sözü edilen evrakın teslimi için 400 lira istediği ifade edilmiş, Kasım Tevfik hem üzerinde taşımakla suçlandığı gizli evraklar hem de söz konusu mektubun kendisine ait olduğu şeklindeki iddiaları kabul etmemişti. "Kasım'ın Mahkemesine Dün Başlandı", İkdâm, 16 Nisan 1929, s.1; "Casus Kasımı..", Hakimiyet-i Milliye, 16 Nisan 1929, s.4

55 "Casusluk Muhakemesi Bu Sabah Başlıyor", Vakit, 15 Nisan 1929, s.2,5

56 "Casusluk Muhakemesi Başladı", Vakit, 16 Nisan 1929, s.1

namıyla bilindiğini söyleyen Kasım Tevfik'in künye bilgilerini, babasının "Tevfik" adında "emekli bir miralay" ve tevellüdünün "Ergani" olduğu şeklinde vermişti. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, Türkçeden başka bir lisan bilmediğini beyan eden Kasım Tevfik, uzun saatler süren duruşması sırasında mahkeme heyetinin başındaki Reis Nusret Bey'in bazı sorularına cevap vermekte zorlanmıştı.⁵⁷

Ceza Kanununun 133. Maddesinin 2. Fırkasına, 20. Maddesi ve 175. Maddesinin 2. Fırkasına, Ceza Usulünün 128 ve Matbuat Kanununun 4. Maddelerine göre muhakemesine lüzum görülen Kasım Tevfik'in duruşma salonunda çekilmiş bir başka fotoğrafına yer veren Vakit gazetesindeki söz konusu haberin devamında, maznunun yakalandığı gün üzerinde suç unsuru olan toplamda otuz üç adet gizli evrak bulunduğu bahsedilmişti. Kasım Tevfik'in Kocaeli'ndeki günlerinden aşına olduğu güçlü hitabetini mahkeme salonunda da ortaya koyduğunu gösteren ve mahkeme reisi Nusret Bey'le yaptığı konuşmalara da yer veren bu habere anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu evraklar arasında Yavuz zırlısının kömürlük ve makine dairesine ait planlar da bulunuyordu.⁵⁸ Aynı duruşmayı farklı detaylarla gündeme getiren İkdam gazetesine göre, Kasım Tevfik'in dini tahkirle suçlandığı söz konusu makalesi, aslında misyonerler cemiyetinden alınan para karşılığında ve Kasım Tevfik'in Dahiliye Vekili olma arzusunun bir parçası olarak yazılmıştı. Nitekim söz konusu vekil olma arzusuna değinen bir diğer gazete olan Cumhuriyet gazetesine göre de Kasım Tevfik, "Din aleyhinde yazarlar mebus oluyorlar. Kılıçzâde Hakkı da bu suretle mebus oldu. Benim de bunları yazmaktan maksadım Dahiliye Vekili olmaktır" demişti.⁵⁹ Kasım Tevfik'in yeni suçlamalar karşısındaki savunması, davaya dayanak olarak gösterilen yazısını "Hz. Muhammed'in softalarla alakadar olmadığını anlatmak" maksadıyla yazdığı şeklinde olmuştu. Nihayetinde mahkeme heyeti, kendisine isnat edilen suçlamalara teker teker cevap verme isteği uygun görülen Kasım Tevfik'in duruşması bir sonraki haftaya ertelemişti.⁶⁰

Kasım Tevfik'in mahkeme reisiyle zaman zaman gerginliğe neden olacak şekilde sert konuşmalar yaptığı ve daha evvel bir hakaret maddesinden dolayı üç gün hapis yattığı hakkındaki evrakın okunduğu⁶¹ bu duruşmada, olayla ilgili ilgisiz birçok kişinin de adı geçmişti. Özellikle tevkif edildiği 16 Şubat Cumartesi günü Şişli'ye neden gittiğine dair soruya verdiği cevap - en azından gazetelerden anlaşıldığı kadarıyla - ilginç bir şekilde sorgulanmamıştı. Sadece Vakit gazetesinin ilgili nüshasına yansıyan ve Şişli'ye "hemşiresini ziyaret etmeye" gittiği şeklindeki bu cevabı sorgulanmaya değer kılan şey, "hemşirem" dediği kişinin Gülistan İsmet [Tevfik] Hanım olabileceği ihtimaliydi.⁶² Casusluktan yargılanmakta olduğu bir dava sırasında Gülistan İsmet'in kardeşi olduğunu söyleyen Kasım Tevfik'in bu iddiasıyla ilgili herhangi bir sorgulama yapılmaması oldukça ilginç bir durumdu. Oysa ki bu iddianın doğruluğunun sorgulanmış olması, aslında söz konusu davaya uzanan süreçte başta İzmit olmak üzere dönemin elitleriyle yakın ilişkiler kuran "renkli ve gizemli" bir kişiliğe sahip olan Kasım Tevfik'in gerçekte kim olduğunun anlaşılmasına büyük katkı sağlayabilirdi.⁶³

Kasım Tevfik'ten hemşiresi Gülistan İsmet'i ziyaret etmek üzere Şişli'de bulunduğu cevabını alan mahkeme heyeti, bu akrabalık ilişkisini sorgulamak yerine Şehremininde *Miralay İbrahim Bey'e* gönderdiği iddia edilen bir mektuptan bahsederek, "tevkifhanede iken ruhen bitkin, malûl ve hayatta çok bîkes" olduğundan şikâyet eden Kasım Tevfik'in, annesinden raporunu müddeiumumiliğe verilmesini isteyip istemediğini sormuştu. Söz konusu mektupta "garaz kurbanı" olduğunu ve kendisini bu duruma düşürenlerle "mahşerde görüşeceğini" beyan eden Kasım Tevfik'in bu mektubu "mecnun sanılmak için" mi gönderdiğini soran hâkime cevabı, "beyninde kuvvet sahibi ve cürmü varsa cezasını çekecek kadar akıllı" olduğuna dair kararlı sözleri olmuş, söz konusu mektubu davasına "gayr-i mevkuf" şekilde devam edilmesini istediği için yazdığını ifade etmişti.⁶⁴

57 "Casus Ebulkasım Dün Huzuru Adalete Çıktı", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1929, s.1

58 "Casusluk Muhakemesi Başladı", *Vakit*, s.3

59 "Casus Ebulkasım Dün Huzuru Adalete Çıktı", *Cumhuriyet*, s.4

60 Bu iddialar bağlamında misyonerler cemiyetinden 150 lira almakla itham edilen Kasım Tevfik'in söz konusu yazıyı kaleme alma sebebiyle ilgili ifadesi alınan görgü tanıklarından Müslüman zade Osman Bey'le Pangaltı'da oturan Mehmet Adil Bey, Kumandan oğlu'nun dahiliye vekili olma arzusunu bizzat kendisinden duyduğunu söylemişti. "Kasım'ın Mahkemesine Dün Başlandı", *İkdam*, s.3

61 "Casus Ebulkasım Dün Huzuru Adalete Çıktı", *Cumhuriyet*, s.4

62 "Casusluk Muhakemesi Başladı", *Vakit*, s.3; Kendisi de geçmişte Kasım Tevfik gibi bir gazete muharriri olan ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki yazılarıyla bilinen Gülistan İsmet, aynı zamanda II. Meşrutiyet yıllarının önde gelen kadın ittihatçıları arasındaydı. Kumandan oğlu'nun kendi babasını tarif ederken bahsettiği gibi bir Osmanlı subayının kızı olan Gülistan İsmet, Bağdatlı Mehmet Tevfik'in Abdülaziz'in haremindeki Çerkez asıllı bir cariye olan Hüsnügül Hanımla yaptığı evliliğinden dünyaya gelmişti. Müslüman öğrenci kabul etmeyen Üsküdar Amerikan Kız Mektebi'ne devam ederek bu okuldan mezun olan ilk Müslüman kız öğrenci olmuştu. Dönemin kadın dergileri için yazılar yazarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt dışındaki gazetelere gönderdiği bildirileri İngilizceye çeviren Gülistan İsmet, Halide Edip'le birlikte istibdat döneminin yasaklıları arasında yer almıştı. Meclis-i Mebusan'da baş katiplik yapmış olan Mustafa Asım Bey'le evlenen Gülistan İsmet, Meşrutiyet'in ilanından sonra nispeten rahat bir hayat sürdürmüş, bir süre Selanik'te yaşadktan sonra İstanbul'a dönmüştü. Ayrıntılı bilgi için bak: Melika Karabacak (2009), "Osmanlı'da Politik ve Edebi Bir Kadın: Gülistan İsmet", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5,7, Kış, s.161-174

63 Gülistan İsmet Tevfik'in Kasım Tevfik kadar olmasa da detaylarına dair pek fazla bilgi bulunmayan hayat hikâyesiyle ilgili başlıca kaynak olan Amerikan Kız Koleji müdiresi Marry Miles Patrick'in anılarında, Gülistan İsmet'in herhangi bir kardeşinden bahsedilmediği gibi babası Tevfik Bey'in kızı dünyaya geldiğinde birçok babanın aksine erkek yerine bir kız çocuğuna sahip olduğu için memnun olduğu kaydedilmişti. Marry Miles Patrick (1934), *A Bosphorus Adventure İstanbul (Constantinople) Womans College*, Stanford University Press: California, p.227'den nakleden; Karabacak, "Osmanlı'da Politik ve Edebi Bir Kadın: Gülistan İsmet", s.163

64 "Casusluk Muhakemesi Başladı", *Vakit*, s.3

Bu zeminde gerçekleştirilen ve Kasım Tevfik'in bombayla Yavuz zırhlısını "havaya uçurmak" istediği gibi yeni iddialarla çeşitli şahitlerin dinlendiği 22 Nisan tarihli duruşmada söz alan Kumandan oğlu, iki saati aşan bir konuşma yapmış ve hakkındaki iftiraların, tahkikatını gerçekleştiren polis memurlarıyla arasında eskiden kalma bir garezden kaynaklandığını söyleyerek, "ya beraat ya idam" şeklindeki karar talebiyle suçsuzluğunu savunmuştu.⁶⁵ Tuzağa düşürüldüğünü ve zabıtalının "kuyruklu yalan mahiyetinde bir hadise ortaya çıkararak" adliyeye geç intikal ettirdiğini iddia eden Kasım Tevfik, "kendisini poliste bekletenlerin mahkemenin adil varlığından şüphe ettiklerini" söylemiş ve "tahkire" değil "tevkire" layık biri olarak, "düne kadar etrafını aydınlatan bir şule" olduğunu ifade etmişti.⁶⁶ Hakkındaki iddialar karşısında tepki gösteren Kasım Tevfik'e göre, tevkif edilmesinden sonra polis müdürlüğünde "Ne desen nafile! Sen muhakeme edilmeyeceksin. Seni biz hudut haricine çıkaracağız" diyerek kendisine eziyet edenler bütün bunları "garaz ve ikramiye almak arzusuyla" uydurmuştu.⁶⁷ Kasım Tevfik'in iddia edilen casusluk girişiminin ilk gününden itibaren takip edilmekte olduğuna işaret eden polis yetkililerinin de dinlendiği bu duruşmada verilen ifadelerle göre, yabancı devlet namına çalışan bir memur kılığındaki gizli polisten iki adet dereceli bomba isteyen Kasım Tevfik, "elinden gelse Ruslardan alınan toplara ait planları dahi" vermek üzere yakalanmış olmasına rağmen iddia ettiği üzere karakolda işkence görmemiş, aksine kendisine nezaret eden polislerle dertleşmeye yüz bulacak kadar iyi muamele görmüştü. Nitekim polis memurlarından gördüğü iyi muamelelerin bir sonucu olarak içini döktüğü sırada "Beni Hazreti Muhammed çarptı, kurtulursam Ravzai mu-tahharaya giderek yüz süreceğim!" diyerek pişmanlığını dahi ifade etmişti.⁶⁸ Kasım Tevfik'in "Beni Hazreti Muhammed çarptı" şeklindeki ifadesini fotoğrafıyla birlikte ilk sayfasındaki haberin başlığına da taşımış olan Cumhuriyet gazetesinin verdiği bilgilere göre, kendisini tutuklayan polislerden birinin şahit olarak dinlenmesine itiraz eden Kasım Tevfik, "bir insanın hem müddei hem de şahit olamayacağını" söyleyerek Türk hakimlerinden adalet istemişti.⁶⁹

Aynı zamanda yüzlerce mahkûmun serbest bırakılmasını sağlayan bir "af ve tecil" kanununun meclisten geçtiği Mayıs ayında⁷⁰ gerçekleşen Kasım Tevfik'e ait casusluk duruşmasında, bir önceki celsede dinlenmesine karar verilen görevlilerin hemen hemen hepsinin ifadesine başvurulmuştu. İfadeleri dinleyen mahkeme heyetinin, kendisine isnat edilen iddialar karşısındaki cevabını sorması üzerine Kasım Tevfik, Fevzi Paşa'ya ait olduğu iddia edilen imzanın aslında Babıali'deki (Süleyman) Sûdi Kütüphanesi yanında bulunan karakoldaki bir polise ait olduğunu söylemişti. Bu iddiasının gazetesine muharrirlik eden Habil Adem'den sorulabileceğini söyleyen Kasım Tevfik'i dinleyen mahkeme heyeti, söz konusu beyanı bir sonraki duruşmada dikkate alacağını ifade etmişti. Söz konusu duruşmayı yine oldukça net bir fotoğrafla ilk sayfasından itibaren haberleştiren Cumhuriyet gazetesinin verdiği bilgilere göre, Kasım, casusluk amacıyla Sedat Bey isminde biriyle temasa girmiş ve bu kişi meseleyi polise haber vermişti.⁷¹ Mahkemenin aynı zamanda muhbir Sedat Bey'in kim olduğunu soran bir tezkere yazılması kararını verdiği bu duruşmadan sonra dava Haziran ayına bırakılmıştı.⁷²

Kumandan oğlu'nun davasıyla ilgili artık son şahitlerin dinlenmeye başlandığı Haziran ayındaki duruşmaların ilki 3 Haziran'da gerçekleşmiş⁷³ ve bu duruşmada Kocaeli Mebusu Kılıçoğlu Hakkı ile Cevat Abbas [Gürer] beylerin şahit sıfatıyla dinlenilmesine karar verilmişti.⁷⁴ Bu kararı takiben 24 Haziran'da gerçekleştirilen duruşmada hattat mektebi muallimlerinden oluşan bir komisyonun, başkaları tarafından yazıldığını söylediği bazı mektupların bizzat Kasım Tevfik'in kendi el yazısından çıktığına dair tespitlerini içeren rapor okunmuştu. Bu duruşmaya dair haberlere göre, Kasım Tevfik'in şahit gösterdiği Kılıçzade Hakkı ve Cevat Abbas beylere gönderilen "istinabe varakalarına" verilen cevaplar da gündeme gelmiş,

65 "Casusun Mahkemesine Devam Ediliyor", İkdâm, 23 Nisan 1929, s.1; Kasım Tevfik'in mahkeme heyetini tehdit edeceğine bir çıkış yaptığı "ya beraat ya idam" sözlerini haberleştiren *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine göre, maznun yargılanmaya devam edilmesi halinde intihar edeceğini söylemişti. "Casus Kasım'ın Tahriri İfadesi Okundu", *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1929

66 "Casusluk", *Vakit*, 23 Nisan 1929, s.5

67 "Casusluk", *Vakit*, s.5

68 Gazetenin duruşmayla ilgili verdiği bilgilerin devamında bir önceki celsede şahit olarak çağrılan İsmail ve Şemsi efendilerin duruşmaya katılmadıkları anlaşılıyor, Pangaltı Polis Merkezi Komiseri *Asım*, Adalar Polis Merkezi Memuru *Ahmet*, Polis Müdüriyeti I. Şube I. Kısım Baş Memuru *Emrullah*, II. Kısım Baş Memuru *Şinasi*, Edirne Polis Müdürü *Feyzi* ile memur *Sadettin* ve *Ahmet Rifat* efendilerin "şehadetine müracaat edilmek üzere" davanın Mayıs ayına bırakıldığı ifade ediliyordu. "Casusun Mahkemesine Devam Ediliyor", İkdâm, s.4; "Casusluk", *Vakit*, s.5

69 "Kasım Tevfik Ağır Cezada", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1929, s.1-2

70 "Mühim Bir Kanun Hazırlandı", *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1929; "Üsküdar Hapishanesinde Tek Bir Mahkûm Kalmıyor", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1929; "700 Maznun ve Mahkûm Tahliye Olundu", *Vakit*, 19 Mayıs 1929; Misyonerlerden para alarak dini tahkir etmekle suçlanan Kasım Tevfik'in davasına devam edilen Mayıs ayında bu bağlamda da önemli bir gelişme yaşanmış, matbuat yoluyla Hristiyanlık propagandası yapan misyonerlerin fikir ve gayelerine Türk toprağında hayat bulamaması için faaliyet göstereceğini duyuran bir cemiyet kurulmuştu. "Misyonerleri Kovma Cemiyeti", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1929

71 "Casus Kasım'ın Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1929, s.1

72 "Kasım'ın Muhakemesi", İkdâm, 6 Mayıs 1929, s.2; "Casus Maznunu", İkdâm, 7 Mayıs 1929, s.2; "Casus Kasım'ın Muhakemesi", *Cumhuriyet*, s.2 Mayıs ayının sonlarına gelindiğinde gazetelere bir başka casusluk haberi yansıyor, Ahmet Vefik Paşa'nın torunu Ahmet Vefik Bey'in mütareke senelerinde Milli Mücadele aleyhine çalışan kişilerle birlikte bir casusluk faaliyeti içerisinde olduğu için tevkif edilerek mahkemeye çıkarıldığı bildiriliyor. "Kadriye Hanım Meselesi", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1929

73 "Casus Kasım", İkdâm, 3 Haziran 1929, s.2

74 "Casusluk", *Vakit*, 4 Haziran 1929, s.3

tebligat yapılan Gebze Kaymakamı *Ragıp Bey*'den dönüş alınamamıştı.⁷⁵ Yine Kasım Tevfik tarafından şahit gösterilen Bahriye zabiti Necmettin ve Darülaceze memurlarından Emin Bülent beylere ulaşılamamış dolayısıyla bir sonraki duruşma "*şahit celbine*" kalarak⁷⁶ Temmuz ayına bırakılmıştı.⁷⁷

Kasım Tevfik'in 6 Ağustos 1929 tarihinde görülen duruşmasında bazı istinabelere verilen cevaplar okunmuş, maznunun üzerinde bulunan evrak hakkında Erkânî Harbiye-i Umûmiye'den talep edilen istilama cevap gelmesi için duruşma bir sonraki haftaya bırakılmıştı.⁷⁸ Bu sıralarda Türkiye'deki adli tatil ile ilgili detayları veren haberlere göre, mahkemelerin 20 Ağustos'tan başlayarak yaz tatiline gireceği bildirilmiş, bu sırada bazı mahkemelerin nöbetçi olarak faaliyet göstermeye devam edeceği ve tatile giren mahkemelerin 5 Eylül itibariyle yeniden göreve başlayacakları duyurulmuştu⁷⁹

Ağır Ceza Mahkemesinde Yargılanan Bir 'Causus' Olarak Kumandan oğlu Kasım Tevfik

* Kumandan oğlu Kasım Tevfik'in "*şahit celbi*" nedeniyle sürekli sonraki haftalara bırakılan duruşmaları, İstanbul çevresindeki hapis-hanelerde yaşandığı iddia edilen darp ve işkence haberlerinin, bu fiilleri işlemek suçundan yargılanan kolluk kuvvetleriyle ilgili dava süreçlerinin gazetelere yansıdığı bir dönemde gerçekleşmişti. Casusluk, dini tahkir ve Türklüğe hakaret gibi benzer suçlardan yargılanan kişilere ait davalarda ardı ardına beraat kararları veriliyor olmasına rağmen, III. Ceza Mahkemesi'nin Kumandan oğlu ile ilgili tasarrufu adliyelerin adli tatilde olduğu sıralarda dâhi duruşmalara devam etmek olmuştu. Bu bağlamda 31 Ağustos'ta -muhtemelen- o sırada nöbetçi mahkeme olan II. Ceza Mahkemesi'nde toplanan mahkeme heyeti Erkânî Harbiye'den beklenen istilama cevap gelmemesi üzerine duruşmayı Eylül ayına ertelemişti.⁸⁰ Mahkeme heyetinin beklediği istilamın gündeme geldiği 6 Eylül'deki duruşmada okunan Erkânî Harbiye cevabında, Kasım Tevfik'in üzerinde bulunduğu iddia edilen evraktan İzmit Limanı'nı gösterir krokinin hükümete ait olmadığı ve planın altındaki Fevzi Paşa'ya atfedilen imzanın da sahte olduğu bildirilmişti. İzmit Limanı ile ilgili ve dolaylı da olsa Fevzi Paşa'yı da ilgilendiren evrakın sahte olduğuna dair bu tespite rağmen, Erkânî Harbiye, diğer plan ve talimatnamelerin gizli bilgiler içerdiğini beyan etmişti. Okunan raporla ilgili cevabı sorulan Kasım Tevfik, kendisini tuzağa düşürenlerden biri olduğunu iddia ettiği Sedat Bey'in "*buldurulmasını*" talep etmişse de müddeiumumi muavini *Burhanettin Bey*, bu talebi gerekli görmemiş ve maznunun son savunmasını yapması için mahkemeyi bir sonraki haftaya bırakmıştı.⁸¹ Vakıf gazetesinin haberine göre, Kasım Tevfik 16 Eylül tarihli sonraki duruşması sırasında da Sedat Bey'in bulunması konusundaki ısrarını sürdürmüş, müddeiumumi muavini Burhanettin Bey, esas hakkındaki iddianamesini serdederek Kasım Tevfik'in askeri esrarı ifşa mahiyetinde olan cürmü işlemekten cezalandırılacağını beyan ettikten sonra savunma yapması için bir haftalık mühlet vermişti.⁸²

Kasım Tevfik'in hakkındaki iddialar karşısında "*yirmi parça kağıt üzerine*" not ettiği savunmasını verdiği 23 Eylül tarihli duruşmanı sayfalarına taşıyan İkdâm gazetesine göre, Kasım Tevfik kendisine garezi olan Polis Müdüriyeti I. Şube I. Kısımındaki baş memurlardan sert bir üslup kullanarak şikayetçi olmuş, üslubu konusunda uyarı alması üzerine, sözlerine devam edeceğini aksi takdirde "*müdafaanamesini yırtıp atacağını*" söylemişti.⁸³ Vakıf gazetesinin muhtemelen aynı duruşmayı tasvir ettiği satırlarında ve "*ne kadar süreceğini bilmediğini söylediği*" müdafaasını "*aheste aheste not ettirerek okuyan*" Kasım Tevfik'in, polis memurlarından özellikle Emrullah ve Mücip beyleri hedef alarak, kendisi için "*koğulmuş serseri*" diyen bu kişilerin, gazezlerinden dolayı yok yere mahkemeye sevk edilmesine neden olduklarını ve kendisini "*karakolda kum torbalarıyla dövüldüklerini*" iddia etmişti.⁸⁴ Müdafaası arasında "*kendini bir hayli methetmiş*" olan maznunun içinde oldukça tahkir edici bir lisan kullanarak gerçekleştirdiği savunması geç saatlere kadar sürünce devaminin dinlenmesi için duruşma sonraya ertelenmişti.⁸⁵

Kasım Tevfik'in hakkındaki iddialar karşısında "*yirmi parça kağıt üzerine*" not ettiği savunmasını verdiği 23 Eylül tarihli duruşmanı sayfalarına taşıyan İkdâm gazetesine göre, Kasım Tevfik kendisine garezi olan Polis Müdüriyeti I. Şube I. Kısımındaki baş memurlardan sert bir üslup kullanarak şikayetçi olmuş, üslubu konusunda uyarı alması üzerine, sözlerine devam edeceğini aksi takdirde "*müdafaanamesini yırtıp atacağını*" söylemişti.⁸³ Vakıf gazetesinin muhtemelen aynı duruşmayı tasvir ettiği satırlarında ve "*ne kadar süreceğini bilmediğini söylediği*" müdafaasını "*aheste aheste not ettirerek okuyan*" Kasım Tevfik'in, polis memurlarından özellikle Emrullah ve Mücip beyleri hedef alarak, kendisi için "*koğulmuş serseri*" diyen bu kişilerin, gazezlerinden dolayı yok yere mahkemeye sevk edilmesine neden olduklarını ve kendisini "*karakolda kum torbalarıyla dövüldüklerini*" iddia etmişti.⁸⁴ Müdafaası arasında "*kendini bir hayli methetmiş*" olan maznunun içinde oldukça tahkir edici bir lisan kullanarak gerçekleştirdiği savunması geç saatlere kadar sürünce devaminin dinlenmesi için duruşma sonraya ertelenmişti.⁸⁵

* Kumandan oğlu Kasım Tevfik, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1929

75 Nitekim Cumhuriyet gazetesinin söz konusu şahitlerin dinlenilmesiyle ilgili haberine göre, kendilerine "*istinabe varakalarına*" gönderilen Kılıçoğlu Hakkı ile Cevat Abbas beylerden herhangi bir yanıt alınamamıştı. "Casuslukla Maznun Kasım'ın Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1929, s.2

76 "Casusluk Davası", *Vakit*, 25 Haziran 1929, s.2

77 "Kasım Tevfik", *İkdâm*, 25 Haziran 1929, s.2

78 "Casusluk", *Vakit*, 6 Ağustos 1929, s.3; "Casus Maznunu Dün De Muhakeme Edildi", *İkdâm*, 6 Ağustos 1929; Bu sıralarda gazetelere yansıyan bir başka habere göre Ahmet Vefik Paşa'nın torunu Ahmet Vefik Bey, Kadriye Hanım ve arkadaşlarıyla birlikte Kasım Tevfik'le benzer şekilde casusluktan yargılandığı İzmir'deki davadan beraat etmişti. "Kadriye Hanım'la.", *Vakit*, 2 Ağustos 1929, s.5

79 "Adliyede Yaz Tatili", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1929; "Tatil Başlıyor", *Vakit*, 18 Temmuz 1929; "Nöbetçi Mahkemeler", *Vakit*, 16 Ağustos 1929; "Ağır Ceza Bugünden İtibaren Tatil Edildi", *Vakit*, 20 Ağustos 1929

80 "Kasım'ın Muhakemesi", *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1929, s.2; "Casusluk Davası", *Vakit*, 1 Eylül 1929, s.2

81 "Muhakeme Dün Bitti", *İkdâm*, 7 Eylül 1929

82 "Kasım Tevfik.", *Vakit*, 17 Eylül 1929, s.1

83 "Casus Kasım Tevfik", *İkdâm*, 24 Eylül 1929, s.1

84 "Casusluk Davasında Müdafaası", *Vakit*, 25 Eylül 1929, s.2

85 "Casus Kasım Tevfik", *İkdâm*, 24 Eylül 1929

Ekim ayına gelindiğinde yaklaşık on aydır sürmekte olan casusluk davasının da karar aşamasına gelinmiş,⁸⁶ başlangıçta 5 Ekim ve ardından 6 Ekim günü verilmesi gereken karar, mahkeme heyetinin değişmesi üzerine ertesi günün sabahına ertelenmişti.⁸⁷ Ekim ayının ilk pazartesi günü gerçekleşen son duruşmada⁸⁸ yeni mahkeme heyeti, "esrarı askeriyeyi ecnebi bir devlet namına sattığı" suçlamasıyla, Ceza Kanununun 133. Maddesinin 2. Fıkrasına dayanarak Kasım Tevfik'in beş sene ağır hapis ve 450 Lira para cezasına çarptırıldığını açıklamıştı.⁸⁹ Avrupa'daki gizli istihbarat teşkilatlarının "casusluk müessesesinin" işlevselliğini sorgulayıp, kaldırmaya niyetlendiğine dair haberlerin gündeme geldiği sıralarda⁹⁰ ironik bir şekilde "casusluktan" hüküm giyen Kumandan oğlu Kasım Tevfik, suçsuzluğunu ispat üzere temyiz mahkemesine başvurmuştu.⁹¹

Söz konusu temyiz süreci boyunca Kasım Tevfik'in durumuyla ilgili derin bir sessizliğe bürünen gazetelerin aylar sonra Mart ayında verdiği bir habere göre, casusluk suçu sabit bulunan Kumandan oğlu'nun kalan mahkumiyet süresini doldurmak üzere hapiste kalmaya devam etmesine karar verilmişti.⁹² Temyiz talebiyle dosyası incelendikten sonra yine suçlu bulunan Kumandan oğlu tekrar benzer bir talepte bulunmuş, bu defa Cumhuriyet gazetesinin ilk temyiz sonucu haberinden yaklaşık bir yıl sonra verdiği habere göre, mahkumun "iadeyi mahkeme" talebi Ağır Ceza Mahkemesi tarafından reddedilmişti.⁹³ Kumandan oğlu'nun önceleri gazetelerin manşetlerinde neredeyse tam sayfa ve ardından o sıralarda devletin önemli kademelerinde görev yapan kişilerin itham edildiği ya da şahit olarak çağırıldığı duruşmalardan itibaren de ya iç sayfalara kaydırılarak ya da içeriği boşaltılarak yayımlanan dava haberleri, 1929 yılının neredeyse tamamında ülke gündemini meşgul etmişti. 1930 yılı Mart ayında çıkan ve temyiz talebinin reddedildiğini duyuran haberden sonra Türk basınındaki Kasım Tevfik haberleri yaklaşık yarım asırlık bir sessizliğe bürünmüştü. Söz konusu sessizlik, çeşitli gazetelerin yıllar önce yayımladıkları haberleri tekrar ettikleri "tarihte bugün" nev'inden satırlarında zaman zaman bozulmuşsa da⁹⁴ davasının henüz başladığı sıralarda "ya beraat ya idam" talep ederek hapiste kalmaya devam etmesi durumunda "intihar edeceğini" söylemiş olan Kasım Tevfik, hapishaneye girdikten sonra hikâyesindeki tüm soru işaretleriyle birlikte ortadan kaybolmuştu.

Çok Görünümlü Kocaeli Basın Tarihinin Cevapsız Soruları ve Sonuç

* Kocaeli basın tarihiyle ilgili, dönemin sosyolojisini de dikkate alarak yapılan farklı bir okuma girişimi olan bu çalışma, yayın faaliyetlerine Osmanlıca harflerle başlayıp, Harf İnkilâbı'ndan sonra da yayımlanmaya devam eden bazı gazetelerle ilgili mevcut verileri analiz üzere hazırlanmıştır. Ancak yapılan araştırmalar sırasında elde edilen yeni bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla, özellikle Genç Düşünceler gazetesinin sahip olduğu çok görünümlü yapının tüm yönleriyle analiz edilmesi akademik bir bildirinin şekilsel ve teknik sınırlılıklarında mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla, "Kocaeli'nde Garip Bir Casus: Kumandan Oğlu Kasım Tevfik'in 'Genç Düşünceler' ile Tevkifi" başlıklı bu bildiri, -şimdilik- Kocaeli basın

tarihine şerh koyarak Erken Cumhuriyet Dönemi gazetecilik faaliyetlerinin farklı görünümlerine yapılmış bir "methal" niteliğindedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi basını, nihayetinde gazetelerin çoğunun "yabancı parası" olarak, karşılığında ülkede "fitne ve karışıklık" çıkardıkları II. Meşrutiyet dönemi gazeteciliğinin bir devamıdır. Söz konusu döneme tanıklık eden ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki gazetecilik faaliyetlerinin sosyolojisiyle ilgili veriler elde etmek üzere başvurulabilecek tanıklıktan beslenen hatıralara sahip olan Ahmet Emin Yalman'ın ifadesiyle, "ecnebi bir hükümetten, ecnebi bir banka ya da şirketten" para almanın, "gazetelerin satış ve ilan gibi normal gelir kaynaklarından görüldüğü" II. Meşrutiyet Dönemi gazetecilik zihniyetinin⁹⁵ rejim değişikliğiyle birdenbire

* Kumandan oğlu Kasım Tevfik, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1929

86 "Yarınki Muhakemeler", *Vakit*, 4 Ekim 1929, s.2; "Kasım Tevfik'in Kararı", İkdâm, 4 Ekim 1929, s.2; "Kasım Tevfik Hakkında..", İkdâm, 5 Ekim 1929, s.2; "Kasım'ın Kararı", *Vakit*, 7 Ekim 1929;

87 "Kasım Tevfik'in Kararı", *Akşam*, 7 Ekim 1929, s.2; İkdâm gazetesi mahkeme heyetindeki söz konusu değişikliğin sebebinin mahkeme üyelerinden Nusret Bey'in rahatsızlığına bağlamıştı. "Kasım Tevfik Efendi", İkdâm, 6 Ekim 1929

88 "Kasım'ın Kararı Bugün", İkdâm, 7 Ekim 1929, s.2

89 Gazetelerin tasvir ettiğine göre, kararın tefhimini takiben büyük bir yıkım yaşayan Kasım Tevfik, bir şeyler söylemek istemişse de mahkemede hazır bulunan jandarmalar tarafından susturularak salondan çıkarılmıştı. "Kasım Tevfik'in Kararı", İkdâm, 8 Ekim 1929, s.1; "Kasım Tevfik..", *Vakit*, 8 Ekim 1929, s.1; "Kasım Mahkum Oldu", *Akşam*, 9 Ekim 1929, s.7

90 "Casusluk Kaldırılıyor", *Vakit*, 20 Ekim 1929, s.1

91 "Casusluk Davası", *Vakit*, 3 Aralık 1929, s.11

92 "Casusluk", *Vakit*, 15 Mart 1930, s.5

93 "Casus Kasım Tevfik'in..", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1931

94 "40 Yıl Önce: Bir Casus Yakalandı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1968; "40 Yıl Önce: Casus Kasım", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1968; "50 Yıl Önce", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1979

95 Ahmet Emin Yalman (1997), *Gördüklerim, Geçirdiklerim (1888-1922)*, C.1, Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret AŞ.: İstanbul, s.86-87'den nakleden; *Hıfzı Topuz (2003), II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi: İstanbul, s.87*

ortadan kalkmış olduğunu söylemek de pek mümkün değildir. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşundan bir süre sonra ilan edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1929 yılı Mart ayına kadar, yani tam "beş yıl" boyunca yürürlükte kalmış olması da rejimin henüz ülkedeki, kontrol altına alamadığı gazetecilik faaliyetlerinin motivasyonundan emin olmadığının bir göstergesidir. Rejimin, gazeteleri bir "rıza mühendisliği" aracı olarak da yeniden dizayn ettiği sıralarda nispeten kontrol altına aldığı gazetecilik motivasyonuna, bir önceki dönemden kalan "yabancı parası" kaynağının bulaşmamış olması pek muhtemel gözükmemektedir. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde özellikle dipnotlarda bahsi geçen çeşitli yargılamalardan da hatırlanacağı üzere, söz konusu davaların sanığı olan gazete ve gazetecilere isnat edilen suçlamalarda da "ecnebi hükümetler namına fitne ve karışıklık çıkarma" ifadesi geçmektedir. Nihayetinde, bu gazetelerin bazıları ilkesel olarak bazıları da operasyonel amaçlarla, dolayısıyla bilerek ya da bilmeyerek "ecnebi hükümetlerin çıkarlarına" hizmet etmekle itham edilmiştir. Ancak tohumları Meşrutiyet yıllarında atılmış olan bir gazetecilik zihniyetiyle, araçsal ve operasyonel bir misyonu yerine getirmek üzere faaliyet yapan Erken Cumhuriyet Dönemi gazeteleri arasında görünüşte muhalif olmamasına rağmen "rejimin hışmına uğramış" gazete bulmak hemen hemen mümkün değildir. Böylesi bir istatistiki analiz, farklı bir veri toplama sürecini gerektiriyorsa da Genç Düşünceler gazetesi, muhalif olmamasına rağmen yeni rejim tarafından susturulmakla kalmayıp adeta tarihe gömülen -en azından söylemde- "yandaş" olarak nitelendirilebilecek tek gazete gibi görünmektedir. Söz konusu gazetenin sahibi olan Kumandan Oğlu Kasım Tevfik'in 1927 yılında farklı bir gazetenin künyesinde beliren ve iki yıl içerisinde ülkedeki birçok gazetenin sayfalarında izi sürülebilir hale gelen ismi, nihayetinde baş muharrirlikten casusluğa evrilen bir çoklu görünüme ulaşmıştır. Bu görünüşler, "esrarı askeriyeyi ecnebi bir devlete satmak" üzereyken "derdest" edilerek yaklaşık bir yıl süren bir dava sürecinin sonunda "beş sene ağır hapis ve 450 Lira para cezası" almış "esrarengiz bir casusun" hapse atılma sahnesiyle tamamlanmış gibi gözükmektedir. Görünüşte sıradan bir adli mesele olsa da 1929 yılının neredeyse tamamına yayılan dava süreci boyunca sürekli "garez kurbanı" olduğunu iddia ederek, suçlu bulunması durumunda "intihar edeceğini" söyleyen Kumandan Oğlu Kasım Tevfik'in zaten kayıp olan önceki yaşamı gibi sonraki yaşamının da meçhul olması pek çok soru işaretini de beraberinde getirmektedir; Kocaeli'nin, o yıl ilki gerçekleştirilen 1928 tarihli Kurtuluş Günü Törenleri sırasında önce "İzmit halkı namına" ve ardından "Türk Ocağı namına" konuşan "Kumandan Oğlu" kimdir?

Erken Cumhuriyet döneminde Kocaeli'nde yayımlanmakta olan gazetelerin mevcut nüshalarındaki görünüşlerinden hareketle, 10 Ekim 1927 tarihinden itibaren yaklaşık bir yıl boyunca Hür Fikir gazetesinin önce "tahrir" sonra "mes'ul müdürü" olan "Kumandan Oğlu" kimdir?

III. Dönem Büyük Millet Meclisinde Kocaeli mebusu olarak bulunan Kılıçoğlu Hakkı Bey'in yeni rejimin sosyo-kültürel politikalarını destekleyen yayınlar yapan gazetesini temsilen Halk Fırkasının 15 Ekim 1927 tarihinde Ankara'da gerçekleştirdiği ikinci büyük kongresini İzmitlilere duyuran "Kumandan Oğlu" kimdir?

Hür Fikir gazetesinin 22 Ekim 1928 tarihinde okuyucularına duyurduğu habere göre, söz konusu gazeteyle "bir günâ alâkası kalmamış" olan ve yerini "temiz" gençlere bıraktığı ifade edilen "Kumandan Oğlu" kimdir?

Yayımlandıkları tarihler ve künyeleri karşılaştırıldığında aynı dönemde Hür Fikir gazetesinin de çalışanı olmasına rağmen, kendisine ait olan Genç Düşünceler adlı gazetenin "Hür Fikir'den İlhamlar" başlıklı satırlarında "Kılıçoğlu Bey ustadan" ilham aldığını söyleyen "Kumandan Oğlu" kimdir?

Söz konusu gazetede, aynı yılın sonbaharında "Hocam Kılıçoğlu'na hediyem olsun" ithafıyla çıkan ve birkaç ay sonra casusluktan yargılanmasına neden olacak olan "Hz. Muhammed'e Açık Mektup" başlıklı tefrikayı neden yayımlamıştır?

1929 yılının ilk aylarına ait gazetelerde verilen bilgilere göre, askerlikten ihraç edilmek için "türlü çarelere başvurmuş, deli rolleri yapmış ve hatta cinnet raporları alarak" kendisini zorla emekli ettirmiş "bahriye muzikasında klarinet çalan" gedikli "Kumandan Oğlu" kimdir?

Davasının görüldüğü oldukça kalabalık bir mahkeme salonunda, "Tevfik" adlı "emekli miralay" bir babadan "Ereğli ya da Ergani" de dünyaya gelmiş, yirmi beş yaşında, bekâr, emekli bir gedikli olduğunu ve "Kumandan oğlu" namıyla bilindiğini söyleyen "Kasım Tevfik" kimdir?

"İzmit askeri mevkiinin planını satmaya teşebbüs ettiği sırada cürmü meşhut halinde" olduğu iddiasıyla yakalandığı 16 Şubat 1929 tarihinde, Şişli'ye "hemsiresi" Gülistan İsmet Hanım'ı ziyaret etmeye gittiğini söyleyen "Kasım Tevfik" kimdir?

Ziyaretine gittiğini söylediği Gülistan İsmet, Meşrutiyet yıllarının önde gelen kadın ittihatçılarından Gülistan İsmet [Tevfik] Hanım ise, mahkeme heyeti neden bu ünsiyetin doğru olup olmadığını sorgulamamıştır?

Şahitlerin ifadelerinde, "Din aleyhinde yazı yazarlar meb'us oluyorlar. Kılıçzâde Hakkı Bey de bu suretle

meb'us oldu. Benim de bunları yazmaktan maksadım Dâhiliye Vekili olmaktır" dediği iddia edilen "Kasım Tevfik" kimdir?

Geçmişte türlü vesilelerle "Mürşidim", "Ustam" ve "Hocam" diyerek hürmet ve selamlarını yolladığı Kocaeli mebusu Kılıçoğlu Hakkı Bey, bir zamanlar yanında çalıştırdığı bu "maznunun" dava sürecine müdahil olmuş mudur?

"Polis müdüriyetinde on gün boyunca dayak yiyip, her türlü tasalluta uğradığını" iddia eden ve yazdıklarından dolayı pişman olunca *"Beni Hazreti Muhammed çarptı, kurtulursam Ravzai Mutahhara'ya giderek yüz süreceğim!"* dediği ileri sürülen "Kasım Tevfik" kimdir?

Yargılama süreci devam ederken suçsuzluğunu haykırıp *"ya beraat ya idam"* talep ederek hapiste kalmaya devam etmesi durumunda *"intihar edeceğini"* söyleyen "Kasım Tevfik" kimdir?

Ceza Kanununun 133. Maddesinin 2. Fıkrasına dayanılarak verilen beş senelik ağır hapis cezası sırasında "intihar ederek" mi, yoksa cezasını çekip dışarı çıktıktan sonra "özgür kalarak" mı ortadan kaybolmuştur?

"Kocaeli'nde Garip Bir Casus: Kumandan Oğlu Kasım Tevfik'in 'Genç Düşünceler' ile Tevkifi" başlıklı bu bildiri, yukarıda özetlenmeye çalışılsa da her biri yepyeni bir soruyu doğuran ve çarpan etkisiyle Erken Cumhuriyet Dönemi siyaset ve basın ilişkileriyle ilgili yeni görünümünün ortaya çıkmasını sağlayacak sorulara cevap bulmak üzere kaleme alınmıştır. Bu sorulara cevap bulmak ve ulaşılan cevaplara ait yapbozun belgelere dayanılarak bir araya getirilmesi için, *Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Müzesi, Emekli Sandığı ve Adalet Bakanlığı* gibi kurumların gerçekten var olup olmadıkları ya da en azından işlevleri konusunda şüphe uyandıran arşiv duvarlarının arkasına geçmek mümkün olamamıştır. Dolayısıyla buralarda bulunan ve akademik araştırmalarda kullanılabilmesini kolaylaştırmak yerine etrafına fiziksel olanlardan daha aşılabilir duvarlar örülerek tarihe karıştırılmak üzere olan olası belgelere -şimdilik- ulaşamamıştır. Yine de başta *Milli Kütüphane* [Ankara-İzmir], *TBMM Kütüphanesi* [Ankara] ve *Atatürk Kitaplığı* [İstanbul] olmak üzere çok sayıda süreli yayın arşivine girilmiş, buralardaki gazeteler, dijital kataloglar, fotoğraflar ve söz konusu dönemi resmeden hatıratların taranmasıyla çalışmada bahsi geçen kişilerle doğrudan ilişkili ya da ilişkilendirilebilecek ipuçlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın teknik ve şekilsel sınırlılıklarını aştığı için burada yer verilemeyen ve yukarıda geçen soruların yanıtı olabilecek birçok bulgunun dışarda tutulmasıyla hazırlanan bu bildiri, yukarıda sorulara cevap verebilecek interaktif bir bilgi ve belge toplama zemini oluşturma çabası olarak da okunmalıdır. Ele alınan dönem, olay, kurum ve kişiler gibi bunlara tanıklık eden isimlerin de hayatta olmamasından kaynaklanan zamansal uzaklıktan dolayı karanlıkta kalan birçok noktayı aydınlatabilecek sözlü tarih aktarımı elbette pek mümkün görünmemektedir. Nitekim, yukarıda bahsedildiği üzere sorulara tatmin edici ve akademik geçerliliği olan cevapların bulunabileceği arşivlere girmek mümkün olmadığı gibi şimdilik bahsi geçen isimlerle ünsiyeti bulunan kişilere de ulaşamamıştır. Ancak bu bildirinin yayımlanmasından sonra ortaya çıkabilecek olası bulgu, belge ve nakil yoluyla olsa bile tanıklıklardan beslenen bilgiler ışığında iç yüzü aydınlatılmak üzere araştırılmaya devam edilecek olan Kumandan Oğlu Kasım Tevfik'in hikâyesi, tarihin şahitliğinde ve tüm görünüşleriyle ortaya çıkarılmayı beklemektedir.

*"Tüketti sanma hezârân hikâyet-i aşkı
O kıssadan dahi söylenmedik neler kaldı" **

KAYNAKÇA

Ekrem Saltık (2018), "Harf İnkılabının Kocaeli Basınına Yansımaları", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV.*, 24-26 Mart 2017, C.2, Kocaeli Üniversitesi: İzmit, s.1211-1233.

Hasan Duman (2000), *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-928)*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı: Ankara

Hıfzı Topuz (2003), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi: İstanbul*

Kocaeli 1973 İl Yıllığı (Cumhuriyetin 50. Yılında), Haz. Ertuğrul Ünlüer, Kardeşler Matbaası: İzmit

Lutfi Levonian (1932), *The Turkish Press: Selections from the Turkish Press Showing Events and Opinions (1925-1932)*, School of Religion: Athens

Melike Karabacak (2009), "Osmanlı'da Politik ve Edebi Bir Kadın: Gülistan İsmet", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5.7, Kış, s.161-174.

Mete Tunçay (1981), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları: Ankara

Murat Kılıç (2017), "Cumhuriyetin İlk yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5.18, s.312-313.

Rifat Yüce (2007), *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Haz. Atilla Oral, Demkar Yayınevi: İstanbul

Sedat Şimşek (2007), *Kocaeli Basın Tarihi (1848-2002)*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: Kocaeli

Serap Taşdemir (2009), "Türk Basınında Büyük Nutuk'un Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 5.44, Güz, s.673-712.

Sibel Zeren (1999), İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Eserleri ve Fikirleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: İstanbul

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, İstanbul Devlet Matbaası: İstanbul

Tarama Yapılan Süreli Yayınlar

1925

"Bir Gazeteci Beraat Etti", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1925

"Gazetecilerin Muhakemesine Dün Başlandı", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1925, s.2

Hür Fikir, 27 Temmuz 1925, S.77

1927

Kumandan oğlu (1927), "Büyük Kongre, Büyük Gazi", *Hür Fikir*, S.189, 18 Ekim, s.1

1928

Kemalettin Kamu, "Çankaya", *Genç Düşünceler*, 23 Mart 1928, s.4

"İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında", *Vakit*, 20 Haziran 1928, s.1

"İzmit'in Kurtuluşu", *Hür Fikir*, 2 Temmuz 1928, s.1,4

"Mes'ul Müdür", *Hür Fikir*, 13 Ağustos 1928, S.228, s.6

"Abonelerimiz ve Bütün Resmi Makamlara..", *Hür Fikir*, 22 Teşrin-i Evvel 1928, s.1

"Bayram Hürmetine", *Genç Düşünceler*, 1 Teşrin-i Sâni 1928, s.4

Kumandan oğlu (1928), "Hazreti Muhammed'e Açık Mektup", *Genç Düşünceler*, 1 Teşrin-i Sâni, s.1-2

Ocak 1929

- "Dini Tahkir Davası", İkdám, 11 İkinci Kanun 1929, s.2
"Dini Tahkir", *Vakit*, 14 Ocak 1929, s.2
"Dini Tahkir Davası", *Vakit*, 21 Ocak 1929, s.4
"Bir Mecmua Davası", İkdám, 21 İkinci Kanun 1929, s.2

Şubat 1929

- "Dini Tahkir Davası", *Vakit*, 18 Şubat 1929, s.3
"Suat Derviş H.", *Vakit*, 19 Şubat 1929, s.1
"Denize Söyledikleri.", *Vakit*, 20 Şubat 1929, s.2
"Casus?", *Vakit*, 24 Şubat 1929, s.1
"Casus!", *Milliyet*, 24 Şubat 1929, s.1
"Şüpheli Bir Adam Tevfik Edildi", *İkdám*, 24 Şubat 1929, s.1
"Casusluk Eden Bir Hain Evvelki Gün Yakalandı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1929, s.1,5
"Casus!", *Milliyet*, 25 Şubat 1929, s.1
"Kasım Tevfik, Casusluk Meselesi Nasıl Anlaşıldı?", *Vakit*, 25 Şubat 1929, s.3
"Kasım Tevfik Dördüncü Müstantikliğe Verildi.", *Vakit*, 26 Şubat 1929, s.1
"Casus Şaşırmış Bir Vaziyettedir", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1929, s.1

Mart 1929

- "Tahrir-i Sükün Kanunu Kalktı", İkdám, 5 Mart 1929, s.1
"Casus", İkdám, 11 Mart 1929, s.2
"Casusluk", *Vakit*, 15 Mart 1930, s.5

Nisan 1929

- "Ebulkasım'ın Muhakemesine Yarın Başlanıyor", İkdám, 14 Nisan 1929, s.2
"Casusluk Muhakemesi Bu Sabah Başlanıyor", *Vakit*, 15 Nisan 1929, s.2,5
"Casus Kasım'ı..", *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Nisan 1929, s.4
"Casusluk Muhakemesi Başladı", *Vakit*, 16 Nisan 1929, s.1,3
"Kasım'ın Mahkemesine Dün Başlandı", İkdám, 16 Nisan 1929, s.1
"Casus Ebulkasım Dün Huzuru Adalete Çıktı", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1929, s.1,4
"Casusluk", *Vakit*, 23 Nisan 1929, s.5
"Kasım Tevfik Ağır Cezada", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1929, s.1-2
"Casusun Mahkemesine Devam Ediliyor", İkdám, 23 Nisan 1929, s.1
"Casus Kasım'ın Tahriri İfadesi Okundu", *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1929

Mayıs 1929

- "Kasım'ın Muhakemesi", İkdám, 6 Mayıs 1929, s.2
"Casus Maznunu", İkdám, 7 Mayıs 1929, s.2
"Mühim Bir Kanun Hazırlandı", *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1929
"Misyonerleri Kovma Cemiyeti", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1929

- “Casus Kasım’ın Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1929, s.1-2
“Üsküdar Hapishanesinde Tek Bir Mahkûm Kalmıyor”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1929
“700 Maznun ve Mahkûm Tahliye Olundu”, *Vakit*, 19 Mayıs 1929
“Kadriye Hanım Meselesi”, *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1929

Haziran 1929

- “Casus Kasım”, *İkdam*, 3 Haziran 1929, s.2
“Casusluk”, *Vakit*, 4 Haziran 1929, s.3
“Kasım Tefvik”, *İkdam*, 25 Haziran 1929, s.2
“Casusluk Davası”, *Vakit*, 25 Haziran 1929, s.2
“Casuslukla Maznun Kasım’ın Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1929, s.2

Temmuz 1929

- “Tatil Başlıyor”, *Vakit*, 18 Temmuz 1929
“Adliyede Yaz Tatili”, *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1929

Ağustos 1929

- “Kadriye Hanım’la...” *Vakit*, 2 Ağustos 1929, s.5
“Casus Maznunu Dün De Muhakeme Edildi”, *İkdam*, 6 Ağustos 1929
“Casusluk”, *Vakit*, 6 Ağustos 1929, s.3
“Nöbetçi Mahkemeler”, *Vakit*, 16 Ağustos 1929
“Ağır Ceza Bugünden İtibaren Tatil Edildi”, *Vakit*, 20 Ağustos 1929

Eylül 1929

- “Casusluk Davası”, *Vakit*, 1 Eylül 1929, s.2
“Kasım’ın Muhakemesi”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1929, s.2
“Muhakeme Dün Bitti”, *İkdam*, 7 Eylül 1929
“Kasım Tefvik..”, *Vakit*, 17 Eylül 1929, s.1
Türk Yolu Gazetesi, 17 Eylül 1934
“Casus Kasım Tefvik”, *İkdam*, 24 Eylül 1929
“Casusluk Davasında Müdafaa”, *Vakit*, 25 Eylül 1929, s.2

Ekim 1929

- “Kasım Tefvik’in Kararı”, *İkdam*, 4 Ekim 1929, s.2
“Yarınki Muhakemeler”, *Vakit*, 4 Ekim 1929, s.2
“Kasım Tefvik Hakkında..”, *İkdam*, 5 Ekim 1929, s.2
“Kasım Tefvik Efendi”, *İkdam*, 6 Ekim 1929
“Kasım’ın Kararı”, *Vakit*, 7 Ekim 1929
“Kasım’ın Kararı Bugün”, *İkdam*, 7 Ekim 1929, s.2
“Kasım Tefvik’in Kararı”, *Akşam*, 7 Ekim 1929, s.2
“Kasım Tefvik..”, *Vakit*, 8 Ekim 1929, s.1

"Kasım Tevfik'in Kararı", İkdam, 8 Ekim 1929, s.1

"Kasım Mahkûm Oldu", Akşam, 9 Ekim 1929, s.7

"Casusluk Kaldırılıyor", Vakit, 20 Ekim 1929, s.1

Kasım 1929

"Hür Fikir Gazetesi", Cumhuriyet, 7 Kasım 1931

Aralık 1929

"Casusluk Davası", Vakit, 3 Aralık 1929, s.11

1931

"Casus Kasım Tevfik'in..", Cumhuriyet, 9 Mart 1931

"Hür Fikir Gazetesi Kapandı", Cumhuriyet, 1 Ağustos 1931, s.3

"Matmuat Kanunu Esbabı Mucibesi", Muharir, 30 Temmuz 1931

Sonraki Yıllar

"40 Yıl Önce: Bir Casus Yakalandı", Cumhuriyet, 24 Şubat 1968

"40 Yıl Önce: Casus Kasım", Cumhuriyet, 23 Nisan 1968

"50 Yıl Önce", Cumhuriyet, 26 Şubat 1979

1923-1930 Arası İzmit'e Yerleştirilen Mübadiller

Çağla DEMİRDÜZEN *

Kocaeli'nin coğrafi yapısının stratejik olması, topraklarının bereketli oluşu, zengin orman ve su kaynaklarının bulunması, yerli halkın cana yakın, yardım sever ve erdemli olması Kocaeli'nin göçmenler için cazip bir yerleşim yeri olmasını sağlamıştır. Devlet bazen Eskişehir, Konya, Amasya, Antalya, Afyon vb. şehirlere göçmenleri gönderirken İzmit'i transit geçiş merkezi olarak kullanmıştır. 19.yüzyılda seyyahların eserlerinde İzmit nüfusu hakkında bilgi verilirken göçmenlerin sayısını ayrı olarak vermiştir. 19. yüzyılda bir sayıma göre 13 bin göçmen yazılmıştır. Göçmenler Kocaeli'ne ekonomik ve sosyal katkılar yapmışlardır. Yeni meslek alanları açarak iktisadi bakımdan canlılık getirerek İzmit ve diğer kasabalarını imar etmişlerdir. Kocaeli bölgesine ilk önemli göçler 1595 - 1610 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki otoritesini sarsmış olan Celali İsyanları sırasında olmuştur. İsyanlar sırasında güvenlik ve açlık tehlikesinden uzak olması nedeniyle 40.000 Ermeni İstanbul'a göç etmiştir. Bu göçler sadece İstanbul'a değil çevre illere de yoğun olarak yapılmıştır.¹

Özellikle Şah Abbas döneminde İran'dan kovulan Ermeniler Anadolu'nun asayişini bozan Celali İsyanları nedeniyle İzmit'e kadar göç etmişlerdir. Bu Ermeniler İstanbul'un yakınında olan İzmit, Bahçecik (Bardızağ), Akmeşe (Armaş), Arslanbey, Karamürsel'in Merdigöz köyü, Akmeşe'nin Pirahmet köyü yörelerini mesken tutmuşlardır. Ayrıca Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa döneminde Sapanca gölü ile Karadeniz'in birleştirilmesi kararlaştırılmış fakat dönemin koşulları nedeniyle proje rafa kaldırılmıştır. III. Murat döneminde tekrar gündeme gelen proje yine dönemin olumsuz koşulları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bu kanal projesinde çalıştırılmak istenen 30.000 kadar Müslüman ve gayrimüslim işçiler Celali İsyanları nedeniyle memleketlerine gitmeyerek Sapanca gölü ile İzmit arasına yerleşmiştir. Bölgedeki gayrimüslimlerden bazı Ermenilerde I. Ahmet'in fermanı ile Armaş'a (Akmeşe'ye) iskân edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine düşmanla işbirliği yapan Ermeniler de Kocaeli'nde terör ve mezalim yapmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal önderliğinde Türk ulusunun Milli Mücadeleyi kazanmasıyla 1922 yılında bölgede bulunan Ermeniler göç ederek şehri boşaltmışlardır. 1923 yılında da Ermenilerin boşalttığı yerlere Yunanistan'dan gelen mübadiller yerleştirilmiştir.²

Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamında Kocaeli'ne yerleştirilen mübadiller tek şekilde ve zorla yerleştirilmemişlerdir. Yunanistan'dan geldikleri yerlerin özellikleri dikkate alınarak getirilen mübadillere devlet tarafından öncelikle yerleşmeleri için bir yer gösterilmiş ve isteyenlerin buraya yerleşmeleri sağlanmıştır.

Bir başka iskân şekli de başka illere iskân ettirmek istenen bazı mübadiller Kocaeli'ne daha önce yerleşen akrabalarının yanına yerleşmek istedikleri için akrabalarının yanına iskân etmelerine izin verilmiştir. Örneğin ilk önce Samsun'a sevk edilen Hasan oğlu Keskin isimindeki mübadil daha önce Kocaeli'nin Karatepe köyüne iskân edilmiş olan damadı Hamit Ağa yanına iskân edilmek istediğini hükümete bildirmiş ve yapılan incelemeler sonucunda Karatepe köyüne damadının yanına iskân edilmiştir.

Mübadillerin yerleştirilmelerindeki diğer bir yol da iskân haklarından vazgeçerek Kocaeli'ne yerleşmeleri şeklinde olmuştur. Örneğin; Drama'nın Demiryalı köyünden gelen Osman oğlu Hacı Arif 7 kişilik ailesiyle hukukundan vazgeçerek Kocaeli'ne gelerek burada iskân edilmiştir.³

Ayrıca Drama gibi Türkiye sınırına yakın olan yerlerdeki bazı mübadiller Türkiye'ye kara yoluyla gelerek hayvanlarını hatta köpeklerini bile yanlarında getirebilmişlerdir. Örneğin; Drama'nın Kumlu köyünden gelerek

* Araş. Gör. Dok. Öğr. Bilkent Üniversitesi. E-posta: cagla.kilic@bilkent.edu.tr

1 Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit Rotary Kulübü Yayınları, Kocaeli, 2000, s.78-79.

2 Feray Göklü, "Armaş'tan Akmeşe'ye Uzanan Yol", *M. Sabri Yalım'a Armağan*, Dokümantasyon Merkezi Kocaeli, 2001, s. 60-61.

3 Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 5458; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 272.12.46.68.11.

Bahçecik'e yerleştirilen Hacı Halil oğlu Hasan 4 kişilik ailesiyle birlikte, 54 keçisi, 20 koyunu, 1 eşeği, 3 sığırı ve 6 tane köpeği ile birlikte Kocaeli'ne gelmiştir.

Mübadillere yerleşim konusunda hiçbir baskı yapmayan hükümet iskân bölgelerini pek beğenmeyen mübadillerin de başka iskân yerlerine gitmelerine izin vermiştir.

Bazı mübadiller Samsun, İzmir gibi yerlere gitmek istemeyerek Kocaeli'nde kalmak istemişler, bazıları da Kocaeli'ni yerleşmeye uygun bulmayarak Malatya gibi başka şehirlere gitmişlerdir⁴.

1924 yılının sonlarında Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi, TBMM'nin gündemine gelerek milletvekilleri tarafından tartışılmıştır. 6.11.1924'te Recep (Peker) Bey o güne kadar İzmit mıntıkasında henüz iskân edilmemiş 10 bin kadar mübadilin bulunduğunu ve bu mübadillerin devletten yardım almadan kendi imkânlarıyla kendi evlerini inşa etmek taahhüdü ile İzmit'e geldiklerini ve kendi imkânlarıyla ev inşa edemedikleri için çok büyük sıkıntılar yaşadığını ifade etmiştir.

Menteşe Mebusu Esat Efendi, mübadillerin sayısı, iskân faaliyetleri ve vekâletin çalışmaları hakkında kendisinin verdiği gensoru önergesinin 30.10.1924 tarihindeki görüşmeleri sırasında İzmit'e gönderilen ve tütüncülük yapan Drama'nın Yeniköy ve Hüseyinköy halkının kendilerine gösterilen köylerin harap ve yıkık olmaları nedeniyle iskân haklarından vazgeçerek Pendik, Kartal, Beykoz taraflarına gittiklerini ve burada ev kiralarak tütün ziraatıyla meşgul olmaya başlayarak kendilerini sefaletten kurtarmaya başladıkları sırada vekâletin verdiği emir ile yerlerini izinsiz terk ettikleri gerekçesiyle İzmit'teki o harap köylere geri götürüldüklerini söylemiştir. Bu olay daha sonraları Celal (Bayar) Bey tarafından da doğrulanmıştır⁵.

Mübadele sırasından Drama'dan gelen bir kısım mübadil Darıca'ya yerleştirilmiştir.

1913 doğumlu Drama Mübadillerinden Mehmet Aydın'ın verdiği bilgilere göre Drama'nın Edirnecek köyünden 70-80 hane bir yük trenine binerek, 1924 yazında İstanbul'a gelmişlerdir. Yaklaşık 300 kişi 40 gün boyunca Beyazıt Misafirhanesinde ağırlandı. Misafirhanede aralıklarla sağlık kontrolünden geçirilmişler ve yiyecekleri çarşıdan kendi imkânları ile almışlar. Ardından gemiyle Darıca'ya getirilerek bir alanda toplanmışlardır. Buradan kafilenin bir kısmı Samsun'a gitmiştir. Kalanlara hükümet yetkilileri istedikleri evlere yerleşebileceklerini söyleyerek kafileyi iskân etmişlerdir.

Kafilenin ağırlandığı Beyazıt Misafirhanesi bir süre sonra Çatalca'da bulunan 300 yataklı Kalikratya misafirhanesine taşınmıştır.

Darıca'ya yerleştirilen başka bir grup da Direnovalı mübadillerdir. Drama'nın 70 - 80 hanelik Direnova Köyü sakinleri Hüseyinköy istasyonundan trenle Sirkeci'ye getirilmişlerdir. Oradan Çatalca'ya getirilerek misafirhanede 10 gün kadar ağırlandıktan sonra tekrar Sirkeci'ye geri götürülmüşlerdir. Gar yakınındaki bir binada 15 gün kadar kaldıktan sonra bir bölümü Samsun'a, bir bölümü de Darıca'ya götürülüp boş evlere yerleştirilmişlerdir⁶.

1926 yılında Drama'nın Doksat köyünden Rahoyka sülalesinden Reşit oğlu Hasan önderliğinde 8 aileden yaklaşık 30 kişilik bir mübadil grubu Derince ilçesinin Tütünciftlik beldesine yerleşmişlerdir. Bu grubun Tütünciftlik'e gelmesi biraz karmaşık bir şekilde olmuştur. Haziran 1924'de Akdeniz vapuruyla Samsun'a sevk edilen bu grup, Rohayka ağalarından ayrı yaşamamak amacıyla Sinop üzerinden Adapazarı'nın Serdivan beldesine gelmişlerdir. Burada iki sene kadar kalan grup Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine gönderdikleri bir dilekçe ile Serdivan'a iskânlarını istemişlerdir. Bu dilekçe ile harekete geçen vekâlet, Samsun, Sinop ve Kocaeli Valiliklerinden bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgi istemiştir. Samsun Valiliği bu kişilerin isimleri Samsun'a iskân edilenler arasında olmadığını, Sinop Valiliği ise bu kişilerin Sinop'a geldiklerine dair hiçbir kayıta rastlanmadığını bildirmiştir⁷.

Valiliğin bu kişilerin Sinop'a geldiği hakkında bilgiye rastlanmadı demesine rağmen Sinop İskân Müdürlüğü Mübadele, İskân ve İmar Vekâletine sözü edilen mübadiller hakkında detaylı bilgileri göndermiştir. Bu grup Serdivan'da 2 sene kadar kalarak kendi imkânlarıyla kulübeler yaparak üretici konumuna geçmişlerdir.

Vekâlet bu kişilerin Sinop'tan ne zaman ayrıldıklarını ve herhangi bir şekilde iskân edilip edilmediğini Sinop İmar ve İskân Müdürlüğünden sormuştur. Yazışmalar sonrasında Sinop'a iskân olunmadıkları bildirilmiştir. Bu kişiler Serdivan'a oradan Geyve'ye sonra da Kocaeli'nin Derince ilçesindeki Tütünciftlik'e gelerek burada tütün ziraatı ile uğraşmaya başlamışlardır.

Vekâlet bu kişilerin Samsun'daki iskân haklarından vazgeçmeleri koşulu ve Samsun'da kendilerine verilen yer var ise geri alınması koşulu ile bu kişilerin kendi imkânlarıyla Tütünciftlik'e yerleşmelerini uygun bulmuştur.⁸

4 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA, 272.11.21.107.07.

5 Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Ankara Üni. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 5 (Mayıs 1990), s. 56-67.

6 İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 125-126.

7 BCA, 272.12.56.143.23.

8 BCA, 272.12.56.143.23.

Kocaeli'ne yerleşen mübadillerin iskân yerlerinin başında gelen İzmir ilçesine Yunanistan'ın Kavala, Kadıahmet, Zifuk, Selimiye, Halilbey, Sarışaban, Kayalar, Kumlu, Rahiye, Trikom, Emirhan, Vodina, Kapinyan, Karacaova, Zifes, Selanik, Mayadağ, Drama, Himmetler, Namazgâh, Pravitte, Manastır'dan gelen mübadillerden ilk olarak 242 hane zorunlu mübadele kapsamında yerleştirilmiştir⁹.

Mübadele kapsamında başka şehirlere yerleştirilen bazı mübadiller iskân bölgelerine gitmeyerek İzmir'teki akrabalarının yanına yerleşmişlerdir. Örneğin; Ali oğlu Yaşar ismindeki bir mübadil İzmir'e iskân ettirilmek istenmiş fakat mübadil İzmir'e hiç gitmemiş olduğu ve İzmir'te bir akrabasının yanına gittiği tespit edilmiş ve yapılan incelemeler sonrasında Ali oğlu Yaşar'ın iskânı İzmir'den İzmir'e alınmıştır¹⁰.

Kocaeli'nin Sakarya ili taraflarında bulunan Akmeşe 1922'ye kadar Ermenilerin yaşadığı bir köydür. İşgal yıllarında düşmanla işbirliği yapan Ermeniler, İzmir halkına tıpkı Rum çeteleri gibi büyük zulüm ve katliam yapmışlar, Milli Mücadeleyi Türkler kazandığı zaman da bölge halkıyla bir arada yaşayamayacaklarını düşünerek 1922 yılında İzmir'i terk ettiler. İki yıl kadar boş kalan Akmeşe'ye mübadele esnasında Drama'nın Kozluca, Meşeli, Horozlu, Gablova, Lakavişa, Kırçalı (Kırcaali), Pravatlı, Kurdalan, Debreli köylerinden getirilen öncelikle 1000-1100 hane mübadil yerleştirilmiştir.¹¹

Akmeşe'ye gelen Horozlu köyü sakinleri 1924 yılında hayvan sırtında bir saatlik Hüseyinköy istasyonundan trene bindirilerek İstanbul Sirkeci garına getirilmişlerdir. Garda bir hafta trende bekletildikten sonra İzmir'e getirilerek geçici olarak heykel mevkiinde bulunan Ermenilerin boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdir.

On gün kadar bu evlerde barındırılan mübadiller daha sonra Akmeşe'ye getirilmişlerdir. Gelen mübadiller Akmeşe'de sağlam ev olmadığını buranın viran ve etrafının otlarla, dikenlerle kaplı olduğunu görmüşler, yaklaşık iki yıl çadırlarda konakladıktan sonra kendi evlerini kendi imkânlarıyla yapabilmişlerdir.¹²

İzmit'e 10 km mesafede bir yerleşim yeri olan Arslanbey'e Drama'nın Zağriç, Şevkler, Nusretli, köylerinden gelen mübadillerden öncelikle 187 hane yerleştirilmiştir. Bulduğumuz bir arşiv belgesinde gelen bazı mübadillerin Arslanbey'i beğenmediklerinden söz edilmektedir.¹³ Zağriç, Şevkler köylerinden gelen 110 haneden 668 kişilik kabile Arslanbey'e yerleştirilmek üzere getirilmiştir. Fakat bu kabile 89 hanelik 575 kişisi Arslanbey'in harap ve yıkık olması nedeniyle burayı kendilerinin yerleşmesi için uygun bir yer olarak görmemesi nedeniyle iskân haklarından vazgeçerek kendi imkânlarıyla Malatya'ya gitmişlerdir.

Başka bir yere kendi imkânlarıyla gidip oraya yerleşemeyecek kadar maddi durumu iyi olmayan 21 haneden 83 kişi Arslanbey'e yerleştirilmiştir¹⁴.

Bahçecik, İzmir ilçesine bağlı olmakla beraber ilçeye uzaklığı 15 Km.'dir. Drama, Kavala, Selanik, Kapinyan, Karacaova, Zelesus, Kesriye, Eğrelti, Sarışaban, Kemez, Sarışaban'ın Urgancılar köyü, Ada köyü bölgelerinden gelen mübadiller Rumların boşalttığı Bahçecik köyüne yerleştirilmişlerdir. 1925 yılında mübadeleye tabi ve tabi olmayan 540 hane de 2.742 kişi Bahçecik'e yerleştirilmiştir¹⁵.

İzmit'e 20 km. uzaklıkta olan Derbent, ismini Osmanlı Devleti'nin Derbent teşkilatından almıştır. Beldeye mübadele döneminde Drama, Selanik, Koşum, Karacaova bölgelerinden gelen mübadillerin bir kısmı yerleştirilmiştir. 1925 yılına kadar Derbent'e bağlı Nusretiye köyüne 76 hane 302 kişilik Drama'nın Horozlu, Zağriç köylerinden gelen mübadiller yerleştirilmiştir.

Drama mübadillerinin bir kısmı da Derbent Eşmesine (Eşme Ahmediye) yerleştirilmiştir¹⁶.

Eski bir Rum köyü olan Gündoğdu'nun ismi Mağlıç köyüydü. İzmir ilçesinin kuzeyinde yer alan Gündoğdu köyü İzmir ilçesine 21 km mesafededir. Drama'nın Kimler, Hüseyinköy, Arpacık, Yeniköy, Demirtaş, Hocalar, Bayramlı, Kızbük, Mahmutlu köyleri civarlarından gelen 150 hane mübadil bu köye yerleştirilmiştir. Gündoğdu köyüne gelenler 1924 yılında Batı Trakya'daki köylerinden yanlarında taşınabilir eşyaları ile trenlerle İstanbul'a gelmişlerdir. Buradaki misafirhanelerde 3 gün kadar ağırlandıktan sonra deniz yolu ile İzmir'e gelmişlerdir. Rumlar İzmir'ten çekilirken köyleri ateşe verdikleri için Gündoğdu köyüne ilk yerleşenler derme çatma çadırlarla ve birkaç tane içme suyu çeşmesiyle karşılaşmışlardır. Köyde ilk zamanlar yıkık bir kilise kalıntılarında yararlanılarak bir ilkokul açılmıştır¹⁷.

İzmit'e 11 km uzaklıkta bulunan ve 1921 yılından önce 1.500 Rum'un yaşadığı Karatepe köyü, 1921 yılında Rumlar tarafından boşaltılırken diğer Rum köyleri akibetine uğrayarak Rumlar tarafından ateşe verilerek

9 BCA, 272.12.52.121.15.

10 Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 6757-6811.

11 Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 6882-6951.

12 İskender Özsoy, *Mübadelelerin Öksüz Çocukları*, Bağlam yayınları, İstanbul s. 94-96.

13 BCA, 272.11.21.107.07.

14 Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 5531-5598,5600 - 5710,7032.

15 *1973 Kocaeli il Yılı*, s. 60; Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no.12/63-1586,16/66-18/97,1942-2021,1434-1445; BCA, 272.11.21.107.07; BCA, 272.80.3.6.9.

16 BCA, 272.11.21.107.07.

17 Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü, *Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri*, Kayıt no. 6876, 7004.

harabeye dönmüştür. Karatepe köyü mübadele ile birlikte Yunanistan'ın Şimşirli, Horozlu (Cebel Horozlu) köylerinden 76 hane de 302 kişilik bir kafile ile Drama, Kozluca, Gabrova, Çetikle köylerinden gelen bir kısım mübadillerin köye yerleştirilmesiyle yeni baştan imar edilmeye başlanmıştır¹⁸.

Yeniköy 1986 yılında belediye haline getirilerek İzmit ilçesine bağlanmıştır. Mübadeleden önce nüfusu Rum ve Ermenilerle birlikte heterojen bir yapıda olan Yeniköy'e Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz kuvvetleri yerleşmiştir.

İngilizlerin şehri Yunanlılara tesliminden sonra Yeniköy Rumları Yunan ordusunun desteği ile taşkınlıklar yapmaya başlamıştır. Yunan ordusunun Kocaeli'yi terk ettiği sıralarda Rum çeteleri tarafından Yeniköy ateşe verilerek yakılmıştır. Mübadele sırasında köy yeniden kurularak buraya Selanik, Drama'nın Kozluca, Meşeli, Horozlu köylerinden mübadiller yerleştirilmiştir. Yeniköy'e ilk olarak 110 haneye 550 kişi yerleştirilmiştir¹⁹.

Kozlu (Kozluca) köyü sakinleri 1924 yılı Mart ayında hayvanlar üstünde yanlarında götürbildikleri eşyaları ile yaklaşık bir saatte Hüseyinköy tren istasyonuna gelmişlerdir. Burada kurulan çadırlara yerleştirilen köy sakinleri bir gece istasyonda bekletildikten sonra tüm köy halkı bir trene bindirilerek İstanbul Sirkeci istasyonuna getirilmişlerdir. Burada üç gün boyunca trenlerde bekletildikten sonra sağlık kontrollerinden geçirilerek Karabiga vapuruna bindirilerek İzmit Limanı'na indirilmişlerdir. Önce iskân amacıyla Akmeşe'ye getirilen mübadiller bir süre Akmeşe'de çadırlara yerleştirildikten sonra köyün bir kısmı (Kozluca köyünün Çataloluk Mahallesi) Yeniköy'e gelmişlerdir. Yeniköy'e geldikleri zaman köyün tamamının yanmış olduğunu gören mübadiller bir kış boyunca çadırlarda kalmak zorunda kalmışlardır. Daha sonraları mübadiller kendi imkânlarıyla evlerini yapmışlardır²⁰.

Kocaeli'nin ilçesi olan ve Osmanlı Devleti'nin ilk donanmasının kurulduğu yer olan Karamürsel, ismini Karasi-oğulları Beyliği kaptanı Karamürsel Alp'ten almıştır.

Mübadeleden önce Karamürsel'de yoğun olarak Rumlar yaşamıştır. Burada yaşayan Rumlar Yunan işgali sırasında Karamürsel'deki evleri yakıp yıkarak çeşitli taşkınlıklar yapmışlardır. 1922'de Yunan ordusu Kocaeli'nden giderken Rumlarda Yunan ordusuyla birlikte Karamürsel'den gitmişlerdir. Rumların boşalttığı yerlere Tatar köyü, Karacaova, Sincan, Vodina ve Drama yerleşim yerlerinden getirilen çok sayıda mübadil yerleştirilmiştir. Karamürsel'in merkez köyü olan Yalakdere'ye Selanik, Timurlu, Karacaabat, Karacaova, Nohar, Tilhar, Vodina, Develi, Kayalar, Yenice yerleşim yerlerinden gelen öncelikli olarak 83 hane mübadil yerleştirilmiştir²¹.

Kocaeli'nin Yuvacık kasabasına Drama, Nusreteli ve İskece yerleşim yerlerinden tütün işçiliği yapan bazı mübadiller yerleştirilmiştir²².

Kocaeli'nin Kazıklı ve Tatar köyüne çiftçilik ve bibercilik yapan birkaç Karacaova mübadili iskân edilmistir²³.

Bahçecik nahiyesine bağlı Döngel köyüne Drama köylerinden ve Şevkler köyünden 230 kişi ile Karabucak köylerinden çiftçilikle geçinen bazı mübadiller getirilmiştir²⁴.

Karamürsel'in Merdigöz köyüne Batı Trakya'nın Margarit ve Sarınc köyünden ilk olarak 41 hane gelmiştir²⁵.

İzmit'in Eşme köyüne Saltıklı mübadilleri, Tatar köyüne Sarışaban'dan gelen bir kısım mübadil²⁶ Yunanistan'ın Develi, Sarışaban, Selanik ve Darova yerleşim yerlerinden gelen 350 hane mübadil Karamürsel'in Kızderbent köyüne oturtulmuştur²⁷.

Yunan Hükûmeti'nin mübadele kapsamında topraklarındaki Kiptileri (Çingeneleri) Türkiye'ye göndermesi Türk Hükûmeti'nin dikkatinden kaçmamış ve 1934 yılında çıkartılan iskân kanunuyla Kıpti göçüne engel olunmaya çalışılmıştır.

Fakat Türkiye bunun için çok geç kalmıştır. Yunanistan topraklarındaki Kiptilerin büyük bir bölümünü Türkiye'ye göndererek Türkiye'deki Kiptilerin sayısını 500.000'e çıkartmıştır. Yunanistan kendi topraklarındaki Kıpti sayısını 90.000'e kadar indirmeyi başarmıştır. Yunanistan'ın bu politikasından dolayı Kocaeli'ne de bazı Kiptiler yerleştirilmiştir. Kiptiler Kocaeli'nde yoğun olarak İzmit'te bulunmaktadır. Kiptiler İzmit'ten başka Yeniköy, Merdigöz, Bahçecik, Akmeşe köylerine yerleştirilmişlerdir. Kiptiler buldukları ilin ekonomik kalkınmasına ne yazık ki hiçbir zaman katkıda bulunamamışlardır. Büyük çoğunluğu ayakkabı boyacılığından

18 BCA, 272.11.21.107.07.

19 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 2476, 2479-2480, 2483-2487, 2491, 2495-2509, 25110, 2514. ; 1973 Kocaeli İl Yılı, s.58;

20 Özsoy, Öksüz Çocukları, s.87-92.

21 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 142, 1421-1425, 1860, 1827-1829, 1446, 1427-1429, 6202-6289.

22 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 2071-2074.

23 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 6222.

24 BCA, 272.11.21.107.07; KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 3505- 5485.

25 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 3505-5485.

26 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 6222.

27 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no.6731.

ileri gidememişlerdir. Devlet tarafından verilen mal ve mülkleri en geç 15 yıl içinde satmışlar ve köylerde hizmetçilik ve ayak işleri yapmaya başlamışlardır²⁸.

Kocaeli'ne gelen mübadillerden özellikle yalnız olanlara ve muhtaçlara serbest iskân vesikası verilmesi, bazı mübadiller de devletin sağladığı imkânlardan vazgeçerek kendi istedikleri bölgelere yerleşmeleri, iskân defterinde çoğu kişinin nerelere yerleştirildiği tam olarak yazılmamış olması, Osmanlıca yazılan orijinal iskân defterlerin yıpranmış ve bazı sayfalarının kopmuş olmasından dolayı Kocaeli'ne yerleşenlerin nerelere kaç kişi olarak yerleştiğinin tam olarak tespit edilmesi mümkün değildir²⁹.

Kocaeli'ne 1923 - 1930 yılları arasında Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre 15.530 mübadil yerleştirilmiştir. Sakarya ve Yalova vilayetlerinin de içinde olduğu dönemin Kocaeli vilayetine 1927 sayımına göre toplam 27.687 mübadil iskân edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye getirilen toplam mübadiller hakkında da değişik rakamlar söylenmektedir. Yine Türkiye İstatistik Kurumunun 1930 yılındaki verileri 456.720 kişi olarak gösterirken iskân tarihçesi adlı kaynak bu sayıyı 499.239 kişi olarak göstermektedir. Ortalama olarak bu dönemde 500.000 kadar mübadilin Türkiye'ye gelmiş olduğu anlaşılmaktadır³⁰.

Tasfiye Talepnameleri ve Mübadele Komisyonları

Lozan antlaşmasının mübadele bölümünün 30 Ocak 1923'te imzalanmasını ve mübadeleye tabi tutulacak olanların belli olmasını müteakip geride bırakılacak taşınmazların belgelenmesi zorunluluğu ortaya çıktı.

Kimin ne kadar taşınmaz mal varlığı, tapusu varsa belgelenmeliydi ve bu belgelerin kurulan "Muhtelit Komisyonlar" tarafından onaylanması gerekiyordu. Asıl amaç anlaşmadaki taraf hükümetlerin düzenlenen bu talepnamelere göre terk edilen ülkede ne kadar mal varlığının bırakıldığının belgelenmesi ve bu belgelerin toplam değerlerinin hesaplanması sonucu ortaya çıkacak alacaklı veya borçlu duruma göre karşı taraftan ne kadar para talep edileceğinin belirlenmesiydi.

Mübadeleye tabi tutulan tarafların taşınmaz mal varlıklarını gösteren belgelere "mübadil tasfiye talepnamesi" adı verilmektedir.

Belgeler Nasıl Düzenlenmiştir ve Neleri İçerir³¹

Belgeler 4 nüsha olarak düzenlenmiştir.

Bir adedi "memurin-i mahalliye" nezdinde kalacak, bir adedi tasfiye işlerini yürütecek olan "Muhtelit Komisyonu'na, bir adedi mübadilin göç ettiği memleketin hükümetine, sonuncusu ise mübadilin kendisine verilmiştir.

Belgenin birinci sayfasında:

Kayıt numarası ve kayıt tarihinden sonra "İhtar" başlığı altında "eshab-ı müracaatın" yanlış veya mübalağalı beyanname vermesi durumunda kendi zararına olacağı belirtilmiş ve dilekçe sahibinin kimlik bilgilerine geçilmiştir.

Müstedinin hüviyeti başlığı altında sıra ile:

- 1- İsim ve babasının ismi
- 2- Memleketi (livası, kazası, şehri, karyesi)
- 3- Halen sakin bulunduğu mahal (livası, kazası, şehri, karyesi)
- 4- Sanatı

İkinci ve üçüncü sayfalarda:

Mübadilin bulunduğu yerdeki taşınmazına ait bilgileri kapsar ve 9 sütundan oluşan bir cetvel bulunmaktadır. Bu cetveldeki sütunlarda yer alan bilgiler şunlardır:

- Emlak ve arazinin cinsi ve çeşidi, (hane, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mera vs)
- Alanı (dönüm veya arşın murabbaı, dönüm evlek)
- Arazide yetişen ürünün çeşidi (hububat, tütün bağ vs)
- Emlak ve arazinin bulunduğu yer (mahalle, mevki, sokağın ismi ve numarası)

28 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 6759-6813.

29 KKH, Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 626/2495.

30 Kemal Arı, Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu göç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s. 113-114.

31 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 130 16 13 02./33-249-8 vd.

- Emlak ve arazinin tasarruf sureti (ferağ, intikal, hibe)
- Tapu senetlerinin veya diğer tasarruf belgelerinin tarih ve numaraları.
- Tapu senetleri kimin adına kayıtlıdır.
- Emlak ve arazinin tapu senedinde kayıtlı kıymeti (altın Türk lirası hesabıyla)

Dördüncü sayfa:

Bu sayfada dilekçe sahibinin terk eylediği taşınır mallara ait olan cetvel (cetvel- B) bulunmaktadır. Bu cetvel mübadile ait

- Eşya-i beytiyye (ev eşyaları) altın Türk lirası üzerinden toplam değeri
- Hayvanat (adedi, cinsi, altın Türk lirası kıymeti)

Beşinci sayfa: vekâletname

Komisyon nezdinde kendilerini temsil ve hukuklarının müdafaası için verilen vekâletname (kimi mübadiller için ihtiyaç duyulduğunda)

Ek sayfa:

El konulan emlak beyanı.

Yunanlılarca daha önce el konulan (varsa) mallarını (belgelemeleri halinde) gösterir belge.

- Müsaderenin hangi tarihten itibaren (a) ve (b) cetvellerinde irade olunan emvallerin hangi tarihte müsadere edilmiştir.
- Müsadere edilen bu emvallerin 1909-1914 seneleri zarfındaki senelik geliri ne idi (a) cetveli gereğince.

Altında tasdik tarihi ve imam, muhtar ve azalardan oluşan tasdik heyeti imza veya mühürleri bulunmaktadır.

Kocaeli'ne Yerleştirilen Mübadillerin İstatiksel Tabloları

Vilayetler baz alındığında Kocaeli'ne iskan edilen mübadillerle ilgili karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Vilayetlere göre talepname dağılımı (Tablo:1)³²

Vilayet	Adet
Manastır	17
Selanik	608
Yanya	23
Girit	4
CBS11	2
Toplam	654

Görülebileceği üzere en çok Selanik Vilayeti dikkat çekmektedir.

Talepnamelere göre mübadillerin (Vilayet-Liva) dağılımı (Tablo:2)³³

Vilayet	Liva	Adet
Girit	Hanya	2
Girit	Kandiye	2
CBS	Sakız	2
Manastır	Florina	12
Manastır	Kozana	5
Selanik	Drama	136
Selanik	Siroz	106

32 Kürşat Kurtulgan, "Dokuzuncu İskân Mintikası ve Kadro Cetvelleri ", Türkiyat Araştırmaları Dergisi,30 (Güz 2011) , s. 411.

33 Necat Çetin, Tasfiye Talepnemelerine göre Kocaeli İline İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler, Gazi Akçakoca, Kocaeli, s.1378 vd.

Selanik		366
Yanya		18
Yanya	Preveze	4
Yanya	Pazarcığı	1
	Toplam	654

Mübadiller Kocaeli ilinde çeşitli idari birimlerine iskân edilmiştir.

İskân birimlerine göre taleplerin dağılımı (Tablo:3)³⁴

İdari birim	Adet
Adapazarı	137
Akyazı	2
Bahçecik	93
Darıca	3
Gebze	5
Geyve	124
Hendek	7
İzmit	12
Kandıra	4
Karamürsel	3
Söğütü	1
Kocaeli	263
Toplam	654

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz:

Lozan Konferansı'nda, Türk ve Rum halklarının durumu görüşülerek iki ülke arasında zorunlu ahali değişimi yapılması kararlaştırıldı. 1 Mayıs 1923 tarihinde başlayan mübadele de iki ülke arasında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Lozan Konferansı'na katılan diğer devletlerin de araya girerek her iki devleti ikna etmeleri sonucunda Türkiye ve Yunanistan karşılıklı bazı tavizlerle sorunları aşarak mübadelenin başarılı bir şekilde sonlandırılmasını sağlamışlardır.

Mübadelenin gerçekleştirilmesi için Milletler Cemiyeti tarafından Yunanistan'a bütçe ayrılmasına rağmen Türkiye'ye tek kuruşluk bir yardım dahi yapılmamıştır. Yaklaşık on üç yıllık bir savaştan çıkan Türk milletini Milletler Cemiyetinden tek kuruş yardım almadan sınırlı sayıdaki kaynakları ile mübadeleyi başarılı şekilde gerçekleştirmiştir.

Mübadele sırasında Yunanistan'dan getirilen Müslümanlar başta İzmir ve Samsun olmak üzere Rumların yoğun olarak yaşadığı yerlere yerleştirildi. Mübadele sırasında Yunanistan'dan getirilen yaklaşık 27.000 mübadil İzmit vilayetine iskân edildi. Bu sayının büyük çoğunluğu yaklaşık 16.000'ni Kocaeli'ne getirildi. Mübadele sırasında düzenli şekilde kayıt tutulmaması, isteyen mübadillerin yerleştirilmek istenilen yeri beğenmeyerek başka illere gitmesi, bazı mübadillerin akrabalarının yanına iskân edilmek istemesi nedeniyle başka illerden mübadil gelmesi, bazı kişilere serbest vesika verilmesi gibi nedenlerle Kocaeli'ne gelen mübadillerin hangi beldeye kaçır kişi olarak yerleştiğinin kesin olarak bilinmesi çok güçtür. Köy hizmetleri defterlerindeki kayıtlarda mübadillerin Kocaeli'ne geldikten sonra mübadillere bazı sorular sorularak tutulmuş olması bile mübadil kayıtlarının ne kadar düzensiz tutulduğunu kanıtlamıştır.

Yunanistan'ın Selanik limanı, Hüseyinköy istasyonu gibi yerlerden gemilere ve trenlere bindirilen mübadillerin sıkıntıları yolculukları sırasında başlamıştır. 20 - 30 gün süren yolculukları balık istifi şeklinde geçmiştir. Yolculuk sırasında bazı mübadiller hayatlarını kaybetmişlerdir. Gemide ölenler bulaşıcı hastalıkların başlamaması için denize atılmışlardır.

Karada ölenler ise hemen imam mübadillerin kontrolünde bir çukur kazılarak oracıkta defnedilmişlerdir. Kocaeli'ne gelen mübadiller ilk önce İstanbul'daki misafirhanelere alınarak burada sağlık kontrolleri yapılarak

34 Necat Çetin, a.g.m, s.1379 vd.

temizlik ihtiyaçları giderilmiştir. Misafirhanelerde perdelerle ayrılmış küçücük bölmelerde tüm aile bireyleri barınmak zorunda kalmışlardır. Misafirhanelerde bazen 40 gün kadar bekletildikten sonra Kocaeli'ne doğru yola çıkmışlardır.

Çok yaşlı olanlar ve yaşına girmemiş bebekler bu zorlu yolculuklara dayanamamaları hayatlarını misafirhanelerde kaybetmişlerdir.

Mübadillerin sorunları daha Kocaeli'ne gelir gelmez arttı. Öncelikle doğdukları ve yaşadıkları yerlerden koparılan bu kişilere bir an önce başlarını sokacak bir ev bulunması gerekiyordu. İzmit'in birçok yerindeki emval-i metruke evleri Rumlar tarafından İzmit'i terk ederken yakıldı. Birçok köy harabe şeklindeydi. Sağlam olan evler ise bakıma muhtaç vaziyetteydi. Mübadiller ilk olarak Rumların ve Ermenilerin boşalttığı köylerdeki evlerde ve bir bölümü de çadırlarda kaldı. Başlarını sokabilecek bir ev bulanlar biraz rahatlamalarına rağmen yaklaşan kış mevsimi nedeniyle çadırlardaki mübadiller evlere yerleştirilen mübadillerin yanlarında oturduğu için bir eve iki yâda üç ailenin iskân edilmesi sonucu mübadillerin barınma konusundaki sıkıntıları devam etti.

Bu sorunun çözüme kavuşturulması için devlet mübadillerin yerleştirildikleri köylere yeni evler inşa etmeye başladı. Ayrıca emval-i metruke evleri de hemen onarıma alınmıştır ve ilk etapta iki numune köy kuruldu. Karamürsel'in Yalakdere beldesinde 1924 yılında inşa edilen 360 ev ise muhtemelen Kocaeli'nde kurulan iki numune köye ait evlerdi. Kocaeli'nde mübadillerin kendilerinden kaynaklanan bazı sorunlar meydana geldi. Hiçbir imkânı ve parası olmayan bazı mübadiller iskân haklarından vazgeçerek istedikleri bir yere yerleşmişler ve bir süre sonra evlerini yapamadıkları içinde yerlerini terk ettiler. 1924 yılında 36 hane olarak iskân haklarından vazgeçerek Gündoğdu köyüne yerleşen mübadiller bu şekilde yerlerini terk edince devlet bu mübadilleri tekrar Gündoğdu'ya getirebilmek için zaman ve para harcadı.

Devlet mübadillerin üretici duruma getirilinceye kadar olan zaman içerisinde mübadillerin sağlık durumları ile yakından ilgilenmiştir. O dönemde Kocaeli'nde sadece bir adet devlet hastanesi olmasına rağmen Hilal-i Ahmer Cemiyeti bir tane İzmit'e, bir tane Darıca'ya olmak üzere iki adet hastaneyi mübadiller için kurmuştur. Bu üç hastanenin yanında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin kurduğu revir ile Kocaeli'ndeki mübadiller sık sık sağlık kontrollerinden geçirilmişlerdir. Bazen mübadillerin tedavileri için bu sağlık kurumları bile yetersiz kalmıştır. Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de kötü niyetli ve görevini yapmayan memurların da var olması nedeniyle bazı mübadiller hastalanmışlar hatta hayatlarını kaybetmişlerdir.

Mübadiller Kocaeli'nin Darıca'dan Karamürsel'e kadar geniş bir kesimine yerleştirilmiştir. Genellikle bir köy halkının tamamı aynı köye iskân edilmiştir. Bazı mübadiller Kocaeli'nde kendilerine gösterilen yerleri beğenmediği için Yunanistan'da aynı köyde yaşadıkları komsularından ayrılmak zorunda da kalmışlardır. Kocaeli'ne gelen mübadiller diğer illere giden mübadiller gibi köy ağalarının gözetimlerinde Kocaeli'ne gelecek beğendikleri yerlerde oturmaya başlamışlardır. Hatta köy ağalarından ayrı yere yerleştirilen bazı mübadiller ağalarının yanlarına gidebilmek için uzun bir yolculuk bile yapmışlardır.

Cumhuriyet döneminde Kocaeli'nin sürekli göç alması nedeniyle zamanla mübadillerin yerleştirildiği yerlere başkaları da göç etmiştir.

Kocaeli'ne gelen mübadillerin sıkıntıları yıllarca yaşadıkları topraklardan bir gecede trenle bindirilip çıkartılmaları ile başlamış ve Kocaeli'ne geldiklerinde de devam etmiştir. İstasyonlarda günlerce bekletilen sonra haftalarca hatta aylarca misafirhanelerde bekletildikten sonra o zamanlar hiç kimsenin beğenmediği yarı bataklık arazilere mübadillerin yerleşmeleri istenilmiştir. Kocaeli'nin halkı tarafından zaman zaman horlanmışlar, hatta dışlanmışlardır. Kimi yerlerde yerli halk ile mübadillerin çekişmeleri uzun yıllar devam etmiştir. Aradan geçen 85 yılda Kocaeli ekonomisinde tarım önemini kaybetmiş ve sanayi önem kazanmıştır. Sanayinin gelişmesi ile Kocaeli çeşitli illerden göç almaya başlamıştır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) Kocaeli iline iskân edilen mübadillerin Kocaeli iline ait toplam 695 tasfiye talepnamesi tespit edilmiştir. Bazı talepnameler mükerrerdir. Talepnamelerin bazısındaki idari birimler bugün farklı illere bağlanmıştır. 654 talepnamedeki kişi sayı 825 kişidir. Bu kişilerin 582'si erkek, 243'si kadındır.

Örnek Tasfiye Talepnameleri

C. M. E. P. G. T.
Enregistré le 23 MAI 1925
No. 28725
Classement dans les Circonscriptions

RETOURNEZ

افغان

امداد برامچنك باغليك ديا مياغلي پانار اعطا ايتاسي دقاس خلك كندى ضروري مويب اوزمقي اعطاء اولتر.

تصفیه طلبنامه سی

زبرد واضح الامضا ن سا ۳۰ کانون تان ۱۹۲۳ کارهلی عاده مقوله نامدی موصیحه آزاده اولتان اموال مقوله و غیر مقوله ملک
تخلط میاده قومینوی مرفیقه متاعمه موافق صورتده تصفیہ ایتلسی رجا ایدرم .

مستدعینك هوتی

(۱)

اسم و پدرینك اسمی	نام و پدربینك اسمی
نامی	اسم و پدرینك اسمی
عشای	اسم و پدرینك اسمی
شهری	اسم و پدرینك اسمی
كاریسی	اسم و پدرینك اسمی
نامی	اسم و پدرینك اسمی
عشای	اسم و پدرینك اسمی
شهری	اسم و پدرینك اسمی
كاریسی	اسم و پدرینك اسمی
صنعتی	اسم و پدرینك اسمی

Tasfiye talepnamesi örneği (Ek-1) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 130.16.13.02/33-249-8

İsim ve pederinin ismi	İsmail oğlu Veli Efendi	
Memleketi	Livası	Bahr-i Sefid Vilayeti
	Kazası	Sakız Adası
	Şehri	"
	Karyesi	Kaleiçi Mahallesi
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Kocaeli Vilayeti
	Kazası	İzmit
	Şehri	"
	Karyesi	Kozluk Mahallesinde mukim
Sanatı	İzmit zabıta belediye memuru	

456
"Ένωσον ήμ' ἄσπ' ἑ"

ΜΙΚΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΑΘΟΥΣΜΩΝ

Ἄσπ' Προσώπων: 2321
Ἡμερομηνία: 6/6/24

VOYAGE PARTANT

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

Συνιστάται εἰς τὸν αἰτούντα νὰ μὴ κέρη δήλωσιν ἀνεπιβεβλημένη ἢ ἀκαταβλητὴν, διότι ταῦτα θὰ εἶναι ἐπιβλαβεῖς διὰ τὰ συμφέροντά του.

ΔΟΥΛΕΙ ΑἰΣΥΛΕΣΙΣ ὉΔ. 40. 3
ΟΜΒΡΕΛΛΗΝΤΗΣ ΑἰΣΥΛΗ

ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΩΣ

Ὁ ἀποφαινούμενος παρακαλῶ τὴν Μαιτὴν Ἐπιτροπὴν νὰ προβῆ εἰς τὴν ἐν' ἀφελαίᾳ μου ἐκ καθόρου τῆς ἀνωθι καθοριζομένης ἀνεπίτητο καὶ κλητῆς περιουσίας μου συμφέροντος ἀπὸς τὴν ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1923 Ἑλληνοτουρκικὴν Σύμβουον περὶ ἀντιλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν.

I. ΤΑΥΤΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ

1.) Ὄνοματεπώνυμον Τιράκι Ἄδ'μ

2.) Τόπος καταγωγῆς (Πόλις ἢ χωρίον). Κιρίρ Ἡάνια

Καὶδὸς Ἡάνια

Σαντζάκι Ἡάνια

3.) Σημερινὴ κατοικία (ὁδὸς, ἀνταρσία, πόλις ἢ χωρίον, ἀποδιοίκησις ἢ καὶδὸς, νομὸς ἢ σαντζάκι) Δαίρη Ν'ε Ἡάνια

4.) Ἐπάγγελμα Ἡάνια

- 4 -

Tasfiye talepname örneği (Ek-2)
BCA 130.16.13.02/44-40-3 (Tiryaki Âdem, Girit Hanya, Amele) (Darıca da iskân edilmiştir)

Tarih Ders Kitaplarında Orhan Gazi Ve Dönemi

Temuçin F. ERTAN *

Giriş

Orta öğretimde okutulan tarih dersi müfredatının omurgasını, Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu söyle-
nebilir. Bu nedenle söz konusu müfredata dayalı olarak yazılan tarih dersi kitaplarının hemen hepsinde Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve sosyal tarihi; kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve çöküş dönemleri olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Bu incelemelerin, daha doğrusu yazım tekniğinin bir başka ortak noktası da, anlatımın padişah merkezli yapıldığıdır. Osman Gazi'nin Dönemi, Orhan Gazi Dönemi, Fatih Sultan Mehmet Dönemi, II. Mahmut Dönemi, II. Abdülhamit Dönemi gibi...

Bu açıdan bakıldığında 1326-1362 yılları arasında padişahlık yapan Orhan Gazi dönemi, 1299-1453 yılları arasındaki Kuruluş Devrine denk gelmektedir. Bu çalışmada Tarih dersi kitaplarının Osmanlı Devleti bölümünde, Kuruluş Devri sayfalarında yer alan Orhan Gazi döneminin siyasi, iktisadi ve sosyal anlatımı hem içerik hem de şekil açısından ele alınacak, bilimsel bilgi yönüyle de test edilecektir. Değişik dönemlerde yazılan kitaplar arasında bir karşılaştırma yapılacak ve Orhan Gazi döneminin öğrencilere nasıl aktarıldığı üzerine değerlendirme yoluna gidilecektir. Çalışmada Orhan Gazi dönemindeki olay ve olgular ele alınmakla yetinilmeyecek, ayrıca Osmanlı Devleti'nin ikinci padişahının imaj ve imgesine dönük tespitler de yapılacaktır. Böylelikle 15-18 yaş arasındaki gençlere verilen bilgiler sorgulanacaktır.

1281'de doğan ve yaşamının büyük bir kısmını Bursa'da geçiren Orhan Gazi ile ilgili bilgiler üzerinden, tarih ders kitaplarına yansıyan yönüyle de, Bursa şehir tarihinin bir dönemiyle ilgili anlatı da ele alınıp, Osmanlı Devleti-Orhan Gazi-İzmit üçlemesiyle ilgili analiz yapılacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılı için yayınlanan Orta Öğretim Tarih Dersi (9,10, 11. Sınıflar) Öğretim Programında, tarih dersinin öğretim programının uygulanması bölümünde yer alan öğretim programının temel felsefesi ve genel amaçlarına bakıldığında aynen şu ifadeler yer almaktadır:

"On dokuzuncu yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkmasını takiben genel eğitim kurumlarına verilen en önemli görevlerden birisi, vatandaşlık bilinci gelişmiş bireyler yetiştirmek olmuştur. Bu doğrultuda dil ve edebiyatın yanı sıra tarih derslerine de özel önem verilmiştir. Bu dönemde, geçmişteki olay ve olguların tarihçiler tarafından ortaya konulduğu haliyle öğrencilere aktarılmasını temel alan geleneksel tarih öğretimi anlayışı hâkim olmuştur. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde gelişen yeni tarih öğretimi anlayışında ise bilgiden ziyade tarihsel düşünme becerileri ön plana çıkarılmış ve öğrencilere kanıt değerlendirme, eleştirel düşünme ve problem çözme gibi becerilerin kazandırılması hedeflenmiştir.

Öğrencilere, geçmişe dair bilgiler verilmesi ve bu bilgiler aracılığıyla tarihe özgü çeşitli yeterlilik ve beceriler kazanmaları amacıyla hazırlanan Tarih Dersi Öğretim Programı, tarih biliminin doğasına uygun olarak sosyal bilimlerin farklı dallarının perspektif ve terminolojisinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu öğretim programı anlayışı, öğrencilerin tarihteki farklı konulara bütüncül bir bakış açısıyla bakmasını sağlamanın yanında tarih derslerini daha anlaşılır ve zevkli hale getirmeye de yardımcı olacaktır.

Kronolojik ve tematik anlayışların bir araya getirildiği bir yaklaşımla düzenlenen öğretim programıyla, öğrenenlerin aktif olarak rol aldığı bir öğrenme ortamında tarihî bilginin yapılandırılması amaçlanmıştır.

Ünitelerin içeriğini oluşturan konuları ilgili kavramlarla beraber öğretmeyi hedefleyen öğretim programı, bu yapıyla anlamlı ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlayacaktır. Öğretim programı her bir

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tfertan@ankara.edu.tr

ünitede geçen temel kavram, olgu ve genellemeleri ön plana çıkarmaktadır. Tarihî olayların sağlıklı bir biçimde öğrenilebilmesi için her bir olayla ilgili temel kavram, olgu ve genellemeler arasındaki ilişkinin öğrenenler tarafından anlaşılması gerekmektedir. Öğrencilerin kavramlardan hareketle olgulara olgulardan da genellemelere ulaşmaları beklenir.

Tarih Dersi Öğretim Programı, önceki öğretim programlarının aksayan ve eleştirilen yönleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Öğretim programının içeriği hazırlanırken kavram ve olgulara dair soyut temalara ilişkin somut tarihî örneklerde Türk, İslam ve Anadolu tarihlerine ağırlık verilmiştir. Bu bakış açısı çerçevesinde içeriğin sunumunda insanlık tarihinin birikimi Türk ve Türkiye tarihinden seçilen olaylar merkezinde ele alınmıştır. Öğrencilerin, tarihî olay ve olguları mekânın yanı sıra maddi manevi bağlam ve yapılarla da ilişkilendirerek neden ve sonuçlarıyla birlikte derinlemesine analiz etmeleri amaçlanmıştır.

Bu yaklaşımla hazırlanan Tarih Dersi Öğretim Programı, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesinde ifade edilen Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ile Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri esas alınarak aşağıda sıralanan amaçları gerçekleştirmek üzere düzenlenmiştir.

Bu programla öğrencilerin;

- 1) Geçmişten bugüne insanlığın birikimli mirasını kavramaları,*
- 2) İnsanlık/dünya, Türk ve Türkiye (Anadolu) tarihinin farklı dönemlerini anlamak için gereken kavram, olay, olgu, kişi ve kurum bilgilerini kazanmaları,*
- 3) Türk, İslam ve Türkiye tarihinde rol oynamış önde gelen siyasi ve sosyal teşekküller ile önemli şahsiyetleri tanımaları,*
- 4) Yaşadıkları toplum, ülke ve dünyanın bugünlere nasıl geldiğinin farkındalığını kazanarak, günümüzde olup bitenleri yorumlamayı ve geleceğe yönelik projeksiyonlar oluşturabilmeyi kapsayan bir tarih bilinci geliştirmeleri,*
- 5) İnsanlık tarihi bağlamında Türk milletinin ve Türk kültürünün geçmişten bugüne serüvenini İnsanlık tarihi bağlamında Türk milletinin ve Türk kültürünün geçmişten bugüne serüvenini takip etmeleri ve anlamaları,*
- 6) Medeniyetimizin dayandığı temel değerleri kavramaları, benimsemeleri ve bunları davranışlarına yansıtmaları,*
- 7) Tarihî bir olay veya olgunun yerel, ulusal ve uluslararası boyut ve etkileşimleri olduğu konusunda farkındalık oluşturmaları,*
- 8) Tarihî olayların, meydana geldiği dönemin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî özelliklerini yansıttığını ve bu nedenle bir olayı değerlendirirken olayın meydana geldiği dönemin koşullarını dikkate almanın gerekliliğini kavramaları,*
- 9) Birincil ve ikincil kaynaklarda yer alan kanıtları belirleme, analiz etme, yorumlama ve değerlendirmeyi içeren tarihe özgü yeterlilik ve becerileri geliştirmeleri, edindikleri bilgilerin doğruluğunu ve geçerliliğini sorgulayarak kanıtla desteklenen çıkarımlarda bulunmaları,*
- 10) Millî kimlik ve aidiyet duygularını geliştirerek Türkiye'nin küreselleşen dünya içindeki yerini ve rolünü kavramaları,*
- 11) Geçmişin tarihî bilgiye dönüştürülmesi süreçlerinde tarihçilerin esas aldıkları ilkeler ile yararlandıkları yöntemleri ve kullandıkları becerileri birer yaşam becerisi haline getirmeleri,*
- Belirli bir tarihî olay veya olgunun farklı bakış açıları veya tarih görüşleri doğrultusunda çeşitli biçimlerde değerlendirilip yorumlanabileceği konusunda farkındalık oluşturmaları ve bu farklı anlayışlara saygı duymaları,*
- 13) Toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanması ve sürdürülmesinin yanı sıra millî kimliğin oluşmasında ortak tarihin rolünü kavrayarak kültürel ve tarihî mirasa sahip çıkan bireyler olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır.”¹*

Bu ifadeler çerçevesinde, Orhan Bey dönemine ilişkin ders kitaplarında bulunan bilgilerin programın hedef ve amaçlarını karşılayıp karşılamadığının anlaşılmasına katkı sağlayacak bir değerlendirmeye gidilmiştir.

¹ <http://Mufredat.Meb.Gov.Tr/Programdetay.aspx?Pid=344> Erişim Tarihi: 28.02.2018.

Orhan Bey'in Yaşamına Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devri'nin inceleyen ve Orhan Bey dönemine dair bilgiler içeren tarih ders kitaplarının çoğunda Orhan Bey'in biyografisine dair herhangi bir bilgi yoktur. Sadece Vicdan Cazgir ve arkadaşları tarafından yazılan ders kitabında çerçeve içerisinde Orhan Gazi'nin künyesi verilmiş ve biyografik bilgiler sunulmuştur.² Yüksel Turhal tarafından kaleme alınan ve 1988 yılında basılan kitapta Orhan Bey'in 1281 yılında doğduğundan ve delikanlılık dönemlerinden itibaren seferlere katıldığından bahsedilmiştir.³ Ayrıca Osman Çakırtaş tarafından yazılan kitapta ise Orhan Bey'den bahsederken, onun 1281-1362 yılları arasında yaşadığı belirtilmiştir.⁴

Aslında Osmanlı tarih yazımında genel olarak padişahların yaşam süreleri değil, tahtta kaldıkları yıllar öne çıkarılmaktadır. Orhan Bey ile ilgili bir tarihlendirme yapıldığında da aynı durum söz konusudur.

Bu nedenle tarih ders kitaplarında yer almamasına karşın bu çalışmada Orhan Bey'in yaşamına dair kısa da olsa bazı bilgilerin aktarılması yararlı görülmüştür. 1281 yılında Söğüt'te doğan Orhan Bey'in babası herkesin bildiği gibi Osman Gazi iken annesi Türkmen Ömer Bey'in kızı Mal (Malhon) Hatun'dur. Orhan Bey'in doğum tarihini 1274, 1279 ve 1287 olarak veren kaynaklar da vardır.

Tarih ders kitaplarında, Osmanoğulları'nın en uzun ömürlü padişahı sayılan Orhan Bey'in çocukluğuna ve gençliğine dair bilgi yok gibidir. Aslında bu anlayış babasına karşı isyan etmemiş olan bütün padişahlar için geçerlidir. Bununla birlikte tarih ders kitapları için İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kaleme alınan *Osmanlı Tarihi*⁵ adlı çalışmanın temel yol gösterici olduğu görülmektedir. Söz konusu eserin dili sadeleştirilmiş ve bilgiler özetlenmiş ve öğrencilere sunulmuştur. Orhan Gazi dönemi için bu tespit aşikar olup, özetin bazı kitaplarda sağlıklı yapılmadığı bir başka ulaşılan nokta olmuştur.

1300 yılında Köprühisar'ın fethi sırasında hizmetleri bulunan Orhan Bey, Osmanlı Devleti'ndeki önceki uygulamalarda olduğu gibi Karacahisar uç beyliği verilmiş ve ayrıca Osman Bey tarafından emir-i kebir sanıyla küçük ordusunun komutanlığına getirilmiştir. Bu önemli askeri görev sonrasında Orhan Bey, bütün harekâtlara katılmış ve fetihlerde doğrudan rol oynamıştır.

1320 yılından sonra babasının bütün yetkilerini üstlendiği düşünülen Orhan Bey, 1921 yılında Mudanya'nın Osmanlı topraklarına katılmasını sağlamış ve padişah oluncaya kadar geçen dönemde Karadeniz ve Marmara kıyılarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanları oluşturmasında doğrudan rol oynamıştır.

Orhan Gazi'nin Rum asıllı üç eşi olmuştur. Bu eşleri Yarhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer Sultan, Bizans İmparatoru III. Andronikos'un kızı Asporça ve biz başka Bizans İmparatorunun kız olan Teodora'dır. Bu eşlerinden Süleyman, Murad, İbrahim, Halil ve Kasım adında beş oğlu, Şehzade, Fatıma ve Hadice isimli üç kızı olmuştur.⁶

Tarih Ders Kitaplarında Orhan Gazi Döneminin Siyasal Olayları

Söz konusu başlık altında, genel olarak Orhan Gazi dönemi siyasal olayları öne çıkarılarak, bu olayların ders kitaplarına yansımaları verilecektir. Bir başka deyişle kitapların tek tek ele alınması yolu tercih edilmeyecektir. Ancak bir istisna olarak 1931 yılında Maarif Vekâleti tarafından bastırılan "Tarih III. Yeni ve Yakın zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi" adlı ders kitabı özel olarak incelenecektir. Bu yolla öncelikle Türkiye Cumhuriyeti resmi tarihçiliğinde genel olarak Osmanlı Devleti'nin, özel olarak da Orhan Bey döneminin nasıl alındığına dair açıklamalar yapılacaktır.

Söz konusu ders kitabının "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" başlığını taşıyan I. Bölümünde Orhan Bey ve dönemine değinilmiştir. Bu bölümde "Osman Bey" şeklinde bir başlık kullanılmasına karşın Orhan Bey'e dair herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Orhan Bey ile ilgili ilk bilgiler "İlk Devlet Teşkilatı, Para, ilk Muntazam Ordunun Esası, İçtimai Teşkilat, Arazi Taksimatı, Şehirlerin İdaresi" başlığı altındaki metinde bahsedilmiştir.⁷

Bu bölümde Orhan Bey'in 1326 yılında Osman Bey'in vefat ettiği sıralarda Bursa'yı zapt ettiği ve burayı başkent yaptığından söz edilmektedir. Orhan Bey'in devletin örgütlenmesi yolundaki çalışmaları vezir olarak atadığı kardeşi Alaeddin Paşa'ya ve dönemin önemli düşünce adamlarından bir olan Çandarlı kara Halil Paşa'ya bıraktığı, kendisinin de askeri harekâtlara yöneldiği bilgisi de hemen ilk satırlarla verilmektedir.⁸

2 Vicdan Cazgir, Vicdan Cazgir-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç-Şenol Türedi, *Orta Öğretim Tarih 10*, Milli Eğitim Bakanlığı, Üçüncü Baskıya Ek, Ankara, 2011, s. 10.

3 Yüksel Turhal, *Tarih 2*, Ders Kitapları A.Ş., İstanbul, 1988, s. 171.

4 Osman Çakırtaş, *Osmanlı Tarihi I*, Koza Eğitim Ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd.Şti., Ankara, 1993, s.14.

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devletinin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s. 118-128.

6 *Tarih III. Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, Devlet Matbaası, 1931, s. 4.

7 *Tarih III*, s. 4.

8 *Tarih III*, s. 4.

Kitapta bundan sonraki satırlarda daha çok Alaeddin Paşa işlenmiştir. Şöyle ki, Alaeddin Paşa'nın Orhan Bey namına para bastırıldığı,⁹ bu dönemde yine Alaeddin Paşa tarafından ilk düzenli ordunun kurulduğuna dair bilgiler aktarılmıştır. Alaeddin Paşa'nın yaptıklarının askerlikle sınırlı kalmadığı ve idari alanda da pek çok düzenleme yapıldığı vurgulanmış ve "Osman Bey zamanında patriyarkal bir aşiret halinden pek ileri gitmeyen Osmanlı içtimai heyeti, Bizans İmparatorluğunun payitahtına yakın ve oldukça zengin kıt'aları ele geçirdikten sonra, muhtelif içtimai sınıfların ihtiyaçlarını temin edecek bir idare sistemi kurmak zaruretinde idi" diyerek Osmanlı Devleti'ndeki yapısal değişime işaret etmiştir.¹⁰

Yaşanan siyasal ve sosyal değişime değindikten sonra, Orhan Bey'in fetihlere giriştiğinden bahsedilen bölümde, sınırların İstanbul'a doğru genişletilmeye çalışıldığını, bu nedenle de Aydos, İzmit ve Hereke kalelerinin, Gemlik kasabasının, İzmit şehrinin ele geçirildiği bilgisi verilmiştir. Aynı paragrafta Marmara kıyılarının ve Kartal'a kadar olan toprakların Osmanlı ülkesine katıldığından bahsedilmiştir. Diğer yandan günümüzde de pek çok kitapta bulunan bir bilgi de ihmal edilmemiştir. Karesi Beyliği'nin ilhak edildiğinden söz edilmiş ve böylece Anadolu'da Türk beylerinin birleştirilmesinin başladığı vurgulanmıştır.¹¹

1931 yılında basılan *Tarih III* adlı ders kitabından "Osmanlıların Zuhurunda Avrupa'nın Ahvalı" başlığı altında o günlerde başta Balkanlar olmak üzere Avrupa'daki gelişmelere de yer verilmiştir. Oysa yakın dönemde yayınlanan ders kitaplarında bu konulara ya hiç değinilmemiş ya da başka bir üniteye yer verilmiştir. Bu da eklektik bir metnin çıkmasına yol açmıştır.

Avrupa'nın durumuyla ilgili olarak yapılan iki sayfalık kadar açıklamadan sonra yeniden Orhan Bey döneminin anlatısına geçilmiştir. Burada kullanılan başlık "Osmanlıların Avrupa'ya Geçiş" şeklindedir.

Bizans İmparatoru Kantakuzen'in Osmanlılar barış yapmak için kızı Teodora'yı Orhan Bey'e verdiğinden bahsedilen satırlardan sonra, Osmanlılar'dan Balkanlardan gelen Sırp ve Bulgar tehditlerine karşı yardım almayı umduğunu, bu yolla da hem Sırp ve Bulgar tehdidinden kurtulmayı hem de Türklerin dikkatini İstanbul'dan başka konulara çekmeyi amaçladığına dair ifadeler yer almaktadır.¹²

Bu başlık altında son olarak "İmparator Kantakuzenus, damadı Orhan Beyi Rumeliye geçmek için teşvik etti. Osmanlı Türkleri de esasen Rumeliye geçmek ve göz diktikleri İstanbul'u garp tarafından da kuşatmak siyasetini gütmekte olduklarından, İmparatorun teklifini müsaraatla kabul ettiler. Osmanlılar denizi geçerken, Rumların bazı teslimat göstermiş ve bazı yardımlarda bulunmuş olmaları muhtemeldir. Nihayet Orhan, oğlu Süleyman Paşa'yı, bir miktar askerle Rumeliye sevk etti. Bunlar Çanakkale boğazını geçerek Gelibolu'yu zapt ettiler; bu suretle Osmanlı Türkleri Çanakkale yolu ile Avrupa'ya geçmiş oldular(1357). Bu geçiş ilk defa değildi. Süleyman Paşa bundan evvel de Kantakuzenusun taht rakipleri ile nizaında, üvey babasına yardım için Çanakkale boğazını geçerek Balkanlara kadar bir cevelan yapmış ve birçok ganimet toplayarak dönmüştü. Fakat bu sefer dönmek üzere geçti. Gelibolu, Osmanlıların Balkanlarda yaptıkları seri fütuhatin ve harekâtin üssübahrısı oldu.

Bizans Rumlarının Osmanlıları Rumeliye geçmek teşviklerinden ümit ettikleri neticenin ise makûsu husule geldi; Osmanlı Türkleri ileri göreceğimiz veçhile Balkan Yarımadasının mühim bir kısmını pek çabuk zapta muvaffak olarak, İstanbulu şarktan ve cenuptan olduğu gibi garptan da tehdide başladılar" şeklindeki ifadelerle Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusunun Rumeli'ye geçişini anlatılmıştır.¹³

Tarih III'te yer alan bilgilerin detaylı açıklamaları sonrasında güncele dair Tarih ders kitaplarında Orhan Bey döneminin anlatısına geçebiliriz. Bu kısımda farklı bir yöntem izlenecektir. Kitap değil, konu bazında bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

İncelenen bütün tarih kitaplarında Orhan Bey'in tahta geçişi ve Bursa'nın fethine dair bilgi yer almaktadır. Böylesi bir bilginin yer alması beklenen bir yazım anlayışıdır.

"Bursa'nın alındığı 1326'dan itibaren Orhan Gazi, artık gerçekten kudretli bir hükümdardır ve Anadolu Türkmen beyleri içinde yalnız Karamanoğlu topraklarının önemli ve askerlik gücü bakımlarından aynı seviyededir" şeklindeki ifadelerle Bursa'nın fethinin önemine değinen Yılmaz Öztuna,¹⁴ Orhan Bey ve dönemine, pek çok ders kitabına göre çok daha büyük anlam yüklemiş ve Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olduğunu özellikle belirtmiştir.

Yine tarih kitapların hepsinde olmasa bile bir kısmında Orhan Bey'in Bursa'yı kuşatmadan evvel Orhaneli'ni fethettiği ve böylece Bursa'nın ele geçirilmesinin kolaylaştığı bilgisini aktarmıştır.¹⁵ Vicdan Cazgr

9 Aynı Bilgi altında Osman Bey'in adına hutbe okutmasına karşın para bastırılmadığından söz edilmektedir. Orhan Bey zamanında para bastırılması konusundaki eksikliğin giderildiğine de vurgu yapılmıştır. *Tarih III*, s. 4.

10 *Tarih III*, s. 4.

11 *Tarih III*, s. 6.

12 *Tarih III*, s. 10.

13 *Tarih III*, s. 11.

14 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, İkinci Basılış, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara, s. 15.

15 Niyazi Akşit, *Lise II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.192; Ahmet Mumcu- İhsan Güneş-Cahit Bilim, *Tarih II*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1990, s.123; Çakırtaş,

ve arkadaşlarının yazmış olduğu kitapta Orhaneli'nin yanı sıra Mudanya Limanı'nın da fethedildiği bilgisi bulunmaktadır.¹⁶

Fetih sonrasında Bursa'nın başkent yapıldığı ve Marmara bölgesinde başka fetih hareketlerine girildiği çeşitli dönemlerde yazılmış olan hemen bütün kitaplarda yer alırken, İznik'in kuşatılmasına ve fethine ayrı bir verilmiştir.

İznik'in Osmanlı ülkesine katılması bahsinde hemen bütün kitapların Pelekanon ya da Maltepe adı verilen savaşa değindiği görülmektedir. Savaşın Bizans İmparatoru III. Andronikos'un Türkler tarafından kuşatılmış olan İznik'e yardım için yola çıkması sonucunda gerçekleştiği ifade edilmiştir. Savaşın gerçekleştiği yer konusunda ise farklı bilgiler mevcuttur. Savaşı gerçekleştiği yerin bugünkü Maltepe olduğunu belirten kitaplar da vardır,¹⁷ "İznik yakınlarında Maltepe adı verilen yerde" ifadesini kullanan yazar da bulunmaktadır.¹⁸

Bu arada savaş yeri olarak Eskişehir-Darıca arasında olduğuna dair bilgi aktaran ders kitapları da vardır.¹⁹ Oysa savaşın gerçekleştiği yer bugünkü Eskişehir-Darıca arasındaki bir yerdir. Bu da zaten bazı ders kitaplarında ifade edilmiştir.²⁰

Yenilgiye uğrayan Bizans İmparatoru III. Andronikos'un yaralı olarak İstanbul'a kaçtığı bilgisine hemen bütün ders kitaplarında rastlamakla birlikte, incelenen sadece bir ders kitabından imparatorun kaçması konusunda farklı yaklaşmıştır. Yılmaz Öztuna yazmış olduğu kitapta savaşın seyrini ve önemini şu ifadelerle belirlemiştir: "1329 Mayıs'ında, o sırada çok mühim bir şehir sayılan İznik'i fethetti. Şehri geri almak isteyen Bizans İmparatoru III. Andronikos Peleolog'u Türk topraklarına sokmadan, Boğaziçi'ne 40 kilometre mesafedeki Gebze Darıca civarında yakalar; imparator yaralanıp kaçar ve iki imparatorluk prensi muharebe meydanında kalır. Bu meydan muharebesi (2 Mart 1331) Osmanlı hükümdarının ismini bütün cihana yayar. Zira Avrupa'nın unvan ve protokol bakımından birinci hükümdarı sayılan Bizans imparatorunu bir meydan muharebesinde yenmiştir."²¹

Pelekanon ya da Palekanon olarak ifade edilen Maltepe Savaşı sonrasında Bizans'ın Anadolu'daki baskısından kurtulan Orhan Bey'in Kocaeli Yarımadasındaki fetihleri devam ettiği ve bu süreçte de İzmit'i fethettiği ders kitaplarının ele aldığı bir başka konudur. Tarih ders kitaplarına göre İznik'in fethinden sonra, İzmit'in fethi kolaylaşmıştı. 1337 yılındaki bu fetih ile Kocaeli Yarımadası'nın fethi tamamlanmıştı. Bu arada Kocaeli Yarımadası'nın fethini tamamlayan Süleyman Paşa'nın İzmit valisi olduğuna dair bir bilginin de sadece iki ders kitabında yer aldığı belirlenmiştir.²²

Kocaeli Yarımadası'nın fethinin tamamlanması sonrasında ders kitaplarının ele aldığı konu Rumeli'ye, bir başka deyişle Balkanlara geçiş olmuştur. Aslında Osmanlı tarihi açısından son derece önemli olan bu gelişmenin Orhan Bey merkezli olarak yeterince işlendiği söylenemez.

Ders kitaplarının tümünde Rumeli'ye geçiş konusu, Karesioğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne katılması ve donanmaya sahip olunmasıyla başlamaktadır. Karesioğulları Beyliği'nde başlayan taht kavgaları az ya da çok ders kitaplarının değindiği bir konudur.

"Orhan Bey de babası gibi Anadolu beylikleriyle iyi geçindi. Yalnız Karesi Beyi Aclan'ın ölümü üzerine iki oğlu arasında çıkan saltanat kavgasına karışarak bu beyliğin topraklarını ele geçirdi. Osmanlılar Karesi Beyliğinin deniz kuvvetlerinden faydalanarak Çanakkale Boğazını geçmek imkânını elde ettiler" şeklindeki açıklamalarla Niyazi Akşit, konuyu biraz daha detaylandırmıştır.²³

Benzer bir ifade Nurer Uğurlu ve Esengül Balcı'nın kaleme aldığı kitapta da bulunmaktadır. *"Bu sırada Karesi Bey ölmüş, oğulları arasında taht kavgaları başlamıştı. Karesi Bey'in küçük oğlu Dursun, Orhan Bey'den yardım istedi. Orhan Bey, Karesi topraklarına girdi. Balıkesir, Manyas, Edincik ve Kapıdağ çevresini ülkesine kattı."*²⁴

Karesioğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla Türklerin Adalar Denizi'nde ve Balkanlar'da yayılma imkânına kavuştuğu bilgisinin veren kitapların hemen hepsinde Evrenuzoğlu, Hacı-İlbeyi ve Ece Halil gibi komutanların da Osmanlı hizmetine girdiğinden bahsedilmiştir.²⁵

a.g.e., s. 14; Ahmet Mumcu, *Tarih II*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s.13; Komisyon, *Tarih 2*, Milli Eğitim Devlet Kitapları, Ankara, 1993, s. 13; Tahir Erdoğan Şahin, *Osmanlı Tarihi(Siyasi) 1*, Koza Eğitim ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, Ankara, 1995, s.21, Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık Ltd.Şti., İstanbul, 2005, s. 17.

16 Vicdan Cazgır vd., Servet Yavuz-Niyazi Ceyhun, *Lise Tarih 2*, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Kitapları, İkinci Baskı, Ankara, 2007, s. 4.

17 Vicdan Cazgır vd., a.g.e., s. 5; Akşit, a.g.e., s. 192; Turhal, a.g.e., s. 172.

18 Ahmet Güneş - Süleyman Özbek, *Tarih 2*, Tutubay Yayınları, Ankara, 2002

19 Ahmet Mumcu- İhsan Güneş-Cahit Bilim, *Tarih II*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1990, s.123; Ahmet Mumcu, *Tarih II*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s.13.

20 Nurer Uğurlu-Esengül Balcı, *Tarih Lise 2*, Gözlem Yayıncılık ve Matbaacılık Koll. Şti, İstanbul, 1991, s.168.

21 Yılmaz Öztuna, *Tarih, Lise III*, İkinci Basılış, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara, s. 16.

22 Ahmet Mumcu vd., a.g.e., s.123; Ahmet Mumcu, a.g.e., s.13.

23 Akşit, a.g.e., s. 193.

24 Uğurlu- Balcı, a.g.e., s.168.

25 Sadece Ahmet Mumcu'nun kitabından Evrenuzoğlu'nun Bursa'nın fethiyle Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdiğinden söz edilmektedir.

Karesioğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti topraklarına katılması konusunda kitaplarda yer alan bir başka bilgi de Ankara'nın fethedilmesidir. Bazı kitaplar sadece tarih vererek konuyu aktarıırken, bazılarında Eretna Beyliği'ndeki taht kavgalarından yararlanılarak Ankara'nın fethedildiği bilgisi verilmiştir.²⁶ Süleyman Paşa'nın Ankara'yı fetheden komutan olduğu bilgisi de bütün kitaplarda bulunmaktadır.

Ayrıca Ankara'nın fethini; *"Orhan Bey bu arada Anadolu ile de ilgilenmekteydi. Nitekim Eretna Beyliği ile Karamanoğulları arasında çıkan savaşta Eretna Beyliği'ni destekledi. Ayrıca bu durumdan istifade etti. Oğlu Süleyman Bey'i göndererek Karamanlılar tarafından işgal edilmiş olan eski iktâ bölgesi Ankara'yı tekrar Osmanlı topraklarına kattı. Böylece Osmanlı egemenliği Ankara'dan Marmara kıyılarına kadar uzanmış oluyordu"* şeklinde anlatan Mumcu-Güneş-Bilim de²⁷ konuya farklı bir boyut kazandırmıştır.

Ankara'nın fethi konusundan sonra bütün ders kitapları artık Rumeli'ye geçişi ve Balkanlar'daki gelişmeleri aktarmaya başlamışlardır. Ders kitaplarının tümünde, Andronikos'un ölümü sonrasında oğlu Yuannis'in başa geçtiğini, bu sırada nazır olan Kantakuzen'in imparator olmak için Orhan Bey'den yardım istediğini, Orhan Bey'in de Rumeli'de fetihler için yararlı olabileceğini düşünerek Kantakuzen'in isteğini yerine getirdiği ifade edilmektedir.

Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman Paşa'yı Rumeli'nin fethi için görevlendirdiği bütün kitaplarda, Süleyman Paşa'nın ilk olarak Kantakuzen'e yardım amacıyla geçici olarak 1345 yılında Rumeli'ye geçtiği bilgisi ise bazı kitaplarda yer almaktadır. Süleyman Paşa'nın Sırp ve Bulgar ordularına karşı başarılar kazanarak Bizans'ı rahatlığı da kitaplarda yer alan bir başka bilgidir. Hatta bazı kitaplarda Süleyman Paşa'nın Selanik'i Sırp'lar'dan kurtararak Bizans'ın geri almasını sağladığı bilgisine de rastlamak mümkündür.²⁸

Osmanlı Devleti'nin hem Taht kavgaları sırasında hem de Balkanlarda Sırp ve Bulgarlar'a karşı vermiş olduğu destek, Bizans'ın Türkler ile olan ilişkilerinin seyrini de değiştirmiştir. Bu süreçte Kantakuzen'in kızı Teodora, Orhan Bey ile evlenirken, Çimpe Kalesi de Osmanlı Devleti'ne verilmiştir.²⁹

Bu tarihi bilgiyi kendi üslubunca süslemeye çalışan bir yazarın ifadeleri sorunlu ve şaşırtıcı olduğu için aynen buraya alınmıştır.

*"Ancak Rumeli'ye yerleşmek zamanı gelmişti. Zaten Türkler bütün yardımlarında her şeyden önce kendi çıkarlarını göz önünde tutuyorlardı. Dar bir zamanında yine yardım isteyen Kantakuzen, Gelibolu yakınında bulunan Çimpe kalesini Orhan Bey'e vermek zorunda kaldı. Türklerin Rumeli'ye kesin olarak yerleşmeleri, Çimpe kalesine asker bırakmalarıyla başlar (1353)"*³⁰ diyerek konuyu anlatmaya çalışan yazarın gözünden Türklerle ilgili yanlış bir algı oluşabileceği düşünülmektedir.

Tarih ders kitaplarının tümü Osmanlı Devleti'nin Çimpe Kalesi'nin Osmanlıların Rumeli ve Balkanlar'da ilerlemesi için bir üs niteliği taşıdığından bahsederken, Süleyman Paşa'nın kısa bir süre sonra Gelibolu'yu, ardından da Tekirdağ, Malkara, Keşan, Bolayır ve Çorlu gibi yerlerin de ele geçirdiği bilgisini vermektedirler.

Süleyman Paşa'nın bir av sırasında atından düşerek ölmesi ve Orhan Bey'in yerine diğer oğlu Murad Bey'i atması da, tarih ders kitaplarının hepsinde yer alan ortak bilgilerden biridir.

Orhan Bey dönemi, sadece fetih ve toprak kazanımları yönüyle Türk tarihi açısından önemli değildir. Orhan Bey zamanında beylikten devlete geçildiği ve devletin teşkilatlanması yolunda adımlar atıldığı bazı ders kitaplarında özellikle dile getirilmiştir. Teşkilatlanma ile ilgili bilgiler genelde bir başka üniteye kültür ve uygarlık bölümünde işlenmesine karşın, bazı yazarlar siyasi olaylardan bahsederken Orhan Bey'in teşkilatçı yönünü de vurgu yapmışlardır.

"Osmanlı Devleti'ni Osman Bey kurmuştu. Fakat onu teşkilatlandıran ve devlet haline getiren Orhan Bey idi. Teşkilatçı, toparlayıcı ve askeri bir deha olan Orhan Bey'i ünlü seyyah İbni Batuta "Türkmen hükümdarlarının en ulusu" olarak nitelendirmektedir.

Bizanslı tarihçi Halkondil'e göre Orhan Bey, gayet nazik ve bilhassa gazilere, sanatkârlara ve ihtiyaç sahiplerine karşı cömertti. O derece ki hiç kimseden sadakayı esirgemezdi. Dindar, adaletli, askerlerine karşı hürmetkârdı. Bunlara evler yaptırır, geçinmelerini sağlardı. Âlimlere rağbet gösterirdi. Fikri gayet inceydi. Devlet işlerinde yeniliklere açıktı" şeklindeki ifadeler³¹ yakın dönemlerde yazılmış olan bir orta öğretim tarih kitabında bulunurken, bir başka kitapta daha da detaylı bir anlatım yoluna gidilmiştir.

26 Ahmet Başaran-Ali Sert-Lütfi Ilgün, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2004, s.5; Güneş-Özbek, a.g.e., s.5; Çakırtaş, a.g.e., s. 17.

27 Mumcu vd., a.g.e., s.124.

28 Akşit, a.g.e., s. 194; Uğurlu- Balcı, a.g.e., s.170; Çakırtaş, a.g.e., s. 16.

29 Kantakuzen'in kızı Teodora ile Orhan Bey 1346 yılında evlenmiştir. Uğurlu- Balcı a.g.e., s.170; Vicdan Cazgır vd., Vicdan Cazgır-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç-Şenol Türedi, a.g.e., s.10; Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık Ltd.Şti., İstanbul, 2005, s. 19.

30 Akşit, a.g.e., s. 194.

31 Vicdan Cazgır, Vicdan Cazgır-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç-Şenol Türedi, a.g.e., s. 10.

1990'ların başında yazılan bu kitapta "İyi bir hükümdar, cesur bir komutan olan *Orhan Bey, Osmanlı teşkilatını kurmaya çalıştı. Bu amaçla devlet işlerinin görüldüğü Divan'ı meydana getirdi. Şehirlerin yönetimini Subaşılara verdi. Adalet işlerini Kadılarına bıraktı. Her zaman savaşa hazır yaya ve atlı askeri birlikler kurdu. Orhan Bey, ülkenin ilerlemesine büyük önem vererek camiler, mescitler, medreseler, imaretler yaptırdı.*

Orhan Bey, devlet işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesine büyük önem verdi. Adil ve iyiliksever bir hükümdar olarak, bilginlere ve sanatkârlara saygı gösterdi. Onları koruyup destekledi. Dinine bağlı, yoksulların yardımcısı olan Orhan Bey, devletin devamlılığını her şeyden üstün tutarak ülkenin kalkınması için çalıştı" şeklinde ifadelerle yer verilmiştir.³²

1362 yılında Orhan Bey'in ölümüne dair bilgi hemen bütün tarih kitaplarında yer alırken, bu ölüm bilgisinden sonra bazı kitaplarda Orhan Bey dönemi ile ilgili değerlendirme yapılmıştır. Orhan Bey'in kişilik özelliklerini de yer verilen değerlendirmelerin bazıları şunlardır:

"1362 yılında vefat eden Orhan Bey, çeşitli müesseselerin kurulması hususlarında önemli işler yapmıştır. Onun zamanında halk yoksulluk yüzü görmemiş, ilim adamlarına büyük önem verilmiştir."³³

"Orhan Gazi 1362 yılında öldü. Babasından aldığı uc beyliğini güçlendirerek devlet haline getirdi. Karşısına çıkan fırsatları çok iyi değerlendiren ileri görüşlü bir devlet adamıydı. Rumeli'ye geçerek ilerleyiş, arkasından uygulanan yerleşme politikası, çok iyi düşünülmüş ve ustaca gerçekleştirilmiştir. Bu politika sonraki bütün Rumeli fetihlerinde aynen uygulanmıştır.

"Aşiret geleneklerince yönetilen beyliğe, askeri ve idari alanlarda yaptığı düzenlemelerle devlet şeklini verdi. İznik'te yaptırdığı imaretin açılışında halka eliyle yemek dağıtacak kadar alçak gönüllü olan Orhan Gazi, bilginlere büyük saygı gösterir ve korurdu."³⁴

"Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa'yı kaybettikten sonra daha fazla yaşamamış ve 1362'de ölmüştü. O kudretli iradesi, ileri görüşlülüğü ve idarecilik özellikleri ile dikkat çekiyordu. Orhan Bey zamanında hudutları genişletmekte olan uç beyliği artık devlet durumuna gelmişti. Feth ettiği yerlerde halka hoşgörü ile davrandı, idaresi altında yaşamak isteyenlere adet ve an'anelerini korumaları için izin verdi. Orhan Bey gerek Anadolu'da ve gerekse Rumeli'de ele geçirdiği topraklarda başarılı bir iskan siyaseti izledi. Ayrıca imar faaliyetlerinin yanı sıra ilim adamlarının koruyucusu olarak da dikkat çekmektedir."³⁵

Orhan Bey Dönemi Kültür ve Uygarlık

Aslında yukarıda bahsedildiği gibi Orhan Bey'in sosyal, kültürel ve ekonomik yönden kattığı değerlerle ilgili olarak kitapların kültür-uygarlık bölümünde ele alınmıştır. Orhan Bey dönemini kültür ve uygarlık alınındaki gelişmelerine bakıldığında hemen bütün tarih kitaplarında, bu dönemde Divan-ı Hümayun'un oluşturulduğu, ilk Osmanlı medresesinin yine bu dönemde İznik'te açıldığı, yaya ve müsellemlerden oluşan düzenli ordunun da ilk kez Orhan Bey tarafından kurulduğu bilgisine rastlamak mümkündür.

Bunların yanı sıra bazı ders kitaplarında ilk imarethanenin Orhan Bey tarafından İznik'teki medresenin yanında yaptırıldığı, ilk bedestenin Bursa'da faaliyete geçtiği bilgisi de yer almaktadır.

Ders kitaplarında Orhan Bey zamanında Osmanlı hukuk sistemi açısından öne çıkan gelişmeleri bulmak mümkündür. Bütün kitaplarda yer almamasına karşın ilk kadıların bu dönemde tayine edildiğine dair bilgiler veren ders kitaplarıyla tanışmıştır öğrenciler...

Bu arada Anadolu'nun kuzey batı kesimleriyle Rumeli'nin Türkleşmesinin de hız kazanması, Orhan Bey dönemindeki iskân siyaseti sayesinde gerçekleşmiştir. Bu iskân siyaseti rastgele değil, son derece sistematik bir şekilde yerleştirme, yer değiştirme ve göç ettirme politikasına dayanmaktadır. Bu tür bilgilerin tarih kitaplarının bir kısmında yer alması ilginç olduğu kadar, bu iskân siyasetine bazı kitaplarda hiç değinilmemiş olması anlamlıdır.

Aslında dikkatle incelendiğinde beylikten devlete geçişini henüz tamamlayan bir siyasi oluşumun bu denli kapsamlı bir teşkilatlanmaya gitmesi ilginçtir. Yönetimden yargı örgütüne, askerlikten eğitime, ticaretten gündelik hayata kadar pek alanda atılan adımlarda Orhan Bey'in bilgi ve beceresi belirleyici olmuştur.

³² Nurer Uğurlu-Esengül Balca, a.g.e., s.170-172.

³³ Tahir Erdoğan Şahin, *Osmanlı Tarihi(Siyasi) I*, Koza Eğitim ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, Ankara, 1995, s.23.

³⁴ Turhal, a.g.e., s.174.

³⁵ Erdoğan Merçil-Büte Merçil, *Tarih II*, İstanbul, 1989, s. 185.

Sonuç

Babası Osman Bey'den miras olarak devraldığı gelişmeye açık olan Osmanlı Beyliğini, yüzyıllara damgasını vuracak bir imparatorluk olarak tarihe geçmesinin yolunu açmış olan Orhan Bey'in tarih ders kitaplarında yeterince işlendiğini söylemek mümkün değildir. En azından hiçbir ders kitabında Orhan Bey'in iktidarının ne denli uzun olduğuna dair açıklama ya da bir değerlendirme yapılmamıştır. Oysa Orhan Bey, 1324-1362 yılları arasında, tam 38 yıl tahtta kalmış ve şehzadelik yıllarını da düşünürsek neredeyse yarım yüzyıl Osmanlı-Türk tarihine damgasını vurmuştur. Orhan Bey bu yönüyle Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en uzun süre tahtta kalan Osmanlı padişahıdır.

Bu arada 81 yaşında vefat eden Orhan Bey, Osmanlı Devleti'nin en uzun yaşayan padişahıdır. Ders kitaplarında bu tür bir ansiklopedik bilgiye rastlanmamıştır.

Osmanlı Beyliği'nin devlet şeklinde teşkilatlanmasında ve uzun yıllar varlığını koruyacak olan kurumların ortaya çıkmasında doğrudan rol oynayan Orhan Bey'in, bu yönünün de öne çıkarıldığı söylenemez.

Hemen tüm kitaplarda Bursa, İznik ve İzmit gibi yerleşim yerlerinin fethi ile Rumeli'ye geçiş ve bu coğrafyadaki yayılma Orhan Bey ile ilişkilendirilerek anlatılmıştır.

Bizans ile olan ilişkileri ise sıradan bir üslupla ifade edilmiştir. Oysa Orhan Bey'in bu dönemde Bizans ve öteki Türk beylikleriyle olan ilişkilerinde ince bir diplomasi ve rasyonalite vardır. Bu politikaların neden sonuç ilişkisi bağlamında yeterince işlendiğini söylemek de mümkün değildir.

Örneğin Orhan Bey dönemindeki fetih ve özellikle de Bizans'a dönük politik ve askeri girişimlerin İstanbul'un fethi için zemin hazırladığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Oysa bu dönemdeki fetihler, 1402 Ankara Savaşı'ndan bağımsız düşünülürse İstanbul'un alınmasına ramak kalındığını iddia etmek hiç de abartılı bir tarihsel yorum değildir. Orhan Bey'den sonra padişah olan I. Murat döneminde devam eden fetih politikasıyla İstanbul fethi an meselesi iken, daha sonra tahta çıkan I. Bayezit'in Ankara Savaşı'ndaki mağlubiyeti ve Anadolu'nun kaotik bir ortama sürüklenmesi, Orhan Bey dönemindeki gelişmelerin sağladığı kazançların daha iyi anlaşılmasının önünü tıkamıştır.

Bu çalışmada tespit edilen bir ilginç nokta da, Orhan Bey döneminin en yoğun olarak Atatürk döneminde basılmış olan tarih ders kitabında işlenmiş olmasıdır. Osmanlı reddiyesi üzerine inşa edilen bir yönetim anlayışı ve tarih bakışının geçerli olduğu dönemde, Orhan Bey'in bu denli kapsamlı incelenmesi ilginçtir.

KAYNAKÇA

Akşit, Niyazi, **Lise II**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Başaran, Ahmet -Ali Sert-Lütfi İlgün, **Liseler İçin Osmanlı Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2004.

Cazgır, Vicdan-İlhan Genç-Mehmet Çelik-Celal Genç-Şenol Türedi, **Orta Öğretim Tarih 10**, Milli Eğitim Bakanlığı, Üçüncü Baskıya Ek, Ankara, 2011.

Cazgır, Vicdan-Servet Yavuz-Niyazi Ceyhun, **Lise Tarih 2**, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Kitapları, İkinci Baskı, Ankara, 2007.

Çakırtaş, Osman, **Osmanlı Tarihi 1**, Koza Eğitim Ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd.Şti., Ankara, 1993.

Güneş, Ahmet - Süleyman Özbek, **Tarih 2**, Tutibay Yayınları, Ankara.

Kara, Kemal, **Lise Tarih 2**, Önde Yayıncılık Ltd.Şti., İstanbul, 2005.

Komisyon, **Tarih 2**, Milli Eğitim Devlet Kitapları, Ankara, 1993. Yayıncılık ve Matbaacılık Koll. Şti, İstanbul, 1991.

Mumcu, Ahmet - İhsan Güneş-Cahit Bilim, **Tarih II**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1990.

Mumcu, Ahmet, **Tarih II**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

Öztuna, Yılmaz, **Tarih Lise III**, İkinci Basılış, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara.

Şahin, Tahir Erdoğan, **Osmanlı Tarihi(Siyasi) 1**, Koza Eğitim ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, Ankara, 1995.

Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi, Devlet Matbaası, 1931.

Turhal, Yüksel, **Tarih 2**, Ders Kitapları A.Ş. , İstanbul, 1988.

Uğurlu, Nurer -Esengül Balcı, **Tarih Lise 2**, Gözlem Merçil, Erdoğan -Büte Merçil, **Tarih II**, İstanbul, 1989.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devletinin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

[Http://Mufredat.Meb.Gov.Tr/Programdetay.aspx?Pid=344](http://Mufredat.Meb.Gov.Tr/Programdetay.aspx?Pid=344) Erişim Tarihi: 28.02.2018.

İzmit Vilayetinde Öğretmenlik Mesleği İle İlgili Bazı Değişkenlerin Değerlendirilmesi (1925-1926)

M. Serhan YÜCEL * - Ayşem Seda YÜCEL **

Giriş

Erken Cumhuriyet döneminde yeni Türkiye'nin oluşumuna, yalnızca yönetim biçimi sorunu olarak bakılmamıştır. Eğitim ve öğretim alanı dâhil, birçok konuda temel prensipler belirlenmiş, hızlı bir biçimde bu prensiplerin uygulanmasına başlanmıştır. Eğitim alanında 1924'te eğitimde birliğin sağlanması, 1927'de karma eğitime geçilmesi ve 1928'de Latin alfabesinin kabul edilmesi gibi adımlar atılmış; bu adımlar Türk, Müslüman ve modern kimlikler arasında bir tercihi değil aksine yeni bir yolu göstermiştir. Elbette eğitim alanında yapılacak inkılâpların neler olacağı ve inkılapları uygulayacak Maarif Vekâletinin merkezde ve taşrada nasıl teşkilatlanacağı cumhuriyetin ilk yıllarında üzerinde tartışılan ve yerli yabancı pek çok eğitimcinin danışmanlığına ve önerilerine müracaat edilen konular olmuştur. Bu konuların başında da ileride köklü bir öğretmen eğitimi nasıl olacak sorusuna aranan cevaplar gelmiştir. Bunun için de mevcut durumdaki öğretmenlerin sayıları, mezuniyet durumları, öğretmen başına düşen öğrenci sayıları gibi önemli unsurların belirlenmesi gerekliliğiydi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında diğer birçok alanda olduğu gibi öğretmenlik mesleğinin gelişimi konusunda da Mustafa Kemal Atatürk'ün 'kurtarıcı eli' devreye girmiştir.¹ Mustafa Kemal'in "*Efendiler! Mekteplerde tedrisat vazifesinin şayan-ı itimat ellere teslimini ve evladı memleketin o vazifeyi kendine hem bir meslek hem de bir mefkûre addedecek fazıl ve muhterem muallimler tarafından yetiştirilmesinin temini için muallimlik, sair serbest ve yüksek meslekler gibi tedricen terakkiye ve herhalde temini refaha müsait bir meslek haline konulmalıdır*" sözleri, erken cumhuriyette öğretmenlik mesleğine verilen önemin çarpıcı örneklerinden biridir.

Bu çalışma, 1925 yılı Türkiye'sinde İzmit Vilâyetinde görev yapan öğretmenlerle ilgili bazı istatistiksel verilerin sunulması amacıyla gerçekleştirilmiştir. 1925-1926 Eğitim ve Öğretim Yılında İzmit'te görev yapan öğretmenlerin sayıları, kıdem durumları, aldıkları maaşlar, mezuniyet durumları ve öğrenci sayılarına oranı o dönemdeki İzmit vilayeti ve ilçelerine ilişkin birçok konuyu açığa çıkarmaktadır. Çalışmada söz konusu veriler değerlendirilmiş, bu veriler gerek Türkiye genelyle gerekse İstanbul, İzmit, Bolu ve Bursa vilayetlerinden oluşan İstanbul Bölgesi ile karşılaştırılmıştır. Ancak, 1925-1926 Eğitim ve Öğretim Yılında İzmit Vilayetinde öğretmenlere ve öğretmenlik mesleğine ilişkin değerlendirmelere geçmeden önce İzmit vilayetinin 1925 yılındaki genel durumunu ele almak yerinde olacaktır.

1927 yılından önce yapılmış bir nüfus sayımı olmadığından 1925-1926 yıllarında İzmit'in nüfusunu ancak yaklaşık değerlerle ifade etmek mümkündür. Gerçi uzun yıllar süren savaş, savaşın ardından işgal, sonrasında Milli Mücadele, zafer, Lozan Antlaşması, mübadele derken demografik hareketler 1927 yılında yapılan sayım öncesi durulmuştur. Dolayısıyla 1926'daki nüfus ile 1927 sayımı sonrasında ortaya çıkan nüfus arasında ciddi fark olabileceğine dair bilimsel veri bulunmamaktadır. Bu nedenle makalede 1927 nüfus sayımı esas alınacaktır.

1927 yılı Türkiye nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 13.649.945 olarak tespit edilmiştir. Türkiye nüfusunun yüzde 2,10'luk kısmına karşılık gelen 286.682'si Kocaeli'nde yaşamaktaydı.² 1927 yılı genel nüfus sayımına göre İzmit Vilayetinde ilçelere göre nüfus ve ilçe nüfusunun vilayet toplam nüfusuyla Türkiye toplam nüfusuna oranları Tablo 1'de verilmiştir.³

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Gölpaazarı Meslek Yüksekokulu, mserhan.yucel@bilecik.edu.tr

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, aseda@hacettepe.edu.tr

1 Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1774.

2 Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

3 Tablo 1'de yer alan ve 1925-1926 ders senesinde Kocaeli vilayetine bağlı olan İzmit ve Yalova ilçelerinin ilçe statüleri 1927 nüfus sayımından önce kalmıştır. Dolayısıyla bu ilçelerin 1927 yılı nüfuslarına ait herhangi bir veri bulunmamaktadır. Gebze ilçesi de 1925-1926 ders yılı başında İstanbul'a bağlı iken 26 Haziran 1926'da İzmit'e bağlanmıştır. (Bkz. 30.5.1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu, Resmi Gazete yayım tarihi 26.6.1926).

Tablo-1

	Nüfus (1927)	İlçe Nüfusunun Vilayet Nüfusuna Oranı %	Nüfusun Türkiye Nüfusuna Oranı %
Merkez İlçe	55.790	19,5	0,41
Kandıra	41.050	14,3	0,30
Karamürsel	25.304	8,8	0,19
Adapazarı	83.523	29,1	0,61
Geyve	30.713	10,7	0,23
Hendek	24.616	8,6	0,18
Yalova	-	-	-
İzmit	-	-	-
Gebze	25.686	9,0	0,19
İzmit Toplam	286.682	100	2,10

1927 Nüfus Sayımına Göre İzmit'te Nüfus

789 Sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun ve Mıntıkalar

1925-1926 ders yılında eğitim ve öğretimle ilgili atılan adımlardan en önemlisi hiç şüphesiz 789 sayılı Maarif Teşkilatına dair kanun idi. 22 Mart 1926'da kabul edilen kanun ile Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuş; kanunun on ikinci maddesinde "Maarif hizmetinde asıl olan muallimlik" denilerek öğretmenlik mesleğinin önemine vurgu yapılmıştır. Maarif Teşkilatına dair kanunun yirminci maddesi eğitim öğretim hizmetlerinin daha verimli yürütülmesi için milli eğitim teşkilatını bölgelere ayırmıştır.⁴ *Maarif Mıntıkaları* adı verilen bölgelerin her birinde *Mıntika Emininin* bulunmasını şart koşan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye 13 Mıntıkaya ayrılmıştır. 13 Mıntika Eminliğinden ilki 13 vilayetin bağlı olduğu Diyarbakır vilayeti idi. En çok vilayetin bağlı olduğu Diyarbakır'ı 7 vilayet ile Trabzon; 6'şarvilayet ile İzmir, Ankara ve Konya; 5'er vilayet ile Erzurum ve Adana; 4'er vilayet ile İstanbul, Edirne, Sivas ve Kastamonu; 3'er Vilayet ile de Antalya ve Gaziantep takip ediyordu.

İzmit'in de bağlı olduğu İstanbul Mıntika Eminliği dört vilayetten oluşuyordu. İstanbul merkez ve İzmit vilayetinin dışında Bolu ve Bursa da İstanbul maarif mıntıkasına bağlıydı. İstanbul Mıntika Eminliğinde yer alan vilayetlerin 1927 yılı nüfusları ve bu nüfusların Türkiye nüfusuna oranları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo-2

	1927 Nüfusu	Türkiye Nüfusuna Oranı
İzmit	286.682	%2,10
İstanbul	806.860	%5,91
Bolu	217.597	%1,59
Bursa	399.545	%2,93
İstanbul Mıntıkası	1.710.684	%12,53

1927 Nüfus Sayımına Göre İstanbul Mıntika Eminliğine Bağlı Vilayetlerde Nüfus

Tablo 2'den de görüldüğü gibi 1927 yılında Bursa'nın nüfusu 399.545 olarak belirlenmiştir. Ancak 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu ile 1925-1926 ders senesinde Ertuğrul vilayetinin (Bilecik) ilçesi olan İnegöl ve Yenişehir ilçelerinin Bursa vilayetine bağlanmaları nüfus yapısını değiştirmiştir. 1927 sayımına göre 58.720 nüfuslu İnegöl ve 42.020 nüfusa sahip Yenişehir ilçelerinin 1925-1926 ders yılında

4 Madde 20. Türkiye maarif teşkilatı itibarıyla mıntikalara ayrılmıştır. Bir veya birkaç vilayetten teşekkül eden her mıntıkada bir maarif emini bulunur. Her vilâyette ayrıca bir maarif müdürü veya memuru dahi vardır.

Madde 21. Maarif emini, ilk mektep muallim ve muallim muavinleriyle müdür ve başmuallimlerini, ilk tedrisat müfettişlerini, eminlik maiyetindeki kalem heyetini, maarif mıntıkası dahilindeki vilayetlerin maarif kalemi başkâtip ve kâtiplerini ve vekâletçe tayin ve vekâlet emrine alınmaları kendilerine bırakılacak diğer maarif müntesiplerini kanun ve talimatnameler dairesinde tayin ve vekâlet emrine alır. İhtar, tektir ve katı maaş gibi cezalar da verir. Maarif eminleri vilâyet bütçelerindeki maarif tahsisatı hakkında meclisi umumilere arz edilmek üzere vilâyetlere teklifatta bulunurlar. Maarif eminleri, mıntıkası dahilindeki orta tedrisat mekteplerini de murakabe ederler. 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif teşkilatına dair kanun, Resmî Ceride, 3 Nisan 1926, Sayı: 338.

İzmit Vilayetinde Öğretmenlik Mesleği İle İlgili Bazı Değişkenlerin Değerlendirilmesi (1925-1926)

Bursa'nın ilçesi olmadığı dikkate alındığında Bursa vilayetinin 1925 nüfusunun 300 Bine ulaşmadığını söylemek mümkündür.⁵

1925-1926 ders yılında ilkokulların açılış ve kapanış tarihlerini belirleme yetkisi il ve ilçe maarif müdürlüklerine bırakılmıştı. Tablo 3'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında İstanbul Mıntika Eminliğine bağlı vilayetler ve ilçelerinde ilk mekteplerin başlama ve sona erme tarihleri verilmiştir.

Tablo-3

Vilayet	İlçeler	Ders Yılı Başlangıcı	Ders Yılı Sonu
İzmit	Merkez, Karamürsel, Yalova, İznik, Adapazarı, Geyve, Hendek	10-12 Eylül 1925	25-31 Mayıs 1926
	Kandıra	8 Ağustos 1925	22 Mayıs 1926
İstanbul	Bakırköy, Adalar, Üsküdar, Kartal, Ömerli, Şile, Beyoğlu, Çatalca, Büyükçekmece, Silivri	20 Eylül 1925	4 Haziran 1926
	Gebze	Herhangi bir bilgi bulunamamıştır.	
Bolu	Merkez, Mudurnu, Düzce, Göynük, Gerede	8-15 Eylül 1925	31 Mayıs-1 Haziran 1926
Bursa	Merkez, Karacabey, Kemalpaşa, Gemlik, Orhangazi, Mudanya, Orhaneli	20 Eylül 1925	24 Mayıs 1926

1925-1926 Ders Yılında İstanbul Mıntika Eminliğindeki İlk Mekteplerin Başlama ve Kapanma Tarihleri

Tablo 3'te belirtildiği gibi İstanbul bölgesinde ilkokullar Kandıra ilçesi hariç Eylül ayının ortalarında açılmış; Mayıs ayı sonlarıyla Haziran ayı başlarında kapanmıştır.⁶

1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında İstanbul Mıntikasında İlkokul ve Derslik Sayıları

İstatistiklerden öğretmenlerin çalışma şartlarının irdelenebileceği alanlardan biri olan okul ve derslik sayılarına bakıldığında İzmit vilayeti lehine bir duruma karşılaşılmaktadır: 1925-1926 ders yılında Türkiye genelinde bulunan 5.554 ilkokulun yüzde 2,9'una tekabül eden 161'inin İzmit vilayetinde olması, İzmit'teki ilkokulların Türkiye ortalamasına göre oransal olarak daha fazla olduğunu göstermektedir. Asıl çarpıcı sonuç "karma okul" olarak ifade edilen ve kız-erkek öğrencilerin birlikte okudukları okullarda kendini göstermektedir. İzmit'te bulunan 161 ilkokulun 145'inde karma eğitim verilmektedir; bu sayı Türkiye genelinde karma eğitim veren bütün ilkokulların yüzde 9'unu oluşturmaktadır. Dolayısıyla İzmit vilayeti karma eğitime geçiş sürecini 1925-1926 ders yılında büyük ölçüde tamamlamıştır. Burada dikkat çeken başka bir nokta İzmit vilayeti kadar olmasa da İstanbul mıntikasında bulunan diğer vilayetlerde de karma okul sayılarının fazlalığıdır. İstanbul mıntikasını oluşturan İstanbul, İzmit, Bursa ve Bolu vilayetlerinde söz konusu ders yılında bulunan toplam 743 ilkokulun 523'ü (yüzde 70,4'ü) karma eğitim vermektedir. Oysaki bu oran Türkiye genelinde yüzde 29,1 olarak saptanmıştır. Bir başka ifadeyle Türkiye'de 1925-1926 ders senesinde karma eğitim veren ilkokulların yüzde 32,6'sı İstanbul mıntikasındaki dört vilayette toplanmıştır.⁷

Derslik sayıları incelendiğinde İstanbul mıntikasında okul başına düşen derslik sayısı en düşük vilayet İzmit'tir. İzmit'te okul başına 1,34 derslik düşmekte, bu da hem İstanbul Mıntikasının hem de Türkiye ortalamasının altındadır. Tablo 4'te 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında İstanbul Mıntikasında Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları verilmiştir.

Tablo-4

İlkokul/Derslik Sayıları	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul başına düşen derslik sayısı
İstanbul	47	33	191	271	934	3,45
Bolu	36	14	90	140	220	1,57

5 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanununun ilgili bölümü şöyledir: "(...) Abdurrahmangazi, Adilcevaz, Ayvacık, Beykoz, Borçka, Büyükçekmece, Erdek, Gazipaşa, Halfeti, Harput, Hassa, Havsa, Hosop, İlisu, İnoz, İpsala, İznik, Ladik, Lalapaşa, Kadışehri, Narman, Pınarhisar, Silivri, Şarköy, Yalova, Yumurtalık ve Zir ilçeleri ise bucak haline getirilmiştir. Baskil, Bozhöyük, Bucak, Cihanbeyli, Çumra, Gercüş, Gölpazarı, Hadım, Hilvan, Küre, Nizip, Osmaneli, Palatlı, Serik, Susurluk, Sorgun, Torbalı ve Yaylak ilçeleri ise yeniden kurulmuştur. Gebze, İnegöl, Yenişehir, Keşan, Aziziye, Besni, Arapkir, Eğin, Vezirköprü, Havza, Yusufeli, Kiğı, Bayburt, Safranbolu, Beşiri ve Derik ilçelerinin de bağlılıkları değiştirilmiştir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuray Keskin Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İllerin Yönetimi, Ankara, 2007.

6 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

7 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 76-77.

Bursa	56	14	101	171	287	1,68
İzmit	12	4	145	161	216	1,34
İstanbul Bölgesi	151	65	527	743	1657	2,23
Türkiye	3.393	544	1.617	5.554	9.510	1,71

1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında İstanbul Mıntıkasında Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

Tablo-5

İlkokul/Derslik Sayıları	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul başına düşen derslik sayısı
Merkez İlçe	2	1	28	31	55	1,77
Kandıra	2	0	10	12	21	1,75
Karamürsel	0	0	7	7	11	1,57
Yalova	0	0	7	7	9	1,29
İzmit	0	0	9	9	13	1,44
Adapazarı	3	2	46	51	46	0,90
Geyve	3	1	30	34	47	1,38
Hendek	2	0	8	10	14	1,40
Toplam	12	4	145	161	216	1,34
Türkiye	3.393	544	1.617	5.554	9.510	1,71
Oran	%0,35	%0,74	%8,97	%2,90	%2,27	-

1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında İzmit ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

Tablo 5'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında İzmit ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları gösterilmiştir. İzmit merkezi ve ilçeleri göz önüne alındığında, ilkokul ve derslik sayılarının İzmit toplamına veya İstanbul mıntıkasında bulunan diğer vilayetlere göre önemli bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Karma okul sayısının yüksekliği bütün ilçelerde dikkati çekmekte; diğer taraftan okul başına düşen derslik sayısının bütün ilçelerde 2'nin altında olması, Adapazarı ilçesinde ise 1'in de altında olması derslik sayısındaki sıkıntıyı gözler önüne sermektedir.

Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

1925-1926 eğitim öğretim yılında İzmit'te bulunan 161 ilkokulda toplam 280 öğretmen görev yapmaktaydı. Dolayısıyla Maarif Nezareti tarafından İzmit'e ayrılan 283 öğretmen kadrosunun 3'ü boş bulunmaktaydı.⁸ İzmit vilayeti, boş öğretmen kadrosu oranı bakımından Türkiye geneline göre oldukça iyi durumdaydı, zira İzmit'te öğretmen kadrolarının yalnızca yüzde 1,06'sı boş bulunmaktaydı, bu oran Türkiye ortalaması olan yüzde 12,3'ün oldukça altındaydı. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'de boş bulunan öğretmen kadrolarının yalnızca yüzde 0,28'i İzmit vilayetindeydi. Tablo-6'da 1925-1926 ders yılında İstanbul bölgesiyle İzmit ve ilçelerinde öğretmen ve öğrenci sayılarına ilişkin istatistikler verilmektedir. İlk dikkat çeken veri kuşkusuz İstanbul'da görev yapan kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlerden fazla olmasıdır. 1925-1926 ders senesinde Türkiye genelinde görev yapan öğretmenlerin yüzde 23,99'u İstanbul'dadır.⁹ Kadın öğretmen sayılarına İzmit vilayetinde bakıldığında Adapazarı ilçesi öne çıkmaktadır: İzmit vilayetindeki ilkokullarda görev yapan kadın öğretmenlerin yarısı Adapazarı ilçesindedir. Bununla birlikte kadın öğretmenler dört ilçede toplanmıştır. Adapazarı'nda görev yapan 23 öğretmenin yanı sıra merkez ilçede 14, Geyve'de 7 ve İzmit'te 2 kadın öğretmen çalışmaktadır. Kandıra, Karamürsel, Yalova ve Hendek'te kadın öğretmen yoktur. Ayrıca İzmit geneline bakıldığında kadın öğretmen sayısının Türkiye ortalamasının altında kaldığı anlaşılmaktadır: Türkiye'de kadın öğretmenlerin toplam öğretmen sayısına oranı yüzde 22,77 iken, bu oran İzmit'te yüzde 16,43'e düşmektedir.¹⁰

İstanbul vilayetinde kadın öğretmenlerin sayısal ve oransal yüksekliğinin bir benzeri İzmit ve İstanbul vilayetlerindeki kız öğrencilerde görülmektedir. Türkiye genelinde öğrenim gören kız öğrenciler yüzde

8 Münhal kadroların 3'ü de Geyve ilçesindeydi. (Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 70-93).

9 Söz konusu ders yılında kadın öğretmen sayısının erkek öğretmenlerden fazla olduğu başka bir vilayet yoktur. Ancak bazı ilçelerde kadın öğretmen sayısındaki fazlalık dikkati çekmektedir. Örneğin Ankara Merkez ilçede görev yapan 81 öğretmenin 62'si kadın idi. (Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 80).

10 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 76-77.

İzmit Vilayetinde Öğretmenlik Mesleği İle İlgili Bazı Değişkenlerin Değerlendirilmesi (1925-1926)

21,55'te kalmışken bu oran İstanbul'da yüzde 46,61, İzmit'te de yüzde 33,73'e yükselmektedir. Geyve ve Hendek ilçeleri İzmit vilayetinin ortalamasını düşürmektedir, ancak bu ilçelerde bile kız öğrencilerin oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir.¹¹

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde önemli bir kıstas olarak kabul edilen *1 öğretmene düşen öğrenci sayısında* anlamlı farklar tespit edilememiştir. Ancak İzmit'te bir öğretmene düşen öğrenci sayısının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu belirtmek gerekir. İzmit vilayetinde öğretmen başına 35,10 öğrenci düşmektedir, bu sayı hem Türkiye ortalamasının hem de İstanbul bölgesindeki vilayetlerin tamamından da daha yüksektir. Tablo 6'da 1925-1926 eğitim ve öğretim yılında öğretmen ve öğrenci sayılarına ilişkin istatistiksel veriler bulunmaktadır.¹²

Tablo-6

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %	1 Öğretmene düşen Öğrenci Sayısı
Türkiye	12.003	10.950	1.053	8.457	2.493	256.170	70.376	326.546	21,55	29,82
İst. Bölge Top.	2.073	2.022	51	1.269	753	35.701	20.660	56.361	36,66	27,87
İstanbul	1.231	1.188	43	590	598	14.675	12.813	27.488	46,61	23,14
Bolu	218	216	2	179	37	6.699	859	7.558	11,37	34,99
Bursa	341	338	3	266	72	7.814	3.673	11.487	31,98	33,99
İzmit Toplam	283	280	3	234	46	6.513	3.315	9.828	33,73	35,10
Merkez İlçe	59	59	0	45	14	1.171	671	1.842	36,43	31,22
Kandıra	21	21	0	21	0	487	263	750	35,07	35,71
Karamürsel	12	12	0	12	0	240	150	390	38,46	32,50
Yalova	9	9	0	9	0	188	113	301	37,54	33,44
İznik	12	12	0	10	2	440	250	690	36,23	57,50
Adapazarı	98	98	0	75	23	2.320	1.232	3.552	34,68	36,24
Geyve	52	49	3	42	7	1.068	435	1.503	28,94	30,67
Hendek	20	20	0	20	0	599	201	800	25,13	40,00
İstanbul Bölge/ Türkiye Oran %	17,27	18,47	4,84	15,01	30,20	13,94	29,36	17,26		
İzmit Vila- yeti/ Türkiye Oran %	2,36	2,56	0,28	2,77	1,85	2,54	4,71	3,01		

1925-1926 Ders Yılında Öğretmen ve Öğrenci Sayılarına İlişkin İstatistik

¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 100-101.

¹² Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 70-117.

İlkokul Öğrencilerinin Babalarının Meslekleri

Maarif Vekaleti İhsaiyat Mecmuasında dönemin sosyal yapısına dair önemli ipuçları veren bir başka istatistik de Tablo 7'de gösterilen öğrencilerin babalarının meslekleridir.

Tablo-7

	Çiftçi-Ziraatle Uğraşan	Ticaret ve Zenaat Erbabı	Asker-Sivil Memur	Serbest Meslek	Diğer Mesleklerden	Toplam (Tespit Edilen)
İzmit	7.038	587	530	748	884	9.787
İstanbul	3.662	4.506	3.322	3.044	12.242	26.776
Bolu	4.972	1.353	144	345	736	7.550
Bursa	3.818	1.764	432	1.517	3.976	11.507
İstanbul Bölgesi	19.490	8.210	4.428	5.654	17.838	55.620
Türkiye	141.249	48.950	15.931	35.599	83.246	324.975
İzmit/Türkiye Oran%	4,98	1,20	3,33	2,10	1,06	3,01

Öğrenci babalarının meslekleri

İl maarif müdürlüklerinden gelen bilgilerde baba mesleği "diğer mesleklerden" olarak belirtilen veya hiç tespit edilemeyenler azımsanamayacak kadar çok olsa da öğrencilerin baba mesleklerinden birtakım sonuçlara ulaşmak mümkündür. Örneğin İzmit vilayetinde baba meslekleri tespit edilebilen öğrencilerin yüzde 71,91'inin babası çiftçidir. Oysaki İstanbul'da baba mesleği tespit edilebilen öğrenci sayısı İzmit'in neredeyse üç katına ulaşmışken, İstanbul'da baba mesleği çiftçi olanlar öğrencilerin sayısı İzmit'in yarısında kalmıştır. Diğer taraftan mesleği ticaret ve zenaat erbabı olanlar İzmit vilayetinde hem sayısal hem de oransal olarak düşük düzeydeydi.¹³

Öğretmenlerin Yaşları

1925-1926 Eğitim ve öğretim yılında görev yapan öğretmenlerin yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

	18-30 yaş arası	30-40 yaş arası	40-50 yaş arası	50-55 yaş arası	Toplam
İzmit	172%61,4	83%29,6	25%8,9	0	280
İstanbul	786 %66,2	270 %22,7	132 %11,1	0	1.188
Bolu	137 %63,4	68 %31,5	11 %5,1	0	216
Bursa	262 %77,5	60 %17,8	16 %4,7	0	338
İstanbul Bölgesi	1.357 %67,1	481 %23,8	184 %9,1	0	2.022
Türkiye	7.957%72,7	2.181%19,9	814%7,4	1%0,0	10.953
İzmit/ İstanbul Bölgesi Oran %	12,68	17,26	13,59	0	-
İzmit/Türkiye Oran %	2,16	3,81	3,07	0	-

1925-1926 Ders Yılında İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Yaşları

13 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 101.

Buna göre gerek İzmit Vilayetinde gerekse Türkiye genelinde genç öğretmen profili çıkmaktadır. 30 yaşın altındaki öğretmenlerin oranı İzmit vilayetinde %61,4; Türkiye genelinde %72,7'dir.¹⁴ Bu gibi küçük oransal farklara rağmen öğretmenlerin yaşlarının iller arasında önemli bir sapma göstermediği anlaşılmaktadır.

Maaş, Ücret ve Masraflar

İzmit'te bulunan ilkokullarda görev yapmakta olan öğretmenlere 1925-1926 ders yılı boyunca ödenen toplam maaş ile müstahdem ücretleri ve diğer masraflar Tablo 9'da verilmektedir. Tabloda da belirtildiği gibi İzmit vilayetinde müstahdemlerin aldığı toplam ücret oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Öte yandan diğer giderler kalemi görece yüksektir: Türkiye genelinde diğer giderler kaleminin sadece yüzde 5,60'ı yalnızca İzmit'te gerçekleşmiştir.¹⁵ Benzer durum Manisa gibi birkaç vilayette daha görülmektedir; bu durum müstahdemlerin kadrolu çalışmadığını, hizmetin ücreti mukabili dışarıdan alındığını düşündürmektedir.

Tablo 9

	Öğretmenlerin bir yıllık maaşları	Müstahdem Ücretleri	Maaş Ücret Toplamı	Diğer Giderler	Genel Toplam
İzmit	153.684	12.000	165.684	106.394	272.078
İstanbul	1.045.613	131.072	1.176.685	0	1.176.685
Bolu	103.102	6.804	109.906	6.615	116.521
Bursa	161.750	14.088	175.838	273.949	449.787
İstanbul Bölgesi	1.464.149	163.964	1.628.113	386.958	2.015.071
Türkiye	5.775.892	3.608.769	9.384.661	1.898.837	11.283.498
İzmit/Türkiye Oran %	2,66	0,33	1,77	5,60	2,41

1925-1926 Ders Yılında İlkokulların Maaş, Ücret ve Masrafları

Sonuç

Milli Mücadele sonrasında Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni Türkiye'nin eğitim politikası; Türk milliyetçiliğine dayalı, dinsel cemaatlerin olmadığı, yabancı devletlerin istenmeyen etkilerinden uzak bir toplum projesini adım adım uygulamaya koymaya yönelik bir içeriğe sahipti.¹⁶ Burada temel unsur öğretmenlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, değişik tarihlerde eğitim ve öğretim konusunda yaptığı konuşmalarda eğitimde öğretmen faktörünün önemine değinmiş; milli eğitim, eğitimde birlik, laik ve çağdaş eğitim konularına vurgu yapmıştı. Nitekim Mustafa Kemal'in 1921'de işgalcilerin Kütahya-Eskişehir Savaşlarında üstünlük sağlayıp Türk ordusunu çekilmeye zorladığı günlerde Maarif Kongresini toplaması, eğitime verdiği önemi göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa, eğitim politikasının genel hatlarını 1 Mart 1922 tarihli TBMM açılış konuşmasında şöyle çizmişti:¹⁷ "Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin niteliği ne olursa olsun her şeyden önce Türkiye'nin istiklaline ve kendi milli değerlerine düşman olan bütün öğelerle mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir".

1924'te Muallimler Birliği Kongresinde de Mustafa Kemal Paşa "(...) yeni nesli cumhuriyetin özverili öğretmen ve eğitimcileri sizler yetiştireceksiniz. Yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin yeteneğiniz ve özveriniz derecesiyle uygun olacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek karakterli koruyucular ister. Yeni nesli, bu kalite ve yetenekte yetiştirmek sizin elinizdedir" sözleriyle cumhuriyetin eğitim politikasının merkezinde öğretmenlerin olacağını açıkça belirtmiştir. Erken cumhuriyet döneminde eğitim alanında atılan adımların bu doğrultuda olmasına dikkat edilmiştir.

Türkiye'nin bütün vilayetlerinde olduğu gibi İzmit'te de öğretmenler, eğitim politikalarının temelini oluşturmuştur. 1925-1926 ders yılında İzmit vilayetinde İzmit'te görev yapan öğretmenler; sayıları, kıdem durumları,

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 70-93.

¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 125.

¹⁶ Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim, İstanbul, s. 90.

¹⁷ Mustafa Kemal Paşa TBMM Açılış Konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1922, s. 8.

aldıkları maaşlar, mezuniyet durumları ve öğrenci sayılarına oranı gibi belli kıstaslara göre değerlendirilmiştir. Buna göre İzmit vilayetinde çıkan sonuçların, Türkiye ortalamasına yakın olduğu saptanmıştır. İzmit vilayetinde okul başına düşen derslik sayısı 1,34 ile hem Türkiye'nin hem de İstanbul bölgesinin oldukça altındadır. Ancak tek başına bakıldığında İzmit'teki ilkokulların Türkiye'deki toplam ilkokulların yüzde 2,90'ını ve Türkiye'deki dersliklerin yüzde 2,27'sini oluşturması, nüfusu göz önüne alındığında İzmit'in okul ve derslik sayıları bakımından ihmal edilmediğini göstermektedir. Bunda şüphesiz İzmit vilayetinin yeni başkent Ankara ile İstanbul'u bağlayan güzergâhta, İstanbul'a yakın konumda olmasının rolü büyüktü. Ancak yine de Bursa ve özellikle İstanbul'la mukayese edildiğinde İzmit'in öğretmen sayısı bakımından geride olduğu açıkça görülmektedir. Aynı şekilde öğretmenlerin yaş itibarıyla da genç bir profil çizdiği, büyük çoğunluğunun 18-30 yaş arasında olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte İzmit'te görev yapan 18-30 yaş arası öğretmenler -orsals olarak gerek Türkiye ortalamasının gerekse İstanbul Bölgesinin altında da olsa- 30 yaşın üstündeki öğretmenlerden sayıca fazladır. Yine öğretmenlere ödenen maaşlarda çalışma süreleri gibi faktörler etkili olmakta, ancak iller ve bölgelerarası farklılık söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle İzmit vilayetinde öğretmenlerin maaşları Türkiye ortalaması civarında seyretmiştir.

KAYNAKÇA

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Keskin, Nuray, *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İller Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Maarif teşkilâtına dair kanun(22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı), Resmî Ceride, 3 Nisan 1926, Sayı: 338.

Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM Açış Konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1922.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim, İstanbul, 2010.

Teşkilatı Mülkiye Kanunu (30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı), Resmi Gazete 26.6.1926.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1341.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1924-1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli’de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)

Müzeyyen ÜNAL *

Ticaret, ticaret ve sanayi gelişmesinin önemli dayanaklarından biri iyi pazarlamadır. Ticari ürünlerin tarlada, mer’ada, depoda, tezgahda kalmaması için gerekli ticari ortamı sağlayan, alıcıyla buluşturan en önemli vasıta ilandır. Tabela, pano, el ilanları ve vitrinlerde başlayan tanıtım, ticaret yıllıkları, dergi ve gazete sayfalarına taşınarak kitlelere ulaşmak mümkün olmaktadır.

Ticaret erbabı ilan vermeye daha Osmanlı döneminde alışmıştır. Her ne kadar tümünü kapsamasa da Kocaeli’de ticaret ve zenaatla uğraşanlara ait listeler Fransızca yayımlanan DoğuTicaret Yıllıkları’nda (Annuaire Oriental Commerce) yer almıştır.

Sürelî yayınların yaşam kaynağı ilan gelirleridir. İlan verenler çoğunlukla ticaret ve sanayi erbabı ile devlet kurumlarıdır. Resmi ilan belirtilmiş, özel ilan genelde pazarlığa bırakılmıştır. İlan almak kolay değildir; bazen tiraja bazen de teknolojiye takılır. En çok da gazetenin yayın politikasına. Rakipsizken problem yoktur da sayı çoğalınca pastadan pay zorlaşır. Ticaret ve sanayi müesseseleri büyük destek ise de aranan, sürekliliği olan resmi ilanlardır ki “uğruna gazete çıkarıldığı” da söylenmiştir.

Araştırmanın amacı yerel gazete ve mecmua ilanları ışığında Kocaeli’de Cumhuriyet’in ilk otuz yılında sanayi ve ticarete bir bakıştır. Bu çalışma ilde yayımlanan resmi “Kocaeli”, Rifat Yüce’nin “Türk Yolu”, Kılıçoğlu Hakkı Bey’in “Hür Fikir”, Dr. Hasan Ömer Erim’in “Marmara”, Selahattin Telsel’in “Hürsöz” Selami Savaşın “Adapazarı Akşam Haberleri”, Saim Aşkın - Metin Yüce ve Ferudun Özbayın “Bizim Şehir”, Tevfik Falayın Demokrat Kocaeli, Kerim Sertözün “Yaman İzmit” gazetelerinin erişebildiğim sayıları ile sınırlı kalmıştır. “İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası” 1927 yılı 26’ıncı sayı ilanları da eklenmiştir.

“Resmî ilan” olarak adlandırılan devlet duyuruları gazetelerde büyük yer tutar. Askeriyenin, hükümetin, nafıa, orman ve tekel bakanlıkları, vakıflar, vilayet, ticaret odası, devlet fabrikaları ile belediyelerin satın alma - satış ve bazı mahkeme ilânları, gazetelerin vazgeçilmezleri arasındadır. Kocaeli’de Vilayet, İzmit Belediyesi, Kandıra Belediyesi, Geyve Belediyesi, Karamürsel Belediyesi, Kocaeli Cezaevi, Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı, Nafia Müdürlüğü, Defterdarlık, İzmit Askeri Satın Alma Riyaseti, İzmit Deniz Satın Alma Komisyonu, Adapazarı Askeri Satın Alma Komisyonu, Gebze Askeri Satın Alma Komisyonu, Kocaeli Vakıflar Müdürlüğü, Adapazarı Kazası Vakıflar Memurluğu, Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi, Sümerbank Hereke Yünlü ve halı Dokuma Müessesesi, Ziraat Bankası, Kocaeli PTT Müdürlüğü, Arifiye Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu, Tuzla-Çayırova Bahçıvanlık Okulu, Devlet Orman İşletmesi ile ilgili ilânlarla İzmit Ticaret ve Sanayi Odası, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası’nın ticaret sicil ilanlarına sıkça rastlanır. Ticaret ve sanayi odası tüccar sicil kayıt ilanlarının gazete sütunlarında yer almaya başlaması “Berri ve bahri ticaret kanunları mucibince sıfatı ticariye-i haiz ve müessese-i ticariyesi bulunan her tüccar ve esnaf muamele-i ticariyede bulunan ferdi ve hükmi şahıslar şirket ve müesseseler unvanı ticaretini ticaretgahının bulunduğu mahaldeki sicil-i ticarete tescil ve ilân ettirme” mecburiyeti sonucudur.

Kışladaki askerin, yatılı öğrencilerin, hastanedeki hastaların, hapishanedeki mahkumların ekmek, et-süt-sebze ve gerekli tüketim malzemeleriyle, koşum hayvanlarına ot-saman-arpa-yulaf, araba, alet ve makina satın alırken de, bina - yol - köprü inşası, İnhisarlar İdaresi’ne şişe temini için de ihale açılmıştır.¹

* Kocaeli Dokümantasyon Merkezi

1 22 Nisan 1936, Türk Yolu, Sayı: 472, s.4,

İzmit Üssübhahri Satınalma Komisyonu’ndan: “Çift koşumlu bir araba ile iki baş koşum beygir ve araba levazımı satın alınacaktır. İsteklilerin Tersane dahilinde satın alma komisyonuna müracaat...”

İzmit Tümen Komutanlığı Satınalma Komisyonu Başkanlığı ilanı “Gebze’de yapılacak kışlanın kapalı zarfla eksiltmesi 24 Nisan 1936 Cuma günü saat 14’te İzmit’te Tümen binasındaki Satınalma Komisyonu’nda yapılacaktır...”

Kocaeli Valiliği ekskavatör satın alma ilanı “İdarei Hususiye ve köyler Birliği için alınacak bir adet ekskavatör makinesi kapalı zarf usulü ile eksiltmeye konmuştur. İhale Mayıs’ın 5. Salı günü saat 15’te vilayet makamında yapılacaktır...”

Kocaeli Daimi Encümeni menfez ve köprü inşası ilanı: “İzmit - Derbent - Kilez Dere iltisak yolundan iki bin yedi yüz lira keşif bedelli biri üç

İkinci Dünya Savaşı'na girilme de 1939 yılından itibaren ticari yaşam, hükümet ve askeri ihtiyaçlardaki öncelikler nedeniyle sıkıntılı olmuş, resmi ilanların çoğu satın alma komisyonlarının listeleri ve mahkeme ilanları halinde neredeyse tüm sayfalara yayılmıştır.² Bir dönem muhtarlar eliyle dağıtılan karnelerle belli miktarlarda ekmek, çay - kahve ve Sümerbank basması sağlanabilmiş,³ gaz maskesi ticari meta haline gelmiştir.⁴ İzmit Askeri Satın Alma Komisyonu'nun 7 Temmuz 1946'da Türkyolu'na verdiği ilandaki "kazan, karavana, bakraç, saplı tava ve yağ tavasına kapak yaptırılması, deliklerin tamir ettirilmesi" örneği bu dönemde elde ne varsa iyi kullanılmış, batıklarımız ve tayyare enkazlarımıza ilanlarla alıcı aranmıştır.⁵

Bakkaliyeler başta olmak üzere kırtasiyeciler, manifaturacılar, tuhafiyeciler, eczacılar, doktorlar, avukatlar, terzi, kuyumcu, radyo tamircisi gibi ticaret ve zanaat erbabı ve hizmet sektöründen kişiler ile Kocaeli Halk Bankası, Adapazarı Türk Ticaret Bankası, Adapazarı Emniyet Bankası, Kandıra Elektrik Türk Anonim Ortaklığı gibi anonim şirketler başlıca "hususii ilan" verenlerdir.

Gazetelerde nöbetçi eczane, haftanın filmleri, tren ve vapur saatleri ilana girmezdi. Eczane ilanı satışa sunulan ürünle ilgili: "Eczanemize KİNİN gelmiştir. Adres: Gebze Hükümet Karşısı, Yeni Eczane"⁶ Müjde! Halis ve taze ucuz fiatla meşhur Norveç balık yağları gelmiştir. Bir kerre uğrayıp tecrübe için deneyiniz. Adres: Ziya Ecza-nesi, Demiryolu, No.209, İzmit⁷

Nüfus kağıdı, öğrenim - askerlik gibi kişisel kayıtlara ait "zayı" ilanları da hususi ilanlardır. İlan yokluğunda sayfa dolduran gazete matbaalarının kendi ilanlarıdır. Ticaret erbabına gazete ilanından kaçma imkanı yoktur: Oda'nın ticaret sicil ilanları arasında da olsa kaydına rastlanır.

"İzmit'in Pek Muhterem Halkına Müjdelere:

Memleketin en mübrem ihtiyaçlarından olup ta bu güne kadar her ne suretle oldu ise ihmal edilen elbise üzerindeki lekeleri çıkarmakçamaşır yıkamak ve bilhassa buradan İstanbul'a kadar ihtiyarı zahmet edilen gömlek ve yakaları kolalamak her nevi kadın ve erkek şapkalarını tamir ve tecdit etmek. Eski ve sararmış Panama ve hasır şapkalar temizlenir, ütülenir ve tamir olunur. Memleketimizin en işlek mahalli olan Demiryolu'nda Belediye karşısında Hacı Hasan Bey'in mağazaları ittisâlinde Cumhuriyet Şapka ve Kola Tamirhanesi'ni bir kerre ziyaret etmeniz hem menfaatiniz iktizasından olduğunu arz eyerve bilhassa Zabitan, bey ve efendilerin nazarı dikkatlarına arz eyeriz.¹¹ Ağustos 1930'da Türk Yolu'nda yayımlanan bu ilan "Şapka İnkılabı" adıyla sembolize edilen kılık-kıyafet devriminin sosyal hayattaki yansımalarıdır. Şapka, ütülü-kolalı

metrelik menfez, diğeri dokuz metrelik köprü inşası açık eksiltmeye konulmuştur. Eksiltme 7 Mayıs 1936 perşembe günü saat on beşte vilayet encümeninde icra edilecektir. Keşif, proje, plan ve saire evrak elli kuruş mukabilinde Nafia Müdürlüğü'nden verilecektir. Muvakkat teminat iki yüz üç liradır. İstekiler eksiltmeye girmek için bu işleri yapmış olduğuna dair vesaiiki sekiz gün evvel Nafia Müdürlüğüne göstererek ehliyet vesikası almaları lazımdır."

05 Ağustos 1937 Türk Yolu (s.2):

İnhisarlar Başmüdüriyeti'nden, "İnhisarlar" yazısı olan boş rakı şişelerinden diplerinde 15 - 25, 50 ve 100 santilitre rakkamları bulunanları zeytinyağı, petrol vesair yabancı maddelerle bulaşık olmamak ve ağızları kırık ve çatlak bulunmamak şartıyla 15 - 25 santilitreliği 40 paraya, 50 ve 100'lüğü beş kuruşa toptan ve perakende olarak geri alınmaya başlandığını duyurmaktadır.

2 10 Haziran 1941 Türkyolu:

İzmit Satın Alma Riyaseti'nin 3250 ton balyalı kuru ot, İzmit birlikleri için 56 160 kilo sabun, 54 ton kuru soğan, 2556 ton meşe, gürgen, ardiç odununun kapalı zarf usulü ile alımı ilanı.

13 Haziran 1941 Türkyolu (s.4),

İnhisarlar Kocaeli Baş Müdürlüğü; Tanzim edilecek mukavele tarihinden 31.05.1942 tarihine kadar transit ambarına gelecek tuzdan başka bütün inhisar maddelerinin ve muhtelif eşyaların ambarlarla istasyon, vapur ve motor arasındaki nakliye, hammaliye ve istif işleri mütedavil sermaye talimatnamesinin hükümleri dairesinde kapalı zarf usulüyle eksiltme ilanı (Nakli tahmin edilen miktar 10 000 ton, bir tonun tahmin edilen nakil ve istif ücreti 120 kuruş, umum tahmini bedel 12 000 lira).

İzmit Satın Alma Komisyon Riyaseti Gebze'deki birliklerin ihtiyacı için 40 000 kilo koyun eti, 40 000 kilo süt, 88 ton sadeyağ, 90 ton sığır eti alımı ihalesi ilanı. Aynı gazetenin dördüncü sayfasında Marmara Üssü Bahri Komutanlığı Satın Alma Komisyonu İzmit Tersane Kapısı'ndaki komisyon binasında 1 Temmuz günü 36 500 kilo süt, 32 850 kilo yoğurt, 2 Temmuz günü 4 800 kilo semizotu, 14 400 kilo taze kabak, 33 600 kilo patlıcan, 14 400 kilo banya, 34 400 kilo ayşekadın fasulye, 90 000 kilo domates, 12 000 kilo kuru soğan, 43 200 kilo patates, 4 800 kilo ıspanak, 4 800 kilo lahana, 9 600 kilo pırasa, 8 000 kilo kavun, 8 000 kilo karpuz, 8 000 kilo taze üzüm, kapalı zarf usulü ile eksiltmesi 2 Temmuz günü kapalı zarf usulü ile eksiltmesi ilanı.

İzmit Satın Alma Komisyon Riyaseti İzmit birlikleri hayvanatının ihtiyacı için 4 000 kilo hayvan tuzu pazarlıkla ihale ilanı.

3 3 Ağustos 1946, Türkyolu, s.3: "Tekel Başmüdürlüğü'nden: ağustos, eylül ve ekim aylarına ait olmak üzere ev başına yüz gram hesabı ile bastırılan çay karneleri ağustos 1946 başından itibaren mahalle muhtarları eliyle dağıtılacaktır. Bu karnelerin müddeti 31 Ekim 1946 akşamında biteceğinden ondan sonrası için muteber değildir. Mezkur karnelerin karşılığı olan çaylar kahve- çay bayileri tarafından satılmaktadır. İlan olunur."

4 16 Eylül 1939, Marmara: "Kızılay gaz maskeleri gelmiştir. Fiatlar altı liradır. Satış Yeri: Ticaret Odası altında Kocaeli Kızılay Merkezi'dir."

5 3 Ocak 1950, Türk Yolu s.3: "Kocaeli Defterdarlığı'ndan: İzmit Körfezi Seymen İskelesi Batık Burnu'nda su kesiminde karaya oturmuş vaziyette Reşitpaşa Vapurı, Aydın Reis Vapurı, Marmara Vapurı, Giresun Vapurı ile İzmit Körfezi Seymen İskelesi Batık Burnu'nda küpeşte su üstünde karaya oturtulmuş Seyyat Römarkörü ve İzmit Körfezi Tersane önünde, kısmen deniz içinde, kısmen dışında Orhaniye Vapurı cins ve mahiyetleri ve tonalito miktarlarıyla hali hazır durumları yazılı Deniz Ana Üs Komutanlığı'ndan mülkiyetleri satılmak üzere devr alınan gemiler hizalarında yazılı muhammen bedelleri üzerinden Kocaeli Defterdarlığı'nca 23. 01.1950 Pazartesi günü saat 15'te kapalı zarf usulü ile ve satış kararına bağlı şartname esasları dairesinde satışa çıkarılmıştır."

24 Mart 1950, Türk Yolu "Kocaeli Defterdarlığı'ndan: Üssü Bahri Komutanlığı kızak mahallinde makinesiz tekne halinde İzmit Motoru, Gölcük Vapur İskelesi civarında metruk bir halde Östal Romörkörü kazanı, Gölcük Subay Mahfeli önünde kıçtan kara ve baş tarafı suya batmış vaziyette Burak Gemisi, İzmit Kağıt Fabrikası İskelesi önünde batık ismi meçhul bir gemi. İki gemi ile bir adet motor ve bir adet romörkör kazanı, bedelleri üzerinden Kocaeli Defterdarlığı'nca 10/4/ 1950 pazartesi günü saat 15'te kapalı zarf usulü ile ve satış kararlarına bağlı şartnameleri dairesinde satışa çıkarılmıştır."

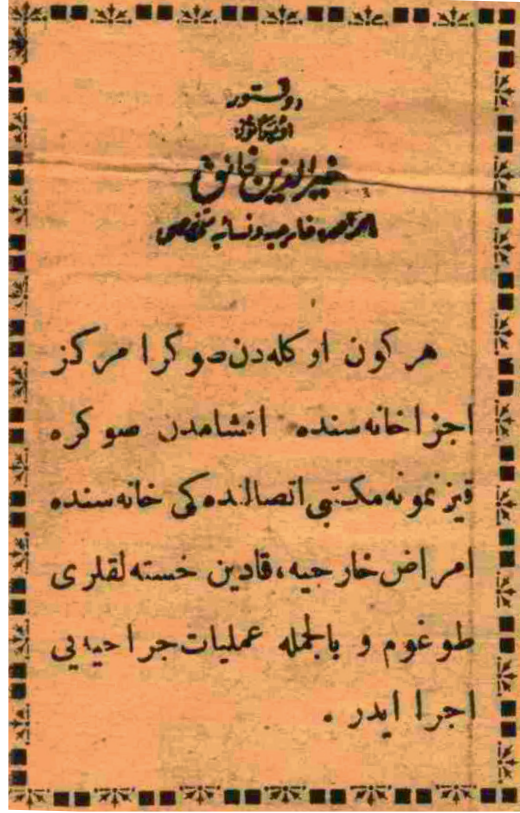
14 Ocak 1950, Türkyolu, s.4: Kocaeli Defterdarlığı'ndan: "İzmit Köseköy Havaalanı'nda mevcut demir, çelik, pirinç ve de aliminyumdan müteşekkil tahminen dört ton kadar tayyare enkazı 30/1/ 1950 Pazartesi günü saat 15.00'te kapalı zarf usulü ile ve peşin para ile satılacaktır. Hurdalar Köseköy Meydan Grup Komutanlığı'na müracaatla görülebilir."

6 8 Haziran 1943, Türkyolu

7 21.12.1950, Hürsöz

gömler günlük hayata girmiştir. Sipariş gömlek eskিয়েce yenilensin diye yedek yaka konulur, elbise kumaşında herhangi bir hasar oldu mu ördürülür,⁸ ilmeği kaçan kadın çorapları çektirilirdi.⁹Tüketim toplumuna henüz geçilmemiş, temizleme ve onarımla eşyanın kullanım süresi uzatılmıştır.Bu dönemde tasarruf devlet politikası olarak özendirilmiş, "Tasarruf Haftası" düzenlenmiştir. 25 Aralık 1930 günlü Hür Fikir gazetesine göre Tasarruf Haftası perşembe günü bitmiş ve öylece Altıncı İlk Mektep'te "Vitrin Müsabakası" reyleri tasnif edilerek birinciliği "İstanbul Pazarı- Zihni Bey" kazanmış, hediye olarak Gazi'nin portresi verilmiş, birden elliye kadar rey verenler arasında çekilen kurada kazananlara muhtelif yerli mallarından hediyeler dağıtılmıştır. Vitrin müsabakasını kazanan "İstanbul Pazarı Zihni ve Şeriki Manifatura ve Tuhafiye Mağazası"nın ilanı meccanen yayınlanmıştır.

Okul ve öğrenci artışı ticaret erbabının bu yöne kaymasına neden olmuş, "okullar pazarı" türü kitapçı ve kırtasiyeciyi sayısını arttırmıştır.¹⁰ Altı aylık ondülasyon ve Amarikan permanatı yapan bayan berberi" ile zamanın moda ve teknolojisine uyum sağlanmış, dikiş makineleri çoktan çeyize girmiştir. 1950 yılı ilanlarına göre İzmit'te çok sayıda kadın doktor muayenehane, kadın avukat büro açmış, Kolacı Hatice Arısoy Postane Caddesi'ndeki dükkanında ütü, kola ve elbise temizliği işinde parlamıştır. Demiryolu'nda Milli Piyango gişesi, kırtasiye ve gazete bayii Gülizar Abla olup, Yeni Eczane İzmitli Eczacı Perihan Akız tarafından açılmıştır.

11Aralık 1924, Kocaeli, sayı 265

Doktor Operatör Hayrettin Faik Emraz-ı Hariciyye ve Nisaiyye Mütahassısı

- 8 22.09.1949, Türk Yolu, İlan: "Ahmet M.Sonat En titiz müşterilerini memnun etmek şartıyla belirsiz örgü yapılır.Bir defa tecrübe kafidir.Tekeli Caddesi No.226, İzmit".
- 4 Temmuz 1953, Bizim Şehir, İlan: "Şık elbise giymek isterseniz Terzi Kemal Karaca'ya uğramayı unutmayınız. Mevsimin gayet şık ve ucuz kumaşları bulunur. Yünlü kumaşlar üzeri-nebelirsiz örgü yapılır. Hürriyet Cad. No.244, İzmit"
- 9 29 Kasım 1953, Hürsöz, İlan: "Çorap Çekilir: İsmail Pekaydın".
- 10 5 Ekim 1926, Türk Yolu (s.4) ŞARK PAZARI TİCARETHANELERİ
Kırtasiye kısmında: Bilumum mekteplere, ticarethanelere, bankalara ve resmi devaire ait en son çeşit her nevi kırtasiye toptan ve perakende kitap kısmında: Maarif Vekaletinin kabul ettiği bilumum mektep kitapları bulunur. Hariçten toptan sipariş kabul olunur. Ve arzu edilen mahalle %20 iskonto ile serian gönderilir.
- 3 Haziran 1937 Türk Yolu, İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No.628 Sicil No. 654
"İzmit'in Demiryolu Caddesi'nde 93/65 numaralı mahalli ikametgahı ticari ittihaz eden ve odamız sicilci ticaretinin 628 numarasında mukayyet Edip Kaya Kırtasiye Ticarethanesi sahibi Edip Kaya Odamıza verdiği 25.05.1937 günlü dilekçe ile bundan böyle (kırtasiye, mektep kitapları, romanlar, züccaciye, parfümeri(itriyat)üzerine icrai ticaret eyleyeceğini ve unvanı ticarisini (MORSALLIOĞLU EDİP KAYA TECİM EVİ) olarak tebdil eylediği..."
- 26 Ağustos 1937, Türk Yolu: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No.661 Sicil No. 2071 "Odamızın 2071 sicil numarasında kayıtlı Attar Nizamettin Kökyar Odamıza verdiği 23.08.1937 Tarihli dilekçede ticarethanesinde kırtasiye ve kitapçılıkla dahi meşgul bulunduğuundan unvanı ticaretinin (DEMİRYOLU'NDA OKULLAR PAZARI KIRTASIYE VE KİTAPÇI NİZAMETTİN KÖKYAR) olarak tescilli.

Doktor
Müeyesser Yola
ÇOCUK HASTALIKLARI
MÜTEHASSİS
ADRES İstiklal C. İdesi
Avukat İnayet
Serengil
ADRES DEMİRYOLU

25.07.1950, Hürsöz,s.4

Avukat
Sekine Giray
ADRES Ziya Ezaneci Sirci suda

25.07.1950, Hürsöz,s.4

Moda Bay Ve Bayan
Berberi
OSMAN ERTEPE
ALTI AYLIK GÜÇ AŞYON VE AMARİKAN
PERMANANT YAPILIR
Demiryolu No:222-2

16.02.1950.Hürsöz,s.

Doktor
Zahide Yaşın
Kadın hastalıkları
uzmanı
Pazaryolu - Korucuoğlu
Apartmanı, Daire 2
Hergün sabahıtan ak-
şamı kadar hastala-
rını kabul eder.
2142

19.04.1946, Türk Yolu

Diş Doktoru
Meliha Aksel
Pazartesi, salı: 16
- 18,5 , çarşamba,
persembe , cuma ,
cumartesi 2 - 18,5
ğı kadar hastalarını Tekeli
caddesindeki 9/6 Nolu mu-
ayenehanesinde kabul eder.

29.10.1943, Marmara

Gülizar Abla
MİLLİ İYANGO GİŞESİ
DAMI DOLGUN İKRAMİYE
DAĞITIR
Hürsöz Gazetesi
YENİ İSTANBUL VE ÇEŞİT
Lİ GAZETE VE MECMUA AYLI
KULLANIŞLI VE SADIK
FOTOĞRAF MAKİNELERİ
SATIŞ YERİ
ADRES : Demiryolu

23.08.1950, Hürsöz, s.

Doktor
Meliha Saykam
1. el Sınıf Verem ve Dahili
Hastalıklar Müttehassisi
Krenköy Sanatoryumu
sabık Dahiliye Şefi
Alemdar Caddesi (Pazar yeri)
Yakup Karagelin apartmanı
Kat: 3 No: 4 Tel: 1150
Hastalarını Her gün saat 9 - 12
13 - 18 o kadar kabul eder

21.11.1948, Türk Yolu, s.4

Kolacı
Hatice Arısoy
BÜYÜK GÖMLEK BOYA VE İELBİSE TEMİZLİĞİ YAPILIR
Portakal caddesi

25.07.1950.Hürsöz, s.4

Avukat Halide
Bilci
AELİ.E CADDESİNDE

06.07.1950, Hürsöz,s.4

Bayan kâtip aranıyor
Müracaat : Sür'at Otoları Yazıhanesi
Fethiye Caddesi - İZMİT

27.08.1953, Bizim Şehir

İzmit'te çalışan hanımlar, doktor ve berber ilanları

Kocaeli Ticaret ve Sanayiinde Bankacılık

Yabancı sermayeli Osmanlı Bankası, ulusal sermayeli Ziraat Bankası ve Adapazarı merkezli iki banka (Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Adapazarı Emniyet Bankası), Osmanlı döneminden beri Kocaeli Vilayeti’nde hizmet vermektedirler. Cumhuriyet döneminde de İzmit merkezli Kocaeli Halk Bankası kurulmuştur. Bankaların mevduat toplama faaliyetlerinin tarihi gelişimini ve sermaye arttırmalarını, hizmet binalarının inşasını gazete ilanlarından okumak mümkün olmaktadır.

Türkiye’nin en eski bankası Ziraat Bankası 1950’de Kocaeli’de üç mahalde bina inşaa edecektir; bunlardan biri İzmit’te Demiryolu’nda bankanın eski binasının tam karşısında CHP’nin istimlak edilen binasının olduğu yerde 175 bin lira değerinde İzmit şubesi -lojmanlı hizmet binası¹¹, Karamürsel ‘de 171 bin liralık zeytin deposu ve Geyve’de 69 bin liralık başka bir binadır.

Hacı Adem Beyzade İbrahim, Sipahizade Hamid ve Şürekâsı “*Adapazarı İslâm Ticaret Bankası*” namı ile Es-hamlı bir Komandit Şirketi olarak 1329 (1913)’de kurulduktan on yedi yıl sonra (1930) “*Adapazarı Türk Ticaret Bankası*” olarak değişen adı, artan sermayesi ve şubeleri ile bir anonim şirket olduğu duyuruldu.¹² Unvanındaki “*Adapazarı*” 1937’de kaldırıldı ve “*Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi*” şeklinde kısaltıldı.¹³ 1949 yılı sonunda “Türk Ticaret Bankası sermayesi 4.400.000 TL., ihtiyatları 1.447.133 TL., vadeli ve vadesiz tasarruf hesabı sahiplerine 1950 yılında 100.000 Lira ikramiye dağıtacaktır. İlk çekiliş 10 Şubat 1950. Vadesiz tasarruf hesabı olan müşterilerin aldıkları faizin gelir vergisini banka kendi bünyesinden ödeyecektir.”¹⁴

Komandit olarak kurulan **Adapazarı Emniyet Bankası**, 1928’de 400 000 TL sermayeli anonim şirket haline getirilmiştir. “Adapazarı Emniyet Bankası Türk Anonim Şirketi merkezi Adapazarı, şubesi Bursa ve her yerde muhabiri vardır. Her türlü banka muamelesi yapar ve müsait şartlarla vadeli, ihbarlı ve vadesiz mevduat kabul eder...”¹⁵

“*Erbab-ı ticaret ve san’atın nazarı dikkatini İzmit’te bir esnaf bankası teşkili hakkında müzakeratı lazımede bulunmak üzere odada mukayyid bil umum erbabi ticaret ve sanayiın Teşrin-i evvelin 8’ine müsadif, Cuma günü saat 14’te Ticaret Odası’na gelmeleri ilan ve rica olunur.*”¹⁶

İzmit Ticaret ve Sanayi Odası’nın yukarıdaki ilanla toplanmasından kısa bir süre sonra Kocaeli ticaret ve sanayii erbabi tarafından **Kocaeli Halk Bankası Türk Anonim Şirketi**, kurulmuştur (1927). 1929’da sermayesini iki katına çıkarmış,¹⁷ 1930’da da “Hayat – Harik Sigorta Muamelatı icra eden Bozkurt Türkiye Umum Sigorta Şirketi’nin Umum Acentası” olduğu ilan edilmiştir.¹⁸ Halk Bankası iştiraklerinden “**Sapanca Gölü ve Cıvırı Bayındırlık Türk Anonim Şirketi**”¹⁹ İzmit Ticaret ve Sanayi Odası mıntıkası dahilinde İstiklal Caddesi’nde muvakkaten Kocaeli Bankası binasında her nevi ticaret işi ile uğraşmak üzere 1937 yılında kurulmuş ve şirket müdürlüğüne Enver Balkan tayin edilmiştir.²⁰ Sapanca Gölü ve Cıvırı Bayındırlık Türk Anonim Şirketi Heyeti Umumiyesi’nin 15.03.1943 tarihli kararile feshedilmiş ve tasfiyeye tabi tutulmuştur.²¹

25 Ocak 1939 günlü Marmara gazetesine göre İzmit ticaretinin eseri iştirakı olan milli ve mahalli bankamız-

11 **18, 25 Haziran 1950** Türkiye, s.4: “TC Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü inşaat ilanları”

12 **11 Ağustos 1930** Türkiye, s.4: İlan

“Adapazarı Türk Ticaret Bankası adıyla 1000 000 Türk Lirası sermayeli bir anonim şirket olup merkezi Adapazarı’dır. İstanbul, İzmit, Eskişehir, Bolu, Mudurnu, Gerede, Bozüyük, Geyve, Düzce, Hendek ve Kütahya’da şubeleri, muhtelif şehirlerde muhabirleri vardır. Her türlü banka muamelesi ile iştigal eder.”

13 **5 Ağustos 1937** Türk Yolu (s.6) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası’ndan İlan No: 657

“Odanın 73 sicil numarasında mukayyet bulunan **Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi** İzmit Şubesi, bankanın ünvanı ticaretindeki (Adapazarı) kelimesinin kaldırıldığı ve badema ünvanı ticaretinin (Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi) şeklinde ihtisar edildiği hakkında 21 Temmuz 937 gün 3356,430 sayı ile Oda’ya verdikleri beyanname aşağıda yazılmıştır. Keyfiyet odadaki siciline kaydedilmiş olmakla ilan olunur.

Ticaret Odası Başkanlığı’na İzmit

Müessesemizin 31 Mart 1937 tarihinde toplanan hissederan umumî hey’eti içtîmasında bankamız ünvanındaki Adapazarı kelimesinin kaldırılmasına karar verilmiş ve âli tasdike iktiran ettiği İktisat Vekaleti’nin 5 Temmuz 1937 tarih ve 3758,331 sayılı tezkeresiyle tebliğ edilmiş ve tescil muamelesi de yapılarak 12 Temmuz 937 tarih ve 5654 sayılı resmî gazete ile ilan edilmiştir. Mezkur gazete nüshasından birini ilişik olarak takdim ediyoruz. Badema bankamız ünvanının Türk Ticaret Bankası A.Ş. şeklinde ihtisar edildiğini saygılarımızla bildiririz.

Türk Ticaret Bankası İzmit Kolu”

14 **8 Aralık 1949**, HÜRSÖZ, sayı 11, s.1

15 **1950**, L'ILLUSTRATION DE L'ORIENT

16 **5 Ekim 1926**, Türk Yolu, s.4

17 **28.02.1929** Hür Fikir, S.253: “İzmit Ticaret ve Sanayi Odası’ndan: Kocaeli Halk Bankası’nın elli bin liradan ibaret olan sermayesinin 100 bin liraya iblağına hissederan heyeti umumiyesince karar verilerek tezyit olunan miktarın yüzde yirmi beşi bankaya teslim ve mütebakisi de hissederan tarafından temin olunması üzerine iktisat vekaleti celilesinden 4/2/1929 tarihinde tezyidi sermaye beyanamesi itâ olunduğu müracaatından anlaşılacak sicilli ticaretce tescil muamelesi icra olunduğu ilan olunur”.

18 **11 Ağustos 1930**, Türk Yolu, s.4 “Kocaeli Halk Bankası Türk Anonim Şirketi Sermayesi tamamen tediy edilmiş 100.000 Türk Lirasıdır. **Bozkurt Türkiye Umum Sigorta Şirketi Umum Acentası Hayat - Harik Sigorta Muamelatı icra eder.** Esnaf ve halk azami ve şumullî suhulet ibraz etmekle maaru milli bir müessesedir. Müessese teminat mukabili ve kefaletle ikrazat, çek-poliçe ve bilumum senedatı tüccariye iskontosu, beray tahsil senedatı tüccariye kabulü, muayyen vadeli veya emanet suretile ve yahut hesap cari küşadıyla tevdiat kabulü, rehin veya kefalet mukabili teminat mektubu itası, vesair bilumum banka muamelatını ifa eder. Mevduata bervechi ati faiz verir. Hesap cari suretile bila vade mevduata yüzde beş, üç ay vadeli mevduata yüzde altı, altı ay vadeli mevduata yüzde sekiz, senelik mevduata yüzde dokuz, muamelesinin sürati ve dürüstisiyle umumun rağbetine mazhar olmuş çok kıymetli ve Kocaeli halkının arzusuile küşat edilen müesseseyi bütün Türklere tavsiye ederiz.”

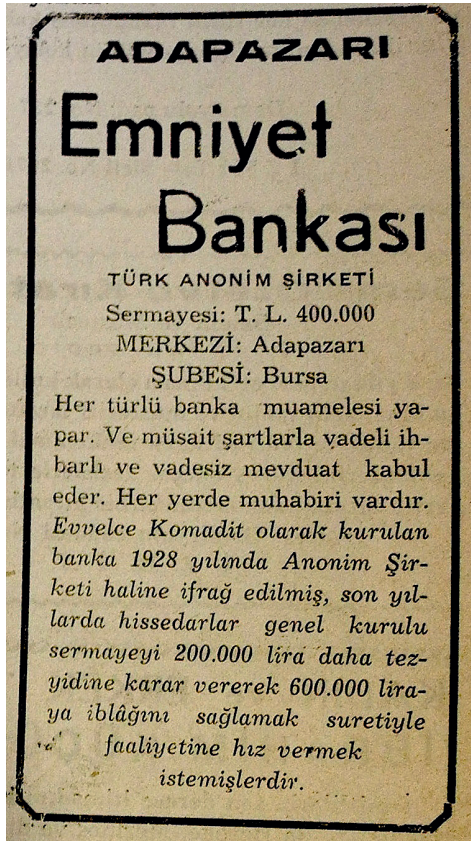
19 **19 Ağustos 1937** Türk Yolu (s.4), İlan

20 **14 Ekim 1937**, Türk Yolu (s.3). 21.10.1937, Türk Yolu, sayı 548: Ticaret ve Sanayi odasından ilan.

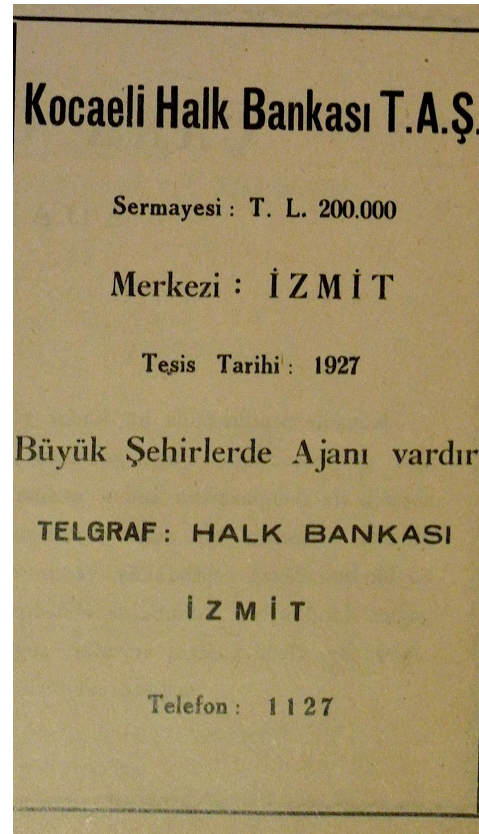
21 **22.04.1943**, Türk Yolu

şehrimiz küçük esnafına ve tüccara uygun şartlarla yardımlarda bulunan Kocaeli Halk Bankası on ikinci mali yılını bitirmiştir. Banka üç seneden beri ticari işlere de girmiştir. İzmit'in başlıca mahsulü olan tütünün satılması hususuna da teşebbüs ederek muaffak olmuştur. Geçen sene ve bu sene ehemmiyetli satışlar yapmıştır. Bundan başka inşaat işleri ile meşgul olarak İzmit'te bazı yol ve bina inşaatı yapmış ve Adapazarı'nda Ortaokul binasını bitirmiş, birlikte çalıştığı müteahhidle beraber İzmit Halkevi ve Liman Dairesi inşaatını deruhte etmiştir. Bu binalar tamamlanmak üzeredir. "Kocaeli Bankası her türlü ikraz işleri yapar. Vilayetimizin sinesinden doğmuş olan bu banka ile her tüccar ve esnafın iş yapması menfaatlerine uygundur" (15.09.1944, Türk Yolu, s.4) diyerek öncelik isteyen banka, "26 Eylül 1953 keşidesine 80 altın tahsis", "953 yılı dördüncü ikramiye çekilişinde 100 altın" gibi ikramiyelerle küçük hesaplar için fırsatlar tanıyarak mevduatını artırma yoluna gitmiştir. Yıl içerisinde belli aralıklarla hesap sahiplerinin katılımı ile yapılan ikramiye çekilişleri tasarrufa özendirmiştir.²² Öyleki Yapı Kredi Bankası örneği ulusal bankalar özel çekilişlerle Kocaeli'de aile tasarruflarına talip olmuşlardır.²³

Bankaların en önemli varlık nedenlerinden biri de müşterilerinin finans ihtiyaçlarını karşılamaktır. "... Bankası her türlü ikraz işleri yapar, bu banka ile her tüccar ve esnafın iş yapması menfaatlerine uygundur." şeklinde yaklaşılsa da Kocaeli İcra Dairesi'nden verilen ipotekli gayrimenkullerin satışı ile ilgili ilânlar, geri ödemede problemlerin varlığını göstermektedir.²⁴ Bankaların ticari ürünleri rehin tuttıkları da olmuş; geri ödeme zamanında gerçekleşmeyince, rehindeki ürünün açık arttırma veya pazarlıkla satışı yapılmıştır.²⁵

İlân 1: 08.06.1943, Türkiye

İlân 2: 1951, İktisadi Uyanış

- 22 22 Kasım 1951, Hürsöz: İlân "Kocaeli Halk Bankası'ndan! Küçük ikramiyeli hesaplara ait 1951 yılı dördüncü ikramiye çekilişi 1.12.1951 tarihine rastlayan Cumartesi günü saat 15'te bankada yapılacağından hesap sahiplerinin tesrifleri rica olunur."
- 23 "Adapazarı için hususi ikramiye 250 altın.10 Talihliye birer beşbirlik altın, 30 talihliye birer ikibuçukluk altın, 125 talihliye birlik altın. 28 Şubat 1953 tarihine kadar ikramiyeli aile cüzdanı alanlar 250 altın kurasına girerler. Çekiliş 1 Nisan 1953'te YAPI KREDİ BANKASI".
- 24 18 Mart 1935 Türk Yolu, s.4, "Kocaeli İcra Dairesi'nden: Türk Ticaret Bankası'na borçlu Ahmet'in borcundan dolayı ipotekli bulunan Tepecik Mahallesi'nde hudut ve evsafı şartnamede yazılı 6 500 lira kıymetinde bir bab hane açık arttırma suretiyle 16/4/1935 günü saat 15'te İcra Dairesi'nde satılacaktır".
- 22 Nisan 1935, Türk Yolu (s.3), Kocaeli Ziraat Bankası'ndan: İzmit'te Kaymakçı Çiftliği sahibi Morali Reşit'in İstimat Bayırı nam mevkiide bulunan halen 31, 7055 hektardan ibaret mer'a ve pırnallık halinde ormanı bankamızdan istikraz eylediği mebalığı malüme vadesi hulul ve mürur eylediği ve ihbarname tebliğ edildiği halde dönmemiş ve tebligatın müddeti mürur eylemiş olduğundan banka namına birinci derece ve birinci sırada ipotek eylediği yukarıda hulasatan yazılı gayrimenkul emvali her parçası ayrı olmak üzere 21/4/ 1935 tarihinden itibaren kırk beş gün müddetle ve açık arttırma suretiyle müzayedeye vazedilmiştir. Talip olanların ve izahat almak isteyenlerin Kocaeli Ziraat Bankası ikrazat servisine ve Belediye münadiliğine müracaatları ilan olunur.
- 25 Kocaeli Halk Bankasından: Bir borçtan dolayı Kocaeli Halk Bankası'na merhun olup paraya çevrilmesi kararlaştırılan tahminen 22 400 kilo tütün 24 Haziran 1935 tarihine müsadif Pazartesi günü saat 14'te banka merkezinde açık arttırma suretiyle satılacaktır. İsteklilerin hazır bulunmaları ve fazla izahat almak isteyenlerin daha evvel mezkur bankaya müracaat etmeleri ilan olunur.

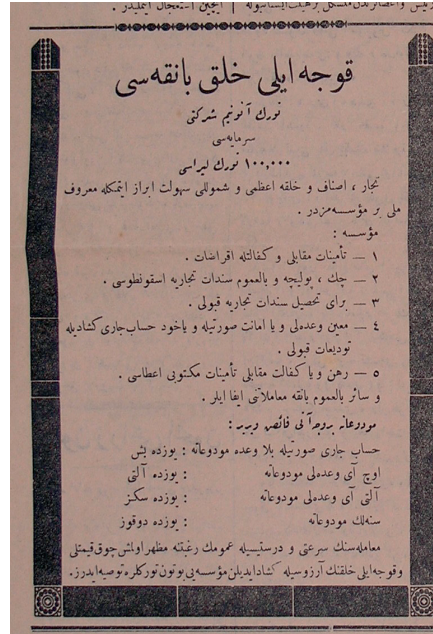
İlan 3: 6.03.1953 Bizim Şehir

İlan: 16.09.1944, Türk Yolu

İlan 2: 08.06.1943, Türk Yolu,

İlan: 02.07.1928, Hür Fikir, s.3, Kocaeli Halk Bankası TAŞ

ŞİKRİ Sayı : 233

Kocaeli Halk bankası
TÜRK ANONİM ŞİRKETİ
SERMAYESİ
100.000 Türk Lirası

Tüccar, Esnaf ve halka İsmi ve gumullü şahıslar İbraz İtmekle maruf milli birmüessesidir.

Müessise

- 1 - Teminat mukabili ve kefaletle İkrar.
- 2 - Çek, Polİçe ve bilumun senelati tüccariye İskontes.
- 3 - Beray tahsil senelati tüccariye kabulü.
- 4 - Muayyen vadeli veya emanet suretile veyahut hisap cari kovan-dile tevdiat kabulu.

vesair bilumun banka maamelatını İfa eyler.
MEVDUATA BERVEÇİATI FAİZ VIRİR:

Hisap cari suretile bilavade mevduata :	Yüzde beş
Üç ay vadeli mevduata :	Yüzde altı
Altı ay vadeli mevduata :	Yüzde sekiz
Senelik mevduata :	Yüzde dokuz

Maamelesinin sürati ve dürüstisile umumun râğbetine mazhar ol-muş çok kıymetli ve kocaeli halkının arzusile kâfi İtilen mües-siseyi bütün târklere tavsiye İderiz.

İlan: 28.02.1929, Hür Fikir, s.4,

Kocaeli Halk bankası

Her nevi banka muamelâtı,
Teminat mukabili ve kefaletle istikrazat
yapar ve teminat mektupları verir.

TİCARET ve TASARRUF
Hesaplarına müsaid şeraitle vadeli vade-siz tevdiat kabul eder.

**Faizler istenilirse
Aylık ödenir.**

KUMBARALAR
İçin Mayıs ve Kânunuevvel sonlarında
kura İle ikramiye verilir.

İzmit Pazar Yeri : TELEFON : 23

İlan: 22.02.1939, Marmara,s4

KOCAELİ HALK BANKASI
28 - Mart - 1953 keşidesinde
60 adet Altın
veriyor

Dikkat : Bu keşide, eşhas ve hususi teşekküllerin her nevi tasarruf mevduatına mahsustur.

14 - Mart Cumartesi öğleye kadar açtıracaktırız
50 liralık bir hesapla bu keşidenin 10 altınlık bü-yük ikramiyesini kazanmanız mümkündür.

06.03.1953, Bizim Şehir

70 ALTIN

İkramiyeli 27. Haziran 953 keşidemize
girmekte gecikmeyiniz.

50 liralık bir hesapla
Büyük ikramiyeyi kazanmanız mümkündür.
16 Haziran 953
Salı akşamına kadar en az
50 lira
Yatırmak fırsatını kaçırmayınız.
KOCAELİ HALK BANKASI

09.06.1953, Bizim Şehir

Sayın İzmit Halkına

KOCAELİ HALK BANKASI
Sizlerden gördüğü yakın alaka neticesi
(İkramiyeli Küçük Hesaplar) için
26 Eylül 953 keşidesine
80 ALTIN
tahsis etmiş bulunmaktadır

23.07.1953, Bizim Şehir

953 yılı 4 üncü İkramiye Çekilişinde
100 ALTIN
26. ARALIK. 953
KOCAELİ HALK BANKASI
(Fazla malumat için gişelerimiz emrinizdedir.)

8.10.1953, Bizim Şehir

Kocaeli Halk Bankası İlan Kupürleri

İlanlardaki Markalar

Ticari ürünler isimleri ve almeti farikaları ile kendi reklamlarını yaparlar. Kiremit ve tuğla, sipariş kıyafet, hazır giyim ya da kumaş, radyo, plak, gramofon, buzdolabı, makine, motor, araba, saat, parfüm her biri üzerinde bir isim taşır. Marka dediğimiz bu isimler, benzer ürünlerden ayırt edilerek tercih edilmeyi beklerler. Yararları, dayanıklılık ve çekicilikleri ile tanınırlıkları artar ancak ticarete öne çıkmaları ilanlarla mümkündür. Ampul, radyo, gramafon, dikiş makinesi, buzdolabı, parfüm, saat, dolmakalem ve fotoğraf makinesi ve diğer yabancı ürünleri satan müesseseler ilanlarının çoğu resimlidir.

O zamanlarda da LONGINES²⁶ saati taşımak, saat taşımaktan çok daha öte bir şeydir. Tamamı ithal saat, radyo, yazı makineleri, pikap, gramafon, dolmakalem²⁷ satın alanlar için bu ürünler evladiyelikti. Bozuldu mu tamir ettirilirdi. Bu yüzden satıcı ilanlarında ucuz ve garantili tamir mutlaka yer alırdı.²⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 ile 1953 arasındaki ilk otuz yıllık dönemi yerli sanayi kuruluş dönemidir. Devlet tarafından kağıt, pamuklu ve yünlü dokuma, şeker fabrikaları kurulmuştur. Demir yolu, kara yolu, liman, okul ve hastane yapımına hız verilmiştir. Yerli malı kullanımı elden geldiğince özendirilmiş de dikiş makinesi²⁹ her eve lazımdır.

26.12.1942, Marmara

- 26 21 Ağustos 1943, Türk Yolu, "Saatçi İbrahim Nazif Barut, ZENITH, OMEGA, HISLON, ARLON ve her nevi saat bulunur. Elektrik malzemesi satılır. Demir yolu No.179".
- 4 Kasım 1952, Demokrat Kocaeli: "Orhan Saka Tüccar Kuyumcu; Omega, Lonjin, Nacar, Minerva, İnternasyonal Orator, Vilken, Revü, Hislon muhtelif masa ve duvar saatleri satış yeri. Ehven fiyat, uygun şartlar. Kuyumcular İçti"
- 19 Temmuz 1952, Demokrat Kocaeli: "İsviçre mamulü LANCO" (İrfan Özben, Alemdar Caddesi)
- 1951, İktisadi Uyanış: "Parker, Sheaffer dolma kalem, Ronson İngiliz çakmakları, Arlon, Omega, Zenith ve Tissot saatleri" (Nizamettin Gökyar, Tekeli Caddesi-İzmit).
- 19 Temmuz 1952 Demokrat Kocaeli: "ZENITH Sporlu Saat" Nizamettin Gökyar, Demiryolu 174.
- 27 24 Nisan 1951, Hürsöz: "PARKER 'S1' Okullar Pazarı Nizamettin Gökyar"
- 19 Temmuz 1952, Demokrat Kocaeli: "Alman menşeli 'MONT BLANC' Edip Kaya ve oğlu"
- 19 Temmuz 1952, Demokrat Kocaeli, s.4, resimli ilân: "Altın uçlu Alman mamulü 'GENERAL De Luxe' dolmakalemleri, TAYYAR KOBAK".
- 14 Şubat 1950, Hürsöz "Sheaffers Dolma Kalemlerini tercih ediniz! Dakik bir saate gösterilen itina ile imal edilmiş olan SHEAFFER'S Dolma Kalemleri dünya dolma kalem sanayiinin en mükemmel örneğini temsil etmektedir. Satış Yeri: NİZAMETTİN GÖKYAR Demiryolu Caddesi 176, İzmit".
- 28 1 Temmuz 1948, Türk Yolu, s.3, ilân: "Edip Kaya ve oğlu Sungur Morsalioğlu Ticarethanesi, Demiryolu Tekeli Caddesi, No'144. 'OLIVETTI' yazı makineleri alındığı tarihten itibaren bir sene garantilidir. Bu garanti müddeti geçip te bir bozukluğa uğrarsa hiç telaşa düşmeğe hacet yok; çünkü atelyemizde her zaman tamir edilebilir."
- 29 30 Mayıs 1951 Türkyolu: "MINERVA el ve ayak dikiş makineleri İzmit Acentası: Özben Pazarı, Alemdar Cad. No.29/A"
- 1 Temmuz 1953, Bizim Şehir, "En güzel düğün hediyesi bir ANKER dikiş nakış makinesi alınız. İzmit Satış Yeri: Özben Müessesesi."
- 26 Aralık 1953, Bizim Şehir, "NAUMANNI Bir dikiş makinesi almak kararında iseniz NAUMANN emrinizdedir. Ezelden beri memnuniyetle kullanılan NAUMANN dururken, niçin yeni duyulan bir marka seçeceksiniz? Naumann dünyaca meşhur Alman dikiş-nakış el ve ayak makineleri (Her zaman yedek parçaları mevcuttur.) En müsait vadelere LEVENTLER'de, TİF.1068"
- 16.12.1953, Hürsöz: "Taksitle her ev kadınının bir dikiş makinesi sahibi olmasına fırsat veriyoruz. Köhler Dikiş Makineleri, İzmit Umumi Acentası Sebahattin Öztan, Demiryolu, No.158"

AGA *Radyo*

Dünyayı Yuvanıza getirir.

İzmit Acentası:
Sabahattin Öztan
Demiryolu No: 158

HORNYPHON
R A D Y O L A R I

**25 LİRA PEŞİN ve AYDA
LİRA TAKSİTLE...**

Dünyanın en güzel ve en mükemmel bir radyosuna sahip olabilirsiniz!

Tedyatta gösterilen kolaylıklar hakkında mağazamızdan gerekli malûmatı alabilirsiniz

BU ŞARTLAR ALTINDA ve HER BÜYÜKLÜKTE
PHILCO — AIRMEC Radyo ve
Pikap, Petrol Ocakları, Fırınları, Ütü ve Bilünüm elektrikli malzemeyi mağazamızdan alabilirsiniz..

İzmit Acentesi: **HAMİD DİNLER**
Çarşıbaşı No. 37

14.02.1950, Türk Yolu

Hakiki Alman Mal

SCHAUB

Radyoları

Fabrikanın İstanbul ve İzmir Fuarları için
İmal edilen ve Reklam fiyatına satılan SCHAUB
JOSIOR model 3 dalga ve Pikaplı çalan Radyoları

Peşin 125 - Taksitle 135

Diğer modeller mevcuttur

İRFAN ÖZBEN

08.09.1950, Türk Yolu

Yegâne sizi memnun edecek

**MEŞHUR
LORENZ**
MARKA

Alman Radyolarıdır.

İzmit acentesi : Demiryolu
Faik Nüzhet Belgin

Türkiye Umumî Mümessili:
Sadettin Sönmez ve şeriki . İstanbul

08.06.1943.Türkyolu.s3

MOJDE... MOJDE...
En mükâlepeşent radyo alıtların muhakkak memnun olacaksınız.
Çarşyanlı ve pilli **GASTOR** Radyoları gelmiştir

GASTOR
NORVEÇ MAMULATI

20 Peşin 12 ay vâde ile satılara devam etmekteyiz.
Radyolarımız hakkında teknik malûmat istiyenlere geniş bilgi ve katilûb veririz.

Edip Kaya ve oğlu Sungur Morsalioğlu
Demiryolu, Telâli Caddesi, No: 144, Telefon: 1400

14.02.1950, Türk yolu

Garantili, televizyonlu, her tip Alman

MENDE radyoları

Taksitle satış yapılır

Kocaeli Umumi Acentası:
AHMET CİBİLOĞLU
Altın Işık Radyo Mağazası
İstanbul Cad. No: 225 / 3

05.07.1953, Bizimşehir

Radyo Tekniğinin en Üstün
Harikası:
**İZMİR İÇİN HUSUSİ BAND
6 LÂMBALI ve TRANSFORMORLÜ
SAVICA Radyoları**

İzmit Acentası: **Nüzhet Baser**
Demiryolu, Yavuz sokak No 14

Yüzdeler

12.11.1953, Hürsöz

Eğip Kaya ve Oğlu Sungur Morsallıoğlu
Demirgöle Tekeli Cad. No. 144 - Tlf. 1400 İzmit

20 Peşin 12 Ay Vade ile
MEDIATOR RADYOLARI

MODEL 235
Fırınlanmış
ceviz
ağacından
YAPILI ZENGLİN,
GÖSTERİŞLİ
KUTU İÇİNDE :

6 Lâmba, Güz ayarlı, Transformö-tü
16 - 20; 21,1 - 36,5 ve 40 - 52 metre
Üzerine yapılmış 3 band Kısa Dalgalar, 180 - 535 met-
relik Orta ve 699 - 2000 metralık Uzun dalgalar kadar
kolay olmur.

MODEL 236
Fennin en son
tekâmülâtına
göre
YAPILMIŞ BİR
RADYODUR

Radyo istasyonları 5 banda ayrılmıştır
110 İLA 245 volt arasındaki her levelİRİB
alternatif ceryanlar Üzerinde çalışır.
Vibror taktığı zaman 6 voltluk akümüllörle çalışır.
ÇIKIŞ TAKATI 6 VATTİR.

17.03.1949, Türk Yolu

Dikkat - Dikkat
Taksitle sattığımız çeşitler
Pilli ve Ceryanlı - Pıkablı

TESLA Alman Radyoları
SCHAUB Alman Pailetleri
STADIAN Dolma Kalemeleri
SNEAFFER'S
PARKER UŞ.
US.

Son Moda
PARDUSÖ GOMLEK
TİRENÇKÖT Bay ve Bayan Yün
PALTO KAZAKLARI

OMEGA
TİSS Bay, Bayan Cep ve
HİSLON kol Saatleri
NACAR
LANCO MASA DUVAR SAATLERİ

ÖZBEN
Alemdar Cad. No. 29 A. Tel. 1414

30.12.1950, Türk Yolu

TELA

Superket
ROMANCE

İzmit Acentası : **ÖZBEN**

10.05.1950, Türk Yolu, s4

Sabahattin Öztan
Müessesesinin Yılıbaşı Hediyeleteri

AGA ceryanlı ve pilli
Emsâl radyoları evsafıyla bertaraf
eden 5-6-7 lâmbalı bir süper ahizedir
Ağırlık 95 İnce 4.500

29.12.1953, Hürsöz

Kendinize Radyo alırken
Dikkat edeceğiniz bir nokta :
Alacağınız Radyonun makinası, Hopörörü ve
lâmbaları makineye üstündeki marka ile aynı olmalı.
Aksi halde alacağınız makina bir fabrika malı
olmayıp toplama malzemedir.

İşte TESLA Radyoları
Üzerindeki ambalajdan içtödeki en küçük alıtına
kadar kasedi imaledir.

TESLA Radyoları

Fiatları : 4 Lâmbalı, 3 Dalgalı 195 İnadan İtibâ-
ren her kâseye göre bütün Modeller.
45 Volt pilli çalğan 6 Lâmbalı 5 Dalgalı 5 per
model Fiy. 330 T. L.

Taksitle satış - İzmit Acentası İ. Özben

11.10.1950, Türk Yolu, s4

Elektrik Cihazları ve Optik Aletleri ile
Dünyanın teadığı Alman mamulâtı

BOSCH
BUZ DOLAPLARI

İzmit Acentalığını aldığımızı bildirmekle
gerel duyurum

BOSCH Buz dolapları emsalinden çok
güçlü olduğu gibi çok ucuzdur.
Mağazamızı ziyarette burasıyetlerini tekkik
etmeniz menfaatiniz iktisadındadır.

Vadeli Satış
ÖZBEN İzmit
Alemdar Caddesi 28 A. Tel. 1414

20.09.1951, Türk Yolu

Nizamettin
Nizamettin Gökyar

İstanbul piyasasında peşin parayla satılan

Zenith, Omega, Tissot, Movado,
Serkisof, Arlon, Hislon, Revue,
Nacar, Atomik SAATLERİ

Hiç bir taksit zammı yapılmamalı

05.03.1953, Bizim Şehir

NIHAT ÖZ
Taksitle Buz dolabı satışı

THE ENGLISH ELECTRIC

Motor ve Bisikletlerin
İzmit ve havaslı satış vardır
7, 25 peşin, 12 ay vadeli satış

Meşhur
Kompresörlü buzdolaplar
makine her çeşidinde
Dolapların 1948 model
fiyatı 1000 TL'dir.

Elektrik olmayan yerlere
GÜÇLÜ ÇALIŞAN 4 1/2 ve 7 ARAZİLİ
Buz dolaplarımız vardır. 24 saatte
1 kilo gaz yakar
7, 20 Peşin 12 Ay Vade ile

Dikkat: Teminatlı Yazı - Hesap
makinaları İlanir olunur.

İzmit Acentası : **ÖZBEN**

03.05.1949, Türk Yolu

İşte Size bir Yılbaşı Hediyesi
İZMİT: Umumi acentesi Sabahattin ÖZTAN

AYDA 30 LIRA taksitle her ev kadınının bir Dikiş makinesi sahibi olmasına fırsat veriyoruz.

Bu teklif ancak muayyen bir müddet için muteber olduğundan alma kararınızı çabuk vermeniz menfaatinizdir.

KÖHLER
Alman sanayiinin en mükemmel ve tanınmış DİKİŞ MAKİNELERİ

Yuvarlak mekikli olup gayet muntazam dikiş diker ve otomatik terziboti sayesinde her nevi nakış işler.

AYDA 20 LIRA

Demiryolu 138
Telefon 1332

16.12.1953, Hürsöz

SAATÇI
İbrahim
Nazif Barut
Zenith, Omega,
Hislon, Arlon ve
her nevi saatler
bulanur.
ELEKTİRİK MALZEMESİ
SATILIR.
Demir yolu No: 179
İZMİT

21 Ağustos 1943, Türk Yolu

Satış Yeri:
TAYYAR KOBAK
GENERAL De Luxe
Altın Üçlü Meşhur Kalemler
senelerce zevkle kullanabileceğiniz
en mükemmel
Alman dolmakalemidir.
Bütün yedek parçaları mevcuttur
II No. T. L. 12.-
III No. T. L. 16.-
İhtiya kalemler Türkiye'nin her tarafında aynı fiyatta satılır.

17.07.1952 Demokrat Kocaeli

İzmit, Satış yeri:
Edip Kaya ve Oğlu
Sungur Morsallıoğlu

ALMAN MENŞELİ
MONT BLANC
SAHESER KURŞUN VE
MÜREKKEPLİ DOLMA KALEMLERİ
YİNE FİYASAMIZA
ARZEDİLMEKTEDİR

İLERİ GELEN KIRTASIYE DUKKANLARINDAN İSTEYİNİZ

17.07.1952, Demokrat Kocaeli

Edip Kaya ve oğlu Sungur Morsallıoğlu Ticarethanesi
Demiryolu Tehsil Cad. No: 166 Telef. 1800 İzmit

Yeni makinesi olacak sayın müşterilerimize müjdel..

Mağazamıza piyasamıza çıktıkta heri alkış ile beklediği yeni makineleri geliştirdi. Bilhassa buharlı işleme makinesi olan **OLIVETTI** makinesi **OLIVETTI STUDIO** olarak çıktı ki bu makine eskiden agramadık ve şimdi işleri görülmeye için buharlı suretle imal edilmiş bir yeni makinedir.

Bu yeni makine her ne kadar eski makineye nispeten biraz daha pahalıdır, ama, emekle işlenen yukarı. Her mihalle, erde, bürde, ambarde, ayık havada, güderde, kışta, yazda, çabuk ve nazik iş görme için buharlı bir hana ile meydana getirilmiştir.

Büyük bürolarda kullanmak için bir çok Realliteler sahip **OLIVETTI M 40/3** yeni makinesi alınması çok iyi olacaktır. Bu makineye şimdiye kadar paraları verilmemiştir.

OLIVETTI yeni makineleri, standı, tutanlar bilhassa bir ane garantidir. Bu garanti müddeti geçse de bir hokukta işler, bir hana düğmeye basarsanız yarı; çabuk atlayıp yemide her sanayi için emeldir.

EN TEMİZ BORO LEVAZIMATI : STILOFOR kalemler, **MARUKEN** kalem, **PANDOKOT** kalem, **hokukta** kalemler, **en temiz DOLMA KALEMLERİ** ancak mağazamızda temin edilmektedir.

Herhangi maki alı katalog ve list, istiyen müşterilere memnuniyetle gönderilir.

Satışta : Kolaylık - Fiyatta : Ucuzluk

03.07.1948, Türk Yolu

BİZİM ŞEHİR 12 Haziran 1953

ROYAL - ROYAL - ROYAL

Bu marka, dikiş makineleri âleminde harikalar yaratmıştır

Türkiyemizde en çok tutulan markaların fevkinde olup, rekabet kabul etmez ROYAL dikiş makinelerini hemşehrilerimize takdim etmekle müessesemiz şeref duyuyor. Fiat listesi ve kataloglar arzu eden müşterilerimize posta ile ücretsiz olarak gönderilir.

ÖZBEN Müessesesi
Alemdar Caddesi No. 29 ve 24 A - İZMİT - Telefon : 1275

12.06.1953, Bizimşehir

Kalem meraklılarına müjde

Dünyanın takdirini toplayan altın kapaklı "PARKER 51,, Dolma Kalemleri İstanbulda Peşin Satış fiyatı olan 52 lira üzerinden maazamızda günde yalnız yirmi kuruş ve yahut ayda altı lirayla taksitle satışı arz edilmiştir.

Bu büyük fırsatı kaçırmamaları sayın müşterimizin menfaati icabeder.

Adres : Nizamettin Gökyar Okullar Pazarı
Telf. 1346 İZMİT.

13.12.1950, Bizim Şehir

Sahibinin Sesi
Odeon
Columbia
Durium

Orijinal ve yerli plâklarının bol çeşitlerini ancak Edip Kaya ve oğlu Sungur Morsanhoğlu Ticarethanesinden temin edebilirsiniz,

07.08.1953, Bizim Şehir

Engizel DÜĞÜN HEDİYESİ

Bir ANKER NAKIŞ-DİKİŞ MAKİNASI ALINIZ
Özben Müessesesi İzmit

29. 07.1953, Bizim Şehir

 NAUMANN

Bir dikiş makinesi almak kararında iseniz NAUMANN emrinizdedir

Ezeldenberi Memnuniyetle kullanılan NAUMANN dururken, niçin yeni duyulan bir marka seçeceksiniz?

NAUMANN Dünyaca meşhur Alman dikiş - nakış el ve ayak makineleri
(Her zaman yedek parçaları mevcuttur.)

RALEICH Bisikletlerin önderi - kâmilen çelikten mamul bisikletler

MIELE Şık ve konforlu Alman bisikletleri

BLAUPUNKT En tanınmış Alman radyolar

MOVADO İsviçre saatleri

NORGE Buz dolapları, çamaşır makineleri ve gaz sobalar

NILFISK : En mükemmel elektrik süpürgeleri

En müsait vadelere LEVENDLER'de Tlf: 104

26.12.1953, Bizim Şehir

iyi dikiş için..

Güvenebileceğiniz
Yeğâne marka
MINERVA
el ve ayak
Dikiş makineleri

İzmit Acentası: ÖZBEN Pazarı
Alemdar Caddesi No: 29/A

28.03.1951, Türk Yolu

26 Haziran 1927'de SINGER Anonim Şirketi İzmit Şubesi'nin Mehmet Tefvik Bey yönetiminde kayıt ve tescili ilanına³⁰ rastlanırsa da şube hali devam etmemiş, acente olarak ticari kayıtlarda yer almıştır. Mayıs 1936'ya kadar Demiryolu'nda Halk Sineması bitişiğindeki dükkanda SINGER Kumpanyası Acentesi Yurdakul Muammer Akın'dır.³¹ 6 Mayıs 1937 tarihli Türkyolu'nda Demiryolu'nda dikiş makinesisi Osman Gezer'in 614 İlan No'lu, 2148 Sicil No'lu tescil kaydı yer almaktadır. Singer Kumpanyası, dikiş makinesi kullanımını yaygınlaştırmak için periyodik aralıklarla "*dikiş, nakış kursları*" açmıştır.³² Dikiş makinesi algısı ile SINGER eşanlamli hale gelmiştir. Dikiş makinesi ithal edilse de "Kuşlu Makara İpliği" örneğimakinine dikiş ipliği üretimi başlamıştır.³³

İzmit'te 1930'lu yıllarda kullanılmaya başlayan elektrik, Kağıt Fabrikası desteği ile yaygınlaşmıştır. 1940'lı yıllarda "satılık ev" ilanlarında, elektrik donanımı aranır olmuştur. Elektrik dağıtımının yaygınlaşması ile "GENERAL ELECTRIC, OSRAM VE EDISON" ampulleri her eve giren yabancı mamul olmuştur. 1948'de Koç ve General Elektrik'in İstanbul'da fabrika kurmasından sonra "*Bu memleketin ampulü General Electric senin öz malındır*" diyen resimli ilanlarla pazarlanmıştır.³⁴ Elektrik henüz yeteri kadar yaygınlaşmadığından pilli, bataryalı, akülü ya da gazla çalışan elektrikli aletler de, ilanlarda yerini almıştır.

Radyo, gramfon, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli ütü ve ocaklar hedeflenen ürünler arasına girmiştir. Radyo başta olmak üzere diğer makinelerin ticareti, acenteliği³⁵ ve tamirini de³⁶ beraberinde getirmiştir. 20 Ağustos 1951 günlü Türkyolu'nda: İzmit Demiryolu'nda 172 numaralı ticarethane sahipleri Edip Kaya ve Oğlu, "Sayın müşterilerimiz, gördüğümüz derin alaka üzerine eski radyo çeşitlerimize ilave olarak iki Alman iki Fransız fabrikalarının da radyo acenteliğini almış bulunduğumuzu tebşir ederiz." derken aynı sayfada Demiryolu 158 numaralı ticarethane sahibi AGA Acentası Sabahattin Öztan: markanın harflerine "Altın kadar kıymetli, Güneş kadar rakipsiz, Asrın son harikası" diye anlamlar yüklüyordu. Alemdar Caddesi'ndeki Özben Müessesesi'nin "Elektrik cihazları ve optik aletleri ile dünyanın tanıdığı Alman mamulâtı BOSCH Buzdolapları İzmit acenteliğini aldığımızı bildirmekten şeref duyuyorum." sözleri gerçek bir gurur ifadesidir. Kocaeli pazarında acenta ve ticarethaneler markaların rekabeti için ellerinden geleni yapmışlardır. İzmit'te Özben Müessesesi

- 30 **26 Haziran 1927**, İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sayı 26, İlan No. 50, Sicil No. 511
SINGER Anonim Şirket İzmit Şubesi Amerika tabiyetini haiz merkezi İstanbul Beyoğlu Caddesi-i Kebir 343 numarada ve İstanbulca müseccel bulunan Singer Dikiş Makineleri aksami ve ufak mallar ticareti ile işgal eden İzmit Hürriyet Caddesi'nde 71 numaralı mağazayı ikametgahı ticari ittihaz ve şirket namına ba vekaletname icrayı muamele eden Mehmet Tefvik Bey kanun-u ticaretin ahkam ve mevadd-ı mahsusasına tevfikil sicillil ticarete kayıt ve tescil edildiği ilan olunur.
- 31 **27 Mayıs 1936**, Türk Yolu, s.4, İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan: İzmit'in Demiryolu'nda Halk Sineması ittisali'ndeki dükkanda **Dikiş Makineleri acenteliği** ile işgal eden ve odamızın 1865 numaralı sicilinde mukayyet bulunan bulunan Muammer ahiren Oda'ya müracaatla mezkur Singer Kumpanyası acenteliğini terk eyleyerek, Demiryolu'nda 251 numaralı dükkani ikametgahı ticari ittihaz ile terzilik ve kumaş ticaretile işgal eylediğini beyan ve Oda'daki sicil kaydına unvanı ticaretinin **Yurdakul Muammer Akın Terzilik ve Kumaş Ticareti** şeklinde tescil edilmesini talebetmiş olmak keyfiyet odadaki siciline kaydedilmiş olduğu ilan olunur.
- 32 **1 Temmuz 1948** Türkyolu, ilan:
"Singer Kumpanyası'nın İzmit'teki Dikiş Nakış Kursu açılıyor. Kayıtlar 10 Temmuz 948 tarihine kadar devam edecektir. Arzu edenlerin bu tarihe kadar İzmit Singer Mağazası'na müracaatları"
- 33 **2 Temmuz 1948** Türkyolu, (s.4) "Kuşlu Makara İpliği kullanınız. Sarı zeminli lacivert papağan markayı arayınız. Üç katlı İngiliz ipliğinden terziler için son sistem tesislerde hususi yapılmıştır. 1000 yarıdalık düzinesi 10 Lira, 500 yarıdalık düzinesi 5 Lira. Müracaat: İstanbul, Çemberlitaş, Kürkçü-pazarı, Sokak No.10-1, KUŞLU MAKARA FABRİKASI". İsteyenlere posta ile tediyeyle gönderilir."
- 34 **31 Temmuz 1953**, Bizim Şehir.
- 35 **22 Mart 1939**, Marmara: LORENZ VE TEFAG İzmit Acentesi: Faik Nüzhet Belgin. Demiryolu
26 Aralık 1942 Marmara, s.4: AGA Acentesi Radyocu Selahattin Telser Demiryolu, No. 129
8 Ocak 1942, Türk Yolu, s.4: "Viyana Alman malı KAPSCHE ile Alman NORA radyoları"
16.09.1942, Marmara: ODEON, SAHİBİNİN SESİ, KOLOMBİYAGramofon-plak, Sabahattin Öztan.
8 /6/1943, Türk Yolu: ORION radyo, Sümer Radyo mağazası, Sabahattin Öztan, Demiryolu, 158
2 Aralık 1948, Türkyolu, s.3: Taksitle FERGUSON Radyosu Özben'de. Alemdar Cad. No.26, İzmit
3 Nisan 1949, Türk Yolu: BSA MOTOR VE BİSİKLETLERİ İzmit ve havalisi acentesi Edip Kaya
12 Ocak 1950, Türk Yolu, s.3: HORNYPON Radyoları İzmit Acentesi Hamid Dinler, Çarşıbaşı, 37
6/1/1950, Türk Yolu, s.4: MEDIATOR Radyoları, Edip Kaya ve oğlu, Demiryolu, Tekeli Cad., 144
28 Şubat 1950, Türk Yolu, s.4) GASTOR RADIO Edip Kaya ve oğlu, Demiryolu, Tekeli Cad., 144
5 Kasım 1950 Türk Yolu: AGA Radyo Acentası Sabahattin Öztan, Demiryolu, No.158
21 Mart 1950, Türk Yolu, s.4: Çekoslavak TESLA Radyoları, ÖZBEN, İzmit Alemdar Cad., 29/A
15 Ocak 1952, Adapazarı Akşam Haberleri, s.4: SIMENS radyoları, (bataryalı ve oto tipleri de mevcut) Metin Karagülle-İbrahim Işıtan, Bankalar Cad. Adapazarı
19 Mart 1952, Adapazarı Akşam Haberleri, s.4: BLAUPUNKT Acentesi Adapazarı Kristal Pazarı **5 8 10 Haziran 1952**, Hürsöz, s.4: MİNERVA pilli ve cereyanlı Radyoları, Şark Pazarı Saadetin Yalın.
Temmuz 1952, Hürsöz, s.4: LOEWE OPTA Radyo, Acentesi Ziya Tümerkan, Fethiye Cad, No.27
1 Ağustos 1952, Adapazarı Akşam Haberleri, s.4: STAR, STRAD ve RADIONERadyoları Metin Karagülle-İbrahim Işıtan, Bankalar Cad. Adapazarı
Temmuz 1953, Bizim Şehir: Alman MENDE Radyoları, Kocaeli Umumi Acentası: Ahmet Cibiloğlu, Altın Işık Radyo Mağazası, İstanbul Caddesi, No.225/3 İzmit.
12 Kasım 1953, Hürsöz: SAVICA Radyo, İzmit Acentesi Nüzhet Başer, Demiryolu Yavuz Sokak, 14
20 Eylül 1951, Türkyolu: BOSCH ÇAMAŞIR MAKİNELERİ İzmit Acentesi, Özben, Alemdar Cad.
22 Ocak 1950, Türkyolu, s.4: ADONIS Alman Traş bıçakları İzmit Acentesine toptan satış yeri: Kanaat Ticarethanesi Lâmi Aydemir Kuyumcular İçi, No. 25 - 26
- 36 **19 Ağustos 1942**, Marmara, s.4:
"Her cins radyo tamiratı ile beraber PHILIPS, AGA BALTİK, ORION, MARKONI, SPORION, PHILCE, STANDART, KÖRTING, TELEFUNKEN, PAYART, RCA MEDYATÖR, PONTIAC, EMERSON, FILCO MORELLI, NORA, LORENSVETEFAG marka radyolarının tamamen mütehasısı ve teminatlı tamirlerle tanınmış RADYOCU SALAHATTİN TELSER'e radyolarını uysal ve samimi olarak ehven fiatla şimdiden sonra yaptırabilirsiniz."
3 Ağustos 1948 Türkyolu, s.3:
"Halkımıza Müjde: Şehrimizin ihtiyaçlarını göz önüne alarak modern tertip ve tehzatla bir KANTAR, TERAZİ, BASKÜL TAMİRHANESİ açtı. Tamirhanemizde demir ve açaç kantar aksami üzerinde her türlü tamirat en ucuz şartlarla yapılır. Senelerden beri İzmit şehrinin en mühim bir noksanını düşünerek açtığımız tamirhanemizde müşterilerimizi azami gayretle memnun edeceğimizi ümit etmekteyiz. Ayrıca lüks lambası, gaz ocakları kahve değirmenleri tamiri de yapılmaktadır." Alemdar Caddesi No 18, **Kantarçı HASAN AL**

tarafından "Çamaşır yıkama ve süpürge derdinden kurtaran HOOVER" servisini "tecrübe için evlere teknisyen ile istenilen makine gönderilir ve izahat verildikten sonra iki gün bırakılır"ıdır.³⁷

GENERAL ELECTRIC, HOTPOINT, WHIRIPOOL, MIELE çamaşır makinaları, "ödemede büyük kolaylık" (1Ağustos 1953, Bizimşehir), "Beş sene garantili THE ENGLISH ELECTRIC Buzdolapları(4/5/1949,Türk Yolu), "Elektrik olmayan yerlere yirmi dört saatte bir litre gaz yakan İsveç malı gazlı ELECTROLUX buzdolapları" (19 Temmuz 1952, Hürsöz(s.4), "Alman sanayiinin şaheseri ADONIS traş bıçaklarını bir defa deneyiniz"(22 Ocak 1950, Türk-yolu(s.4), taksitli ödeme kolaylıkları gibi spotlarla yabancı ticari mallar alıcı bulmuştur.

UNILEVER - İŞ TÜRK LİMİTED ŞİRKETİ, 30 Nisan 1953 günlü Bizim Şehir gazetesindeki ilanla "İzmit ve Havalisi Acentalığı, İzmit'te Postahane Caddesi No.3'te kain Üniversite Ucuzluk Pazarı firması sahibi Bay Hasan Yavalar'a tevdi edilmiş" olduğunu duyurduğunda UNILEVER'in kahvaltılık margarini SANA ve mutfak margarini VİTA, bir daha çıkmamak üzere mutfağımıza gırıyordu.

Resimli ilanlara göre Londra menşeli GOYA parfüm ve kolonyalarının İzmit Satış Deposu Demiryolu'nda Tuha-yıyeci İsmail Pekaydın, Adapazarı satışı Uzunçarşı No.52'de Ahmet Baş mağazasındadır. (23.02.1952, Hürsöz)

HAKKI EFENDİ VE MAHDUMU

Bugün piyasada satılan gazların umumu Romanya malıdır. Bizde Romanya'nın en birinci gazlarından dökme ve tenekeli getirdik. Ve sureti mahsusada imal ettirdiğimiz beşer kiloluk vidalı ve emzikli tenekelerimizi 125 kuruştan ve 12.5 okkalık büyük tenekeleri esnafa 275, ahaliye 280 guruştur. Dökme gazın kıyyesi 20 guruş olup hususi tenekeler 80 guruştan tekrar doldurulacaktır.

BENZİN VE MAKİNE YAĞLARININ BİRİNCİSİ BİZDE BULUNUR.

En nefis zehairi mütenevvia, bakkaliye ve taze koyun peynirimiz görülmeye layıktır.

Acı Çeşme'ye muttasıl

İstikamet Bakkaliye Mağazamıza

bir kerre müracaat kafidir.

MEHMET HAKKI VE MAHDUMU KEMALETİN

(15 Haziran, 1925, Hür Fikir, s.4)

Yukarıdaki 1925 yılına ait bir ilanda görüldüğü gibi gaz, benzin ve makine yağları bakkaliye ürünleri arasındaydı. Bakkalda satılan gaz, lamba ve fenerler için yeterken kamyon, taksi, otobüs ve diğer motorlu vasıtaların artarak hizmet vermeye başlamasıyla önce toptan ve perakende her nevi gaz, benzin, makina yağı üzerine her nevi muameleli tüccariye ile uğraşan müesseseler,³⁸ sonra da şehiriçine benzin ve mazot istasyonları açılmıştır. 6 Mayıs 1937 günlü Türk Yolu'ndaki 632 nolu ilana göre Füzuzan M. Sezer; gaz, benzin ve emtia umumiye ticareti ve komisyonculuğu yapmaktadır. Sıtma Savaş Başkanlığı'nın tonlarla ifade edilen mazot satın alma ilanları gazetelerden hiç eksik olmamıştır. Oto levazimatı ve araba lastiği satışı da başlamıştır. 8 Temmuz 1952 günlü Demokrat Kocaeli'deki sicil kaydına göre Hüseyin Helvacı ve Mehmet Atilla Hürriyet Caddesi 77/1 nolu mahalde yapmakta oldukları şehiriçi otobüs nakliyatı işlerine, 30.06.1952 tarihinde Ankara Caddesi 95 numarada açtıkları FULDA ALMAN LASTİKLERİ Kocaeli Acentalığını da ilave etmişlerdir.

Döneminde neyin nerede bulunabileceğine cevap verengazete ilanları, zamanın önde gelen markaları kadar markaların Kocaeli'deki acentaları, bayileri ve tamircilerini izleyebilme imkanı vermektedir. 1950'den sonra yabancı ürünlerin Kocaeli piyasasındaki rekabetlerine gazetelerin dördüncü sayfaları yetmemiş müesseselerin ilanları iç sayfalara taşmıştır. İlanların büyük kısmı Kocaeli'deki acentelerden gelirken bir kısmı da markaların Türkiye mümessillerinden verilmiştir.

37 30 Nisan 1952, Demokrat Kocaeli, s.3: İlan

38 11 Ağustos 1930 Türk Yolu, s.4,"NEFT SENDİKAT: Gaz benzin ve Makine yağı üzerine bütün dünyada en büyük iş yapan bir müessesedir. İzmit Acentası: İzmit Demiryolu Caddesi'nde, Sefe Vehbi Müessesesi. Toptan ve perakende her nevi muameleli tüccariye ve transit işleri ve taahhüdât."

11 Ağustos 1930, Türk Yolu, s.4,"İSTANDART Gaz ve Benzin Kumpanyasıdünyanın en büyük petrol kumpanyasıdır. İzmit Acentası: İzmit Adalar Çarşısında numara 105 Şemsi Kaptan Müessesesidir. Telgraf: İzmit Şemsi Kaptan Toptan ve perakende her nevi gaz, benzin, makina yağı üzerine her nevi muameleli tüccariye"

Erken Cumhuriyet Dönemi Kocaeli Sanayii

Kocaeli bölgesinde yünlü - ipekli dokuyan Hereke Fabrikası, özel fabrikaların öncülerinden Aslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikası ile Adapazarı Araba Fabrikası yurt çapında önem taşıyan Osmanlı döneminden sanayi mirasımızdır.

Yaygın olarak halı-kilim-ipek-keten dokuma tezgahları, buğday ve mısır öğüten su değirmenleri, keten tohumundan yağ çıkaran bezirhaneler, zeytin - ayçiçeği yağhaneleri³⁹, sabun imalathaneleri⁴⁰, tuğla-kiremit ocakları, toprak küp - küpecik - tencere ve testi üreten çömlek atölyeleri⁴¹, deri işleyen tabakhaneler, ağaç çubuklardan küfe - sepet ören dükkanlar vardı. Kereste ve odun bıçkıları⁴² mobilya imalatçıları⁴³, un, yağ, gazoz, soda, mürekkep, oksijen ve buz fabrikası ile fırınlar faaliyette idi. Odun kömürü üretimi ise tamamen Orman İdaresi tarafından ihale edilirdi.

Fabrika ya da imalathaneler şehir merkezindedir. İzmit'in en eski iki un fabrikasından biri Buğday Meydanı'nda diğeri Yeni Cuma Camii yakınında idi. Tarihçi Nail İnal çocukluğunun bir döneminde babasının sahildeki Yeşil İzmit Müskirat Fabrikası'nda oturduklarını anlatmıştır. Ticarethanelerle imalathaneler çoğunlukla aynı yerdedir. Türkyolu gazetesi sahibi Rifat Yüce, matbaasının bulunduğu Ortahan yakınındaki boya fabrikası yangınında nasıl endişelendiklerini yazmıştır. İşletmeci Nazmi Oğuz, otuzlu yıllarda Demiryolu'ndaki Halk Sineması'na Oksijen ve Buz fabrikası'ndan zaman zaman elektrik sağladıklarını nakletmiştir. Kereste ticarethaneleri ve hızarlar da şehir merkezinde olup Kağıt Fabrikası dahi şehrin batı sınırındadır. Sarı Kışla namı ile askeri karargah olan bina ile Turgut Mahallesi'nin İzmit'e bakan yamaçlarında uzun bir dönem askeri hastahane olarak kullanılan binaların böcekhaneye olarak yapıldığı ve uzun zaman kullanıldığı bilinmektedir. Doğramacı, dökümcü, demirci, semerci, sepetçi, yemenici, kunduracı, yorgancı, terzi, şekerci, gazozcu, yoğurtcu, ayran ve diğer imalatçıların ticaret sicil ilanlarında oturdukları mahal ile ticaret mahallerinin adresleri verilmiştir.

İzmit Buğday Meydanı'ndaki Oksijen ve Buz Fabrikası sahipleri Veysel ve Sait Akbaşıoğlu kardeşler sanayii girişim alanlarını 1947 yılında İzmir'de oksijen imali ile genişletmişlerdir.⁴⁴ 1950 yılı hac seferi yapacak "Selçuk Vapuru" ilanlarından deniz taşımacılığı alanında da faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁴⁵

Kolonya, sabun, margarin, ayran, gazoz, bisküi, yoğurt, helva ve şeker imali ile ilgili il bazında tanınmış markalar yaratılmıştır. Tüm bu girişimler aile işletmeleri olarak dikkat çekmektedir. 5 Ekim 1926 Türk Yolu'ndaki ilana göre (s.4) Kocaeli'de de Adapazarlı Necmeddin Bey'in tereyağ ve süt ile imal ettiği İstanbul mallarından

39 20 Ekim 1944, Türk Yolu(s.3):

YENİ MARGARİN YAĞI İMALATHANESİ Yusuf Karaçetin, İzmit, İstanbul Caddesi.

11 Aralık 1947, Türkyolu(s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No.2051 SÜLEYMAN EGE

İzmit Cezaevi karşısı No.3'te oturduğunu ve Ankara Caddesi numara 41'i mahalli ticari ikametgah itti haz ederek AYÇİÇEĞİ YAĞI İMALİLE İŞTİGAL ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren Süleyman Ege ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu ticaret Kanununun 42.Maddesine tevfi kan ilan olunur.

29 Mayıs 1948 Türk Yolu(s.3): "YAĞ FABRİKASI SATILİYOR. İzmit'in Ömerağa Mahallesi, Akça Camii Caddesi'nde kurulmuş saatte 200 kilo Ayçiçeği yağı istihsal eden fabrika makineleri satılıktır. Almak ve görmek isteyenlerin Çıkrıkçı Rıza Usta'ya müracaatları. Ortaokul karşısında, No.85"

14 Temmuz 1948 Türkyolu(s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No 2113, MEHMET SALİH KESEBİR, İzmit'in Hacı Hasan Mahallesi Çukur Çeşme Sokak No.13'te oturduğunu ve Ankara Caddesi Ceza Evi karşısındaki mahalli ticari ikametgah itti haz ederek **nebatî yağ imalat ile iş tigtal** ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren Mehmet Salih Kesebir ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu ticaret kanununun 42.Maddesine tevfi kan ilan olunur.

40 2 Mart 1948, Türkyolu: "ÖNEŞ KOKULU ÇAMAŞIR SABUNLARINI TERCİH EDİNİZ. Fabrika: İtfaiye Meydanı, Aygır Deposu Yanında İzmit"

17.07.1951, Hürsöz(s.4):"Kadir Esmer Sabun Fabrikası Sabunları her yerde tercih edilir, Adapazarı"

41 11 Aralık 1947, Türkyolu(s.4): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No 2049, İzmit Tepecik Mahallesi, Çarşıbaşı, numara 4/A'da oturduğunu ve İzmit Çubuklu Testi İmalathanesi'ni mahalli ticari ikametgah itti haz ederek **TESTİCİLİKLE** itti haz ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren **HAKKI VURDÖNDÜ** ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu Ticaret Kanununun 42. Maddesine tevfi kan ilan olunur.

42 6 Ocak 1950, Türkyolu (s.4), İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 2261, Sicil No. 4024, SÜLEYMAN GÜNER İzmit Karabaşı Mahallesi Osman Bey Geçidi, 4 nolu mahalde oturduğunu ve Ömerağa Mahallesi Alemdar Caddesi bila nolu mahalli ticari ikametgah itti haz ederek **ODUN VE BİÇKİCİLİK İŞİLE** iş tigtal ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren Süleyman Güner ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu ticaret kanununun kırk ikinci maddesine tevfi kan ilan olunur.

29 Ocak 1950 Türk Yolu, s.3: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 2283, Sicil No.3756 Odamızın 3756 sicil numarasında kayıtlı Adem Apakgün 18 Ocak 1950 tarihli dilekçe ile yapmakta olduğu **KERESTE BİÇKİCİLİĞİNA** ilaveten **KERESTECİLİK** te yaptığını bildirdiğinden siciline bu suretle şerh verildiği ilan olunur.

43 22 Ağustos 1948, Türkyolu: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 2127 OSMAN MORSALLOĞLU, İzmit Kozluk Gülistan Sokak No 1'de oturduğunu ve Ömerağa mahallesi Alemdar Caddesi 16 nolu mahalli ticari ikametgah itti haz ederek **MOBİLYA İMALATHANESİ, BİLCÜMLE MAMUL VE GAYRIMAMUL KERESTE İŞLERİ, İNŞAAT VE TAAHHÜT İŞLERİ** yaptığını ve TC tebasından olduğunu bildiren Osman Morsalloğlu ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu ticaret kanununun kırk ikinci maddesine tevfi kan ilan olunur.

17 Şubat 1952, Hürsöz: **HÜNER MARANGOZ ATELYESİ** Son sistem makinelerle mücehhez olan atelyemiz sayın müşterilerimizin bilimum mobilya işleri yapılır. Emniyet arkası, No 3.

10 Temmuz 1953, Hürsöz: İlan No 124, Sicil No. 4439 İSA HÜNDÜR. İzmit Bahçecik Nahiyesi'nin Yeni Köy'ünde 142 Nolu mahalde oturduğunu ve Fethiye Caddesi Dar Sokak'ta (Hüner Marangoz Atelyesi)ni ticari ikametgah itti haz ederek MARANGOZ DOĞRAMA VE TAAHHÜT işleri ile iş tigtal ettiğini TC tebasından olduğunu bildirerek tescil isteğinde bulunan tacirin unvanı ticareti yukarıda yazılı olduğu şekilde ve bu ticaret kanununa uygun olarak 9/7/1953 tarihinde tescil edildiği ilan olunur.

44 13 Kasım 1947 Türkyolu, s.3: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan! İzmit Oksijen ve Buz Fabrikaları'na ilave olarak İzmit'de Dar Ağaç 1504 nolu sokakta hesapları ve bilimum muamelatı İzmit'ten idare edilmek üzere oksijen imâl yeri açtıklarını bildirdiklerinden keyfiyetin bu suretle tescil edildiği.

45 30 Temmuz 1950, Türk Yolu, s4: SELÇUK VAPURU Haç ziyaretlerinizi ucuz ve rahat yapmak isterseniz İzmit Oksijen ve Buz Fabrikası sahipleri Veysel- Said Akbaşıoğulları'nın SELÇUK Vapuru ile yapınız. Yazihanemiz emrinizdedir, bir defa sorunuz.

Adres: İzmit Buğday Meydanı Oksijen ve Buz Fabrikası. İstanbul Adresi: Galata Tünel Caddesi No.68

da üstün nefis bisküviti "MÜZZİN ZADE NECMEDDİN ADAPAZARAI" markası ile ucuz fiatla satışa sunulmuş olup sipariş kabul olunmaktadır.

"Müjde!

Müzzin Zade Necmeddin Adapazarai markalı yerli mamulatım olan bisküviti tereyağ ve süt ile imal etmekteyim. İstanbul mallarına faik derecede nefis olup ehven fiatla furuht ve sipariş kabul olunur."

Helvacılık ve yoğurtçulukta "Durak"⁴⁶ ile "Patır"⁴⁷ aileleri, şekerlikte yine "Patır" ailesi ile "Çınar" ailesi öne çıkmışlardır. 29 Temmuz 1948'de Türkyolu'nda, İslam Durak'ın 18/6/1948 tarihli dilekçe ile iki seneden beri şeker de imal etmekte olduğunu bildirdiğini ilan ediyordu. 1944 yılı gazetelerinde "Ahmet Gül Nümune Şeker Evi" ilanına rastlanmaktadır:

18 Eylül 1944 Türk Yolu

Sayın İzmit Halkına müjde.

Şeker bayramı münasebetiyle dükkanımızda imal olunan şekerler İzmit halkını memnun edecektir. Fiatlarımız her yerden ucuzdur. Müşterilerimizin dükkanımıza uğramaları kendi menfaatlerine uygundur. Dikkat! Kayısı çekirdeği değil halis bademden mamul badem şekeri fiatı 350 kuruştur. Her gün taze çeşitli akide çeşitli badem ezmesini fındık batırma, kaval fındık, badem şekerlemeleri, çeşitli lokum, sade gül pulu, sakızlı, fındıklı, çam fıstıklı, birinci çeşit karamela da bulunur.

Hediye kutuları büyük bir itina ile yapılır.

AHMET GÜL NUMUNE ŞEKER EVİ

İzmit, Çarşıbaşı, No.27 "

İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'nın Türkyolu'ndaki helva, lokum ve şekerlik işile işigal edenlerle ilgili tescil ilanlarında 1948'de *Ahmet Şayan*(İzmit Çarşı Başı, No. 45) ve İslam Durak, 1949'da Ömer Karaağaç ve oğlu Galip Karaağaç(İzmit Çukurbağ Mahallesi İstanbul Caddesi, No.26),1953'te de bayram nedeniyle Bizim Şehir gazetesinde *Selahattin Patır Oğulları*ile *Beyoğlu Şekercisi* İsmail Bülbül'ün ilanlarına rastlanmaktadır.

4 Nisan 1953 günlü Bizim Şehir'de İzmit Ticaret ve Sanayi Odası ilanında yerli ve yabancı gemiler acentalığıyla işigal eden *Yaşar Tannkurt*'un işine ilaveten İzmit Fethiye Caddesi Dar Sokak No 112'de "Üniversite lokum, şeker, peynir, helva ve yoğurt İmalathanesi"ni faaliyete geçirdiği bildirilmektedir.

Şekerci İbrahim Çınar'ın oğlu Nüzhet Çınar, İzmit'in Tepecik Mahallesi Kemaliye Caddesi 8-10 numaralı ticaret-hanede şeker ve helva ticareti ile uğraşırken 1948 yılında *pişmaniye, helva ve yoğurt* işini deilave etmişlerdir.⁴⁸ İbrahim Çınar, 10 Temmuz 1951'de işi tamamen terk edince İstiklal Caddesi 206 nolu şekerci dükkanını da oğlu *Nüzhet Çınar* devralmıştır.⁴⁹

46 Haziran 1936, Türk Yolu, s.3: İzmit Ticaret Odası İlanı: No.233 Sicil No. 46

Helvacı ve Yoğurtçu Rifat Ve Şeriki Süleyman Durak İzmit Kemaliye Cad., No.24

23 Şubat 1952, Hürsöz Helva, Şeker, Süt ve Yoğurt İmalat Ve Satışı İslam Durak Varisleri Ve Halefleri(Zeynep Durak, Şemseddin Durak, Nuri Durak, Mehmet Durak, Salih Durak ve Ayten Durak) Kemaliye Caddesi, No. 41- 43'de (İzmit Ticaret ve Sanayi Odası İlan No. 2548, Sicil No.4248)

47 21 Şubat 1953, Bizim Şehir: Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No.29, Sicil No.4373

Selahattin Patır Oğulları Muzaffer ve Sedat Patır, İzmit Tepecik Mahallesi İmaret Sokak 30 Nolu mahalde oturduklarını ve İstiklal Caddesi 212/A Nolu mahalli ticari ikametgah itihaz ederek şeker, lokum, helva, pişmaniye ve yoğurt imal ve satış işleriyle işigal ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren tescil isteğinde bulunan tacirlerin unvanı ticareti yukarıda yazılı olduğu şekilde ve ticaret kanununa uygun olarak 16/2/1953 tarihinde tescil edildiği ilan olunur.

48 5 Ekim 1948 Türkyolu, s.3, İzmit Ticaret ve Sanayi Odası, ilân No.1241, Sicil No.2344

49 9 Ağustos 1951, Hürsöz, s.2, İzmit Ticaret ve Sanayi Odası, ilân No: 2446, ilân No: 2448

12.08.1953, Bizim Şehir: "Kurban Bayramı münasebetiyle misafirlerinize ikram edebileceğiniz ve dostlarınıza hediye olarak götürebileceğiniz taze fondan, çukolata, ezme, karamela, badem şekeri, çeşitli lokum, akide, çukolatin, çeşitlerini istediğiniz evsafıta yalnız ve yalnız ŞEN ŞEKERCİ 9 Ekim 1953, Bizim Şehir, s.3" Nefis tereyağlı bergamutlu, vanilyalı, hindistan cevizli, çam fıstıklı, kaymaklı, çokolatalı PIŞMANIYE. Eski Türk Pişmaniyesini yemek ve hediye almak isterseniz ancak NÜZHET ÇINAR Ticarethanesinden temin edebilirsiniz. Her cins şeker, fondan, lokum ve reçel bulunur. Kemaliye Caddesi No.8 - 10 İZMİT"

PİŞMANIYE - PİŞMANIYE
Nefis Tereyağı, Bergamutlu, Vanilyalı,
Hindistan Cevizli, Şam Fıstıklı,
Kaymaklı, Çikolatalı
PİŞMANIYE
Eski Türk Pişmaniyesini yemek ve hediyelemek
almak isterseniz
NÜZHET ÇINAR
ticarethanesinden temin edebilirsiniz
Her cins şeker, fondan, lokum ve reçel bulunur
Kemaliye Cad. No. 8 - 10 - İZMİT

01.01.1953, Bizim Şehir

ŞEN ŞEKERCİ
NÜZHET ÇINAR
Kurban Bayramı münasebetile misafirlerinize
ikram edebileceğiniz ve dostlarınıza hediye
yelik götürebileceğiniz taze **fondan, çu-
kulata, ezme, karamelâ, badem şekeri,**
çeşitli lokum, akide, çikolatalı
çeşitlerini istediğiniz evsafıta yalnız ve yalnız
Şen Şekerci NÜZHET ÇINAR'dan
temin edebilirsiniz.
Kemaliye Caddesi No. 8 - 10 - İZMİT

01.01.1953, Bizim Şehir

Her sene zevkle yiyip aradığınız
NÜZHET ÇINAR
Pişmaniyesi 7/10/1953 tarihinden itibaren
satışa arz edilmiştir.
**Dikkat: Satışın yalnız dükkânımızdan
yapıldığını görülen lüzum üzerine açıklarız.**

08.10.1953, Bizim Şehir

Yılbaşı münasebetile 2 gün fevkalâde Nefis
Hindistan cevizli Pişmaniyemizi yemenizi
tavsiye ederiz
NÜZHET ÇINAR

01.01.1953, Bizim Şehir

Muzaffer Patır
Hoş kokulu nefis ve hediyelek pişmaniye-
leri kendi imâlathanesine imâl edip sayın
müşterilerine sunar
Tercih için bir tecrübe kâfidir
Telefon : 1104 Telgraf : PATİR
İstiklâl Caddesi No. 212/A - İZMİT

01.01.1953, Bizim Şehir

Reklâm değil
Ye... Tat, sonra düşün!
MUZAFFER PATİR'İN
PİŞMANIYE
daha lezzetli ve nefisini yediniz mi?
NOT: Muzaffer Patır pişmaniyesi bir kilo, yarım kilo ve iki yarı eili gram olarak kutulanmıştır. Bu hususa dikkat edilmeden
bilhassa tavsiye ederiz.
Muzaffer Patır, İstiklâl Cad. No. 212 İzmit Tel.: PATİR - Tlf.: 1104

26 Aralık 1953 Bizim Şehir,

Bayram münasebetile tenzilât
Beyoğlu Şekercisi
İSMAIL BÜLBÜL
Hacı Bekir müesseselerinde senelerce
çalışan meşhur ustaların ellenden
Muhtelif çeşitlerde ezme, fondan, sakızlı, gülüş,
cevizli ve sade lokumlar, taze akide ve badem
şekerleri, çeşitli karamelâlar, yufka ve her
nevi baklava, lokma, tulumba tatlıları,
kurabiye ve bisküvier... Sipariş üzerine
tatlı yapılır.
Adres : İstiklâl Cad. (Pazar yeri) No. 170

09.06.1953, Bizim Şehir

Bayram yaklaşıyor diye endişelenmeyiniz!
Şeker, sekerleme, lokum ve reçel ihtiyaçlarınızı
SALÂHATTİN PATİR OĞULLARI
Ticaretahanesinden temin edebilirsiniz
Ayrıca, buz dolaplarında soğutulmuş
Taze tereyağ, kaşar, beyaz peynir, taze yoğurt
Telefon : 1104 İstiklâl Cad. No. 212/A - İZMİT Telgraf : PATİR

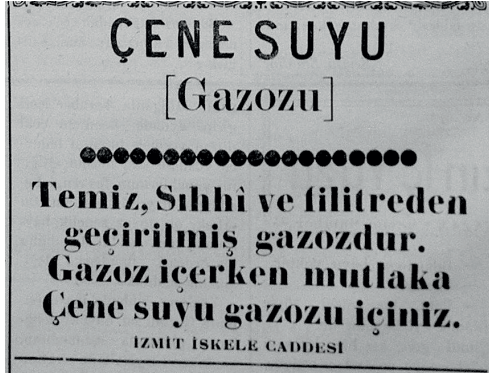
09.06.1953, Türk Yolu

Şekerci - Pişmaniyeci İlanları

Uluslararası içecek markalarının istilasına uğramadan önce her ilde olduğu gibi Kocaeli'de de şerbet⁵⁰, gazoz, ayran, turşu suyu, şıra gibi içecekler imal edilmekteydi.

50 17 Haziran 1936, Türk Yolu(s.4) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan

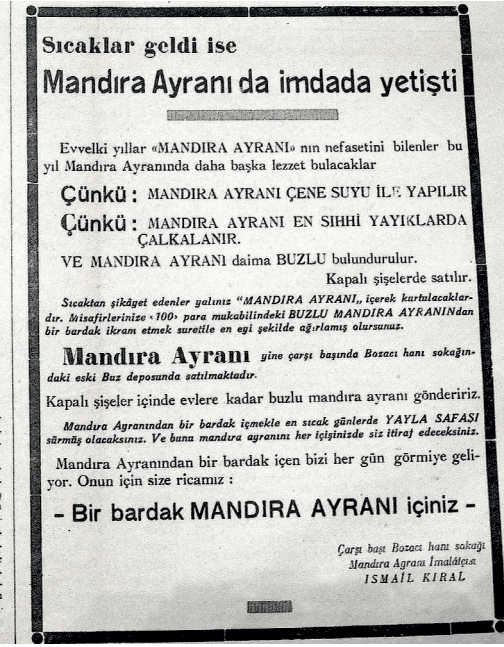
İzmit'in Kemaliye Caddesi'nde ve şerbetçilikle iştigal eden Vehbi Dalli, Kanunur Ticaret'in 42. maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

07.12.1938, Marmara

08.10.1942, Türk Yolu

06.06.1936, Türk Yolu

18 Nisan 1950, Türk Yolu

29.02.1952, Hürsöz

İlanlarda karşılaşılan markalar: Mandıra Ayranı, Çenesuyu gazozu, Ulus Gazozu, Derince gazozu, Meşhur Tur- şucu Yaşar Habil'in Turşu Sularıdır.

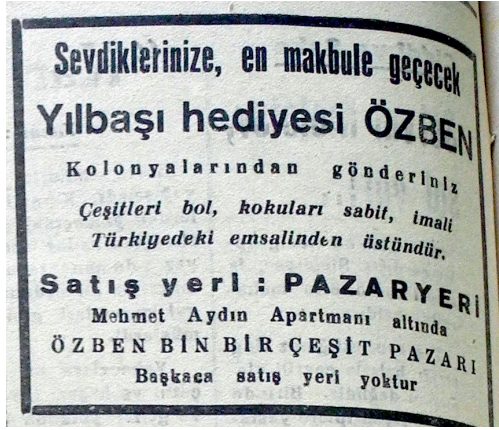
İsmail Kral'ın Çarşıbaşı, Bozacı Han eski Buz Deposu'nda Çene Suyu kullanılarak sıhhi yayıklarda çalkanarak imal edilen MANDIRA AYRANI; kapalı şişelerde satışa sunulmuştur.

"Buzlu ayranın bardağının ikramı 100 paradır. Mandıra ayranı kapalı şişelerde evlere de servis edilir." 1936

"En güzel, en leziz ve Çene Suyu ve şekerden yapılmış olan Ulus Gazozu İçiniz. Umumi deposu: İzmit Gümrük Caddesi, No. 208, Sahibi: ÖZBEN" 1942.

"Derince Gazozu Nefis ve Sıhhi Gazozdur." 1952

Çamaşırın sabunla yıkandığı, soda ile kaynatıldığı bu dönemlerde sabun imalatı şehrin merkezindeydi. İlânda verilen "Öneş Kokulu Çamaşır Sabunları Fabrikası, İtfaiye Meydanı'nda, Aygır Deposu yanındaydı (02.03.1948,

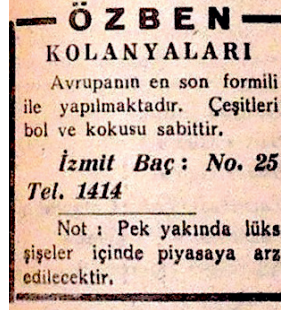
24.12.1947, Türk Yolu

01.01.1953, Bizim Şehir

02.03.1948 Türk Yolu.

24.11.1945, Türk Yolu

2 Kasım 1945, Türk Yolu, s.3

Karşılaştığım ilk kolonya ilanı 13 Aralık 1941'de Türk Yolu'nda İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan 930 Nolu ilan, 2409 Nolu Sicil numarası ile tescilli yayımlanan Baç Caddesi'nde tütün, müskirat, kolonya, bakkaliye ticareti ile iştigal eden İrfan Özben'in Özben Kolonyaları'dır. 2 Kasım 1945 günü Türk Yolu üçüncü sayfada, "ÖZBEN KOLONYALARI İsviçre'nin Civadan, Naif, Militayer markalı birinci sınıf esanslarından yapılmaktadır. Özben Kolonyalarının nefasetini anlamak için bir tecrübe kâfidir. Toptan - İzmit Baç, No. 35, Telefon 1414. İzmit'te başka şubesi yoktur" denmektedir. Sonraki yıllarda satış yerini Alemdar Caddesi'ne Mehmet Aydın Apartmanı altına taşımıştır.

27 Nisan 1950 günlü Türk Yolu'nda İzmit Hacı Hasan Mahallesi Hacı Hasan Yokuşu 15 Nolu mahalde oturduğunu ve Demiryolu 181 Nolu mahalli ticari ikametgah ittihaz ederek tuhafiyeye ve kolonya imalatçılığı ile iştigal ettiği bildirilerek İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan ticaret tescil ilanı yayımlanan Ahmet Bahar'ın "BAHAR KOLONYALARI" uzun soluklu bir marka olarak alıcı bulmuştur.

Adapazarı Erenler Caddesi'nde Deri ve Kösele Fabrikası kurulmuş, Ayyıldız içinde (Kurt marka) kösele ve buna benzer deri mamulleri üretiliyordu.⁵¹

İthal makine satın alan bazı tüccarlar çorap ve fanila üretimine başlamışlardır.⁵² 13, 14 Ağustos 1953, Hürsöz'deki ilan: "Satılık Harrison Marka Çorap Makinası, 48 adet bobin, bobin sargı takımı, en desen parçası, yuvarlak kovanlı iğneleri ile beraber ehven fiat. Müracaat: Fethiye Caddesi No: 27, Ziya Tümerkan"

1927'de İzmit'te Yeni Cuma Camii yanbaşı, Ankara Caddesi'ndeki Hacı Ali Bey Zade Halid Eyüp Bey'in Dakik Fabrikası el değiştirmiş, merkezi İstanbulca müseccel Değirmencilikle iştigal eden Hacı Mustafa ve Şürekası Kollektif Şirketi İzmit Şubesi olarak tescil edilmiştir.⁵³

51 1950, L'illustration de L'orient

52 12 Ağustos 1941, Türk Yolu(s.4): "İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan, İlan No: 914

Odamızın 1863 sicil numarasında ve Tuhafiyeci Memduh Saner Unvanı Ticaretiyle kayıtlı bulunan Memduh Saner odamıza 11- 8 - 941 tarihli bir kıta istida ile müracaat ederek dükkanında çorap fanila dahi imal edeceğini bildirmiş ve bundan böyle unvanı ticaretini de (İzmit Demiryolu'nda Tuhafiyeci, fanila ve çorap imalathanesi Memduh Saner) olarak kayıt ve tescilini talebylemiş ve sicil kaydına da o suretle tescil edildiği ilan olunur".

53 26 Haziran 1927, İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sayı: 26 (İlan No 51, Sicil No 39)

10 Ekim 1936 tarihli Türk Yolu (s.4)'te İktisat Vekaleti ilanında: Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 30. maddesi mucibince her sene vermeye yükümlü buldukları iş cetvellerini şimdiye kadar göndermeyen 9 un, 4 kereste, 2 kiremit tuğla, 1 pil, 1 alat-ı madeniye, 1 maden, 1 trikotaj, toplam 19 fabrika sahibinin adı geçmektedir. Bunlardan Adapazar Madenleri İşletme ile Kiremit ve Tuğla Fabrikaları Anonim Şirkettir.

Mu.No.	Sahibi	Nevi
212	Sabri Reşit	Kereste
353	Sefa ve Osman	Un
364	Ali Rıza Zade Kemalettin	Pil
384	Ömer ve Ali Osman	Alat-ı Madeniye
515	Hüseyin ve Şerif	Kereste
723	Mustafa	Un
749	Hacı Mustafa ve Ş.	Un
774	Sabri	Un
1102	Hüseyin	Un
1142	Ahmet Muhtar	Kiremit tuğla
1198	Adapazar Madenleri İşletme TAŞ.	Maden
1356	İbrahim	Un
1413	Abdürrahman	Trikotaj
1501	A. Hilsman	Kereste
1714	Bayram Usta ve Biraderi	Un
1996	İbrahim	Un
2016	Kiremit ve tuğla Fabrikaları TAŞ	kiremit tuğla
2122	Asım zade Refik	Un
2348	Bilsman	Kereste

1934'te Kocaeli Varidat Müdürlüğü İzmit Buğday Meydanı'ndaki Un fabrikası'nın tamiri için ihale açmıştır.⁵⁴

Gebze'nin Tuzla köyünde un fabrikası ticaretile uğraşan Adem Sümer, 1936'da.⁵⁵ Kandıra'nın Yadin Divanı'nın Yahyalar Köyü'nde mukim Mustafa Gülpınar 1944'te⁵⁶ Değirmenci unvanı ile ticaret siciline kaydedilmişlerdir.

L'illustration de L'orient'in Kocaeli özel sayısından ilan (1950): "Zafer Mısır ve Nişasta Fabrikası Bekir Şar ve Ortakları Komandit Şirketi'nin Adapazarı (İstiklal Mahallesi Zafer Geçidi) ZAFER NİŞASTA VE MISIR FABRİKASI Türkiye'nin en büyük ve kapasitesi fevkelâde büyük bir fabrikasıdır. Fabrikada bütün çalışan makinalar yerli olup Avrupa makinalarından daha üstün mal çıkarmaktadır". Sıtma mücadelesi nedeniyle pirinç ekimine sınır getirilse de İzmitPirinç Fabrikası açılmıştır.⁵⁷

20 Nisan 1930 tarihli Hür Fikir'deki ilanda oda takımları büfe, gardrop, tuvalet, kütüphane ve benzeri son model işler imal eden Sami Bey'in **Lüks marangoz Atölyesi**'nden söz edilmektedir.⁵⁸

54 **7 Haziran 1934, Resmi Kocaeli**(s.4): "Kocaeli Varidat Müdürlüğü'ndenUn fabrikası: İzmit Buğday Meydanı 200 lira keşifli tamirat münakasası. **Un Fabrikası** binasının tamirati 22-5-934 tarihinden itibaren bir ay zarfında pazarlık sureti ile ihale edilecektir.İsteyenlerin teminatlarıyla komisyonu müracaatları ilan olunur." No. 184

55 **12 Şubat 1936, Türk Yolu** (s.4), İzmit Ticaret Odası ilanı.

56 10 Ağustos 1944 Türk Yolu, s.3: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Kandıra Mümessil Azalığı'ndan İlan No. 109, Sicil No.410 Mustafa Gülpınar Değirmenci Unvanı ticarisile Kandıra'nın Yadin Divanı'nın Yahyalar Köyü'nde mukim Mustafa Gülpınar mümessilimizin 410 numaralı sicilinde kaydedildiği kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince ilan olunur.

57 **11 Şubat 1935 Türk Yolu**: "Kocaeli Sulh Hakimliği'nden: Bir borçtan dolayı mahkemece vaziyet edilerek paraya çevrilmesine karar verilen 14 170 kilo çeltik 14/2/ 935 Perşembe günü saat 14'de pirinç fabrikasının olduğu yerde açık arttırma suretiyle satılacaktır. Taliplerin yüzde yedibuçuk pey akçeleriyle birlikte aynı günde hazır bulunmaları ve daha fazla malumat almak isteyenler Kocaeli Sulh Hakimliği'ne müracaatları ilan olunur."

58 **Lüks Marangoz Atelyesi**

"Bu kerre küşadına muvaffak olduğum İstiklal Caddesi'nde Orman Dairesi altındaki atelyemde her nevi oda takımları büfe, gardrop, tuvalet, kitaphane ve emsali mobilyeye müteallik son model üzerine işler yapılır. İhtiyacınızın teminini menfaatiniz iktizası olan ucuzluk ve metanetten ayrılmamak isterseniz atelyemize uğramadan hiç bir yerden mübayaatta bulunmayınız."

Lüks marangoz atelyesi sahibi Sami

12 Ağustos 1945'te Türkyolu üçüncü sayfadaki icra ile satış ilanı İzmit'te **Neş'e Mürekkep Fabrikası** sahibi Seniha Maçka ile ilgilidir.⁵⁹ 1317 İzmit doğumlu Seniha Maçka'nın, mürekkep, zamk ve benzerlerini imal eden Buğday Meydanı'ndaki fabrikası; müdürü ve işleri vekaleten yürüten eşi Hakkı Nuri Maçka'nın 1949'da vefatına kadar üretime devam etmiştir.

Uygun havalarda kiremit ve tuğla işleyenler arasında diğer zamanlarda seyyar hayvan ticareti ile uğraşanlar vardır.⁶⁰ Çok yerde dere kenarlarında açılan ocaklarda kiremit ve tuğla imal edilmiş⁶¹ İzmit'in doğusu 50'lili yıllara kadar birbiri ile rekabet eden kiremit ocakları alanı olarak kullanılmıştır. Adapazarı'nda Halil Kaçar'ın, üç presli "**Güneş Kiremit Fabrikası**" hayli ün kazanmıştır.⁶²

İnşaat malzemesi ticareti yapanlar arasında daha sonra imalata geçenler olmuştur: 15 Ocak 1948 günlü Türkyolu İzmit Ticaret ve Sanayi Odası ilanında 2378 sicil numarası ile kayıtlı İnşaat Kalfası Abdürrahim Örgen künk ve karo mozaik de yapacaktır. 1 Haziran 1951Hürsöz'deki ilana göre Tekeli Caddesi, No.48'de **Sadi Gülerman Mozayık, Karosiman, Çini İmalathanesi** "İzmit'in yegane çini imalathanesidir. Künk, çini ve her nevi mozayık işleri için en iyi malzeme ve en ucuz fiatla kısa zamanda müşterilerine takdim eder.Duro "Fasesite" inşaat ve mobilya levhaları, Avrupa "Impermo" tecrit maddesi, beyaz çimento, Yerli Hematekt tecrit maddesi, her renk mozayık taşları, fayans ve sair inşaat malzemesi, her boyda pik borular müessesemizde bulunmaktadır."

1925'ten bir ilanda"Ömer Usta ve Mahdumu Ali Osman Usta "İzmit'te Milli İmalathane", Türk Dar'ül Sinaası olarak kurdukları müessesenin demirciliğe ait her nevi işlerle alat ve edevat, zirai tamirat yapıldığı gibi yaylı kepenkler yeniden imal edilerek yerine takılır. Sonradan imalathanede bir de dökmeçilik şubesi kurulmuştur. Muhterem müşterilerimizden görmüş olduğumuz rağbetten cesaret alarak işlerimizi genişlettik. Bizi tanıyan ve yeniden tanıyacak olan müşteriler işlerimizin sağlamlığından ve fiatların ucuzluğundan memnun kalacaklardır. Karakterimiz: sağlamlık, çabukluk, kolaylık, ucuzluktur".⁶³

18.01.1948'de Türk Yolu'nda yeni kurulan **Kocaeli Bakır İmalathanesi**ilanı yer almaktadır. "Şehrimizin önemli eksiklerinden biri olan Bakır İmalâthanesi açılmıştır. Sağlam ve temiz tencere, sahan ve her türlü bakırdan mamul siparişler yapılmaktadır. Fiatlar: İstanbul piyasası üzerinden toptan satılmaktadır. Her yerden uygun ve arzuya göre sipariş kabul olunur. Satış yeri: İstiklal Cad. No.187, İzmit"

18.01.1948'de Türk Yolu

- 59 12 Ağustos 1945 Türkyolu:İzmit'te Saatçi İbrahim Nazif Barut'a borçlu İzmit'te Neş'e Mürekkep Fabrikası sahibi Seniha Maçka'nın ipotekli ve hacizli bulunan aşağıda hudut ve evsafı yazılı gayri menkullerin açık arttırma suretiyle paraya çevrilmesine karar verilmiştir.
- 60 20 Temmuz 1944, Türk Yolu (s.3) "İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Kandıra Mümessil Azalığı'ndan İlan No:104, Kiremit ve tuğla amili ve seyyar hayvan canbazlığı unvanı ticareti ile Kandıra'nın Şabanlar Köyü'nde icrayı ticaret eden MEHMET AYGÜN mümessilligimiz sicilinin 106 numarasına kaydedildiği Kanun-u Ticaretin 42. Maddesi mucibince ilan olunur".
- 61 26 Mart 1948, Türkyolu: İzmit Ticaret ve sanayi Odası'ndan ilan no.2085, FIKRİ ÖZBAY Gölcük Merkez Mahallesi. bila no. da oturduğunu ve Gölcük'ü ticari ikametgah ittihaz ederek TUĞLA İMALİ ile iştiğal ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren Fikri Özbay ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu Ticaret Kanunu'nun 42. Maddesi'ne tevfikan ilan olunur.
- 24 Ocak 1950, Türk Yolulzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No: 2281, Sicil No: 4048 KERİM SERTÖZ İzmit Karabaş Mahallesi Akçacami Geçidi, 20 Nolu mahalde oturduğunu ve KETENCİLER KÖYÜNDE DERE KENARINDA KİREMİT VE TUĞLA İMALİ İŞİYLEİştigal ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren Kerim Sertöz ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu Ticaret Kanunu'nun 42. Maddesi'ne tevfikan ilan olunur.
- 62 10 Ağustos 1944 Türkyolu, "HALİL KAÇAR, ÜÇ PRESİLİ GÜNEŞ KİREMİT FABRİKASI" Adapazarı, PK No 38.
- 63 15 Haziran 1925, Hür Fikir (s.4) "İZMİTTE MİLLİ İMALATHANETürk Dar'ül SinaasıMüessisleri: ÖMER USTA VE MAHDUMU ALI OSMAN USTA müessesemizde demirciliğe ait her nevi işler ile alat ve edevat, ziraiye tamiratı icra olunduğu gibi usturlar (yani yaylı kepenkler) müceddiden imal ve yerine takılır.Ahiren imalathanede bir de dökmeçilik şubesi vücuda getirilmiştir.Muhterem müşterilerimizden görmüş olduğumuz rağbetten cesaret alarak işlerimizi tevsi' ettik.Bizi tanıyan ve yeniden tanıyacak olan müşteriler işlerimizin metanetinden ve fiatların ehveniyetinden memnun kalacaklardır.Seciyemiz: metanet, sür'at, suhulet ehveniyettir."

05.12.1950, Türk Yolu

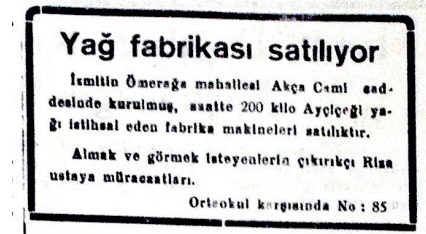
02.12.1941, Türk Yolu

26.07.1953, Yavuz İzmit

28.07.1941, Türk Yolu

29.05.1948, Türk Yolu

Erkek Sanat Enstitüsü "TESFİYE ATELYESİ"nde her çeşit tesfiye, torna ve freze işleri, "Demir Atelyesi"nde" elektrik ve oksijen kaynağı ile sıcak ve soğuk demircilik

işleri, "Marangoz Atelyesi"nde" her çeşit mobilya ve sipariş kabulü yapılmaktadır (26 Ocak 1950, Türk Yolu, s.3).

20 Mayıs 1951'deTürk Yolu (s.4): İstiklal Cad.No.71'deki Cemal Yılmaz Atölyesi "İzmit'in yegane torna ve demir inşaiye atölyesi"olarak "En hassas torna işlerini en temiz malzemelerle garantileyebilir. Demir şantiye işlerini her türlü demir inşaatlarını ve demir mamullerini atölyemiz en seri ve modern makinalarla kısa bir zamanda müşterilerine takdim eder. Aynı zamanda sihi tesisat işleri ve malzemeleri, elektrik ve oksijen kaynakları, makina ve motor tamirleri, kalorifer tesisat ve malzemeleri, her nevi imalat taahhütleri, teneke ve sobacılık müessesemizin belli başlı işleri arasındadır."denilerek tanıtılmaktadır.

Dökümcülük işiyle de uğraşanlar vardır. Ankara Caddesi'nde Eski Halkevi yanında Dökümcü Rasim Süzer (IŞIK DÖKÜMEVİ): Her cins pik, pirinç metal döküm işleri ile tuğla imali yaptığı, yakın zamanda elektrik kaynak işleri de yapacaklarını ilan etmiştir(19 Temmuz 1952, Hürsöz).⁶⁴

Kocaeli sahillerinde tekne imaliyle de uğraşmıştır. 3 Temmuz 1948, Türk Yolu (s.3) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No.2008 "CEVDET TUNÇEL, Gölcük Garnizon dahili No.73/1'd oturduğunu ve Gölcük Palamar Taşımahallini ticari ikametgah itihaz ederekUFAK DENİZ VASITALARI TAMİR VE İMALİile iştigal ettiğini ve TC tebasından olduğunu bildiren Cevdet Tunçel, ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu Ticaret Kanunu'nun 42. Maddesi'ne tevfikân ilan olunur."

64 16 Mart 1950, Türk Yolu, s.3: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No.2306, Sicil No. 4064

Rasim Süzer ve Ortağı Sahure Oranlı

İzmit Ömeraga Mahallesi Ankara Caddesi 95 Nolu mahalli ticari ikametgah ederek DÖKÜMCÜLÜK işiyle iştigal ettiklerini TC tebasından olduklarını bildiren Rasim Süzer ve Ortağı Sahure Oranlı ticaret unvanları yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil oldukları ticaret kanununun kırk ikinci maddesine tevfikân ilan olunur.

Fabrikalar

25 Haziran 1951, Hürsöz (s.3):İlan Kocaeli ili Gebze ilçesine bağlı Darıca bucağının TAŞLİMAN mevkiinde 147 hektarlık saha dahilindeki çimento imaline elverişli maddelerin (kalker, kil) 60 yıl süre ile işletilmesi imtiyazı ile ilgiliydi: “Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’ndan:Kocaeli ilinin Gebze ilçesine bağlı Darıca bucağının TAŞLİMAN mevkiinde kuzeyi ve doğusu; Ağıldere’nin denize döküldüğü noktadan başlayıp Yeldeğirmeni Tepesi’ndeki askeri nirengi beton sütundan geçerek Çakıl Deresi’nin denize döküldüğü noktaya kırık hat. Güneyi; Çakıl Deresi’nin denize döküldüğü noktadan başlayıp deniz sahilini takiben Yelkenkaya Burnu’na eğri hat. Batısı; Yelkenkaya Burnu’ndan deniz sahilini takiben hudut başlangıcı olan ağıl deresinin denize döküldüğü noktaya eğri hat hudutlarıyla çevrili 147 hektarlık saha dahilindeki çimento imaline elverişli maddelerin (kalker, kil) 60 yıl süre ile işletilmesi imtiyazı İstanbul’da Galata’da Agopyan Hanı’nda Aslan ve Eskihsar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi uhdesine ihale kılınacaktır. Bu ihaleye itirazı olanların muadin nizamnamesinin 36 - 37 inci Maddeleri uyarınca 24.05.1951 tarihinden itibaren iki ay iki ay içinde Ankara’da Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’na veya mahallinde İl Makamına bir dilekçe ile başvurmaları lüzumu ilan olunur”.

30 Ocak 1953, Bizim Şehir: İlan “Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’ndan: Kocaeli ilinin Gebze ilçesine bağlı Darıca bucağının Taşlıman mevkiinde kain mekşuf çimento imaline elverişli (kireç, kil, alçı taşı) maddelerin 60 yıl süre ile işletilmesi imtiyazı Bakanlar Kurulu’nun 14/5/1952 tarihli ve 3/15074 sayılı kararları ile Aslan ve Eskihsar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Türk Anonim Şirketi uhdesine ihale kılınmıştır.”

Cumhuriyetin ilk otuz yılı devlet eliyle sanayileşme dönemidir. İzmit Selüloz Kağıt Fabrikaları, Gölcük Deniz Fabrikaları(Tersane), Akyazı Askeri Kereste Fabrikası, Devlet Demir Yolları’nın travers ihtiyacını karşılayan Derince Travers Fabrikası böyle kurulmuştur. Verilen ilanlar genellikle kuruluş, inşaat, satış, fabrika ve çalışanların gereksinimlerinin temini ile ilgilidir. Daha önce Bayındırlık Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan *Derince Travers Fabrikası*, 2.12.1940 tarihinde Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü’ne devredilmiştir.

Sümerbank tarafından devlet sermayesiyle tesis edilen İzmit Birinci Kağıt Fabrikası, 1 Ocak 1939’da İzmit merkezli “Sümerbank Sellüloz Sanayii Müessesesi” adıyla yeni kimlik verildi.⁶⁵ 8 Mart 1939 günlü Marmara gazetesinde Sümerbank Sellüloz Sanayii Müessesesi’nin “1939 Haziran sonuna kadar teslim edilmek üzere bakkal kağıdı ve karton siparişleri kabul ettiği” ilanı vardı.

Sümerbank Sellüloz Sanayii Müessesesi İzmit Klor Fabrikası üretime geçtikten sonra, “kireç kaymağı, mayi klor, asid klorhidrik satışı yapıldığında asgari bir ton olmak üzere sipariş alınır” ilanları gazetelerde yer aldı. Henüz kimyasal maddelerin nakli tam çözümlenebilmiş değildi.⁶⁶ 1950’deki ilana göre üretim iyice çeşitlenmiştir: “Her nevi yazı ve tabı kağıtları, gazete kağıdı, sargılık kağıtlar, sigara kağıdı, tuvalet ve krep kağıdı, beyaz mukavva, gri karton, kromo, tripleks, bristol ve kaplık kartonlarla her nevi biletler, kese kağıtları, kağıt masuralar, mektupluk zarflar, bloknot, mektep defteri, mihaniki hamur, odun selülozu, saman selülozu, paçavra selülozu, mayi klor, tuz ruhu, kireç kaymağı ve sudkostik.”⁶⁷

Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessesesi mağazalarında kaputbezi, pazen ve basma satışı belirlenen süreler içinde karne ile yapılırdı.⁶⁸ Memurlara da kuponla yünlü kumaş dağıtılırdı.⁶⁹

Yerli Mallar Pazarları’nın İzmit’te bayii manufakturacı esnafı vardı.⁷⁰

- 65 **22 Nisan 1939**, Marmara (s.2): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası’ndan İlan No.784 Tescil No.2295
Odamızın 2207 sicil numarasında kayıtlı bulunan, Kağıt ve Karton Fabrikası salahiyyatlar imzalarıyla odaya tevdi olunan bir kita beyanname ile Sümerbank Kağıt ve Karton Fabrikası’nın 31/12/1938 tarihinde faaliyetine nihayet verilmiş ve 3460 numaralı kanun mucibince 1/1/1939 tarihinden itibaren “Sümerbank Sellüloz Sanayii Müessesesi” namıyla yeni bir müessese kurulmuş, olduğu bildirilerek keyfiyetin odaca kayıt ve tescilli talebedilmiştir.
Ber mucibi talep Sümerbank Kağıt ve Karton Fabrikası’nın 31/12/1938 tarihinde faaliyetine nihayet vermiş olduğu 2207 sicil numarasıyla ve yeneden kurulmuş olduğu bildirilen Sümerbank Sellüloz Sanayii Müessesesi’nin de daireye ibraz olunup dosyasında mahfuz vesaikine müsteniden 27/3/1939 tarihinde Oda’nın 2295 sicil numarasına kayıt ve tescil kılınmış olmakla keyfiyet ilan olunur.
- 66 **10 Ağustos 1946**, Türkyolu s.3: Sümerbank Sellüloz Sanayii Müessesesi Müdürlüğü’nden İzmit. Klor Alkali Fabrikamız kireç kaymağı, mayi klor ve asid klorhidrik 19-210 Bé istihsaline başlamıştır. İsteklilerin sıraya girmek üzere ihtiyaçlarını İzmit müessesemiz Müdürlüğü’ne yazı ile bildirmeleri ilan olunur. Bunlardan kireç kaymağı 100 ve 200 kiloluk yeni demir variller içinde izhar edilmekte olup beher ton fiatı müessesemizde rampa veya iskelesinde teslim 100 kiloluk 350 TL, 200 kiloluk 310 TL, İstanbul’da vasitamız içinde teslim 100 kiloluk 360 TL, 200 kiloluk 320 TL’dir.Mayi Klor, buna mahsus tüplerin alıcı tarafından verilmesi şartile beher ton fiatı müessesemizde teslim 800 TL.
Asid Klorhidrik, alıcı tarafından gönderilecek damacanalara içersine konulmak üzere beher ton fiatı müessesemizde teslim 900 TL, İstanbul’da vasitamız içinde teslim 920 TL, damacanalara müessesemizde verildiği takdirde beheri için 20 lira depozito alınır.
- 67 **1950** L’illustration de L’orient
- 68 7 Temmuz 1944, Türk Yolu (s.3): “Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessesesi İzmit Mağazası Şefliği’den “Mağazamızdan mayıs ve haziran karnelelerinin baş tarafları ile yapılmakta olan beşer metrelik kaputbezi, diril ve basma satışı 15/8/ 1944 tarihinde sona ereceğinden sayın halkın bu müddet zarfında haklarını istihsal etmeleri ilân olunur.”
- 69 “Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessesesi İzmit Mağazası Şefliği’nden: Yünlü kumaş dağıtımı. Memurlara dağıtılacak elbiselik yünlü kumaş kuponları tevzii 25/ 7 / 945 Çarşamba günü başlanacağından bordrolarını evvelce mağazamıza teslim etmiş olan mutemetlerin kuponları almak üzere yukarıda adı geçen günden itibaren mağazamıza müracaatları, henüz bordrolarını getirmemiş veya göndermemiş olan dairelerin de en son 21 / 7 / 945 gününe kadar bordrolarını göndermelerini rica ederiz. Not: Kumaş tevziatına başlanacağı gün ayrıca ilân edilecektir.
- 70 **5 Eylül 1945**, Türk Yolu (s.3) Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessesesi İzmit Mağazası Şefliği: “Manifaturacı esnafından Yerli Mallar Pazarları’nın bayiliğini yapmak isteyenlerin müracaat müddeti veya evvelce müracaat müddetinin geçmesi ve diğer herhangi bir sebebi müracaatları kabul edilmemiş olanların müracaatlarını yenileme müddeti Eylül 1945 sonuna kadar uzatılmıştır. İsteklilerin bayilik şartlarını öğrenmek üzere şefliğimize müracaatları ilân olunur.”

Gölcük Tersanesi

Gölcük Tersanesi bir yandan Donanmamıza gemi sağlarken, diğer taraftan sanayi için kalifiye eleman yetiştiriyordu. 13.09.1945'te Türk Yolu'ndaki İlan; "Gölcük Deniz Fabrikaları Çırac Okulu'na öğrenci alınması ile ilgilidir. "Okul üç senedir. Okulun iskan, ilbas ve iaşesi müesseseye aittir. Sanatın her branşından işçi yetiştirilir. Aşağıdaki şartları haiz taliplerin 25 Eylül 1945'e kadar Gölcük Deniz Fabrikaları Genel Müdürlüğü'ne müracaatları. 1. Türk Olmak, 2. Yaşı 14-16 arasında olmak, 3. İlkokul mezunu olmak, 4. Öğrencilerin yanlarında nüfus kağıdı sureti, iyi hal kağıdı ve altı adet vesikalık fotoğrafları bulunmak."

Akyazı Kereste Fabrikası

Akyazı-Kuzuluk köyü civarındaki Askeri Kereste Fabrikası'nın en büyük problemi nakliyattı. Ormanlardaki istif yerlerinden ağaç ve kütüklerin fabrikaya, imal edilen kerestenin de Adapazarı İstasyonu'na nakledilmesi açılan ihalelerle sağlandı.

13 Haziran 1941 Türk Yolu (s.3) "Milli Müdafaa Vekaleti Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü Akyazı Kereste Fabrikası Müdürlüğü'nden; Akyazı Askeri Kereste Fabrikası 1941 bütçe senesi içinde yaptıracığı kütük ve kereste nakliyatını kapalı zarfla eksiltmeye koymuştur. Mudurnu kazası içindeki depolardan Kuzuluk köyü civarındaki Fabrikası'na 4645 metre kütük ve kereste, Kuzuluk Köyü civarındaki fabrikasından Adapazarı İstasyonu'na beş bin metre kütük ve kereste naklettirecektir."

17 Haziran 1941 Türk Yolu (s.3) "Akyazı Askeri Kereste Fabrikası Müdürlüğü'nden: Akyazı Kereste Fabrikası'nın Keremali devlet ormanında mevcut 600 metre mikap meşe kütüğü ve imalatının Kuzuluk köyü civarındaki fabrikasına nakli açık eksiltmeye konulmuştur."

11 Temmuz 1942 Marmara (s.4) "Akyazı Askeri Kereste Fabrikası Müdürlüğü'nden: Akyazı Askeri Kereste Fabrikası'nın Süleymaniye Ormanı'nda Mevcut 533 metre kütük dışbudak tomruklarının demiri müteahhide ait olmak üzere iki başına s şeklinde demir çakmak ve Adapazarı İstasyonu'na naklederek vagon içinde teslim edilmek şartıyla nakliyatı kapalı zarf usulüne eksiltmeye konulmuştur."

Türkiye Zirai Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları

Adapazarı merkezli Türkiye Zirai Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi: Kâr gayesi gözetmeden çiftçilerimizi sağlam, ucuz ve emsalinden üstün ziraat alet ve makineleriyle donatmak üzere kurulmuştur. Müessesenin en iyi cins çelikten mamul tek, çift tekerlekli, arabalı ve şasili pullukları ile fırınlanmış keresteden yapılmış yaylı, yaysız at veya öküzle çekilen çeşitli arabaları, tınaz makinesi, tırmık, arıkovanı ve makineli yayığı, Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun yurdun her tarafında mevcut satış teşkilatından kolayca ve taksitle de satın alınabilir.⁷¹

⁷¹ 27 Kasım 1945, Türk Yolu, İzmir Yerli Mallar Mağazası Şefliği'nden

Kentimiz Belediye çevresi içindeki halkımıza ekmek karnelerinin numarasını ve 1945 tarihi ile (I M B) harflerini taşıyan kısmı ile nüfus başına beşer metre basma ve kaput bezi dağıtımına 1/12/1945 tarihinde başlanacaktır. İhtiyaç sahipleri bunlardan herhangi bir çeşidi seçmekte serbesttir. Dağıtım çeşitli semtlerdeki adresleri aşağıda yazılı bayilerimiz manufaturacı esnafına yaptırılacaktır.

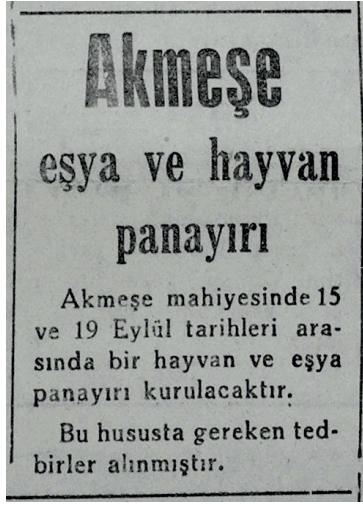
Faik Nüzhet	Demiryolu Caddesi No. 217
Zihni Kaman	Demiryolu Caddesi No. 71
Abdullah Yüksel	İstiklal Caddesi, No. 45
Hüseyin Zengin	İstiklal Caddesi, No.140
Hasan Toptancı	Pazar Yeri Caddesi
Mehmet Çavdar	Pazar Yeri Caddesi
Nurettin Türker	Pazar Yeri Caddesi
Ahmet Uygun	Pazar Yeri Caddesi
Hasan Basmacı	Pazar Yeri Caddesi
İzzet Tunca	Halkevi Caddesi
Hüseyin Hayri Güney	Pazar Yeri Caddesi

⁷¹ 16 Haziran 1953, Hürsöz (s.3): "Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineler Fabrikaları Müessesesi 22 Haziran 1953 Pazartesi günü saat 14'te pazarlık sureti ile 20 000 adet dışbudak veya meşeden balta ile imal edilmiş ham araba parmağı ile 4000 metre tul araba başlığı satın alınacaktır."

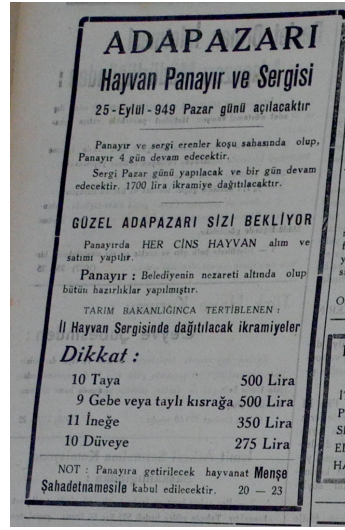
Madencilik

Hereke taşı inşaatta aranan bir malzeme idi. Kocaeli İl özel idaresi belli süre için özel kişi yada şirketlere ilanla taş çıkarma imtiyazını ihale ediyordu.⁷² Diğer madenler ve kum için de durum aynı idi. Maden aramak, çıkarma işleme ve satış amaçlı şirketler kurulmuştur⁷³. Devlet ya da il dışından şirketler de maden işine karışmışlardır.

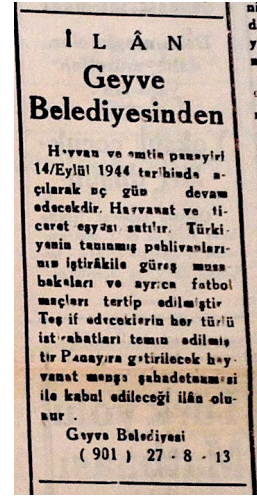
25 Ağustos 1950'de (Hürsöz), Kocaeli Valiliği "Gebze İlçesine bağlı Tavşanlı Bucağı'nın Naib köyünde kain olup mekşufiyet müddetinin sona ermesi üzerine 2804 numaralı Kanun'un 7. maddesine müsteniden aramalara kapatılmış olan *Altun, Çinko, Simlikurşun ve Bakır madenleri sahası* 1 Eylül 1950'den itibaren taharriye serbest bırakıldığından mezkur sahada bu cins *madenler için* eşhas tarafından vaki olacak *arama ruhsatnamesi* müracaatları kabul edileceğini" duyurmuştur.

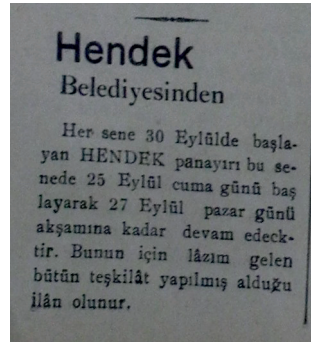
13 Eylül 1953, Türk Yolu

23 Eylül 1949, Türk Yolu

12 Eylül 1944, Türk Yolu, s.3

23.09.1936, Türk Yolu

72 İlan Kocaeli Vilayeti'nden Kapalı zarf usulile müzayedeye konulan Hereke'de mağara Burnu ve Zeytinlik Mevkii'nde 9840 metre murabba hali arazi dahilindeki somaki ve mermer taşocağı için talip çıkmadığından 5/10/1942 pazartesi günü saat on birde ihalesi yapılmak üzere yeniden kapalı zarf usulile müzayedeye vaz edilmiştir. Muvakkat teminat senede çıkarılacak blok ve moloz taşın metre mükabi için verilmesi teklif edilecek resmin yüzde yedi buçuğu nisbetinde verilecektir. İsteklilerin o gün zikredilen saatten bir saat evveline kadar teklif mektuplarını ticaret odası vesikası ve muvakkat teminatla birlikte Vilayet Makamına vermeleri lazımdır. Posta ile gönderilecek teklif mektuplarında vaki olacak gecikme kabul edilmez. Şartnamesini görmek isteyenlerin Vilayet Encümen Kalemi'ne...

73 22 Temmuz 1936, Türk Yolu (s3), İzmit Ticaret Odası'ndan İlan No: 509, Sicil No: 2049. Türk Maadin Anonim Şirketi Unvanı Ticarisile İzmit'in Demiryolu Caddesi'nde madencilik ticareti ile iştigal eden Türk Maden Anonim Şirketi kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilân olunur.

Kocaeli'de Ticaret (1923-1953)

Şehir ve kasabalarda haftada bir gün pazar, senede bir kaç gün süren panayır kurulurdu. Hendek, Adapazarı ve Geyve panayırları için el ilanları dağıtılır, gazetelere de ilan verilir. Panayırlara getirilecek hayvanlar için tek koşul menşe şahadetnamesi olurdu. Tarım Bakanlığı'na düzenlenen İl Hayvan Sergisi'nde ikramiyeler verilirdi.⁷⁴ Kandıra'nın ünlü çarşamba pazarı⁷⁵ 7 Mayıs 1941'den beridir. İzmit pazarı "Cuma" günü kurulurdu. Pazar kurulmadan önceki akşamdan köylerden gelenler geceyi hanlarda geçirirlerdi.

İzmit'te ticaret'in yoğun olduğu yerler Ankara Caddesi, Demiryolu'nun iki tarafındaki caddeler, İstiklal Caddesi, Kemaliye Caddesi, İstanbul Caddesi, Buğday Meydanı, Postane Caddesi, Adalar Çarşısı ve Taşçılarbaşı ve Paç'dır. Doktor ilânlarında en sık rastlanılan muayenehane adresi demir yolu üzerindeki apartmanlardır. Postane şimdiki Otel Asya'nın bulunduğu yer, İstanbul Caddesi de bugünkü İnönü Caddesi'dir.

Adapazarı'nda ticaret Sakarya Caddesi, Soğan Pazarı, Uzunçarşı, Bankalar Caddesi, ve diğer alanlara yayılmıştır. Tuzla köyünde Pendik Caddesi fırın, nalbant ve müteahhit kasap ve çok sayıda bakkaliye ile ticari yoğunluğu üzerinde toplamıştır.⁷⁶

Ticaretin yoğun olduğu yerlerde dükkan, mağaza ve depo sahiplerinin çoğu işletme sahibi ise de kiracı olanlar da vardı. Kira karşılığı vakıf, belediye⁷⁷, özel idare ya da şahıslara ait bina ve arsalar⁷⁸ kullanılmakta, iş yeri stokları ilân vermek suretiyle müşteri bulmaktadır. İş yeri sahibi vakıflar kiralamak yerine satmayı tercih ettiklerinde, ilâna başvurumaktadırlar⁷⁹.

Köyde-kasabada en yaygın ticari müessese, ekmekten gaza birbiri ile ilgisiz ürün yelpazesinin satışa sunulduğu bakkaliyelerdir. Manifaturacılık, yumurtacılık, ketencilik, tohumculuk, seyyar celeblik ve diğerleri ile birlikte yapıldığı da olurdu.⁸⁰ Bakkallar arasında müskirat bayiliği, zahirecilik yaygındı.⁸¹

74 HENDEK BELEDİYESİ'NDEN

Her sene 30 Eylül'de başlayan **HENDEK PANAYIRI**: bu senede 25 Eylül Cuma günü başlayarak 27 Eylül Pazar günü akşamına kadar devam edecektir. Bunun için lazım gelen bütün teşkilat yapılmış olduğu ilan olunur (23 Eylül 1936, Türk Yolu).

GEYVE BELEDİYESİ'NDEN: HAYVAN VE EMTİA PANAYIRI

14 Eylül 1944 tarihinde açılarak üç gün devam edecektir. Hayvanat ve ticaret eşyası satılır. Türkiye'nin tanınmış pehlivanlarının iştiraki ile güreş müsabakaları ve ayrıca futbol maçları tertip edilmiştir. Teşrif edeceklerin her türlü istirahatleri temin edilmiştir. Panayıra getirilecek hayvanat, menşe şahadetnamesi ile kabul edileceği ilan olunur (12 Eylül 1944 (s.3), Türk Yolu)

ADAPAZARI PANAYIR VE SERGİSİ

25 Eylül 1949 Pazar günü açılacaktır. Panayır ve sergi Erenler Koşu sahasında olup, panayır dört gün devam edecektir. Sergi pazar günü yapılacak, ve bir gün devam edecektir. 1700 lira ikramiye dağıtılacaktır.

Güzel Adapazarı sizi bekliyor. Panayırda her cins hayvan alım ve satımı yapılır. Panayır belediye'nin nezaretinde olup bütün hazırlıklar yapılmıştır.

Tarım Bakanlığı'na tertiplenen İl Hayvan Sergisinde dağıtılacak ikramiyeler

Dikkat:

10 taya	500 Lira	
9 gebe veya taylı kısrağa		500 lira
11 ineğe	350 Lira	
10 düveye	275 lira	

Not:

Panayıra getirilecek hayvanat menşe şahadetnamesi ile kabul edilecektir (23 Eylül 1949, Türk Yolu)

AKMEŞE'DE EŞYA VE HAYVAN PANAYIRI: Akmeşe nahiyesi'nde 15-19 Eylül tarihleri arasında bir eşya ve hayvan panayırını kurulacaktır. Bu hususta gereken tedbirler alınmıştır (13 Eylül 1953).

75 **6 Mayıs 1941**, Türk Yolu: "Kandıra Belediye Reisliği'nden "Kasabamızda cuma günleri kurulan pazar bu kerre çarşamba gününe çevrilmesi kabul olunmuş ve 7/5/941 çarşamba gününden itibaren faaliyete geçileceği ilan olunur."

76 **12 Şubat 1936**, Türk Yolu (s.4): İzmit Ticaret Odası'ndan "Gebze'nin Tuzla köyü Pendik Caddesi'nde Bakkaliye Tüccarı unvanı ticarisi ile ve bakkaliye ticaretile iştigal eden Bekir oğlu Ali, Halil Çavuş oğlu Mustafa, Maksut oğlu Murteza, Mümin oğlu Mustafa, İbrahim oğlu Nalbant Recep, Pehlivan oğlu Hasan ve Hatip oğlu Mustafa Ticaret Kanunu'nun kırk ikinci maddesi mucibince ticaret siciline kaydedildiği ilan edilmiştir. Aynı sütunlarda Pendik Caddesi'nde kasap ve müteahhit ticaretile iştigal eden Habit Yılmaz ile Bakkal ve Fırıncı Pehlivan oğlu Mehmet'in de ticaret sicil kaydı vardır."

77 **9 Mayıs 1935**, Türk Yolu (s.4): İzmit Belediye Dairesi'nden "Belediye akaretinin birer senelik icarı açık arttırma usulü ile on beş gün müddetle ilan edilmiş ise de ihale için gösterilen günde Arabacı Meydanı'nda bir numaralı ve hal binasında 113, 115, 117, 119, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 137, 139, 141, 97, 98 numaralı dükkanlarla, Demir Yolu Geçidi'nde 232, Tepecik Mahallesi'nde 150, 13, 148, Gümrük Caddesi'nde 167, 177, Cedit Mahallesi'nde 13 ve Hürriyet Caddesi'nde mefsub Türk Ocağı binasına istekli çıkmamış olduğundan pazarlıkla verilmesine karar verilmiştir. İhale 14 Mayıs 935 günü saat 15'te olduğundan isteklilerin muhammen bedelli icar üzerinden yüzde yedi buçuk teminatı muvakkatelerile birlikte ihale saatinden evvel belediyeye müracaatları ilan olunur."

78 **11 Aralık 1924**, 265 sayılı Kocaeli: "İzmit Nurettin Paşa Caddesi'nde mağaza ve dükkan yapmaya fevkalade elverişli kelepik arsa" müjdelenmektedir. ("Hanlar İçin İstiklal Cad./Nurettin Paşa Caddesi)

79 **18 Ocak 1939**, Marmara gazetesi: Adapazarı Vakıflar Memurluğu'ndan, "Orhan Vakfına ait Gümrük Önü'nde beş dükkan, Maliye arkasında üç dükkan, Camiicedit Vakfı'na ait Sakarya Caddesi'nde dokuz dükkan, Salko Vakfı'na ait Sakarya Caddesi'nde dört dükkan, 1938 senesi vergileri alıcıya ait olmak üzere satılığa çıkarılmıştır. 26 Ocak 1939 Perşembe günü saat 15'te ihaleleri icra kılınacağından..."

80 **4 Şubat 1935**, Türk Yolu (s.4): "İzmit Ticaret ve Sanayi Odası İlan No: 477, sicil No: 1977. Unvanı ticareti Bağçecik'te bakkal ve tütün ser bayii unvanı ticarisi ile İzmit'in Bağçecik nahiyesinde bakkaliye bayii tütün ticaretiyle iştigal eden Mustafa oğlu Hasan Karayel kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur."

9 Temmuz 1942, Türk Yolu (s.3): "İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan. İlan No 1078, Sicil No. 2530

Unvanı ticareti Yeniköy'de bakkal ve manifaturacı Mehmet Koz unvanı ticarisi ile İzmit'in Bağçecik nahiyesinin Yeni Köy'de bakkal ve manifatura ticaretile iştigal eden Mehmet Koz kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur."

12 Kasım 1945 Türk Yolu: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Kandıra Mümessil Azalığı'ndan, sicil No 248, İlan No.56 "Sabri Turhan Bakkallık, yumurtacılık, ketencilik, tohumculuk ticaret evi ve seyyar celeblik ve tavukçuluk unvanı ticareti ile Kandıra'nın Kaynarca Köyü'nde 25 numaralı evde bakkallık vesaire ticareti yapan Sabri Turhan mümessilligimiz siciline kaydedildiği kanunu ticaretin 42'nci maddesi mucibince ilan olunur."

81 **31 Mayıs 1939** Marmara (s.4): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No.797, Sicil No. 2307. "Unvanı ticareti Paç'ta bakkal ve müskirat bayii İrfan Özben namına bilvilade babası İzzet Özben unvanı ticarisi ile İzmit'in Paç Caddesi'nde Bakkaliye ve Müskirat Bayii ticaretiyle iştigal eden İzzet Özben Bey, kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur."

İstiklal Caddesi No.192'de aktariye, tuhafiyeye, züccaciye, hırdavat, boya, ambalaj kağıdı satışı ile iştiğal eden Fahri Öz örneği bazı büyük ticarethanelerin ilânlarına rastlanılmaması ilginçtir (2 Ekim 1948, Türkyolu, İlân No.1240).

Yalnızca gıda üzerinde çeşitlenen "her nevi yağ-bal-reçel-helva-lokum-bisküi, her çeşit konserve, peynir ve her çeşit şekerleme, bilumum bakkaliye, çeşitleri, kuru yemiş vesaire toptan ve perakende" satışı olan Postane Caddesi No.3'teki "Hasan Yavalar İzmit Ucuzluk Pazarı" gibi ticarethanelerdeki ⁸² "pazar" sözcüğü ürün çeşidi kadar fiyat yelpazesi ile de ilgili idi. Sadece gıda konusunda değil kırtasiye kitap ve tuhafiyeyi bir arada pazarlayan "Şark Pazarı"⁸³, ziraat alet ve makinelerini sergileyen "Çiftçi Pazarı"⁸⁴ ya da "Ucuzluk Pazarı Manifatura Ticarethanesi" örneği sadece manifatura için⁸⁵, "Okullar Pazarı"⁸⁶ gibi okul gereksinimleri kitap ve kırtasiye içinde kullanılmıştır.

Tütün tüccarları⁸⁷, zahireciler, mahrukatçılar⁸⁸ ve keresteciler, mağaza dışında büyük depolara sahiptiler. İzmit'te ve diğer iskele yakınlarında kömür ve odun deposu kayıtları bulunmaktadır. Köy ve kasabalarda da kömür ticareti ile uğraşanlar vardı.⁸⁹

Komisyonculuk ve acentelik, önemli ticari uğraşlardı⁹⁰. İzmit, Derince, Darıca, Karamürsel gibi iskelerle, istasyonlarda⁹¹ "tahmil - tahliye", "nakliye" ve "müteahhitlik" işleri zaman içinde artış göstermiştir. Müteahhitlik günümüzde ilk akla geldiği gibi sadece inşaat değil, çeşitli işleri taahhüttü⁹². İnşaat müteahhitliğine artan yapı

82 1951, İktisadi Uyanış.

83 5 Ekim 1926, Türk Yolu (s.4) "ŞARK PAZARI TİCARETHANELERİ

Kırtasiye kısmında: Bilumum mekteplere, ticarethanelere, bankalara ve resmi devaire ait en son çeşit her nevi kırtasiye toptan ve perakende kitap kısmında: Maarif Vekaletinin kabul ettiği bilumum mektep kitapları bulunur. Hariçten toptan sipariş kabul olunur. Ve arzu edilen mahalle %20 iskonto ile serian gönderilir.

Tuhafiyeye Kısmında: Mevsim münasebetiyle en son moda yünü mantolar, bluzlar, her çeşit kışık eşya bulunduğu gibi esansların, pudraların ve arzu edilen her şeyin zengin çeşitleri vürud etmiştir. Maksadımız az ticaret, fazla sarfiyat yapmaktır. Fiatlar İstanbul fiatlarının aynıdır. İzmit, Demiryolu, Sa'detdin. Bir kere tecrübe ediniz."

17 Aralık 1944, Türk Yolu (s.4): "Sayın İzmit Halkınal Matbuat Umum Müdürlüğü'nün her ay neşretmekte olduğu Radyo Memuası'ndan almak isteyenlerin ŞARK PAZARI SADETTİN YALIM KİTAP VE KIRTASIYE ticarethanesine her ay mecmualarını muntazaman alabilmeleri için isimlerini ticarethanemize kaydettirmeleri kafi'dir."

84 2 Temmuz 1928, Hür Fikir: ÇİFTÇİLERİMİZE MÜDE

Sevgili vatanımızın terakki ve tealisi gayur çiftçilerimizin toprağı iyi ettirip bol para kazanmasıyla olur. Bu da ancak son sistem alati ziraie ve fenni tohum ve kimyevi gübreleri tanıyub bilerek kullanmak ve elde ettiğimiz mahsulü değer fiatle satmakla mümkündür.

Hükümeti Cumhuriyeti ve zür'amızın bu maksadını temin emelile uzun senelerin tedkikat ve tecaribi neticesi vasıl olduğumuz netayice nazire en sağlam vilayetimiz iklim ve arazisine en muvafık muhtelif alati ziraieyyeden mürekkep daimi bir sergi tesis ederek İzmit'de ..Caddesi'nde ÇİFTÇİ PAZARI'nda teşhir etmekte olduğumuzu muhterem çiftçilerimize müjdelerez. Behemehal bir şeyalmaya lüzum yok. Geliniz ve görünüz.Tedkik ediniz.istediğiniz makineyi Ali Kahya Çiftliği'nde tarlada tecrübe ediniz. Bazan kullanmasını öğreniniz.Hoşunuza gider ve işinize yararsa alırsınız ve alacak olursanız her türlü suhulete mazhar olur ve yedek parçalarını daima hazır bulursunuz.Şayed aradığınız makine ÇİFTÇİ PAZARI'nda mevcud değilse Avrupa veya Amerika'dan naminıza getirtmeğe amadeyiz.

İzmit'te demir yolunda Hamit Caddesinde 131 numarada ÇİFTÇİ PAZARI'nı bir kerre ziyaret herhalde menfaatiniz iktizasındadır.

ALİ KAHYA ÇİFTLİĞİ VE ÇİFTÇİ PAZARI SAHİP VE MÜDİRİ RAUF

85 17.06.1936 Türk Yolu (s.3): "İzmit Ticaret Odası'ndan İzmit'in Orta Çeşme mevkiinde 6 numaralı dükkanda mukim ve UCUZLUKPAZARI MANİFATURA TİCARETHANESİ unvanile odamızın 2012 numaralı sicilinde mukayyet AHMET VE İZZET ŞİRKETİ'nden Bay İzzet ahiren odaya müracaatla şeriki Ahmet'le ve her ikisinin hüsnü niza ve arzuları ile şeriklikten ayrıldıklarını ve yekdiğerile bir guna alup verecekleri kalmadığını ve odadaki sicil kaydının silinmesini ve badema aynı dükkanda yalnız İzzet Tunca Yeni Ucuzluk Pazarı) unvanile ve manifatura ticaretile iştiğal edeceğinden o suretle odaya kaydını ve gerek Ahmet ve İzzet şirketinin feshedildiğini ve gerekse yeni firmasının mahalli gazete ile ilanını istemiş ve Ahmet ve İzzet şirketinin feshedildiği hakkında her iki şirketin müştereken imzalı yekdiğerine verdikleri ibranamelerden bir adedinin odaya tevdi eylemiş olmakla Ahmet İzzet Şiketi'nin odadaki kaydının silinmiş olduğu ve İYENİ UCUZLUK PAZARI MANİFATURA TİCARETHANESİ İZZET TUNCA) unvanı ile Bay İzzet Tunca'nın tescil edildiği ilan olunur."

86 16 Ekim 1942, Türk Yolu (s.2): "Okurlara büyük müjde! Kocaeli Vilayeti'nin bir senelik defter ihtiyacı Vilayet Mutemedi OKULLAR PAZARI NİZAMETTİN GÖKYAR tarafından getirilmiştir. 29.09.942 Salı gününden itibaren kaza mutemetleri ve okul kooperatiflerinin müracaatlarında bu ihtiyaçları derhal temin edilecektir. Ayrıca her türlü kitap ve okul levazimatının da temin edildiğini sayın müşterilerimize bildiririm."

28 Ekim 1948 Türkyolu (s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan

İlân No.2136, Sicil No.3833 Unvanı ticaretİKIRTASIYE, SAAT VE OKUL LEVAZIMATI NİZAMETTİN GÖKYAR VE SAİT ERDEM unvanı ticaretile İzmit'in Kemalpaşa Mahallesi, Demiryolu Caddesi numara 174'te kırtasiye, saat ve okul levazımata işlerle iştiğal edeceklerini bildiren Nizamettin Gökyar ve şeriki Sait Erdem, Kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildikleri ilan olunur.

87 8 Nisan 1936, Türk Yolu, İzmit Ticaret Odası'ndan İlân No.507 Sicil No.2047

Unvanı TicaretiMUZAFFER TUNA YAPRAK TÜTÜN TÛCCARİUnvanı ticarisiyle İzmit'in Balık Pazarı Caddesi'nde ve Yaprak Tütün Tüccarı ticaretile iştiğal eden Bay Mehmet Zade B. Muzaffer Tuna kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

7 Ekim 1937, Türk Yolu: İzmit Ticaret Odası'ndan İlân No. 662, Sicil No.1998

Unvanı Ticarisi YAPRAK TÛTÜN TÛCCARİ EKİSPER MEHMET NURİ GİRAL.

Unvanı ticarisi ile İzmit'in Cami Avlusı Caddesi'nde ve Yaprak Tütün ticaretile iştiğal eden Ekisper Mehmet Giral kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

88 18 Ocak 1939, Marmara: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan, İlân No:749, sicil No: 2265

"İzmit Demir Yolu'nda No. 275'te Kömür Tüccarı Tavşancılı Mustafa Dinçer Unvanı ticarisi ile kömürçülükle iştiğal eden..."

89 11.07.1944, Türk Yolu: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No.1216 Sicil No. 3332 "Unvanı Ticareti Kömürçü ve Zahireci Sadık Kömürçü unvanı ticarisi ile İzmit'in Yarımca köyünde kömür ve zahire ticaretile iştiğal eden Sadık Kömürçü..."

90 17 Haziran 1935, Türk Yolu (s.4): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'nda 107 Sicil No ile kayıtlı "İzmit'te tüccardan BABİLA ZADE BAY HÜSEYİN BEDRETTİN VE B. AHMET ŞERİFİN birlikte yapmakta oldukları KOMİSYONCULUK VE ACENTELİK işlerini bu kerre TASFIYE EDEREK yekdiğerleri ile bir guna alaka ve ilişkileri kalmadığı ilan olunur."

17 Ocak 1948 Türkyolu: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No.2067 "HALİL TUNCA Y İzmit Hacı Hızır Mahallesi, Mantar Çeşme Sokak No.12'de oturduğunu ve Tekeli Caddesi 66 Nolu mahalli ticari ikametgah ittibaz ederek YABANCI GEMİLER ACENTALİĞİ VE STEUAROMANA ACENTELİĞİ ile iştiğal ettiğini..."

91 12 Ekim 1944, Türk Yolu (s.3): Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi Müdürlüğü'nden "Müessesemizin Bolu, Düzce ve Mudurnu Orman Revir Amirlikleri'nden mübayaa ettiği tomrukların 1945 yılı sonuna kadar buldukları depolarda müessesesi kamyonlarına tahmil, Adapazarı İstasyon rampasında tahliye ve (icabında rampada istif) ve vagona tahmil işleri müteahhide ihale edilecektir. Buna ait şarname müessesesi merkezinden bilabedel alınabilir. Talip olanların beher metre mikabı için fiyat tekliflerini havi kapalı zarfları bin sekiz yüz liralık muvakkat teminat akçası ile birlikte 26/10/944 Perşembe saat 14'e kadar İzmit'te Müessesesi Müdürlüğü'ne tevdi etmeleri ilan olunur. Müessesemizi ihaleyi icrada tamamen serbesttir."

92 20 Ekim 1945, Türk Yolu (s.2): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No. 1872, "Ticaret unvanı Müteahhit Şevki Usta unvanı ticarisi ile İzmit Döngel

ihtiyacı nedeniyle yeni girişimciler ekleniyordu.⁹³ Yatılı okul, hapisane, fabrika ve özellikle askeri birliklerin günlük et - ekme ve diğer tüketimlerini karşılamak için açtıkları ihaleler sadece müteahhitlerin değil İzmir bakkallarının bile iştihasını kabartmıştır.⁹⁴

Askeriye ve resmi daireler ile bilumum teahhüt, tahmil-tahliye, nakliyat bir kısım tüccarın ilgisini çekmiş, ticari işlerini bu yönde kurmuşlardır.⁹⁵ İlanlarda kahvehane işletmeciliği ile birlikte tahmil tahliye ve nakliye işleri yapanlar görülmektedir.⁹⁶

İzmit Ticaret ve Sanayi Odası sicil kaydını "Ticari Unvanı Beslen Kışınbay Seyyar Nakliyeci" örneği, değiştirenler olmuştur (6 Ekim 1948, Türkyolu, s.3).

Tahmil - tahliye, müteahhidlik İstanbul ticaret erbabı⁹⁷ ve şirketlerini de çekmiştir. "Balya teli gelmiştir"⁹⁸ ilanı, nakliye ve tedarikçi müteahhitler için çok önem taşımaktadır.⁹⁹

Çarşıbaşı, Helvacı İslam sırasında Elektrik Radyo Evi sahibi Nail Güneysu, 8 Ekim 1942'de Türk Yolu'nda yarım sayfaya yakın bir ilânla otomobil-kamyon ve akümülatörlü radyosu olanlara "çok müşkülata getirdiği en son sistem akümülatör şarj makinesini bu günden itibaren servise açmış buluyor"du.

6 Eylül 1945 günlü Türk Yolu, Demiryolu Caddesi'nde İhisarlar Ambarı bitişiğinde Nail Güneysu'nun yeniden açtığı "Temiz İş Radyo ve Elektrik Evi" ilânında "uzun müddetten beri Avrupa'dan malzeme ihracına imkan olmadığından bu müddet zarfında muhtelif işlerle iştiğal ettikten sonra bugün dünya vaziyetinin normal bir duruma girmesi ve bu sebeble elektrik ve radyo malzemelerinin piyasaya gelmesi itibarile yeniden ve pek fazla çeşitlerle mağazasını sayın halka bu işler üzerine tekrar açmış bulunuyor." ifadesi, geçen dönemin sıkıntılarını dile getirmektedir.

14 Ekim 1942 Türk Yolu "Müjde Aldanmayınız! Halis ipek, yünlü ve pamuk elbiseler için SABİT HER NEVİ AVRUPA BOYALARI gelmiştir. İstiklal Caddesi'nde İZZET ORHON TİCARETHANESİ'ne uğrayınız." ilanı, geleneksel boyalarımızın imal edilmediği ya da ihmalden, savaş yıllarında bile yabancı malların raflarda yer aldığı gösterse de aslında "kıyafetlerin daha uzun kullanımı" çabasına tanıklık etmektedir.

Başiskele No.10 mahalde müteahhidlik işleri ile iştiğal eden Şevki Usta Kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi gereğince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur."

20 Ekim 1945 (s.2): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan: İlan No. 1873 "AHMET NALBANTOĞLU unvanı ticarisile İzmit Fethiye Cad. No. 25 mahalde BİLUMUM TAHHÜT İŞLERİ unvanı ticarisile iştiğal eden Ahmet Nalbantoğlu Kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi gereğince sicilli ticarete kaydedildiği ilan ..."

19 Ocak 1950, Türk Yolu (s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 2275, Sicil No. 4044. "HÜSNÜ EFE İzmit Kozluk Mahallesi Kışla Caddesi 16 A nolu mahalde oturduğunu ve Tepecik Mahallesi Yalı Hamam Sokak 20 Nolu dükkanın üst katındaki yazıhaneyi ticari ikametgah itti haz ederek bilumum ERZAK VE ET MÜTEAHHİTLİĞİ İŞİLE iştiğal ettiğini, TC Tebasından olduğunu bildiren Hüsnü Efe, ticaret unvanı yukarıda bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu Ticaret Kanunu'nun kırk ikinci maddesine tevfi kan ilan olunur.

19 Ocak 1950, Türk Yolu(s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan: İlan No. 2276, Sicil No. 4042. "İzmit Tepecik Mah. Selvili Apart., 25 nolu mahalde oturduğunu ve Fethiye Cad.23 C nolu mahalli ticari ikametgah olarak itti haz ederek dahili ticaret ve her çeşit taahhüt işleri ile iştiğal ettiğini TC Tebasından olduğunu bildiren Niyazi Tamer ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil bulunduğu ticaret Kanunu'nun kırk ikinci maddesine tevfi kan ilan olunur."

30 Ağustos 1952, Hürsöz (s.3) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No:2623, Sicil No: 4320 "CEMAL TÜZÜN Adapazarı Saraçlar Sokak, 14 Nolu mahalde oturduğunu, İzmit Yalı Hamam Sokak 35 nolu mahalli ticari ikametgah itti haz ederek TİCARET VE TEAHHÜT İŞLERİ İLE MÜHENDİS iştiğal ettiğini TC tebasından olduğunu bildirilen Cemal Tüzün ticaret unvanı yukarıda aynen münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu ticaret kanununun 42. maddesine tevfi kan ilan olunur.

93 18 Ekim 1944, Türk Yolu: Adapazarı Ticaret Odası'ndan İlan No.4/552 "Adapazarı'nın Tığcılar Mahallesi No.73'te oturan ve İstasyon Caddesi'nde 13 nolu yazıhaneyi ikametgahı ticari itti haz ederek beton arme ve bina inşaat taahhüdü işleri ile meşgul, Oda'nın 5924 sicil numrosunda kayıtlı Nuri Çetintaş kanunu ticaretin 42.maddesi mucibince unvanı ticarisini İnşaat Müteahhidi Nuri Çetintaş olarak 14/10/944 tarihinde tescil ettiği ilan olunur."

18 Ekim 1944, Türk Yolu: Adapazarı Ticaret Odası'ndan İlan No. 5/553 "Adapazarı'nın Semerciler Mahallesi'nde 13 Nolu evde oturan ve İstasyon Caddesi'nde 13 numaralı mahalli ikametgahı ticari itti haz ile inşaat mühendisliği ve taahhüt işleri ile meşgul odanın 4925 sicil numrosunda kayıtlı Osman Hısım kanunu ticaretin 42. maddesi mucibince unvanı ticarisini İnşaat Yüksek Mühendisi Osman Hısım olarak 14/10/944 tarihinde tescil ettiği ilan olunur."

2 Ekim 1948 Türkyolu (s.4): İlan "YAPI SAHİPLERİNE! Yapıtracacağınız kulübenin veyahut apartmanın, temelinden çatısına kadar lazım olacak her türlü yapı mallarını uygun fiyatla mağazamızda bulabilirsiniz. ESAD DEMİR SOY TİCARETHANESİ, Ankara Caddesi: 102"

94 4 Ocak 1950, Türkyolu (s.3):İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan, ilan No: 2260.Odamızın 2364 numarasında kayıtlı "MUSTAFA URGANCI İzmit İstiklal Caddesi 198 nolu mahalde yapmakta olduğu BAKKALLIĞI BIRAKARAKaynı mahalde resmi daireler ileBİLUMUM TEAHHÜT İŞLERİyapacağını 2/1/1950 tarihli dilekçe ile bildirmiştir.Keyfiyetin sicil kaydına işaret edilmek üzere ilan olunur."

95 İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan,İlan No:1853"Teahhüt İşleri Lütfü Ulusoy unvanı ticareti ile İzmit Ömerağa Mahallesi Salkım Sokak No: 23 mahaldeTEAHHÜT İŞLERİ iştiğal eden LÜTFÜ ULUSOY kanunu ticaretin 42. maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.Verme isteyenlerin fiyat ve şartlarını azami on gün zarfında şifahan veya yazı ile bildirmeleri rica olunur."

96 4 Temmuz 1944, Türk Yolu (s.2), İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 1214, Sicil No.2789 "Odamızın 2789 sicil numarasında ve Kahveci Sadettin Özcoşgun unvanı ticarisile mukayyet bulunan İzmit'te Gümrük Caddesi'nde 224 numaralı mahalde KAHVECİLİKLE İŞTİĞAL eden SADETTİN ÖZCOŞGUN Oda'mıza verdiği 3/7/ 944 tarihli istida da bu kerre kahvecilik işlerine İLAVETEN aynı mahalde il TAHLİYE VE NAKLİYE İŞLERİYLE dahi iştiğal ettiğinden o suretle tescilini talebetmiş olmakla keyfiyet sicil kaydına şerh verilme üzere ilan olunur."

97 1 Şubat 1950 Türk Yolu, s.3: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 2271, Sicil No.4039, CEVAT TARLAN İstanbul Kadıköy, Sakı Sokak, 6 Nolu mahalde oturduğunu ve İzmit Kozluk Mahallesi Kışla Caddesi. nolu mahalli ticari ikametgah itti haz ederek BİLCÜMLE TAAHHÜT İŞLERİ, TAHMİL-TAHLİYE İNŞAAT VE ECNEBİ VAPUR ACENTALIĞI İŞİLE iştiğal ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren Cevat Tarlan ticaret unvanı yukarıda münderiç bulunduğu şekilde olarak tescil olunduğu Ticaret Kanunu'nun kırk ikinci maddesine tevfi kan ilan olunur.

9 Ağustos 1951 Hürsöz (s.2): "İzmit'in İstasyon Otel'i'nde yatıp kalkan İstanbul'lu müteahhit Süreyya Ateş, İstiklal Caddesi'nde derici İbrahim Giloğlu'na hakaretten adalete verilmiştir."

98 22 Haziran 1943, Türk Yolu (s.3): "BALYA TELİ, İzmit'in Ankara Caddesi'nde Esat Demirsoy'un mağazasına temiz ve ucuz balya teli gelmiştir."

99 1 Temmuz 1944, Türk Yolu (s.3): Kocaeli Sulh Hukuk Hakimliği'nden: "942 senesi Kânun sani ayı zarfında bir tren kazasında vefat eden uncu Rasim'in un mağazasında bulunan 1815 kilo balya teli 3/7/ 944 Pazartesi günü saat 14'te usulüne tevfi kan Ankara Caddesi'nde 69 No'lu mağazada satılacağından talip olanların yevmi muayyende mezkur mağazada hazır bulunmaları".

Tüccar terzilerin¹⁰⁰ ve bazı manifaturacıların rafları dünyaca ünlü yün ve ipeklükumaş markalarını taşırdı. Kadın ve erkek elbiselerinin ismarlama dikildiği dönemlerde terzilerin rekabeti İkinci Dünya Savaşı yıllarında bile farkedilir.¹⁰¹ Sümerbank fabrikalarının kurulmasından sonra yerli malı kullanımı özendirildi. Tüketim çılgınlığının olmadığı bu dönemlerde halkın kumaş ihtiyacı Sümerbank yünlü, pamuklu kumaşlarıyla karşılanabildi. Hazır giyim şimdiki kadar yaygın olmasa da Bekir zade Mustafa Uygun gibi hazır elbisecilerle¹⁰² ve müstamel/kullanılmış elbiseciler de¹⁰³ ticaretin içindeydiler.

Terziler bir tutundu mu birkaç kuşağı giydirelerdi. 1 Temmuz 1953 tarihli Bizimşehir'de Hürriyet Caddesi 224 numarada Ali Rıza Safer'in manto, tayyör ve elbise dikilen terzihanesi "1934"te kurulduğunu ilân ediyordu. Aynı sütunda Terzi Kemal Karaca¹⁰⁴ "YÜNLÜ KUMAŞLAR ÜZERİNE BELİRSİZ ÖRGÜ YAPILIR" demesi, bu yıllarda savurganlığa, israfa yer olmadığını ticari ilândaki ifadesidir.

Manifatura mağazaları özellikle düğün ve bayram zamanlarında iyi iş yaparlardı. Köylü şehirliler fark etmezdi. Ayak alışkanlığı diye bilinen durumu yaratabilmek çok önemliydi. "Hacı Ömerler" diye tanınan Hacı Ömer Özdemir Manifatura Pamuk İplik Ticarethanesi bunu başaranlar arasındaydı.¹⁰⁵

Tuhafiye ve manifatura ticareti genelde birlikte yürütülürdü. Losyon-Parfüm satışı, ipliği kaçan çorapların çekilmesi tuhafiyecilik içindeydi. Kitap satışının da birlikte yapıldığı olurdu.¹⁰⁶

Fotoğraf eskiden de çok değerli bir malzeme idi. Düğünde bayramda, doğumda, sünnette, askerde ya da başka bir vesile ile çekilen fotoğraflar duvarları süsler, albümlerde saklanırdı. Ellili yıllara doğru fotoğraf makinası satışı artmaya başlasa da fotoğrafçıların kent yaşamındaki yeri bir başka idi. Vesikalık fotoğraflar, atölye fotoğrafları, aile fotoğraflarından başka fotokartlar fotoğrafçılardan sağlanırdı. Mehmet Hakkı ve Tüsyüzade Mehmet Nazif Bey'in geleneğini Cumhuriyet döneminde çok başarılı bir şekilde devam ettiren Fahri Seyrek oldu. İzmit ve çevresinden çektiği manzara, çiçek, böcek fotoğrafları zamanın en kolay haberleşme aracı "posta kartı" olarak kullanıldı. Foto Fahri'ye ait ilanlara sadece Marmara Gazetesi'nde rastlanırken, Hürsöz gazetesinin ilk zamanlarında sadece Foto Net (Rahmi Hepdarcan) ve Foto Girgin ilanları görülebilmektedir.¹⁰⁷

Amerikan bezi, basma keten ipek ya da saten kumaş kullanılarak yün veya pamukla doldurulup dikilen yorganların kullanıldığı dönemde bu meslek çok önemliydi. Gündelik yorganlar düz ya da çiçekli pamuklu kumaşlardan seçilirken, çeyiz için renkli ipekliler kullanılırdı. Yorgancı el hünerlerini istenilen motifler üzerinden gösterirdi.¹⁰⁸

100 11 Ağustos, 1930, Türk Yolu(s.4)

"KANAAT ELBİSE VE KUMAŞ TİCARETHANESİ, ALİ ASGAR - ADAPAZAR

Kumaş Dairesi: Her nevi yünlü ve ipeklilik kumaşlar bulunur. Yerli ve ipeklilik kadın ve erkek kumaşları dahi bulunduğu gibi gayet ucuz olarak satılır.

Hazır Elbise Dairesi: Her nevi kumaştan en birinci dikiş üzerine hazır elbiseler bulunur bilhassa yerli şayaklarda hazır elbiseler ucuz satılır.

İsmarlama Hanımlar Terzihanesi: Mevsimin en son modası üzerine teminatlı olarak hanımların her nevi robaları manto ve saireleri dikilir.

İsmarlama Erkekler Terzihanesi: Fennin en son terakkiyatı üzerine metotları tabbikan biçilir ve dikişler teminatlı olarak dikilir.

Bilcümle muamelatta muhterem müşterilerimizin bütçesi nazarı dikkata alınarak tediyatta teshilat yapılır."

101 21 Ağustos 1943 Türk Yolu: "Güzel giyinmek ister misiniz? Her kim zevkle elbise giymek isterse bunu TERZİ TARIK KAMAN DİKİM EVİ'NDEN temin edebilir. Sağlam ve modaya muvafık kumaşlar Demir yolunda Tarık Kaman'ın mağazasında her zaman alabilirsiniz."

102 24 Haziran 1936 (s.3): İzmit Ticaret Odası'ndan İlan No.537 Sicil No.1991 "Unvanı Ticareti MUSTAFA UYGUN HAZIR ELBİSECİ Unvanı ticarisıyla İzmit'in Orta Çeşme Caddesi'nde hazır elbise ticaretiyle iştiğal eden Bekir Zade Mustafa Uygun kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

103 05 Mart 1950, İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 2251 Sicil No. 1002

Odamızın 1002 sicil numarasında kayıtlı RECEP PEKGENÇ Latifbey Geçidi, 10 Numaralı mahalde yapmakta olduğum MÜSTAMEL ELBİSECİLİĞİ TERKEDEREK 27 Aralık 949 tarihinde dükkanını kapattığını bildirmiştir. Siciline şerh verilmek üzere keyfiyet ilan olunur..

104 22 Nisan 1942, Marmara (s.4) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No.1011 Sicil No.2466

TERZİ KEMAL KARACA unvanı ticarisile TEKELİ CADDESİ'NDE terzilik ticaretiyle iştiğal eden Kemal Karaca kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No.1012, Sicil No. 2467,

TERZİ NECATİ ULAŞ Unvanı ticarisile TEKELİ CADDESİ'nde terzilik ticaretiyle iştiğal eden Necati Ulaş kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

105 16.07.1953, Hürsöz: HACI ÖMER ÖZDEMİR MANİFATURA PAMUK İPLİK TİCARETHANESİ Köylü ve şehirlilerimizin yegane alışveriş yeri. İstiklal Caddesi, 178 İzmit"

106 23 Temmuz 1953, Bizimşehir (s.3):

"BOZKURT TUHAFİYE VE KİTABEVİ

"Zarif, ucuz, sağlam her nevi giyim eşyası ve parfümeri ihtiyacınızı müessesemizden temin edebilirsiniz. Sezonun en son ve müstesna modelleri sayın müşterilerimizin emrine amadedir. Giyim hususunda en müşkül pesent sayın bayanların ihtiyacını karşılayacak şekilde modellerimiz çeşitlidir. Memnuniyetiniz müessesemize bir defa uğramakla kaimdir.

İsmarlama her nevi çocuk elbiseleri, arzuya uygun yapma çiçekler, yağlı boya mendil, kırlent vs.

BOZKURT TUHAFİYE VE KİTABEVİ, DEMİRYOLU CADDESİ NO. 222 - B"

6 Ocak 1950, Türk Yolu(s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No. 2262, Sicil N. 4025,

NEJAT - NURHAYAT ÖZEMEK. İzmit Tepecik Mahallesi Limonluk Geçidi 6 nolu mahalde oturduklarını ve Tekeli Caddesi 184 Nolu mahalliticari ikametgah itti haz ederek MANİFATURA TUHAFİYE işiyle iştiğal ettiklerini TC tebasından olduklarını bildiren Nejat-Nurhayat Özemek ticaret unvanları yukarıda aynen münteric bulunduğu şekilde olarak tescil oldukları ticaret kanununun kırk ikinci maddesine tevfi kanun ilan olunur.

107 24 Mayıs 1939, Marmara Gazetesi (s.4): "FOTO FAHRİ SEYREK VE RESİM İŞLERİ. TOPTAN VE PERAKENDE MANZARA KARTLARI: İzmit Demiryolu, No. 252-256"

22 Eylül 1949, Hürsöz (s.3): "FOTO NET, RAHİM HEPPARCAN, Layka ve amatör işleri yapılır. Evlerde ve düğünlerde resim çeker".

29 Eylül 1949, Hürsöz (s.3): "Her türlü fotoğraf ihtiyacınızı FOTO GİRGİN'DEN Temin edebilirsiniz."

108 11 Temmuz 1948 (Türkyolu) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlan No:2110

"ORHAN İŞBİLİRİ İzmit Orhan Mahallesi, Turgut Sokak, No.12'de oturduğunu ve Kemalpaşa Mahallesi Mektep Sokak 1 Nolu mahalli ticari ikametgah itti haz ederek YORGANCILIK ile iştiğal ettiğini TC tebasından olduğunu bildiren Orhan İşbilir, ticaret unvanı yukarıda aynen münteric bulunduğu şekilde olarak tescil olduğu ticaret kanununun 42. maddesine tevfi kanun ilan olunur."

22.09.1949, Hürsöz(s.4): "TEMİZ YORGANCI MUHİTTİN UZUN, en müşkül pesent müşterilerini memnun eder. Demiryolu Terzi Macit yanında".

İstasyon ve iskeleye gelen-giden yük ve yolcular için henüz motorlu vasıtaların yaygın olmadığı dönemde taşıma ve ulaşımda atlı arabalardan yararlanılırdı. Hamal ve arabacılar olmadan tahmil - tahliye, nakliye yapmanın imkanı yoktu. Araba hayvanları için de arpa ve saman ve ot ihtiyacı vardı.¹⁰⁹

Ticaret sicil kaydı ilanlarıyla ticaret erbabının unvanı, ne işle uğraştığı, ilaveten ne işler yapacağı, işe başlama ve terketme tarihleri¹¹⁰, başka bir iş yeri açıp açmadığı, işletmenin yeri öğrenilmektedir. Köy bakkalları, seyyar celep ve seyyar kalaycı adlarına da tanık olunabilmektedir. İzmit Ticaret ve Sanayi Odası,1926 yılında ticari sicil kayıt ilânlarının yer aldığı on beş günde bir pazar günleri çıkan altı sayfalık mecmua başlatmıştır.¹¹¹

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik sıkıntılar İkinci Dünya Savaşı sırasında artmıştır. Hükümet, halkın alım zorluğu çektiği bu dönemde vurgunculuk, fiat yükselmeleri ve mal darlığını önlemek için 1940 yılında "Milli Korunma Kanunu" çıkarmış ve uygulamaya koymuştur. Bu uygulama bir kısım ticaret erbabını adli mercilerle yüzyüze getirmiştir.¹¹²

Vatandaşların her konuda olduğu gibi ticari konularda da hukukunu korumak amacıyla başvuracağı mahkemeler, dava vekilleri ve avukatlar vardı. Noterlik işlemleri de tam bir hukuki güvence sağlamakta idi. Adliye Vekaletinden verilen Türk Yolu'ndadördüncü sayfada yayımlanan, 21.01.1941 günlü ilân: "İzmit Noterliği açılmıştır. İmtihansız noter olabilmek vasıf ve şartlarına haiz taliplerin Noter Kanununun 7. Maddesinde yazılı evrakı müsbetleriyle bir ay zarfında Vekalet'e müracaatları ilan olunur."

Ticarete atılanlar çoğalsa da ticaret kanunlarının gerektirdiği usulde defter tutma öyle herkesin yapacağı gibi değildi. Öncelikle tahakkuk edecek vergiyi ödemekle yükümlüydüler. Bu konuda muhasebe büroları imdada yetişmiştir. İstiklal Caddesi, Kızılay Hanı No 5'te muhasebe bürosu işleten Cemal Nevzat Işıl aynı adreste Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi Kocaeli İzmit Acentesi olarak faaliyettedir(19 Haziran 1953, Hürsöz). İzmit Taşçılarbaşı'nda, SelahattinKocaaalp'in (01.08.1953) Bizim Şehir'deki ilanı gelir vergisi mükelleflerine müjde idi: "Emniyet Muhasebe Bürosu 6094 Sayılı Kanun hükümlerine göre geçmiş senelere ait her suretle tulû etmiş noksan beyanlarınızı bittetik ikmale amadedir. Not: Büromuz işletme ve bilanço esası üzerinden kanunun kabul ettiği usulü muhasebeye uygun olarak defterlerinizi ve İşçi Sigortaları Kurumu'na karşı olan hizmetlerinizi en ehven ücretle kabul ve günü gününe tedvire amadedir."

Kocaeli Yerel Şirket, Kooperatif ve Cemiyetleri

Demokratik ülkelerde vatandaşlık hakları hukuki kurullarla güvenceye alınır. En basit ortaklıktan anonim şirketlere varan ticari yapılanma hakların korunmasıyla ilgilidir. Sosyal ve ekonomik amaçlarla kurulan ko-

109 5 Ağustos 1935, Türk Yolu (s.4): "Vilayet Daimi Encümeni'nden, Vilayet Aygır Deposu, fidanlık ve hastahane araba hayvanları için alınacak 23 000 kilo kuru ot ile 20 600 kilo yulaf Ağustos'un sekizinci Perşembe günü saat on beşte açık indirme suretile ihale edilecektir."

11 Ağustos 1945, Türk Yolu, "Sümerbank İplik ve Dokuma Müessesesi Hereke Fabrikası'ndan:Fabrikamızın araba hayvanları için yeni mahsulden 6000 kilo arpa, 3000 kilo balya samanı, ayrıca fabrika ihtiyacı için 10 000 kilo da mangal kömürü satın alınacaktır."

110 30 Kasım 1945, Türk Yolu (s.3):"İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Kandıra Ajanlığı'ndan, SicilNo: 2, İlân No:1 Reşat Güneş unvanı ticareti ile Kandıra çarşısında 70 numaralı mağazada odun, keten, zahire vesaire ve kaşar peyniri ticaretille iştilgal eden mumaileyhReşat Güneş 31/12/ 1949 tarihinden itibaren TERKİ TİCARET ettiği ilan olunur."

7 Haziran 1934, Resmi Kocaeli gazetesi (s.4):İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan, İlân No: 462, Sicil No: 1873 "HELVACI HAMİT EFENDİ unvanı ticari-siyle İzmit'in Kemaliye Caddesi'nde ve Helvacı ticaretille iştilgal eden HASAN ZADE HAMİT BEY Kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur. No.190"

26 Ocak 1950, Türk Yolu (s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Kandıra Ajanlığı'ndan Sicil No: 501, İlân No: 6, "BEKİR SEMERCİOĞLU ZAHİRE KETEN VE İŞLERİ unvanı ile Kandıra'nın arka çarşısında 196 numaralı dükkanda zahire keten ve tohum işleri ile iştilgal etmekte olduğundan ticaret kanununun madde mahsusası mucibince ajanlığımız siciline kayıt edildiği ilan olunur."

111 26 Haziran 1927, İZMİT TİCARET VE SANAYİ ODASI MECMUASI, I. Yıl, sayı 26, s.6 İlân Numarası 40, Sicil No 80

CEMAL BEYZADE ALİ ve MAHDUMU EMİN, ilan-ı ticarisi ile İzmit'in BUĞDAY MEYDANI'nda 185 Numaralı mağazada zahire ticareti ile iştilgal eden Cemal Beyzade Ali ve Mahdumu Emin Beyler

İlân Numarası 41, Sicil numarası 45 MEHMET ARIF DEMİR TİCARETHANESİ, unvanı ticarisi ile izmit'in KEMALİYE CADDESİ'nde 45 numaralı dükkanda demircilik ve sobacılık ticareti ile iştilgal eden Mehmet Arif Efendi...

İlân Numarası 42, sicil numarası 597 ÇIRAKOĞULLARI'NDAN SALİH OĞLU KAMİL unvanı ticarisi ile İzmit'in Yukarıpazar Debbahane Mahallesi caddesinde 19 numaralı dükkanda bakka-liye ticareti ile iştilgal eden

İlân Numarası 43, Sicil Numarası 536 TOGA OĞLU RECEP unvanı ticarisi ile İzmit'in HİKMETİYE KARYESİ'NDE 1 numaralı dükkanda Bakkaliye ticaretille iştilgal eden Recep Efendi...

İlân Numarası 44, Sicil Numarası 62 MELEKZADE HAFİZ OSMAN FEVZİ unvanı ticarisi ile İzmit'in KAZIKLI İŞKELESİ'NDE6-7 numaralı mağazada kömür ve odun ticareti ile iştilgal eden Hafiz Osman Fevzi Efendi...

İlân Numarası 45, Sicil Numarası 74 SAKARYA KERESTE TİCARETHANESİ unvanı ticarisi ile Ankara Caddesi'nde 125 numaralı mağazada kereste ticareti ile iştilgal eden Hüseyin Hüsnü Efendi...

İlân Numarası 46, Sicil numarası 468 İSTİKLÂL BAKKALİYE MAĞAZASI unvanı ticarisi ile İzmit'in Kemaliye Caddesi'nde 125 Numaralı mağazada bakkaliye ticareti ile iştilgal eden Raşit Bey...

İlân Numarası 47, Sicil Numarası 650 BAKKAL NECİP unvanı ticarisi ile İzmit'in Yalı Hamamı Caddesi'nde 38 numaralı dükkanda Bakkaliye Ticareti ile iştilgal eden Necip Efendi...

İlân Numarası 48, Sicil Numarası 649 BAKKAL ŞÜKRÜ unvanı ticarisi ile İzmit'in Yalı Hamamı Caddesi'nde 33 numaralı dükkanda bakkaliye ticareti ile iştilgal eden Şükrü Efendi ...

112 1 Temmuz 1944, Türk Yolu (s3): Adapazarı Cumhuriyet Müddei Umumliliği'nden Fazla fiatla ekmek satmak suretiyle Milli Korunma Kanunu'na muhalif hareketten suçlu Karasu Kocaeli Köyü'nden Hüseyin oğlu Mustafa Kulaç'ın subutu fiiline mebni Milli Korunma Kanunu'nun 31.3.59 Maddesi mucibince beş lira para cezası ile mahkumiyetine dair Asliye Ceza Mahkemesi'nce verilen temyiz edilmeksizin katileştiği ilan olunur.

operatif, cemiyet ve dernekler de kanun, tüzük ve yönetmeliklerle hukuki zemine oturtulmuşlardır. Yerel basında en çok ilan veren şirketler bankalardır: Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi, Adapazarı Emniyet Bankası Anonim Şirketi, Kocaeli Halk Bankası Türk Anonim Şirketi. Ziraat Bankası da Kocaeli'de kurulan diğer bankalar kadar hatta daha çok verdiği ilanlarla yerel basını desteklemiştir.

Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi

1913'te "Adapazarı İslâm Ticaret Bankası" adı ile komandit şirket olarak kuruldu. 1930'da Adapazarı Türk Ticaret Bankası olarak adı değiştirilip, sermaye artırımını ile bir anonim şirket olarak yapılandırıldı. Unvanındaki "Adapazarı" 1937'de kaldırılarak "Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi" şeklinde kısaltıldı.

Adapazarı Emniyet Bankası Anonim Şirketi

Komandit olarak kurulan Adapazarı Emniyet Bankası, 1928'de 400 000 TL sermayeli anonim şirket haline getirilmiştir.

Kocaeli Halk Bankası Türk Anonim Şirketi

Kocaeli Halk Bankası Türk Anonim Şirketi, Kocaeli ticaret ve sanayii erbabı tarafından 1927'de kurulmuştur.

Kandıra Halk Orman İşletmesi Türk Anonim Şirketi

11 Ağustos 1930 günlü Türk Yolu gazetesindeki ilâna göre: On bin Türk Lirası sermaye ile Kandıra merkezli her nevi mahrukut ve orman işleri ile uğraşan "Kandıra Halk Orman İşletmesi Türk Anonim Şirketi" kurulmuştur. Nizamnamesi tasdik edilmiş bu halk anonim şirketinin hisse senetleri tercihan Kandıra ve Kandıra'ya bağlı ahaliye satılır. Bu önemli mahrukut şirketinin şubesi İstanbul - Fındıklı'dadır.

Kandıra Elektrik Türk Anonim Ortaklığı

Türk Yolu, 10/2/1950'de Kandıra Elektrik Türk Anonim Ortaklığı'nın 24 Şubat 1950 Cuma günü saat 14'te Kandıra Halkevi salonunda yıllık toplantısını takiben saat 16'da yapılacak olağanüstü toplantısını ilân ediyordu. Olağanüstü toplantı gündeminde elektrik tesisatının Kandıra Belediyesi'ne satılması vardı¹¹³.

Güzel İş Terzi Komandit Şirketi

İzmit Demiryolu Caddesi'nde 138 numarada elbiselik kumaş satışı, terzilik ve elbise imalatı ile uğraşan M. Hulusi Bizden ve Bekir Sami Bizden kurulu Güzel İş Terzi Komandit Şirketi'nin İTSO'nca 30/9/1936'da tescilli ilanı (7 Ekim 1936 Türk Yolu).

Sabanca Bayındırlık Şirketi

"Sabanca'da teşkili mutasavver Sabanca Bayındırlık Şirketi hakkında 6 imza ile verilen takrir okunarak Nafia Vekaleti ile Sabanca ve Adapazarı Belediyeleri, Halk Bankası ve bazı zevatin iştiraki ile 27 750 lirası temin edilmekte olan bu şirketin teşekkül edebilmesi için geri kalan 2250 liralık hissesinin de Hususi Muhasebe'ce temini için Vilayet Makamı'na salahiyet verilmesi"¹¹⁴ ile 1937'de kurulan şirket, faaliyetlerini 15.03.1943 tarihine kadar sürdürmüştür.¹¹⁵

Marmara Yaprak Tütün Ticareti Türk Limitet Şirketi (2 Mayıs 1938) 732 ilan numarası ile Türk Yolu (19.08.1938)

İkbal Kocaeli Şirketi

27.05.1937 Türk Yolu: İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan

İstanbul'da Nakliyat ve Ticaret Muamele Komisyonculuğu yapmak üzere 01.08.1937 tarihinde İsmail Hakkı Göbelek, Mehmet Sadrettin Göbelek ve Hasan Hilmi Eksigil tarafından müteşekkil İkbal Adapazarı Kollektif Şirketi ve Kocaeli Ambarı Sahibi Rıza Babila tarafından müştereken 18.03.1937 tarihli odamıza verdikleri

113 **10 Şubat 1950**, Türk Yolu (s.3):Kandıra Elektrik Türk Anonim Ortaklığı,24/2/1950 Olağanüstü Genel Kurul Toplantı gündemi:- Elektrik tesisatının Kandıra Belediyesi'ne satılması ve gerekli konuşmalar yapılması hususunda salahiyet verilen üyelerle bu konuşmaların neticesi hakkındaki izahatın dinlenmesi ve Belediye Meclisi'nin 31/1/ 1950 gün ve 460 sayılı mukabil teklifini bildiren yazısının okunarak bu hususta karar verilmesi.

114 **18 Mart 1937** Türk Yolu (s.4):

115 **22 Nisan 1943**, Türk Yolu (s.2): Hali tasfiyede bulunan Sapanca Gölü ve Civarı Bayındırlık Türk Anonim Şirketi'nin tasfiye memurluğundan (üçüncü defa); Sapanca Gölü ve Civarı Bayındırlık Türk Anonim Şirketi Hey'eti Umumiyesi'nin 15.03.1943 tarihli kararı ile feshedilmiş ve tasfiyeye tabi tutulmuştur. Münfesh şirkete ait işler hakkında alakadar olanların ticaret Kanunu ahkâmına tevfiakan bir sene zarfında İzmit Demiryolu'nda Muhasebe-i Hususiye Varidat Müdürlüğü odasında müteşekkil Tasfiye Heyeti'ne müracaat etmeleri ilan olunur.

bir kıt'a dilekçede: İkbâl Adapazarı ve Kocaeli Anbarı firmaları altında nakliyatı umumiye işlerle iştigal eden müesseselerinin ahiren birleşerek "İkbâl Kocaeli Şirketi" namile faaliyetlerine devam etmekte oldukları ve merkezlerinin İstanbul'da olup İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca icabeden kaydiye ve tesciliyelerinin ifa edilmiş olduğunu ve İzmit Şubesi'nin de odaca muamele kaydiye ve tesciliyesinin ifası ile İzmit Şubesi İdare Memurluğu'na Bay Mustafa Karagay'ın tayin edildiğini bildirmişler ve İzmit Şubesi İdare memuruna ait vekaletname ile şirket mukavelename ve evrakı sairesini odaya tevdi ederek muamele kaydiye ve tesciliyelerini ifa ettirmiş olduklarından keyfiyet ilan olunur.

Mustafa Karagay ve ortakları Yeni Adapazarı Bolu Umumi Nakliyat Kollektif Şirketi

06.10.1950, Türkyolu: "merkezi İstanbul'da olan ve İzmit Gümrük Caddesi 157 Nolu mahalli şube olarak açtıkları ve Mustafa Karagay ve ortakları Yeni Adapazarı Bolu Umumi Nakliyat Kollektif Şirketi unvanı altında icrayı ticaret ettiklerini bildiren yukarıda unvanı aynen yazılı şirketle Ticaret Kanunu'nun 42. Maddesi gereğince Odamızca tescil edildiği ve evvelce Odamızın 2392 Sicil Numarasında Mehmet Özatacan namına kayıtlı kaydın da terkin edildiği ilan olunur (Kaydı terkin/ Kaydı silme).

Kışınbay Biraderler Kollektif Şirketi(1948)

6 Ekim 1948 (Türkyolu): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası İlanı No.1243, Sicil No.3586 Unvanı Ticareti Kışınbay Biraderler Kollektif Şirketi. İzmit'in Ömerağa Mahallesi Demiryolu Caddesi No.75'te ithalat, ihracaat, komisyonculuk ve dahili ticaret işle iştigal eden Kışınbay Biraderler Kollektif Şirketi'nin bundan böyle ithalat, ihracaat ve komisyonculuk yapmayacaklarını yalnız dahili ticaretle iştigal edeceklerini bildirdiklerinden 3586 nolu sicillerine tescil edildiği ilân olunur.

21 Şubat 1950'de (Türk Yolu, s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası ilanında Merkezi İstanbul'da olan Kışınbay Biraderler Limited Ortaklığı İzmit Demiryolu 73-75 Nolu mahalli ticari ikametgah ittihaz ederek şube olarak açtıkları ve şubelerinin faaliyet mevzuu olan *vapurculuk, deniz ve kara nakliyatı her türlü dahili ve harici ticaret mümessillik ve komisyonculuk acentalık ve her türlü sanayi inşaat işleri teahhüt işleriyle iştigal ettikleri* ve ortaklardan Beslen Kışınbay idaresi altında çalışılacağını bildirmişlerdir.

Asım ve Oğlu Necati Karacaoğlu Kollektif Şirketi

1 Ocak 1953, Bizim Şehir(s.2): Asım ve Oğlu Necati Karacaoğlu Kollektif Şirketi. Bekirdere mevkii, Kandıra Caddesi, 8/A'da Nebati Yağ ve un imali, Her türlü zahire ve yağlı tohumlar ticareti yapmaktadır.

Karamürsel Bağcılar Cemiyeti

Karamürsel'den İstanbul'a nakliyat deniz yoluyladır. Karamürsel Bağcılar Cemiyeti yaş ve kuru mahsulün en kısa zamanda bozulmadan İstanbul iskelelerine ulaştırılması gerekçesiyle deniz nakliyatında güven ve düzeni sağlamak üzere kurulmuş ve çalışmalar yapmaktadır.¹¹⁶

Gayrı Mahdud ve Müteselsil Mesuliyetli ve Değişik Kapasiteli Tarım Kredi Kooperatifleri

457 Sayılı Sabanca Tarım Kredi Kooperatifi 1938 yılında faaliyetteydi.¹¹⁷ 856 numaralı Yuvacık, 857 numaralı Suadiye, 859 numaralı Değirmendere, 861 numaralı Tatar İhsaniye köyü, 862 numaralı Bahçecik Gayrı Mahdud ve Müteselsil Mesuliyetli ve Değişik Kapasiteli Tarım Kredi Kooperatifleri 1945'de kuruldu¹¹⁸. Merkezleri Değirmendere, Suadiye, Yuvacık, Tatar İhsaniye ve Bahçecik'te kurulan bu kooperatiflere alınacak birer muhasiplik için isteklilerin TC Ziraat Bankası'na müracaatları 1 Kasım 1945'ten itibaren ilân edilmiştir.

116 **22 Nisan 1935**, Türk Yolu: "Karamürsel Bağcılar Cemiyeti tarafından 1935 senesi yaş ve kuru mahsulünün İstanbul vesair iskelelere sevki hususunda eksiltme şartnamesini hazırlamış ve 27/4/1935 günü ihale kat'iyesi icra edileceğinden ...talip olan vesaiti nakliye sahipleri Karamürsel'de Bağcılar Cemiyeti yazıhanesinde hazır bulunmaları ve şartnameyi görmek isteyenlerin mezkur cemiyetin genel idare heyetine müracaatları ilan olunur".

117 **14 Aralık 1938** Marmara:

118 **17,19 Ekim 1945**, Türk Yolu (s.2):Kocaeli Noterliği'nden, 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'na ve 19.3.936 tarih 4242-2 sayılı vekiller hey'etince tasdik edilen ana mukavelenameye uygun olarak merkezi Tatar İhsaniye köyünde gayrı mahdud ve müteselsil mesuliyetli ve değişik kapasiteli 861 sayılı Tatar İhsaniye Tarım Kredi Kooperatifi kurulmuştur.Bu kooperatifin Ana mukavelenamesi Tatar İhsaniye köyü ihtiyar kurulu tarafından tasdik edilmiş, TC Ziraat Bankası ve Ticaret Bakanlığı tarafından onaylanmış ve Noterliğimizce 18.10.945 tarihinde 4277 sayılı tescil olunmuştur. Kocaeli Noteri Mehmet Emin Temeloğlu

13 Aralık 1945 günlü Türkyolu'nda (s.3) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan verilen "Bahçecik Tarım Kredi Kooperatifi"nin tescil ilanı ile birlikte Kooperatifin Yönetim Kurulu Başkanlığı'na İsmail Mete, Asbaşkanlığına Mümin Çakır, Üyeliğe Hüseyin Türoğlu, Süleyman Karabey ve İlyas Pekin'in seçildiklerinin ilanı yer almaktadır.

21 Aralık 1945, Türkyolu (s.3) Suadiye Tarım Kredi Kooperatifi'nin tescil ilanına göre Yönetim Kurulu Başkanlığı'na Hüseyin Top, Asbaşkanlığı'na Harun Çelebi, Üyeliğe Hüseyin Salmankurt, Hasan Tanrikulu, Tevfik Okumuş ve muhasipliğe Şevket Salmankurt'un seçilmişlerdir.²³ Temmuz 1946, Türk Yolu (s.3)'nda yayımlanan imza sirkülerine göre 651 Numaralı Hendek Tarım Kredi Kooperatifi Yönetim Kurulu Başkanı Musa Kazım User, Asbaşkan Hüseyin Alkan, Üyeler: Yakup Kırımlı, Osman Yılmaz, Latif Dinçer. Muhasip Vehbi Keskin, M.Muavini Hamit Yazıcı.

Kuruluşları aralıklı olarak devam eden 1089 numaralı Geyve Doğanentepe (1947), Geyve Hayrettin Köyü 1094 numaralı, 1095 numaralı Geyve Camii Kebir (1947)¹¹⁹ Geyve Akdoğan Köyü(1947)¹²⁰ 651 Numaralı Hendek (1948), 942 Numaralı Hendek-Uzuncaorman(1948)¹²¹ 1057 numaralı Tekerlek Süleymaniye Köyü¹²²Gayri Mahdud ve Mütesselsil Mesuliyetli ve Değişik Kapasiteli Tarım Kredi Kooperatifleri bunlardan bazılarıdır.

Kandıra Oduncular ve Kömürçüler Kooperatifi

Kandıra ve çevresinde halkın önemli bir kısmının geçimi odunculuk ve odun kömürüne dayanır. Eşraftan bir kısım tüccar eskiden beri bu konu ile ilgilidir. 1946'da kurulan Kandıra Oduncular ve Kömürçüler Kooperatifi 1949'da görülen lüzum üzerine "hububat" ilavesiyle genel kurulca kabul ve Bakanlar Kurulu'na tasdik olundu.1949'da **Kandıra Oduncular, Kömürçüler, Hububat Kooperatifi** olarak tescil edilmiştir.¹²³ Kooperatiflerin kuruluşu tüccara rakip çıkarmıştır.¹²⁴

51 Nolu Adapazarı Koza Tarım Satış Kooperatifi

Ortaklarının koza satışı kadar, koza üretimi için gereken tohum siparişleri de kooperatif tarafından temin edilmektedir.¹²⁵ Adapazarı Koza Tarım Satış Kooperatifi'nin Kandıralı ortakları da bulunmaktadır (ilân).

Mahdut Mes'uliyetli Adapazarı Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'ndan:

Mahdut Mes'uliyetli Adapazarı Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi Ortaklığı'nın 14 Nisan 1952 günü Saray Sineması'nda saat 10'da yapılan genel kurul toplantısında yönetim kurulu asil üyeliklerine seçilen Ramazan Akturan, Halit Fedai, yedek üyeliklere Yusuf Özmen ve Remzi Kaymakçı ve Kotorol asil üyeliğine Tevfik Atbaş, Ahmet Faik Abasıyanık ve Hüseyin Akartuna, Yedek üyeliklere de Hamdi Başak ve Osman Erkaya'nın seçilmiş oldukları ilan olunur (9.5.1952).

Ramazan Akturan, Halit Fedai'ye Kooperatifi temsilen imza yetkisi verildiği ilân edilmiştir.¹²⁶

İzmit Çiftçiler Birliği

1947 yılı sonlarında kurulan İzmit Çiftçiler Birliği'nin kurucu başkanı Muhittin Eren'dir. Daha sonraki yıllarda da başkanlığı devam etmiştir.¹²⁷

Kocaeli Dışından Ticari Şirketler ve Temsilcileri

İskeleri, demiryolu ve iyileştirilen karayollarıyla Kocaeli, Anadolu'nun kapısı durumunda idi. İhracaatımızda büyük yeri olan tütünün en aranılan çeşidinin üretildiği bir coğrafi alandı. Bu avantajlar tütün ticareti başta

119 05 .11.1947, Türk Yolu s.3, Geyve Noterliği'nden ilan.

120 09.11.1947, Türk Yolu, s3, Geyve Noterliği'nden ilan.

121 10.04.1948, Türkyolu,s3, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Hendek Ajansı

122 13.04.1948.Türkyolu.s.3,Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Hendek Ajansı.

123 11.11.1949, Türk Yolu(s3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Kandıra Ajanlığı,"hububatçılık işinin de sicile ilave ve kayıt olunduğu ticaret kanunu gereğince 'te ilân olunmuştur. İlân no.125, Sicil no.27/493"

124 9.11.1947 Türkyolu: " Kumcağız sahil deposunda mevcut 700 kental karışık odun beher kental 320 kuruştan, keza Karaboğaz sahil deposunda mevcut 3500 kental karışık odun, beher kentali 280 kuruştan 24/11/947 pazartesi günü saat 16'da İdare Kurulu önünde pazarlıkla satılacaktır. İsteklilerin geçici teminat akçaları ile birlikte belli günde müracaatları ilan olunur".

125 22 Haziran 1943, Türk Yolu (s3):51 Nolu Adapazarı Koza Tarım Satış Kooperatifi Müdürlüğü: Kooperatifimizin adi umumi heyet toplantısı 28/6/943 pazartesi saat 14'te.

1950, ilan: "Adapazarı Koza Tarım Satış Kooperatifi Müdürlüğü'nden: ...ortaklarının 1950 yılı koza tohum siparişleri 15 Mart 1950 tarihine kadar kabul edilecektir. Sayın ortakların bu zaman içinde kooperatife müracaatla bu ihtiyaçlarını bildirmeleri ilan olunur."

126 16 Mayıs 1952, Adapazarı Akşam Haberleri

127 16 Ocak 1948, Türkyolu,s4-İzmit Çiftçiler Birliği Başkanlığı'ndan Çağrı

olmak üzere nakliyat ve taahhüt firmaları ile yabancı firmaların Türkiye temsilcileri durumunda olan tüccarları çekmiştir. Temsilci ya da vekili gibi adlarla il dışından şirketler adına iş yapmak ticari faaliyet alanlarından biriydi.

İzmit'in Buğday Meydanı'nda ve Yaprak Tütün Ticaretille iştigal eden **Herman İspirer ve Şürekası Tütün Kolektif Şirketi**,¹²⁸Tütün Tüccarı Müteahhit Komisyoncu ve İstanbul'da Tütün Tüccarı Nemlizade Mithat Vekili **Şerif Ulusoy**,¹²⁹ Yaprak Tütün Ticaretille iştigal eden ve **Apti Fuat Limitet Şirketi Vekili Mehmet Halil Bayar**'dır.¹³⁰Paç'ta Kandıra Caddesi'nde Bakkal Ahmet Şen, 3 Temmuz 1944'e kadar Tütün ticareti yapan **Abdi Fuat Akav ve Şürekası Hisseli Komandit Şirketi'nin Vekili**di.¹³¹ Fethiye Caddesi'nde yaprak tütün ticareti ile uğraşan Sefer Meşeli, Mehmet Kanatlı'nın vekilidir (22.04.1942, Marmara, s.4).

Türkmay Ticaret AŞ İstanbul müessesesince temsil edilen Alman Azot Sanayii Bochum Fabrikaları'nın kimyevi gübreler Kocaeli Körfez ve Havalisi-Bilecik Bölge Satış Mümessili:İstanbul Cad., No.221, İzmit'te "**Olcaç Ticaret Evi**" Nazım Olcaç.¹³²

Merkezi İstanbul'da bulunan **Eskişehir Ambarı Mehmet Müslim ve Mahmut Emin Pekgöz Kardeşler ve Ortakları**, İzmit'te İskele Caddesi'nde 6 No'lu mağazayı ticarethane olarak kullanıp zahire ve ticari eşya nakli yapacaklarını ilan etmelerinin beşinci yılında İzmit, Ankara Caddesi 155/157 nolu büroları **31 Mart 1947**'de ortaklardan **Bay Mehmet Özatacan'a** devredilmiş, Özatacan da bu mahalli Adapazarı-Bolu Umumi Nakliyat Ambarı'nın, İzmit bürosu olarak açıp, **Mustafa Karagay**'ı mümessil olarak tayin etmiştir.¹³³ Mümessillerin zaman zaman değiştiği de ilânlardan izlenebilmektedir.¹³⁴

Çiftçi ve köylüsünün ürettiği tüm Kocaeli'ye yettiği gibi İstanbul'un bal, kaymak, yumurta, incir, üzüm, kiraz, elma ve diğer meyve ve sebze ihtiyacını karşılamakta idi. Devlet fabrikaları çalışanları, askeri zevat, devlet memurları, ticaret ve ziraat erbabı ile Kocaeli, alım gücü Türkiye ortalaması üstündeydi. Radyo, pikap, buzdolabı, çamaşır makinesi gibi elektrikli aletler, parfüm, krem, sabun, dantel, plak, plak iğnesi ve diğer tüketim malları için iyi bir pazar olduğu açıktı. Ziraatla uğraşanlar da sunni gübre, tarım alet ve makinaları, zirai ilaçlar ve tohum için potansiyel alıcılardı. İstanbul'daki ticari mümessiller ve toptancılar, perakendecileri yerel gazete ilânlarıyla da davet ederlerdi. Ticari mümessiller TESLA¹³⁵ gibi direkt ürünün ilânını kendi adreslerini işaret ederek yaptıkları gibi UNILEVER ve BAYER örneklerindeki gibi Anadolu'daki acentelerle kendi ilânlarını birleştirmişlerdir.

128 10 Haziran 1936, Türk Yolu:İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No: 519, Sicili No: 2037, "HERMAN İSPİRER VE ŞÜREKASI TÜTÜN KOLLEKTİF ŞİRKETİ Unvanı ticarisıyla İzmit'in Buğday Meydanı ve Yaprak Tütün Ticaretille iştigal eden Herman İspirer ve Şürekası Tütün Kolektif şirketi kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicil ticarete kaydedildiği ilan olunur.

10 Haziran 1936, Türk Yolu (s.4): İzmit Ticaret Odası'ndan "İzmit'te Balıkpazarı Camlı İskele civarında sekiz numaralı mağazayı ikametgahı ticari ittihaz eden ve odamızın 55 numaralı sicilinde mukayyet TÜTÜN TÜCCARI BAY HAFİZ MEHMET Oda'mıza verdiği dilekçe ile 9/6/1936 tarihinden itibaren TERKİ TİCARET eylediğini ve Oda'daki siciline kayıt ve işaret edilmesini talep etmiş olmakla Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nin 160. maddesi hükümleri mucibince keyfiyet ilan olunur."

129 1 Nisan 1936 Türk Yolu (s.4) İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No. 504, Sicil No. 2042 TÜTÜN TÜCCARI MÜTEAHHİT KOMİSYONCU VE İSTANBUL'DA TÜTÜN TÜCCARI NEMLİZADE MİTHAT VEKİLİ ŞERİF ULUSOY unvanı Ticarisıyla İzmit'in Demiryolu Caddesi'nde ve tütün komisyon ve müteahhit ticaretille iştigal eden Şerif Ulusoy Kanunu ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

130 24 Haziran 1936 Türk Yolu (s.3) İzmit Ticaret Odası'ndan İlân No. 503, Sicil No.2041, Unvanı Ticareti APTİ FUAT LİMİTET ŞİRKETİ VEKİLİ MEHMET HALİL BAYAR unvanı ticarisıyla İzmit'in Buğday Meydanı Caddesi'nde ve YAPRAK TÜTÜN TİCARETİYLE iştigal eden Mehmet Halil Bayar kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

131 15 Temmuz 1944, Türk Yolu, "İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan İlân No.1221 Sicil No.2589 Odamızın 2589 sicil numarasında ABDİ FUAT AKAV ve ŞÜREKASI HİSSELİ KOMANDİT ŞİRKETİ VEKİLİ ve Paç'ta Kandıra Caddesi'nde BAKKAL AHMET ŞEN unvanı ticarisıyla kayıtlı bulunan Ahmet Şen bu kerre Oda'mıza verdiği 3/7/1944 tarihli istida ile müracaat ederek, bu kerre TÜTÜN TÜCCARI VEKİLİ İŞİNİ TERKEDEREK bundan böyle Kandıra Caddesi'ndeki 35 numaralı dükkanında perakende olarak BAKKALLIKLA icrai ticaret edeceğini ve ilişik olarak 61 numaralı toptancı vesikasını iade ettiğini bildirdiğinden Odam'ımızdaki sicil kaydına (Bakkal Ahmet Şen) unvanı ticarisıyla tescil edildiğinden keyfiyet ilan olunur."

132 1 Ocak 1952, Demokrat Kocaeli (s.3): "BAYER" Ziraat ve Veteriner İlaçları, kimyevi maddeler- Alman (BOCHUM) Kimyevi Gübreleri-Ziraat Alet ve Makinaları

133 14 Ekim 1936, 3 Haziran 1941, Türk Yolu, s.4: Ticaret ve Sanayi Odası ilanları

134 03.01.1950, Türkyolu (s.2): Vekaleten azıl.Ambarımızın İzmit bürosundan ayrılan Kemal Selçuk'a İzmit noterliğinden vermiş olduğum umumi vekaletnamesini iptal ilişkisini kesmiş ve dolayısı ile vekaletten azıyılmış bulunduğumu ilgililere arz ederim. Adapazarı Bolu Ambarı Sahibi Mehmet Özatacan.

135 TESLA RADYOLARI, 12.12.1947, Türkyolu (s.3),ilan: "Dünyaca tanınmış Çekoslovak malı en son sistem TESLA radyoları gelmiştir. Vilayetiniz dahilinde bu beynelmilel şöhrete haiz radyoyu satmak veya almak isteyenler en kısa zamanda aşağıdaki adrese müracaat etmeli. Saadetin Sönmez, Sirkeci, Ada Han, No.7.24.27, Telgraf: LORENZ İSTANBUL"

Çiftçilerimize Duyurma :
Amerikanın tanınmış "GENERAL IMPLENENT" marka

1 - Disk Haro : 40 santim kutranda 4 garupla gitti sıra 32 dişli 500 kilo ağırlığında 240 santim genişlikte az miktarda çelik disk harolarımız,
 2 - Çiftlik arabası 16x600 lastik ve 40 ton taşıma kabiliyetinde çelik çatılı çiftlik arabalarımız,
 3 - Mısır taneleme makinesi 1 Satte 3 ton mısır taneliyon, benzin veya elektrik motora ile mühezzaz tebarrik mısır taneleme makinelermiz gelmiştir. İhtiyacı olanların iktifa adresimle bildirmelerini rica ederim.

Adres : İbrahim Teşcioglu
 Galata Karaköy paçası karşısında 84
 Nolu mağaza, Telgraf : ESERO, Telefon : 40782
 (721) 3 - 9

03.08.1948, Türkyolu, s.3

Çimento satışı
"GÜVEN,"
Türk Anonim Sigorta Şirketinden

İçli Mergeli S S. 1 Normlu elliçer kiloluk kâğıt torbalar içinde tahminen 55 ton miktarda rutubetli Çimento satışı çıkarılmıştır. İsteklilerin Çalıda Bankalar odasında Şerhbank binasının giriş holunda nakil bulunan evant ve satış şartnamesini gö:erek nihayet 22/Nisan/1949 Cuma günü akşamına kadar teblihleri vermezler ilân olunur.
 (430) 16 - 18

19.04.1949, Türkyolu, s.4

Liquid Cleaner

Hoş kokulu mayi bir sabun olup Bulaşık, Çamaşır, Tahata, cam ve sair eşyaların kolaylıkla yıkanmasını temin eder.

Miktarı : Bulaşık için, 3 litre suya 1 küçük çorba kaşığı, Çamaşır için, 1 teneke suya 3 küçük çorba kaşığı. Bir şişesi bir kilodan fazla beyaz sabuna muadil olup her yerde fiyatı 170 kurustur. Büyük bakkaliyelerden arazınız.

04.04.1952, Dem. Kocaeli

Ziraatçılara!

Bütün Çiftçilere - Patates - Mısır - Pamuk - Pirinç - Tütün - Fındık - Ayıoğlu - Zeytin - Fındık - Soğuk - Meyra ve Kubbak Makinalerine

M Ü J D E ! !

Almanya menşur "BAYER" Ziraat ve Veteriner ilâhâzına çözümlenmiş gübreleri, depomuzda her türlü ihtiyacınıza göre bulabilirsiniz. (Kocaeli - Karas Boğazı) Havalisi - Bilecik BOLGE SATIŞ MÜMESSİLLİĞİ ni temsil eden firmamızdır.

2500 Aroli (Ammonium - Nitro - Sülfat) - Aslan başı marka (100 kg. lık içi kâğıtlı yeni jüt çuvalarda) V Z

18-20 ovi Fosforlu (P2O5) - Superfosfat - Yeldjimeni marka (100 kg. lık içi kâğıtlı yeni jüt çuvalarda ambalajlı)

Yüksek randanmalı kimyevi Alman gübreleri, depomuzda her türlü ihtiyacınıza göre bulabilirsiniz. (Kocaeli - Karas Boğazı) Havalisi - Bilecik BOLGE SATIŞ MÜMESSİLLİĞİ ni temsil eden firmamızdır.

Yüksek randanmalı kimyevi Alman gübreleri, depomuzda her türlü ihtiyacınıza göre bulabilirsiniz. (Kocaeli - Karas Boğazı) Havalisi - Bilecik BOLGE SATIŞ MÜMESSİLLİĞİ ni temsil eden firmamızdır.

OLCAY TİCARET ZVI
NAZİM OLCAY
 "Bayer, Ziraat ve Veteriner ilâhâzları Ziraat Makinaleri - Alman (BOCHUM) Kimyevi Gübreleri - Ziraat Alet ve Makinaları
 İstanbul Caddesi No. 221
 İ Z M İ T

1 Ekim 1952, Demokrat Kocaeli (s.3)

Bilimum tüccar, esnaf ve sayın halkımızın nazarı dikkatine :

İzmit ve havalisi acentalığının limit'le Postahane caddesi no: 3 de Kain Üniversite Ucuzluk Pazarı firması sahibi Bay Hasan Yavalar'a tevdi edilmiş olduğunu bildiririz.

Acentamız aşağıdaki yüksek kalite istihsalatlarımızın mezkûr saha dahilinde müessesemizin menfaatlarını korumak suretiyle satış ve tevziini deruhte etmiştir.

Kahvaltılık Margarin SANA
Mutbak Margarin VITA

Yüksek kaliteli mallarımızın müstahale daima en taze ve temiz bir halde ulaştırılması teminen acentemiz fabrikamızdan her hafta taze mal verecektir. Ve acentemiz de bu malları en sıhht şartlar altında deposunda muhafaza edecektir.

Acentemizin daima şirketimiz prensiplerine ve iş politikasına göre hareket edeceğine kanı bulduğumuzdan şirketimizle alakalı bilimum müessesat ve halkımızın firmamıza göstermekte oldukları emniyet ve teveccühü acentemizde aynen gösterebileceklerini arz ederiz.

ÖNİLEVER - İŞ TÜRK LIMITED ŞİRKETİ

08.04.1953, Türk Yolu

Yabancı Şirketler, Ticari Mümessiller ve İzmit acenteleri

Sağlık Hizmetleri İle İlgili Ticari İlanlar

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında halk sağlığı devlet başta olmak üzere belediye ve sivil toplum kuruluşlarının çözmek için uğraştığı en önemli problemdi. Çevre koşullarının iyileştirilmesi, bataklıkların kurutulması, hastalık taşıyıcı böceklerle amansız mücadeleye girişilmesi, haşarat ilaçlarının kullanılması¹³⁶, seyyar etüv hizmeti, içme suyu temini, hastane, doktor ve ilaca ulaşabilme, Sıtma Savaş Başkanlığı'nın batak ve su biriktirisi alanlarını mazotlaması, evlere kadar sağlık memuru ve ilaç servisi, Verem Savaş Derneği Dispanser'i'nin bedava röntgen çekimi ve aşı faaliyetleri tifüs, sıtma, verem, frengi ve diğer hastalıkları azalttı. Hastalananlar tedavi edildi.

Zorlu bir yokuşla ulaşılabilen eski İzmit Memleket Hastane'si yerine aşağıda kolay ulaşılabilir yeni hastane inşa edildi. İzmit ve Gölcük asker hastanelerinin sağlık hizmetleri de çok önemli katkılar sağladı. Asker ve memleket hastahanesi doktorları resmi görevleri dışında muayenehane açmak suretiyle faydalı oldular.

Memleket Hastanesi ve Askeri Hastane doktorları isterlerse çalışma saatleri dışında muayenehane açardı.¹³⁷ Gazetelere yansıyan ilânlardaki muayene saatlerinden hastane doktorları ayırddedilebilmektedir. Verilen ad-

136 2 Temmuz 1948, Türkyolu (s.4): "YOKET! Bit, pire, tahtakurusu, sinek ve benzeri bütün haşaratı öldürür. Tekel bayilerinde yarım litrelik şişesi şişe depositosu dahil 125 kuruş fiatla satılır."
 137 28 Ağustos 1945, Türk Yolu (sayı 2109 (s.2): "DR. NAZİM CANBAKAN ASKERİ HASTANE GÖZ MÜTEHASSISI, Ziya Eczahanesi üstündeki muayenehanesinde hasta kabulüne başlamıştır".

res genelde oturdukları apartmanlardır.¹³⁸Dr. M. Nedim Akün gibi bazı günlerde yoksulları parasız muayene¹³⁹ ettiklerini ilân edenler de vardı. İzmit Halkevi faaliyete geçtikten sonra etkinlikleri arasında ücretsiz muayene de yer aldı. İlânlardaki adreslerden zaman içinde şehirdeki yer değişiklikleri de takip edilebilmektedir.Türk Yolu gazetesinde sağlık üzerine aydınlatıcı yazı dizileri de yayımlanan¹⁴⁰ Operatör Dr. Celalettin Pırıldar verdiği ilânlarda tehzizatını da açıklamıştır. Röntgen, diyatermi, sun'î güneş, sollüks, endoskopi(elektrikle teşhis ve tedavi cihazları) ve saire".¹⁴¹ Doktorların ihtisaslaşması günümüzdeki kadar ayrılmış değildi. Demiryolu'nda Marmara Lokantası üstünde Gürbüz Apartmanı'nda öğleden sonraları hastalarını kabul eden Sinir ve Ruh Hastalıkları Mütahassısı Dr. Samih Dizdar 10 Ekim 1948 günlü Türkyolu'ndaki ilanda "Felç, siyatik ve romatizmaya elektrikle fizik tedavi yapılır". demektedir.

Verem Savaş Derneği'nin destek verdiği "İzmit Verem Savaş Dispanseri" etkin olarak faaliyet gösterse de dahiliye uzmanı Doktor Meliha Saykam dönemin en gelişmiş röntgen cihazı ile fark yarattığını ilan ediyordu.¹⁴²Memleket Hastahanesi yangını sırasında nöbetçi olan Doktor Zahide Yaşın, sonraları İzmit'te tam zamanlı muayenehane açmıştı.¹⁴³Nisahiye Mütahassısı Dr.Hasan Ömer Erim doktorluktan başka su, gaz, benzin satışı ve gazoz imali ve tüm ticari malların ticaretiyle de meşguldu¹⁴⁴. İzmit'in Cumhuriyet döneminin ilk apartmanını yaptırdı. Doktor Hasan Ömer Apartmanı'nın pek çok doktor kiracısı¹⁴⁵ oldu. 1938'de yayımlanmaya başlayan Marmara Gazetesinin de sahibi idi. Sonraları bir süre gazetenin sahibi olarak Diş Doktoru Meliha Aksel¹⁴⁶ görünmektedir. Demokrat Parti kurucularından Diş Tabibi Sadi Ataergin, siyasetle ilgili çokça gündeme gelmiştir.¹⁴⁷

Et-süt-yumurta-yağ-yoğurt temin edilmekle kalmayıp ulaşım, taşıma ve temizlikte hayvanlara büyük görevler yüklenen bu dönemde nadir de olsa veteriner hekim ilânlarına rastlanır.İlânda verilen muayene saatleri mesaiden önce, sonra ve öğle arasını işaret ettiğinden veterinerin vilayet emrinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁸

Eczane ilânları balık yağının ya da Kinin ilacının geldiği bilgisıyla veriliyordu¹⁴⁹. "NÖBETÇİ ECZANE"nin

- 138 14 Cemaziyelevvel 343, 11 Kanunevvel 340,11/12/1924, KOCAELİ, S. 265, s.4, yıl 7): "EMRAZ-I HARİCİYYE VE NİSAİYYE MÜTEHASSISI DOKTOR OPERATÖR HAYRETTİN FAİK yer her gün öğleden sonra Merkez Eczahanesi'nde, akşamdan sonra Kız Nümune Mektebi ittisâindeki hanesinde Emraz-ı hariciye, kadın hastalıkları doğum ve bil cümle ameliyatı cerrahiyeyi icra eder."
- 20 Nisan 1930, Hür Fikir ve 11 Ağustos 1930, Türk Yolu(s.4): "BÖBREK, MESANE, İDRAR YOLLARI HASTALIKLARI MÜTEHASSISI DOKTOR MECİT, İzmit: Çarşubaşı - Bozacı Han bitişiğinde kain muayenehanesinde her gün saat 15' ten itibaren hastalarını kabul eder."
- 17 Mart 1949, Türk Yolu;
"DOKTOR CEMAL ILGAZLI GÖĞÜS VE DAHİLİ HASTALIKLAR MÜTEHASSISI, Muayene Hane: Pazar Yeri Alemdar Caddesi, Karyola Mağazası üstü, Kat 1 no. 21"
- 139 11 Ocak 1939,Marmara:
"Sayın İzmit Halkının sağlık bakımını gözetken Birinci Sınıf Dahili Hastalıklar Mütahassısı DR. M. NEDİM AKÜN, Demir Yolu Hürriyet Caddesi'ndeki muayene hanesinde çarşamba ve cuma günleri saat ikiden sonra umum halka **meccanen** bakmaya başlamıştır."
- 16 Eylül 1948 Türk Yolu:
"DOKTOR NECMETTİN KELEŞOĞLU, Alemdar Caddesi No.34, Muayene: hergün saat 13-19. Salı günleri fakirlere PARASIZ bakılır."
10 Kasım 1949, Türk Yolu, DR. ALİ ÇAMLIKBELİ "Hastalarımızın kan, idrar ve gaita muayeneleri **parasız** yapılır. MUAYENE CUMARTESİ GÜNLERİ PARASIZDIR. Muayene saatleri 15-19". Adres: Yazlık Aile Bahçe Sineması karşısında, Fethiye Caddesi, Tepecik Mahallesi, No.45/1, Üst kat.
8 Şubat 1952, Adapazarı Akşam Haberleri: "DOKTOR KADRİ KALFAOĞLU muayenehanesini Uzun Çarşı Hendekli Mehmet Beylerin mağazası üzerine nakletmiş ve abone kaydına başlamıştır. SENELİK ABONE BİR AİLE İÇİN ON LİRADIR. Fazla tafsilat için muayenehaneye teşrif ediniz. (FAKİR HASTALARIN MUAYENEHANESİ HERGÜN PARASIZ YAPILIR)".
1 Ocak 1950, Türkyolu, S.3445, Yıl:28(s.3): "DOKTOR MUSTAFA KURTARAN(Bakteriyolog)İntaniye Ateşli iç hastalıkları mütahassısı: Hergün öğleden sonra hastalarını kabul eder. YOKSULLARA PERŞEMBE GÜNLERİ PARASIZ bakılır. Adres: İzmit Demiryolu Faik Nüzhet Apart. No. 4"
- 140 22 Nisan 1934, Türkyolu s.3, "Hifzısıhha Konuşmaları"
- 141 9. 07. 1942, Türk Yolu, s.2:OPERATÖR DR. CELALETTİN PIRILDAR, Demiryolu'ndaki muayenehanesini İstanbul Caddesi, 221 No'ya naklederek yeniden her gün sabahdan akşama kadar hasta kabulüne başlamıştır. Teçhizat: Röntgen, Diyatermi, Ultraviyole, Solluks, Endoskopi.
24.06.1943, Türkyolu(s.2): "Operatör Dr.Celalettin Pırıldar, İstanbul Caddesi, No.221, Telefon No.35"
- 142 16 Mart 1950, Türk Yolu(s.4)"**Verem Hastalıkları Teşhis ve tedavisi en seri şekilde yapılıyor!**
İstanbul Erenköy Sanatoryomu eski Dahiliye Mütahassısı DOKTOR MELİHA SAYKAM, memleketimizi saran verem hastalıklarından halkımızı en seri şekilde kurtarmak ve zamanında teşhis ve tedavi etmek gayesiyle en modern Flips markalı röntgen makinesini getirmişlerdir. Hastalarını her gün saat 7'den saat 19'a kadar Alemdar Caddesi, Yakup Karaçetin Apartmanı'nda muayene ve tedavi etmektedir."
- 143 19 Nisan 1946,Türkyolu, s.3 "DR. ZAHİDE YAŞIN KADIN HASTALIKLARI UZMANI. Pazaryolu-Korucuoğlu Apartmanı, Daire 2, Hergün sabahdan akşama kadar hastalarını kabul eder."
- 144 İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan: İlan No: 1232. Odamızın 2271 sicil numarasında ve birinci sınıfta mukayyet ve İskele Caddesi'nde 39 numaralı mahalde SU, GAZ, BENZİN SATIŞI VE GAZOZ İMALİ VE EMTİAYI UMUMİYE TİCARETİYLE iştigal edenHASAN ÖMER ERİM bu kerre Oda'ya verdiği istida ile müracaat ederek İzmit'teki **Ticarethanmesini Ankara'ya Naklettiğinden** Oda'daki kaydının silinmesini talep etmiştir. Keyfiyyet sicil kaydına şerh verilme üzere ilan olunur.
- 145 11.07.1942, Marmara(s.4): "DOKTOR HASIP YILDIRIMCilt ve Zührevi Hastalıklar Mütahassısı Hasan Ömer Apartmanı 3. Kat, No.5'te her gün saat 15'ten itibaren hastalarını kabul ve tedavi eder."
"DOKTOR ESAT BAYKALKulak Burun Boğaz Mütahassısı, Hasan Ömer Apartmanı ikinci kat, No.4'te her gün öğleden sonra saat 15'ten itibaren hastalarını kabul ve tedavi eder."
"ASKERİ HASTANE OPERATÖRÜ DOKTOR HİKMET ŞAHİN muayene - tedavi-pansuman-alçı- her nevi ameliyat. Muayenehane: Demiryolu, Dr. Hasan Ömer Apart. Daire: 3"
17.02.1952, Hürsöz, s.4: "DOKTOR REMZİ ÜLGEN GÖZ MÜTEHASSISI, Hasan Ömer Apart.
19.10.1952, Demokrat Kocaeli, s.3: DR. İHSAN TÜMGÜÇ, Merkez Hükümet Tabibi, Muayenehane, Demiryolu, Hasan Ömer Apartmanı, Kat 2, İzmit
8 Nisan 1953,Bizim Şehir: "DOKTOR-OPERATÖR M.NEDRET TANFER Askeri Hastahane Kulak-Burun-Boğaz ve Gırtlak Hastalıkları Mütahassısı, Hasan Ömer Apartmanı, kat 2, İzmit."
- 146 3 Temmuz 1945, Türkyolu: "DİŞ DOKTORU MELİHA AKSEL hastalarını bundan sonra hergün sabahları saat 10 - 12 ye kadar öğleden sonra saat 12 - 19,30'a kadar kabul eder. Muayenehane: Demiryolu, Foto Fahri Üstünde."
- 147 15 Aralık 1949, HÜRSÖZ (s.1)
- 148 3 Ekim 1945, Türk Yolu: "YÜKSEK VETERİNER HEKİM-HAYVAN HEKİMİ HASAN SELAHATTİN SAYARI Her nevi evcil büyük ve küçük hayvanların (at, katır, eşek, öküz, inek, manda, koyun, keçi, tavuk, horoz, kuş, kedi, köpe gibilerin iç ve dış cerrahi, adi hastalıkları muayene ve tedavi edilir."
- 149 "MÜJDE!Halis ve taze ucuz fiyatla meşhur İSVEÇ BALIK YAĞLARI gelmiştir.Bir kerre uğrayıp tecrübe için deneyiniz. ZİYA ECZANESİ, Demiryolu,

kentteki önemini keşfeden gazeteler günlük yayınlamayı ödev bildiler. İzmit'in dördüncü eczanesi 1950 yılı başında açıldı."Yeni Eczane, Adliye Caddesi No. 39-B'deaçıldı" ilanı¹⁵⁰, eczane nöbetçi listesine bir yenisini katıyordu.

Yerel gazetelerde sinir, damar, sıtma ve diğer hastalıklarla¹⁵¹ çil,¹⁵² uyuz ve cild¹⁵³ için için ilaçlarla ağrı kesici¹⁵⁴ ilanları yayımlanırdı.

Sünnetçi

Berberlerin sünnet yaptığı dönemlerin geride kaldığı onların yerini sağlık memurlarının aldığı, teşekkür ilânlarından anlaşılmaktadır. 24 Haziran 1943, Türk Yolu: "İki yavrumuzu bir dakika içinde ve hiç bir kan damlamaksızın sünnet ve üç günde tedavilerini yapan memleketimizin kıymetli fenni sünnetçisi Cemal Tezel'e teşekkürlerimin gazeteniz vasıtasile iblağını rica ederim. 17/06/1943, İzmit Adalılar Çarşısı'nda Harzır Elbiseci Ali Eren".

24 Temmuz 1952, Demokrat Kocaeli: "Fenni Sünnetçi Bahattin Aksoy, birinci sınıf sağlık memuru. Her türlü enjeksiyon, pansuman ve aşılar yapılır. Adres: Cumhuriyet Meydanı Demokrat Parti Merkezi altında."

Hamam- Ilıca

1936 yılı İzmit Ticaret Odası kayıtlarına göre İzmit'in Fethiye Caddesi'ndeki Orta Hamam Mahmut Ağa¹⁵⁵, İstanbul Caddesi'ndeki Yeni Hamam ile Yalı Hamam Sokağı'ndaki hamam Bekir ve Sadettin¹⁵⁶ kardeşler tarafından işletilmektedir. 4 Mayıs 1948 günlü Türkyolu'nda "Bundan böyle ayrı ayrı tescillerini istedikleri Yalı Hamamı Bekir Özemek, Yeni Hamam'ın Sadettin Özemek" tarafından işletileceğine dair tescil ilanı yer almıştır. Hamamcı Bekir Özemek'in 1949'da ölümünden¹⁵⁷ sonra da varisleri hamam işletmeciliğini devam ettirmişlerdir.¹⁵⁸1953 yılı eylül ayı gazetelerine verilen ilanlarda büyük fedakarlıklarla genişletilip tertemiz hale getirilen Yalı Hamam'ının 19.09.1953 gününden itibaren sayın halkımızın emrinde olduğu duyuruluyordu.

Kocaeli'nde çok sayıda şifalı su kaynağı bilinmektedir. Karpuz Çatlatan, Dümbüldek sularının adını duymayan kalmamıştır. Ilıca ve içmeler denilince en çok rağbet edilen yerler Tuzla, Yalova, Yazlık ve Kuzuluk'tur. Tuzla ve Yalova ile ilgili ilânlar ulusal basında sıkça yer almıştır.

Tuzla'ya trenle Yalova'ya ise denizden ulaşılırdı. Kuzuluk, kara yoluyla zahmetli de olsa sonuçları için değerdi. Yazlık ise İzmit'e oldukça yakındı.

29 Nisan 1949, Türk Yolu: "Kocaeli Adapazarı ilçesinin Akyazı Bucağı'nın Kuzuluk Köyü'nde kain olup laletilmeal imtiyazı Bakanlar Kurulu'nun 19/5/ 931 tarihli ve 11053 sayılı kararı ile uhdeme ihale kılınan soğuk maden suyuna ait kararname, şartname ve mukavelenameleri takriben 1940 ve 1941 senesinde Beyoğlu Pangaltı İstiklal Caddesinde 115 No'lu hanede misafireten ikametim esnasında vukua gelen yangında ziyaa uğradığından yenisini çıkartacağım cihetle ziyai evrakın hükümsüzlüğünü ilan ederim. Ahmet Teyfik Gos."

NO.209 İZMİT"

8 Haziran 1943 Türk Yolu (s.2): "GEBZE HALKINA MÜJDE. Eczanemize KİNİN gelişti.Bununla beraber yeniden piyasada nadir bulunan yerli ve Avrupa müstahzaratı gelişmiştir. Gebze Hükümet karşısi, YENİ ECZANE"

3 Ocak 1950, Türk Yolu (s.2).

14 Temmuz 1944 Türk Yolu, s.3: "Damar hastalığına TANSINOUR. Damar sertliğine ve fazla kan tazyikini tadil eder ve baş dönmesini izale eder. Müzmin nefes darlığı, kalp hastalıklarında, romatizma nikris, astım hastalıklarında bunlardan mütevellit uykusuzluklarda tesiri katidir.

Sinir hastalığına NEVRINOUR. Sinirleri kuvvetlendirir, uykusuzluğu izale, teessürat ve heyecanı def eder. Asabi ağrılar, baş dönmeleri, çarpıntılar yorgunluk, kadınlarda aybaşı bozukluğunda, sarada ve her nevi asabi hastalıklarda tecrübe edilmiştir."

20 Ekim 1945, Türk Yolu,s.3: "ZEKI CAN ÇİL İLACI *terkibinde bulunan maddeler sayesinde cildin erken buruşmasına mani olur. Derideki sivilceleri tedavi ve izale ederek beyazlık ve taravet temin eder.*"

20 Ekim 1945, Türk Yolu,s.2: "NEOGAL uyuz ve cild kaşıntılarının ilacı".

15 Nisan 1952, Adapazarı Akşam Haberleri: "GRİPİN romatizma, adele, sinir, baş diş ağrılarını geçirir.Grip ve nezle başlangıcında bir çok fenalıkların önüne geçer. Kışın soğuk ve rutubetli havalarda gripin almayı ihmal etmeyiniz."

17 Haziran 1936, Türk Yolu (s.3); İzmit Ticaret Odası'ndan: İlân No. 529, Sicil No.1724.

Unvanı Ticareti ORTA HAMAM MAHMUT AĞA unvanı ticarisile İzmit'in Fethiye Caddesi'nde hamamcılık ticaretile işgal eden Mahmut Ağa kanun ticaretin kırk ikinci maddesi mucibince sicilli ticarete kaydedildiği ilan olunur.

22 Nisan 1936 Türkyolu(s.4): İzmit Ticaret Odası'ndan: İlân No 508, Sicil No. 2048 "Ünvanı Ticareti Bekir ve Saadetin Biraderler (YENİ VE YALI HAMAM) Ünvanı ticarisi ile İzmit'in İstanbul Caddesi'nde ve hamam- banyo ticareti ile işgal eden Bay Cemal zade Bekir ve Saadetin Bey, kanunu ticaretin 42. Maddesi mucibince sicilli ticarete kayıt ve tescil edildiği ilan olunur.

İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan: İlân No: 2258, Sicil No: 3786

Odamızın 3786 sicil numarasında kayıtlıHAMAMCI UNVANI TİCARETİ ALTINDA İKEN VEFAT EDEN BEKİR ÖZEMEK varisleri tarafından verilen 27.12.949 tarihli dilekçede adı geçen Bekir Özemek'in ölümü dolayısı ile odadaki sicil kaydının silinmesini istemişlerdir. Keyfiyetin sicil kaydına işaret edildiği ilan olunur.

6 Ocak 1950 tarihli Türk Yolu gazetesine(s.3): İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'ndan: İlân No. 2262,Sicil N. 4025, "NEJAT - NURHAYAT ÖZEMEKİzmit Tepecik Mahallesi Limonluk geçidi 6 nolu mahalde oturduklarını ve DEMİRYOLU YALI HAMAMI 22 NOLU MAHALLI ticari ikametgah ittihaz ederek HAMAMCILIK İŞİLE İŞTİGAL ettiklerini TC tebasından olduklarını bildiren Nejat-Nurhayat Özemek ticaret unvanları yukarıda aynen münteric bulunduğuşekilde olarak tescil olundukları ticaret kanununun kırk ikinci maddesine tevfikani ilan olunur.

Sonuç

Kocaeli’de Hereke Fabrikası, Seka, Gölcük Tersanesi ve Tekel’de çalışanlarla, askeri personel ve memurlar sabit gelirleri nedeniyle ticaret ve sanayi erbabı için iyi birer müşteri olmuşlardır. İpek kozası, tütün ve fındık gibi ihracaat değeri yüksek ürünlerle uğraşan çiftçinin alım gücü Türkiye’nin diğer bölgelerine göre daima yüksek olmuş, bu ürünlere şeker pancarı da ilave edilmiştir.

Cumhuriyet’in ilk otuz yılında Kocaeli’deki ticaret yerel halkın ihtiyaçları ile birlikte asıl hükümet daireleri ile askeriyenin ihtiyaçlarının temini üzerinde yoğunlaşmıştır. Resmi ilânlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu dönemde Batı teknolojisinin ürünleri ile tanışan halk ödeme kolaylıklarından yararlanarak bunları edinme ve kullanma fırsatını bulmuştur. Yerli malı kullanma özendirilmişse de ticarethanelerde model model satışı arz edilen başta radyo olmak üzere pigap, gramofon, plak, ütü, ocak, çamaşır makinası, elektrikli süpürge, saat, çakmak, dolmakalem, daktilo, hesap makinası, dikiş makinası, bisiklet ve diğer ürünleri edinmek hedeflenmiştir. Gazetelerin ilan sayfaları tüm dünya markalarının sergilendiği bir platform olarak kullanılmış, İzmit ve Adapazarı ticaret hayatı elektrik tesisatçıları, yabancı markaların acente ve tamircileri ile renklenmiştir. Yaprak tütün ticareti, müteahhitlik, nakliye, tahmil, tahliye önemli uğraşlar olarak ortaya çıkmıştır.

İlin ticaret ve sanayi erbabı bu dönemde üç yerel bankasının sermayesini katlayarak arttırmasını sağlayacak güce ulaşmışsa da sanayi yatırımlarına girmekten uzak durmuştur.

EK. 1

İzmit Ticaret ve Sanayi Odası'nın Tescil İlanlarında Tüccar ve Sanayiciler

(Hür Fikir, Kocaeli, Resmi Kocaeli, Türk Yolu, Bizim Şehir, Hürsöz gazeteleri ile İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nda(1927))

İLAN TARİHİ	ADIŞ	KOLU	TİCARİ MAHAL
26.06.1927	Cemal Beyzade Ali ve mahdumu Emin Bey	Zahire Ticareti	Buğday Meydanı, No.185
26.06.1927	Mehmet Arif Efendi	Demircilik-sobacılık	Kemaliye Caddesi No.45
26.06.1927	Salih oğlu Kamil Efendi	Bakkaliye	Yukarı P.Debbahane,19
26.06.1927	Togaoğlu Recep Efendi	Bakkaliye	Hikmetiye Karyesi, No.1
26.06.1927	Hafız Osman Fevzi Ef.	Kömür-odun ticareti	Kazıklı İskelesi, No.6-7
26.06.1927	Hüseyin Hüsnü Efendi	Kereste Ticarethanesi	Ankara Caddesi, No.125
26.06.1927	Raşit Bey	Bakkaliye Mağazası	Kemaliye Caddesi, No.125
26.06.1927	Necip Efendi	Bakkaliye Ticareti	Yalı Hamamı Cad. No.38
26.06.1927	Şükrü Efendi	Bakkaliye Ticareti	Yalı Hamamı Cad. No.33
26.06.1927	İsmail Fevzi Bey	Elektrik telsiz telefon	Dellallar Çarşısı, No.3
26.06.1927	Mehmet Tefik Bey	SINGER İzmit Şubesi	Hürriyet Caddesi, No.71
26.06.1927	Hacı Mustafa Şurekası	Dakik Fabrikası	Ankara Caddesi, No.222
08.09.1932	Ali Zade Osman Bey	Ekmeççi	Tatarihsaniye Karyesi
08.09.1932	Mehmet Zade Arif Bey	Demir ve soba ticaret.	İstiklal Caddesi
08.09.1932	Ahmet Şakir Bey	Yaprak Tütün Ticareti	Kemal Paşa Mah.
08.09.1932	Hafız Binbaşı oğlu Bedrettin	Odun-Kömür Ticareti	Buğday Meydanı
08.09.1932	Şekerci Hüsnü Mahdumları Zihni ve Hasan	Helvacı ve Şekerci	İstiklal Caddesi
08.09.1932	Mehmet Galip	Tuhafiye	Orta Çeşme
08.09.1932	Yunus Çavuş	TahmilTahliye Müteahhidi	Derince İskelesi
08.09.1932	Mehmet Ali	Mühendis- Müteahhit	Hürriyet Caddesi
08.09.1932	İsmail Zade Halim	Bakkal ve Keresteci	Suadiye Karyesi
08.09.1932	Salim Zade Şakir Bey	Bakkal ve Kahveci	İzmit'in Kullar
08.09.1932	Köse Zade Mustafa	Bakkaliye	Suadiye Karyesi
08.09.1932	Yusuf Zade Zihni Bey	Kömür ve Kereste Tic.	Kazıklı İskelesi
08.09.1932	Zeynel Zade Sabri Bey	Komisyonculuk	Buğday Meydanı
08.09.1932	İsmailZade Mehmet Bey	OtelcilikDemiryolu,	Cumhuriyet Oteli
08.09.1932	Osmanzade Muzaffer Bey	Tütün müskirat bilet ticareti	Demiryolu
07.06.1934	Hasan zade Hamit Bey	Helvacılık	Kemaliye Caddesi
22.04.1935	Ali Rıza Örkün(Terzi)	AltunMakasTicaret	Demiryolu
08.04.1935	Paşa Alioğlu Bay Hasan	Kereste Ticareti	Buğday Meydanı
12.02.1936	Bekir oğlu Ali	Bakkaliye	Tuzla Köyü, Pendik Cad.

Müzeyyen ÜNAL

12.02.1936	HalilÇavuşoğlu Mustafa	Bakkaliye	Tuzla Köyü, Pendik Cad.
12.02.1936	Maksutoğlu Murtaza	Bakkaliye	Tuzla Köyü, Pendik Cad.
12.02.1936	İsmailoğlu İbrahim Güngör	Un Değirmeni	Tuzla Köyü
12.02.1936	Müminoğlu Mustafa	Kasap	Tuzla Köyü, Pendik Cad.
12.02.1936	İbrahimoğluNalbantRecep	Bakkaliye	Tuzla Köyü
12.02.1936	Adem Sümer	Un Fabrikası	Tuzla Köyü
12.02.1936	Habit Yılmaz	Kasap ve müteahhit	Tuzla Köyü, Pendik Cad.
12.02.1936	Mehmet Pehlivanoglu Hasan	Bakkaliye	Tuzla Köyü, Pendik Cad.
12.02.1936	Pehlivanoglu Mehmet	Bakkal ve Fırıncı	Tuzla Köyü, Pendik Cad.
12.02.1936	Hatipoğlu Mustafa	Bakkal	Tuzla Köyü, Pendik Ca
17.06.1936	Babilazade Hüseyin Bedrettin ve Ahmet Şerif	Komisyonculuk acentelik	TASFİYE
01.04.1936	Ali Rıza	Manifaturacı	Adalar Çarşısı, İzmit
01.04.1936	Ahmet oğlu Ali	Bakkaliye ve Zahire	Gümrük Caddesi
01.04.1936	Şerif Ulusoy	Tütün komisyoncusu	Demiryolu Caddesi
08.04.1936	Muzaffer Tuna	Yaprak Tütün Tüccarı	Balıkpazarı Caddesi
22.04.1936	Bekir ve Saadettin	Banyo Ticareti	Yeni ve Yalı Hamamı
22.04.1936	Mahir Kışınbay Zahire, malzemei inşaiye	Bakkaliyeye ek	Demiryolu'nda
27.05.1936	Salah Taşçıoğlu	Değirmen taşçısı	İstiklal Caddesi
27.05.1936	Mehmet Aydın	Numune Furuncusu	İstiklal Caddesi
27.05.1936	Muammer Nafi	SINGER Acentası terk	Demiryolu
	Muammer Nafi	Y.Muammer Akın Terzi	Demiryolu, No.252
27.05.1936	Reşat Çınar	Bakkal	Kemaliye Caddesi,
27.05.1936	Kemal Nadir	Fotoğrafçılık	Demiryolu Caddesi
01.06.1936	Ali Rıza	Manifaturacı	Adalar Çarşısı
10.06.1936	Hafız Mehmet	Tütün Tüccarı (Fesih)	Balıkpazarı, Camlı İskel
10.06.1936	Abdullah Recep	Ege Yağ Müessesesi	Demiryolu Caddesi
10.06.1936	Asım Eyüboğlu	Bakkal ve zahireci	Gümrük Caddesi
10.06.1936	İsmail Şener	Yaprak Tütün Komisy.	Buğday Meydanı
10.06.1936	Rıdvan Tombak	Tütün Müskirat Bayii	Demiryolu
10.06.1936	Hüseyin Kumcu	Kum ve Nakliye İşleri	Yalı Hamam Caddesi
10.06.1936	Hermann İspirer Ort.	Yaprak Tütün ticareti	Buğday Meydanı
10.06.1936	Abdürrahim Özman	Bakkaliye	İstiklal Caddesi
10.06.1936	Musa oğlu İsa	Sefa Oteli	Demir Yolu Caddesi
17.06.1936	K Zühtü ve H. Kamil	Yaprak Tütün Şirketi	Feshi.Ömerağa, No.14
17.06.1936	Vehbi Dallı	Şerbetçi	Kemaliye Caddesi
17.06.1936	Mahmud Ağa	Orta Hamam	Fethiye Caddesi
17.06.1936	L.Ulusoy, N. Oğuz	Halk Sineması	Demiryolu Caddesi
17.06.1936	İbrahim Üçer	Yeni Hayat Oteli	Kemaliye Caddesi
17.06.1936	Saadet Çağıl	Biçki ve Dikiş Yurdu	İstanbul Caddesi

Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli'de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)

17.06.1936	Hasan Gökyar	Yemişçi	İstiklal Caddesi
17.06.1936	Mehmet Ali Günen	Hancı	Akça Cami Caddesi
17.06.1936	İsmail Uslu	Bakkaliye	Yukarı Paç Caddesi
24.06.1936	Rifat, Süleyman Durak	Helva ve yoğurtçuluk	Kemaliye Caddesi
24.06.1936	Mehmet Halil Bayar	Yaprak Tütün Ticareti	Buğday Meydanı
24.06.1936	Yakup Karaçetin	Bakkaliye	İstiklal Caddesi
24.06.1936	Mustafa Uygun	Hazır elbiseci	Orta Çeşme Caddesi
24.06.1936	Hüseyin Özbay	Bakkaliye	İstiklal Caddesi
08.07.1936	Terzioğlu Emin Bey	Sebzecilik	Kapanönü Caddesi, İzmit
08.07.1936	Murat Mozoğlu,	Sebzecilik	Kapanönü Caddesi, İzmit
08.07.1936			
26.08.1936	Müfit Akyollu	Biçki Yurdu	Kozluk
26.08.1936	Hasan Hor	Otelcilik	Demiryolu
26.08.1936	Mahmut Bayır	Tahmil Tahliye	Demiryolu Caddesi
26.08.1936	Salih Tarlan	Tahmil ve Tahliye müteahhidi	
15.07.1936	Kavalalı Mehmet Şükrü	Yaprak Tütün Tüccarı	Ankara Caddesi, İzmit
15.07.1936	Raşit Ergöz	Kunduracılık	Demiryolu, İzmit
15.07.1936	Tahir İsmail	Yaprak Tütün İhracaat	Buğday Meydanı, İzmit
07.10.1936.	Mizanoğlu Alaaddin	Ahçı, kahveci, Motorcu	Gölcük
07.10.1936	Kahyaoğlu Mehmet	Otelcilik	Gölcük
07.10.1936	Kahyaoğlu Ali Cemal	Bakkal	Gölcük
07.10.1936	Kahyaoğlu Ahmet	Kasap ve Tatlıcılık	Gölcük
07.10.1936	Hulusi-B.Sami Bizden	Tüccar Terzi	Demiryolu, No.138
10.10.1936	İbrahim oğlu Ali	Kavafiye	Yemeniciler, No29
22.10.1936	Hendekli Bay Şevket	YaprakTütün-Terki..	Buğday Meydanı
06.11.1936	Abdürrahim Üzman (ilaveten Mahmud'un	Bakkaliye bakkaldükkanını isticar	İstiklal Caddesi Kışla Caddesi, No.1
07.01.1937	Salih Kesebir	Zahire ve un ticareti	Adalar Çarşısı
14.01.1937	Zobo oğlu Bay Hasan	Tütün Komisyoncusu	Buğday Meydanı
21.01.1937	Nihat ve Sedat Tüysüz	Nazif Tüysüzogulları kavafiye ve tuhafiye	
28.01.1937	Ahmet Özusta	Has ekmekçilik	Taşçılar başı
11.02.1937	M.Fuat Çelebi oğlu	Kereste tüccar ve müteahhidi, <i>terki ticaret</i>	
04.03.1937	Ali Uyan	Kasap	Kapanönü
18.03.1937	Kamil Akyılmaz	Yaprak Tütün ve emtia	Ankara Caddesi
18.03.1937	Halit Şengün	Elektrik ve Tamir	Kemaliye Caddesi
18.03.1937	Tahir Kavala	Yaprak Tütün Ticareti	Buğday Meydanı
15.04.1937	Cevdet Moralı(pul eki)	Tuhafiye, kırtasiye,pul	Demiryolu
22.04.1937	Cafer Şar	Aşçı	Yalı Hamamı Caddesi
22.04.1937	Vehbi Taneli	Pasta, tatlı, börekçilik	Demiryolu Cad.
22.04.1922	Bay Kazım	Kereste-Zahire Ticareti	Gümrük Caddesi
29.04.1937	Hazım(Ada Bolu)	Kereste ve zahire ticar.	Gümrük Caddesi

Müzeyyen ÜNAL

29.04.1937	Ali Ergöz	Kunduracılık	Demiryolu Caddesi
29.04.1937	Ali Değer	Yemişçi	Demiryolu Caddesi
29.04.1937	İsmail Tirin	Sebzeci	Kapanönü
29.04.1937	Basri Şener	Halk Furunu	Yukarı Paç Caddesi
06.05.1937	Fürüzan M.Sezer	Gaz, benzin, emtia ticaret ve komisyoncul.	Demiryolu Caddesi
06.05.1937	Osman Gezer	Dikiş Makiş makineci	Demiryolu Caddesi
06.05.1937	Şaban Uyar	Hazır elbiseci	Orta Çeşme, İzmit
06.05.1937	Latif Baysal	Bakkal	Adalar Çarşısı, İzmit
06.05.1937	Kerim Dinçel	Kahvecilik	İstanbul Caddesi, İzmit
06.05.1937	Bahattin Kefçeli ve ort. Rasim Görgün	Zahire ve un Toptancısı	Adalar çarşısı, İzmit
06.05.1937	Recep Özdönmez	Sebzecilik	Kapanönü Cad. İzmit
06.05.1937	Halil Engin	Halil Engin	Kapanönü Caddesi, İzmit
06.05.1937	Tevfik Özyurt	Kahvecilik	İstiklal Cad.İzmit
06.05.1937	Mustafa Yılmaz	Nezafet Tatlıcısı	Kemaliye Caddesi
06.05.1937	Yunus Çetik	Bakkal	Adalar Çarşısı, İzmit
06.05.1937	Ramazan Konat	Fırıncı	Yukarı Pazar
06.05.1937	Selahattin Sezgin	Sirkeci	Adalar Çarşısı
06.05.1937	Muharrem Erbayrak	Aşçı	Kapanönü, İzmit
06.05.1937	Şefik İmran	Kahveci	Yemeniciler İçi
06.05.1937	Hilmi Birol	Saat Tamircisi	Kapanönü İzmit
06.05.1937	Tevfik Özyurt	Kahveci	İstiklal Caddesi
27.05.1937	Arif Tekin <i>ek olarak (Arif Bahar Ticaret</i>	Tütün müskirat bayiliği <i>Tuhafiye, hırdavat, Kolonya imali, piyango bayii)</i>	Demiryolu No.178
27.05.1937	Nedim Tekercioğlu	Bakkal	Kemaliye Caddesi
27.05.1937	Ramazan Ağan	Çarşıbaşı Kahvecisi	Kemaliye Caddesi
03.06.1937	Edip Kaya (Kirtasiye) Mektep kitapları, roman	zuccaciye, parfümeri ek	Demiryolu Cad.No.93/65
10.06.1937	Necati Kurtuluş	Bakkal	İstiklal Caddesi
10.06.1937	Osman Zeki Erten	Moda Berber Salonu	Demiryolu Caddesi
17.06.1937	Hilmi Fişek	Komisyoncu	(Eskişehir Ambarı) İskele Cad.
17.06.1937	Ahmet ve İzzet	Ucuzlukpazarı manifatu	Orta Çeşme No.6 fesh
17.06.1937	İzzet Tunca	Yeni ucuzlukpazarı ma.	Orta Çeşme No.6
15.07.1937	Hurşit Güneş	Odun, zahire, keten, vs.	Kandıra, Çarşı, No.70
15.07.1937	HalitUlusoy	Yaprak Tütün Tüccarı	Fevziye Camii altı.
05.08.1937	Mehmet Kahyaoğlu	Otelci ve aşçı	Gölcük
05.08.1937	Ali Cemal	Bakkal ve motorcu	Gölcük
26.08.1937	Ahmet Üstün	İnşaat Kalfası, taahhüt	Karatepe Köyü
26.08.1937	Adem Güler	Gülnihal aşçısı	Balıkpazarı, İzmit
26.08.1937	Attar Nizamettin Kökyar	kirtasiye ve kitapçı Okullar pazarı,	Demiryolu'nda

Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli'de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)

07.10.1937	Mehmet Nuri Giral	Eksper,yapraktütünTüc.	Cami Avlusu Cad.
21.10.1937	Osman Temiz	Hazır Elbiseci	Orta Çeşme
21.10.1937	İbrahim Bağdat	Manifaturacılık	Orta Çeşme
04.11.1937	Celalettin Kuzu	Bakkaliye	Yukarı pazar
16.12.1937	Mehmet Servili	Yaprak Tütün Tüccarı	Fethiye Caddesi
18.01.1939	Mustafa Dinçer	Kömür tüccarı	Demiryolu, No.275
15.02.1939	Yusuf Taş	Manifaturacı	İstiklal Caddesi
22.02.1939	Dr. Hasan Ömer	Gazoz Fabrikası vs.	Dr.Hasan Ömer devraldı
	-Mehmet Selim ortaklığı fesh edildi.		
22.02.1939	Dr.Hasan Ömer Erim	Su,gaz, benzin satışı, gazoz imali emteai umumiye ticareti	İskele Caddesi
22.03.1939	Faik Açıkalın	Bakkaliye ve Sebze	Kapanönü, İzmit
22.03.1939	Ömer Mermer	Beton İşleri	Cami Avlusu, İzmit
29.03.1939	Rıdvan Faik Örnek	Sütçü Yoğurtçu	Balık Pazarı, İzmit
29.03.1939	İsmail Kutlu	Bakkaliye ticareti	İstanbul Cad. Gazi Baba
17.05.1939	Süleyman (Demirsöz) Esat (Demirsoy)	Ümran Ticarethanesi	kaydı kapatıldı.
17.05.1939	Esat Demirsoy	Demir,kereste,inşaat m.	Buğday Meyd., No.102-104
31.05.1939	Hasan Bayram	Kahvecilik(işçi kahvesi)	Kemaliye Caddesi
31.05.1939	İzzet Özben(oğlu adına)	Bakkal-müskirat Bayii	Paçta
10.06.1939	Necati Kurtuluş	Bakkal	İstiklal Caddesi
10.06.1939	Osman Zeki Erten	Moda Berber Salonu	Demiryolu Caddesi
07.02.1941	İdris Kuş Lokantacılığı	terk ile Askeri taahüd İşleri	Demiryolu, No.82
24.01.1944	Ali Fehmi Nayman	Bakkal ve Aşçı	Demiryolu Caddesi
24.01.1941	Nazif Şen	Bakkalye	İstiklal Caddesi
07.02.1941	Faik Barutçuoğlu	İnşaat Müteahhidi	Fethiye Caddesi
14.02.1941	Hüseyin Zengin	Manifauracı	Bakkaliyeyi terk ile
14.02.1941	Abdullah Yüksel	Manifaturacı	İstiklal Caddesi
25.02.1941	İbrahim Basmacı	Manifaturacı	Orta Çeşme'de
25.02.1941	Şerafettin Toptancı	Manifatura, tuhafiye	Adalar Çarşısı, Orta Çeşme
04.03.1941	Sadık Ersoy	Manifaturacı	İstiklal Caddesi
11.03.1941	Durmuş Bölükbaşı	Yaprak Tütün Tüccarı	Demiryolu Caddesi
21.03.1941	Şerif Süzer	Yaprak Tütün Ticareti	Ankara Caddesi,No.12
01.04.1941	Abdürrahim Örgen	İnşaat Kalfası	Demiryolu
18.04.1941	Mahmut Tezcan Mahmut Tezcan	Zahire ve kolonya amili Kolonya Amili	(Değirmendere)'den İzmit'e Tekeli Caddesi 246
22.04.1941	Ali Başyigit	Kabzımal	İstiklal Caddesi
29.04.1941	Alaaddin Tek	Gazino ve Lokanta Tic.	Gümrük Caddesi
29.04.1941	Mustafa Eren	Zahirecilik	Ankara Caddesi
02.05.1941	Tahir Erakman	Odun kömür ticareti	İzmit Balıkpazarı
20.05.1941	Abdullah Bozkurt	Sebze ve Yemişçilik	Kapanönü Caddesi
27.05.1941	Mahmut Özgener	Yol ve İnşaat Müteah.	Kemal Paşa Mh.

27.05.1941	Sami Çeliker	Kahvecilik	Postane Cad.(Şafak Kahvehanesi)
30.05.1941	Kadem Uygun	Manifatura Tuhafiye	Paç, No.23
03.06.1941	Mehmet Özatacan	Ada-B.Umumi Nakliyat	Ankara Cad., No.155-157
17.06.1941	Salih Keskin	Bakkal ve Manifaturacı	
12.12.1941	İrfan Özben	Tütün,müskirat,kolonya	PAÇ Caddesi
30.05.1941	Kadem Uygun	Manifatura ve tuhafiye	Paç, No.23
22.04.1942	Sefer Meşeli	Yaprak Tütün Ticareti	Fethiye Caddesi
22.04.1942	Kemal Karaca	Terzilik	Tekeli Caddesi
22.04.1942	Necati Ulaş	Terzilik	Tekeli Caddesi
20.06.1942	İbr. Asım Karacaoğlu	Bakkaliye	Kemaliye Caddesini terk ile
		Zahire işi	Cedit Mh., Kadköy No.38/2
09.07.1942	Mehmet Koz	Bakkal ve Manifatura	Bahçecik, Yeniköy
11.07.1942	Tarik Kaman	Terzi	Demiryolu Cad. No.227-229
	Tarik Kaman	Tüccar Terzi	Demiryolu Cad. No.227-229
04.01.1943	Hüseyin Özbay	Yaprak tütün-	toprakmah.İstanbul Caddesi, İzmit
04.01.1943	Bayram Sanal	Bakkal	İstanbul Caddesi, İzmit
04.07.1944	Sadettin Özcoşkun	Kahvecilik	Gümrük Caddesi No.224
04.07.1944	Sabahattin Öztan	Radyo,elektrik tamir,tes	Demiryolu, No.158
04.07.1944	İhsan Kaplan	Seyyar Celep	İzmit Kepekli Köyü.
07.07.1944,	Osman Aytaş	Seyyar hayvan Canbaz	Bulduk Divanı, Terziler Kö.
11.07.1944	Celil Yakut	Seyyar Celep	Cedit M.Bostanlar S. No.13
11.07.1944	Sadık Kömürcü	Kömürcü ve zahireci	Yarımca köyü
13.07.1944	Mehmet Gökırmak	tavuk yumurta ek zahire	
20.07.1944	Mehmet Aygün	Kiremit ve tuğla amili	Kandıra Şabanlar Köyü
28.07.1944	Ömer Yetiş	Celep	Uzuntarla Köyü
28.07.1944	Ömer Aldemir	Celep	Uzuntarla Köyü
28.07.1944	Saadettin Hazar	Seyyar Celeplik	Hürriyet Cad.No 33
10.08.1944	Mustafa Gülpınar	Değirmenci(Yahyalar)	Kandıra, Yadin Divanı
07.09.1944	Hasan Ömer Erim	Su,gaz,benzin,gazoz İ.	İskele Caddesi No.39
28.09.1944	Nuri Ceyhan(inşaatmüt.	Kereste imal ve satışı	Ankara Caddesi, No.14
20.10.1944	Yusuf Karaçetin	Yeni Margarinyağı imal	İstanbul Caddesi
11.11.1944	Ahmet Yüksel	Kum ve Kaldırım Müt.	İstiklal Caddesi No.12
01.07.1945	Saffet Güneş	İnşaat ve su yolları Müt.	Kandıra, Orhan Mh.No.11
03.07.1945	Aşir Üzmez	Seyyar Celeplik	Kaymas, Karadere köyü
03.07.1945	Ahmet Öztürk	Seyyar Celeplik	Kandıra Karadere Köyü
03.07.1945	Kadir Kenar	Hayvan alım-satım yeri	Kandıra, Dalca, No.24
15.07.1945	Cemal Kahyaoğlu	Bakkal Motorcu	terki ticaret
15.07.1945	Ahmet Kahyaoğlu	Kasap-Tatlıcı	Terki ticaret
19.07.1945	Vecihi Anıl	Radyo tamiri,bisikletçi	İstanbul Cad.Paç, No.81
31.07.1945	N. Oğuz-L.Ulusoy	Şirketi fesh	(Nazmi Oğuz-Lütfü Ulusoy)

Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli'de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)

31.07.1945	Lütfü Ulusoy	Taahhüt İşleri	Ömerağa Mh.Sakım s.No23
01.09.1945	Şakir Tuncer	Seyyar Celep	Değirmendere Çarşısı, No35
21.09.1945	Eşref Erkan	Ticaret	Akçaova, Kadıdivanı köyü
19.10.1945	Şevki Usta	Müteahhit	Döngel, Başiskele, No.10
20.10.1945	Ahmet Nalbantoğlu	Bilumum taahhüt işleri	Fethiye Caddesi, No.28
31.10.1945	Hüseyin Doğan	Toptancı celeplik	Kandıra Dölekler Köyü
07.11.1945	Mustafa Demir	İnşaat Müteahhidi	Kandıra Salmanlı, No.22
12.11.1945	Sabri Turhan	Bakkalık vs.	Kandıra, Kaynarca köyü
24.11.1945	Sünnü Danyal	Bakkaliye	Kemaliye Cad. No.3
27.11.1945	Hayri Batur	Kışla Caddesi, No.88	Terki ticaret
29.11.1945	Ferit öztunç	Elektrik Taahhüt İşleri	Demiryolu, 59/A
30.11.1945	Mustafa Dinçer	Kömürçülük	Terki ticaret (H.ÖmerApt)
30.11.1945	Hurşit Güneş	Ham keten vs ticareti	Terki ticaret (Kandıra)
13.12.1945	Mestan Argüner	Celep	Gündoğdu Köyü, İzmit
22.12.1945	Hüsnü Biltekin Tosun	kahvecilik	İstanbul Caddesi, No.29
27.12.1945	Yusuf Karaçetin	Marg. yağ imalathanesini kapatmış.	İst.Cad.No.125
27.12.1945	İbra. Ethem Berberoğlu	Kösele ticaretini terk.	Kundura imaline devam
29.12.1945	Hasan Gül	Müskirat ve mezecilik	İstiklal Cad.No.36
29.12.1945	Hasan Salman	İnşaat ve Taahhüt	Terkiticaret Alemdar, Cad.12
30.12.1945	Saniye Sağıcı	Tuğlacı(terki ticaret)	Solucak Mevkii (tarlasında)
30.12.1945	Osman Kolburan	Seyyar Celep (Terk-i Tic.)	İzmit Baç mevkii, No.48
19.04.1946	Ali İçten	Dikişmakineci, fotoğrafçı	Demiryolu, No.190
10.11.1947	Hasan Özbudun	Bakkaliye	Alemdar Caddesi No.22/4
13.11.1947	Mustafa Tufan	Terzi	Demiryolu, 72/C
13.11.1947	Veysel ve Sait Akbaş.	Oksijen ve Buz fab. ek	İzmir Darağaç sok.No.1504
13.11.1947	Nurettin Özpır	Mobilya, yatak, yorgan	İzmit Tellallar çarşısı 26
05.12.1947	Mustafa Özkan	Manifaturacılık	Alemdar Cad.No21/1
10.12.1947	Osman Acar	Manifatura-tuhafiyeci	Alemdar Cad.No22
11.12.1947	Süleyman Ege	Ayçiçeği yağı İmalı	Ankara Cad.No.41
11.12.1947	İbrahim Küçükörs	Terzi	Demiry. E.Demirsoy Ap.
11.12.1947	Hakkı Vurdöndü	Testicilik	İzmit Çubuklu
11.12.1947	Hasan Tamay ve Şeriki Yusuf Şemin	Matbaacılık	İzmit Halkevi Cad.
11.12.1947	Hasan Ayten	Manifaturacılık	Adalar Çarşısı No.17
03.01.1948	Nihat ve Sedat Tüysüz	Kavaf ve tuhafiyeci	Demiryolu, No.168
	Sedat Tüysüz	ortaklıktan ayrılıp ticaretini	İstanbul'a nakletmiş.
14.01.1948	Osman Gençal	Manifatura kantariye	Gölcük Yeni Çarşısı, No.11
15.01.1948	Abdürrahim Örgen	İnşaat Kalfası, ilaveten	Künk ve kara mozaik
15.01.1948	Mustafa Tekinel	Kasaplık	Kapanönü, No.14
15.01.1948	Halit Yüksel	Bakkallık	Gölcük, Yeni Çarşısı
16.01.1948	Halil Tuncay	Yabancı gemi acentası	Tekeli Cad.No.66

Müzeyyen ÜNAL

27.01.1948	Müfit Saner	Terzi ve Kumaşçı	Demiryolu, No.188
27.01.1948	Mehmet Gürsoy	Kunduracı	Yemenicileriçi No.9
	İsmail Gürsoy	Kavaf ve kunduracılık	Yemenicileriçi No.9
27.01.1948	Ramazan Özusta ve şeriki Şefik İmran		sadece taşeronluğu terk
10.02.1948	Hilmi Kuşçu	Zahirecilik	Ankara Caddesi, No.1948
02.03.1948	Vehbi Taneli (pastacı)	Kardeşi Azım Taneli ile	Demiryolu, No.249
04.03.1948	Belkıs Morsallıoğlu	Marangozluk işleri	Alemdar Cad.No.16
05.03.1948	E.Kaya ve S.Morsallı.	Kırtasiye, kitap, radyo..	Demiryolu, No.144
26.03.1948	Fikri Özbay	Tuğla imali	Gölcük merkez
27.03.1948	Yakup-Yusuf Karaçetin Bakka -Terki Ticaret		İstiklal Cad.No.176
27.03.1948	Ali Gümüş	Kerestecilik	Fethiye Cadd. No.10
02.04.1948	Ahmet Kurt	Manifatura bakkaliye	Yuvacık Köyü, No.36
01.04.1948	Sadi ve Ferit Saner	Otel ve Taahhüt	Yavuz Sokak, No.1
04.04.1948	Bekir Özemek Saadettin Özemek	Yalı Hamamı Yeni Hamam	
02.05.1948	Şevki Heper	Eczacılık	Demiryolu, No.209
01.07.1948	Nuri Karabay ve şeriki Derviş Ürey	Kahvecilik	Demiryolu, No.194
02.07.1948	İsmail Bora	Kahvecilik	Kandıra Cad., No.8/A
03.07.1948	Cevdet Tunçel	denizvasıtası tamir-imal	Gölcük Garnizonu, 73/1
07.07.1948	Nizamettin Yüksel	Kavafiye	Demiryolu, No.169
10.07.1948	Ahmet Özgençer	Kahvecilik	İstanbul Cad.No.97
11.07.1948	Orhan İşbilir	Yorgancılık	Kemal Paşa M.Mektep Sok.
14.07.1948	Mehmet Salih Kesebir	Nebati yağ İmalatı	Ankara Caddesi
18.07.1948	Fikri İskara	Dericilik ve taahhüt	Kandıra Caddesi, No.22
23.07.1948	Nuri Karabay	Terk-i Ticaret	3/7/1948 tarihli dilekçe ile
23.07.1948	Rasim Akan	Kahvecilik ve Yeşilotel	İşletmeciliği
24.07.1948	Hidayet Dönmez	İnşaat ve yol müteahhit.	B.Derbent, Hikmetiye Köyü
29.07.1948	İslam Durak	Şeker de imal etmekte	
01.08.1948	Cemal Yılmaz	Demir işleri	Fethiye Cad., No.110
04.08.1948	Refik İsfendiyaroğlu	Taahhüt İşleri	Memleket Hastanesi Şantiye
10.08.1948	Ali Şen	Müteahhitlik işleri	İstiklal Cad.No.198
22.08.1948	Osman Morsallıoğlu	mobilya imalatı, kereste	Alemdar Cad.No.16
22.08.1948	Belkıs Morsallıoğlu	terki ticaret	26.06.1948 tarihli dilekçe
24.08.1948	Vedat Yurtoğlu	Zahire, hayvancılık, tic.	Fethiye Cad.No.25
29.08.1948	Ömer Yüksel	Kabzımallık	Kazıklı İskelesi
07.09.1948	Hasan Al	Kantar İmal ve tamiri	Alemdar Cad.no.
09.09.1948	Zeliha Tanatar	Giyim Eşyası ticareti	İstanbul Cad.
15.09.1948	Mevlut Sabahyıldızı	Bakkaliyeye manifatura, tuhafiyeye sebze ek,	Gölcük
15.09.1948	Tahsin Işın	Nakliye, mahrukâtçılık	İskele Caddesi, No.7

Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli'de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)

18.09.1948	Talat Tanrıkorur	Bakkaliyeye Yaprak Tü.	Hürriyet Cad.33/2
18.09.1948	Nihat Eren-Hasan Tanta	Küfe İmalatçılığı	Demiryolu Cad.No.44
22.09.1948	Zihni İnanç	Manifatura, Tuhafiye	Fethiye Cad. No.16'ya nakil
22.09.1948	Hüseyin Leventoğlu	Tuhafiyeye ek radyo,bis.	Tekeli caddesi No.166
02.10.1948	Fahri Öz	Aktariye,tuhafiye, hırdavat,boya,ambalajk.	İstiklal Caddesi, No.192
05.10.1948	Nüzhet Çınar şeker ek.	Pişmaniye, helva yoğurt	Kemaliye Caddesi No.8-10
06.10.1948	Kışınbay Biraderler	İthalat, ihracat,komisy.	Demiryolu Cad.75
06.10.1948	Beslen Kışınbay	Seyyar Nakliyecisi	
12.10.1948	Mustafa Ekmen	Zahire ve Kömürcülük	Fethiye Cad., No.44
28.10.1948	N. Gökyar-S.Erdem	Kırtasiye,saat, okul lev.	Demiryolu, No. 174
17.11.1948	Vecdi Akbal ve Şeriki		
	Hüseyin Ortaç	Bakkaliye	Kemaliye Cad.No.22
19.11.1948	Sabri Ekmen	Oto Tamir İşleri	Fethiye Cad., No.44
01.12.1948	Mehmet Gürbüz	Boş şişe ve hurdacılık	Tekeli Cad., No.58
02.12.1948	E.Battaloğlu-M.Göksel	Zahirecilik	Adalar Çarşısı, No.11
10.12.1948	Akif Akman,Numan Malkoç,	Remzi Siker şirketlerinin feshedildiği	
10.03.1949	Mehmet Yılmaz	Yemişiçi	Çarşıbaşı, No.26
17.03.1949	Hakkı Morgül	Manifatura	Alemdar Sokak, 27/2
31.03.1949	Mehmet Sözer	Resmi devair müteahhiti	İzmit Senar Oteli
31.03.1949	Saim Erez	Her türlü taahhüt işleri	Yemeniciler içi, No.25
03.04.1949	Ali Eren Kaya	Seyyarmanifaturaserfici	Gölcük İhsaniye Köyü
29.04.1949	İsmail Barış	Celep ve cambazlık	Gölcük-İhsaniye Köyü
29.04.1949	Tahsin Barış	Seyyar Kabzımallık	Gölcük-İhsaniye Köyü
29.04.1949	Mehmet Ocak	Bakkallık	Değirmendere-Kuruçeşme
01.05.1949	Nihat Eren-Hasan Tanta	Küfe İmalatçılığını	bıaktıkları (Ömerağa Mh.)
03.05.1949	Nihat Eren	Zahirecilik	Ankara Caddesi, No.69
19.05.1949	Rıdvan Bakırcı ve Sineisaf Y. Topçuoğlu	Döğme bakır ve Kalay	Kandıra Caddesi, No.25
10.06.1949	Emin Koçak	Halı Ticareti	Marmara Oteli yanı
18.06.1949	Mustafa Bilim	Yorgancılık, yaz aylarında	"Sinemacılık"
24.06.1949	Türkiye İş Bankası	İzmit Şubesi	Hürriyet Cad. No. 95-97
20.09.1949	Vahap Aypulu	Tuhafiye, radyo,bisiklet	Kemaliye Caddesi, No.9
29.09.1949	Tahsin Marmara	Taahhüt işlerine ek odun ticareti de yapacak.	
20.10.1949	Ali Ertekin	Radyo, elektrik tamir	İstanbul Cad.No.55/B
11.11.1949	Macit Kaman	İnhisar Madd., pul,bilet	Kemaliye Cad., No.177
11.11.1949	Ahmet Vurmaz	Kireççilik	Derbent
01.01.1950	Hasan Can	Manifaturacılık	İstiklal Caddesi, 35/1
01.01.1950	Bekir Özemek	Hamamcı	Ölümüyle kaydı silindi
04.01.1950	Mustafa Urgancı	Resmi dairelerle taahhüt	İstiklâl Cad., No.198
06.01.1950	Süleyman Güner	Odun ve Bıçkıcılık	Alemdar Caddesi

06.01.1950	Nejat Pazar Şirketi	Bekir Özemek'in ölümü ile infisah	
06.01.1950	Nejat-Nurhayat Özemek	Manifatura, Tuhafiye	Tekeli Caddesi, No.184
19.01.1950	Hüsnü Efe	Erzak-Et Müteahhitliği	Yalı Hamam Sokak No.20
19.01.1950	Niyazi Tamer	Taahhüt İşleri	Fethiye Caddesi No.23
20.01.1950	Reşat Güneş	Odun,keten,zahire,kaşar	Kandıra No70, Terki ticaret
20.01.1950	Saffet Güneş	İhracaat ve taahhüt işleri	Kandıra No70, Terki ticaret
20.01.1950	Bekir Semercioğlu	Zahire,keten ve tohum	Kandıra Arka Çarşısında
24.01.1950	Kerim Sertöz	Tuğla İmalı	Ketenciler Köyü dere kenarı
26.01.1950	Bekir Semercioğlu	Zahire, Keten ve tohum	Kandıra Çarşısı, No.196
12.02.1950	Şükriye Ağan	Kahvecilik	Kemaliye Cad., No.21
16.02.1950	Ali Bahar	Kolonya İmalatı	Kemalp.Mh.Çıkmaz S.,
16.02.1950	Baki Efe-Saim Danyal	Dükkan kapadıkları	-
16.02.1950	İhsan Sönmez	Zahirecilik	Cedit Mh.Kandıra Cad.No.1
16.02.1950	Bekir Ataer-İsa Sargun	Bakkaliye	Taşçılarbaşı, No.189
28.02.1950	Sadrettin Karakuş, Emine Gökyar	oyuncak ve kırtasiye	Demiryolu,No.222
01.03.1950	Mehmet Banabak	Bakırcı ve Kalaycılık	Kemaliye Cad., No.46
02.03.1950	Ramazan Özusta Akif Terzioğlu	Yağ imalathanesi,inşaat ve taahhüt işleri, Taş Ocağı	Kandıra Caddesi, 50/2
04.03.1950	Niyazi Tamer	Terki Ticaret	
05.03.1950	Recep Pekgenç	Müstamel elbiseçilik	Terki Ticaret(Latifbeygeçi
08.03.1950	Mehmet Genç Çağlar	Oto Tamirati	Tekeli Caddesi, No.44
08.03.1950	Kamil Tezcan	Güven Tuhafiye Pazarı	Gölcük, Yeni Çarşı, 2/6
16.03.1950	Rasim Süzer, S. Oranlı	Dökümcülük	Ankara Cad. No.95
17.03.1950	Turhan Büyükbudak	Bakkallık	Gölcük, Saraylı Köyü No.60
17.03.1950	Muharrem Aktürk	Bakkallık	Gölcük Yeni Çarşı, No.62
23.03.1950	Bayram Yılmaz	İnşaat Kalfalığı	Kemalp.Mh. Postane C.6 /A
29.03.1950	Rifat Sorkaç	İnşaat Taşaronu	Veliahmet Mh.Gümüşlü Sokak,1
31.03.1950	M.Tevfik Dinçkal	Terzi, Kumaş satışı	Demiryolu, 224/1
31.03.1950	Yusuf Yalkın	ilave okul kitapları satışı	
01.04.1950	Sadık Nuri Özden	Manifaturacılık	Akmeşe'den Alemdar Cad.23/C
02.04.1950	Hamit Kılıç	Celepliği terki ticaret	Büyükderbent Köyü
02.04.1950	Mahmut Aytaç	Bakkalık terki ticaret	Gölcük Yeni Çarşı
06.04.1950	Ziya Akız	Eczacılık	Fethiye Caddesi, 39/2
06.04.1950	Hazım Hiçyılmaz	Ada-Bolu Nakliye işi ilaveten her türlü ticaret ve komisyon	
07.04.1950	Halil İbrahim Atmaca	Fotoğrafçılık	Demiryolu, No.234
08.04.1950	İsmail Alparslan	Halı, kilim, mobilya	İstiklal Cad.Kandıra Hanı
13.04.1950	Niyazi Özkazancı	Terzilik-kumaş satışı	Alemdar Caddesi, No.23
16.04.1950	Niyazi Soley	Saraçlığı Bıraktığı	(01/03.950'den itibaren)
19.04.1950	Harun Kurt	İnşaat tahhüt işleri	Gölcük Yeni Çarşı

Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli'de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)

23.04.1950	Hasan Kaya	Kereste-Mahrukatchılık	Mehmet Ali Paşa, No.47
23.04.1950	Mehmet Kahyaoğlu	Ekmekçi Furunu	Gölcük Yeni Çarşı
27.04.1950	Ahmet Bahar	Tuhafiye-Kolonya imali	Demiryolu No181
28.04.1950	Hamdi Korgan	Bakkaliye	Tekeli Cad.No.62
29.04.1950	İsmail Özdemir	İnşaat Kalfalığı	Akça Cami Geçidi, No.8
29.04.1950	Mustafa Güven	Şeritçilik ve Kereste İşi	Cedit Mh. Lale Sokak, No5
04.05.1950	Mehmet Erkök	Kavafiye	Demiryolu, No.172
18.05.1950	Durmuş Bölükbaşı	Tütüncülük, imalat,satış	Terki Ticaret
18.05.1950	Muharrem Taş	Deniz Nakliyeciliği	Seymen İskelesi, No.35
19.05.1950	Esat,Hasan, Mehmet Özleyen	ilaveten mahrukatticaret	
25.05.1950	Fehmi Savaş	terki ticaret	
25.05.1950	H.Mümin Şen	Zahirecilik	Ankara Cad.No.80
27.05.1950	Yunus Karagöz	Leblebicilik-Hurdabakır	Taşçılarbaşı, No.195
28.05.1950	Edibe Eren	Şerbet ve Tütüncülük	Halkevi Caddesi No.11
07.06.1950	Mustafa Çetinel	Kasaplık(İst.Cad.)	(Kahveciliği bırakarak)
20.06.1950	Mehmet Kodaman	Kereste ve Mahrukata	Ankara Cad.No.67
21.06.1950	Hasan Özbudun	Terki Ticaret	-
22.06.1950	İsmail Pekdemir	Seyyar İnşaat Taaahhüt	Gölcük Gözlemen Tepe
23.06.1950	Tatul Aleksanyan	İnşaat ve yol müteahhit.	Alemdar Cad.No.10
28.06.1950	Kamil Ağacan	Mobilya ve Doğrama	Gölcük Amiral Sağlam Cad.16
29.06.1950	Hüsnü-Alaybey Ahmet Bayraktar	fırıncılık ve tuğla ocağı	Gölcük Yeni Çarşı
11.07.1950	Halit Doğaner	seyyar sebze, meyve zahire	Büyük Derbent Balaban Köyü,21
23.07.1950	Emrullah Durak	Dondurma, şerbetçilik	Kemaliye Caddesi, No.7
27.07.1950	Sadettin Gülerman	Künk, helataşivs.imali	Tekeli Caddesi, No.60
27.07.1950	Hasan Yavalar	Bakkaliye	Postane Cad., No.3
13.07.1950	Kaya Kayalar	Yol inşaat taşaronluğu	Saray Yokuşu, No.25
13.07.1950	Yusuf Kasımay	Manifatura-tuhafiye	Alemdar Caddesi, No.22/2
13.07.1950	Ahmet Kasımay	Terki ticaret	
06.08.1950	İdris Ulusoy	Sebze-meyve komis.	Sebze Hali, No.117
07.09.1950	Hamit Turan-Sadık Efe	Hamit Turan'ın ölümüyle şirketin feshi	
07.09.1950	<i>Sadık Efe, Hamit Turan varisleri Saniye Öztoprak, Behire Özsoy,İhsan Arkut</i>	Canlı hayvan ve mahsul Yalı	Hamam Sokak, No.21
14.09.1950	İbrahim Kır	Tüccar Terzi	Tekeli Caddesi, No.130
17.09.1950	Hicret Orel	İnşaat malzemesi taah.	Tekeli Caddesi, No.6
19.09.1950	Mustafa Güner	Bakkal	İhsaniye Köyü, No.93
29.09.1950	Rıza Can, Cafer Özgür	Fırıncılık	Sabri Yıldız'a işlerini terk
29.09.1950	Sabri Yıldız	Fırıncılık	Kemaliye Caddesi, No.30
07.10.1950	İsmet İmamoğlu	Lastik ve kundura malz.	Fethiye Caddesi, No.34/1
17.10.1950	Hüsnü Özkanve ortağı Hızır Karaman	Süt yoğurt İmalatı	Karabaş Mah.İstanbul Cad.

19.10.1950	Hayri Tokgöz	Terzilik	İstiklal Caddesi, No.153/B
19.10.1950	Mehmet Özmen	Tuhafiye, Hırdavat	Gölcük, Yeni Çarşı, No.13
02.11.1950	İbrahim Ulusoy	Kereste ve Mahrukatçı.	Alemdar Caddesi
09.11.1950	Halit Özgen-Aziz Birlik	Kereste ticareti	Cedit Mah. No.7
16.11.1950	Salih Kuru	İnşaat müteahhiti, kalfa	Ömerağa Mh.Lale Sok.No.8
02.12.1950	Hasan Kibar	Marangozluk ve kereste	İstiklal Caddesi
02.12.1950	Sadık-Ömer Ersoy	Terki Ticaret	İstiklal Caddesi, No.37
31.03.1951	Hüsnü Marmara	Her türlü taahhüt, tahmil, tahliye (ek olarak)	
03.01.1951	Ali Akalın	Bakkallık	Alemdar Caddesi, 24/D
24.03.1951	Mehmet Ekşi	Teahhüt işleri	Kandıra Cad. Horoz Oteli.
24.03.1951	Hüseyin Yıldırım	Müteahhitlik, Aşçılık	Gümrük Caddesi, No.224
28.03.1951	Mukaddes Kırat	Elekt. Malz.Rady.tamiri Paç,	Kandıra Cad.No.25
29.03.1951	Burhan-Orhan Gözay	Bakkaliye	İstiklal Cad. Kapanönü, 131
29.03.1951	Nafiz Tamat	Giyim eşyası, Tuhafiye	İstanbul Cad., 148/4B
10.05.1951	Osman Geçer	Bakkallık	Ankara Caddesi, No.46
24.05.1951	Mahir Şayın	Özeniş Terzihanesi	İstiklal Caddesi
01.06.1951	Necati Özocak	İnşaat, tahmil, tahliye, nakliyat ve taahhüt	İstiklal Caddesi No.1
07.06.1951	Hasan Tanta	Fırıncılık Kahvecilik	Kemalp. Mh.Balıkpazarı 90
18.07.1951	Hidayet Yenişar	Büfe ve Lokantacılık	İzmit İstasyonu
26.07.1951	Hüseyin Şenses	Zahirecilik	Kandıra Caddesi, No.12
05.08.1951	Esat-Hasan-Mehmet Özleyen FİRMASI	İnş. malz. satışı, Künk ve helataşı imalatı	<i>ilaveten</i>
09.08.1951	İbrahim Çınar	Şekerci-terki ticaret	İstiklal Caddesi, No.206
09.08.1951	Nushet Çınar	Şekerci	(İstiklal cad., No.206) isticar
14.08.1951	Sadrettin Karakuş	Her türlü taahhüt işleri	Demiryolu Cad.No.158
14.08.1951	Sabahattin Öztan	Yedek parça satışına <i>ilaveten</i> otomobil satışı	
14.08.1951	Yusuf Karabıyık	Kavaf ve Tuhafiye	İst.Cad.Paç, 61/A
27.08.1951	Recep Alemdar	Manifatura tuhafiye	Tekeli Caddesi, No.150
25.09.1951	Sebahattin Karapınar ve Mehmet Demir	Kireç ve Boyacılık	İstanbul Cad.33/A
06.12.1951	Nüzhet Başer	Radyo, yazı makineleri.	Alemdar Cad., No.17/C01.
01.01.1952	Necati Karacaoğlu	Değirmencilik	Kandıra Caddesi, İ
24.01.1952	Ömer Karaağaç	Şeker, helva, lokum imali	İstanbul Caddesi, No.26
24.01.1952	Ali Karaağaç	Bakkaliye	İstanbul Caddesi
02.02.1952	Ahmet Özdayıoğlu	İplikçilik	İstiklal Caddesi, No.142
17.01.1952	Hakkı Gündüz	Tahmil Tahliye Nakliye	Hürriyet Cad.Yavuz Sokak
17.01.1952	İbrahim ve oğlu Ahmet Barut	Saat elektrik malzemesi, ortaklığı Feshi yeniden İbrahim Nazif oğlu Ahmet Barut	Demiryolu, 179
23.02.1952	İslam Durak Halefleri	Helva, şeker, süt-yoğurt	Kemaliye Cad., No.41-43
13.02.1952	Lütfü Gönenc	Bakkallık	İstanbul Caddesi, No.85

Yerel Gazete İlanlarına Göre Kocaeli'de Sanayi ve Ticaret (1923-1953)

16.04.1952	Nazife Saracoğlu	Saat, kolonya vs.	Demiryolu, No.221
06.06.1952	Tevfik Falay	Demokrat Kocaeli gaze.	Hürriyet Cad. No.65
08.07.1952	Hüseyin Helvacı ve Mehmet Atilla	Oto levazımatı ve Fulda lastikleri Acen.	Ankara Cad.No.95
30.08.1952	Cemal Tüzün	Taahhüt işleri Mühendis	Yalı Hamam Sokak
13.01.1953	Necati-Asım Karacaoğlu	Yağ ve Un İmali	Kandıra Caddesi
13.01.1953	Hakkı Özpır	Taş İstihraç (çıkarma)	Hastane Bayırı
13.01.1953	Mukaddes Kırat	Elektrik İşl.(terki ticaret)	Kandıra Caddesi, No.25
15.01.1953	Hulusi İspir	Tüccar Terzi	Eski Hamam Sok.
15.01.1953	Süleyman Özgün	İnşaat ve yol müteahh.	Alemdar Cad.No.22
15.01.1953	Subutay Koral	Ağaç işleri Atölyesi	(Terki ticaret)Fethiye Cad.
06.02.1953	Vehbi Azak (Ucuzluk Pazarı)	Manifatura,Tuhafi.	Kandıra Cad.No.18
21.02.1953	Selahattin Patır oğulları Muzaffer ve Sedat Patır	Şeker, lokum, helva, Pişmaniye ve yoğurt imal ve satışı	İstiklal Cad.No.212, 212/A
21.02.1953	Celalettin Akkurum Şube: Petrol Ofisi	Oto levazımatı, Taahhüt Yeşilfener Lokantası	Yenidoğan, Ölçer Ap.kat:1 Köseköy
06.03.1953	Nihat Atakan	Akaryakıt ve madeni yağlar satışı	Fethiye Caddesi, No.38/2 B
	"	Akaryakıt İstasyonu	Maşukiye Köyü
06.03.1953	Osman Günel	Bakkaliye	Derince, Yeni Yol, No.127
12.03.1953	Sahure Oranlı-Rasim Süzer Ortaklığı feshi		Fethiye Cad.,No.95 Döküm
20.03.1953	Nizamettin Tunçelli	Hırdavatçılık	Demiryolu, Hürriyet C.228
21.03.1953	Hayri Tokgöz	Tüccar Terzi	İstiklal Cad.No.153/B
21.03.1953	Şevket Salmankurt	Nakliyatçılık	Alemdar Cad.No.1
		Bakkaliye	Suadiye Köyü, No.90
27.03.1953	Mümin Öztürk	Tüccar Terzi	İstanbul Caddesi, No.113
04.04.1953	Yaşar Tanrıkkurt	Üniversite Gemi Acentası	Postane Caddesi No.3
		ilaveten Üniversite lokum, şeker, peynir, helva, yoğurt.	Dar Sokak, No.112
04.04.1953	Halil Kurtpınar	Tüccar Terzi	Fethiye Caddesi, No.21
12.04.1953	Ömer Çalışkan	Kuyumcu	Kuyumcular Ç. No.12
12.04.1953	Mecit Sukuti	Tekel Şarap Müteah.	Alemdar Caddesi
23.05.1953	Cemal Nevzat Işıl	Sigorta Acenteliği	Kızılay Hanı
	ve	Muhasebe Bürosu	İstiklal Caddesi No.5
10.07.1953	İsa Hündür	Marangoz Atelyesi	Fethiye Cad.,Dar Sokak
23.07.1953	Ahmet Çipiloğlu	Radyo Acentası..	İstanbul Cad.225/3
17.09.1953	Osman Ersöz Halefleri	Kumaş-Terzi Levazımatı	Hürriyet Cad.,No.222/4
18.09.1953	Kemal Ulusoy	Diş Malzemesi	İst. Cad. Dinçkal Apt.

KAYNAKLAR

- 11 Aralık 1924, 1932 KOCAELİ,
7 Haziran 1934, (Resmi) KOCAELİ
15 Haziran 1925 Hür Fikir
02 Temmuz 1928 Hür Fikir
28 Şubat 1929 Hür Fikir
20 Nisan 1930 Hür Fikir
25 Aralık 1930 Hür Fikir
5 Ekim 1926, Türk Yolu
11 Ağustos 1930, Türk Yolu
22 Nisan 1934, Türkyolu
4 Şubat 1935, Türk Yolu
11 Şubat 1935, Türk Yolu
18 Mart 1935 Türk Yolu
22 Nisan 1935, Türk Yolu
9 Mayıs 1935, Türk Yolu
17 Haziran 1935, Türk Yolu
05 Ağustos 1935, Türk Yolu
12 Şubat 1936, Türk Yolu
01 Nisan 1936 Türk Yolu
8 Nisan 1936, Türk Yolu
22 Nisan 1936, Türk Yolu
27 Mayıs 1936, Türk Yolu
3 Haziran 1936, Türk Yolu
17 Haziran 1936, Türk Yolu
10 Haziran 1936, Türk Yolu
24 Haziran 1936 Türk Yolu
22 Temmuz 1936, Türk Yolu
23.09.1936, Türk Yolu
07 Ekim 1936 Türk Yolu
10 Ekim 1936 Türk Yolu
14 Ekim 1936, Türk Yolu
18.03.1937, Türk Yolu
06.05.1937 Türk Yolu
27.05.1937 Türk Yolu
03 Haziran 1937 Türk Yolu
05 Ağustos 1937 Türk Yolu
26 Ağustos 1937, Türk Yolu
07 Ekim 1937, Türk Yolu
14 Ekim 1937, Türk Yolu
19 Ağustos 1939, Türk Yolu
6 Mayıs 1941, Türk Yolu
03 Haziran 1941, Türk Yolu
10 Haziran 1941, Türk Yolu
13 Haziran 1941, Türk Yolu
17 Haziran 1941 Türk Yolu
12 Ağustos 1941, Türk Yolu
08 Ocak 1942, Türk Yolu
09 Temmuz 1942, Türk Yolu
14 Ekim 1942, Türk Yolu
08 Ekim 1942, Türkyolu
9 Temmuz 1942, Türk Yolu
08 Haziran 1943 Türk Yolu
22 Haziran 1943, Türk Yolu
24 Haziran 1943, Türk Yolu
21 Ağustos 1943, Türk Yolu
01 Temmuz 1944, Türk Yolu
04 Temmuz 1944, Türk Yolu
07 Temmuz 1944, Türk Yolu
14 Temmuz 1944, Türk Yolu
15 Temmuz 1944, Türk Yolu
20 Temmuz 1944, Türk Yolu
10 Ağustos 1944, Türk Yolu
12 Eylül 1944, Türk Yolu
15 Eylül 1944, Türk Yolu
16 Eylül 1944, Türk Yolu
18 Eylül 1944 Türk Yolu
12 Ekim 1944, Türk Yolu
18 Ekim 1944, Türk Yolu
20 Ekim 1944, Türk Yolu
3 Temmuz 1945, Türkyolu
11 Ağustos 1945, Türk Yolu
12 Ağustos 1945, Türk Yolu
28 Ağustos 1945, Türk Yolu
5 Eylül 1945, Türk Yolu
6 Eylül 1945, Türk Yolu
03 Ekim 1945, Türk Yolu
19 Ekim 1945, Türk Yolu
20 Ekim 1945, Türk Yolu

2 Kasım 1945, Türk Yolu	22 Eylül 1949, Türk Yolu
12 Kasım 1945 Türk Yolu	23 Eylül 1949, Türk Yolu
27 Kasım 1945, Türk Yolu	10 Kasım 1949, Türk Yolu
30 Kasım 1945, Türk Yolu	11 Kasım 1949, Türk Yolu
19 Nisan 1946 Türkyolu	01 Ocak 1950, Türk Yolu
13 Haziran 1941 Türkyolu	03 Ocak 1950, Türk Yolu
03 Ağustos 1946, Türkyolu	4 Ocak 1950, Türk Yolu
10 Ağustos 1946, Türkyolu	06 Ocak 1950, Türk Yolu
05 Kasım 1947, Türk Yolu	14 Ocak 1950, Türk Yolu
9 Kasım 1947 Türkyolu	12 Ocak 1950, Türk Yolu
13 Kasım 1947 Türkyolu	19 Ocak 1950, Türk Yolu
11 Aralık 1947 Türkyolu	22 Ocak 1950, Türk Yolu
12 Aralık 1947 Türkyolu	24 Ocak 1950, Türk Yolu
15 Ocak 1948 Türkyolu	26 Ocak 1950, Türk Yolu
16 Ocak 1948 Türk Yolu	29 Ocak 1950, Türk Yolu
17 Ocak 1948 Türk Yolu	1 Şubat 1950, Türk Yolu
02 Mart 1948 Türk Yolu	14 Şubat 1950, Türk Yolu
26 Mart 1948 Türk Yolu	28 Şubat 1950, Türk Yolu
10 Nisan 1948 Türk Yolu	12 Mart 1950, Türk Yolu
13 Nisan 1948 Türk Yolu	16 Mart 1950, Türk Yolu
29 Mayıs 1948 Türk Yolu	21 Mart 1950, Türk Yolu
01 Temmuz 1948 Türk Yolu	24 Mart 1950, Türk Yolu
02 Temmuz 1948 Türk Yolu	10 Mayıs 1950, Türk Yolu
03 Temmuz 1948, Türk Yolu	25 Haziran 1950 Türk Yolu
07 Temmuz 1948, Türk Yolu	30 Temmuz 1950 Türk Yolu
10 Temmuz 1948, Türk Yolu	08 Ağustos 1950, Türk Yolu
14 Temmuz 1948, Türk Yolu	11 Ekim 1950, Türk Yolu
03 Ağustos 1948, Türk yolu	05 Kasım 1950, Türk Yolu
16 Eylül 1948 Türk Yolu	30 Kasım 1950, Türk Yolu
2 Ekim 1948 Türk Yolu	30 Mayıs 1951, Türk Yolu
06 Ekim 1948, Türk Yolu	09 Haziran 1951, Türk Yolu
10 Ekim 1948, Türk Yolu	20 Eylül 1951, Türk Yolu
21 Kasım 1948, Türk Yolu	15 Aralık 1950, Türk Yolu
22 Ağustos 1948, Türk Yolu	30 Aralık 1950, Türk Yolu
02 Aralık 1948, Türk yolu	13 Eylül 1953, Türk Yolu
03 Nisan 1949, Türk Yolu	7 Aralık 1938, Marmara
17 Mart 1949, Türk Yolu	14 Aralık 1938 Marmara
19 Nisan 1949, Türk Yolu	11 Ocak 1939, Marmara
24 Mayıs 1949, Türk Yolu	18 Ocak 1939, Marmara
21 Eylül 1949, Türk Yolu	22 Şubat 1939, Marmara

- 8 Mart 1939, Marmara
22 Mart 1939, Marmara
22 Nisan 1939, Marmara
31 Mayıs 1939, Marmara
16 Eylül 1939, Marmara
11 Temmuz 1942, Marmara
19 Ağustos 1942, Marmara
16 Eylül 1942, Marmara
26 Aralık 1942, Marmara
29 Ekim 1943, Marmara
17 Kasım 1949 Hürsöz
08 Aralık 1949, Hürsöz
15 Aralık 1949, Hürsöz
14 Şubat 1950, Hürsöz
16 Şubat 1950, Hürsöz
06 Temmuz 1950, Hürsöz
25 Temmuz 1950, Hürsöz
23 Ağustos 1950, Hürsöz
24 Nisan 1951, Hürsöz
25 Haziran 1951, Hürsöz
17 Temmuz 1951, Hürsöz
9 Ağustos 1951, Hürsöz
22 Kasım 1951, Hürsöz
17 Şubat 1952, Hürsöz
23 Şubat 1952, Hürsöz
29 Şubat 1952, Hürsöz
10 Haziran, 1952, Hürsöz
10 Temmuz 1952 Hürsöz
30 Ağustos 1952, Hürsöz
16 Haziran 1953, Hürsöz
19 Haziran 1953, Hürsöz
19 Temmuz 1953, Hürsöz
21 Temmuz 1953, Hürsöz
31 Temmuz 1953, Hürsöz
14 Ağustos 1953, Hürsöz
12 Kasım 1953, Hürsöz
12 Kasım 1953, Hürsöz
29 Aralık 1953, Hürsöz
13 Aralık 1950, Bizim Şehir
05 Mart 1953, Bizim Şehir
06 Mart 1953 Bizim Şehir
08 Nisan 1953, Bizim Şehir
28 Nisan 1953, Bizim Şehir
30 Nisan 1953, Bizim Şehir
09 Haziran 1953 Bizim Şehir
12 Haziran 1953 Bizim Şehir
01 Temmuz 1953, Bizim Şehir
04 Temmuz 1953, Bizim Şehir
05 Temmuz 1953, Bizim Şehir
23 Temmuz 1953, Bizim Şehir
29 Temmuz 1953, Bizim Şehir
01 Ağustos 1953, Bizim Şehir
07 Ağustos 1953, Bizim Şehir
26 Ağustos 1953, Bizim Şehir
27 Ağustos 1953, Bizim Şehir
08 Ekim 1953, Bizim Şehir
09 Ekim 1953, Bizim Şehir
16 Aralık 1953, Bizim Şehir
26 Aralık 1953, Bizim Şehir
01 Ocak 1952 Demokrat Kocaeli
30 Nisan 1952 Demokrat Kocaeli
04 Temmuz 1952 Demokrat Kocaeli
08 Temmuz 1952 Demokrat Kocaeli
17 Temmuz 1952 Demokrat Kocaeli
19 Temmuz 1952 Demokrat Kocaeli
04 Kasım 1952 Demokrat Kocaeli
15 Ocak 1952, Adapazarı Akşam Haberleri
08 Şubat 1952, Adapazarı Akşam Haberleri
19 Mart 1952, Adapazarı Akşam Haberleri
15 Nisan 1952, Adapazarı Akşam Haberleri
16 Mayıs 1952 Adapazarı Akşam Haberleri
01 Ağustos 1952 Adapazarı Akşam Haberleri
26 Haziran 1927
İzmit Ticaret ve Sanayi Odası Mec, s. 26
1950, L'illustration de L'orient
1951, İktisadi Uyanış

1927 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayetinin Nüfus Özellikleri

Handan HAYKIR *

Giriş

Kocaeli, Marmara Bölgesi'nin doğusunda, İzmit Körfezi'nin kuzey ve güneyindeki bir alana yayılmıştır. İsmi, Bitanya Kralı I. Nikomedes'ten alan Nikomedia (İzmit) şehri, Araplar ve Selçuklular döneminde ismi, Nikomedia'ya dönüşmüş. Osmanlıların ilk dönemlerinde ise İznukumid, bir süre sonra da İznikmid adını almıştır. Halk tarafından kısaltılıp İzmit'e çevrilmiş şehir, bugün ki imlasıyla İzmit şekline dönüşmüştür. Kocaeli adı ise, XIV. Yüzyıl başlarında, Osman ve Orhan Gazi döneminde yöreye akınlar düzenleyen Akçakoca Bey'in adından kaynaklanmaktadır. 1924 yılında, Akçakoca'nın anısına yöreye "Koca İli" anlamında Kocaeli adı verilmiştir¹.

Kocaeli ilinin merkez ilçesi olan İzmit'te, M.Ö.712 yılında Antik Çağ Greklerinden Megaralılar, Astakos adıyla bir koloni kurmuşlardır. Daha sonra Bitinya Kralı I. Nikomedes, M.Ö. 264 yılında Nikomedia şehrini kurmuştur. Uzun süre, bir koloni şehri olarak varlığını devam ettiren bu şehir, Roma İmparatorluğu döneminde, Bitanya bölgesinin başkenti olmuştur. Konstantinopolis'in kurulup başkent olarak ilan edildiği 330 tarihine kadar da imparatorluğun merkezi olmuştur. Anadolu güzergâhında stratejik bir konuma sahip olan şehir, İmparatorluğun savunulmasında yada Konstantinopolis'ten, Anadolu'ya yapılan harekâtlarda önemli bir üs olmuştur. Bundan dolayı, İranlıların ve Arapların yaptıkları seferlerden oldukça etkilenmiştir².

İzmit, tarihin her döneminde olduğu gibi, Bizans İmparatorluğu döneminde de önemini korumuştur. Selçuklu orduları, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'na kadar olan Marmara bölgesini fethetmiş ve 1081 yılında Kocaeli ile çevresini kendilerine ve onların arkalarından gelen Türkmenlerin yerleşecekleri bir saha yapmışlardır. Fakat kısa bir süre Türkiye Selçuklu yönetiminde kalan Kocaeli, düzenlenen haclı seferi sonucu tekrar Bizans'ın eline geçmiştir. Böylelikle Anadolu'nun batı kısmında, Kocaeli ve Marmara Denizi kıyılarında yeniden Bizans hâkimiyeti kurulmuştur³.

Bölgenin kesin olarak Türk hâkimiyetine geçişi, Osmanlı Beyliği'nin, Anadolu'nun kuzeybatısına hâkimiyet alanını tesis etmesiyle birlikte mümkün olmuştur. Orhan Gazi döneminde,1331 yılında İznik alınmış ve bu fetihten sonra İzmit'in fethi için hazırlıklar başlatılmıştır. Bir yıl sonra, İzmit muhasara altına alınmışsa da, Orhan Gazi'nin, Bizans İmparatoru Andronikos ile anlaşması üzerine muhasara kaldırılmıştır. İzmit, altı sene sonra yani 1337 yılında, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁴.

Osmanlı döneminde, Anadolu Eyaletine sancak olarak bağlanan Kocaeli, XVII. yüzyıla doğru Kaptan Paşa eyaleti içinde yer almıştır. XIX. yüzyıl başında ise Kocaeli Sancağı, Hüdavendigâr (Bursa) Eyaleti sınırları içinde iken, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile sancak merkezi olan İzmit adıyla İstanbul vilayetine bağlanmıştır. 1888 yılında ise, doğrudan doğruya Dâhiliye Nezaretine bağlı müstakil bir mutasarrıflık olmuştur ve Adapazarı, İzmit, Kandıra, Geyve, İznik, Karamürsel, Yalova ile Gebze kazaları sancağa bağlanmıştır. Bundan bir müddet sonra, sancağa bağlı Hendek, Akyazı, Karasu ve Değirmendere kazaları kurulmuş. Yalova kazası ise, sancaktan alınarak İstanbul'a bağlanmıştır⁵.

* Okt., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü ELAZIĞ, handanhaykir@hotmail.com

1 Recep Yaşa, "Osmanlı Arka Planında Kocaeli ve Çevresinde Selçuklu Hâkimiyeti", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.1, Kocaeli 2015, s.111.

2 Mustafa Daş, "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, C.1, Kocaeli 2015, s.101.

3 Yaşa, Osmanlı Arka Planında Kocaeli, s. 117.

4 Bilgehan Pamuk, "İzmit'te Bir Osmanlı Şehzadesi, Süleyman Paşa", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, C.1, Kocaeli 2015, s.343.

5 Adnan Sofuoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Ankara 2006, s.11.

Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ardından, İzmit, 20 Kasım 1918 yılında işgale uğramıştır. 27 Ekim 1920'de Yunanlılara devredilen kent, Milli Mücadele sonucu, 20 Nisan 1921'de Yunan işgalinden kurtarılmıştır. 20 Nisan 1924'te Kocaeli ili kurularak İzmit merkez yapılmış, Gebze, Karamürsel, Kandıra, Karasu, Adapazarı, Akyazı, Hendek ve Geyve birer ilçe olarak Kocaeli'ye bağlanmıştır. 14 Haziran 1954'te Sakarya ili kurulunca, Adapazarı, Karasu, Akyazı, Hendek ve Geyve Kocaeli'den ayrılarak Sakarya ili sınırları içine alınmıştır⁶.

1. OSMANLI DÖNEMİNDE KOCAELİ NÜFUSU

Osmanlı Devleti'nde, ilk genel nüfus sayımı 1931'de II. Mahmut zamanında yapılmıştır. Daha önce yapılan tahrirlerin aksine, sadece toprakların ya da askerlik yapacak potansiyelin değil, nüfusun çeşitli yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır⁷.

Daha sonraki dönemlerde, özellikle 1877-78 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı sonrası, Balkanlardan Osmanlı topraklarına yaşanan göçler sonucu, nüfus yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Bunun üzerine, mevcut nüfusun belirlenmesi amacıyla 1881/82 yıllarında nüfus sayımı tekrar yapılmıştır⁸.

Yıl	Müslümanlar	Rum	Ermeni	Bulgar	Katolik	Yahudi	Protestan	Yabancı Uyrak	Toplam
1881	133.123	23.718	37.220	13	133	169	1.108	191	195.675
1906	200.560	35.666	51.265	1	403	341	1.816	255	290.307
1914	226.859	40.048	55.403	-	449	428	1.937	21	325.153

Tablo 1:1881/82- 1893, 1906, 1914 Nüfus Sayımlarında Kocaeli Nüfusu⁹

Osmanlı'da 1881 yılında yapılan genel sayıma göre, Kocaeli Sancağı, İzmit merkez ilçe, Adapazarı, Kandıra, Geyve ve Karamürsel ilçelerinden oluşmaktaydı. Osmanlı döneminde Kocaeli, dini ve etnik yapısı farklı kişilerin birlikte yaşadığı bir sancaktı. Nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluşmuşsa da, diğer dinlerden olan kişilerin sayısı da fazlaydı. Müslüman nüfus, genel nüfusun % 68'ini oluştururken, gayrimüslim nüfusun oranı % 32'ydi. Gayrimüslim nüfus çoğunlukla, Merkez ilçe, Adapazarı ve Geyve ilçelerinde yaşamaktaydı¹⁰.

1906 yılında yapılan nüfus sayımında Kocaeli'nin, İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Yalova, Geyve ve Kandıra ilçeleri olmak üzere toplam nüfusu 290.307 kişidir. Yine bu nüfusun % 69'u Müslüman, % 31'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı¹¹.

Kocaeli'nin Osmanlı döneminde son nüfus sayımı, 1914 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre Kocaeli nüfusu, toplam 325.153 kişidir. Bunların % 70'i Müslüman, % 30'u gayrimüslimdir. 1881 sayımına göre 1914 sayımında, Müslüman nüfusun sayısında 93.736 kadar bir artış olmuştur. Bu artışın önemli bir kısmını Balkanlardan göç ederek Kocaeli'ye yerleşen Müslümanlar oluşturmaktadır. 1914 yılı sayımında, gayrimüslim nüfusta da artış yaşanmışsa da, nüfus ortalamasındaki oranları düşmüştür. 1881 yılında, Müslüman nüfusun oranı % 68'den 1914 yılında % 70'e yükselirken, gayrimüslimlerin ortalaması % 32'den % 30'a düşmüştür. Ayrıca son nüfus sayımında İznik ilçesi de, Kocaeli sınırları içerisinde yer almaktadır. Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu yerler, İzmit ve Adapazarı, Rum nüfusun ise, Yalova, Adapazarı, Geyve ve Karamürsel ilçeleridir¹².

1927 Genel Nüfus Sayımı

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda, nüfus işlerinin yürütülmesiyle ilgili aksaklıklar yaşanmış ve bu durum için çözüm yolları aranmaya başlanmıştı. Bu dönemde nüfus işleri, 14 Ağustos 1930 (1914) tarihli Sicili Nüfus Kanununa göre tertip edilmişti¹³.

6 Yurt Ansiklopedisi, "Kocaeli", Anadolu Yayıncılık, C.7, İstanbul 1982, s.5011.

7 Savaş Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.24, S.1, Elazığ 2014, s.271.

8 Bülent Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan İlk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882) Göre Edirne'deki Ermeni Nüfusu", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, Edirne Temmuz 2011, s. 87.

9 Kemal H Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 270.

10 Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 270.

11 Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.348.

12 Karpat *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 386.

13 Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfus Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", ÇTTAD, C.VIII, S.18-19, İzmir 2009 (Bahar-Güz), s. 91.

Savaştan yeni çıkmış, gerek toprak gerek insan kayıpları yaşamış, aynı zamanda Balkanlardan birçok göç almış bir devletin, mevcut nüfus bilgileri gerçeği yansıtmıyor ve ihtiyacı karşılamıyordu. Modern Türkiye'nin kurulması, ekonomik ve sosyal yaşamın yeniden inşa edilmesi, var olan insan gücünün ve eldeki kaynakların daha verimli kullanılabilmesi amacıyla, genel bir nüfus sayımına acilen ihtiyaç vardı¹⁴.

Nüfus sayımı için 1926 yılında, İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş ve kurumun müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart getirilmiştir. Daha sonra, 16 Mayıs 1926 Umumi nüfus tahriri hakkındaki 9 maddelik kanun layihası, 2 Haziran 1926 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan ve gerekli tedbirler alındıktan sonra, 28 Ekim 1927'de Cumhuriyet'in ilk genel nüfus sayımı yapılmıştır¹⁵.

1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin genel nüfusu şu şekildedir¹⁶:

	Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus yoğunluğu
1927 Yılı Türkiye Geneli Nüfus Sayısı	6.563.879 (%48.1)	7.084.391 (%51.9)	13.648.270 (%100)	18

Tablo 2: 1927 Yılı Türkiye Geneli Nüfus Sayısı¹⁷

Toplam nüfusu 13.648.270 olan Türkiye'de, erkek nüfus 6.563.879, kadın nüfusu ise 7.084.391 kişi olarak belirlenmiştir. Buna göre, kadın nüfus erkek nüfusundan 520.512 fazladır. Yine bu sonuçlara göre, kadın nüfus genel nüfusun % 51.9'unu, erkek nüfus ise genel nüfusun % 48.1'ini oluşturmaktadır. Özellikle Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda meydana gelen erkek nüfus kayıpları, bu farkın en önemli sebebidir. Türkiye nüfusunun % 23.20'si şehirlerde, % 76.80'i ise kırsalda yaşamaktadır¹⁸.

1927 Nüfus Sayımında Kocaeli

1927 nüfus sayımına göre, Kocaeli'de nüfus 286.600 kişidir. Kocaeli nüfusu, ülke nüfusunun yaklaşık % 2'sini oluşturmaktadır. Kocaeli de km²'ye düşen nüfus miktarı ise 8.450'dir. Nüfusun yaklaşık % 18'i şehirlerde, % 82'si köylerde yaşamaktadır. Kentsel nüfus Türkiye ortalamasının altında, kırsal nüfus ise üstündedir¹⁹.

Cinsiyete Göre Nüfus

Nüfusun 141.366'sı erkek, 145.334'ü ise kadındır. Kadınlar, nüfusun % 50.7'sini oluştururken erkek nüfus oranı % 49.3'tür. Kadın nüfus, sayıca 3.968 kişi erkeklerden fazladır. Kadınların erkeklerden fazla olması, Türkiye geneliyle orantılıdır. Bu farkın en önemli sebebi ise, uzun süren savaşlar sonucunda ölen erkek sayısının fazla olmasıdır. Genel olarak kadınlar, erkeklerden sayıca fazla olsalar da, Merkezde ve Gebze ilçesinde erkek sayısı kadın sayısından fazladır. Kadın nüfus ile erkek nüfus arasındaki belirgin fark ise % 53.7 erkek % 46.3 kadın oranına sahip Gebze ile %53.2 kadın %46.8 erkek oranına sahip Kandıra ilçelerindedir.

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Km ² 'ye Düşen Toplam Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Merkez	28.886 (%51.7)	26.999 (%48.3)	55.885 (%19.5)	1.220	45.8
Adapazarı	40.550 (%48.8)	42.543 (%51.2)	83.093 (%29)	1.260	65.9
Gebze	13.965 (%53.7)	12.036 (%46.3)	26.001 (%9)	740	48.6
Geyve	14.420 (%47)	16.226 (%53)	30.646 (%10.7)	1.240	24.7
Hendek	11.965 (%48.7)	12.608 (%51.3)	24.573 (%8.6)	690	35.6

14 Mehmet Ali Eryurt, Şebnem Beşe Canpolat, İsmet Koç, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 46, S. 4, Ankara 2013, s.131

15 Selçuk Ural- Nebahat Arslan, "Atatürk Dönemi İğdir'da Nüfus Sayımları (1923-1938)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, Kars 2016, s. 505-506.

16 TCBIUM, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül III, Ankara 1929, s.8.

17 TCBIUM, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül II, Ankara 1929, s.8.

18 TCBIUM, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül III, Ankara 1929, s.8.

19 TCBIUM, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül III, Ankara 1929, s.194-195.

Kandıra	19.196 (%46.8)	21.887 (%53.2)	41.043 (%14.3)	2.290	17.9
Karamürsel	12.384 (%49)	12.935 (%51)	25.319 (%8.8)	1.010	25.0
Toplam	141.366 (%49.3)	145.334 (%50.7)	286.600 (%100)	8.450	33.9

Tablo 3: 1927 Kocaeli Genel Nüfus Sayımının İlçelere Dağılımı²⁰

Nüfusun ilçelere dağılımına bakıldığında, nüfusun en fazla olduğu ilçe Adapazarı'dır. Adapazarı nüfusu, merkez ilçeden daha fazladır ve Kocaeli nüfusunun % 29'unu oluşturmaktadır. O dönemde, Kocaeli genelinde, zirai, sanayi ve ticari faaliyetlerin en yoğun olduğu yerin Adapazarı olması, nüfusu en fazla ilçe olmasında önemli bir etkidir²¹. Adapazarı'ndan sonra nüfus sayısı olarak sırasıyla, % 19.5 ile merkez ilçe, % 14.3 ile Kandıra, % 10.7 ile Geyve, % 9 ile Gebze, % 8.8 ile Karamürsel ve son olarak % 8.6 ile Kocaeli'nin en düşük nüfuslu ilçesi Hendek gelmektedir.

Kocaeli'nin ortalama nüfus yoğunluğu 33.9'dur. Bu sayı, Nüfus ortalama yoğunluğu 18 olan Türkiye ortalamasının üstünde bir orandır²². Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ilçe ise, nüfus sayısı ile orantılı olan Adapazarı'dır. Gebze'nin nüfusu, Merkez, Kandıra ve Geyve ilçelerinden az olmasına rağmen, yüzölçümü olarak daha küçük olduğundan nüfus yoğunluğu olarak ikinci sırada yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla, Merkez, Hendek, Karamürsel, Geyve, Kandıra gelmektedir.

Yaş Gruplarına Göre Nüfus

Kocaeli nüfusu, yaşanan savaşlar sonucu kaybedilen insan sayısının fazla olmasına rağmen, yaş grupları dikkate alındığında çoğunluğu % 36 ile 20-45 yaş aralığında olan genç nüfus oluşturmaktadır. Bu sonuç, yeni kurulmuş ve her yönden hızla gelişme ve ilerleme politikası izleyen bir devletin, beyin ve insan gücü ihtiyacını karşılayabilecek genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. 20-45 yaş aralığının % 46.5'i erkek % 53.5'i ise kadındır. Kadınların sayısının erkeklerden fazla olması, yukarıda da belirtildiği gibi yaşanan savaşların bir sonucudur.

Yaş Grupları	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Yaşı Bilinmeyen	
Cinsiyet	Erkek	7.674 (%55)	10.964 (%52)	14.679 (%52)	15.565 (%53)	23.924 (%52)	47.997 (%46.5)	13.030 (%45)	5.202 (%49)	2.306 (%45)	125 (%35)
	Kadın	6.281 (%45)	10.146 (%48)	13.557 (%48)	13.722 (%47)	22.157 (%48)	55.217 (%53.5)	15.673 (%55)	5.452 (%51)	2.796 (%55)	236 (%65)
Toplam	13.955 (%4.9)	21.110 (%7.4)	28.136 (%9.8)	29.287 (%10.3)	46.081 (%16)	103.214 (%36)	28.703 (%10.1)	10.654 (%3.7)	5.099 (%1.7)	361 (%0.1)	

Tablo 4: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı²³

46-70 yaş aralıklarında bulunan nüfusta da aynı şekilde kadınların sayısı daha fazladır. 0-19 yaş aralığındaki nüfusa bakıldığında ise, erkek nüfusun, kadın nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir.

Medeni Hale Göre Nüfus

1927 sayımında, Kocaeli de bekar erkek sayısı, bekar kadın sayısına göre daha fazladır. Yine genele bakıldığında Kocaeli'de, medeni hale göre en fazla nüfusu % 49 ile bekârlar oluşturmaktadır. Bu oran, Kocaeli'nin genç nüfusunun fazla olmasıyla açıklanabilir.

20 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, s. XI.

21 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara 1929, s.150.

22 TÜİK 1923-2009 İstatistik Göstergeler, Ankara, Aralık 2010, s.8.

23 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, s. XXVII.

Medeni Hal	Bekar	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul	Toplam
Erkek	78.311 (%55)	59.847 (%49.9)	2.658 (%11)	414 (%23)	133 (%62)	141.366 (%49)
Kadın	62.376 (%45)	60.118 (%51.1)	21.296 (%89)	1.361 (%77)	83 (%38)	145.234 (%51)
Toplam	140.687 (%49)	119.965 (%42)	23.954 (%8)	1.778 (%0.6)	216 (%0.07)	286.600 (%100)

Tablo 5: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Medeni Hale Göre Dağılımı²⁴

Evli kadın sayısı % 51.1 oranla, % 49.9 olan evli erkek sayısından fazladır. Fakat bu oranlara bakıldığında arada çok fazla bir farkın olmadığı görülmektedir. Bu durum, Kocaeli de çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir. Genel olarak, evli kadınlar evli erkeklerden fazla olsa da, Kocaeli ve Adapazarı şehir merkezlerindeki ve Gebze'deki evli erkeklerin sayısı kadınlardan fazladır.

Kocaeli nüfusunu genelinde, dul sayısının oranı % 8'dir. Dul kadın sayısı 21.296 iken, dul erkek sayısı 2.658'dir. Dul kadın sayısı, dul erkek sayısının 8 katıdır. Bunun en önemli sebebi ise dul kadınların çoğunluğunun eşlerinin, savaşlarda ölmesidir.

Boşanmış nüfusa bakıldığında, Kocaeli genel nüfusunda boşanma, % 0.6 gibi çok düşük bir orana sahiptir. Elbette ki bunda, toplumun boşanmalara olumsuz bakmasının ve aile kurumunun her şartta devam ettirilmesi gerektiğine inanılmasının etkisi büyüktür. Boşanan kadınların sayısı, boşanan erkeklerden fazladır. Boşanan kadınların, erkeklerden fazla olması ise boşanan erkeklerin yeniden evlendikleri yada boşanan kadınların, birden fazla kadınla evli bir erkekte ayrıldıkları şeklinde değerlendirilebilir. Adapazarı, Kocaeli genelinde boşanan toplam 1.778 kişinin, 681 kişi ile % 38.3'ünü oluşturmuş ve boşanmanın en çok gerçekleştiği ilçe olarak birinci sırada yer almıştır. Boşanmanın en az yaşandığı ilçe ise % 6.5 ile Kandıra'dır²⁵. Nüfusun % 0.07 bir kısmının ise medeni hali bilinmemektedir.

Mesleki Faaliyetlere Göre Nüfus

Kocaeli'de yaşayan nüfusun % 43.3'ü bir meslek sahibidir. Mesleği olmayanlar ise, nüfusun % 56.7'sini oluşturmaktadır.

Meslekler	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hakim	Ordu	PTT	Muhtelif	Meslekler Toplamı	Mesleksiz veya Mesleği Meçhul
Erkek	61.350 (%58)	4.528 (%94)	4.042 (%97)	892 (%91)	1.278 (%99)	130 (%100)	5.498 (%100)	318 (%99.6)	1.348 (%95)	79.384 (%64)	61.982 (%39)
Kadın	44.242 (%42)	290 (%6)	122 (%3)	87 (%9)	17 (%1)	—	—	1 (%0.4)	76 (%5)	44.835 (%36)	100.399 (%61)
Toplam	105.592 (%85)	4.818 (%4)	4.164 (%3)	979 (%0.8)	1.295 (%1)	130 (%0.1)	5.498 (%4.4)	319 (%0.2)	1.424 (%1.6)	124.219 (%100)	162.381 %56

Tablo 6: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı²⁶

Mesleki faaliyetlere bakıldığında, tüm yurttaki olduğu gibi Kocaeli'de de en önemli geçim kaynağı tarımdır. Tarım, ekonomik faaliyetler içinde 105.592 kişiyle % 85 gibi büyük bir orana sahiptir. Tarımla uğraşanların çoğunluğu % 58'le erkeklerdir. Tarımla uğraşanların, Kocaeli genel nüfusundaki oranı ise % 36.8'dir. Tarımın en fazla yapıldığı ilçe ise Adapazarı'dır²⁷.

Kocaeli'de, tarımdan sonra en fazla olan meslek grubu, hizmet sektörüdür. Meslek sahiplerinin, 7.225 kişi ile % 6'sını oluşturan hizmet sektöründe, ilk sırada 5498 kişi ile ordu mensupları gelmektedir. Bu meslek grubunda en fazla, erkekler yer almaktadır. Ordu ve hakimlik mesleğinin hepsi erkeklerden oluşurken, kadınlar 17 kişi ile memur olarak, 1 kişi de PTT'de hizmet vermektedirler. Hizmet sektöründe yer alan nüfusun en fazla olduğu ilçe, Gebze'dir²⁸.

24 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, Ankara 1929, s. XXVII.

25 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara 1929, s.138-139.

26 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, s. XLI.

27 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara 1929, s.150.

28 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara 1929, s.150.

Kocaeli'de üçüncü sırada, 4.818 kişi ile sanayi ile uğraşanlar gelmektedir. Çalışan nüfusun içindeki oranı, % 4 tür. Burada da erkeklerin sayısı kadınlardan fazladır. Sanayi faaliyetlerinin en fazla yapıldığı ilçe ise Adapazarı'dır. Adapazarı'nda sanayi ile uğraşanların sayısı 2.073'tür²⁹.

Sanayiden sonra, dördüncü sırada 4.164 kişi ile ticari faaliyetler gelmektedir. Bu da toplam meslek grubunun % 3'ünü oluşturmaktadır. Yine % 1.6 ile muhtelif meslek, son olarak da % 0.8'le serbest meslek gelmektedir.

Doğum Yerlerine Göre Nüfus

Kocaeli nüfusunun, % 95'i Türkiye doğumludur. Başka bir ülkede doğup Kocaeli'ye daha sonra gelenlerin oranı ise, nüfusun % 5'idir. Bu nüfusun çoğunluğunu, Balkanlardan ve Rusya'dan göç ederek Kocaeli'ye yerleşen kişiler oluşturmaktadır. Osmanlı'nın birçok şehrinde olduğu gibi Kocaeli'de de, Boşnak göçleri ile başlayan, kitlesel göçler, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, 1924 mübadelesi ve Cumhuriyet Döneminde devam etmiş, yüz binlerin bölgeye yerleşmesi ile sonuçlanmıştır³⁰.

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	134.442	137.887	272.326 (%95)
Afganistan	1	-	1 (%0.0003)
Mısır	-	1	1 (%0.0003)
İran	63	29	92 (%0.03)
Suriye	4	5	9 (%0.003)
Sair Afrika ve Asya Memleketleri	14	4	18 (%0.006)
Almanya	24	3	27 (%0.009)
Arnavutluk	17	4	21 (%0.007)
Avusturya	6	2	8 (%0.002)
Bulgaristan	2.282	2.671	4.953 (%1.7)
Fransa	1	1	2 (%0.0006)
Yunanistan	1.274	1.174	2.448 (%0.8)
Macaristan	3	1	4 (%0.001)
İtalya	1	1	2 (%0.0006)

29 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara 1929, s.150.

30 F. Yavuz Uluğün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C.III, Kocaeli 2015, s. 1269.

1927 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayetinin Nüfus Özellikleri

Romanya	281	259	540 (%0.2)
Rusya	2.402	2.657	5.059 (%1.8)
Sırbistan	527	512	1039 (%0.4)
Sair Avrupa Memleketleri	4	1	5 (%0.002)
Amerika	1	-	1 (%0.0003)
Meçhul	19	25	44 (%0.02)
Toplam	141.366	145.234	286.600 (%100)

Tablo 7: 1927 Yılı Kocaeli'de Doğum Yerlerine Göre Nüfusun Dağılımı³¹

1927 nüfus sayımına göre Kocaeli'de, Rusya doğumlu 5059 kişi vardır. Bu oran, genel nüfusun % 1.8'ini oluşturur. Daha sonra, 4.953 kişiyle Bulgaristan ve 2.448 kişiyle Yunanistan doğumlular gelmektedir. Bulgaristan doğumluların nüfus içindeki oranı % 1.7, Yunanistan doğumluların ise % 0.8'dir. Yine Kocaeli'de, 1039 Sırbistan, 540 Romanya, 92 İran, 27 Almanya, 21 Arnavutluk, 18 Sair Afrika ve Asya Memleketleri, 9 Suriye, 8 Avusturya, 5 Sair Avrupa Memleketleri, 4 Macaristan, 2 Fransa, 2 İtalya, 1 Afganistan, 1 Mısır ve son olarak 1 Amerika doğumlu kişiler yaşamaktadırlar.

Kocaeli'de yaşayan başka ülke doğumlu vatandaşların 6.924'ü erkek, 7.347 kadındır. Bu kişilerin çoğunluğu Adapazarı ve merkez ilçede yaşamaktadırlar³².

Anadillere Göre Nüfus

Kocaeli'de en fazla konuşulan ana dil, 259.593 kişi ile Türkçedir. Ana dili Türkçe olanların toplam nüfus içerisindeki oranı, % 90'dır. Türkçe dışında konuşulan dillerin oranı ise %10'dur.

Anadiller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	127.911 (%90)	131.682 (%90)	259.593 (%90)
Rumca	435 (%0.3)	464 (%0.3)	899 (%0.3)
Ermenice	7 (%0.004)	-	7 (%0.002)
Fransızca	5 (%0.003)	-	5 (%0.001)
İtalyanca	2 (%0.001)	1 (%0.0005)	3 (%0.001)
İngilizce	-	-	-
Arapça	15 (%0.01)	9 (%0.006)	24 (%0.008)

31 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, s. XCVII.

32 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara 1929, s.194.

Acemce	2 (%0.001)	1 (%0.0005)	3 (%0.001)
Yahudice	1 (%0.0007)	3 (0.002)	4 (%0.001)
Çerkezce	4.316 (%3.05)	4.643 (%3.2)	8.959 (%3.1)
Kürtçe	629 (%0.4)	578 (%0.4)	1.207 (%0.4)
Tatarca	31 (%0.02)	22 (%0.01)	53 (%0.01)
Arnavutça	322 (%0.2)	184 (%0.1)	506 (%0.17)
Bulgarca	644 (%0.4)	563 (%0.38)	1.207 (%0.4)
Sair ve Meçhul Diller	7.046 (%5)	7.084 (%5)	14.130 (%5)
Toplam	141.366 (%100)	145.234 (%100)	286.600 (%100)

Tablo 8: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Anadillere Göre Dağılımı³³

Türkçeden sonra en çok konuşulan anadil, Çerkezcedir. Çerkezlerin bir kısmı, 1860'lı yıllarda Kafkasya'dan, diğer kısmı ise, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Rumeli topraklarından Anadolu'ya gelmişlerdir. Yine XIX. Yüzyılın ikinci yarısında göç eden Müslüman topluluklardan, Arnavut, Boşnak, Bulgaristan ve Bosna-Hersek muhacirlerinin bir kısmı bu bölgeye yerleştirilmiştir³⁴. Kocaeli'de, en çok konuşulan üçüncü anadil Bulgarca'dır. Bulgarca konuşanların sayısı 1.207'dir. Bulgarcayla aynı sayıda konuşulan diğer bir ana dil de Kürtçedir. Rumca, 899 kişi ve Arnavutça, 506 kişi tarafından konuşulmaktadır. Az sayıda da olsa, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, Arapça, Acemce, Yahudice, Tatarca da Kocaeli'de konuşulan diller arasındadır. Nüfusun % 5'inin ise ana dili bilinmemektedir.

Türkçe hariç, konuşulan anadillerin ilçelerde dağılımına baktığımızda, Çerkezce en fazla Adapazarı, Hendek, Karamürsel, merkez ilçe ve Geyve'de; Rumca, Gebze, Hendek ve Adapazarı'nda; Kürtçe, Adapazarı'nda; Bulgarca, Karamürsel ve Geyve'de konuşulan dillerdir. Bu sonuca baktığımızda iskan edilen göçmenlerin nerelere yerleştirildiklerini rahatlıkla görmemiz mümkündür.

Tabiiyete Göre Nüfus

Kocaeli nüfusunun % 99.9'unu Türkler oluşturmaktadır. Farklı milletlerden olanların oranı % 1'dir. Bu oranı oluşturan nüfusun içinde, 39 Bulgaristan, 28 Sırbistan, 27 Romanya, 25 Almanya, 20 İran, 25 diğer ülkelerin vatandaşları bulunmaktadır.

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	141.244	145.192	286.436 (%99.9)
İran	12	8	20 (%0.006)
Suriye	2	-	2 (%0.0006)

33 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, s. LXIX.

34 Mahmut Bi, "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C.III, Kocaeli 2015, s.1327.

1927 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayetinin Nüfus Özellikleri

Almanya	24	1	25 (%0.008)
Arnavutluk	2	-	2 (%0.0006)
Avusturya	2	2	4 (%0.001)
Bulgaristan	36	3	39 (%0.01)
Yunanistan	2	1	3 (%0.001)
Macaristan	3	-	3 (%0.001)
İtalya	1	-	1 (%0.0003)
Romanya	19	8	27 (%0.009)
Rusya	2	-	2 (%0.0006)
Sırbistan	13	15	28 (%0.0009)
Diğer Avrupa Ülkeleri	4	1	5 (%0.001)
Meçhul	-	3	3 (%0.001)
Toplam	141.366	145.234	286.600 (%100)

Tablo 9: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Tabiiyete Göre Dağılımı³⁵

Dinlere Göre Nüfus

Osmanlı Devleti, kendinden önceki diğer Türk devletleri gibi, yedi yüz yıla yakın bir zaman dilimi boyunca diğer dinlerden olanlara hoşgörü politikası izlemiştir. Osmanlı'da bu hoşgörüden en çok istifade edenler Ermeniler, Yahudiler ve diğer Hıristiyan gruplar olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinin ardından, Rumlara ve Ermenilere tanıdığı dini hürriyet, daha sonraki padişahlarda da devam etmiştir. 1492 yılında İspanya'dan ve diğer ülkelerden kovulan Yahudileri, sadece Osmanlı Devleti kabul etmiştir³⁶.

Osmanlı döneminde, diğer illerinde olduğu gibi Kocaeli'de de birçok gayrimüslim Osmanlı vatandaşı bulunmaktaydı. 1916 yılında, Kocaeli merkez ilçe, Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Kandıra'da, yaklaşık 216.121 Müslüman, 28.263 Rum, 52.368 Ermeni, 503 Yahudi ve 2.444 diğer dinlere sahip Osmanlı vatandaşı yaşamaktaydı³⁷. Fakat I. Dünya savaşı sonrası, Yunan ordusuyla işbirliği içinde olup Osmanlıya ihanet eden, zor durumdaki Müslüman Türklere zulmeden, Ermeni ve Rumların büyük bir kısmı, tehcir ve mübadele sonucu bölgeden ayrılmışlardır³⁸.

1927 yılı nüfus sayımlarına bakıldığında, 1916 yılına göre çok farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1927 sayımında, nüfusun % 99.9 Müslümanlardan oluşmaktadır. Müslüman sayısı 286.528'dir. Gayrimüslim sayısı ise, 24'ü Protestan, 20'si Ortodoks, 16'sı Katolik, 5'i Hıristiyan, 5'i Musevi, 2'si diğer dinlerden olmak üzere toplam 72'dir.

35 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, s. LXXXIII.

36 Mehmet Aydın, "Türk Toplumunda Dini Hoşgörünün Temelleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.VIII, Konya 1999, s.14.

37 Yavuz Haykır ve Yavuz Selim Çeloğlu, 1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli "1332 Senesi İstatistik Cetveli" (Değerlendirme- Transkripsiyon- Asıl Metin), İstanbul 2017, s.181-182.

38 Nedim İpek, "Kocaeli'de Göç ve İskan", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, C.III, Kocaeli 2015, s.1262.

Kazalar	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hıristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya Dini Meçhul	Toplam
İzmit	55.860	5	18	2	-	-	-	-	-	55.885
Adapazarı	83.068	11	4	9	-	-	1	-	-	83.092
Gebze	26.000	-	-	-	-	-	-	1	-	26.001
Geyve	30.644	-	-	-	-	-	1	1	-	30.646
Hendek	24.563	-	1	9	-	-	-	-	-	24.573
Kandıra	41.074	-	1	-	-	5	3	-	-	41.083
Karamürsel	25.319	-	-	-	-	-	-	-	-	25.319
Toplam	286.528 (%99.9)	16 (%0.005)	24 (%0.008)	20 (%0.006)	-	5 (%0.001)	5 (%0.001)	2 (%0.0006)	-	286.600 (%100)

Tablo 10: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı³⁹

1916 yılında gayrimüslimler, Kocaeli nüfusunun % 28'ini oluştururken⁴⁰, bu oran 1927 yılı nüfusunda % 0.1 olarak tespit edilmiştir. Gayrimüslimler, daha çok merkez ilçe ve Adapazarı'nda yaşamaktadırlar⁴¹.

Okur-Yazarlık Durumuna Göre Nüfus

Cumhuriyet döneminde okuma-yazma oranı, ülke genelinde çok düşük bir seviyeydi. 1927 nüfus sayımına göre yurt genelinde, 7 yaş ve üzeri nüfus esas alındığında okuma-yazma oranı, erkeklerde % 17.42, kadınlarda % 4.63 ve genel ortalama % 10.58'dir. Yani 1927 yılı Türkiye'sinde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 82.58'dir⁴².

Kocaeli nüfusunun yedi yaş ve üzeri nüfusun okuma-yazma oranlarına bakıldığında, okuma-yazma bilenlerin oranı % 13.46'dır. Okuma-yazma bilen erkek nüfus % 21.75, kadın nüfus ise % 5.65'dir. Nüfusun % 86.55'i okuma-yazma bilmemektedir. Okuma-yazma bilmeyen erkek nüfusun oranı % 78.25, kadın nüfus oranı % 94.35'dir⁴³.

Okur-Yazarlık	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen	Toplam
Erkek	23.526 (%21.75)	84.623 (%78.25)	108.149
Kadın	6.514 (%5.65)	108.737 (%94.35)	115.251
Toplam	30.040 (%13.46)	193.359 (%86.55)	223.400

Tablo 11: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Okur-Yazarlık Durumuna Göre Dağılımı⁴⁴

Bu sonuçlara göre Kocaeli nüfusu, okuma-yazma oranı olarak Türkiye ortalamasının altındadır.

Sakatlıklara Göre Nüfus

Kocaeli nüfusunun % 98.8'inin fiziki herhangi bir engeli bulunmamaktadır. Engelli sayısı, nüfusun sadece % 1.2'sini oluşturan 3.429 kişidir. Kocaeli'de ki engelli kişilerin 1.097'si total, 360'sı çolak, 271'i sağır-dilsiz, 239'u kör, 64'ü kambur'dur. 1398 vatandaşın ise engel durumu bilinmemektedir.

39 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-II, s. 162-163.

40 Haykır, 1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli, s.181-182

41 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara 1929, s.162-163.

42 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Ankara 1929, s.22.

43 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Ankara 1929, s.22-23.

44 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-II, s. 138.

Maluliyet	Maluliyetsiz	Kör	Sağır-Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Bilinmeyen Maluliyetler	Toplam
Erkek	138.773 (%49)	153 (%64)	192 (%71)	787 (%72)	324 (%90)	38 (%59)	1.099 (%79)	141.366
Kadın	144.398 (%51)	86 (%36)	79 (%29)	310 (%28)	36 (%10)	26 (%41)	299 (%21)	145.234
Toplam	283.171 (%98.8)	239 (%0.08)	271 (%0.09)	1.097 (%0.4)	360 (%0.1)	64 (%0.02)	1.398 (%0.5)	286.600

Tablo 12: 1927 Yılı Kocaeli'de Nüfusun Sakatlıklara Göre Dağılımı⁴⁵

Engelli nüfusun çoğunun erkek olması ve özellikle çolak ve topal sayısının fazla olması, bu sakatlıkların çoğunun, doğuştan değil de yapılan savaşlarda ki yaralanmalar sonucu gerçekleşmiş olabileceği şeklinde değerlendirilebilir.

Sonuç

1927 yılı nüfus sayımı verilerine bakıldığında, bu sayımın amacına hizmet ettiği görülmektedir. Gelişmekte olan, yaralarını iyileştirmeye çalışan bir devletin en fazla ihtiyaç duyacağı şey, üreten insan gücünün olmasıdır. Çünkü nüfus, ekonomik gelişim ve politik dengeler açısından, devletler için önemli bir güçtür. Avrupa, Türkiye'nin böyle bir güce sahip olmadığını, yaşanan savaşlar, kaybedilen insanlar ve Anadolu'dan Balkanlara yapılan göçler sonucu, Türkiye'nin nüfusunun çok düşük olduğunu savunmuşlardır⁴⁶. Sayım sonucu, ülke için çok önemliydi. Bu sayımla, sadece Türkiye'nin nüfusu değil, Türk nüfusunun sayısı da belirlenecekti. Yapılan bu sayım sonucu, hem ülkenin ihtiyacı olan genç nüfusun fazla olduğunu belirlenmesi, hem de Türkiye nüfusunun beklenenin üstünde çıkması, Avrupalıların, Türk nüfusunun oranına dair iddialarını çürütmüştür.

1927 yılı sayımında, Kocaeli'nin nüfus özellikleri hakkında birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Toplam nüfus, kadın erkek sayısı, eğitim durumu, inançlar, etnik yapı, konuşulan diller, doğum yerleri, medeni hal, ekonomik faaliyetler, sağlık durumları, nüfusun yaşlara göre dağılımı vb.

1927 yılı nüfus sayımına göre, Kocaeli nüfusu toplam 286.600 kişidir ve ülke nüfusunun % 2'sini oluşturmaktadır. Km²'ye 8.450 kişi düşmektedir ve nüfus yoğunluğu 33.9'dur. Nüfusun % 18'i şehirlerde, % 82'si ise kırsal kesimlerde yaşamaktadır.

Kocaeli'de, kadın nüfus oranı erkek nüfus oranından fazladır. Uzun süren savaşlardan yeni çıkmış olması ve bu savaşlarda çok fazla insanın kaybedilmesi, nüfus farkının en önemli sebebidir. Türkiye geneline baktığımızda da, kadınların erkeklerden fazla olduğunu görmekteyiz.

Kocaeli nüfusunun çoğunluğunu, % 36 ile 20-45 yaş aralığında olan genç nüfus oluşturmaktadır. Bu, ülke için olumlu bir sonuçtur. Gelişme ve ilerleme politikaları yürüten bir devletin, en önemli ihtiyacı genç ve dinamik bir nüfusunun olmasıdır. Kocaeli nüfusuna bakıldığında, bu ihtiyacı karşılayabilecek insan kaynağının var olduğu görülmektedir.

Kocaeli nüfusunun % 99.9'unu Türkler oluşturur. Yine % 99.9'u Müslüman, %1'i gayrimüslimdir. 1914 yılı Kocaeli nüfusuyla karşılaştırıldığında çok farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1914 yılında, Kocaeli'de, %69 Müslüman, % 31 gayrimüslim yaşamaktaydı. Gayrimüslim nüfusun, oranının bu kadar düşmesinin en önemli sebebi, tehcir ve nüfus mübadelesidir.

Kocaeli'de yaşayan nüfusun % 90'ını Türkiye doğumludur. Farklı bir ülkede doğup Türkiye'ye daha sonra gelmiş % 10'luk nüfusa bakıldığında, bu nüfusun çoğunluğunu Bulgaristan, Yunanistan ve Rusya'dan gelen göçmenler oluşturmaktadır. Yine en çok konuşulan dil Türkçedir. Türkçeden sonra en fazla konuşulan diller, Çerkezce, Kürtçe ve Bulgarcadır. Nüfusun % 90'ını Türkçe konuşurken, % 3.2'i Çerkezce, % 0.4 Kürtçe ve % 0.4 Bulgarca konuşulmaktadır. Geriye kalan % 6.4'lük oranı ise, diğer dilleri konuşanlar oluşturmaktadır.

Kocaeli'de bekar sayısı, evli sayısından fazladır. Genç nüfusun fazla olması, buna en önemli etkendir. Dul kadın

45 TCBIUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-I, s.LV.

46 Aytül Tamer- Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, S.26, Ankara 2004, s.80.

Handan HAYKIR

sayısı, dul erkek sayısından fazladır. Kocaeli'de boşanma oranı çok azdır ve boşanan kadın sayısı boşanan erkek sayısından fazladır. Evli erkek ve evli kadın sayısı arasında farkın az olması, Kocaeli'de, çok eşle evliliğin yaygın olmadığını göstermektedir.

Nüfusun % 43.3'ü meslek sahibidir. Halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılık yapmaktadır. Tarımla uğraşanlar, toplam nüfusun % 85'ini oluşturmaktadır. Tarımdan sonra, en fazla yapılan meslek hizmet sektörü, sanayi ve ticarettir. Nüfusun % 55.3'ünün herhangi bir mesleği yoktur.

Ülke genelinde olduğu gibi, Kocaelide'de okur-yazar oranı çok düşüktür. 286.600 nüfuslu bir şehirde, okuma-yazma bilenlerin sayısı 30,040 kişidir. Nüfusun, sadece %10.48'i okuma-yazma bilmektedir. Okuma-yazma bilen erkek sayısı, okuma-yazma bilen kadın sayısından fazladır.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mehmet; "Türk Toplumunda Dini Hoşgörünün Temelleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.VIII, Konya 1999, s.7-17.

Bİ, Mahmut; "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.III, Kocaeli 2015, s.1313-1359.

ÇAKMAK, Fevzi; « Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler », ÇTTAD, C.VIII, S.18-19, İzmir 2009 (Bahar-Güz), s. 89-115.

DAŞ, Mustafa; "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, C.I, Kocaeli 2015, s.101-104.

ERYURT, Mehmet Ali, Şebnem Beşe CANPOLAT, İsmet KOÇ; "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 46, S. 4, Ankara 2013, s.129-156.

HAYKIR, Yavuz - Yavuz Selim ÇELOĞLU; *1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli "1332 Senesi İstatistik Cetveli" (Değerlendirme- Transkripsiyon- Asıl Metin)*, İstanbul 2017, s.181-182

İPEK, Nedim; «Kocaeli'de Göç ve İskan», *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.III, Kocaeli 2015, s.1255-1267.

PAMUK, Bilgehan; "İzmit'te Bir Osmanlı Şehzadesi, Süleyman Paşa", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, C.I, Kocaeli 2015, s.343-349.

SERTEL, Savaş; "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.24, S.1, Elazığ 2014, s. 269-282.

SOFUOĞLU, Adnan; *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Ankara 2006.

TAMER, Aytül - Alanur Çavlin BOZBEYOĞLU; «1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar», *Nüfusbilim Dergisi/ Turkish Journal of Population Studies*, S.26, Ankara 2004, s.73-88.

TCBİUM, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, Ankara 1929.

TCBİUM, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül II, Ankara 1929.

TCBİUM, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül III, Ankara 1929.

TÜİK 1923-2009 İstatistik Göstergeler, Ankara, Aralık 2010.

ULUGÜN, F. Yavuz; "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.III, Kocaeli 2015, s. 1269-1311.

URAL, Selçuk - Nebahat ARSLAN; "Atatürk Dönemi İğdır'da Nüfus Sayımları (1923-1938)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, Kars 2016, s. 503-529.

YAŞA, Recep; "Osmanlı Arka Planında Kocaeli ve Çevresinde Selçuklu Hakimiyeti", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Kocaeli 2015, s. 111-118.

YILDIRIM, Bülent; "Osmanlı Devleti'nde Yapılan ilk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882) Göre Edirne'deki Ermeni Nüfusu", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, Edirne Temmuz 2011, s.85-101.

KARPAT, Kemal H; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

Yurt Ansiklopedisi, "Kocaeli", Anadolu Yayıncılık, C.7, İstanbul 1982, s. 4978-5094.

Türkiye’de Belediyecilik Uygulamaları: 1934 Yılı İzmit Örneği

Zeynel ÖZLÜ * - Enver DEMİR **

Belediye (uray) kavramı; “Ortak menfaatler ve karşılıklı ihtiyaçların zorlaması ile bir beldede oturan halkın, beldelerine ve dolayısıyla kendilerine ait meseleleri, hükümetin kanunla belirttiği sınır ve sorumluluk dairesinde seçmiş oldukları vekilleri vasıtası ile halletmeleri” olarak tanımlanmaktadır².

Dünya genelinde cemiyet ve şirket gibi tüzel kişiliklerin gelişmesinin ve sivil inisiyatiflerin çalışmalarının neticesinde ortaya çıkan belediyeler, Osmanlı’da devlet eliyle hatta zoruyla kurulmuş olan bağımlı kurumlardır. Ancak kentlerde bu farkındalık ve sorumluluk alma süreci Osmanlı Devleti ruhunu Cumhuriyet’e teslim ederken bile tamamlanmamıştır³.

Belediyelere yüklenen misyon onları, sosyal devlet işlevlerinin yerine getirilmesinde ve yerel düzeydeki hizmetlerin sunulmasında merkezi yönetimlere göre daha etkili bir yere oturtmuştur⁴. Nitekim Cumhuriyet’in ilk yıllarında da Tek Parti Dönemi’nin sanayileşme politikalarından biri olan sanayinin ülke geneline yaygınlaştırılması faaliyetlerine paralel olarak yerel hizmetlerin daha etkin ve düzenli sunulmasının zorunlu hale geldiği görülmektedir⁵.

Gerek tarihi gerekse coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle, yüzyıllardır Anadolu’nun önemli yerleşim merkezlerinden birisi olan Kocaeli, bu önemini Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan dönemde arttırarak devam ettirmiştir. Günümüzde Marmara Bölgesi’ndeki en önemli siyasî, iktisadî, sınaî, ticarî ve ziraî merkezlerinden biri olma unvanını koruyan Kocaeli, uygun iklim koşulları ve avantajlı konumu nedeniyle, tarihi süreçte göçlerin yönlendiği bir cazibe merkezi olmuş ve bölgeye doğru yoğun bir nüfus hareketine maruz kalmıştır. Göçler neticesinde nüfusu daimî surette artış gösteren kentin, mülki yapılanmasında da büyük hareketlikler gözlemlenmiş, bu durum köy, nahiye ve kaza yapılanmasında sık sık değişiklikler yapılmak suretiyle, idarî yapıda yeniden yapılanmalar şeklinde kendini göstermiştir⁶.

1337 senesinde Akçakoca Bey tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilen bölge, 1920’de İngiliz, 1921’de Yunan işgaline uğramıştır. 28 Haziran 1921 tarihinde işgalden kurtarılmış ve 1924 senesine geldiğinde “Kocaeli” adıyla vilayet olmuştur⁷. Bu süreçte İzmit, mülkî yapılanmada “vilâyet” konumuna yükselen Kocaeli’nin merkezini teşkil etmiştir⁸.

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi GAZIANTEP/ zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr. 0 546 2217552

** Dr. MEB Öğretmen, GAZIANTEP/demirenver74@gmail.com, 505 7266419

1 Türkiye’de ve Dünya’da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe, s. 1. <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/6.pdf>. (Erişim Tarihi: 14.01.2018).

2 Abdullah Çelik, “Sosyal Belediyecilik Anlayışı: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/1 (2014) ss. 1-20, s. 3.

3 Abdulhamit Kırmızı, “19. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresi”, *Selçuklulardan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008, ss. 299-319, s. 300. Türkiye’de modern belediye kurumlarının ilk örnekleri, Osmanlı devlet yapısında batılılaşma ve merkezleşme yönünde yoğun değişmelerin yaşandığı Tanzimat Döneminde görülmüştür. Bu çok yönlü değişim özellikle liman kentlerinde kendini göstermiştir. Tarkan, Oktay, “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi”, *Selçuklulardan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008, ss. 377-402, s. 377.

4 Abdullah Çelik, “Sosyal Belediyecilik Anlayışı: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/1 (2014), ss. 1-20, s. 3.

5 Türkiye’de ve Dünya’da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe, s. 4.

6 Enis Şahin-Sinan Demirağ, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kocaeli Ve Çevresindeki Mülki Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi*, ss. 563-602, s. 563.

7 İsmail Kahruman, “Kocaeli (İzmit)’nin İlk Sancak Beyi Gazi Süleyman Bey’den Günümüze Tarih, Kültür, Bilim ve Sanayide Marka kent Kocaeli’nde Kültür Yolculuğu”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi*, Kocaeli, 2016, ss. 2069-2118, s. 2070.

8 Enis Şahin-Sinan Demirağ, a.g.m, s. 563; 1924 yılında, İzmit merkez ilçe dışında, Gölcük, Gebze, Karamürsel, Kandıra, Karasu, Adapazarı, Akyazı, Hendek ve Geyve Kocaeli vilayetine dahil olan diğer ilçelerdi. Safiye Kıranlar, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli’ni Sosyo-Ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme, “Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, ss. 1151-1181, s. 1151.

Günümüzde İzmit, Başiskele, Darıca, Dilovası, Çayırova, Derince, Gebze, Gölcük, Karamürsel, Kandıra, Kartepe ve Körfez olmak üzere on iki ilçesi bulunan Kocaeli⁹, Cumhuriyet döneminde sanayileşme bakımından en çok ilerleme kaydeden kentlerimizden biri olmasında, kentin İstanbul'a olan yakınlığı ve ulaşımının elverişliliği etken olmuştur¹⁰.

Belediyecilik politikalarından İzmit örneğinin ele alınacağı çalışmamızda, Ankara Belediyeler Bankası tarafından, şehircilik prensiplerini ve bilincini yaymaya katkı sağlamak için yayımlanmış olan Belediyeler Dergisi'nden yola çıkarak 1934 yılında İzmit'te verilen belediye hizmetlerinden elektrik ve su gibi bayındırlık hizmetlerinin yanı sıra İzmit spor teşkilatları (kulüpleri) hakkında bilgi verilecektir. Bu bağlamda ilgili dönemde İzmit'te elektrik trafolarının özelliği, çalışma sistemi, maliyeti, elektrik abone sayısı, elektriğin meskenlere ve resmi dairelere kilovat satış fiyatı; belediye tarafından kentte dağıtılan suyun kaynağı, su depoları, su tesisatı, üretilen günlük su miktarı ve kentteki su abone sayısı, son olarak sağlıklı nesiller yetiştirmek, birlik şuurunun geliştirmek ve yaygınlaştırmak amacı ile oluşturulan İzmit spor kulübünün idman cemiyetleri, bölgeleri, kulüp ve idmançı sayıları, bu kulüplerin açılış yılları, renkleri vb. özellikleri hakkında tafsilatlı bilgiler verilecektir.

Araştırma kapsamına aldığımız dönemde kentin belediye başkanı Kemal Öz (1931-1950)'dür¹¹.

Resim 1: İzmit İstiklal Caddesi'nden Bir Görünüm¹²

Cumhuriyet dönemine genel olarak bakılacak olursa; Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında 421 olan belediye sayısının 1938 yılına gelindiğinde 537'ye ulaştığı görülmektedir¹³. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı Devleti'nden devralınan yerel yönetim kuruluşlarını işlevsel bir hale getirebilmek amacıyla, 1930 tarihinde 12 Eylül dönemine kadar yürürlükte kalacak olan 1580 sayılı Belediyeler yasası çıkarılmıştır. Fransa'dan uyarlanarak alınan bu yasayla, belediyelerin dağınık vaziyette bulunan işlevleri tek elde toplanarak yerel hizmetlerin düzenli olarak sunulması öngörülmüştür¹⁴. 1580 sayılı Belediye Kanunu, belediyelerin görevlerini genel olarak belirtmek yerine liste yöntemiyle belirlemiş yine belediyenin görevlerini, zorunlu ve isteğe bağlı olarak ayırmıştır¹⁵.

9 Taner Aksoy, "Kocaeli Kültür Varlıkları", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III 25-27 Mart 2016 Kocaeli*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, ss. 2701-2707, s. 2702.; *Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli*, Türkiye İstatistik Kurumu 2013, Ankara, 2014, s. 13. <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)

10 <http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kocaeli-nin-tarihcesi/318/9406> (14.01.2018).

11 Kentin belediye başkanları, hizmet yıllarına göre şöyledir: Z. Abidin Aral (1923-1931), Kemal Öz (1931-1950), Sadettin Yalım (1950-1952), Ali Haydar Öztalay (1952-1954), Akif Terzioğlu (1954-1956), Osman Gençal (1956-1958), Ekmele Çetinel (1958-1959), Alaettin Eriş (1959-1960), Hüsnü Başer (1960-1962), Muhlis Babaoğlu (1962-1963), Enver Atafırat (1963-1968), Leyla Atakan (1968-1972), Erol Köse (1972-1977), Cevdet Bağdat (1977-1980), Ertuğrul Ünlüer (1980-1982), Aydın Tamer (1980-3 ay), Cemal Uzunkol (1982-1984), Necati Gençoğlu (1984-1989), Sefa Sirmen (1989-1994), Nevzat Doğan (İzmit Belediye Başkanı 2009-devam etmekte), İbrahim Karaosmanoğlu (Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı 2004-devam etmekte). http://www.izmit.bel.tr/kurumsal/eski-baskanlarimiz_0145/ (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

12 *Belediyeler Dergisi*, S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 30.

13 *Türkiye'de ve Dünya'da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe*, s. 5.

14 Belediyeleri merkezi hükümetin bir uzantısı olarak kabul eden ve her şeyi merkezi yönetimin denetimi ve kontrolü altında tutma mantığının bir yansıması olan 1580 sayılı yasadaki yer alan düşünce tarzı, sadece Cumhuriyet dönemine mahsus olmayıp Bizans'tan Anadolu Selçuklularına ve Osmanlılara kadar benzerlikler taşımaktadır. *Türkiye'de ve Dünya'da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe*, s. 4.; Çıkarılan "Belediyeler Yasası" ile belediyelere, kendi sınırları içinde su, hava gazı, tramvay ve elektrik tesisleri yapma ve işletme olanağı tanınmıştır. 1970 yılında TEK'in kurulması ile belediyelerin yanı sıra bazı özel şirketler de bölgede yer almıştır. 1982 yılına gelindiğinde ise belediyelerin elindeki yetki ve sorumlulukların TEK'e devredildiği görülecektir. Hasbi İsmailoğlu, "Yüksek Gerilim Tekniği Ve Elektrik Enerjisinin Gelişimi", Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Elektrik Mühendisliği Bölümü Ders Notları, Şubat 2017, s. 11,15. <https://slides.tips/download/kysek-gerilim-ve-elektrik-enerjisinin-gelişimi> (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

15 Arif Elçin, "Belediye Görevleri Üzerine Bir İnceleme", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 15, S. 1, 2006, ss. 17-29, s. 20.

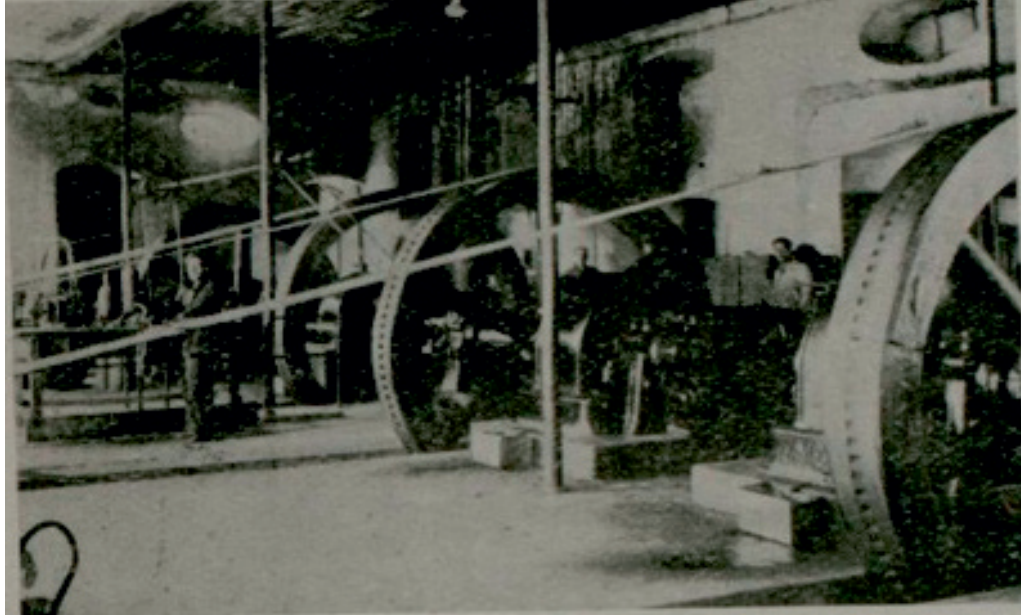
Belediyelerde Bayındırlık Hizmetleri

17. yüzyılda yapılan bilimsel deneylerle varlığı ispatlanan elektrik akımının endüstriyel bir ürüne dönüştürülmesi 19. yüzyılda olmuş, 1880’li yıllardan itibaren elektrik enerjisinin aydınlatma ve tramvayların işletilmesinde kullanılabileceğinin anlaşılmasıyla 1881’de Londra’nın güneyindeki Godalming Kasabası, İngiltere’nin, elektriğe kavuşan ilk kenti olmuştur. Osmanlı Devleti’nde, sokakların aydınlatılmasına 1846 yılında başlanmış, ev ve dükkânlara mum veya zeytinyağı ile aydınlatılan fenerler asılmıştır. Osmanlı Devleti’nde “*Belde-i Nur*” olarak adlandırılan elektrikle aydınlatılmış şehirler hayli bir zaman sonra ortaya çıkmış, kamu hizmeti olarak görülen elektriğin halka sunulması için, büyük kısmı yabancı sermayeye dayanan şirketlere, imtiyazlar verilmiştir. 12 Temmuz 1903 tarihinde Selanik ve İzmir’de elektrik üretimi, Şam’da ise elektrikli tramvay işletme imtiyazının verilmesi, bu alanda atılan ilk adımlar olmuştur. İstanbul’un elektrikle aydınlatılması 1910 yılında yapılan ihale ile Ganz Anonim Elektrik Şirketi’ne verilmiştir. Dörfler isminde bir Avusturyalının gayretleriyle Bentbaşı civarında kurulan elektrik santrali ile 1905-1906 yıllarında Tarsus’un sokaklarının yanı sıra bazı evlerine de elektrik verilmiştir. Uşak, İzmir, Edirne, Adana ve Halep’te verilen elektrik imtiyazlarının ardından 1917’de Isparta’da, 1919 yılında ise Eskişehir’de elektrikli aydınlatmaya geçilmiştir. Cumhuriyet dönemine geldiğinde ise 1925 yılında, Adana, Artvin, İnebolu, Akşehir, Mersin ve Trabzon; 1926 yılında, Aksaray, Ayvalık, Bursa, İzmit, Konya, Kütahya, Malatya ve Sivas elektriğe kavuşan kentler olmuştur¹⁶.

İzmit Belediyesi’nde Elektrik Hizmetleri

28 Ocak 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından “Kocaeli” adının onaylanmasının ardından Mutasarrıf Halil Vehbi Demirel kentin ilk valisi olarak görevlendirilmiştir. Halil Vehbi Demirel’in valiliği döneminde (1923-1927) İzmit’te elektrik üreten bir fabrika kurulmuştur¹⁷. İmtiyazlı yabancı ortaklıklarca gerçekleştirilmiş olan Cumhuriyetin ilk yıllarındaki elektrik hizmetlerine dair uygulamalar neticesinde İzmit’in elektrik enerjisine kavuşması 1926 yılında mümkün olmuştur¹⁸.

İzmit Belediyesinde elektrik belediye tarafından işletilmektedir. Muharrik kuvvet gazojen motordur. Yatık sistem iki adet 50’şer beygirlik Doyçe, iki adet Körtink marka 70’er beygir kuvvetinde olup dinamolar¹⁹ iki 32 kilovat, diğer ikisi ise 40 kilovatluk “Simens” markalı dinamolardır. Makineler mangal kömürü ile çalışırlar. “Havai hat” tanibaret olan şebeke 1600 metre uzunluğundadır. Tesisat 1926 senesinde Simens tarafından 36 bin liraya yapılmış ve tesisata sonradan 13 bin liralık iki motor ilave edilmiştir. Elektriğin 15 kuruşa mal olan kilovatı, meskenlere ve sanayiye 21 kuruşa, resmi dairelere % 15 tenzilatla, satılmaktadır. 410 abonesi vardır²⁰.

Resim 2: İzmit Elektrik Motorları²¹

¹⁶ Mehmet Karayaman, “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. XVI, s. 1, 2014, ss. 50-72, s. 50-51.

¹⁷ Oya Şenyurt, “1923-1960 Yılları Arasında İzmit’te İnşa Edilen Yapılar Ve Kentin Gelişimine Katkıları”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C. I, Kocaeli, 2015, ss. 1667-1683, s. 1668.

¹⁸ İzmit 1905, Ankara ise 1924 yılında elektrikle tanışmıştır. Hasbi İsmailoğlu, “Yüksek Gerilim Tekniği Ve Elektrik Enerjisinin Gelişimi”, s. 9-10.

¹⁹ Sürekli akım üretebilme özelliğine sahip “dinamo” aletinin geliştirilmesi, İngiliz kimya ve fizik bilgini Faraday’ın elektrik akımının manyetik alan oluşturduğunu belirlemesinin sonucunda olmuştur. Hasbi İsmailoğlu, Yüksek Gerilim Tekniği Ve Elektrik Enerjisinin Gelişimi”, s. 4.

²⁰ *Belediyeler Dergisi*, “Uraylarda Elektrik”, S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 30-31.

²¹ *Belediyeler Dergisi*, “Uraylarda Bayındırlık”, S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 31.

İzmit Belediyesi Su İşletmesi

Türkiye’de, 1923 yılında su tesisatı olan belediye sayısı 20 iken, 1938’de bu sayı 245’e çıkmıştır²². Bu süreçte İzmit’in durumuna bakılacak olduğunda; Kocaeli valisi Mutasarrıf Halil Vehbi Demirel’in döneminde (1923-27) İzmit’in su sorununun çözümü için çaba sarf edilmiş, Paşa suyunun²³ “fenni” usullerle kente gelmesini sağlamak amacıyla bir takım onarımlar yapılmıştır. H. Vehbi Demirel’in 1927 yılında Kocaeli’nden ayrılması ile Kara Eşref Bey (Sayıt), maddi imkânsızlıklara rağmen Vehbi Demirel’in başladığı işleri kişisel çabaları ile yürütmüştür. Eşref Bey, dönemin İzmit Belediye Başkanı Kemal Öz’ün yoğun çalışmalarına yardımcı olmuş; Paşa ve Çene sularının²⁴ Türkiye’nin şartlarında en modern ve sağlık koşullarına uygun bir şekilde kente gelmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak, 1930 yılında başlayan yol yapım çalışmalarının ağırlık kazanması, kente suyun getirilmesine ilişkin çalışmaları sekteye uğratmıştır²⁵.

1931 yılında Belediye Başkanı Kemal Öz döneminde bu hat yenilenerek 15 kilometrelik bir pik (dökme) boruyla kente yeniden getirilen su bin 200 abone, 100 yangın vanası ve 120 çeşme ile halkın yeniden hizmetine sunulmuş ve 1950’lere kadar şehrin ana su kaynağı olarak kullanılmıştır²⁶.

Belediyeler Dergisinde 1934 yılına kadar İzmit kentinde yapılan su çalışmaları şu şekilde belirtilmektedir:

1- 1931²⁷ senesinde 234,179 lira 32 kuruşa ihale edilmiş olan ve 14 kilometrelik bir ana mecra ile getirilmiş bulunan Cumhuriyet suyu tesisatı mevcuttur. Günde 1700 ton su isale eden bu tesisat Font (dökme)borularla yapılmış olup şehir dâhilinde mevcut dört depodan şebekeye verilmektedir. Tesisat tamamen fenni olup yangın ve sulama tertibatı mükemmeldir. Şehirde şimdilik 600 abone su almış bu miktar artmakta bulunmuştur.

2- Kaynağı Çene dağında olan ve Çene suyu namıyla maruf bulunan su İzmit’e hususi olarak imal ettirilen bitümlü²⁸çelik borularla getirilmiş ve içi tamamen cam ile kaplanmış bir depoya verilmiştir. İstasyonda ve deniz kenarında depoya bağlı dağıtım hatları oluşturulmuştur²⁹.

Resim 3: Paşasuyu İnşaatı Temel Atma Töreni (1932)³⁰

22 Türkiye’de ve Dünya’da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe, s. 5.

23 Kentin kuruluş tarihi olan İÖ 264 tarihinden itibaren Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde aralıksız olarak İzmit (Nikomedeia)’ın su ihtiyacının karşılandığı suların olan Paşasuyu suyu, çok uzun bir dönem aktif olarak kullanılmıştır. Kentin kuzeydoğusunda bulunan kaynaklardan su kanalları vasıtası ile kentin dış surlarına kadar yaklaşık 28 km uzunluğunda inşa edilmiş olan bu su yolu, kaynak noktası olan İzmit merkezine bağlı Topallar köyü sınırlarından itibaren, yerçekimi yardımı ile suyu, güneye İzmit’e taşır. Kaynağın deniz seviyesinden yüksekliği ise 148 metredir. Taner Aksoy, “Kocaeli Su Yolları”, *Uluslararası Kara Mürsel ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Belediyesi, 2016, ss. 149-179, s. 149, 151; Ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Aksoy, “Nikomedeia (İzmit) Suyolları”, *KAREN*, 2015, 1/1, ss. 187-239.

24 Osmanlı döneminde Çınarlı Köyü olarak adlandırılan Derince’nin kuzeyinde bulunan Çene Dağı, yörenin en yüksek dağıdır ve Kocaeli bölgesinin her tarafına içme suyu sağlayan ünlü Çene Suyu bu dağın kuzeyindeki bir vadiden kaynaklanmaktadır. Ayşe Çalık Ross, “Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu”, *38. İcanas Kongresi, Bildiri Özetleri Kitabı*, 2007, ss. 879-898, s. 881; Kocaeli yarımadasının en meşhur içme suyu olan Çene Suyu, kireç barındırmaması ve kendine has tadıyla hem Kocaeli için hem de İstanbul için çok önemli bir tatlı su kaynağıdır. İhsan Seddar Kaynar, “Çene Suyu’nun Tarihi”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2014, ss. 1763-1770, s. 1763.

25 Oya Şenyurt, *a.g.m.*, s. 1668.

26 Halil İbrahim Kahraman, “Paşa Suyu, Paşa Hamamı ve Süleyman Paşa”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, 25-27 Mart Kocaeli, Kocaeli Belediyesi, ss. 2889-2916, s. 2902.

27 İlgili kayıta bu tarih 39/2/1931 olarak verilmiştir. Dolayısıyla günün yanlış yazıldığı anlaşılmaktadır.

28 Yer altına dönecek isale hatları ve atıksu borularını korozyona karşı koruma yöntemlerinden olan dış kaplama. <http://petekboru.com.tr/urun-kategori/bitum-kaplama> (Erişim Tarihi: 06.03.2018).

29 *Belediyeler Dergisi*, “Uraylarda Bayındırlık”, S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 36; İzmit Belediye Başkanı Kemal Öz döneminde Balaban Suyunun da İzmit’e aktarılması kararlaştırılmasına rağmen bu fikir eyleme geçirilememiştir. Safiye Kıranlar, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli’ni Sosyo-Ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Mayıs 2014, Kocaeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, ss. 1151-1181, s. 1155.

30 İhsan Seddar Kaynar, *a.g.m.*, s. 1768.

Resim 4: Çenesuyu Tesisi³¹

İzmit Belediyesi’nde Spor Çalışmaları

Asli görevi, şehrin alt yapı çalışmaları, çevre temizliği ve bakım hizmetleri, bayındırlık ve imar düzenlemeleri, ulaşım, sağlık hizmetleri gibi konular olan belediyelerin daha fazla görevleri icra ettiği görülmektedir³². İzmit Belediyesinin sporculuk uygulamaları bu manada verilebilecek örneklerdendir.

Kılıç, Cumhuriyetten evvel Türkiye’de kurulmuş olan spor veya beden terbiyesi müesseselerinin ömrünün 25 veya 30 yıllık rakamla ifade edilebileceğini hatırlatarak Cumhuriyetten çok önce kurulmuş ve sınırlı sayıdaki gençlerin futbol yapmalarına olanak sağlamış olan Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe gibi spor kulüplerinin halkta yeterli derecede sempati uyandırmadığından ve sınırlı sayıdaki gençlerin futbol yapmalarına olanak sağladığından bahsetmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında muasır medeniyetler seviyesine çıkma çabalarına girişen yeni Türkiye, sağlıklı nesiller yetiştirmek ve birlik şuurunu her alanda ortaya koymak ve yaygınlaştırmak amacı ile özellikle kolektif sporların desteklemiştir³³.

Bu amaçlar doğrultusunda “İdman Cemiyetleri İttifakı” adı ile 1923’te Ankara’da oluşturulan kuruluşun yurt geneline yayılması (menafi-i umumiyye hadim müessese olması) 16/01/1924 tarihinde gerçekleşmiştir. Başkanı ise Erzurum Saylavı (mebus) Aziz Bey’dir³⁴. Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde İdman Cemiyetleri İttifakının faaliyet sahası 28 bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan biri olan Kocaeli mıntikasında bulunan spor kulüplerinin isimleri, üye sayıları ve bu spor kulüplerinin renkleri şu şekildedir³⁵:

31 İhsan Seddar Kaynar, *a.g.m.*, s. 1769.

32 Ebubekir Sofuoğlu, “Osmanlı İdaresi Döneminde Kocaeli’nde Belediyecilik Örnekleri”, *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2015, C. II, ss. 637-645, s. 639; Günümüzde belediyelerce yerine getirilen mülki, mali, maarif, nafia ve zabita işleri gibi birçok hizmet 19. Yüzyılda valiler tarafından yerine getirilmiştir. Abdulhamit Kırmızı, *a.g.m.*, s. 314-315.

33 Metin Kılıç, “Tek Partili Dönemde Türkiye’de Modern Sporun Teşekkülü”, *Tarih Okulu The History School*, S. XIX., 2013, ss. 27-53, s. 27,29.

34 *Belediyeler Dergisi*, “Uraylarda Spor”, S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 36.

35 28 bölgede bulunan toplam kulüp sayısı 178’dir. Bunlardan 6’sı askeri kulüptür. Merkez tarafından kaydedilen (müseccel) 172 kulübün idmancı mevcudu 01.02.1935 tarihine kadar 15,383’tür. 6 askeri yurdun 600 idmancısı da bu sayıya dâhil edilirse idmancı sayısı 16.000’e çıkmaktadır. Belirtilen 178 kulüp dışında kayıt işlemleri henüz bitirilmiş 12 tane kulüp vardır. Bu kulüplerin de teşkilata alınması ile kayıtlı kulüp sayısı 190’a, idmancı sayısı 17.000’e çıkmaktadır. *Belediyeler Dergisi*, S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 53.

Tablo 1: İzmit Bölgesindeki Kulüp ve İdmançı Sayısı³⁶

Mıntıkanın Adı	Kulüp Sayısı	İdmançı Sayısı	Mıntıkanın Rengi
Kocaeli	12	1343	Kahverengi

Kocaeli (İzmit) Bölgesinde (Mıntıka) Açılan Kulüpler³⁷

Kulübün Adı	Bulunduğu Yer	Üye Sayısı	Açıldığı Tarih	Rengi
İttihat Spor Kulübü	Kocaeli	261	27.08.1924	Yeşil-Beyaz
Geyve İdman Yurdu	Geyve	43	01.01.1931	Siyah-Beyaz
Karamürsel İdman Yurdu	Karamürsel	61	06.04.1927	Sarı-Lacivert
Adapazarı Gençler Birliği	Adapazarı	155	27.05.1925	Kırmızı-Lacivert
Yeni Hilal Spor Kulübü	Adapazarı	114	03.06.1928	Sarı-Mavi
İdman Yurdu	Adapazarı	213	27.08.1924	Yeşil-Kırmızı
Yılmaz Spor Kulübü	Kandıra	85	21.08.1926	Kırmızı-Siyah
Hereke İdman Yurdu	Hereke	73	06.08.1924	Sarı-Kırmızı (Amudi)
Sakarya Spor Kulübü	Adapazarı	76	17.03.1932	Sarı-Kırmızı (Ufki)
Kocaeli İdman Yurdu	Kocaeli	183	10.08.1932	Vişne Çürüğü-Beyaz
Yeşilyurt Spor Kulübü	Sapanca	44	10.07.1932	Yeşil-Mavi
Geyve Akhisarı İ. Yurdu	Geyve	35	1926	Sarı-Siyah

Tabloda görüldüğü üzere, Kocaeli bölgesindeki kulüplerdeki toplam üye sayısı 1343'tür. Cumhuriyetin ilanını müteakiben 1924 yılında kurulan kulüplerden İttihat Spor Kulübü (261) ve İdman Yurdu (213) üye sayısının en fazla olduğu kulüplerdir.

Bu kulüplerden en fazla üye sayısına sahip olan İttihat Spor Kulübü, yerel spor kulüplerinin ortaya çıktığı II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde "İdman Ocağı" adıyla boy gösteren kulübün bir sonraki aşamasında doğmuştur. 1932 yılına gelindiğinde İttihat spor bünyesinden İdmanyurdu ve Akyeşil adında iki spor kulübü doğmuştur. Kocaeli bölgesinde kurulan kulüplerden olan Karamürsel İdman yurdu kulübü ise 1923 yılında Cumhuriyetle birlikte doğmuş ancak kulübün resmiyet kazanması 1927 yılında gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşı, tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Kocaeli'de de spor faaliyetlerinin rafa kaldırılmasına neden olmuş, halk cepheden cepheye koşarak zafere kilitlenmiştir. Ancak İstiklal harbinden çıkılıp Cumhuriyet dönemine gelindiğinde sosyal bir faaliyet olan spor, yeniden keşfedilerek spor kulüplerinin oluşumu sağlanmıştır³⁸.

Kocaeli bölgesinde kurulan spor kulüplerinde futbolun yanı sıra voleybol, güreş, boks, su sporları (yüzme, yelken) ve atletizm faaliyetlerine de yer verilmiştir. Bu kulüplerde yetişen sporcular, ulusal ve uluslararası müsabakalarda önemli başarılar elde etmişlerdir³⁹.

Kılıç, merkezde federasyon şeklinde bir teşkilat çatısı altında oluşturulan ve tüm yurt geneline yayılması amaçlanan spor kulüplerinin amaçlarını şu şekilde sıralamıştır: Memleketi idman alanlarına ayırarak sporu bütün yurda yaymak ve bu alanlarda sporu idare edebilecek teknik ve amatör teşkilatlar oluşturmak, müsabakalar vasıtasıyla yabancı memleketlerle münasebet kurmak, bu sayede yeni nesli içki, kumar ve diğer kötü alışkanlıklardan korumak, manen ve maddeten yüksek vasıflı, karakterli bir neslin yetişmesini sağlamak ve son olarak da yurt içi spor müsabakaları sayesinde gençliğe yurdu tanıtarak sevdirmek.

1934'ten itibaren Türk sporunun Cumhuriyet Halk Partisinin daha yakından bir sevk ve idaresine girmesi neticesinde 1936 yılında Ankara'da yapılan kongrede Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) 'nin adı "Türk Spor Kurumu" olarak değiştirilmiştir. Yine 1934 yılından itibaren, C.H.P.'nin tavsiye ve teşvikiyle il özel idareleri ile belediyeler dahi mahalli sporlar için para tahsis etmeye başlamışlardır. Neticede 1938 yılında yurt genelindeki spor kulübünün sayısı 442'ye çıkmıştır. Kulüplerdeki sporcu sayısı ise; 1933 yılında 10.450 iken 1938 yılında bu sayı 27.601'e çıkmıştır⁴⁰.

36 *Belediyeler Dergisi*, "Uraylarda Spor", S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 54.

37 *Belediyeler Dergisi*, "Uraylarda Spor", S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 60.

38 Erdoğan Özdemir, "Kocaeli'nin Spor Tarihinde Karamürsel'in Yeri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli 2016, ss. 1699-1722, s. 1699-1700.

39 Minder güreşinde olimpiyat ve Avrupa şampiyonu Gazanfer Bilge, Olimpiyat ve Akdeniz Oyunları birincisi Hasan Gemici, Milli Atlet Galip Yaman, Milli boksör Engin Yadigar, Balkan Yüzme Şampiyonası serbest dalda 400 metre ikincisi Ömer Namli, Türkiye Başpehlivanlarından altın kemer sahibi Aydın Demir ve Ahmet Taşçı Cumhuriyet sonrasında öne çıkan sporcularıdır. Erdoğan Özdemir, "Kocaeli'nin Spor Tarihinde Karamürsel'in Yeri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli 2016, ss. 1699-1722, s. 1700.

40 Metin Kılıç, "Tek Partili Döneminde Türkiye'de Modern Sporun Teşekkülü", *Tarih Okulu The History School*, S. XIX., 2013, ss. 27-53, s. 31, 36-37.

Resim 5: İzmit İdman Yurdu Futbol Takımı⁴¹

Resim 6: İzmit İdman Yurdu Ekibi⁴²

Resim 7: İzmit Belediye Bahçesi⁴³

41 *Belediyeler Dergisi*, "Uraylarda Spor", S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 61.

42 *Belediyeler Dergisi*, "Uraylarda Spor", S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934, s. 61.

43 Atatürk Kitaplığı Arşivi.

Sonuç

Cumhuriyet döneminde sanayileşme bakımından en çok ilerleme kaydeden kentlerimizden biri olan Kocaeli, daha Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren sunmuş olduğu elektrik ve su gibi bayındırlık hizmetlerinin yanı sıra spor teşkilatları (kulüpleri) gibi beledi hizmetlerle, şehircilik bilincine sahip kentlerimizden biri olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Tek Parti Dönemi'nin sanayileşme politikalarından biri olan, sanayinin ülke geneline yaygınlaştırılması faaliyetlerine paralel olarak Kocaeli'de yerel hizmetlerin daha etkin ve düzenli sunulduğu görülmektedir.

28 Ocak 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından "Kocaeli" adının onaylanmasının ardından Mutasarrıf Halil Vehbi Demirel, kentin valisi olarak görevlendirilmiştir. Onun valiliği döneminde (1923-27) İzmit'te elektrik üreten bir fabrika kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, imtiyazlı yabancı ortaklıklarca gerçekleştirilmiş olan elektrik hizmetlerine dair uygulamalar neticesinde İzmit'in elektrik enerjisine kavuşması 1926 yılında mümkün olmuştur.

Kocaeli valisi Mutasarrıf Halil Vehbi Demirel'in valiliği döneminde İzmit'in su sorununun çözümü için çaba sarf edilmiş, Paşasuyu'nun "fenni" usullerle kente gelmesini sağlamak amacıyla bir takım onarımlar yapılmıştır. H. Vehbi Demirel'in 1927 yılında Kocaeli'nden ayrılması ile Kara Eşref Bey (Sayıt), maddi imkânsızlıklara rağmen Vehbi Demirel'in başladığı işleri kişisel çabaları ile yürütmüştür. Eşref Bey, dönemin İzmit Belediye Başkanı Kemal Öz'ün yoğun çalışmalarına yardımcı olmuş; Paşa ve Çene sularının Türkiye'nin şartlarında en modern ve sağlık koşullarına uygun bir şekilde kente gelmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak, 1930 yılında başlayan yol yapım çalışmalarının ağırlık kazanması, suyun getirilmesine ilişkin çalışmaları sekteye uğratmıştır. 1931 yılında Belediye Başkanı Kemal Öz döneminde bu hatta yapılan yenileme çalışmaları neticesinde hat, 1950'lere kadar şehrin ana su kaynağı olarak kullanılmıştır.

İzmit Belediyesinin sporculuk uygulamaları incelendiğinde ise ilgili yıllarda, Kocaeli mıntıkasında 12 spor kulübü tespit edilmiştir. Bu spor kulüplerin isimleri şu şekildedir: İttihat Spor Kulübü, Geyve İdman Yurdu, Karamürsel İdman Yurdu, Adapazarı Gençler Birliği, Yeni Hilal Spor Kulübü, İdman Yurdu, Yılmaz Spor Kulübü, Hereke İdman Yurdu, Sakarya Spor Kulübü, Kocaeli İdman Yurdu, Yeşilyurt Spor Kulübü, Geyve Akhisarı İ. Yurdu.

KAYNAKÇA

AKSOY Taner, “Kocaeli Kültür Varlıkları”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III 25-27 Mart 2016 Kocaeli*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, ss. 2701-2707.

AKSOY Taner, “Nikomedeia (İzmit) Suyolları”, *KAREN*, 2015, 1/1, ss. 187-239.

Belediyeler Dergisi, S. 3, Belediyeler Bankası, Ankara, 1934.

ÇALIK ROSS Ayşe, “Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu”, *38. Icanas Kongresi, Bildiri Özetleri Kitabı*, 2007, ss. 879-898.

ÇELİK Abdullah, “Sosyal Belediyecilik Anlayışı: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2014) ss. 1-20.

ELÇİN Arif, “Belediye Görevleri Üzerine Bir İnceleme”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 15, S. 1, 2006, ss. 17-29.

İSMAİLOĞLU Hasbi, “Yüksek Gerilim Tekniği Ve Elektrik Enerjisinin Gelişimi”, Kocaeli Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Elektrik Mühendisliği Bölümü Ders Notları, Şubat 2017. <https://slidex.tips/download/yksek-gerilim-tekni-ve-elektrik-enerjisinin-geliimi> (Erişim Tarihi: 14. 03. 2018)

İzmit Belediye Bahçesi (Resim), *Atatürk Kitaplığı Arşivi*.

KAHRAMAN İsmail, “Kocaeli (İzmit)’nin İlk Sancak Beyi Gazi Süleyman Bey’den Günümüze Tarih, Kültür, Bilim ve Sanayide Marka kent Kocaeli’nde Kültür Yolculuğu”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 25-27 Mart 2016, ss. 2069-2118.

KAHRAMAN, Halil İbrahim, “Paşa Suyu, Paşa Hamamı ve Süleyman Paşa”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 25-27 Mart 2016, ss. 2889-2916.

KARAYAMAN Mehmet, “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. XVI, S. 1, 2014, ss. 50-72.

KAYNAR İhsan Seddar, “Çene Suyu’nun Tarihi”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2014, ss. 1763-1770.

KILIÇ Metin, “Tek Partili Dönemde Türkiye’de Modern Sporun Teşekkülü”, *Tarih Okulu The History School*, S. XIX., 2013, ss. 27-53.

KIRANLAR Safiye, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli’ni Sosyo-Ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2014, ss. 1151-1181.

KIRMIZI Abdulhamit, “19. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresi”, *Selçuklulardan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008, ss. 299-319.

OKTAY Tarkan, “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi”, *Selçuklulardan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008, ss. 377-402.

ÖZDEMİR Erdoğan, “Kocaeli’nin Spor Tarihinde Karamürsel’in Yeri”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli 2016, ss. 1699-1722.

Seçilmiş Göstergelerle Kocaeli, Türkiye İstatistik Kurumu 2013, Ankara, 2014. <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)

SOFUOĞLU Ebubekir, “Osmanlı İdaresi Döneminde Kocaeli’nde Belediyecilik Örnekleri”, *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2015, C. II, ss. 637-645.

ŞAHİN Enis ve Sinan Demirağ, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kocaeli Ve Çevresindeki Mülkî Yapılanma Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, ss. 563-602.

ŞENYURT Oya, “1923-1960 Yılları Arasında İzmit’te İnşa Edilen Yapılar Ve Kentin Gelişimine Katkıları”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C. I, Kocaeli, 2015, ss. 1667-1683.

Türkiye’de ve Dünya’da Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe, s. 1. <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/6.pdf>. (Erişim Tarihi: 14.01.2018).

<http://petekboru.com.tr/urun-kategori/bitum-kaplama> (Erişim Tarihi: 06.03.2018).

http://www.izmit.bel.tr/kurumsal/eski-baskanlarimiz_0145/ (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

<http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kocaeli-nin-tarihcesi/318/9406>. (Erişim Tarihi: 14.01.2018).

<http://www.milliyet.com.tr/bizans-ve-osmanli-nin-suyupasasuyu-kocaeli-yerelhaber-1287064/> (Erişim Tarihi: 19.02.2018).

1935 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayeti'nin Sosyo-Kültürel Yapısı

Dilara USLU *

Giriş

Nüfus belirli bir zamanda ve sınırları belirli bir alanda yaşayan insan sayısıdır. Ülkelerin yönetimi açısından gerek üretim gerek askerî güç için gerekli olan insan sayısı ancak nüfus sayımlarıyla tespit edilebilmektedir. Bunun yanı sıra nüfus sayımları o bölgede yaşayan insanların özellikleri ile de ilgili oldukça teferruatlı bilgilere ulaşılması noktasında mühim verileri ihtiva etmektedir. Nüfus sayımları sayesinde ülkenin kalkınması ve ekonomik anlamda atılım yapılabilecek politikalar ortaya konabilmektedir. Nüfusbilim sözlüğü nüfus sayımlarını, bütün bireylerin nüfus ile ilgili bilgilerinin toplanması, işlenmesi ve yayınlanması olarak tanımlamaktadır.¹ 20. yüzyıldan önce yapılan nüfus sayımlarının amacı; vergi yükümlülerinin ve asker sayısının belirlenmesine dayalı olurken sonrasında nüfusun artış hızı, okuryazar durumu, işsizlik oranı, kır ve kent nüfusu, göç durumu gibi mühim bilgilerin ortaya çıkarılması ve bu verilere ulaşılması gibi çok daha detaylı verileri sağlamayı hedeflemektedir.

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı denemeleri Vaka-i Hayriye'den sonra ve 1828 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yapılmışsa da dönemin koşulları ve bilhassa savaş koşulları bu sayımların sağlıklı sonuçlarının ortaya çıkmasını engellemiştir. Savaşın bitmesinin akabinde ilk modern nüfus sayımı 1831 yılında sadece erkek nüfusun sayımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu sayımın amacı vergi mükellefiyeti ve asker olabilecek halkın sayısını belirlemeye yöneliktir.² 1891'de ise Babiali İstatistik Dairesi kurulmuş, nüfusla ilgili işlerden sorumlu tutulmuştur. Burada Nüfus Defterlerine kaydedilen her kişiye tüm nüfus bilgilerini toplayan bir nüfus tezkeresi verilmiştir.³ 1914'de Sicil-i Nüfus Kanunu ile nüfusu kayıt altına almak ve genel nüfus sayımı yapmak için bir adım atılmışsa da Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ile bu iş yarıda kalmıştır.⁴

TBMM'nin açılmasıyla beraber nüfusu tespit çalışmaları yeniden başlamıştır. Bu konuya verilen ehemmiyet Mustafa Kemal'in şu sözlerinde vücut bulmuştur: "...nüfus meselesi bir memleketin en önemli ve hayati işlerindendir."⁵ Ülkede yaşayan nüfusun miktarını öğrenmek için yapılan düzenlemelerin yanı sıra mevcut nüfus kayıtlarını nitelik ve nicelik olarak incelemek için kurumsal atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en mühimi 1926'da kurulan Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) idi. Bu kurum; nüfus sayımlarını hazırlamak, nüfus artış oranlarını tespit etmek gibi görevlerle donatılarak, toplumsal ve ekonomik kalkınma planları öncesinde Türkiye'nin kısa ve uzun vadelerdeki programlarının hazırlanmasında önem kazanmıştır. Nüfus sayımları bu kurumun faaliyet alanına girdiği için bundan sonra nüfus sayımlarının yapımından sonuçların açıklamasına kadar mühim bir etkisi olmuştur.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927'de gerçekleştirilmiştir.⁶ Yeni kurulan devletin nüfusu ile ilgili bilgi sahibi olmak açısından bir ilki beraberinde getirmiştir. Bu sayım hükümetin yapacağı politikalar ile ilgili de mühim bir veri olarak kullanılacaktır. 1930'lardan itibaren ise kalkınmayı çok daha emin adımlarla gerçekleştirmek isteyen bir Türkiye vardır. Toplum artık coğrafi manada büyüklük ile değil nicelik fazlalık ve milli sınırlar içerisinde gerçekleşecek ekonomik kalkınma ile övünmeliydi.⁷ Bu durumda yeterli nüfus miktarına ulaşılabilirse, doğal kaynaklarını işletilebilmekle beraber Türkiye'nin dünyada askeri

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, dilara.uslu@bilecik.edu.tr

1 Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 11.

2 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, s. 10.

3 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 103.

4 Fevzi Çakmak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19 (Bahar-Güz 2009), s. 90.

5 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 163.

6 Bu konuyla ilgili bakınız. Mustafa Köse, *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2010; Aytül Tamer ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basına Yansımalar", *Nüfus Bilim Dergisi*, S.26, 2004.

7 Kemal Arı, "Cumhuriyetin Nüfus Politikası", *Toplumsal Tarih*, S.119 (Kasım 2003), s.29.

ve siyasi alanda hatırı sayılır bir ülke olabileceği düşünülmekteydi.⁸ Nüfusu artırmaya yönelik siyasi düşünce 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında yapılan CHP Dördüncü Büyük Kurultayında dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından "...en büyük felaket nüfus kıtlığına uğramaktır. ....Her şeyden evvel nüfusumuzun artması lazımdır..." şeklinde ifade edilmekteydi.⁹

1935 Nüfus Sayımı İçin Hazırlıklar

Cumhuriyetin ilanı sonrasında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. İkinci nüfus sayımının ise 30 Mayıs 1934 tarihinde 2465 sayılı kanun ile 1935 yılında gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sayım çalışmasının sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için binalara numara ve sokaklara isim verilmesi hakkında 1927'de çıkarılan kanunun, Umumi Nüfus Sayımı konusunda da kullanılacağı belirtilmişti.¹⁰ Numaralandırma ile ilgili talimatnamede binadan kastedilenin içinde insan bulunabilecek ev, apartman, han, hamam, hastane, gazino ve benzeri olduğu ve yine mesken haline dönüştürülmüş ağıl, vagon, garaj, samanlık ve benzeri gibi her nevi yapının kastedildiği belirtilmektedir. Ayrıca mutlaka belediye teşkilatı olan yerlerde sokaklara isim verilmesi, bu isimlendirmelerin Türkçe olması ve tüm bu işlerin en geç Şubat 1935'e kadar tamamlanması ifade edilmiştir.¹¹ Ulaşım ile ilgili sıkıntı olmaması bilhassa kış şartlarında bağlantısı kesilme ihtimali yaşanan yerlerin varlığından dolayı sorun yaşanmaması için 20 İkteşrin 1935 Pazar günü yapılması tercih edilmiştir.¹² Bununla beraber sayım hazırlıkları yapılırken göçebelerin durumu da gündeme gelmiş ve 1927 yılındaki sayımda olduğu gibi göçebelerin sayım gününde nerede olacakları valilikler tarafından takip edilerek tahmini olarak belirlenmesi üzerinde durulmuştur.¹³

Nüfus sayımının sonuçlarından memleketin iktisadi ve sosyal kalkınması için gerekli bilgilerin elde edilmesi beklendiğinden nüfus sayımının hatasız ve problemsiz yapılmasına büyük önem verilmekteydi. Özellikle sayım memurlarının amiri konumunda bulunan vali, kaymakam ve nahiye müdürlerine sayım faaliyeti sırasında takip etmeleri gereken bir takım vazifeler verilmişti. Bu amaçla hazırlanan talimatnamede amirlerin, nüfus sayımı konusunda halkın zihninde oluşan yanlış düşüncelerin ortadan kaldırılması için çeşitli mekân ve suretlerde propaganda yapması istenirken, sayımda görevli memurların da vazifeleri konusunda eğitilmeleri ve yaptıkları işin önemini kavramış olmaları beklenmekteydi. Nüfus sayımının yeni vergiler ve bazı mükellefiyetler için yapıldığına dair halk arasında rivayetlerin olduğu düşünülerek bu olumsuz havanın dağıtılması ve sayım işlerinin sadece nüfus miktarını öğrenmek için yapılan faaliyetten ibaret olduğunun belirtilmesi idarecilerden istenmekteydi.¹⁴ Tüm bu yanlış anlamaları engellemek ve nüfus sayımına katılımın eksiksiz olabilmesi için mühim bir propaganda faaliyetine girişilmişti. Konferanslar düzenlenmiş, gazete sayfalarında konuya dair haberler yapılmasına çalışılmış, bilhassa sayım memurlarının görevleri hakkında bilgilendirilme toplantıları yapılmıştır. Bu konularla ilgili İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar, danışman olarak İsviçre'den davet edilen Carl Bruscheiler ile çeşitli şehirlerde konferanslar vermişler ve sayım hazırlıklarını denetlemişlerdi.¹⁵ İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından kendilerine verilecek sayım konusunda halkı bilgilendirmeyi amaçlayan her türlü yazının gazete ve dergilerde yayınlanması istenmişti. Vali, kaymakam ve nahiye müdürlerinin de İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan vilayet ve kazalara gönderilen her türlü afiş veya ilanları resmi daireler, tramvay, vapur ve şimendifer idareleri, otobüs servisleri, okullar, bankalar, sinema ve tiyatrolar, eczane, gazino, pastane, lokanta ve buna benzer mekânlar, ticarethaneler ve halkın en çok gözüne çarpacak bir yere asmakla ve sayım gününe kadar muhafaza etmekle yükümlü kılınmışlardı. Bununla birlikte CHP İl Teşkilatlarının sayımın sağlıklı yapılabilmesi ve bu konudaki propaganda faaliyetlerinde destek kuvvet olarak yer alması istenmiştir.¹⁶

Nüfus sayımının önemine öğrencilerin dikkatini çekmek amacıyla Kültür Bakanlığı sayım gününden önce okullarda konferanslar verilmesini kararlaştırmış, ayrıca sayım gününe kadar ilköğretim, orta ve liselerde nüfusun ve nüfus sayımının önemi hakkında yurt bilgisi, sosyoloji ve coğrafya öğretmenlerinin derslerde öğrencilere bilgi vermeleri istenmişti. Diğer yandan bir memleketin ekonomi, iç güvenlik ve savunma işlerinin sağlıklı yürütülebilmesi için nüfusun ne kadar önemli olduğuna ve "bir ulusun amaçlarına ve ülkülerine doğru ilerlerken adam unsurundan nasıl faydalanacağına dair" konuşmalar yapılması kararlaştırılmıştı.¹⁷

8 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlk Teşrin 1935 Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25(Güz 2012), s. 62.

9 Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27 (Bahar 2010), s.431.

10 Özer Serper, *Türkiye Demografisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, s.21.

11 Tuğluoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı...", s. 63.

12 Tuğluoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı...", s. 64.

13 Celal Aybar, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı(1935) Beynelmilel İstatistik Enstitüsünün 1936 Atına İçtimaini Arz Edilen Fransızca Tebliğin Tercümesidir*, Ankara Başvekâlet Matbaası 1937, s. 7.

14 Tuğluoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı...", s. 66; *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1934.

15 Aybar, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı...*, s.10; *Ulus*, 4 İkteşrin 1935.

16 Çakmak, "...Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", s. 110; *BCA490.01.17.88.5*.

17 *Nüfus Sayımı Konusu Çerçevesinde Okullarda Verilecek Konferanslar ve Dersler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1935, s.1-2.

20 İkteşrin 1935 sabahı başlayacak olan sayım için memurların saat sekizde çalışmaya başlaması ve en kısa zamanda kendi mıntikasının sayım işlemini tamamlaması istenmekteydi. Nüfusa kayıt işlemi sırasında her şahsı bizzat görerek soru sormalı, cevapları kaydetmeli ancak küçük çocuklar, hastalar gibi sayım memurunun yanına çıkamayacak diğer kimseler hakkında aile reisinden veya diğer aile mensuplarından bilgi alınmalıydı. Bir gün için olsa da misafir olarak gelmiş olan yolcular ve yabancıların da sayım defterlerine yazılmaları bildirilmişti.¹⁸

Sayım sırasında memurların kullanacakları soru kâğıtları Beynelmîlel İstatistik Enstitüsü'nün belirlediği asgari sorulardan ve 1927 sayımında kullanılan sorulardan çok farklı olarak hazırlanmamış sadece Türkiye'nin özel durumuna ilişkin bazı eklemeler yapılmıştı. 1927 sayımında kullanılan sorular daha çok sosyal niteliklere ilişkin sorulardı. Savaştan yeni çıkıldığı, geniş topraklar kaybedildiği ve zor mücadeleler sonucunda Cumhuriyet kurulduğu için daha çok halkın sosyo-politik özellikleri öğrenilmeye gayret edilmişti. Meslek farklılığı çok genel çerçeveden öğrenilmek istenmiş, 1927 sayımında bulunan "daimi ikametgah" sorusu çıkarılarak "ikinci bir dil ve yeni harflerle yazmak bilir mi?" soruları eklenmiş ve "okuma bilir mi?" sorusu "yeni harflerle okuma bilir mi?" şekline dönüştürülmüştü.¹⁹ 1927 sayımından farklı olarak sadece hane içerisinde hazır bulunanların kaydedileceği, köylerin de dahil olmak üzere her türlü verinin yayınlanacağı, yaş gruplarının ayrı ayrı okuma-yazma bilip bilmediği, engelli durumunun ise çok daha özellikli olarak (engelin nerede olduğu, varsa birden fazla engelin belirtilmesi...vb gibi detaylı bilgiler) istatistikî verilerle ortaya konacağı bir sayım olmasına çalışılmıştır.²⁰

1935 Sayımının Ulusal ve İzmit Yerel Basınına Yansımalarına Dair Örnek Haberler

Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan en teferruatlı ilk sayım olarak tarihe geçecek olan 1935 sayımı ile ilgili halkın ilgisini arttırmak ve sayımın önemini vurgulamak adına Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanması için sayıma dikkate çekmek adına basına gönderilen uyarı ifadeleri hem ulusal hem de yerel basında yerini almıştır.

Hem halka en hızlı ulaşmanın hem de en ücra yerlere kadar bilgilendirme yapma konusunda basının etkisi bilindiğinden sayım ile ilgili hassasiyetin oluşması için sayım gününe kadar hem ulusal hem de yerel basında hemen hemen her gün haberler yayınlanmıştır. Önemli ikaz kutularını da içinde barındıran bu haberlerde sayıma katılmanın vatandaşlık görevi olduğuna işaret eden cümlelere yer verilmiştir. "Sayımın bütün yurttta bir günde başarılması sosyal birlik ve çalışmanın en güzel belgesi olacaktır. Bu büyük günde devletin buyruklarına hepimiz uymalıyız"²¹, "Türk ulusunun dirim hareketlerini hiç su götürmez sayılarla gösterecek bir belge olan nüfus sayımına her Türk'ün canla başla tam bir doğrulukla yardım etmesi, kendi sağlığının izlerini görüp anlaması demektir."²², "Ne bir eksik ne bir fazla, devlet yurttaşlarının sayısını bilmek istiyor"²³, "Bugünün küçükleri yarının büyükleridir. Sayımda en küçük çocukları bile yazdırmayı unutmayınız"²⁴ şeklinde çarpıcı ifadeler ile ulusal basında sayımla ilgili uyarılar yapılmıştır. Türkiye nüfusunun 1935'te gerçekleşen sayımı esnasında yaşanan bir hadise de sayım işine verilen önemi gülümseten bir olayla gözler önüne sermektedir:

"Dün sayım bürosunun telefonu çalıyor ve haber veriyor:

- Kumkapı'da bir çocuk dünyaya geldi!

Herkeste, sanki bir ordunun gelişi müjdelenmişcesine taşkın bir sevinç ve bu tam sayım arasında aramıza karşın taptaze, minimini vatandaşa "Sayım" adı veriliyor..."²⁵

1935 sayımında nüfusun artmasına dair beklentilerin de bir ürünü olan yukarıdaki alıntı dönemin bakış açısını vermesi bakımından oldukça mühimdir. Basın sayım konusunda propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Yukarıda zikrettiğim uyarı cümlelerine benzer ifadeler gazetelerde sıkça yer almış, dönemin tematik dergilerinden sayılan Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi de sayım konusuna sayfalarında yer vermiştir. "Büyük Müjde" başlığı altında sayım sonuçlarına dair bilgileri okuyucuları ile paylaşmaktadır.²⁶

18 1935 Genel Nüfus Sayımı Talimatnamesi, s.29.

19 Tuğluoğlu, s. 69; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, Başbakanlık DİE Matbaası, 1973. s.51.

20 Ulus, 12 İkteşrin 1935.

21 Cumhuriyet, 27 Eylül 1935.

22 Ulus, 9 İkteşrin 1935.

23 Ulus, 8 İkteşrin 1935.

24 Ulus, 4 İkteşrin 1935.

25 Elif Yüksel Oktay, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, S. 7 (Ekim 2014), s.37.

26 Makbule Sarıkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Nüfus Konusunun Dönemin Dergilerine Yansıması Örneği: Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SARIKAYA-Makbule_s.742.

Sayım günü çıkan gazetelerde hem sayım hem de sayımı gerçekleştirecek memurlarla ilgili bilgilendirme yazıları yer almaktadır: “Sayımın bittiğini ilan eden top atılincaya kadar hiç kimse evinden dışarı çıkmayacaktır. Çocuklarınızı sokağa bırakmayınız, gelen seçim işyarlarını lafa tutup yiyecek içecek ikram etmeye kalkıp sayımı geciktirmeyiniz. Evinizde kaç kişi varsa hepsini ayrı ayrı yazdırınız, fakat her ne sebeple olursa olsun evinizde bulunmayan birini yazdırmayınız. Bu kayıtlara uygunsuz hareket edenler ceza göreceklerdir.”²⁷ Kocaeli’de çıkan Türk Yolu gazetesinde ulusal basında olduğu gibi sayımdan birkaç ay önce yayınlanmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları ise şu çarpıcı ifadeleri içerisinde barındırmaktadır: “Cumhuriyet rejiminin Türk nüfusu üzerinde yaptığı tesiri ve vardığı en müsbet neticeleri göstereceği için yalnız bizleri değil bütün dünyayı da ilgilendirecektir.”²⁸, “Adet kuvvet demektir. 20 İlkteşrin 1935 Pazar günü yapılacak genel nüfus sayımı Türk ulusunun kuvvetini gösterecektir.”²⁹ “Evinizde o gün hazır bulunan bütün insanları yazdırınız.”³⁰, “Bütün sosyal yücelikler nüfus ile başarılı”³¹ “İnkişaflarımızın ölçülmesi için içinde bulunduğumuz, üzerinde ehemmiyetle duracağımız işlerden birisi de muhakkak ki yapılacak olan genel nüfus sayımıdır.”³² “20 İlk Teşrin Pazar günü bütün yurttaşlar ve yurtda oturan yabancılar bir tek ödevle yükümlüdür. Ne bir eksik ne bir fazla. Türk ulusunun sayısını doğru çıkarmak”³³ “Doğru söyleyenler hiçbir zarara uğramayacaktır. Doğru söylemeyenler ilme ve devlete çok büyük kötülük etmiş olurlar”³⁴ “Nüfusumuzun arttığına şüphe yok. Ancak nerelerde ne kadar arttı, en çok hangi yerlerde arttı, niçin başka yerlerde bu kadar artmadı?...”³⁵ şeklindeki sorularla da dikkat çekilmeye ve sayıma katılmaya teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Sayımla ilgili kayıtları tutacak olan sayım memurlarına da işlerinin önemini vurgulamak için “Geçmişte ve gelecekte bütün ulusal ve sosyal işlerin temeli nüfustur. Nüfus siyaseti de ancak nüfusu tanımakla kurulabilir. İşte bunun için sayım ve kontrol memurluğu ulusal bir ödevdir. Bu ödevi seve seve ve önemle yapınız.”³⁶ Kocaeli vilayetinde sayımın sağlıklı yürütülmesi için memurların görevlerini titizlikle yapmasına dair yerel basında buna benzer haberlere yer verilmiştir. Ayrıca sayım ve kontrol memurlarının listesi de gazeteden ilan edilmiştir.³⁷

Sayım Sonuçları Bakımından Kocaeli Vilayeti’nin Durumu

1935 sayımı, memurların da vazifelerine hassasiyetle yaklaşmalarıyla tüm yurtda olduğu gibi Kocaeli Vilayeti’nde de başarılı şekilde tamamlanmıştır. Sayımın sonuçlarının vilayet genelinde tam olarak tespiti süre alacağı için tahmini rakamlar gazeteyle yansımış, İzmit şehrinin nüfusunun 3000 arttığı ifadesine yer verilmiştir.³⁸ Sayım sonuçlarının tasnifine dair bilgileri içerisinde barındıran belge İstatistik Umum Müdür Vekili imzalı olarak Başvekalet Müsteşarı’na gönderilmiştir. Buraya telgraf ile alınmış Türkiye nüfusuna dair genel veriler ve vilayetler bazında bilgiler eklenmiş olduğu ifade edilmiştir. Genel nüfus sayımına dair daha teferruatlı verilerin işlenmesi sonrasında bunların da ivedilikle iletileceği belirtilmiştir.³⁹ 20 Teşrinievvel 1935 sayımında Türkiye’nin nüfusu telgraflarla alınan sonuçlara göre toplam 16.188.767 olarak sayılmış, 1927 sayımına göre 2.5 milyondan fazla bir artışın olduğu ifade edilmiştir. Bu rakama göre Sovyet Rusya’dan sonra nüfusu en fazla artan ülkenin Türkiye olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Bu verileri doğru okumak değişkenleri de göz önünde bulundurarak gerçekleşmektedir. Yıllar içerisinde bir bölgenin nüfusu konusundaki verilerdeki değişkenlik çeşitli nedenlere bağlı olarak değişim göstermektedir. Nüfusun dağılışı, sıklığı, artışı ve eksilişi, sahanın jeomorfolojisine, iklimine, hidrografyasına, topraklarına, doğal bitki örtüsüne, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine bağlıdır.⁴¹ Bununla birlikte sayım sonuçlarını doğru okumak ve sayısal verilerden bir mana çıkarmak oldukça meşakkatli bir süreci içerisinde barındırmaktadır. Kısaca “ortanca değer, ya da orta değer” olarak ifade edebileceğimiz “medyan” kavramını göz önünde bulundurularak değerlendirme yapmak gerekliliği oldukça önemlidir.⁴² 1935 sayımını da bu değişkenleri kullanarak değerlendirmek bir kitabın konusu olacak kadar geniş çaplı bir çalışmayı gerektirmektedir.

27 Ulus, 20 İlkteşrin 1935.

28 Türk Yolu, 19 Ağustos 1935.

29 Türk Yolu, 2 Eylül 1935.

30 Türk Yolu, 3 Eylül 1935.

31 Türk Yolu, 9 Eylül 1935.

32 Türk Yolu, 16 Eylül 1935.

33 Türk Yolu, 4 İlkteşrin 1935.

34 Türk Yolu, 15 İlkteşrin 1935.

35 Türk Yolu, 2 İlkteşrin 1935.

36 Türk Yolu, 16 İlkteşrin 1935.

37 Türk Yolu, 16 İlkteşrin 1935.

38 Türk Yolu, 28 İlkteşrin 1935.

39 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030.10.26.148.1.

40 Türk Yolu, 29 İlkteşrin 1935.

41 M. Elibüyük, *Matematik Coğrafya*, Ekol Yayınevi, Ankara, 1995, s. 20.

42 Sempozyumda beni dinleyerek değerli bilgilerini paylaşan bilhassa “medyan” kavramına dikkatimi çeken sayın hocam Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan’a bildirme olan katkısı için teşekkürü bir borç bilirim. Medyan kavramı üzerinden mutlaka bu verilerin daha detaylıca değerlendirilmesi ve hatta disiplinler arası ayrıntılı bir başka çalışma yapılması bu konuya katkısı açısından önemlidir.

Kocaeli vilayetinin nüfusu 1935 sayımı sonuçlarına göre; 168.655'i erkek, 166.637'si kadın olmak üzere toplam 335.292 kişi olarak tespit edilmiştir. Buna göre Kocaeli vilayetinin %50.3'ü erkek, %49.7'sinin ise kadın olduğu görülmüştür.⁴³ Bu sayı Türkiye toplam nüfusunun %2'sini teşkil etmektedir. Türkiye'nin genel nüfus sayımına göre dağılımına bakacak olduğumuzda bu oranın %49.2'si erkek, %50.8'i kadın olduğu ortaya çıkmıştır. %17.7'si şehirlerde, %82.3 ü köylerde yaşamaktadır.⁴⁴

Kocaeli Vilayetinin genel nüfus durumuna bakacak olursak; nüfusun %57'sinin 25 yaş altı kişilerden oluşmakta olduğu görülmekte dolayısıyla genç bir nüfusa sahip olduğu söylenebilmektedir.⁴⁵ Sayımlardan elde edilen yaş verilerinin dağılımındaki bozukluklar ölüm, doğurganlık, göç düzeylerinde değişikliklerden kaynaklanabildiği gibi yanlış yaş bildirimini ile ilgili bir problem de olabilmektedir.⁴⁶ Ülkemizde bilhassa nüfusa geç kaydettirme ya da ölen kardeşinin yerine onun bilgileri üzerine nüfusa yazdırma gibi çeşitli vakalar görülebilmekteydi.

Vilayette medeni hal bakımından %52 ile bekarların sayısı daha fazladır.⁴⁷ Okuma yazma bilme oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Nüfusun yaklaşık 5'te biri okuma yazma bilmektedir.⁴⁸ Türkçe'den sonra en çok konuşulan diller Gürcüce ve Boşnakçadır. Türkiye dışında doğanlar arasında en yoğun olarak Yunanistan ve Bulgaristan'da doğanlar olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹ Nüfusun %47'si tarım alanında çalışmaktadır. %45 gibi oldukça yüksek bir oranın ise mesleksiz olduğu görülmektedir. İpek, halı sanayi, elbise sanayi, ağaç sanayi tarımdan sonra en yoğun sayıda çalışanın olduğu meslekler arasındadır.⁵⁰

Vilayet Merkezi olarak İzmit'te yaş grupları açısından 25 yaşından küçük olanların oranı %51.5, 25-49 yaş arası 36.1, 50-74 yaş arası olanlar 11.4, 75 ve üstü yaşta olanların oranı ise 0.9 olarak tespit edilmiştir.⁵¹ İzmit şehrinin %48.8'i okuma yazma bilirken, okuma yazma bilmeyenlerin oranı %50.5'tir. İzmit şehrinde Vilayetin geneline göre Türkçe'den sonra en çok konuşulan dilin Boşnakça olduğu tespit edilmiştir.⁵²

Meslek grupları açısından da çok teferruatlı bilgiler ortaya çıkmıştır. İzmit şehrinde toprak mahsulleriyle ilgilenen nüfusun %89'u ziraat alanında çalışmaktadır. Toprak mahsulleri ile uğraşanlar grubuna ziraat, bağcılık, çiçekçilik, ormancılık ile uğraşanların sayısı ayrı ayrı kaydedilmiştir. Ticaretle meşgul olanların sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir.⁵³

İzmit merkez nüfusunun %1.2'sinin engelli olduğu belirtilmiştir. Oldukça teferruatlı bir sayım olan 1935 sayımında her türlü engel ile ilgili yaş gruplarına kadar ince tespitler ayrı ayrı belirtilmiştir.⁵⁴ Okuma yazma açısından erkeklerin %57'sinin kadınların %38'inin okuma yazma bildiği ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Genel Nüfus sayımı verilerine göre Adapazarı şehrinin yaş grupları açısından değerlendirildiğinde 25 yaşından küçük olanların oranı %53.4, 25-49 yaş arası 31.2, 50-74 yaş arası olanlar 13.5, 75 ve üstü yaşta olanların oranı ise 1.8 olarak tespit edilmiştir.⁵⁶ Engelli nüfusun Adapazarı şehri nüfusuna oranı ise %1.4 tür.⁵⁷ Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ise %61 gibi oldukça yüksek bir orandadır.⁵⁸ Burada da %6.3 lük oranla Boşnakça Türkçe'den sonra en çok konuşulan ikinci lisandır. Türkiye dışında doğanların içerisinde Yunanistan doğumlular ilk sırada yer alırken Adapazarı'nda Yugoslavya doğumlular daha çoktur. Adapazarı halkının %10'u toprak mahsulleri alanında çalışırken %5'i ticaret ile meşguldür. Dokuma sanayinde çalışanların büyük çoğunluğunun ipek sanayinde çalıştığı görülmektedir. Erkeklerin %68 kadınların %91'i ise herhangi bir meslek yapmamaktadır. Öğrencilerin sayısı ayrı olarak belirtildiği için çalışmayanların oranı oldukça yüksektir. Adapazarı şehrinde oturanlar içerisinde Hristiyan ya da Musevi olanların sayısı toplam 20 kişidir. Adapazarı'nda da Türkçeden sonra bilinen ikinci lisan Boşnakçadır. Bunun yanı sıra Tatarca'nın hiç de azımsanmayacak miktarda konuşanı bulunmaktadır.⁵⁹

Kocaeli Vilayeti'nde nüfusu 10.000'den az olan yerlerin de istatistikî verileri oldukça teferruatlı olarak çıkarılmıştır. Bu bölgelerdeki nüfusun yaklaşık %58'i 25 yaşından küçüklerden oluşmaktadır. Yine bu bölgelerdeki engellilerin oranı %1.7'dir. 10.000'den az nüfuslu olan yerlerde yaklaşık %50 oranında Gürcüce konuşan

43 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), TCBIĞD. Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 5.

44 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu), TCBIĞD. Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 4.

45 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Usul Teşkilat, TCBIĞD. Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 86

46 Sutay Yavuz ve Yadigar Coşkun, "1935'ten Günümüze Nüfus Sayımları ve 1997 Nüfus Tespitindeki Yaş Verisinin Değerlendirilmesi", <https://www.academia.edu/11140141> s.1.

47 Genel Nüfus Sayımı Usul Teşkilat, s. 124.

48 Genel Nüfus Sayımı Usul Teşkilat, s. 209.

49 Genel Nüfus Sayımı Usul Teşkilat, s. 128.

50 Genel Nüfus Sayımı Usul Teşkilat, s. 338.

51 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 20-21.

52 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 25.

53 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 27-28.

54 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 33.

55 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 35.

56 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 48-49.

57 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 52.

58 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 53.

59 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 55-58.

bulunmaktadır. İzmit ve Adapazarı şehirlerinde Boşnakça konuşanların sayısı daha çoktur. Türkiye dışında doğanlar içerisinde Bulgaristan ve Yunanistan doğumlu olanların sayısı fazladır.⁶⁰ Bu bölgelerin nüfusunun %53'ü toprakla ilgili işlerde uğraşmaktadır. Gıda işiyle uğraşanların %78'i peynircilik ve sütçülük ile yaşamını idame ettirmektedir.⁶¹ Anadili Lazca olan 1876 kişiden ikinci lisanı da Lazca olan 718 kişi olması Lazların çoğunluğunun o dönemde Türkçe bilmediğini göstermektedir. Anadili Türkçe olanlar içerisinde en yoğun konuşulan ikinci lisan Gürcücedir. 0-14 yaş arası erkeklerin toplamı yaklaşık 64.000'dir ve bu yaş aralığındaki erkeklerin yaklaşık 12.000'i ziraat alanında çalışmaktadır. Küçük yaşlarda çalışma hayatına başlama oranının 10000'den az nüfuslu bölgelerde şehirlere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.⁶² Dolayısıyla Kocaeli Vilayeti'nde Türkiye'nin genelinde olduğu gibi nüfusu 10000'den az olan yerlerde çocuk işçi denebilecek grubun sayısı daha çoktur.

1935 sayımına dair elimizdeki verilerle o dönemdeki Kocaeli Vilayeti'nin panoramasını çizmek mümkündür. Bu veriler ışığında ekonomik planlamalar yapmak askeri kuvvetin belirlenmesi çok daha sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilecektir. Ekonomik ve sosyal gelişmelerle ilişkili olarak doğumlar, ölümler, göçler gibi olayların ortaya çıkardığı yaş ve cinsiyet dağılımı toplumun geçirmiş olduğu safhalar hakkında analizler yapılmasına imkân tanımaktadır.⁶³ Nüfusun fazla olması öncelikli olarak ekonomik ve askeri yönden önem taşımaktadır ki iş gücü ve askeri gücün temelini insan oluşturmaktadır. Bununla birlikte Türkiye İstatistik Kurumu istatistikî verilere dayalı yayınlar ile nüfusun durumu hakkında detaylı ve karşılaştırmalı bilgileri yayınlamaktadır.⁶⁴

Sonuç

1927 nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişi olarak tespit edilmişti. Geçen süre içinde ülke nüfusu 2.540.497 kişi artarak 20 ilkteşrin 1935 sayımı ile 16.188.767 kişi olduğu tespit edilmiştir. 20. yüzyıldan önce yapılan nüfus sayımlarının amacı vergi yükümlülerinin ve asker sayısının belirlenmesi için yapılırken sonrasında nüfusun artış hızı, okuryazar durumu, işsizlik oranı, kır ve kent nüfusu, göç durumu gibi mühim bilgilerin ortaya çıkarılmasında ehemmiyeti haizdir.

1935 sayımı Cumhuriyetin en teferruatlı ilk sayımı olarak Türkiye'nin olduğu kadar Kocaeli Vilayeti hakkında da mühim bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu çalışmada Kocaeli Vilayeti'nin 1935 sayımı kapsamında sosyo-kültürel yapısı hakkında bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır. Kocaeli Vilayeti olarak adı geçen bölge bugünkü İzmit ve Adapazarı şehirlerini içine alan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Türkiye ortalamasına göre Kocaeli vilayetinin genel olarak daha genç nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Vilayet genelinde okuma-yazma oranı %50 iken, Adapazarı şehrinde bu oran %61'dir. Dikkat çeken verilerden biri din ile alakalı verilen tabloda Hristiyanlık kategorisinin üçe ayrılarak Katolik, Protestan ve Ermeni olarak belirlenmiş olmasıdır. Burada ilginç olan detay millet adının din olarak geçmesidir.

1935 sayımının oldukça teferruatlı veriler sunduğunu söyleyebiliriz. Yaş gruplarına göre din, meslek, konuşulan diller, engelli durumu gibi farklı tabloları bizlere sunmaktadır. Beş Yıllık Sanayi Planları ile kalkınmayı hedefleyen Yeni Türkiye'nin nüfus yapısını ve özelliklerini öğrenerek planlarını daha sağlam temellere oturtması düşünülmektedir. Kocaeli Vilayeti en kalabalık vilayetlerin başında geldiğinden nüfusuyla ilgili verilerin kalkınma hamlelerinde mühim katkı sağlayacağı aşikârdır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde hem kalkınma hem de askeri kuvvet olarak tespitlerin yapılması için dikkate değer bilgiler vermektedir.

60 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 80-85.

61 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 89.

62 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), s. 95-99.

63 Sutay Yavuz ve Yedigâr Coşkun, "1935'ten Günümüze Nüfus Sayımları...Yaş Verisinin Değerlendirilmesi", s.1.

64 Bakınız. İstatistik Göstergeler 1923-2009, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmi Yayınlar

BCA 490.01.17.88.5

BCA 030.10.26.148.1.

BCA 030.10.26.148.3.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı (Kocaeli Vilayeti), TCİGD. Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu), TCİGD. Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Usul Teşkilat, TCİGD. Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, 27 Eylül 1935.

Ulus, 4 İlkteşrin 1935.

Ulus, 8 İlkteşrin 1935.

Ulus, 9 İlkteşrin 1935.

Ulus, 12 İlkteşrin 1935.

Ulus, 20 İlkteşrin 1935.

Türk Yolu, 19 Ağustos 1935.

Türk Yolu, 2 Eylül 1935.

Türk Yolu, 3 Eylül 1935.

Türk Yolu, 9 Eylül 1935.

Türk Yolu, 16 Eylül 1935.

Türk Yolu, 2 İlkteşrin 1935.

Türk Yolu, 4 İlkteşrin 1935.

Türk Yolu, 15 İlkteşrin 1935.

Türk Yolu, 16 İlkteşrin 1935.

Türk Yolu, 28 İlkteşrin 1935.

Türk Yolu, 29 İlkteşrin 1935.

Kitaplar ve Makaleler

Arı, Kemal, "Cumhuriyetin Nüfus Politikası", *Toplumsal Tarih*, S.119 (Kasım 2003).

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Aybar, Celal, *Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı(1935) Beynelmilel İstatistik Enstitüsünün 1936 Atına İçtimaina Arz Edilen Fransızca Tebliğin Tercümesidir*, Ankara Başvekâlet Matbaası 1937.

Çakmak, Fevzi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19 (Bahar-Güz 2009).

Elibüyük, M., *Matematik Coğrafya*, Ekol Yayınevi, Ankara, 1995, s. 20.

İstatistik Göstergeler 1923-2009, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Köse, Mustafa, *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2010.

Nüfus Sayımı Konusu Çerçevesinde Okullarda Verilecek Konferanslar ve Dersler, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1935.

Oktaç, Elif Yüksel "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7 (Ekim 2014).

Sarıkaya, Makbule, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Nüfus Konusunun Dönemin Dergilerine Yansıması Örneği: Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SARIKAYA-Makbule_s.742.

Semiz, Yaşar, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27 (Bahar 2010).

Serper, Özer, *Türkiye Demografisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Sutay Yavuz ve Yedigörmüş Coşkun, "1935'ten Günümüze Nüfus Sayımları ve 1997 Nüfus Tespitindeki Yaş Verisinin Değerlendirilmesi", <https://www.academia.edu/11140141>.

Tamer, Aytül ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basına Yansımalar", *Nüfus Bilim Dergisi*, S.26, 2004.

Tuğluoğlu, Fatih, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlk Teşrin 1935 Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25(Güz 2012).

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, Başbakanlık DİE Matbaası, 1973.

Üner, Sunday, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972.

SEKA'nın Yabancı Montörleri

Yücel YİĞİT *

Giriş

Izmit'te 14 Ağustos 1934¹ tarihinde temeli atılan ve 6 Kasım 1936'da üretime geçen -aynı gün *ikinci fabrikanın* temeli atılmıştır- Sümerbank Kağıt ve Karton Fabrikası şüphesiz Erken Cumhuriyet Döneminin en önemli sanayi yatırımlarından biridir. Endüstriyel kağıt ve karton gereksinimi, büyük ölçüde buradan karşılanmıştır. Türkiye'nin ilk kağıt mühendisi Mehmet Ali Kağıtçı'nın yoğun çabalarıyla tedrici büyüyen işletme, 1944'te *ikinci*, 1954'te de *üçüncü* fabrikaların da devreye girmesiyle büyük bir entegre tesise dönüşmüştür.² Ayriyeten 1955 yılında Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi Kanununun yürürlüğe girmesiyle işletme, hem SEKA³ ismini ilk defa kullanmaya başlamış hem de özerkliğe kavuşmuştur.

Daha ilk fabrikasının temellerinin atılmasından itibaren yerli mühendis ve emekçiler, nitel ve nicel bakımdan yetersiz kalmışlardır. Dolayısıyla insan kaynağı açlığı, yurt dışından transfer edilen kağıt, kaynak ve inşaat ustaları ile montör ve mühendislerle kapatılmıştır. Nitekim yabancı mütehassıslar, henüz emekleme dönemindeki fabrikaya bilhassa teknik düzeyde ciddi katkılar sağlamışlardır. Özellikle süreçte Alman montör ve mütehassıslar daha ön plana çıkmışlardır.

Bu araştırmanın temel amacı, yabancı mütehassısların SEKA'nın kuruluş aşamasında ne düzeyde katkı sağladıklarını ortaya koymaktır. Yine onların: memleketleri, mesleki dağılımları, ana vasıflarının neler olduğu da gözler önüne serilmiştir. Ayrıca casusluk yapma ihtimallerine karşı kolluk kuvvetlerince ne gibi önlemler alındığı da konumuz içerisinde yer almaktadır. Ayriyeten 1933 tarihli Darülfünun kanunuyla üniversitelerde Yahudi kökenli öğretim üyeleri istihdam edilirken, SEKA'da neden Yahudi uzmanlara iş verilmediği de masaya yatırılacaktır. Çalışmamızın kronolojik çerçevesi, 1935-1942 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Eserdeki belgeler, Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) ve SEKA Arşivlerinden alınmıştır. Yine ikinci dereceden bazı kaynaklar da kullanılmıştır.

Maalesef konuyla ilgili Emniyet Genel Müdürlüğü ve SEKA Arşivlerindeki belgeler, sistematik bir tasnife tabi olmadığı için araştırmada birtakım güçlükler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sadece dosyaların aidiyet numaralarını vermekle yetinmek zorunda kaldık. Yine SEKA'ya emek veren bazı yabancıların isim ve soy isimleri karıştırılmış veyahut birbirinin yerine kullanılmış, bazen telaffuz edildiği gibi yazılması da problemi daha derinleştirmiştir. Ayrıca bazılarının kimlik ve mesleki bilgileri belgelere yansımadağı gibi ilk defa bazı isimler de oturum ve çalışma tezkerelerinin yenilenmesinde karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla bunların ne zaman ve niçin geldikleri veyahut ülkelerine hangi tarihte döndüklerine dair net kanaatler oluşmamıştır. Şüphesiz tüm

* Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Öğretim Üyesi, yigit21@hotmail.com
Elindeki belgeleri bizlerle paylaşma nezaketi gösteren Emniyet Genel Müdürlüğü Eski Arşiv Daire Başkanı Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü Sayın Eyüp Şahin ile Almanca özel ve yer isimleri hususunda desteklerini esirgemeyen Polis Akademisi Öğretim Görevlisi Muhterem Dilbilirliği'ne çok teşekkür ederiz. Yine Kocaeli Büyükşehir Belediyesi SEKA Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi çalışanlarından İmran Yalnız'a da müteşekkirimiz.

1 Fabrikasının temeli atıldıktan sonra bir yıl içerisinde faaliyete geçmesi hedeflenmiştir. Lakin temel kazılarında Roma İmparatorluğuna bir dönem merkezlik yapmış olan Nicomedia'ya ait arkeolojik kalıntılar ortaya çıkınca fabrikanın açılışı gecikmiştir. İşletme dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'ın katılımıyla ancak 6 Kasım 1936'da açılabilmiştir. Deneme üretimi neticesinde ilk kağıt, 18 Nisan 1936'da üretilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=lsdV2j8ptk>, Erişim Tarihi: 7 Şubat 2018.

2 İşletme 1957'den itibaren üretim kapasitesini artırmıştır. Özellikle gazete kağıdının ithalat tekelinin fabrikaya verilmesiyle hem satış ağıni genişletmiş hem de yeni fabrikaların temelleri atılmıştır. Nitekim İzmit dışı yatırımlardan 1970'de Çaycuma ve Aksu, 1971'de Dalaman fabrikaları üretime başlamıştır. Bunları Afyon, Akdeniz, Balıkesir ve Kastamonu işletmeleri takip etmiştir. Büyümesini Türkiye genelinde sürdüren müessesese, 5 kağıt, 2 oluklu mukavva, 1 selüloz ve 1 klor ve alkali işletmesine sahip dev bir tesise dönüşmüştür. Ancak ilerleyen zamanlarda işletme kendisini teknolojik olarak yenileyememiş, özel sektörle rekabet edememiş ve mali açıdan sürekli zarar etmiştir. Dolayısıyla işletme 1997'de özelleştirme kapsamına alındı ve karar 1998'de karar tebliğ edildi. Çalışanların bu karara tepkileri sert olmuştur ve uzun süre direnmişlerdir. Buna rağmen Özelleştirme Yüksek Kurulu, 8 Kasım 2004 tarihinde SEKA'yı kapatma kararı almıştır. 10 Mart 2005'te işletme ve çalışanlar Kocaeli Büyükşehir Belediyesine devredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=ksH46j3ytRg>, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2018; <https://www.youtube.com/watch?v=z9umYtCnhCY>, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2018.

3 Fabrika ilk olarak İzmit'te "Sümerbank Kağıt ve Karton Fabrikası" ismiyle kurulmuştur. İsmi, 1938 tarihinde "Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi" olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://sekakagitmuzesi.com/#hakkinda>, Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018. Araştırmamızda bir isim karışıklığına meydan vermemek için "SEKA (Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları AŞ)" ismini kullanmayı tercih ettik.

bu sıkıntılar, araştırmada türlü aksaklıklar meydana getirmiştir. Zira bu ön çalışmanın yeni belgelerle ve bilgilerle takviye edilmesi elzemdir. Ortaya çıkacak yeni kaynaklar, tespit ettiğimiz somut bulguları her zaman değiştirmesi mümkündür.

Endüstriyel Kağıt Üretimine Doğru

Cumhuriyet Türkiye'si, sermaye birikimi, girişimcilik, nitelikli iş gücü ve alt yapı bakımından Osmanlı Devletinden kötü bir ekonomik miras devraldığı aşikârdır. Tarıma dayalı ülke ekonomisi: makineleşmemiş, geçimlik hane üretimi yapan ve ürününü pazarlayamayan iptidai bir tarım modeline dayanmaktaydı.⁴ Şüphesiz ekonominin % 80'ninin tarımsal üretimden mülhem olan böyle bir şablonda sanayi sektörünün durumu daha da vahimdir. Zira Osmanlı Döneminde kamunun ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere başkentte kurulan birkaç fabrika müstesna neredeyse hiçbir sanayi tesisi mevcut değildir.⁵ Mevcut küçük ölçekli sanayi tesisleriyse daha çok yabancı sermayenin tekelindeydi. II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçılar tarafından 1913'te çıkartılan Sanayi Teşvik Kanunu⁶ ve ekonomiyi millileştirme çabaları ise savaş yıllarına tesadüf etmesi sebebiyle işlerlik kazanamamış ve verim alınamamıştır. Zaten yabancı sermaye, ağır sanayiden ziyade şehirlerde gündelik yaşamı kolaylaştıracak ve kısa sürede gelir getirecek kazançlı alanlara yatırım yapmışlardır.⁷ Dolayısıyla böylesine kötü ekonomik koşullar da siyasi bağımsızlıktan söz etmek elbette mümkün değildir.

Fotoğraf 1: 18 Nisan 1936'da Mehmet Ali Kağıtçı, İzmit Valisi Hamit Oskay ve Ernest Elgerus'un Yer Aldığı İlk Kağıt Üretimi Anısına, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

Ülkenin maddi ve insan kaynakları 1911-1922 yılların arasındaki savaşlarda kullanılmıştır. Nitekim Milli Mücadelenin akabinde tam bağımsızlık için iktisadi bağımsızlığın ne kadar önemli olduğunu bilincindeki Mustafa Kemal Paşa, Lozan görüşmelerinde taviz vermediği üç konudan biri de kapitülasyonlar olmuştur. Böylece yarı sömürge hüviyetine bürünmüş ülke ekonomisini millileştirmek için yoğun bir gayret göstermiştir. Kapitülasyonların kaldırılması ülkede göreceli bir rahatlatma getirmiştir. Başta tarım ve sanayide kalkınmadan tam bağımsızlığın mümkün olamayacağını iyi kavrayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hemen alt yapı, enerji, tarım ve sanayi politikalarına ağırlık vermişlerdir. Hatta 1923'te İzmir İktisat Kongresi kararları, bu dönem ekonomisinin anayasası olmuştur. Burada alınan kararların temel nitelikleri şöyleydi: *Alt yapının tamamlanması, tarımda modernleşmeye öncelik, sanayileşme, ekonomik sektörlerin bütünleşmesi ve kalkınma planlarıdır.*⁸

Ayrıca 1930 yılında Ankara'da toplanan "Milli Sanayi Kongresinde" durumun sıhhileştirilmesi için bir dizi kararlar alınmıştır. Lakin 24 Ekim 1929'da New York Borsasının çökmesiyle Amerika'dan tüm dünyaya yayılan

4 Osmanlı Döneminden Cumhuriyet Türkiye'sine devredilen iktisadi koşulların detayı için bkz.: Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul, 1999, s.293-295.

5 Zafer Toprak, "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5 (1985), s.1345-1347; Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5 (1985), s.1340-1344.

6 II. Meşrutiyet Döneminde kabul edilen Sanayi Teşvik Kanununun detayları için bkz.: Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5 (1985), s.1348-1358; Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı...*, s.276-277; Yakup Kepenek, "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 7 (1983), s.1763-1764.

7 Erdiñç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)*, Ankara, 1999, s.7-9.

8 Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 53-55.

"Ekonomik Buhran", 1923-1930 yılları arasındaki yedi yıllık geçiş dönemini ve tüm planları alt-üst etmiştir.⁹ Sovyet Rusya müstesna tüm dünyayı on yıl boyunca derinden etkileyen bu büyük ekonomik kriz, serbest piyasa ekonomisini ve özel girişimciliğe olan güveni büsbütün sarsmıştır. Buhran yıllarında her ülke kendi sosyo-ekonomik koşulları içinde çıkış yolları aramak zorunda kalmıştır. Şüphesiz Türkiye ekonomisini bundan etkilenmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla kriz ortamında kabul gören genel anlayış: "Özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın" görüşü değil "ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın" şeklindedir. Neticede artık planlı bir devletçilik modeli benimsenmiştir. 1930-1933 yılları arasındaki bir dizi yasalarla devletçilik alt yapısı oluşturulmuş ve boşluklar giderilmeye çalışılmış ve bu anlayış kurumsallaştırılmıştır.¹⁰

Nitekim 3 Haziran 1933'te kurulan Sümerbank mali kaynak ve planlama açısından bir kalkınma bankası modeliyle devletçilik anlayışın odağı ve sürükleyici gücü olmuştur. Bankanın temel görevlerinden biri de: "Özel yasalarla verilmiş yetkilere dayanarak kurulacak fabrikalar hariç olmak üzere devlet sermayesiyle meydana getirilecek tüm sanayi kuruluşlarının etüt ve projelerini hazırlamak, yatırımını gerçekleştirmek ve yönetmek; sanayi kuruluşlarına kredi açmak ve milli sanayinin gelişmesine yönelik önlemleri araştırmaktır." Zaten hemen akabinde beşer yıllık kalkınma planları devreye girmiştir. 1934-1938 yıllarını kapsayan *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)*, devreye alınarak devlet öncülüğünde planlı bir sanayileşme başlamıştır. Temel mantığı, ihtiyaç duyulan sanayi mallarını kamu girişimleri aracılığıyla üretilmesine dayanmaktadır.¹¹

Fotoğraf 2:30 Temmuz 1936'da Mehmet Ali Kağıtçı ile Kocaeli Valisi Hamit Oskay Kağıt Dağıtım Töreninde, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

BBYSP mucibince altı alt sanayi dalında fabrika kurma kararı alınmıştır. Bunlar: *kimya, kağıt-selüloz, madencilik, tekstil, seramik ve demir-çelik*'tir. Plan çerçevesinde ön görülen fabrika sayısı 20, gerekli kaynak da 45 milyon liradır. Yürütme ve koordinasyon görevi Sümerbank'a verilmiştir. Nitekim 45 milyon liralık kaynağın % 12,1'i kağıt ve selüloza ayrılmıştır.¹² Dolayısıyla hiç vakit kaybedilmeden bir an evvel Türkiye'nin endüstriyel kağıt ihtiyacını karşılayacak olan SEKA'nın temelleri 14 Ağustos 1934 tarihinde atılmıştır.¹³

YABANCI MONTÖRLERDE ARANAN NİTELİKLER

Daha Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında ülkenin kâğıt ihtiyacının giderilmesi için ilk adımlar atılmıştır. Bunun için de İstanbul'un hemen yanı başındaki Kocaeli tercih edilmiştir. 1934'teki ismiyle İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikasının üretime geçebilmesi için gereken mütehassıslar, Atatürk'ün son dönemiyle İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Avrupa'dan transfer edilmişlerdir.

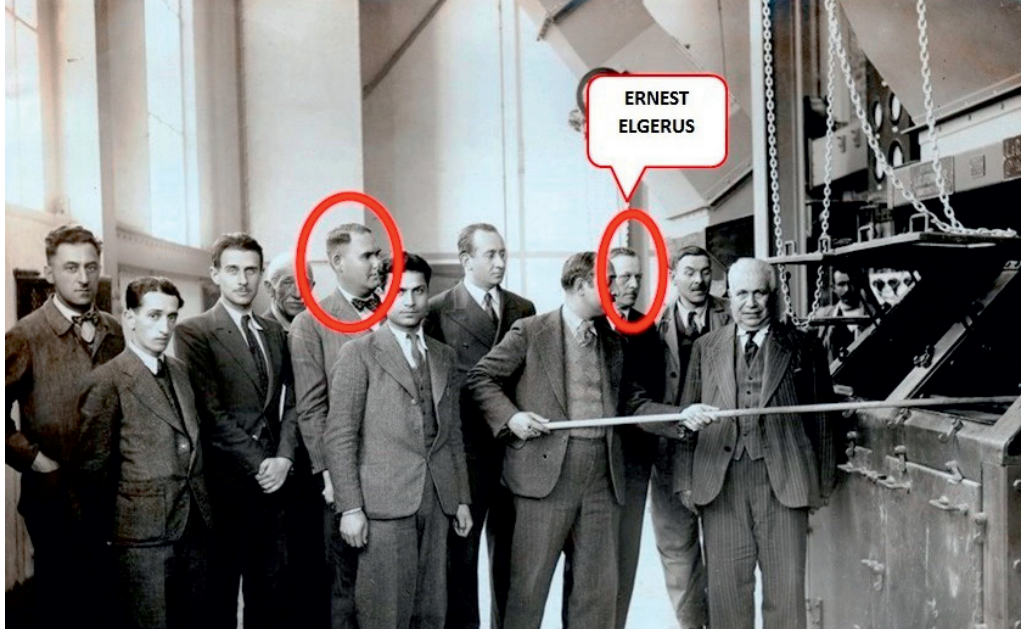
⁹ Dünya Ekonomik Buhranının tüm dünyaya etkileri için bkz.: Georges Langlois-Jean Boismenu vd., *20. Yüzyıl Tarihi*, Çeviren: Ömer Turan, İstanbul, 2003, s. 126-154.

¹⁰ Devlet önderliğinde "Korumacı Sanayileşme" konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara, 2003, s. 59-79; Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 53-59.

¹¹ Kepenek, "Türkiye'nin Sanayileşme", s.1765; Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi...*, s. 67-68.

¹² Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi...*, s.67-68.

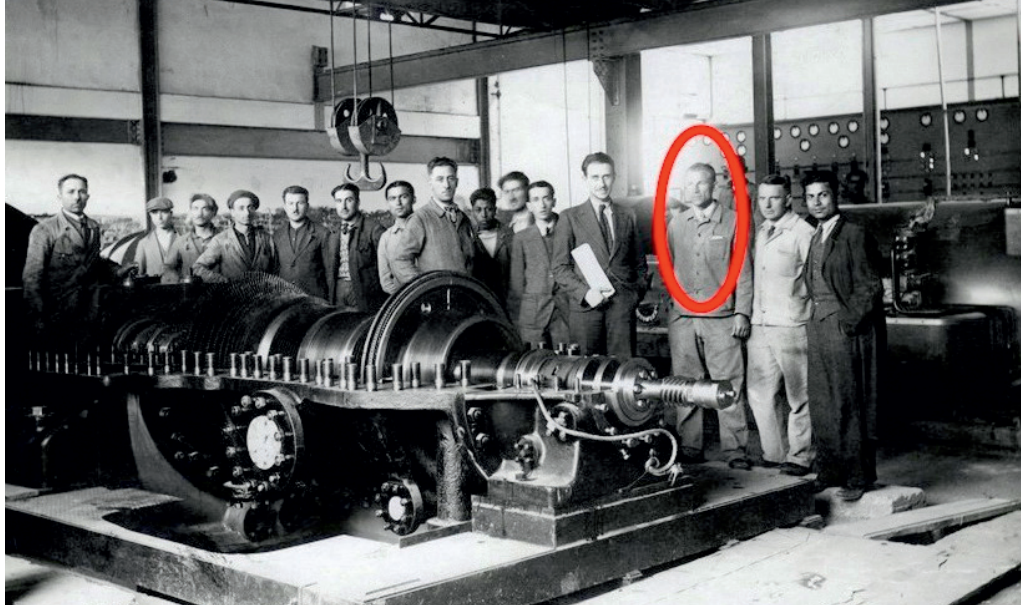
¹³ Türkiye'de 1933'te 41, 1935'te 31, 1937'de 32 ve 1939'da 37 adet kağıt ve karton üreten özel iş yeri mevcuttur. Hiç kuşku yok ki bu işyerlerinin ihtiyacı karşılaması söz konusu değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kepenek, "Türkiye'nin Sanayileşme", s.1768.

Fotoğraf 3: Mehmet Ali Kağıtçı Kağıt Hamurunu Karıştırırken, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

Faşizmin gittikçe zirveye tırmandığı, baskın siyasi ideoloji haline geldiği ve II. Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulduğu bu zaman diliminde Türk yetkililer, bir takım hassasiyetleri göz önünde bulundurmamak mecburiyetinde kalmışlardır. Nedir bu hassasiyetler? Her şeyden önce anti-semitik bir tutumla mütehassısların, Yahudi olmamasına bilhassa dikkat etmişlerdir. Özellikle montörlerden Ari ırktan gelen Almanlar tercih edilmiştir. Aksi durumlarda iş başvuruları ret edilmiştir.

1933 Darülfünun Reformu olarak bilinen kanunla İstanbul Üniversitesinde birçok Yahudi kökenli Öğretim Üyesi istihdam edilirken, onların önem bakımından daha alt kategoride olan SEKA'da iş başı yapmalarına neden müsaade edilmemiştir? Hitler'in zulmünden kaçan hocalar, her şeyden evvel canlarını kurtarıp gündelik yaşamlarını idame ettirecek bir işe muhtaçtılar. Ayrıca üniversiteye hoca bulmak, fabrikaya mütehassıs bulmaktan daha zordur. Dolayısıyla fabrikaya uzman tedarikinde alternatif köken ve ülke her zaman mevcuttur. Yine Yahudiler geleneksel mesleklerini icra ettiklerinden zanaatlara daha az ilgi duymuşlardır. Zira fabrikada uzman olmak Yahudilere daha az cazip geldiğini de ilave etmeliyiz. Zaten bir süre sonra üniversitede Yahudi menşeiili öğretim üyesi sayısı doyuma ulaştınca, onların eğitim sektörüne yaptıkları iş başvuruları geri çevrilmiştir. Tüm bunların yanında Avrupa'daki büyük devletler arasındaki denge gözetilmiş; problemlerin ürememesi için bir devlete yaslanılmamıştır. Özellikle Almanya ve İtalya'nın tepkisini çekmemeye özen gösterilmiştir. Bu anti-semitik bakış açısının yanında Sovyet nüfuzunun hissedildiği coğrafyalar da kapsam dışında kalmıştır.

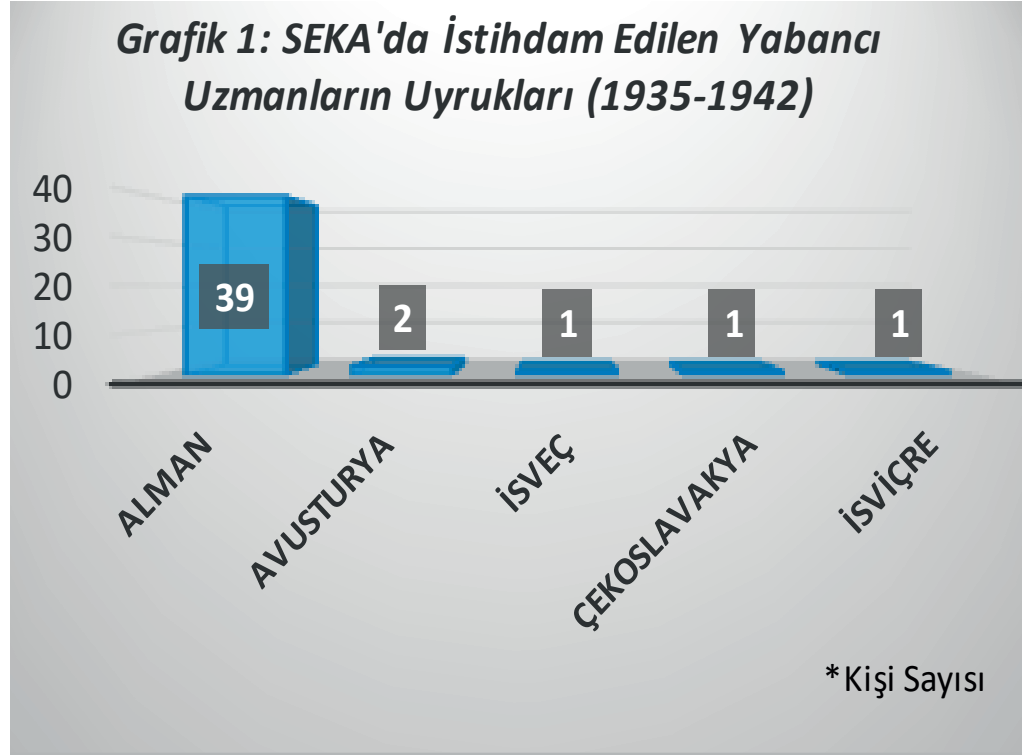
Fotoğraf 4: Aralarında Yabancıların da Bulunduğu SEKA Çalışanları, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

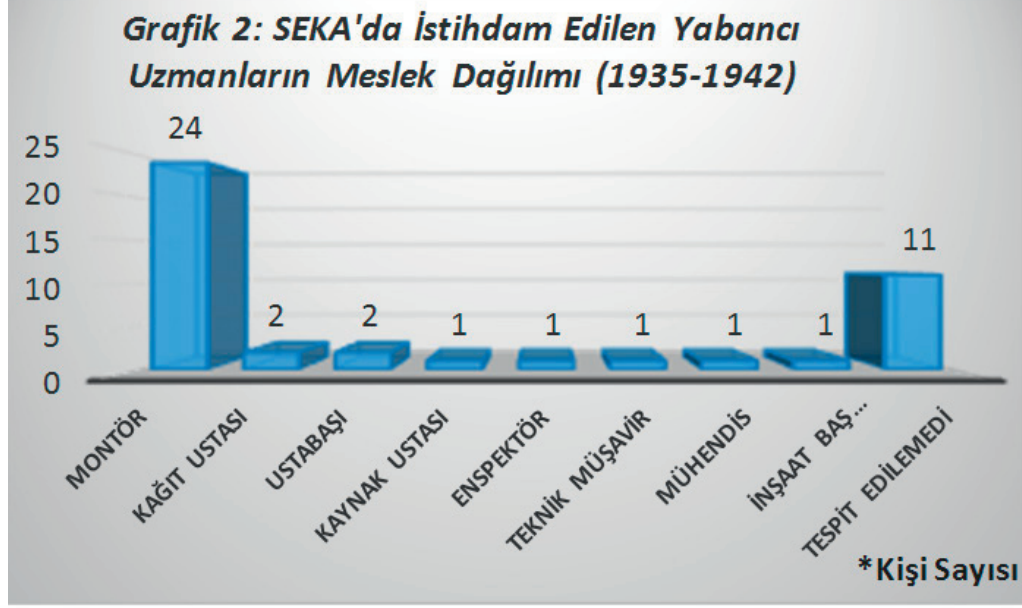
SEKA'nın ihtiyaç duyduğu yabancı mütehasısların belirlenmesinde genellikle şöyle bir yol izlenmiştir: İlk önce eksik kadrolar belirlenmiştir. Akabinde şartlara haiz mütehasıslar, ya Avrupa'daki Türk elçilik veya konsoloslukları vasıtasıyla ya da doğrudan fabrikaya iş başvurusunda bulunmuşlardır. Taraflar iş şartları ve ücret konusunda mutabakata varırlarsa geçici kontrat imzalanarak böylece ilk aşama tamamlanmış oluyordu. Kontrat ve evraklarla Sümerbank veya SEKA, Dahiliye ve İktisat Vekaletleriyle temasa geçerek yasal süreci başlatıyorlardı. Tam bu noktada arşiv ve güvenlik taraması için EGM devreye girmektedir. Gerekli şartlara haiz ve sicili temiz çıkanlar son bir kez de Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşü alınmaktadır. Şayet Genelkurmay Başkanlığı da olumlu görüş vermişse; yabancıların geçici süreyle ikamet ve çalışma tezkeresi alabilmeleri dosyaları, *İcra Vekilleri Heyetine* sevk ediliyordu. Elbette nihai karar *İcra Vekilleri Heyetine* aittir. Müsaade verilmişse; yabancılara ayrıca bir numara verilerek durumları idari ve kolluk birimlere resmi bir yazıyla bildirilerek süreç nihayete eriyordu.

Geçici ikamet ve çalışma tezkeresi alan montörler ve mühendisler, II. Dünya Savaşı öncesinde casusluk yapma ihtimallerine karşı emniyet birimlerinde sıkı bir takibata uğramışlardır. Nitekim onların elçilik ve konsolosluklarla irtibatları, kurum ve kişilerle yazışmaları ile yurt içi seyahatleri Türk istihbaratçıları tarafından gözetime tabi tutulmuşlardır. Şüpheli durumlarda kontroller artırılmış, adım adım takip edilmişler, problemler durumlarda çalışma ve oturma izinleri iptal edilmiş ya da süreleri uzatılmamıştır. Nitekim yabancılara verilen izinleri incelediğimizde Genelkurmay Başkanlığı, askeri mıntikalardan uzak durması şartıyla müsaade vermiştir. Ayrıca askeri makamlar, her zaman uygun görüş bildirmemişlerdir. Mesela izin talebinde bulunanların sayısının çok ve sakıncalı olması durumunda askeri açıdan çekince belirtilerek izinler münasip görülmemiştir. Yine fabrikanın sahası Kocaeli'deki IV. Kolordunun görev mıntikasına denk gelmesinden dolayı gelişmeler mutlaka Kolordu Komutanlığına bildirilmiştir.

Yabancı Montörler Türkiye'de

Grafik 1'de görüldüğü üzere 1935-1942 yılları arasında beş farklı ülkeden: 39 Alman, 2 Avusturyalı, 1'er de İsveç, Çek ve İsviçreli olmak üzere toplamda 44 yabancı mütehasıs SEKA'da görev yapmıştır. Farklı zamanlarda fabrikada işbaşı yapan *Krebs Mangaret, Wagner Oyge, Josef Graener, Paul Höhner, Leder Bauer, Eugen Rimmel, Kurt Wiebelite, Erwin Korbitz, Hans Lenster, Wilhelm Weinberger* ve *Karl Weitbrecht* isimli 11 Almanın hangi amaçla SEKA'da istihdam edildikleri tespit edilememiştir.

Grafik 2'ye yabancıların mütehasısların mesleki dağılımı şöyledir: 24 montör, 2 kağıt ustası, 2 ustabaşı, 1 kaynak ustası, 1 enspektör (kontrolör), 1 teknik müşavir, 1 mühendis, 1 inşaat başmühendisidir. Grafik 2'de dikkat edilecek bir başka husus belgelerde isminden başka bir bilgi bulunmayan 11 yabancıya da çalışma ve oturma müsaadesinin verilmesidir. Henüz kurulma safhasındaki fabrikanın ihtiyacına binaen, bunların kuvvetle muhtemel montör olduğu ön görülmektedir.

Birinci fabrikanın açılmasından ve ilk kağıdın üretilmesinden evvel İsveç asıllı *Ernest Elgerus*, kağıt mütehasısı/teknik müşavir olarak İcra Vekilleri Heyetinin, 4 Temmuz 1935 tarihindeki kararıyla SEKA'da görev başlayan ilk yabancıdır.¹⁴ Şüphesiz *Ernest Elgerus*¹⁵, çalışma ve oturma izni almadan evvel Sümerbank'a iş başvurusunda bulunmuş ve birtakım şartlar ileri sürmüştür. Şartları inceleyen Sümerbank yönetimi şu teklifte bulunmuştur:

1. Altı aylık bir iş tecrübesinden sonra memnun kalındığı takdirde kontratın uzatılması,
2. *Ernest Elgerus* ailesi için meccanen (ücretsiz) ikinci sınıf seyahat,
3. Meccani ev tenvir (aydınlatma) ve teshin (ısıtma),
4. Meccani tıbbi tedavi, doktor raporuna müsteniden hastalık vukuunda 3 ay müddetle montaj devrine ait maaşların nisfinin tediyesi (ödeme),
5. Net olarak 700 Mark miktarında aylık maaş,
6. Senede 3 hafta izin.

Ayrıca yukarıda belirtilen şartların kabulü halinde acele cevap verilmesini de rica etmiştir.¹⁶ 12 Temmuz 1935'te *Ernest Elgerus*, birinci, dördüncü ve altıncı maddeyi aynen kabul ettiğini ancak 700 Markı maaşı yetersiz bulmuş ve 1.000 Mark talep etmiştir. Ayriyeten altı ay sonra kontrat yenilenmezse ikinci sınıf avdet harcırahı ile verilmesi düşünülen ev hakkında daha fazla tafsilat istemiştir. Kur farkından dolayı zarar etmek istemediğini de özellikle belirterek Alman Markın rayiç bedelinin de tespitini istemiştir.¹⁷ Süreçte kendisine bir ev tahsil edildi mi bilinmez ama sicil dosyasında adres olarak İzmit'teki İstasyon Otelini beyan etmiştir.¹⁸ Şartlarda mutabakat sağlanınca *Ernest Elgerus*, 12 Mayıs 1935'te İzmit'e gelerek işe başlamıştır.¹⁹ Dosyasından 26 Kasım 1940'a kadar SEKA'da çalıştığını görmekteyiz ancak Selüloz fabrikası henüz açılmadığı için kontratı yenilenmemiştir.²⁰ Sicil dosyasında: işinin ehli, takdire layık, çalışkan, vazifesine düşkün, dürüst, dikkatli, zeki, alkol ve kumar kullanmadığı dair bilgi notları mevcuttur.²¹

¹⁴ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Dosyası*, Belge No:2.

¹⁵ Sümerbank Müdürlüğü 25 Ağustos 1935'te durumu İzmit Kağıt ve Karton Fabrikasına iletmıştır. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Dosyası*, Belge No:8.

¹⁶ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Dosyası*, Belge No:3.

¹⁷ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Dosyası*, Belge No:6-7.

¹⁸ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Dosyası*, Belge No:16.

¹⁹ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Dosyası*, Belge No:10.

²⁰ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Dosyası*, Belge No:11.

²¹ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi, *Ernest Elgerus Sicil Dosyası*, Belge No:1-3.

10. — Evvelce ne gibi iş ve vazifelerde bulundunuz? Sırası ile yazınız:	Memuriyet	Maas	Tarih
	<i>Austroçiya</i>	<i>3000 / ay</i>	<i>1932</i>
	<i>Taraz</i>		<i>1935</i>
11. — Simdi bulunduğunuz vazife nedir?	<i>Tamir Kağıt Fabrikası</i>		
	<i>Teknik Şefi</i>		
12. — Bankamızdan istediğiniz iş nedir?			
13. — İsteddiğiniz maas nedir?			
TAHSİL VAZİYETİ			
14. — İlk tahsilinizi nerelerde yaptınız?	<i>Taraz halk mektebi</i>		
15. — Orta / Lise tahsilinizi nerelerde yaptınız?	<i>Taraz de kisede</i>		
16. — Yüksek tahsilinizi nerelerde yaptınız?	<i>Taraz ve Almanya</i>		
	<i>Teknik</i>		
17. — Mektepten diplomanız mı yoksa tasdiknameniz mi vardır?	<i>evet</i>		
18. — Türkiçeden başka bildiğiniz lisanslar hangileridir?	<i>Taraz ve</i>		
	<i>Almanya</i>		
19. — Konuşabildiğiniz lisanslar hangileridir?	<i>Taraz ve</i>		
	<i>Almanca</i>		

SÜMER BANK	
Subesi	Cüzda
Adı, soyadı:	<i>Ernest Elgerus</i>
Babasının adı:	<i>Carl Elgerus</i>
Doğum tarihi, Doğum yeri:	<i>Stockholm 9/1/1882</i>
Evli olup olmadığı:	<i>evet evli</i>
Çocukların isim ve yaşları:	<i>Tunga 16 yaş</i> <i>Torun 13 yaş</i>
Tabiiyeti:	<i>Taraz</i>
Dini:	<i>protestant</i>
Tabii derecesi:	<i>Univ. teknik kısmı</i>
Hangi lisansları ne dereceye kadar aldı:	<i>Taraz ve Almanca</i>
Bankadan evvelki meşguliyeti:	<i>Austroçiya Sülmeze fabrikasında</i>
Tavsiye eden zal:	
Bankaya girdiği tarih:	<i>1/1/1935</i>
Memuriyeti:	<i>Teknik Şefi</i>
Maası:	<i>3500 / ay</i>
İmzası:	<i>Ernest Elgerus</i>

Belge 1: Ernest Elgerus Ait Kimlik Bilgileri ve İş Talepnamesi, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

Ernest Elgerus'tan sonra 2'si Avusturyalı 1'er de Çek ve Alman uyruklu toplamda 4 kişi, 1936'nın ilk mütehas-sıslar grubunu oluşturmuştur. Nitekim Çekoslovakyalı ustabaşı Johan Kinderman, 13 Şubat 1936'dan itibaren İzmit'e adım atarak SEKA'nın birinci fabrikasında işe başlamıştır.²² Memleketine izne giden Johan Kinderman, dönüşte kız kardeşi Hedwing Kinderman'ı İzmit'e gelmeye ikna etmiştir. Dolayısıyla Hedwing Kinderman hak-kindaki yasal süreç tamamlandıktan 3 Nisan 1937 tarihinden geçerli olmak üzere kendisine uzman ikamet tezkeresi verilmiştir.²³

Akabinde Avusturya tebaasından kağıt ustası Otto Haberler Türkiye'ye gelmiştir.²⁴ Çok geçmeden eşi Mar-garita Haberler de Türkiye'ye gelmiştir. Artık Haberler ailesi, 8 Mayıs 1936'dan itibaren İzmit'te mukimdir.²⁵ Alman Kağıt Ustası Karl Harather de ailesi yanında olduğu halde 3 Haziran 1936'da İzmit'e gelmiştir.²⁶ Lakin Karl Harather'in çalışma izinleri uzun sürmüştür. Ancak 15 Ekim 1937'de fabrikadaki mesaisine başlayabil-miştir. 31 Haziran 1936'da SEKA'da göreve başlayan son yabancı Kağıt Ustası Avusturyalı Joseph Beirel'dir. Eşi Anna Beirel ile 6 yaşındaki oğlu Walter Beirel'i İzmit'e getirerek, o da diğerleri gibi aile bütünlüğünü bozma-yanlar kervanına katılmıştır.²⁷ 1936'da İzmit'e gelen SEKA'nın yabancı çalışanlarının tamamı hiç bilmedikleri ve daha önce bulunmadıkları bir coğrafyada yalnız kalmamak amacıyla ailelerini yanlarına çağırılmışlardır. Şüphesiz daha ilk andan itibaren yabancı mütehasıslar ve aileleri yakın takibe alınmış, tüm seyahatleri Dahiliye Vekaletince: İktisat Vekaleti, IV. Kolordu Komutanlığı ve Kocaeli Valiliğine bildirilmiştir.²⁸

Dosyaları takip ettiğimizde 1937'de her hangi bir yabancı istihdamı söz konusu değildir. Ertesi yıl -1938- top-lamda 5 yabancı mütehasıslar Türkiye'ye davet edilmiştir. Bunlar: Ernest Stambach, Frank Heinrich, Hermann Boche, Baptist Lechner, Otto Vetter ve Krebs Mangarettir. Şüphesiz bunlardan en ilginç eşi Helene ve kızı Ursula ile birlikte 30 Mayıs 1938'de Türkiye'ye giriş yapan İsviçreli Su Mühendisi Ernest Stambach, sadece İzmit SEKA'da çalışmamışlardır.²⁹ Sümerbank'ın diğer iştiraklerinde de alın teri dökmüştür. O, 25 Ağustos 1938'den itibaren Sümerbank tarafından yatırım programına dahil edilen Konya Ereğli'deki bez fabrikasında da bulunmuştur.³⁰ Ernest Stambach daha sonra da Ereğli İvriz Köyünde kurulan kuvvet santralinin inşaatına da nezaret etmiştir.³¹ Gayet yetenekli olduğu anlaşılan İsviçrelinin ikamet ve çalışma tezkeresi altı aylık peri-yotlarla uzatılmıştır.³²

22 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-404 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:6.

23 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-404 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:4.

24 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-405 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:3.

25 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-405 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:4.

26 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-405 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:18.

27 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-405 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:7.

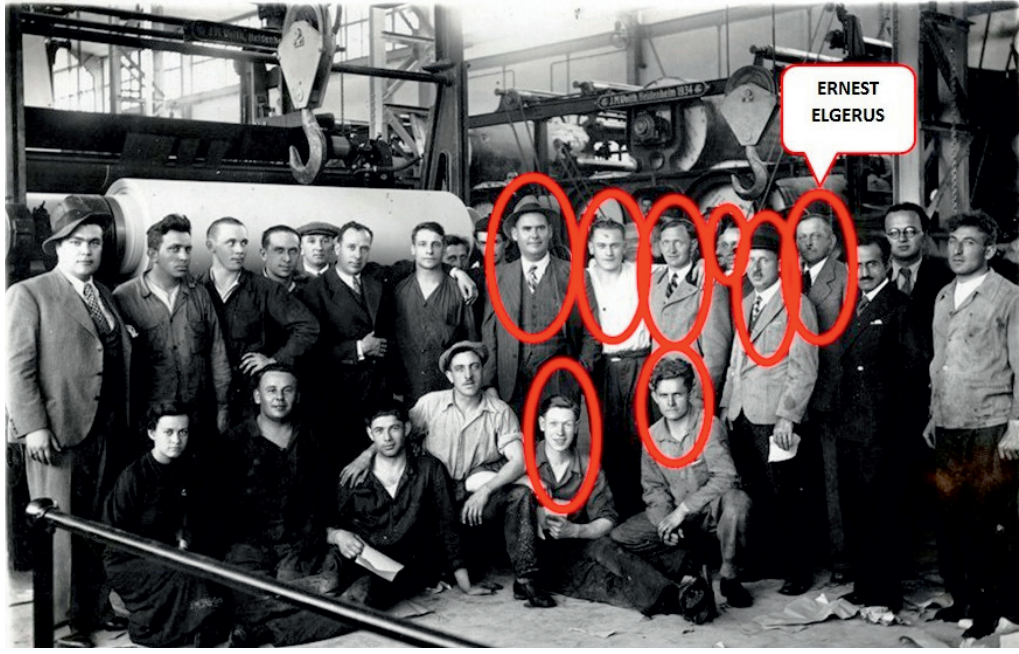
28 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-405 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:10-11.

29 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-11 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:14-23.

30 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-11 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:2-5/16.

31 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-11 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:10-11.

32 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-11 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:36-39.

Fotoğraf 5: İlk Kağıt Üretimini Yapıldığı 18 Nisan 1936 Tarihinde SEKA Çalışanları, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

Her süre uzatımında kendisiyle yeni bir mukavele imzalanmıştır. Mukavelede: "Antlaşmanın 1 Haziran 1939'dan itibaren 6 ay geçerli olacağı, net 450 lira maaş alacağı, devamlı adres olarak Ankara'yı kullanacağı ancak mesken temin edilmeyeceği, iş gereği yapacağı seyahatlerde harcırah ödeneceği, izin hakkı olmayacağı, mukavele bitiminde ülkesine döneceği zaman harcırah verileceği ve net maaşının beşte birinden fazlasını ülke dışına çıkaramayacağı" gibi şartlar yer almaktadır.³³ Mesela *Ernest Stambach*, mukavele mucibince 21 Mart 1940'da iş nedeniyle Ankara'dan Karabük'e gitmiş ve harcırah almıştır. Ayrıca işi gereği 1940'ta değişik illere yaptığı seyahatler, casusluk endişesiyle takip edilmiştir. Dolayısıyla dönemin Ankara Valisi *Nevzat Tandoğan*, Zonguldak Valisi *Halit Aksoy*, Niğde Valisi *Safa Apaydın* tarafından gelişmeler günü gününe Dahiliye Vekaletine bildirilmiştir. Mesela 28 Mayıs 1940'ta Aksaray'da bulunduğu sıradaki irtibatları, görüşmeleri izlenmiş ve Niğde Valisi *Safa Apaydın* tarafından kendisinin il sınırları içerisinde bulunduğu zaman müddetince herhangi bir kötülüğünün olmadığını belirtmiş ve durumdan Dahiliye Vekaleti haberdar edilmiştir. *Ernest Stambach* için başkent devamlı adresi olduğu için izlenmesiyle ilgili en çok bilgiyi Ankara Valisi *Nevzat Tandoğan* vermek zorunda kalmıştır.³⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü Döneminde de yabancıların istihdamı hız kesmeden devam etmiştir. Dolayısıyla 19 kişiyle, 1939 yılı en fazla yabancı mütehassısın istihdam edildiği yıl olmuştur. Bu yılın daha ilk aylarından itibaren birçok mütehassıs Türkiye'ye gelmiştir. Bu 19 kişiden, *Hermann Glade*, *Güstav Hoppe*, *Johannes Buchele*, *Johannes Ranger*, *Julius Voegtler*, *Georg Loderer*, *Ernst Maier*, *Emil Flaig*, *Hermann Flaig*, *Otto Lettenmeyer* ve *Franz Haas* isimli 11 Alman mütehassıs 1939 yılının Ocak-Şubat aylarında ikamet ve çalışma izinleri onaylanmıştır. Aynı yılın Sonbaharında ise *Wagner Oygge*, *Josef Graener*, *Paul Höhner*, *Josef Chasseur*, *Otto Franz*, *Leder Bauer*, *Bernhard Appel* ve *Otto Prochnow* isimli 8 Alman uyruklu mütehassısa daha müsaade almıştır.

Farklı aylarda fabrikada iş başı yapan ilk mütehassıs, Alman J.M. Voith³⁵ Firmasının temsilcisi *Hermann Glade*'dir. O, 6 Ocak 1939'da İcra Vekilleri Heyetinden onay almıştır. Aslında *Hermann Glade*, ilk başvurusunu 28 Nisan 1938 tarihinde yapmıştır. Ancak bilinmeyen bir sebepten dolayı evrakları kaybolmuştur. Sümerbank tarafından yeniden başvurusu yapılmış ve izin ancak gecikmeli olarak 1939 yılının ilk ayında alınabilmıştır. Gelişmeler Emniyet Umûm Müdürlüğüne 9 Şubat 1939 tarihli resmi bir yazıyla Sümerbank'a bildirilmiştir.³⁶

1939-1942 yılları arasında İzmit'e gelen mütehassıslar arasında belki de en tuhafı Alman *Lorenz Firmasının* mümessili *İnşaat Başmühendisi Güstav Hoppe* ve eşidir. Çünkü uzun süre Türkiye'de ikamet etmiş, Sümerbank'ın farklı fabrikalarda çalışmış ve Türk vatandaşlığı için müracaat da bulunmuştur. Zira Almanya'nın Rus işgaline uğraması neticesinde kendisi gibi mühendis oğlu *Verner* ve akrabalarının tamamını kaybedince bir

33 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-11 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:40.

34 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-11 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:45-52.

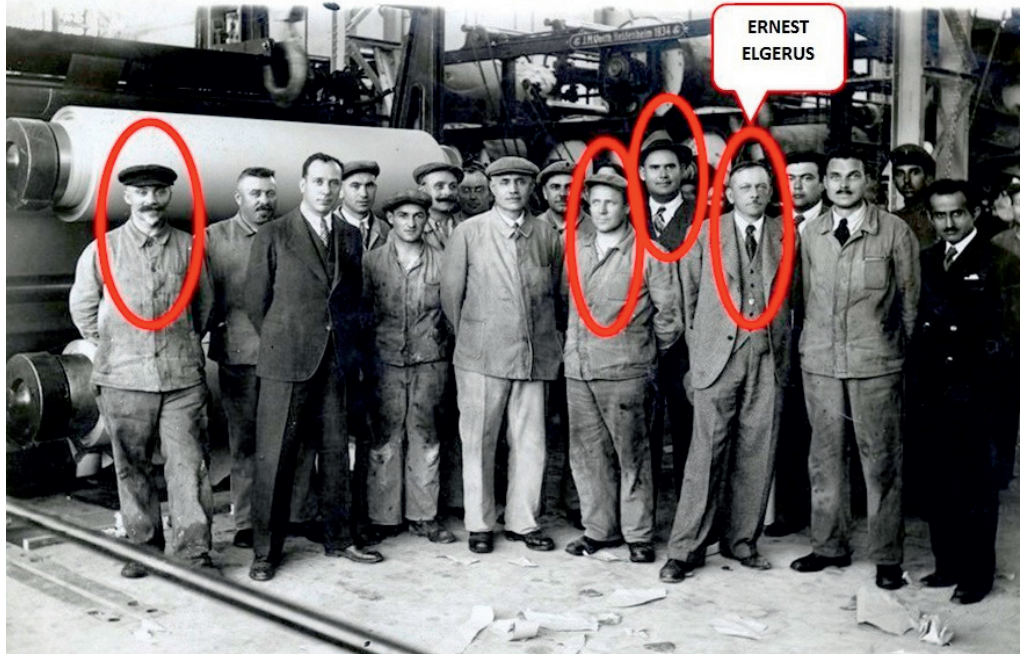
35 1908'de Heideheim'de kağıt teknoloji merkezi olarak kuruldu. İleriki yıllarda yetenekli mühendisleri, geleceğin kağıt makinası parçalarını tasarladılar ve ürettiler. Teknoloji üreten firmanın mühendisleri, farklı ülkelerde birçok kağıt fabrikasının kurulmasına nezaret ettiler. Alman J.M. Voith Firması, fabrika kuran fabrikadır.

36 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-371 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 3-4. O dönemde yabancılar 2007 sayılı kanunun 2. maddesinin b fıkrasına göre istihdam olunuyorlardı.

daha ülkesine dönmek istememiştir.³⁷ Dolayısıyla Türkiye'ye geldikten yaklaşık 11 yıl sonra 17 Kasım 1949'da Türk vatandaşlığı talebinde bulunmuşlardır.³⁸ Durumunu inceleyen İcra Vekilleri Heyeti, 25 Şubat 1950'de yaptığı toplantıda eşi ve kendisine Türk vatandaşlığı verilmiştir. Hoppe ailesi vatandaşlığa geçtikten sonra Ankara'da Çankaya Bahçelievler Mahallesi 30. Sokak 3 numarada ikamete başlamışlardır.³⁹

Güstav Hoppe Türk vatandaşlığına geçmeden evvel genelde Sümerbank'a özelde de SEKA'ya çok hizmet etmiştir. İlk olarak SEKA'nın inşaat işlerini yürütmüştür. Buradaki mesaisini 3 Mart 1943'te tamamlamıştır.⁴⁰ Akabinde Sümerbank yönetimince, 2 Haziran 1943'te çay fabrikasının sondaj çukurlarını tetkik etmek için 20 gün süreyle Rize'de görevlendirilmiştir.⁴¹ Birçok faydası dokunan *İnşaat Başmühendisi Güstav Hoppe*, ülkenin değişik yerlerindeki inşaatlarda da hizmet vermiştir.

Almanya'yla ilişkilerin gerginleştiği 1945'te kendisini casusluk olayının içerisinde bulur. Aslında daha 1940'tan itibaren *Güstav Hoppe* takip ediliyordu. Özellikle Cumartesi ve Pazar gibi tatil günlerinde İstanbul'a giderek Alman Konsolosluk çalışanlarıyla sürekli irtibatla bulunması şüpheleri büsbütün artırmıştır. Bu amaçla İstanbul'da devamlı izi sürülmüştür.⁴² Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın son yılında Türkiye, Almanya'ya göstermelik de olsa savaş ilan edince *Güstav Hoppe'nin* haber taşıyacağı endişesi kolluk birimlerini tedirgin etmiştir. İlk önce kullandığı *Philips 905* model radyosu tescillemiş akabinde kullanmasına izin verilmiştir. Hiçbir şekilde alıcı radyo kullanması müsaade edilmemiştir.⁴³ Dahiliye Vekaleti 21 Mayıs 1945 tarihli bir yazısıyla İzmit'te mukim ve çalışmayan *Bayan Hoppe'un* işesini nasıl karşıladığını ve sıkı surette takip edilmesini Kocaeli Valiliğinden talep etmiştir.⁴⁴ Yine 15 Aralık 1945'te Hoppe ailesi Kırşehir'de enterne edilmiştir. Ancak Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yazısı üzerine serbest bırakılmışlardır. Bunun üzerine iyice tedirgin olan aile, apar topar Kırşehir'den ayrılmıştır.⁴⁵ *Güstav Hoppe* ve eşi, 1945-1950 yılları arasında da izlenmiştir. Zira sabit ve sürekli Ankara'dadır. Ancak görev icabı sık sık Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak gibi yerlere gitmesi gerekmektedir. Dolayısıyla buralara geliş ve gidişleri, konakladığı yerler ve iletişim içerisinde bulunduğu kişiler ilgili valiliklerce, Dahiliye Vekaletine ivedilikle bildirilmiştir.

Fotoğraf 6: İlk Kağıt Üretiminin Yapıldığı 18 Nisan 1936 Tarihinde SEKA Çalışanları, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

II. Dünya Savaşı sonrası savaş bitip siyasi ortam yumuşayınca *Güstav Hoppe* da işine yoğunlaşmıştır. 1946'dan itibaren *Sabanca Gölünden* temin edilecek su için lazım gelen köprünün inşaatı için 16 Kasım 1946'da Sakarya'ya gitmiştir.⁴⁶ Bu iş için sık sık buraya gelmesi icap ettiğinden buraya yakın bir yerde geçici süreyle ikamet etmek ister. Zira *Sabanca-İzmit İsale Hattının* bitirilebilmesi için *Kazak Burnuna* inşa edilecek betonarme iskelenin yapımı yaklaşık 150 gün sürmesi ön görülmektedir.⁴⁷ Bunun için *Derbent* ve *Maşukiye Köylerinde*

37 Kardeşi Karl Hoppe makine ressamıdır. Baba ve annesiye hayatlarını kaybetmişlerdir.
 38 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:45.
 39 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:26.
 40 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:126.
 41 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:164.
 42 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:236.
 43 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:204-205.
 44 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:224.
 45 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:144.
 46 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:96.
 47 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:118.

ikamet izni talep etmiştir. Ancak Kocaeli Valisi *Ziya Tekeli* mühendisin hem ecnebi olması hem de ikamet için talep edilen köy sınırlarının zabitanın görev sınırları dışında olduğu gerekçesiyle takdiri Dahiliye Vekaletine bırakmıştır.⁴⁸ Valinin endişesine rağmen Vekalet, inşaat mühendisine arzu ettiği ikamet iznini vermiştir.⁴⁹

Gayet çalışkan olduğu anlaşılan *Güstav Hoppe*, eş zamanlı birçok işi beraber yürütmüştür. Özellikle 1948-1949 yılları arasında *İzmit Filyos İskele*⁵⁰, *klor fabrikası*, *Zonguldak Çaycuma Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası* ile İzmit Selüloz Sanayi Fabrikasının *Sabanca Gölündeki* su alma borusunun betonarme köprüsünün inşaatları için İcra Vekiller Heyeti, onu 1948-1949 yılının farklı zamanlarında görevlendirmiştir.⁵¹

Son olarak *Güstav Hoppe*'un 1948-1950 yılları arasındaki iş seyahatleri bizlere toponomi hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir. Mesela İstanbul'da genellikle *Konak Oteline* kalmıştır.⁵² İzmit'te bulunduğu sürede daha çok *Saner* ve *İstasyon Otellerini* tercih etmiştir. Otellerin dışında *Güstav Hoppe*, 2 Ocak 1950'de Ankara'dan İzmit'e gelince *İstiklal Caddesi Mehmet Aydın Apartmanına* yerleşmiştir.⁵³

O dönemde yabancılar, 1293 sayılı yasayla uzman ikamet tezkeresi ve 2007 sayılı kanunun 2. maddesinin b fıkrasına göre de istihdam olunuyorlardı. Bazen izin süreçlerindeki yazışmalarda isim ve soy isimden mülhem bazı karışıklıklar da yaşanmıştır. 1939'da iş başı yapan *Johannes Ranger*, 1941 yılının Eylül ayında bu tür incelemeye kaynaklık oluşturmuştur. Zira ismi resmi belgelerde sık sık *Johannes Ranger* şeklinde geçmektedir.⁵⁴ Dolayısıyla farklı kişi olabileceği endişesini ortaya çıkartmıştır. İsim karışıklığı için fabrikalarla görüşülerek sorun halledilmiş ve *Johannes Ranger* ismi tescil edilmiştir. Neticeyi Ankara Emniyet Müdürü *Faik Aprak*, Kocaeli Emniyet Müdürlüğüne ivedilikle iletmıştır.⁵⁵ Ayrıca *Johannes Ranger* de bazı mütehasıslar gibi hem SEKA'da hem de *Kırkkale*'deki barut fabrikasının montajında çalışmıştır.⁵⁶

SEKA'nın *ikinci* fabrikanın devreye girmesiyle daha çok yabancı montör ve mütehasıs İzmit'e gelmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, 24 Şubat 1939'daki toplantısında *J. M. Voith* fabrikasının temsilcilerinden: *Johannes Buchele*, *Emil Flaig*, *Hermann Flaig*, *Otto Lettenmeyer*, *Franz Haas*, *Ernst Maier*, *Julius Voegtler*, *Johannes Ranger* ve *Georg Loderer* isimli 1'i enspektör, 8'i montör olmak üzere ari ırktan toplam 9 Alman'a daha izin vermiştir.

Bunlar arasında sadece *Emil Flaig* başmontörtür ve kendisinden 13 yaş küçük kardeşi *Hermann Flaig*'i de yanında getirmiştir.⁵⁷ Dahiliye Vekaleti adı geçen montörlerin İzmit'te oturmalarında bir sakınca olmadığına hususunda 9 Kasım 1939'da İktisat Vekaletine bir yazı göndermiş ve durumun vilayete de bildirilmesini rica etmiştir.⁵⁸ Daha önceden izin problemi yaşayan *Ernst Maier*, *Julius Voegtler*, *Johannes Ranger* ve *Georg Loderer* için Sümerbank, 4 Ekim 1938'de Dahiliye Vekaletine yazı göndermiştir. Lakin yasal izinler ancak beş ayda tamamlanabilmiştir.⁵⁹

Bunlardan *Franz Haas*, daha önceden başvuru yapmıştır. Ancak başvurusu neticelenmemiş, ikamet ve çalışma tezkeresinde aksilik yaşanınca 21 Aralık 1938'de Almanya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Sümerbank yönetimi, yeni bir gecikme yaşanmaması için hemen Emniyet Umûm Müdürlüğüne başvurmuştur.⁶⁰ Bu grup içerisinde yer alan *Johannes Buchele*, ilk defa enspektör olarak İzmit'e adım atmıştır. *Johannes Buchele* müstesna montörlerin görevleri bitince 12 Temmuz 1939'da fabrikadaki işi bırakarak İzmit'ten ayrılmışlardır. Zira onların izinleri görev müddetindedir. *Johannes Buchele* ise fabrikadaki montaj işinin sonuna kadar kalacağı için keyfiyet İktisat Vekaletince 17 Haziran 1939'da önce Dahiliye Vekaletine sonra da Kocaeli Valiliğine iletilmiştir.⁶¹ Zaten işler uzayınca *Johannes Buchele* eşi *Marha Buchele*'yi Türkiye'ye davet etmiştir.⁶²

Araştırmalarımız neticesinde 1940 yılında ihtisasını tespit edemediğimiz *Eugen Rimmel* ve *Kurt Wiebelite* isimli iki Alman SEKA'ya adım atmıştır. Lakin ertesi yıl -1941- süreç tüm hızıyla devam etmiştir. Esasında İsmet İnönü Döneminde montör ve mütehasısların akışında büyük bir ivme gözükmektedir. SEKA'nın *ikinci* fabrikanın montaj işi müddetince Almanya'dan 7 montöre daha İcra Vekilleri Heyeti, Dahiliye ve İktisat Vekalet-

48 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:123.

49 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:112-113.

50 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:82.

51 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Dosya, Belge No:64/105.

52 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:50-59/88.

53 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:34-35.

54 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:33.

55 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:34.

56 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:38.

57 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-451 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:10-11.

58 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-451 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:4.

59 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:41-43/54.

60 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-451 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:2.

61 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-451 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:14-16.

62 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-451 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:9.

leri ile Genelkurmay Başkanlığının muvafakatini de aldıktan sonra 12 Eylül 1941 tarihinde onay verilmiştir.⁶³ Bunlar: *Jakop Benz, Otto Mack, Georg Mack, Eugen Hof, Max Unseld, Karl Paul Dietze ve Friedrich Müller*'dir. Siyasi iklime uygun olarak hepsi Alman ve *Ari*'dir. *Georg Mack* iki yaş küçük kardeşi *Otto Mack* ile izmit'e gelmiştir. Zira soy isimleri ile anne ve baba isimlerinin birbiriyle örtüşüğünü görmekteyiz. Daha önceki diğer montörler gibi bunlar da Alman *J.M. Voith Firmasından* tecrübelidirler.⁶⁴ Yekünü montördür.

Ancak sayının kabarık olmasından dolayı geçici bir problem yaşanmıştır. Zira görüşü sorulan Genelkurmay Başkanlığı *Fevzi Çakmak* imzasıyla şu bildirim de: "*Dokuz montörün hepsinin birden getirmesinin sakıncalı olduğu ve ihtiyaç hasıl oldukça peyderpey celp edilmesi ve durumlarının daima sıkı kontrol altında bulunması, işleri bitir bitmez ülkelerine dönmeleri*" bulunmuştur. Dolayısıyla tedrici bir izin sürecinin güvenlik açısından daha sağlıklı olduğu biraz da şerh üslubuyla cevap verilmiştir.⁶⁵ Lakin İcra Vekilleri Heyeti, acil ihtiyaç binaen 15 Eylül 1941'de hepsine ikamet ve çalışma müsaadesi vermiştir.⁶⁶

Fotoğraf 7: 30 Temmuz 1936'da Kocaeli Sokaklarında Kağıt Dağıtım Töreninden, SEKA Dokümantasyon Arşivinden

Yine Alman asıllı *Jakop Benz, J.M. Voith Firması* tarafından kurulma aşamasındaki *ikinci* fabrikanın ocakların montajında çalışmak üzere İzmit'e gönderilmiştir. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti, kendisine bir yıl süreyle çalışma ve oturma müsaadesi vermiştir. Bu müsaaden itibaren dikkat çekecek en önemli husus montörlerin *Ari* ırktan olmasının artık resmi belgelere yansımadır.⁶⁷ Çünkü geçmiş yıllarda bu vasfa dikkat edilirdi lakin resmi yazışmalarda pek tesadüf edilmiyordu. Dolayısıyla Hitler Almayasıyla faşizmin Avrupa'da ne kadar belirgin olduğunun en bariz tezahürüdür. Aslında montörlerin *Ari* ırktan olup olmadığının tespiti Sümerbank tarafından belirlenmekte ve resmi bir yazıyla ilgili birimlere gönderilmektedir.⁶⁸ Zira yabancı birinin etnik menşei hakkında o yıllarda devlet arşivlerinde kayıt bulunması pek mümkün değildir.

Jakop Benz İzmit'e gelince *Tepecik Mahallesi Kumcu Hüseyin Apartmanında* oturmaya başlamıştır. Bir şüpheden dolayı *Jakop Benz*'in Yahudi olup olmadığını tereddütü hasıl olmuştur.⁶⁹ İvedilikle soruşturma başlatılmıştır. Yabancı olmasından dolayı İstanbul Emniyet Müdürlüğün 1. ve 4. Şubeleri ile Arşiv Müdürlüklerinin titizlikle yürütülen incelemede elle tutulur bir bilgiye ulaşamamıştır.⁷⁰ Bunun üzerine İstanbul Emniyet Müdürlüğü, *Jakop Benz*'in durumun yeniden incelenmesini Sümerbank Umûm Müdürlüğünden talep etmiştir.⁷¹ Sümerbank yönetimi bir süre sonra verdiği cevabi yazıda Yahudi olmadığını ifade etmiştir.⁷²

63 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:25.

64 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:27-29.

65 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:30.

66 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:60.

67 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-417 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:12-14.

68 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-417 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:16.

69 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-417 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:24.

70 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-417 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:26-30.

71 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-417 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:33.

72 EGM Arşiv Daire Başkanlığı, 41262-417 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:32.

Tablo 1. SEKA'nın Yabancı Montör-Usta ve Mühendisleri (1935-1942)

SN	ADI SOYADI	ANA VE BABA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	UYRUĞU	MESLEĞİ İHTİSASI	İCRA VEKİLLERİ HEYETİ ONAYI
1	Ernest Elgerus	---/ Carl	Stockholm 9.05.1882	İsveç	Teknik Müşavir	1935
2	Johan Kinderman			Çekoslovakya	Ustabaşı	13 Şubat 1936
3	Otto Haberler	Josef	1901	Avusturya	Kağıt Ustası	20 Nisan 1936
4	Karl Harather			Alman/Ari		3 Haziran 1936
5	Joseph Beirel		1906	Avusturya	Kağıt Ustası	31 Haziran 1936
6	Frank Heinrich	Helene, Geb. Bast / Frank	Breitenan 6.8.1897	Alman	Montör	11 Ekim 1938
7	Hermann Boche	Minna, Geb. Dreeke/ Paul	Becksdorf Kr. Blumenthal 12.04.1890	Alman	Montör	11 Ekim 1938
8	Baptist Lechner	Christine, Geb. Herbst/Johann	Breitensn 29.07.1911	Alman	Montör	11 Ekim 1938
9	Ernst Stambach	Marie/Fritz	Nateis, 8 Haziran 1900	İsviçre	Mühendis	30 Mayıs 1938
10	Otto Vetter	İda /Heinrich	Kalkberg / 1874	Alman/Ari	Montör	17 Ekim 1938
11	Krebs Mangaret			Alman/Ari		6 Aralık 1938
12	Hermann Glade	Maria/ Bernhard	Papenburg, 2 Eylül 1898	Alman/Ari	Montör	6 Ocak 1939
13	Güstav Hoppe	Rosalie/Güstav	Branderburg Havel 1886	Alman/Ari	İnşaat Başmühendisi/	21 Ocak 1939
14	Johannes Buchele	Margarete/ Johannes	Herbrechtingen 1879	Alman/Ari	Enspektör (Kontroler)	24 Şubat 1939
15	Johannes Ranger	Elisabeth Geb. Hermann / Johannes	Natheim 29 Mayıs 1903	Alman/Ari	Montör	24 Şubat 1939
16	Julius Voegtle	Babette/ Otto	Heidenheim 30 Ağustos 1902	Alman/Ari	Montör	24 Şubat 1939
17	Georg Loderer	Lina/Magnus	Heidenheim 17 Eylül 1912	Alman/Ari	Montör	24 Şubat 1939
18	Ernst Maier	Marie/ Gottfried	Heidenheim 12Aralık 1896	Alman/Ari	Montaj Ustası	24 Şubat 1939
19	Emil Flaig	Margareto/ Emil	Heidenheim/ Brenz 1898	Alman/Ari	Başmontör	24 Şubat 1939
20	Hermann Flaig	Margarete / Emil	Heidenheim 1911	Alman/Ari	Montör	24 Şubat 1939

21	Otto Lettenmeyer	Barbara/ Kaspar	Augsburg 1899	Alman/Ari	Montör	24 Şubat 1939
22	Franz Haas	Viktoria/ Franz	Heidenheim 1913	Alman/Ari	Montör	24 Şubat 1939
23	Wagner Oyge			Alman/Ari		19 Eylül 1939
24	Josef Graener			Alman/Ari		23 Ekim 1939
25	Paul Höhner			Alman/Ari		1 Kasım 1939
26	Josef Chasseur			Alman/Ari	Montör	7 Kasım 1939
27	Otto Franz			Alman/Ari	Montör	7 Kasım 1939
28	Leder Bauer			Alman/Ari		11 Kasım 1939
29	Bernhard Appel	Maria/Andreas	Wilster Krs Steinburg 15 Nisan 1907	Alman/Ari	Vorarbeiter (Ustabaşı) Lorenz Firması	1939
30	Otto Prochnow	Anna/ Hermann	Plagnow Krsaruswalde, 1Aralık 1907	Alman/Ari	Kaynak Ustası Lorenz Firması	1939
31	Eugen Rimmel			Alman/Ari		21 Haziran 1940
32	Kurt Wiebelite			Alman/Ari		7 Aralık 1940
33	Eugen Hof	Margarete Geb. Spahr/ Gotlebhof	Heidenheim Sehneinheim 1906	Alman/Ari	Montör	12 Eylül 1941
34	Karl Paul Dietze	Martha/Emil	Saud-Halsbrücke 3 Ekim 1908	Alman/Ari	Montör	12 Eylül 1941
35	Friedrich Müller	Magdalena Geb. Fahule/ Friedrich	Heidenheim Breus 1901	Alman/Ari	Montör	12 Eylül 1941
36	Max Unseld	Rau/ Balthaser	Kesselbronn Kresis Ulm. 3 Ekim 1884	Alman/Ari	Montör	12 Eylül 1941
37	Jakop Benz	Friederike Geb. Hagstotz	Heidenheim 9 Aralık 1898	Alman/Ari	Montör	12 Eylül 1941
38	Georg Mack	Rosine Geb. Theinlacker/ Johann	Heidenheim Breuz 1899	Alman/Ari	Montör	12 Eylül 1941
39	Otto Mack	Rosine Geb. Theilacker/ Johann	Heidenheim Breuz 1 Mart 1901	Alman/Ari	Montör	12 Eylül 1941
40	Erwin Korbitz			Alman/Ari		
41	Hans Lenster			Alman/Ari		
42	Josef Franz Wend			Alman/Ari	Montör	
43	Wilhelm Weinberger			Alman/Ari		
44	Karl Weitbrecht			Alman/Ari		

Sonuç

Cumhuriyet yöneticileri, nitel ve nicel bakımdan gayet kötü bir iktisadi panoramada ülkeyi kalkındırabilme amacıyla devletle müteşebbislerin iş birliğinde karma bir ekonomik model benimsenmişlerdir. Lakin müteşebbisler, kaynak ve donanım bakımından yetersizdi. Dolayısıyla şartlar, devleti ekonomide tek başına bırakmıştır. Ayrıca 1929'de başlayan Dünya Ekonomik Buhranı, devletçilik anlayışını daha da kemikleştirmiştir. Nitekim Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla (1934-1938) hükümet, aralarında endüstriyel kağıtın da bulunduğu en çok ihtiyaç duyulan altı alana ivedilikle yatırım yapma kararı almıştır. Hiç vakit kaybetmeden 1934'te SEKA'nın temeli atılmış ve iki yıl sonra da hizmete açılmıştır.

Nitekim sorun sadece fabrika açmakla ortadan kalkmamaktadır. Zira yerli elemanlar birçok bakımdan kfiyetsizdir. Özellikle fabrikanın kurulma aşamasında su, elektrik tesisatlarının döşenmesi, alt yapının oluşturulabilmesi, makinaların sağlıklı çalışabilmesi için montörlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bir sonraki aşamada kağıt ustalarına gereksinim vardır. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan teknik personel, yurtdışından getirilmiştir. Özellikle Kıta Avrupa'sından 1935-1942 yılları arasında başta inşaat-kağıt-kaynak ustaları, montörler, enspektörler ve mühendisler olmak üzere 8 farklı alandan toplam 44 personel takviyesi yapılmıştır. Almanlar her zaman olduğu gibi iş disiplini ve çalışkanlıklarıyla ön plana çıktıklarından en çok tercih edilen ülke olmuştur. Zira mütehassısların Alman vatandaşı olması yeterli bir özellik değildir. Ari ırktan olması elzemdir. Farklı ırk ve ülkelerden mütehassıs bulma imkanı olunca Yahudiler tercih edilmemiştir. Buna mukabil aynı dönemde Yahudi öğretim üyelerine üniversite kapılarını açmış, SEKA'ya kapamıştır. Dolayısıyla Yahudilere bir neslin eğitimi emanet edilirken, kağıt üretimine katkı sağlamaları münasip görülmeyen ikircikli bir durum oluşmuştur. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan komünist devletlerden de montör ve mütehassıs talep edilmemiştir.

İlk mütehassıslar, II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'ye ayak basmışlardır. Dolayısıyla Türk yetkililer, SEKA'da çalışacak olan yabancıların casusluk yapma ihtimallerine karşı sıkı bir denetim altında tutmuşlardır. Onlara oturma ve çalışma izni vermeden evvel güvenlik bağlamında Genelkurmay Başkanlığından mutlaka görüş alınmıştır. Her ne kadar Genelkurmay Başkanlığı genelde olumlu görüş bildirse de bazen başvuru yapan montörlerin sayısının çok olması durumunda sakıncasını ilgili birimlere iletmiştir. Zaten mütehassıslara iş müddetince müsaade verilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, SEKA'nın işlerinin uzaması durumunda kısıtlı sürelerle oturma ve çalışma tezkerelerini uzatmıştır.

Bazı yabancı montör ve mütehassıslar, sadece SEKA'da çalışmıştır. Onların Sümerbank'ın diğer fabrika ve işletmelerinin kurulmasında da emek verdiğini görmekteyiz. Türkiye'de uzun soluklu kalacaklar bir süre sonra ailelerini yanlarına getirmişlerdir. Hatta İnşaat Mühendisi *Güstav Hoppe*, savaş nedeniyle akrabalarını kaybedince bir daha ülkesine dönmek istememiş ve Türk Vatandaşlığına geçmek üzere başvuruda bulunmuş ve onay da almıştır. Ancak yabancıların genelinin ülkelerine ne zaman döndüklerine dair elimizde sıhhatli bir bilgi bulunmamaktadır. Şüphesiz yabancı mütehassıslar mesleki deneyimleri yerlilerden ileri düzeydedir. Onların çabaları sonucu, Türk usta ve işçilerin bilgi ve görgüleri artarak fabrikayı ileriki yıllarda çekip çevirmeye başlamışlardır.

J.M. Voith ve *Lorenz Firmalarının* temsilcileri, belki de günümüzde yok olan başta İzmit olmak üzere buldukları yerlerin toponomisine de katkı sağlamışlardır. Zira belgelerden birçok mahalle, sokak, mevki, otel ve han isimlerini bu sayede öğrenme fırsatı elde edilmiştir. Netice itibarıyla iş müddetince Türkiye'de bulunan yabancı mütehassıslar, emekleri karşılığında hem Türkiye'nin kağıt ihtiyacının karşılanmasına hem de sanayileşmesine katkı sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

A-Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı

- 41262-11 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-13 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-371 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-399 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-404 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-405 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-416 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-417 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-429 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-445 Aidiyet Numaralı Dosya.
 41262-451 Aidiyet Numaralı Dosya.

B-Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Seka Dokümantasyon Merkezi Arşivi

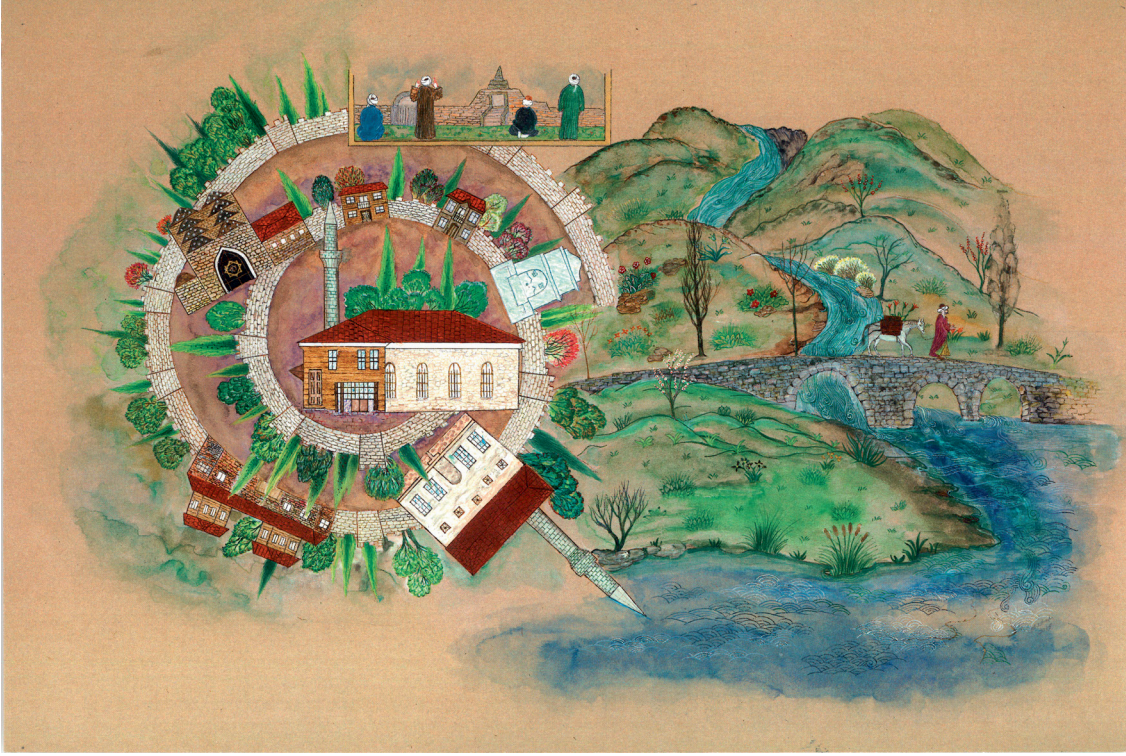
- Ernest Elgerus Dosyası.
 Ernest Elgerus Sicil Dosyası.

Yayınlanmış Eser ve Makaleler

- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
 Kepenek, Yakup, "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1760-1796.
 Langlois, Georges -Jean Boismenu vd., *20. Yüzyıl Tarihi*, Çeviren: Ömer Turan, Nehir Yayınları, İstanbul, 2003.
 Pamuk, Şevket *100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı, İstanbul, 1999.
 Tokgöz, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 1999.
 Toprak, Zafer, "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1345-1347.
 Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1340-1344.
 Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1348-1358.

Elektronik Kaynaklar

- <https://www.youtube.com/watch?v=ksH46j3ytRg>, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=z9umYTcnhCY>, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2018.
<http://sekakagitmuzesi.com/#hakkinda>, Erişim Tarihi: 6 Şubat 2018.
<https://www.youtube.com/watch?v=lssdV2J8ptk>, Erişim Tarihi: 7 Şubat 2018.

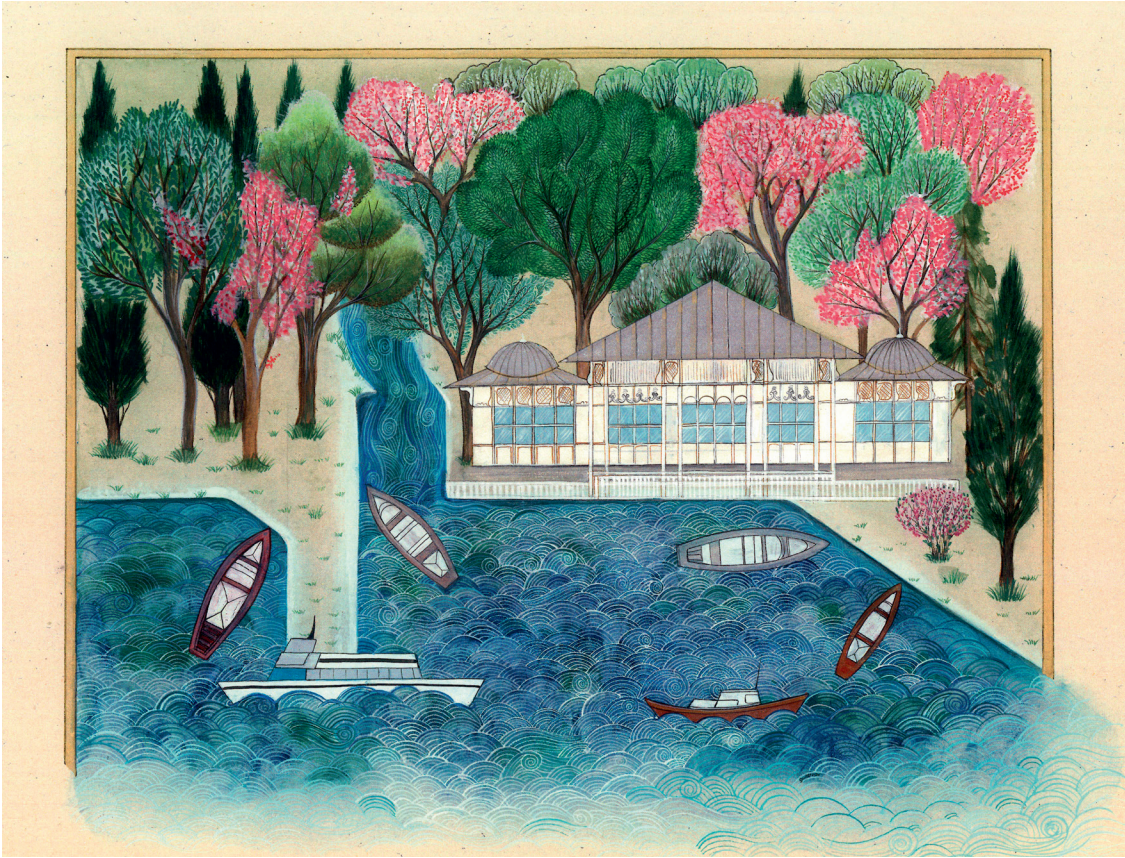
Mustafa İnce
Orhan Mahallesi ve Kilez Dere Köprüsü

Gülseher Kahraman
Osman Hamdi Bey'in Gebze Eskihisar'daki Evi

Mustafa İnce
Taşköprü'den Körfez

Gülseher Kahraman
Kaiser Wilhelm Köşkü

Gülseher Kahraman
Gebze İbrahimîye Çeşmesi

Zehra İnanöz
Iznigümid Cisri Sitare Minyatürü

Gülseher Kahraman
Fatih Sultan Mehmed Han'ın Vefatı ve Gebze Hünkâr Çayırı